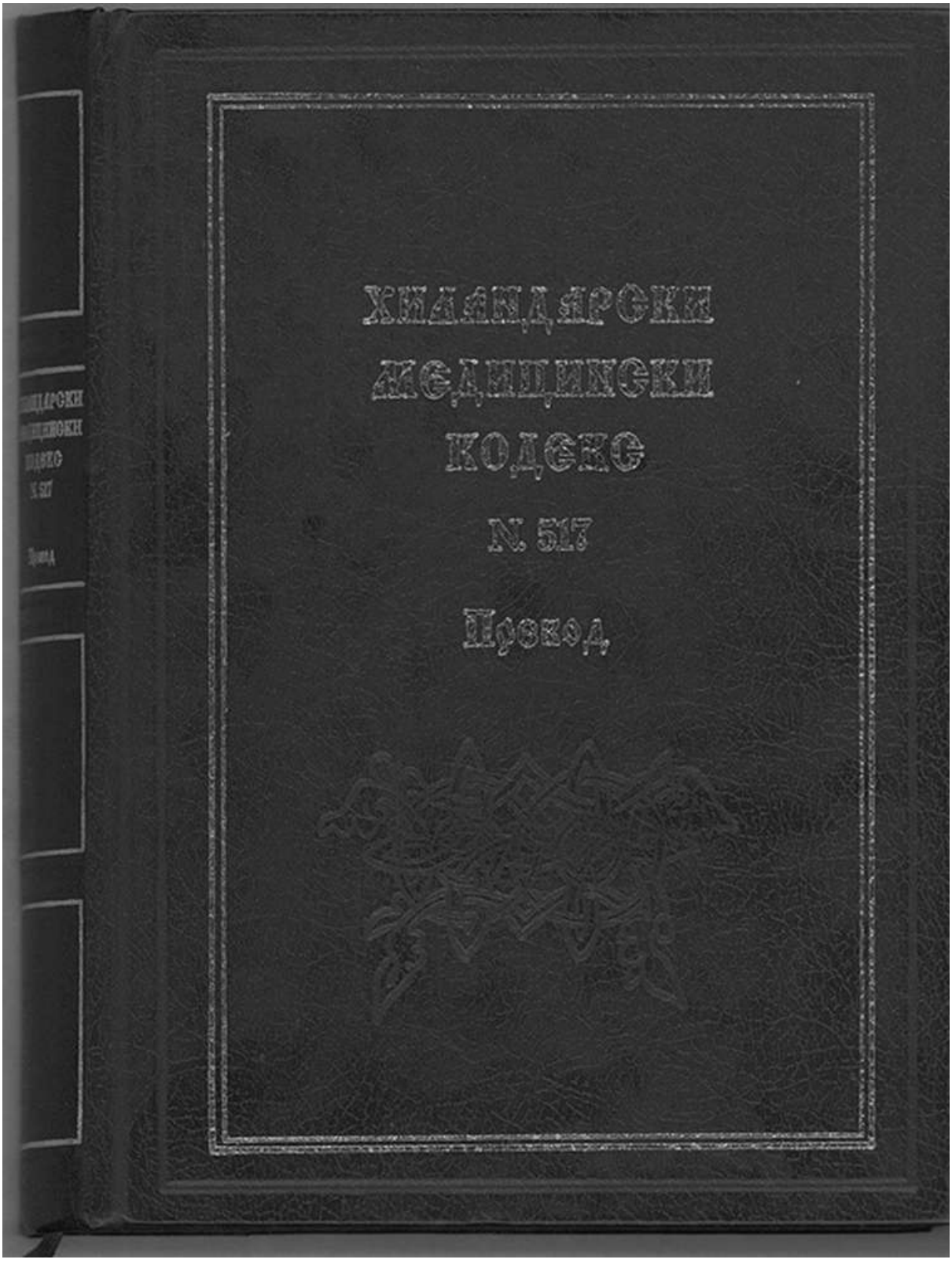
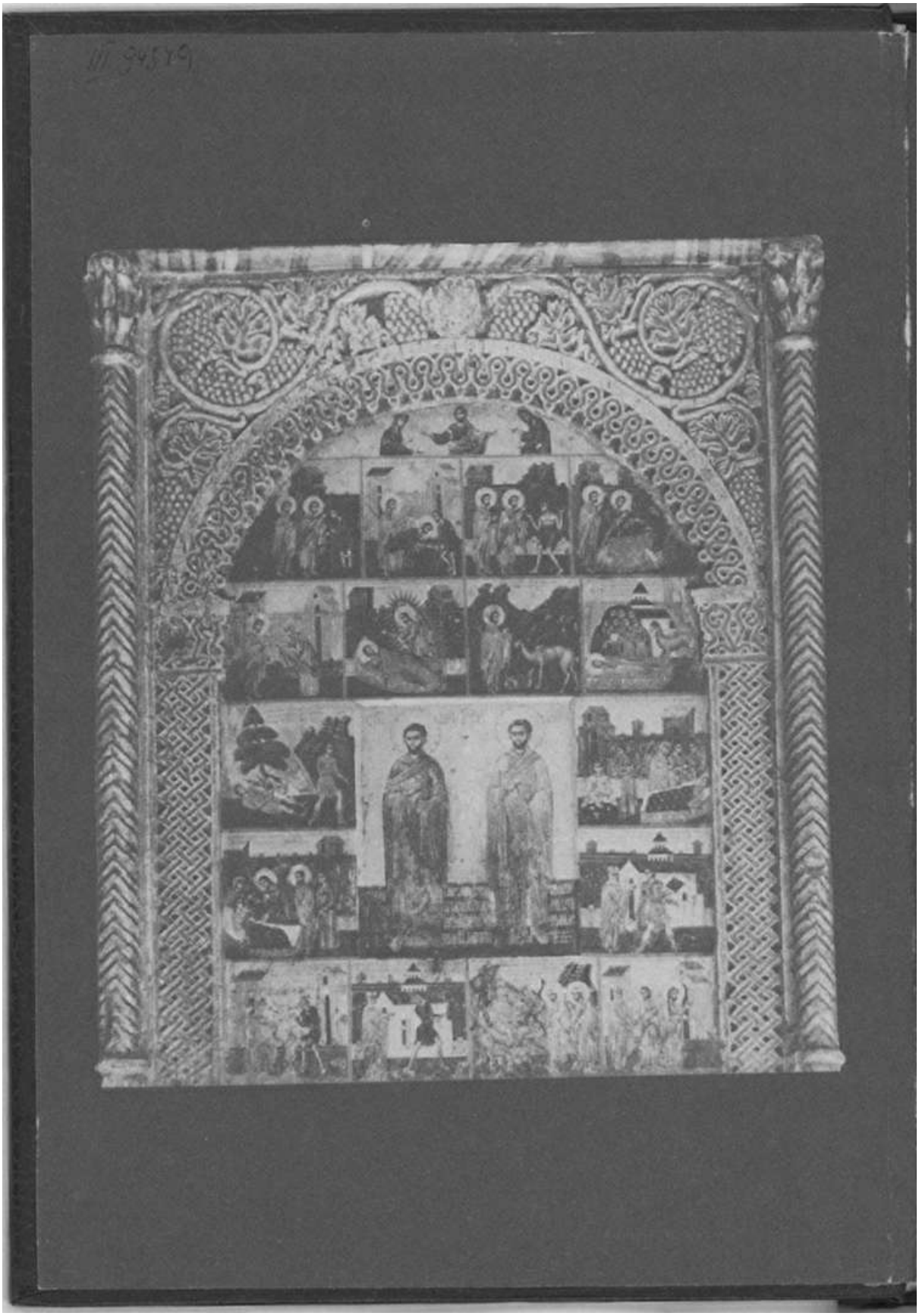
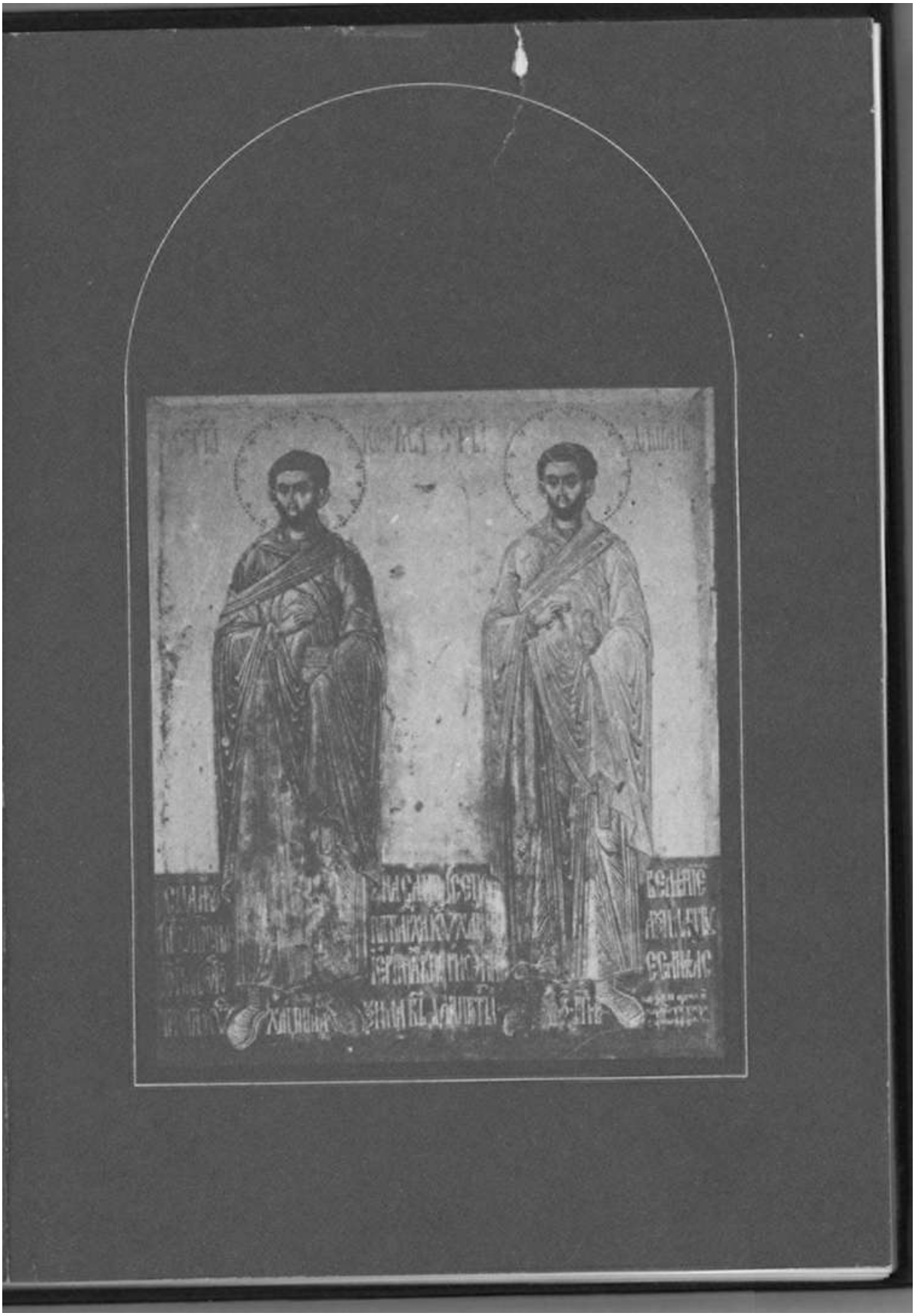

ЖИДАНДЯРСКИ
ЛЄДИЦИНСКИ
КОДЄКС
N. 517
Пръвод.

ХИЛАНДАРСКИ МЕДИЦИНСКИ КОДЕКС N. 517

Превод

ID=29536263

ТРАНСКРИПЦИЈА СРПСКОСЛОВЕНСКОГ ТЕКСТА
И ПРЕВОД

Љубомир Којшарчић и Младен Миливојевић

РЕПУБЛИЧКА ЗАЈЕДНИЦА НАУКЕ СРБИЈЕ СВОЈИМ
СРЕДСТВИМА ПОМОГЛА ЈЕ ОБЈАВЉИВАЊЕ ОВЕ
ПУБЛИКАЦИЈЕ

ХИЛАНДАРСКИ МЕДИЦИНСКИ КОДЕКС N. 517

Превод

Приредио
и уводну студију написао
Реља В. Катић

Београд
1989.

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СРБИЈЕ
Београд
*
ДЕЧЈЕ НОВИНЕ
Горњи Милановац
*
РЕПУБЛИЧКИ ЗАВОД ЗА МЕЂУНАРОДНУ НАУЧНУ,
ПРОСВЕТНУ, КУЛТУРНУ И ТЕХНИЧКУ САРАДЊУ СР СРБИЈЕ
Београд

Инв. бр. 654196

ЗА ИЗДАВАЧЕ
Миломир Пејровић
Срећко Јовановић
Радивоје Марковић

РЕЦЕНЗЕНТИ
Проф. др Слободан Ђорђевић
Проф. др Драгољуб Дивљановић
Прим. др sc. *Будимир Павловић*

УРЕДНИК
Вукосава Брђуљан

BIBLIOTHEQUE NATIONALE DE SERBIE
*
»DEČJE NOVINE«
*
INSTITUT POUR LA COOPERATION DANS LES DOMAINES DE LA SCIENCE, DE L'ENSEIGNEMENT, DE LA CULTURE ET DES TECHNIQUES DE LA RS DE SERBIE

LE CODE MEDICAL DE CHILANDAR

N. 517

Texte établi et préface par
Relja V. Katić

Belgrade
1989

NATIONAL LIBRARY OF SERBIA
*
»DEČJE NOVINE«
*
ADMINISTRATION FOR INTERNATIONAL SCIENTIFIC, EDUCATIONAL, CULTURAL AND TECHNICAL COOPERATION OF RS OF SERBIA

THE CHILANDAR MEDICAL CODEX

N. 517

Edited and preface written by
Relja V. Katić

Belgrade
1989

TRANSCRIPTION DU SERBE-SLAVON ET TRADUCTION PAR

Ljubomir Kotarčić et Mladen Milivojević

Rédacteurs en chef

Milomir Petrović
Srećko Jovanović
Radivoje Marković

Rédacteur

Vukosava Brguljan

TRANSCRIBED FROM SERBIAN-SLAVONIC AND TRANSLATED BY

Ljubomir Kotarčić and Mladen Milivojević

Editors—in—chief

Milomir Petrović
Srećko Jovanović
Radivoje Marković

Editor

Vukosava Brguljan

САДРЖАЈ

I

УВОДНА СТУДИЈА

Увод XI
Кратак преглед општег стања српске средњовековне медицине XIV
Порекло и време настанка Хиландарског медицинског кодекса XXXIII
Значај Хиландарског медицинског кодекса XLVII

II

СПИСИ ХИЛАНДАРСКОГ МЕДИЦИНСКОГ КОДЕКСА

Превод

1. Дијагностика *(превео: Љ. Стојанчић)* 3
   а) Спис о дијагностици обољења по променама пулса 3
   б) Спис о дијагностици обољења према променама у мокраћи 17
   в) Списи о огњицама 35
   г) Различита поглавља из интерне медицине 53
2. Списи о заразним болестима *(превео: Љ. Стојанчић)* 67
   а) Увод у епидемиологију (л. 61а—64а) 67
   б) Спис о маларији (л. 103б—113а) 78
   в) Списи о другим заразним болестима (л. 113б—123б) 86
3. Фармаколошки списи *(превео: М. Миливојевић)* 97
   а) Спис о простим лековима (14а—59б, 148—158, 193—204) 97
   Лекови који почињу са словом *А* 97
   Лекови који почињу са словом *Б* 111
   Одавде о лековима који почињу на слово *Г* 116
   Овде почињу лекови са словом *Д* 119
   Овде почињу лекови од слова *Л* 131
   б) Списи о сложеним лековима 158
   Пилуле (л. 167, 60б) 158
   Електуарио (л. 167б) 159
   Масти (уља) (л. 168а—173б) 159
   Емпластри (л. 189а—190б) 166
   Сирупи (л. 9а—10а) 167
4. Фармакотерапија *(превео: М. Миливојевић)* 169
   а) Први део терапијских бележака (л. 124а—131б) 169
   б) Други део терапијских бележака (л. 183а—187б) 177
5. Спис о флеботомији (л. 11б—14а) *(превео: Љ. Стојанчић)* 185

6. Спис из педијатрије (л. 10а—11а) *(превео: Љ. Којчарчић)* 188
7. Токсиколошки спис (л. 160—166) *(превео: М. Миливојевић)* 190

III

ТРАНСКРИБОВАНИ СПИСИ
ХИЛАНДАРСКОГ МЕДИЦИНСКОГ КОДЕКСА

1. Дијагностика *(транскрибовао: Љ. Којчарчић)* 199
а) Спис о дијагностици обољења по променама пулса 199
б) Спис о дијагностици обољења према променама у мокраћи 214
в) Спис о огњицама 232
2. Списи о заразним болестима *(транскрибовао: Љ. Којчарчић)* 262
а) Увод у епидемиологију 262
б) Овде почиње о лечењу инфективних огњица 265
в) Списи о маларији 275
г) Списи о другим заразним болестима 282
3. Фармаколошки списи *(транскрибовао: М. Миливојевић)* 293
а) Списи о простим лековима 293
б) Списи о сложеним лековима 357
4. Фармакотерапија *(транскрибовао: М. Миливојевић)* 370
а) Први део терапијских бележака 370
б) Други део терапијских бележака 378
5. Спис о флеботомији *(транскрибовао: Љ. Којчарчић)* 386
6. Спис из педијатрије *(транскрибовао: Љ. Којчарчић)* 389
7. Токсиколошки спис *(транскрибовао: М. Миливојевић)* 391

IV

ТЕРМИНОЛОШКИ РЕЧНИК

Речник најважнијих термина *(сачинио: Реља В. Каїић)* 399

V

Le code medical de Chilandar *(traduit en français par M. Kundaković-Koprivica)* 441

VI

The Chilandar medical codex *(translated by O. Bambić)* 475

I

УВОДНА СТУДИЈА

УВОД

Хиландарски медицински кодекс представља драгоцен споменик не само српске медицине већ и српске културе. То је зборник који садржи списе европске научне медицине од XII до XV века. Његовим открићем оборено је погрешно гледиште у нашој науци да су се Срби у средњем веку лечили углавном гатањем и врачбинама.

Тачно је да су се Срби лечили и гатањем и врачбинама, али ништа више но што се то тада користило у Француској и Италији где су постојале медицинске школе. У ствари, то је била најстарија медицина и она је у старом и средњем веку била највише у употреби. Тумачење патолошког и нормалног стања у магијској медицини било је засновано на учењу о вечном дуализму, борби између добра и зла, између демона изазивача болести и човека. Уосталом, и отац медицине *Хипократ* био је првосвештеник Асклепијевог храма, у који су били довођени болесници где их је у току ноћи, шапћући чаробне речи исцељења „посећивало божанство" или један од свештеника. Средњовековна клиницистичка медицина била је немоћна да потисне ову медицину јер је и сама била далеко од савремених схватања о нормалном и патолошком. Изграђена на принципу равнотеже сокова, средњовековна медицина је покушала помоћу ове теорије да тумачи наведене појаве. При томе се ишло тако далеко да су стварене небројене комбинације али ни оне нису могле да пруже исправна тумачења ових појава, јер им је недостајала методолошка основа експерименталне медицине.[1]

Када је реч о употреби гатања и врачбина за лечење код Срба, мора се указати и на чињеницу да стари Срби нису знали за суђења вештицама, које су углавном на западу сматране изазивачима свих врста епидемија, за инквизицију, забрану Јеврејима да се не могу бавити лечењем итд. Супротно овоме, у старој српској држави постојали су законски прописи који су забрањивали употребу врачбина и гатања за лечење. О томе се говори у најстаријем српском правном споменику *Номоканону* (зборнику византијског права који је превео на српскословенски језик у XII веку св. Сава, а којег су Руси и Бугари касније примили од Срба) и у *Законику цара Душана* (чл. 20. и 109)[2].

На основу списа из *Хиландарског медицинског кодекса* данас можемо да тврдимо да се српска средњовековна медицина није разликовала од европске научне медицине од XIII до краја XV века, из којег периода већином и потичу списи које садржи *Хиландарски медицински кодекс*. Ка-

да ово тврдимо морамо указати и на чињеницу да та медицина није била страна ни широким масама српског народа. Доказ за ово су приручници за лечење српске народне медицине (*„лекаруше"*), за које смо установили да представљају прерађене преводе латинског списа *Practica brevis* чији је аутор *Ioanes Platearius* припадник салернске медицинске школе, а који се налази и у *Хиландарском медицинском кодексу*. Уз помоћ тог списа Срби су се углавном лечили све до прве половине XVIII века.

Једини сачувани примерак *Хиландарског медицинског кодекса* данас се налази у библиотеци српског манастира Хиландара у Светој Гори. Народна библиотека Србије, у заједници са Српском академијом наука и Матицом српском, сврстала је у план својих фототипских издања и овај споменик, што је 1980. године било и реализовано. Тиме је било обезбеђено не само његово трајно постојање већ је овај споменик постао доступан за озбиљнија истраживања филолога и историчара српске медицине.[4] Али, због непознавања српскословенског језика и тешкоћа при читању текста, *Хиландарски медицински кодекс* практично је остао и даље неприступачан ширем кругу читалаца. То је био разлог што је Народна библиотека Србије одлучила да га изда и у преводу на савремени српски језик. На овај начин она овај споменик чини доступним свима онима које интересује прошлост српске средњовековне медицине. У њему ће они наћи обавештења о томе шта је српска медицина знала о појединим медицинским гранама. Савремена истраживања су немогућа без познавања онога што су о томе знали они који су се истим послом бавили пре нас.

Полазећи од наведених чињеница, сматрамо да ће превод *Хиландарског медицинског кодекса* бити од драгоцене помоћи нашим истраживачима. Али, он ће истовремено сведочити и о стању медицине код Срба које ће остати на истом нивоу скоро до краја XV века, периода који ће бити најфаталнији по даљу судбину српског народа. У то доба српске државе средњег века губе своју политичку самосталност, што ће прекинути даљи развој српске културе па и медицине. Од тог времена, па све до почетка XVIII века, наша медицина неће дати ниједно ново дело. Она ће се свести само на преписивање терапијских зборника српске народне средњовековне медицине чија ће се садржина све више удаљавати од првобитног извора.

Када је реч о превођењу овог зборника на савремени српски језик морамо да споменемо да је то био тежак посао. Разлози за ово били су многобројни и од њих ћемо овде указати само на неке најглавније. Поред тога што је понекад било тешко установити о којој врсти обољења је реч и на шта се односе поједини синоними ишчезли из савременог медицинског језика, постојале су и друге тешкоће. Ако се има у виду учење средњовековне и савремене медицине, као и споменуте околности, онда је то сасвим разумљиво. Озбиљну тешкоћу представљало је и то што је преписивач сачуваног примерка при преписивању, у журби, понекад понављао или изостављао поједине делове реченице, а често правио и грешке. Овим се могу објаснити неке недоречености у нашем преводу које, и поред свег нашег настојања, нисмо могли избећи нити допунити. Пошто је основни циљ превођења *Хиландарског медицинског кодекса* био да се његови списи по могућству у што разумљивијем облику пруже читаоцима, на буквалан превод није се могло ни мислити јер би за његово

разумевање, поред речника, била потребна и посебна објашњења која би не само отежавала читање већ би нас удаљавала од основног циља превођења. Ово је могуће код превођења правних, богословских списа и књижевне прозе, али не и при превођењу медицинских списа.

Поред наведених тешкоћа постојале су и тешкоће стилске природе. Овде мислимо на недовршене реченице (непотпуне и нејасне), понављања истих појмова два и више пута, и на недовољну разумљивост теоријских излагања. Због наведених недостатака неки текстови су били толико нејасни да смо понекад били принуђени да одгонетамо мисли преписивача *Хиландарског медицинског кодекса*, упоређивањем са латинским изворним текстовима. Пошто смо желели да пружимо разумљив медицински текст морали смо да одустанемо од дословног превођења јер је то било практично неизводљиво а превод би, у том случају, морао бити пропраћен посебним опширним коментарима. Да бисмо задовољили и потребе филолога оригинални текст зборника транскрибован је и издат заједно са преводом. На овај начин постигли смо оно што се једино могло постићи у оваквој ситуацији а то је: да превод буде јасан и да се пружи лако читљив оригинални текст,

Поред споменутих недостатака треба истаћи и чињеницу да је последњи преписивач учинио многе од наведених пропуста због тога што је желео да добије што вернији препис са предлошка који је имао пред собом. Он није био лекар, па је у жељи да описани материјал прикаже јаснијим, понављао мисли, скраћивао реченице итд.

Због свега овог били смо принуђени да се често користимо слободним преводом, а понекад и препричавањем текста. Осим тога ради праћења континуитета појединих списа нисмо се увек могли држати постојећег редоследа у рукопису јер су неки њихови делови при поновном повезивању били испретурани. То је случај са *Фармаколошким сйисом*, који је најопсежнији, *Сйисом о йулсу*, *Токсиколошким сйисом* и великим списом *О ойьцама*. Да бисмо обезбедили континуитет текста, и превода, ми смо ове списе приредили према припадности и назначили стране на којима се налазе у оригиналном рукопису.

Преводиоци су уложили максимум труда при савлађивању наведених тешкоћа у жељи да читаоцима, превод учине разумљивијим односно, да превод списа *Хиландарског медицинског кодекса* буде што ближи нашем савременом медицинском језику.

НАПОМЕНЕ

1. Р. В. Катић, Порекло српске средњовековне медицине, Посебно издање, САНУ, DXXXII, 31, Београд, 1981, 15—58.
2. Н. Радојчић, Законик цара Стефана Душана 1349 и 1354, САНУ, Београд, 1960, 94 и 120.
   С. В. Троицки, Како треба издати Светосавску крмчију (Номоканон са тумачењем), Споменик САНУ, CII, 1952, 1 и примедба 100 и V.Jagić, Slovenski tekstovi kanona, Starine, JAZU, IX, 1877, 110.
3. R. V. Katić, O uticaju spisa Ioanesa Platearіusa na postanak terapijskih zbornika srpske srednjovekovne medicine, Acta historica medicinae stomatologiae, pharmaciae, veterinae, Beograd, 2, 1978, 35—54.
4. Р. В. Катић, Хиландарски медицински кодекс N. 517, Фототоипско издање, Народна библиотека Србије, Београд, 1980.

КРАТАК ПРЕГЛЕД ОПШТЕГ СТАЊА СРПСКЕ СРЕДЊОВЕКОВНЕ МЕДИЦИНЕ

Хиландарски медицински кодекс представља зборник списа средњовековне научне европске медицине чији су аутори углавном учитељи античке и салернско-монпељеске школе. Постојање једног зборника овакве врсте у српској медицини може се правилно протумачити само ако се познаје њено стање у доба његовог настанка. Или тачније речено, његово настајање је логична последица тог стања. Без овога се настанак и значај *Хиландарског медицинског кодекса* не би могли правилно протумачити. Да је ово гледиште исправно потврдиће нам овај кратак преглед општег стања медицине у средњовековној Србији.

Српска средњовековна медицина је по своме учењу била европска, па се зато није разликовала од италијанске и француске медицине XIV и XV века. Разлика је постојала само у томе што Срби нису имали медицинске школе. То је била медицина коју су неговале медицинске школе у Салерну и Монпељеу. Слично српској, европска медицина XIV и XV века није дала ниједно оригинално медицинско дело, нити комплетан превод неког већег дела античке медицине. Већину европских медицинских књига, као и код Срба, представљале су лекарске енциклопедије или приручници који су највише садржавали списе намењене за практичне потребе лекара. То су били махом изводи или прерађени списи античке и арапске медицине. Ово је била схоластична медицина, која је избегавала хируршке интервенције и патолошка стања тумачила као последицу поремећаја насталих у равнотежи сокова. Тек у доба ренесансе јавља се у европској медицини већи интерес за практичне медицинске дисциплине. Од тога времена почиње у медицини да се указује већа пажња изучавању хирургије и анатомије.

У областима Балканског полуострва, које су насељавали, Словени су затицали извесне византијске медицинске традиције које воде порекло још из античког периода владавине. Тако, на пример, у Македонији, у доба византијске владавине, у периоду између XI и XII века, спомињу се византијски лекари и медицински списи написани на грчком језику. *Mercati* и *De Cavallero* објавили су један византијски рукопис Ватиканске библиотеке из XI или XII века, у којем се спомиње лекар *Евстатије* (Εὐστάθιος ὁ εὐτελὴς ἰατρός), који је у неким градовима Македоније (Охриду, Беру и Водену) лечио болести органа за мокрење па је, између

осталог, вршио и литотомију. Исто ово важи и за византијски спис *О зубобољи* (Περὶ τῶν ἐν ὀδοῦσι παθιων), чији је аутор *Неофитос Продроменос*. Споменути аутори сматрају да је овај спис настао у XI веку. Овде заслужује да се спомене и грчки спис *О мокраћи* (Περὶ οὔρων), из XII века, чији је аутор призренски епископ *Јован*. Иако је реч о грчким лекарима и списима, спомињемо их због тога што нам говоре о стању медицинских прилика у овим крајевима.[1] Њихово постојање у споменутим градовима пружа нам извесне елементе за упознавање медицинских прилика затечених у византијским крајевима који су доцније постали саставни део државе владара из породице Немањића.

Премда не располажемо подацима који би нам омогућили да добијемо сасвим верну слику о стању медицинских прилика у византијским областима у доба досељења Словена и у периоду формирања првих српских држава, то никако не значи да у овим областима нису постојали извесни медицински обичаји и установе. Ово се нарочито односи на стање комуналне хигијене у византијским градовима. У ствари, реч је о пракси која је постојала у нашим градовима још у доба античке епохе и наставила се даље у византијској епоси. Тако је врло вероватно да прописи неких српских средњовековних градова (Котор и Будва) о уређењу кланица, воде порекло још из античке епохе. Ово тврдимо на основу тога што је познато да су неки римски градови у нашим крајевима (Domavia код Сребрнице) имали и своје градске кланице. Поред тога, Римљани су у свим градовима имали по два члана општинске управе („*oediles*"), чија је дужност била да воде бригу о чистоћи града, исправности водовода, проституткама, сахрањивању мртваца, једном речју да се старају о свим проблемима комуналне хигијене. У неким градовима се спомиње и шеф лекара („*Лукиос архијатрос*", шеф лекара у Котору). При оцењивању затечених медицинских прилика у византијским градовима мора, се имати у виду чињеница да су оне у својој суштини представљале наставак медицинске културе античког света. Византија је била наследник ове културе, њен чувар и, донекле, преносилац у прве медицинске школе (IX--XI век). На овим традицијама ће се углавном и стварати европска медицина средњег века. Све ово говори у прилог томе да се српска средњовековна медицина није стварала на темељима српске и византијске емпиријске медицине већ на солидним темељима античке медицине.

Када говоримо о медицини као науци код Срба у средњем веку, онда мислимо на ону медицину која је за лечење користила само терапијска средства школске медицине. Наравно да се при доношењу ове оцене мора поћи од тога шта се сматрало науком у доба њеног постанка, а не данас. Али, као што смо већ споменули, упоредно са том медицином увелико су се за лечење користиле молитве и различите врачбине. Могло би се, без претеривања, рећи да је магијско лечење у то време у Италији и Француској било чешће препоручивано за лечење него лекови за које је тадашња медицина сматрала да имају терапијску вредност. Објашњење за ову појаву треба у првом реду тражити у томе што је магијска медицина представљала најстарију и најраширенију медицину којом су се људи хиљадама година користили. Осим тога, лекови су због скупоће били недоступни широким масама, па је њихово коришћење било ограничено углавном на оне који су могли да их купе. Затим, на то је утицала и слаба просвећеност људског друштва у средњем веку.

За српску научну средњовековну медицину може се рећи да се развијала највише под утицајем медицине салернско-монпељеске школе. Тешко је временски одредити када су се Срби почели интересовати за њу. Несумњиво је да је ово питање у тесној вези са општим стањем политичких, економских и културних прилика које су у то доба владале у српским земљама.

Чињеница да је западњачка медицина имала доминантан утицај на развој српске средњовековне практичне медицине, изгледа утолико несхватљивија кад се зна да су и у Византији постојале медицинске школе. По свој прилици објашњење за ову појаву треба тражити у систему школовања лекара на Западу и у Византији. Док се медицина у Византији изучавала као занат, на универзитетима на Западу она је имала одређени систем школског изучавања, па су зато ђаци ових школа добијали и солидније медицинско образовање од византијских лекара. Супротно овоме, византијске медицинске школе налазиле су се при већим болницама и у њима се медицинско знање стицало углавном праксом, учењем од лекара као занат. Тако се у типику Пантократоровог манастира у Цариграду, који је подигао византијски цар Јован Комнен II (1118—1143. г.) са женом Ирином, говори да је један лекар његове болнице био одређен да поучава синове лекара у вештини лечења. Слична школа за лекаре постојала је и у *Српској болници при Продромовом манастиру*. Најездом Турака развој византијске медицине био је прекинут. Приликом освајања Цариграда (1453. г.), у току тродневне пљачке и уништавања непроцењивог блага једне цивилизације која је стварана више од хиљаду година, нестале су и чувене цариградске болнице а са њима и могућност школовања лекара[2].

Медицина коју су Срби примали од Византије била је античка медицина и она се углавном сводила на прихватање организације византијских манастирских болница и комуналне здравствене службе у ослобођеним византијским градовима, и на превођење одломака из дела античких медицинских и филозофских писаца. Ово последње је био више аматерски рад јер су га већином обављала црквена лица. Супротно овоме, српска средњовековна медицина располагала је комплетним преводима неких најзначајнијих терапијских списа салернско-монпељеске школе.

Већ на самом почетку морамо споменути да српска средњовековна медицина у свом развоју није имала континуитет сличан оном који је постојао код народа чији је културни развој био неометан. Последња појава је у вези са политичким, економским и културним приликама. Када су оне биле повољне, српска медицина је бележила успон, када су биле неповољне, она је, као и све гране културног живота српског народа, назадовала.

За српску средњовековну медицину може се рећи да је у практичним медицинским наукама носила одлике западњачке медицине тога доба, док се у помоћним медицинским наукама осећао јачи византијски утицај. У својој суштини, европска средњовековна медицина, па и српска, била је медицина *Хипократа*, *Галена*, *Аристотела* и других античких лекара. Као и свака копија, она је била слабија творевина од оригинала, тј. античке медицине. Осим античке и клиницистичке медицине Хипократа, ова медицина је много користила и врачања, молитве, магијске формуле и слично. Због тога и није постојао већи интерес за основне медицинске науке

(анатомију и физиологију) па средњовековна медицина, осим преписивања и прерађивања дела старих медицинских писаца, није дала ниједно дело са новим идејама. У вези са овим значајно је споменути да је при превођењу и прерађивању списа античких лекара долазило до тако великих мењања текстова и садржине да они нису увек одговарали оригиналним списима. Ово су најбоље потврдила и наша сравњивања Хипократовог списа Περὶ κρισίων са истим списом из средњовековног приручника *De hebdomadis* — Περὶ Ἑβδομάδων.[3]

На сличне појаве наилази се и у српским преводима списа античке и средњовековне медицине.

Тумачење патогенезе интерних обољења било је изграђено на учењу античке медицине које је било засновано на променама у лучењу сокова. Највећи значај у дијагностици и прогностици различитих обољења био је придаван прегледу мокраће према променама у њеним слојевима, док је основни принцип терапије био: *contraria, contrariis curantur*. Полазећи од становништа да се болест може спречити пуштањем крви, била је изграђена читава наука о том поступку. Тадашња медицина је, између осталог, сматрала да се терапијски ефекат не може постићи пуштањем крви из само једне вене, па је због тога било одређено преко 30 места за ове сврхе и она су често била одређивана према месецима у години. О свему томе говори се и у списима старе српске медицине. Супротно овоме, хируршке интервенције су биле ограничене само на малу хирургију, лечење рана и фрактура, резање апсцеса, херниотомију и, каткад, на трепанације које су се изводиле углавном на грчко-римски начин и, у већини случајева, због инфекција и незашивања рана, завршавале се смрћу. Слично стање било је и у гинекологији. Оволики застој у развоју хирургије може се објаснити чињеницом да се проливање крви сматрало „нечистим послом" за лекара, па је зато на неким универзитетима у текст заклетве ушла и клаузула да се лекар неће бавити лечењем: „*cum ferro et igne*". Колико се далеко ишло у овом конзервативизму, најбоље сведочи једна одлука Париског медицинског факултета који је у XVI веку не само одбио да штампа дела која не одговарају „светој доктрини Хипократа и Галена", већ је чак и 1660. године имао сасвим негативан став и према Харвејевом открићу.[4]

Још на самом почетку споменули смо да се учење наше медицине XIII — XV века није разликовало од медицинског учења у оним европским земљама у којима су постојале и медицинске школе. Објашњење за ову појаву треба тражити у томе што је стара српска држава била изложена и утицају западне цивилизације.

Наведене чињенице јасно говоре да се медицинска култура Срба није стварала на неуким темељима народне емпирије, већ на темељима европске и византијске медицине. При том се не сме губити из вида чињеница да је до оснивања медицинских школа у Италији, Византија била главни носилац и преносилац античке, хипократско-галенске медицине у свету. Ова појава је разумљива, јер је византијска култура била везана за античку не само генетским већ и дубоким суштинским сродством. Због тога је Византија постала не само чувар античке медицине већ и њен преносилац у прву медицинску школу у Салерну. За античку медицину и филозофију интересовали су се и многи хришћански писци (Григорије Назијанин, Јован Златоусти, Василије Велики, Јован Дамаскин и

БИБЛИОТЕКА
МАТИЦЕ СРПСКЕ

др.). Већина њих користила је гледишта античке медицине у писању својих филозофских и биолошко-медицинских списа. Толерантан став хришћанства према паганским религијама до VI века, омогућило је многим хришћанским писцима тог времена да обрађују проблеме из античке медицине придајући велики значај списима Аристотела, Хипократа, Галена и других. Сличан став задржаће Источна црква и доцније. Према томе, објашњење за застој развоја медицине у Византији у доцнијем периоду треба тражити у првом реду у политичком и економском слабљењу Византијског Царства. За византијску медицину у периоду после V века карактеристично је слабо неговање анатомије и хирургије, што је, уосталом, карактеристика и западњачке медицине тог времена. Супротно овоме, дијагностици, фармакологији са фармакотерапијом, дијететици и терапији различитих органских и заразних обољења посвећивана је прилична пажња. Међутим, за разлику од западњачке медицине, мора се имати у виду чињеница да су наведене медицинске дисциплине остале на старим позицијама античке, односно рановизантијске медицине. С друге стране, општа биологија и физнологија са патофизиологијом биле су прилично неговане и оне су носиле одлике античке медицине. Због тога су списи античких писаца из споменутих дисциплина били много преписивани и прерађивани, само, на жалост, не у целини већ у одломцима.[5]

Први помен о постојању медицине код Срба, у данашњем смислу те речи, потиче из оног периода када је српско политичко средиште постало стабилно што је било од пресудног значаја за несметани развој српске културе. То је почетак XII века. Та медицина се родила у великом српском културном центру, у манастиру Хиландару. Без икаквог претеривања може се рећи да је највећи допринос у развоју наше медицине у XII веку дао св. Сава. Он је оснивач првих српских болница, писац наших најстаријих медицинских списа (прописа за уређење болница) и борац против надрилекарства. У преношењу медицине из Византије најважнију улогу су играли српски калуђери у српским или византијским монашким колонијама на Атосу, који су преводили византијске црквене списе на српскословенски језик. Сличан посао обављан је и у манастирима Србије. На жалост, овим путем до нас су доспевала углавном знања из помоћних медицинских наука, а не и из практичке медицине.

У преношењу тадашње европске медицине главну улогу су одиграли лекари италијанског порекла који су живели и радили у Србији. У вези с овим значајно је напоменути да се приморски део српске државе стално налазио под утицајем италијанске медицине и да је, преко Котора, Србија одржавала врло присне трговачке везе са градовима јужне Италије. Ове везе су постојале не само за све време постојања старе српске државе већ и доцније, о чему нам најбоље сведоче архивске књиге града Котора. Судећи по подацима из њих, которски лекари и апотекари потицали су из различитих крајева Италије и били су ђаци готово свих италијанских универзитета.

Списи из помоћних медицинских наука доспевали су у српску средњовековну медицину превођењем дела византијске књижевности. За њих је у Византији одувек постојао интерес, па су се њима користили и многи византијски богословски писци при писању својих дела. Тако, на пример, Василије Кесарски, као и чувени догматски писац Јован Дамаскин и други, објашњавају структуру земље на основу учења перипатетичке школе. Срби

су кроз цео средњи век радо преводили дела из византијске књижевности а са њима заједно и списе из области помоћних медицинских наука. Истина, ово нису били преводи већих дела већ најчешће изводи из њих или појединн прерађени делови који су коришћени при писању дела која су у основи носила црквени карактер.

Српску медицину је, поред нормалне и патолошке физиологије, од помоћних медицинских наука интересовала и анатомија.

Исто тако за њу су били занимљиви и неки, само истина у мањој мери, проблеми из ембриологије, и то углавном питања зачећа и развој ембрија („како се мења семе у полним органима жене — утерусу, и после кога времена оно оживи"). О свему овоме се говори у једном поглављу *Ходошкоī зборника*.

Највећи број српских списа из области помоћних медицинских наука односи се на нормалну и патолошку физиологију. Ако се проучи њихов садржај, онда се види да су наше старе писце интересовала учења Хипократа и Галена која су утицала на стварање многих гледишта у физиологији хипократске медицине.[6] Ту су, затим, још неки писци: Алкмеј, Диоген и други. Осим тога, српска медицина је била добро упућена и у Аристотелова дела, као и дела Мелетиоса и других писаца. Поред већ споменутих одломака из Хипократовог списа, који се налази у *Ходошком зборнику* (XIV—XV век), остао нам је сачуван и један повећи спис под насловом *Јестествословије* (XV век). Овај спис се налази у збирци рукописа Универзитетске библиотеке „Светозар Марковић" у Београду, где носи сигнатуру РС 44. То је најопширнији спис овакве врсте у српској средњовековној медицини.[7]

У новије време М. Харисијадес је у збирци Марсиљија у Универзитетској библиотеци у Болоњи открила један спис под насловом *Дамаскин Јован о човеку, шта је човек*. Спис потиче из XVII века и био је некада својина манастира Студенице. У ствари он представља прерађени Хипократов и Аристотелов текст.[8] Овде треба споменути и *Шестоднев* Јована Егзарха, преписан у Хиландару 1263. године од стране Теодосија, а по налогу његовог ученика игумана Доментијана. За састављање овог списа Ј. Егзарх је користио Аристотелово дело *De animalibus historia* као и спис Алкмеја Кротонидеса *О природи*.[9]

Почетак увођења савремене европске медицине код Срба обележен је оснивањем првих српских болница (Студеница и Хиландар), и затим преписивањем значајнијих списа из помоћних медицинских наука (биологије и физиологије) и хигијене. Истовремено долази до упознавања са арапском фармацијом, вештином балсамовања лешева и др.

Импозантан број српских средњовековних болница представља исто тако значајан моменат за познавање стања медицине у средњовековној Србији. У манастирским типицима, повељама и биографијама српских владара налазимо богату грађу за познавање њиховог уређења. Управници ових болница у већини случајева били су приучени лекари-емпирици из редова монаха, али било је и световних лекара (*Српска болница у Цариграду* и *Болница манастира Дечани*). Значајно је споменути да се прве српске болнице нису развиле из сиротишта, као што је то био случај на Западу, већ су у самом почетку биле осниване као установе које треба да служе за лечење. У прилог овоме иде сама чињеница да су то биле манастирске болнице, које су служиле за лечење манастирске браће,

људи са истим правима и дужностима, чији је живот био обезбеђен, тј. за чије издржавање нису била потребна сиротишта. Осниване по угледу на византијске болнице, што се види из самих типика и повеља њихових оснивача, ако се посматрају као установе које су служиле искључиво за лечење, ове болнице се могу уврстити у ред најстаријих болница у Европи. Оне су у ствари биле црквене установе које су у првом реду служиле за лечење манастирске браће, а мање, или никако, за смештај старих и беспомоћних особа. За ово тврђење налазимо основу у прописима неких наших и византијских болница у којима се изричито вели да треба да служе само за лечење. Тако се за зграде које су служиле за смештај сиромаха и неизлечивих болесника (хоспитали) у типику Евергетидског и Продромовог манастира говори да би требало да буду подигнуте изван манастирских зграда. Слично се вели и у повељи цара Душана за болницу Св. Аранђела код Призрена.

Појава првих српских болница пада у доба (XII век) када је српска средњовековна медицина започела свој успон. Богато обдариване од оснивача, оне су постојале до пропасти српске средњовековне државе, док се једна одржала скоро до XVIII века (Дечанска), а Хиландарска и до данас. Њихова делатност није била ограничена само на једну групу болести, већ на различита обољења. Ово се, изгледа, односи и на Хилендарску болницу, што се види из повеље деспотице Маре и њених синова Гргура, Лазара и Ђорђа, издате Хиландару 15. октобра 1406. године.

Старе српске болнице издржаване су средствима својих оснивача, владара и грађана организованих у добротворна друштва.

Постоји једна занимљива појава са којом се сусрећемо у ктиторским завештањима неких наших болница, и то за Хиландарску и Призренску. Она се односи на посебна завештања за издржавање болница. Наведена чињеница изгледа мало необична ако се полази од тога да су то биле установе манастира који су били власници великих добара, па су, према томе, њихово издржавање могли обезбедити без икаквих тешкоћа.

Да ли је давање добара болницама имало за циљ обезбеђење за случај да наступе тешкоће око њиховог издржавања из било каквих разлога или су им се тиме хтела дати извесна аутономна права, не можемо објаснити.

Поред болница у Србији, сачувани су подаци да су српски владари и велможе помагали и неке византијске установе ове врсте. По Григорију Цамблаку, Стефан Дечански је обилато помагао болницу Пантократоровог манастира. Тако он вели: „. . . а нарочито је много блага добила обитељ Пантократоровог манастира." Челник Радич је завештао да се по 2 литре сребра даје годишње манастиру Кастомониту у Светој Гори за исхрану болесника („такожде и ђаконија да се дава у болницу . . . што ће довољно бити болним") итд. Познато је и да је српски штампар Божидар Вуковић у свом тестаменту, састављеном 5. фебруара 1533. године у Венецији, оставио, између осталог, и венецијанским болницама 12 дуката („хоспиталу св. Антуна 4 дуката; хоспиталу Корабели 4 дуката; хоспиталу св. Зана и Павла 4 дуката" итд.).

Док је Београдска болница пропашћу српске Деспотовине престала да постоји, неке градске болнице (хоспитали) у Котору постојале су скоро три и више столећа. Тако је Хоспитал св. Духа, основан у доба цара Душана 1350. године, постојао до краја XVII века, а Хоспитал св.

Крста, основан 1372, до 1740. године, када је био припојен државној болници, основаној од стране Млетака. Од старих српских болница, после Хиландарске, Хоспитал св. Крста у Котору је најдуже постојао.

Најстарију српску болницу основао је 1190-1200. године св. Сава у манастиру Хиландару. Она је требало да служи у првом реду за лечење оболелих калуђера. У 40. глави *Хиландарског типика* („*О болници и работајућих болем*") говори се о кућном реду у болници, али не и о томе која су обољења лечена у њој. У повељи Лазареве кћерке Маре, удовице Вука Бранковића, издате Хиландару 15. октобра 1406. године, којом она болници прилаже сто унча годишње од трга у селу Хочи (Хочног трга) код Призрена, напомиње се да ова сума треба да се троши „за упокојеније немоштним, раслабљеним, свештенога недуга ради страдалцем, слепим и хромим и им же кости скруште се и в не с' става јест'ствених изливајут се сухога ради и неисцелного недуга". Тако је оно што је за болницу у прописима и типику недостојало било речено. На основу овог изгледа да Хиландарска болница није служила само за лечење акутних и хроничних обољења чланова манастирског братства, већ и других обољења на која се овде јасно указује: паралитичара („раслабљених"), епилептичара („свештенаго недруга ради страдалцем"), болесника с трајним манама (слепим и хромим) и лепрозних болесника („в не с'това јест'ствених изливајут се сухаго ради и неисцелнаго недуга"). С обзиром на природу споменутих обољења, изгледа да је болница била и стационар за неизлечиве болеснике. У прилог овом иде и образложење завештања из повеље кнеза Лазара (1380. г.) у којој он за свој поклон болници у износу од 100 ангија годишње вели да треба да служи „за потребу иже ту в немоштних страждуштих", тј. оних који пате од неизлечивих обољења. У почетку је ова болница имала 8 болесничких постеља да би у доба Душана била проширена. Из повеље коју је он издао Хиландару 1340. године, када је заједно са царицом Јеленом и царевићем Урошем боравио у манастиру, сазнајемо да је одредио да се болници даје годишње по 200 венецијанских перпера и да у њој буде 12 постеља. Судећи по томе што је цар Душан овом повељом дао велика права управнику болнице (само је он могао располагати инвентаром болнице) и што је поклонио чамац за ловљење рибе за потребе болнице, изгледа да је она имала посебан статус у односу на остале српске манастирске болнице.[10]

Остаје нејасно да ли је могуће да је међу члановима братства манастира Хиландара било тешко оболелих од епилепсије, слепих, хромих, паралитичара и лепрозних. Истина, са канонског гледишта не постоје сметње да и овакви болесници могу постати монаси. Али то би било у супротности са основним циљем оснивача манастира Хиландара који је био усмерен на то да се прикупе Срби монаси расути по светогорским манастирима и да отпочну интензиван рад на превођењу грчких списа на српскословенски језик и даљој изградњи самог манастира. Осим тога, по Светој Гори су тада лутале разбојничке банде које су нападале и пљачкале манастире. Од њих су Хиландар могли бранити само монаси доброг здравља а не болесници од хроничних болести (паралитичари, лепрозни итд.). Из свега овог произлази да је Хиландар, поред болнице, морао имати и склониште за смештај оболелих од хроничних болести. Да је ова болница служила искључиво за лечење монаха, види се из са-

мога Хиландарског типика, јер се у њему вели: „смерно же паче жити јако подобает мнхом (монахом)".

Прва болница основана на територији Србије била је Студеничка болница. Њу је основао св. Сава у времену од 1207. до 1216. године, када је, као архимандрит живео у манастиру Студеници, где је, због безбедности, пренео и кости свога оца из манастира Хиландара. Осим помена у Студеничком типику, о њој се више нигде не говори. Врло је вероватно да је ово била болница која је служила само за лечење оболелих чланова манастирског братства.

Болница бенедиктинског манастира св. Богородице Рашачке, судећи по повељи краљице Јелене, издатој 1314. године, и повељи Уроша III из 1319. године, служила је као склониште (хоспитал) за изнемогле и оболеле од хроничних обољења („на пишту старцем и одежду слепим"). По времену оснивања можда је и старија од Хиландарске.[11]

Болница краља Милутина у Продромовом манастиру у Цариграду за нас је врло занимљива. Премда је она била подигнута у Цариграду, из српских и грчких докумената јасно се види да се, почев од оснивања, о њеном издржавању старао краљ Милутин. Писац Милутиновог животописа вели: „подиже . . . странцима за одмор и болесницима за понуде и лечење као што се данас види да тамо постоји".

С обзиром на богатство Милутинове државе, подизање једне овакве установе није било везано ни за какве финансијске тешкоће. Србија је тада забележила највећи политички и економски успон захваљујући отварању нових рудника и интензивнијем развоју трговине. Високи приходи омогућавали су краљу Милутину да држи знатну најамничку војску, којом је могао да брани проширене границе своје државе и да изнуди мир од Византинаца. Тај штедри приложник био је, по речима његовог биографа Данила II, „ненасити градитељ" који је подигао више задужбина него сви Немањићи пре њега. У служби краљу Милутину вели се: „још јачи у победама био јеси . . . богатства и силе препун". Затим, када се набрајају његове задужбине, подједнака пажња се указује и подизању болница, што се велича у току целе службе („. . . и цркве божанствене и болнице болним и изнемоглим за излечење и оздрављење"). Та његова велика дарежљивост према болницама изгледа да је била врло популарна, па зато она представља предмет о којем се највише говори у његовој служби. Заузимање византијских области и установљење пријатељских и родбинских веза са цариградским двором утицало је на појаву једног сасвим новог тона у историјском развоју Србије који се одликовао снажним продором византијског утицаја у српске земље. То се осећало не само у систему државне управе већ и у уређењу земље, судству, финансијама, а нарочито у прихватању грчких титула и обичаја. Ако се имају у виду оваква оријентација у културном животу Србије и амбиције њеног владара да дворски живот и обичаје прилагоди грчком духу и „ромејском укусу", како то вели Н. Грегора, онда се лако могу схватити разлози којима се руководио Милутин при подизању српске болнице у Цариграду. Тако су поступили владари Византије, и то онда када је она услед спољних ратова била економски и политички уздрмана. Супротно овоме, Србија је тада била снажна и богата земља, и са доста добрим унутрашњим уређењем. Због тога је њен владар могао да подиже своје задужбине у Цариграду, Јерусалиму и на Атосу. Али

поред наведених разлога на ово је утицала и жеља краља Милутина да у борби против славољубивог племства добије у цркви моћног савезника. Јер, не треба заборавити да је он ступио на престо после једног тешког грађанског рата проузрокованог борбама око престола између њега и његовог брата краља Драгутина, у којем је племство играло значајну улогу. По Стојану Новаковићу, подизање манастира и болница у Цариграду и Јерусалиму било је, исто тако, везано за Милутинове политичке претензије у спољној политици Србије.

У хрисовуљама византијских царева Андроника II (1282-1328. г.) и његовог сувладара Андроника III (1321. г.), као и практика из 1323. године, јасно се види „да је ксенон (болницу) подигао многољубљени син и зет царства ми, преузвишени краљ Србије". Ова болница налазила се у делу града који се звао Петра (τῆς Πέτρας) и није био много удаљен од царске Влахернске палате. Српска болница је највероватније била подигнута (1308. г.) после пожара у овом делу града који је оштетио и сам манастир а чију је обнову помогао краљ Милутин. Осим тога, у Милутиновој биографији Данило II (1324-1337. г.) између осталог вели да је он „многа изабрана села такође прикупивим од грчке области, и ту приложи, од којих ће се данак давати на том месту, и многе веште лекаре нашавши даде им много злата и што им је на потребу да непрестано надзирају болеснике лечећи их. Уз њих постави . . . своје људе, који ће посећивати болне и болничаре, чинећи им све корисно, да нико од болесних не узнегодује, но што траже да им се даде". Да су наводи Данила II тачни, потврђују и подаци из грчких докумената. То се види и из царске простагме издате овом манастиру септембра 1323. године, у којој се вели да је Милутинова болница имала имање у области Пароп̣оља.

Из свега овог проистиче да је краљ Милутин био не само оснивач ове болнице већ да је обезбедио и материјална средства за њено издржавање, као и за издржавање лекара и болничара. Византијски цар је, на захтев свога зета, српског краља, својом повељом од 1. августа 1322. године потврдио имовинска права болнице која је обезбедио краљ Милутин за њено издржавање. О угледу ове болнице, као задужбине српског владара, говори повластица коју је у својој хрисовуљи, издатој 1321. године, цар Андроник II дао игуману манастира Хиландара. По овој повељи он ће имати три келије, у којима се налази и храм, у II дворишту болнице, за свој боравак и одмор када буде боравио у Цариграду, ради неке потребе (ἔχῃ κελλία τρία, ἐν οἷς εὑρίσκεται καὶ ναός, ἀπὸ τῶν ὀσπητίων τῶν ὄντων ἐν τῇ αὐλῇ ... του ξενῶνος. . .).

Овакав углед манастира и солидно економско стање Милутинове болнице (Ξενὼν τοῦ Κράλη) допринели су да је почетаком XV века медицинска школа, која се тамо спомиње још у XIV веку, била подигнута на виши степен и добила назив Καθολικὸν μουσεῖον или Μουσεῖον τοῦ Ξενῶνος, док се болница и даље звала Ξενὼν τοῦ Κράλη. Зна се да је у овој школи почетком XV века предавао Јован Хортосмен, ту је 1405. год. преповезан рукопис Диоскуридовог кодекса, написан 412. године за Аницу Јулијану, кћерку западноримског императора Олибија. У овој школи је по жељи византијског цара Јована VIII Палеолога предавао и Јован Аргиропул (ἤρξατο διδάσκων προτροπῇ βασιλέως ἐν τῷ ξενῶνος καθολικῷ μουσείῳ). На једној сачуваној минијатури Јован Ар-

гиропул је представљен како предаје за катедром, док се позади виде контуре српске болнице. Са стране се налази запис: „Аргиропул предаје лекару Јовану Панарету, Димитрију Анђелу . . . у краљевској болници". После пада Цариграда, Јован Аргиропул је са многим ученим Грцима пребегао у Италију. Пошто се манастир Св. Јована Претече налазио близу царске палате, он је заједно са њом представљао први циљ разарања и пљачкања јањичара. Три дана и три ноћи трајало је ово пустошење, које је уништило многа непроцењена блага највеће цивилизације тога доба. Овим је била решена и судбина српске болнице у Цариграду. Напуштени манастир султан Мехмед II поклонио је 1463. године мајци великог везира Махмуд-паше, која је била Српкиња и остала у православној вери.[12]

Ван граница Србије постојала је још једна српска болница. Она се налазила у манастиру Св. Арханђела у Јерусалиму. Овај манастир као и манастир Св. Ђорђа у Акри, подигао је краљ Милутин 1315. године као успомену на заједничку победу Срба и Византинаца над Персијанцима у Анадолији. Тако је цар Душан својом повељом, издатом 1348. године, поклонио болници манастир Врањину на Скадарском језеру. Исто ово чинили су доцније и зетски владари (Ђурђе Стратимировић, 1404, Балша III, 1413. и Иван Црнојевић, 1468. године). Стонски данак манастир и болница примали су до 15. априла 1479. године, када је манастир опустео, па је, према одлуци деспотице Маре, кћерке Ђурђа Бранковића, то право било пренето на манастир Хиландар. Ову обавезу Дубровник је извршавао за све време постојања своје самосталности. Ближи подаци о уређењу ове болнице нису нам познати.[13]

Овај манастир је био у српским рукама до 1678. године, када је прешао у својину јерусалимске патријаршије. Може се сматрати да је тада престала да постоји и болница.

Болница Стефана Уроша III Немањића у манастиру Дечанима спада у ред већих српских болница. Као непосредан повод за њено подизање може се сматрати седмогодишњи боравак Стефана Уроша III и његове породице у Пантократоровом манастиру у Цариграду. После неуспеле побуне против свог оца, краља Милутина, Стефан Урош је за казну ослепљен огњем (1313. г.) и послат са целом породицом у заточење у Цариград, свом тасту, грчком цару Андронику II (1300—1328). У Пантократоровом манастиру Стефан и његова породица у заточењу су провели пуних седам година (1313—1320. г.).

Живећи дуго у овом манастиру, Стефан Урош III је могао добро да упозна уређење манастирске болнице, чији нам је опис оставио његов биограф Григорије Цамблак. Из њега се јасно види да су у овој болници били сакупљени болесници који су боловали: 1) од епилепсије, 2) „којима је лице било изједено и којима су прсти отпадали до чланака", 3) они који су били савијени па услед тога нису били способни за рад и 4) болесници који су патили од плућних болести. У групу епилептичара требало би сврстати и друга тежа живчана обољења. Под појмом рањавих болесника треба разумети не само губавце већ и оболеле од рака, сифилиса, ерготизма и разних кожних болести. У групу болесника који су били савијени ваља сврстати, осим богаља, и разне паралитичаре, а под појмом болесника који су боловали од плућних болести треба разумети, поред туберкулозних болесника са плућним емфиземом, још и болеснике

од разних тешких срчаних обољења. За епилептичаре се вели да су били калуђери, али за друге болеснике то не стоји.

После косовске битке манастир је опустео, а вероватно и болница, али она је ипак постојала за све време Турака и поред тешких прилика. То се може закључити по Лонгиновом запису на једној монументалној икони Стефана Уроша III, рађеној од 1574. до 1586. године, на којој је илустровано представљен живот Уроша III и његово чудотворно излечење. Судећи по запису на њој, Лонгин је био лепрозни болесник, јер се у њему вели: „С телом неисцелним, недугом струпи и гнојем љуто бољеште ме". Ова болница је постојала и за време аустро-турских ратова у периоду од 1687. до 1739. г. Она ће постојати и после II веће сеобе нашег живља из тога краја која се одиграла под патријархом Арсенијем IV Шакабендом (1754. г.). Ова болница била је уређена по узору на велику цариградску болницу у Пантократоровом манастиру.[14]

Болница цара Душана у манастиру Св. Аранђела код Призрена, с обзиром на то да је према завештању ктитора требало да служи само за лечење, представљала би нашу најзначајнију болницу. Душан ју је подигао у својој задужбини, манастиру Св. Аранђела код Призрена (1342. г.), и она је имала 20 лежаја, а Хиландарска 12. Служила је само за лечење и, према жељи ктитора, у њој се нису смели лечити изнемогла лица и лица оболела од трајних обољења („ако се ко разболи да (буде) у Болници, а хроми и слепи да се не држе"). Из овога јасно произлази да је то била установа искључиво здравственог карактера и да није служила као склониште за сиромахе и дефектне особе. На ову чињеницу овде нарочито указујемо зато што су овакве појаве у то доба биле ретке на Западу, где су болнице осниване у првом реду да служе као прихватилишта за сиромахе и дефектне особе. Поред осталог, Душан је болници још приложио и цркву Св. Стефана у Призрену „са ... виноградима, воденицама, воћем, јабукама и дудовима и десетком од имања". Ова болница је престала да постоји највероватније крајем XV века, после освајања Призрена од стране Турака (1455. г.), јер је у XVI веку манастир Св. Аранђела био опустошен, а 1613. године Синан-паша га је разорио и од његовог материјала подигао џамију у Призрену.[15]

Из биографије кнеза Лазара (XVII век) види се да је он подигао *болницу* (1381. г.) *у манастиру Раваници*: „Сазида и други храм, који леже на источној страни подгорју тога места, близу цареве лавре и подиже болницу за монахе, за странце и раслабљене (који су боловали од неизлечивих болести)". Дакле, овде се радило о болници и прихватилишту за оболеле од неизлечивих болести.[16]

Од градских болница нашу пажњу заслужују болнице-хоспитали (hospitalium) и то: деспота Стевана Лазаревића у Београду и хоспитали у Котору.

По Константину Филозофу, деспот Стеван Лазаревић „сазида болницу (странопријемницу) за болне на најслађој води", око које је засадио „свакојаког изабраног воћа и приложи села и наследство много у којој болне и стране храњаше и олакшања њима даваше". Ово потврђује и Цетињски родослов. Премда је ова болница имала у своме склопу и цркву, она није била подигнута за потребе калуђера, већ највероватније за потребе становника Београда.

Которски хоспитали (hospitalium) значајни су за нас зато што су они, поред Београдске болнице, једине познате болнице — прихватилишта у старим српским градовима. Осим тога, неке од њих омогућују нам да пратимо историјски развој наших болница од средњовековних до савремених. Ове болнице издржаване су из завештања грађана Котора. Од њих су три вредне помена: *Болница св. Духа*, основана 1350. године, *Болница св. Крста*, основана 1377. и *Лепрозоријум*, основан 1431. године.

Хоспитал св. Духа је 1350. године основало добротворно друштво св. Духа. То је било у време владавине цара Душана, када је Котор доживео свој највећи економски успон и био један од најугледнијих градова Србије.

Други хоспитал, *Болница св. Крста*, према натпису који је објавио И. Стијепчевић, био је основан 1372. године од стране Братства св. Крста, које се налазило при истој цркви. Споменуто удружење сматрало се једним од најугледнијих добротворних установа старога Котора и било је основано још у доба краља Уроша II (1289. г.). Ова болница је у почетку сматрана прихваталиштем за сиромахе (*„Hospitale pauperum sancte Crucis"*), али су њени штићеници у њој били и лечени. Дужност управника болнице обављао је старешина Братства св. Крста.

Которски Лепрозоријум (*„Domus leprosorum* — λεπροκομεῖα") налазио се изван градских зидина, и то иза порушеног манастира Св. Фрање. Ако се полази од тога да су се у лепрозоријумима манастира Хиландара и Дечана, поред болесних од лепре, налазили још и болесници који су боловали и од других хроничних болести, Лепрозоријум у Котору је представљао јединствену установу овакве врсте на територији средњовековне Србије. Лепрозоријум је био основан вероватно по угледу на сличне установе у италијанским градовима. По Ковијанићу и Стијепчевићу, први помен о њему имамо из 1431. године. У которским архивским књигама Лепрозоријум се назива *„Domus leprosorum"* или *„Hospitale St. Lazzaro"*. Упркос свим нашим настојањима нисмо могли установити колики је био просечан број губаваца у овом изолатору. Лепрозоријум је постојао до прве половине XVII века, откада о њему више нема помена. Врло је вероватно да је ова појава уско везана са смањењем броја лепрозних болесника у Приморју. Овој установи је у старом Котору поклањана велика пажња. У почетку она има свога старешину, који се назива *„procurator leprosorum"*, а доцније су бирана по двојица старешина. У једном документу из 1440. године спомиње се Трифун Драго, старешина губаваца (*„procurator hospitalis St. Lazzari"*). Старешине Лепрозоријума биране су сваке године о Ђурђеву дану, када су бирани и лекар, судија, чланови Великог и Малог већа итд. Према нашем истраживању, старешине Лепрозоријума (*„Dui Procuradori della fabrica di St. Lazzaro"*) последњи пут су изабране 21. априла 1621. године, и то и овом приликом, као и некада — два најугледнија которска племића (*Laurentio Boliza* и *Aluisi Bucchia*).

Пада у очи да се највећи број завештања грађана старог Котора односио на Лепрозоријум. Разлоге за ово треба тражити у милосрђу због тешког стања његових болесника. Скоро сваки имућнији грађанин сматрао је за дужност да се у тестаменту сети ових јадних људи.

Када се говори о српским средњовековним болницама које у својој суштини представљају део социјалне медицине, не можемо а да овде не

споменемо и старање за социјално угрожене: неизлечиве болеснике (паралитичаре, слепе итд.), старе особе и сиромахе. Ово питање је било решавано на тај начин што су манастири (поред прихватилишта) и епископи били дужни да помажу сиромахе, а о чему се тако много говори у повељи српских владара издатих црквама и манастирима. Спровођење у дело овога питања било је решено према *Номоканону*, зборнику византијског законодавства, у којем се каже: „. . . да не бринемо само о себи, него о ближњем, и нико да нема ништа више од другог; ни господар од слуге, ни кнез над којим влада, ни цар од војника, ни премудри од неученог . . .“[18] У зборнику се налазе и прописи о начину спровођења социјалне помоћи, па су осим стационара (хоспитала) за смештај хронично оболелих и сиромаха, постојале и јавне кухиње из којих се бесплатно делила храна сиромасима. На извршавање ове обавезе строго се пазило у старој српској држави. Због тога члан 28. *Душанової законика* предвиђа најстроже казне за епископе и игумане манастира који не помажу сиротињу. Казна се састојала од лишавања епископског односно игуманског чина.[19]

Први писани податак о постојању апотека у Србији потиче из 1326. године, доба краља Стефана Дечанског. Апотека је била основана по угледу на сличне установе у Италији, а налазила се у Котору који је за све време постојања старе српске државе био њена главна поморска лука. Први апотекар који се спомиње у Србији био је Италијан *Алберіешус* (1326. г.) родом из Венеције (*Albergetus speciarius de Venetiis*). И апотекари из доцнијег периода били су Италијани, осим једног српског порекла *(Raticho Ozrenich olium spetiario et salariato Communitatis Cathari)* (1378. г).[20] Слично је било и са лекарима. Они су се најчешће налазили у служби владара, неких великаша и већих градова (Призрен, Бар, Котор итд.). Први лекар италијанског порекла спомиње се у средњовековној Србији 1326. године у доба Стефана Уроша III Немањића (Дечанског). То је био градски лекар у Котору *Philippus de Fermo*, у Бару 1330. године *(Menca Antibaranus medicus)*, док је у Призрену у доба цара Душана 1354. године био лекар неки Милицинус *(Milicinus de Praeserin homo domini imperatoris)*. Краљ Стефан Урош III Немањић имао је 1326. године свог личног лекара такође Италијана *(Magister Egidius)*, а краљ Душан 1333. године магистра *Антонија* (*Magister Antonius phisicus sollariatus domini regis*). Први доктор медицине у Србији спомиње се у доба деспота Ђурђа Бранковића, 1437. године. То је био *маіиспіар Јаков* (*Magister Jacobus de prothonotarius miles medicinae doctor*), а после њега и Флорентинац Ангело Муадо у времену од 1429—1439. године, исто тако у деспотовој служби (Angelo Muado physicus Georgii Volfi, magnifici domini Rassiae i Albaniae), који је и умро у Србији (1439. г.). Први градски лекар доктор медицине у Котору спомиње се 1545. године и звао се *Ђовани Манірала* (excellens artium et medicinae professor). Осим тога лекари, ђаци италијанских школа, били су и у служби неких српских великаша. Од XIV до XVI века живело је и радило у средњовековној Србији укупно 49 лекара италијанског порекла и 29 апотекара. Од овог броја 15 лекара отпада на XIV век, 30 на XV век, а 14 лекара на XVI век. Већина је била родом из Италије (Рим, Падова, Болоња, Венеција, Ферма итд.). Своје медицинско образовање они су стекли у медицинским школама, док се у Византији медицина углавном изучавала као занат, уз лекара. Због тога су у то

време италијански лекари уживали велики углед у свету, па су их српски градови и владари врло радо узимали у своју службу.[21]

Све ово јасно говори да је српска медицина највећим делом носила западњачка обележја. Ова појава се не може приписати никаквој случајности, већ чињеници да је западњачка медицина била боља од византијске. Лекари Стефана Дечанског и Душанови нису били из Византије већ из Италије, иако су они скоро једну деценију провели у заточењу у Пантократоровом манастиру, чија је болница била једна од најчувенијих у Цариграду. И поред нетрпељивости према Латинима слично гледиште о италијанској медицини постојало је и доцније у Цариграду. Још једна значајна чињеница, која иде у прилог тврђењу да је европска медицина у овом периоду била у употреби код Срба је постојање прилично изграђене медицинске терминологије. Без претеривања се може рећи да је она са језичке стране била далеко боље решена од наше данашње медицинске терминологије.

Иако немамо сачуване веће списе из гинекологије, неуропсихијатрије и хирургије, то не значи да за те дисциплине није постојао интерес у српској средњовековној медицини.

Гинекологија је заузимала значајно место у српској медицини и њу су интересовали сви проблеми из ове области као што су контрацепција, гравидитет, патологија и терапија женских полних органа и др. Учење српске медицине о физиологији зачећа било је засновано на учењу грчког лекара и филозофа Зенона (490. г. н. е.), ученика Парменида, које је доста дуго владало у европској научној медицини. Гледиште о постојању расплодних ћелија одговара Хипократовом у чењу, а тумачење о диференцијацији пола после зачећа — учењу Аристотела, које је прихватио и Гален. О патологији и терапији женских полних органа доста се говори и у српском преводу *Circa Instans* и терапеутским белешкама *Хиландарског медицински кодекса*.[22]

Иако немамо сачуван ниједан посебан спис, и о неуропсихијатријским обољењима се много говори у старој српској медицини. Тако Григорије Цамблак, поред осталог, вели да су у дечанској болници били лечени и болесници од „*свешћене болести*" (епилепсије). Ово обољење спомиње се и у *Хиландарском кодексу*. Поред осталог у њему се говори и о другим неуропсихијатријским обољењима, као што су депресија, неуроза, хистерија, импотенција итд. Патогенеза настајања ових обољења углавном се тумачи као и у античкој медицини, и то поремећајима у соковима и пнеуми (Хипократ). О улози разних психичких стања на настајање ових болести и оздрављењу од њих говори се доста често у списима *Хиландарског кодекса* који се односе на интерна и заразна обољења, као и у хигијенским списима. Описани методи за лечење имају много сличности са данашњом психосоматском терапијом. Наравно да смо далеко од тога да говоримо и о њиховој савремености. Зар у прилог овоме не сведочи опис лечења једног хистеричног болесниа од стране св. Саве, које биограф Теодосије овако описује: „. . . и он унесе у цркву раслабљеног . . . А кад паде ноћ, сам се удружи . . . и никога не удостоји да им дође, сам се трудаше да послужи болнику. Одмах припаде Богу, и као да се држи ногу његових . . . прво се сам о себи исповеди, смерношћу привлачи милост (психоанализа), проси да се услиши, проси болнику милости". Сличан начин лечења неуропсихијатријских обо-

љења био је распрострањен и у Византији, одакле је доспео и до Срба. Иначе, он своје порекло води из античке медицине. Познато је да су у Ескулаповим храмовима Амфиаросу, Трофонисосу и др. (Ἰσθατου Ἀσκληπνοῦ, του Αμφιαράου, του Τροφωνίου) на сличан начин лечили и пагански свештеници. Овакав начин лечења користио је и антички беседник Антифон (50. г. н. е.), који се данас сматра оцем психосоматске терапије. Често су у вези са овим вршене и злоупотребе, као што је тортура, што се, на жалост, користило у модерној психијатрији и до XIX века.[23]

Из прегледа општег стања српске средњовековне медицине произлази да она није заостајала за савременом европском медицином. Једини изузетак овде чини хирургија, област из које не располажемо ниједним делом осим већ споменутог краћег списка о флеботомији, који се налази у *Хиландарском медицинском кодексу*, као и забележака у неким старијим терапијским зборницима *(Ходошки зборник, Григоровићев зборник* итд.).

Исто тако, није сачуван ниједан опис оперативног лечења, премда се доста говори о лечењу хирурш ких обољења помоћу лекова. Но све ово не значи да је код Срба хирургија била на нижем ступњу него што је била на Западу. Постојање знатног броја хирурга у Србији, међу којима је било хирурга и са медицинским образовањем стеченим у италијанским школама, ишло би у прилог изнетом мишљењу.

У вези са делатношћу хирурга код Срба располажемо са доста материјала. У већини случајева то су били берберн који су се поред свог заната бавили и лечењем.

У хируршку вештину нарочито су били добро упућени хирурзи из Приморја, који су били махом из Италије, у којој је хирургија као наука изучавана у медицинским школама. Из извештаја хирурга сачуваних у Которском архиву за период од XIV до XVI века могли смо установити да су они били вешти у лечењу рана. У вези са овим имали смо при руци богат архивски материјал и нисмо наишли ни на један податак о шарлатанству у њиховом раду, о којем се тако много говори у документима новијег датума из архива северних градова Србије (Земун, Нови Сад, Ср. Карловци и др.). Какав је био стручни ниво хирурга старог Котора, најбоље се види из тестамента которског апотекара из 1684. године Антонија, који се бавио хирургијом и чији је брат Тулије био хирург. Тако се, поред хируршких књига (*„diversi libri di chirughia"*) спомиње и дело *La Chirurghia*, чији је аутор *Gabriel Fallopio*. Которски хирурзи утицали су на преношење ове вештине у ближе залеђе. Највероватније је да су због овог утицаја тамо постојали добри видари рана. Општи суд о стању хирургије код нас у средњем веку био би да се она неговала као занат и да није била на висини европске хирургије. Објашњење за ово треба тражити у општим културним приликама које су владале код нас, као и у томе што се ово знање до пред крај XVIII века лако стицало.[24]

Наша медицина XIV и XV века није била ограничена само на практичну медицину. Она је показивала интерес и за списе из хирургије, и то у првом реду за оне који се односе на дијететику и физиологију исхране. Иако је тада византијска научна медицина обиловала чувеним списима из области дијететике (Περὶδιαίτης Михајла Пселоса), наша испитивања говоре да је већина српских сачуваних списа из ове области настала

углавном под утицајем салернске медицинске школе. Ово би се могло рећи и за спис *Зборника бр. 54* Народне библиотеке у Београду, за који Стојан Новаковић тврди да доста подсећа на спис С. Сета (Σύνταγμα κατά στοιχείον περὶ δυνάμεος). Сличност овога списа са неким поглављима из *Салернских правила о чувању здравља* говори да су у наш спис унесени неки делови из њих *(Regimen sanitatis Salerni)*. Када се говори о хигијенским списима старе српске медицине онда се морају споменути и прописи из комуналне хигијене. Тако су у *Которском статуту* (1321—1616. г.), сачувани прописи о комуналном уређењу града (чистоћа улица, кланица, канализација итд.), а у *Српском рударском закону* деспота Стефана Лазаревића (1412. г.) и прописи о вентилацији у рударским окнима и категоризацији меса по квалитету.[25]

Пропашћу српске државе прекида се развој српске средњовековне медицине. То се догађа у време почетка ренесансе европске медицине која ће у својој завршној етапи довести до препорода медицинске мисли. Пољуљавши Галенов ауторитет, она је одбацила арапску медицину и довела у питање ауторитет схоластичке науке. Против овог препорода устаје римокатоличка црква која осуђује, као јеретике, носиоце слободне мисли: Коперника, Галилеја, Ђордана Бруна и друге. Медицина у овом периоду бива обогаћена новим знањем из анатомије и хирургије, што ће посредно указати и на значај експерименталних испитивања за напредак медицине. Ово ће утицати и на одбацивање њене филозофске основе, подржаване античким узорима, тј. доћи ће до упућивања на практична запажања, што у суштини представља основу научног рада у биолошким наукама.

Пред крај XV века јављају се нова гледишта у медицини у вези са сузбијањем епидемија. За медицину тога доба много значи појава Ђиролама Фракастора (1483—1553. г.), човека широке културе, одличног познаваоца филозофије, математике, књижевности и медицине, који се може с правом сматрати једном од најзначајнијих личности италијанске ренесансе. Заснивајући своје учење на Хипократским методама, он се бавио испитивањем утицаја спољних фактора на појаву епидемије. Фракастор је нарочито изучавао епидемиологију заразних болести (сифилиса, пегавца и куге). У току посматрања епидемија он долази до запажања да се заразне болести преносе од болесног на здравог човека контактом, што и показује у делу *De contagione et contagiosis morbis*, које је издато у Венецији 1546. године. Ту он енергично устаје против сујеверја и схоластичког гледања на појаву епидемије.[26]

Од овога гледишта није била далеко ни српска медицина XV и XVI века, јер се у поглављу о заразним болестима у *Хиландарском кодексу* вели" ... лечење куге би требало да се спроводи у два правца, једно правило за болесне од куге и друго за здраве, који се налазе међу болеснима од куге" (лист 65а — 66б).[27]

Као и целокупна српска култура, и медицина пропашћу српске средњовековне државе престаје да се развија. Али и поред оваквог стања наш народ није престао да се за њу интересује. У прилог овоме говоре сачувани списи наше медицине, настали у периоду после потпадања српских земаља под власт Турака. Из тога периода потиче једини сачувани препис *Хиландарског медицинског кодекса* (крај XV или почетак XVI века), *Јестествословије* (XV век), *Шестоднев Јована Егзарха* (препис из 1649. г.) и до свога препорода у XVIII веку она ће се ограничити само на препи-

сивање превода зборника *Practica Brevis Ioanesa Platearіusa*, доспелог код нас у XIII или почектом XIV века.

Наведене чињенице јасно потврђују наше гледиште изречено у почетку овог поглавља, тј. да је с обзиром на опште стање српске медицине као науке у средњем веку, постојање списа које садржи *Хиландарски медицински кодекс* сасвим разумљива појава. Због тога он представља за нас израз медицинске образованости учених лекара који су тада живели у Србији, као и схватања широких маса српског народа. Јер не треба сметнути с ума чињеницу да је превод приручника — бележака за лечење *Practica brevis Joanesa Platearіusa* из *Хиландарског медицинског кодекса* био у толикој мери у употреби у нашем народу да је сматран за зборник српске народне медицине.

НАПОМЕНЕ

1. G. Mercati и P. Fr. Cavalieri, Codices Vaticani graeci, I, Roma, 1923, 420—430.
2. Р. В. Катић, Порекло српске средњовековне медицине, 60.
3. Исто, 62.
4. В. Станојевић, Историја медицине, Београд, 1953, 311; I. Guirot, Histoire de la médicine française, Paris, éd. Naget, 1947; D. Riesemen, The story of medicine in the Middle ages, New York, ed. Haeber, 1970. и G. C. Pouranopoulos, The real value of medieval greck medecine (Bysantium), XII, Congrès int. Hist. Méd., Athènes — Kos, 1960, 34.
5. B. L. Gordon, Medieval and Renaissance medicine, London, ed. P. Owen, 1960. и P. Delaunay, La vie dedicale aux XVIe, XVIIe et XVIIIe siecles, Paris, ed. Hippocrate, 1935.
6. Hippocrate, Oeuvres complètes, Traduction accompagnée d'une introduction par E. Littne, éd. Balliere, Paris, I—X, 1939—1961.
7. Р. В. Катић, Порекло српске средњовековне медицине, 74—81.
8. М. Харисијадес, Писмо Јована Дамаскина о човеку у једном српском рукопису XVII века, 700 година медицине у Срба, Галерија САНУ, Београд, 1971, 135—139.
9. R. Aitzetmüller, Das Hexameron des Exarchen Ilanes, I и II, 1960, Graz и В. Моле, Шестоднев Јована Егзарха с Козмом Индикопловом из 1649. године у манастиру Св. Тројица код Пљеваља, Споменик, СКА, XLIV, 38.
10. Р. В. Катић, Болница Св. Саве у манастиру Студеници, Осам векова манастира Студенице, Београд, 1986, 201—207.
11. Р. В. Катић, Порекло српске средњовековне медицине, 171—176.
12. М. Живојиновић, Болница краља Милутина у Цариграду, Зборник радова Византиског института САНУ, XVI, Београд, 1975, 105—115.
13. Д. Глумац, Српске задужбине у Палестини, Гласник српске цркве, 10, 12, 1946, 252.
14. Старе српске биографије XV—XVI века, превео Л. Мирковић, СКЗ, 1936, Београд, 13, 18, 23 и 26 и R. Katić, Na kome se mestu nalazila Dečanska bolnica, Acta his. med. pharm. vet., I, 1961, Beograd, 182—184.
15. Ст. Новаковић, Законски споменици српских држава средњег века, СКА, 1912, 699.
16. В. Петковић, Манастир Раваница, 1922, 7.
17. Р. В. Катић, Порекло српске средњовековне медицине, 183—184.
18. М. Петровић, Крмчија Светог Саве о заштити обесправљених и социјално угрожених, Београд, 1983.
19. Н. Радојчић, Законик цара Душана, 48, чл. 28.
20. Р. В. Катић, Порекло српске средњовековне медицине, 126.
21. R. Kovijanić, Apotekari i ljekari u Starom Kotoru, Zdravlje, 1954, 78 и 232, Р. В. Катић, Порекло средњовековне медицине, 192—201.
22. Р. В. Катић, Порекло српске средњовековне медицине, 67.
23. D. Kouretas, Aspects modernes des cures psychothércapeutiques, pratiqués dans les sanctuaires de la Grèce antique, XII Congrès int. Hist. méd., 463.

24. R. V. Katić, Hirurzi staroga Kotora u vremenu od 1326—1758. Acta hist. med., pharm., vet., I, 1961, 2, 5—45.
25. С. Мијушковић, Здравствене институције у Котору у немањићком и постнемањићком периоду, 700 година медицине у Срба, Галерија САНУ, 1971, 110—112, Statuta et leges civitatis Cathari Venetis, 1616; Н. Радојчић, Закон о рудницима деспота Стефана Лазаревића, САНУ, Београд, 1962.
26. В. Станојевић, Историја медицине, 303.
27. Р. В. Катић, Порекло српске средњовековне медицине, 71; р. В. Катић, Медицина код Срба у средњем веку, САН, Посебна издања, CCCX, 12, Београд, 1958.

ПОРЕКЛО И ВРЕМЕ НАСТАНКА ХИЛАНДАРСКОГ МЕДИЦИНСКОГ КОДЕКСА

Рукопис *Хиландарског медицинског кодекса* открио је 1952. године у библиотеци манастира Хиландара Ђорђе Сп. Радојичић. Назвао га је по првој страници рукописа: **Бєсѣда отъ познанїа колѣсти по пипанїю жилъ**.

На постојање овог рукописа скренуо ми је пажњу 1958. године Н. Радојичић, један од рецензената мога рада *Медицина код Срба у средњем веку*. Од тога врмеена до данас, он је био предмет мојих сталних испитивања. Резултати тога рада били су повремено објављивани. У току ових испитивања успео сам да објасним многа питања која се односе на овај споменик. Међу њима су најзначајнија она која се тичу његовог порекла и времена настанка. Тај рад довео ме је до сазнања да *Хиландарски медицински кодекс* представља медицински споменик велике вредности, значајан не само за историју српске медицине, већ и европске. За нашу медицину и културу он је занимљив јер говори да је Србима у средњем веку била позната европска научна медицина и да је и код нас било врло учених лекара. За европску медицину значајан је због тога што представља једини до сада познати примерак овако велике збирке медицинских списа салернско-монпељеске школе написан на народном језику који не постоје не само код других Словена чије је писмо ћирилица (Руса и Бугара) већ и код већине народа Европе са богатијим традицијама од наших. На ову чињеницу указујемо зато што су у време његовог настанка држана предавања на медицинским школама и писани медицински списи углавном на латинском језику.[1]

У току испитивања појединих списа и њиховог упоређивања са изворним текстовима на латинском језику, установили смо да многи од њих представљају превођене или допуњене текстове. Ово се нарочито односи на нека поглавља фармацеутског списа која су била допуњавана материјом узетом из *Antidotariuma* N. Praepasitusa. Осим тога, у неке списе уношена су и запажања преводиоца, односно њихових преписивача Из наведеног разлога могло би се рећи да неки од њих носе и известан печат оригиналности. Ово истичемо зато што целокупна средњовековна медицина не представља оригиналну творевину те због тога није дала ниједно оригинално дело, већ само прерађене и често искварене списе хипократско-галенске, односно арапске медицине. У прилог томе да списи *Хиландарског медицинског кодекса* представљају слободне преводе, при чему се иде понекад тако далеко да неки од њих више личе на препричавање

текста него на стриктне преводе, навешћемо овде неколико поглавља из једног од најкомплетнијих списа *Хиландарског медицинског кодекса*, фармаколошког списа *Liber De simplici medicina dictus Circa Instans*, чији је аутор Matthaeus Platearius (син Ioanesa), потомак чувене породице Platearius, који је живео у XII веку. То су следећи текстови:

De agarico

Agaricus est calidus et siccus in tertio gradu. Agaricus est quasi fungus et crescit circa radicem abietis et maxime in Lumbardia. Sunt autem due species. Aliud feminale, aliud est masculinum, melius est feminium. Femininum est albus, leve et frangibile et habet quasdam tuberositates intus et habet quasdam tuberositates intus et quedam frustulla quasi divisa; masculunum non habet sed est quasi continuum et non est adeo frangibile nec album. Sed levitas eius potest tantum ex bonitate, tantum ex corruptione. Si est ex corruptione cummanibus tractatur, pulvericatur et manus inde est pulvericata. Si ex bonitate non. Potest autem servari per quinque annos in multa efficacia. Principaliter autem flegma purgat, secundario melancoliam. Contra cotidianam de flegmate naturali ponatur agaricus in decoctione aliqua, que datur febricitanti cum alias speciebus et cum aquinanto. Aliter: facta purgatione materie febris adhuc infestat, accipe unz. sem. agarici, unz. 2 succi feniculi et unz. 1 succi fumi terre, comisceatur et hoc detur pacienti ante horam accessionis. Hoc solo experimento liberantur multi. Contra yliacam passionem valet eodem modo et aliter: clistericetur paciens prius mollificativis et postea fiat hoc slistere: accipe unz. 1 agarici et confice cum melle et oleo et aliqua aqua mitigativa et iniciatur per clisterem. Contra stranguriam et dissuriam accipe saxifragam et coque in vino bono et colo et colatura pone agaricum unz. sem. et da pacienti. Contra fistulam accipe sal, costum, tartarum, agaricum et facto subtilisimo pulvere confice cum melle et tentam intinge et impone, ossa fracta extrahit er malam carnem corrodit. Ad emoroidas accipe subtilissium pulverem agarici et confice cum suco ciclaminis et oleo et calefacto ad ygnem cum bombice intincto superponatur. Contra morpheam accipe pulverem predictum scilicet costi, salis, tartari, agarici et scariticatione, facta superpone pulverem. Decoctio agarici, castorei, squinanti, sene dolorem sedat capitis factum ex habundatia flegnatis, stomachum confortat, vel fiant pillule de predictis et temperentur cum suco feniculi vel absinthii et idem operatur.

ѡт агарїко: + (л. 21. а.)

Агарїко вр҃к ѥст и сѫх въ трѣтїи степенъ. агарїко ѥст како шнѣки печ҃рки кое се находѣ на дрѣко҃. и находи се ѵ латїнскои земли кои се зовѣ лѧмардїа. тер сѫ два рода ѡт агарїко, єдно мѫжык, дрѫго женка. итакои можеш познати кои є женка или мѫжыкъ. женъскы ѥст кѣлъ и лъгъкъ, и можеш га растрѣти. добро ѥст за ѡчищенїе фѳѡмѣ. и може дѣжати . є. лѣтъ. и такожде ѥст добро за ѡчищенїе чрънѣ жлъчи. и такожде є добро за грозницѫ свакоднѣх, кои се чини ѡт флегмѣ. възми агарїка. а. аѫака и дан мѫ пити съ ячменном водѡм сѫтра къд га похити зима. възми пол ѵнче агарика, и праха ѡт фѳмѫщерѣ. .а. ѵнчю. и сока ѡт морача .г. ѵнче. и смѣшан заедно и дан мѫ пити наипрѣво ѥхо по-

хита грозница, добро ѥст. и шџ възми агарїка .а. зничю и кваса шт ячменнаа брашна .а. зничю. и масла дрѣвенаго .в. зничѣ. и соли. .а. зничю. и водѣ .в. кѕпѣ. и свари все заѥдно и потшм процѣди тер мѕ чини глистиръ. Добро ѥст за всакѕ болѣстъ тръбѕшнѕ, и за гризенїе чрѣва. и ещѥ възми шашкифрагѕ и свари въ водѣ моџнш. и потшм процѣди, и постави къ н ѥ и праха и шт агарїка .а. зничю. и давай мѕ пити свако ютро докле тече, колико кокошинѥ ютро ѩице,. добро ѥст за онѣх кои има камен, или пѣсъкъ, или кои кръв шчїи. и шџ възми солъ и коџо, и тартаротчїю. истри како прахъ шт всѣхъ и смѣшан с мало меда, и малш мастила коим се пише, и стави врхъ шнѣх ранъ коем сѕ живинѣ, или врхъ гныѣхъ кости, такожде ѥст добро за оон мѣстш коѥ израџа залишнш. ещѥ възми прах ш агарїко. и сокъ шт сикаламенъ и боквица и масло дрѣвено топло здола на прохџд. добро ѥст за онѣхъ коем сѕ ѯохади. и шџ възми агарико и солъ. и коџи, и тафарѕм, и медъ тъкмо, и смѣшан заѥдно докле кѣде како мастъ. и мажи шнѣи вѣлѣгѣ вѣлѣ по шбразѕ, и по всѣмъ тѣлѕ ѕ вани(ѥ(?) .добро ѥст за онѕи болѣст коиа се зовѣ морфѣа. и ещѥ възми агарїко, и срѣшъ, кашорѣи. и шкиї нанти, и шенѣ (?) тъкмо. и сталџи моџо и свари ѕ вѣлѣмъ винѕ добрѣ. и потом процѣди и давай за ,д. дни. на всако Тѣтро колико кокошинѥ ѩце. добро ѥст за шнѣх коеѣ боли глава, и кои имаю слаб стомах: +

De belliculis marinis

Belliculi marini fridi sunt et sicci. Sed excesus eorum non denominatur ab auctoribus: sunt autem quasi umbilici et circa littora maris inveniuntur. In ungventis ad faciem clarificandum ponuntur. Ut in ungvento citrino. Duorum etiam talis sit usus ad faciem. Pulvis eorum subtilissimus resolvatur cum aussungia gallinacea prius resoluta et fiat ungventum. Et nota bene diu possunt fervari: quasi lapides.

шт вѣликѕли: (л. 30.а)

Вѣликѕли стѕдѣнѣ сѣтѫ и сѣхѣ. нъ фїлософїи сѣт поставили ѕ колико степенъ стѕдѣна ѥст и сѣха, възми вѣликѕли и стъщи с толикожде кокошинѥга сала, стѕдѣна ѥст и сѣха, възми вѣликѕли и стъщи с толикожде кокошинѥга сала, и мажи образ, добро ѥст за онѣхъ жен коем сѕ пѣгѕки по образѕ:

De berberis

Berberi fructi sunt et sicci. In secundo gradu. Sunt autem fructus cuiusdam arboris: rotundi et aliquantulum oblongi: et aliquantulum subnigri: eligendi sunt continui et non perforati. Valent contra febrilem discrasiam ut infirmis fiat eorum decoctio in aqua: et addito zuccaro colature fiat sirupus. Contra epatis calefactionem pulvis eius conficiatur cum succo solatri: et epati superponatur. Contra dolorem capitis ex calore tota nocte dimittatur macerari in aqua et mane detur potui. Nota bene per VII annos fervari potest.

шт вербери: (л. 31. а)

Вербери стѕдѣни сѕ и сѣси ѕ дрѕги степен. коџїѥ ѥст коѥ се находи ѕ дрѣвѕ ѕ ранскои земли. и окрѕгло ѥ и мало подѕговато како маслинѣ. добро ѥст за всакѕ шгницѕ острѕ и прѣкострѕ. свари вербери въ водѣ, и потшм процѣди,

и постави къ онои водѣ толикожде захара. и вари докле 8ври половина онѣки водѣ. и потомъ съними съ огня и остави. и давай пити по .в. ложицѣ, или по .г. смѣсивши толикожде водѣ стѣденѣ къда имъ нѣде драго. добро ест за онѣх коем и огньица остра и прѣшестра. и още възми прахъ шт вербери и постави въ водѣ и нѣка кисн8 вс8 ношть. и потомъ дан м8 пити шт онѣ водицѣ къда м8 драго, добро ест за шнѣхъ коехъ воли глава шт врѣкинѣ: +

На сличне појаве наилази се и у другим списима. После указивања на ове чињенице питамо се да ли списе *Хиландарског медицинског кодекса* треба сматрати преводима са латинског језика или прерађеним списима. Можда би се они с обзиром на сличну праксу у то доба и у европској медицини при писању медицинских списа, могли сматрати и оригиналним делом, ако не по идејама, онда бар по начину писања. Али зато све ово говори у прилог томе да су списи *Хиландарског медицинског кодекса* били превођени на српскословенски језик од лекара добрих зналаца тадашње европске научне медицине, латинског и српскословенског језика. Посматрани са овог гледишта, ови списи представљају значајне споменике не само наше медицине већ и српске културе[2].

Хиландарски медицински кодекс N. 517 је зборник научних списа средњовековне медицине и то, углавном, салернско-монпељеске школе. Сви су они били намењени лекару и зато, поред практичних упутстава за лечење, садрже и врло опширна тумачења етиологије, патогенезе, клиничке слике и терапије различитих обољења. Због тога је овај кодекс подједнако занимљив не само за историчаре српске средњовековне медицине, већ и за медицинску науку уопште.

Као што сам већ споменуо, *Хиландарски медицински кодекс* био је дуже време предмет мојих проучавања. Резултате тог рада повремено сам објављивао и у њима су, поред приказивања садржине појединих списа, била обрађивана и друга питања значајна за боље познавање овог драгоценог споменика српске средњовековне медицине. Међутим, у последње време појавили су се и радови у којима се дају погрешна обавештења у вези са његовом наменом, пореклом и културном припадношћу.

Пре него што пређем на излагање у вези са темом овога поглавља, само ћу се кратко осврнути на нека питања општег карактера. Сви списи које садржи *Хиландарски медицински кодекс* нису били преведени на српскословенски језик у истом временском периоду. Они су могли настати у времену од XIII до XV века (или почетком XVI века). Због тога се с правом може сматрати да његов састављач није истовремено и преводилац свих списа које кодекс садржи. Његова највећа заслуга је у томе што је прикупио постојеће медицинске списе и сложио их у зборник. Наравно да то никако не искључује и могућност да приликом састављања зборника састављач није могао и да уметне неки спис који је сам превео. Судећи по медицинској вредности списа које садржи *Хиландарски медицински кодекс*, то је могао да обави само неки учени лекар. Ово тврдимо на основу тога што materia medica, која је обрађена у овим списима, представља синтезу најсавременијих гледишта научне медицине XIV и XV века. Ово се да лако видети и из самог цитирања аутора у појединим списима на које се писац позива када жели да истакне веродостојност излагања или тврђења (и многїи 8читєѣ говорѣ, л. 18а; сворѣ 8читєлїе, л. 31а). Између осталих позива се на *Диоскорида* (Єрх Дїашкоридиш и довгїи 8читєлїе, л. 36а), *Хипократа* (Ипократа филисофа, л. 1а); *Галена*

(Глаголитъ Галїено, . 13а), *Авщену* (Єрх тако вели Авицѣна, л. 13а), *Gerardusa de Solo* (Герардъшъ ѕчителъ, Герардо л. 13а), *Vincent de Beauvois* (Винцентиѕшъ л. 128а) и друге. Затим, врло често упозорава да ће дати правилно упутство за лечење.

Што се тиче испретураности неких листова у *Хиландарском медицинском кодексу*, то се не може никако приписати брзини преписивача и писању, већ честој појави на коју се наилази и у штампаним лекарским приручницима тога доба. Ово је случај и са списом *Joanesa Platearіusa Circa Instans*. Као класичан пример постојања оваквих појава ми ћемо овде навести наслов једне штампане медицинске књиге из 1514. године која се налази у збирци ретких књига Библиотеке медицинског факултета у Паризу. То је Rosa gallica aggregatoris Lugdunesis domini Symphoriani Shamperij, omnibus sanitatem ... precepta auctoritates ex Hippocratis, Galeni, Eristrati, Asclepiadis, Dioscoridis, Rasis, Halibatis, Isaac, Aviccaenae, multorumquae, aliorum Virorum libris in unam collectas quae ad medicam artem etc.

У своме раду *Ајостолов и Бошев* без икакве основе тврде да је *Хиландарски медицински кодекс* настао под утицајем светогорске књижевности што је лишено сваке основе.[3] *Хиландарски медицински кодекс* је настао ван Свете Горе и представља лекарски приручник који, поред теоретског излагања, највише садржи практична упутства за лечење учитеља салернске и монпељеске школе, што ће потврдити наше даље излагање. Тако се у њему каже:

Єгда видитъ врачъ, л. 3а, р 4; и ты врачю чѧкан сѣ, л. 3а, р 10; ти врачю кои пипаш жилѧ, л. 4а, р. 8; аште вѣдет стоялъ нѣкы врачъ при нѣкоем господарѣ, л. 91б, р. 17; и врачевѣ веште хвале, л. 142а, р. 8; ков врѣме врачевѣ хвалѣ, л. 142а, р. 18; да вѣдетъ моглъ врач, л. 142а, р. 24; и того ради и многашти прѣварает сѣ врачъ 1.143а.

Затим указује на штетну улогу надрилекара (Аште га вѣдет видал нѣки человѣкъ невештъ 90а) и ауторитативно препоручује Того ради тѣкѣзѣ да тѣ навчимо да знаш како хоштеши видати 92а). Горње наводе потврђује и следећа напомена преводиоца: И всегда вѣдеш вѣрован межд врачеви, л. 134. а, р. 11.

Сматрам да у вези са овим питањем нису више потребни даљи коментари.

Затим, када се терапијски ефекат не може постићи његовим упутствима за лечење препоручује се лекару да ово проучи и у неком другом приручнику (Аште тѣмъ не може прѣстати а ты мѧ чини дрѣга билїа кои сѫ писана ѕ дрѣгыхъ книгахъ). Ако се ради о неком сложенијем начину лечења, скреће пажњу да га треба претходно увежбати (ѕвежвати) али на једном другом месту констатује се и жалосна чињеница у вези са несавесним радом лекара и каже: Понеже сѫтъ многїи врачевѣ кои пипаю жилѧ и по жилѣ не могѫтъ познати ништа и не хаю за человѣка (л. 134б).

Није само ово доказ који говори да је овај зборник био намењен лекару и да није настао у Светој Гори; у прилог томе говори и сама патологија и терапија обољења која он садржи. Тако, скоро једна трећина отпада на лечење обољења женских полних органа (метритисе, пијометре, торзије утеруса, претераног полног нагона — сатиријазе, стерилитета, запаљење дојке итд.), као и импотенције мушкарца. Сматрам да је депласирано да истичем овде да је све ово било без икаквог интереса

за монахе, и то у доба када је у Светој Гори цветао исихазам који је захтевао строгу аскезу. Наведене констатације говоре да је искључена свака претпоставка да *Хиландарски медицински кодекс* представља производ светогорске књижевности.

Пре него што се осврнем на време постанка и порекло појединих списа *Хиландарског медицинског кодекса* желим да споменем да се решавању овога питања прилазило понекад доста једнострано. Далеко сам од тога да негирам значај археографских испитивања, јер она дају значајне елементе за доношење суда у вези са овим питањем, али на жалост не увек потпуне, поготово у нашем случају. Ово велим зато што је *Хиландарски медицински кодекс* састављен из списа који су настајали у различитим временским периодима. Велику забуну уноси и неслагање око тога да ли његови списи потичу од једног, односно два или више преписивача. По нашем мишљењу у њему се назире више различитих рукописа и језик списа није исти (призренски говор и јужно наречје). Због свега овога далеко поузданије елементе пружају нам имена аутора који се спомињу у његовим списима као и сама materia medica, јер је она по своме учењу била карактеристична за поједине епохе у развоју тадашње научне медицине. То је разлог што сам се при доношењу суда о овоме највише користио поменутим чињеницама. Пре него што пређем на излагања у вези са овим желим да споменем да садашњи једини сачувани примерак овога споменика представља само препис неког ранијег рукописа. То нам потврђује сачувана белешка преписивача у врху листа 31а, и она гласи овако: **Не знам како пише ѕ изводѕ те wво билїе находи се ѕ рапскон зем(л)и, а може бити w.**

Да је садашњи примерак зборника заиста препис и да је он био доста раширен сведоче нам и сачувани одломци из њега у *Врачебном шшйшику Народне библиошеке у Беоїраду бр.* 54. (XVII в.). Тако се прескрипција из *Хиландарског медицинског кодекса* (l. 26 а, р. 6) следеће садржине: **Стлъци горкıе мигдалѣ и постави къ нимъ мало захара . . . потом свари ꙁ врашнwм и с водwм докле бѣде како каша . . . добро ист за онѣх ковмъ ıетѣскота ѕ пръсѣхъ или кашлъ** налази и у споменутом врачебнику, где гласи, овако: **Свари медь добрѣ, ıко бѣдеть (нн) велме гѣıт . . . и по сѣкдѣ, вложи вь нь мигдаль горкыхь растлчѣнѣхь.** Ову прескрипцију налазимо и у *Хиландарској ијашрософији о всакој вешши* (XIV в.) и она гласи овако: **Изкїи. а. мигдаль, или вешто. И попари ихъ съ ѕкропомь вь единх мнсѕрь. И егда им се поддѕеть кожица. Ѣкзмь облюшти ихь и сътлици добрѣ . . . И присыпли къ семѕ сахарь.** Исто то важи за прескрипцију *Хиландарског медицинског кодекса* на листу 55б, ред 14. која гласи овако: **Ѣкзми гдѕне и разрѣкїи ихх на полѣ, и потwм ихъ кари . . . паки постави к нимъ толикожде меда . . . давши мѕ ıисти.** и налази се у *Ходошком зборнику* (XV—XVI) в.) (прескрипција бр. 32) где се вели: **Ѣкзми гдѕню и пражи с мѣдомь и ıаждь.** Много поузданији доказ да је морало постојати више преписа овог зборника представља број сачуваних терапијских зборника наше народне медицине који садрже његов терапијски део, а који потиче из латинског списа *Practica brevis Joanesa Plateairusa*, на шта ћемо се још посебно осврнути.

Полазећи од споменутог принципа сврстао сам списе *Хиландарског медицинског кодекса* према времену њиховог настанка у три групе. У прву групу сам сврстао списе настале у XIII и XIV веку, у другу списе на-

стале око 1497. или 1499. године, и у трећу групу делове који потичу из периода од 1512. до 1528. године.

а) *Прва група списа (настали у XIII и XIV веку)*

У ову групу спадају следећи списи: *Списи о уроскопији* (Ѯдѣ почнѣт wт познанїа колѣсти по гледанїю водѣ л. 138а — 148б и 175а — 182а); *Списи о дијагностици обољења по променама пулса* (Здѣ почнѣт вєсѣда wт познанїа колѣсти по пипанїю жилъ л. 1а — 8б и 132—138б); затим терапијске белешке које се налазе од листа 125а — 135б; *Списи о отровима* (Здѣ почнѣт великы съборъ wтроки по питѣх л. 160а — 166б) и *Списи о флеботомији* (Ѯвде почнѣ wт пѣштенїа крьви л. 11б — 14а).

Прва два списа унела је у зборник иста особа што се јасно види из напомене на л. 139а, ред 6. у којој се вели: wт жилъ смо глаголали, инна тѣкѣзе да глаголемо wт кодє (Ѯдѣ почнѣт wт познанїа колѣсти по гледанїю водѣ). *Списи о уроскопији* представља најпотпунији и најстарији спис српске средњовековне медицине. Његов аутор је највероватније неки од учитеља салернске медицинске школе. Ово тврдимо на основу тога што се у њима као најмлађи аутори спомињу само учитељи ове школе *Константин* из XI века (Глаголѣтъ Константинъ. л. 143б, ред 4) и рановизантијски писац *Теофилос Филаретос* из VII века (Философъ Ѳеофил, л. 139а ред 15). Од старијих писаца спомиње се јеврејски писац *Исак Израели* из IV века (Исакъ, л. 139а ред 15, Инжаак, л. 125б). Од старијих аутора спомињу се *Гален* (Глаголѣтъ Галїѣно, л. 143а) и *Хипократ*, као и његов спис *Афоризми* (глаголѣтъ Иппократ Философъ въ єднои книзѣ ѥже галагоѥт сѳ и н. Ѧфорижми л. 140б, ред 19).

Уроскопија је као дијагностичка метода била у широкој употреби у средњовековној медицини, како у западњачкој тако и у византијској. Тако се као аутор оваквих списа, од раномедицинских писаца, спомиње *Константин Афрички*, аутор дела Περὶ οὔρου које је било преведено и на латински језик (De urinis). Од старијих учитеља монпељеске школе аутори једног сличног списа (Tractatus de urinis) су *Bernardus de Cordonio* (умро 1318. г.) и *Ricardus Anglicus* (умро 1252. г.).

Списи о дијагностици обољења по променама пулса такође је написан на основу учења салернске медицинске школе. Ово се види из латинских назива за поједине врсте пулса. Тако се пулс caprinus назива капринзѣшъ, л. 137б; tremolosus — тремоложѣшъ, л. 38б и л. 39б; spasmosus — шпажможѣшъ, л. 138б итд. Од аутора се спомињу само *Гален* (Галїѣно ѥст нас навчилѣ л. 133б) и *Хипократ*. Слично као и претходни спис и овај је био написан искључиво за лекара (ковѣ може познати врач пипавши жилѣ, л. 1а; ты врачѣ кои пипаш жилѣ глаголю ти, л. 4а).

По својој материји медици ова два списа могла би се уврстити у најстарије списе српске средњовековне медицине и уједно у наше најстарије списе преведене са латинског на српскословенски језик. Највероватније је да су они доспели код нас крајем XIII века.

Из овог периода је и део теоријских бележака од листа 183а до листа 192б (док други део од листа 183а до листа 192б потиче из списа *Circa Insians)*. Ове белешке представљају терапијске прескрипције салернске и монпелијеске школе, што се види из указивања на имена аутора од

којих су узете. Међу прескрипцијама из прве школе налазе се и оне које су доспеле из арапске медицине, као и из александријске медицинске школе а које су потпуно у складу са учењем салернске школе, јер је оно настало под утицајем учења античке, арапске и рановизантијске медицине која се неговала у северној Африци (Александријска школа). Од аутора античке медицине спомињу се прескрипције *Диоскорида*, античког лекара из I века (Дїашкоридишъ ѕчитєл, л. 128а, ред 12 и 18); *Sextusa Placitusa*, латинског фармаколошког писца из IV века (Шиштѕшъ), писца дела *Medicinae ex animalibus* које је у XVII веку подстакло Christian von Paulinia да напише своје дело *Dreckapoteke*; *Isaka Judeus - Jakuba* (Ishak ben Soleiman el Israeli) писца, дела *Opera omnia, De diabetis universalibus et particularibus* и *De diabetis particularibus*; затим латинског фармаколошког писца *Macera Floridusa*, који је живео у X веку (Мєсєръ, л. 125б, ред 12) и *Конѕйантина Афричкоѓ*, који је живео у XI веку (Констанцинъшъ, л. 125б, ред 18; 25; л. 128б, ред 18 и 22).

Од аутора монпељеске медицинске школе спомињу се следећи: Gilbertus Anglicus, васпитаник Салерна и професор универзитета у Монпељеу, који је живео у XIII веку и написао дело *Compendium medicnae* (*Laurea Anglicana*) (Гилвєртѕс, л. 128а, ред 6); затим Vincentus Bellovacensis (Vincent de Beauvais) (XIII век) (Енсинѕшъ, л. 128а, ред 6), један од енциклопедиста средњег века и васпитач француског краља Светог Луја, писац дела *Speciulum majus tripertium* и *Gerardus de Solo* (XIV век) (Гєрардѕшъ, Гєрардш, Гєрад, л. 130а, ред 14 и 131, ред 2). Као последњи аутор монпелијеске медицинске школе помиње се *Matthaeus Platearius*, који је живео у XII веку.

Од медицинских списа цитирају се следећи: *Viaticum* (Енатѕкѕшъ), дело арапског лекара Ibn el Djacara које је превео на латински језик Константин Афрички и *Circa Instans* (Єирка Инстанш, л. 125б, ред 5 и 128б, ред 6 и 129).

Овај део бележака представља најстарија терапијска упутства у српској средњовековној медицини. Само позивање на медицинске ауторе који су у то доба сматрани за највеће медицинске ауторитете, говори да је њихов састављач био врло учени лекар. Истовремено то сведочи о утицају француске медицинске науке на српску средњовековну медицину.

Спис о отровима (л. 159а — 166б) представља краћи спис (Ѯдѣ почнет великыи съвєръ отрови по питѣх и судећи по томе што се у њему од аутора спомиње само Гален и што се позива на античке учитеље (глаголитъ Галиенѡ, к. 162а; и стари ѕчитєлїє сѕтъ рєкли, 166б), овај спис би се могао сврстати у врло старе списе наше средњовековне медицине и да припада неком од аутора салернске медицинске школе. У њему се говори о врстама отрова (наркотицима, отрову скорпије, псимиди — cerussa psymida, letargirum-plumbum oxydosum итд.), антидотима и терапији. Спис садржи и врло опширан и тачан опис клиничке слике тровања живом којем се не може ништа замерити ни са савременог гледишта науке. Ово је научни спис који је намењен искључиво лекару што се види из сталног указивања на то (Того ради ты врачю єгда видиш, 161а, р. 7; И ты врачю єгда видиш, 161а,р. 23 и И нѣцїи сѕтъ от врачевѣ имали сѕмию 164б, р. 3), и на крају спомиње лекара на озбиљност лечења тровања и саветује га да ако нема при руци одговарајуће лекове - да се може користити и неким народним лековима (Ѡ межд8 въсѣмїи хоштємо ти пи-

сати Єдно биліѣ свварскѡ и сѳ ист: Ѣкли лѣкъ тлъчен с виномъ., 166а, р. 3). Пошто се у нашим последњим радовима налазе опширна обавештења и о овом спису, ми се више нећемо овде осврtати на њега.

Спис о флеботомији (Сѣдѳ почнѣ шт пѣштенїа кръви л. 11б—14а) представља краћи спис и садржи упутства о начину пуштања крви, као и о самој индикацији ове методе о којој се иначе много говори у терапијским зборницима наше народне медицине.

Судећи по његовој садржини могло би се сматрати да припада салернско-монпељеској школи.

б) *Друїа ірупа списа (настаалих у йериоду од* 1497. до 1499. *їодине)*

У ову групу спадају списи узети из дела *Practica JO. Serapionis dicta breviarum. Liber Serapionis de simplici medicina. Liber de simplici medicina, dictus Circa Instans Practica Platearis*, издатог у Венецији 1497. или 1499. године. Из овога дела ушли су у *Хиландарски медицински кодекс* следећи списи: *Фармаколошки спис — Circa Instans* (највећи његов део), чији је аутор *Matthaeus Platearius*. Иначе, овај спис је настао у XII веку. Прво штампано издање потиче из 1488. године, док је у Венецији издат 1497. и 1499. године. Једно од њих које сам такође имао у рукама било је издато 1528. године у Лугану заједно са списима *Nicolausa Praepositusa*, а у његовом *Antidotariumu*. У *Хиландарском медицинском кодексу* носи следећи наслов; Сказанїѳ истствѣ шт всякого биліа или ист рѳвкіе или ѥ стоѣдѳно, или сѣхо, или мокрѡ и късако биліѳ за что ѥ добро (141а — 159б и 193а — 202б). Наш превод садржи углавном исти распоред текста као и у оригиналним латинским изданьима. Цео овај спис ми смо издали у једном од зборника Матице српске у Новом Саду, док смо у критичкој студији уз издати текст приказали и резултате наших испитивања овога списа, који потичу из издања штампаних 1497. или 1499. године. Ово тврдимо на основу тога што се поглавље о различитим огњицама и терапијска упутства из *Хиландарскоі медицинскоі кодекса* не налазе у *Antidotariumu* N. Praepositusa, већ само у споменутим изданьима. У вези са овим списом треба рећи да је он у периоду од XII до почетка XVIII века представљао једно од најзначајнијих дела европске медицине на којем је углавном била изграђена фармакотерапија.

Као што смо већ споменули, наш спис је састављен према венецијанском издању из 1497. године које носи следећи наслов: *Practica Jo. Serapionis dicta breviarium. Liber de simplici medecina dictus Circa Instansa, Practica Platearie. P. Dorveaux* сматра да је дело *De simplici medicina*, настало у времену од 1130. до 1160. године у Салерну, када је медицинска школа овога града доживела свој највећи процват. Осим тога, *M. Platearius* је написао и *Glossae in Antidotariu m Nicolai*. Иначе, он је био лекар у Салерну у XII или почетком XIII века, док је његов отац *Joanes Platearius*, као што смо већ споменули, живео у XI или у првој половини XII века.

Најстарији француски превод овога дела данас се налази у Библиотеци Св. Женевјеве у Паризу (бр. 3113), и настао је у XIII веку. Наш превод, као што смо већ споменули, садржи опис 145 лекова, премда постоје латинска издања доцнијег датума, која садрже и опис 432 лека

бильног порекла. Ако се упореди садржај описа лекова латинског штампаног издања из 1497. године са описима из споменутог француског превода, могу се установити знатне разлике не само у начину описа већ и распореду описане материје, премда се материја медика не разликује много.

Поред већ наведених издања дела *Circa instans (De simplici medicina)* у библиотеци Фармацеутског факултета у Паризу налазе се и венецијанска издања из 1523, 1525. и 1530. године. По *P. Dorveaux*, из овог дела је црпљена грађа и за писање различитих ботаничких списа, па између осталог и за дело *Grant (d) Herbier*, написано у XV веку од стране *Pierrea Garona*, које је у току XVI века доживело 12 штампаних издања. Према овоме, постојање једног оваквог списа на српскословенском језику од значаја је не само за познавање стања српске медицине у средњем веку већ и за познавање прошлости природних наука код нас. Наведена чињеница говори да смо ми у далеком XV веку, практично узев, имали преведен на српскословенски језик и најзначајнији ботанички спис тога времена.

Dispensarium magistri Nicolai Praepositi, био је издат 1517, 1524 и 1536. године у Лиону а 1537, 1538, 1564. и 1582. године и у Паризу.

Сйис о заразним оїньцама носи следећи наслов: (Ѯде почнет шт огньце чѣмнѣ и шт родовъ и Є и шт богии и шт коѯїачъ, и шт дрѣгых болести кое приликѣютъ къ чѣмномѣ родѣ л. 61а — 73а).

Сйис о акуйним оїньцама (Ѯде почны пръвы съборъ штъ всаке огнице прѣкострѣ, л. 73б и Ѯт огнице Флематикѣ, л. 120а). У склопу овог поглавља говори се о ефемерним огњицама (Ѯт огные ефимерѣ, л. 88а), док се до л. 120б налазе описи различитих врста маларије (штъ грозници кои ѣхвати иднъ дънъ а дрѣгы нѣ безъ прѣмѣкиенїа, л. 103а). У опису ових огњица помешани су описи клиничких слика пегавог тифуса, салмонелозе, рекуренса и различитих септичких стања. Али ово се не може никако приписати непознавању материје од стране аутора или преводиоца списа јер је у то доба, до великих Пастерових открића, такво било учење тадашње медицине.

Пошто смо о свему овоме опширно говорили у нашој књизи о пореклу српске средњовековне медицине, овде ћемо навести само неколико примера који иду у прилог нашем тврђењу да ови списи потичу из дела *Practica brevis*. Тако, на пример, на крају VI трактата *De practica brevis J. Platearіusa*, из наслова *De curatione almefir(a)e* налази се поглавље *Curatio variolarum* које се налази и у нашем спису о заразним болестима у којем носи следећи наслов: Ѯде почнетъ виданїе шт богии (л. 70а). Део тог текста на латинском језику гласи: Custodii oculos adeo egredientur in eis ulcera ... cum ergo apporent ulcera difficilia in oculos alcohol quod sit solvati cum aqua coriandri итд., а у нашем тексту: „Чуваније оку от ране од вариоле ... најбољше јест да чиниш в око алкохол и постави га в воде колиандре (кориандра)" итд. Слично је и са поглављем *О ефемерним оїньцама*. Тако: „ огњица ефемера јаже стварајат се от велике жалости" (л. 78а), одговара латинском тексту: De febre ephimera quae sit ex tristitia (CCIX); от огњице ефимере јаже стварате се от зловољенија (л. 78а) — De febre ephimera ex vigilis (CCIXb); от огњице ефимере јаже стварајет се от много работанија — De febre ephimera quae sit ex labore (CCXa); от огњице ефимере јаже стварајет се от шинкопа (л. 80а) — De febre ephimera quae sit ex sincopa (CCXIIa); от огнице ефимере

јаже стварате се от великаго натоварениja стомашна (л. 81) — De febra ephimera quae ex repletione (CCXIa); затим, от огнице ефимере јаже стварајет се от апостеоме (л. 85а) — De febre ephimera quae sit ex apostemate (CCXIIa) и от огнице ефимере јаже стварајет се од велике врућине (л. 87б) — De febra ephimera quae sit a calore exteriori. На исту појаву наилази се и у поглављу: wт огнице іаже ствардет се wт кровы (л. 119а) што одговара поглављу у латинском тексту De febre sinocha r. est febris sanguinis (Lib.); Wтъ огныце флематикіе. гнилостъ створена къ флеомѣ... л. 121а — 122б — Febris emissemerina accit ex flegmata ...

Наведене чињенице јасно говоре о латинском пореклу ових списа.

Из овога списа потиче и један део терапијских бележака који се налази од л. 183а до л. 192б.

Раније сам споменуо да су ове белешке, као и оне претходне врло значајне за нас јер су оне ушле у све терапијске зборнике српске народне медицине. Из њих су се лечили Срби скоро до XVIII века, па их зато налазимо у свима крајевима где су они живели на простору од Мостара до Будима и од Ходоша (Румунија) па све до Скадра. У прилог овоме тврђењу навешћу резултате мојих упоредних испитивања ових прескрипција са истим из терапијских зборника и *Circa Instans (Practica brevis)*. За ова испитивања употребио сам следеће зборнике: *Хоdошки* (XV—XVI век); *Ијатрософију о всакој вештии* (XIV в.); *Терапијске белешке из Хиландарскоі медицинскоі кодекса* (XVIII в.); *Дечански врачебник* (XVI век); *Врачебни шишик* Народне библиотеке у Београду (XVII век). Ова испитивања су показала да су неки наслови рецепата из терапијских бележака *Хиландарскоі медицинскоі кодекса* и терапијских зборника истоветни са латинским насловима из *Practica brevis* Joanesa Platearіusa.

Тако се из *Ијатрософије о всакој вештии* следећи рецепти налазе у *Practica brevis*: рецепт бр. 1-От болезни зубноj — De dolore dentium; рецепт бр. 3-От часани крастнијем — De pruritu acute in corpore и бр. 9-От живине — De cancerіs.

У првом делу терапијских бележака *Хиландарскоі медицинскоі кодекса* установили смо следеће сличности рецепата: бр. 1 „О паденија власи почињe" — De alopetia; бр. 2 „Овде почињe од красте што бива по главе" — De furfuribus qui sunt in capite et reliquo corpore; бр. 5 „Овде почне болест која се зове летаргија" — De letargia и бр. 7 „Овде почне от епилепсија, српски се зове велика болест" — De epilepsia.

У другом делу рецепт бр. 1. „Зде начинајет от онех жен, от којих много крви иде" — De fluxu sanguine ex matrice; бр. 3 „Овде начинајет за онех жен које имајут плодову затворену или задушену" — De suffocatione et presipitatione matricis; бр. 4 „Овде начинајет от онех жен које не могу примати децу" — De mulieribus quae non impregnatur; бр. 5 „Овде начинајет от онех жен које не могут држати децу к'д су тешке" — De mulieribus que abortinutur; бр. 7 „Зде начинајет од онех који имајут болест по чланове и по удовех. И ова се болест зове латински артетика" — De artetica passione; бр. 6 „Когда жена не може скоро родити" — De illis quibus partus sit difficillis; бр. 14 „О болезни зубнjej"-De dolore dentium и „Овде почињe болест која се зове петриција. Сербски се зове кад има човек жлтину на образу" — De icteritia.

У *Дечанском врачебнику* постоје следеће сличности с насловима рецепата из *Practica brevis*: бр. 2 „Да неплодна жена има дете“ — De impedimento conceptione; бр. 11 „О зубној болести“ — De dolore dentium; бр. 12 „Од живине“ — De canceris; бр. 14 „Коме коса опада“ — De alopetia; бр. 17 „Када уједе пас“ — De cane rabioso; бр. 20 „Када уста смрде“ — De fetore oris; бр. 26 „Противу главоболье“ — De dolore capitis; бр. 26 „Против крварења“ — De fluxu sanguinis; бр. 47 „О ранама на глави“ — De furfuribus qui sunt in capite et reliquo corpore; бр. 52 „Када неко не може задржати мокраћу“ — De involuntaria emissione uriae; бр. 57 „Против свраба (шуге)“ — De scabie и бр. 61 „Против кашља и сипње“ — De tussi et astmate.

У *Ходошком зборнику* највећи број рецепата одговара насловима истих из *Practica brevis*: рецепт бр. 4 „От беса“ одговарао би рецепту De cane rabiosa; бр. 8 „О главној болезни“ -рецепту De dolore capitis; бр. 16 „Јагда смрдет оуста“ — De fetoris oris; бр. 17 „Аште кто шчит крв“ — De fluxu sanguis; бр. 10 „От живин“ — De canceris, De scrophulis; бр. 31 „О јеже суставити чревницу“ — De diaria; бр. 22 „О болезни срдчнјеј“ — De disinteria; бр. 43 „Аште коме пожлтејет обрае “De icteritia, III, 23б и бр. 73 „Аште коме пожлтејет тело все и очи“ — De icteritia; бр. 44 „Јегда кому излазит чрево проходно“ — De exitu ani; бр. 48 „От губ“ — De lepra; бр. 50 „От ницине и измета“ — De fistula; бр. 52 „О иже в сне квасештих“ — De involunteria emissione urine; бр. 51 „Јегда косми падајут главни“ — De alopetia; бр. 54 „Аште кто пијет вина много и главоју болит“ — De soda accidente ex potu vini; бр. 62 „От засиша“ — De astmati (62); бр. 72 „Јегда не может кто имјети постељу с женоју својеју — De impedimento conceptione; бр. 71 „Јегда не может чловек воду пустити“ — De retentione emmissione urine; бр. 76 „Аште кто бљујет что љубо изед“ — De vomitu; бр. 77 „Јегда кто иждежет се“ — De combustione ignis; бр. 78 „Аште кто имат гути или кселопом јеже преходит по чланове и болит“ — De artetica passione и бр. 82 „Јегда болит зоуб“ — De dolore dentium итд.

У Босанском зборнику постоје следеће сличности: рецепт бр. 2 „Што пише која жена деце нема“ — De mulieribus que non impregnatur (De impedimento conceptionis); бр. 3 „От кашља лиек“ — De tussi et astmate; бр 8 „Када човека боли глава“ — De dolore capitis; бр. 9 „Када зуби боле“ — De dolore dentium (72a); бр. 12 „Од живине лиек“ — De canceris и бр. 14 „Када би вода стала“ — De retentione emissione urine.

За *Скадарски зборник* следећи рецепти су узети из *Practica brevis*: рецепт бр. 3 „Од зуба“ — De dolore dentium; бр. 31 „Која жена не може родити“ — De mulieribus quibus partus est difficillis; бр. 32 „Кад ко са женом не може бити“ — De impedimento conceptione; бр. 33 „Од кашли и задухе“ — De tussi et astmati; бр. 35 „Кад отекну женске срамне уди“ — De imoderata erectione virge; бр. 41 „Да нема ушију“ — De pediculi qui sunt in capite et reliquo corpore; бр. 53 „Од срдобоље“ — De diaria; бр. 69 „У кога крастава и рањава глава“ — De furfuribus qui sunt in capite et reliquo corpore; бр. 73 „Коме је глава ћелава“ — De alopetia; бр. 74 „Од срдоболье“ — De dissinteria и De diaria; бр. 71 „Од живине“ — De canceris; бр. 84 „Кога глава боли“ — De dolore capitis; бр. 92 „Кога уједе пас“ — De cane rabioso; бр. 96 „Коме излази стражње црево“ — De exitu ani; бр. 98 „Од зубоболье“ — De dolore dentium.[4]

Резултати ових испитивања говоре да је употреба неких делова *Хиландарског медицинског кодекса* била врло раширена код Срба и да су тиме постали део српске народне медицине.

в) *Трећа група списа (настали у времену од* 1512. *до* 1528. *године и потичу из дела Antidotarium)*

У ову групу спадају списи о припремању сложених лекова, тј. масти, уља и пилула. Ми их везујемо за поменути период јер се они не налазе у делима *Practica brevis* и *Circa Instans.*

У Хиландарском медицинском кодексу они долазе од листа 168а до листа 174а, док се о пилулама говори на л. 167а и на л. 60б. Ови одломци потичу из списа *Antidotarium* чији је аутор Nicolaus Praepositus који је 1512. и 1528. године био издан у Лугану. Да су заиста узети из поменутог дела потврдиће нам неки њихови називи који слично гласе: рецепт за маст базиликон налази се у поменутом делу (Unguentum basilicum magnum) - „Овде почне маст цитрина (Unguentum citrinum); српски се зове златна маст (Unguentum aureum); овде почне маст популеон (Unguentum populeon); овде почне маст Агрипа (Unguentum Agrippa): овде почне от ружинога масла (Oleum rosaceum (rosatum); овде почне масло од ромонике сиреч камомиле (Oleum camomilinum); овде почне масло от синапа (Oleum sinapinum); овде почне маст от руте (Oleum rutaceum)", итд. Пошто је у вези са овом врстом лекова било више речи у нашој књизи о пореклу српске средњовековне медицине, ми се овде нећемо више освртати на њих. Овде ћемо само приказати како изгледа латински текст у вези са употребом ружиног уља и српсословенски превод из *Хиландарског медицинског кодекса.* Препорука за употребу поменутог уља на латинском гласи овако: Oleum rosatum virtutes habet frigidam et stipticum et ideo ... dolores capitis et etiam doloribus et eritentibus in stomacho seu in intestines, а на српскословенском: „Добро јест за многе болести. Најпрво је добро ако мажеш њим чело; добро јест од главне болести (главе). И ако пије добро јест за стомашне болести".[5]

У ову групу ми смо сврстали и *Списак из једијатрије* (Сѣде почѣк како тѣкѣше ѥдати младѫ дѣцѫ, шт рождєнїа до ѓ. мѣсеце до ѕ. мѣсецъ л. 10а — 11а). То је краћи списак и по својој садржини без значаја.[6]

Ови списи настајали су сукцесивно и њих је у XV веку прикупио неки учени лекар и сложио у један зборник. Према томе, садашњи једини сачувани примерак који се налази у библиотеци манастира Хиландара представљао би његов препис и он је могао бити начињен крајем XV или почетком XVI века. То је био период турске владавине. У то време су приликом преписивања зборника у њега доспели и турски синоними за неке медицинске термине односно лекове. Судећи по томе што се у зборнику неки списи означавају као аутори (*Circa Instans* — Сиѳка иництанш ѕчитєл 127б), тај преписивач није могао бити учени лекар, већ највероватније неки приучени — лекар емпирик.

Пошто су наша испитивања показала да се одломци из *Хиландарског медицинског кодекса* налазе и у другим медицинским списима (терапијски зборници за лечење), као и примедба последњег преписивача у фармаколошком спису, сачувани примерак *Хиландарског медицинског ко-*

декса, не би се могао сматрати јединим примерком овога зборника.

Да закључимо ово поглавље: *Хиландарски медицински кодекс* је зборник списа научне европске медицине, салернско-монпељеске школе и написан је за потребе лекара. Његови списи су из различитих временских периода, а као најстарији могли би се сматрати следећи: *Спис о уроскопији* (Ѯдѣ почнет шт познанїа болѣсти по гледанїю водѣ); *Спис о дијагносшици обољења по променама пулса* (Ѯдѣ почнет вогѣда шт познанїа болѣсти и по пипанїю жилъъ); *Спис о оџровима* (Ѯдѣ почнет великыи своръ шџрови по питѣх) и *Спис о флеботомији* (Ѯкде почнѣ шт пѫштенїа кръви). Овде би спадала и група терапијских бележака од листа 183а до 192а. Ова група списа могла је настати у XIII или XIV веку. Од њих би се као најстарији могао сматрати спис *О уроскопији* за који се, с обзиром на ауторе који се спомињу у њему, може претпостављати да је настао у XIII веку. Други потичу из XIV века.

Остали списи настали су у периоду од 1497. до 1528. године (из друге и треће групе)[6]

НАПОМЕНЕ

1. P. B. Катић, Српски превод Liber de simplici medicina dictus Circa Instans Mattheusa Platearіusa, Матица српска, Зборник Матице српске за књижевност и језик, XXV, 2, 1977, 199.
   Ђ. Сп. Радојичић, Старе српске повеље и рукописне књиге у Хиландару, Архивист, II, 1952, 72—73.
2. Practica 10. Serapionis dicta breviarium. Liber Serapionis de Simplici medicina. Dictus Circa Instans. Practica Platearii, Venetiis, 1497.
   A. Wolfel, Das Arzneibuch Circa Instans, Berlin, 1939.
   P. Dorveaux, Le livre des simples medicines, Paris, 1913.
3. М. Апостолов и В. Ботев, Ръкописи с медицинското съдържание от Атон, Хиландарски медицински зборник № 517, Старобългаристика, VI, 1982, София 59—87.
4. R. V. Katić, O uticaju spisa Ioanesa Platearіusa na postanak terapijskih zbornika srpske srednjovekovne medicine, Acta historica medicinae, stomatologiae, pharmaciae, veterinae, Beograd, 2, 1978, 35—54.
5. Antidotarium, Additiones Petri Aponi, Aditiones Francisci de Pedimontium. Antidotarium Nicolai cum expositione Platearii. Joanes de Sancto Amando super antidotarium Nicolai. Additiones nove super Nicolai Antidotariis. Quotationes item marginales. Tractatus quid pro quo. Tractatus de sinonimus. Libellus bulcasis sive servitoris. Compendium aromatorium Saladini. Tabulae duae naviter addite. Prima ad brevius et facilius invendu quo libet antidotarii in antidotariis in antidotarius, venuandantur Lugduni vico in mercuriali sub ligno Angeli, 1512.
6. L. Dulieu, La Chirurgie à Montpellier de ses origines du XIIe siècle, 1975, Avignon, Presse Universitaire.
   L. Dulieu, La Pharmacie à Montepellier de ses origines à nos jours, Avignon, 1957, Presse Universitaire.
   L. Dulieu, La Médicine á Montpellier, I, le Moyen Age, 1975, Avignon, Presse Universitaire.
   P. Masford, L'Histoire de la Gynécologie á Montpellier, Montpellier, 1909.

ЗНАЧАЈ ХИЛАНДАРСКОГ МЕДИЦИНСКОГ КОДЕКСА

Највећи значај *Хиландарског медицинског кодекса* је у томе шо он непобитно говори да српска медицина од XIII до XV века није заостајала за европском научном медицином тога доба. У нашим ранијим радовима, полазећи од чињеница које се налазе у овом споменику, указали смо да се на основу њих може закључити *да су преводиоци списа које садржи Хиландарски медицински кодекс као и њихови састављачи морали бити Срби.*[1] На жалост, у овом поглављу морамо се осврнути на ово питање поново. То чинимо зато што се у новије време у бугарским часописима јављају радови у којима се дају погрешна обавештења не само о намени *Хиландарског медицинског кодекса* већ и о његовој културној припадности (Апостолов и Ботев).[2] Ми смо већ раније споменули да је лишено сваке основе гледиште да је он настао под утицајем светогорске књижевности. То је лекарски приручник и то намењен ученом лекару. *Хиландарски медицински кодекс* је зборник списа научне медицине написаних према учењу салернско-монпелијеске школе. Ако се они боље проуче може се доста добро уочити који од њих припада салернској, а који монпељеској школи. Аутори списа *Хиландарски медицински кодекса* морали су бити људи ретко великог медицинског знања. Да дају тумачења за најсложеније медицинске појмове на своме матерњем језику могао је само лекар високе медицинске културе и одличан познавалац латинског и свог матерњег језика. Ово потврђује и сам избор списа које садржи *Хиландарски медицински кодекс*. Он је тако зналачки састављен да и данас, после толико векова, остајемо задивљени пред медицинским образовањем и стварањем овог нашег уистину великог лекара. Дајемо му с правом овај назив не само због његовог високог медицинског образовања већ и због значаја његовог дела за нашу медицину и општу културну прошлост српског народа. Ово исто важи и за ауторе његових списа. Тај значај лежи у томе што су они успели да за две трећине медицинских појмова дају народне називе и тиме поставе темељ српској медицинској терминологији. Њиховом заслугом је заувек исправљено погрешно схватање у науци да Срби у средњем веку нису познавали научну медицину.[3] Да су његови списи заиста написани на српскословенском језику и за Србе сведочи стално указивање на српске медицинске термине и са овом појавом се сусрећемо у свима њима. Горњу констатацију потврдиће нам следећи примери:

Ѿт анѣтѯмъ, сръбскы се зовѣ копръ, л. 22б (поглавље); сръбскы се зовѣ . . . шафранъ, л. 43б, ред 2; сръбскыи се зовѣ wманъ, л. 125. р. 9; камомила сръбскыи се зовѣ ромонка, л. 125. р. 12; пиретро сръбскыи се зовѣ таркосъ, л. 125, р. 14; и wште ѕѧми алѳмен. Сръбскы се зовѣ кисѣли камен, л. 127а, р. 8; и ѕѧми тѳрнъ Сръбскы се зовѣ вѣли Дїминан, л. 127а, р. 8; Ѿвде почѣ шт епилепжїа, сръбскы се зовѣ велика болѣстъ, л. 129б (поглавље); папаверъ, сръбскыи се зовѣ вѣли мак ,л. 128а, р. 15; сръбски се зовѣ чѳръ, л. 128а, р. 15; апїо сръбскы се зовѣ селин. л. 130б, р. 13; шт вѳкор сръбскы се зове вѣли кѳкѳрѳкъ, л. 129б, р, 23; и листиѥ шт ѳдрѣ, сръбскыи крѫшыи, л. 129а, р. 9; папавериш чрънїи... сръбскыи се зовѣ чръни мак, л. 129б, р. 23; пилѳлѣ алѳеа, Сръбски се зовѣ златнѣ пилѳлѣ, л. 167а, р. 20; wѳде почѣ масло шт пшинти. Сръбскы се зовѣ пелин, л. 169 (поглавље); wѳде почне масло шт анисѳм, сръбскы се зовѣ кѳин, л. 170а (поглавље); wѳде почѣ масло шт рафанѳм, сръбскы се зовѣ копръ, л. 171а (поглавље); Мастъ ситрино. Зове се сръбски жлта мастъ, л. 172а (поглавље); . . . и сръбъскии глаголиет се сѳлиман, л. 203а, р. 14; Ѻвде починѣ кwлѣстъ кои се срѣбскии зове итерїцїа. Сръбскы се зове кон има человекъ жлътинѳ на окразѳ л. 129а (поглавље) итд.[4]

Списи салернске медицинске школе сматрани су кроз цео средњи век за научне списе. Они су били нарочито много коришћени у јужној Италији где се налазио и град Салерно. Са овим делом Италије одржавао је културне и трговачке везе град Котор, који је био главна поморска лука средњовековне Србије. Са наведеном чињеницом можда би се могло довести у везу и често позивање, поред класичних медицинских писаца, и на писце салернске медицинске школе. Уосталом то потврђује и медицинска култура старог Котора која је била изграђена по угледу на градове у Италији (градски лекари, апотека, комунална хигијена итд.).[5] У *Хиландарском медицинском кодексу* није била обрађена хирургија. Ова појава је карактеристична за сколастичку медицину тога времена која је забрањивала проливање крви. Супротно овоме, у његовим списима исцрпно су обрађени фармакотерапија, интерна обољења, инфекцијске болести и њихова дијагностика. Оно што је у вези са овим значајно да се спомене, то је да *Хиландарски медицински кодекс*, за разлику од сличних зборника тога времена у свету, уопште не садржи астрологију. Ово није зборник који је настао од мањих бележака, већ од преведених или прерађених списа научне медицине тога доба. Списи које он садржи, не садрже само упутства за лечење већ и солидна теоретска објашњења етиологије, патогенеза и терапије различитих обољења. Методологија њихове обраде је таква да они имају понекад карактер медицинских расправа или уџбеника. Ово је лако уочљиво и то ћемо поткрепити и наведеним примерима. Тако, када се жели да се ауторитативно излаже онда се позива на учење античких аутора: *Хипократа* (глаголиет Иппократ философъ къ ѥднои книзѣ шже глаголиетъ се И. Н. Ѧфоризмш 139б) и *Галена* Ѯа ие глаголиет Галїѥно 70а); затим *Диоскорида* (I в. н. е.) (Дїашкоридишъ 128а); *Sextus Placitus* (IV в. н. е.) (Шиштѯшъ); *Исака Бен Израелиа*, јеврејског писца, припадника александријске медицинске школе (Исак 139а); рановизантијског писца *Теофила Протоспатара* (VII в. н. е.) (Ѳеѡфило философъ ѕш, 139а); *Констанитина Афричкоі*, учитеља салернске школе (Костантин, Конъстантинъ 143а); *Ioanesa Plataeariusa*, припадника салернске школе (Платеариѯшъ 129б); *Gerardusa de Solo* (XIV в. н. е.) (Геарадѯшъ,

Гєрълад 129б); *Vincentusa Belovacensisa (Vincent de Beauvis)* (XIII в. н. е. (Кисинѕшъ 128а) итд. Међу ауторима монпелијеске школе нарочито је био угледан *Gerardus de Solo* (XIVв.), најмлађи од цитираних аутора, који је био велики љубитељ и преводилац арапских медицинских списа и писац већег броја медицинских дела. Он је написао следеће списе: Comentarium super Viaticum; Tractatus de gradibus medicinae; Libelus febribus; Comen tarium super Canonem Avicennae; Practica non Alvansaris (Rhases). Осим тога, превео је са арапског на латински језик сва дела *Константина Афричког*. Од свих аутора салернско-монпелијеске школе он се највише спомиње у терапијским белешкама старијег датума (XIII в.) и у списима интерне медицине. Али поред појединачног указивања на поменуте ауторе када се жели да се истакне значај неког гледишта, онда је доста често и позивање на више аутора (Философи казали сѣтъ многи, 139а). Када се на нешто нарочито указује обично се каже: Глаголали смо прежде чтенїа, тъкмо ти сїе чинимо за памет 98а. Или ако је неки проблем сложен упозорава се лекар да, пре него што се одлучи за облик терапије, претходно добро размисли о томе. (И ти врачю . . . трѣбѣ да се домышлаш шт водѣ по ѓ. закоиѣ. Пръво каквш ки лице 140а). Другом приликом, када се ради о могућности инфекције при прегледу оболелих од куге, онда се упозорава лекар на изглед клиничке слике када је болесник најопаснији за ширење инфекције, и када треба да бежи од болесника да се не би инфицирао (И когда онан вѣлѣгъ вѣдетъ трѣбѣ да вѣжи врач шт него нЗа).

При постављању дијагнозе лекару се указује да треба да буде обазрив (Єгда таковѣки вѣлѣги видишъ, немои га сѣдити за мртва, ни се назѣдан много негов8 здравїю 115а). Затим се скреће пажња на разлике у лечењу старијих и новијих лекара (И сїе виданїе чинили сѣ пръвїи, и швїи сѣдашнїи почели сѣ нїмїи видати 120а). Осим тога врло често се спомиње од каквог је значаја обазривост при избору начина лечења (И аште не вѣдеш разѣмнъ, вратити мѣ хоштеши сїю шгньцѣ на всакоднъню 109а), као и вредност диференцијално-дијагностичког проматрања (И того ради не трѣбѣ вѣровати въ сїю жилѣ догде тръпи зима, тъкмо къд га връкина ѣхвата ер докле и зима ши се сам схтреса а не . . . жила. И егда ѣхвата връкина вса и връкина по тѣлѣ, и тогда трѣбѣ вѣровати ѣ то что жила каже) или (И аште хоштеши нхъ познати, сице можеш, да вѣси понѣже елико сѣтъ отрови връки толикои остреи сѣт, и веште режѣ,. Того ради потрѣбѣетъ нхъ видати съ мѣдком и съ кравїимъ маслом прѣснѣм 165а).

Наведене чињенице јасно говоре да је *Хиландарски медицински кодекс* састављен од списа критички одабраних, што иде у прилог његове високе научне вредности, и самим тим указује на велики значај овога дела за нашу медицину и културу. Али исто тако је од значаја и његов фармаколошки спис за познавање знања из ботанике код нас у средњем веку, јер он садржи списе различитих биљака које су употребљаване за лечење и њихову научну номенклатуру.

Значај *Хиландарског медицинског кодекса* може се правилно оценити само онда ако се претходно осврнемо на све оно што је код нас било написано пре и после његовог постанка. У првом реду мора се имати у виду чињеница да су неки његови списи представљали једине комплетне студије из појединих медицинских дисциплина до најновијих дана.

При оцени његове научне вредности не можемо полазити од садашњег стања науке, већ од тога како се гледало на ове списе у доба њиховог постанка и док су били у употреби. Чињеница да су ти списи у периоду од XII до почетка XVII века били најзначајнија дела медицинске науке, најбоље потврђује научну вредност *Хиландарског медицинског кодекса*.

Вредно је, на крају, да укажемо и на чињеницу да су неки списи, као и трактати о терапији различитих обољења узети из *Practica brevis*, одиграли значајну улогу и у настанку терапијских приручника српске средњовековне медицине и тиме допринели да медицина монопелијеске школе продре увелико у наш народ. Колико је та медицина била у великој употреби у нас најбоље сведочи то што је она због њеног широког коришћења попримила карактер народне медицине. Уосталом ово потврђује и једна опаска преписивача у којој се каже: **Видели сѣ иднога сѣвра гдѣ ист оздравѣла** 130а. Као таква она је сачувана до најновијих дана. Наведена констатација захтева исправку одомаћеног гледишта у нашој науци да терапијски зборници *(лекаруше)* српске народне медицине садрже за лечење само лекове које су прибележили наши неуки народни лекари. Приликом оцењивања њихове терапијске вредности мора се полазити од оцене извора из којих су они настали, односно да ли су ти извори у време њиховог постанка сматрани за научне списе или не, а никако са гледишта њихове вредности у односу на данашњу медицину. *Practica brevis* Ioanesa Plateriusa и остали списи *Хиландарског медицинског кодекса* представљали су списе научне европске средњовековне медицине тога доба (салернске и монпелијеске школе).

За европску медицину он је од значаја зато што говори да је медицина класичних медицинских школа Запада била добро позната и на подручју са доминантним утицајем византијске цивилизације. Самим тим што је *Хиландарски медицински кодекс* написан на народном језику, он представља, с обзиром на време настанка, изванредан и редак споменик овакве врсте у свету.

Из свега овога произлази да за нашу медицину и српску културу уопште, медицински списи *Хиландарског медицинског кодекса* представљају споменик од велике вредности. Они говоре да је српска медицина у своме развоју (до краја XV века), до освајања српских земаља од стране Турака, ишла упоредо са европском медицином. Пад под власт Турака прекинуо је развој свих грана нашег културног стварања, па и медицине. То је разлог што ће српска медицина скоро више од 250 година, све до појаве првог лекара Србина Јована Апостоловића (1757. године), са докторском дипломом Јенског Универзитета, остати на темељима салернске и монпелијеске школе, које су оставиле своје неизбрисиве трагове у сачуваним писаним споменицима српске медицине.

НАПОМЕНЕ

1. Р. В. Катић, Порекло Хиландарског медицинског кодекса N. 517, Народна библиотека Србије, *Археографски прилози*, 6—7, Београд, 1984—1985, 173—184.
2. М. Апостолов и В. Ботев, Ръкописи с. мед. съдржание от Атон, 80 и 86.

3. Р. В. Катић, Хиландарски медицински кодекс. Фототипско издање, XXXVII—XLIII.
4. Р. В. Катић, Порекло Хиландарског медицинског кодекса, стр. 184 и примедба под 2.
5. Р. Ковијанић и И. Стијепчевић, Културни живот Старога Котора (XIV—XVIII вијек), II, љекари — апотекари — апотеке, Цетиње, 1957.
6. Р. В. Катић, Српски превод Liber de similici medicina, 199—220.
Р. В. Катић, Порекло српске средњовековне медицине, 82—151.
M. Pietro Andrea Matthioli, Nel terzo libro della Matteria Medicinale di Pedacio Dioscoride Anasarbeo, Venetia, 1544.
N. Lemery, Farmacopea universale che contiente, Firenze, 1696.

II

СПИСИ ХИЛАНДАРСКОГ МЕДИЦИНСКОГ КОДЕКСА

Превод

1. ДИЈАГНОСТИКА

а) СПИС О ДИЈАГНОСТИЦИ ОБОЉЕЊА ПО ПРОМЕНАМА ПУЛСА

Овде почиње излагање о дијагностици обољења на основу испитивања пулса (л. 1а — 8б и 132а — 138б)

Хипократов увод

Прво почиње излагање Хипократа, учитеља. У име божје говори Хипократ, учитељ. Онај ко жели да лечи унутрашње болести треба да зна који су узроци довели до тих унутрашњих поремећаја и зашто их лечи. Због тога је потребно да познајемо промене пулса, јер на основу испитивања промена у пулсу лекар може да открије (дијагностикује) сâмо обољење. Зато је прво потребно да знамо шта је пулс и због чега се он испитује. Затим, на коме месту треба пипати пулс и на којој се руци он може тачније установити. И овако треба [. . .] за пулс. И како треба да расуђује лекар [. . .] и у каквом је стању срце, и како треба лекар да се односи према болеснику. Осим тога, лекар мора да зна на којој ће руци пипати пулс, и то како ономе који је угојен (дебео) тако и ономе који је мршав, колико прстију треба ставити на жилу, затим на који начин треба да разликујеш [. . .] а срце нема исте особине (природу) које имају крвни судови (жиле). Затим, срце је доста далеко од онога места на крвној жили где треба да се пипа пулс. Ми смо ти већ рекли шта је ту битно, а шта није. И да знаш да срце има у себи силу која га покреће (vis pulsiphica). Благодарећи овој сили цео организам се може одржати у животу, па и сам пулс који постоји. Срце је слично зеленом дрвету. Када дуне макар и слаб ветар, његово лишће ће затреперити, премда оно иначе стално мирује. Ако пак дуне јачи ветар, тада ће се поред треперења лишћа и гране савијати, и стабло ће се макар мало покренути. Када дуне исувише јак ветар — онда ће се поред треперења лишћа савијати и гране и дрво. Ако се дрво једном или два пута зањише, њихаће се и гране и лишће. Због тога сам и указао да је пулсација последица рада срца, јер када оно престане да ради онда у крвним жилама не постоји пулсација [. . .] И да знаш да ће пулсација бити јако изражена ако се у јетри налази много пнеума („димова"), јер оне зачепљују крвне проходе па зато бива спречено деловање њене животне силе (pneuma zooticon) у артерији. Осим тога, оне услед нагомилавања и [опорости ?] пуноће зачепе крвне судове, па их зато покрећу на прекомерни рад на што утиче сама животна сила.

О четири силе које утичу на рад срца

Да знаш да постоје четири животне силе које утичу на рад срца. Једна је удисање ваздуха, а друга његово издисање. Трећа би била кон-

тракција самог срчаног мишића и четврта — његово ширење. Ми смо већ поменули да чим срце почне да ради истовремено почиње да се осећа и пулсација у жилама, на шта смо већ указали [. . .] Када човек има акутну и перакутну огњицу, тада му је срце превише загрејано и његова ће топлота доспевати у крвне жиле. Она је непосредни узрок за постојање пулсације. Да је ово заиста тако, ми смо већ дали објашњење [. . .]

Поновно јављање топлоте у организму, ако би до њега дошло, не би се смело догодити без постојања одговарајуће хладноће, без чијег би присуства човек изгорео. Она утиче на настајање природне топлоте, а хладноћа без топлоте је без икаквог значаја. Пример: погледај мртвог човека. Иако по свему личи на живог човека, он је хладан и не може се ничим покретати, јер је мождана сила (pneuma psychicon) ишчезла из његовог тела. Слично је и са животном снагом (vis pulsiphica) која се налази у срцу, као и са оном у јетри (pneuma zooticon). Због овога и не постоји природна топлота, а срце ради зато што се она налази у срцу и крвним судовима (жилама). Срце је тада у функцији (живо) као и сви крвни судови и цео организам. Да је то заиста тако најубедљивији доказ је што природна топлота одржава људски организам у животу.

Прво о посети болеснику

Хипократ препоручује да приликом посете болеснику лекар не треба одмах приступити пипању пулса и постављању дијагнозе [. . .] Он треба да буде обазрив и да претходно мало поразговара са болесником. Често се догађа да су пре лекара долазиле неке друге особе да лече болесника. Осим тога, може се догодити да се лекар — као и сам болесник — сне бива, па се отуд не може само на основу стања пулса постављати дијагноза. Затим, ти лекару, чувај се, немој да будеш похлепан на награду за лечење. Буди весео и прибран, немој пожудно гледати болесникову жену или кћер, да га то не би узрујавало. Могло би му се стање болести погоршати због тога, па не би могао да поставиш правилну дијагнозу болести на основу палпације пулса. Из наведених разлога потребно је да обратиш пажњу на болесниково опште стање (хабитус), затим и да мало са њиме поразговараш. Гледај, ако можеш, са обазривошћу да добијеш од њега обавештења да није случајно пре твога доласка узимао од некога лекове, и да ли су га купали у топлој води у коју су биле додате лековите траве (лекови биљног порекла). Осим тога, размисли и да ли је њихова употреба била непрепоручљива, с обзиром на стање његове болести. У случају да болесник ово крије, ти онда обазриво погледај по кући не би ли приметио неко од тих, раније употребљених, средстава за лечење. Због тога, управљај се према томе шта будеш видео, па му тако и испитуј пулс. И реци му: „Ево због чега ти је све ово." Ако се он увери да си ти погодио [. . .] и можеш сматрати да ће се болест завршити смрћу, чувај се да приликом пипања пулса болесник не стисне прст, и пази да држи прописно испружену руку (олабављену), тако да изгледа као да није његова.

О пипању пулса десном руком

Ако пипаш пулс десном руком, боље га можеш осетити. Неправилно је да се ово чини једним прстом, већ треба са четири. Са два прста може се добро осетити [. . .] Често је жила (крвни суд) слабо пуњена, али то не мора да буде стална појава. Због тога је треба чврсто притискати. Ово треба чинити зато што многи имају развијеније мишиће руке па им је зато крвни суд дубље усађен. У оваквим приликама, да би могао осетити пулсације, треба жилу чвршће палпирати. Код оних који су мршави не треба тако поступати јер се жила налази на површини. У овом случају и на слаб притисак може се добро осетити пулсација.

Овде почиње о дијагностици (обољења) према стању пулса

Теби се обраћам, лекару који пипаш пулс. Самим тим што се пулсација у нормалним приликама при палпацији може добро осетити, јер је обично праћена са четири до пет удара, али понекад и сувише слабо, говори да, у дијагностичком погледу, и једна и друга имају исти значај. Због тога и указујемо да постоји много врста пулса. Од њих, као најглавнији, дошли би у обзир четири облика. Први је обилан, пун и фреквентан пулс (pulsus magnus et frequens); други редак и слаб (pulsus parvus); трећи је пун (pulsus plenus), а четврти успорен и слабо се осећа (pulsus mollis). Обичан пулс настаје због постојања велике топлоте у организму што доводи до дехидрације, која је последица прекомерног губљења течности из организма, јер срце не може да поднесе велику топлоту у организму. Да не би изгорело, оно са великим напором апсорбује у себе хладноћу, па је зато пулс пун. Слаб, редак и успорен пулс настаје под утицајем хладноће. Ово се догађа због тога што хладноћа почиње да се шири од срца и, затим, прелази у крвне судове. Пошто се због наведених околности срце контрахује, за његово функционисање није потребно дејство мождане силе (pneuma psychica). Али, због тога његова функција бива ослабљена, па је зато и пулс јако успорен (pulsus mollis). Пун пулс настаје због недостатка течности (влаге) у срцу. То је разлог што срце са великим напором покушава да надокнади изгубљену течност (влагу). Ради тога постоји пун и фреквентан пулс. Овај пулс се назива дијастоличан, а када наступи ширење срчаног мишића систоличан. И онај пулс [. . .]

О најчешћем неслагању пулса у нормалним физиолошким условима

И да знаш да се често догађа да се пулс не слаже увек са нормалним физиолошким стањем организма. Наведена појава најбоље се може установити код мале деце. То се догађа због тога што дечји организам садржи више течности. Последња појава наступа из разлога што деца чешће једу, због чега им је желудац пун, па ће им зато и пулс бити пун и фреквентан. Ово се догађа и због тога што се деца више крећу [. . .] а и зато што имају уске дисајне путеве (бронхије и бронхијоле) па чешће удишу ваздух. Код младих људи пулс одступа од уобичајених физиолош-

ких норми зато што код њих постоји већа количина топлоте и умањена хладноћа у организму. Због овога се код њих мора догодити супротна појава, тј. да пулс буде убрзан (pulsus frequens), јер они имају шире ваздушне и срчане отворе.

Овде почиње о разликама у пулсу код жене

Код жене је пулс другојачији него код мушкараца [...] Њен пулс је снажан и убрзан. Када се код жене зачне плод, нормалан садржај крви остаје у плодним опнама, у којима се под утицајем топлоте организма ствара (расплодно) семе од кога се развија плод (дете). Због овога је (код жене) пулс пун и јак (pulsus magnus). То се догађа зато што плод у утроби почиње да расте и да се преко пупка храни од крви из организма мајке, због чега пулс постаје успорен и убрзан (pulsus mollis et frequens). Из наведеног разлога срце и крвни судови апсорбују (усисавају) хладноћу, јер би се у обратном случају догодило да плод од превелике топлоте изгори. Пулс затим постаје фреквентнији и пунији (pulsus frequens et magnus), и то зато што сваким даном трбух и материца (uterus) бивају све већи. Наведена појава спречава деловање животне силе која је у срцу (vis pulsiphica) и због тога је пулс пунији и убрзанији. Осим тога, крвни судови код жене бројно су мањи и слабији него код мушкараца. Код оних жена које се налазе у поодмаклом степену гравидитета, због слабе кондиције и повећања количине течности у организму дисање бива ослабљено, и зато при инспиријуму не могу да издахну довољну количину ваздуха [...] Код оних жена које имају још и јед (mordus), због смањене количине течности у срцу пулс је убрзан (pulsus celer). Супротно овоме, ако су крвни судови добро пуњени, пулс ће се слабо осећати. У случају да у организму постоји велика хладноћа, артерија ће бити слабо пуњена, па ће зато пулс бити јако успорен. Али код жена чији су крвни судови добро пуњени фреквенција пулса је једва приметна и пулс је јако успорен. Код оних чији организам садржи превише слузи (флегме) артерија је добро пуњена и пулс слаб [?]. Ако је артерија добро пуњена, пулс је снажан и убрзан (pulsus fortis et celer). Код оних који имају уске, неразвијене груди, фреквенција пулса је нормална и без икаквих сметњи и пулс је убрзан. Овакво стање није због смањења течности, већ због неразвијеног грудног коша.

Овде почиње о разликама у пулсу изазваним различитим узроцима који не одговарају нормалном физиолошком стању организма

Постоје многи фактори који не одговарају нормалној физиолошкој ситуацији а од утицаја су на само стање пулса. То су, у првом реду, следећи елементи: ваздух, храна и пиће. Када се спомиње рђав ваздух, мисли се, пре свега, на онај који је топао и сув, што утиче да пулс буде убрзан и пун. Тако је, на пример, позната појава да је преко лета ваздух топао и сув, што утиче на дилатацију крвних судова и срца. Ако рђав ваздух доспе у крвне судове, он ће утицати да пулсација буде слаба и самим тим ће и пулс бити слаб (pulsus inanis). Ово се догађа због тога што се

хладноћа, влага и крв повлаче из крвних судова. Услед овога пулсација се једва осећа, па је зато и пулс слаб. Због тога се Гален пита како се може објаснити наведена појава, када је познато да се крв ствара баш преко зиме, и уколико су ноћи дуже да је она утолико топлија. Овим се ствара могућност и за њено чешће обнављање. Наведена појава се догађа зато што се човек преко зиме мање зноји него преко лета. Стога се он преко зиме и више угоји (него преко лета). Због наведене појаве сасвим је логично да ће пулс бити пунији и фреквентнији.

Хипократ сматра да је трбух постао преко зиме топлији због тога што је богатији салом. Ово бива зато што за време зиме постоји вазоконстрикција крвних судова. Па зар није сваком познато да су преко зиме ноге и руке хладније, зато што се крв због хладноће повукла из њих? Сасвим је нормална појава да ће, ако нема крви, и пулс бити слаб. Када ово говоримо, сматрамо да је наше излагање исправно. Пулс се мења и због јела и пића. Тако је познато да због прекомерног јела и пића пулс постаје убрзанији. Ово се догађа због тога што претоварени стомак не може нормално да вари. Зар свакодневно не видимо да човек који се преко мере најео или напио има отежан инспиријум и експиријум. Такав човек не може да се креће лако, нити лако да говори. Услед овога загревају се мождана сила (pneuma psychicon) и сила која утиче на рад срца (vis pulsiphica). На промену пулса исто тако утиче и неспавање. Ово се догађа због тога што се човек који више спава него што је то потребно више троши него што је то уобичајено. Из наведеног разлога долази до прекомерног губљења течности из организма. Дехидрација ће наступити зато што се срце загрева и губи течност [...] наступиће и промене у пулсу па ће он бити слаб. Ово се може лако установити код човека који је за време спавања био покривен било каквим покривачем, на коме се, после буђења, обично примети пара од ваздуха коју је он издисао преко уста за све време спавања. Осим тога, догађа се да су многи после спавања нерасположени, а до тога долази под утицајем желудачне топлоте [?]. При томе врло често настају промене у пулсу, а на то утичу пнеуме („димови"). Колико их више буде, више ће се и разарати и утицаће на појављивање различитих сметњи у функцијама желуца, јетре и других органа, па ће због тога и пулс бити убрзан и тврд (pulsus oppressus). Због неспавања он бива успорен и млитав (pulsus inanis). Осим тога, код онога који пати од честе несанице биће поремећено не само варење желуца већ и природа желудачног сока: овај ће добити кисели карактер, док ће пулс бити млитав и успорен. Исто тако на стање пулса утиче и прекомерни рад, јер када човек превише ради цело тело му се налази у покрету. И како се креће тело тако се креће животна сила (pneuma psychicon), као и животна сила која се налази у срцу (vis pulsiphica) која је од примарног значаја за његово функционисање. Последње се догађа најчешће због тога што се, услед великог рада, срце превише угреје, док експиријум и инспиријум бивају продужени. Услед честог пуњења и пражњења плућа, пулс је пун (pulsus planus) и тврд (pulsus contractus). Ако срце мирује, пулс ће бити правилан. Због тога се у организму налази оптимална количина топлоте и телесне течности.

Овде почиње о онима који су несйокојни због себе самих или се сукобљавају са другима

Они који су незадовољни собом, пате од потиштености, док они који су свадљиви — имају добар и убрзан пулс. Они који су пргави имају снажан пулс, са јасно израженом пулсацијом. Ово бива стога што — ако се човек срди — велика топлота доспева до срца, а животна сила (pneuma psyhicon) бива сувише активирана, али не остаје на једном месту већ се максимално шири по крвним судовима, због чега превише загреје крв, а то штетно делује на животну силу. У прилог овоме гледишту иде све оно што смо раније поменули у вези са стањем пулса у оваквим приликама. Онда када се неко са неким свађа, и још га грди вичући, због велике срџбе његова животна сила која се налази у мозгу бива ослабљена. Исто ће се догодити и са животном силом која је у срцу (vis pulsiphica), и то ће довести до општег поремећаја свих животних функција у организму. Сасвим је разумљиво да ће то утицати на рад срца и крвних судова, као и на саму адсорпцију хладноће у плућима. Због овога ће пулс бити фреквентан. Слично ће се догодити и у ситуацији када је човек добро расположен, због чега ће му пулс бити пун и фреквентан. До наведене појаве долази услед тога што срце при узбуђењу ради убрзано, па се зато то не може сматрати ненормалним.

Услед загревања животне силе пулс ће бити снажан и убрзан јер на њега утичу све четири животне силе: прва је животна сила која делује на регенерацију; други фактор је животна сила која утиче на правилно функционисање крвних судова и других органа; трећа би била крв која саму себе храни и регенерише*. Због свега овога Хипократ сматра да се човек угоји ако се дуже време налази у добром расположењу. То је разлог што смо и ми тврдили да добро расположење утиче да пулс буде пун и фреквентан, а рђаво да пулс буде слаб и јако успорен. Последње се догађа зато што за време жалости срце слабо функционише, услед чега је прилив телесне топлоте у њега умањен. Ово је од утицаја и на слабије деловање душевне силе која се налази у мозгу (pneuma psychicon) и на животну силу срца (vis pulsiphica) чије је деловање због ослабљене функције умањено. Да је ово заиста тако, већ смо раније споменули. Када је срце слабо, онда је фреквенција пулса јако успорена, па се он зато једва и осећа. И од страха пулс бива јако ослабљен. До овога долази зато што још од самог почетка напада страха деловање животне силе почиње да слаби, па су зато и контракције срца слабије, због чега пулсација толико ослаби да се пулс једва осећа. Уколико ово стање дуже потраје, пулсација ће се погоршавати и пулс ће постајати све више успорен услед ослабљеног деловања животне силе. У оваквим приликама доста је тешко одредити пулс, због неуједначене пулсације.

Овде почиње о томе како је код различитих обољења различит пулс

Пулс није исти код свих обољења. Пре свега, ако се човек налази у акутној огњици због постојања топлих пнеума које се налазе у ње-

* Објашњење четвртог фактора у оригиналу је изостављено. (Прим. прев.).

говом организму, пулс ће бити пун и фреквентан. У случају да се ради о хладним пнеумама, када је огњица настала услед назеба, пулс ће бити врло успорен, тако да ће се једва осећати. У путиридној огњици, насталој због топлоте, фреквенција пулса биће добра и он ће се добро осећати, али неће бити убрзан. И то зато што путиридна огњица нема акутни и перакутни облик, пошто код ње долази само до масивног зачепљења крвних судова, што омета нормални проток крви. Услед тог масивног зачепљења жила бива добро пуњена. Међутим, постојање ове путиридне супстанце утиче и на појаву депресивног стања код болесника, као и на појаву брзог и тврдог пулса (pulsus oppressus et pulsus contractus). Као што смо већ рекли, због зачепљења крвних судова деловање животне силе је слабије, па је зато и пулс слаб. Код перипнеумоније пулс је врло убрзан и жила је добро пуњена. Наведене појаве јављају се због наглог дејства пнеума. При инспиријуму болесник увек осећа бол с леве стране. Поменуто стање омета правилан рад срца, па ће зато и пулс бити успорен. У случају да су ове промене настале под утицајем акутних пнеума, пулс ће тада бити учестан.

Овде почиње о стању пулса у почетку болести (теже и обичне)

Ако се ради о тежем обољењу и повећаној топлоти, такође се јавља пун и обилан пулс (pulsus magnus et pulsus planus). Када обољење постане хронично, онда ће пулс бити јачи и фреквентнији. Ако болест ослаби, и промене пулса биће слабије изражене. Али ово се не догађа код сваког обољења, а казаћемо када се то догађа.

У самом почетку болести пулс ће бити нормалан. Ако се ради о лакшем унутрашњем обољењу, трећег дана треба очекивати појачано знојење, а на два три часа пре тога пулс ће постати врло снажан. Ово се догађа због тога што се одбрамбене снаге организма супротстављају повишеној температури, насталој због огњице. Ако су оне у стању да ово успешно савладају, знојиће се и наступиће постепена нормализација пулса, али он ће постати још убрзанији. Треба се плашити да не дође до знојења до седме године [?] премда појава знојења указује да је обољење ослабило. Ако је оно било изазвано гњилим (путиридним) супстанцама, без обзира на то да ли ће знојење наступити или не, све док се оне не излуче из организма неће наступити побољшање пулса, а пнеуме ће се и даље ширити по крвним судовима. У случају да наступи дрхтавица (грозница), функција желуца сасвим би престала, па ће доћи до смрзавања пнеума што ће изазвати погоршање пулса.

Овде почиње о пијању пулса ако човек болује од акутне или перакутне огњице

Ако се неко налази у акутној или перакутној огњици, испитивање пулса треба на овај начин спровести: прво треба поставити четири прста на бйло, тако да можеш да установиш да ли му је фреквенција пулса нормална и да ли се не мења, или треба очекивати да ће доћи до знојења. Ако установиш да је пулс нестабилан и да се мења, појава знојења

може се очекивати за два дана. У случају да постоји велика неправилност пулса, тако да се не може одредити, до знојења може доћи истог дана. Ако оно не наступи истог дана, треба испитати да ли се у трбуху чује неко буђкање. Да би се могло објаснити постојање фреквентног пулса, треба испитати све оне околности које утичу на наведену појаву, а то су: нередовно пражњење црева; неизлучивање мокраће и постојање сметњи при мокрењу; затим, има ли болесник хемороиде и да ли они крваре; затим, да ли често повраћа и да ли повраћа одмах после узимања хране; крвари ли болесник из дигестивног апарата и боли ли га много желудац. Све наведене појаве треба добро испитати и ако се нека од њих установи, онда се не треба чудити што је пулс убрзан. Исто тако, не треба се нимало чудити ако наступи знојење. Ако се и поред тога не установи неки од наведених симптома, а пулс је брз (pulsus celer), пре се може очекивати да болесник умре него да оздрави.

Овде почиње о понашању лекара према болеснику када дође да га лечи

Лекару, када дођеш код болесника да га лечиш, мораш да имаш у виду следеће околности: да обратиш пажњу да ли је болесник млад или стар, и да имаш у виду временске прилике. Ако на ово обратиш пажњу, моћи ћеш правилно да испиташ пулс. Пошто опипаш пулс, од бйла не смеш да уклониш руку све док добро не размислиш о установљеном стању. И ако под прстима прво осетиш шездесет откуцаја, затим још десет, а после овога не осетиш ништа, онда се ради о слабом пулсу (pulsus inanis), па се зато овакво стање може сматрати критичним по здравље болесника. У случају да се не чује више од осам откуцаја, а после се опет чује и не понавља се поменуто критично стање, онда ће исход бити добар. Ово говори да је услед болести организам био истрошен, да се сада почео опорављати и да је постао јачи.

Ми, лекари, пипамо пулс да би могли установити болест, па макар се она налазила у почетном стању развоја. Палпацијом се може одредити који је пулс кратак, а који дуг. Када поставимо четири прста на бйло, ако је пулсација јака онда се ради о нормалном облику пулсације, на шта утичу све животне силе, пошто је оне јачају. Кратак пулс се установи ако се палпација са четири прста држи на оном делу жиле (артерије) која је ближе длану, а даље од лакта. Сматра се да на одржавање оваквог пулса слабо утичу животне снаге као и опште стање организма, које ће сваким даном бити све горе. Овај пулс се може поделити на још две врсте. Једна се зове пулс „мишји реп", а друга се назива [. . .] Назива се „мишји реп" зато што је у корену пун, а идући ка периферији све је тањи. Ево како изгледа овај пулс. Кад поставиш четири прста на бйло, под првим прстом једва га осећаш, под другим већ јасније; под трећим прстом још јаче, а под четвртим једва или никако. Овакав пулс указује на смртни исход болести. Он је последица дисфункције свих животних сила и општег стања организма болесника. Ако се осећа супротно, онда је та појава прогностички повољна. У овом случају, при палпацији, идући према лакту све се јасније осећа. То се догађа због тога што су ојачале животне силе и цео организам. Овај други пулс изгледа као повијен лук.

Због тога, ти, лекару, прихвати моје излагање да не би пао у грешку, јер те је Бог обдарио да можеш много знати, не толико због твоје доброте већ због његовог милосрђа. И када полазиш да лечиш некога, прво обрати пажњу на функционисање кардиоваскуларног система, јер се врло често догађа да многи лекари при испитивању пулса не установе никакве промене и да их при овоме није никаква брига за човека. Ти немој тако поступати. У случају да на основу пипања пулса не можеш ништа установити, обрати онда пажњу на резултате прегледа мокраће.

Овде почиње о Галеновом учењу, о томе какав треба да је пулс с обзиром на значај четири утицаја

Гален нас је научио како се може према пулсацији дијагностицирати неко обољење и његов ток од главе до ногу. Као што смо већ рекли, болест се може дијагностицирати по пулсу ако је већ дошло до мршавости, па било да се ради о раздражљивој или угојеној особи. Због тога и Хипократ, учитељ, каже да услед ослабљеног рада срца долази до неактивности крвних судова, слично као што се то догађа и са стоком због рђаве паше. Јер ако је функција срца ослабљена, онда ће и пулс бити слаб. Ово се догађа зато што сила која покреће срце (vis pulsiphica) доспева у крвне судове и друге органе, због чега се телесна топлота не губи. Исто тако јетра утиче на стварање сва четири природна елемента (крв, флегму, колеру и маланхолију*). Од та четири елемента два отпадају на воду и два на крвне жиле. Крв се налази у крвним судовима, а слуз (флегма - mucus) утиче на рад срца.

Сада би требало да говоримо о пулсу. А када будемо писали о мокраћи, говорићемо о њеним променама значајним за дијагностику различитих обољења. У вези са пулсом потребно ти је да будеш упознат са трима чињеницама: прво, нема тога лекара на свету који може само на основу стања пулса да постави тачну дијагнозу обољења. Због тога, ако на основу промена у пулсу не може да дијагностицира обољење, лекар треба да размишља како то може да учини на други начин. Друго, да савесно испиташ стање пулса и, треће, да проучиш симптоме обољења и њихово порекло. Ако тако будеш поступао, увек ћеш бити поштован међу лекарима јер ће твоје стручно мишљење бити прихватљиво.

О пулсу смо углавном рекли све, а сада ћемо се осврнути на врсте пулса, када се који јавља и како се може одредити.** Многи говоре мало, а неки превише. Они који су добро упућени сматрају да постоје четири врсте пулса које су од значаја за дијагностику. Постоје још две врсте које на сваки начин треба испитати, али оне се не могу одмах одредити, већ се мора причекати. Осталих осам врста пулса испитивали смо на четири начина. При овоме, прво треба испитати узрок за установљено стање пулса, а друго — мора се имати у виду и сама проходност крвних судова и, треће, треба правилно оценити значај систоле и дијастоле. Осим тога, треба да размишљамо не само о ономе што видимо (установимо) већ и о ономе што не видимо. Прве две чињенице

---

* За израз *маланколија* и др. — в. *Терминолошки речник* на крају књиге.

** На овом месту у оригиналу иста се реченица понавља још једном. (Прим. прев.).

на које смо раније указали морају се проматрати врло обазриво. Због тога смо и казали зашто треба да се обрати пажња и на стање у коме се налази болесник. Ово истичемо зато што код многих болесника, ако су неумерени у јелу и пићу или се рђаво негују, обољење које има бенигни карактер може да се погорша и постане озбиљно. Уосталом, правилном исхраном и негом може се учинити да и тешко обољење постане лако. Онај који жели да се сачува од болести треба да води рачуна о следећим двема чињеницама: прво, треба да контролише стање пулса, тј. да ли му је фреквенција довољно јака и да није успорена; и даље, да ли је пулс последица деловања природних сила или самог организма. У првом случају мора се обратити пажња на следећа три фактора, и то: прво, да ли је фреквенција правилна; друго, да ли је артерија добро пуњена и, треће, да ли је пулс нормалан.

Као што смо већ поменули, у случају да је пулс продужен треба испитати још четири* околности: прво, мора се одредити дужина фреквенције; друго, обратити пажњу да није успорен и, треће — да ли је пулс правилан или није. Пуноћа пулса осети се тако што се при палпацији са четири прста напипа широко место, слично перници. То се може установити још и на овај начин: на бйло се поставе четири прста и ако се испод сваког прста осећа пулсација испод интензитета, може се сматрати да је облик пулса правилан. Нормалан пулс постоји због тога што су крвни судови испуњени природном течношћу која стално циркулише у њима и утиче на постојање тонуса. Слаб, испрекидан пулс настаје под утицајем животне силе и услед недостатка телесне течности, а успорен је због мешања сувоће са телесном течношћу. Код пунијих особа крвни суд је смештен дубље и пулс се мора испитати на три начина, а код мршавих на два. Ако се ради о пунијим особама, њихов пулс ће бити брз и фреквентан (pulsus contractus et oppressus), јер организму недостаје природна топлота и недовољна је количина течности. У случају када нема довољно течности, крвни суд биће слабо пуњен и пулс ће се једва осећати, и он је млитав (pulsus inanis).

При палпацији пулса на мршавој руци мора се обратити пажња на две чињенице: ако се пулсација слабо осећа, значи да је организам изгубио знатну количину течности и да је дошло до дехидрације. Ово се најчешће догађа ако болест дуже траје, а може бити пропраћено и кахексијом. Када је фреквенција пулса добра, пулс је снажан и брз. У почетку болести пулсација је јаче изражена, па се пулс може лако опипати. У том периоду, пошто је артерија добро пуњена, пулс је јак, убрзан и учестан. Ова појава биће јаче изражена код мршавих него код пунијих особа, и тај пулс учитељи увек називају великим пулсом (pulsus magnus). Сада би требало да набројимо још и следеће врсте пулса: брз и фреквентан; мекан (pulsus molis), који настаје због слабо пуњеног крвног суда; средњи, тј. нормалан пулс средње јачине, ни много топао, ни много хладан. Топао пулс настаје због постојања топлоте у срцу и крвним судовима; сматра се да се при палпацији бйла са четири прста добро осећа његова фреквенција. Хладан пулс постоји ако супстанце, флегма и меланхолија, тако преплаве крвне судове да друге (супстанце) у њима бивају потиснуте.

---

* Четврта околност, међутим, у оригиналу није објашњена. (Прим. прев.).

О нормалним врстама пулсова

Нормалан пулс може имати два облика. Један се назива кортина, а други кауда сорцина. Тај други пулс при палпацији са четири прста у почетку изгледа пунији, а што се више иде према лакту све је млитавији (pulsus inanis, debilis), тако да има облик мишјег репа, па се зато, као што смо рекли, и латински назива cauda sorcina. Овај пулс има три назива. Први, који се установи при палпацији ближе длану, представља пун пулс (pulsus magnus); онај који се при палпацији осећа у средњем делу руке, умањен је и назива се мекан пулс (pulsus mollis), а трећи, даље од бйла, још је успоренији и назива се слаб пулс (pulsus parvus). Наведене три врсте пулса лекари оцењују прогностички као неповољне због тога што је дошло до пада телесне топлоте, чиме физиолошка равнотежа организма бива поремећена. Други, која се назива кортина, представља слаб пулс, јако успорен и неправилан. При палпацији пулса са четири прста, ни под једним прстом неће се осећати иста фреквенција пулса и она ће бити све слабија. Постојање оваквог пулса лекари тумаче као последицу неравномерног утицаја животне силе, чије деловање није исто у свим крвним судовима.

Постоји једна врста пулса која, при палпацији ближе лакту, изгледа све пунија. За овакав пулс лекари кажу да је добар, јер је деловање животног духа подједнако распрострањено у свим крвним живлама, па је зато и природна отпорност организма инактивирала природну топлоту.

О разликовању врсйа йулсова

Постоји више врста пулсова. Први се назива поскочним (козјим) пулсом (pulsus caprinus); други валовитим (pulsus fluctuans, pulsus undulans); трећи је истањен пулс (pulsus filiformis); четврти — тврд, напет (pulsus durus, pulsus planus); пети се назива тестерастим (pulsus serratus), шести — луковитим (pulsus sphygmographia) и седми — изувиаиим пулсом (pulsus vermiculosus).

Овде йочиње о йулсу кайринус, односно козјем йулсу

Овај пулс се назива козјим зато што је сличан скакању козе, која је по својој природи хитра и лагана. Два пута скочи у висину, а трећи пут је (већ) на земљи. Исто то бива и са пулсом. Када се чују два удара, први означава дијастолу, да би после њега следовала систола. Дијастолом се назива стање када густа и згрушана крв која се налази у околини срца не доспева у крвне судове. Због тога је пулс (фреквенција) успорен и овакво стање се назива дијастолом. Врло често се догаћа да се посредством топлоте у организму загреје крв у срцу и у таквом стању доспе у крвне судове; пулс постаје тада фреквентан и назива се систоличним. Назива се и козјим (пулсом) зато што пулсација увек почиње иррегуларно, понекад убрзаном, а врло често и спором пулсацијом. Зато се споменути пулс и означава као пулс који настаје због систоле или дијастоле.

О испрекиданом пулсу (pulsus intermitens)

Испрекидани пулс (pulsus intermitens) сличан је снажном ударцу по наковњу, пошто си опустио руку [...] он ће сам ударити зато што је место по коме удара суво и чврсто. Због тога што је пулс испрекидан, пошто се при палпацији осећају два удара, он се и назива „двапут ударајући". Овај пулс настаје због одсуства телесне течности и зато изгледа као одскакање животне силе од неког чврстог предмета. Ово одбијање је тако снажно да један удар изгледа као два. За ову врсту пулса може се рећи да је више под утицајем дијастоле него систоле.

О разлици у дијагностици између испрекиданог и козјег пулса

Најпре о козјем пулсу (pulsus caprinus) који се обично прво примети као слаб пулс, а после постепено бива све јачи. Супротно овој појави, испрекидани пулс (pulsus intermitens) се одмах осети као јак, а доцније бива слабији. Још у почетку желимо да споменемо да од оба треба зазирати, јер први говори о сумњивом здрављу а други о болести. Испрекидани пулс (pulsus intermitens) указује на то да је у организму наступила дехидрација и да је тешко продирање животне силе кроз крвне судове, због чега и настају промене у пулсу.

О истањеном пулсу (pulsus filiformis)

Ево због чега се овај пулс назива истањеним. Као што се код дрвета без икаквог реда развијају гране, на сличан начин је и овај пулс неравномеран. Због тога се и осећа неравномерна пулсација, тамо - амо, горе - -доле. Често се зато догађа да и искусан лекар не може да постави тачну дијагнозу. Иако смо већ, у вези са овим, све раније рекли, опет ћемо напоменути због чега долази до оваквог пулса. И да знаш, било да се ради о мршавој или дебелој особи, мораш имати у виду чињеницу да је главни разлог за наведену појаву то што се животна сила не шири подједнако по крвним судовима, већ излази из њих слично усисаном ваздуху кроз подеране ковачке мехове, тако да само незнатан део доспева у њих. Зато се и чује фијукање као кроз раздеротине. Овакав пулс је за лекара прогностички неповољан јер указује на поремећај у варењу и на спутавање деловања животне силе. Због тога што срце слабо апсорбује храну у себе, а осим тога и зато што она пролази и приликом удисања (inspiriama) и издисања (expiriama) ваздуха, његова функција бива ослабљена.

О напетом пулсу (pulsus spasmosus)

Овај пулс се назива напетим зато што приликом палпације жила изгледа напета (pulsus durus). Ако желиш, можеш упитати болесника да ли може да покреће руке и ноге, и да се сам окрене. У случају да ти одговори: „Не могу, јер нисам вољан", онда да знаш да има грч. До грча

долази због прекомереног накупљања топлоте у организму. Та се топлота ствара под утицајем четири саставна природна елемента. На пример, када животиње из трбушне дупље извадиш органе за варење и оставиш их да се суше, они ће сваким даном бити све тањи, ужи и чвршћи. Ово се догађа зато што им недостаје њихова телесна течност због које су били сочнији и чвршће конзистенције. Човек не може бити покретљив зато што је напет као лук.

О валовитом пулсу (pulsus fluctuans)

Овај пулс се назива валовитим због тога што се приликом палпације пулса под прстима осећа у крвном суду неко таласање (слично морским таласима). То се догађа због постојања кондензованих течних пнеума, које се шире без икаквог реда тамо - амо, па зато и пулс изгледа таласаст.

О тестерастом пулсу (pulsus serratus)

Овај пулс се назива тестерастим због тога што му је пулсација слична тестери која има зупце и међу њима празне просторе. Тако се догађа да када поставиш на било четири прста, под једним или под два прста осетиш пулсацију, а испод друга два не. Може се догодити да се под једним прстом осећа снажан пулс, а под осталима не; или да је испод једног или два прста пун пулс, а да се испод осталих једва осећа. Испод два прста пулс може да буде снажан, а испод друга два слаб. [. . .] Због овога је фреквенција пулса неједнака, па се он зато назива тестерастим (pulsus serratus). Јер, као што знамо, површина тестере је неједнаке равнине [. . .] Ако се овакав пулс установи, треба имати на уму да је то последица деловања четири животне силе, јер се под њиховим утицајем стварају пнеуме чија се активност манифестује на овај начин. Сви ти утицаји заједно реперкутирају се не само на стање већих крвних судова већ и њихових огранака, и они нису увек једнаки. При овоме, природна топлота утиче на постојање снажног пулса (pulsus fortis). Супротно овоме, дехидрација (губљење течности из организма) изазива слабљење овога пулса и зато он постаје слаб и убрзан (pulsus inanis et frequens). Присуство одговарајуће количине течности у организму омогућује да пулс буде снажан.

О уписиваном пулсу (pulsus sphygmographica)

Овај пулс се назива уписиваним (pulsus sphygmographica) због тога што се при палпацији испод два прста осећа пун пулс, а испод друга два млитав (pulsus inanis). Овакав пулс је последица губљења течности у периферним крвним судовима. У случају да се течност надокнади, доћи ће до корекције пулса па ће он опет постати пун (pulsus magnus). Ако није наступила дехидрација и постоји нормална количина течности у организму, или је само незнатно изгубљена, пулс неће бити снажан већ слаб (pulsus inanis).

О извијеном пулсу (pulsus vermiculosus)

Овакав пулс је, у ствари, убрзан пулс (pulsus celer) и одликује се повећаним бројем фреквенција. Због наведене појаве при палпацији се има осећај као да црв гмиже или као да мрави гмижу по кожи. До ове појаве долази због одбране организма од превисоке телесне топлоте и штетног деловања изазивача обољења. Дрхтави пулс настаје зато што се у крвним судовима налазе хладне пнеуме које се шире по крвним судовима и утичу на евакуацију телесне топлоте из организма и из крвних судова. Из наведених разлога крвни судови трепере (тресу се), као што човек дрхти од хладноће.

б) СПИС О ДИЈАГНОСТИЦИ ОБОЉЕЊА ПРЕМА ПРОМЕНАМА У МОКРАЋИ

Овде почиње излагање о дијагностицирању болести на основу испитивања мокраће (л. 138б—147б и 175а—182б)

Овде почиње објашњење о четири природна елемента

Свевишњи Бог створио је човека из четири елемента: земље, воде, ватре и ветра. У својој суштини земља представља маланхолију, вода флегму, ватра колеру, а ветар — крв. Наведене чињенице показују да без доброг познавања унутрашњих болести организма не можемо протумачити спољашње, видљиве симптоме. Философи су се много бавили истраживањем ових појава, а установили су само да за њихово откривање (дијагностику) постоје два спољна поуздана елемента. Један од њих представља испитивање промена у пулсу, а други у мокраћи. О значају пулса за дијагностику већ смо говорили, а сада би требали да говоримо о значају промена у мокраћи.

Објашњење о томе шта је човекова мокраћа

Пре свега, треба да знамо шта у суштини представља човекова мокраћа, а друго, на које њене особине треба обратити пажњу; треће, како треба тумачити промене у њеном изгледу; четврто, какве све промене настају у њој; пето, које су промене јаче изражене и шесто, треба да знамо да тумачимо на шта указују промене у њој.

Најпре да видимо шта је човекова мокраћа. Теофило и Исак, философи, уче да мокраћа представља производ настао излучивањем крви и ваздуха (пнеума) [?]. Супротно томе, Хипократ сматра да би мокраћа у том случају морала да буде увек црвена. По њему, мокраћа је излучевина сва четири природна течна елемента крви, колере, флегме (слузи) и маланхолије (једне од четири саставне компоненте организма - смесе крви и воде). Крв је по природи топла и течна. Колера (један од телесних сокова) је топла и сува, маланхолија хладна и сува, док је флегма (слуз) хладна и течна. Сама мокраћа представља излучевину сва четири елемента. Због тако сложеног састава њу треба испитивати на више начина.

Упутство како се може мокраћа користити у дијагностичке сврхе

При испитивању мокраће морају се имати у виду многе околности. Прво треба обратити пажњу на њену количину, тј. да ли је у питању

БИБЛИОТЕКА

већа излучена количина, мала или осредња. Здрав човек излучује велику количину мокраће, али болестан много више. Здраве особе излучују већу количину мокраће због обилног узимања хране и течности, или под утицајем све три природне силе (пнеуме) у организму. Ове силе утичу на појачано лучење течности из јетре и стомака. Зато смо и указали на значај обилног узимања хране и течности, јер при варењу долази до лучења велике количине сока у стомаку, док под утицајем природне топлоте, која бива измењена, црева постају инфилтрирана течношћу која се у облику мокраће излучује напоље. У овом случају храна се у желуцу добро вари. Ако човек који је научио да много једе изгуби прохтев за јелом или, једноставно, нема шта да једе, јетра ће, из наведеног разлога, разлагати сок који садржи и који се налази у цревима, и он ће бити излучен из организма. Због овога ће доћи до обилног лучења мокраће, као када је човек много јео и пио. Али ће зато бити умањено излучивање фекалија. Наведену појаву Хипократ, философ, објашњава у једној својој књизи, која се зове *Афоризми*, и то у вези са функцијом црева и јетре, која зависи од физиолошке конституције организма. Код болесних особа долази до лучења велике количине мокраће зато што је непромењена природна функција организма или услед [. . .]. Због саме природне функције долази до лучења мокраће: зато што се у току физиолошких процеса стомак напуни течношћу, док топлота која се налази у јетри утиче на постојање велике жеђи и смањења прохтева за јелом; због тога се мокраћа више лучи, док је количина измета умањена. Стецен поремећаја утиче на лучење мокраће, пошто у почетку болести човек још увек поседује нешто од природне отпорности, јер га болест још није сасвим савладала па ће зато излучивати већу количину мокраће.

Болесне особе у почетку болести излучују малу количину мокраће као и здраве. Код здравих је то због слабијег узимања јела и пића или због умањене отпорности организма, од чега зависи функција јетре. У овом другом случају јетра није у стању да апсорбује течност, због чега ће бити смањена количина течности у јетри и у стомаку. Болесне особе луче мању количину мокраће ако имају повишену температуру и ако се обилно зноје, јер у том случају долази до губитка течности у јетри, цревима и крвним судовима. До смањења течности у организму може доћи и услед великог пролива. Према мишљењу лекара, било да се ради о болесним или здравим особама најпожељније је средње излучење количине мокраће.

О изгледу и природи мокраће

При испитивању мокраће треба да имамо у виду следеће три чињенице: прво, какав је изглед мокраће; друго, какав је њен мирис; и треће, шта се може установити у њој, односно какве су промене у њој, јер постоје разлике у њеном изгледу. Према мишљењима лекара, прогностички су повољне следеће боје мокраће: зеленоцрвенкаста, жутоцрвенкаста, црвенкаста и жута као вино. Остале боје мокраће су неповољне и указују да организам није здрав. О изгледу мокраће смо већ говорили, а сада ћемо се осврнути на промене у њеном мирису. Приликом испитивања мириса мокраће треба имати у виду две околности: ако је опора

и густа, указује на постојање дуготрајног процеса распадања пнеума; а ако је ретка и бистра, указује на ишчезавање (нестанак) пнеума и, најзад, ако има једва приметан мирис (вонь), онда се ради само о оштећењу пнеума.

Говорили смо о изгледу мокраће, а сада ћемо рећи шта у суштини представља мокраћа. У мокраћи се обично примећује слабо замућење и због тога треба обратити пажњу на постојање три могућности у вези са овим: да ли је провидна или густа, ретка и бистра, или средње замућена. Мокраћа је ретка и бистра када је усклађена физиолошка равнотежа у организму: одговарајућа топлота, сувоћа и хладноћа. Помоћу ових чињеница требало би објаснити зашто је ретка и бистра. Повољно деловање топлоте у овом процесу могло би се протумачити тако што она помаже варење, стварање одговарајуће влаге у цревима и димове (пнеуме). Све то утиче на нормалан ток прилива мокраће у мокраћни мехур. У овом случају мокраћа полагано доспева у мехур, онолико колико је то потребно, јер повољна топлота спречава губитак течности из организма. Оптимална хладноћа и сувоћа од утицаја су на процес стварања мокраће, тако да у случају јаке или прејаке топлоте, услед њиховог мешања, не може топлота да преовлада. У случају да постоји тенденција пораста сувоће и хладноће, а не осећа се дејство топлоте (врућине) — тј. уколико преовлада сувоћа, наступиће велико испаравање течности. Па и кад би дошло до стварања велике хладноће, у овом случају она не би била од утицаја на тај процес, јер услед постојања сувоће наступило би појачано испаравање и губитак велике количине течности. Да не би дошло до тог диспропорционалног односа сувоћа — хладноћа, неопходно је да постоји равнотежа између хладноће и топлоте, јер, као што смо већ споменули, одговарајућа топлота утиче на стварање бистре и ретке мокраће.

Овде почиње о густој и дебелој мокраћи

Густа мокраћа ствара се из следећих узрока: због превелике врућине, затим од сувишног садржаја мокраће у организму и, најзад, од превелике хладноће. Услед сувишног садржаја мокраће у организму долази до њене веће концентрације у стомаку и тиме се поремећује нормалан процес варења и ствара превише димова (пнеума). Због овога се ствара и велика количина мокраће. Ако је превелика врућина, долази до испаравања (нестанка) течности из организма, јер у стомаку, услед појачаног процеса варења у цревима, има превише влаге и та течност доспева (излучује се) у мехур. Сувише велика хладноћа утиче на смањење секреције течности и спречава лучење у цревима и због тога се вода смрзава. А када се угреје, смрзнути секрет брзо се празни у мокраћну бешику, па је зато мокраћа густа и мутна. На стварање мокраће средње густине утичу одговарајућа влага, топлота, сувоћа и хладноћа. Према мишљењу лекара таква мокраћа је прогностички повољна, премда они сматрају да је ретка и бистра мокраћа, ипак, много повољнија.

Говорили смо о томе шта је мокраћа, а сада ћемо нешто рећи и о њеном изгледу. Уколико је мокраћа слична масти и зеленоцрвенкасте боје, то указује на врење димова (пнеума) у стомаку. Ако пак таква мокраћа не буде имала изглед масти, прогностички је повољна и говори

о добром функционисању унутрашњих органа, тј. о добром здрављу човека. Црвена и замућена мокраћа, код особа које садрже превише флегме, наговештава смрт. Исто тако црна и сувише мутна мокраћа такође наговештава смрт човека. Међутим, ако је незамућена (бистра) и црна, прогностички је повољнија, мада указује на врење крви у њој. Гнојава мокраћа у „пунокрвна човека", као и у човека који садржи превише флегме, по мишљењу лекара прогностички је врло неповољна јер предсказује смрт.

О времену када што треба чинити

При коришћењу мокраће у дијагностичке сврхе врло је значајно да се зна време када је узета, тј. да ли је узета у почетку болести, после дужег лежања болесника или [. . .] а исто тако је важна и количина излучене мокраће.

О бочици у коју треба сипати мокраћу

Узимање мокраће за испитивање треба обављати у чистој просторији. За ово се узима стаклена бочица од провидног стакла, које не сме бити зелене боје. Стаклени суд треба да има облик мокраћног мехура: да је доле шири, а горе ужи. Ово је потребно због тога што лекар тада може да проматра мокраћу у приближно онаквом стању у каквом се она налази у мокраћној бешици, па ће тако моћи да донесе тачнију дијагнозу на основу њене боје. Суд са мокраћом треба добро покрити да се мокраћа не би испаравала. Затим, не сме се мућкати нити пресипати из једне у другу бочицу.

О количини узете мокраће

Ништа не смета ако не узмеш за испитивање целу количину излучене мокраће, без обзира на то да ли се ради о већој или мањој количини. Ако си дознао да се ради о већој количини мокраће, онда је задржи сву, да би је лекар могао лакше и боље испитати. Лекари препоручују узимање целе количине, без обзира на то што се неко стиди да каже лекару како постоји већа количина мокраће. Ако се у почетку болести излучила већа количина мокраће, пре него што је унета храна пробављена, онда то говори о дужем трајању болести. У случају да је прошло више дана од појаве болести, а излучила се већа количина мокраће пре него што је унета храна пробављена, пошто је узимана пре више дана, онда значи да се ради о здравој особи.

О начину узимања мокраће

Приликом узимања мокраће треба обратити пажњу на три околности: на место и време њеног узимања, као и на сам поступак при узимању. Лекари препоручују да се то чини ујутру, зато што је тада — услед спавања и постојања одговарајуће топлоте — процес варења углав-

ном завршен, пошто су преко ноћи органи за дисање затворени и може се лако установити функција јетре и желуца. На основу симптома који се буду одразили у мокраћи, моћи ће се установити да ли се ради о болесном или о здравом организму.

О сакупљању мокраће

Просторија у којој се сакупља и испитује мокраћа треба да је светла, а мокраћу треба узимати од болесника у седећем ставу, како би се црни димови (пнеуме) излучили са њом. У случају да се излучи мала количина мокраће, а уз то је она и црне боје, то је прогностички рђаво јер таква појава у већини случајева предсказује смрт. Ако се излучи већа количина мокраће, онда је то прогностички повољније јер обично указује на побољшање здравственог стања.

О испитивању мокраће

Приликом испитивања мокраће треба имати у виду следеће: прво, када се то чини; друго, како се то чини, и треће — колико пута. Испитивање мокраће треба обавити непосредно након њеног узимања, како би лекар могао да установи њен изглед, пену и друге њене особине. Ако је мокраћа бистра и ретка, и после једног или два часа не промени свој изглед, онда то указује на погоршање здравственог стања и на застој у процесу варења; а уколико се промени, онда то говори о постепеном побољшању. Испитивање мокраће треба обављати на светлом месту, где несметано доспевају сунчеви зраци. Ако је сунце сувише јако, осветљавање мокраће треба регулисати повременим заклањањем руком.

По Галену, мокраћу треба три пута прегледати. Први пут непосредно после узимања, да би се установио њен изглед и да ли садржи пену или талог. Други пут, један час после узимања, како би се установило шта се налази на дну, у средини и по рубу (венцу). Трећи пут, два часа после узимања, да би се видело да ли се замутила или не, односно да ли је дошло до каквих промена у њеном изгледу.

Овде почиње о времену када треба узимати мокраћу

Константин (Афрички) сматра да мокраћу за испитивање треба узимати пре јела и пића. Ако се узима после, она губи свој карактеристичан изглед, због тога што је наступило њено врење у мокраћном мехуру. Услед врења мокраћа ће се замутити, а лекар који на основу таквог стања доноси суд лако се може преварити.

Како се све мења мокраћа

Према Галену, на промене у мокраћи утиче много фактора: исхрана (јело и пиће), неспавање, замор и прекомеран рад. На промене утичу та-

које предуго спавање, одмарање, мало рада, доба старости, опште стање организма и годишње доба. Храна проузрокује промене у изгледу мокраће, у зависности од количине која се уноси у организам. Услед обилне хране и пића, мокраћа ће бити светла, провидна, ретка и бистра, јер желудац није у стању да нормално обавља своју функцију због недостатка природне топлоте. Услед тога, мокраћа неће имати свој прави изглед и неће бити провидна каква би требало да буде.

О изгледу мокраће

Мокраћа код здравог човека по правилу треба да буде светла и бистра, слична белом вину. До ове појаве долази због тога што храна при варењу пада на дно, при чему се претвара у сок који прелази у крв. Овај сок бива дефинитивно пробављен у крви из које се после излучује путем зноја, кроз кожу. Због тога је мокраћа светла и бистра.

О променама мокраће

Хипократ, филозоф, објашњава због чега долази до промена у изгледу мокраће и каже да услед обилног узимања хране мокраћа треба да буде бистра. При узимању мале количине хране, процес варења у стомаку је појачан, што проузрокује испаравање течности из крвних судова. То је разлог што бива ослабљен и сам интензитет лучења мокраће у мехур. Због тога ће мокраћа која се лучи бити жута, црвенкаста и бистра. При узимању велике количине хране, као што смо већ споменули, услед превелике течности и оптерећења храном течност ће брже продирати из крвних судова у мокраћну бешику. Ако се посматра са гледишта нормалног физиолошког стања, због узимања мале количине хране и пића мокраћа може бити црвена, провидна, светла, жута, а и различитих других нијанси. Неке особе имају „врућ стомак", и ако се слабо хране (мало једу) код њих ће наступити стварање велике врућине у стомаку, зато што желудац нема шта да вари. Да би се то спречило њима се препоручује узимање веће количине хране и пића. Друге особе имају слаб стомак тако да и малу количину хране и пића тешко проваре, а поготову већу. Ето, због тога смо ти и указали на промене у мокраћи које настају услед узимања мале количине хране и пића, а касније ћемо те више поучити у вези са овим. До промене у мокраћи долази услед различите природе хране и пића: од топле хране настаје врућа и црвенкаста мокраћа, од хладне хране бистра, од суве хране ретка и бистра, а од течне хране мокраћа може бити бистра и мутна.

Топла храна повољно утиче на варење јер се услед топлоте овај процес брже обавља, тј. наступа интензивнији прелазак врућих димова из стомака у вене, што утиче на брже апсорбовање течности у крвним судовима, па ће се зато стварати и већа количина мокраће која ће бити врућа и црвена. Хладна јела слабе процес варења јер, као што је познато, стомак није у стању да пробавља ништа што је у супротности са његовом нормалном функцијом: уколико се узима сувише хладна храна, доћи ће до слабљења природне топлоте, због чега ће наступити поре-

мењаји у самом процесу варења, па ће зато мокраћа постати „сирова", недовољно пробављена, слабо обојена и ретка. Течна храна утиче на стварање мутне и густе мокраће, а сува храна на лучење мале количине бистре мокраће. Уколико би се догодило да дође до промена у мокраћи из разлога који нису наведени, томе се не треба чудити јер многи, правилним начином хране, успевају да побољшају стање слабог стомака, а други могу неуредном храном погоршати стање и здравог стомака.

Још о другим разлозима промене у мокраћи

Познато ти је да у природним условима на промене мокраће могу утицати и други фактори. То је случај са женом, чија је природа другачија. У суштини, организам жене садржи више хладноће и природне течности, па је због тога и њена мокраћа не само хладнија већ и другачијег састава него код мушкарца. Њена мокраћа има бистар изглед и не разликује се много од мокраће старих особа, с том разликом што код њих мокраћа није бистра већ замућена, зато што садржи велику количину слузи.

О разликама у мокраћи код старих и младих особа

Код деце је нормална мокраћа густа и жутоцрвенкасте боје. До овога долази због тога што су деца лакома на храну, па се она не може добро проварити, а и дечји органи су још неразвијени. Жутоцрвена мокраћа прогностички није добра јер указује на постојање грозница која трese дању и ноћу. Код младих особа, због топлоте и суводе, мокраћа је жута и црвена. Код особа средњег доба, због самог стања лучења у желудац, храна се не може добро пробавити па је мокраћа зато бистра и ретка.

О природним разликама у мокраћи

Код особа које су сталожене, мокраћа је бледожуте боје и густа. Код оних који имају природу топлу и суву, она је слична мокраћи у особа које пате од хладноће и суводе. Наведена појава је прогностички неповољна. Ако се ради о особама које имају хладноћу и суводу или хладноћу и влажност, и једно и друго стање не говоре о добром здрављу.

О променама у мокраћи у току године

На промене у мокраћи утичу и годишња доба. Тако је мокраћа преко лета, због врућине и топлоте, црвена и бистра. У јесен, услед хладноће и суводе, мокраћа је бистра. У пролеће, с обзиром на време, као и због присуства димова (пнеума) и штетних материја, мокраћа је жућкастоцрвенкаста и нешто гушћа. Оваква је боја и преко лета, зато што често постоје грознице које се јављају сваког другог дана. У јесен се ствара грозница која траје четири дана.

О различитим изледима мокраће

Лекар треба да зна да постоји осамнаест боја и нијанси мокраће: бела као млеко, зелена, боје земље, боје шафрана, затим провидна, бледожућкаста, жута, црвенкастоцрна, црвенкастожућкаста, јако црвена, слабо црвена, црвена као ватра, црвена као ружа и плавичаста као конопља Од наведених боја мокраће неке означавају топлоту, а неке хладноћу, и то неке мање а неке више, зависно од интензитета; тако нпр. велику хладноћу означавају: бела, карпош (боја земље)*, плавичаста, зелена и црна. Боје које указују на хладноћу су: бледа и жућкаста. Оне боје мокраће које указују на постојање повећане топлоте тела, врућину, настају под дејством топлоте чији утицај може да буде јак, осредњи и слаб. На високу огњицу (топлоту) у организму указују: црвенкаста и црвена, слабо црвена, јако црвена, затим црвена и црна боја мокраће; на оптималну топлоту указују следеће боје мокраће: бледожућкаста, јасно жута и црвенкастожућкаста.

О поделi мокраће према променама у њој

Мокраћа која је црвенкаста, црвена или бистра, са мало талога на дну и мало пене на рубу, указује на правилно функционисање желуца. Мокраћа црвена и нешто гушћа, а на дну са чистим талогом, указује на здраву крв, помешану са малом количином течности. Жута или жућкаста мокраћа, у којој се налази мала количина беложућкастог талога на дну, у суштини је од жучи и показује да се ради о доброј функцији органа за варење, што говори о добром здравственом стању и правилном функционисању људског организма. Таква врста мокраће, која је код жена нешто тамнија, говори да се код њих ради о постојању болести у материци и стомаку. Код таквих жена често постоје малаксалост и депресивно стање.

О белој мокраћи

Мокраћа бистра („бела"), бледа и густа, без неких других промена у њој, говори да је особа здрава, а уколико је сасвим бледа, густа и замућена, да се ради о човеку „флегматику" (пуном флегме) [?] и код њега је појачана хладноћа. Мокраћа бледа („бела"), танка и бистра и жућкаста, без других промена, указује на здрава човека који је у суштини маланхолик. Уколико је таква мокраћа гушћа, значи да је дошло до слабог (малог) мешања са маланхолијом. Ако пак дође до замућења талога на дну, а уз то буде на рубу суда још и пена, онда таква мокраћа представља [...] комплекс симптома на основу којих се могу установити промене у човековом организму.

---

* Карпош је дошло од речи καρπός што значи лубеница, па би се овај израз пре односио на боју лубенице (црвена као месо лубенице) а не земље. (Прим. прев.).

Овде почиње о врстама флегме (слузи)

Постоји пет врста флегме (слузи) и то: природна флегма, слана, слатка, кисела (као оцат) и слаткаста. Природна флегма (слуз) у суштини је хладна и течна; од њене хладноће мокраћа је бледа, а од садржаја течности густа (?). На основу тога, услед природне флегме (слузи), мокраћа би морала бити бледа и густа. Међутим, често се догађа да дође до мешања те флегме са великом топлотом, што се увек мора имати у виду при доношењу суда о мокраћи.

О количини флегме

Ако је мокраћа безбојна, густа, много замућена на дну и пенушава на рубу суда, онда то говори да садржи превише природне флегме, без топлоте. Уколико постоје ове промене, и ако је мокраћа црвенкастожућкаста, значи да је дошло до мешања и повећања димова („штетних пнеума"), а то је наступило зато што не постоји природна [. . .] која би спречила њихово стварање и која би их елиминисала.

О мокраћи чија је боја слична млеку

Мокраћа чија је боја слична млеку, густа и мутна, а у њеном талогу се примећују ситни каменчићи, говори да та особа има каменац у бубрезима или у мокраћној бешици (мехуру). То се може установити тако, што те особе осећају при мокрењу болове који су слични убодима ножа. Оне осећају болове и у крстима; осим тога, мокре кап по кап зато што димови (пнеуме) не могу слободно пролазити, јер су њихови проходи зачепљени песком и талогом. Такве особе осећају болове и у полним жлездама и стално их гони на мокрење. Када се ради о камену у мокраћној бешици, у бедрима се осећа бол који је праћен сврабом. Уколико у гнојавој мокраћи постоји талог сличан песку, да знаш да та особа дуже времена болује од бубрега.

О „карйошу" или о мокраћи чија је боја слична земљи

Ако је мокраћа дуже време слична боји земље, и при томе још и густа, онда то значи да је болест (патолошки процес) локализована у глави. Уколико се таква врста мокраће излучује краће време, то говори о постојању активних димова у организму; док ако је мокраћа смеђе боје, јако густа и светло бледа, то значи да та особа већ дуже време болује од хидропса, односно анасарке.

О прозирној мокраћи

Мокраћа прозирна, густа и тамнија, и мутна, око три прста при рубу блеђа, говори да доста дуго постоји у организму густа слуз (стакласта флегма) и да се она свакодневно излучује. Када је мокраћа прозирна и нешто тамније боје, увек треба сматрати да је „карпош".

О бистрој мокраћи

Бистра и густа мокраћа, блеђе боје, говори да та особа болује од свакодневне огњице изазване природном флегмом и да се болест налази у глави. Затим указује на: постојање мучнине, нередовно узимање хране и свакодневну дрхтавицу, која је чешћа ноћу него дању.

О слаиој флеми

Да знаш да промене у мокраћи изазива присуство слане флегме. Слана флегма је врућа и сува, и услед те врућине и сувоће мокраћа ће бити ретка и црвена. Иначе, мокраћа не би смела бити сувише црвена, јер слана флегма (слуз) не садржи у себи праву природну топлоту. До наведене појаве долази најчешће због узимања сланих јела. Често је мокраћа врло ретка, а то је ако се узимају хладна јела, јер она утичу на смањење топлоте у организму. Исувише слана флегма може, премда не мора, садржати у себи велику врућину и због тога ће мокраћа бити отворено црвене, тамно црвене или изразито жуте боје. Ако се оваква мокраћа излучује дуже време, онда то указује на повећану количину флегме у организму и појаву свраба. Ако тај свраб постоји дуже време, онда ће се код болесника појавити и други непријатни симптоми као што су: апатија, мрзовољност према узимању хране, што поједе и попије бескорисно му је пошто се све излучи преко краста напоље. Услед слане флегме која у себи не садржи (природну) врућину мокраћа ће бити бистра и гушћа, што говори да је патолошки процес обухватио цео стомак. Из наведеног разлога, све што поједе болесник бескорисно му је. Осим тога, нема осећај укуса, тако да му се чини као да једе блато (земљу).

Такође о слаиој флеми (слузи)

Ако се краће време излучује мокраћа црвене боје или црвенкаста, а при самом рубу је мутна, онда та особа болује од свакодневне грознице која настаје због слане флегме (слузи). Тада ће се осећати болови у глави, гађење на јело, затим пробадање у леђима и општа малаксалост. Постојаће јака дрхтавица, од 9 сати ујутру па све до ноћи. Повишена температура држаће болесника по два сата преко ноћи [. . .]

О црвеној мокраћи

Уколико мокраћа буде црвенкастожута или жућкастоцрвена, на рубу површине мутна, на дну ретка а у средњем делу слична мекињама,

и ако се таква мокраћа лучи дуже време, онда је патолошки процес локализован у прсима и варење је поремећено у стомаку. Ако је ова појава краткотрајна, постојаће и краткотрајна грозница која траје два дана и трећег престаје.

О слаткој флегми (слузи)

Слатка флегма (слуз) је врућа и влажна. Због њене врућине мокраћа треба да буде црвенкастожућкаста, а због присуства веће количине течности (не много) густа — стога ће мокраћа бити црвенкастожућкаста и густа. Ова флегма (слуз) утиче на промену мокраће на два начина:

— ако се помеша слатка флегма (слуз) са природном флегмом, мокраћа ће бити провидна и густа; уколико дође до мешања са сланом флегмом, биће црвена и густа. Слатка флегма некад у себи садржи велику врућину а некад не; ако мокраћа буде црвена или црвена и густа, а по средини [. . .] указује на постојање свакодневне грознице, настале услед присуства слатке флегме. Онај који има овакву грозницу ваздан осећа тежину у глави, има сладак укус у устима и нерадо узима храну;

— ако се догоди да слатка флегма буде без присуства топлоте, мокраћа ће бити жута и врло густа; таква мокраћа указује на постојање грознице са великом дрхтавицом која обично почиње у подне и траје до увече. После пола ноћи долази до пада температуре.

Овде почиње о црвеној мокраћи

Ако је мокраћа црвена или црвена и густа, а на венцу нешто бистрија, и то траје дуже време, та је особа имала хидропс који се још назива асцитес. Он ће се појавити и у случају да су овакве промене постојале макар и краће време. Све ово указује на постојање свакодневне грознице коју је изазвала слана флегма. Осим тога, у овом случају дисање ће бити отежано, док ће температура остати стално непромењена јер не постоји хладноћа под чијим би се утицајем смањила.

Овде почиње о киселој флегми (слузи)

Још у почетку желимо да објаснимо како се све може изменити мокраћа под утицајем киселе флегме. Кисела флегма садржи у себи хладноћу и сувоћу; услед њене хладноће мокраћа треба да је бистра, а због суеоће још и ретка. Због постојања киселе флегме она није ни сасвим бледа ни ретка, јер кисела флегма није сасвим хладна и сува. Познато нам је да свака флегма садржи у себи течност. Осим тога, кисела флегма је некад пробављена а некад и није. Некад је топла, а некад опет није. Провиднија мокраћа и нешто ређа, нарочито на венцу, говори да се ради о непробављеној киселој флегми која не садржи топлоту. Ако се догоди да после извесног времена та мокраћа почне да се згушњава, онда то значи да је отпочео процес пробављања те флегме. При овоме особа не може пробављати све оно што је појела и зато стално подригује ки-

село. Осим тога, осећа тежину у глави. Ако је код мушкарца мокраћа провидна и ретка, онда то показује да је патолошки процес локализован у стомаку због чега се узета храна тешко вари. У случају да се овакве промене установе у мокраћи женске особе, онда то говори да се ради о патолошком процесу у материци.

О провидној мокраћи

Провидна мокраћа, мало жућкасте боје и нешто ређа, указује на постојање свакодневне грознице изазване киселом флегмом. На то указују и ломност, велика зимогрожљивост, повраћање и тежина у глави. Такве се грознице чешће јављају у јесен него у друго годишње доба, и више код старијих особа него код млађих.

О стакластој флеми (слузи)

Да знаш да се стакласта флегма више задржава у организму него иједна друга, због тога што садржи у себи велику количину течности. Из наведеног разлога, мокраћа ће бити густа и бледа. Истина, понекад се догађа да стакласта флегма буде разграђена, али не увек. Ако је мокраћа бледа и густа, ако се у њој примећују ситна бела зрнца а излучује се у малој количини, онда се ради о пробављеној флегми. Међутим, бистра и ретка мокраћа, ако се излучује у великој количини, указује на супротно стање, на непробављену флегму.

О променама у мокраћи насталим од крви

Крв је топла, течна и због постојања топлоте мокраћа треба да буде црвена, а због постојања течности — густа [?]. Дакле, под утицајем крви мокраћа је црвена и густа. Ако је мокраћа црвена и сасвим мутна, таква особа има много крви (пунокрвна је) па је зато мокраћа и врућа. Уколико се догоди да мокраћа буде црвена и светла, и да има непријатан задах, онда се у крвним судовима налазе пнеуме и, у том случају, патолошки процес је локализован у глави. Због постојања сталне температуре, кожа на челу је црвена док су слузокоже очију зажарене. Наведене промене говоре да је патолошки процес локализован у језику и услед његовог отока постоји тешкоћа при говору. Крвни судови су пуни, а долази и до опстипације.

О мокраћи изразито црвене боје

Ако је мокраћа изразито црвене боје или само црвена и мало мутна и густа, то указује на постојање огњице изазване присуством велике количине крви; уколико таква мокраћа не буде мутна него нешто бистрија, да знаш да појаву те огњице изазива колера.

О стању пнеума (димова)

Да знаш да је човек састављен од четири елемента: крви, колере, флегме и маланхолије, и да дан и ноћ трају 24 часа. У том временском периоду смењују се ови елементи по извесном реду, што је од утицаја на опште стање човековог организма. То се одиграва на следећи начин: флегма преовладава од 3 до 9 часова ноћу, а од 9 часова ноћу до 3 ујутру преовладава колера; од 3 до 9 часова дању преовладава маланхолија, док од 9 часова дању па до 3 ноћу преовладава крв.* Треба да знаш да ноћу више долази до стварања отровних (злих) пнеума које утичу на опште стање организма. Иначе, дању се стварају само оне пнеуме које не делују штетно. Постоји 8 врста отровних пнеума (димова). Прва је слана флегма (слуз), друга кисела флегма, трећа је стакласта, четврта слатка, пета „жути јед", шеста је јед налик на жуманце у јајету, седма налик на боју чађи и осма као талог од гвожђа. Када ови димови (пнеуме) преовладавају у функцији организма, јављају се обољења која су много опаснија од оних која би била иначе изазвана под утицајем крви или маланхолије.

О стању желудачног садржаја (једа)

Треба да знамо како долази до промена мокраће због једа. Постоји пет врста једа: први је природни, црвенкасте боје, други је жути, трећи густ и сличан жуманцету у јајета, четврти је сличан чађи, а пети пиљевини од гвожђа. Потребно је да прво нешто кажемо о природном једу. Природни јед је у својој суштини врућ и сув, и под његовим дејством мокраћа треба да буде жућкастоцрвена и ретка. Због присуства ове врсте једа наступа процес трулења, и то најчешће на месту где се он налази; то се догађа у унутрашњем делу организма. У случају да наступи такав процес, биће локализован у малим крвним жилама које се налазе у стомаку, јетри и плућима. Ово ће проузроковати стварање једнодневне грознице (која хвата један дан, а други не), али она није опасна уколико не пређе у свакодневну. У случају да се процес трулења шири од места настанка по крвним жилама, може доћи до појаве огњице која траје два дана.

Такође о колеричној мокраћи

Ако је мокраћа изразито црвене боје, светла (налик на ватру и ретка), ради се о огњици званој „каужон" која се одликује великом главобољом. Ако је мокраћа жућкастоцрвенкасте боје, онда то значи да постоји једнодневна грозница (која тресе један дан, а други не), и та се грозница исто зове „каужон". У овом случају осећа се непрестани бол у десној страни главе као и у слепоочницама, затим прекомерна жеђ и језик је покривен са слузи.

---

* Писац наводи сате према средњовековном бројању времена. (Прим. прев.).

О променама у мокраћи услед природне колере

Мокраћа изразито жуте боје говори о постојању једнодневне грознице. Ова грозница настаје због присуства природног једа у организму. Уколико је та мокраћа сасвим бистра, то указује на постојање грознице. У овом случају осећају се болови у области јетре, затим у плућима, стомаку, слезини, у крвним жилама и у свим унутрашњим органима. Ако је грозница пропраћена великим умором, дрхтавицом и зимогрожљивошћу, то стање неће дуго трајати; али док траје, болесник ће повраћати колеру*, а потом ће наступити напад високе температуре. Док напад буде трајао, у устима ће се осећати горчина, затим главобоља; после ће болесник пасти у депресију и неће моћи да спава. Ако стварање колере буде сконцентрисано у јетри, њен утицај биће незнатан; а уколико присуство једа буде ограничено само на желудац, он ће изазвати јак пролив праћен грчевима у цревима [. . .] Ако се јед буде стварао око плућа и срца, то ће изазвати јак кашаљ и све што болеснику будеш дао да пије он ће повраћати.

О мокраћи жућкасто-црвенкасте боје

Мокраћа жутоцрвенкаста, при рубу мутна а на самом венцу тамнија, указује на постојање дводневне грознице. Њени симптоми су следећи: главобоља у слепоочницама, осећај жеђи и горчина у устима.

О мокраћи жуте боје

Мокраћа жутоцрвенкасте боје, као кад се шафран размути у води, говори да се ради о запаљењу јетре и да је болест локализована у десној страни главе. У овом случају осећа се стална сувоћа у устима и врло често се после јела појави висока температура. Ако се осећа врућина у јетри, ова појава биће више изражена ноћу него дању. На лицу оболелог ће увек бити добро изражени симптоми жутице. Ако оболели буде често мокрио и имао јак пролив, да знаш да има запаљење јетре и да му је у желуцу велика количина течности.

О црвенкастој мокраћи

Мокраћа изразито жуте или жутоцрвенкасте боје, од средњег дела ка венцу густа и доле ретка а на рубу провиднија, указује на постојање свакодневне огњице са високом температуром. Та се температура појављује увек после трећег дана, а највећу висину достиже у 6 часова ујутро. Тада се најчешће осећа дрхтавица у рукама и ногама, која може дуже трајати, а потом наступа процес знојења; осећа се јака главобоља, слузокожа очију је зажарена и болесник не може да спава. И уколико заспи, то бива силом. Када се пробуди има осећај изнемоглости. Ова огњица је најчешће праћена проливом.

---

* Колера — телесна течност (жуч). В. речник на крају књиге. (Прим. ред.).

О мокраћи жућозеленкасте боје

Мокраћа жутоцрвенкаста, према рубу густа, према дну ретка а уз руб зелена указује на запаљење плућне марамице, а такође и на постојање акутне огњице. У овом случају осећају се болови с леве стране прсију. Ако је у питању перакутна огњица, болови се ће осећати с обе стране плућа, постојаће отежано дисање, велика жеђ, а језик ће бити покривен густом слузи.

О утицају жутог једа на промене у мокраћи

Жути јед по природи није толико врућ и сув колико је то црвени природни јед, и зато ће мокраћа услед деловања жутог једа бити мање црвене боје, али гушћа. Такав жути јед може у себи садржаћ врућину, али и не мора. Ако је мокраћа жута или жућкаста, бистра и ретка, садржи велику количину жутог једа. Он изазива грозницу чији напад наступа трећег дана. Таква грозница не ствара високу температуру, али оболела особа осећа болове у глави и слепоочницама, губи прохтев за јелом, осећа горчину у устима и пробадање у леђима.

О жућкастој мокраћи

Мокраћа жуте боје и ретка, наводи нас на претпоставку о постојању три обољења: обољења јетре, слезине и плућа. Мокраћа жута и ретка, по средини [. . .] говори да је патолошки процес локализован у слезини. Ако се догоди да тај човек не осећа болове у слезини, да знаш да пати од честе велике сувоће у јетри. Мала количина излучене мокраће жуте боје, ретке и бистре, говори да постоји сувоћа у плућима, мршавост и општа кахексија организма, тако да ће болесник, ако покуша да се креће после јела, осетити општу малаксалост.

О једу који је сличан жуманцету од јајета

Прво треба да објаснимо услед којих промена мокраћа добија боју жуманцета од јајета. Обично се догаћа да је она у половини суда идући ка дну ретка, а од средине суда ка рубу мутна. У овом случају ради се о грозници чији ће се напад појавити трећег дана. До појаве ове грознице долази услед постојања једа који је сличан жуманцету јајета.

Овде почиње о маланхолији

Маланхолија је боје вина и представља мешавину крви и талога. Постоје две врсте маланхолије: једна је природна, а друга није. Да видимо како долази до промена у мокраћи услед природне маланхолије. Природна маланхолија мора бити хладна и сува. Услед тога би мокраћа морала бити без промена и ретка, али због деловања маланхолије

наступиће промене, што се може објаснити на два начина: у првом случају долази до њеног мешања с крвљу, а у другом с природним димовима (пнеумама). У првом случају мокраћа ће бити сивкаста (бледоцрнкаста) или црна и мутна, а ако дође до мешања маланхолије са флегмом (слузи), мокраћа ће постати бистра. Први случај показује да је у питању неразлагање, док други говори да се ради о једној врсти хидропса [?] ако су у питању мушкарци, а ако се ради о женама таква врста мокраће говори да је у питању нередовна менструација, да болују од запаљења зглобова или да пате од „велике немоћи" [?]. Али без обзира на то да ли се ради о мушкој или о женској особи, ако болесник излучује овакву мокраћу и при томе има огњицу, неће бити у стању да то преживи.

О ӣрозирној мокраћи

Мокраћа безбојна и ретка, мање бистра и поред тога што се узима обична храна, говори да таква особа садржи знатан проценат маланхолије. Она ће осећати тежину у левом делу главе и патити од несанице. Осим тога, код такве особе ће постојати поремећаји у функцији желуца и јавиће јој се отоци на леђима.

О бледожућкасӣој мокраћи

Мокраћа бледожућкаста и ретка, и ако се у њој виде ситни угрушци (талог) слични угрушцима крви, и ако таква особа буде често мокрила и уз то непрестано осећала жеђ — говори да се ради о повишеној топлоти у области леђа, што нас често нагони на претпоставку да се ради о хидропсу који се још назива анасарка.

О бисӣрој мокраћи („беле боје")

Беложућкаста мокраћа ретка и нехомогеног изгледа, по средини налик на крљушти рибе црне боје, ако се ради о женској особи и ако она дуже времена излучује такву мокраћу, говори да још није наступио временски термин за почетак менструације. То се углавном догађа према нормалном ритму, али не мора увек да буде тако. По правилу почиње од четрнаесте године и траје до четрдесете, а мимо тога од четрдесете до педесете године или изнад педесете године.

О изосӣајању менсӣруације (месечнице)

До изостајања менструације (месечнице) долази из три разлога: због постојања пнеума („димова"), сличних густој слузи, који зачепљују крвне судове, због велике хладноће услед које се згруша крв, или због велике сувоће при чему се проход (лумен) крвних судова толико стисне да они пресуше. Ако би наведена појава настала услед хладноће или згушњавања, то се може препознати на основу следећих симптома: такве

женске особе осећају тежину од појаса наниже, јављају им се отоци на крвним судовима по бедрима, на леђима и имају изразито бледило лица. Ако је ово наступило због велике сувоће, овако се може препознати: таква ће се особа осећати невољно, биће мршава, патиће од велике сувоће, имаће слаб прохтев за јелом, трпеће од несанице, пролива и увек ће бити у огњичавом стању. Ако се налази у природним (нормалним) условима до оваквих појава неће доћи, па се зато не треба бринути.

О белој мокраћи

Бистра мокраћа, боје црвене руже, указује на перакутну огњицу и често падање у несвест. Таквој особи се увек причињава да губи равнотежу, при чему обично тражи ослонац. Ово код ње изазива срџбу. Зато Гален, када говори о томе, саветује да уколико видиш да се ради о таквој болести, све предузми да је што пре спречиш, тј. пре него што доспе до мозга, јер ако се догоди да доспе до њега, створиће се апостеома. Ако се она створи, немој се трудити да болесноra лечиш јер од стотину таквих не можеш ни тројицу излечити.

О мокраћи беложућкасте боје

Беложућкаста мокраћа, и ако се на њеном дну види црвени песак, указује на то да таква особа има црвени камен у мехуру који је мек. А уколико је песак „сур", у већини случајева ради се о тврдом камену. Ако се не опажа песак на дну, већ се примећује само нешто бело и талог, та особа болује од оштре (акутне) огњице и склона је падању у несвест.

Такође о беложућкастој мокраћи

Бледожућкаста мокраћа која није много бистра већ се виде бели и округли ситни комадићи како круже по њој, говори да та особа болује од запаљења зглобова са великим отоцима који изазивају велике болове.

Овде почиње о провидној мокраћи

Мокраћа провидна, бистра, чиста и хомогена, указује на постојање велике количине природне слузи, због чега таква особа пати од главобоље, бледа је у лицу, поглед јој је невољан и осећа прсбадања у зглобовима. Ако би желела да прегази воду, пала би у њу, јер не може да одржи равнотежу.

О сивкастој мокраћи

Ако је мокраћа више сивкаста него провидна, указује на постојање велике немоћи. Због тога се код онога који излучује такву мокраћу примећују следећи симптоми: велика тежина у глави, малаксалост целог

тела, увек је занесен и не зна где се налази, пати од честог мокрења и није у стању да га контролише.

О провидној мокраћи

Ако је мокраћа провидна и лучи се у малим количинама, и ако се у њој виде бели угрушци, доћи ће до појаве пролива и огњице. Ако се оваква мокраћа брзо измени, тако да после два дана постане бистрија и почне се излучивати у већој количини, онда то предсказује смрт.

О утицају црне жучи на промене у мокраћи

Треба да објаснимо како долази до промена у мокраћи под утицајем црне жучи, која није природна па је зато сува и врућа. Због постојања природне врућине мокраћа би морала бити црвена, а због сувоће — ретка и бистра; дакле, због постојања црне жучи која није природна, мокраћа би морала бити црвене боје и ретка. До наведених промена у мокраћи долази из два разлога: прво, због природног мешања и друго, само од себе. Што се тиче мешања, које смо већ споменули, ако се мокраћа меша са корисним пнеумама, биће црвена и ретка. Таква је мокраћа прогностички сасвим неповољна. У случају да дође до њеног мешања са отровним пнеумама постаће црна и густа. Таква мокраћа прогностички предсказује рђав исход — пре смрт него оздрављење. Ако наступи мешање само од себе, биће мање црна и више жућкаста, што предсказује појаву пролива. У случају да је мокраћа црна или црвенкаста, да се лучи у малој количини и да у њој постоји неки други неповољни знак, предсказује несумњиву смрт. Ако човек има температуру и излучује преко лета мокраћу сивкасте боје, то указује на постојање једнодневне грознице. Ако такву мокраћу излучује у јесен, болује од маларије квартне (грознице четвртинице).

О црвенкастој мокраћи

Мокраћа црвенкаста, при рубу ређа а при дну гушћа, указује исто на маларију квартну (грозницу четвртиницу), без обзира на годишње доба.

Овде је крај излагања о испитивању мокраће.

в) СПИСИ О ОГЊИЦАМА

Овде почиње први део излагања о свакој перакутној (наглој) огњици (л. 73а — 77а)

Да знаш да се ова огњица јавља због постојања високе топлоте у јетри и срцу. Она је настала под дејством животних сила (пнеума) које се налазе у тим органима. Под њиховим утицајем ствара се велика топлота у крвним судовима, која се после преноси у све крвне жиле и зато крв у њима почиње да ври. То доводи до губитка телесне течности услед чега се стварају штетне, отровне пнеуме у срцу, стомаку и јетри. Такво стање поремећује нормалне физиолошке процесе па јетра није у стању да обавља своју нормалну функцију у организму, тј. да у крвне судове шаље храну која се крвотоком преноси и у остале делове организма, што условљава човеков живот. Због свега тога треба да знамо које врсте огњица настају због недовољно излечених болести, а које због гњилости која се после дужег времена накупила у стомаку, као последица отока (апостеоме) или неких других болести које постоје у човековом организму. О томе ћемо ти говорити касније. Да знаш да у човековом организму постоје три силе (духа): прва је животна сила, која се налази у срцу, [. . .] друга је природна сила, која се налази у јетри и помаже природни процес пробављања, зато у јетри и стомаку постоји нормална топлота; трећа је душевна сила, која се налази у мозгу и штити га да не изгори од топлих пнеума које тамо доспевају из јетре преко крвотока. На тај начин душевна сила одржава нормалну топлоту мозга и тиме спречава процес труљења, могућ због присуства телесне течности која доспева из стомака. Да знаш да је склоп људског организма у својој унутрашњости сличан бањи, зато што садржи у себи топлоту, а према спољњем делу влагу и течност. Тако је његов животни дух, због топлоте и течности, пун влаге. Поред тога, човеков организам садржи течност и природну топлоту, и до њиховог стварања долази под дејством поменуте три силе (духа). Прва сила се назива животном зато што пребива у срцу и у себи садржи течност и топлоту. Том топлотом она стално одржава оптималну температуру у срцу, јер у противном човек не би могао да живи ни тренутак. Постојећа течност омогућава одговарајућу влажност у срцу, јер ако тога не би било, срце би због велике топлоте изгорело, а с њим и крв којом се храни. Знаш да кад расечеш срце брава у њему нађеш крв и воду: то је зато што срце у себи садржи топлоту и течност.

Већ смо рекли да се у јетри налази друга природна сила, која у себи садржи течност и топлоту. Топлота помаже пробављање у стомаку јер је јетра „поклопац стомачни", док присуство течности регулише потребну температуру у јетри, јер би без ње јетра сагорела услед велике концентрације крви. Трећа сила налази се у мозгу и њену природу већ смо описали. Човеково тело се упоређује са бањом због тога што његову животну функцију условљавају слични природни процеси. Ми знамо да је бања од користи ако у њој постоји одговарајућа количина воде и одговарајућа топлота. Али ако је температура воде повећана, доћи ће до њеног врења и личиће више на воду која кључа него на ону која се употребљава за купање. У случају да има превише воде и да је топла, она више личи на нешто друго него на воду која се може употребити за купање. Као што смо већ рекли, у организму постоји сила која у себи садржи топлоту и течност, и када човек уђе у бању, истог тренутка се загреје и озноји. До стварање те силе долази онда кад постоји равнотежа између воде и топлоте у бањи, јер у противном, тј. ако је топлота превисока а количина течности мала, сила (пнеума) у организму биће влажна, али не и много топла. У вези с тим, Хипократ, философ, учи да — уколико је у човечијем организму топлота више изражена од саме количине телесне течности — долази до њеног испаравања, а у вези са овим, услед постојања високе температуре, и до стварања акутних и перакутних огњица, као и других различитих болести које ћемо ти касније описати. Уколико се догоди да у организму постоји велика количина телеске течности, а нема довољно топлоте, та ће течност потиснути природну топлоту и услед тога ће доћи до стварања велике количине флегме, која исто тако проузрокује разне огњице, као и друге болести о којима ћемо доцније говорити. Сада ћемо се задржати на опису различитих огњица и грозница, као и на значају оних фактора који утичу на њихово јављање. Тако, до појаве огњица и грозница може доћи због утицаја топлоте, течности, сувоће и хладноће. Осим тога, потребно је да знамо дужину њиховог трајања и узроке који утичу на њихово јављање, на основу којих можемо тачно утврдити о каквој се врсти огњице ради и тиме ефикасније спровести лечење. Постоје ове врсте огњица: перакутна и акутна огњица, огњица која се јавља спреда у глави (кроника) и огњица која настаје у затиљку, огњица која се јавља ноћу и огњица која се јавља дању, слана огњица, огњица [. . .], која кратко траје и она која дуже траје. Од огњица које дуже трају неке су акутне (нагле). Исто тако, постоји врста огњица која изазива велику узнемиреност, па се особа не може скрасити на једном месту; врста огњица коју прати јака дрхтавица, после које се појављује висока температура те изгледа као да човек гори слично ватри; затим проста огњица и огњице које настају на два начина, огњица троврсна и четвороврсна [?]. Последње би се, према њиховој клиничкој слици, могле поделити на још више подврста.

О препознавању болесника који могу скоро оболети од перакутне (нагле) огњице

Хипократ, философ, учи да особе које у организму садрже већу количину природне течности имају израженију топлоту, па зато могу и

због мањег поремећаја у организму лако оболети од перакутне огњице. Док код оних, код којих је више изражена топлота и сувоћа, врло лако може доћи до јављања акутне огњице која се назива гњилом. Онима који имају перакутну огњицу зној заудара, док мокраћа садржи гној који се приликом мокрења излучује. Акутна огњица обично почиње са слабије израженом клиничком сликом и она се назива „јектика" [?]. Уколико ова огњица пређе у флегматику (која настаје због накупљања слузи-флегме), висока температура обично траје до пет дана, после чега наступа дрхтавица која прелази у болест која се назива гњила огњица четвртиница. Ова огњица обично траје дуже време и оболела особа оздрави, премда се, иначе, може догодити и да се, убрзо после њеног јављања, болест заврши смрћу. Ако се ова огњица буде појавила код пунокрвног човека, онда рачунај с тим да ће она после седам дана ишчезнути. Код особа које у организму садрже већу количину сувоће и хладноће, или само хладноћу и влагу, може доћи до појаве ефемерне (краткотрајне) огњице. У том случају огњица бива локализована у сржи костију и у крвним жилама. Оваква огњица чешће се јавља после јела него пре јела и њени су симптоми следећи; велика жеђ, затвор (опстипација), непостојање знојења, мокраћа је пре подне жута, према рубу ређа и бистрија, а после подне црвена и мутна. Пулс је ујутро нормалан, сличан као код здравог човека, док се после јела измени и постане сличан ономе као код пијана човека.

О промаћају три појаве у почетку болести

Да знаш да при дијагностиковању било које болести треба имати у виду три чињенице. Прва од њих тицала би се карактеристичних промена које у почетку болести постоје, односно наступања болести; друга, промена примећених у почетном развоју болести; и трећа — на основу анализе свих тих промена лекар би био дужан да дâ прогнозу о исходу болести. Постоје болести које већ у самом почетку делују веома штетно на организам, тако да, иако је болесник тек пао у постељу, изгледа као да већ годину дана болује, премда се може догодити да се опште стање већ после трећег дана побољша. Други се за време болести почињу трести, а код неких наступи страх или се почињу протезати. Овакво стање прогностички је сумњиво, тако да на основу њега не можеш са сигурношћу одлучити о исходу болести све док не прођу седам дана; али ако (болест) буде трајала седам дана, мало њих ће оздравити. Ако петог или седмог дана наступи знојење, и ако болеснима после два или три дана буде цурила крв из носа, такви знаци биће прогностички повољни, док у случају појаве пролива од стотине ниједан неће преживети, јер је прогноза веома неповољна и предсказује сигурну смрт.

Овде почиње о оним узроцима који утичу на јављање перакутне огњице и о другим огњицама које прати велика дрхтавица

Да знаш да перакутне, акутне и друге огњице проузрокују код болесника велику слабост [. . .] односно болест, која се јавља у грлу и од

које одмах наступа смрт. Од акутне огњице настаје и једнодневна грозница, која један дан тресе а други не; затим болест слезине, грозница која дуже време траје и грозница четвртиница. Поред тога, постоји и друга огњица која се назива пароксизмална грозница (најјача) за чије је појављивање разлог и борба између природне отпорности организма и саме болести. Особу која је оболела од ове врсте огњице познајемо по томе што је она нервозна, тако да не може да се скраси на једном месту. Овакву особу треба у току седмице три пута подвргнути испитивању и то: трећег, петог и седмог дана. Трећег дана треба испитивати мокраћу, и ако је она жућкастоцрвене боје то говори да је природна отпорност организма ослабила и да је болест узела маха. Када је мокраћа сасвим црвена, онда је до тога дошло из два разлога: услед постојања велике количине јёда, или због велике количине крви. Праву истину о томе сазнаћеш само ако ти болесник буде рекао да осећа непрестану жеђ или да је уопште не осећа [?]. У првом случају ради се о великој количини јёда, а у другом о присутности велике количине крви или слузи (флегме). А ти, лекару, мораш то тачно да установиш, и ако има сувише крви ти му онда пусти крв, а ако је у питању јёд — онда му подај нешто за чишћење. Уколико се овим поступком, односно пуштањем крви или евакуацијом јёда побољша здравствено стање, онда је то прогностички добар знак, али ако се болест компликује и услед тога стабилизује у организму — онда му након пет дана поново испитај мокраћу, а затим пулс и обрати пажњу на [. . .]

Ако мокраћа буде провидна и жућкаста и пулс испрекидан, а лице болесника добије тамну боју налик на земљу, и, осим тога, болесник падне у депресију — на основу тога можеш са сигурношћу закључити да је болест савладала организам. Код таквих особа пре се надај смрти него оздрављењу. У случају да је мокраћа сасвим црвена, са црном нијансом и мутна, а пулс брз и слаб — онда знај да је развој болести достигао своју кулминацију. Овакво стање ће потрајати, без обзира на то да ли је особа здрава и пунокрвна, или супротно, јер се болест укоренила у крвним жилама. Најсигурније можеш установити право стање ако упиташ болесника како се осећа после спавања, пријатно или мучно. Уколико је имао лаган сан, онда се ради о пунокрвном и здравом човеку; али ако је имао рђав сан, када се пробуди осећаће тежину, и тада буди сигуран да се болест раширила по крвним жилама и она се назива огњица. О коначном исходу ове болести још увек је тешко било шта рећи. Зато сачекај седми дан и тада болесника по трећи пут прегледај, и обавезно (му) испитај мокраћу и пулс. Ако је мокраћа провидна и жућкаста, и болесник осећа пробаде на левој страни, или има пролив, пулс му је слаб, и има измучен изглед, код њега ће, без икакве сумње, наступити смрт у року од 24 часа. У случају када је мокраћа црна и мутна а пулс слаб, а уз то болесник још има и пролив и грчеве, буди уверен да ће смрт наступити за девет дана. Ако не буде имао пролив и грчеве, а осим тога наступи знојење означеног дана и почне крв да му цури из носа, онда ће доћи до оздрављења. Ово је прогностички добар знак само онда ако се ради о пунокрвној особи, али ако се ради о флегматику онда знај да ће болест потрајати дуже време; у том случају од ње ће мањи број оздравити. Када се догоди да се оболели не зноји петог дана и не процури му крв из носа, а у питању је пунокрвна особа, онда се треба надати да

до смрти може доћи за 24 часа. Супротно овоме, када се ради о човеку флегматику, болест може потрајати још неки дан, па ће за то време организам сасвим ослабити, због чега ће се болест брзо завршити смрћу. Када болесник има превише црне и жуте жучи, ова ће се болест променити у друго обољење које се назива лудило („френезис"), па ће зато они који буду имали ову болест бити подложни огњицама. Ако се догоди да они сасвим не оздраве, онда ће се болест завршити смрћу.

Спис о обичној огњици (77а—78а)

Треба да знаш да до појаве обичне огњице никада не долази због високе температуре, него због присуства густе слузи (флегме). То можеш лако препознати, тј. да се она јавила због присуства велике количине слузи, због чега се оваква огњица назива ефермерна (краткотрајна). Приликом њеног јављања код болесника постоје следећи симптоми: у почетку је повећана топлота (са сталном тенденцијом да се и даље повећава), затим се јавља зевање, а дан доцније постају све јаче изражени симптоми грознице. Болесник почиње да се протеже, потиштен је од наступа повишене температуре и осећа све већу жеђ. Ускоро се јавља поспаност (сомноленција) и температура се све више пење. Болесник стално осећа хладноћу и тако јаку главобољу да му се чини као да ће му се глава распасти. Пулс му је убрзан и тврд, пробадање осећа по целом телу, прекомерно накупљање пнеума (димова) у стомаку утиче на повећање густе флегме. До њеног повећања најчешће долази из два разлога: због пијанства, јер вино утиче на стварање велике топлоте у организму која покреће све пнеуме, али до тога може доћи и ако се човек после претераног рада или након дугог пута напије хладне воде. То, међутим, није тешко препознати. Да би ово установио прегледај му мокраћу првог дана, и ако она има нормалан изглед и жуту боју — налик на добро вино — а пулс је убрзан и тврд, то указује на постојање обичне огњице која ће брзо проћи, јер траје кратко време. Уколико желиш да то сасвим поуздано установиш, онда му четвртог дана поново прегледај мокраћу и пулс, и у случају да су они без икаквих промена онда је сигурно да ће огњица брзо проћи. Супротно овоме, када је мокраћа мутна, а оболела особа све више губи прохтев за узимањем хране и пулс јој је из дана у дан све слабији, а осим тога је и узнемирена, онда знај да је до ове појаве дошло из више разлога и то: услед премалог или претераног спавања; због прекомерног рада или сувишног мировања; због обилног јела или велике глади; затим ради велике потиштености или превелике радости. После једног или два часа, када му будеш пипао пулс, нећеш приметити никакве промене јер ће пулс бити као код здравог човека. Али о свакој овој појави посебно ћемо говорити.

Спис о ефемерним огњицама (78а—88а)

О ефемерној огњици која настаје због велике туге

Ефемерна огњица која настаје због велике туге уско је везана за промене које настају код све три животне силе (духа) које управљају

човековим организмом. Прва је животна сила која се налази у срцу, друга је природна сила која пребива у јетри и трећа душевна сила која се налази у мозгу. У овом случају све се три силе нагло покрећу и испуштају из себе велику топлоту, чиме утичу на покретање и осталих пнеума које постоје у човековом организму. Да се доиста ради о поменутој болести то можеш препознати на основу ових појава: мокраћа је црвена и врло топла, при мокрењу се осећају велики болови у мокраћном каналу, који због тога изгледа као упаљен, па зато (болесник) када мокри осећа као да га нешто пече и због тога увек жмири. Очи су му упале, а лице му је бледожуто. На спољним деловима тела — услед губитка велике количине крви — осећа се хладноћа, док је пулс сувише слаб и неправилан тако да га једном осетиш, а други пут веома тешко.

Лечење

Пошто смо болест описали, сада бисмо рекли како се она може лечити. Чим осети прве симптоме, таква особа треба да се окупа у млакој води — и то у бурету а не у бањи (купатилу). Када изађе из воде, оболела особа треба да се намаже ружиним или бадемовим уљем и да узима само хладна јела. Затим да се пресвуче у ново одело и да се често умива ружином водицом; да мирише пријатне мирођије и да јој свирају лаутари и играју глумци; да по мало пије танко бело вино и да после јела спава у хладовини.

О ефемерној опљици која настаје због психичке потиштености

Ако човек падне у депресију због губитка имања или из других разлога, животна сила (дух) која се налази у срцу изазваће високу температуру, због чега ће наступити врење крви у жилама што ће довести до појаве ефемерне опљице. Њени су симптоми слични онима као код ефемерне опљице настале због велике жалости. Разлика је једино у томе што се болесник, када гледа, не замара и не жмирка, већ гледа без замора. Пулс му је слаб и успорен, а мокраћа слична оној као у здраве особе, само што је нешто мутнија и црквенкасте боје. Такву особу треба лечити на исти начин као и ону која болује од опљице настале због велике жалости, што смо ти раније описали.

О ефемерној опљици која настаје због претераног рада

Када човек много ради, због телесног напора у њему ће се покренути све три животне силе организма. Животна сила која се налази у срцу прво почиње да гори, што се после преноси на срце, крвне судове и остале органе. Истовремено покренуће се и животна сила која се налази у јетри, што ће утицати на повећано стварање топлоте, и то више него што је у нормалним приликама потребно организму. Наведено стање ће изазвати поремећај нормалне функције желуца, због чега ће храна која се налази у њему, без обзира да ли је пробављена или није, почети да се

распада. Штетне пнеуме које се у овом процесу стварају биће топле и згуснуте, и преко крвних судова пренеће се у све делове организма (све унутрашње органе, удове и зглобове). Због наведеног стања човек постаје неспособан за било какав рад. Осим тога, цело тело му је топло (загрејано) и та ће топлота из јетре доспети у плућа и гркљан. Ово је разлог што болесник стално осећа жеђ и што пати од сувог кашља. Наведена појава доводи до губитка велике количине телесне течности из организма, што бива нарочито појачано знојењем за време рада. На крају, покреће се и душевна сила која се налази у мозгу и која такође гори услед велике топлоте, што у крајњој линији доводи до потпуног ишчезавања телесне течности из мозга. Она се излучује знојењем које „избија из очију", налик на сузе, док су уши зачепљене згуснутим пнеумама због чега болесник слабо чује. Затим, он има осећај као да му зуби трну, језик му је бео и покривен са слузи; због опште телесне слабости пулс му је слаб и мокраћа топла и жута и, због губитка велике количине телесне течности из организма, још и бистра.

Лечење

Особе које су оболеле од ове огњице треба да се добро одморе. Затим да се купају у бурету и бадемовим уљем намажу зглобове удова (руку и ногу), као и цело тело. Осим тога, треба им давати да једу хладна и лако сварљива јела као што су: младо јареће месо, пилетина и рибље месо [?]. Болесник треба да узима храну у мањим количинама и никако у оној количини као раније, док је био здрав. Ако понекад зажели да поједе ровито јаје, подај му, али му у њега метни уместо соли мало шећера и то му подај да једе за ручак а не за вечеру, јер — и поред тога што су јаја хранљива и лако сварљива — организам их не може добро пробављати због слабости стомака која је наступила услед болести. Затим, да једу [. . .] од петла. Неки учитељи сматрају да оним особама које болују од горе описане огњице не треба давати да једу јаја. Супротно овоме, Хипократ сматра да им треба давати, јер су она врло хранљива и лако сварљива чак и за оне који имају слаб стомак, а због своје хранљивости добро окрепе човека. Он такође препоручује за јело воће које освежава. Овде би дошле и обзир зреле шљиве, куване [?] у води, затим диња са киселим хлебом. Поред тога, треба да им даш и по мало доброг вина помешаног са водом. Без обзира на то да ли се болесник купа или не, свако вече треба да се маже бадемовим уљем, и то девет дана. И рећи ћу ти да би знао због чега сам ти говорио да тиме треба да га намажеш. Ово се користи зато што је организам, услед оне врућине, изгубио знатну количину течности, због чега му је кожа са унутрашње (у поткожном ткиву) и спољашње стране постала сува и рапава. Осим тога оваква особа, било да мирује или се креће, треба да се кади белим тамјаном, измирном или другим мирисавим материјама.

О ефемерној оњици која настаје због болести

Више пута се може догодити да човека заболе глава, стомак и јетра због обилног узимања јела или пића. До наведених појава долази под

утицајем све три силе. Ако се догоди да се нагло покрене животни, односно природни дух, он ће због свога кретања проузроковати велику топлоту, услед чега ће се створити различите пнеуме. Овакво стање у организму изазива ефемерну огњицу коју називамо огњицом насталом због болести. Такво се обољење може установити ако се често испитује пулс. Уколико он буде променљив, односно сваки пут различит, болесника треба чешће упитати шта га боли. Најчешће се жали да га повремено боли глава, а некад око, зуби, уши, руке, ноге, као и њихови зглобови.

Лечење

Таквој особи не треба дати да пије вино. Осим тога потребно је да се чешће купа, затим да узима средства за чишћење и да јој се пусти крв. Поред наведених мера, за неко време мора се поштедети од сваког физичког рада.

О ефемерној оїњици која настаје због синкопе или због страха

Код сваког човека који болује од ове врсте огњице обично постоји осећање страха, и то је разлог што се он лако узбуђује. То се може установити проматрањем хабитуса. Овакве особе обично имају изобличен изглед. На лицу им се чита страх и ужасавање. Стање пулса и мокраће не показује неке нарочите промене, па нам се чини као да се ради о неком другом обољењу.

О ефемерној оїњици која настаје због глади

Ова врста огњице настаје због глади. Када је стомак празан, јетра и стомак су упаљени; они горѣ и тај процес бива проширен на друге органе и крвне жиле. Наведено стање утиче на постојање много активних пнеума. Овоме доприноси и слаба исхрана. Тада се код болесника пулс једва осећа, јер је сувише слаб.

Лечење

Таквој особи прво треба дати клизму, за коју се користи јечмена вода у коју је за време кувања додат тамјан. Затим се препоручује да се узме и кокошије сало, исецкано на ситне комадиће, кувано у води. После кувања оно се извади из воде и из њега исцеди чорба, и то колико је могуће више, па се поново стави у ту чорбу и кува док не узаври. После тога се скине са ватре, процеди, и у њу се дода жуманце од јајета, шећер и прах од канеле. Ову чорбу болесник може да једе колико хоће, а уз оброке нека пије црвено вино. Осим тога, мора што чешће да се купа и маже ружином водицом или уљем од љубичице.

О ефемерној оњици која настаје због жеђи

Ова огњица има исте симптоме као и она која настаје због глади, с том разликом што особа која има ову огњицу излучује малу количину мокраће изразито црвене боје. Таква особа треба да пије хладну воду, сок од лубенице и краставаца, и да се купа у хладној води.

О ефемерној оњици која настаје због преоптерећености стомака јелом, флегмом и штетним пнеумама

До појаве велике количине једа, штетне флегме и штетних пнеума у стомаку долази зато што се неко купа у хладној води или пије хладну воду. У последњем случају затварају се поре и тиме се спречава излазак пнеума из организма. Наведено стање утиче и на губитак природне топлоте. То се нарочито догађа онда када се због слабог варења у стомаку нагомила несварена храна или ако неко превише једе. До ове појаве може доћи и код оних који превише ходају по сунцу. Особе оболеле од ове огњице имају у организму више штетних материја, пнеума и једа, чија се количина сваког дана повећава у стомаку. Наведена појава штетно утиче на физиолошке функције задњег дела дигестивног апарата. Истовремено наступају тешкоће у дисању јер су дисајни путеви испуњени штетним пнеумама које се, због њиховог врења, не могу евакуисати из плућа. Наведено стање је узрок за постојање високе температуре. Ако ова потраје, довешће организам до исцрпљења. То ће утицати и на животну силу која се налази у срцу, што ће изазвати ефемерну огњицу. Ако се догоди да ова топлота доспе у крв и у срце, огњица која због тога настаје неће се називати ефемерна јер се на лицу болесника не примећују промене. Наведена чињеница никако не значи да не треба да наставимо започето излагање, јер треба да знаш да човек који болује од ове огњице стално осећа жеђ и увек има температуру. Уколико ова огњица буде трајала дуже од три дана она ће, после тога, добијати све тежи облик. Истина, она се према спољним знацима тешко може уочити, али то никако не значи да су искључени услови за њено постојање. Ова огњица најчешће се претвара у грозницу праћену јаком дрхтавицом, великим зевањем и протезањем. У случају да се сумња на ову огњицу лекари обично пуштају крв, али ово болесницима не помаже јер после тога, с леве стране груди, према срцу, они осећају велики бол. То би био један од карактеристичних симптома који говори да се ради о овој врсти огњице. Исто тако је препоручљиво да се пусти крв и у случајевима када су у питању друге врсте огњица. Овде ћемо указати и на неке диференцијално-дијагностичке елементе који олакшавају њену дијагнозу. При овоме је врло важно да се испита да ли болесник може да оздрави и без чишћења, јер има много људи који имају много крви и код којих ова огњица проузрокује високу температуру. У оваквим приликама се и без чишћења могу евакуисати јед и друге штетне материје, па ће болесник оздравити и без давања средстава за чишћење. У том случају можеш сматрати да је огњица настала због присуства велике количине једа. Ако се ради о јаким особама, јед може бити јачи и под утицајем високе температуре, али то се не може догодити код слабих особа. У вези са дијагностиком овог обољења, ука-

заћемо овде још на неке симптоме који омогућују сигурно дијагностицирање болести. Тако, на пример, када овакву особу будеш гледао у лице приметићеш да су јој очи толико отекле да изгледају као да хоће да испадну напоље, а лице ће јој бити црвено и језик бео. Ако је човек јак, онда му је пулс јак и убрзан; али ако је у питању слаба особа и пулс ће јој бити слаб, а такође и убрзан. Код јаког човека мокраћа је изразито црвена и на дну бочице садржи много талога, на рубу је тамнија, а у средњем делу нешто мутнија. Код слабе особе мокраћа је црвена и жућкаста, и на дну бочице има много талога; у средњем делу је бистра, док на рубу садржи много пене.

Овде почиње о лечењу

Када се ради о јакој особи, чији организам може да поднесе пуштање крви, онда јој прво треба пустити крв из јетрене жиле, док ако је слаба — онда из главне жиле [?]. Два дана после испуштања крви треба јој дати нешто за чишћење, и то једну унцу сене и реобарбара, један аксар и пола аксага дијагридио [?], и све то помешати са мало сока од боражине (бораго). Ако немаш овога сока, онда може и са мало вина, и затим болеснику то подај. Ако приметиш да је слабији, немој му ово давати у наведеним количинама, него мање. Уколико будеш видео да му се узимањем тих лекова здравствено стање побољшало, почни да му помало дајеш ону врсту хране која хлади, окрепљује и лако се вари. У случају да се догоди да се узимањем споменутих лекова здравствено стање оболелог није побољшало, онда му подај да пије ујутро и увече шећер помешан са соком од локвања, који се припрема као и [. . .] Затим му дај да пије кисео ђулап, који се припрема са шећером и мало сока од чивита. Осим тога, подај му да пије зашећерену јечмену воду. Затим, ако се ради о слабој особи, треба је клистирати сваког трећег дана, док ако је у питању јака особа то се може чинити сваког јутра, за време од три дана.

Течност за клистирање припрема се на следећи начин: узми љубичицу, ружицу, бели слез и цвеклу (ако ове биљке не можеш наћи свеже, онда их узми суве), и све заједно скувај у води. У воду додај мало кима или семена од морача, а када проври скини са ватре и процеди. У процеђену течност треба додати уље од љубичице, уље од руже и уље од крина, и то од сваког од њих у количини која стане у љуску једног јајета. Осим тога, треба додати и ружиног меда у количини пола љуске од кокошијег јајета. Пре употребе течност за клистирање треба загрејати да буде млака. Уколико се догоди да се и после тога организам не прочисти, а ради се о јакој особи, ово треба поновити и пустити јој крв. Упоредо са тим треба обавити преглед мокраће и ако установиш да је она мање или више црвена него раније, онда болеснику треба дати клизму, под претпоставком да он то може поднети, док ако закључиш да не може, онда му не треба давати клизму нити му пуштати крв, него га само треба окупати и после тога намазати ружиним уљем помешаним са бобовим брашном. Ако се деси да у току купања малакше, одмах нека изађе из воде, после чега му прегледај мокраћу. Ако видиш да је она црвене боје и ретка (провидна), у току три дана немој му давати споменути лек, него

му у току тог временског периода прегледај мокраћу, како би установио да ли је остала иста или је дошло до неких промена у њој. Осим тога, испитај да ли му је пулс слаб или не. Уколико видиш да му је мокраћа из дана у дан црвена а пулс нешто појачан, подај му ујутро и увече сируп од љубичицâ. Затим га намажи криновим уљем и подај му да једе јела која повољно утичу на организам, која га окрепљују и лако се варе. Та јела нека буду хладна. После овога ток болести ће сваким даном бити све јаснији, па уколико мокраћа у она три дана не буде црвена него све блеђа, а пулс слабији и променљивији, тада му немој давати никакве лекове, већ му подај само јечмену воду мало заслађену шећером. У свакој ситуацији смрт ће наступити у једном од следећа три термина: петог, седмог или деветог дана. Али ако се ради о снажној особи, у том случају знај да ће смрт наступити седмог, деветог или петнаестог дана. И то без обзира на опште стање болести. Постоје, међутим, симптоми на основу којих са сигурношћу можеш закључити којег ће дана и часа наступити смрт, односно када и због које ће болести до ње доћи. Те симптоме ћемо ти споменути.

О ефемерној опњици која настаје због узимања прекомерне количине хране, што доводи до неспокојства

Постоји велики број људи који узимају прекомерну количину хране иако им је слаб стомак. Они, осим тога, имају обичај да се после јела купају, шетају, ходају по сунцу, раде или полно опште. Пошто се обилна храна не може брзо сварити, јер је стомак слаб, долази до стварања велике количине отровних гасова (пнеума) у стомаку. Ово би било слично појави као кад се постави превише сирових дрва на мало жара и ватра се не може разгорети него се само диже дим, а дрва пиште и испуштају велику влагу из себе. На исти начин реагује и стомак, јер је у њега унето превише хране која се не може сварити, због чега долази до њеног вређења и стварања гасова који утичу на покретање све три животне силе у организму, и то силе која се налази у срцу, природне силе која је у јетри и душевне која се налази у мозгу. Ове три силе, ако се покрену, изазваће стварање велике топлоте, услед које наступају штетне пнеуме које потискују дисајне органе, њихове бронхије, као и друге канале у јетри, слезини и осталим органима и зглобовима који се налазе у саставу човековог организма од главе до пете. И ова огњица најчешће се јавља код оних особа које имају велику количину јéда у организму, што можеш познати по томе што такве особе осећају чупање у цревима, увек подригују на кисело и ако их очистиш само ћеш им погоршати стање. Исто ће се догодити и ако им пустиш крв, јер си им тиме смањио отпорност организма. И да знаш да та огњица може трајати до четвртог или седмог дана. Уколико дуже потраје прогностички је сумњивија а одликује се следећим симптомима: болесник често подригује на кисело, осећа велику врућину у унутрашњости организма — док се она споља слабо примећује, лице му је подбуло, жила добро пуњена а пулс убрзан. За све време мокраћа остаје бистра и безбојна.

Уколико се догоди да у току два горе поменута термина не дође до повраћања, нити до дефецирања, на болесника треба обратити велику

пажњу. Треба му испитати хабитус и добро размислити пре него што се одлучиш за избор терапије. Ако му је организам јак онда му пусти крв, али при томе га прво натерај на повраћање, пошто му претходно даш да попије мало млаке воде помешане са маслиновим уљем и надражиш грло прстом да би што пре повратио. Ако установиш да је из стомака повратио једд и непроварену храну, онда значи да му треба ојачати организам давањем лаганих и хладних јела (која се лако варе) и тек другог дана пустити му мало крви. Уколико видиш да не може повраћати, онда му подај до подне један аксаг праха од каранфилчића са млаком водом и после тога он ће повраћати. Другог дана пусти му мању количину крви, али ако видиш да и поред тога не може повраћати подај му једну унцу истуцаног бибера са мало вина. Када се ради о слабој особи која не може да издржи пуштање крви, онда је треба чешће клистирати и дати јој да једе мање хране. Осим тога, настој да је успаваш. У случају да дође до појаве пролива, без обзира да ли се ради о слабој или снажној особи, не треба да предузмеш ништа да то спречиш, јер је то неопходно да би се из болесника избацила непробављена храна. Када будеш видео да се добро прочистио, подај му да једе ону врсту хране која хлади, спречава пролив и повољно утиче на јачање организма. Ако приметиш да се пролив још није зауставио, чешће му стављај на стомак неопрану вуну поквашену у маслиновом уљу и дај му да пије воду у којој је било кувано семе од диње, лубенице, краставаца и бундеве. Осим тога, подај му да једе јело припремљено од куваног или печеног петла. Уколико код њега не постоји прохтев за јелом, подај му да једе нешто кисело, затим му дај [. . .] од дуње. Тиме ће он регулисати столицу, тако да пролив не буде више сувише јак, али и да сасвим не престане. Осим тога, немој му дати да пије много вина, већ уместо њега нека пије јечмену воду и нека једе бундеву помешану са киселим грожђем и јечменом кашом са соком од бадема. Ако видиш да се његово здравствено стање после неколико дана почело поправљати, нећеш погрешити ако му пустиш мало крви из главне жиле. После тога не сме му се допустити да спава у хладу, већ му треба хладити руке и лице ујутру, у подне и увече.

О ефемерној опљици која настаје услед великог отока јетре

Ова се огњица не зове права ефемера због тога што су њени симптоми помешани са онима од огњице гњиле и од огњице сушице, услед чега се не може сматрати правом ефемерном огњицом. Та огњица настаје због накупљања велике количине флегме у јетри, или због постојања чирева у њој. Тај се оток (апостеома) ствара услед накупљања велике количине штетних пнеума (димова) и прејаке [?] крви која се налази у срцу. До њене појаве може доћи и због накупљања сувишне количине штетних пнеума у мозгу. Присуство овакве апостеоме утиче на стварање топлоте у унутрашњости организма. Раније смо споменули да ова огњица може бити помешана и са другим врстама огњице, због тога што настаје услед штетних пнеума које се налазе у јетри, срцу и мозгу. Ако до њене појаве долази услед пнеума које се налазе у срцу, то се догађа зато што су те отровне пнеуме раширене у свим телесним шупљи-

нама, дисајним путевима, па се зато догађа да приликом њиховог струјања проузрокују апостеому у бедрима, услед чега настаје висока температура која — заједно са отровним пнеумама — својим путевима пође према срцу. Те отровне пнеуме покрећу и животни дух који се налази у срцу, што утиче на настајање велике апостеоме. Ова огњица ефемера настаје у самом животном духу. Али ако долази до стварања отока (апостеоме) испод пазуха, отровне пнеуме које се крећу дисајним путевима утичу на стварање сувише високе топлоте: ова доспева до јетре утичући да се њен природни дух покрене, што проузрокује појаву високе врућине. Ова се огњица назива огњица гњила јер настаје у месту где пребива природни дух, док је апостеома која се јавља испод ушију последица присуства отровних пнеума који се налазе у мозгу. Својим присуством у природним шупљинама, бронхијама и крвним судовима она утиче на стварање високе топлоте. Та се топлота после враћа у мозак, док ови отровни димови покрећу душевни дух (пнеума) који у мозгу пребива, и тај дух проузрокује високу топлоту. Ова се огњица назива јектика и настаје у душевном духу [?].

Поред ових горе описаних огњица, које настају услед постојања отока, могу се јавити — као последица метастаза — и ситни чиреви по целом телу праћени сврабом и крастама; затим, са запаљењем зглобова — преко жилних прохода — може се болест пренети и на друге органе, услед чега настају друга обољења, као и ране са хроничним током. Зато Хипократ, учитељ, ову огњицу назива малигном, због могућих компликација — пошто је она тешко подношљива и од ње настаје више врста, што у ствари представља сасвим друга обољења. А ти, лекару, дужан си када то приметиш да добро размислиш, али пре свега мораш добро познавати њене симптоме, јер много пута иако мислиш да си је излечио, ти у ствари ништа ниси урадио, пошто од ње могу настати друге болести. Стога је, дакле, неопходно да добро познајеш њене симптоме а они су следећи: прво што пада у очи (код болесника) то је да су му образи црвени, мало модри и отекли, очи крваве, а пулс брз као кад има перакутну грозницу. Споља је хладан, а изнутра има велику температуру. Услед горе описане апостеоме права природна врућина му је нешто смањена, док му је мокраћа провидна и жута, што је последица смањења природне топлоте. Затим, често му се спава, али упркос овоме мало ће спавати и при томе ће осећати страх. Пошто смо ти све рекли о њиховим симптомима, сада треба да ти опишемо њихово лечење.

Лечење

Приликом лечења пре свега треба да имаш у виду следеће: ако је пунокрвна особа пусти јој крв колико је то потребно, и то са супротне стране, тј. са друге стране а не са оне у којој осећа болове. Ако приметиш да није у питању пунокрвна особа или да је чак слаба, онда пусти крв са оне стране где осећа болове и то у малој количини. Све док не приметиш да је видно ојачао немој му давати да пије вино, а после три дана од пуштања крви подај му да пије сирупе који се дају као лаксативни, и то без обзира на стање отпорности организма. Осим тога дај му да једе у мањим количинама течна и хладна јела која се лако варе.

Уколико установиш да је апостеома праћена високом температуром, онда накваси крпу у хладној води и стављај му на онај део тела где је локализован процес. Поред овога могу се користити и облози од снега и леда. Тиме се убрзава процес смањења високе температуре из организма и спречава њено ширење ка срцу.

О ефемерној опњици која настаје због суводе или због промене начина живота

Постоје многи људи који су навикли да се купају, а немају увек услове за то. Други су навикли да пију добру воду и удишу чист ваздух. Наведене навике могу бити измењене ако човек промени средину, односно ако оде у неко друго место где је загађен ваздух, а вода гњила и зато неукусна. У оваквој ситуацији наступају поремећаји у органима за варење, што у првом реду доводи до опстипације. Исто тако настају поремећаји ако се поремети ритам узимања хране и пића, што утиче на губитак телесне течности, а у крајњој линији и на појаву затвора. Из ових разлога њихов организам постаје топао и сув. До наведене појаве долази стога што се услед суводе смањује течност у организму и покрећу суве пнеуме, које се преко жила шире и у друге органе.

О симптомима који се код њих јављају

Оболеломе је пулс слаб и убрзан, а приликом пипања пулса руке мало дрхте, док му је изглед непромењен, сличан изгледу здрава човека, само је нешто блеђи. Када му будеш пипао чело осетићеш да је оно мало топло, док ће суви кашаљ трајати извесно време, а што је у вези са постојањем велике суводе у плућима. Због смањења течности у јетри излучиваће се мала количина мокраће и то црвене боје, а када га добро покријеш због одсуства течности у цревима неће се ознојити.

Лечење

Особе оболеле од ове огњице треба често да се купају у млакој води и после купања намажу оном машћу коју ћемо ти препоручити. Та маст се овако припрема: узми две унце баучка и истуцај га у прах, затим три унце бобовог брашна и четири унце уља горких бадема; по једну унцу ољуштеног семена од диња; једну унцу [. . .] све помешај заједно у суду за припремање лекова и то без икаквог загревања. Са овим болесника добро истрљај, да се добро ознојн, како би му та влажност ушла у тело. Осим тога, подај му да једе она јела која су течна, хладна и лако сварљива, и која повољно утичу на његов опоравак. Затим му дај да пије јако вино.

О ефемерној опњици која настаје због велике врућине, купања у сувише топлој води и ходања по сунцу

Болесника који болује од наведене огњице препознаћеш по овим знацима: очи су му отекле, а чело изгледа као да му гори, али се не може озно-

јити. Затим, често стење и све му се чини као да му гори унутрашњост тела, а не може да пљује. Осећа велику жеђ и пати од затвора. Жила му је јака и често бије, док му је мокраћа црвено обојена.

Лечење

Најпре треба да му обријеш главу и да му је често мажеш ружиним уљем. Затим му стављај на стомак хладне облоге наквашене у истопљеном снегу или леду. Након тога му подај да пије јечмену воду колико жели, а све што му будеш давао да једе или пије нека буде хладно. И док буде лежао од ове огњице, нека се за време од три дана купа у млакој води, а за време сунчања често га поливај топлом водом. Чувај га од ветра и после купања намажи га уљем од локвања.

О ефемерној оњици која настаје због пијанства

Оболеломе најпре подај да пије маслиново уље помешано са топлом водом и нека надражује грло на повраћање стављањем пера у грло [?]. Уколико видиш да не може да поврати, подај му мало праха од турбита [?] размућеног у топлој води. И ако видиш да му још није спала температура, пусти му крв из главне жиле. После пуштања крви, за време од три дана, купај га, али не у сувише топлој води.

Објашњење о томе шта су то гњиле (септичне) огњице и од чега оне настају (л.88а—103б)

Треба да знаш да до појаве гњиле огњице никада не долази нагло, већ после дужег оптерећивања организма јелом и пићем. До тога може доћи и због превелике врућине или хладноће. Када су ове огњице изазване хладноћом њихова клиничка слика се разликује од ефемерних огњица по томе што су у самом почетку јасније. Чак ни пулс није исти у почетку као код огњице ефемере, него је бржи и аритмичнији, и нећеш га увек наћи на истом месту. Слично је стање и са дисањем које није исто као код ефемере, него је отежано. Затим, оболели осећа велику поспаност, док му је сан немиран, често се трза и буди, зева и протеже. И када жели да спава, он не може лако да заспи. Осећа болове у удовима, узнемирен је, чини му се као да чује неку лупу. Затим је невољан и потиштен, често га тера на мокрење, при чему измокри малу количину и мокраћа му непријатно заудара. Глава му је тешка, а пулс се једва осећа; примећује се општа млитавост, човек се изненадно стреса. Сви ови симптоми у почетку су јасније изражени него код ефемерних огњица. После наведених симптома наступа дрхтавица која може да траје један дан а други не, и на основу тога са сигурношћу можеш установити да је до њене појаве дошло услед постојања гњилости (отровне мијазме) и једа. У случају ако она буде трајала седам дана, онда можеш закључити да је до ње дошло услед постојања гњилости и црне жучи. И ако га она тресе сваки дан — понекад дању а некад ноћу — и при томе постоје горе описани

симптоми, онда са сигурношћу можеш закључити да је узрок за њену појаву постојање гњилости и флегме. Изложили смо ти како се деле горе описане огњице, као и узроке њиховог настанка. Сада ћемо ти рећи због чега настају огњице које трају краће, а због чега оне које трају дуже време, да би знао како ћеш их лечити.

О огњици која има дуже трајање

Било да се ради о огњици која тресе сваки дан, оној која тресе други дан, или је у питању она која се зове четвртиница, или која тресе дању и ноћу, уколико потрају дуже време приликом њихова наступања приметићеш следеће симптоме. Најчешће се догађа да се јави грозница са ниском температуром. Када болесника други пут ухвати дрхтавица (грозница), она ће бити слабија и температура виша, а приликом њене треће појаве грозница ће бити још слабија и температура све виша. И на крају, она ће бити праћена јаком грозницом, док ће се температура јављати с времена на време.

О препознавању огњице која настаје због гњилости, за разлику од осталих огњица

Хипократ, учитељ, говори да уколико приметиш огњицу која тресе један дан а други не, и ако видиш да је оболеломе мокраћа жуте боје и при томе има све описане симптоме који су карактеристични за ову огњицу, са сигурношћу можеш закључити да се ради о гњилој огњици. Али уколико видиш да му грозница није јака и да је температура нормална, док је пулс брз и мокраћа изразито црвене боје, без икакве сумње можеш закључити да није у питању огњица гњила него огњица „гњила" [перакутна?]. Она се назива тако због тога што је прати виша температура него код гњиле огњице. Ова огњица дели се на две врсте: једна је сасвим (права) а друга није. Сасвим права огњица носи тај назив због тога што је пропраћена појавом велике температуре и оштрим пнеумама, док је јед чист или врућ. Таква температура изазива осећај непрестаног нагризања и пробадања по целом телу, слично убодима игле, али није увек смртоносна као гњила јер поменути јед плива при врху стомака и лако га је одстранити из организма. Огњица која није сасвим „адушта" [паклена?] траје дуже време од оне која је сасвим „адушта", јер се код сасвим (праве) „адушта" огњице ретко може догодити да у току њеног трајања у разним временским интервалима наступи седам пута, изузев у случајевима када лекар није присутан да одстрани јед који плива поврх стомака из организма. Огњица која није сасвим „адушта" [паклена?] траје дуже време због тога што садржи у себи и неке особине гњиле огњице. Ако се ова огњица јавља сваког дана, она се може спречити одстрањивањем једа из стомака.

Када дође до појаве свакодневне огњице која настаје због путридних супстанци у крви, то можеш препознати по изгледу мокраће: боја јој је црвеноцрна и мутна. Осим тога, наведена појава је пропраћена високом температуром и сувоћом у организму. Ова огњица је или дуго-

трајна или смртоносна. Уколико дође до појаве огњице због гњиле флегме, дању или ноћу, она је веома опасна и дуго траје. Од ње се човек много тресе јер се гњила флегма ухватила око стомака као слуз, и она омета природно пробављање пошто је у својој суштини хладна. Ова огњица је опасна и због тога што наступа сваки дан и од ње нема човек мира ни тренутка. Особа која болује од ове огњице осећа ноћу велики страх. Због њеног враћања не може да се одмори, услед чега осећа велику малаксалост и тегобе у стомаку, па зато губи прохтев за узимањем хране а пулс јој је слаб и променљив. Ако се догоди да се ова огњица јавља сваког трећег дана, онда она неће имати нагли ток, нити ће бити праћена високом температуром, него само појачаном грозницом. Временски размак између једног и другог напада омогућује да организам поврати своју физичку снагу, па зато лакше подноси наступе дрхтавице. Уколико се догоди да је дрхтавица приликом свакодневне огњице у толикој мери јака, слично огњици која се јавља четвртог дана, онда би се могло догодити да болесник умре трећег дана после њеног наступа. И то стога што се он за тако кратко време не може опоравити. Супротно овоме, код огњице четвртинице он има два дана одмора, за које време може ојачати свој организам. Зато Хипократ каже да дужи временски период између једног и другог напада утиче на јачање организма. Треба да знаш да се она огњица која кратко траје назива огњица гњила, јер настаје због црне жучи. Ова огњица „четвртиница", која се назива с правом „адушта" [?] будући да је настала због црне жучи, често може трајати годину дана, са дужим или краћим временским прекидима и тешко се може излечити. Осим ако би до излечења дошло природним путем, само од себе, или услед пролива праћеног трајним чупањем у стомаку, или услед наглог повраћања праћеног дугом мучнином, или услед дужег лежања у постељи са дужим подношењем тегоба као што су болови, пурење крви из носа — које је исто тако праћено несносним боловима — или ако га буде лечила нека невешта особа дајући му при томе да много једе и пије и врло кратком временском року (краћем од једног часа), због чега долази до наглог повраћања свега онога што је појео, при чему из организма избацује и отровне пнеуме и јед. До наглог повраћања може доћи и ако болесник пије хладну воду, или ако је знојење изазвано вештачким путем у бањи (купатилу). Али све ово може утицати на то да се ова огњица одстрани из организма.

г) РАЗЛИЧИТА ПОГЛАВЉА ИЗ ИНТЕРНЕ МЕДИЦИНЕ

О прејознавању клиничке слике пре него што се неко разболи

Хипократ, учитељ, саветује сваком лекару када први пут дође ради лечења код неког болесника да се прво упозна са његовим општим здравственим стањем, а то се постиже прегледом мокраће и пулса. Из наведеног разлога преко ових чињеница не сме се површно прелазити. Осим тога, пре било каквог прегледа, треба да с њим поразговара о његовом свакодневном начину живота, тј. његовој исхрани, о томе која јела радо једе и у којој количини, да ли много пије или не, да ли много спава или не, да ли је преоптерећен радом или не, обичава ли да зими станује у топлим просторијама а лети у хладним, да ли често полно општи са женом или не, да ли живи у месту где је чист ваздух или не, као и о његовом старосном добу. Поред тога треба да му упозна природу, мокраћу и пулс, и на основу тога да донесе закључак о њему. Затим треба да му прегледа измет, јер уколико је болестан од неке болести запазићеш код њега ове појаве које ћемо ти описати: цурење крви из носа, огњицу, повраћање, огњицу четвртињицу, често знојење, врући јед, дрхтавицу која наступа сваког часа, велики осећај жеђи, губитак прохтева за узимањем хране, притисак у прсима, убрзано дисање, честу главобољу и сталну несаницу са психичким тешкоћама. Све ове промене установићеш у мокраћи, пулсу и излучевинама. На основу њих можеш донети суд о томе да ли су у питању акутне болести или не, тј. дуготрајне или краткотрајне, да ли ће код оних које се одликују високом температуром преовладати влажност или сувоћа, или — ако је у питању четвртиница — да ли ће се болесник трести и да ли ће та дрхтавица бити дуготрајна, те да ли ће при томе температура бити висока или не; затим, колико ће дуго она трајати. На основу свега тога треба да закључиш да ли ће од те болести особа коју лечиш остати жива или не. Поред тога треба да обратиш пажњу и на ове појаве: да ли болесник често мокри или не, повраћа ли често или не, да ли му лице изгледа модро, слично олову, или не, да ли му је лице бледо, анемично, потамнело, или не, као и да ли му је нос оштар и зашиљен. На основу ових симптома, као и промена у мокраћи и пулсу, може се извести неки закључак. Уколико будеш приметио да му је лице тамнобледо, као што смо већ споменули до тога је дошло због присуства хладних пнеума. Али немој веровати мојим речима док претходно не прегледаш мокраћу. Уколико будеш видео да је она бистра и са зеле-

ном нијансом, онда моје гледиште може бити прихватљиво, тј. да су пнеуме утицале на то да се охладе природна топлота и крв, и да се флегма подигла изнад једа, што је од утицаја на његову нормалну функцију. Због тога ће јед у стомаку бити кисео и тиме постати опаснији по организам. Особе које су навикле да мало једу лако оболе. Уколико им се не да ништа да једу, оне ће нагло ослабити и због тога што је функција стомака била умањена, а њихов стомак ће моћи да пробавља мале количине хране, па ће зато код болесника бити смањен прохтев за узимањем хране. Уколико им будеш давао да једу, због умањене физиолошке способности може им се догодити да умру. Због тога треба да те научимо како ћеш поступити у наведеним ситуацијама. Хипократ каже да ћеш, уколико таквим особама даш да једу, још више допринети погоршању болести, слично ономе као када се огањ потпаљује новим огњем.

Оно што сам ти о томе већ рекао и сада потврђујем, и говорим ти да ако хоћеш лечити треба да обратиш пажњу и на њихово доба старости, као и на отпорност организма, тј. да ли су у питању старе и слабе особе или лица, пошто се ове три групе лече на један начин. Таквим особама најпре треба дати млеко од бадема са шећером и понеко ровито жуманце умућено са малом количином шећера, компот од воћа, варену цвеклу, супу од младе пилетине, кисео хлеб [. . .] и јечмену воду са шећером. Наведене животне намирнице, припремљене на споменути начин, повољно утичу на организам јер га прочишћавају и јачају. Уколико после тога наступи велики пролив, подај им оне лекове који утичу на постепено смањење или престанак пролива и окрепљују их. Уколико видиш да је дошло до наглог затвора подај им лекове који ће их постепено отворити и ојачати.

Говорио сам ти о томе како се лече слабе старе и младе особе, а сада треба да ти кажем како се поступа са онима који узимају храну у изобиљу. Казао сам ти шта ће се догодити ако им даш да превише једу, као и када им то ускратиш. Исто тако кажем ти да, ако их оставиш неколико дана без хране и после им даш да једу, не чиниш добро. Погрешио си из два разлога. Прво, због тога што им ниси дао да једу, па си зато јетру оставио да испадне из функције, и друго — што си дозволио да неколико дана уопште не узимају храну а после им дозволио да претерано једу. Због неузимања хране, пошто им желудац слабо вари, оно што си им дао да једу не могу пробављати, па им се зато храна нагомилава у стомаку заједно са једом. Из наведених разлога хоћу да те научим како ћеш им давати храну. Ако заиста намераваш на прави начин да их лечиш, треба најпре да им поправиш функцију стомака, а то можеш најбоље учинити ако им даш да узимају јела припремљена од раније споменутих врста намирница од којих ће повраћати. После тога функција стомака постепено ће се поправљати и изгубљени прохтев за јелом повратити. Када се изгуби прохтев за јелом, желудац би, после тога, код болесног човека требао да буде у нормалној функцији, јер се ослободио оних пнеума које су раније штетно деловале на њега. Уколико хоћеш да га натераш да повраћа, подај му најпре једну унцу ђулапа од сирћета помешану са три унце млаке воде и после тога ће повраћати. Затим му подај да поједе компот од киселог воћа да би повраћао два до три јутра, дотле док ти се не учини да је довољно повратио. После тога подај му да једе она јела која освежавају и јачају организам.

О томе како треба дати болесним особама да пију јечмену воду и ђулап од сирћета услед горе описаних болести

Приликом давања јечмене воде са ђулапом од сирћета у терапијске сврхе, треба водити рачуна о томе да сирће буде жуто као вино. Јечмена вода се припрема на овај начин: узми четири литра воде и две унце јечма (али пази да при томе не узмеш нов јечам), и то кувај у лонцу док не видиш да је вода постала жута. После тога скини то са ватре и остави да се избистри, што је врло значајно и корисно. Овде ти напомињем да ниједан лекар није био у стању сасвим да испита од какве је све користи јечмена вода, било да се ради о води припремљеној од јечма или његовог брашна. Јечмену воду добро је узимати против акутне и перакутне огњице, јер снижава телесну топлоту и помаже варсње, а такође утиче на евакуацију гасова и на смањење отока. Осим тога, због своје велике хранљивости, она је од велике користи за организам. Зато треба да знаш да је, осим као лек против акутне и перакутне огњице, она и врло хранљива. Препоручљиво је да се ђулап, који се припрема од јечмене воде и сирћета, укува са додатком шећера, али он се тада не може употребљавати за лечење оних који имају метеоризам.

Лечење од акутне опљице

Раније смо већ говорили о ослобађању организма од штетних елемената употребом лекова, као и о начину његове исхране, али корисно је да ти у вези са овим још нешто напоменем. Ако желиш да ослободиш болесника од високе температуре, онда ово треба да чиниш постепено. При овоме треба да му дајеш да једе она јела која проузрокују хладноћу и одстрањују температуру из организма. Поред тога треба га чувати од загађеног ваздуха, преселивши га у неко здраво место где је ваздух чист, све време стављајући му хладне облоге. Даље, давати му да једе она јела која су припремљена од животних намирница које су по природи хладне, затим припремати му чај од куваних синопа, шипака или од сока госпиног биља. Овај чај који му будеш припремио треба да дуже времена држи у устима, јер што дуже буде то радио (што га више буде држао у устима) јаче ће утицати на секрецију. У многим случајевима на ово повољно утиче и клистирање са течношћу припремљеном од хладних биљака, затим од сока лубенице, краставаца, бундеве [. . .], ружиног уља помешаног са мало камфора. Ове клистире Хипократ највише препоручује за лечење акутне и перакутне огњице. Хипократ такође сматра да таква особа треба да се пресели у места где је чист ваздух. Уколико она није у могућности да промени место боравка, онда је треба хладити и дати јој да пије вино. У случају да осећа велику жеђ, треба јој дати да пије мало слатке воде, али не чисте него помешане са јечменом водом, па и то јој не треба давати онолико колико она жели. Ако установиш да је дошло до повишења телесне топлоте, онда оболелог умивај водом у којој су претходно били потопљени изданци врбових гранчица или јој је била додата ружина водица, водица локвања или љубичице. Ако се ради о јакој особи, онда узми већу количину ружине водице и лишће мурте или наранџе, прах од сандалије, мало камфора, и у то досипи неколико

капи вина које има добар мирис. Све ће јој ово добро користити као заштита од било које врсте загађеног ваздуха.

О начину исхране говорили смо ти раније; у случају да приметиш да услед постепеног хлађења организма болест почиње постепено да пролази, онда болеснику подај да пије сок од бундеве или лубенице, а затим сок од краставаца или салату са сирћетом, што ће му бити од користи. Уколико се ради о слабим особама, најпрепоручљивије је да им сасвим утолиш жеђ и снизиш им телесну топлоту, дајући им у ту сврху кисео хлеб умочен у пресну сурутку. Ако приметиш да са појавом температуре наступа и пролив, онда им подај да једу кисео хлеб наквашен у соку од киселих шипака или киселог грожђа. Док, уколико имаш воду од грахора, подај им њу да пију и стављај им облоге од ружиног сока, наравно уколико је доба њеног цветања. У случају да није, онда им то чини са ружином водицом и прахом од сандаловог дрвета, као и са камфором и са водом од коријандера: све то заједно помешај и стави болеснику облоге на стомак и чело. Уистину ти кажем да то хлади и спречава појаву температуре. Уколико се догоди да немаш ниједан од горе описаних лекова, ти онда узми буачак, сирће и ружину водицу, а уколико ни њих не буде — онда узми само сирће и стављај му облоге. Ако наступи обољење плућа, кашаљ или осећај некакве тежине у глави, онда то говори да су се у њој накупиле пнеуме и зато болеснику треба ружином водицом мазати чело односно слепоочнице. Уколико немаш ружину водицу намажи му главу са сирћетом и нека је пари. Ако закључиш да до тога није дошло услед обољења органа за дисање, нити од било чега другог о чему смо ти раније говорили, ти пази да при овоме не поступиш онако како то чине неки лекари који — када примете да таква особа нема високу температуру у глави — ошишају јој косу и намажу главу женским млеком. Ако будеш тако поступио погрешићеш, јер због тога болеснику може да се појави апостесма у глави и он може да умре. Уколико приметиш да је до појаве температуре дошло због колере, слободно му можеш ошишати главу и намазати је женским млеком. Закључићеш уколико пати од несанице, односно мало спава, да је до температуре дошло због колере. При томе нсе му је сув, осећа велику жеђ и нема апетит. Када уочиш горе описане симптоме све твоје мисли треба да буду усмерене на то како да га ослободиш отровних пнеума у стомаку. Уколико му нос и лице буду изразито црвени, због чега изгледају као да су отечени, нећеш погрешити ако му пустиш извесну количину крви из носа или му хладиш јетру хладним облозима. Приметиш ли да му је стање променљивог карактера, и на основу постојећих симптома установиш ли да ће наступити знојење, обрати већу пажњу на њега и немој му стављати хладне облоге јер га то исцрпљује. Ако установиш да је у питању акутна огњица треба да му ошишаш главу, јер уколико то не учиниш нашкодићеш му зато што ће пнеуме кружити, односно оне ће се поново вратити на исходишно место, па ће се саме разграђивати проузрокујући тиме велике тегобе у глави. Уколико болесник осећа потребу за спавањем подај му мало семена од црног мака: тако ћеш му помоћи да заспи.

*Напомена о оним акутним и смртоносним болестима које се јављају при појави акутне опљице и грознице**

Прво ћемо се осврнути на појаве које настају у акутној опљици и грозници, а после тога говорићемо о њиховом лечењу. Поред њихове поделе на врсте осврнућемо се и на узроке њиховог настајања. То ти говоримо зато што се при јављању ових обољења обично прво јавља дрхтавица, а потом грозница са високим температуром, зевањем и слабим знојењем. Затим долази до изненадног крварења из носа, које може трајати дуже време и повремено бити праћено малаксалошћу, општом слабошћу, осећањем велике жеђи, дубоким сном са тешким буђењем, јаким боловима у глави, сталним кашљем, грозницом, губљењем прохтева за јелом, или — уколико овај постоји — храна се болеснику чини као да је без икаквог укуса, што је све праћено слабим варењем и сталним штуцањем.

Лечење од грознице и телесне изморености (ломности)

Треба да знаш да се при свакој грозници у организму непрестано смењују хладни и топли таласи, тако да након хладних наступају топли, због чега се болесник интензивно зноји. Ово знојење није повољан знак јер се зној због поновног наступања хладноће не може сасвим излучити, па се кроз кожу поново враћа у организам. У том случају искусан лекар требало би да болеснику увије прсте на рукама и завије чланке на ногама, намаже му стомак маслом од копра или уљем од романике, пошто ће му користити при знојењу. Скрећем ти пажњу да треба да му завијеш споменута места на телу, било да се ради о акутној или опљици неке друге врсте. Поред тога, треба да га намажеш уљем од романике које је помешано са истуцаним кореньем од крина. Постоје и други лекови који добро делују на споменуто обољење као: дивљи рен, рицинус, рута, дивљи босиљак, баучак, бибер. И ако му даш било који од њих, биће му од користи. Оног тренутка када ишчезне талас хладноће треба да припремиш маст којом ћеш га намазати. Маст се припрема на овај начин: узми семе од синопа и ашафетида и скувај га у води, затим процеди и у ту воду додај исту количину маслиновог уља, па поново кувај све док вода не прокључа. Са тиме га намажи као што је горе описано, јер ће му то помоћи.

О припремању масти за горе описану болест

Ова маст се припрема на следећи начин: узми копар, мирту, руту, дивљи босиљак, бибер и бухач, и све то заједно добро скувај у вину, затим процеди и у то вино долиј уље од сузама, па опет кувај све док вино вино сасвим не испари тако да остане само уље. То је уље добро за раније описане болести, а за њих је добро и „обротано" уље. И да знаш да је мазање таквим уљем корисно [. . .]. Осим тога користе за оне болести и поједини напици; најбоље болеснику можеш помоћи ако му будеш

* У старој медицини грозница (дрхтавица) није сматрана синдромом обољења већ посебним обољењем. (Прим. прев.).

давао да пије млаку воду. Уколико приметиш да му се после попијене воде није жеђ утолила, скувај у води семе од аниса, дивљег босиљка, селена, копра [. . .], рута и куст, јер треба да знаш да свака биљка која је по својој природи топла апсорбује грозницу и спречава дрхтавицу, а када будеш успео да одстраниш грозницу успећеш да одстраниш и температуру. Ако видиш да и после смењивања топлог и хладног таласа у организму не долази до процеса знојења, подај му да пије у малој количини топле воде мало сока од вргања са мало опија, након чега ће се ознојити. Или му подај митридато, цимет, бибер, дивљи босиљак или медени сируп у коме су били скувани рута и ашафетида, бухач и бибер.

О лечењу пре него што наступе дрхтавица и грозница

Уколико желиш да човека излечиш од горе описаних болести, или спречиш да од њих оболи, прво треба да установиш његово здравствено стање и то бар један час пре наступа напада дрхтавице која настаје услед грознице. Неопходно је, при томе, да му даш да пије одговарајуће пилуле, и то један час пре појаве дрхтавице. А те се пилуле овако припремају: узми измирну, мира и опија, и све то истуцај заједно; затим додај мању количину крављег лоја и мешај док не буде налик на тесто, па од тога начини пилуле. На један час пре наступа дрхтавице постави га у седећи став и постељу помери поред пећи, при чему гледај да кућа буде добро загрејана. Нека се ту, поред пећи, добро загреје, а потом му подај пет комада оних пилула са мало топлог вина. Затим нека легне и добро се покрије, и тако лежи све док не видиш да почиње да га хвата грозница. За све ово време немој више ништа предузимати него сачекај други временски рок, седми дан. Уколико приметиш да у том временском року наступа дрхтавица, тог часа му подај једну кашику [. . .] горке тиквице [. . .]. Ако немаш при руци ниједан од ових горе описаних лекова, ти му подај ауре или златне пилуле, јер су оне најефикасније за лечење горе описаних болести.

Лечење од претераног знојења при акутној опљици и грозници

Претерано знојење које прати поменуту болест треба лечити односно спречити и свести на што је могуће мању меру, јер уколико то не учиниш таква особа ће много ослабити пошто ће се знојењем излучити велика количина течности из организма. Зато је препоручљиво да таква особа буде смештена на хладно место. Ако се ни на овај начин не може спречити претерано знојење, онда јој треба ставити хладан облог од сирћета и ружине водице на полни орган. Док зној не треба често отирати јер ћеш јој на тај начин сувише исушити кожу, па услед те сувоће може доћи до несвестице или појаве дрхтавице. И да знаш, што болесника будеш више брисао знојење ће бити све интензивније, а услед тога и већи губитак течности из организма, па се он суши и гори сам. Уколико му не обришеш тај зној, он ће се згрушати на површини коже и болесник се више неће знојити. Поред тога, треба да га намажеш соком од врбе [?] или маслом од шипка, маслом од мирте или машћу која хлади. Ова

маст се припрема на следећи начин: узми цвеће од шипка и мирте, сок од дивљих јабука, сок од дивљих крушака и исту количину маслиновог уља. Све заједно добро прокувај, а потом процеди и тиме га намажи; тако ћеш сасвим спречити процес знојења. Уколико не будеш имао горе наведене лекове, онда га намажи сирћетом помешаним са водом. Још боље ћеш учинити ако у том сирћету помешаним са водом скуваш шипшкије; ово делује ефикасније против знојења. Ако видиш да му знојење и после тога не престаје, ти га онда намажи соком од дивљег грожђа, соком од врбе или соком од чуваркуће [?]. Уколико ни тада не престане, обложи му цело тело лишћем од букве наквашеним у сирћету. Осим тога подај му да пије ђулап од сирћета. Ако видиш да и након свега тога не можеш зауставити знојење, онда му стављај снежне облоге на прсте и табане, а у случају да немаш снега — ти га онда окупај у хладној води, разуме се ако је довољно јак да то може поднети.

О јаком цурењу крви из носа код особа оболелих од акутне опьаце

Треба да знаш да ако човек лежи оболео због акутне огњице па почне да му цури крв из носа, то у сваком случају не треба спречавати. Али уколико видиш да много цури, и да човек због губитка крви малаксава, онда му стави [. . .] на затиљак, и то с оне стране на којој му је ноздрва из које му тече крв. У случају да му тече из обе ноздрве, ти му му онда постави [. . .] с обе стране. Затим му убрусима обмотај сваку руку посебно и смести га на хладно место; истовремено нека накваси полни уд са сирћетом. Уколико видиш да крв постепено престаје да цури, то му онда немој поставити [. . .]. Раније смо ти описали и друга средства којима се може крв зауставити. Ако се догоди да особа има огњицу четвртиницу и крв почиње да јој цури из носа, ако то није у великој количини, онда се надај скором оздрављењу.

О повраћању

Видиш ли да особа која је оболела од огњице четвртинице или од акутне огњице (које настају због сувишне количине једа у стомаку) не повраћа, онда ти болесника натерај и на ово: подај му да пије ђулап од сирћета помешан са топлом водом, наравно само у оном случају ако видиш да је то у стању да поднесе. На тај начин очистиће се стомак од нездравих пнеума и једа. Уколико установиш да се тиме неће ослободити од свега овога, онда му подај мало алоје са [. . .], јер ће му много помоћи. Затим му опет подај ђулап од сирћета или од шипка, па ако видиш да повраћа тај ђулап подај му у три пута сок од шипка, али не сувише кисео. Поред овога подај му ђулап од метвице — ставивши у њега неколико зрна од киселих шипака, али да не буду сувише кисела, јер ћеш у обратном случају спречити евакуацију штетних пнеума из стомака, односно сам процес повраћања. Уколико се догоди да те штетне пнеуме буду одстрањене болесник ће осетити малаксалост и повраћање ће бити све интензивније. У том случају можеш му дати сваку врсту хране и то која је по природи кисела; ако није кисела онда је треба преузимања закиселити. Затим му

стављај хладне облоге на стомак, наквашене у куваном киселом вину или сирћету. Када је избљувак црне боје или боје земље, онда намочи сунђер у сирће и постави оболелог на стомак — што ће му бити од користи. Ако се догоди да ово не спречи даље повраћање, ти онда покушај да то учиниш са другим лековима, о којима је било писано у другим списима.

О проливу

Још од раније смо ти говорили о проливу, а сада ти само напомињемо да, ако установиш да излучени измет заудара, будеш сигуран да је до ове појаве дошло због присуства једа. При оваквој појави, без обзира на отпорност организма, корисно је да то стање потраје дуже. Када је пролив сувише чест болеснику треба испитати мокраћу и обратити пажњу на опште стање организма. Ако приликом прегледа измета не установиш у њему крв и мехуриће гаса, нити је боја измета слична боји земље, а уз то још не садржи излучене и некротичне комадиће слузокоже црева, онда се не мораш журити са лечењем. Наравно, само под условом да је кондиција болесника у задовољавајућем стању и да процес не траје дуго. У случају да установиш неку од наведених промена, онда пролив треба зауставити. То се постиже давањем болеснику старог сира куваног у оцту са додатком сока од боквице. Подај му, осим тога, електуарио од оскоруша и друге лекове који хладе и умањују секрецију, а о чему смо ти говорили у ранијим поглављима.

О великој жеђи

Оним особама које осећају велику жеђ треба прво ошишати косу, а а потом главу намазати ружиним уљем. Поред тога треба им дати да пију сок од лубенице и да једу мешавину начињену од семена краставаца, лубенице, бундеве и диње, и да непрестано држе у устима комадић шећера. Осим тога, подај им да једу куване шљиве и вишње, али при томе пази да не буду заслађене са медом. Затим им подај сок од сладића са семеном од лоћике (салате) и сок од плода тамархинде.

Рећи ћу ти како да знаш да ли је до наступања те жеђи дошло због врућине или хладноће. Хипократ сматра да се она, ако је до ње дошло због хладноће, може сузбити дугим спавањем, а ако је узрок жеђи велика врућина, онда ћеш то познати по томе што се она може угасити дугом несаницом.

О прекомерном спавању у огњици

Ону особу која за време огњице сувише дуго спава треба често будити, а то ћеш учинити гласним причањем или смејањем, тако да та бука може да је пробуди. Али, догоди ли се да она и поред тога и даље спава, ти јој онда завежи полни уд и чврсто га затежи све дотле док не осети бол. Осим тога, стави му у очи кап ружиног уља. Уколико се догоди да се болесник и поред овога не буди, ти му онда постави мирисаву смолу испред носа; а уколико немаш миро ти, место њега, употреби голубињи измет и постави му вандузе између плећа.

О онима који осећају велики притисак (тежину) у глави и због тога не могу спавати

Приликом таквог стања на те особе треба пазити и не треба им дозволити да руком чешу или трљају главу. Главу им немој прати пећем, него је само намажи маслом од ромонике или од исопа, и подај им електуарио од рицинуса.

О оним особама које леже у опћинци и због тога се непрестано окрећу с једне на другу страну, немогући да се смире на једном месту

Уколико наступи овакво стање код болесника, онда треба да размислиш како ћеш да му начиниш и припремиш уље које ће ефикасно деловати против таквог стања у његовом организму. То уље се овако припрема: узми маслиново уље и семе од лоћике (салате) и са тим поступи на исти начин као кад припремаш уље од руже. На исти начин се припрема и уље од локвања као и уље од бундеве. Пошто си му, претходно, ошишао косу, намажи му тим уљем главу и нос. При томе нећеш погрешити ако му даш да мирише корење од мандрагуре или локвања, али пре тога болесника треба удаљити од ватре. Ако приметиш да овакав начин лечења не делује ефикасно на његово стање, односно да болесник не може ни после овога да се смири, онда му подај ђулап од млека. У случају да се ни на тај начин не може смирити, подај му неколико упаљених свећа да их држи у рукама, а око њега нека људи галаме и гласно говоре. Осим тога, привежи му сваку руку посебно у пределу шаке са крајем одела и што више затегни тако да осети бол, а ноге му, такође, свежи у области глежњева. После извесног времена одвежи му прсте на рукама, узми свеће и постави их у свећњак покрај њега, и у онај час када затвори очи ти му реци да спава.*

[. . .] непрестано, док не видиш да си му одстранио слуз и рапавост језика. Уколико установиш да у томе ниси успео, ти онда узми сунђер и накваси га у ружином уљу, које си пре тога мало посолио, и тиме му отари језик, јер ће му то много помоћи при оваквом стању. Говорио сам ти да до наведених промена долази због велике сувоће, зато би требало сам да размислиш о томе како ћеш је одстранити. Познато ти је да у случају оваквих промена болесник треба да узима течна јела која хладе, што ће ублажити клиничку слику. У случају да си ово сметнуо с ума, ми ћемо те на то подсетити. Видиш ли да наведеним средствима ниси успео да му одстраниш рапавост језика, било бо добро да му даш и друга средства која хладе и омекшавају. За ово је препоручљиво да болесник држи у устима баупио наквашен у ружиној водици, или семе од дуња и јабука наквашено у ружиној водици, или оно семе које се налази у тамархинди (индијској урми). Осим тога, може да држи у устима комадић индијске соли величине бобовог зрна, при чему му не треба дозволити да спава на перинама; реци му да приликом спавања заузме обрнут, супротан положај: са ногама на јастуку а главом доле.

---

* У наставку следи л. 99 б који због оштећења није могао бити транскрибован и преведен. (Прим. прев.).

Овде почиње о јакој кијавици

Када видиш да човек много кија у огњици, при таквој појави треба да будеш опрезан и да је спречиш јер у супротном, ако га оставиш у таквом стању, може доћи до појаве разних болести које проузрокује кијавица. На пример, услед тога глава због пражњења постане лака, па наведена појава може изазвати цурење крви из носа, после чега човек ослаби и може му се јавити вртоглавица. Зато треба да му често трљаш нос, врат и грло, а палцем горње непце. Ово се ради тако да му прво отвориш уста, истовремено стиснеш му јако прсте на рукама и укапаш му у уво неколико капи топлог маслиновог уља. Испод главе му стави топао перјани јастук и чувај га од хладноће.

О главобољи за време акутне опљице

Таквој особи треба прво да свежеш руке код прстију и ноге код зглобова (и то сваку посебно), затим да је јако масираш, трљаш јој длanове, а осим тога и ошишаш јој косу. Поред тога пери јој главу често водом у којој су биле куване ружица и лубеница, затим је осуши и намажи ружиним уљем. Ако видиш да јој од тога није лакше, ти јој онда намажи главу уљем од камилице и подај јој лепу ариопопавиш [?]. Уколико сматраш да је у питању јака особа, мажи јој главу често козјим млеком, док ако се ради о слабој особи онда женским млеком. При томе води рачуна и о томе да јој стомак не буде пун хладних пнеума, јер се може догодити да после мазања поменутим средствима оваква особа и даље спава, после чега ће осећати тегобе. Ако установиш да њезин организам садржи сувише хладноће, а ради се о јакој особи, ову треба да уклониш са лековима који не делују драстично. Ако су у питању слабе особе, онда их треба клистирати, јер се на овај начин евакуишу из организма гасови који су настали због постојеће хладноће.

Овде почиње о појави кашља код болесника за време опљице

Да знаш да се кашаљ код оваквих особа јавља због велике врућине и губитка течности из организма, јер та врућина загреје плућа и суши их више него што то треба, и тиме зачепљује дисајне путеве, што доводи до стварања пене која проузрокује појаву кашља. Због тога такве особе треба да у устима држе пилуле „дебјеке" [?], а уколико их немају онда нека узму сок од госпиног биља или уместо овога нека употребе исту количину баучка (псилиума) увезану у крпицу наквашену у ружиној водици, и нека тиме често влаже језик.

О губљењу прохтева за узимањем хране код болесника за време акутне опљице

Када човек лежи болестан од акутне огњице, па је због тога изгубио прохтев за узимањем хране, треба да зна ш да је то због згуснутих пнеума

које поремећују функцију мозга. А до тога долази зато што те пнеуме покрећу јед, који због тога почиње да ври у стомаку више него што је потребно. У оваквој ситуацији треба да му помогнеш, а то ћеш учинити ако му најпре саветујеш — разуме се ако установиш да то његовом организму одговара — како ће најлакше да повраћа. То ће постићи на тај начин да прст стави у грло. Ако у томе не успе, нека то понови више пута. Уколико се догоди да и поред тога не може да повраћа, онда му треба испитати стање мокраће. Ако при томе установиш да му је мокраћа на рубу тамна а да се на дну примећује талог сличан блату, онда буди сигуран да је конституција његовог организма јака и да су се густе пнеуме и јед у стомаку спекли (стврднули), због чега не може добро пробављати. Када желиш да одстраниш из стомака те згуснуте пнеуме и јед овако поступи: прво му подај ђулап од сирћета помешан са водом, али само у случају ако је његов организам отпоран. У тај се ђулап може додати и комадић од вргања величине бобовог зрна. Уколико болесник поврати, знај да ће му се повратити прохтев за узимањем хране и тиме ће му се знатно олакшати опште стање болести. Поред тога, треба да нађеш пријатне мирисе и да му их стављаш испред носа да их мирише, а то су следећи мириси: комадић платна натопљен у сирћетном раствору и одговарајућа количина летуарија са мало вина. Уколико хоћеш, можеш му дати и малу количину јела припремљеног од јетре, бубрега итд. помешаног са сирћетом, или месо од младе јаретине, исто тако помешано са сирћетом. Исецкај, затим, било коју врсту воћа које хлади и додај у то мало пелина и постави му на стомак. Ако му при том намажеш стомак ружиним уљем, још више ћеш му помоћи.

О онима који имају црн језик за време опљице

Пре него што приступиш лечењу оболелог треба да му са баучком (псилијумом), помешаним са ружином водицом, отареш прњило са језика. У случају да га не можеш лако одстранити, ти му намажи језик са ружином водицом помешаном са бадемовим уљем. Ако у ову емулзију додаш и мало шећера нећеш погрешити.

Овде почиње о онима који имају дрхтавицу праћену са високом телесном топлотом (температуром)

Треба да знаш да дрхтавица настаје услед присуства велике количине једа у стомаку који превише ври, па се због тога шири ван њега и у друге органе. Зато таквој особи, пре него што је ухвати дрхтавица, треба дати једну коцку од киселог хлеба наквашену у соку од шипка и у соку од киселог грожђа. При овоме треба да знаш да је, и кад наступи дрхтавица, тиме најбоље можеш лечити. Ако је неопходно, подај јој и мало старог вина у количини од три унце. Много ћеш јој помоћи и ако јој даш кувани јечам са неколико зрна од киселог шипка.

Овде почиње о отежаном дисању за време болести

Знај да до отежаног дисања може доћи из више разлога: прво, због сталног губљења влажности из организма, што доводи до сувоће у дисајним путевима услед чега они постају сужени. До овога може доћи и у случају када из главе почиње да се шири по бронхисима и њиховим гранама густа слуз, при чему постоји опасност да се човек угуши. Друго, наведена порава може наступити и услед постојања природних пнеума које су се нагомилале у жилама главе и грла, због чега човек изгуби глас и моћ говора, и зато шишти као губавац. Сва три описана обољења лече се тако што болеснику треба дати ону врсту лекова који хладе и појачавају секрецију, чиме спречавају да се због тих болести човек угуши. Ти се лекови овако припремају: узми прах од белог сандала и помешај га са ружиним уљем и тиме му мажи стомак и грло. Затим узми кору од зелене бундеве, истуцај је и помешај са претходним, па је болеснику стави на стомак и око грла. Поред тога, намажи му грло кокошијом, гушчијом или пачијом машћу.

Овде почиње о великој потиштености која се јавља код човека када лежи у акутној огњици

Када човек лежи у акутној огњици и падне у дубоку депресију треба знати да то утиче да неке пнеуме почну да се шире према површини стомака, услед чега се јавља чупање и пробадање. Због тога му треба хладити и окрепити стомак, што се постиже оним јелима која се препоручују за исхрану преко лета. Затим му намажи стомак ружиним уљем помешаним са белим сандалом или гушчијом, кокошијом или пачијом машћу. Поред тога, свежи му руке код прстију и ноге код зглобова и подај му да мирише пријатне мирисе. Затим, нека једе јела која хладе и имају пријатан мирис, који ће добити ако се пошкропе ружином водицом и са соком од локвања, помешаним са белим сандалом. Исто тако, многима користи и ако се клистирају са лековима који хладе. Клистир се овако припремају: узми сок од бундеве, сок од тлоша [?], сок од шемпор виве [?], ружино уље и све то помешај. Ово ће му бити од користи.

Овде почиње о тешкоћама при гутању

Да знаш да они који тешко гутају сигурно имају велику врућину у стомаку, која се споља слабо осећа. Та врућина осуши им гркљан и зато он постаје рапав и сув, због чега болесник тешко гута. У таквој ситуацији одмах му пусти крв из јетрене жиле и клистирај га лековима који хладе и отварају. Ти лекови не смеју да хладе [?] и спадају (сврставају се) у други степен. Осим тога, подај му да пије воду у којој су биле куване шљиве и индијске урме.

О онима којима су чешйо хладне руке и ноїе

Хипократ говори да многе особе имају одоздо затворен стомак, а отворен одозго, због чега имају високу температуру у организму. Ова врућина шири се према глави не обухватајући остале делове тела и због тога су болеснику руке и ноге хладне. Такве особе треба да често држе руке и ноге у топлој води и не би требале пити хладну воду.

Овде почиње о огњици и грозници које настају због колере

Знај да постоје три врсте грознице које настају због присуства велике количине колере у организму. Прва је она која траје један дан, а другог већ почиже да јењава; друга траје само један дан. При појави ове последње многи лекари греше ако је не сматрају болешћу. Трећи облик се назива каужон и његови су симптоми исти као код већ споменутих огњица. Разлика је само у томе што, у периоду од наступања овог облика огњице и њеног попуштања, болесник непрекидно има температуру. Она огњица која траје један дан а други не, није много опасна по човека и настаје због правог једа. До њене појаве може доћи и услед густог гњилог једа који се помешао са флегмом и почиње да се распада. На тај начин настаје горе описана огњица. И да знаш сасвим поуздано, да се у овој огњици, када после попуштања грознице поново наступи напад температуре, ради о грозници која је настала због постојања споменуте гњилости. Овде треба додати да ће, ако ова огњица траје дуже време, доћи до отицања слезине (спленомегалије) и појаве хидропса — који се још назива хидропизам. Грозница која се зове каужон спада по својим одликама у групу свакодневних огњица, с тим што у почетку има тежи облик и што се брзо шири по свим жилама и јетри, премда најчешће оштећује оне жиле које се налазе у близини срца. И у оној грозници која [. . .] јед се такође шири по жилама, а у грозници која настаје због једа тај јед доњиже бива накупљен између коже и поткожног ткива, због чега болесник не осећа жеђ. Док у грозници која [. . .], болесник осећа велику жеђ, затим дубоку потиштеност и не може да се скраси на једном месту. Осим тога, веома је нестрпљив и склон свађању, у устима осећа велику горчину и сувоћу, глава га све више боли, док је врућина све јаче изражена.

2. СПИСИ О ЗАРАЗНИМ БОЛЕСТИМА

а) УВОД У ЕПИДЕМИОЛОГИЈУ (л. 61а — 64а)

Овде почиње о инфективној опљици и о њеним врстама. О великим и малим богињама и о другим болестима које имају епидемијски карактер

Догађа се да се ваздух затрује и да у њему постоји гњилост (инфективна мијазма). Такође се догађа да се затрује и вода када доспе у њу гњилост из ваздуха, која под утицајем топлоте или хладноће [?] почиње сама од себе да се распада и шири непријатан задах. Аристотел, учитељ, сматра да у природи постоје само четири основна елемента који не могу сами од себе да труле: први би био вода, други земља, трећи ватра, а четврти је ветар. Према томе, они који су тврдили да се ова четири елемента могу распадати били су на погрешном путу, због тога што ти основни елементи не садрже у себи никакав отров нити гњилост. Да би могао да разумеш како може доспети гњилост у ове елементе, ја ћу ти то објаснити. То се најчешће дешава ако наступи у војсци велики помор услед присуства гњилости (инфективне мијазме), па се лешеви не могу покопати већ се бацају у воду или остављају незакопани, да се распадају Ово се догађа и ако, због великих угинућа изазваних разним епизоотијама код домаћих и дивљих животиња и гмизаваца, у ближој и даљој околини њихови лешеви остану незакопани, па се под утицајем сунчеве топлоте распадају, ширећи у својој околини непријатан задах трулежи. Затим се исто ово дешава и ако се у текуће или устајале воде бацају лешеви. На тај начин ваздух и вода постају гњили (инфективни) јер се они сами од себе не могу распадати, осим ако се не помешају са покваренim ваздухом који садржи у себи гњилост која може доспети преко ветра и у здрава места и тада она, због њеног присуства, постају затрована и трулежна, односно заражена. Много пута се догађа да се затровани ваздух ствара и у шупљинама земље [?], о чему пише Аристотел у књизи *О природи ствари*, па се преко те гњилости могу затровати (инфицирати) ваздух и вода. Та „гњилост" штетно делује на људски организам, јер она утиче на појављивање инфективних огњица. Од сувог и загађеног ваздуха настају и колеричне огњице. Инфективне огњице могу настати и из других узрока и то најчешће онда када је време облачно и ваздух влажан. Ако је лето суво и није кишовито, ређе ће се појављивати инфективне огњице. Али у случају да се јаве, оне ће бити теже и раширеније од осталих огњица. Због тога и Аристотел каже да на њихово појављивање најповољније утичу сезонске атмосферске прилике. Са овим

гледиштем многи се не слажу, тако да једни говоре једно, а друго друго. Али они који тако мисле у заблуди су: у оно о чему смо ти у вези са овим раније говорили имали смо прилику да се и лично уверимо. Из наведеног разлога сматрамо да треба да ти укажемо на чињеницу да епидемије настају из два узрока. Први је гњилост (инфицираност) воде и ваздуха, о чему смо већ раније писали, док у други спадају атмосферске прилике, са којима треба да се доведе у везу и утицај околине. Велики утицај на појаву епидемије имају нарочито атмосферске прилике, као и самз околина. Влажност присутна у атмосфери утиче да и ваздух постане влажан, што опет има велики утицај на сам процес распадања и то не само у води већ и на земљи. У оваквој ситуацији инфицирани (мијазматични) ваздух доспева до срца и инфицира животни дух који се налази у њему, као и природни животни дух. Када тај затровани ваздух доспе до срца и око њега се накупи, онда се знатна количина телесне течности почне разлагати. То проузрокује стварање велике топлоте и она, пошто изађе из унутрашњости организма, почиње да се шири по целом телу. Услед присуства те гњилости настају инфективне огњице. Због тога ће се, ако људи буду изложени деловању оваквог ваздуха, код њих јавити оваква врста огњице. Али, и поред тога што је мијазматични ваздух доспео у људски организам, он на свакога не мора увек штетно деловати, већ само на оне који нису предузимали никакве превентивне мере пре него што се појавила инфективна огњица у околини, или ако им је организам већ био пун нездравих (мијазматичних) пнеума. Они код којих то не постоји нека се не плаше да ће оболети од инфективне огњице. Организам бива нарочито ослабљен због претераног сексуалног општења. Затим због превеликог знојења, нарочито онда ако су се, због честог купања, отвориле поре на кожи. У случају када не постоје препреке за инфекцију услед дејства спољне топлоте, отпорне снаге организма биће сасвим ослабљене и он ће бити доведен у стање потпуне неотпорности. Ово се може лако препознати по постојању високе огњице, па изгледа као да организам гори у пламену, односно као да се налази у пламену. Због великог испаравања течности из организма болесник стално осећа жеђ и зато му је језик сув. После овога наступа малаксалост, док прохтев за узимањем хране сасвим ослаби. Стога је узалудан сваки покушај да болесника повратиш, иако му дајеш да једе укусна јела. Истовремено наступају поремећаји у функцији желуца; у вези са овим јавиће се оток слезине (спленомегалија) и болесник ће пасти у депресију. Осим тога, поред опште слабости јављају се суви кашаљ, дрхтавица, бунцање и несаница. Кожа постаје лако растегљива, док се под пазухом и на другим местима јављају болна места која могу бити модра или црвена. Она су обично добро изражена, али доста пута могу бити и слабо уочљива. У случају појачане секреције жучи постојаће стални надражај на повраћање; преко дана пулс ће бити убрзан и слаб, а преко ноћи врло фреквентан. Тада се обично јављају симптоми који су слични онима код хидропса и профузног пролива. У последњем случају измет ће бити редак, слузав и непријатног задаха. Садржаваће и мехуриће гаса. Са мокраћом ће се излучивати колера и маланхолија. Избљувак ће бити помешан са колером, док ће зној имати непријатан задах.

Симптоми инфективне огњице у почетку нису јасно изражени и то је тако све дотле док њене инфективне отровне пнеуме и инфективне ми-

јазме не доспеју у организам у довољној количини и не почну се у њему интензивно размножавати, а о чему смо већ писали. Огњица најчешће почиње са осећањем хладноће, после чега наступа дрхтавица и затим [. . .] Без обзира на то што се ради о правој инфективној огњици, болесник у почетку болести није свестан тога. Његов пулс постаје врло брз. Када клиничка слика болести постане јасна, онда и болесник постаје свестан свога стања, а то се догађа онда када се инфективна огњица прошири по свим крвним судовима [?]. У том случају, приликом палпације, осетиће се убрзан пулс. У вези са овим Хипократ каже да када лекар установи овакво стање, у случају да му за постављање праве дијагнозе недостаје неки од елемената, па макар и да постоје други, он треба да бежи од болесника пошто ће овај ускоро умрети. По Хипократу, ако су поменути симптоми јасно изражени, лекар треба нарочито да обрати пажњу на то да ли се болеснику из уста осећа непријатан задах, и ако га осети онда нека зна да је то, и поред тога што је дошао да га лечи, узалудно јер ће болесник, сасвим сигурно, умрети. То је због тога што му се гњилост (мијазма) не само сасвим угњездила у срцу већ се и згрушала у њему.

О знацима који указују на појављивање инфекционих обољења

[. . .] и када почне рано да дува топли јужни ветар (аустер), као и онај који се назива „сунчани укеман" [?], нарочито онда ако буде дувао више дана. Време ће онда бити облачно и влажно, и поред тога што изгледа да би се могло (лако) променити у кишовито. Али до тога неће доћи већ ће оно остати и даље суво, јер знај да инфективна гњилост и преко зиме остаје активна. Летње епидемије су теже зато што дуже трају и зато су губици од њих већи. Оне ће се јавити и ако пролеће буде хладно и мање кишовито, а после тога почне више дана да дува топао и влажан јужни ветар (аустер), због којег ће се време променити постајући влажно и магловито. Овај ветар најчешће дува око недељу дана, а затим престане и време се пролепша. И да знаш, ако наступе овакве климатске и атмосферске прилике, можеш очекивати појаву епидемија. Када наступи лето, ако су ноћи хладне, а преко дана је време тмурно, влажно и топло, онда знај да је стигла куга; осим тога, надај се и појави епидемије великих и малих богиња, као и других обољења која имају сличан карактер. У случају да се догоди да преко лета буде велика врућина уз врло променљиво време, превише топло или свеже, као и да дувају различити ветрови онда, такође, треба очекивати да ће се појавити епидемија куге. Указаћемо ти на још једну чудну појаву, која се јавља само у таквим временским приликама када се у ваздуху налази гњила материја, и то онда ако се наведене временске појаве јављају узастопно, једна за другом. Због оваквих околности ваздух ће бити загађен са гњилошћу (мијазмом) и преко њега ће се затровати (инфицирати) вода и земља. Ово се може препознати још и по томе што долази до великог размножавања жаба, пошто вода у којој постоји гњилост представља добру средину за њихово размножавање, али зато не и земља. Због тога ће се тада на земљи видети много гамади, инсеката и гмизаваца који су напустили своја склоништа. Исто тако могу се видети и многобројне дивље звери, које излазе из

својих јазбина и беже пред људима [?]. Слично је и са птицама које, остављајући јаја у својим гнездима, лете на све стране. Ако све ово видиш, онда са сигурношћу рачунај на скору појаву епидемије куге и знај да ће она по својим последицама бити тешка.

Овде почиње о лечењу инфективних огњица (64 б — 73 б)

Најпрепоручљивији начин за лечење инфективних огњица је [...] обилно пуштање крви и чишћење (пургација). Ако ти се чини да болесник има сувише крви (да је црвен у лицу), прво му пусти крв па му онда подај неко средство за чишћење. У случају да има много колере или гњиле (инфициране) пнеуме, онда му, исто, прво подај неко средство за чишћење, па му опет пусти крв. Такође треба да расхладиш (проветриш) просторију у којој се болесник налази или да га преместиш у место где је ваздух чист и здрав (да није инфициран мијазмом). Осим тога, препоручује се да се у соби где се налази болесник држи воће које лепо мирише: јабуке, дуње, наранџе, те друго воће пријатног мириса. Препоручује се исто тако да се под у кући поспе лишћем и травама које лепо миришу. Осим тога, оболелом треба да мажеш усне, нос, руке и ноге ружином водом помешаном са белим сандалом и камфором. У исте сврхе се препоручује растурање по поду гранчица од врбе попрсканих ружином водицом. Са њоме треба оболелог чешће мазати по лицу и целом телу и ако можеш добро је и да њоме попрскаш просторију у којој се налази болесник. Исто тако, припреми миришљаву водицу од врбовог лишћа и локвања и са њоме попрскај просторију. Врло је добро ако у кући постоји студенац, јер се са водом може често поливати под, услед чега ће из куће бити уклоњен рђав ваздух (инфективно—мијазматични). Болеснику треба такође дати прах од камфора [...] да пије у сурутки од киселог млека, као и кисело млеко из кога је извађен маслац. Ружину водицу ваља узимати помешану са закисељеном сурутком.

Ово треба добро да упамтиш: болеснику много помажеш ако му у почетку болести дајеш да пије што више хладне воде. Нисмо ти много говорили о оним средствима која утичу на губитак течности из организма. Ово смо учинили зато што се плашимо да не би пореметили физиолошку равнотежу. Када се ова болест буде потпуно развила постаће му руке и ноге хладне, и болесник ће се протезати и неће моћи да спава. Затим, он може да падне у бесвесно стање са плитким и убрзаним дисањем, што се тумачи као последица постојања велике унутрашње топлоте. Због тога треба да предузмеш мере да би му смањио високу температуру. Уколико је дошло до смањења прохтева за јелом треба да га појачаш, а што је могуће само ако га будеш терао да једе на силу. Имали смо прилике да се сами уверимо како су многи болесници успешно савладали болест тиме што су на силу јели, из страха да не оболе од куге. Обилнијим узимањем хране организам ојача и зато се болесник може успешније борити против инфекције. Сва храна и пиће треба да буду закисељени [...] и да му не дајеш одједном много хране, већ да му, због постојања велике количине покварених пнеума, дајеш помало. Што се тиче самог лечења куге, оно треба да буде засновано на два принципа. Први важи за оне који су оболели од куге, док се други односи на здраве који се налазе међу оболе-

лима од куге. Што се тиче превентивних мера за оне који се налазе међу оболелима од куге, прво што треба учинити јесте уклањање поквареног ваздуха из њихове околине и то средствима која апсорбују влагу насталу због присуства поквареног ваздуха. Такве особе треба да миришу мирисаве биљке: алоје, камфор, тамјан, москос, мирисаве смоле и измирну, дивљи босиљак, каранфилчић, капру, кипарис, мастику, азуфетиду, брођац, горки бадем и копитњак. Један део треба да држе у руци миришући га стално, а други део нека се искористи за прскање просторија у кући. Просторије у кући треба прскати асафетидом и сирћетом растворењим у води. У исте се сврхе препоручује и често кађење просторија са сандаловим дрветом и камфором, кором од шипка и миртом. Ово важи за здраве, а за болесне смо ти рекли раније. Прво што требаш да учиниш то је да из њих уклониш превелику течност и доведеш им организам у нормално стање. Због тога се препоручује да се болеснику смањи количина хране и пића. Осим тога не сме му се дозволити да ради било какав посао, нити да се купа у пари, у бурету. Ако буде патио од жеђи, без обзира на то немој му дозволити да много пије воду. Прво треба проветрити просторије, тј. заменити устајали ваздух са свежим, затим дати оболелом да мирише пријатне мирисе, а са истим попрскати стамбене просторије, о чему смо већ писали у првој глави. Потом замени исхрану са закисељеним јелима и нека их узима у мањим количинама. У случају да сматраш да би га неко лагано месо могло боље окрепити, а ти га скувај са оцтом или соком од незрелог грожђа или другим јелом припремљеним са другим киселим додацима. У случају да имаш сок од лимуна, а ти са њиме скувај месо, јер он највише делује расхлађујуће. Такође је добро да се кува у соку од незрелих купина, или када једе да једноставно умаче хлеб у њега [. . .] препоручљиво је да му даш да једе и друга слична средства, јер сва она много помажу за поправак апетита [. . .]. Од свих средстава која се препоручују за сузбијање куге најбољим се може сматрати теријак, али ако га немаш ти онда узми митридато. Наравно, све то само уз примену осталих терапијских препорука. Исто тако болесник може употребљавати колико хоће и електуарио припремљен од лекова који пријатно миришу, као што су алоја и шафран.

Овде йочиње о малим и великим боїињама

У случају да наступи врење крви због присуства било које врсте гњилости (мијазме) и ова течност услед врења почне да излази напоље, онда ће на више места доћи до појаве егзантема. Ако би се та гњилост сасвим раширила у организму, што би представљало нормалну појаву, онда ће се у том случају помешати и са храном коју је човек унео у организам. Ово обољење може се, осим тога, јавити и због узимања покварене и смрдљиве хране, јер се она у присуству и незнатне количине крви распада, пошто је сама по својој природи гњила[?] И ако се помеша гњилост, која је настала под утицајем топлотних супстанци, са смрдљивом и поквареном храном доспелом у организам, она ће под утицајем топлоте и крви постати активнија. Ово је разумљиво, јер поред већ постојеће гњилости у крви она количина која доспева из стомака помешаће се и са пнеумама, па ће зато њено врење бити интензивније,

услед чега ће се тај процес проширити свуда. Све ће ово утицати да кожа постане тања и лабавија, њене ће се поре још више раширити, па ће зато први симптоми ове болести бити слични онима који се јављају код запаљења јетре или, ако је кожа постала црвена, слична појави као кад се иде (хода) по сунцу. И да знаш, да није топлоте и присутне гњилости не би дошло до појаве великих и малих богиња, јер споменута обољења настају због тога што је кожа због утицаја постојеће топлоте и гњилости постала танка, па су се зато и раширила поре. Ово се може објаснити тиме што је кожа под утицајем топлоте постала лабавија и тања, док су се под утицајем трулежне материје толико отвориле поре да ваздух, помешан са топлотом, може да уђе унутра и затрује организам доспевајући у све крвне судове и њихове проходе [. . .]*. Од тог затровања настају заразне болести, куга или велике и мале богиње, као и остале инфективне болести. Због овога Гален и говори да загрејано и покисло тело пружа најпогодније услове за појаву ових обољења. Исто се ово односи и на оне особе чији су сокови у унутрашњости организма мутни па, због тога, ако бисмо желели да им пустимо крв она неће лако истећи, јер се у унутрашњости тела згрушала. Најсигурнији доказ за ово је чињеница да се то најчешће догађа деци и млађим особама, старијим ређе јер је њихов организам богатији флегмом.

О великим боїњама или козјачама

Када се јаве козјаче или велике богиње оне обухвате цело тело, споља и изнутра, ширећи се по свима органима и жилама. Пре него што богиње избију болесник осећа велики свраб. После тога се јављају црвене пеге, прво величине врха од чиоде, после чега се стварају мехурићи облика проса који се на крају испуне гнојем. У следећој фази развоја ти мехурићи пуцају и стварају се красте различитог облика које, пошто се осуше, отпадају (љуште се). Оне могу бити прогностички врло рђаве ако им је дно дубље, услед чега човек много трпи. Ово се може препознати по томе што се сваког дана оне све више испуњавају гнојем, тако да на крају красте добијају боју пепела. Друге могу бити љубичасте боје, а неке и црне. И да знаш да има много врста богиња. Неке од њих су црвене, неке зелене, а неке нису много црне. Оне које су зелене и љубичасте боје прогностички су врло неповољне, а нарочито оне које су црне. Красте које нису дебеле прогностички су боље, чак и онда ако се егзантем појави у интензивнијем облику [. . .] јер ће у том случају бити смањена превелика топлота у унутрашњости организма. Док се егзантем налази у почетном стадију, ако дође до његовог бржег и интензивнијег развоја у унутрашњости организма смањиће се топлота, што представља прогностички бољу појаву. Ако буде више егзантематозних промена беле боје и ако су се почеле отварати красте, онда се не треба плашити за исход болести. У случају да дође до конфлуирања пет и више мехурића (да се сливају у један), онда је то прогностички рђав симптом. Такође се може догодити да се на трбуху слију до два или три мехурића у један, што ће за исход болести прогностички бити неповољније. У случају да

* Овде је у оригиналу још једном поновљен исти текст. (Прим. прев.).

бели мехурићи прсну то је прогностички добро, премда ће се лекар уплашити када их види, јер се за такав егзантем (богиње) сматра да споро сазрева(ју), пошто докле год не сазру постоји страх да ће болесник умрети. На наведену појаву утиче густоћа пнеума због којих се поре не могу отворити. Наведене су појаве врло неповољне, јер због оваквог развоја болести многи људи помру, а оне се јасно разликују од осталих облика болести по овоме егзантему. За исход болести прогностички би било добро ако би се болесник могао ознојити, јер би га то окрепило [. . .].* На жалост, страх од смрти још постоји премда промене не би говориле у прилог смртног исхода. Истина, због насталих компликација и страха, у унутрашњости организма одигравају се велике промене, због чега болесник тешко дише. У овом случају лекар је дужан да му то олакша. Ако му помогнеш, ослободио си га од две највеће тешкоће. У случају да је стање болесника и даље тешко, при чему је изгубио још и моћ говора, онда то значи да су наступиле едематозне промене у области оне преграде која се налази између плућа и трбушне дупље, а назива се дијафрагма. Ако су наступиле такве промене, онда је слаба нада да ће болесник оздравити. За то време постојаће код болесника велика жеђ и пашће у тешко депресивно стање, што може бити пропраћено и другим тешким септичним променама.

Све ово указује да ће се болест завршити смрћу и да ће она брзо наступити. Најчешће се болест завршава смртно код оних особа код којих се као компликација појавио пролив. До овога долази услед унутрашњих промена, што је праћено испрпљеношћу. После појаве егзантема љубичасте боје [. . .]**. Нарочито је тежак облик који се зове хархухумера [?]. Он настаје под утицајем једног специјалног отровног изазивача великих и малих богиња, при чему егзантем добије боју сличну олову, и он је мање локализован на трбух а више на руке и ноге. Овај облик се најчешће јавља после неке већ преболеле инфекције и то ради тога што све пнеуме, због њихове густоће, нису могле бити евакуисане одједном (јер се то не може догодити одједном већ у два пута).

Овде почиње о избијању симптома код богиња или козјача (великих богиња)

Пре него што дође до појаве егзантема јавља се свраб у носу, по леђима, раменима и по целом телу. Сан постаје тежак и немиран, осећа се општа ломност и малаксалост целог тела. После тога, на кожи се јавља црвенило, слузокожа очију је зажарена и праћена јаким сузењем. Присутни су и често зевање, отежано дисање и промуклост грла. Испљувак је слузав и густ. Затим се осећа главобоља и бол у области јетре, лупање срца и велика малаксалост. Доцније, уста постају сува а болесник јако потиштен. Такође се јавља бол у грлу и плућима, а уз то и висока температура [. . .] и да знаш да морбиле више избијају на површину коже него вариоле. У почетку, пре него што избију, њихови симптоми су исти као код вариоле, а уколико постоје разлике оне су незнатне. У последњем случају очи више сузе и болесник пати од веће потиште-

* Текст који се односи на појаву егзантема више пута се понавља, па је стога овде изостављен. (Прим. прев.).

** Следи понављање раније текста. В. напомену у претходној фусноти. (Прим. прев.).

ности. Температура је виша али није стабилна, док се пробадање осећа више у раменима и леђима него код вариоле. Осим тога, крвни судови су боље пуњени него код вариоле, нарочито они у области леђа [?]. Затим, вариоле настају због постојања гњиле (отровне) крви, док морбиле изазива присуство велике количине пнеума и влаге у трулежној (мијазматичној) материји. Појава егзантема код морбила је еруптивна, док код вариоле иде сукцесивно, један облик егзантема за другим.

Симптоми морбила

Код морбила симптоми су у почетку слични симптомима вариоле. За оне код вариоле карактеристично је да еруптивно избијају, тако да се лако и брзо може установити природа болести. Брже сазревају, брже се суше, брже отпадају и болесник зато брже оздрави. Онај егзантем који је зелене или љубичасте боје и на опип тврд, прогностички је повољан. За њега је карактеристично да спорије сазрева и да је праћен дрхтавицом и великом депресијом. Уколико дође до његове појаве, он наступа позније, зато утолико брже и нестаје, али прогностички је неповољнији. Који је од сва три наведена облика најнеповољнији не могу ти рећи, јер се сви они најчешће завршавају смрћу.

Овде почиње о лечењу

Код вариоле треба, пре свега, пустити што више крви, и то колико год више може поднети болесник. То треба учинити и онда кад нисi установио јасно изражене промене. Зато код морбила треба пустити крв најдаље до четири дана по избијању егзентема. Ово учини и ако је дошло до избијања, а исто тако и ако видиш да има много крви. Тада болеснику опет пусти крв, али ако има мало крви онда му је немој пуштати. То чини само да би му олакшао стање. Не каже узалуд Гален да прво што треба учинити код лечења сваке болести јесте пуштање крви. Много ће му користити ако му пустиш крв из носне жиле, због отрова који је проузроковао variolu [?]. У случају непуштања крви може му се догодити смрт, губитак неког органа [?], рак или неко друго инфективно обољење. Такође се треба плашити за исход болести код онога болесника који је споља хладан а у унутрашњости организма топао [?]. Ако ово установиш треба да му даш храну која ће га окрепити и расхладити изнутра. Од тих добрих јела долазе у обзир следећа: ђулапи од дуда, незрелих урми, куваног сочива и сваког јела које освежава. Подај му да једе и куване динье [. . .]. А ако желиш да регулишеш његово варење, онда му подај [. . .] помешај са мало драганта и дај му да пије са мало воде у којој су претходно биле куване шљиве. И такође му подај сируп од [. . .] Када видиш да је почео да избија variolozни егзантем, подај му да пије са водом прах од камфора. Одмах по појави симптома треба му дати да пије воду у којој су куване незреле урме. Када прође други дан и дође до еруптивне појаве егзантема [?] хлађење је штетно јер затвара поре, спречавајући тиме излазак отрова напоље: зато он може доспети у неки други орган и изазвати оштећења. Уколико буде излучен, он може утицати на појаву потиштености и на расположење, па му треба помоћи

давањем оних средстава која утичу на отварање пора и омогућују вреље непромењених [?] пнеума. У ове сврхе препоручује се да болесник пије воду у којој је било кувано корење од морача или од селина, и у коју је додато мало шећера. Исто је тако добро да му се даје да једе суве смокве, куване или некуване. Знај да вода у којој су биле куване смокве врло повољно утиче на уклањање штетних пнеума и других тегоба. Када се појаве први симптоми, од свих врста хране најбоље је да му се даје пет унци козјег млека у коме је скувано седам аксага ољуштеног сочива; ово му давати да пије. Такође узми три аксага драгантума и шест унци воде и све заједно кувај док не уври половина воде, па му потом дај то да пије. Од средстава која најбоље утичу на развој вариоле споменућемо ти ово: узми седам аксага жутих смокава, три аксага ољуштеног сочива, четири аксага млека, по два аксага драгантума и морача, пола литра воде и све кувај дотле док два дела течности не уври, затим процеди и дај болеснику. Знај да ово изгони топлоту из околине срца и помаже рад жиле срца. Због тога у први мах не треба да користиш никакво средство за мазање, већ га само добро покри, и то више ако је јесен или је зима. Затим, чувај га од хладноће, онако као што чуваш оне који су се ознојили за време болести. Ово ти понављам и поред тога што сам ти исто већ више пута споменуо. Хладноћа затвара поре и тиме спречава уклањање штетних пнеума. Обилно узимање течности, хладне воде, леда, снега, као и стајање на ветру, те хладноћа у кући, врло штетно делују ако нису прошла два до три дана од појаве егзантема. Због овога избегавај да му пустиш крв. То би много штетило оним болесницима код којих није дошло до појаве егзантема, без обзира да ли ће се овај појавити или неће. Врло често се догађа да, услед превеликог утопљавања или борављења у топлим просторијама, наступи синкопа. Ако до синкопе дође, онда према њој треба прилагодити и терапију. У овом случају препоручује се да се болеснику даје да мирише камфор, сандалово дрво и да се премести у хладне просторије. Ако и даље остане у високој температури, онда му сасвим скини одело и остави га да се хлади на ветру или га хлади лепезом. Ако болесник нема високу температуру, онда га не треба много свлачити ни хладити. Али, без обзира на све ово, ако се ради о високој температури — она може остати непромењена, због чега болесник има осећај као да гори у ватри. Језик ће му бити обложен црним слузавим наслагама и зато га чувај и немој га утопљавати. Уколико егзантем буде јаче изражен чувај се од [. . .] на стомаку и рукама, јер му се могу зачепити дисајни путеви, у ком случају ће смрт наступити одмах или ће доћи до појаве крвавог пролива. Такође треба ојачати организам болесника дајући му нешто да једе. Као најбоље од јела која се препоручују сматра се двапут кувано сочиво у води која је оба пута мењана. Подај му да пије и воду у којој је кувана метљика. Њу треба помешати са соком од киселог грожђа и киселог шипка. Исто тако добар је и сок у коме је било кувано неко воће, као и други кисели напици који помажу згушњавање крви, а хлађењем спречавају њено вреље. Добар је, такође, сок од незрелог грожђа, као и сок у којем је било кувано воће и сируп од [. . .], затим сируп од мирисаве траве [?] као и други сирупи који садрже у себи врло благотворно дејство.

О лековима за ову исту болест

Ако не можеш [. . .] а ти употреби само мирисаву траву [?] коју треба иситнити. Затим узми пиљевину и сандалово дрво — у количини колико износи половина пиљевине — и све то метни у сирће или у сок од незрелог грожђа. Нека ово кисне неколико дана, па га после прокувај на тихој ватри, затим процеди и то подај болеснику да пије колико више може. Треба му дати исто тако сирћета или, још боље, сока од киселог грожђа. Добра је, такође, и сурутка добивена цеђењем сира кроз густо платно, кроз које не могу да пролазе комадићи сира и масло (кајмак). У ово, затим, додај мало пшеничног брашна; све то прокувај па му подај да пије колико хоће. Исто тако, узми сурутку од киселог млека и помешај је са истом количином јечмене воде, па скувај заједно. Ако ово буде желео да пије добро је, а ако не подноси — ти у то додај мало брашна и од тога скувај кашу. Уколико му то чешће дајеш биће му утолико боље. И такође, узми пет делова овога сока и помешај са једним делом сока у којем су биле куване крушке; на све ово додај два дела сока у коме су биле куване киселе дуње. Све то помешај и прокувај на слабој ватри, па му подај да пије што чешће, али не у већој количини.

Такође је добар и напитак од копитњака, лимуна, киселих шљива, незрелих урми и зелених дудиња које су тек почеле да сазревају [. . .] исто тако и сок од лоћике, мака, руже, копитњака, коријандра, лишћа од шипка и од крушке [. . .]. Све лекове као и сокове узми и метни у чист калајисани котлић. Додај, затим, у то сочиво, и то у количини колико износи четвртина од целе мешавине. После свега додај зрнца од киселих шипака и то у количини колико износи цела ова маса. Све то помешај и кувај док не уври на половину, а затим склони са ватре и држи покривено све док се не расхлади. Затим процеди кроз крпу, снажно притискајући ту масу, тако да у њој не остане нимало течности [. . .] Потом у ту воду додај камфор, и то само у количини која износи један тристоти део од те масе. Ово излиј у суд и пошто се расхлади подај му да пије сутрадан, у подне и увече, у количини до три унце [. . .] или по четири и више, према томе какво је његово стање здравља, али више од пет унци никако. Многи практикују да у ову мешавину додају још и [. . .] шипак, анис, бибер и семе од урме у количини као претходне дроге. Кад су се вариоле појавиле и од тога прошло четири дана, тако да су се оне добро развиле, мехуриће треба пробушити са златном иглом и очистити их. Много ћеш му помоћи ако их будеш окадио са измирном, што треба нарочито чинити за време зиме. У случају да су мехурићи пуниј гнојем, просторије се морају чешће кадити са миртом и њеним лишћем. Ово је добро за лечење великих и малих богиња, јер то помаже бржем сушењу егзентема и отпадању краста [. . .] које могу бити величине просечног зрна јечма или боба [. . .] И ако их будеш мазао са мало слане воде, онда још боље чиниш.

О јрейорукама за чување од комйликација код вариоле

У време када се егзентем вариоле односно богиње развија, органе треба чувати од компликација. Оне могу бити следеће: оштећења ждре-

ла, очију, горњег дела носа, плућа и грудног коша. Ово су места која најчешће бивају обухваћена ранама. У случају да буде оштећено око, може се догодити да га болесник изгуби или да му оно побели. Компликације у ждрелу су такве природе да се може изгубити способност гутања или може доћи до појављивања рака — од кога се мало ко излечи. Ако буде обухваћен горњи део носа, у њему се такође може створити неизлечива рана, због чега ће болесник не само изгубити осећање мириса већ се то може пренети и на гркљан и трахеју. У случају да наступе компликације у плућима, доћи ће до зачепљења бронхија, услед чега ће бити отежано дисање, што ће у тежим случајевима довести до фтизиса. Што се тиче последица компликација у цревима, овде долази до запаљења истих са љуштењем слузокоже и то се врло тешко лечи.

О лечењу рана у оку насталих као последица вариола и морбила

Ако дође до компликација у очима, као најбоље средство препоручује се испирање ока алкохолом од [. . .]. Затим се може употребити инфузум од кориандра, ружине водице у коју је додат [. . .] и камфор. Тиме треба мазати очи што чешће, и то почев од првог дана Ако ово не будеш имао при руци, а ти болесника мажи само алмуром [?]. Такође узми алкохол и [?] што боље га иситни и потопи у води од кориандра и од [. . .] и затим додај у то мало камфора и са тиме му чешће мажи очи. Добро је, исто тако, да се у почетку за мазање користи и сок добивен од исцеђених зрна киселих шипака. Пре него што избије егзентем, око треба често мазати камфором, ружином водицом и маслом од смокава [?] што у ствари представља оно чиме жене у нашој земљи најчешће мажу очи. Са мазањем очију треба отпочети чим избије егзентем вариоле односно морбила, од чега ће очи постати светлије [. . .] За лечење рана насталих у носу и устима, у почетку болести препоручује се употреба сока од зрна шипка, или од планинских малина или купина и дудиња, и тиме треба често да испирају грло (гргарењем). За ово је, исто тако, добар сок од киселог грожђа, оцат или закисељени бели сандал. Исто тако, препоручљиво је да се мирише оцат, јер то много помаже. У случају када су компликацијама обухваћена плућа, помоћ је безуспешна. Ако је скувано сочиво са љуском, чорбу (воду) од тога подај му често да пије. Када су компликације обухватиле и црева, уопште му се не може помоћи [. . .] Уколико буде боловао од пролива, подај му [. . .] семе од сирћетњака.

б) СПИС О МАЛАРИЈИ
(л. 103б — 113а)

О грозници која траје један дан а други не, и која се назива трећиница (маларија терцијана?)

Знај да појаву овакве грознице (редовно) прати јака дрхтавица, због које се човек тресе и услед које наступа код њега потиштеност и осећај да је изгубљен, што је праћено пробадима по целом телу. Због тога почињу да му трну руке и ноге, и та општа слабост бива све јача и није иста као код других врста грозница. До појаве опште слабости долази услед тога што природна врућина почиње да се покреће према срцу и јетри, а услед њеног покретања настају поменуте појаве (трну му руке и ноге као и други делови тела).

У већини случајева ова огњица се јавља нагло и има акутни ток. Због тога, ако се догоди да се болесник не озноји пре њеног престанка — умреће. Али, уколико код такве особе наступи нагло знојење, онда ће му мокраћа бити црвена, топла и бистра. Ако приметиш да је мокраћа остала непромењена и да је гушћа, онда знај да ће грозница трајати дуже време. Хипократ сматра да је прогностички повољнији знак ако је мокраћа црвенија. Уколико је таква огњица помешана са [. . .] пулс је и брз и неравномеран (не можеш га два пута осетити на истом месту). До наведених појава долази због пнеума које се крећу по жилама. Зато пулс не треба да ти буде поуздан симптом на основу кога можеш судити о томе колико ће дуго трајати ова грозница. На ово указујемо зато што када наступи велика врућина (температура), у периоду док га грозница још држи, оболели ће се непрестано трести, што утиче и на само стање пулса. Али када, после тога, наступи висока температура и она обухвати цео организам, тада ће болесник престати да се тресе. У том периоду треба обратити пажњу на промене пулса.

О препознавању грознице која тресе један дан а други не, и која је права а која није

Права огњица је она која има благи ток и која је лака по организам, а траје обично од четири до дванаест часова, а понекад и краће. Уколико се догоди да потраје дуже време, онда то није права грозница. Да се не ради о правој грозници препознаћеш по томе што она

најдуже траје седам часова, и у том периоду болесник осећа слабу језу и дрхтавицу, после чега обично одмах наступи напад врућине (температуре). Тада ће ти и сâм болесник рећи да осећа велику врућину и лако ћеш установити да му је цело тело вруће, док су му ноге и руке хладне.

Права грозница има нагли, перакутни ток и никада, у току свога трајања, нема више од седам напада. Најчешће, после првог, другог или трећег напада она почиње да јењава (слаби), попримајући доста благ (слаб) ток. Али ако видиш да је она по свим својим симптомима права грозница, а за време њеног трајања не наступа са више од седам напада, онда се може сматрати да је дошло до делимичног мешања са оном грозницом која није права. Када се ради о правој грозници, човеку се стално чини да му организам добро не пробавља. А када му спадне температура и после тога се ознојн, тај зној ће бити у малим количинама и таложиће се на површини коже као густа слуз.

Овде почиње о лечењу праве грознице

Ову грозницу треба да лечиш на исти начин као што смо ти рекли раније, тј. слично као када она постоји и код других болести. За њено лечење треба дати болеснику лекове који [. . .]. Поуздај се у моје речи, јер ти ово говорим зато да не би послушао неког другог који ће ти препоручити да болеснику даш лекове за чишћење — слично онима који су тек оболели од огњице трећинице — као што су комуника, мирабо, лано или неке друге лекове са јаким дејством. Због тога, прво треба добро проучити болест, њене особине и отпорност болесника. Уколико се ради о јакој особи, у самом почетку болести не треба давати поменуте лекове, и то све дотле док не установиш, отприлике, време њеног трајања. Истина, треба настојати да се и у самом почетку болести нешто предузме за њено лечење, да би се ослабио њен облик и ток. У ове сврхе, чини ми се, најбоље би било следеће: узми четири унце тамарханде и потопи је у три литре воде, па нека тако одстоји једну ноћ. Сутрадан процеди, и у ту воду додај српац или мастику, затим сок од слатких и киселих шипака или ђулап од ископа, мастике и сувог грожђа. Ово подај болеснику да пије колико год жели. Поред тога, узми суве шљиве и увече их потопи у топлој води, а сутрадан их добро изгњечи и процеди; у тај сок додај мастике или белог лука; добро је ако додаш и ђулап од љубичице или електуарио. Затим, натопи у воду баучак и сутрадан то исцеди, па у тај сок додај мало тамарханда и, потом, заслади са шећером и подај му да пије као ђулап. Осим тога, узми топлу воду у којој је било кувано сочиво и у њу додај шљиве џанарике и сутрадан процеди. У ово додај шећера и подај болеснику да пије. Буди уверен да ће се ток болести ублажити. Можеш га, исто тако, клистирати са лековима који олакшавају болест. Као најпогоднији од тих лекова изгледају ми следећи: алоје, вења, шебој, корен од крина и сок од цвекле. Ове лекове треба сварити у води и у тај сок додати мало уља од љубичице, а уколико немаш друго — ти онда узми сок од цвекле, уље од љубичице и мало баучка и са тиме га клистирај. Уколико је болесник жедан, подај му јечмену воду и нека једе куван ољуштени јечам; знај да ће га то

доста расхладити, а осим тога не постоји боље и ефикасније средство од тога које би, у ту сврху, могао употребити.

Ако се у почетку догоди да у огњици трећиници дође до појаве пролива, у том случају се може једноставније и лакше излечити. У случају да у почетку њеног наступа код болесника постоји затвор, то је прогностички лош знак. Када прођу сва три горе споменута временска рока и установиш да болесник може лако поднети пуштање крви, пусти му крв јер ћеш му тиме много помоћи. Приликом пуштања крви треба што савесније да установиш ток болести, јер крв му треба пустити само уколико постоји вероватноћа да ће болест имати неповољан развој, јер — ако му пустиш крв а болест не буде имала такав ток — услед губитка крви болест може попримити тежак облик, сличан као када се ради о тешкој болести а ти му, при томе, ниси пустио крв. Стога, дакле, треба пре самог пуштања крви добро размислити о могућности даљег развоја болести. Затим, онога дана када добије напад дрхтавице, када се решиш да му пустиш крв, не смеш му пре тога дати да узима никакву храну; а још боље ће учинити сâм болесник ако тога дана ништа не једе. Осим тога, да би му регулисао нормално лучење мокраће подај му да пије воду у којој је био куван ким: то му треба дати пре јела и пре него што наступи напад дрхтавице. После тога — сваког другог дана — подај му ђулап од сирћета, а после паузе од два часа нека пије и јечмену воду. Препоручљиво је да ђулап с д сирћета узима ујутру, а за ручак му треба дати да једе кувани ољуштени јечам. У случају да му, два часа после наступа напада дрхтавице, даш да пије ђулап од сирћета, ако се ради о особи која има добру конституцију онда јој то неће нашкодити. Ако пак приметиш да болесник има високу температуру, онда нека држи ноге у хладној води, јер ће му то помоћи да смањи температуру тела. А, право да ти кажем, много је корисније ако држи ноге у сирупу од сирћета. Ако немаш сируп од сирћета, а ти онда узми семе од краставаца, диње и бундеве, па скувај то у води, потом процеди и додај у ово исту количину сирћета: и нека држи ноге у тој течности. То треба применити три часа пре наступа напада дрхтавице. Ако болесник буде осећао жеђ после наступа дрхтавице подај му да пије јечмену воду, а ако буде желео да једе и пије подај му сок од слатких шипака, помешан са водом и соком од лубенице.

Давање хране болеснику треба усклађивати према стању његовог организма, тј. ако је он слаб — окрепи га јачом храном, а ако је јак — употреби начин исхране који смо ти већ раније описали. Оног дана када га ухвати дрхтавица немој му дати ништа да једе, а другог дана, када га попусти, препоручљиво је да му даш куван ољуштени јечам и кисео хлеб натопљен у води. Затим узми кисео хлеб натопљен у води и добро га оцеди, па му ту воду подај да пије. Осим тога, помешај ту воду са киселим млеком из кога је извађено масло. Скувај, затим, сочиво у киселом млеку и подај му да га једе. Ако болесник после јела осећа киселину у стомаку, онда му не треба давати јечмену чорбу, јер самим тим што има у стомаку довољно киселине — присутна је и одговарајућа хладноћа у организму. Неопходно је да се болеснику који осећа жеђ дâ да пије јечмену чорбу помешану са водом у којој је био куван корен од селина. Када му је стомак хладан, а огњица није акутна, Хипократ саветује да се у ту воду дода мало бибера. Али ако видиш да

ће код њега ускоро наступити процес знојења, тада је довољно да му даш само воду без бибера, сок од слатких шипака или ђулап од сирћета. Затим му подај да једе оно воће које може најбоље поднети његов организам и то: слатки шипак, шљиве џанарике и коре индијске лубенице. Ово најбоље помаже болеснику јер га освежава и ослобађа од сувишне телесне топлоте, појачавајући уједно и процес знојења. Ако му, при томе, даш да једе и мало добре дињe нећеш му наудити, а исто тако корисно је да му даш да једе и добру зелену бундеву, краставац, лоћику и цикорију.

Лекари сматрају да болесник који болује од грознице трећинице наведена средства треба да узима из два разлога: да би му се снизила телесна топлота и да би се освежио и ојачао [?]. За освежење смо рекли да долази лако после снижења температуре. За јачање организма препоручује му се да једе петлове полне жлезде и јарећи мозак, затим жуманце од ровитог јајета и кувану гершлу (ољуштени јечам), добро иситњену, са бадемовим млеком или са чорбом од младе пилетине. Ако видиш да је особа стара, исцрпљена и мршава, не смеш јој давати јела и пића која ће јој сувише расхладити организам. Јер то важи само за оне случајеве који се налазе у почетку болести, када још није наступила висока температура. У случају да се она појавила, немој обраћати пажњу не његово физичко стање, већ му одмах подај јела и пића која хладе организам. Уколико при томе не будеш довољно обазрив може, ти се догодити да ову огњицу претвориш у свакодневну. Ако се догоди да се болесник зноји, а мокраћа му има нормалан изглед и талог, и поред тога што му се за извесно време смањио прохтев за узимање хране, не треба му давати средства која ће га изнутра охладити. Уколико његова мокраћа има добар изглед, за лечење треба користити и друга средства. Главно би било клистирање, да га отвори, и пуштање крви из носа. Можеш му, осим тога, дати лекове који ће га натерати на повраћање, а исто тако и средства за чишћење. Ако се догоди да болесник пати од затвора, одмах му подај неко средство које би га отворило. Препоручљива су следећа средства: тамаринда, смрдљика и мираболанић — скувани у води. У ту воду треба додати потребну количину аљма. Ако се ради о јачем организму, добро је да у тој води скуваш и мало сене. За стару особу треба припремити лек од следећих средстава: узми росуљу, шенику и шљиве џанарике, скувај их и процеди. У ту чорбу треба додати одговарајућу количину аљма. Ово му подај да пије, и то ће га добро прочистити. Затим му можеш дати процеђен електуарио од шподија [?]. Осим тога, узми три аксага жутог мираболена без кошчица, два аксага шећера и два аксага аљме: од тога припреми електуарио. Овај му подај да пије свако јутро, у количини од једног ораха, са мало хладне воде. Треба му дати да једе она јела која хладе и освежавају организам.

Када будеш клистирао болесника који пати од високе и непромењене температуре, добро је да му даш и она јела која освежавају и одстрањују врућину из организма. Осим тога, припреми му лек од оних препарата о којима смо ти већ писали. Најефикасније средство против тога чини ми се да су емпластри. Уколико је болесник у стању да то поднесе препоручује му се купање, али пре а не после јела, јер се пре процеса пробављања опусти организам, док се после купања загреје јетра, услед чега се поремети процес варења хране у стомаку. Приликом купања вода

треба да буде млака, а ваздух у просторији чист и пријатан (мирисав). У близини не би смео да се осећа никакав смрад, ваздух треба да буде свеж и влажан и без запаре да се болесник не биознојио. Супротно овоме, ако буде запаре, код болесника ће доћи до појаве температуре која ће му поћи према срцу. После купања болесника намажи уљем од љубичице или од руже, али пре тога разблажи уље у води и са њиме га немој само попрскати него му добро истрљај цело тело, односно добро га масирај. Уколико чешће и на време будеш поступао овако, његово здравствено стање ће се побољшати. Када дође време да болесник изађе из бање, ако си га купао у млакој води остави га да лежи у њој још пола часа после купања. Остави га и дуже ако је у стању да то издржи. Када изађе из воде подај му да пије слабо бело вино у које су додате биљке са лепим мирисом. Када попије вино добро га покриј: то ће му појачати знојење, а утицаће и да се у стомаку пробави сва непробављена храна. Ако приметиш да болест почиње да узима све више маха, немој да се због тога уплашиш и да му не даш да пије вино у коме су куване мирисаве биљке, јер вино, чак и ако је јако, када у њему скуваш поменуто биље изгубиће од своје јачине и биће сасвим лагано и погодно да се пије при лечењу ових болести. Вино са мирисавим травама припреми на овај начин: узми четири литре белог вина, једну литру јечмене воде, два аксага канела, један аксаг нарда, по два аксага кима и корења од морача, три аксага шећера и све то скувај заједно. Затим, пошто га процедиш, подај му да пије — то ће му, без сваке сумње, бити од користи. Уколико болесник буде осећао жеђ, патио од болова у глави и несанице, треба да знаш да се све ове три појаве јављају и у другим огњицама, о чијем смо ти лечењу говорили већ раније.

Ако после знојења болесник буде имао високу температуру, напомињем ти да му ниједним другим средством не можеш боље помоћи до ђулапом од сирћета, помешаним са оним лековитим биљем које освежава и окрепљује организам. Од њих узми шенику, кошић, тамаринду или друге лекове који имају слично деловање. Поред тога, треба да знаш да се огњица трећиница лечи на исти начин као и свакодневне огњице, с тим што је код особе оболеле од огњице трећинице процес варења више поремећен: зато за лечење можеш употребити све оне сирупе као и при лечењу свакодневне. Може се употребити и ђулап од сирћета у који је додато семе од краставаца и од цикорије. Све ово кува се краће време и затим процеди, а у то се дода сируп од шећера у потребној количини и поново прокува. После тога може се дати болеснику да пије. Када буду прошла два часа подај му да пије јечмену воду, затим му ускрати узимање јела и пића и клистирај га са оним средствима која хладе и освежавају организам, а о чему смо ти раније говорили. Али при томе треба увек да имаш у виду оно што смо ти раније напоменули, а то је да не треба да спроводиш клистирање са оним лековима који имају сувише јако пургаторно дејство, него користи она блажа, као што је ђулап од љубичице помешан са водом од љубичице, соком од краставаца или диња.

О огњици која по својим особинама не личи на праву трећиницу
(о огњици трећиници која није права)

Да ли се ради о правој огњици трећиници или не, најбоље се може утврдити на основу терапијских средстава која се користе приликом лечења, а по чему се, такође, могу разликовати и друге врсте огњица. Та разлика између појединих врста огњица огледа се у томе што неке од њих треба лечити лековима припремљеним од биљака које су по природи хладне, друге хладним и течним, а неке врућим и течним средствима.

Она огњица која се лечи лековима припремљеним од хладних и течних биљака јесте права огњица трећиница. При њеном лечењу, као што смо ти рекли, препоручљиво је да се болесник често купа. Али када се ради о огњици која није права трећиница, немој много размишљати него полази од тога да га не треба купати, јер услед купања може доћи до стварања велике количине непробављене флегме у организму. Уколико приметиш да болесник већ има велику количину флегме у организму, окупај га и остави да лежи мало дуже у води: у том случају ће доћи до мешања штетних пнеума са јѐдом, док ће сама вода повољно утицати да се оне одстране из организма. Говорили смо ти да ову огњицу не треба лечити као праву огњицу, због тога што праву трећиницу можеш још у самом почетку дијагностицирати, што ће ти олакшати да примениш одговарајућу терапију. Када је у питању огњица која није права трећиница, онда болеснику треба да даш да једе сваког другог дана, што значи не оног дана када она наступи већ другог када ишчезне. Таквим болесницима треба давати јела која повољно утичу на загревање и чишћење организма, и она нека буду супстанционалнија од оних која се дају болесницима од праве трећинице. То треба чинити у мањим количинама, слично као код оних који болују од праве огњице. Давање хране треба да је постепено, све док се не достигне одговарајућа количина. Овако се поступа због тога да не би наступило прекомерно хлађење организма. Уколико видиш да се ради о довољно јаком организму, онда за клистирање употреби топлу смесу, слично као код оних који имају праву огњицу трећиницу. Ако се при томе појави и пролив, болеснику не треба давати много да једе него само онолико колико му је стомак у стању да поднесе. Уколико после тога установиш да је функција стомака код болесника задовољавајућа, онда му подај онакву врсту хране која ће га окрепити. Болесницима треба давати све оне врсте хране и пића која су припремљена од јечма, као и јечмену чорбу у коју су додати лекови који помажу варење, а при томе не хладе много организам. Лекови које треба користити при поменутим болестима исти су као и они који се дају особама које имају велику количину киселине у стомаку. Уколико су они јачи и по природи њиховог деловања топлији, утолико ће бити и ефикаснији. Тражиш ли најефикасније средство против тога наћи ћеш га ако му скуваш у јечменој води исоп, оригану и шипак. Од ових средстава подај болесном онолику количину колику сматраш да он може поднети. Поред тога, препоручљиво је да му се даје цвекла кувана у води. Добро је и ако му даш да једе куваног певца, односно чорбу од њега. При овоме треба, у сваком случају, да утврдиш да ли се ради о правој огњици трећиници или не, и на основу тога да предузмеш по-

требне мере за лечење болести. Уколико видиш да су се ове огњице приближиле једна другој, у том случају и средства која будеш користио за лечење неће се много разликовати. Приметиш ли да и код друге огњице болесник има густу и мутну мокраћу, без икаквог размишљања пусти му крв, и у том случају не треба га више клистирати. Поред тога, ако видиш да је после ручка болесников стомак препун непробављене хране, треба га натерати да повраћа. У другим случајевима то не треба чинити јер му на тај начин нећеш помоћи. Уколико желиш да му помогнеш и да га отвориш, онда му подај [. . .] куван у ђулапу од сирћета. Додаш ли у то још и [. . .] боље је. Желиш ли да ово средство јаче делује додај у њега и турбанлија. Осим тога, у почетку болести болесника можеш и клистирати, јер је то боље од давања других пургативних средстава. Препоручљиво је да за клистирање припремиш масу од ових биљака: комањике, алхажеље [?], шикалика, кратуша, љубичице, шебоја и сувих смокава; затим додај воду у којој је била скувана турбанлија. Све то заједно помешај и тиме га клистирај. Ако процениш да је човек јак и да може поднети — додај у то сену, сезамово уље и бунику. Ако се пак ради о слабој особи, додај само један од тих лекова. Да би му олакшао варење подај му ђулап од сирћета помешан са ђеламобином [?] или ђулапом који се добија од стозрника. Када прође време од седам дана подај му да пије воду у којој је био куван пелин, јер ће му много помоћи у нормализовању функције стомака. Осим тога,можеш му дати да пије чај од морача или од селина, помешан са сирупом од сирћета. Када прође време од осамнаест дана добро ћеш учинити ако му даш изданке од руже, али не од великих већ од младих ластара. Ако видиш да се болест одужила треба да му даш [. . .] од еупапорио који пре тога треба загрејати [. . .]. Уколико је дошло до стабилизовања процеса варења, добро је да се болесник очисти или натера на повраћање. При овоме не треба много да размишљаш која ћеш средства употребити за чишћење — зна се да је за то најбоља смеша састављена од пет аксага ђерспира [?] и сок од лоћике: од сваког по три аксага, а затим семе од селена, жути дуд, по пет аксага амандра и седам аксага бундева. Све то заједно излупај и од тога начини пилуле, па их помешај са водом од селина. Ово му подај да пије по два аксага на дан за све време трајања болести. Поред тога можеш му дати и ђулап који ћеш припремити на следећи начин: узми еупаторија и мираболана (од сваког по пет аксага), семе од дуње, семе од дугачких и кратких краставаца, семе од селина и слатке папрати [. . .], од сваког по једну унцу, двадесет аксага сувог грожђа без семена, двадесет комада сувих смокава, гролимабин [?] припремљен са осам аксага ружа першико; сваки од ових састојака посебно ситно истуци. Затим помешај заједно и скувај на овај начин: узми чистог меда колико је потребно за припремање електуарија и приликом кувања скупљај пену са површине. Пошто се све добро укува, додај у то поменуте биљке и после тога све поново кувај и од тога начини електуарио. Знај да овај електуарио, ако се даје као средство за чишћење, може да очисти само мршаве особе. Његове се добре особине састоје у томе што као средство за чишћење ефикасно одстрањује слузаве пнеуме из стомака. Честим давањем овога лека не уклањају се из болесника само оне пнеуме које су сувишне у организму. При његовој употреби треба пазити на то да се он тачно дозира, како се не би

догодило да се одстрањивањем незнатне количине хране поред штетних пнеума одстране из организма и оне које су корисне. Зато болеснику треба дати средства за чишћење у умеренијим количинама, како се не би пореметила природна равнотежа. Јер овај лек служи и за мало и за велико чишћење, зависно од тога о каквој се особи ради. Ако видиш да човек има снажнију конституцију, онда му у поменути лек додај и мало цимета и подај му да га попије. Видиш ли да после тога болесник избацује већу количину непробављене хране, немој више додавати цимет када му лек по други пут будеш давао. У случају да се то не догоди и да болесник излучује малу количину хране, онда додај више цимета и подај му да пије. За то је добар и овај лек: узми бундеве, цимета, козинца и галамабијана, од сваког по две унце, затим шест унца сока од руже и на ово додај потребну количину шећера или меда: на тај начин припреми електуарио и подај му сваког дана три, два или један и по аксага, сходно његовом физичком стању. Када видиш да се болесник добро очистио и да више није потребно да му дајеш средство за чишћење, можеш му почети давати јела која ће га окрепити и смирити му стомак.

в) СПИСИ О ДРУГИМ ЗАРАЗНИМ БОЛЕСТИМА
(л. 113а — 123б)

О опьици која се ірчки назива фариош а латински каужон

Огњица каужон настаје пре свега због гњилости и назива се колерика. Назива се колерика зато што је до њене појаве дошло услед мешања гњилости и колере, што проузрокује стварање штетних пнеума које почињу да се шире по свим жилама и, на крају, захвате и срчане жиле, као и оне које воде у стомак и јетру. Поред тога, ова огњица настаје и због присуства велике количине флегме у организму, јер се та флегма распада, постаје гњила, због чега се стварају отровне пнеуме. Ове почињу да се шире преко крвних жила, слично као што Хипократ о томе говори у поглављу о куги. До распадања флегме долази увек због постојања течне флегме помешане са јѣдом, јер јѣд проузрокује распадање (гњилост) у воденој флегми.

Ова огњица зове се каужон (врућица) због тога што настаје услед гњилог јѣда и гњиле флегме, и по свом облику има акутнији ток од огњице трећинице. Ретко се догађа да код старијих особа дође до појаве врућице, али уколико се то ипак догоди, онда се она најчешће завршава смрћу јер, као што смо већ споменули, ова огњица настаје због накупљене велике количине гњилог јѣда и флегме. То се догађа стога што је отпорност организма код старијих особа углавном смањена, због чега оне најчешће и умиру. Ако нека од њих и оздрави, онда знај да код ње постоји јака отпорност организма. Ова огњица се чешће јавља код деце и млађих особа. Опаснија је када се јави код дечака и девојчица, него код сасвим мале деце. Услед постојања влажних пнеума болесник се стално налази у бесвесном стању, и то због тога што су ове флегме преко жила доспеле у главу (мозак). Хипократ каже да ће, уколико за време огњице каужон наступи напад грознице, после којег болесник почне да бунца, она убрзо проћи. Ово се догађа зато што је у току развоја болести дошло до загревања мозга и жила, па због тога болесник више неће дрхтати. Ово се може протумачити тиме што топле пнеуме које проузрокују огњицу каужон почињу да се шире по жилама, чиме спречавају нови наступ дрхтавице. Премда ова огњица има акутан ток, често се догађа да брзо прође; наравно само ако се појави неки од раније описаних знакова које ћемо ти поновити. Хипократ сматра да до тога долази само онда кад се код огњице каужон јаве следећи симптоми: повраћање, пролив, знојење или цурење крви из носа.

Овде почиње опис симптома огњице каужон

Код особе оболеле од ове огњице најпре ће се појавити рапавост на површини језика, затим велика врућина и бубуљице на језику и образима. Потом ће доћи до појаве сиве наслаге на језику, а онда ће наступити процес непрестаног знојења који изазива велику жеђ. Хипократ говори да ће, уколико дође до појаве слабог кашља, овај брзо проћи, наравно под условом да не буде велики кашаљ који је локализован у плућима. Врућина која се јавља код болесника за време болести више се осећа у унутрашњости организма него споља. И њен акутни ток није толико опасан као што је то случај код других огњица. Судећи по симптомима огњица каужон која настаје због прекомерног накупљања колере има акутнији ток од оне која се јавља услед присуства флегме. Ти симптоми су: перманентна несаница, раздражљивост која не дозвољава болеснику да се смири на једном месту, висока температура, бунцање, цурење крви из носа, главобоља, жигање у слепоочницама, дубоко упале очи, пролив при којем је измет измешан са слузи, губитак апетита. Ако се ова болест појави код мале деце, она ће престати да сисају, а уколико пак сисају, млеко им се неће пробавити у стомаку него ће га после краћег времена повраћати згрушано, укисељено и сасвим непробављено.

Лечење

[. . .] Лечење огњице каужон треба спроводити на исти начин као што се то чини са лечењем болесника код којих је поремећен процес варења. Због тога из стомака треба одстранити не само пробављену храну него и непробављену. За време трајања ове болести препоручљиво је да се оболелом пусти крв, али само у случају ако је болесник пунокрван, јер — ако се ради о слабој особи а ти јој пустиш крв — ово може деловати провокативно и изазвати велику врућину. Зато је, уместо тога, боље да му даш мању количину јела и пића, и то од оних врста јела која расхлађују организам. Уколико се плашиш да ћеш тиме ослабити код болесника прохтев за узимањем хране, онда му повремено подај храну и пиће који окрепљују организам. Код ове болести често долази и до живчаних сметњи које настају због присуства велике количине штетних пнеума: ове, преко жила, доспевају у мозак, па због тога болесницима треба давати иста средства за чишћење као и онима који болују од акутне огњице. Уколико видиш да болесник има слабу отпорност организма, услед чега не би могао да поднесе тежи начин лечења, ти га онда лечи на начин који смо ти горе описали. Најбоље ћеш га лечити ако му даш да пије сок од тамаринде. Уколико болесник има велику врућину, додај у ту воду мало камфора, а поред тога можеш му дати и ђулап од сирћета, воду у којој је био скуван плашт, или семе од цикорије, или саму цикорију. Уколико немаш при себи ниједно од ових средстава за лечење а болесник и даље има високу ватру (температуру), онда му дај да пије хладну воду док се не напије; јер ако та врућина потраје и даље могу наступити и појаве живчаних сметњи код болесника, и он ће заборавити чак и то како треба да пије воду. А воду треба да пије кашиком и да је срче, слично као кад једе чорбу, јер ће му од те воде хладноћа најбрже

доспети у главу. Исто то треба давати и оним болесницима којима се суши језик.

Говорили смо ти доста о симптомима који се јављају код огњице каужон, али ћемо ти још нешто споменути у вези са њом, како би још боље био упућен у њено познавање. Рекли смо ти да велико олакшање за време ове болести представља ако болеснику пустиш крв из носа. Цурењем крви растерећује се велики притисак у глави, очима, мозгу и у целом организму. Али при томе треба да водиш рачуна о дисању болесника, јер уколико му исцури превише крви из носа дисање ће му бити упола ослабљено, због чега може доћи до притиска у прсима и отежаног дисања. Ако видиш да му из носа цури сувише јак млаз крви, онда му стави облог на главу, који претходно мораш наквасити сирћетом, ружиним уљем или ружином водицом, камфором односно белим сандалом. Не будеш ли имао поменута средства, онда накваси облог у сирћету и води у којој је била кувана сува или свежа ружа. Приметиш ли да болесник дуже време пати од несанице, мораш га од тога излечити. За ово лечење добро је ако даш болеснику ђулап од црног мака, а после тога прашак који се, исто тако, препоручује за ову врсту болести. Од тих прашкова најбољи ми изгледа прашак од камфора. Значи: болеснику прво треба дати прашак од камфора, после тога ђулап од сирћета помешан са млеком од семена дугих краставаца или од семена цикорије, или пак са млеком од семена плаштака; и то од сваког по два аксага, а ђулап од сирћета нека износи двадесет или тридесет аксага. Уколико се појави пролив, онда подај болеснику прашак који је припремљен од осам унци шподна, или прашак направљен од ружиног сока и шподна [семењака ?], али добар прашак. Од горе наведених лекова можеш му дати који год хоћеш и то само по једну унцу дневно, наравно помешан са ђулапом од сирћета. Ако желиш да добијеш добар прашак, онда га припреми на овај начин: узми прах од руже, семе од плаштака и цикорије, и то од сваког по три аксага, затим семе од бундеве и дугих краставаца по два аксага, сандала један и по аксаг, сок од сладића и кима по један аксаг и камфора један и по аксаг. Све то помешај заједно и начини пилуле са додатком сока од плаштака: и нека свака буде тежине једног аксага. У исте сврхе може се употребити лек састављен од четири аксага руже и по два аксага семена од кратких и дугих краставаца, односно семена од плаштака; затим један аксаг шафрана, један аксаг камфора и по један и по аксаг комода, гриза, козинца, те сока од сладића. Све ово помешај заједно и од тога начини пилуле. Њихова тежина износи два аксага. Пилуле треба узимати са лакшим и топлим вином. Уколико приметиш да болест није сасвим престала, онда болесника окупај у млакој води и да знаш да ће после тога огњица, која је настала због накупљања и распадања флегме, попустити — јер се купање за лечење ове огњице показало много ефикаснијим него код других врста огњице.

О оїњици која наспаје због крви

На основу својих запажања Гален је дошао до закључка да је неисправно гледиште лекара који сматрају да ова огњица настаје због крви. Јер се приликом распадања (разлагања) крви од ње ствара јед, што у

суштини није више крв. Као потврду свога гледишта он наводи чињеницу да од такве огњице не може настати огњица трећиница која се назива каужон [?]. Ово се не слаже ни са Хипократовим учењем. Када крв почиње да се распада (разлаже), она по својој природи више није крв. Свако ко жели да упозна разлику између крви и једа треба да има у виду две чињенице: прво, када крв почиње да се распада од ње се после краћег времена ствара јед и друго — да је крв када се распада налик на дрво јер, пошто се сувише загреје, сагори и од ње остане само пепео.

А сада да се мало зауставимо на овој подели, како би је учинили што јаснијом. У прилог нашем гледишту, да до појаве ове огњице долази због гњиле крви, ишло би то што се услед распадања крви ствара ружичаста отровна жуч, а такође и то да због згрушане крви настаје црна жуч. Треба да знаш да до стварања ружичасте жучи не може доћи пре него што наступи процес распадања крви. Поменуте појаве могу се код болесника установити и на основу промена у мокраћи. Затим, када дође до стварања ружичасте жучи још увек није сигурно да је она настала због распадања крви, јер се у њој налазе и други елементи који исто тако могу изазвати труљење [. . .]. Треба да знаш када смо рекли да оне не могу саме од себе да се распадају, да смо ти говорили истину. Али пошто оне не могу да мирују на једном месту него се крећу по жилама и осталим органима, могу такође да изазову труљење. Пнеуме се мешају и зато долази до стварања прие или ружичасте жучи. Стога треба да знаш да само разарање крви није исто што и процес распадања који проузрокује труљење других састојака. Гњилост, осим тога, не представља процес који је временски ограничен него [. . .]. Крв која се разлаже губи своја својства па се, пошто је изгубила своју природу, не може више звати крвљу и од ње такве могу настати само црна или ружичаста жуч.

И поред тога што смо указали да се Хипократ не слаже са овим тумачењем, казаћу ти и шта ја мислим о његовом учењу. Када Хипократ тврди да ова огњица настаје због крви у праву је, јер да нема крви не би ни дошло до њене појаве. Ово је разумљиво јер сам процес распадања почиње у крви, што је непосредни разлог њеног јављања. Хипократ је тако учио и није погрешио. Али и оно што сам ја казао је исправно. Исто тако, и оно што је раније речено не треба омаловажити, него ваља размишљати о томе шта је у овом моменту корисније. Треба да знаш да је гњилост по својој природи слична отрову који изазива распадање крви. Ако тај процес наступи у флегми, онда то неће бити опасно по крв, али ако случајно до тога дође у крви — то ће се онда веома лоше одразити на флегму, ружичасту и црну жуч. Због тога је Хипократово учење исправно када тврди да од крви настају гњила, као и она друга огњица која се јавља због врења штетних пнеума у њој. Ове две огњице се још називају и „ипократошиноха" (хипократовим), затвореним. Она огњица која настаје због врења штетних пнеума ствара се од пнеума које затварају душник и друге дисајне, телесне и крвне путеве. Услед овога евакуација топлоте из организма бива отежана: због тога често долази до појава других обољења у организму човека, која су много опаснија од огњице ефемере. Настајање те болести условљено је постојањем велике количине густих пнеума и због тога се таква огњица

назива „профунтиташ шомнифортиш" [?] или дубок сан (кома). Иако се по својим особинама убраја у гњиле и ефемерне огњице, не може се у потпуности сматрати ни ефемерном ни гњилом; пошто садржи велику количину врућих пнеума не може се називати ефемером а, с друге стране, због присуства гњилости не може се назвати ни гњилом. Осим тога, ова огњица је акутна, што није случај са ефемером, гњилом или огњицом јектиком. Али та огњица често може прећи у гњилу огњицу или огњицу јектику. За њу је карактеристично да понекад траје веома кратко, тако да се само понекад примети, и после сасвим кратког трајања брзо нестане

Гален је сматрао да се огњица од крви не може сврстати у ред других огњица ради тога што се гњиле пнеуме, када наступи распадање крви, прошире по целом телу. О њеним симптомима нема потребе да се много говори јер су они многобројни. Њено дијагностиковање зависиће од самог лекара. Главни узрок за појаву ове огњице је претовареност и дисфункција желуца, али до њене појаве може доћи и због претераног рада код особа које на то нису навикле. У таквом случају треба им дати неко од средстава за чишћење. Ово је сасвим индицирано зато што им је стомак препун непробављене хране, чије је функционисање отежано код оних особа које дуже време непрекидно раде. Осим тога, до појаве ове огњице може доћи и због „водене крви" која се јавља услед узимања велике количине сировог воћа. Треба да знаш да због узимања велике количине сировог воћа или сирових јела долази до стварања велике количине „сирових пнеума" у телу, услед чега почиње крв да гњије. До настајања поменутих пнеума најчешће долази услед узимања кратких и дугих краставаца, незрелих крушака и других сличних врста хране. Ова се огњица обично јавља сваког дана и ње се болесник може ослободити само ако наступи знојење; у противном-умреће.

Постоје три врсте ове огњице: прва [. . .] је прогностички повољнија од осталих, јер мада настаје са великом жестином брзо пролази; друга [. . .] обично траје од пет до седам дана. Ова огњица је по својој клиничкој слици слична оној о којој смо ти говорили, јер претходна, иако има акутни ток, обично кратко траје, њени напади су слабији и јављају се у више махова. Али, да ти право кажем, премда није акутна, досадна је за болесника и то због тога што код других огњица знојење обично наступа за три, пет или седам дана, док код ове огњице тек после седам или више дана, па је зато сасвим разумљиво што је досадна. Уколико се болесник ознојн трећег дана и после тога се буде чешће знојио, болест ће имати слабији ток. Ако пак знојење наступи тек петог дана, ток ће бити тежи јер је период трајања болести дужи. Ако се болесник ознојн седмог дана, биће му још теже, јер што је дуже огњица „затворена у телу" утолико она проузрокује вишу температуру и тиме отежава опорављање болесника и угрожава опште стање његовог здравља. Ова огњица може прећи у огњицу каужон, као и у огњицу која се назива „летаргија". Појаву ове огњице обично прати велика дрхтавица, па се зато често догађа да она претходи појави козјача или великих богиња. За време њеног трајања болесник може пасти и у кому. Може доћи и до надувавања стомака, и то у толикој мери да ако удариш по њему он ће звонити као тимпан. Због отечености стомака долази до појаве пролива са тенезмом који може дуго трајати. Излучени измет повре-

мено је зелене боје или је помешан са црном згрушаном крвљу. На основу ових симптома тешко је прогнозирати исход болести, јер нити си сигуран да ће болесник умрети, нити се можеш много надати да ће оздравити.

Лечење оњшце која настаје због крви

Најбољи начин за лечење огњице која настаје због крви, без сумње, представља чишћење. Болеснику треба давати средства за чишћење за све време трајања болести, све дотле док не дође до губљења свести (синкопе). Поред тога треба да му прегледаш крв, јер уколико му је крв ретка мораш да му побољшаш крвну слику, давањем одговарајућих јела и пића. Међутим, ако је крв „топла" и у њој има много једа, онда болесника требаш охладити и очистити. Ако видиш да он није у стању да узима ону врсту хране која утиче на стварање „дебеле и сирове крви", тада је наболе да му пустиш крв из руке, и то с оне стране где се више осећа [. . .]. У том случају немој чекати да наступи процес знојења, него му пусти крв чим приметиш да је огњица јака. Болеснику треба пустити крв да тече све док, евентуално, не дође до синкопе. Ако до ње дође, то значи да се крв охладила, што ће непосредно довести до пада телесне топлоте. Знај, ако му после пуштања крви даш да пије хладну воду, исто ћеш га охладити као да си му дао лекове који се користе у ту сврху.

Приликом лечења добро је да водиш рачуна о каквој се особи ради, и на основу тога треба да примениш лечење. Јер већу количину крви можеш пустити пунокрвној особи, а мању анемичној; исто тако већу младој, а мању старој особи, као и више крви јаком, а мање слабом болеснику. Уколико видиш да је у питању јака особа, онда јој пусти крв и после два до три дана подај јој средства за чишћење. Али, видиш ли да болесник и поред добре физичке кондиције почиње да слаби, немој му дати средство за чишћење него му само пусти крв. Уколико је у питању мршава особа, за чишћење употреби блажа средства и немој пуштати крв. Поред тога, стално настој да се на било који начин ознојиш, јер то много утиче на побољшање општег стања болесника. То делује тако као да нестаје храна и пиће из стомака, па било да си му пустио крв или дао неко средство за чишћење. Ако такве особе осећају жеђ, добро је да им скуваш мало тамаринде у води у коју си додао сирће и то им подај да пију када приметиш да је почео процес варења. Затим узми нађурак, сену и росуљу, и скувај их у води. Напитак подај болеснику да пије када видиш да је завршено пробављање, јер ће му то очистити црева и „избистрити" крв. Уколико установиш да је и поред тога неопходно да се пусти крв, онда му пусти крв из руке као што смо ти већ раније рекли. Ако се болесник налази у слабој кондицији и због тога не можеш да му пустиш крв из руке, ти му онда пусти крв из жиле у „челном рогу". У случају да она не цури, постави му облоге на то место, пошто је овакав начин лечења веома ефикасан за огњицу каужон и он се препоручује уместо узимања средстава за чишћење. Поред тога треба да му даш да једе она јела која су лако сварљива и освежавајућа. Ако се догоди да приликом пуштања крви дође до синкопа, у поменута јела додај и сок од киселог грожђа. У случају да крв почне сама да цури из носа и услед тога наступи синкопа, онда му припреми она јела која

утичу на побољшање крвне слике. Од јелā ова ми се чине добрим: узми ђунђибара три зрна и пет литара воде, па кувај док не уври на две трећине. Потом процеди и додај у ту воду исту количину шећера, или чак и већу јер ће бити боље, па поново кувај. Ово подај болеснику да пије свако јутро у одређеној количини. Приметиш ли да у његовом стомаку има знатна количина штетних пнеума, тада му немој дати зрна од ђунђибара, ни сочиво кувано у сирћету. У случају да има велику врућину и желиш да га расхладиш, подај му да пије хладну воду у којој је било кувано сочиво или хладну воду у којој је кувана лоћика. Не будеш ли имао ни једно ни друго, ти му онда подај само хладну воду, јер се може догодити да му она снизи топлоту. Догоди ли се пак да ова огњица пређе у огњицу флегматику, онда му подај прашак од руже. Овај начин лечења користио се раније, а и сада се поново почео употребљавати, само што ове лекове треба давати са јечменом водом. Мораш да знаш да је то корисно, без обзира на то што ће ослабити отпорност организма. Поменуте лекове најбоље је дати болеснику када наступи највиши напад врућине услед врења крви. Када су добро пуњене крвне жиле, болеснику не треба пуштати крв нити му давати средства за чишћење, јер би то могло да доведе до грушања крви у жилама. Даље, када наступи напад високе температуре и напетост, ти му подај оне лекове које смо ти саветовали; сачекај, затим, извесно време, па види да ли је дошло до пада температуре када му можеш дати средства за чишћење и пустити му крв. У ову сврху подај му лекове који утичу на евакуацију јēда и помажу пробављање сирове крви, јер је она узрок гнилости. Зато је, такође, добро да се дају прашкови припремљени на следећи начин: узми три аксага шподија, пет аксага семена од плаштака, четири аксага семена од дугих краставаца, шест аксага семена од бундеве, по три аксага гумирабике, драганта и милолда, и седам аксага сока од сладића. Од свега тога начини прашак и дај му га свако јутро по један комадић, и то са јечменом водом. Видиш ли да је болесник веома слаб и да му је јетра слаба па не може да пробавља, онда узми три аксага од руже, два аксага семена од дугачких и кратких краставаца, по један аксаг сока од шимширке, семена од диње, плаштака и шподија, затим по пола аксага гумиарабике, козинца и брашна [. . .], круљице и ламфорапо [?] четвртину аксага; од тога припреми прашкове и подај му као што смо ти горе казали. Јелу не треба додавати воду у којој је куван ђунђибар нити кувано сочиво са сирћетом, кисели шипци или сумак. После давања ових лекова, ако видиш да је дошло до затвора и због тога се будеш уплашио да ће му он нашкодити, онда подај болеснику кувани сируп, или куване шљиве, или бундеву, или неко кисело биље. Ако зажели да једе воће, подај му зреле крушке или шипак. Буде ли хтео да једе нешто од зеленог поврћа, подај му кувану бундеву или мало дугачких и кратких краставаца, затим кувану цикорију, јер ће му то много помоћи. Осим тога, можеш му дати прокувано сирће или куван коријандер. У случају да му се јаве главобоља, тегобе у крвним жилама, дужа несаница или дубок сан (кома), сувишно цурење крви из носа, што може да изазове слабљење отпорности организма, сваку од наведених појава можеш излечити горе описаним лековима.

О опљици флеіматици

Да знаш да гњила огњица, која настаје од флегме, често може да траје веома дуго. Њени симптоми, време настајања и слабљења су познати. Премда смо споменули да има само једна врста ове огњице, због времена њеног трајања ипак постоје извесне разлике. Тако она може трајати до девет дана, а некад и много дуже — до тридесет па чак и до четрдесет дана. Углавном ова огњица најчешће траје девет, тридесет или четрдесет дана. За то време уколико се буде болесник више знојио, то ће се од ње лакше и ослободити, јер се знојењем одстрањује велика количина штетних пнеума, а такође долази и до лабављења и отварања пора на кожи. Од ових огњица најдуже траје она која је везана за неко друго обољење, по чему се и разликује од огњице која није права трећиница. Флегма гњила може бити стакласта, кисела, слана или слатка. Да знаш да од слатке флегме настаје огњица каужон. До појаве огњице флегматике најчешће долази код оних особа које имају велику количину телесне течности у организму или код оних који се превише одмарају. Затим се јавља и код старијих особа и деце, као и код оних који превише једу, услед чега долази до претоваривања стомака храном. Јавља се, такође, и код особа које превише раде или које се купају после јела, односно у невреме, као и код оних који узимају јело у обилним количинама, због чега се храна добро не пробавља па зато сутрадан подригују на кисело. Она се, исто тако, јавља и код особа које дуже време пате од затвора. До њене појаве може доћи и онда када почињу да се распадају штетне пнеуме. Ако болесник оздрави без употребе лекова, то је знак да има здрав организам и да се ослободио флегме и гњиле материје. Треба да знаш да у свакој огњици која је праћена дрхтавицом долази до сужавања крвних жила, услед чега циркулација крви бива ослабљена.

Симптоми опљице флеіматике

Приликом појаве огњице која настаје од стакласте или киселе флегме обично код болесника наступа велика хладноћа и потиштеност, а осим тога и [. . .], која је израженија у огњици насталој због стакласте флегме него у оној изазваној киселом флегмом. Ова хладноћа се не јавља нагло већ постепено, почев од најнижег степена, и када достигне највећи успон болесник ће бити хладан као лед. После тога веома тешко ће се загревати и зато је потребно да процес његовог знојења траје дуже. Ово утолико пре што ће се хладноћа и даље повремено јављати, због чега ће болесник почети да се протеже и зева. Ако се болесник протеже, то је повољан знак који говори да се ради о малој количини флегме, а у противном — то говори о присуству њене веће количине. Уколико хладноћа буде дуже трајала и огњица ће трајати дуже и имаће акутнији ток. Ова огњица не настаје од оних штетних пнеума које проузрокују пробадање по телу нити ствара [. . .], као што је то случај са другом врстом огњица. Када дође до распадања флегме, јавља се огњица флегматика. У оваквој ситуацији таква се огњица назива огњица гњила, њено јављање карактерише велика мучнина која је много опаснија по организам

него што то изгледа: често се догађа да болесник падне у кому. Више пута њеном јављању претходи појава велике хладноће праћене дрхтавицом [. . .] и потиштеношћу. Услед тога болесник се често стреса и чини му се као да ће га ухватити дрхтавица, премда до тога не мора доћи. Ако то видиш, онда знај да му је функција стомака поремећена и да је изгубио прохтев за узимањем хране. Наведена појава не говори само о губитку прохтева за јелом већ указује и на поремећаје у пробављању хране и слабљењу функције стомака.

Први симптоми на основу којих се може закључити да је дошло до појаве огњице изазване од слане флегме јесу потиштеност и осећај хладноће. Код огњице која настаје од слатке флегме она се ређе јавља у почетку. Исто је и са осећањем хладноће и појавом протезања. У већини случајева огњица флегматика почиње дрхтавицом. Наступи ли и висока температура, онда ће болест имати тежак облик, па може доћи и до смрти. Оно што смо ти раније рекли о овој огњици тачно је: огњица гњила прво се јавља у акутном облику, после тога се стиша, јер она има променљив карактер. Ако дође до појаве огњице од слане флегме, треба знати да ће она утолико бити опаснија уколико буде дуже трајала. Исто ће се догодити и код огњице од слатке или стакласте флегме. Свака огњица која настаје од флегме, премда не увек, обично почиње дрхтавицом и тек када прође известан период времена код болесника се могу јавити велика хладноћа и потиштеност. У почетку болести болесник дрхти, после тога се јавља напад високе температуре а огњица поприма тежи облик. Доцније температура бива нижа.

И поред тога што Гален тврди да ова огњица настаје од флегме, мени се чини да не настаје само од ње, него да је помешана и са гњилошћу. Ово тврдим на основу тога што огњица гњила има у почетку акутни ток и што дуже траје температура опада, и на основу тога што до појаве гњилости пре може доћи у слаткој и сланој него у другим флегмама. Када се појави као последица слатке флегме, она обично постане још слађа, а ако је у сланој — онда ће бити слања. Када прође извесно време треба болеснику испитати пулс: приметиш ли да је он слаб, а жила пуна штетних пнеума, ако будеш дуже држао прст или руку на жили [. . .] осетићеш повишену температуру. Докле год буде трајала ова болест поменуте појаве ће стално варирати. Помеша ли се са оном која је густа као слуз, када опипаш човека по целом телу или на двадесет места, свуда ћеш, осим на два места, осетити исту топлоту, јер густа флегма када почне да ври, онда она не ври сама него у друштву флегме са којом се помешала. Зато у овој болести може увек доћи до промена. Због ње често долази до појаве чирева на појединим деловима тела, зато што се на тим местима накупе гњиле и здраве пнеуме. Због тога долази и до појаве високе температуре (врућине). Болеснику ће образи потамнити и осећаће велику жеђ. Желеће да седне у хлад или да га ветар расхлади по лицу, да пије хладну воду, и осећаће тешкоће при удисању и издисању ваздуха. За време ове огњице обично се догађа да болесник, сат или два, осећа жеђ и стално има осећај да се налази у пребрилном стању, премда се не може догодити да добије огњицу. Ако овакво стање потраје дуже време, биће мања могућност да дође до појаве огњице. У периоду када ова огњица почиње да се јаче развија или слаби, а поготову ако се поврати, болесник ће то сам осетити. У том

случају обично долази до појаве жеђи, али се не треба бојати решидива јер до тога не мора увек доћи.

Треба да знаш да за време огњице настале од флегме долази до стварања велике количине густих пнеума које испуне организам и затварају дисајне путеве. Услед присуства велике количине телесне течности и ниске температуре болесник се мало зноји. До наведене појаве долази због тога што се слуз згуснула и тиме спречила да се зној излучи. Није добар знак ако се догоди да зној пође напоље јер то указује на општу слабост организама. Знај да када болесник излучује малу количину зноја постоји нека болест, тј. физиолошки поремећај због којег се зној у већој количини не може излучивати из организма јер се ради о појави густе флегме. За време огњице флегматике човек мање жедни него за време других огњица.* Код оваквих особа често се на ребрима јави оток или им кожа постане тања, због чега се лако истеже. Осим тога, код оваквих особа на лицу се примећује бледило и понекад добију тамно зелену боју (налик на олово). Наведена појава траје све дотле док огњица у своме развоју не достигне праву јачину. Када до тога дође, онда се мења изглед болесниковог лица. Тада буди сигуран да болест иде на боље, јер код онога који болује од ове огњице лице се неће зарумењити без обзира на акутно стање огњице, као што је случај и код болесника који има огњицу насталу од једа. Код оболелих од ове огњице пулс је млитав, једва се осећа и обично је убрзан. Наиме, њихов пулс је бржи него код оних болесника који имају огњицу четвртиницу или трећиницу. До наведене појаве долази због тога што су се жиле сузиле, па пнеуме не могу слободно да се крећу у њима. Често ова огњица може бити врло опасна, али никада нема тако акутни ток као огњица четвртиница. Њено дејство на организам може бити јаче или слабије, али никада прејако као код огњице четвртинице. Многи лекари је сматрају за перакутну због њеног несталног акутног карактера. Гален сматра да се због слабо изражене клиничке слике ова огњица не би могла сврстати у перакутну. У прилог оваквом гледишту иде и појава да су њени симптоми променљиви, некад су слабије а некад јасније изражени. Супротно овоме, клиничка слика перакутне огњице од почетка напада има своју пуну јачину и јасно изражене симптоме. Свака промена у овој огњици условљава и промене у пулсу, али ако настану промене у пулсу код перакутне огњице која је непроменљива за све време њеног трајања, онда је та појава за болесника боља него што је то код оних огњица које су променљивог облика. Уколико ова огњица добије акутнији облик, њен ће утицај на организам бити много јачи него код оне огњице која је променљива. Код оних код којих је до појаве ове огњице дошло због флегме, мокраћа је у почетку болести провидна и бистра. Ради присуства пнеума и хладноће, после краћег времена она постаје црвенкаста, док ће се због гњилих супстанци које су се помешале са пнеумама замутити. Ако мокраћу оставиш дуже време да стоји, она ће се раздвојити и од средине према рубу биће бистра и светла, а на дну ће остати жућкасто-црвени талог. Провидни део према рубу указује на присуство флегме, а талог према дну на гњиле супстанце. До појаве црвене боје дошло је услед врења гњилих супстанци и флегме. Они који болују од ове огњице

* Даље опет следи понављање истог излагања. (Прим. прев.).

повремено могу излучивати и бистру мокраћу, ређе мутну, а само некад изразито црвену. Ако излучују бистру мокраћу, онда значи да је преовладала флегма која се раздвојила од гњилости, док излучивање мутне мокраће указује да је преовладао јед који се издвојио од флегме. Када се излучује црвена и мутна мокраћа, онда то значи да је дошло до врења гњилих супстанција заједно са флегмом. До појаве мокраће црвене боје може доћи и када човек који има здрав стомак узме превише хране која се, због здравог стомака, добро пробавља. За време овог процеса у организму се ствара висока температура, услед чега се отварају поре и други проходи, па се зато болесник зноји. Истовремено ће доћи до излучивања мутне мокраће и оне црвене боје. Али такво пробављање ретко се догађа.

Код особа које имају огњицу флегматику измет је редак, мекане конзистенције, тако да је скоро сав слузав. Један од значајнијих симптома који указује да се ради о огњици флегматици је постојање дрхтавице. Јачина и временски ток трајања огњице флегматике обично износе до осамнаест часова, док њено попуштање и ишчезавање наступају после шест часова. Ова огњица одмах не престаје, јер се и сутрадан по њеном престанку болесник осећа сасвим ошамућен зато што у његовом организму још постоје густе пнеуме. Наведени симптоми могу варирати и они зависе од начина живота болесника: његове прошлости, утицаја места и ваздуха (околине), јела и пића. Ако се она појави услед јела и пића, онда обично почиње са следећим симптомима: надувеношћу, отоком образа [. . .].

3. ФАРМАКОЛОШКИ СПИСИ

а) СПИС О ПРОСТИМ ЛЕКОВИМА

Тумачење природе сваког лека: да ли је врућ, хладан, сув или влажан. О сваком леку за шта је добар

(14а — 59б, 148—158, 193 — 204)

Лекови који почињу са словом *А*

Алој (Aloë), Алојево дрвце (Aloe ligno), Злато (Aurum), Смрдеће зеље (Assa foetida), Жива (Argentum vivum), Дивљи бибер (Agnus caustus), Стипса (Alumen), Селен (Apium graveolens), Антимонијум (Antimonium), Акација (Acacia), Агарико, гљиве, вргањ (Agaricus), Мирођија (Anethum graveolens), Чапљан (Asphodelus albus), Бели лук (Allium sativum), Водени божур (Acorus calamus), Кајсија, шевтелија (Prunus armeniaca), Анис (Pimpinella anisum), Пелин (Artemisia absinthinum), Пипци (Anacardium occidentale), Бадем горки (Prunus Amigdalus communis), Јаболчина (Aristolochia macedonica), Амбра (Ambra), Комуника (Artemisia absinthinum), Оцат (Acetum passim), Аурипигменто, лек минералног порекла (Auripigmentum), Ашпалтум, лек фантастичног порекла (Aspaltum).

Алој (Aloë)

Алој је врућ, сув и сврстава се у други степен. То је сок од једне траве која се зове âлоја и која расте у Индији, а такође и у Персији. Има га и код Латина, у земљи која се зове Пула.

Постоје три врсте âлоја: прва је шукорум, друга епатикум, а трећа кабалинум. Припрема се тако што се истуца трава и сок добивен од ње стави на ватру да мало ври. Затим се склони са ватре, преспе у чиније и држи на сунцу. Суши се све док не постане сув и тврд, када се извади и раздвоји на три дела. Доњи део се зове кабалинум и није употребљив. Горњи се зове шукорум или шикортинум, и добар је, али не и средњи део. Који је бољи познаћеш тако што му иситњени прах личи на шафран. У комаду личи на комад јетре. Пошто се и од других лекова може припремити маса да личи на алој, могу те зато преварити. Ово се може проверити на следећи начин. Успи оцат у лонац и на ватри га загревај док не проври; тада додај у њега прах од шафрана, орашчића и алоја кабалина, у количини довољној да се цела та маса добро згусне. Затим изручи у чинију и загревај је док не ври, па после држи на сунцу док се не згусне и опет загревај док се не стврдне. Овако ћеш познати да ли се ради о правом алоју или је реч о лажном. Узми један комадић од

те масе и међу прстима га иситни; ако је прави алој, он ће пријатно мирисати, а ако није биће сув, шупаљ и смрдеће. Запамти да је сваки алој горак и да је бољи онај који је горчи.

Рекли смо како се добија, а сада ћемо казати за шта се алој користи. Добар је јер чисти слуз, жуту и црну жуч. Окрепљује све крвне судове и даје им чврстоћу, ослобађа стомак од хладних димова (пнеума). Такође окрепљује главу и користи за лечење свих болести главе. Појачава ослабели вид и помаже оздрављење јетре и слезине; утиче на регулисање тока месечнице код жена за време њеног трајања, а такође чисти лице од сваке жутине. — Овако се употребљава: узми два аксага меда и један алоја, ситно га издроби и дај оболелом три дана сваког јутра. — Узми два аксага алоја и три белог вина, помешај и остави да се избистри. Затим то стави на очи онима који имају катаракту или неку очну болест, јер ће им то добро чинити. Такође, ко хоће да очисти вид нека узима по пола аксага алоја сваког дана, ујутро и увече, а ако га не може поднети због његовог горког укуса нека га онда помеша са једним аксагом мираболаниса и узима пред спавање или кад устане, и то за време од четири дана. — Ако има јетру или слезину пуну једа или слузи, узми три аксага алоја, по две унце сока од морача и сока од корена шпароге, па помешај заједно и дај му три јутра. — У почетку оболења од жутице, или водене болести настале уследзапаљења јетре или слезине, или као последица тропске маларије, или због прекомерног узимања воде, подај оболелом један аксаг алоја да попије са белим вином или пелиновим соком. Ово треба да му дајеш све док не видиш да му је боље. Осим тога, препоручује се за лечење деце и одраслих особа код којих су се запатиле глисте. Терапијска доза за одрасле је 1/2 аксага праха од алоја помешаног са медом, а за дете у количини малог лешника, исто тако помешано са медом. Лек се даје три дана, сваког јутра.

Ономе кога боли уво или има црве у њему, смешај прах од алоје са соком од першикарије, и то му стави на уво. — За онога коме опада коса, узми две литре јаког оцта и једну литру корена од маслиновог дрвета; то добро скувај, процеди кроз крпу и томе додај једну литру праха од дивље кафе, две унце праха од алоја и једну унцу праха од вашљивке. Помешај све заједно и мажи му главу пре спавања. — За онога кога боле ручни и ножни зглобови, узми један аксаг алоја и једну унцу сока од [. . .]; све то помешај и девет дана од тога му дај да пије сваког јутра по три аксага. — За онога ко од слане слузи [. . .], узми једну унцу алоја и четири унце оцта, па помешај и мажи га са тиме. — За онога који има свраб у очима, узми три аксага алоја и три унце ружине воде, и све то помешај; овим му облажи очи ујутро и увече. — Ономе ко има главобољу или пнеуме (димове) у глави, дај му да прогута парче алоја, величине зрна пасуља, и тако да ради три јутра.

Алојево дрвце (Lignum Aloë)

Алојево дрвце је врућe и суво, и спада у други степен. Расте у Горњем Вавилону, „код велике реке". Како говори Константин (Афрички), учитељ, има га три врсте. Прва врста расте у долини која се зове Кумја

[?] и боља је од осталих. Друга се налази у долини Кумамон, и није тако добра; трећа расте у равници. Која је боља познаћеш по следећим особинама. Прва мора бити тежа, пријатног мириса и треба да мало горчи; плавкасто - црвенкаста је, и чворновата. Када се стави у уста и мало прожваће, осећаш пријатан мирис у носу. Друга врста се познаје по томе што није тако тешка и горка, има пријатан мирис, али не као прва. Трећа врста је лагана и нимало не мирише. Није црна, већ светла. — Има једна гора у латинској земљи која се зове Умалфија [?]. Ту расте дрво које је тврдо, чворновато и пријатног мириса. Кувају га у вину и томе додају мало праха од амбре и алојевог дрвца, да мирише као добро алојево дрвце. Када је кувано, изваде га и трљају онако топлог оловом, да поцрни као добро алојево дрвце. Али, овако ћеш знати да није право: расцепи га и изнутра неће бити црно као споља и неће имати онај пријатан мирис као добро алојево дрвце. И тврдо је, па га не могу зуби прожвакати као добро алојево дрвце. Алојево дрвце снажи стомак и побољшава варење. Добро је за оне који имају слабо срце или пате од заборавности, затим за оне који су малаксали због тешке кахексије и, такође, за оне жене које не добију на време месечницу, као и за сваку болест изазвану назебом. — Скувај у литри вина два аксага алојевог дрвца, један аксаг каранфилчића и један аксаг мастика, па процеди кроз крпу и дај му да то пије топло сваког јутра девет дана у количини као кокошије јаје. — За олакшање тешкоћа које настају због обољења централног нервног система, сируп се прави овако: узми два литра ружине воде, једну литру шећера, једну унцу праха од алојевог дрвца, два аксага праха од кошчица које се налазе у срцу јелена и један аксаг праха од каранфилчића. Скувај све то заједно и дај болеснику сваког јутра за време од пет дана. Добро је и за ону жену која има затворену материцу, па не може затруднети, и код које се задржала месечница. — Узми алојево дрвце и стави на врућ пепео у једну мању црепуљу; поклопи широким крајем левка тако да не буде ни мало ватре изван левка, и нека ово жена подеси тако да јој дим иде ка материци. За то време препоручује јој се да се покрије хаљином како јој пара не би доспела у нос. — Такође, ако се постави алој на ватру и удише дим, помоћи ће мозгу.

Овде почиње о злату (Аигит)

Злато има добре особине. Није много ни врућ ни хладно, ни влажно ни суво. Има боље особине од било које друге руде. Добро је за сваку мождану и срчану болест, као и за стомак који је слаб и хладан.

Свако јело кувај са златним дукатима, па их извади пре него што јело служиш. Добро је за оне који се боје да не огубаве. Узми злато и остружи га пилом па затим кувај са соком од боражине и дај им да пију када хоће, што више то боље. Овај лек је добар и за оне којима је усахла половина тела и који пате од слезине. Узми једну литру сока од боражине, шест унци шећера и један аксаг праха од кошчица које се налазе у срцу јелена, па кувај на ватри. У то настружи пилом пола дуката злата (што је дукат већи то боље) и дај му да пије јутром све док га има.

О смрдећем зељу (Assa foetida)

Смрдеће зеље је вруће и суво, и спада у трећи степен. То је смола од неког приморског дрвета. Скупља се лети и јако смрди. Зове се још и смрдећа смола, и што више смрди то је боља.

Узми смрдеће зеље и направи од њега пилуле и подај оболелом да пије девет дана, сваког дана по пет, са ровитим жуманцем или са сирупом од љубичице. Добро је за оне који болују од сипње. — Узми један аксаг смрдећег зеља и кувај га у једној литри вина са исто толико меда. Ово процеди кроз крпу и дај оболеломе да пије топло сваког јутра у количини колико је кокошије јаје. Добро је за оне који имају маларичну или свакодневну (ефемерну) грозницу. — Узми један аксаг смрдећег зеља и два аксага галабача; помешај заједно и од тога направи супозиторијум дужине и дебљине прста, па га стави жени у вагину у правцу материце. Добро је за оне жене које се не могу добро очистити после порођаја. — Узми по две унце шефтелије, смрдећег зеља и маслиновог уља, и једну унцу чистог воска. Кувај све заједно, па када се растопи скини са ватре и мешај док се не стисне и са тиме мажи место где је слезина. Корисно је за оне који имају отечену слезину. Препоручује се за мазање и женама којима се усирило млеко у дојкама. Добро је, такође, ставити смрдеће зеље у шупаљ зуб који боли. — Узми четири аксага смрдећег зеља, једну литру оцта и три аксага ружа, па скувај добро све заједно. Док је топло овим испирај често уста. Корисно је за оне којима је отекло грло, па не могу гутати пљувачку. — Стави у лонац три унце смрдећег зеља и петролеја и загревај на ватри, па кад се растопи додај унутра по један аксаг рицинуса, млечике, чистог сирупа и воска. Направи мелем и мажи место на коме осећаш бол. Корисно је за оне које боле зглобови и удови, као и за оне којима је одузета половина тела. Препоручљиво је да се овим маже свако место где се осећа бол.

О живи (Hydrargirum)

Жива је врућа и влажна, и спада у четврти степен. Многи учитељи сматрају да у себи садржи хладноћу и да је употребљива за лечење многих болести.

Узми једну унцу брашна од дивље кафе и једну литру оцта, затим кувај док не постане густо као каша. После узми две унце живе, растопи [...] у црепуљи и помешј са оном кашом. Са тиме треба три вечери мазати главу, испод пазуха, около појаса и по грлу. Корисно је за оне који имају много вашки. — Ако неко често узима живу па због тога код њега наступи затвор, ти му дај да пије много козјег млека и обеси га за ноге да мало виси. Ако не повраћа, дај му да пије вино у којем су кувани исоп и пелин. — Узми три унце ораховог уља, две унце оцта, по једну унцу праха оловног оксида и белила, па стави на ватру да ври док не буде као каша. Тада скини са ватре и измешај са две унце живе док не добијеш модру маст. Мажи овом машћу где је свраб. — Узми једну унцу живе, затим додај по две унце кокошијег сала и белила: све то мешај заједно док маса не добије изглед масти. Нека тиме мажу лице увече, пред спавање, оне жене које од рођења имају пеге или црнило по лицу.

О конопљици (Agnus castus)

Конопљика је врућа и сува. То је једна врста воћа; и од њега узми лишће и помешај са леком. Конопљика је увек зелена јер расте на мочварним местима. Бере се лети и боља је зелена него сува. Дејство може сачувати једну годину.

Онога који мокри у сну треба парити одоздо, док ономе који много прича, јер је блудник, треба посипати бедра са прахом од истуцане зелене конопљике. — Затим узми конопљику, мајоран и ким, и све ово истуцај заједно, и то стављај на крста онима који у сну или на јави полуцирају. — Узми сок од конопљике и исто толико воска и маслиновог уља, па кувај. Када се восак растопи скини са ватре и остави мешавину да се стиња, па са њом мажи стомак: добро је за оне који имају грч мишића стопала или их боли стомак.

Паром од воде у којој је била кувана конопљика треба да се пари она жена која има затворену или тврду (повећану) материцу или која на време не добије месечницу.

О стипси или киселом камену (Alumen)

Стипса је врућа и сува, и спада у четврти степен. То је руда која се вади из земље, па се онда она кува. Налази се на оним местима где и сумпор, и може дуже време сачувати своју активност.

Узми прах киселог камена и [...] и оне беле црве што се налазе у гноју, па стави у мањи лонац и мало прокувај. Скини са ватре и остави да се стиња; мажи тиме оне ране из којих месо само од себе отпада. Исто тако добро је направити стенило, и том машћу мазати живу рану. — Узми по једну унцу праха од киселог камена, оловног оксида и сумпора, затим две унце маслиновог уља и шест оцта, па скувај све заједно. Корисно је да се тиме мажу они који имају свраб и да се после окупају. — Узми кисели камен и исто толико соли, па са водом кувај, у котлу. Препоручљиво је да се у овоме окупа онај који има свраб.

О селену (Apium vulgare)

Селен је врућ и спада у први степен, а када је сув у трећи. Сваки његов део може да се користи као лек.

Узми две унце сока од лишћа селена и једну унцу праха од белог каменцара, па стави у шест унци воде и додај једну унцу шећера. Пошто ово мало проври, подај ономе који мокри крв или има камен, и то свако јутро у количини величине кокошијег јајета. Препоручљиво је да се даје топло. — Узми по једну унцу каменцара, сурчице и [...] па иситни у прах и затим све то скувај у две литре сока од селена. Процеди кроз крпу, додај једну унцу шећера и дај свако јутро у количини колико запрема кокошије јаје онима који мокре крв. — Сок од селена, у којем је кувана метљика, подај неколико јутара да пију они којима је болесна јетра или слезина. — Узми по једну литру сока од селена и од копрача и шест унци шећера, скувај заједно, па подај оболелсм да то попије

топло, свако јутро у количини мало већој од кокошијег јајета. Ово је корисно за оне који имају жутицу. — Узми кору селена и морача, и скувај у соку од фумуштере [?]; процеди затим кроз крпу и мало зашећери, па дај оболелом да пије када хоће. Корисно је за оне који пате од много слузи или водене болести. — Узми један литар сока од селена и од сморча [?] шест унца, затим једну унцу праха од пистације; скувај ово заједно, процеди и заслади са две унце шећера, па опет скувај. Пре него што ћеш скинути са ватре стави у то по два аксага праха од алоја, каранфилчића, једну унцу праха од реобарбара [?], па скини са ватре. Дај болеснику да пије неколико дана свако јутро по једну унцу од овог сирупа помешаног са две унце воде. Корисно је онима који имају много слузи или водену болест. Гравидним женама не треба давати (да гризу) селен.

О шкирку или кашастошу (Amidon)

Штирак је топао и влажан, и спада у други степен.

Овако се спрема: потопи пшеницу у води и мењај воду сваког дана. Када видиш да почиње да гњили, исцеди воду и истуцај пшеницу; додај затим по мало исцеђене воде на пшеницу, па настави да туцаш. Када пшеница буде као каша, процеди је кроз крпу и стави у пљоснати суд, па држи на сунцу док не отврдне и не посветли. Ово се препоручује да се пије са бадемовим млеком против кашља и сипње.

О антимону (Antimonium)

Антимон је врућ и сув, и спада у трећи степен. То је руда која се вади из земље и налик је на гвожђе. Можеш га познати по томе што се, за разлику од сваке друге руде, не може растопити. И што је антимон светлији, бољи је.

Узми исте количине праха од антимона и сапуна, скувај у води и процеди: у то умачи стенило и стављај га у живу рану. Такође умачи крпу и стављај на оне ране у којима је изражена некроза и отпада месо из њих, и то понављај много пута. — Узми прах од антимона и умеси са соком од папрати (Digitaria sanguinalis), натопи памучну хартију и стави у нос. Корисно је за оне којима тече крв из носа. — Узми прах од антимона и умеси са соком од чемпреса, па постави одозго на чмар. Препоручљиво је за оне који имају хемороиде.

О акацији или сушеном соку од незрелих шљива (?) (Acacia)

Акација је хладна и сува, и спада у трећи степен.

Овако се прави. Исцеди се сок од незрелих шљива и остави да стоји на сунцу док се не осуши. Он се не може употребљавати дуже од једне године. — Узми акацију, мумију, беланце и ладановог комида, па истуцај док не добијеш кашасту масу као за фластер и стави на кашичицу.

Ово је корисно да узимају они који су ослабили од великог повраћања јѣда. — Акацију са исто толико брашна испржи са маслиновим уљем као уштипке, па му дај да једе. Ово се препоручује онима који су ослабили од великог повраћања јѣда. — Узми акацију, бадру и прах од гљиве ипоквисчиде [?], па истуцај и све заједно помешај са ружином водом или са кишницом тако да се добије маса као за фластер. Стави на стомак. Ово је корисно за жене које имају одлив, као и за мушкарце којима тече крв из носа и одоздо. — Узми акацију, (—) мирисну смолу и мало ружине воде. Истуцај све заједно па натопи памучну хартију (бамбикеру) и стави у нос. — Узми акацију, драгонску крв [?] и мастику, па их истуцај заједно; додај томе мало ружиног и љиљановог уља и беланце од јаја, па начини фластер и стави га на стомак. Ово се препоручује онима који пате од пролива и повраћања. — Умеси акацију са соком од боквице док не добијеш облик масе за фластер; ово је добро да се стави на ребра где је апостеома (оток).

О врању (Agaricus)

Вргањ је врућ, сув и спада у трећи степен. Вргањ је сличан оној печурки која се налази на дрвету. Расте у латинској земљи која се зове Ломбардија.

Постоје две врсте вргања: мушки и женски. Овако ћеш познати које је женка а које мужјак. Женски вргањ је бео, лаган, може се издробити између прстију као прах, и тај је добар. Мушки није тако светао, ни тако лаган, и њега не можеш иситнити између прстију. Користан је за чишћење слузи и своју делотворност може сачувати до пет година. Може се употребити и за чишћење црне слузи. Користан је и против свакодневне грознице која настаје од слузи. — Узми један аксаг вргања и дај оболелом да пије са јечменом водом сутрадан након што га ухвати грозница. Ако видиш да га не попушта, узми пола унце вргања, једну унцу праха од зеља и три унце сока од морача. Све то помешај заједно и дај му да пије пре него што га почне трести грозница. — Узми једну унцу вргања, две унце меда, једну унцу квасца од јечменог брашна, две унце маслиновог уља, једну унцу соли и две купе воде, па све заједно скувај и процеди, и са тиме га клистирај. Корисно је за сваку стомачну болест и за грчеве у цревима. — Узми комендар бели (саксифрагу) и добро прокувај у води. Процеди и стави унцу праха од вргања, па му дај да пије свако јутро у количини запремине кокошијег јајета. Корисно је за оне који имају камен или песак, или мокре крв. — Узми со, куст и стрешу, истуцај их док не постану као прах, а затим помешај са мало меда и мастила којим се пише; стави ово на живе ране или гњиле кости. Такође је добро за она места на којима израста тумор. — Узми прах од вргања, сок од цикламе, боквицу и топлог маслиновог уља, па помешај заједно; натопи памучну хартију и док је топло стави у чмар. Корисно је за хемороиде. — Узми вргањ, со и куст, стреш и мед. Мешај заједно док мешавина не постане слична масти. За време купања овим мажи беле пеге на лицу и по телу, и оне ће нестати. Препоручује се против болести која се зове морфеја. — Узми вргањ, стреш, костар[?], пекмез од грожђа и шећ [?], па их истуцај снажно и добро скувај у бе-

лом вину. Затим процеди, и то нека се узима девет дана свако јутро у количини колико је кокошије јаје. Ово се препоручује против главобоље и слабог стомака.

О анетуму. Српски се зове копар (Anethum graveolum)

Анетум је врућ, сув и спада у други степен. За лек се користи само корење и семе. Његово семе бере се лети. Ако хоћеш да сабираш корење, чини то у марту пре него што трава постане велика. Ова трава, корење и семе могу се чувати на месту где нема влаге и до три године. Боље је, ипак, ако се бере сваке године.

Узми једну унцу семена од копра и истуцај га у прах, па помешај са четири унце електуарија који се зове липонтрипон [?] и мало прокувај са једном литром белог вина; дај оболелом да пије топло у количини колико је гушчије јаје. Корисно је онима који мокре крв или имају камен. — Скувај копар добро у води, процеди кроз крпу и у ту воду стави исто толико шећера; поново кувај док не уври половина. Скини са ватре, процеди кроз крпу и остави да се стиња. Дај му топло да пије сваког јутра у количини коју захвата кокошије јаје. Добро је за оне који имају болесне бубреге. — Скувај добро у води копар, па ту воду стави на врућ камен. Нека се жена овом травом пари спреда, испред полних органа. Корисно је за оне жене које имају хладну материцу, па не могу затруднети. — Узми суве смокве и стави их у сок од копра, и нека остану у њему једну ноћ. Додај овоме мало вина и нека мало проври; затим процеди и дај му да пије три дана сваког јутра у количини колико је гушчије јаје. Корисно је за оне који имају сипњу. — Узми праха од копра и коприве, и мед, па све помешај заједно. Натопи хартију и стàви у чмар. Ово је добро за лечење хемороида. Ако су хемороиди натечени и крваре, помешај прах од копра са беланцетом и мажи их. И да знаш да опоравља стомак када једеш или жваћеш копар, или његов прах пијеш са вином.

О чапљану (Asphodelus albus)

Чапљан је врућ, сув и спада у други степен. Друго име му је стоглави, а треће — абусим. Лишће му је слично лишћу од празилука. Његово корење је лековито и добро је за исте оне болести за које је и копар, али је корисно и за друге болести.

Узми сок од чапљана и пепео од спаљених пчела, па помешај заједно. Корисно је за оне који имају беле пеге по лицу и телу, када се њиме мажу. — Узми једну литру чапљановог сока, па у њега стави три аксага праха од чапљана, једну унцу праха од морача и шест унци црвеног вина. Стави на ватру, и нека ври док не уври половина. Процеди и стави у стаклени суд, зачепи и држи на сунцу: нека тако стоји док не испари половина течности; и то стављај у очи кад год хоћеш. Корисно је за оне који имају глауком или неку другу болест у очима.

О алијуму или белом луку (Allium sativum)

Алијум је врућ, сув и спада у трећи и по степен. Постоје две врсте алијума: питоми и дивљи. Дивљи се латински зове кордеон, а питоми алијум. За лек се не користи питоми, већ дивљи. Од дивљег се употребљава само цвет. Може се чувати две године, али је бољи онај који се бере сваке године. Користан је као антидот за отрове, као и против уједа змија отровница. За друге ствари, када се пије, употребљава се истуцан и помешан са вином. Или се ставља на рану истуцан без мешања са вином.

Узми питоми лук (алијум), истуцај га и кувај у маслиновом уљу све док не буде густ као каша. Направи фластер и стави на бедра. Корисно је за оне који мокре крв. Цветове од дивљег лука скувај у вину па затим процеди и остави да се течност стиња. Препоручује се да се пије неколико дана, ујутро и увече, по пола чашице као средство против мокрења крви.

О воденој сабљици (Acorus calamus)

Водена сабљица је врућа и сува, а спада у други степен. То је корен од траве која се зове гладиолус, која расте и на сувим и на мочварним местима, али је бољи онај који расте на сувим местима. Бере се у мају месецу, и пошто се исцепа на четворо извади се срж из њега и суши на сунцу. Може се користити три године. Добар је за чишћење Побољшава апетит ономе ко не може да једе. Користан је за сваку болест јетре и слезине.

Узми један литар акоруса, истуцај га мало и стави у оцат, и нека стоји три дана и три ноћи. Затим кувај док не уври половина течности, процеди кроз крпу и опет стави на ватру. Додај му исто толико меда, па нека ври док не уври половина а затим га склони. Сваког јутра за време од девет дана оболеломе дај од овога количину колико је кокошије јаје. Корисно је за оне који болују од јетре и слезине. — Узми једну литру сока од акоруса и шест унци праха од акоруса, затим по три унце оцта и маслиновог уља, једну унцу шефтелије и две унце шерапина [?]. Смешај све заједно и нека тако стоји једну ноћ. Затим кувај док не уври половина; тада скини са ватре и овом смесом мажи места где су јетра и слезина. Ако хоћеш да правиш фластер од горе описане масти, стави у њу воска и растопи заједно, па прави мелем и стави га врх јетре или слезине. — Скувај акорус у води, процеди и у томе кувај црвени пасуљ. Када се скува процеди га и дај оболеломе да то пије када хоће и колико хоће. Корисно је за оне који имају жутицу, али само ако немају огњицу. А ако имају огњицу, скувај кореље од акоруса у води: нека се у њој окупа и после тога добро ознојн. Корисно је за оне који и поред узимања средстава за лечење не могу регулисати уклањање једа из организма. — Узми сок од акоруса, морача и од копра. Успи у стакленку, добро зачепи и остави нека стоји на сунцу осам дана; затим у то стави четвртину праха од алоја. Остави нека мало ври, скини са ватре и процеди кроз крпу, па успи у стакленку и добро зачепи. Стављај на очи. Корисно је за оне који имају катаракту или другу очну болест.

О армонијаку или цејарику (Armoniaca)

Армонијак је врућ и сув, и спада у други степен. То је смола од дрвета чије је име такође армонијак, баш као и његовој смоли. То дрво има густе гране које се мало засецају; испод њих се стављају судови у које капље сок сличан беланцу од сировог јајета. Кад се охлади постаје тврд као беланце скуваног јајета. И што је бељи то је бољи. Добар је и онај који је помешан са земљом, и то за лечење старог кашља и сипње коју изазива густа слуз.

Узми пет аксага армонијака и четири аксага меда, па помешај заједно и раздели на пет делова; од овога оболеломе дај по један део сваког јутра са топлим вином. И још армонијака и [. . .] стакло истуцај, свако посебно, и стави још воска колико и армонијака, а оцта колико и свих већ описаних лекова; све ово заједно нека стоји преко целог дана и ноћи. Затим оцеди оцат, па са оним што је остало мажи оток или где је повећана гуша - добро је. — И још узми армонијака и толико галабана; стави у мало оцта и нека стоји цео дан и ноћ. Затим извади из оцта и ту стави трећи део воска, праха од куста и пелина колико и воска. Растопи све заједно тако да добијеш маст, и мажи отеклу материцу. — Ако хоћеш да направиш мелем, додај још мало воска и тиме облажи место где је слезина, слично као фластер. — Од армонијака направи два мала супозиторијума величине датуле и стави жени један у вагину а други у чмар. Корисно је оним женама које много крваре. — Узми армонијака, те сок од пелина и меда. Малом детету које има глисте дај количину као један лешник, и то само једно јутро или највише два. — Узми армонијака, сока од пелина и од персикарије и мало оцта; све заједно помешај и стави на пупак детету, ако нерадо узима лек. Корисно је за ону децу која имају глисте.

О аниcу који се ирчки зове іликанисос (Pimpinella anisum)

Анис је врућ и сув, и спада у трећи степен. То је заправо семе траве која се назива истим именом и која се може гајити и у врту. Своју делотворност може сачувати три године. Препоручује се против свих врста метеоризма у стомаку, као и поремећаја у варењу и подригивања прављеног киселином.

Узми анис и семе од морача и мастике, и то од сваког по једну унцу, па истуцај сваки посебно. Све то заједно помешај, па изручи у један суд од вина и загревај док не проври. Затим процеди кроз крпу и дај болеснику сваког јутра да пије количину као гушчије јаје. То је корисно за болести које су претходно споменуте. — Узми анис и вијашницу, попрскај их вином и скувај у малом суду. Ово стави на крпу и тиме обложи стомак. Препоручује се онима који пате од болова у цревима или стомаку. — Узми један аксаг праха од аниса, три аксага сока од празилука и два аксага маслиновог уља; помешај све заједно и стави у главицу црног лука из које си претходно извадио њену средину, па постави на врућ пепео да се мало укува. Затим ово преспи у чашу и укапај у уво пре спавања; добро је против болова у ушима. — Скувај анис у води и процеди, тако да остане од те воде толико колико

је гушчије јаје. У ово додај једну унцу тролисника, и док је топло нека то пију жене ујутро. Ово користи оним женама које боли материца од назеба. — Скувај анис у води, процеди и мало заслади и док је топло нека пије сваког јутра неколико дана, у количини величине гушчијег јајета. Препоручује се онима којима је отекла слезина. — Узми анис и ким, и истуцај их заједно; затим умеси са два пута толико воска, па загревај на ватри. Умеси све као малу питу и док је топла стављај на модрицу која је настала од убоја. — Ако жена која доји често једе анис, имаће много млека, а мушкарац који га често једе имаће појачану спермогенезу.

О јелину или айсинйуму (Artemisia absinthinum)

Пелин је врућ и спада у први степен, а када је сув у други. Постоје две врсте пелина. Један је мали, ниско расте, црн је и зелен. Други је грмолик, високо расте и беличаст је, али није тако добар као први јер има два супротна дејства: једно је да отвара човека, а друго да га затвара. Затвара га због тога јер је дебео и опор, а отвара јер је врућ и горак. Треба га брати половином маја и сушити тамо где нема сунца. Активно дејство му траје једну годину.

Узми сок од пелина и прах од бетонике или од чемерике, першикарије, коштице или лишће од бресквe. Од тога оболеломе дај са медом по једну кашику изјутра: ово је корисно да се даје деци која имају глисте. — Узми сок од пелина и копрача и додај му шећер, па све добро скувај. Ово треба пити док је топло девет дана, и то изјутра по три кашике. Препоручује се онима којима је отечена слезина, или које боли јетра од назеба, као и онима који имају жутицу по лицу, очима и по целом телу. — Узми пелин и камилицу, па их згњечи заједно. Ово треба испржити на маслиновом и мусцелиновом уљу. Док је топло, стави жени спреда и нека држи колико дуже може да отрпи. Корисно је за оне жене које имају одлив. — Узми сок од пелина и помешај га са исто толико шећера, па то дај болеснику да пије кад год хоће. Корисно је за оне који су јели отровне печурке. — Узми сок од пелина и помешај га са исто толико кајсије, воска и маслиновог уља. Растопи све заједно и остави да се стиња. Мажи тиме слезину, и то лети на сунцу, а зими крај ватре. То је корисно за оне који имају отечену и тврду слезину. — Узми сок од пелина, прах од кима и мед, помешај заједно и направи фластер, па стави на модрицу од убоја. — Онима које боли уво или имају нешто у њему, нпр. мртвог црва, укапај у уво сок од пелина процеђен кроз чисту крпу. — Онај који често пије пелинов сок побољшаће вид. Процеди сок од пелина и стави на очи, јер је добро за оне који имају катаракту или друге тегобе.

О йийку (Anacardium occidentale)

Анакарди је врућ и спада у четврти степен. То је плод од једног дрвета које расте у Индији. Неки говоре да су то вашке од неке звери која се зове елефант. Но, то није истина! Ово је воће врло тешко и мо-

же се сачувати тридесет година. Онај који једе анакарди или га пије без других лекова, може добити гуту или оболети од албинизма.

Узми анакарди (очисти му претходно кору) и исто толико рицинуса, па кувај заједно у јаком оцту док не добије изглед масти; са тиме мажи затиљак. Корисно је за оне који су заборавни. Узми сок од анакардија и истуцај исто толико аспалтума, и мешај све док та маса не добије изглед масти; са тим мажи оно место где су биле старе ране или лишај, али претходно опери то место топлом водом. Ту маст не држи дуже од једног сата и затим брзо испери. Остане ли дуже, сва ће кожа да му се огули и биће велико зло. — Узми жалфију, пелин и горку тиквицу: иситни их у прах, помешај са три унце сока од анакардија и мажи са тим пеге по лицу, рукама и телу.

О бадему (Amygdalus communis)

Постоје две врсте бадема: један је горак, а други благ. Горки бадеми су врући и суви, спадају у други степен и више се користе као лек него слатки. Користе се против сваке врсте сипње, против стомачних тегоба, као и против кашља изазваног назебом.

Истуцај горке бадеме и мало их зашећери, да им ублажиш горчину, па их кувај са брашном и водом док не добијеш кашу. Подај оболеломе да једе кад год хоће. И нека ту кашу припреми више пута. Корисна је за оне који имају тескобу у грудима (астму) или кашаљ. — Истуцај горке бадеме и стави их између два листа купуса, па их запрети у врелом пепелу као погачу; и тако нека стоје све док не почне да излази дим из њих. Онда их извади из листова и добро иситни (истуцај). Додај им мало зрна од ловорике и топлог уља, па затим издроби између дланова; изручи у љуску од јајета, па тиме наливај у канал ува док се не напуни. То понови више пута, док болесник не оздрави. Овако треба лечити оне који имају бол у глави или гној у уву. Корисно је за лечење сваке болести ува.

О вучјој јабуци. Турски се зове заравен (Aristolochia)

Постоје две врсте вучје јабуке. Једна је дугуљаста, а друга округла. Обе су врућe, суве и спадају у други степен. Истина, има учитеља који сматрају да су оне суве и вруће, и да спадају у трећи степен. Корен округле вучје јабуке се више користи као лек него лишће. Као лек је боља округла него дугуљаста јабука. И да знаш, корен који се узима за лечење треба да се вади онда када биљка цвета. Своју делотворност може сачувати до две године. Боље је, ипак, када се бере сваке године. Употребљава се за лечење људи од свих тровања изазваних уједом отровних животиња или инсеката, као и против тежих инфекција.

Узми прах од вучје јабуке и дај човеку да пије са соком од метвице кад год хоће. Ово је добро против тровања изазваног уједом отровних инсеката. — Направи стенило од крпе, премажи га медом и одозго поспи прах од вучје јабуке па стави на живу рану. Ако није жива већ обична

рана, онда намажи крпу медом, поспи оним истим прахом и стави на рану. Добро је за оне којима расте тумор. — Узми четири аксага праха од вучје јабуке, један аксаг праха од линцуре и четири литра чистог меда, па све мало прокувај. Скини са ватре и дај болеснику три дана сваког јутра по једну унцу. Корисно је за оне који болују од сипње. — Скувај корење вучје јабуке у вину и маслиновом уљу са мало кучине, и стави жени на материцу. Корисно је за оне жене код којих је плод мртав и због тога се муче да се породе. — Узми вучју јабуку и рицинус, и по једну унцу чистог сумпора и млечике, па од тога начини прах. Овоме додај две унце мошусовог или маслиновог уља, па мало загрej на ватри. Затим мешај умерено, док се не добије маса слична масти. Овом масом мажи крста увече и ујутро неколико дана. Корисно је за оне који пате од тешке кахексије. — Узми прах од вучје јабуке, помешај га са оцтом и употребљавај против свраба.

О амбри (Ambra)

Амбра је врућа, сува и спада у трећи степен; друго јој је име „шпермацет" (спермацет). Бела је као гипс. Амбра која је црна, ништа не вреди.

Овако се познаје лажна амбра. Узми мало москоса (мошуса) и растопи га у ружиној водици. У ружиној водици растопи и мало амбра. Помешај све заједно и остави да се суши на сунцу. Ако поцрни, онда то није права амбра. Када хоћеш да је преломиш рукама, она се издроби: праву амбру не можеш преломити руком. Онај ко носи амбру са собом поправиће своје расположење. Корисно је носити је са собом и кад се осећа општа слабост. — Узми по једну унцу праха од амбре, беле сабљице и кошчица које се налазе у срцу јелена. Овоме додај мало ружине водице и мешај све заједно док не буде тврдо као тесто. Затим направи пилуле. Дај оболеломе по три пилуле три дана сваког јутра. Корисно је за оне који имају бол у пределу срца. — Стави амбру у стаклени суд и додај мало ружине водице, па загрej на ватри. Са том паром нека се жена пари спреда. Корисно је оним женама које боли материца. — Намажи амбром стенило и стави у нос; ово је добро за оне код којих постоји смрад у носу.

О комуници (Artemisia vulgaris)

Комуника је врста траве. Врућа је и сува, и спада у трећи степен. Добра је када је зелена, док сува није тако добра. Кориснија је за женске него за мушке болести.

Узми једну унцу праха од комунике и исто толико (праха) од орашца, једну унцу сока од потпрснице и три литре чистог меда, па помешај заједно; дај оболелом ујутро и увече по једну кашику. И нека се окупа неколико пута у води у којој је кувана комуника. Нека такође пије вино у којем је кувана комуника. Корисно је за оне жене којима је затворена материца, па зато не могу затруднети. — Такође је добро јести комунику помешану са маслиновим уљем и водом. Ово се препоручује

оним женама које имају оболелу материцу. — Загреј комунику добро у црепуљи (без воде), затим је извади из ње и стави на даску, па нека човек чучне изнад тога. Добро је за оне које боли чмар. — Узми прах од комунике и исто толико мацине траве, па помешај са мало маслиновог уља; са тиме намажи стенило и стави жени у вагину ако је [. . .], или ако има оболелу материцу. — Скувај комунику у води и дај оболеломе да пије кад год хоће. Добро је за оне које боли половина главе.

О оцту (Acidi acetici)

Оцат је хладан и сув, и спада у четврти степен. Покваси вуну у топлом оцту и стави је на стомак. Ово се препоручује онима који много повраћају. Исто тако је добро да се стављају облози на трбух и крста онима који имају пролив. Затим узми сируп у који је додат оцат и дај оболеломе да пије сваког јутра по једну унцу, помешано са водом. Ово се препоручује против сваке грознице настале услед присуства слане слузи (флегме).

О аурипигменту или сару зрнаку (Auripigmentum)

Аурипигмент је врућ и сув, и спада у четврти степен. Добија се од руде која се вади из земље. Постоје две врсте аурипигмента: први је жут, а други црвен. За лечење се узима жути, а не црвени.

Узми аурипигмент и стави га на врућ пепео; одозго поклопи широким крајем левка и изнад њега обеси човека за ноге. Реци му да уски крај држи у устима, тако да му онај дим иде у груди. Корисно је онима који имају кашаљ у грудима или сипњу. — Дај му да попије пола аксага аурипигмента са ровитим јајетом, са млеком или у вину. Користиће онима који болују од сипње, као и против кашља и појачаног лучења слузи у плућима. — Узми једну унцу праха од аурипигмента и четири унце негашеног креча, па стави заједно у лонац пун воде и све добро скувај. Да ли је добро кувано познаћеш по томе што ће, када умочиш перо у ову смесу, са њега отпасти длаке. Препоручује се за мазање онима који хоће да уклоне длаке. Намазане особе треба да стоје на топлом месту и да маст остане на њима највише један сат. Ако се дуже задржи може доћи до гуљења коже. После тога треба да се оперу топлом водом. — Узми један део аурипигмента и два дела сапуна, па их мешај док та маса не постане као маст; тиме мажи где су црвене пеге, лишај, длаке или беле пеге, три дана — сваки дан по једном. Намазану маст немој држати дуже од једног сата. Ако дуже држиш може ти се огулити кожа. Затим се опери топлом водом.

О асфалту који се друкчије зове и битумен јудаикум (Asphaltum)

Аспалтум је врућ и сув, и спада у трећи степен. Своје деловање може дуго задржати. То је земља која се увози из Индије. Црна је, тешка и непријатног мириса. Неки кажу да се та земља налази у једном

језеру које се зове Содома и Гомора. Добра је за зацељење рана. Исто тако је добро често посипати рану прахом од аспалтума, било да се ради о старој или свежој рани. Корисно је и за сваку болест материце.

Стави аспалтум на врућ пепео, па нека жени иде пара ка материци. Добро је за оне жене којима је материца оболела или испала. — Узми прах од аспалтума и исто толико рицинуса, помешај са мало сока од сирове руде док се не добије маса као тесто, и од ње прави пилуле. Пре употребе растопи једну или две пилуле у води од аспалтума и стави у нос. Ово је добро за оне који много спавају или који се за време огњице често налазе у бесвесном стању.

Лекови који почињу са *Б*

Баусија (Baucio), Балсам (Balsamus), Болус арменикум (Bolus armenicus), Бораго, борожина (Borago officinalis), Баусија (Baucio), Боракс, плод од палме (Borassus flabeleformis), Беликула, белика (Leucanthemum vulgare), Бетоника, потпрсница (Betonica officinalis), Траторак, медвеђа ступа (Acanthus mollis), Бербера, шишмирка (Berberis vulgaris), Бделија (Bdelio), Бишторта, потпрсница (Potentilla bistorta).

О балсаму (Balsamus)

Балсам је дрво. Диоскорид, учитељ, тврди да га је видео својим очима и да то дрво, из којег цури балсам, расте близу Вавилона, на једном пољу где се налазе седам извора. И ако би га човек посадио на другом месту, оно не би ни цветало, ни плодове доносило. То дрво не може да порасте више од два педља.

Овако ваде његово уље. Зарезују гране ножем и испод тих резова привезују стаклени суд, тако да из стабла та течност, слично сузама, капље у тај суд. То што капље зове се опобалсам. Од њега се користе и гранчице које се суше на сунцу (зову се ксилобалсам или јудејски балсамовац). Плодови који расту на балсаму зову се карпобалсами. То се воће не може сачувати дуже од четири године, и после тог времена почиње гњити. Може се чувати све док не постане шупље. Гранчице се могу сачувати две године. Овако ћеш познати да ли су старе или младе: када их преломиш треба да су унутра целе као и споља. Ако су на изглед маснији, онда ксилобалсам и карпобалсам делују тако да загрејају и окрепе човека. Опобалсам је, када се избистри, сличан уљу, јер он је сок од дрвета које се зове балсам. Опобалсам има велику јачину и снагу; врућ је и сув, и спада у други степен. Топлоту одржава и има пријатно дејство. Ако више стоји, изгледаће боље [. . .] .Мало се може наћи добар балсам, јер мало балсама мешају са много терпентина, па то продају као (добар) балсам. Многи говоре да ако узмеш гвоздени ексер и умочиш га у балсам, врх ексера може се усијати. Други учитељи говоре да таква проба није поуздана, јер и терпентин може проузроковати исту појаву. Диоскорид препоручује да узмемо лонац козјег млека и у њега

успемо једну капљу балсама: ако је балсам исправан, млеко ће се усирити а капља пасти на дно. И када то млеко излијеш, наћи ћеш капљу на дну.

Други учитељи препоручују да узмемо танку, чисту крпу и сквасимо је у балсаму, а затим оперемо водом. Ако је балсам добар, сав ће остати као талог на дну воде, а на крпи га неће нимало остати. Такође, ако се главом ексера узме капља балсама, па се пренесе у воду, он ће остати као талог на дну суда. Ако га ставиш на средину воде, он ће ту и остати — на средини воде. Исто тако, ако га ставиш на површину воде — он ће остати на површини. Такође, добро раствори балсам у мало воде и ако је добар — балсам ће се сам одвојити, док ако је помешан са терпентином, раствориће се у води. Учитељи такође говоре да ће, ако ставиш на длан једну кап балсама, он исцурити на другу страну. Али Диоскорид каже да то није тачно. — Ако напуниш једну љуску од јајета добрим балсамом а другу љуску терпентином, па обе љуске ставиш на вагу, три пута ће бити тежи балсам од терпентина. Такође, стави једну кап балсама у уста, па ако је прави балсам осетићеш у глави топлоту; ако се ради о лажном балсаму, ништа нећеш осетити.

Рекли смо како се може познати који је балсам добар, а који није. Сада треба да се обавестимо за што се он употребљава. — Помешај једну кап балсама са мало топле воде и подај да попије она жена која не може побацити мртво дете или се не може добро очистити након порођаја. — И још, покваси хартију у балсаму и постави жени у вагину: то је корисно за ону жену која много крвари. — И ако мушкарац мокри крв, дај му да пије балсам помешан са вином. — Такође је добро да се њиме маже место где је оток. — Исто тако, подај да пије балсам са вином онај коме је стомачна болест проузрокована назебом. И још: помешај балсам са исто толико воска, стави га на оно место где се осећа бол од ране или од неке друге болести; нека тако стоји неколико дана па ће бол, односно болест престати. — Осим тога, ако мушкарац мокри крваву мокраћу подај му да пије балсам са вином: и заиста ће ова појава ишчезнути. — И такође, добро је да се ономе кога боли уво мало балсама укапа у то уво. И онај кога боле зуби, нека их маже балсамом. — И ако не желиш да леш иструли, ти га намажи балсамом: и тако хиљаду година може остати у нераспаднутом стању.

О болусу арменикуму (Bolus armenicum)

Болус арменикум је хладан и сув, и спада у трећи степен. То је црвена земља коју налазимо у Арменији (Јерменији); зато се и зове болус арменикум (арменска глина). Као лек, он је увек постојан.

Узми прах болуса арменикума и исто толико комида, па помешај заједно са мало ружине воде и од добијене смесе прави пилуле. Корисно је за оне који повраћају крв или једу оно што је штетно, као и за оне који имају пролив. — Узми болус арменикум и исто толико беланца, и четири пута више пшеничног брашна. Замеси све заједно са мало ружине и јечмене воде; од овог теста начини танке погачице, затим их испржи у маслиновом уљу и дај оболеломе да једе кад год хоће. Корисно је за оне који имају крварење или профузни пролив. — Узми прах

од болуса арменикума, затим беланце и мало оцта: све заједно мешај док се не добије маса за фластер и стави болеснику на стомак. Добро је за оне који добију пролив одмах после узимања хране. — Помешај прах од болуса арменикума са соком од зубаче; натопи у то хартију и стави је у нос. Корисно је онима који крваре из пробавног тракта или из носа. — Узми болус арменикум, беланце и сок од зубаче: помешај све заједно и добијеном масом намажи чело — све до ушију. Добро је за оне којима тече крв из носа.

О балаусији или цвету великоī шийка. (Balaustia)

Балаусија је хладна и сува, и спада у други степен. Може се употребљавати две године. Користи се за лечење истих болести као и болус арменикум.

О борожини или бораīу (Borago officinalis)

Борожина је топла и влажна, и спада у други степен. То је трава широког и мало оштрог лишћа. Када је зелена користи се за припремање лекова. Њено семе јако расхлађује крв и добро јој чини, а такође корисно делује против црне жучи и код огњица, када човек почне да се опоравља од њих. Добра је и за лечење других болести ако се једе са месном супом.

Добро скувај борожину у води, затим је процеди кроз крпу: додај исто толико шећера и поново кувај све док од ње не уври половина. Ово дај болеснику да пије са водом кад год хоће. Корисно је за оне који падају у несвест од перакутне огњице или осећају општу слабост.

О баусији (Baucio)

Када је топла баусија спада у један и по степен, а влажна у први степен. Постоје две врсте баусије: питома и дивља. Баусија утиче на повећање количине крви и на њену густину. Боља је сува од зелене. И много помаже обилном стварању сперме (сперматогенези). Затим, помаже и варење.

Узми баусију, скувај је у води, затим изгњечи и иситни ту траву, па настави да куваш са чистим медом све док не уври мед. Овој маси затим додај неколико бадема. Када видиш да је добро укувана, додај још и мало мирођије. Затим склони са ватре и изручи у чист суд. Дај оболеломе да једе кад год хоће. Добро је за оне који имају хладна и слаба леђа.

О бораксу (Borrassus flabeliformis)

Бораке је врућ и сув, и спада у четврти степен. То је смола од једнога дрвета које расте у Индији. Скупља се лети. И што је већа топлота, смола постаје тврђа. Она која није добра, није тврда. И смрди. Зато

треба бирати ону смолу која је тврда, бела, чиста и светла. Препоручује се за улепшавање лица и против пега које се јављају на лицу под утицајем ветра, сунца или прашине.

За ово узми прах од боракса помешан са исто толико ружине водице и са тиме намажи лице једном дневно. Користан је као средство за заштиту од ветра, сунца и прашине.

О белику (Leucanthum vulgare)

Белик је хладан и сув, али филозофи нису одредили у којем је степену.

Узми белик, истуцај и помешај са исто толико кокошије масти. Овим нека се маже лице, јер је добро за оне жене које имају пеге по лицу.

О потпрсници или бетоници (Betonica officinalis)

Потпрсница је врућа, сува и спада у трећи степен. Њено се лишће користи за припремање лекова, али само када је зелено и суво.

Узми потпрсницу и исто толико стафисаргије, па заједно скувај у води. Затим процеди и са том топлом водом гргари. Добро је за оне које боли глава од назеба. — Узми потпрсницу и исто толико сока од пелина, скувај заједно са вином, процеди кроз крпу и нека пије кад год хоће. Користиће онима које боли стомак као последица назеба. — Скувај потпрсницу у води, па у ту воду стави камење и нека жена, утопливши се, пари материцу, или нека то чини у купатилу. После тога јој дај да једе прах од потпрснице скуван са мало меда. Користиће жени која има оболелу материцу, па не може изнети трудноћу.

О траторку или медвеђој стопи (Acanthus mollis)

Траторак је топао и влажан, и спада у други степен.

Скувај мало траторка, затим изгњечи и помешај са исто толико старог свињског сала. Направи фластер па стави на тврди оток (апостеому), омекшаће је. — Скувај траторак у маслиновом уљу, процеди га и снажно изгњечи крпу кроз коју је цеђен. После тога га помешај са исто толико воска, па растопи. Затим га остави да се прохлади. Мажи тиме слезину која је тврда или жиле које су се згрчиле — омекшаће.

О берберу или шимширки (Berberis vulgaris)

Шимширка је хладна и сува, и спада у други степен. То је воће које се налази на дрвећу у рајској земљи. Округло је и дугуљасто попут мајсмине. Користи се против сваке огњице, акутне или перакутне.

Скувај шимширку у води, процеди и додај тој води исту количину шећера, па поново кувај све дотле док не уври половина воде. Скини са

ватре и остави. Подај им да пију, две или три кашичице помешане са исто толико хладне воде, кад год хоће. Препоручује се онима који болују од акутне или перакутне огњице. — Узми прах од шимширке и помешај га са соком од [...], па стави изнад јетре или плућа. Добро је за оне којима су врућа плућа или јетра. — Узми шимширку, стави је у воду и нека кисне у њој целу ноћ. Затим му дај од те водице нека пије кад год хоће. Користиће онима које, због температуре, боли глава.

О бделију (Bdellium)

Бделио је врућ и влажан, и спада у други степен. Налик је смоли и мало је лепљив. Добија се из прекоморских крајева, од воћака чији плод има изглед шишарке. Унутра, у том воћу се налази. Препоручује се за лечење пролива пржењем перакутном огњицом. Такође је добар против различитих отока (апостеома), камена у мокраћном мехуру, кашља, уједа змије или скорпије. Против споменутих болести треба да се употребљава помешан са оцтом; са њиме треба мазати болно место или га пити растворена у води.

О потпрсници (Potentilla bistorta)

Потпрсница је хладна и сува; ниједан учитељ не говори у којем је степену. Али, без обзира на њену природу као и на дејство које има када се скува, она се користи као лек. Учитељи су је сврстали у трећи степен.

Прах од потпрснице помешај са беланцем и испеци у тигању без уља, па дај оболеломе да поједе. Користиће онима који повраћају услед много једа. — Узми прах потпрснице и помешај га са соком од боквице, па нека га пије. Добро је за оне који имају дизентерију. — Скувај потпрсницу у води. У ту воду стављај вруће камење и на насталој пари нека жена пари материцу. Ово је од користи оним женама које много крваре и када није време месечнице. — Узми и помешај по један аксаг праха од потпрснице, исиота, каранфилића, канеле, мастике, орашца и додај меда потпрсници; када се све то заједно добро скува скини са ватре. Од овога нека пије по једну кашику са мало воде. Користиће женама које не могу затруднети. — Потпрсницу постави на врућ пепео и добивени дим усмери спреда, ка полним органима. Од користи је оним женама које не могу затруднети. И да знаш да потпрсница делује слично као и канела, али је интензитет њеног деловања слабији.

О љубичици (Viola)

Љубичица је хладна и спада у први степен, а има влажност као да је у другом степену. Своје деловање не губи две године, али је ипак најбоље да се бере сваке године. Од љубичице се праве електуаријуми и сирупи (са шећером). Од љубичице се такође прави и уље које се додаје многим лековима. Као лек, сама љубичица је без икаквог дејства.

О стаклу (Vitrum)

Стакло је хладно и спада у први степен, а кала је суво у други. Узми прах од добро иситњеног стакла и исто толико стреша од вина, затим катрана у количини колико од оба претходна састојка и мало маслиновог уља. Све то заједно помешај и мажи где имаш свраб: користиће. — Затим узми ситан прах од стакла, измешај га са истом количином терпентина и мажи где је лишај: користиће. — Узми ситног праха од стакла и цветове од дудиње, ружино уље и цеђ, па све заједно помешај и тиме мажи беле и црне пеге, али их претходно ољушти ноктима. — Узми сасвим ситан прах од стакла и вежи га у малу, танку и чисту крпу, и стави у чашу или калајисани суд. Запали затим ту крпу са прахом, па нека гори све дотле док сасвим не изгори. Потом помешај са доста морачевог сока и процеди кроз крпу; од тога се, са пером, по мало ставља у очи. Препоручује се онима који имају мрену на очима.

Одавде о лековима који почињу на слово *Г*

Гарофал или каранфилчић (Gariophalus aromaticus), Генсијана или линцура (Gentiana lutea), Галанга или алпина (Galanga), Галабано (Ferula galabniflua), Гумарабика (Gumma arabica), Гариофилат или копитњак (Asarum europeum), Зечји мак (Adonis vernalis), Христова шишарка (f. Noix de galle), Броћац (Galium mollego), Оман [...] (Inula Helenium).

О їарофалу или каранфилчићу (Gariophalus aromaticus)

Каранфилчићи су хладни, суви и спадају у трећи степен. Они који су суви и хладни користе се за припремање лекова, али не као посебни лекови. Остали каранфилчићи су врући и суви, и спадају у трећи степен. Користе се за припремање различитих лекова. Расту у Индији и беру се лети, док су зелени. Активност могу чувати осам година.

Овако ћеш познати који су добри: морају бити дебели, имати главу сличну ексеру а, с друге стране, бити шиљати и лепо мирисати. — Узми каранфилчиће и семе од морача; скувај то у вину и нека болесник пије кад год хоће. Ово се препоручује онима које боли стомак од назеба. — Узми козинац и гумарабику, и нека одстоје једну ноћ у јечменој води. Затим процеди и проспи ту воду. Томе потом додај исто толико праха од каранфилчића и умеси да буде маса слична тесту; од тога прави пилуле и сваке вечери стави по једну под језик све док се не осети побољшање. То се препоручује против астме. — Узми педесет каранфилчића и исто толико мастикса, па стави у стаклени суд и допуни ружином водицом; све добро зачепи, па стави у котао у који ћеш налити воду до грлића стакленог суда и пусти нека мало ври. Извади потом стаклени суд из котла и оболеломе дај нека ту течност пије. Корисна је за оне који поврате све оно што поједу. — Прах од каранфилчића скувај у вину и

нека оболели пије кад год хоће. Ово се препоручује онима који су добили пролив од употребе лекова. — Прах од каранфилчића са соком од боражине треба да пије и онај који има лупање срца.

О линцури (Gentiana lutea)

Линцура је врућа и сува, и спада у трећи степен. Као лек се употребљава само корење од поменуте траве. Корење је корисно, а трава није. Бере се у пролеће. Добра је само она која није шупља и мора бити жута.

Узми два аксага праха од линцуре и нека болесник пије са хладном јечменом водом кад год хоће; користиће ономе ко болује од хроничне астме. — Узми прах од линцуре и исто толико сока од коњеде, па скувај заједно са мало меда. Дај му по једну кашичицу са мало воде. Ако већ дуго има астму, оздравиће. — Помешај прах линцуре са соком од дивље руже и подај као напитак ономе човеку који осећа општу слабост, користиће му. — Ако човека уједе отровна змија или неки други отровни инсект, посипај прахом од линцуре поврх тог места. И, такође, нека пије са топлим вином линцурин прах, користиће му.

О галанги (Alpinia galanga)

Галанга је врућа и сува, и спада у трећи степен. То је корен траве која расте под (неким) дрвећем у Персији. Своје деловање може сачувати пет година. Добру ћеш галангу познати по томе што је црвенкаста, тешка, пријатног мириса, а приликом жвакања у устима се осећа топлина.

Скувај галангу у вину и нека је болесник пије кад год хоће. Ово се препоручује онима који пате од метеоризма у стомаку или их боли стомак. — Ономе који пати од главобоље препоручује се да узме мало праха од галанге и стави га у нос.

О галабану (Ferula galauca)

Галабан је врућ и сув, и спада у трећи степен, а када има влажности онда спада у први степен. Има их који сматрају да је то смола од неког великог дрвета. Диоскорид тврди да то није истина, већ каже да је то дрво налик трсци, али није шупље. У одговарајуће доба га избуше и испод бушотина поставе суд у који капље његов сок.

Узми галабана у количини величине лешника и оболеломе дај да то пије са ровитим јајетом. Ово се препоручује онима који тешко дишу због назеба. — Узми галабан и стави на врућ пепео. Нека настали дим иде у нос и уста: добро је за оне који имају вртоглавицу. — Такође, нека жена пари на том диму материцу: корисно је за лечење гангренозног метритиса. — Узми галабан и стави у оцат, па нека стоји у њему три дана. Пошто се прокува, процеди га кроз крпу и у оцат додај

исто толику количину маслиновог уља и мало воска; припреми затим масу за фластер и стави је на место где је слезина. Пре него помешаш галабан са другим лековима скувај га самог, па кад се растопи — изручи га у хладну воду да се слегне; на крају, проспи сву воду, а талог остави.

О гумарабици (Gumma arabica)

Гумарабика је врућа влажна и спада у први степен. Зове се тако јер се налази у арапској земљи. Постоје три врсте: жута, црнкаста и беличаста. За лечење се употребљава само беличаста, а остале две служе за припремање мастила.

Узми комид и потопи га у води, па остави тако да кисне два сата. Затим одвој од тога количину величине ораха, завежи у малу крпу и кваси у води, па често стављај на језик ономе коме је језик покривен са слузи. — Узми прах од комида и помешај га са исто толиком количином праха од цимета: подај оболеломе да то пије са вином; ономе који много повраћа јед, користиће. — Узми доста комида, стави у лонац и налиј га ружином водицом (ако немаш ружину водицу онда може и са кишницом); ово добро скувај и нека болесник пије кад год хоће. Ономе који пати од дуготрајног пролива, биће од користи. — Узми грлицу и извади јој утробу, па је затим опери (ако немаш грлицу, онда узми голуба). Напуни шупљину прахом од комида и са мало праха од цимета. Испеци је добро на слабој ватри и дај болеснику да једе. Ако не може, а ти му реци да једе на силу. Ово је корисно за оне којима је организам исцрпљен од дуготрајног пролива. — Узми доста комида и потопи га у топлу воду, и нека кисне једну ноћ. Затим све процеди кроз крпу и додај тој води мало праха од тршље. Ову течност мало загреј и употреби за клистир. Препоручује се нарочито онима који имају велика крварења из чмара. — Узми прах од комида и толико драгонске крви, па помешај са ровитим јајетом. Нека ово пију жене које много крваре из полних органа, биће им од помоћи. — Онима који имају суви кашаљ или отежано дисање дај да пију прах од комида са јечменом водицом, кад год хоће: помоћи ће им.

О копитњаку (Aristolochium europeum)

Копитњак је врућ, сув и спада у други степен [. . .] браду и главу и нека стоји тако један сат. Затим добро опери топлом водом; корисно је за оне који имају седе власи у коси и у бради, или им је коса бела а желе да им буде црна.

О броћу (Galium mollugo)

Броћац је врућ и сув, и спада у други степен. Неки учитељи тврде да расте на неком дрвету као воће, а други да изгледа као мошус или као амбра, или опет као нека мирисна дрога. Греше и ме-

шају га са другим биљкама, па то није добро. Био би делотворнији када га не би мешали, али се ретко налази.

Скувај броћац са вином и нека га пије кад год хоће онај који пати од стомачних тегоба: помоћи ће му.

О ороману (Inula Helenium)

Оман је врућ и сув, и спада у трећи степен. Своје деловање може сачувати једну годину.

Скувај оман у маслиновом уљу и вину, направи масу налик фластеру па је оболеломе стави изнад ува. Користиће онима којима су услед назеба натекли уво и чељуст. — Истуцај оман па га стави изнад новостворених гута или изнад мртвих костију, и помоћи ће. — Узми гаруш и исто толико ташобарбата [?], скувај у вину и постави на чмар као фластер. Корисно је за све оне који имају хемороиде. — Прах омана помешај са ружином водицом и тиме мажи лице: добро је против пега на лицу или перути. — Прахом омана посипај ране: користиће онима који имају неоплазме или гранулацијско ткиво у старим ранама.

Овде почињу лекови са словом *Д*

Дијагрио, лек источњачког порекла (Diagridum), Драгантуш, козинац (Astragulus tragacantha), Даукуш, шаргарепа (Daucus carota), Диптамуш, вилино цвеће (Dictamnus albus).

О дијаīрију (Diagridum)

Дијагрио је врућ и сув, и спада у трећи степен. Друго му је име скамонеја. То је сок од неке траве која се зове титималус.

Овако га у лето праве: одрежу врхове те траве [. . .] из које капље сок бео као млеко. Затим тај сок помешају са мало ситног овсеног брашна и ставе да се суши на сунцу. Та трава расте у арапској земљи где се и прави скамонеја. Може потпуно сачувати делотворност за време од тридесет година. И знај, да се заједно са сваким колачем може узети за чишћење. Скамонеју [?] немој никад давати са хладном водом него са топлом. Знај да је један аксаг скамонеје делотворнији по топлом времену, него зими два. — Од исте масе направи пилуле и подај оболеломе по три сваке вечери током девет дана. Корисно је за оне код којих се осећа задах из уста. — Узми један део праха од сене, по три дела вина и ружине водице, па све заједно скувај и затим процеди. Са тиме се мажи под пазухом, јер то помаже онима који имају бол (под пазухом). — Препоручљиво је да се њиме испирају десни ако се на њима налазе улцерозне промене. — Помешај скамонеју са мусцелиновим маслом или маслиновим уљем; са том загрејаном мешавином натопи хартију и стави у вагину.

О козинцу (Astragulus tragacantha)

Козинац је хладан и спада у други степен, а влажан у први. То је смола од једног дрвета које је слично комиду. То дрво из којег се он добија расте на морској обали. Постоје три врсте козинца: први је бео, чист и светао, и ваљан је; други је црвен и није тако добар, а трећи је жут и најгори је. Онај први, бели, користи се за припремање лекова, а други само за масти. Може сачувати своју делотворност и до педесет година.

Узми исте количине козинца и комида, скувај их у води а затим процеди. Тој води додај мало јечма и затим поново кувај. Склони са ватре, процеди и дај оболеломе да пије када хоће. То се препоручује онима који пате од сувог кашља и ништа не могу искашљати. — Стави драгантуш (козинац) у воду и нека стоји једну ноћ, па га онда процеди. Тој води додај исто толико праха од козинца и мешај док не постане као тесто. Онда од овог теста направи пилуле величине зрна боба. Под језик оболелога стављај једну пилулу пре спавања, и тако све док не осети побољшање. Препоручује се онима који имају суви кашаљ. — Узми два дела козинца и један део сока од сладића, и мешај све док се не стврдне као тесто, па прави пилуле и стављај под језик по једну, увече, пре спавања. Нека болесник то узима док му не буде боље. Корисно је против сувог кашља. — Узми два дела праха од козинца и један део сока од сладића, па мешај док маса не отврдне и постане слична тесту. Од тога припреми пилуле и стављај болеснику под језик увече, пре спавања. И тако све док му не буде боље. Препоручљиво је и за оне који имају запаљење плућа или пате од велике жеђи. Ако тој води додаш исто толико шећера и куваш док не ври половина, па даш болеснику да пије са водом — користиће му за лечење перакутне грознице. — Узми козинац и стави га у ружину водицу нека одстоји једну ноћ. Затим процеди и додај томе мало праха од штирка. Овим мажи језик, усне и рану. Користи онима којима су испуцали језик и усне, као и онима којима се скорела рана. — Узми два дела козинца и по један део камфора и измирне, и то нека одстоји у ружиној водици једну ноћ. Затим процеди и са тиме мажи лице. Користиће женама које по лицу имају пеге или друге белеге. — Козинац стави у сок од сандаловог дрвета, па нека одстоји једну ноћ. Сутрадан у то скваси крпу и стави на врућ оток (апостему). Такође у тај сок скваси крпу и стави где је [. . .], користиће. — Стави козинац у кишницу, и нека стоји једну ноћ. Процеди и у њој скувај младо пиле; тако кувај више пута и нека болесник једе. Ово ће бити од користи онима који имају пролив праћен високом температуром. — Узми козинац, исто толико шећера и мало ружине воде. Све заједно мешај док не добије изглед масти, коју затим стави у уста малом детету. Препоручљиво је за децу која имају болове у грлима због сувог кашља.

О шаргарепи (Daucus carota fortensis)

Шаргарепа је врућа и сува, и спада у трећи степен. Постоје две врсте шаргарепе: једна се зове крстикус, јер расте на острву Криту, а друга мркља и она се свуда налази, али није тако добра као прва која се ређе

може наћи. Трава јој је добра, али корење и цветови не вреде ништа. Може сачувати своју делотворност целу једну годину.

Добро скувај у вину исте количине шаргарепе и сувих смокава, затим процеди и дај болеснику нека пије кад год хоће. Добро је за оне који болују од назеба и имају суви кашаљ. — Скувај зелену шаргарепу у вину и дај му да пије кад год хоће. Користиће онима које због назеба боли стомак. — Скувај такође зелену шаргарепу у вину и маслиновом уљу. Извади ту траву, истуцај је и стави топлу на стомак. Од користи је за оне које од назеба боли стомак. — Узми шаргарепу и исто толико семена од саксифраге [?], скувај у вину и процеди. Дај оболеломе да пије док је топло, кад год хоће. Користиће онима који имају камен или песак у бубрезима.

О вилином цвећу (Dictamnus albus)

Вилино цвеће је врућe, суво и спада у трећи степен. То је корен траве која расте на кршевитим планинама. Може се користити две године. Корисно је да се његов прах пије са вином, или да га са нечим једе онај којег уједе змија отровница или отровни инсект. И може да се истуцана трава стави изнад ране изазване уједом. Знај да се не може направити добар теријак ни митридат без вилиног цвећа. Препоручљиво је да се вилино цвеће скува у вину и процеди, и да то пију они који мокре крв.

Узми вилино цвеће и исто толико сувих смокава [. . .]

О ипоквистидосу (Rosa canina)

Ипоквистидос је хладан, сув и спада у други степен. То је врста печурке и расте на једној трави која се зове дивља ружа Пошто се печурка истуца, одвоји се њен сок, стави на сунце и држи тако све док се не стврдне. Може се користити пет година.

Узми један аксаг ипоквистидосовог праха и три унце ружине воде; помешај и дај болеснику да пије. Корисно је за оне који болују од пролива изазваног црном жучи и високом температуром. — Узми прах од ипоквистидоса, затим сок од боквице и беланце, па помешај све заједно и као фластер стави на крста и леђа. Користиће онима који болују од пролива изазваног високом температуром. — За заустављање повраћања тај фластер се ставља на стомак.

О већи (Iuniperus communis)

Већа је хладна и сува, и спада у трећи степен. То је дивље воће и има плод величине зрна од ловорике.

Узми већина зрна (плод), скувај у доста кишнице и нека се у томе купа онај који има пролив. — Скувај већу у вину и дај да је пије кад год хоће онај који мокри крв или ко има ветрове у стомаку, и помоћиће му. — Узми два аксага уља од веће и помешај га са топлим бе-

ланцетом; нека пије онај који мокри крв, биће му од користи. — Такође га са тим уљем мажи где га боли и ублажићеш му бол. Мажи зглобове и болне удове, и биће од помоћи. — Добро чини и онима којима се, при постојању опште слабости, мажу крста. — Ако неко болује од астме добро је да узме вењу, скува је у вину и често пије.

О камфору (Camphora)

Камфор је хладан и сув, и спада у трећи степен. Диоскорид и још неки учитељи тврде да се он добија од сока неке траве. Та се трава бере у месецу мају. При оцени квалитетних својстава камфора морају да се имају у виду многе чињенице. Добар камфор треба да је лаган, чист и светао као стакло, а лош је када је плав, сивкаст и мутан, и нема чистоћу као онај који је добар.

Растопи камфор у соку од боквице или од киселог грожђа, па натопи крпу или кучине и стави оболеломе на бедра, а са прахом му поспи хрбат. Препоручује се онима који имају полуције у сну. — Узми камфор растопи га у соку од [. . .], натопи крпу и стави на јетру. Биће од користи онима који осећају врућину у јетри. — Узми прах од камфора и исто толико пепела од семена коприве и мешај их са соком од зубаче све док се не добије маса слична тесту; па онда од овога стави у нос. Препоручује се онима којима тече много крви из носа. Ако се од тога крварење не заустави, онда узми прах од камфора и исто толико меда и ружине водице, те мало оцта, па све то мешај док се не умеси као тесто и онда стави у нос. — Исто тако, ако се некоме не мили да полно општи са женом, нека мирише камфор и нека га носи са собом. — Помешај камфор са ружином водицом, умачи перо и стави у нос. Препоручљиво је за оне који имају акутну и перакутну огњицу. — Помешај камфор са ружином водицом, процеди кроз чисту црвену крпу и, умачући перо у ово, стављај у очи. Ово се препоручује онима који имају запаљење (слузокоже) очију.

О горкој тиквици (Citrullus colocynthis)

Горка тиквица је врућа и спада у четврти степен, а када је сува у други. Расте у Индији и код Јерусалима, а у другим крајевима је нема. Не расте на дрвећу, већ на некој високој трави. Друго јој је име кукурбита александријска. Знај да је лошија она псофаке [?]. То потврђују Диоскорид и Константин. Има кору, семе и месо. За припремање лекова најбоље је користити месо, затим семе, а кору за нужду (кад нема ни меса ни семена), јер није много делотворна. Ваљану горку тиквицу познаћеш по томе што је изнутра бела и пуна меса и семена. Она која звечи кад је протресеш не може се користити за лекове. Може се користити три године.

Узми девет аксага горке тиквице, три унце сока од дивљег краставца, две литре воде и једну литру шећера; кувај све дотле док не уври половина оне воде, па му дај по три кашичице да пије свако јутро све док има. Ово се препоручује онима који болују од свакодневне огњице

изазване претераним накупљањем слузи (флегме). — Скувај горку тиквицу у оцту и течност подај за гргорење ономе који пати од зубобоље. — Узми два аксага праха од горке тиквице и дај га са медом ономе који има глисте. — За ону децу која не могу да једу већ само сисају, узми прах од горке тиквице и помешај га са соком од пелина па им то постави на пупак. Ово је добро и за ону децу која имају глисте. — Узми два аксага праха од горке тиквице и две унце сока од персикарије; мало прокувај и затим процеди и капај помало у уво. Користиће онима који имају црве у уву. — Узми једну унцу праха од горке тиквице и једну литру сока од морача. Скувај заједно па процеди, и нека пије помало свако јутро, све док има. Добро је за оне којима су отечени слезина и јетра или за жене којима је оболела материца, као и за оне које не добијају месечницу на време. — Узми целу горку тиквицу, пробуши је на једном месту и извади све из ње. Напуни је ораховим уљем и стави на врели пепео да мало проври. Затим склони са ватре, умачи у њу стенило од хартије и стављај у чмар онима који имају хемороиде. Да би се постигао потпуни успех то треба поновити више пута.

О зубовини (Cassia fistula)

Зубовина је врућа, сува и спада у први степен. Од осталих лекова разликује се по томе што је веома слатка. Има је доста у Индији где расте на (неком) дрвету. Када је добра, онда је тешка и не звечи изнутра. Може се користити за лечење пуне три године, после чега губи своју делотворност. Даје се свакоме ко има ватруштину — у сировом облику, кувана у води или заједно са другим лековима.

О вилиној косици (Cuscuta europea)

Вилина косица је врућа и спада у други степен. Расте на дрвећу. Она је тврда и налик на печурку. Употребљава се за чишћење од флегме или једа. Препоручљиво је да се додаје и у друга средства (лекове) која се користе такође за чишћење од једа или флегме.

О дивљем рену или кардаману (Cardamina pratensis)

Дивљи рен је врућ, сув и спада у трећи степен. То је плод неког дрвета и има изглед ситног семена. Постоје две врсте дивљег рена: велики и мали. Велики је сладуњав и пријатног мириса, а мали није сладак, нити има дејства као први. Пре употребе за лечење треба да се очисти од каменчића који су у њему [. . .].

Узми једну унцу дивљег рена и истуцај [. . .] и додај две унце ружине водице, једну литру и шест унци вина. Све скувај заједно, процеди и дај оболеломе свако јутро и вече да пије помало, док је топло. Ово је корисно да узимају они који пате од вртоглавице или имају лупање срца. — Узми један аксаг дивљег рена иситњеног у прах и две унце вина, скувај па му дај сутрадан да све попије. Препоручује се за оне

који повраћају или немају апетит. — Узми по једну унцу праха од дивљег рена и метвице, истуцај и додај мало оцта, па му стави на стомак: добро је за онога који повраћа или нема апетит. — Прах од дивљег рена ако се стави у нос помоћи ће онима који су заборавни. — Узми прах од дивљег рена и мусцелиново масло, па све заједно успи у љуску од јајета и метни на врући пепео да проври. Затим га уклони и са тиме болеснику мажи главу пре спавања. Корисно је за оне који имају много флегме у глави.

О капару (Capparis spinosa)

Капар је врућ, сув и спада у други степен. Расте на трави у облику бобица. За припремање лекова користе се бобице, цветови и корење. Капар се једе посољен и скуван са медом у маслиновом уљу. Треба да га једу они који имају слаб стомак или немају апетит.

Узми четири литре праха од цветова и корења капара, три литре маслиновог уља и две литре вина. Кувај то заједно све док вино не ври. Тада додај шест унци воска и све то греј док се восак не растопи. Затим склони са ватре и мешај док се не стисне. Том смесом мажи стомак на оном месту где се осећа бол. Ово се препоручује за лечење назеба. — Узми једну унцу праха од корења капара, једну унцу праха од метљике и један литар меда. Скувај све заједно и од тога му подај по једну кашику сваког јутра. Помоћи ће онима који немају апетит. — Узми сок од лишћа капара, загреј га и укапај у уво по неколико капи. Препоручује се онима који имају болесне уши или не чују добро. — Узми црвене змије, одмери од њих дужину од пет прстију и одсеци. Издвој средину и стави у лонац на коме се налази мала рупа на дну. Тај лонац стави поврх другог лонца, тако да само његово дно уђе у њега. После тога облепи га са тестом. Затим поклопи одозго поклопцем и опет облепи тестом, па стави у котао. Налиј воду у котао до половине доњег лонца: све то нека ври док не искапа маст од оних змија у доњи лонац. После тога извади лонце из котла, скини горњи лонац са доњег, пошто претходно одлепиш спољни слој теста. Тој маси додај исто толико праха од корења капара и праха од кукурека, па све заједно прокувај. Кад мало проври, додај воска и кад се он растопи склони са ватре; тиме често мажи гушу или мртву кост — биће од користи. — Истуцај заједно кору од корења капара и кору од корења белог пелина, па исцеди сок из њих. Кувај ово са исто толико шећера док не уври половина. Затим га уклони са ватре и нека болесник узима два дана у недељи, ујутро и увече, увек у количини величине кокошијег јајета. То се препоручује за лечење онима који имају хронично запаљење зглобова и метастазирајуће апсцесе.*

О дивљем босиљку (Thymus serpyllum)

Дивљи босиљак је врућ, сув и спада у трећи степен. Бере се када цвета и дејство не губи годину дана.

---

* Ова примедба је забележена са стране, на маргини рукописа *Кодекса.* (Прим. прев.).

Узми дивљи босиљак, скувај га у вину и додај томе неколико смокава, па поново добро прокувај. Пошто то процедиш, дај болеснику да пије девет дана, ујутро и увече, сваки пут у количини запремине кокошијег јајета. Ово се препоручује за лечење кашља изазваног назебом. — Узми две унце праха од дивљег босиљка, затим по једну унцу праха од линцуре и сладића, и две литре меда без пене. Све то скувај заједно и дај му ујутро и увече по једну кашику, све док не осети побољшање. Ово се препоручује онима који имају суви кашаљ услед назеба или астму. — Узми мало праха од дивљег босиљка и дај му ујутро са ровитим јајетом. Добро је против кашља. — Узми сиров дивљи босиљак, а ако га немаш онда сув, скувај га у вину и процеди; нека оболели то пије после ручка и вечере. Ово је добро за оне које од назеба боли трбух или желудац. — Осим тога, онај који не може да гута пљувачку због отока грла, треба да користи за грготање процеђени сок од босиљка куваног у оцту. Такође му се препоручује да узме прах од дивљег босиљка помешан са истом количином црне смоле [?] и медом; тиме треба да маже крста и да их одозго посипа са тим прахом. Ово се препоручује онима које боли дебело́ црево, због чега не могу избацивати његов садржај (гасове и храну). — Дивљи босиљак скувај у води, и нека жена седи у тој води тако да јој вода досне до материце. Ово се препоручује оним женама које имају тешке патолошке промене у утерусу (гњили или тврд утерус).

О сени (Cassia acutifolia)

Сена је топла, сува и спада у трећи степен. Расте на великом дрвету поред једне реке у близини Вавилона. Своје дејство може сачувати осам година.

Узми прах од сене и помешај га са исто толико праха од копитњака. Од тога направи пилуле и нека их оболели узима свако јутро по три комада за време од девет дана. Корисно је против опште слабости и за оне који пате од вртоглавице. — Узми прах од сене, помешај га са исто толико ружине воде и стави на врућ пепео. Нека се оболели нагне, да му онај дим иде у нос. Ово се препоручује онима који имају пнеуме у глави. — Добро скувај сену у вину, а затим процеди; нека то пије, ујутро и увече, онај који мокри крв или има песак у бубрезима: помоћи ће му. — Скувај добро сену у води, процеди је кроз крпу и затим додај тој води исту количину шећера. Опет кувај, и то све дотле док не уври половина. То нека пију свако јутро током девет дана, у количини запремине кокошијег јајета, они који имају камен у мокраћном мехуру или песак у бубрезима. — Узми две унце сене, три унце тршње и три литра вина; скувај заједно и затим процеди. Од овога нека се пије свако јутро — у количини запремине гушчијег јајета — док се све не попије. Добро је за оне којима је хладан стомак или мокраћна бешика. — Узми сену, скувај је у вину и затим процеди. Том вину додај исто толико меда, па то поново скувај и опет процеди. Нека током девет дана, сваког јутра, пију у количини колико је кокошије јаје. Ово се препоручује онима којима је хладан стомак и не могу варити. — Узми прах од сене и умеси га са истом количином измирне; направи пилуле

па их узимај три дана, сваке вечери. Ово је добро за оне код којих се осећа задах из уста. — Узми један део праха од сене, по три дела вина и ружине водице, па све скувај заједно и затим процеди. Са тиме нека се мажу под пазухом они који осећају бол под пазухом. Препоручује се такође да се тиме испирају десни, ако се на њима налазе улцерозне промене. — Прах од сене помешај са мусцелиновим маслом или маслиновим уљем, и овом загрејаном мешавином натопи памучну хартију па је стави у вагину. Ово је корисно за оне жене којима је оболео утерус. — Ко често жваће сену неће имати гнојне процесе на деснима, нити ће му се осећати задах из уста.

О крљежу или рицинусу (Ricinus communis) [?]

Крљеж је врућ и спада у трећи степен, а када је сув у други.

Узми полне жлезде од крљежа и исуши их тамо где нема ни сунца ни ветра. Његове жлезде не смеју бити нити од јако старог, нити од јако младог дабра, већ од средњег [?]. Многи погрешно раде када изваде све што је у њима и напуне их крвљу брава, а затим је помешају са мало онога што су извадили. Можеш познати када није право тако што се лако извади оно што је у њима. Ако се приликом мазања лица расипа као земља, онда је добар. Деловање може сачувати седам година. — Узми једну унцу крљежа и четири унце сока од руте, скувај их заједно и нека пије три јутра онај коме је назебла глава или пати од опште слабости. — Мало праха од крљежа постави под језик и нека стоји док се не растопи. Добро је за оне који се разболе од болести од које се одузима пола језика, па не могу говорити. — Узми једну унцу праха од крљежа, по три унце руте и жалфије и три литре вина. Све то скувај заједно, затим процеди и дај оболелом да пије док је топло, сваког јутра у току девет дана, у количини запремине кокошијег јајета. Ово је корисно за лечење оних којима се од ветра одузело пола језика, једна рука и једна нога (хемиплегија). — Крљеж скувај у вину и са тим вином пари бедра. Добро је за оне код којих је одсуство ерекције полног уда. — Узми крљеж и помешај га са соком од руте. Мажи тиме главу која је пре тога ошишана. Ово је добро за оне особе које су због несанице изгубиле памћење.*

О ковиљу (Stipa pennata)

Ковиље има оптималну топлоту и сувоћу. Не може се дуго чувати јер брзо губи дејство.

Узми ковиље и скувај га у води, па затим процеди. Тој води додај исто толико шећера и настави да куваш док не уври половина. Од тога нека болесник пије сваког јутра количину запремине кокошијег јајета. Користиће онима којима је болесна слезина.

---

* У наставку је, у оригиналу, помешан текст (Прим. прев.).

О камелији или јапанској ружи (Camellia iaponica)

Камелија је врућа, сува и спада у трећи степен. За припремање лекова користе се њено лишће и цветови, а корен не. Своју делотворност може сачувати једну годину.

Скувај камелију у води, па нека се у тој води купа и удише пару онај који мокри крв или има болесну јетру, и помоћи ће му. — Скувај камелију у вину, процеди је и подај да је пије кад год хоће; добро је за оне који болују од [. . .]. — Камелију скувај у вину па у то додај мало меда, маслиновог уља и соли, и то користи за клистирање. Биће од користи ономе који болује од [. . .]. — Скувај камелију у вину и маслиновом уљу; употреби то као фластер за облагање бедра и стомака, или стави на слезину. Користиће онима који не могу нормално мокрити, као и онима којима је назебла јетра или слезина. — Узми једну унцу праха од камелија и по три аксага саксифраге и [. . .], те једну литру чистог меда без пене; нека све то заједно мало проври. Сваког јутра оболеломе дај од тога по једну кашику, све док не потроши сву количину. Помоћи ће онима који мокре крв или имају камен у мокраћном мехуру, или крваре из ануса. — Узми зелену камелију и зелени камепитулос, [?] и нека у вину одстоје девет дана; затим вари док не уври све вино. После тога ону траву исцеди кроз крпу што више можеш и затим баци, а у оно што је процеђено додај исто толико маслиновог уља и мало воска. Кувај опет све заједно док се восак не растопи, па мажи места где се налазе јетра или слезина. Користиће онима којима су тврди јетра или слезина. — Узми прах од камелије, помешај га са мало куваног меда и дај му ујутро. Користиће онима који имају глисте. — Узми прах од камелије, напуни њиме шупљи део пера за писање и стави му под главу. То је од користи онима којима је јако назебла глава па им цуре слине из носа. — Узми камелију, скувај је у води и нека се жена у тој води купа, а траву нека стави спреда. То се препоручује оним женама којима је затворена материца.

О карујиу (турски назив је каравија) [?]

Карујн је врућ, сув и спада у четврти степен. То је семе једне траве која расте на Сицилији. Може сачувати своје дејство пет година.

Стави карујн у вино и кад год хоће нека то пију они који мокре крв. — Узми прах од карујиа и стави га у јело; користиће онима који немају апетит.

О киму (Carumcarvi)

Ким је топао, сув и спада у други степен. Своје дејство може сачувати пет година. Онај који често једе ким добро ће пробављати храну.

Узми ким и семе морача, скувај у вину, па од тог вина дај оболелима да пију кад год хоће. Користиће онима које боли црево или стомак. — Узми ким и суве смокве па их скувај у вину, затим процеди кроз крпу и нека то пију, кад год хоће, они који имају суви кашаљ иза-

зван назебом. — Узми ким и суве смокве, истуцај их добро, затим скувај у вину и, пошто то ставиш на лице као фластер, преко тога повежи крпу. Ово се препоручује онима којима је отечен образ од зубобоље. — Скувај ким у вину, процеди га и оно што остане на крпи стави на стомак као фластер. Од онога вина нека оболели пије кад год хоће. Ово је корисно за оне који имају пролив услед назеба, или их боли стомак или прево. — Узми јаје, извади из њега беланце, затим жуманцету додај исто толико кима и стави на врућ пепео да се пече док не буде ровито. Затим га извади из љуске и размажи на две крпице: једну постави између очију, а другу између ока и ува. Другу крпицу стави са обратне стране. Добро је за оне који болују од запаљења очију. — Знај да ће ономе ко често једе ким или се њиме кади, бити жуто лице.

О кађунку или шафрану (Crocus sativus)

Шафран је врућ и сув, и спада у други степен. Постоје две врсте шафрана: једна се зове хортенсис (српски — вртни шафран), а друга оријенталис. Ова друга врста расте преко мора и боља је од прве. И једна и друга се употребљавају као лек. Могу се користити пет година.

Узми један аксар шафрановог праха и једну литру вина, скувај заједно и нека се то попије у три јутра. Биће од користи онима којима је слаб стомак или болују од лупања срца. Али ако тај човек има много црне жучи не дај му да пије, јер ћеш му надражити стомак на повраћање. — Узми ситан прах од шафрана и исто толико жуманца. Стави заједно у љуску од јајета, па нека мало ври на врућем пепелу. После тога стави на крпицу и притисни изнад очију. Добро је за оне којима је запаљена слузокожа очију. — Скувај шафран у маслиновом уљу и кваси у то крпу или кучине, па стављај на стомак. То се препоручује онима који имају грчеве у стомаку, бол у цревима или пролив.

О ђалми (Calamus — daemonoropus draco)

Палма је врућа, сува и спада у други степен. То је корен од неког дрвета које је мало веће од траве. Стабљика му је шупља и лепо мирише. Када га копају, ваде из њега срж. Постоје две врсте: једна расте у Персији, а друга у Индији. Она која расте у Персији је жута, а у Индији бела. Боља је жута од беле.

Узми три унце палме, четири унце пелиновог сока и три литре старог белог вина, па све заједно скувај. Процеди и нека болесник пије док је топло девет дана сваког јутра у количини запремине кокошијег јајета. Биће од користи онима који болују од неке хроничне болести у стомаку. — Узми прах од палме и помешај га са истом количином праха од цимета. Ово додај у свако јело као зачин: користиће онима који пате од слабог варења. — Скувај палму у ружиној водици, и нека болесник ту водицу пије са вином кад осети потребу. Ово је добро за оне којима гори стомак од високе температуре. — Прах од палме поспи на памучну хартију и притисни одоздо на чмар.

Помоћи ће онима који пате од затвора и не могу испуштати гасове, услед чега осећају бол.

О коралима (Coralli)

Корали су хладни, суви и спадају у други степен. Постоје две врсте корала: црвени и бели. Црвени су бољи од белих. Хипократ, учитељ, тврди да се корали налазе поред мора у пешчарама које су увек пуне воде. Такође говори да настају од саме морске земље. Црвени корали настају у оној земљи која има велику сувоћу, а бели у оној која има велику влажност. Бели су корали више хладни него суви, а црвени су више суви него хладни. И једни и други се користе као лек. Али никад не користи беле као лек док ти се не каже: Узми беле корале! Због тога, када ти се препоручи да узмеш корале за лек, онда се зна да се мисли на црвене. Треба бирати оне црвене корале који су дебели, чисти, јако црвени и шупљикави. Бели корали треба да су дебели, чисти, јако бели и не смеју бити шупљи. Никада не могу изгубити своје дејство.

Узми прах од корала и умеси са исто толико сока од зубаче, па стави у нос. Ово је од користи онима којима тече крв из носа. — Узми два дела ситног праха од корала и један део праха од козинца, па све заједно замеси са мало јечмене воде. Направи од тога пилуле и по једну му стављај изнад језика, пре спавања. Нека је држи тако док се не растопи. И тако да чини док му не буде боље. Ово је од користи за оне који повраћају крв.— Ако имаш крварење из ануса не употребљавај јечмену воду, него сок од боквице. Ако због назеба дође до оваквог крварења, користиће прах од корала са ровитим јајетом. — Прах од корала умеси са исто толико сока од боквице, па накваси хартију и стави жени на анални отвор и отвор полног органа. То се препоручује женама које много кваре из полних органа. — Узми ситан прах од корала, помешај га са исто толико ружине воде и са тиме често масирај десни. То је добро за оне који болују од запаљења десни. — Узми прах од корала и исто толико праха од руже, помешај заједно и стави на десни пре спавања. Тако чини док не буде боље. Добро је за оне код којих постоји крварење на деснима.

О катапусији или кајди (Catha)

Катапусија је врућа и спада у трећи степен, а када је влажна у прв. [?]. Катапусија је семе неке траве. Зелена је, није шупља изнутра и препоручује се за уклањање флегме, црне и жуте жучи.

Узми катапусију и што боље је иситни и испеци у купусовом лишћу, затим је запрети у пепелу. После је склони и добро процеди. Додај му (болеснику) од тога у зеље које хоће да једе, и то количину од пола јајета. Користиће ономе који пати од јаког свраба изазваног сланом флегмом. — Нека узму један аксар праха од катапусије и попију са мало топле воде они који имају много јѣда у стомаку и због тога пате од слабог варења.

О креси или крстанушу (Cressa critamus)

Креса је врућа, сува и спада у трећи степен. То је трава која расте поред мора. Корисна је за оне који мокре крв због камена или песка у бубрезима.

Узми доста кресе и скувај у сланој води, у великом котлу. После овоме додај мало маслиновог уља и нека настави да ври. Нека жена седне у ону воду до појаса. Вода треба да буде што топлија, онолико колико жена која у њу седа може да издржи. Од користи је за лечење горе поменуте болести. За те болести биће од користи и ако се пије креса скувана у вину, и то колико се год хоће.

О костуу или кустуу (Costus speciosus)

Куст је врућ, сув и спада у трећи степен. То је корење од једног дрвета које расте у Индији. Постоје две врсте куста: један се зове индикус, црвен је и мало жут, а други оленциор [?]. Прва се врста коју смо поменули користи, а друга не (јер брзо труне). Овако ћеш познати који је куст добар: ако је тврд када се разломи, онда је добар. Међутим, онај који је као прах и шупаљ — не ваља. Онај који се лепи за језик и горчи добар је, док није добар онај који слади. Његово дејство траје пет година.

Узми куст и скувај га у вину, и нека оболели ово пије кад год хоће. Од користи је за оне којима је тврда јетра или слезина. — Узми прах од куста, маслиново уље и восак. Све то кувај дотле док се восак не растопи, затим га скини са ватре и мажи њиме место где је јетра и слезина. Препоручљиво је за оне који имају тврду јетру или слезину. — Узми смрдљивак и потопи га у вину, и нека у њему кисне пет дана. Затим добро прокувај и процеди. Вину додај исто толико праха од куста и воска. Кувај затим добро док се восак не растопи. Тада склони са ватре и мажи место где је слезина. Биће од користи онима којима је отечена слезина. — Узми две унце праха од куста и по једну унцу тришље и тамјана, затим три унце маслиновог уља и две унце воска. Кувај све заједно док се восак не растопи, а онда уклони са ватре. Од тога се прави фластер и ставља на стомак. Биће од користи онима које боли стомак од назеба. — Узми куст, скувај га у вину и процеди. То нека пије, кад год хоће, онај кога од назеба боли глава и помоћи ће му. — Прах од куста помешан са медом добар је да се даје малој деци која имају глисте.

О мекињама (Cantabrum furfur)

Мекиње нису ни много мокре, ни хладне, ни суве, ни вруће, већ су како ваља.

Узми мекиње и мало накиселог белог вина, па кувај све дотле док не постане доста густо. Док је јако топло стави га на стомак. Добро је за оне који имају пролив или ветрове у цревима, па их због тога боли стомак. — Истуцај јечам, скувај га у доста воде и процеди. Тој води

додај исто толико мекиња, затим још мало кувај па процеди кроз чисту крпу. Томе додај мало шећера и нека оболели пије кад год хоће. Биће од користи онима који имају суви кашаљ од назеба или неку болест на плућима. — Стави мекиње у воду и нека у њој кисну преко ноћи, па затим процеди. Овоме додај вино, мало меда, соли и маслиновог уља и са том течношћу га клистирај. Биће од користи ономе који има акутну огњицу.

О калафонији или црној смоли (Calophonia)

Калафонија је врућа, сува и спада у други степен.

Узми прах од калафоније, стави на врућ пепео и нека му онај дим иде на чмар. То је од користи за лечење пролива. — Узми прах од црне смоле и исто толико праха од дивљег рена; пошто болеснику намажеш медом крста, поспи одозго прах од црне смоле и затим повежи крпом. Ово је препоручљиво за оне који болују од назеба ректума. — Узми прах од калафоније, стави га на врућ пепео па нека тај дим удишу они који болују од астме. То нека понове више пута и помоћи ће им.

О шикви (Cucurbita)

Тиква је хладна и влажна, управо онолико колико је потребно.

Узми ољуштено семе од тикве, иситни га и кувај у јечменој води и на крају процеди. Ако болесник не може да га пије, додај мало шећера и онда нека то пије кад год хоће. Корисно је за оне који болују од астме или имају штетне гасове у стомаку. — Скувај зелене тикве у води, а ако немаш зелене истуцај мало њиховог семена, процеди и стави у ту воду. Затим додај исто толико шећера и кувај све док не уври половина воде. Подај оболеломе да често пије тај сируп, пошто си га претходно разредио водом. Користан је за оне који имају акутну огњицу. — Иситни зелену тикву, помешај је са мало оцта и стави на место где се налази јетра. Користиће онима који имају температуру у јетри.

О коријандеру (Coriandrum sativum)

Коријандер је врућ, сув и спада у други степен. То је семе једне траве која се често може наћи. Ако се његово истуцано семе узме са ровитим јајетом или стави у неко јело као зачин, то ће бити корисно за оне који имају пнеуме у глави или их боли стомак због назеба.

Овде почињу лекови од слова *Л*

О копитњаку (Asarum europeum)

Копитњак је врућ, сув и спада у трећи степен. Неки учитељи тврде да је плод, док га други сврставају у смолу дрвета, али то није истина. То

је роса која пада на једну врсту траве која расте у Грчкој. Ту траву скупљају и истресају росу са ње. Она има пријатан мирис и врло је корисна; мешају је са балегом од дивље козе, па од те мешавине припремају прах. Као замену користе и црни прах од једног дрвета, па га зато има много. Диоскорид, учитељ, препоручује да се никада не узима сама роса, него је треба мешати и са другим састојцима. Ако се не би мешала било би је мало и зато би била прескупа.

Узми копитњак, од њега припреми стенило и стави га у нос. Биће од користи онима који болују од запаљења синуса. — Скувај копитњак са ружом у води, па том водом пери оне жиле које га боле и помоћи ће му. — Помешај копитњак са тришљом и стави на десни изнутра и споља. Препоручљиво је за оне којима се клате зуби. — Стави копитњак на врућ пепео и нека жени иде тако створен дим ка полним органима. Препоручљиво је за оне жене којима је назебла материца.

О сладићу или госпином биљу (Glycynhisa Liquiritia echinata)

Сладић је врућ, мокар и спада у други степен. Неки мисле да је воће, а други говоре да су то младе гране дрвета. Диоскорид тврди да ово није тачно и сматра да је сладић жуто корење једне трке. То корење се истуца, затим ситно издроби и остави да кисне у води цео дан и целу ноћ. Након тога ову масу извади из воде, изгњечи је и исцеди сок из ње. Затим тај сок кувај све док постане густ као каша и црн као мастило.

Узми сладић величине зрна бибера и стављај га себи под језик пре спавања, све дотле док ти не буде боље. Препоручује се онима који имају астму или им је језик покривен са слузи или много жеђају. — Узми сладић, скувај га у вину, и ујутру и навече подај да га пију они који имају суви кашаљ или гњила плућа.

О љиљану или крину (Lilium candidum)

Једна врста крина је питома, а друга дивља. Питоми крин има бео цвет, а дивљи је наранџасте боје. Дејство му се може очувати до једне године. Бољи је зелен од сувог.

Истуцај крин са старим свињским салом, намажи овим тврде чиреве и помоћи ће.

О вучцу (Lycium halimifolium)

Вучац је влажан и спада у први степен, а када је сув у други. Неки тврде да је реч о смоли једног дрвета, али то није тачно. Вучац је сок од једне траве који се после држања на сунцу осуши. Добар вучац је тврд изнутра, плавкаст и прозиран. Онај који је лош није светао (прозиран), него црн и мекан. Своје дејство не губи током пет година.

Узми прах од вучца, помешај га са ружином водом и стави на очи. Корисно је за оне који имају катаракту или неку другу болест очију. — Узми прах од вучца и мало воска па направи супозиторијум дугачак и

дебео као прст и стави га у чмар. Корисно је за оне који имају перакутну огњицу. — Узми прах од вучца, помешај га са измирном и са мало ружине водице, па са тиме мажи усне. Добро је за оне којима су испуцале усне. — Узми прах од вучца, помешај га са оцтом и са тиме трљај десни; добро је за оне којима су десни отекле. — Од трилисника припреми супозиторијум, дебео и дугачак као прст, одозго га поспи прахом од вучца и стави жени у вагину. Користиће женама које имају неку болест материце.

О огњичини (Lapsana communis)

Огњичина је врућа, сува и спада у трећи степен. Постоје три врсте огњичине: једна има оштро и уско лишће, друга широко, а трећа округло. Од све три најбоља је она која има оштро и суво лишће.

Узми сок од огњичине и помешај га са мало праха од аурипигмента. Са тиме мажи место где имаш лишај и помоћи ће ти. — Узми сок од огњичине, измирну и шефтелију; све то помешај заједно са мало оцта и нека стоји тако три дана и три ноћи, па затим процеди. Додај томе мало воска и маслиновог уља и кувај док се восак не растопи. После тога склони са ватре, остави да се прохлади, па са тиме мажи место где је слезина. Помоћи ће онима којима је слезина тврда или отечена (пленомегалија). — Узми огњичину, скувај је у вину и маслиновом уљу и то стави на бедра као фластер. Биће од користи за оне који мокре крв. — Узми огњичину скувај је у вину или води и подај да је пије онај који има болесну јетру или слезину, и помоћи ће му. — Узми по две унце праха од огњичине и од каранфилчића, дадај томе меда колико је потребно и све скувај заједно. Подај болеснику ујутро по једну кашику. Добро је за оне који имају много флегме. — Узми сок од огњичине и помешај са исто толико меда; дај ту мешавину сутрадан онима који имају глисте. — Соком од огњичине мажи тамо где имаш свраб: помоћи ће ти.

О оловном оксиду или литаргиру (Plumbum oxidatum)

Оловни оксид поседује сва четири потребна својства. Постоје две врсте оловног оксида: једна је прах од злата, а друга од сребра. Обе врсте су корисне. Постоје још и оловни оксид од коситре, затим од олова, али су они много хладни.

Узми прах од коситреног литаргира и стави на рану. Користиће, јер чисти рану и убрзава зарастање. — Узми прах од коситреног литаргира, орахово уље и мало оцта, па помешај заједно. Мажи где је свраб и помоћи ће. — Загревај комад коситреног литаргира на ватри све док побели; тада га скини са ватре, попрскај оцтом, иситни и скувај са ружиним уљем. Користи ову смесу за клистирање. Добро ће чинити онима који имају пролив услед високе температуре. — Узми јако ситан прах од коситреног литаргира, помешај га са ружином водицом и мажи тиме мушки полни уд. Користиће онима који су се инфицирали због честог полног општења са женом. — Узми врло ситан прах од злата, маслиново уље, кокошије или гушчије сало; стави на ватру да мало ври. Онда

склони са ватре и мажи тиме лице оним женама којима је лице смежурано од рођења.[?]

О салати, лоћики (Lactuca sativa)

Салата је хладна и влажна, а и семе јој је хладно. И она и њено семе користе се као лек. Семе може очувати своје деловање током једне године. Корисније је од било којег другог семена. Препоручује се као средство против малокрвности и за појачање секреције млека. Саму салату корисно је да једу они који имају црну и жуту жуч. Добро је да салату, кувану са мало шећера, једу они који имају акутну огњицу; помоћи ће им и ако је једу сирову.

Скувај салату у оцту, додај мало шећера и нека је једе онај којега боли слезина: биће му од користи. — Узми прах од салатиног семена, помешај га са беланцетом од јајета и женским млеком и стави изнад слепоочнице. Помоћи ће онима који не могу спавати због огњице. — Онај који има перакутну огњицу нека пије са вином прах од семена салате и помоћи ће му. — Узми прах од семена салате па га помешај са ружиним уљем и стави на апостеому.

О дивљој кафи (Lupinus albus)

Дивља кафа је врућа, сува и спада у трећи степен. Врло је горка.

Пошто мало одстоји у води и тако из ње изађе горчина, добро је иситни, помешај са медом и подај је оболеломе сутрадан. Користи ономе који има глисте. Ако не буде хтео јести, а ти са оним прахом помешај сок од пелина и мало алоје, па му стави на стомак и на пупак као фластер. Добро је против тих болести. — Прах од дивље кафе помешан са соком од персикарије мало загреј, и док је топло укапај му у уво. Добро је против црва у уву. Такође, помешај овај прах са соком од празилука, загреј га и док је топло укапај га у уво ономе коме тече гној из ува.

О ловорици или зрнцима ловорике (Laurus nobilis)

Ловорика је врућа, сува и спада у трећи степен. И зрно и уље и лишће користе се као лек. Зрна могу очувати своју делотворност три године, лишће годину, а уље стално.

Узми ловорикино лишће и скувај га у води. Ту воду користи за парење јер је добра за оне који имају болестан стомак или пате од метеоризма. Ово је од користи и женама које за време трудноће боли стомак. — Ловорикина зрна скувај у вину, склони са огња и истуцај, па са овим облажи крста и бедра. Добро је за оне којима је назебао стомак. Ако се облога стави на стомак биће од помоћи онима које боли стомак. — Скувај ловорикина зрна у вину и нека оболели то вино пије. Добро је за оне који повраћају због назеба. —Овако се прави ловорикино уље: добро истуцај зелена ловорикина зрна па их помешај са исто толиком количином топле воде; стави у кесицу, добро изгњечи притискивањем између

две дашчице и, затим, све оно што си исцедио скувај у маленом котлићу. Скини са ватре и остави да се стиња. Вода и талог ће пасти на дно, док ће уље остати да плива на површини суда. То уље треба скинути и сачувати. Топло ловорикино уље укапај у уво онима које боли уво. Ако желиш да употребиш неко друго топло уље додај у њега неколико капи ловорикиног уља.

О сочиву (Ervum lens)

Сочиво је хладно, суво и спада у други степен.

Узми сочиво и кувај га са оцтом све дотле док оцат не поцрни. Ово дај болеснику да поједе. Добро је за оне који пате од пролива. Исто то сочиво се може употребити као облога за дојке, ако је дошло до њиховог запаљења услед надошлог млека.

О деспику или шпиканарду (Lavandula spica-vulgaris)

Деспик је врућ и спада у први степен, а сув у други. Постоје две врсте: једна се зове шпиканарди, а друга шпикаселти. Неки учитељи тврде да је то цвет од једног дрвета које расте у Индији. Онај који је добар треба да лепо мирише, и када се жваће да је горак и резак. Треба да је црвенкасте и црнкасте боје. Ако се држи на сувом месту може очувати деловање десет година. Неки тврде да је шпиканарди исто што и шпикаселти, али то није тачно. То је корен од једне траве која расте у [...]

Узми деспик и скувај га у ружиној водици, и нека се то пије за време јела. Добро је за оне који имају лупање срца или који се за време болести тресу. — Онај који има слаб стомак нека често мирише прах деспика — добро ће му чинити. — Узми прах од деспика и скувај га у мусцелиновом уљу. Ако немаш то уље, онда узми маслиново. Ово му стављај често у нос. Користиће онима којима је назебла глава па им иду слине из носа. Ако то исто укапаш у уво ономе који има гнојно запаљење ува или му иде гној из ува, помоћи ће му. — Скувај деспик у вину и нека га пије онај коме су плућа, јетра или стомак пуни штетних пнеума, или не може пробављати. Биће му од помоћи. — Прахом од деспика посипај десни пре спавања. То ће помоћи онима који осећају болове у деснима или кореним зуб[illegible]. — Направи кесицу дугачку и дебелу као средњи прст, наспи у њу праха од деспика па је зашиј одозго. Онда је скувај у мусцелиновом уљу, а ако немаш то уље онда у маслиновом. Склони ово са ватре и стави на утерус пре спавања; и нека ту стоји целу ноћ. Помоћи ће оним женама које побацују децу од два или три месеца или им је болесна материца. — Деспиково уље се овако прави: узми две унце праха од деспика и литру маслиновог уља, па све заједно помешај; остави да стоји на сунцу двадесет дана. После тога га скувај, процеди и изручи у стаклени суд. Ко га често пије помоћи ће му да се опорави од велике слабости (кахексије). Исто тако је добро да се са њиме мажу гуте на зглобовима руку, ногу и грудима, настале услед метастазе.

*О левистику (Levisticum)**

О магнетном камену (магнетиту)

Лапис магнетис је врућ, сув и спада у трећи степен. Аристотел тврди да се тај камен налази у Индији, дуж морске обале. Ниједно дрво не може бити близу тог камена, јер он има такву снагу да може ишчупати ексере из њега.

Намажи папирнато стенило [...] и одозго га посипи прахом магнетита па стави у рану. Помоћи ће онима који у рани имају комадиће гвожђа који се не могу извући напоље. — Узми два аксага праха од лапис магнетита и дај да се пије ујутро са морачевим соком. Користиће онима који болују од хидропса.

О мирти (Myrthus communis)

Мирта је хладна и спада у први, а сува у други степен. Мирта је танко и ниско дрво. Њена се зрна зову миртеле.

Узми зрно од мирте и дај оболеломе да поједе. Помоћи ће онима који имају пролив. Ако немаш зелена зрна, а ти му онда подај да пије сируп припремљен од сувих зрна са шећером. — Узми прах од миртиног лишћа и њених зрна, измешај са жуманцетом од јајета па онда стави на стомак као фластер. То је од користи онима који болују од пролива. — Узми зрна од мирте, добро их скувај у води и са том водом, док је још топла, опери руке и ноге. Ово треба радити онима који су за време огњице у коматозном стању. — Зрна од мирте стави на врућ пепео, па нека онај дим који се ствара иде у нос и уста. Чиниће добро ономе кога боли глава. — Ако имаш врхове гранчица од миртиног дрвета скувај их у оцту, а у случају да их немаш, ти онда скувај зрна и то му стави на стомак. Помоћи ће ономе коме се повраћа. Ако му тај фластер ставиш на крста и бедра, зауставићеш му пролив. — Миртино лишће и зрна треба скувати у кишници, и нека се болесник пари на тој води. Ово ће бити од користи онима који су оболели од пролива изазваног флегмом. Исту ту воду моћи ће да користи за парење главе против главобоље и и онај који не може да спава због јаке огњице. — Узми мирту и скувај је у кишници и оцту, па је стави на стомак као фластер. То ће бити од користи онима који су ослабили од великог повраћања. Ако тај исти фластер ставиш на крста, помоћи ће онима који пате од болова у крстима за време перакутне огњице. — Припреми сируп од миртиних цветова и подај им да пију. Добро је код поменутих болести. — Узми воду у којој су кувани миртини цветови и од тога нека болесник пије по пола чашице ујутру, у подне и увече. Осим за споменута обољења, ово је корисно и за акутну и перакутну огњицу. — Ако се са прахом од миртиног лишћа посипа рана, она ће добро зарасти.

---

* На овом месту рукопис оригинала *Кодекса* веома је сштећен, па га није било могуће прочитати и превести. (Прим. прев.).

О мани (Манна)

Мана је врућа и мокра, и спада у други степен. Њена влажност је веома добра. Неки говоре да је то сок од једне траве, али то није тачно. Диоскорид и други учитељи тврде да се добија од росе која пада на једно дрво у облику капи меда, а затим се стврдне. Скупљају је пастири и продају. Има је мало, па је зато мешају са другим састојцима. Једни јој додају прах од сладића помешан са медом, други додају кандирани шећер [?], а неки опет и бело сађе од меда.

Овако ћеш познати која је права мана: ако се комад који ставиш у уста одмах растопи, и осетиш такву сласт у устима каква се не може осетити од било чега другог на овој земљи, онда то значи да је мана права. Она која није чиста не може се тако брзо растопити и остаће мало вештине од меда или праха од сладића. Чиста мана помешана са сечаником и мало топле воде може се узимати и за лечење сваке акутне и перакутне огњице. Она која није чиста може се користити за лечење (сваке) болести изазване назебом.

О дивљем слезу (Malva vulgaris)

Слез је хладан, влажан и спада у други степен. Има га две врсте: једна питома која се зове бели слез или малва вискус [?], и он је добар, хладнији и влажнији од другог. Други се зове ситан слез или малва доместика [?].

Узми корен од белог слеза, иситни га и скувај у цеђу. Затим га извади из цеђа и истуцај са мало свињског сала, па то стави на тврду апостеому, чир, јетру или слезину — и биће од користи. — Узми доста слеза и скувај у много воде, па нека се у тој води купа онај човек који има акутну огњицу и не може да спава. — Лишће од белог слеза скувај у мало воде. На то додај мало крављег масла па оболеломе дај да једе. Биће од користи ономе који има акутну или перакутну огњицу, услед чега је дошло до опстипације због које тешко може дефецирати. Ако неће да једе, а ти га са истом том водом клистирај и помоћи ће му. — Корење од белог слеза скувај у маслиновом уљу и стави на тврду апостеому, и помоћи ће му. — Корен од слеза обради тако да не буде дужи и дебљи од прста; затим га намажи са медом, одозго поспи прахом од скамонеје и стави жени у вагину. — Семе од белог слеза попари у води и подај да га пије онај који има суви кашаљ: помоћи ће му.

О масшићи (Pistacia lentiscus)

Мастика је врућа, сува и спада у други степен. То је смола једног ситног дрвета које расте код Грка и Арапа. Добра је она која је чиста, бела и светла. Она која је жута није добра јер је помешана са земљом. Препоручује се за лечење онима којима теку сузе, боле их зуби, имају отечене крајнике или их боли стомак.

Узми прах од мастике, бели тамјан, беланце од јајета и мало вина. Све то помешај заједно и стави на слепоочницу. Користиће онима ко-

јима теку сузе из очију. — Узми мастику и помешај је са исто толико копитњака, и тиме мажи десни. Користиће онима којима се климају зуби. — Прахом од мастике трљај зубе: добро је за оне којим су зуби црни, јер ће се од тога очистити. — Узми прах од мастике и алоје, па све заједно помешај и стави на стомак. То место премажи маслиновим уљем и преко праха стави малу крпицу. Затим узми загрејан цреп или дно од лонца, па стави на ону крпицу и држи дотле док се на то не прилепи тај прах. Ово је добро за оне који болују од пролива. — Узми мастику и мало морачевог семена, скувај их у води и дај болеснику да пије. Ово је добро против повраћања или ако болесник има пролив. — Узми мастику и четири каранфилчића, скувај их са ружином водом или кишницом и дај да се пије. Ово је добро да се даје онима који су узимали лекове за чишћење, после којих не могу брзо да зауставе пролив.

О дуњи (Cydonia vulgaris)

Дуња је хладна, сува и спада у други степен. Јако затвара човека. Зато онај који пати од пролива нека пре оброка једе сирове дуње. Добра је и за оне који повраћају после јела.

Пошто скуваш дуње у кишници, извади их из воде и добро иситни, стави на стомак ономе ко повраћа и помоћи ће му. Ако их ставиш на бедра или крста, пролив ће се зауставити. — Узми сок од дуње и подај оболеломе са мало праха од [. . .]; и нека пије, јер је то корисно за поменуте болести. — Од дуње се такође прави једна врста колача која се зове дијаситонитон. Он се овако припрема: узми дуње, прережи их на пола и затим кувај. Склони их са ватре и извади унутрашњи део. Ољушти кору, па их иситни и стави на сито и трљај руком. После тога на ово додај исто толико меда и кувај дотле док се не почне згушњавати. Када је кувано познаћеш по томе што ћеш, ако узмеш део, овај моћи лако одвојити од камена или дрвета на које га претходно ставиш. После тога овој смеси додај мало праха од мастике и каранфилчића, затим добро помешај и стави да се охлади. Добро је да се једе код поменутих болести. — Семе од дуње скувај у вину и то вино, док је топло, нека пије онај који има сипњу: биће му од користи. — Стави семе од дуње да кисне у води, а онда му то семе дај да жваће и једе. Ово је добро да узима онај коме је оштар језик од огњице.

О великом шипку или нару (Punica granatum)

Постоје две врсте нара: једна је слађа, а друга киселија. Онај слађи је пријатнији и веома сочан, док је киселији хладан и мање сочан. Слађи нар је бољи за јело него за лекове и може се дати ономе који има акутну или перакутну огњицу.

Узми два дела сока од киселог шипка и један део од слатког. Помешај са мало топле воде и нека оболели овај напитак топао пије ујутро. Користиће онима који имају акутну или перакутну огњицу. — Узми пет делова од киселог шипка и један део од слатког и кувај са шећером. Ово је добро да се узима против пролива, као и против сваке грознице.

О дивљим јабукама (Malus communis)

Дивља јабука је хладна и сува. Од ње се узима сок и прави сируп са шећером, слично као и од шипка. Препоручује се против истих оних болести против којих се користи и сируп од шипка, само је за лечење пролива бољи од овога.

О менти или метвици (Mentha aquatica)

Метвица је врућа, сува и спада у други степен. Постоје две врсте метвице: питома и дивља. Питома је боља за јело од дивље, док је дивља боља да се користи за лек него ли за јело. Осим ових метвица постоје и друге, али оне имају друга имена. Само ове овде долазе у обзир за употребу, а друге не.

Скувај питому метвицу у вину, и са тим вином често испирај зубе. Помоћи ће онима који имају каријес зуба или парадентозу. — Иситни питому метвицу и додај јој мало оцта и праха од бибера: подај му да једе са месом или рибом. Добро је за оне који имају слаб стомак или их стомак боли. — Дивљу метвицу скувај у оцту и сланој води. Њоме натопи сунђер и стави овај на стомак онима који повраћају. Користиће им. — Кувана метвица у вину и маслиновом уљу, док је још топла, користи се за облогу код запаљења дојке. Врло је корисна за оне жене којима су отекле дојке или им се усирило млеко. — Кад видиш да човек много повраћа, а хоћеш да му даш добар лек, немој му га давати без сока од метвице. — Сок од дивље метвице помешај са медом и дај му да једе по једну кашику свако јутро. Од користи је онима којима су оболели јетра или стомак. — Сок од метвице, помешан са мало оцта, нека пије ујутру онај који има глисте: помоћи ће му. — Загрej сок од метвице и и по неколико капи стављај у уво. Користиће онима који имају црве у уву. — Суву или сирову метвицу стави на врућ пепео и нека му пара иде у нос и уста. Ово је од користи за оне који имају болове у глави.

О маргарити или бисеру

Маргарита је хладна, сува и спада у први степен. Налази се у неким рудама у мору. — Он (бисер) није шупаљ, већ се касније пробуши. Онај бисер који се користи као лек мора бити чист и светао, а који није светао и чист — не треба да се користи за припремање лекова. Препоручљиво је да се бисер користи као лек против свих крварења одоздо.

О мумији (Mumia)

Мумија је врућа, сува и спада у четврти степен. Неки учитељи сматрају да је хладна, због тога што затвара. Али Хипократ, Авицена и Гален тврде да је сува и топла, зато што је човечије месо. Хипократ говори да су Саракини [?] у Египту давно, када човек умре, вадили оъоме утробу и мазали га балзамом изнутра и споља, па леш затрпавали у пе-

сак. Они су тако правили мумије. Мазали су гркљан изнутра и сакралну кост, зато што је балзам врућ и извлачио је крв на гркљану и сакралним костима [?]. Та се крв згрушавала и кувала. То се зове мумија [?]. Она која је добра мора бити јако црна и сјајна, и мора мало заударати, док она која је плава и не заудара ништа не вреди, и то није права мумија.

Узми прах од мумије и помешај га са соком од зубаче, направи стеница и стави у нос. Користиће онима којима тече крв из носа. — Узми прах од мумије и помешај га са беланцетом и стави на слепоочнице. Биће од користи онима који повраћају сукрвицу. — Затим, препоручује се да се помешају и размуте у ружиној водици или са соком од боквице, прах од мумије и бакра. Нека то пије по два аксага онај кога муче пролив или повраћање. — Узми прах од мумије, размути га са мало цимета у јечменој води, па све заједно скувај и употреби за клистирање: добро је као средство против пролива. — Узми прах од мумије, помешај га са оцтом и беланцетом, и стави оболелом на стомак и пупак. Ако има пролив стави му на бедра и крста.

О скочцу или мандраїори (Mandragora acaulis)

Мандрагора је хладна и сува, и спада у други степен. Постоје две врсте мандрагоре: мушка и женска. Многи тврде да женска мандрагора личи на жену и да спреда има полни орган као жена, а да мушка има напред слично мушкарцу. Али, Хипократ и Диоскорид тврде да то није истина. Јер [. . .] они се не слажу да трава може да личи на човека, премда изгледа да има руке, ноге и лице као човек. Многи тврде да је женска мандрагора боља од мушке, али ово није тачно јер смо то проверили. Добре су подједнако и мушка и женска. И кора њихова, и јабучице што на њима расту, и лишће, све је добро, и зато се све сматра као лек. Дејство јој се може очувати четири године.

Узми прах од мандрагоре, помешај га са мајчиним млеком и беланцетом и стави га на слепоочнице. То је препоручљиво онима који не могу спавати за време перакутне огњице. — Лишће од мандрагоре скувај у маслиновом уљу и мажи тиме чело и слепоочнице. Користиће онима који пате од главобоље и високе температуре за време огњице. Са тим истим уљем може се мазати апостеома и биће од помоћи. — Прах од мандрагоре помешан са вином или чорбом, или са чим ти драго, добро је да пију оне жене које боли материца.

О меду (Melli)

Мед је врућ и спада у први степен, а сув у други. Бели мед се сврстава у хладне лекове, а жути у топле. Постоји и мед који се добија од пчела које живе по планинама, и он се зове дивљи мед. Користи се за лекове који затварају. Он није тако сладак као питоми, већ помало горчи. Има још једна врста меда која је још горча од овог поменутог; праве га пчеле које се хране кестеновим цветом. Припада лековима који се препоручују за чишћење. Мед може очувати своју делотворност и до сто година.

Они који су пуни флегме или штетних пнеума, треба да пију свако јутро топао мед куван у води, и сутрадан им још подај да пију со размућену у води. Ово је добро да узимају они којима је повећан стомак због слабог пролаза хране из њега. — Узми две унце меда и две унце [. . .] и једну унцу камфора, и помешај све заједно. Нека се тиме мажу оне жене којима је лице смежурано [?]. Осим тога, нека умивају лице са раствором меда у води. После овога лице ће им постати лепше. — Намажи тигањ маслиновим уљем и у њега успи мед, па нека ври све док не поцрни и постане чврст. Затим направи стенило и стави га у чмар. Добро је за оне којима је због високе температуре отежано дефецирање. — Мед се још користи за припремање многих електуарија и лекова.

О мошусу (Muscus)

Мошус је сув, врућ и спада у други степен. Добија се из Индије од неких дивљих звери које су налик јаребицама. Ове су звери веома брзе. Пуштају на њих псе да их лове. Када их ловци ухвате, истог часа их ставе у хладну воду. Отекне им нешто на бедрима, па се стиња. То место изрежу заједно са кожом. Кожа треба да је бела и да има много длака, и то се зове мошус. Постоје три врсте мошуса: једна је црвена и добра је; друга је црна и помало црвенкаста, и боља је од прве; трећа је црна, мало црвенкаста и плавкаста — слична шпиканарду — и она је најбоља. Кажу да је та врста најбоља, пошто звер код које се налази личи на шпиканарди. И увек је тамо где расте шпиканарди, и са њом се храни. Добар мошус, када га човек жваће у устима, мора да горчи и да има пријатан мирис. Тај мирис истог часа испуни целу главу. Онај који се брзо растопи у устима, а из њега се не излучује пријатан мирис, није прави мошус. Онај који није чист и светао, није добар.

Од једне унце правог мошуса многи праве литру јаловог. Узимају се кришке киселог хлеба па их прже на жару и на то додају исто толико козје крви. Све помешају са правим мошусом који си претходно одвојио од кожице. Када све помешају онда обавију оном истом кожицом, а преко тога хартијом и крпама, и ставе да на сунцу стоји три или четири дана, а затим га продају као добар мошус. Рђав мошус ћеш познати по томе што ће се моћи растегнути [. . .] колико и прави мошус. Када разломиш прави мошус, он ће се цепати на плочице. Онај који није прави, када га разломиш, дроби се на ситне комаде. Ти комадићи су унутра светлији због додате крви и хлеба. Мошус је добар за све болести главе и мозга. — Узми један аксаг мошуса и дај да се пије ујутро са топлом водицом. Користиће онима који имају болестан стомак и општу слабост. — Узми један аксаг мошуса и три аксага трилисника (Trifolium fibrinum), помешај заједно и намочи тиме папирно стенило. Стави то жени у вагину: помоћи ће оним женама које боли материца. Ако то исто ставиш мушкарцу у чмар, користиће онима који имају пнеуме у мозгу. — Они који имају задах из уста или жваћу мало мошуса, а затим нека пију вино. То нека раде више пута на дан. — Онај коме се осећа непријатан мирис под пазухом нека тај део маже мошусом, и помоћи ће му. — Ако не можеш по горе описаним знацима разликовати добар мошус од лошег, а ти затвори уста и нос, и трчи горе-доле, колико можеш из-

држати да не испустиш дах. Оног тренутка када испустиш дах из уста или носа, узми мошус па га мириши. Ако ти пође у мозак, купи га и добро ћеш учинити.

*О масшићи (Pistacia lentiscus)**

Мастика је врућа, сува и спада у други степен. Многи тврде да су то цветови од орашчића, али то није тачно. Јер цветови [. . .] већ је зелена кора од орашчића, јер се љушти док су орашци зелени, а затим се суши на сунцу. Те коре налазе се на орашчићима слично као и на лешницима док су зелени. Делотворност може очувати десет година. Треба бирати оне који су тешки, и који нису црни већ плавкасти. И када их разломиш, не треба да се као земља раздробе наситно.

Прах од мастике куван у вину препоручује се онима којима је назебао стомак и не могу пробављати (ентералгија). — Узми мастику,восак и мало ружиног уља. Све то помешај, скувај заједно, па стави на стомак као фластер. Корисно је за горе поменута обољења. — Онај коме је назебла глава нека жваће мастику и биће му од користи. — Скувај мастику у морачевом соку и када је добро укувана додај мало вина и дај му да пије. Добро је за оне који су прехладили стомак, јетру или главу, или који тешко дишу због назеба.

О мајорану (Majorana hortensis)

Мајоран је врућ, сув и спада у други степен.

Узми мајоран, скувај га у вину и дај оболеломе да пије. Биће од користи за оне којима је хладан стомак. — Ако му поспеш мало праха од мајорана биће корисно онима којима је назебла глава. — Мајоран стави у чист лонац без воде и додај томе неколико капи вина. Загрej га, потом изручи у малу кесицу, и док је топло стави га болеснику поврх болног места: помоћи ће му. — Добро скувај мајоран у води и нека на њој пари материцу жена коју материца боли, користиће јој.

О белом дуду или мурви (Morus alba)

Дуд је топао, сув и спада у други степен. Садржи мало влажности. То је воће чијим се лишћем хране бубе од којих се прави свила (свилене бубе). Постоје две врсте мурве: питома и дивља. Питома се зове бели дуд, а дивља ерпитос. Од ње се прави електуарија која се зове дијаморон. Препоручује се онима којима је отекло грло или имају рану у грлу, или им је грло промукло.

Узми сок од мурве, маслиново уље, вино и оцат, и све помешај. Пошто мало уври, са том течношћу често испирај грло (гргоћи). Корисно је за горе поменуте болести. — Узми сок од дуда, скувај га са исто толиком количином меда, па му дај ујутро као лек за чишћење. Добро је

---

* Текст о мастици, у нешто измењеном облику, налази се на стр. 137. (Прим. прев.).

за оне који пате од затвора. — Ако му даш прах од коре белог дуда, помешан са топлим вином — помоћи ће му. Ако ставиш кору белог дуда на зуб који боли, испашће му. — Своје дејство дуд може да сачува десет година.

О горушици (Sinapis arvensis)

Горушица је врућа и спада у трећи степен, док се њено семе користи као лек. Трава се не користи као лек када је сува, него само док је зелена. Препоручује се да је узимају они који су изгубили моћ говора за време перакутне огњице. — Ако се жваће њено семе и држи испод језика, и ако се уз то пије по мало вина у коме је била кувана зелена горушица и једе њено семе, користиће за горе поменуте болести.

Ако се прах од семена горушице стави у нос, користиће онима који пате од заборавности. — Узми семе или зелену биљку горушице, метни у кесицу и скувај у вину. Затим извади, стави на бедра и пупак, и помоћи ће онима који болују од [...], или мокре крв.

О шалитри (Nitrum)

Шалитра је топла, сува и спада у други степен. Она се налази у земљи као руда, и после се кува. Постоје две врсте шалитре: бела и жута. Боља је бела од жуте. Заувек може остати делотворна.

Узми мало праха од шалитре, много слане воде, мед и маслиново уље; све то помешај, затим кувај и после употреби за клистирање. Користиће онима који имају ветрова у дебелом цреву или који болују од [...]. — Узми шалитру, помешај је са исто толико меда и мажи тиме лице. Добро је за оне који по лицу имају пеге или црне белеге. — Узми прах од шалитре, мед и маслиново уље. Помешај то заједно, и потом добро опери главу топлом водом и сапуном. Затим намажи главу наведеном машћу. Нека стоји два сата, а затим опери главу (косу) врућом водом. Корисно је за оне који у коси имају ваши или гњиде. — Узми прах од шалитре, помешај га са соком од руте, и док је топла укапај у уво. Од користи је за оне који имају црве или гној у уву.

О локвању (Nymphlea alba leuteum)

Локвањ је хладан и влажан, и спада у други степен. Расте по барама, али има га и на сувом. Две су врсте локвања: једна је жута (nuphar luteum) а друга бела (luteum). Бели локвањ је бољи од жутог. Његови цветови се беру у јуну и од њих прави сируп. Овај сируп је користан када се пије са хладном водом, за акутну и перакутну огњицу и уопште за свако обољење желуца изазвано температуром.

О орашчићу (Nox moschata)

Орашчић је топао, сув и спада у други степен. Налази се на једном дрвету у Индији и може очувати своје дејство седам година. Користан је за оне који су назебли па имају поремећену пробаву.

Узми прах од орашчића, мастике и аниса, и скувај га добро у вину. Нека га оболели пије кад год хоће, јер ће му користити код поменуте болести. Корисно је то вино дати и онима који су се придигли из болести.

О индијском орашчићу (Myristica fragrans)

Велики индијски орах расте у Индији. Неки учитељи тврде да је топао и сув; други опет сматрају да је влажан и топао. Деловање може очувати пет година.

Побољшава крв. Много помаже онима који не могу полно да опште са женама. — Узми прах од великог индијског ораха и од цимета, и нека га човек пије са вином или уз јело кад год хоће. Што му више даш, боље је. Већ смо споменули да утиче на полну потенцију. Суве смокве скувај у вину, па их извади и истуцај; затим исцеди њихов сок, помешај га са прахом од великог индијског ораха, па му подај да пије. Помоћи ће онима који тешко дишу услед назеба.

О грахору или мачковом брку (Nigella damascena)

Грахор је сув, топао и спада у други степен. Своју делотворност може сачувати пет година.

Узми прах од нигеле (грахора) и дивље кафе, помешај га са соком од пелина и стави деци на стомак као фластер. Добро је за децу која имају глисте. У ове сврхе треба им дати прах од нигеле помешан са медом, и помоћи ће им. — Стави грахор у вино да у њему кисне једну ноћ, а затим му од тога вина дај да пије колико хоће. Биће од користи за оне који мокре крв. — Прах од грахора кувај у јаком оцту док не постане густо као каша. Додај, затим, мало маслиновог уља и мешај док маса не постане као маст. Корисно је за мазање против свраба или лишајева.

О бухачу или пиретруму (Tanaceum balsamita)

Бухач је топао, сув и спада у други степен.

Узми корење од бухача, скувај га у оцту и тим оцтом често пери грло. Корисно је за оне који имају главу пуну флегме, због чега су им отекле десни. — Корење од бухача скувај у вину и маслиновом уљу, извади га и иситни, па стави као фластер на она места где је гута или запаљење зглоба. — Корење од бухача добро иситни и стави у вино. Нека у њему стоји девет дана; затим га кувај у том вину све док не остане сасвим мало вина, па процеди. Додај исто толико маслиновог уља и воска, па оболелог тиме мажи по местима где има гуту или запаљење зглоба; биће му од помоћи.

О биберу или папру (Piper)

Бибер је врућ и спада у трећи степен. Постоје три врсте бибера: црни, који се зове меланопипер и који се употребљава за исхрану, бели-

који се зове лигопипер, а трећи је макропипер (зове се тако јер је дугачак). Све три врсте расту у Индији на неком дрвећу. То дрвеће на којем бибер расте слично је једно другом.

Узми мало праха од бибера и стави га у нос онима који не могу да кијају а имају пуну главу флегме. — Додај бибер као зачин у припремљено јело, и то ће бити од користи онима који имају поремећено варење. — Држи три зрна бибера у топлој води све док се не ољушти њихова кора, па их онда иситни у прах и успи у ружину воду. Нека у њој стоје девет дана у стакленој запечаћеној посуди. И нека болесник ушмркава из тог суда током девет дана сваког дана по једном. Пошто се та течност избистри, нека је укапа у очи онај који има катаракту, и користиће му.

Овде почиње о млечици (Euphorbia officinarum)

Млечика је врућа, сува и спада у четврти степен. То је смола која се добија од једне врсте дрвета која расте у Индији. Нека смола се скупља по дрвету, а друга опет под дрветом јер пада на земљу. Оно што је на дрвету боље је и светлије, и има већа зрна од оног што је на земљи; ово потоње је ситно, жуто и помешано са козинцем, па зато није добро. Млечика не губи своју делотворност током четрдесет година.

Узми три аксага праха од млечике, три унце бендушке и по три аксага бделија и мастике. Све ово помешај заједно и затим му додај једну литру воде у којој је куван морач. Пошто је претходно угрејеш, употреби је за клистирање. Биће од користи за оне који пате од болова удова и зглобова, или ако имају гуте или [...]. — Ако дајеш лек онима који имају општу слабост или вртоглавицу, уместо бендушке стави здравац. — Узми прах од млечике, крљеж, орахово уље и мало воска. Све то помешај, стави на ватру и загревај док се не растопи. После уклони са ватре, и стави да се стине, па тиме мажи затиљак до пола главе и крста. Препоручује се онима који имају општу слабост или вртоглавицу. — Прах од млечике помешај са ружином водом и мажи са тиме нос споља и изнутра. Користиће онима који су за време болести у бесвесном стању, или имају много пнеума (димова) у глави па не могу да кишу. — Узми један део млечике, два дела алојевог дрвцета, два дела [...] један пипак и чистог меда без пене три пута колико свега другог заједно. Све ово заједно прокувај и од тога оболелом подај, сваког јутра током три дана по једну кашику са топлим вином. Од користи је онима који су изгубили памћење. — Узми мало праха од млечике и мастике, стави у ровито јаје па му дај ујутро. То чини три јутра. Ово је корисно против астме. — Узми [...] и додај му мало праха од млечике и мастике, па дај болеснику да пије три дана сваког јутра по пола кашике са топлим вином. Од користи је за оне којима је отекла слезина. — Прахом од млечике посипај рану и користиће онима који имају дивље месо у рани.

О маку (Papaver somniferum)

Мак је хладан, влажан и спада у други степен. Црни мак је хладан, сув и спада у други степен.

Узми један део белог и црног мака и један део беланца од јајета. То помешај, истуцај све заједно и стави на слепоочнице као фластер. Биће од користи онима који не могу да спавају. — Мала деца која не могу спавати нека пију са козјим млеком мало праха од белог мака и биће им од помоћи. — Семе белог мака помешај са ружиним уљем и стави на тврду апостеому или на стомак. Користиће онима који имају тврду апостеому или високу температуру у стомаку. — Од мака се такође прави и електуаријум. Препоручује се онима који имају сувоћу у грудима, високу температуру или болују од неких других болести.

О сиљевини (Peucedanum)

Сиљевина је врућа, сува и спада у други степен.

Узми сиљевину, скувај је у вину и болеснику дај то вино да пије. Ово је од користи за оне који мокре крв, или имају пнеуме у стомаку, јетри или слезини. — Сиљевину скувај у вину и маслиновом уљу, а затим је извади и стави на бедра као фластер онима који имају нешто тврдо у бедрима, као и онима који не могу мокрити или мокре крв: биће им од користи. — Скувај сиљевину у вину и усмери пару ка материци. Користиће оним женама које имају болести материце. — Петроселина се препоручује за лечење истих болести као и сиљевина.

О шљивама (Prunus domestica)

Постоје три врсте шљива. Једне су црне, друге беле, а треће црвене Али боље од свих су тургуне, јер имају већу хладноћу и влажност.

Узми суве тургуне, скувај их са водом, па дај болеснику да пије ту воду а тургуне да једе. Користиће онима који имају акутну и перакутну огњицу и услед тога пате од затвора.

О буачку (Plantago psyllium)

Буачак је влажан, хладан и спада у други степен. То је семе једне врсте траве. И та трава и семе зову се буачак.

Узми семена у количини ораха, завежи у крпу и стави у ружину воду. Ако немаш ружину воду, а ти га потопи у обичну воду. Остави нека мало кисне. Добро очисти језик дрвеним ножем, па га затим трљај оном крпицом у којој се налази семе, често је квасећи у води. Ово је од користи за оне којима је услед акутне огњице језик постао бео и сув. — Семе покваси у води и стави оболелом под језик. Корисно је за оне који за време огњице пате од велике жеђи. — Узми семе и потопи га у води, и нека тако стоји једну ноћ; затим га извади стави у другу воду, и нека га оболели пије са њом. Од користи је онима који имају суви кашаљ или огњицу, па због њих не могу мокрити. — Скувај семе у води и од тога направи сируп, па му дај да га пије: користиће ономе који има акутну или перакутну огњицу. — Осуши семе у лонцу, добро га иситни и подај болеснику ујутро са ровитим јајетом. Ово је од користи за оне који имају

пролив. — Узми прах од семена, беланце од јајета, ружину водицу и мало оцта. Од тога начини масу као за фластер и болеснику стави на бедра и крста. Користиће онима који имају пролив услед високе температуре. — Ако му из носа тече крв, стави му тај исти фластер на слепоочнице: помоћи ће му да крварење престане. — Семе скувај у топлој води и том топлом водом болеснику често пери главу. Добро је за оне којима опада коса.

О слаткој папрати (Polypodium vulgare)

Слатка папрат је топла и спада у трећи степен, а сува у други. То је једна врста траве која расте на церу [?] или по камењу. Корење од ове траве користи се као лек, али не и сама трава. Своје дејство не губи током три године. Слатка папрат се не користи за припремање лекова у којима нема аниса или семена од морача. Слатка папрат се даје сама као средство за уклањање флегме и жуте жучи из организма. Подстиче стварање пнеума и стварање ветрова у стомаку.

Узми једну унцу праха од дивље папрати, три унце метљике, три аксага љубичице, две унце аниса, пет литара воде и две унце шећера. Све то помешај и кувај док не уври половина воде. Затим процеди и све док болест траје дај болеснику да пије док је топло сваког јутра, у количини запремине гушчијег или мањег јајета. Користиће онима који имају много пнеума, црне жучи, или ветрове у дебелом цреву. — Узми једну унцу праха од слатке папрати и по један аксаг аниса, галанга, исиота (зингибера) каранфилчића, цимета, орашчића и шафрана. Од свега тога начини ситан прах. На то додај две литре вина, па скувај заједно и процеди. Дај болеснику да ово пије ујутро и увече, све док не попије целу припремљену течност, и то сваки пут у количини запремине гушчијег јајета. Користиће оним женама које не могу затруднети.

О петролеју или нафти (Petroleum)

Петролеј је врућ и сув, и спада у четврти степен. Постоје три врсте петролеја: један је жут, други бео, а трећи црн. Најбољи је жути, и налази се у води која мирише на сумпор. Та вода је топла.

Ова нафта, од топлоте воде и масноће земље, плива на површини воде као уље. Дуго се може очувати у стакленом или коситреном суду. Од користи је за оне који имају запаљење зглобова, едем, болест у пределу леђа или онима који су изгубили половину живота [?], али и онима који имају пролив услед високе температуре или мокре крв. — Узми петролеј и њиме мажи горе споменута оболела места, и користиће болеснима. — Диоскорид говори да ће онај који је сувише ослабио, ако пије две унце петролеја, или брзо оздравити или умрети. Исто ће се десити ако то даш да пију они који имају црну жуч или су слаби. Никоме ово немој давати лети, него само зими. — Узми по две унце петролеја и сока од белог пелина. Скувај их заједно, процеди и нека то оболели пије три јутра: користиће ономе који има оток. — Узми седам унци петролеја и једну унцу ситног праха од [. . .], скувај заједно и стави у топли свињски

мехур, у који је утакнут врх гушчијег пера, па тиме испери уретер. Али пре тога опери уретер водом у којој је куван слез. Ово се препоручује онима који имају камен у мехуру. — Узми по једну унцу сока од сладића и петролеја, скувај заједно, и нека оболели то пије два јутра; користиће ономе који већ дуго има кашаљ или астму. — Ако мажеш стомак нафтом помоћи ћеш онима којима је јако назебао стомак. — Покваси памучну хартију у нафти и стави је жени у вагину: користиће женама којима је оболео стомак или материца.

О вијашници (Parientaria officinalis)

Вијашница је врућа, сува и спада у трећи степен. Као лек користи се зелена, док сува не вреди ништа. Употребљава се за лечење сваког стомачног назеба, других обољења стомака, као и крварења.

Истуцај вијашницу и скувај је у вину, додај мало трица (мекиња) и начини фластер; то стави на болно место и користиће код горе поменутих болести. — Вијашницу скувај у сланој води и додај мало маслиновог уља, па оболелом стави на бедра и крста као фластер. Корисно је заоне који мокре крв. — Скувај вијашницу уместо неког другог зеља и дај болеснику да је поједе. Ово је корисно за оне који имају болестан стомак услед назеба или имају ветрове.

О тушшу (Portulaca oleracea officinarum)

Тушт је хладан и влажан, и спада у други степен. Бољи је зелени од сувог. Корисно је да једу сирови или кувани тушт они који имају акутну или перакутну огњицу, па не могу испразнити цревни садржај.

Узми корен од тушта, исуши га и иситни у прах, помешај са медом и тиме мажи усне. Ово је корисно онима којима су испуцале усне.

О мајчиној душици (Thymus serpyllum)

Мајчина душица је врућа, сува и спада у трећи степен. Своје дејство неће изгубити током две године.

Узми мајчину душицу, скувај је у води и том водом пери главу. Користиће онима који имају реуму у глави услед назеба. — Узми мајчину душицу и скувај је у оцту; додај затим неколико сувих смокава и нека болесник са овим опере грло и гргоће. Од користи је за оне којима је упаљено грло па не могу гутати слину. — Мајчину душицу скувај у вину и то му подај да пије. Ово је корисно онима који кашљу због назеба или им је болестан стомак.

О крушки (Pirus communis)

Крушка је хладна и сува, и спада у други степен. Дивље крушке су хладније и сувље од питомих, а зреле мање затварају од незрелих. Када

их човек једе наште срца, онда затварају. А када се једу након ручка, отварају.

О шашули или сувом грожђу

Суво грожђе је топло и влажно. Скувај га у вину и оболелом дај да га пије. Користиће ономе који има суви кашаљ.

О олову (Plumbum)

Олово је хладно, влажно и спада у други степен.

Узми оловни аван и тучак. У њега сипај ружино уље, па мешај тучком све док се не згусне као каша. Овом кашом мажи оно место где се човек повредио или опарио врућом водом, или где има топао оток.

О смоли (Pix-pissa)

Смола је топла, сува и спада у други степен. Једна врста смоле је тврда а друга мекана. Диоскорид тврди да мека смола представља талог од тврде.

Узми меку смолу, маслиново уље и оцат, и скувај све заједно. Купај се у купки, а затим се овим мажи. Користиће онима који имају свраб. — Узми смолу, аурипигмент и сапун, стави на ватру да се растопи, а затим мажи где имаш лишај или неке друге пеге. — Смола се такође користи за припремање многих фластера, као и лекова о којима смо већ писали и о којима ћемо још писати.

О ружи или ружици (Rosa centifolia)

Ружа је хладна и спада у први степен, а када је сува у други. И свежа и сува ружа користе се за припремање лекова. Када хоћеш да береш ружу, убери је пре него што се потпуно расцвета. Осушена ружа може очувати своју делотворност за време од три године. Користи се за многе лекове.

Од свеже руже праве се ружин мед, ружин шећер, сируп, ђулап, електуарио, ружино уље и ружина вода. Ружин мед правиш овако: узми девет литара процеђеног меда без пене и једну литру чисте руже, па је истуцај добро и кувај са оним медом док почне лепо мирисати и добије црвену боју. Тада све склони са ватре и остави. Може сачувати делотворност пет година. Корисно је за оне који имају много флегме или много јёда, као и много хладних пнеума (димова) у стомаку, када им даш да пију са хладном водом кад год хоће. — Ружин шећер се овако прави: узми литру чисте ружице, добро је истуцај па помешај са четири литре шећера. Стави на сунце и нека тако стоји тридесет дана. За време док стоји, промешај сваки дан по једанпут. Ружин шећер своју делотворност може очувати за време од три године. — Узми пет унци ружиног шећера и једну унцу праха од мастике, помешај их заједно и дај

оболеломе да то једе кад год хоће. Корисно је за оне који су јако ослабили због великог пролива. — Узми ђулап од руже и додај му мало мастике, па нека то пије кад год хоће. Користиће онима који повраћају или имају пролив услед перакутне огњице. — Овако се прави ружино уље: узми ружицу и стави је у крчаг, па налиј маслиново уље. Стави ово, затим, на сунце па нека тако стоји два дана. Може дуго очувати делотворност. — Узми ружино уље и њиме мажи стомак. Користиће онима којима гори јетра или их боли стомак. — Ружиним уљем мажи чело и слепоочнице. Добро је за оне које боли глава услед високе температуре. То се уље користи и за припремање многих масти и лекова које смо већ поменули и о којима ћемо тек писати. — Ружина вода прави се овако: узми ружицу, стави је у суд и са нечим поклопи одозго. Под овај суд наложи мало ватре и стави стаклени суд испод отвора на суду. И нека у њега капље пара од руже. Затим залепи онај стаклени суд и стави га на сунце, и нека тако стоји тридесет дана. Биће од користи онима који имају запаљење слузокоже очију, катаракту или пролив. Исто тако ће користити и онима који имају акутну или перакутну огњицу, или их боли глава, али и за још многе друге болести о којима ћемо писати. — Узми ружину водицу и додај јој мало мастике. Добро је за оне који повраћају или имају пролив од много једа, или имају пролив због употребе многих лекова. — Мастику и каранфилчић кувај у мало ружине воде док не постане густо, и тиме мажи десни. Добро је за оне који имају на деснима улцерозне промене. — Нека ружином водом често умивају лице и руке они који имају акутну и перакутну огњицу. — Узми прах од руже, беланце од јајета и оцат. Помешај све заједно и стави на бедра и крста као фластер. Од користи је онима који имају пролив. — Скувај ружу у води, па у ту воду намочи сунђер и стави оболеломе на стомак. То се препоручује онима који повраћају. — Знај да се ружина вода користи и за припремање многих лекова и масти о којима смо већ писали.

О реобарбару

Реобарбаро је топао и сув. Његову топлоту и сувоћу, међутим, учитељи нису одредили, јер је та топлота повољна и блага, и није оштра. Постоје две врсте реобарбара: једна се зове ореобарбаро јер расте у Барбарији [?], а друга равасени. Арапски се зове равенделини. Расте у Индији, у једној земљи која се зове Чинимачин [?], и ова врста је боља. Учитељи говоре да је то корен од неке траве која изгледа као дрво. Треба знати који је реобарбаро добар а који рђав. Онај реобарбаро који је црн, рђав је. Изнутра је шупаљ и лаган. Онај који је добар треба да је унутра црвен као месо. Добар је за [...]

О чубару (Satureia hortensis)

Чубар је топао, сув и спада у трећи степен.

Узми сирово корење од чубара, добро га истуцај и скувај са медом. Дај човеку да пије по једну кашичицу пре спавања. Корисно је за оне који пате од импотенције. — Узми корење од чубара, урмину палму и

измирну, и направи прах од сваког посебно. Скувај овај прах са медом и подај му да пије три вечери пре спавања по једну кашику: биће од помоћи ономе који пати од импотенције. — Узми сок од чубара, оцта и меда, па скувај заједно. Подај ово оболеломе три јутра, сваки пут по једну кашику: користиће ономе који има запаљење зглоба. — Соком од чубара мажи жени материцу и [. . .] Помоћи ће оним женама које не могу затруднети.

О ноћурку (Prunus myrobalanus)

Ноћурак је хладан и спада у први степен, а када је сув у други. То је воће које расте на једном дрвету у Индији. Постоји пет различитих врста ноћурка, али сви имају иста својства. Један ноћурак се зове добар лимун, други красуљак, трећи белирикус, а четврти се зове чивит. Цитрус треба бирати који је дебео и тежак. Своје дејство може очувати пет година. Слично је и са осталим врстама.

Не треба их много бирати, јер добри су какви год да су. Сваки од њих утиче на излучивање слузи (флегме), црне и жуте жучи, и оболеломе се ниједан не даје сам, осим цитруса. Од њега се узме мала количина, истуца и стави увече у мало топле воде. Ово је корисно за оне који имају акутну огњицу јер ће их прочистити. — Ако хоћеш болеснику да очистиш и прохладиш крв, подај му лимунаду са касијом (једна врста цимета) или са маном, или пак са метликом. Знај да му се може дати ујутро она вода у којој је био потопљен цитрус. Такође му се ујутро могу дати и они други, а чивит и ујутро и увече. — Ко има хладан стомак треба да га узима са топлом водом, јер ако му га даш са хладном — истог часа ће повратити. — Узми јако ситан прах од мираболаниса и стави га у око. Користиће онима који имају катаракту на очима. — Узми ситан прах од мираболаниса и његових коштица, стави у стаклену бочицу и на то додај мало ружине водице. Нека та бочица стоји на сунцу док не испари сва ружина водица, и онда прах стављај у очи. Користиће онима који имају катаракту. — Постоји електуарио мираболанис кондити [?], али се не прави овде већ у Индији. Прави се само од зеленог мираболаниса. Овај се електуарио доноси код нас. Дајемо га оним људима који имају акутну и паракутну огњицу. Знај да се овај електуарио не прави од свих ових врста, већ само од лимуна.

О мири или мирисној смоли (Myrrhis odoratus)

Мира је топла и сува, и спада у други степен. То је смола која се добија од једног дрвета које расте у Индији. Треба бирати ону миру која је црнкаста, црвенкаста и жућкаста. Она која је црнкаста, бела и ситна — не вреди ништа. Добра мира никад неће изгубити дејство. — Узми прах од мире и каламина и сок од морача. Све заједно помешај и прави од тога пилуле. Дај оболеломе по три сваког јутра и то за време од девет дана. Користиће онима који имају обољење синуса (а можда и енцефалитис?) или стомака. — Узми миру, цимет и мало смокава, скувај их у вину и подај оболеломе да пије кад год хоће. Ово се препоручује онима који имају астму или не могу пробављати, или имају задах у устима.

О кости од јелењег срца или кошчицама које се налазе у јелењем срцу

Кости од јелењег срца су хладне и суве, и спадају у други степен. Које су жуте-не вреде ништа. Добре су оне које су дебеле. Многи се преваре и узимају кошчице које се налазе поред козијег стомака, између груди. Која је кост јелења познаћеш по томе што има једну рупицу, док је козја нема. Добро их је користити за припремање електуарија и других лекова. Чисти од пнеума и црне жучи, и утиче на добро расположење. Од користи је онима који се за време болести тресу. Препоручује се и за лечење многих других болести, ако се њихов прах даје са соком од зубаче.

О белом тамјану (Thus)

Тамјан је топао, сув и спада у други степен. То је смола једног дрвета које расте у Александрији, али га има и у другим крајевима. Користан је за оне којима теку сузе из очију или их боле зуби. — Узми прах од тамјана и беланце од јајета, помешај са мало вина и стави на чело и слепоочнице као фластер. Користиће онима којима теку сузе. — Узми тамјан и дај оболеломе да га жваће, и нека при том не пљује слине. Корисно је за оне којима је отекло грло, па због тога не могу да гутају пљувачку.

О дивљем краставцу (Ecballium elaterium)

Дивљи краставац је топао, сув и спада у четврти степен. Овако праве лекове од њега: беру га у месецу мају када је зрео, па из њега туцањем изваде сок. После тога га суше на сунцу све док се стврдне. Он се зове електуаријум. Неки узимају овај сок, помешају га са исто толико меда и кувају све дотле док не уври половина, и то дају болеснику да пије са мало топле воде. Од тога се човек прочисти. Своје дејство може да сачува до две године.

Узми по три аксага дивљих краставаца и мире, четири аксага ружиног уља, пет аксага сока од морача и једну литру воде. Све помешај и мало прокувај, након чега то можеш употребити за клистирање. Ово ће користити онима који имају оток на зглобу [...] или болују од хроничног запаљења зглобова. — Ако имаш лишће и стабљике од дивљих краставаца, изгњечи и скувај у маслиновом уљу и вину. Користи то као фластер тамо где човека боли. Ово се препоручује онима који имају отечене зглобове или хронично запаљење зглобова. — Узми дивљи краставац, помешај га са исто толико терпентина и стави на место где је тврд оток (апостеома) или где постоје тврди чиреви: помоћи ће. — Корисно је узети пола аксага топлог сока дивљих краставаца помешаног са оцтом и укапати у уво онима који имају црве у уву.

О кукуреку (Helleborus odorus et niger)

Кукурек је топао и сув, и спада у трећи степен. Постоје две врсте кукурека: један је црн, а други бео. Црни кукурек чисти од црне жучи, а бели од флегме.

У почетку су лекари стављали у лекове за чишћење и црни и бели кукурек, као што сада чинимо са дијагрионом. Сада их не користе као лекове за чишћење, али их понекад препоручују само оним људима који су јаки. Раније су људи били у бољој кондицији и јачи, а сада су слабе природе и мршави. Ове лекове треба давати онима који имају отежано дисање или слаб стомак, јер ће повраћати. Кукурек је добар за лечење свакодневне огњице која настаје од накупљања природне флегме или од густе (флегме). Користан је за лечење отока зглобова, хроничног запаљења зглоба и мишићних тетива. [...]. — Узми корење од кукурека, згњечи га и стави у оцат, и нека у њему стоји четири дана. Затим га процеди и оцту додај исто толико меда. Ово треба кувати све док од тога не уври половина: затим извади и подај човеку да једе по једну кашику сваког јутра у току три дана. Корисно је за горе поменуте болести. — Скувај кукурек у води [...]

О исиоћу (Zingiber officinale)

Исиот је топао, сув и спада у трећи степен, а по влажности у први степен. Једни тврде да је то корен од неког дрвета, а други да се налази у води као орашчић. Али Диоскорид и други учитељи сматрају да то није истина. Они мисле да је то корен од једне траве која расте у Индији.

Узми прах од исиота и суве смокве, скувај то у вину и дај оболеломе да пије ујутро и увече, док је топло. Користиће онима који пате од кашља изазваног великим назебом или имају слаб стомак. — Узми исиот и ким, скувај их у вину. Подај му да пије док је топло, ујутру и увече. Ово се препоручује онима које боли стомак због великог назеба, као и онима који пате од метеоризма у стомаку и не могу варити. — Мало праха од исиота саспи на хартију и стави болеснику у чмар. Препоручује се и против болова у цревима који наступају услед назеба. Исто тако се користи за припремање других лекова.

О зедуару

Зедуар је врућ, сув и спада у трећи степен. Користи се за исте оне болести за које и исиот. Употребљава се за припремање многих лекова.

О шећеру (Saccharum)

Шећер је врућ, сув и спада у први степен.

Узми сируп од шећера и подај човеку да га пије са хладном водом, јер је од користи за оне који пате од жеђи или имају високу температуру. Ако немаш сируп, а ти му дај шећер са хладном водом. Ево од чега се прави шећер. Постоје дебеле трске које нису шупље. Док су зелене, оне се секу један педаљ изнад земље. Са врха се одсеца само један лакат, а остало се баца. Оно што је исечено ситно се издроби и меље у жрвњу, а затим ставља под пресу којом се из њега добро исцеди сок. Тај сок се кува у котлу све дотле док не уври половина. Добијена маса затим се разлије у мале лонце, који су тако направљени да су доле уски а горе ши-

роки. После тога они се оставе да стоје у влажној просторији цео дан и ноћ (или дуже) [. . .], и за то време из њих испари непотребна течност, што се познаје по томе јер се у судовима наталожи чврст шећер. Али тада он још није сасвим чист и [. . .] има горчину у себи. Да би шећер добио белу боју, постао чист и ослободио се горчине, треба га иситнити и поново кувати са водом, затим излити у лончиће да се искристалише, слично као и пре тога. Што се шећер више пута кува то је бељи, чистији и слађи. Многи га кувају све дотле док не постане сличан кандираном шећеру. Шећер се користи за припремање многих лекова, сирупа и електуарија.

О буници (Hyoscyamus niger)

Буника је хладна и спада у трећи степен, а сува у други. То је једна трава и постоје је три врсте: црвена, бела и црна. Црна буника је смртоносна, док се бела и црвена користе као лекови. Као лек се узима њихово семе и даје човеку заједно са другим лековима. Сама биљка користи се тако да се ставља одозго на човечију кожу.

Скувај травку бунике у води и са том водом треба прати главу, руке и ноге. То се препоручује онима који не могу да спавају због перакутне огњице. — Узми семе од бунике, беланце од јајета, мајчино млеко и мало оцта; помешај заједно и стави на слепоочницу као фластер. Ово треба давати онима који много спавају за време напада перакутне огњице. — Ако са тим истим фластером помешаш мало праха од тамјана и ставиш им на чело, користиће онима којима теку сузе из очију. — Узми прах од семена бунике, беланце од јајета и мало оцта, помешај заједно и подели на два дела. Један део стави на бедра као фластер, а други на крста. Корисно је за оне којима тече крв из дигестивног тракта. — Узми прах од семена бунике, помешај га са мало воска и док је топло стави му на зубе, а затим склони и реци му да зева над хладном водом. У воду ће му испасти црви из зуба.

О исопу (Hyssopus officinalis)

Исоп је врућ, сув и спада у трећи степен. Као лек користи се цела биљка са њеним цветовима, али без корења јер је ово без икакве вредности. Бере се у пролеће, кад цвета. Дејство може сачувати и тридесет година.

Скувај исоп у вину и затим на то додај мало смокава, и нека са тиме ври. Затим процеди смокве кроз крпу и то му подај да пије. Ово је добро за оне који пате од кашља због назеба. — Узми исоп и семе од морача, скувај их у вину, процеди, и подај му да пије кад год хоће. Од користи је за оне које боли стомак због назеба. — Узми доста исопа, скувај га у много воде и нека се жена у тој води купа. Ово је од користи за оне жене које имају гњилу матрицу. — Узми прах од исопа и сипај га у врећицу која може да покрије целу главу. Врећицу добро загрej и стави му је што топлију на главу. Али му прво обриј главу. Добро је за оне који имају јак назеб главе.

О йерунаци (Iris div.)

Перуника је врућа, сува и спада у трећи степен. Има исту природу као ирис [?]. Има исто лишће и стабљику, и добра је за исте болести, осим што се разликују у боји цвета: перуника има сиви цвет, а ирис бели. Корење се користи за лекове, а остали делови биљке не користите. Бере се у пролеће. Дејство може сачувати до две године.

Препоручује се онима којима је јетра пуна штетних материја и пнеума, што важи и за слезину, плућа или мокраћни мехур. Користиће и онима који пате од метеоризма стомака. — Скувај перунику у вину и дај му да је пије за време ручка и вечере у току неколико дана. Корисно је за лечење горе поменутих болести. — Са прахом од перунике посипај оне ране у којима јако буја гранулационо ткиво. Овај прах ће га редуковати. — Узми јако ситан прах од перунике па га помешај са ружином водом. Од тога направи облоге и стави му их на очи. Помаже код лечења катаракте.

Овде йочиње о живи (Hydrargyrum)

Живом се назива један од отрова. Многи који су је пили мислећи да је вода истог часа су добили пролив. Онима којима је пун стомак или пате од јаког затвора у цревима може да буде штетна. Коме жива капне у уво, мало њих ће проћи без тешке ушне болести, или без падања у несвест. И код многих ће изазвати спазам. И осећаће велику тегобу, и то не само у уву већ и на целој тој страни главе.

Многе људе може одвести у општу слабост или им проузроковати несвестицу. Због своје хладноће може да проузрокује нахладу мозга и да га покрене из његове дупље и вања по глави као јабуку. — Међу те отрове спада и сублимат који се српски назива сулиман. Ко то пије биће му као да је попио оловни оксид. Јер ко попије оловни оксид добиће грчеве у стомаку и у цревима, и осећаће као да га нешто пробада у утроби. Оловни оксид код њега ће изазвати крварење из дигестивног тракта, парализу језика, метеоризам, унутрашњу апостеому и чиреве свуда по телу. Мокраћа се неће лучити, и такав неће моћи да мокри. Тада је најбоље могуће лечење следеће: нека му се после повраћања дâ један аксаг праха од мире помешан са вином. После тога треба му дати један до два аксага воде или колико хоће, ако је са медом. Такође треба да га клистирају [. . .], а затим му реци да устане из постеље. Ако се не може сам подигнути, подигни га и реци му да устане и пусти ветрове. Ако не може, онда нека скаче на једној нози држећи главу накриво. Затим нека опусти руку, савије ногу и нагне се на ону страну где му је уво у које је упала жива, и нека тако држи нагнуто. За то време нека га људи држе за ноге и тело, и тресу главу да му жива испадне из ува. Ако видиш да не може испасти, реци му да држи главу над перницом. Удари га перницом поврх другог ува пет или седам пута. И ако испадне — добро је. Ако не испадне, укапај му у уво топло ловориково или маслиново уље. Угурај му унутра гушчије перо што више може издржати. Трљај то перо између руку и уво ће се очистити. Ако ни тада не испадне, нека тресе главом изнад оног ува у којему је жива и удара руком по другом уву; тако ће она испасти напоље. Видели смо да је код многих само тако испала.

Овде се говори о оловном оксиду (Plumbum oxydatum)

Ономе који попије оловни оксид догодиће се да ће му цело тело отећи, а да му затим отекне и паралише се и језик, а неће моћи да мокри ни дефецира. Многима се догађа да им се задржава мокраћа и да имају јак пролив, осећају велику тегобу у стомаку, а у цревима стругање [?], као да су им пробушена. Код неких се догађа да им због јаког пролива испадне гузно црево (гужњак) напоље; имају осећај као да им то црево струже или клопара, као да су у њему ораси. И осећаће се као да су му по целом телу, изнутра [. . .] док ће му лице и цело тело бити модри као олово. Осим тога, тешко ће дисати и патиће од астматичних напада. Код многих се догађа да дође и до повреде у плућима, да се она пробуше. Њима ће и лице и тело поцрнети.

Лечење

Потребна је брза помоћ. Мораш брзо одлучити како ћеш га лечити и помоћи му да се брзо поврати. Од добрих лекова ови ми се чине најбољи. — Узми семе од селена, суве смокве, зелени или суви папар и сумак. Скувај их у води па му подај да пије ту водицу, ако мораш и силом. — Такође, дај му три аксага праха од мире помешане са вином. — Дај му, такође, [. . .] са голубијим изметом и вином. Од сваког да буде по два аксага. Ако му уместо голубијег измета даш птичији, боље је. — Узми по пола аксага пелина, семена од селина, бибера и мире: скувај то са вином и подај му да попије. Од тога ће се много ознојити. Када видиш да се ознојио, подај му да попије седам зрна [. . .] куваних у води са мало меда. И све што једе нека једе хладно и јако закисељено са оцтом. Знак је да ће болесник оздравити када добије пролив и узмогне слободно мокрити, при чему још увек не осећа прохтев за храном. Када то приметиш, знај да ће оздравити

Овде се говори о употреби псимида који се латински зове церуса (Cerussa)

Онима који пију псимиду догађа се да им језик побели, изгубе ерекцију, добију напад великог кашља, штуцања и грозницу; долази, такође, до тешкоћа у говору и одузетости целог тела, мозга и губитка моћи распознавања. Осећају у грлу неко гребање, језик им постане јако храпов, имају пробадање у стомаку а после и јаке болове, дишу отежано. Многима ће се догодити да им цело тело побели; измет ће им бити редак и црно обојен, а многи ће и крв мокрити.

Код кога се буду установили ови симптоми тај неће живети дуже од три дана. Али код сваког човека нису наведени симптоми исти, па и поред њихове тежине треба покушати лечење. Ово лечење понекад је као код оних који су се отровали оловним оксидом. Потребно је да им даш сачмицу помешану са медом и водом. Подај им такође лекове који ће им помоћи да мокре, дај им клизму и немој им дати да спавају. Ово можеш поновити више пута. — Узми по четири унце масла од крина и уља

од нарда, девет унци смоле од шљиве и драгонске крви, и једну унцу букве. Истуцај све посебно, па онда помешај (све) заједно. Обриј оболела места и том масом намажи му и главу и цело тело у купки. Користиће му и ако још може да издржи да жваће сусам.

б) СПИСИ О СЛОЖЕНИМ ЛЕКОВИМА

Пилуле (л. 167, 60б)

Пилуле без којих не сме нико да буде (sine quibus nullo esse)

Овде почиње о томе како се праве пилуле „шине квибуш еше ноло" (без којих не сме нико да буде). Називају се тако јер су препоручљиве против многих болести. Нарочито су добре против свих врста назеба, као и за лечење оних који имају хладне пнеуме у жилама или запаљење очију са крмељима. Треба их узимати једну до две вечери узастопно. Исто су тако препоручљиве и за оне који имају притисак у очима или им се у глави накупила црна и жута жуч. — Препоручљиве су и за оне који болују од мигрене и несносне главобоље. Ове особе треба да узимају увече по шест до седам пилула.

Ове пилуле овако припремати: узети две унце алоја или два аксага дивљег краставца; ноћурка, белика, емблика, реобарбара, мастике, пелина, руже, љубичице [...] вргања и вилине косице — од свега овога по један аксаг. Све ово треба помешати и додати мало сока од морача; затим поново треба добро мешати руком наквашеном у белом вину и тако све док се не добије маса слична тесту. И онда начинити пилуле.

Златне пилуле

Српски се зову златне пилуле зато што вреде више од злата.

Добре су за оне који су постали кратковиди услед нагомилавања пнеума у мозгу. Треба да се узимају током девет дана, свако вече одједном по пет пилула, и ослободиће главу од сваке пнеуме. Овако се припремају: узми по пет аксага алоја и дијагридија, и од мирте један аксаг. Све помешај заједно, умеси са мало ружине воде, док не добијеш масу као тесто; и онда припреми пилуле.

Пилуле против акутне и херакутне оњице и за сваку оњицу која смета правилној функцији унутрашњих органа

Много су корисније ако се ради о огњици која је настала од флегме. Оне се овако припремају: узми алоја, мастике, мираболана и реобарбара. Затим сока од еупаторија и пелина, и ружу (само црвену). Овоме додај

шафрана у количини колико износи било који од наведених састојака. Све ово помешај са соком од индивије и потом начини пилуле. Када их дајеш оболеломе, увек му дај у количини од два аксага са ђулапом од оцта.

О другим пилулама врло добрим за пробаву

Узми алоју, мастику, ружу и сок од пелина. Затим на ово додај шафрана у количини колико износи половина једног од узетих састојака. Све то замешај са соком од индивије и направи пилуле. Подај болеснику по три аксага са ђулапом од оцта, два сата пре узимања хране.

Електуарио (л. 167б)

Електуарио са чубраком

Електуарио са чубраком припрема се овако: узми пестикуларуш, чубрак, баусио, индијски орашчић, мастику, измирну и злато — од свакога по две унце; [...] цимет, зелени кондаруш, шиканиш и семе од буеле — од свакога по три унце, и још пет унци меда; од овога припреми електуарио. Добро је за оне који имају слаба леђа и не могу са женом полно да опште. Ово им подај да пију увече са мало вина.

Масти (уља) (л. 168а — 173б)

Овде почиње о ружином уљу (Oleum rosatum)

Учитељи говоре да се ружино уље може справљати на три начина. Прво се уље овако прави: узми једну литру маслиновог уља или три унце свежих ружиних листова, помешај са иситњеним стаклом; зачепи суд одозго и обеси, па нека стоји пет дана на сунцу. Затим добро процеди кроз чисту крпу и поново стави у суд. — Друго се уље овако спрема: узми једну литру маслиновог уља и три унце свежих ружа; помешај то са иситњеним стаклом и зачепи одозго. Затим посуду обеси и зачепи да не доспева у њу вода, ни друга влага. Нека тако стоји три месеца. Затим садржај извади из суда, процеди и врати у суд. — Треће се уље овако справља: узми уља и ружâ као и у претходном случају; намажи медом суд изнутра и у њега стави оно уље и руже. Ископај рупу у сувој земљи и у њу стави зачепљен суд и покриј га одозго земљом. Нека ту стоји три месеца. Затим га извади и процеди његову садржину, па је опет врати у суд. Корисно је за многе болести. Пре свега је ко-

рисно мазати њиме чело, јер је добро против свих болести главе. Ако се пије, користи онима којима гори у стомаку. Мажеш ли тиме стомак, корисно је за стомачна обољења. Ко га пије са буачком користиће му против пролива и за црвљиве ране. А ако се пије са козјим млеком, користиће против камена и песка. Добро је да га пију жене којима су врућа крста или материца. Такође је добро, помешано са оцтом, за мазање ошишане главе онима који падају у несвест. Корисно је мазати се њиме по целом телу, против свраба. Ако је рана на глави, па се види мозак, добро је мазати рану њиме, мешајући га претходно са голубијом или грличином крвљу. Ако се помеша са жуманцем препеченог јајета и постави изнад очију, корисно је за оне који имају крваве очи или за онога кога боли глава.

Када се помеша восак са исто толико уља, па том смесом мажеш руке, усне или табане, користиће против испуцаности. Ако смесу помешаш са козјим млеком и ставиш на гениталије, користиће онима који имају тешкоће када хоће да мокре. Када се пије помешано са [. . .] користи против сувог кашља и ватре у јетри или плућима. Ако га умесиш са јечменим брашном и поставиш на стомак као фластер, користиће онима који имају астму или задах из уста.

Овде почиње о камомилином уљу (Oleum chamomillum)

Справља се као и прво ружино уље и корисно је за многе болести. Пре свега, корисно је да се њиме маже чело до ушију онима који имају много пнеума у глави, па не могу довољно спавати, али и онима који су дуго у несвести. Ако се помеша са белим воском и ружиним уљем, корисно је њиме мазати апостеому у стомаку или јетри. Добро је да га пије са оцтом онај кога јако мучи жеђ, а помешано са буачком добро је да га пију они којима је врућа мокраћа, као и они који имају песак у бубрезима.

Овако се прави: узми три унце уља камомиле и једну литру маслиновог уља и стави их заједно у крчаг, па остави да стоји девет дана на сунцу. Затим процеди кроз крпу, па опет стави у крчаг. Ово се уље може правити и на други начин. Узми зелене главице камомиле и снажно их истуцај, па исцеди сок из њих. Затим их помешај са исто толико маслиновог уља и скувај. Нека се кува док не уври сав сок од камомиле. Затим стави то уље у стаклену. Корисно је да њиме мажу стомак они који имају згуснуту слуз услед назеба. Ако је човек црвен у лицу (има рубор), или је пун флегме, или жуте односно црне жучи, за све ово је добро ово уље када се њиме мажу места која боле услед назеба.

Овде почиње о пелиновом уљу које се српски зове пелинова масш (Oleum absinthum)

Узми један литар пелиновог лишћа и три литре маслиновог уља, стави у крчаг и нека стоји на сунцу пет дана. Затим процеди кроз крпу и стави у стаклени суд. Корисно је за многе болести. Пре свега добро је за оне којима је отечена слезина, као и за оне жене којима касни ме-

сечница. Такође окрепљује особе које имају слаб стомак. Корисно га је пити за све поменуте болести. Такође је добро улити га топлог у уво ако се ради о гнојном обољењу ува. Добро је ставити га на ватру и узети мирисави део одозго, јер ће тако угинути глисте у стомаку. Када га истопиш са исто толико воска и поставиш на стомак као фластер, добро је за сваку стомачну болест.

Овде почиње о ловоровом уљу (Oleum laurum)

Овако се припрема: узми ловорова зрна одоздо, истуцај их и скувај добро у води. Кад вода испари, процеди садржај кроз крпу, а маст скини одозго кашиком па је стави у стаклени суд. Ово уље велику топлоту има. Ономе ко се њиме маже отвара крвне судове, затим умањује тврдоћу јетре и слезине. Корисно је њиме се мазати код сваке болести која долази од назеба удова; добро је и за сваки свраб који настаје од слане слузи. Такође је добро против лепре.

Овде почиње о уљу од слачице (Oleum sinapinum)

Узми семе од слачице, истуцај га, стави у врелу воду и мешај док се не прохлади. Нека стоји једну ноћ. Затим процеди кроз крпу, а оно уље које буде на површини воде покупи кашиком и стави га у суд од стакла. Добро је мазати се њиме против многих болести. Пре свега за болести од назеба, сваког свраба, болести удова и зглобова, за оне које боли рука и нога са исте стране [?]*, као и за оне које је ујела шкорпија. Ако се њиме маже затиљак, користиће онима који не памте добро. Такође одстрањује слуз и греје леђа.

Овде почиње о уљу од руже (Oleum rutaceum)

Овако се прави: узми шест унци зеленог лишћа од руте, шест литара маслиновог уља и три литра воде. Нека ври док вода не уври. Затим процеди кроз крпу и стави у стаклени суд. Корисно је за мазање против сваке болести која долази од назеба. Пре свега добро је против гасова у стомаку. Пошто се помеша са растопљеним воском нека се стави у унутрашњи део старе ране или карцинома, с тим што ова претходно мора да се очисти. Ово је добро за сваку стару или живу рану.

Овде почиње о ротквином уљу које се српски зове хрен [?]
(Oleum raphanum)

Овако се прави: узми семе од хрена, направи од њега прах и стави га у котао пун воде. Скидај кашиком уље и стављај га у стаклени суд. Ово је уље све боље што је старије. Корисно је за мазање оних који имају албинизам или, како се српски каже, беле или црне белеге по ру-

* Може да се односи на хемиплегију или реуматично обољење. (Прим. прев.).

кама и целом телу. Маже ли се њиме стомак, корисно је за оне који имају затвор. Добро је против перути када се њиме маже глава. Такође је добро њиме мазати болне делове, и то када боле руке или нога с једне стране.

Овде йочиње о уљу од љиљана који се срйски зове крин (Oleum lilium)

Узми четири литре маслиновог уља и једну литру цветова од крина. Стави ово у стаклени суд и нека стоји тако осам дана на сунцу. Затим склони са сунца и стави суд на ватру, па нека мало ври. Процеди кроз крпу и врати у суд. Корисно је овим мазати сваку тврду апостеому или тврди чир.

Овде йочиње о уљу од масйшке (Oleum masticium)

Овако се спрема: узми две литре маслиновог уља, пет унци старог вина, шест унци индијског масла, а затим по једну унцу смоле од крина и шаргарепе, пелина и мелиота. Истуцај све посебно, па кувај све заједно док не уври оно вино. После процеди кроз крпу и стави у стаклени суд. Добро је мазати се њиме против сваког назеба, кидања зглобова [?], а преломљене кости може саставити да зарасту.

Овде йочиње о уљу од бзовине

Овако се справља: узми литру и по младог корења од бзовине, једну литру маслиновог уља и шест унци воде, па кувај заједно док не уври сва вода. Затим процеди кроз крпу и стави у стаклени суд. Корисно је њиме мазати све што је тврдо. Ако њиме мажеш тврд стомак, омекшаће и престаће затвор.

Овде йочиње о уљу од ћерамиде (цреūа)

Масло од истуцаног цrepa (ћерамиде) има у себи четрдесет лековитих својстава више од балзама, а поврх тога је корисно и за сваку болест од назеба.

Овако се справља: узми добро испечене нове и суве ћерамиде. Истуцај их на ватри, па нека стоје док не поцрвене као ватра. Потом их стави у маслиново уље, и то тек толико да огрезну у њему. Нека, затим, тако стоје три дана, а онда их преспи у судове налик на мале стаклене светиљке и одвој из њих уље као што издвајаш ружину воду, па нека капље из стаклене светиљке у стаклени суд. Када светиљке почну да се диме, скини са ватре, јер више нема масла. Зачепи онај суд и тако остави.

Овде почиње о уљу од анетума који се српски зове којар (Oleum anetum)

Прави се исто као и уље од камилице. Корисно је њиме мазати стомак у коме су ветрови од назеба. Од њега такође омекша оток ма где он био. Добро је њиме мазати оне који осећају слабост и корисно га је ставити у уво ономе којег оно боли због ветра.

Овде почиње о уљу пољулеона (Oleum populeon-populeonicum)

Уље од популеона добро је за сваку акутну и перакутну огњицу. Њиме треба мазати слепоочнице, дланове и табане. Ако са њиме помешаш ружино или уље од љубичице, па тиме мажеш стомак, веома брзо ће из њега извући врућину. Ако мажеш пупак, ознојиће се.

Овако се прави: узми литру и по уља од популеона, лишће црвеног мака, врх младог борића, лишће од бунике и мандрагоре, смолу од сандаловог дрвета, лоћику, [. . .], бардане, љубичицу, дивљи хрен [. . .], салату, и то од сваког по три унце. Најпре узми уље од популеона и добро излупај са рицинусом, па од те масе начини ситне комаде величине ораха. Нека тако стоји три дана. Затим додај томе горе поменуте биљке, пошто си их претходно добро иситнио. Све добро измешај, па направи комаде који нека одстоје осам дана. Те комаде затим издроби и стави у котао. Томе додај једну литру доброг вина; и нека све ври док не ври вино, а ти стално при томе мешај палетом. Скини са ватре и процеди кроз крпу, па стави у стаклени суд: биће добро.

Овде почиње о Агрипиној масти (Unguentum Agrippa)

Агрипином машћу мазао се јеврејски краљ, и она беше тако драгоцена да никоме није хтео рецепт за њу казати. Али један украде тај рецепт и побеже са њим. Ова маст је корисна за сваку болест од које се надима стомак, као и за болести ногу и руку. Ова се болест на грчком зове тимпанитис, а на латинском идропижим. Корисна је за сваки оток, било на ком месту да се овај налази. Добра је код назеба свих жила, као и код смањеног излучивања мокраће. Ко њоме маже стомак, помаже излучивању мокраће.

Овако се прави: узми две литре брисоније, једну литру корена од лимуна, шест унци сквиле, три унце ирса и по две унце корена од папрати, ебуле и маруба. Све набројано корење скувај заједно и затим снажно излупај. Стави у четири литре масла од сочива и нека тако стоји два дана. Затим га стави да ври док не буде оно корење јако, па га процеди кроз крпу и врати опет на ватру. Унутра додај једну литру белог вина и три унце воска. Кад се восак растопи склони са ватре и мешај док се не згусне. Потом стави у стаклени суд и тако ће бити добро.

Овде почиње о лимуновој масти (Unguentum citrinum)

Лимунова маст се српски зове жута маст, јер се кува са жутим јабукама. Улепшава лице и чисти пеге са њега. Она жена којој је лице

поцрнело од сунца очистиће (побелеће) га мазањем. Лечи сваки свраб, на било ком месту, а лечи и од слане слузи. Чисти и старе белеге (ожиљке) и ране. Ко има губу, излечиће се. Лечи и друга тежа кожна обољења.

Овако се справља: узми три унце палмине смоле, једну унцу камфора, три аксага белих корала, једну унцу аменти лактиса, по три унце умблици матрини [?], белог козинца, штирка, енталиса, лаписа, белог тамјана и белог стакла. Затим још белог мермера две унце, једну унцу [. . .], по шест унци белика и свињског сала, девет аксага сала од пловке и једну унцу кокошијег сала.Такође узми козинца и унцу беликус маринуса; направи од њих прах и стави га у котао воде, па нека ври, Додај томе мекиња и свињског сала. Када видиш да се све растопило, процеди кроз крпу и скини маст одозго, стави је у котлић, додај оне лекове и мало вина, па нека још ври. Затим скини са ватре и стави у кострену, кањену или дрвену. Мешај док се не згусне и стави у калајисани суд. И што дуже стоји — боља је.

Овде почиње о црној масти (Unguentum fusco-fuscum)

Тако се зове јер је црна. Добра је за сваку рану јер извлачи гној напоље, чисти је и зацељује. Овако се прави: узми шест унци маслиновог уља, четири унце воска и по две унце калафонија, свињског сала и смоле. Затим још по две унце мастике, галабана и смоле, по једну унцу мастике, галабана, белог тамјана и терпентина. Прво стави масло у лонац и нека ври. Додај восак и калафонијум. Када видиш да се растопило, додај смолу и мало продрмај, па додај галабан, терпентин, бели тамјан и мастику од којих је раније направљен прах. Када видиш да се све растопило, скини са ватре и мешај док се не згусне, па онда остави.

Овде почиње о златној масти (Unguentum aureum)

Онолико колико је злато драгоценије од других руда, толико је и ова маст боља од других. Корисна је за многе болести које дођу у човечије тело. Веома је добра за болести које настају од назеба. Корисна је за болести бубрега (за камен) и за све стомачне болести, за грозницу која тресе четврти дан (ако њоме мажеш крста). Помаже и оној жени коју боли материца, ако је маже топлу по стомаку.

Овако се прави: узми по шест унци праха левистикума и корења од биљке фол. Затим по четири унце дуге и округле аристологије, кукурека, исопа, мајчине душице, комунике, руте, ловорике, воденог божура, [. . .], рузмарина, [. . .], камелије, саскифрага, сенера, шпарије, брускуе, корења од пеникуле; по девет аксага семена од селена, љиљана, [. . .];* по три аксага шкивнанта, белог тамјана, мастике и мира; једну унцу масла од мускалина, једну литру маслиновог уља и три унце воска. Ову маст правити онако како су радили [. . .], и стави у калајисану посуду.

---

* На овом месту недостаје већи део рукописа. (Прим. прев.).

Овде почиње о масти против запаљења зглобова (Unguentum contra arthritidem или periarthritidem)

Корисна је за оне који имају болесне зглобове или су са исте стране изгубили руку и ногу. Овако се справља: узми једну литру маслиновог уља, по једну унцу метвице и мајорана, и две унце млечике. Скувај заједно у новом лонцу, па процеди кроз крпу, а затим додај томе три аксага воска и по две унце терпентина и праха од тамјана. Нека мало постоји на ватри. Скини са ватре и мешај док се не згусне, па стави у стаклени суд. И када будеш хтео да мажеш, мажи поред ватре.

Овде почиње о масти за оне који имају црвене очи

Овако се прави: узми три унце маслиновог уља, по две унце јелењовог лоја и крављег масла: валеријану, пипинелу, зинзивер, галангу [...] на ватри. Склони са ватре и мешај док се не згусне, па затим процеди кроз крпу. Ову маст стављај изнад очију. Корисна је онима које очи сврбе или су им крваве.

Овде почиње о масти базиликума (Unguentum basilicum)

Овако се прави: узми по две унце катрана, калафонија, воска, терпентина и маслиновог уља. Додај још и по једну унцу белог тамјана и мастике. — Воску, терпентину и маслу додај друге лекове од којих је начињен прах. Прокувај, а затим скини са ватре и мешај док се не згусне. Добро је за сваку рану.

Овде почиње о масти која из рана отклања њило месо и израслине

Овако се прави: узми по једну унцу зеленог козинца и меда, као и две унце оцта, па све стави нека ври на тихој ватри. При томе мешај док се не згусне.

Овде почиње о масти атрактивум

Ова маст се овако прави: узми две литре козијег лоја и по шест унци пекмеза од грожђа и терпентина, као и три унце новог воска. Растопи све заједно на тихој ватри, па онда скини са ватре, процеди кроз крпу и мешај док побели. Уколико је маст бела, то је боља. Очистиће сваку рану.

Емпластри (л. 189а—190б)

Ово је емпласшер за редукцију пролиферованої шкива

Узми по четири унце летаргира и љиљана, и по две унце галабана и кајсије. Новог воска [. . .] унце, затим шкама купри [?], бделија, тамјана, мастике, мирисне смоле и округле вучје јабуке — од свега по једну унцу. Старог маслиновог уља једну литру. Од наведених лекова, оне које можеш иситни у прах. Помешај са маслом и воском, и онда загревај на ватри стално мешајући. После тога додај мало шарконола и дивљег босиљка, па мешај све дотле док та маса не постане црвена. Тада у њу додај праха од јасенка и округле аристологије. Овако ћеш познати да ли је маса добро укувана: када једну кап ставиш у хладну воду, пошто се расхлади она не сме бити ни много мекана ни тврда. Затим све изручи у хладну воду, па покупи из воде; овај емпласт можеш користити за зарастање сваке ране.

Ово је емпласшер йрошив ошока (айосшеоме)

Овако се припрема: узми корење од левистукума, терменика и фенигрека, и то од сваког по једну унцу. Затим још додај тамјана и мирисне смоле, и то од сваког по четири унце. Све загреј на ватри и додај пет унци белог слеза, па то помешај са машћу. Прокувај још мало, па онда процеди кроз платно и остави да се стиња. Размажи ову маст на крпу и стави преко отока.

Ово је емпласшер за сваку рану или емпласшер сасшављен од сока од много шрава

Овај емпластер је добар за сваку рану. Узми по једну унцу сока од бетонике, мајорана, [. . .] врбене, пимпинеле и терпентина. Кувај док не видиш да је сав сок уврео. Тада додај једну унцу мастике у праху, па опет мешај. Покваси суд женским млеком, у њега успи овај емпластер и мешај га док се не стиња, па га подели на делове.

Ово је емпласшер за лечење шуїе

Он се овако припрема: узми једну литру живог сумпора, три литре црне смоле и три унце воска. Све ово скувај заједно и њиме, у топлој просторији, мажи онога који болује од шуге.

Ово је емпласшер за лечење йреломљених косшију

Узми по три литре смоле и воска, по једну литру праха од тамјана и мастике, и једну унцу измирне. То растопи заједно на слабој ватри,

затим га склони с ватре и мешај док се не стиња. Ову масу стави на крпу и вежи изнад места где је разбијена кост, и то нека стоји током [. . .] дана.

Ово је емйласшер за оне који имају неку болесш на лицу која их йризе

Овако се припрема: узми лишће од руте и мастике, и све заједно истуцај [. . .].

О различишим емйласшрима

Узми алоја, мастике, измирне и смоле, куста, кађунка, цвет од шипака, пелин, камилицу и [. . .], све у истој количини. Воска треба да буде у количини четири [. . .]. Све помешај, па додај мало вина и онда припреми емпластер. — Узми два дела смоле, једну меру мастике [. . .] колико треба и мало вина; све то помешај и начини емпласт. — Узми исту количину од измирне, кађунка, мастике и алоја. Воска у количини [. . .], терпентина [. . .], једну литру нарда и мало вина. Све ово помешај и начини емпластер. — Узми дуговача и [. . .], црне траве и четири дела реобарбара, те једну литру воска: помешај све и начини емпластер. Два дела [. . .] (једна врста руже) [. . .] помешај све и припреми емпластер. — Узми јабуку и дуњу [. . .] дела и суника или смокве [. . .] делова. Четири дела мираболана, четири дела оманијакона, два дела алоја, два дела ириса и један литар кађунка. Три дела јабучног масла и [. . .] делова. Од свега овога припреми емпласт. — Узми једну литру печених јабука, два дела мастике, два дела кађунка, три дела стурека, [. . .] делова јабучног масла, [. . .] делова родомана. Све то помешај и припреми емпластер.

Сирупи (л. 9а—10а)

Овде йочиње о шоме како се йрийрема ђулай или сируй

Неки ђулапи и сирупи припремају се само са водом. Али има их и таквих који се припремају са шећером и водом, као и са разним лековима. У неке се додаје мед уместо шећера. Неки који се праве без воде, и у које се додају мед или шећер, могу бити бистри, док су други згуснути или сасвим густи. Они који су бистри на изглед су лепши и нису толико јаки као они који су згуснути или сасвим густи.

Овако ћеш установити када су добро скувани. Узми једну кап од сирупа и стави је на нокат. Ако се задржи на њему, знај да је добро укуван. Многи сирупи припремају се од разних лекова, док се неки праве од одређеног дела биљке, од корена или семена. Неки се справљају од цветова, неки са травама, неки са соком, а неки са воћем. Они који се припремају од саме биљке (коре, гранчице итд.), праве се на тај начин

што се прво та биљка добро иситни, па се стави у кесицу која се добро завеже; затим се у лонац са водом дода шећер и у њега метне и кесица са дрогом. После неког времена кесица се извади из воде и добро изгњечи, па се опет врати у воду, затим извади из ње и исцеди течни садржај. Овај се кува све дотле док не видиш да је добро укуван, онако како је описано. — Они сирупи (или ђулапи) који се праве од цвећа овако се припремају: узми траву или цвеће и кувај их у води све дотле док се добро не скувају, па их затим процеди кроз крпу. У добивену течност додај шећер или мед и припреми као раније описан сируп. Ако желиш да припремиш ђулап од корења или семена, онда их претходно добро иситни, затим скувај у води па процеди кроз крпу; у добивену течност додај шећер и уради као што је описано. Овако се припрема ђулап од буачка, слично као од сваког лека биљног порекла. — Ако желиш да припремиш електуаријум од буачка, ти онда узми толико буачка колико и других лекова, и чини како је горе описано. Због тога додај шећер у њих: у сируп, ђулап и електуаријум. Неки су лекови мало или превише опори. Други су превише суви или су топли; неки су сувише сочни, док су други хладни. Неки су опет слатки. Неки пак могу дуже трајати јер више очврсну. Шећер је сладак зато што није ни врућ ни хладан, и то потпуно одговара човечијем организму. Због тога са њим и мешамо лекове. Јер они лекови који су опори, када им се дода шећер, подношљивији су. Премда код неких обољења не смемо оболелом дати лек помешан са медом. Диоскорид нам препоручује да не дајемо ниједном човеку лек са медом ако се овај налази у акутној огњици, пошто је мед врућ па као такав не одговара овој болести. Исто тако се припремају сируп, ђулап, електуаријум и други лекови са медом. Јер се ради о другој врсти болести, па ако желимо да припремимо ђулап или сируп од оцта, онда додајемо шећер или мед у сирће и поступамо како је раније описано. И да знаш да ће сваки сируп или ђулап бити гушћи што их више куваш. Приликом припремања сваког лека са медом или шећером буди обазрив да се не кува на јакој ватри.

4. ФАРМАКОТЕРАПИЈА

а) ПРВИ ДЕО ТЕРАПИЈСКИХ БЕЛЕЖАКА
(л. 124а—131б)

Овде почиње о лечењу против опадања косе (нелављења)

И овако се лечи: припреми цеђ од мале количине пепела и пошто се добро скувао ти га остави да се избистри. Затим га одлиј у неки лонац и у њега додај једну литру корења од белог слеза (цеђа да буде половина од другог дела); после га загревај на ватри све док не узаври неколико пута. Овим треба прати главу три јутра узастопце, и после још три дана [?]. — И још да коса не опада (длаке са главе): узми дванаест унци ољуштеног лешника и четири унце сала од медведа. Све то заједно добро измешај (истуцај) у авану и после тиме мажи главу. Од овог ће се утврдити корен длаке. — Осим тога, Мацер Флоридус,* учитељ, још препоручује да се узме корен од слеза и пошто се скува у води да се њиме маже глава. Поред осталог, ово утиче и на уклањање перути са главе. Екшпери [?]** то потврђује. — И још се могу узети мале жабе које се ставе у један лончић у коме нема воде. Пошто се он добро покрије, загрева се затим на ватри све док се жабе не осуше тако да се могу иситнити у прах. Сутрадан се тај прах поспе по глави мокром руком и затим се глава покрије топлим убрусом. Масна перут ће од овог праха нестати и глава ће постати чиста. — Робертус,** учитељ, препоручује да се узме измет од козе и помеша са истом количином маслиновог уља, тако да добије изглед масти. Овим треба намазати косу пре спавања и коса ће нарасти. — Осим тога, може се још узети корење од дулме, и пошто се оно очисти од горње коре метне се у воду и кува све док не узаври. Када се добро укува, скине се са ватре и остави да се (у суду) избистри, па се затим течност одлије. Са њом треба прати главу да свуда доспе ова течност и длаке ће нарасти. — Робертус, учитељ, још препоручује да се узме лишће од апшинтија, које се српски назива пелин, и да се стави на главу пре спавања, па да се сутрадан ујутро уклони; длаке ће расти утолико више уколико чешће будеш овако поступао. — Мацер, учитељ, препоручује још да се користи корење од македониса, помешано са истом количином крви од вепра; пре тога оно се добро иситни (истуче), па се помеша са вином и затим кува. Пошто се добро укува, процеди се кроз неку крпу која се стави изнад суда у коме се налази хладна вода. Скувана маса се добро изгњечи да би из ње изашла

* Мацер Флоридус, латински писац X века.

** Погрешно написано као име аутора, а његово право име није се могло открити. Ово се, на жалост, поновило више пута у току превођења списа *Кодекса*. Види *Терминолошки речник*. (Прим. прев.).

сва течност, и пошто се са површине течности скине маст — она се одлије у посебан суд. У ову маст се затим дода кувано жуманце од јајета и меша све дотле док се не добије хомогена маса. Овим мажи главу где желиш да ти длаке израсту. Исто чини и са исцеђеним и укуваним медом. После овога треба посути главу са прахом добијеним од нагореле траве која се зове латрика. Она се бере док је зелена, а затим се осуши и иситни у прах. — Екшпери, учитељ, препоручује да се узме крв од овна и са њом намаже оно место на коме желимо да израсту длаке. — Диоскорид каже да се за ово [...] може употребити јечмени хлеб пошеман са лојем од ласице. Та се мешавина употребљава у облику масти. Припрема се на тај начин што се ова два састојка помешају заједно и затим туку у авану све дотле док се не створи једна маса слична масти. Њоме се мажу она места на којима желимо да израсту длаке.

Овде се іовори о лечењу тешких (інојних) красти које се налазе на глави

И овако се лече: узми бели оцат и камилицу која се српски назива романика. Добро их укувај и онда са тиме сваког дана пери главу. — По Мацеру, учитељу, треба узети и пиретрум, који се српски назива бухач. На њега треба додати гушчију маст и све то заједно истуцати, па тек онда употребљавати за мазање главе. После овога болесник ће брзо оздравити. — Још се може користити лишће од маларије. Оно се помеша са исто толико чистог меда и то туци све дотле док та маса не добије изглед масти. Њоме треба намазати главу и красте ће нестати. — Затим се може узети сок од пасуља, у који се додаје и мало соли. Овим треба намазати она места на глави на којима се налазе красте. Исправност оваквога лечења потврђује и учитељ Исак. — За лечење се, затим, може користити и корен лукавица од цикламе који се српски назива дивљи лук. Њега треба помешати са вином, па скувати. Овим треба опрати крвава места са којих су изгребене красте. — Осим тога, може се употребити и дивљи лук који је претходно био скуван у маслиновом уљу. Ако се њиме мажу красте на глави, оне ће брзо ишчезнути. — Поред овога, Дискорид, учитељ, препоручује употребу стреша помешаног са белим оцтом (сирћетом) који је претходно скуван у једном лонцу. Ако се овим мажу места на глави где су красте, оне ће брзо нестати. — Цирка инстанс, учитељ*, тврди да је ово ново лечење исправно. — И још узми [...] младе са лишћем од смокве, па све то истуцај у авану. На ово додај мало оцта и настави снажно да мешаш све дотле док цела та маса не добије изглед масти. Овим треба мазати красте на глави свако вече све док се не осуше, што ће довести до оздрављења [...]. — Затим се могу употребити и горки бадеми. Њих треба пре употребе попарити топлом водом, а затим туцати у авану све док се из њих не добије маст. Овом машћу треба мазати красте на глави. Пре него што намажеш красте, њих треба ољуштити. — Константин препоручује да се још узме корен од денуле, која се српски зове аман. Затим горки бадеми и од смокве грančице са лишћем. На све ово треба додати маслиново уље

* Реч је, у ствари, о наслову дела *De simplici medicina* односно *Circa Instans*, а не о аутору. (Прим. прев.).

и јак оцат, па ставити у аван и туцати све док се не добије једнолична маса слична масти. Та се маса користи за мазање оних места на глави где су красте, само претходно треба ошишати косу. После тога главу ваља напрашити са пепелом добивеним од корења купуса и повезати је убрадачом (марамом). То треба понављати свако вече. — Константин још препоручује да се узму шишарке и горки бадеми па, пошто се ситне, да им се дода жуч од бика. Ово се, затим, кува све док маса не постане густа. Том масом треба мазати главу сваке вечери, све док се не оздрави. — Константин још препоручује да се узме семе од метвице и морача, иситни у прах и, пошто се преспе у аван, да се прелије са мало вина; затим се туче све док та мешавина не добије изглед масти. Овим треба мазати само ошишану главу. — Мацер, учитељ, препоручује да се узме клокочевина и да се скува у води, па да се затим та вода преспе у аван, у њу дода стреш и све промеша. Овим треба мазати ошишану главу три или четири пута. — Затим се може узети и смеша начињена од два литра црне смоле и оцта. Пошто се све то помеша, успе се у лонац и у њему се кува све док из ове масе оцат не испари. На остатак од црне смоле затим се додају четири унце ораховог уља и по једна унца од аурипигмента, праха од храстовог уља и живе. Целу ову масу мораш после усути у аван и мешати је све док не добије изглед масти. Пре него што се красте намажу, малим клештима (пинцетом) ишчупају се длаке из њих и затим се сва коса ошиша. Овом машћу се сваке вечери маже цела глава. За описани начин лечења учитељ Екшпери каже да је добар. — И још, узми корење од денуле [...] добро прокувај у оцту, па затим све ово помешај са прокуваним кореньем од исте биљке и изручи у аван. На ову масу додај исту количину свињског сала, мало живе и стреша. Целу масу добро мешај све док не добије изглед масти, и тада је можеш употребити за мазање главе. Да је овај лек добар тврди Екшпери, учитељ [...]. — Осим овога, лек се може припремати и од негашеног креча који се претходно угаси у води, па се после помеша са старим маслиновим уљем; пошто се из креча одлије вода, онда се помеша са маслиновим уљем. Главу треба мазати пошто се претходно ошиша коса. Екшпери тврди да је овакав начин лечења добар. — Лек се може припремати још и тако што се узме измет од магарца и иситни у прах, те помеша заједно [...] пошто се красте уклоне до корена, место на коме су биле поспе се споменутим прахом. — По Екшперију лечење се може спроводити још и тако да се узме [...] и стави у аван, да би се ова маса истуцала. Затим се на њу додаје двострука количина масла, и све се то добро измеша. Главу треба свакодневно мазати пошто се претходно ошиша коса. Овако треба поступати све до потпуног оздрављења. — По Диоскориду и Екшперију, учитељима, лечење се може спроводити још и на овај начин. И још узми [...] сало свињско [...] само сумпор, па све заједно добро промешај у тарнанику, док се не добије маса слична масти. Овим мажи главу која је претходно ошишана. — Екшпери, учитељ, препоручује још да се узму четири унце алумена, који се српски назива кисели камен (стипса), затим по две унце соли, оцта и звездице. Све ово треба мешати у авану док не добије изглед масти. Овим треба мазати ошишану главу и брзо ће доћи до оздрављења, како тврди Диоскорид. — За ово се може употребити и вода у којој су пре тога били ораси. Овом водом треба прати краставу главу

и болесник ће брзо оздравити. — По Константину, лечење се може обавити и тако [. . .] да се узме [. . .]; док је још зелена, и пошто се претходно истуца у авану [. . .] тиме се намаже ошишана глава. Помоћу овога многи су се излечили. — И још се за лечење може употребити корен од белог елебора, који се српски зове бели кукурек. Он се претходно истуца у ситан прах, а затим помеша са свињским салом. Онда се све добро меша у тарионику док се не добије маст. Добро је да се овом машћу намаже глава, тврди учитељ Диоскорид.

Овде почиње о лечењу свраба на леђима

Узми две литре овчијег лоја, скувај у води, па процеди кроз крпу. После тога остави да се стине. При овоме треба пазити [. . .] да у њему не буде талога. Затим процеђен лој пренеси у лонац и додај црну и белу смолу и туриш, који се српски зове бели тамјан. После тога узми по једну унцу мирисне смоле, мастике и летаргира (оловног оксида). Све то сипај у аван и туци док не добијеш ситан прах који, затим, додај у лој и смолу. Ова се маса после кува и меша све док се лој и смола растопе. Затим се скине са ватре, остави да се стине, при чему се пази да се прах који је додат не сталожи на дну. Овим треба мазати бедра, све док се свраб не умири. — Екшпери, учитељ, још препоручује да се узме [. . .] и све стави у аван. На то се дода иста количина свињског сала и снажно меша све док се не добије маса слична масти. Овом машћу се треба мазати сваког дана против сувог свраба, све док свраб не ишчезне. — Екшпери препоручује и прање белим вином места на којем се осећа свраб [. . .] да се посипа са стрешом од белог вина. Екшпери [. . .]

Овде је о лечењу вашљивости

Узми рог од јелена и истуцај га у ситан прах. Од овога треба узимати сваког јутра по мало и глава ће се очистити од вашију и гњида. — По Диоскориду, учитељу, глава се може очистити од вашију и сваке нечистоће [. . .]. — Гилбертус, учитељ, још препоручује да се узму стафигарија и ауриписмето, да се помешају и, пошто им се претходно дода мало оцта, заједно истуцају у авану. После мазања овом машћу ваши ће бити уништене.

Овде почиње о лечењу болести која се зове летаргија

Овако се лечи: узми руту и мало зингибера, помешај их па их затим истуцај. На ово додај мању количину оцта и опет све помешај. Од те мешавине укапавај по мало у нос и болесник ће оздравити од високе огњице (температуре), тврди Константин. — Затим се препоручује да се ишчупају длаке из косе и спале у црепу, и да се на ово дода мало беле смоле и оцта. Све треба да се помеша и да се стави у нос човеку који је у бесвесном стању, и овај ће се одмах пробудити (Константин). — Осим тога, на главу болесника претходно ошишану, треба метнути [. . .] и он

ће се пробудити из бесвесног стања. Узми још кокошији измет и прах од јеленског рога, све заједно помешај и стави му у нос. Ово је добро за оне који се дуго налазе у бесвесном стању. — Затим, узми шипак па га уситни у прах и подај (болеснику) да га пије са водом или вином. Ово је добро за оне који се налазе у дубоком летаргичном стању. — Винцентијус, учитељ, препоручује да се узме жуч од [. . .] и успе у малу оловну чашицу, а затим да се добро промеша и да се са тим мажу глава и врат. После овога ће се болесник брзо пробудити из сна. — Такође се може узети девесиље и дати болеснику да мирише, што ће брзо довести до његовог буђења из сна. — Осим тога, Диоскорид, учитељ, препоручује да се човеку који се налази у дубоком сну даде семе од синапа, које је пре тога добро истуцано и помешано са оцтом. Овим треба болеснику масирати табане и он ће се брзо пробудити из сна. — Осим тога, може се узети и сатурагија, која се на српском назива чубар. Овај лек се прво добро стуче, па се затим кува у оцту. Пошто се добро скува, извади се из оцта и стави болеснику на затиљак, а одозго се повеже са крпом. После овога болесник ће се брзо пробудити. — Диоскорид, учитељ, [. . .] каже.

О лечењу оїьице

Ако због огњице неко не може да спава, узми мира и комадић од добре мушке полне жлезде; овај последњи се на српском назива тестикули од дабра. Затим опијум (офијум) јушкијан или на српском бунику. Све ово треба додати на једну слезину од овце и прокувати у мало воде. Када се скува, треба скинути са ватре и уклонити слезину из суда. Са течним делом ове смесе треба мазати спољни део уста и очију све до очне јабучице, и болесник ће после моћи да спава. — У ову течност треба затим још додати ружино уље (масло) и све заједно кувати док не почне да кључа. Овим је добро да мажеш главу ако због огњице не можеш да спаваш. — И још узми апију, српски селин, затим на то додај квасац, (комадић) слезине и мало сирћета, па све то заједно стуци у авану: овим треба да маже ноге и руке онај ко не може да спава. — Осим тога, ако не може да спава подај му да пије анакард (питок), помешан са вином, и одмах ће заспати. — Може му се дати и семе од апије, која се на српском зове селен [. . .] од јушкијана, који се српски зове буника, као и семе од лоћике. Све ово треба претходно помешати и онда у авану истуцати у прах. На то треба додати још мало шећера и сок од лоћике, па све добро промешати. Ова маса се затим разастре на комаду платна које се болеснику веже на чело, тако да му обухвати део од једног ува до другог. После овога освестиће се и онај који се дуже налази у бесвесном стању. — Може се употребити и лек који се зове бели мак коме се још дода семе од бунике, беланце од јајета и млеко од жене. Све то треба да се добро утуче, тако да се добије маса слична масти. Овом масом му треба мазати нос и чело све до ушију, и болесник ће после тога заспати. Осим тога, болеснику треба пустити крв из чеоне жиле и тада ће код њега наступити побољшање. — У „Цирка Инстансу" (Circa Instans) се препоручује да се употреби још и лек припремљен на следећи начин: једна унца селена, три унце семена од бунике и четири унце црног папаверика, који се на српском зове црни мак. То треба да се помеша и

затим заједно истуца у авану, тако да се од те масе добије ситан прах. На све ово треба додати још две унце масти популеана и једну унцу млека од жене која дои [. . .]. Ово треба тако измешати да се добије смеса слична масти. Ту смесу треба разастрти на парче платна и болеснику ставити на чело — од једног ува до другог. После тога ће брзо заспати болесник који је патио од несанице. — Константин, учитељ, још препоручује да се узму селен односно буника, папавер који се на српском зове мак, затим сок од лишћа мандрагоре (скачца) или само лишће од ње. Поред овога додаје се још и лишће од једре (која се на српском зове бршљан), затим семе од лоћике и белог дуда, и на све то још сок од цикуте. Све ово треба помешати и тући, док се не добије маса слична масти. За лечење се употребљава само масни део смеше, и то тако што се упије сунђером који се затим болеснику подноси под нос. Он ће се после овога пробудити иако се налази у бесвесном стању. — Против главобоље која је настала због високе огњице Екшпери препоручује да се узме смеса од ружиног уља, девесиља и рицинуса, и да се са њом маже глава. Затим још препоручује да се болеснику намаже глава масом од истуцаног зеленог купуса и плућа [?] од овце, и да му се повеже глава марамом. После овога болесник ће брзо заспати. — Осим тога, може се употребити шафран и мандрагора [. . .], на ово треба додати мало селена; све ово онда истуцати у авану, тако да се од ове масе добије ситан прах. Овај прах се употребљава тако што се њиме посипа глава (са које је претходно ошишана коса), па се затим повеже марамом. После овога болесник ће заспати. — У случају да желиш да га пробудиш, ти му потури испод носа оцат. Такође му оцтом намажи руке и затим га снажно масирај. Ово тврде учитељи Герардус и Вијатикум.*

Овде почиње о лечењу епилепсије, која се на српском назива велика болест

И овако се лечи: девет дана треба узимати ујутру и увече прах припремљен од јеленјег рога, у количини од по једног аксага. Секстус**, учитељ, посипао је [. . .] и то је истина. — И још узми ону маст која се добија из јагњећих плућа када се она пеку, па је мешај са ровитим жуманцем од јајета, и подај болеснику да то пије. Добро је. — Затим узми рицинус [. . .], апија — који се на српском зове селин, антимонијум и драгонску крв [. . .]. и све то истуцај тако да добијеш ситан прах; и подај му да пије по један аксаг сваког јутра за време од четири дана. Да је ово добро тврде учитељи Герардус и Плетеријус. Један стари човек, који је боловао од ове болести тврди да се са овим излечио. — Ова болест се исто тако може успешно лечити ако се пије антимонијум са осveћеном водом. — Од епилепсије се може успешно излечити ако се пију гавранова јаја. — Онај ко је душевно оболео може се излечити ако једе вучје месо. У писму које је Секстус упутио Октавијану говори се [. . .]. Осим тога, и други учитељи тврде да су не само чули од других већ и да су се само уверили да је овакав начин лечења добар. И тако говоре

* Вијатикум није име аутора, већ је то спис *Viaticum* чији је аутор Константин Афрички (XI век). (Прим. прев.).

** Sextus Placitus, латински фармаколошки писац из IV века. (Прим. прев.).

[. . .] да је за излечење препоручљиво да се поједе и вучје срце. Ово тврде Екшпери и Хипократ, који су се уверили да се на овакав начин излечио један сељак (себар). — Добро је, затим, да се узима и сок од кријандра[. . .], што је нарочито корисно ако се ради о великој немоћи, јер се тако спречава да пнеуме доспеју у главу. — И још се препоручује да се узме истуцана ротква, и да се стави на главу. Ово је добро против сваке слабости. Може се узимати и сириште од зечице, које болесник треба да пије са вином [?]. На овај начин се може излечити од велике немоћи.

Овде почиње о лечењу очију

Узми беланце од јајета, помешај га са истом количином ружиног уља тако да постане водњикаво, па то болеснику укапај у очи. Ово је добро за оне који имају запаљење коњуктива или свраб у очима. — Секстус, учитељ, писао је Октавијану да је ово истина. — Узми сок од шалитре и помешај га са мало сирћета. Са тиме накваси крпу и постави је болеснику на чело од једног ува до другог. Крпу треба често мењати и квасити. Ово је добро за оне који имају запаљење коњуктива и свраб у очима. — И још се може узети један аксаг камфора, затим четири унце кандираног шећера и пет унци ружине воде. Све ово ваља усути у аван, добро измешати, па затим пресути у чисти суд који треба зачепити и оставити да се течност разбистри. Када се ова течност разбистри, онда се користи за укапавање у очи. А то се ради на тај начин што се ујутру и увече перо умаче у течност и после преноси у очи [. . .].- — Герардус де Соло, осим тога, препоручује да се ишчупају длаке (тре пуше) из трепавица на следећи начин: прво треба одсећи нокте на ногама или рукама, метнути их у једну чашицу, па на ово додати мало топле крви и тиме мазати унутрашњи део очних капака, и то оно место где се налазе длаке за које смо рекли да их претходно треба ишчупати са малим клештима (пинцетом). Овако припремљену мешавину треба уносити са малом тупом иглом испод трепавица сваке вечери, укупно четири дана. — Диоскорид препоручује да се за ово користи и смеса припремљена од алојевог праха, жутог шећера, камфора, вердерама (који се српски зове зелени драгат) [?] и каранфиличћа. Све ово треба у авану да се иситни у најситнији прах, који потом треба просејати кроз густо сито и пресути у мали сач. Тако нека одстоји једну ноћ, а сутрадан га треба пресути из сача у нов лонац. Добијеног праха требало би да буде четири унце. На њега ваља усути две литре ружине водице, мало га загрејати у води и потом оставити да се расхлади и избистри. У ту течност после се умаче гушчије перо и са њиме мажу очи. То се чини ујутру и увече, укупно девет дана. Ово је добро за оне који болују од катаракта као и за оне којима сузе очи. — Диоскорид, учитељ, препоручује да се за лечење користи још и смеса за чије су припремање узети једна унца праха од алоје и четири унце сока од македониса. Пошто се ово помеша, у добијену смесу се покваси комад платна и стави на очи. Добро је за оне који болују од запаљења слузокоже очију и којима теку сузе. — Затим се за лечење може узети беланце од јајета помешано са соком од вијушнице, тако да ова смеша после мешања постане слична масти. Пошто се процеди кроз чисту крпу, она се користи за облагање очију.

Осим тога, може се користити и сок од каригиола, који претходно треба процедити кроз крпу; затим у њега треба још додати мало жутог шећера, после чега се може користити за лечење очију. То се чини тако што се гушчије перо умаче у ову течност и затим уноси у око. Ово средство је добро и за лечење глаукома. — За лечење очију може се користити и смеса припремљена од једне унце сока од апшинта (који се на српском зове пелин), затим по једна унца женског млека и ружине водице. Када се ова смеса унесе у очи, преко њих се стави мокра крпа. Лек треба стављати у очи свакодневно, ујутро и увече, до оздрављења. Диоскорид, учитељ, препоручује да се узму млад пелин и беланце од јајета, помешају и затим добро истуцају, и да се са овом смешом споља, мажу очи. Она треба да остане на очима преко целе ноћи. Ово је добро за оне који пате од болова у очима, и то нарочито онда ако је на коњуктивама јако изражена хиперемија. — Употребљава се и кувано жуманце, којему су додати ружина водица и коштана срж. Овом машћу треба увече мазати очи. Нарочито је препоручљиво за оне код којих је дошло до едематозног отока спољњег дела очију, што је обично праћено болом. — Затим се може узети и исоп, који је претходно скуван у вину. Пошто се добро скува, исоп се извади из вина и вином се снажно измасира глава; тако треба прати очи ујутро и увече. Ово је нарочито добро за онога који има свраб у очима, као и за оне које боли глава. — Осим тога, може се употребити и пепео од купуса помешан са куваним жуманцетом од јајета. Ово треба тако измешати да добије изглед масти. На то се додаје још мало млека од жене која доји и ружине водице. После се ова мешавина остави да се избистри, а затим користи за лечење свраба и хиперемије у очима. — Може се затим, узети, корен од [. . .] и још стави крв од голуба у очи. Добро је за оне којима лете свици из очију, као и за оне који имају оток око очне јабучице и запаљење коњуктива. — Осим тога, могу се узети рута и ким, које треба помешати и истуцати. На ту се масу дода жуманце од јајета и све се поново добро измеша. После се маса наноси на крпу и ставља на очи ујутро и увече. Ово је добро и за оне чије су очи крмељиве. — Поред ових лекова још се могу употребити тамјан, прах од алоја, баусије и цвеће од ириса. Све скупа треба да се иситни у прах, затим се дода сок од арнеглоса и остави да се избистри. Бистри се део течности одлије у посебан суд. Ова течност се ставља у очи ујутро и увече, док се прах употребљава за посипање споља, непосредно после укапања течности у очи. Ово је добро за оне који имају рак или неку рану у оку. — Поред тога, може се још употребити и сок од бетонике, који се такође ставља у очи ујутро и увече. Овај лек се користи против свраба очију, као и против запаљења коњуктива. — Осим тога, бетоника се може осушити и иситнити у прах. Добро делује ако се пола аксага овог праха сваког јутра пије са хладном водом, и тако девет дана. Употреба овог лека нарочито се препоручује против запаљења коњуктива и сужења очију. У последњем случају спречава секрецију суза и суши их.

б) ДРУГИ ДЕО ТЕРАПИЈСКИХ БЕЛЕЖАКА
(л. 183а—187б)

Рецепти за гинеколошка обољења

[. . .] и нека јој она пара иде на плодницу (предњи део полних органа): добро је. — Затим треба узети корење од дебуле, тј. од земљиног омана [?]. Њу треба скувати у води па све пресути у корито у које жена треба да седне тако да јој пара доспева до плоднице, — За ово се може употребити још и оригано, тј. чубар, који се такође претходно скува у води и заједно са њоме успе у корито у коме жена треба да се пари. — Од ове траве може се начинити и емпласт, који треба да се постави спреда — на улазни део у полни орган. — Ова трава може се ставити и на жеравицу, али се мора наместити тако да при сагоревању дим иде према полним органима жене. — Осим тога треба начинити и фитиљ (стенило) од памучне хартије (бумбака), који не сме да буде дебљи од прста. Стенило се намаже терпентином, тј. жутом смолом, и стави у вагину. — Поред овога, може се употребити нигела која се претходно мора иситнити и замесити са водом. Од добијене масе се начини супозиторић, дужине и дебљине прста, који се метне у вагину. — Осим тога, добро је и масло од нане. Са њим се намаже сунђер и метне у вагину. — Може се, такође, метнути анакарди. — Затим, може се употребити и корење од руте, односно великог пигана. Оно треба претходно истуцати и онда да се са тиме маже вагина (плодница). — Такође се могу употребити мајчина душица или камилица, која треба претходно да се скува у вину. Ово се пије помало. — Ове траве се могу употребљавати и тако да се прво истуцају, па се после тим прахом маже вагина (плодница). — Осим тога, препоручује се да се пије са вином и прах од вучје јабуке, и то у количини у којој хоће. — Такође, треба узети корен од воденог божура и обрадити га тако да не буде дужи и дебљи од прста: тако обрађен он се меће у вагину. — И још треба узети по једну унцу цимета или дарчина, палминог дрвета (хилидана)*, коре тисовине (тисовог дрвета), семена од морача, дивљег босиљка, салвије, мајчине душице и мртве коприве. Све то заједно скувати у води. Када се скува, треба изручити у корито да би се парили полни органи. — Може се узети и горка тиквица. Њу треба скувати у маслиновом уљу и после тога је

* Chelidonium majus L. — назива се лишовац, руса трава, а не палмино лишће. (Прим. прев.).

употребити за припремање стенила од памучне хартије (бубмака), које не сме да буде дуже од прста. Пошто се намаже овом уљаном масом, стенило се ставља у вагину. — Осим тога, треба узети и дроб (талог) од воска, прокувати га у води и, затим, све заједно излити у корито да би се могла парити плодница [?]. — Може се узети и истуцани бели лукац помешан са маслиновим уљем. Пошто се покупи из авана, стави се у малу кесицу величине прста, завеже и метне у вагину. — Исто тако је корисно да се вагина маже уљем од љиљана или да жена то уље пије. — Затим се у исте сврхе може употребити и корен од белог слеза. Он се метне у вагину али тек када се претходно поспе прахом од камена. Али, може се користити и вода [. . .] просута у корито, чија пара би требало да доспева до полних органа. — Може се узети и пелен (артемизија,) тј. колшника [?] жута, док је друга бела. Прва је боља, и треба је употребљавати док је свежа. Претходно се истуче и ставља на пупак, док соком од метвице треба мазати плодницу (вагину).

Овде је о лечењу жена које за време месечнице много крваре

Против претераног крварења за време месечнице треба овако поступати: узми измет од козе и помешај га са соком од сангвинарије. Од ове масе треба начинити супозиторијум дебљине прста и метнути га у вагину.

Овде је о лечењу жена код којих дође до запаљења дојке услед превеликог лучења млека

Против отока дојке препоручује се емпластер припремљен на следећи начин: узми боб иситњен у прах или белу земку; помешај их са беланцетом од јајета и тиме намажи дојке. У исте сврхе може се употребити и сочиво скувано у оцту. — Осим тога, ружиним уљем треба мазати околину дојки. За ово се може употребити и иситњен кисели хлеб помешан са соком од селина. Емпластер се може сачинити и од праха боба, којем су додати ружино масло и беланце од јајета. Све се ово добро измеша и после користи у облику емпластра. — У случају да се млеко згруша и услед гнојења дојке дође до перфорације апсцеса, онда рану треба често мазати смесом припремљеном од козијег измета помешаног са медом. — Ради ублажавања бола треба мазати брадавице са балзамом. — На површину ране може се стављати и истуцано лишће од маслине. Исто тако, рана се може посипати и прахом од изгорелог људског измета, затим прахом од празилука односно праза и власице. Успешно лечење може се проводити и ако се рана маже белим слезом, који је претходно скуван у маслиновом уљу. — Дојке се, исто тако, могу мазати и са истуцаним семеном од коријандра помешаним са мало вина, али само ако се ради о отоку дојке.

Овде почиње о лечењу оне жене код које је дошло до зачепљења материце

На овај начин се лечи: добро је да се иситњено лишће од коприве стави у плодницу (вагину), а да се истуцано семе пије са вином. Затим да се исто тако пије истуцано семе од суваратке са истом количином гервина [?]. Осим тога, може се од праха од еуфорбија, помешаног са оцтом и маслиновим уљем, припремити супозиторијум. Жена га меће у вагину, при чему он не сме бити дебљи и дужи од прста, док остатак треба да стави у нос. — Осим тога, треба јој дати да пије са белим вином једанпут на дан по један аксаг рицинуса и каранфилчића и један ас* фетиде. — Затим ваља узети левиштику, изоп, пелин и лишће од врбе, све заједно скувати у води и направити емпласт. Овим емпластом облажи трбух жене, од пубиса до пупка, и са леђне стране до хрбата. — И још узми велики теријак, каранфилчић и бели лук. Све то стуцај, затим умеси и подај јој да пије — добро је.

Овде је о лечењу оних жена које не могу да се оплоде

Узми семе рицинуса и подај жени да га носи са собом: и нека га често мирише када спава са мужем. Добро је. — И још узми теодорикон [?], пипак и скамијанију. Све ово треба помешати и тиме мазати вагину. И жена још мелисом да се кади одоздо. Добро је, затим, да једе сваки желудац или да део од њега метне у вагину. Осим тога, треба јој дати плодницу од зечице и брзо ће зачети. Узми, исто тако, желудац и измет од зечице па на ово додај иситњен кукурек и мед. Све то заједно помешај и загревај на ватри. Ово јој треба дати да пије по пола кашике, ујутру и увече.

Овде је о спречавању побачаја код трудних жена

Узети рака, иситнити га у прах и давати по један аксаг жени свако вече. Добро је! Такође је добро да јој се још даје да пије [?] некуван желудац од зечице. — Осим тога, може јој се дати по једна унца калафоније (тј. беле смоле) и две унце мастике (тј. смоле саказа). То треба ставити у љуску од јајета, загрејати и метнути на врх од пупка. — Затим иситњен фериман треба помешати са соком од пелина. Овим ваља наквасити фитиљ од памучне хартије (бумбака) и метнути у вагину: добро је. — И још, да се жена кади димом од алојевог дрвета: добро је. — Затим, узми по једну унцу мозга од јелена или телета и изоп, овчијег и крављег масла, цвет од љиљана тј. комода, уље од горког бадема и семена од диње. Све ово треба помешати и затим истуцати. На ту мешавину треба додати још две унце масла од шпиканадри. Овом смесом ваља натопити фитиљ од памучне хартије (бумбака) и непосредно пре полног сношаја метнути жени у вагину. Ово треба што чешће чинити. — И још треба узети иситњен фераман [?] помешан са вином у коме је била скувана мандрагора (скачац). И то јој треба давати да пије увече.

---

* Ас (лат. as, assis) — апотекарска фунта од 12 унца. (Прим. прев.).

Овде је о пружању помоћи женама које се не могу лако породити

Кад се жена не може лако породити треба јој давати да пије иситњен прах од урме (датуле) са вином. Затим, прах од ловоровог дрвета. Ово је нарочито добро да се даје оним женама чији је плод мртав, а оне не могу да га побаце. — За побацивање мртвог детета може се употребити и изгњечено лишће од македониса, које треба унети у вагину. Истовремено, добро је да јој се даје да пије и сок добивен од македониса. У случају да наступе порођајни трудови, треба жени обложити ноге са иситњеном папрати (која расте по камењу) и она ће се одмах породити, без обзира да ли је дете живо или мртво. — Узми четири аксага коре од сене (сенаника), иситни је и подај јој да је попије са вином. Ако се кува у води, онда нека се пари над том паром: добро је. — Осим тога, подај жени да пије воду у којој су скувана муда од неуштројеног овна: добро је. — Затим, узми струготине од магареће копита, иситни их у прах, додај у то шафрана, па замеси са тамјаном. Од те масе начини болус величине ораха и повежи крпом [. . .]: добро је. — Затим, нека јој се привежу за ноге измирна и алфикан: добро је. — Осим тога, и зубача из које се, када се сломи, излучује [. . .]. Ово јој треба дати да пије са водом [. . .]. — Затим, да се узме пелин, скува у води и метне на трбух исто као емпласт. Осим тога, треба да јој се даје и сок од празилука помешан са водом: добро је. — Затим јој дај да пије и сок од метвице, тј. сусама, помешан са маслом [?]. Такође ваља истуцати и помешати са маслиновим уљем корење од планије, тј. божура. Овим треба мазати леђа, од појаса наниже: добро је. — И још узми слатку шећерну трску, истуцај је заједно са кореном, па метни жени на главу. Затим је кади одоздо димом од рогова и папака козе (док горе): добро је. — И још ово: истуцај анасон и метни јој у вагину: добро је. — Узми четири аксага од бетонике и скувај у [. . .]. И подај јој да то пије са вином. Осим тога, узми још један аксаг праха од галабана и подај јој да пије са вином.

Овде почиње о лечењу жена које боле полни органи после порођаја

Узми жуч од зеца и скувај је у води. Ако жена за коју ово припремаш буде у огњици, онда га скувај у вину. Овде још треба додати босиљак иситњен у авану и исту количину свињског сала и сока од пелина (тј. комунике), а затим и ким; од свега направи масу као емпласт. Ову масу треба жени метнути на трбух, у пределу полних органа и на бедра, односно где је видљиво повећање (оток). — И још, добро скувај у води црни лук, помешај га са истом количином маслиновог уља, кима, жучи и са жуманцетом од јајета. Од тога припреми емпласт. То треба жени поставити на трбух и крста где се налази споменути оток [?]: добро је. — Узми затим семе од пеоније, тј. божура, свињско сало, пшенично брашно и жуч од зеца; све помешај и излупај, припреми емпласт и постави га жени на трбух и крста: добро је. — Узми црни лукац и скувај га у мало вина или воде; потом га скини са ватре, изгњечи и испржи у маслиновом уљу, па од тога припреми емпласт. И скувај још у води корење од белог слеза. Када га скинеш са ватре излупај га са свињским салом

и док је још топао постави жени на трбух и крста: добро је. — Затим, узми зрна ловорике и метни их на жеравицу, тако да њихов дим жени доспева до улаза у вагину: користиће јој.

Овде почиње о лечењу болести запаљења зглобова и удова (артритис)

И овако се лечи: узми слачицу (горушицу), тј. кардам, дивље грожђе или лозу, Све заједно излупај са истом количином свињског сала, загреј и метни на место где те боли: добро је. — Затим излупај бели слез са истом количином свињског сала, загреј и стави на место где те боли. Ово је добро за оне код којих је отекао зглоб услед запаљења или артритиса. — И још узми лишће од вучје јабуке, односно боквице [?], излупај га са истом количином свињског сала, загреј и стави тамо где те боли. Добро је за оне код којих је, услед запаљења, дошло до отока зглоба или артритиса. — Семе од арногласа, тј. жиловлака, истуцај и излупај са свињским салом; гледај да ово поставиш на оно место где га боли: добро је. — Узми горушицу, затим пшенично брашно и сирће, све то помешај, па загреј и постави на онај део (уд) где те боли: добро је. — Осим тога, узми семе од синапа, средину од кисела хлеба, семе од суве смокве, мед и мало оцта. Све излупај са истом количином свињског сала и, пошто загрејеш, метни на место где те боли. Добро је за оне који болују од запаљења зглобова. — Чим одереш овцу, узми њену кожу док је још топла и са њоме обложи оно место које те боли. — Узми сало од гуске, јазавца и лисице, коштаћу срж од јеленског рога, бршљан, руту, тврдо кувано (препечено) жуманце и огуљеног пужа. Све ово ваља заједно иситнити и метнути у лонац са избушеним дном. Тај лонац треба поставити поврх другог лонца, облепити га тестом и одозго поклопити поклопцем, који исто тако ваља облепити. Пошто је све овако припремљено, метни на жеравицу и када видиш да је у доњи лонац искапала маст ти је покупи, па са њоме мажи оно место које га боли. — Може се узети и иста количина млечике, ловорикиног (тј. дафиновог?) уља [...] са додатком мало соли. Нека се све то загреје и потом болеснику стави на место где га боли. — Осим тога, узми стару свињску маст, беланце од јајета, мекиње и корење од огњичине, тј. плаве биљке (чичак) која расте по виноградима. И те бодљикаве цветове (чичкове) који лако пријањају на одело, и још само живу. Све ово треба помешати, заједно излупати и стављати без загревања као емпласт, ујутро и увече, на место (кожу) где га много боли. Сутрадан га треба скинути, али му поставити исто и следеће вечери: добро је. — И још узми црну смолу и помешај је са истом количином кајсија. Затим узми ољуштен боб и добро га скувај, па на то додај исту количину свињског сала и припреми емпласт. Овај емпласт постави на место где болесник осећа бол. То је добро за оне који имају отечене зглобове или их боле тетиве. — Узми затим коштице од датуле (урме) и лишће од руте, тј. пигана, па заједно испржи и док је још топло стави болеснику на место где га боли. Пре тога намажи болно место медом и на крају покриј кучинама. — Узми још и ољуштене пужеве, тј. без љушгуре, па их пржи у маслиновом уљу и тиме намажи место које га боли: добро је. — Осим тога, болно место намажи соком од црног лука и од слачице, па одозго поспи прах од бибера [...] у

којој треба да буде куван ким. Са топлом водом измешај стиракс, русавицу, балегу од зеца и болеснику стави на место које га боли. — Осим тога, добро је болно место намазати и са коштаном сржи из јеленског рога. Јеленји рог треба иситнити, ставити га у котлић и налити у овај вино па кувати све док од вина остане само мало. Затим треба покупити срж која је испала из рога, изручити је у суд и у овај додати ловориково уље, [. . .] од љиљана, тј. бузијевог уља [?], од сваког по три унце. Потом треба додати још једну унцу лоја и саркоколе, изопа (тј. беле смоле), мира, аса фетида, тј. смоле од трске [?] — сваког по једну унцу а од руте шест унци. У случају да немаш при руци руту, а ти онда уместо ње додај пелин: ако немаш пелиново лишће, онда можеш и семе. И на крају додај унцу воска. Све то мешај док не добије изглед масти. Овим болесника мажи тамо где га боли. Поред тога ово је добро и за сваку другу болест изазвану назебом. — И још узми жучи од бика и мажи њоме оболелог тамо где га боли: добро је. — Затим узми сок од хаватова корења, тј. [. . .] и од ермотатела, и свињско сало; излупај све и прокувај мало па припреми емпласт: добро је. — И узми још кору од омана, излупај га са свињским салом (пошто га претходно скуваш у вину) и од добијене масе направи емпласт. — Затим брашно од ражи замеси са ружиним маслом и као емпласт метни болеснику на место које га боли. Затим измет [. . .] и од магарца скувај у оцту и додај мало [. . .] тј. цимета, нека ври, па га употреби као емпласт: добро је. — Узми још једну унцу праха од селена, четири аксага праха од шафрана и два жуманцета од јајета. Све то замеси са ружиним уљем и стави као емпласт оболеломе на оно место где га боли. — Затим узми коштану срж из јеленьег рога и скувај је прво у вину и маслиновом уљу. Када ври, ти опет налиј маслиновог уља и остави нека још мало ври. После ово процеди кроз крпу и употреби за мазање оних места где оболели осећа бол. Пошто си га намазао, покриј кожом. Ово је добро за оне који болују од запаљења тетива и зглобова. — И још, нека скува имелу у води и нека се у њој окупа. Затим узми бели тамјан, помешај га са истом количином жуманцета и мажи по местима где га боли. И још га мажи салом од лисице: добро је. — Затим [. . .] од мазге, тј. мокраћу, стави у лонац и додај јој мало воска, маслиновог уља и летаргиро (оловни оксид) који се још назива и глеђ. Припреми од овога емпласт, па болесника мажи где га боли. Чиниће му добро. — У случају да на месту где га боли постоји још и оток, треба узети пет унци брашна од боба и помешати га са беланцетом од четири јајета и од тога припремити емпласт: добро је. — Истуцај боб и помешај га са свињским салом и метни [. . .]. Осим тога и корен од љубичице, тј. тамјанике скувај у оцту и метни на болно место: добро је. — И још узми сало [. . .] две литре воска и сало од лентишко [?]. Ово треба иситнити као грах и метнути у други котлић у коме се налази мало маслиновог уља. Ово стави на ватру да се кува. Затим узми ону масу из другог котлића и изручи је у онај котлић у коме се налази уље. Све то кувај дотле док маса не постане густа као мед. Тададодај сок [?] и нека још мало ври; томе додај калафонију, мастику и бели тамјан, па остави да тако још мало ври. Затим метни још имелу, и када се она буде раскувала додај терпентина, тј. процеђену смолу која је слична меду. Када будеш видео да се терпентин растопио, ти онда додај оне лекове који су горе споменути. На крају скини са ватре и додај гуму-

арабику, тј. комид [?] а турски залик. Мешај све док се не стегне и тада га исеци на комаде: добро је.

О сврабу у очима

Када у очима имаш свраб и болест, треба утробу да ослабиш [?]. За време лежања ноћу из малог бакарног суда треба мазати очи [?]. Ако боле очи, треба иситнити суви молотор и помешати га са пшеничним брашном, па тиме облагати очи. Када осећаш бол у очима, мажи их пљувачком а не водом.

*А ово је о лечењу тегоба**

Узми псећу главу и људску кост па их спали да добијеш пепео. После тога узми вино и њиме опери чмар, па га посипај пепелом седам дана, редовно га перући вином. Затим спали сочиво и узми његов пепео, па га скувај са медом [. . .] да опет добијеш пепео [?]. Овим пепелом треба посипати чмар. Ако болесник нема тегоба, онда узми недопечено јаје и помешај га са тим пепелом, па му подај да пије. — И још узми измет од голуба, паприку и свету водицу .Затим, узми рог од овна и смолу из дрвета и то спали, а бибер иситни у прах и њиме запрашуј чмар. — И још истуцај [. . .] и пери чмар са вином и посипај га тиме, затим ту воду у којој је кувана [. . .]. — Још истуцај бели тамјан и посипај са тиме. — Затим, жуманце од јајета и препек сушен иситни и користи са вином. — Осим тога, из скуваног хлеба исцеди воду, па узми жуманце од јајета и маслиново уље; то замеси и користи [. . .]. Покривши се, седи на отвор суда и пари се. — Затим, узми још струготине, иситни је стави у воду, и са њом се пери. — Узми жабу и смести је у покривени суд са водом. Нека у њему остане шест дана, а потом је избаци и са том водом се пери. — Још узми девет каменова у руке и запали их [?], а четири стави у суд; узми четири комада балеге од свиње [. . .] седи над избушеним судом и пари се, а воду просипај на зажарен камен [?].

О лечењу зубне болести

Узми блескун са оцтом [. . .] скувај га па то држи у устима. — Исто тако црну тресан кувај са оцтом и држи је у устима. — Узми кукоља са медом и оцтом, скувај га па дај болеснику да пије. — Истуцај кукољ и затим га кувај у оцту. — Узми оштрице [. . .] иситњен кувај у оцту и то нека држи у устима. — Узми корен од пелина [?] и пошто га иситниш исцеди сок из њега. Затим га угрej и стави у ноздрву где је болест. [?] Ово је сок од наголиде. — И узми корен од аспараге па га скувај у оцту и

* „Труд" може да има различито значење. Почев од ознаке „тегоба" као синдрома неког обољења (услед затвора, пролапсуса ректума, хемороида итд.), он може да означава и свако теже обољење. Наш рецепт, судећи по свему, могао би се односити на пролапсус ректума, хемороиде и нека слична обољења. (Прим. прев.).

после држи у устима. О томе ћу још писати како се успешно лечи. — Узми кукоља, чист бибер, зинзивера и ориган. Све то иситни, па просеј и помешај са медом. И узми од њега за жвакање [. . .] и то стављај на покварене зубе. Ово што сам написао корисно је за зубе и оболеле десни — Скувај кукољ са медом и оцтом и држи то у устима. — Или лишће од купине [. . .] кувај у оцту или вину и држи то у устима. — Ако се жели употребити сувз мирисава вераљика, онда је треба добро иситнити, и пошто се оперу уста са оцтом нека се са њом посипају десни. — Ако се зуби климају а десни су отечене, узми љуспе од шипака, иситни их и скувај у оцту. И то држи у устима.

Овде је о лечењу болести која се зове жутица (иктерус)

Узми по пола унце иситњеног кукурека и сока од епатика [?]. Два аксага шафрана и два аксага галитрика. Све то завежи у једну кесицу и урони ову у хладну пијаћу воду. У овој треба да стоји све док се употребљени лекови добро не оперу. Тада их извади из кесице и скувај у вину, па тако спремљени напитак дај болеснику да пије три дана, сваког јутра онолико колико може да стане у љуску од јајета. Ово је добро за оне који имају жутицу по лицу и у очима. — Осим тога нека пије девет дана, сваког јутра, властиту мокраћу помешану са соком од татрљана. — И још сок од плантигиније, која се на српском зове боквица. Добро је укувај и подај му да пије кад хоће. — Још узми божур и сирагилу, и скувај их у води. Ово му подај да пије кад хоће. — Такође му дај да пије воду у којој су стајале комине од грожђа. Ово болеснику подај да пије увече, у количини која ожме да стане у љуску од гушчијег јајета. После га треба добро покрити, да би се ознојио. Овако поступај са њиме четири дана, дајући му да од тога пије сваког јутра по један аксаг са мало вина. — И још му ансирикум подај да пије у току четири дана, сваког јутра, количину колико је гушчије јаје. Ово је добро за оне код којих је жутица изражена на лицу и у очима.

5. СПИС О ФЛЕБОТОМИЈИ

(л. 11б—14а)

Овде почиње излагање о пуштању крви

Пуштање крви представља веома значајну меру за здравствено стање човека, ако његов организам може то да поднесе. Тиме се одстрањује сувишна количина крви, као и штетне пнеуме које се налазе у њој. Јер познато нам је да највећи број болести у човечијем организму настаје због сувишне количине крви и знатног накупљања штетних пнеума („димова"): ове испуне жиле и на тај начин доводе до великог загревања крви. Из наведеног разлога корисно је да се крв пушта у пролеће и јесен. У пролеће нека се то чини после Ускрса, а у јесен у месецу септембру. У пролеће се крв пушта да би се уклониле штетне пнеуме које су се умножиле у стомаку, око њега и по жилама.

Треба да знаш да зими крв из руку, ногу и других удова тела почиње да се креће према стомаку и да се сакупља око њега: на тај начин помаже лакшем пробављању хране која се налази у желуцу. Осим тога, зими су ноћи дуге, па је зато и процес пробављања дужи, услед чега долази до стварања веће количине крви и штетних пнеума у организму. Из наведеног разлога у пролеће треба одстранити оно што је сувишно у организму. Ако се ради о особи која је навикла организам на пуштање крви у пролеће, и поред узимања лекова за чишћење нека исто то обави и у јесен. Ово треба тада чинити и због тога што храна лети, услед велике врућине коју човек унесе у организам, не бива сасвим пробављена и зато долази до стварања велике количине једа и штетних пнеума. Да би се то спречило и одстранило из организма, треба пустити крв.

Овде се говори о пуштању крви када неко има оток (апостеому)

Један од првих знакова да се ради о надутости (апостеоми) у стомаку јесте свакодневна огњица, док је други — кашаљ са избацивањем испљувка. Овај испљувак треба посматрати са четири гледишта. Када је налик на боју земље онда је то знак да је оток (апостеома) у слезини, а уколико болесник избацује испљувак беле боје и пенушав, онда то говори да је апостеома локализована у плућима. Док, ако болесник стално осећа болове у стомаку и при кашљању избацује црну крв, осећајући при томе горчину у устима, онда је у питању апостеома која се

налази у јетри. Ова апостеома, која је локализована у јетри, може се препознати и по томе што болесник не може да лежи на десној страни, стално га боли стомак с десне стране, а услед надимања (апостеоме) — због обилног јела и пића — осећа још болове у леђима и крстима. Уколико болесник више кашље изјутра, увече и ноћу (у пола ноћи), а преко дана слабије, и приликом кашљања избацује испљувак зелене боје, нешто мало крвав и сладуњавог укуса, онда се ради о апостеоми која је локализована у стомаку [?].

Свзка од горе описаних апостеома може бити смртоносна, премда се од њих може и оздравити. Изузетак чини последња, а коју смо ти описали и од које болесник не може оздравити. Поред овога постоје и друге врсте апостеома које нису праве, а до њихове појаве може доћи из више разлога. До тога може доћи у случају ако човек падне с крова или са неког другог високог места, затим ако је од некога претучен, после чега не испусти крв накупљену услед тих удараца у контузованим (згњеченим) местима на телу. У том случају она се распада и меша са црном жучи. Пошто је црна жуч у суштини топла, она утиче на губљење телесне (природне) течности у крвним судовима и то проузрокује стварање тврде апостеоме. Затим, постоји и апостеома која настаје због узимања обилне количине јела и пића. У овом случају обилна количина јела и пића неће моћи да се сасвим пробави, па због велике количине непробављене течности долази до појаве чирева и осећаја свраба по телу. Због свега наведеног треба да знамо како и на који начин да пустимо крв таквим особама, а затим и у које време. Такође и када треба да се уздрже од јела и пића, јер Авицена у вези са тим каже да свако прекомерно узимање хране и пића утиче на стварање штетних пнеума у организму. Поучавајући нас о томе он каже да, када је у питању апостеома локализована с десне стране стомака, крв треба пустити из главне жиле која се зове чеона, и то са оне стране где је оток (апостеома) локализован. Крв му треба пустити у количини коју може поднети. [. . .]. У случају да се апостеома појави у плућима, пусти му крв из жиле на руци, и то из обе главне жиле. Ако то не можеш да учиниш, а ти га онда клистирај и подај му мало да једе, јер у оваквим приликама не сме да узима већу количину хране: наиме, поремећен му је процес пробављања хране, што може да утиче на стварање велике количине једа у стомаку. Из наведеног разлога препоручује се таквим особама да помало једу у току три дана, а четвртог да не једу ништа него да само пију нешто бистрију јечмену воду. Осим тога, нека гргоћу и узму сок од сладића у коју је додато сасвим мало мајорана, и то им треба дати да прогутају. Особе које болују од других врста апостеома такође треба да пију пресну сурутку помешану са једном врстом мака [?]. Ако је велика врућина, и у случају када болесник има високу температуру, а лекар нема код себе дијапендио (једну врсту мака), онда нека му дâ драганта са хладном водом. Установиш ли да се ради о поменутој апостеоми, која још није сасвим добро изражена а локализована је са десне стране, онда му пусти крв с леве стране. Ако се пак апостеома налази с леве стране, онда му пусти крв са десне стране. Да ли се ради о апостеоми у бубрезима препознаћеш по изгледу мокраће, која ће у том случају бити црне или смеђе боје. Ако се апостеома налази у десном бубрегу, пусти му крв са десне стране, а уколико је у левом бубрегу — онда му пусти крв с леве стране. Поред

тога треба да знаш да до појаве апостеоме може доћи и услед различитих болести: јектике, епилепсије, апоплексије, [. . .], као и од других болести код којих треба болеснику пустити крв. Када су у питању такве болести онда му крв треба пустити из петне жиле, и то с оне стране где је мали прст. Осим тога, такву особу треба окупати па намазати машћу о којој ћемо ти касније говорити.

Овде се говори о томе како треба смањити врућ оток (апостеому)

Треба да знамо како ћемо смањити топао оток (апостеому), јер је познато да свака врућа апостеома садржи у себи црну жуч и зато треба знати [. . .] начини прах и умеси са жуманцима и ружиним уљем, па начини емпласт и постави га на оно место где видиш да ће се апостеома јавити. Њу треба што пре отворити. Затим, помешај једну унцу праха од селина, обложи је тим емпластом, и од тога ће му бити боље.

Овде се говори како треба смањити тврд оток (апостеому)

Потребно је пре свега да знамо којим средствима и лековима можемо да смањимо тврди оток (апостеому). Ту спадају: корен од белог слеза, ланено семе и семе од морача. Узми од њих које желиш и кувај га у води, затим извади из воде, истуцај и помешај са свињском машћу; болеснику тиме намажи оток и он ће се смањити од тога. Уколико хоћеш да знаш са којим емпластом најефикасније можеш ублажити оток, онда би то био следећи: узми „пшенични" квасац, помешај га заједно са старим свињским салом, затим на то додај мало соли и цимета. Тако припремљен емпласт постави на оно место где се налази апостеома (оток).

Овде се говори о боловима у ушима изазваним „реуматичним" [?] нападима

Уколико се догоди да човек осећа болове у ушима због реуматичних [?] напада, одмах му треба пустити крв из главне жиле (V. basilica). И тога дана нека болесник ништа не једе. Другог дана може му се дати нешто да поједе и попије. Затим му укапај у уво неколико капи од рутиног и ловорикиног уља, помешаног са уљем од горких бадема. При томе треба да знаш да сваки лек који се укапа у уши треба да буде топао, док онај који се ставља у очи ваља да је хладан.

6. СПИС ИЗ ПЕДИЈАТРИЈЕ
(л. 10а—11а)

Овде почиње како треба лечити децу стару од три до шест месеци

Код мале деце (обично) се јављају ове болести: кашаљ, несаница, повраћање, пролив, затвор, огњица, непрестано плакање, назеб који обично долази од руку и ногу, нагло мршављење, општа слабост и глисте.

Прво ћемо почети излагањем о кашљу. Да не би дошло до појаве кашља дојиља не сме да узима сувише слану или масну храну. Пре него што да̂ сису детету, обавезно млеко треба да прегледа; без тога не треба му да ти да сиса. Дође ли до појаве кашља, за његово сузбијање треба предузети следеће мере: прво, када се дете положи у колевку да спава треба му намазати прса и грло топлим говеђим лојем, и то највише што дете може да поднесе. Затим узми мајоран, изоп и жалфију, и добро их осуши на ватри; уситни их у прах и тиме посипај она места која си пре тога намазао лојем. Од овога лека кашаљ ће престати. — Када се догоди да дете не може да спава, намажи му ружиним уљем, соком од лоћике и љубичице чело, слепоочнице, део иза ушију, део под пазухом, руке и табане на ногама. Поред тога, узми сок од лоћике и белог мака и помешај га са женским млеком; тиме накваси крпу и стави му је као облог на чело. Потом узми слез и бели мак и скувај их у води, затим извади из воде, истуцај сасвим ситно и, пошто на то додаш сок од лоћике, женско млеко и мало сирћета, све заједно помешај: у то накваси крпу и стави је детету као облог на чело. — Уколико дете повраћа, онда узми мастику, бели тамјан, баусио, цветне листиће од руже, болус арменикус и селен; све то заједно иситни, а потом помешај са соком од метвице и боквице и са сирћетом, све док се не добије маса која се може користити као емпласт. Са њоме намажи две крпице: једну му постави на стомак, а другу на подбрадак. — Када дође до појаве пролива, узми баусио, суве цветове од [. . .] све то помешај и истуцај, затим додај мало сирћета и сока од метвице и боквице. Целу ову масу треба мешати све дотле док не постане погодна да се употреби као емпласт. И ову масу разастри на две крпице: једну постави детету на стомак, а другу на леђа. Поред тога окупај га у води у којој је пре тога била кувана камилица. — Ако дете има затвор и не може да дефецира, узми корен од купуса, изоштри га да буде танак као чеп, а потом га намажи свињском машћу и одозго га мало посоли ситном сољу; то увуци детету у чмар. — Када се догоди да дете има ватру, узми јечмено и пшенично

брашно, бело, црвено и жуто, и сандаловину. То мешај са сирћетом и ружином водицом док се не створи маса која се може употребити као емпласт. Са том масом намажи две крпе и једну му постави на стомак, а другу на крста. Поред тога узми сок од слачице и сабљичице као и јечмено брашно; помешај заједно док не добијеш масу погодну за емпласт. Затим узми крпу и ту масу пребаци на њу, па је постави на онај део тела где се отприлике налази јетра. — У случају да почну да му трну руке и да се тресе, узми две унце ружиног уља и једну унцу масла од нарда, помешај их заједно, и тиме му намажи руке и ноге, и чувај га од хладноће. — Уколико је дете слабо и мршаво, узми овчије ноге и главу, кувај их у води све док месо не почне да се одваја од костију, и у тој води га окупај више пута. Након тога намажи га машћу чије ћемо ти припремање описати. Узми восак, свињско сало и лој од овна, и то заједно истопи, па процеди кроз крпу. Знај да је ова маст веома добра. — Када се догоди да дете има глисте, онда узми пелин и брашно од нигеле, и то заједно истуцај и мешај, све док не добијеш масу погодну за емпласт. Затим распростри на крпу и ово постави детету на стомак, и то на оно место где се налази пупак. — Уколико дете пати од фраса и зато подрхтава у колевци, онда му намажи чело машћу од романике, а дојиља нека пије вино помешано са водом у којој су били кувани изоп и рута. — Ако дете непрестано плаче и дању и ноћу, намажи му чело са сржи из јелење кости.

7. ТОКСИКОЛОШКИ СПИС
(л. 160—166)

Овде почиње опис свих отрова који се употребљавају перорално

У својој суштини отрови имају двоструко дејство. Једном делују као отрови, а други пут као противотрови. Принцип деловања отрова је прво, а друго би било засновано на изазивању оштећења слузокоже са тешким некрозама унутар ткива. Ови се отрови на латинском језику зову лепуш маринуш, што на српском значи морски зец [?]. Они могу имати такву жестину да изгледа као да тело изнутра гори. Тако делује млечика. Отрови могу деловати и као наркотици и довести тело у стање неосетљивости. Тако делује опијум. Осим оваквог његовог дејства, може настати и сужавање или затварање дисајних путева, кроз које се удише или издише ваздух. Тако делују оловна једињења.

Деловање неких отрова је врло брзо и они одједном захвате цело тело, жиле, зглобове и природне отворе. Овакве последице може проузроковати и биљка која се зове дигиталис, као и њена смола. Корење ове траве слично је отровној гњиви нари [?], премда је то у ствари корен од шпиканардија. Међу осталим јаким отровима најгори су они од жучи лава који се зове леопард. Такође постоје отрови који делују на један орган. То су шпанске бубе (кантариде). Оне делују на мокраћни мехур, слично као што морски зец делује на плућа. Отрови који својим деловањем захвате цело тело зову се опијати (наркотици). Сама токсичност не убија човека, већ њена количина. Ако се узимају у дозвољеној количини, отрови представљају лекове, али када се хипердозирају, они су токсични. Неће наштодити толико њихова количина, колико њихово дуго задржавање у организму (акумулација). Понекад делују уништавајуће на све четири животне силе. Ако је организам здрав, а његове снаге непоремећене, отровани може добро да се ознојн и да на тај начин, преко зноја на кожи, излучи отрове. Али, могу устребати и нека медикаментозна средства која разарају отрове, и њих ћемо ти описати. Поред наведених отрова постоје и они који се називају наркотици. Ти отрови нису јаки, тако да човек у почетку уопште не осећа њихово присуство у себи, а када их осети онда су се обично раширили по жилама и удовима, у шупљинама унутрашњих органа и по бронхијама. Такви отрови штетније делују у топлим него у хладним условима. Њихово деловање се може препознати једино тако што сваким даном све више сужавају дисајне путеве, због чега је експиријум и инспиријум отежан.

Због овога долази до појаве сипљивости и, као последица овога, до отежаног дисања. У оваквим приликама узалудно је свако лечење. Ти, лекару, када видиш да почињу да се затварају дисајни путеви, обрати пажњу на стање мокраће и пулса болесника. Ако му је мокраћа жута и прозирна, са густом пеном на површини жуте и црнкасте боје, а при томе му је пулс убрзан и јак, слично као за време огњице, ове симптоме прогностички треба сматрати дубиозним. У случају када се отрови прошире по свим органима у трбушној дупљи, а у жилама и око срца и стомака влада висока температура, под утицајем ових отрова у области стомака и срца нагомилава се крв, јер отрови имају афинитет према срцу. Природна топлота која је у срцу спречава доспевање отрова, и зато је мокраћа хладна. Ово је због тога што мокраћни мехур не садржи топлоту јер се она повукла у срце.

Ти, лекару, када видиш такву мокраћу и пулс, треба да знаш да постоји велика борба између срца и отрова. Зато је нужно да га брзо лечиш и то са лековима које ћемо ти описати. Гален, учитељ, говори да такви отрови неће наудити организму ако је он пун природних пнеума, већ само оном чије су пнеуме топле и разређене. Због овога је потребно доспеле отрове што пре евакуисати из организма, док постоји природна температура у срцу и стомаку, односно док отрови не доспеју у њих. Гален говори да су ти отрови слични оном зрневљу које позобају чворци и од њега не угину, јер имају уске дисајне путеве и немају природну топлоту. У овом случају отрови бивају разграђени и зато они не могу доспети до срца, јер су изгубили своју отровност за човека. Иако су дисајни путеви широки они се могу, као и природна топлота, брзо изменити и отрови окренути ка срцу, претећи да изазову смрт. Овде желим да споменем да се отровани може и сам излечити од тровања, дакле без помоћи лекара, само ако је сталожен и разуман. Што се тиче јетре, њена функција је врло селективна, због чега она може разграђивати само оно што одговара њеној функцији, али не и отрове. Због тога ће, ако они доспеју у њу, њено реаговање зависити од њихове природе, количине и јачине.

На присуство отрова не реагује само јетра, већ и жиле и други органи, као и отвори бронхија и остали делови тела од главе до ногу. Такође, постоји отровни паук, то је један ситан створ, али лекари не говоре да ли је животиња или звер, јер је веома ситан. Ако уједе човека док спава, овај неће ништа осетити. Ово ће моћи да препозна само на основу промена око места уједа, јер на том ће месту остати модрина величине педља. Може се десити, поред тога што не осети када га ујео, ако не обрати пажњу на место уједа, да и сутрадан не примети ништа. На ово може обратити пажњу само преко чињенице да ће га на месту уједа јако свербети, и — што се више буде чешао — може се догодити да се на месту уједа створи рана са израженом некрозом. Зато треба около тога места намазати теријаком и исти му дати да једе. Гален тврди да шкорпија [?] и отровни паук имају исту природу, зато што и после уједа шкорпије такође помодри место уједа, слично као код уједа отровног паука.

Овде се говори о познавању токсичних особина отрова

Овде ћемо се осврнути на својства отрова и разлике у њиховој природи, тј. да ли се једу или пију, да ли се могу препознати симптоми који

се јављају после њиховог узимања, јер они углавном изазивају лакше и теже озледе, које су праћене некрозом ткива, унутра у телу, и симптомима општег карактера као што су пробадања по целом телу. Све то зависи не само од природе отрова, већ и од његове јачине и унете количине. Од ових од значаја је да се спомене арсеник, који се српски зове сулиман. Ако код болесног човека видиш да му из уста иде пара, да је сав врео, да му избија врућ зној, постоји црвенило у очима, велика потиштеност, и жеђ онда значи да је попио неки од поменутих отрова, јер клиничка слика одговара тровању са истима. Слични симптоми се јављају код особа које су се отровале са еуфорбијумом, услед хипердозирања истог. Ако се догоди да је дуго у бесвесном стању, и да уз то има јаку грозницу, онда знај да је пио оне отрове који се зову наркотици. Ако хоћеш да тачно установиш које је отрове узимао, ти му реци да ујутро поврати наште срца, а и ти да ништа ниси јео! Када помиришеш оно што је повратио, ако је пио много опијума, онда ће му избљувак мирисати на њега. А ти помириши и видећеш да ли је стварно опијум. У случају да оно што поврати смрди на трулеж, слично мртвом псу који се распада, онда са сигурношћу можеш сматрати да има у организму отров морског зеца, или да се отровао кантаридама. Ово можеш препознати и по начину самог повраћања. Када човек повраћа и после повраћања не може подигнути очи, нити гледати, онда значи да је појео или попио оловни оксид. Ако се ради о употреби ове врсте отрова, и поред тога што је он повраћен, после повраћања наступиће смрт. Исте ћеш симптоме приметити и код оних који су јели гипс или згрушану крв, пре дужег времена. Слично ће се догодити и са онима који су јели покварено или устајало кисело млеко. Ако му случајно жаба уђе у стомак, што год буде јео јешће на силу, и осетиће му се задах из уста. Осим тога, код оних особа које су се отровале често постоји или грозница, очи су им извртнуте и што год гледају виде супротно; тако ако је нешто црно, њима се чини да је бело. У случају да дође до појаве ових симптома, онда ће болесник сигурно умрети. Ако су му очи упаљене, ако језик држи испружен напоље, ако испушта ветрове, облива га хладан зној, при чему му је пулс једва приметан, такав болесник тешко да може оздравити.

Овде се говори о лечењу оних који су се отровали

Ко хоће да лечи отроване људе не сме оклевати, већ треба да их лечи што пре може, док је организам још у снази, пре него што његова отпорност буде ослабљена. Пре свега треба обратити пажњу на стомак, и зато му одмах треба дати да попије маслиново уље помешано са топлом водом. Врло је корисно да се пре тога натера на повраћање. У случају да не може, подај му уље од сунцокрета са мало топле воде и кисели камен. Ако томе додаш још и мало [...] биће још боље. Ако све ове састојке немаш, онда му подај само уље помешано са водом. Добро би било и да му дашмасло од крина помешано са мало топле воде, или гушчије сало, јер ће му то помоћи да што пре поврати. Треба му дати и друга средства за повраћање и умивати га. Ако видиш да не може да поврати, подај му да пије доста свежег млека. Почне ли после тога да повраћа, то је добар знак. Можеш му дати и ону воду у којој је кувано семе од коприве, помешано са машћу. Ово ће га надражити на по-

враћање или на чишћење, и тако ће уклонити отрове из желуца. — Такође добро делује на повраћање и ако пије свеже млеко помешано са маслом. У ове сврхе препоручује му се да пије чорбу у којој је кувано семе од лана, јер то помаже евакуацији отрова из желуца. — Такође је препоручљиво да му се даје да пије кувано слатко вино, као и ону воду у којој је био потопљен пепео од лозе. — Пошто видиш да је довољно повратио, и да се прочистио, подај му још и клистир. За ово употреби воду у којој је куван бели слез. Од ове воде узми шест унци, затим шест унци маслиновог уља, шест унци вина и шест унци животињског масла. У случају да се догоди да се после овога не прочисти, можеш поново употребити сва она средства која се препоручују у ове сврхе. — Корисно је да му се дају млечни напитци, а ако му не помогну онда му дај теријак са мало тера сигилате, јер они имају корисно деловање против отрова. Нарочито добро делују ако се дају у почетку болести, јер теријак има такву моћ да утиче на излучивање отрова и да надражује желудац. — Такође је од користи да се пије пепео од вижњике, помешан са исто толико праха од ловориковог зрна. У ову мешавину треба додати мало воде. — Исто тако је добра и мешавина од праха од тере стилате, помешане са мало праха од перунике и са мало маслиновог уља. — Добро је и помешати балсам са мало праха од исопа, дивље репе, са мало праха од белог, црног и дугачког бибера, копитњака и семена беле бунике. Од свега овога нека се узме по четири аксага. И по пет аксага цветова од деспића и пекмеза од грожђа. Десет аксага сене, шест аксага шафрана, и меда колико је потребно. Од овога треба направити електуарио, и пре него што узме да га пије у њега треба додати зрна од крупног боба. Ако немаш све те састојке онда му дај да пије прах од тере сигилате, и то увек у количини зрна крупног боба. Истина, ово је од мање помоћи него што се то постиже употребом горе споменутих мешавина. — Неки лекари су против употребе фецеса од петла, јер сматрају да се, ако се овај пије са вином или топлом водом, отрови не могу излучити, већ да то утиче на њихову кумулацију у организму. — Такође је добар сок од празилука, затим лишће од велике трске, као и лишће од [. . .], семе од баусије, рицинуса, лешници, суве смокве и руте, и то пошто се претходно истуцају и скувају са истом количином меда. Ово треба припремити на принципу електуарија и дати му да једе сваког дана колико хоће.

Од оних лекова чије дејство лекари хвале, навешћемо следеће. Мешавину припремљену од четири аксага мирисаве галанге и једног и по аксага измирна. Све ово треба скувати у слатком вину и дати му да пије. — У случају да приметиш да му је услед великог повраћања, високо скочила температура, подај му да пије снежницу (воду од отопљеног снега или леда), помешану са ружиним уљем; после тога остави га да повраћа. — Затим, корисно је ако спава, али не много. Све време препоручљиво је да неко буде поред њега, да га забавља, терајући га да се смеје или да виче. Пошто си све то учинио и уверио се да је заиста отрован и да са лечењем ниси успео да побољшаш стање код отроване особе, ти онда употреби оне лекове о којима ће бити говора у поглављу о отровима.

Ако га хоћеш правилно лечити ти можеш то спровести на два начина, и оба треба да познајеш. Прво што мораш знати то је о којим се

отровима ради, а друго што треба да знаш јесте која су њихова својства. При овоме најважније је да се има у виду, уколико се ради о отровима који су топлији, да они делују брже и изазивају јаче болове. Због тога, при лечењу оваквих случајева, мораш за лечење употребљавати млеко са додатком свежег крављег масла и бадемовог уља, као и кувано кравље масло. Ово му мораш дати да пије са водом или са вином, и то по свом нахођењу, било по два одједном или помешано све заједно, јер они ублажавају њихово штетно деловање. — Ако су отрови веома јаки, дај му да пије један аксаг камфора помешан са ружином водом, или са водом у којој је куван коријандер. Ако немаш то, а имаш снег или лед, онда му дај то. — Осим тога, припреми мелем од [...] и стави изнад [...] И по тим жилама ће бити велика хладноћа. — Такође је добро да му даш кравље млеко из којег је извађено масло, али пре него што му то даш да пије, охлади га. Ако му не буде боље после прописаног лечења, онда знај да је узео отрове који опијају, а у које се убраја и опијум, као и други који исто делују као и наркотици. Због свега овога мора му се дати теријак, помешан са смрдећим зељем и слатким вином. Исто је тако добар митридато помешан са теријаком и слатким вином. Такође се препоручује и електуарио [...]. Затим га изведи из куће у којој се налази, преобуци у друго одело, осим кошуље, и снажно му мажи трбух утрљавањем ружиног или бадемовог уља. Затим му стави у уста трску и дувај у њу, а главу му обриј.

Пошто сазнаш који је отров узимао, лечи га на начин који ћемо ти описати. Све то што ћемо ти описати углавном се односи на средства за повраћање отрова и за неутралисање њиховог деловања. У вези са овим ми смо описали много лекова и сви су добри. Свеже млеко са крављим маслом, или тера сигилата, као и многи други лекови које ћемо ти описати. Али, између свих лекова нарочито ћемо ти указати на један лек који се назива „народни лек". Када видиш да је неко попио отров, или да га је ујела шкорпија, а немаш при себи друго средство, не можеш му дати ништа боље од истуцаног белог лука помешаног са вином.

Овде се говори о простим (једноставним) лековима против отрова

Постоје лекови против отрова (антидоти), као и они који спречавају њихово доспевање до срца. Али пре него што они тамо дођу морају се прво у стомаку помешати са узетим отровом, да би контролисали његову токсичну моћ. Ти лекови су следећи: теријак, митридато, албедагар (?), и тера сигидата, а теријак се прави од ње, као и теријак који се зове дијасетрон. Гален наводи који од лекова са антидотским деловањем утичу на њихово излучивање из организма. Поред осталих, он препоручује да се узима вино у које су додати иситњени цветови и лишће од олијандра. — Затим, добро је и да се пије вино у које је додат истуцан прах од вење. — Такође, узми по три аксага амудена и његовог корена, две унце [...], затим три унце сока од дивљих јабука, две унце корена од [...] и две унце дивљег босиљка. Сваку компоненту посебно истуцај па онда све заједно помешај са истом количином меда ,и затим скувај као електуарно. Од овога му дај да пије са вином сваког дана колико год хоће. — Осим тога, узми по две унце семена од репе и вргања,

помешај, па затим све истуцај, и дај му да од тога пије са вином сваки дан по мало. — Исто тако узми по један аксаг ковиља, слеза, његово семе, цимета, и оцта од доброг вина. По два аксага лишћа од маслине и црвеног грашка; свако посебно истуцај, па помешај са исто толико меда и направи као електуарио. Ово му дај да пије по мало са вином, кад год хоће. — Корисно је да пије и сок од вирака. — Поред осталог, узми семе од баусије, смрдеће зеље и [...] и воду у којој је куван ким, галачеја, и семе од онога дрвета на којем се налази попков раст. Сваку количину истуцај посебно, помешај са исто толико меда, па скувај као електуарио: ово му дај да помало пије са вином кад год хоће. — Поред наведеног узми семе од дивљег попковог раста, крљежа и лишће од трске, истуцај све заједно, и од те му мешавине дај да пије по мало са вином, кад год хоће. — Осим тога стари су учитељи препоручивали и месо од дивље зебре. Њено је месо слано, и ако му га даш да једе, добро ћеш га очистити од отрова. Ово спада у ред врло активних средстава за излуза излучивање отрова.

Овде се говори о лековима који се добијају из руда

Стари учитељи су говорили да руде представљају камење у којима се налазе отрови. Међу тим камењем налази се једна руда слична камену, и она је црвена као корал. Ова руда садржи врло јаке отрове. Гален тврди да ако човек попије од ње, да га та количина отрова може усмртити, јер је она далеко јача од напела.

III

ТРАНСКРИБОВАНИ СПИСИ ХИЛАНДАРСКОГ МЕДИЦИНСКОГ КОДЕКСА

1. ДИЈАГНОСТИКА

а) СПИС О ДИЈАГНОСТИЦИ ОБОЉЕЊА ПО ПРОМЕНАМА ПУЛСА

ЗДЄ ПОЧНЄТ(Ъ) БЄСѢДА СѢТ(Ъ) ПОЗНАНІА БОЛѢСТИ, ПО ПИПАНІЮ ЖИЛЪ-НЪ НАИПРЪЄО ПОЧИНІЄТ(Ъ) ГД[АГОЛАН]ІЄ І VШОКРАТА, ФІЛОСОФА: [1а]

Ѣх нмє Б(о)жїє г(лаго)лєтх Иппократ(х) фїлософ(х) да шнї ко(н) хотѣ видати вънѣтрьнѥ болѣсти, незнавш(и), шнѣи вѣлѣге кои кажѣт се изнѣтра надворх за тъще видаю. Того рад(и) трѣбѣ да знамо вѣлѣге жилѣ. Понеж(е) сѣтх болести коех(х) може познати врач(х) пипавши жилѣ. Того рад(и) трѣбѣ. да знамо[. . .] [за]что є жила, и зачто пи[пати][. . .] и вх коемх мѣстѣ ю трѣбѣ пипати, и са кою рѣкѣ болше нс(тъ), и како трѣбѣ мислити за жилѣ, и како трѣбѣ мислити врачю[. . .] стои ср(ъ)дце, и како трѣбѣ мислити врачю прѣма болнѣ: И такожде трѣбѣ мыслити въ кою рѣкѣ трѣбѣ пипати жилѣ шнѣмх кои сѣ прѣстили, и шнѣмх кои соу мрхшави, и колико потрѣбѣ поставити пръста на жилѣ и коим се законом(ъ) трѣбѣ домишлати, и трѣбѣ да се домишлямо коим(х)|| [. . .] вта шт(ъ) нс(тъ)ствнагш, и шт(х) непрвагш [. . .] по [1б]
вѣжи шт(ъ) праваго закона, и шт(х) непрвагш [. . .] по вѣдет(х) разлика вх почетѣкх болѣсти, [. . .] болѣсти, и како их(х) трѣбѣ сѣдити и че[. . .] шнаи д(х)нх вгда врач(ъ) нада врѣ кнѥ болнѣ члш[вѣкѣ] [. . .] и шпокнѥ, и како нхх трѣбѣ сѣдити [. . .] х, или на живштх : +

СѢТ(Ъ) КРѢНІЕНІЯ ЖИЛЪ:

[. . .] Против(ъ) шногди что г(лаго)летх Иппократ(х) нс(тъ) кре[пленїє] ср(х)дца и всѣх(х) жилахх и чланшвх. Нх зде нст(х) велико [г]лаго]ланїє. Понеж(е) жила не крѣнет се шкож(е) ср(ъ)дце, зане ср(ъ)дце крѣнет се единъци а жила нсто крат(х) и ср(ъ)дце не нмат(ъ) шнои нс(тх)ство кое имаю жилѣ, и пакы нс(тъ) ср(х)дце много далеко шт(х) жилахх, где трѣбѣ пипати жилѣ. нх сїе ти сн(о) рекли текнѥ да знашх что нс(тъ) нстина, и что нѣстх : + И да знаш(х) како нматх ср(х)дце вх себѣ живштнїи д(ѣ)хх, тако нмх живѣ в'се тѣло и жилѣ. И ср(х)дце нс(тъ) подобно дрѣвѣ зеленѣ, понеж(е) многащи дѣне(тх) малх вѣтрх, и крѣнет(ъ) листвїє често, и дрѣво стои смѣрѣш(х). И пакы дхнетх повенкх вѣтрх, и крѣнет се листвїє сх гранами, и дрѣво крѣнет се лнхо мало. И пакы дхнетх вел'ми великх вѣтрх, и крѣнет се листвїє и гранїє

и дрѣкш. Нх аще и кренет се дрѣкдш единѡм(ѫ) или двацци; а листвїе и гранїе и сто крат(ѫ), и тога рад(и) г(лаго)ахѫ да жила ис(тъ) движенїе
[2a] ср(ѫ)дца. Понеж(е) егда ср(ѫ)дце вмрет(ѫ) || жила не может се ни единѡм(ѫ) кренвти, понеж(е) кр[. . .] скварает се шт(ѫ) живштнаго д(в)ха кои по жила[. . .] храни нхѫ, и чини ихѫ(ъ) кренвти. И того рад(и) р[. . .] по неж(е) не чинитъ кренїенїе ср(ѫ)дца кренвт се жи [. . .] понеж(е) кренїенїе ср(ѫ)дца и жилъ нъ съслагаетъ заедиш [. . .] зане ср(ъ)дце ис(тъ) далеко шт(ѫ) жилх. И аще кренвт се жиле с[. . .] ившнаго д(в)ха кон прѣбываетъ ихъ ср(ѫ)дцѣ, не кренвт се[. . .] шт(ъ) ср(ѫ)дца, нх единш и дрѣго в'се не единш. И да знаш(ѫ) по[неже] многацри кренет се жила шт(ѫ) много димшв(ѫ) кон свтх ихъ иторѣ, кон затворетъ проходѣ и не дадѣ доки живштномѣ д(в)хѣ ихъ жиле, инхо своиѡм(ѫ) вселостїю и трѣпкостїю за дше жилѣ, и чинѣ нхъ работати и тѣжити выше мѣрѣ. нъ в'се тон живштнїи д(в)хъ работа : +

СѢТ(Ъ) ЧЕТИРѢХЪ КРѢНЕНІЯ :

Да знаш(ѫ), понеж(е) свтх.д. кренїнїа. Єдинъ[. . .] иманїе д(в)хх, дрѣго ис(тъ) пѣщенїе д(в)хх, третїе ис(тъ) затискиванїе ср(ѫ)дца, четврхто ис(тъ) разшренїе ср(ѫ)дца : —
И что исмш г(лаго)лали, егда кренет се ср(ѫ)дце, тад(а)и се кренѣ жилѣ, право смш г(лаго)лали. Понеж(е) егда има ч(о)вѣк(ѫ) острѣ шгниць, или прѣкшстрѣ, ср(ѫ)дце горит(ѫ) емѣ шт(ѫ) велике врѣкинѣ, и шли врѣкина ходи по жилахх, и чинит(ѫ) кренвти жилѣ. Да егда ис(тъ) тако и право смо г(лаго)лали: и что смо рекли да не кренвт
[2б] се жилѣ шт(ѫ) кре[. . .] || смо рекли. Понеж(е) многаши егда ис(тъ) ч(о)вѣ(ѣ)кх, [. . .] ет се а ср(ѫ)дце стон смиѡм(ъ) и ч(о)вѣ(ѣ)кх рѣд'ко ѣсди [. . .] бые, чеще нежели шнх ѣздше и пїемлет(ѫ) [. . .] шт(ѫ) четирѣхъ вещи, кое чинѣ кренвти [. . .] да знашх, понеж(е). д. вещи чинѣтъ кренвти, [. . .] прѣво ест(ѫ) ис(тъ)ствнаа врѣкина, дрѣго ест(ѫ) ти [. . .] третїе, ис(тъ) д(в)хх, или димх, четврхто ис(тъ) [. . .] творенїе. Понеже г(лаго)летъ Галїенш фїлософ(ѫ), [. . .] [естъств]наа врѣкина в'се сътворенїе ткла жживлает(ѫ) [. . .] тѣдѣ вмрътвитъ, нх добро ис(тъ) да г(лаго)лемо, что ис(тъ) истина. Аще и жживлаетъ ис(тъ)ствнаа врѣкина, нх без(ъ) стѣда не можетъ быти, врѣ бы ч(о)вѣ(ѣ)кх изгорѣкл, нх стѣд(ъ) шзи врѣкинѣ сподо)блаетъ, и стѣд(ѫ) безъ врѣкинѣ нѣс(тъ) врѣдни(ѫ) ница : +

ПРИТЧЯ :

Гледан ч(о)вѣ(ѣ)ка мр(ѫ)тва стѣден(ѫ) ис(тъ), нх в'се ткло имать како ч(о)вѣ(ѣ)кх, нх нѣс(тъ) волан(ѫ) ничим(ѫ) кренвти, зане ис(тъ) пошлх д(в)шевныи д(в)хх надкорх и живштнїи и ис(тъ)ствнїи. Того рад(и) понеж(е) ис(тъ)ствнѣ врѣкинѣ; врѣ ис(тъ)ствнаа врѣкина ѕтопли крхкх ихвтра ѕ жилахх(ѫ) и нх ср(ѫ)дцѣ, и ср(ѫ)дце живш ис(тъ) и в'се жилѣ, и в'се ткло. да егда ис(тъ) тако и право смо г(лаго)лали, понеж(е) ис(тъ)ствнаа врѣкина жждаиетъ ткло: +

: + СѢТ(Ъ) ПОШЪСТЕІА КЪ БОЛНХ ЧЛ(О(К)Ѣ)КХ НАІПРЪКЄѠ : +

Vпократ(х) г(лаго)лютъ, єгда погнеш(х) кх болнѫ чл(о)в(ѣ)кѣ напрѣкш, немон на шнан час(х) пипати жилѫ ни сѣдити, понеж(є) многаци прѣкварает се врач(х) такон пипавши||жилѫ и сѣдивши. Понеж(є) єгда до [3a]
[. . .] на шнан час(х) жилѫ, не може ю довр҃ѣ сѣдит[и] [. . .] ѥс(тъ) ходеки догдѣ не шт(ъ) почине, и жилѣ мѫ сетре[сѫ]. И пакы болнїи єгда видитх врача, или весели [. . .] га хощетх сѣдити на довршш, или страши [. . .] не ре(ч)етх скончати се хощеши. Того рад(и) тр(ѣ)бѣет(ъ) [вра] чю да се домышлѧ да разговори болна : + И многа[цїи] вѣд(ѫ)тх дошли дрѣзы чл(о)в(ѣ)цїи да видет(х) болна, и вѣдет се врач(х) срамовалх, или болнїи, и не вѣдетх могах сѣдити жиле: И ты врачю чѣван се, немон да ти се крѣне ср(х)дце лакомости рад(и), или добитка рад(и), нх вѣди веселх и мѣдрх и немон гледати шноган болна женѫ или дхщерх да се шн(х) не зловоли. Понеже мѫ хощетх быти хѵгіе неж(є)ли шнан болѣстх, и не вѣдеш(х) могах по жиле познати болести, лнхо трѣбѣе да мѫ гледнш шврязх, и да га разговараш(х): —
И книд(х) мѣдрїимх закономх аще можешх извадити, шт(х) него, єда ѥс(тъ) шт(х) кого вхзималх киліе, или єда га сѣнѣ кшм(х) травшм(х) напалн каривші ю кх водѣ, и, мысли ѥсѫ ли били шнѣи травѣ схпротивх ѥс(тх)ства его, и аще шн(х) вѣде(тъ) таіалх и ты мѣдрїимх законшмх гледи по кѕкѥ єда вид(и)шх нѣкѫ травѫ, и с противх шнога и что вид(и)шх нѣкѫ травѫ, и с противх шноган что вид(и)шх пипали жилѫ и сѣдн, и рєци немѫ ево что тїе. Понеж(є) аще видитх да си згоднлх тако и ти хощетх|| [. . .] агг(є)лх кх немѫ, и да би мѫ ре[. . .] шеши: И сїе ти [3б]
г(лаго)лю єгда пипашх [. . .] да простертх рѫкѫ и да ю не држжи крѣто, [. . .] а ви: и, напрѣкш неж(є)лїю пипаш(х), прашан га [. . .] врхх шнѣи рѫке, и аще ти реч(є) да є спалх врхх'[. . .] ан се немон мѫ пипати жилѫ, понеж(є) не вѣдешїю [. . .] лх наки ни малш. И вѣдешх га сѣдна(х), за мрхтва : — [. . .] чѣван се да шн(х) не стиснетх прхстх, ни да прострет(х) длань, лнхо да држжи слабо рѫкѫ како да не вы была нєгова : +

СѢТ(Ъ) ПИПАНІЯ ЖИЛЪ ДѢСНСѪМ(Ъ) РѪКѪМЪ :

Десною рѫкою трѣбѣе пипати жилѫ, понеж(є) десном(х) рѫкшмх болше можешх чѣти, и четнрмїи прхстмїи трѣбѣе да пипашх жилѫ, понеж(є) нѣс(тх) за доста, пипати єдним(х) прхстшм(х) или двѣма. Зане многаци єгда пипа жилѫ врачх, пшд(х) двѣма прхстїю шсѣкыа довр҃ѣ, и под(х) двѣма мъне. зане многаци вѣдет(х) жила слаба и не может(х) бити до конца. И многаци трѣбѣе притисковати прхстмїи жилѫ моцнш, понеж(є) сѣтх мнозын кон имают(х) рѫкѫ месната, и жила им(х) вѣдет(х) глѣбоко, того рад(и) трѣбѣет(х) притисковати прхстми рѫкѫ моцнш, да ю вѣдеш(х) чѣлх довр҃ѣ.
И мнозѣмъ нетрѣбѣе притисковати єре сѫ мрхшави, и кажетх им се жила надворх, тог(о) рад(и) лнхо да ю дотъкнеш(ъ) прхстмїи хощешїю чѣти довр҃ѣ: —

[4a] ЗДЄ ПОЧНЄТ(Ъ) СѠТ(Ъ) СѢЖДЄНІЯ ПО ЖИЛЄ :

Ты врачю кои пипаш(х) жилѧ г(лаго)лю ти, . . . снимити рѧкѣ и сѣдити, догде не пипаших де[. . .] законѡм(х) видиших да кїе вєкма шнѣмх законѡм(х) сѣди [. . .] многаци пипаш(х) жилѧ, и пѡд(х) прѣстми хощет(х) быти [. . .] крапа слабо или петх кратх; и ꙗко, двадесети кра[. . .] и шнои слабо не трѣбѣ сѣдити лихо шнои ꙗко: —
И аще бывєтх четири кратх ꙗко, или пет(х) крат(х), и множищею слабо, не трѣбѣ сѣдити шнои ꙗко, лихо шнои слабо. И того рад(и) г(лаго)лємо да сѧ шт(х) много рѡдшѧ(х) жилх. Их наипрѣш трѣбѣ да гледимо ѡ четирѣхх. Прѣво нс(тх) велика жила, дрѣго нс(тх) мала жила, трєтїе нс(тх), кои често быв, четврѣхта нс(тх) кои рѣдко бхїе. Велика жила сѣтварает се шт(х) великѣ врѣкинѣ, кои сѣши нс(тх)стихнѣю мокрнню, и ср(х)дце не может(х) трхпѣти толикѣи врѣкинѣ, и тегли(х) кх севѣ хлад(х) сх великою ѕсилостїю да не изгори, и того рад(и) сѣтварает се великаа жила: Мала жила сѣтварает се шт(х) стѣда, понеж(є) стѣд(х) погнет(ъ) около ср(х)дца и по жилах(х) и ср(х)дце затискѣет се и не потрѣбѣетх имѣ тегнити д(ѕ)хх кх севѣ, и не трѣдит се толикон, [. . .[рад(и) нс(тх) мала жила. Жила кои често бхїе, сѣтварает се шт(х) сѣхотѣ ср(х)д(х)чнѣ, и ср(х)дце тегнитх кх севѣ мокрнню сх великою ѕсилостїю, и того рад(и) чести нс(тх) и тнѣка. И сїа жила г(лаго)лнет се дїашколен(ъ). Заиє вгда разхширнт се ср(х)дце г(лаго)лнт се дїашколен(х) и вгда
[4б] затворит се г(лаго)лнт се шнишколен(х). И шнаи жила || [. . .] ср(ъ)д(ъ) чнѣ мокрнни. Понеж(є) [. . .] хлади врѣкинѣ и сѣхотѣ, и ср(х)дце [. . .] тѣготе, и того рад(и) рѣд'ко быв [. . .] четирмїи прѣсти и бывєтх крѣпко. нт се велика жила. И аще быв тнко под(х) [. . .] стмїи, г(лаго)лнт се тнка жила. И аще бывєтх [. . .] в'сѣмїи прѣстмїи, г(лаго)лнт се чести жила. И аще [. . .] сх рѣдко под(х) в'сѣмїи прѣстмїи, г(лаго)лнет се рѣдка жила.

СѠТ(Ъ) НЄСЪЛОЖЄНІЯ ЖИЛѢ СЪ НС(ТЪ)СТВ(Ъ)НѢѠМ(Ъ) ВЄЩТЇЮ МНОГАЦИ :

Да знаших понеж(є) жила, не сѣлагает се сх нс(тх)ствнѣмх вещїю многаци, и нѣколикаци не сѣлагаетх сх шнѣми вещ'мїи кое сѣ близѣ нс(тх)ства, и сего рад(и) не сѣлагаетх сх нс(тх)ствнїими вещмїи, понеж(є) дѣтца млада нмают(х) много мокрнни, и аще бы жила ѕдарала жила сѣпротивх нс(тх)ства, лхг'ко би ѕдарала мокрнне ради. Их заиє дѣт'ца често ядѣтх, тєре имх нс(тх), плхнх стомахх и того рад(и) вне жила ꙗко, понеж(є) трѣдет се дѣтца често сопѣки. И такождє того рад(и) сопѣ, понеж(є) имаютх ѕски дѣшнхїке и проходе, и того рад(и) трѣбѣ да често тегнетх кх севѣ д(ѕ)хх. И шнїи чл(о)в(ѣ)цїи кон сѣ млади, не быетх имх жила сѣпротив(х) нс(тх)ства, понеж(є) вещє врѣкинѣ и сѣхотѣ нмаю. И аще би била ѕдарала сѣпротивх, танка бы била, и чести их понеж(є)
[5a] нмаю широке дѣшныке и проходе сѣрдѣчнѣ, || и поємнет(х) ср(х)дце свободно д(ѕ)хх кх [. . .] нмаю дезелѣ жилѣ, и ꙗкє и рѣдко кню

ЗДЄ ПОЧНЄТЪ СѠТ(Ъ) РАЗЛѢЧЄНІЯ ЖЄНСКѢИХ(Ъ) ЖИЛЪ:

Женскне жилѣ разлнкє сѣтх. И вгда женахх[. . .] дадѣте прїими, много нс(тх) плаха жила и ꙗка, и паки вгда прїиметх дѣте, нс(тх)ствна

крѣвѫ дрѫжит се [. . .] ѫ ложеснаѫ(х), и сварі се нс(тѫ)ствѫнѣ крѣкинѣ рад(и) и сѫтворит се сѣме и wт(х) тогаи сѫтворит се дѣте, и того рад(и) нс(тѫ) велика жила и ꙗка. И многаци сѫтворит се мала жила, понѣже дѣте почнѣтѫ расти, ѫ трѣвѣхѣ. и wт(ъ) шнѣи крѣви нс(тѫ)ствѫнѣ нматѫ хранѣ скрозѣ пѣпакѫ, и велика крѣкина нс(тѫ) и того рад(и) сѫтварает се жила мала и честа того рад(и) трѣвѣе тегліти ср(х)дцѣ и жиламѫ ѫ себѣ хладѫ да не изгорит дѣте wт(х) великіе крѣкинѣ. И такожде сѫтварает се жила честа и плаха, понѣж(е) в'сакын д(х)нѫ исплѫнает се трѣвѣх(х) векма и ложесна и ложесна и затискѣет се живwтѫїн д(ѣ)хѫ кои нс(тѫ) ѫ ср(х)дцѣ, и того рад(и) сѫтварает се жила честа и плаха. И такожд(е) жилѣ женскіе имаю быти манѣ и рѣгіе нежели мѣжскіе, мокротѣ ради. ѫ кое сѣ замашнѣ wт(х) подавна, славѣ сѣтѫ и немогѣтѫ тегліти д(ѣ)хѫ ѫ себѣ на иднѫ кратѫ колико потрѣвѣе || зде начнет [. . .] ѫ себѣ [. . .] [5б]

ЗДЕ ПОЧНЕТ МЕЖДѢ СѢНѢМИ, КОИ СѢ ПРѢТИЛИ И МРѢШАЕИ :

И да знаш[ъ] междѣ шнѣмїи кои сѣ прѣтили, и междѣ шнѣми кои сѣ [мрѫша]ави. Ѫ прѣтилѣхѫ чл(о)в(ѣ)цѣхѫ ѫсегда нс(тѫ) рѣ [. . .] флегмѣ ради И ѫ мрѫшавыихѫ(х) чл(о)в(ѣ)цѣхѫ ѫсегда нс(тѫ) сѣха и тѫнка сѣхотѣ ради. И шнїи кои имаю иедѫ, [. . .] цѣи бие жила често крѣкинѣ и сѣхотѣ ради ср(х)д(х)чнѣ : —

И шнїи кои имаю много мокриие, дебела имѫ нс(тѫ) жила и рѣдко бые. И шнїи кои имаю велікѫ стѣдѫ мала имѫ нс(тѫ) жила и рѣд'кw бие. И шнїи кои имаю маланхолїю тѫнка имѫ нс(тѫ) жила и рѣд'кw бие. И шнїи кои имаю много флегмѣ, дебела имѫ нс(тѫ) жила ѫ вел'мїи рѣдка. И шнїи кои имаю многw крѣвїи дѣбела имѫ нс(тѫ) жила и ꙗка. и вел'ми често ѣзіе. И шнїи кои имаю тѣскіе прѣси често имѫ ѣзіе жила сѫ великwм(х) плаховтїю ѫ толикон сѣхотѣ ради колико тѣскотѣ прѣснѣ рад(и) : —

ЗДЕ ПОЧНЕТЪ СѢТ(Ъ) РАЗЛИЧЕНІА ЖИЛЪ МНОГѢИХ(Ъ) ВЕЩИ РАД(И) КОЕ НЕ ПРИЛАГАЮТЪ ИСПРОТИВ(Ъ) ІЕС(ТЪ)СТВА :

Разликѣю жилѣ многѣихѫ вещи ради кое не прилагаю сѫпротивѫ нс(тѫ)ства и wвѣ сѣ шнѣи вещи: ѫздѣх(х). ѣстїе. питїе. наипрѣкw игда нматѫ бити злѫ ѫздѣх(х), тада нс(тѫ) крѣщѫ и сѣхѫ. и шниго сѫтварает се жила честа и дебела понѣж(е) вѣси да ѫ лѣтѣ нс(тѫ) ѫздѣх(х) крѣщѫ и сѣхѫ, тѣре wтвори жилѣ || и ср(х)дце и шнаи злїи ѫздѣх(х) погнет(х) ѫ самїимѫ жиламѫ и того ради бие чеще. Жила ѫ зимѣ рѣдко ѣзіе и тѫн'кw. понѣж(е) стѣдѫ и влага и крѣвѫ бѣжитѫ wт(х) жилѫ ѫ ср(х)дцѣ, и затискѣют се в'се жилѣ. И того рад(и) нс(тѫ) рѣдка и тѫнка. И г(лаго)лѣтѫ Галїенw како можетѫ ѣзіти такои, вѣси понѣж(е) вещіе крѣви сѫтварает се ѫ зимѣ, и вещіе нс(тѫ) крѣщѫ и вещіе длга нощѫ нс(тѫ). И вещіе скоро можетѫ проѣкламати. И паки се чл(о)в(ѣ)кѫ не wпоти толикон ѫ зимѣ коликоп ѫ лѣтѣ и тогаи рад(и) чл(о)в(ѣ)кѫ вещіе wпрѣтилѣ ѫ [6а]

зимѣ. да егда нс(тѫ) такон, трѣбѣе да мѕ чеще ѣхіе жила и ыче. Нѫ г(лаго)лютѫ иппократѫ, трѣбѣси зимнїи прѣтили сѧтѫ и врѣщи. того рад(и) понеж(е) сѧтѫ жилѣ стисньте зимѣ ради. Занѥ вѣси да сѧ зимѣ сѫдень рѧке и ногѣ, понеж(е) шт(ъ) нїнѫ(х) вѣжи крѫвѫ зимѣ ради. и где нѣс(тѫ) крѫви мала имѫтѫ ѣхіти жила. да егда нс(тѫ) такон, право смо г(лаго)лали : —

Жила прѣмѣньет се ѥстїа ради, и питїа ради. И шт(ъ) много ѥстїа и питїа ѥне жила често, понеже стомахѫ(х) нс(тѫ) плѧнѫ, и неможетѫ пробавлѧти скорѡ. Занѥ видимо в'сакѫи д(х)нѫ егда нс(тѫ) ылѫ ч(ло)в(ѣ)кѫ ѣхіше мѣрѣ или пилѫ, не можетѫ словодиѡ поимати д(ѕ)хѫ къ себѣ, ни пѕстити надворѫ ни доврѣ г(лаго)лати, ни доврѣ ходити ѥстїа и питїа ради. И шт(ъ) тогаи сѫтварает се врѣщи(х) нс(тѫ)ствѫнїи д(ѕ)хѫ
[6б] и живштнїи. || И такожде прѣмѣньют се жилѣ шт(ъ) спанїа, понеж(е) многаци спи ч(о)в(ѣ)кѫ ѣще неж(е)ли потрѣбѣе и шт(ъ) многаи спанїа провавлает се. Нѫ егда провавлает се ѣще неж(е)ли потрѣбѣе сѣшит се нс(тѫ)ствѫна мокриица шт(ъ) великѫіе мокриие. и ср(ъ)дце гворитѫ и сѣши стомашню мокрию. и шт(ъ) тогаи сѫтварает се тѫнка жила. Понеж(е) вѣси да многаци спи ч(о)в(ѣ)кѫ выше мѣрѣ, и вѣдет(х) кошм(х) годѣ хали ношм(х) покриенѫ врѫхѫ ѕста, и егда провѣднт се хощет(х) видѣтиньѕи паро на хаминѣ кога мѕ изъшла изъ ѕста. И мнозыи сѣтѫ сѫждениї егда ѫстанѣтѫ шт(ъ) спанїа, стомашне врѣскиньѣ ради : —

И могаци прѣмѣньет се жила димшѫ ради. Занѥ егда нс(тѫ) димшѫ ѣще неж(е)ли потрѣбѣе, гниѣтѫ самїи междѕ сошм(х). и досаждаютѫ стомахѫ и ѥтрѣ, и горе. и того рад(и) вѣдетѫ жила плаха. И такожде ѫтварает се жила танка шт(ъ) многѡ вдѣкиїа занѥ ктѡ много вдитѫ не можетѫ доврѣ пробавлѣти, и шетае ѫ стомахѫ мокриица щтѣна, и того рад(и) вѣдет(х) жила тѫнка и рѣдко вние мокрииѥ ради. И такожде прѣмѣньет се жила залишна работаниаѕ ради. Понеж(е) егда работаетѫ ч(о)в(ѣ)кѫ ѣхіше мѣрѣ, в'се тѣкшо крене се. И како се тѣкшо
[7а] крене, такон крене се || и д(ѕ)шевнїи д(ѕ)хѫ, и нс(тѫ)ствѫнїи и живштнїи. нѫ ѣще крене се живштнїи д(ѕ)хѫ, неж(е)ли никдинъ. понеж(е) шт(ъ) великіе работѣ много прїемлет(х) ср(ъ)дце врѣскиньѣ и често тегли д(ѕ)хѫ къ себѣ и пѕща. и шт(ъ) чества тегленїа и пѕщенїа, ѣхіе жила често и плахѡ : —

И шт(ъ) покоѕ вѣдетѫ мала и покоина понеж(е) иматѫ нс(тѫ)ствѫнѕ врѣскинѕ и подобнѕ мокрию : +

ЗДѢ ПОЧНЕТЪ СѢТ(Ъ) ОНѢХЪ КОИ ЗЛОВОЛѢТЕСѢ САМІИ СѢТ(Ъ) СЕБѢ, ИЛИ КАРЯЮТ СЕ СЪ ДРѢЗѢМИИ :

Ѣх шнѣх(х) кон зловолет се самїи шт(ъ) себѣ, нл(и) карают се сѫ дрѣзѣми, или кою имают(х) жалостѫ нѫ любо, коѥ вѣдет(х) шт(ъ) сїнх. И шнан кои иматѫ зѕ волю сам(х) ѫ себѣ, имат(х) жилѕ честѕ и плаѕ. И шнїи кои сѕ сождити, имаю жилѕ ыкѕ и дебелѕ. И да знашѫ егда ч(о)в(ѣ)кѫ сождит се велика мѕ врѣскина догнет(х) ѫ ср(ъ)дце, и живштнїи д(ѕ)хѫ кренет се ѫхіше мѣрѣ, и не может(х) стоѧти ѫ нидѣмѫ мѣстѕ, нѫ прѣжит се ѫ жилам(х) далеко и мощно сѫгрѣтѫ крѫвѫ по жилаѫ, и доладит(х) нс(тѫ)ствѫном(х) д(ѕ)хѕ велике врѣскиньѣ ради. да егда нс(тѫ) такон право смо г(лаго)лали да мѕ вѣдетѫ, жила честа и плаха:

И аще расрѣдит се сѫ дрѣгѣнм(ѫ) чл(о)в(ѣ)кѡм(ѫ), трѣбѣ да вичє карѧвши се сѫнимѫ, и wт(ъ) оногаи виканіа и зловолиєніа трѣбѣ да размѣтит се емѣ д(ѣ)шевнїи д(ѣ)хъ кои ѫ мозгѣ прѣкѵика. и wт(ъ) тога размѣтит се ис(тъ)ствѫнїи д(ѣ)хъ кои ѫ ѵтрѣ прѣкѵива, и живѡтнїи || д(ѣ)хъ [7б]
кои ѫ ср(ъ)дцѣ прѣкѵива, и всє тѣлѡ размѣтит се и wноі размѣщєніе ходи по жилахъ, и того рад(и) бѣдет(ѫ) јака жила и дєвєла. понеж(є) трѣбѣ да работа ср(ъ)дцє и плюща тєгленіа рад(и) хлада ѫ себѣ. понеж(є) не можетъ тєгленти на нд[и]нѫ кратъ лихо често тєгли и того ра(ди) бѣдет(ѫ) жила честа. и wт(ъ) весєліа, оноі движеніе ср(ъ)дца, не г(лаго)лет се зло, понеже движет се wт(ъ) сѫгрѣканїа ис(тъ)ствѫнаго д(ѣ)ха. ѫ под(о)кно сѫгрѣкѵи того рад(и) бѣдетъ жила крѣва и плѫна, понеж(є) помагают(ѫ) .д. вещи. Прѣвонс(тъ) д(ѣ)шевнїи д(ѣ)хъ, кои wкрѣпи в' се жилѣ дрѣго ис(тъ) живѡтнїи д(ѣ)хъ кои весєли в' се жилѣ и проходѣ, и чланокѣ трєтїє ис(тъ)ствѫнїи д(ѣ)хъ кои сѫгрѣкетъ ср(ъ)дцє под(о)бнїим(ъ) законѡм(ѫ). четврѣто ис(тъ) крѣвѣ сама wт(ѫ) себѣ коіа храни и wкрѣпи.—

И тоган рад(и) г(лаго)лютъ иппократъ, често к(є)сєліє wтлѫсти месѡ. да вгда ис(тъ) такои, право смо г(лаго)лали, зане wт(ъ) весєліа бѣдетъ жила крѣва и плѫна: wт(ъ) жалости бѣдет(ѫ) жила рѣдка и мала и слаба. того рад(и) вгда ис(тъ) ч(о)в(ѣ)кѣ жалостнѣ ср(ъ)дцє мѣ ис(тъ) затворено и ис(тъ)ствѫнѣ ис(тъ) крѣвнина wслабѣла и такожде ис(тъ) wслабѣлѫ д(ѣ)шевнѫі д(ѣ)хъ кои ѫ мозгѣ прѣкѵика и живѡтнїи д(ѣ)хъ кои ис(тъ) ѫ ср(ѫд)цѣне имат(ѫ) добрѣ храні затворенїа ср(ѫ)д(ѫ)чнаго ради. Понеж(є) вгда не имат(ѫ) ср(ъ)дцє добрѣ храні, тадаи ис(тъ) живѡтнїи д(ѣ)хъ мал(и) и рѣдкъ и слабъ да вгда ис(тъ) такон право смо г(лаго)лали: Понеж(є) || вгда ср(ъ)дцє естъ слабо ис(тъ) и [8а]
жила и рѣдка и мала и wт(ъ) страха бѣдетъ жила како мравницїи. понеж(є) вгда почнетъ вѫіти страх(ѫ), живѡтнїи д(ѣ)хъ почнет(ѫ) изгѣбити шкостъ, и ср(ъ)дцє почнет се затворѫдити, того рад(и) чинит се жила под(ѫ) прѣстмїи како мравницїи. И вгда много врѣмє дрѫжит(ѫ) wнаи страх(ѫ), жила бѣдет се стрѣсала, и бѣдет(ѫ) мрѫшава понеж(є) не имат(ѫ) храні wдавна и вгда пипаш(ѫ) жилѣ, ник(ѫ)дѫ ю не можеш(ѫ) добрѣ сѣдити, єре сѡ стрѣса: —

ЗДѢ ПОЧНЕТ(Ъ) КАКО СѢТ(Ъ) РАЗЛИКЪІИХ(Ъ) БОЛѢСТИ РАЗЛИКО ЖИЛѢ БІЮ:

Ѫ разликѵиїх(ѫ) болѣстѣх(ѫ) разлико жилѣ бію. напрѣкѡ вгда ч(о)в(ѣ)кѣ лежитъ ѫ шестрои wгньци wнїи димовѣ врѣщи бѣд(ѣ)тъ кънѣтра, и того ради бѣдет(ѫ) жила великаа и честа. И аще wнїи димовѣ бѣд(ѣ)тъ стѣдени и wнаи wгнѫща бѣдет се сѫтворила wт(ъ) настѣда, жила мѣ бѣдетъ мала и рѣд'ка. И аще бѣдетъ wгница гнѫіла, и онаи гнилостъ бѣдетъ дошла wт(ъ) вр(ѣ)кинѣ, дебела бѣдет(ѫ) жила и плаха, ѫ не честа. Понеж(є) wгница гнила нѣс(тъ), шестра, ни прѣшестра, тѫчїю, иматъ димовѣ дебелѣ кои затворѣ жилѣ и проходѣ. и wт(ъ) онѣѫ(ѫ) димѡвѫ дебелаїнѫ сѫтворит се жила дебела и пакѕі wнаи гнилостъ сѫтваретъ тѣгѣ велинѣ и wт(ъ) нѣкі тѣги сѫтворит се плаха жила. И како смѡ рекли рѣдко бие, ис̃ затворенѣ жилѣ и доц'кна межет(ѫ) поки ѫ нимѫ живѡтнїи д(ѣ)хъ. И ѫ перїплевмиїа много често биетъ жила, и нѣс(тъ) многѡ тѫника || того рад(и) често бие. Понеж(є) wнаи болѣстъ сѫтварает се [8б]

wт(ъ) остр҃ѣх(ѫ) димшихъ, и к'сегда егда тегнитъ чл(о)в(ѣ)ка д(в)хъ къ себѣ, болитъ его въ лѣвои 'странѣ и ср(ъ)дце имать досажденїе wт(ъ) того, и того ѓад(и) бѣдет(ъ) жила слаба wт(ъ) досажденїа ср(ъ)дцѧ. И бѣдет(ъ) емѹ честа wт(ъ) остр҃ихъ(ѫ) димшихъ :.

ЗДѢ ПОЧНЕТ(Ъ) СѶТ(Ъ) СЪТКОРЕНІѦ ЖИЛѢ КЪ ПОЧЕТЪКЪ БОЛѢ ВЕЛИКІЕ И ЧЕСТЕ :

Такожде сътваряет се жила велика и честа. И егда бѣдет(ъ) болѣстъ повекы и крѹкина, сътваряет се жила повенкю и поплаша. И егда болѣстъ скоренит се тадаи бѣдет(ъ) жила wпъ повенкы и поплаша. И егда болѣстъ пошманка, и жилѣ пошманка и плахости въ нѣс(тъ) въ в'сакои болѣсти. И въ кожи бѣдетъ казати немш. Егд(а) нс(тъ) чл(о)в(ѣ)къ въ почетъкъ болѣсти wт(ъ) огнице, жила така бѣдетъ аще бѣдетъ много болѣсти вънѹтра. И аще бѣдетъ мала болѣстъ вънѹтра, трет҃ї д(ъ)нъ надаи се потї и прѣжде неж(е)ли догнетъ потъ на два часа или на три велми бѣдет(ъ) емѹ жила плаха, понеж(е) wгнична мѹ крѹкина бѣдет(ъ) вънѹтра коа рѣвет се съ нс(тъ)ствшм(ъ). И аще бѣдет(ъ) прѣмогла нс(тъ)ство онѣи крѹкинѹ, потомъ бѣдетъ емѹ шнаи часъ, бѣдет(ъ) жила помана. И аще(е) прѣможе крѹкина нс(тъ)ство, жила мѹ бѣдет(ъ) еще плашева. и строах(ъ) нс(тъ) да мѹ не догнет(ъ) потъ до. в. го д(ъ)не или до седмаго въ егда догнет(ъ)
[132a] емѹ потъ тои глаголет се помѧнканїе болѣсти. И аще догнетъ || емѹ шнаи болѣстъ wт(ъ) гнилости, или бѣдетъ потъ или не бѣдет(ъ) никогда не бѣдетъ емѹ добра жила догде не wчистит се шнаи гнѧлостъ коа и вънѹтра. Понеж(е) аще бѣдет(ъ) велика крѹкина крѣди ти хощетъ онаи гнилостъ вънѹтра и шнїи димовѣ поки хоте по жилах(ъ). И аще мѹ бѣ дошла зима, стомах(ъ) не бѣ могла крѣти ни малш. И хотѣ шнїи димовѣ примрѣзнѹти, и того ѓад(и) хощетъ емѹ бѣти жила зла : +

ЗДѢ ПОЧНЕТЪ СѶТ(Ъ) ПИПѦНІѦ ЖИЛЪ ЕГДѦ ИМАТЪ ЧЛ(О)В(Ѣ)КЪ СѢСТРѢ СѢГНИЦѢ, ИЛИ ПРѢОСТРѢ :

Кто лежитъ wт(ъ) огнице, любо бѣдет(ъ) остра любо прѣшстра, швѣмъ законшм(ъ) трѣбѣе да пипаш жилѹ. И наипрѣво постави емѹ. д. прѣсте на жилѹ. и аще вид(и)шъ да е жила плаха, и така и девела и честа. и видиш(ъ) да се wн(ъ) не мѣша, немои мѹ сѣдити потъ. И аще вид(и)шъ да се wнъ мѣша и нѣколико имат(ъ) тѣгк, сѣди мѹ потъ до второго дне. И аще видишъ да се мѣша моцно, и не наидетъ мѣсто где хощет(ъ) стоити, онаи мѹ д(ъ)нъ сѣди потъ. И аще вид(и)шъ да мѹ не догнет(ъ) шнаи д(ъ)нъ пот(ъ), пазѣ имат ли нѣколико бѣцанїе въ трѣбѣхъ. И нс(тъ) ли прошлш
[132б] что wт(ъ) нѣга здола. или аще се нст(ъ) || дрѣжала въ нѣх(ъ) кѹда, и нѣс(тъ) ю помогла пѣстити, ил(и) аще имать ѯохади и идетъ крѣвъ из нѣнѣх. Или аще блюе често, и не можетъ дрѣжати что ѣстъ или аще имать крѣви теченїе здола. Или аще болитъ его моцно чрѣво. И сїе бѣлѣге въше писанїе в' се трѣбѣе гѣдати и испитовати, аще бѣдет(ъ) нѣкъи wт(ъ) нїнѣх въ нѣкоем(ъ) чл(о)в(ѣ)кѣ, нѣс(тъ) чѣднш, и бѣдет(ъ) емѹ врѣла жила, и аще не догнетъ емѹ потъ нѣс(тъ) велико чюдш. Нъ аще не бѣдетъ ималъ wт(ъ) онѣхъ бѣлѣгъ више писанихъ ни единога, и бѣдет(ъ) емѹ жила врѣла како сию сѣвѣше писали, вѣше его сѣди на смрѣт(ъ) неж(е)ли на живwтъ : +

ЗДЄ ПОЧНЄТЪ СѲТ(Ъ) МЫШЛІЄНІЯ ЄГДА ПОГІЄТЪ ВРАЧЪ КЪ БОЛНѢ ЧЛ(О)В(Ѣ)КѢ :

Єгда погнет(х) врачь къ болнѣ чл(о)в(ѣ)кѣ, да гл вида, трѣбѣ да мнїсли коимь закономь лежи. и да мнїсли нс(тъ) ли старъ или младъ. и да мнїсли какво є врѣме. и тои мнїсливши бѣдетъ его могль сѣдити какка мѣ є жила. И єгда жилѣ пипаш(х) немои на шнои часъ снимити рѣкѣ. догде не расмотриш въ се потьнъко. И аще под(х) прьсти здраетъ жила. і. крат(х), и потом(х) здраетъ .и. крат(х). и потом(х) ю не чѣеши под(х) прьстмїи, тои г(лаго)лет се мьны жила, понеже на мане доходи и такван жила смр(х)тнїи вѣлѣгъ каже. И аще не ѣсіе до шсмь кратъ и потомь ю чѣеши. аще не кратит се на прьвїи вѣлѣгъ зл̈и, добрш || каже [133a]
понеж(є) кажет(х) да єкилш нс(тъ)ствш трѣдню и мѣчно шт(х) болѣсти, и пакы се є почедш помагати и шкрѣпити : — Мы врачевѣ пипамо жилѣ да бѣдемо могли познати из далека къ малѣ мѣстѣ болѣстъ. и да бѣдемо познали коя нс(тъ) кратка жила и коя нс(тъ) длъга. Єгда поставимо .д. прьсти на жилѣ, колико ю вещє кратѣ пипамо вещь бѣдетъ и ыча, и тои г(лаго)лет се длъга жила, понеж(є) помагаютъ ю в'сѣи д(ѕ)ховѣ и шкрѣпѣ. Кратка жила г(лаго)лет се, єгда поставивши .д. прьсти на ню, и нагнш(х) ю кинѕ кон(х) длани повещѕ и къ лактоу в'се маню. Таккан жила каже да ю д(ѕ)хови не помагаю ни нс(тъ)ствш. И в'сакыи д(х)нъ бѣдетъ свѣ хоугы. И шт(х) овѣи малѣ жилѣ раздѣлет се двѣ. єдна г(лаго)лнет се мишїа шпаш, дрѣга г(лаго)лет се каркатемна. Мишїа шпаш г(лаго)лет се, понеж(є) мишїа шпаш нс(тъ) згора девела а къ краю свѣтлы. Такка нс(тъ) сїа жила, понеж(є) поставивши врьхъ ние. д. прьсте и под(х) прьвѣмь прьстом(х) чюеш'ю нѣколико, и под(х) дрѣгим(х) поман'ма, и под(х) трѣтїем ще поман'ма. И под' четвртѣмь велми малш, или нималш. И такван жила кажетъ сьмрьтъ, понеж(є) кажет(х) да сѣ ослабѣли в'сїи д(ѕ)ховѣ вел'мїи и нс(тъ)ство. нъ єгда бнет' нашпако, велми добра нс(тъ). понеж(є) кажетъ єгда ю пипаш къ лактѣ свею ычю
шврьтаеши. того || рад(и) понеж(є) жнвштнїи оукрѣпил' се нс(тъ) и нс(тъ)- [133б]
ствш. И она дрѣга жила коя кара, како лѣкъ нс(тъ). того рад(и) тъі врачю поставн ѕмь въ мое рѣчи да се не прѣкарнш. понеж(є) тїе дахъ Б(ог)ъ много знати. не толнкои твое добродѣтѣли ради, колнко своего м(и)л(о)ср(ъ)дїа рад(и). Єгда погнеш(х) чл(о)в(ѣ)ка видѣти, напрьво внждь шт(х) него ср(х)д(х)чнїимь законшм(х). Понеж(є) сѣтъ мнозїи врачевѣ кои пипаю жилѣ, и по жилѣ не могѣтъ познати ница, и не хаш за чл(о)в(ѣ)ка, нъ тъі немои такон чинити, тъчїю аще не можеши познати по жилѣ, а тїи гледан водѣ : —

ЗДЄ ПОЧНЄТЪ СѲТ(Ъ) ГАЛІЄНОВА КАЗАНІЯ КАКО БЪІЄ ЖИЛА ПО .Д. ЗАКОНѢ :

Четнри соутъ различїа в'сѣмь вѣлѣгшм(х). Галїенш нс(тъ) нас(х) навчилъ како можемо познати болести и отоке. и биенїе кое сътварает се шт(х) главѣ до ногъ. И что смо рекли за болѣсти болестъ познавает се по жилѣ омрьшавленїа рад(и). и плаҳости рад(и), и девелости рад(и). Понеж(є) г(лаго)лнтъ ннпократ(х) фїлософъ. такои шмрьшавѣ жилѣ шт(х) досажденїа ср(х)д(х)чнаго, како добитъкъ шт(х) зле пше. Понеж(є)

ѥгда нс(тѫ) ср(ѫ)дцѣ досажденїе. тадаи нс(тѫ) и жилами досажденїе. заи҃е ср(ѫ)дце послетѫ живштнїи д(ѕ)хѫ по жилаѫ' и по чланшкѣхѫ да хранитѫ нс(тѫ)ств'нѕ нрѣкинѕ. И такожде ктра послетѫ всѣ .д. нс(тѫ)-ствѣ. крѣкѫ флегмѕ. колерѕ. маланхолїю. и сѫ ними послет(ѫ) нс(тѫ)-ствѣхнїи д(ѕ)хѫ кои сѫ инмїи храни заѥдно ѥсѣ тѣлш. и шт(ѫ) шнѣхѫ.
[134a] д. хѫ нс(тѫ)ствѫ, дв҃ѣ кажѕт(ѫ) водѕ|| и дв҃ѣ жилѕ. жилѕ кажет(ѫ) крѣв(ѫ) и флегма. кои хране ср(ѫ)дце. И колѣра и маланхолїа кажѕтѫ водѕ. Нѫ и(ы)на трѣбѣ да г(лаго)лѣми шт(ѫ) жилѫѫ. И ѥгда ѕспишемо шт(ѫ) водѫ, хощемо казати ѥкѣлѣгѥ ихѫ. И г(лаго)лю ти шт(ѫ) жилѣ трѣбѣ да знаш(ѫ), три вещи. Напрѣво трѣбѣ да знаш(ѫ) понѣже ни ѥдинѫ врач(ѫ) нѣс(тѫ) на свѣтѕ, кои може то познати сласма болестѫ по жилѣ. нѫ трѣбѣ да сѥ домѣшла. И аще может(ѫ) познати по жилѣ к'сѣ они болестѫ, а шнѫдан нѣколико. Дрѣго трѣбѣ да знаш(ѫ) кѫква ѣздетѫ шнан жила. Трет҃їе трѣбѣ да знаш(ѫ) кѫ мало врѣмѣ какѥ ѥкѣлѣгѥ имаю и шт(ѫ) ѣзда догю. И аще такон чиниш(ѫ), всегда ѣздеших ѥкрокан(ѫ) межда врачеви : +

СѪТ(Ъ) ЖИЛЪ СМО Г(ЛАГО)ЛАЛИ НѢКОЛИКО. НЪ СЪДА ТРѢБѢ ДА ЕНДИМО КОЛИКО СѪ И ЗАЧТО СѪ, И ПО КОЛИКО НХ(Ъ) ТРѢБѢ ЗАКОНЪ СѢДИТИ :

Г(лаго)лали смо нѣколико что ѥ жила. и(хі)на трѣбѣ да ендимо колико сѫ и зачто сѫ, и по колико нх(ѫ) закон(ѫ) трѣбѣ сѣдити. Мнозѣи г(лаго)лютѫ малш, и мнозѣи много. нъ шнїи кои сѫ правїи фїлософи г(лаго)лютѫ, да нс(тѫ). дї. жилѫ по главнїихѫ(ѫ) кое трѣбѣ, сѣдити какве сѫ. И дв҃ѣ сѫ конмѫ потрѣбѣ да, имѫ видиш(ѫ) ѥкѣлѣгѥ чекавшїи нхѫ. И шт(ѫ) онѣхѫ шсмѫнадесѣте шсмѫ глѣдет сѥ по .д. начинѣ. Прѣво глѣдит сѥ спротивѫ како крѣнет сѥ жила. Дрѣго глѣдаи мѣсанкши шинѕ или тѣскотѕ проходшм(ѫ) жилѫнѫим(ѫ). Трет҃їе трѣбѣ да сѥ глѣда, спротивѫ дїашколен(ѫ), и шишколен(ѫ). Четврѣто трѣбѣ да глодамо и спротивѫ что видимш шчима, да сѣдимо что не видимо очима. И шнѣи
[134б] ||две что сам(ѫ) рекѫ напрѣво трѣбѣ да нх(ѫ) глѣдашѫ ѥлми мѣдрїимѫ законома.Того ради смо рекли да га ѥлми мѣдрїимѫ законшм(ѫ) глѣдашѫ. понѣже трѣбѣ да глѣдишѫ комна где лежи. Заи҃е сѣтѫ мнозїи колнїи, кои самїи шт(ѫ) малш колѣсти чинетѫ много своим(ѫ) заїимѫ законшм(ѫ) ѣстїемѫ и питїемѫ, и дрѣгѣими злими шбѣчаими. И дрѣзїи сѣтѫ кои своим(ѫ) добрїимѫ законома питїемѫ и ѣстїемѫ шт(ѫ) ѥлике колѣсти чине малѕ колѣстѫ. И шнѣм(ѫ) кои сѥ чѣваю два закона трѣбѣ глѣдати. прѣш трѣбѣ глѣдати како ѣзіе жила, мощно ли или малш. ѣые ли сама шт(ъ) себе, или шт(ъ) нс(тъ)ства. И аще ѣъіе сама шт(ѫ) себѣ, по .г. законѣ трѣбѣ да сѥ глѣда. аще ѣзіетѫ длѣго. дрѣго трѣбѣ да сѥ глѣда ѣзіет ли широко. трет҃їе трѣбѣ да сѥ глѣда аще ѣзіетѫ глѣбоко. Что смо рекли да глѣдамо коиѫ нс(тѫ) длѣга, сїю трѣбѣ глѣдати по. г. законѣ. Прѣш трѣбѣ глѣдати аще ѣзіе длѣго. Дрѣго трѣбѣ глѣдати, аще ѣзіе рѣдко. Трет҃їе аще ѣзіе под(о)бнш. и сїимѫ законшм(ѫ) хощеши познати, постави .д. прѣсте на жилѕ. И аще ю чюеших под(ѫ) к'сѣмїи прѣстѣмїи ѥдналѕ, длѣга жила нс(тѫ). И аще поставиших .д. прѣсти на жилѕ и под(ѫ) к' сакѣимѫ прѣстомѫ чѣеш(ѫ) сѥ помаю, можеш(ѫ) рещи да нс(тѫ) кратка жила: И аще ю чѣших под(ѫ) дв҃ѣма прѣсти повещѕ.

и под(х) дѣкма поминю, можеш(х) сѣдити да нс(тх) под(о)бна. Дългѫ
жилѫ смо рекли, понеж(е) сътворит се wт(х) живѡтнагѡ || д(ѕ)ха и прѣжит [135a]
се далекѡ. Кратькѫ жилѫ смо рекли понеж(е) сътварает се wт(х) живѡт-
нагѡ д(ѕ)ха егда не иматх доброѫ wт(х) нс(тх)ствиньк крѣкиньк, и того
ради не может се прѣжити. Срѣдню смо жилѫ рекли, понеж(е) сътварает
се wт(х) живѡтнаго д(ѕ)ха кои се храни под(о)бнѡ. И виѕи кою смо рекли
да кѡе широко, тръкѣе да ю гледамо по. г. законѣ. Прѣво тръкѣе да ю
гледамо кѡе ли широко. Дрѣго тръкѣе или ѕѣка и шстра. Третїе тръкѣе
да гледамо, нс(тх) ли под(о)бна. Широкѫ потръкѣе да гледамо, поставѡ-
ши врхх(х) нѣ ѕ прѣсте и аще чюеш подх(х) прѣстми мѣгкѫ, и широкѫ
како перинщѫ, можеш сѣдити да е широка жила. И аще поставивши
.д. прѣсте на жилѫ видиш, да вѣдетх пѡд(х) в'сѣкмїи прѣстмїи остра
и ѕѣка, можеш(х) сѣдити да е ѕѣка жила. И аще поставишх на жилѫ.
.д. прѣсте, и чѧшх ю пѡд(х) в'сѣкмїи прѣстмїи под(о)бнѫ, можеш(х) сѣ-
дити да е срѣд'ня жила. Широка жила сътварает се wт(х) нс(тх)ствиньк
мокрине под(о)бнѣ, кои прѣжит се по жилахх и напльнитх нхх, и того
рад(и) вѣдетх широка жила како смо рекли. Жила ѣска и остра, сътва-
рает се wт(х) сѣхотѣ кои затискѣе жилѣ и нашстрїи. Срѣдня жила
сътварает се, егда сѣхота мѣшает се с мокринѡм(х). Глъбока жила гле-
да се по .г. законѣ, ѥх прѣтилѣхх чл(о)в(ѣ)кѡх(х). и по два, ѥх прѣша-
дїихх || чл(о)в(ѣ)цѣх(х). Ѥх прѣтилїих(х) чл(о)в(ѣ)цѣх(х) тръкѣе да [135b]
вѣдет(х) по нс(тх)ствѫ глъбока. Нх аще вѣдетх тхи'ка и плаха, да знашх
ѳре мало нс(тх) wт(х) подобне мокрини, и крѣкина мѫ нс(тх). И аще
вѣдет(х) танка и редко бие, мокрина нс(тх) велика : —
И прѣшавѫ жилѫ тръкѣе гледати по два закона. аще жила ѕѣѕѣе глъ-
бокѡ, кажетх да га е шставила нс(тх)ствина крѣкина, и под(о)бна мо-
крина, длъге болѣсти ради и слабости. И аще биетх велми надворх, ка-
жетх да нс(тх) ѥх почетѣкх болести и еще ѭка аще и прѣшава нстх. Нх
ѭка жила и дебела, и плаха и честа любо вѣдетх ѥх прѣшавїихх чл(о)-
в(ѣ)цѣхх, любо ѥх прѣтилїихх, ѥксегда ю г(лаго)мютх фїлософїи великѫ
жилѫ. И еще тръкѣе да гледимо. г. жилѣ. твръдѫ, и мѣкѫ, и срѣдню.
Твръда г(лаго)лет се, егда, нс(тх) плъна. Мѣкка г(лаго)лет се, егда
нс(тх) праздна. Срѣдня г(лаго)лет се егда нс(тх) под(о)бна. Крѣкиа
жила г(лаго)лет се егда поставишх, д. прѣсте крѣхх нѣ, тѳре шсѣкашх
крѣвх и димовѣ под(х) ними. Стѫдена жила г(лаго)лет се, егда поста-
киш(х). д. прѣсте врхх(х) нѣ, и не шсѣкаш(х) крѣв(х) ни димовѣ, лнхо
како прѣтва нс(тх). Срѣдня жила г(лаго)лет се, егда пипаш(х) тѳре ю
нагѣшх ни много крѣкѫ ни много стѫденѫ. Крѣпа жила сътварает се
wт(х) нѣкое крѣкиньк, кои сътварает се междѫ ср(х)дцемх и междѫ жи-
лами, и wт(х) крѣвїи и wт(х) колерѣ. Стѫдена жила сътварает се wт(х)
маланхолїе, кою ходи по жилахх сх флешмѡм(х) и господѳе. Срѣдня
жила сътварает се егда ходит(х) крѣв(х) подовнѡ || сх флешмѡм(х) по
жилахх(х). И не господѳе нѡ, тхчїю крѣвх сх флешмѡм(х) : — [136a]

СѢТ(Ъ) ЖИЛѢ ѢДНЯКЄ И РѢДНЄ :

Жила иднака и редня, два рода иматх. Ѣдна г(лаго)лет се кѡртика.
Дрѣга г(лаго)лет се каждашорцина. Того ради г(лаго)лет се каждашорцина, понеж(е) егда поставишх. д. прѣсте на жилѫ тѳре ю пипашх

сфрква є дебела и колико веще пипаших къ лактъ, веще и танка и чинѣнь є како мишїа шпаших. Понеж(є) мишїа шпаш(ѫ) г(лаго)лет се латинѣскы кабдашоф'цина. И сїа иста жила иматъ. г. имена. напрѫво вгда пипаших жилъ кинъ кѡн(ѫ) дланы, и нагнѣших ю дебелъ, тои г(лаго)лет се дебела жила. Дрѹго. Вгда ю пипаш(ѫ) по срѣдѣ, и нагнѣших ю маню, тои г(лаго)лет се срѣдна жила. Трета вгда ю пипаш(ѫ) пониже и нагнш(ѫ) ю маню, тои г(лаго)лет се мала жила. И сїе .г. жилѣ вшше писанѣ, веами кѣде врачевѣ, понеж(є) кажѹтъ схрванїе крвкинѣ съ нс(тъ)ствѡм(ѫ), и прѣможенїе крвкинѣ нс(тъ)ствѡ. Дрѹга жила г(лаго)лет се кортика. того рад(и) понеж(є) можеш ю познати къ малъ мѣстъ и къ кратъ. Понеж(є) вгда поставиших .д. прѣсте на жилъ къ кдно мѣсто, и не вдет(ѫ) кднака шд(ѫ) в'сѣкми прѣсти, инхо све потана, такоен жилѣ г(лаго)лютъ врачевѣ да иматъ крикинъ шт(ѫ) животнагѡ д(ѕ)ха, кои се не прѣжитъ по жилахъ колико вхі потрѣбовалш:

Такожде нс(тъ) нѣкхи рѡдъ шт(ѫ) жилѣ, коа г(лаго)лет се корнарина тере нс(тъ) како да ви смо рекли мишїа шпаших пониже колико шнѣи жилъ вхіше пипаш(ѫ) къ лактъ свею дебю хощеши наки. И такѣви жилъ
[1365] хвале | врачевѣ. Понеж(є) кажет(ѫ) да се живштхїи д(ѕ)хъ прѣжи по жилах(ѫ). И нс(тъ)ствѡ прѣмогло нс(тъ) крвкинъ : +

СѲТ(Ъ) РАЗЛИЧЕНІЯ ЖИЛЪ :

Жила коа нѣс(тъ) рѣдна ни єднака, много рѡдѡвк(ѫ) иматъ. пръва г(лаго)лет се капризаних. Дрѹга г(лаго)лет се мар'телинѣших. Третїа г(лаго)лет се, флѣтѣан'ших. Четврхта г(лаго)лет се, раможѣш(ѫ). Пета г(лаго)лет се шпаж'можѣш. Шеста г(лаго)лет се, шер'рїнѣших. Седма г(лаго)лет се, арквтѣших. Ѳсма г(лаго)лет се, вермикѣложѣших : +

ЗДЕ ПОЧНЕТЪ СѲТ(Ъ) КАПРИН'ЗШЪ. СИРѢЧ(Ъ), КОЗІЯ :

Того рад(и) г(лаго)лет се козїа, зане нс(тъ) како коза. понеж(є) нс(тъ) коза сама шт(ѫ) себѣ плаха и лег'ка. занеж многаци скочи двацы ѕ н(є)бо и третїемъ на землю. такоен чини жила. понеж(є) хощетъ ѕдарити двацы, дїашколен(ѫ) напрѣвѡ, нежели ѕдаритъ кдном(ѫ) шишколенъ: — Дїашколен(ѫ) г(лаго)лет се, егда нс(тъ) крѣхъ дебела тере є спнтосала. И дрѫжит се около ср(ѫ)дца бѣжавшїи шт(ѫ) жил(ѫ). и того рад(и) вхіетъ жила лагахнѡ. И сїе г(лаго)лет се дїашколен(ѫ). нъ многаци догнетъ нс(тъ)ствна крвкина и схрѹкетъ крѣхъ тере прѣжит се по жилах(ѫ), и того рад(и) вхіетъ жила доврѣ, и тои г(лаго)лет се шишколенъ. И того рад(и) г(лаго)лет се коза, пониже никогда не хощетъ поки вдрак, инхо кѣдъ плахѡ, и кѣдъ л'гкѡ. И тои г(лаго)лет се жила коа вхіе по дїашколен(ѫ), и по шишколенъ : +

СѲТ(Ъ) МАРТЕЛИНѢШ(Ъ) СИРѢЧ КОРАКИЦЪ :

Того рад(и) г(лаго)лет се коракицъ. понеж(є) вгда ѕдариш(ѫ) коракем(ѫ) моцнѡ на наковалїю, и шелакиш(ѫ) рѕкѕ, дрѹговїа хощет(ѫ) самъ ѕда-

рити, того рад(и) понеж(є) твръдо||мѣсто ис(тъ) и сѫхо где ѯдари. Тогаи [137a]
рад(и) г(лаго)лиет се онаи жила двапи ѯдараюки. понеж(є), шнаи жила
сътварает се шт(ъ) великиѧ сѫхотѣ и твръдости, коръвет се съ живѫ-
тныим(ъ) д(ѕ)хѡм(ъ) и ѕтвръдо ѣкіе. и толикон шко ѣкіе, како не может(ъ)
ѯдарити нд'нъ крат(ъ) инхо два кратъ. И таквои жилѣ можемо рещи да
иматъ вещѧ дїашколен(ъ), неж(є)ли шишколенъ : +

ЗДѢ ПОЧѢТЪ СѢТ(Ъ) РАЗЛИЧЕНІѦ МАРТЕЛИНѪШЪ И КАПРИ-НѪШЪ, СЪРѢЧ(Ъ), СѢТ(Ъ) КОРѦКИЦѦ, И СѪ КОЗІѢ :

Ѣъ капринѫшъ наипрѣво ѣгда ю нагиеш(ъ), нагиеш(ъ) ю малѧ. и потомъ
ю нагиеш(ъ) свѣ вещѧ. Ѣъ мартелинѫш(ъ), наипрѣво ю нагиеш(ъ) шкѧ, и
потомъ свѣ мано. нъ прѣвѡ да г(лаго)лемо шѣкма трѣбѣ зазрѣти.
Понеж(є) капринѫш(ъ) кажетъ нечисто здравїе, и дахгѧ болестъ.
И мартелинѫш(ъ) кажетъ великѫ сѫхотѧ, и великѫ теготѧ въ пѫщенїю
д(ѕ)ха живѫтнагѡ по жилахъ. и въ прѣмененїю жилахъ : +

СѢТ(Ъ) РАМОЖѪШЪ, СЪРѢ(Ъ). ГРАНИЧАТѦ :

Того рад(и) г(лаго)лиет се граничата, понеж(є) како дрѣвѡ иматъ гране
сѣмо и тамо, таквои ѣ шнаи жила коы нѣ с(тъ) иднака. понеж(є) ѣгда
ю пипашъ, чюешъ ю сѣмо и тамо, и горѣ и долѣ, тѣкмо да ши догиет(ъ)
малахно досажденїа, не может(ъ) врачъ рещи таквои мѫ ѣ жила. Въ того
рад(и) смо рекли, теки да знамо шт(ъ) ца сътворит се. И да знашъ, любо
бѫдет(ъ) тлѣстъ чл(о)ѣ(ѣ)къ, любо мрѣшав(ъ). Ѣгда мѫ пипаш(ъ) жиле [137б]
коы и шт(ъ) сдвѣше писанна. да|| знаш(ъ) врѣ живѫтнїи д(ѕ)хъ не идетъ
по право по жилѣвовѣхъ жилнхнх(ъ), инхо чини такои како мѣховѣ ко-
вачнїи ѣгда сѫтъ раздрѣти на много мѣста, и хотѣ дѫхнѫтї нимїи, нѣчто
идетъ по цѣви и нѣчто сѫ мои тамо кѫдѣ и раздрѣто. И таквои жилѣ
зазираю врачевѣ. Понеж(є) кажетъ не правѡ пробавленїе. и живѫтнїим(ъ)
нѫховѡм(ъ) мѫченїе. Того рад(и) понеж(є) сѫ(ъ)дце не възимает(ъ) къ
себѣ храня тѣкмѡ. тере пѫща д(ѕ)хъ и прїимат(ъ) къ себѣ и спротивъ
храньѣ: +

СѢТ(Ъ) ШПАЖМОЖѪШЪ, СЪРѢЧЪ НАПѢТѦ:

Того ради г(лаго)лиет се шпажможѫш(ъ), понеж(є) ѣгда пипаш(ъ) жилѫ
нагиеш(ъ) ю напетѫ, и тан'къ и сѫхъ. И хощеши прашати болна, може ли
кренѫти рѫками и ногами, или любо самъ совѡм(ъ) кренѫти. и аще ти
реч(є) не могѫ нисам(ъ) кол'нъ да знаш(ъ) врѣ имат(ъ) шпажмѡ. ш'пажмѡ
сътварает се шт(ъ) велике и залишнѣ сѫхотѣ без мокрине, коы сътворит
се шт(ъ) в'сѣхъ четирѣхъ ис(тъ)стех:

ПРИТ'ЧѦ :

Ѣкси понеж(є) ѣгда изъкадиш(ъ) чрѣвѡ шт(ъ) брава. и поставиш(ъ) да
се сѫши, ѣкакѣи д(ъ)нѫ бѫдет(ъ) таие и ѫже, и терхге, такои сѫ шнѣи
жилѣ въ чл(о)ѣ(ѣ)кѫ ѣгда имат(ъ) залишнѫ сѫхотѫ и трохги. понеж(є) не

имаютъ ис(тъ)ств(ъ) нѣю мокрию чим' ѣхѣвнае широке и влажнѣ, и мек'ке и не можетъ доки къ ним(ъ) крѣкя да ихъ храни и того рад(и) не может се чл(о)в(ѣ)къ кренѣти, понеж(е) стоитъ напетъ како лѣкъ : +

СѢТ(Ъ) ФЛѢТѢЯНШ(Ъ), СЪІРѢЧ(Ъ), СѢТ(Ъ) СЛѦШОВИТѢ :

Того рад(и) г(лаго)лет се слановита, понеж(е) како морѣ чини слановѣ
[138a] ега ис(тъ) вѣтрѣ, такон чинит(ъ) сїа жила слановѣ || по прѣстїи, множства мглѣнїихъ(ъ) и водѣнихъ(ъ) димшѣ(ъ) ради, кон ходе кѣдѣ семо. кѣд(ъ) тамо. и того рад(и) г(лаго)лет се слановита : —

СѢТ(Ъ) ШЕРРИНѢШ(Ъ) СЪІРѢЧ(Ъ) ПИЛОВИТЯ :

Того рад(и) г(лаго)лет се пиловита, понеж(е) на пилѣ междѣ иднемъ зѣб'цемъ и междѣ дрѣгимъ(ъ) шѣпина ис(тъ). такон ис(тъ) egда пипашъ пиловитѣ жилѣ поставивши .д. прѣсте крѣхъ ие. под(ъ) иднѣмъ прѣстшм(ъ) кренет се, и под(ъ) дрѣзѣми. не кренет се или пшд(ъ) двѣма кренет се, и под(ъ) двѣма не кренет се. ил(и) под(ъ) иднѣм(ъ) ѣхіетъ ико, и под(ъ) инѣми слабо. или под(ъ) двѣма ѣхіетъ плахо, и под(ъ) двѣма доцкна. ил(и) под(ъ) двѣма ѣхіетъ глѣбокш, и под(ъ) двѣма высокш и того рад(и) г(лаго)лет се пиловита, понеж(е) къ пилѣ нѣс(тъ) ниидиѣ равниѣ. такожде и къ сен жилѣ нѣс(тъ) равнхиѣ. И егда такѣви жилѣ инд(и)шх, да знаш(ъ) зане се сѣтъ все. д. ис(тъ)ствѣ кренѣле, и всако шт(ъ) себѣ пѣща димъ, и кажет(ъ) свою ѣснлостъ. и играю в' са заидиш, по жилахъ и по членшвѣкхъ, нх не могѣтъ играти равнш, понеж(е) крѣкина плахѣ жилѣ сътваратъ. и мокрины слабѣ жилѣ сътваратъ и дебелѣ. и сѣхота тан'кѣ жилѣ сътварает и сѣхѣ и честъ. И стѣд(ъ) сътварает(ъ) шкѣ и трохдѣ : +

СѢТ(Ъ) ЯРКѢЯТѢШТЪ, СЪІРѢЧ(Ъ), СѢТ(Ъ) ЛѢКОВИТѢ :

Тога рад(и) г(лаго)лет се лѣковита, понеж(е) егда пипаш(ъ) четирмїи прѣстмїи, под(ъ) двѣма срѣдниема хощет(ъ) ѣхіти дебела. и под(ъ) кран-
[138б] ниматанка. и под(ъ) срѣдниема || хощетъ ѣхіти ѣхіешка, и пшд(ъ) крайниема глѣбока. Такван жила кажетъ да є дошло нѣколико сѣхотѣ на кран жилѣ. и шпетъ догнетъ под(о)ѣна мокрина, и напалнитъ нхъ шпетъ посрѣд(ъ) мокрине, и шпет(ъ) догнетъ сѣхота, и сътворитъ дебелѣ жилѣ. И аще нѣс(тъ) мокрине. и аще не кѣдетъ дошла сѣхота анхо тан'ка мокрина не кѣдет(ъ) жила глѣбока анхо тан'ка: +

СѢТ(Ъ) ВЕРМИКОЛѢЖОШ(Ъ). СЪІРѢЧ(Ъ), КРѢВОВИТЯ И ТѦКОЖДЕ ІЕСТ(Ъ) ДРѢГЯ КОИ Г(ЛАГО)ЛІЕТ СЄ ЄЦѢСЄЖѢМ(Ъ), СЪІРѢЧ(Ъ) КОИ ЗѦЛИШНЄЭ КЪІЄ :

Єдинки дѣк жилѣ кѣде врачевѣ. понеж(е) егда пипаш(ъ) жилѣ, и кѣдет(ъ) гнизала под(ъ) прѣсти како мравнщїи. кажет(ъ) залишнѣ слабостъ. И ецѣшжѣм(ъ) кажет(ъ) залишнѣ крѣкинѣ. и велико р'ванїе междѣ ис(тъ)ствшм(ъ) и междѣ колѣстїю: —

СЭТ(Ъ) ПРЄМОЛОЖЬШ(Ъ), СЪЫРѢЧ(Ъ), ТРЄСЄВНТЯ :

Того рад(и) г(лаго)лет сє трєсшвнта. понєж(є) догнтѣ нѣкыі стѣдєнѣ
днмѣ и ходнтѣ по жнлаѣ(х). и чнннтѣ бѣгати крѣѣ и нс(тѣ)ствнѣ кр8-
кнн8 шт(х) жнлѣх. и жнлѣ сѣтрѣсают сє, якож(є) чл(о)в(ѣ)кѣ сѣтрѣсает
сє зхнмѣ вгда нс(тѣ) обнажен(х) : +

5) СПИС О ДИЈАГНОСТИЦИ ОБОЉЕЊА ПРЕМА ПРОМЕНАМА У МОКРАЋИ

ЗДЄ ПОЧНЄТ(Ъ) СѢТ(Ъ) ПОЗНАНІЯ БОЛѢСТИ ПО ГЛЕДАНІЮ ВОДѢ.

Нѫ напрѣкѡ почнет(ѫ) г(лаго)ланіѥ wт(ѫ) четирѣхъ(ѫ) ес(тѫ)ствѣ. + Сѫзижинѣ Б(о)гъ сѫтвори чл(о)в(ѣ)ка wт(ъ) четирѣхъ ес(тѫ)ствѣ wт(ѫ) земліе. wт(ъ) водѣ и wт(ѫ) огня. и wт(ѫ) вѣтра. Земліа сказѣетъ малан-холію. вода сказѣетъ флегмѫ. wгнь сказѣет(ѫ) колерѫ. вѣтръ ска-
[139a] зѣетъ крьвь. того рад(и) трѣбѣ искати || нѣкіи бѣлѣге како хоцемо познати wнѣки болѣсти вънѣтрьніе. по wнѣхъ бѣлѣзѣхъ кои кажѣт се изънѣтра надворѣ. И фїлософїи, искали сѣтъ многѡ, и нѣсѫ могли вѣце наки, ниѯо два бѣлѣга истѫпила. Єдно ес(тѫ) жила, дрѣго ес(тѫ) вода. wт(ѫ) жилѣ смѡ (глаго)лали. н(ѫ)ша трѣбѣ да г(лаго)лемо wт(ѫ) воде:

СѢТ(Ъ) ПОЗНАНІЯ ЧТО ЄС(ТЪ) ЧЛ(О)Б(Ѣ)ЧЯ ВОДА :

Напрѣкѡ трѣбѣ да знамо что ес(тѫ) чл(о)в(ѣ)ча вода. дрѣго трѣбѣ да знамѡ по колико се закона хоцемо домишлати. трєтїе трѣбѣ да знамо какво є лице и како хоцемо сѫдити, четврто, по колико се закона може прѣмѣнити. пето, да гледамо коя ес(тѫ) болша. шесто, трѣбѣ да знамо что каже в'сака вода. Напрѣкѡ трѣбѣ да видимо что ес(тѫ) вода. нѣкоторіи мноѕи что г(лаго)лѣетъ фїлософѣ Ѳеофил(ѫ) и Исакъ кѡда ес(тѫ) wцѣкдаюіе крьви и димшѣхъ. нѫ г(лаго)лѣетъ Ипократ(ѫ). аре ѣкі ниѯо wт(ѫ) крьвьі и wт(ѫ) димшѣхъ, вѣсегда ѣкі ѣкіла чрѣвена. нѫ вода ес(тѫ) wцѣкдаюіе wт(ѫ) в'сѣхъ четирѣхъ ес(тѫ)ствѣ wт(ѫ) крьви и wт(ѫ) колерѣ. и wт(ѫ) флегмѣ, и wт(ѫ) малан'холіе. Крьвь топла ес(тѫ) и мокроню имать. жлѫта жлѣч(ѫ), крьіца и сѫха. маланхолїа стѫдена и сѫха. флегма стѫдена и мокра. и того рад(и) wцѣкдает се вода wт(ѫ) в'сѣхъ четирѣхъ ес(тѫ)ствѣхъ. и того рад(и) трѣбѣ да се разликѫим(ѫ) законѡм(ѫ) гледа вода.

СѢТ(Ъ) МЪШЛЕНІЯ КѢКО ХОЩЕТ СЕ ВОДА СѢДИТИ :

Трѣбѣ да се домишлаѭ чл(о)в(ѣ)къ по много законѣ, како хоцетъ сѫдити водѫ. напрѣкѡ трѣбѣ да се гледаш многолї ес(тѫ) вѡдѣ, или

малш, или посрѣдѣ || Многаци здрав(х) чл(о)в(ѣ)к(х) много водѣ пїца, [139б]
и многаци болнх чл(о)в(ѣ)кх много водѣ пїца. Здравїи чл(о)в(ѣ)ци
пїцают(х) множѣствш водѣ, или залишна частїа рад(н) и питїа или
в'сѣмх трѣмх д(ѕ)ховшмх и ис(тх)ствѣ цкости, коа изгони в'сѣ мо-
крнню долѣ шт(х) нтрѣ и шт(х) стомаха. того рад(н) смо рекли шт(х)
залишна частїа и питїа, понѣже залишнш часте и питїе иматѣ много сока,
и ис(тх)ствна врѣкина провавлиетѣ, и шпотит се чрѣвш. и долѣ идетѣ
вшда. И такожде сътварает се множѣствш водѣ, егда иматѣ нтра много
сшка вх себѣ и такожде вѣдетѣ чрѣва влажна и соковита, и вѣдет(х)
стомах(х) готшв(х) да добрѣ провавлѧ. и шнди чл(о)в(ѣ)кх вѣдет се
наѣчил(х) много части, и тади не вѣдет(х) хотѣлх части, или не вѣдетѣ
ималх что. И нтра хощетѣ провавлѧти шнди сшкх что иматѣ и чрѣвш, и
послати долѣ. и хощетѣ вѣти множѣствш водѣ, како да вѣ многш ѣлх
и пилх, нх не вѣдетѣ пошло толикон гноа шт(х) него. Того рад(н) г(лаго)лнетѣ Vппократ(х) фїлософх вх еднон кнѧзѣ ѩже г(лаго)лет се нихъ
фориѫмш. множѣствш вшдѣ и малш гноа, сшк(х) шт(х) нтрѣ и шт(х)
чрѣва, и цкостѣ шт(х) ис(тх)ства сказѣетѣ. Ех болнхїх чл(о)в(ѣ)цѣхх
сътворит се вода или шт(х) цкости ис(тх)ства, или шт(х) цкости шин-
коматиш(х). Шт(х) цкости ис(тх)ства сътварает се вода того рад
понѣж(е) вѣдет(х) стомах(х) плхн(х) мокрине, и вѣдетѣ нтра врѣша, и
вѣдет се хотѣлло вшнѣ много пити, и малш части. || и того рад(н) вѣдет(х) [140а]
ишлш шт(х) него много вшде и малш гноа. И шт(х) цкости шинкома-
тишх сътварает се много вшдѣ того рад, понѣж(е) егда падетѣ чл(о)-
в(ѣ)кх вх болестѣ еще иматѣ в'сѣ цкостѣ, и болѣстѣ га нкс(тх) развалнла, и того рад вѣдетѣ множѣствш вшдѣ. Шт(х) шинкоматишх г(лаго)лет се, сцфѣч(х), почетѣкх болести. Мало водѣ сътварает се и вх
здравїихх чл(о)в(ѣ)цѣхх и вх болнхихъ. Ех здравїих(х) сътварает се
мало частїа и питїа рад. или вѣдет(х) слабо ис(тх)ствш, и не вѣдетѣ
могла нтра тегнити вх себѣ мокрине. и не вѣдетѣ имала нтра и сто-
мах(х) мокрине, и того рад(н) вѣдетѣ мало вшдѣ. И вх боль'нїихх смо
рекли да е малш вшдѣ, или вгничне врѣкинѣ рад коа пїе ис(тх)ствнѕ
мокрню вх нтрѣ и вх чрѣвѣхх, и вх жилахх. или залишна шпокиенїа
рад кое сѕши в'се тѣлш или залишна т(е)ченїа рад, и того рад(н)
ис(тх) малш вшдѣ. Срѣдна вода коа ис(тх) ни мала ни велнка. или
вѣдетѣ вх здравѣхх(х) или вх болнхихх всегда ю хвале врачевѣ.

ШТ(Ъ) ЛИЦА И ШТ(Ъ) ІС(ТЪ) СТВА ВШДѢ :

Трѣвѣе да се домнслиамш вшдѣ по .г. законѣ. прхо какѣш ни лице
ис(тх). дрѣго, какѣ иматѣ коню. третїе что ис(тх) вх нѭ. трѣвѣе да
гледнмш какво е лице, понѣж(е) ис(тх) разликнихх(х) лицехх вода. нх [140б]
сїа лица хвалетѣ врачевѣ между инѣмїи лицїи || зелено и малш на чрх-
кенш. и жлхто и на чрхвенш. и чрхвено малш. и жлхто како ѭнш. Сїе
вхше писанѣ вшдѣ хвалеа шсталѣ кѣде, понѣж(е) не кажетѣ здравїе:—
Рекли смш шт(х) лица. сдх трѣвѣе да речемо шт(х) коне. Коне трѣвѣе
да се домнслиамо по два закона. напрхш аще вѣдет(х) коны ие трхпка
и дебела, кажетѣ гнилѣ димовѣ давне. и аще вѣдетѣ коны тан'ка и
шстра, кажетѣ ѕчтекиенїе димшв(х). Рекли смо что е коны. сдда трѣвѣе
да видимо что е вх водѣ. Ѣ водѣ ис(тх) сѣнх како мхгла. и сен сѣнхі
трѣвѣе да се домнслиамо по. г. законѣ. дебела ли ис(тх) и рѣста. тан-

ка ли нс(тх) и бистра. или посрѣдѣ. тѣнкота и бѣістрота сѣтваряет се вх водѣ. или шт(х) под(о)бнѣ врѣкинѣ, или шт(х) под(о)бнѣ сѣхотѣ и стѣда. Тѣмх законшм(х) чинит се танка и бѣістра шт(х) подобнѣ врѣкинѣ. Права врѣкина и под(о)бна чини пробавлѣти. и под(о)бнш сѣтворитх потъ вх чрѣвѣ. и под(о)бнѣ димовѣ, и полагахнш капле вшда вх мѣхирх, и толикон капле колико є потрѣбнш. и врѣкина нс(тх) по д(о)бна, и не попїе шнѣи мокрнюю, и того ради вѣдетх вода тан'ка и бистра. Сѣт(х) под(о)бна стѣда и сѣхотѣ сѣтворит се шѣмх законшм(х). пшд(о)бнх стѣдх и сѣхота не дастх врѣкинѣ господовати. и аще вѣдетх остра или прѣ остра смѣшают се сх ншмх, и вѣдет(х) врѣкина под(о)бна,
[141a] и того рад(и) вѣдетх вода тан'ка и быс'тра|| и шбрѣтает се многаци да вѣдет(х) сѣхота, коы попїе много мокрнне. И аще кнлш множствш стѣда, не иматх велике моци егда сѣхота попїе мокрнюю. Да егда стѣд(х) не иматх велике моци трѣбѣе да се смѣша сх врѣкиншм(х) и врѣкина вѣдет(х) под(о)бна, и вода вѣдетх тан'ка и бистра : +

ЗДѢ ПОЧНЕТЪ СѢТ(Ъ) КОДѢ ГѢСТѢ, И ДЕБЕЛѢ :

Кшда дебела и гѣста сѣтваряет се по .г. законѣ. напрѣко сѣтваряет се дебѣла и гѣста шт(х) залншнѣ врѣкинѣ. дрѣго шт(х) залншнѣ мокрнне. третїе шт(х) залншна стѣда. того рад(и) сѣтваряет се дебела и гѣста шт(х) залншнѣ мокрнне. Понеж(є) залншна мокрнна сѣлажит(х) стомахх и смокри, и не дает(ъ) пробавлѣти како вхі потрѣбовалш. и чини да вѣд(ѕ)тх димовѣ мхглѣкни и клажнїи, и того рад(и) вѣдетх вода дебѣла и гѣста и много є вѣдетх. дебела и гѣста сѣтваряет се шѣмх законшмх шт(х) врѣкинѣ, залншна врѣкинна попїе что є мокро или клажно, понеж(є) чинитх крѣти стомахх вѣще неж(є)ли потрѣбѣе и чрѣвш опотит се прѣзх мѣрѕ, и шнаи потх идетх вх мѣхирх, и того рад(и) вѣдетх вшда дебела и гѣста. шт(ъ) залншна стѣда сѣтворит се вшда бѣла и гѣста шѣмх законмх. Залншхи(х) стѣд(х) замразитх потх, и егда малахнш сѣрѣет се, шнаи потх шт мрхзнет се и идетх вх мѣхирх.
[141б[и того рад(и) вѣдет(х) дебела и гѣста. И срѣдна вшда сѣтваряет се егда нс(тх) под(о)бна мокрнна, и под(о)бная врѣкина, и под(о)бная сѣхота и стѣдх и такѣви водѣ хвалет(х) врачевѣ, нх вѣще хвалетх коы є тан'ка и бѣістра. Рекли смш цо є вода, н(хі)на трѣбѣе да видимш цо є лице. Аще вѣдетх вх воде како мхстх и вѣдетх зелена и на чрхкена како смш рекли, врѣкнїе кажетх димовшмх вх стомахѣ. И аще шнаи иста вшда вѣдетх мастна, здравїе каже и пробавлѣнїе. Чрхна вшда и мѣтна ѕ флематика чл(о)в(ѣ)ка, смр(х)тх каже. И аще вѣдетх крхвен(х) чл(о)в(ѣ)къ вѣдетх много мѣтна, такожде смр(х)тх кажетх. И аще вѣдетх чиста и чрхна, кажет(х) да кри крхв(х) вх нем(х), нх не кажет(х) смрхтх. Вшда бѣла ѕ крхкена чл(о)в(ѣ)ка, и ѕ чрхкена ѕ флематика, таковѣи водѣ в'сегда кѣде врачевѣ : +

СѢТ(Ъ) ВРѢМЕНЯ КОДѢ :

Врѣменѕ потрѣбѣе да се домхшлямо вх водѣ. или вшдѣ много вх почетхкх болести. и аще вѣдетх лежалх нѣколико, или много водѣ прѣжде пробавлѣнїа : +

СѢТ(Ъ) ЦѢКЛЯ ѢЪ КОЕМ(Ъ) ПОТРѢБѢ ѢЪЗИМАТИ ВОДѢ

Мѣсто чисто ѣх коемѣх потрѣбѣетѣ водѣ ѣхзиматѣ. трѣбѣетѣ да ѣбдетѣ цѣклѡ бѣлѡ, и да не ѣбдетѣ на зеленѡ. и да ѣбдетѣ како человѣчїи мѣхирѣ. здола да ѣбдетѣ широко, и згора ѣско. Того ради да ѣбдетѣ могли врачѣ познати ѣх онои водѣ лице. и что е ѣх нѣи, како да ви смо рекли ѣх чл(о)в(ѣ)чемѣх мѣхирѣ: И трѣбѣе|| да се wнои цѣклѡ добрѣ покрива, [142a]
да не изнѣктра. вода. И такождѣ трѣбѣе да стои ѣх одномѣх мѣстѣ да се не размѣти. И такождѣ трѣбѣе да се не прѣкѣва wт(ѫ) иднога цѣкла ѣх дрѣго : —

ЗДѢ ПОЧНѢТЪ СѢТ(Ъ) ВОДѢ КОЛИКО Ю ПОТРѢБѢ ѢЪЗѢТИ:

Нѣдѣ ницѫ аще не ѣзмеш ѣсѣ вwдѣ, аще се чѣеш да ю имаш многw. и аще се чѣеш да ѣнмаш много вwдѣ, ѣхзмї ю вѣсѣ того рад(и) да ѣбдетѣ могли врачѣ болше познати. ѣх врачевѣ нѣще ѣкале да ю ѣхзнмю своу, аще нс(тѣ) изазwрѣ казати врачю много воде. И аще ѣбдетѣ много воде ѣх почетѣкѣ болести, прѣжде прокавлиніа дѣхгѣ болѣстѣ каже. И аще ѣбдетѣ миѣлш нѣколико д(ѣ)нїи да е болнѣ, и ѣбдетѣ много водѣ прѣжде проѣавлиніа, кажетѣ ере е проѣавилѣ что нс(тѣ) нѣкѣі д(ѣ)нъ шлѣ напрѣвw и здравїе каже : +

СѢТ(Ъ) ѢЪЗИМАНІЯ ВСѢДѢ :

Оу ѣхзиманїю вwдѣ, трѣмѣ работамѣ трѣбѣе да се домѣшлямо. врѣме. и мѣсто, и како трѣбѣе ѣхзети водѣ. Врѣм(ѣ) врачев(ѣ) ѣчалѣ, да ѣхзмет се вода ѣх ютрѣнѣе доба, ѣгда сѣтѣ вѣса трїи проѣавлиніа доспѣла, спанїа рад(и). и под(о)ѣне врѣкинѣ рад(и). и затворенїа рад(и) дѣшнѣіхѣ. и тад(а)и можемо знати що е ѣгра работала и стомах(ѣ). и по wнѣх(ѣ) вѣлѣзѣх(ѣ) коѣ ти хощетѣ вода казати, хощеши познати ѣхсаѣ болѣстѣ темѣсиѣ или здравїе : +

ЗДѢ ПОЧНѢТ(Ъ) СѢТ(Ъ) СѢБРАНІЯ ВОДѢ :

Мѣсто добрw сѣбранїю вwдѣ трѣбѣе да || ѣбдет(ѣ) свѣтло и да сѣдитъ [142б]
ѣзд(ѣ) водѣ ѣхзимаѣ, да ндѣтѣ димwвѣ чрѣни надворѣ. И аще ѣбдетѣ мала вода и чрѣна, нѣще кажетѣ смр(ѣ)тѣ нежели животѣ. И аще ѣбдет(ѣ) много воде и ѣбдетѣ чрѣна, нѣдѣ ницѫ. понеж(е) нѣще кажетѣ прокавлиніе, и здравїе неж(е)ли болѣстѣ : +

СѢТ(Ъ) ГЛѢДАНІЯ ВОДѢ :

Ѣх глѣданїю вwдѣ трѣмѣ трѣбѣе да се домѣшлямо. прѣво. ѣзд'. дрѣго како. трѣтїе колнкаціи. И ѣгда трѣбѣе да се види, трѣбѣе да се глѣда на wнаи часъ ѣгда ѣхзмешї'ю, да ѣбдетѣ могли врачѣ познати лице и нѣнѣ, и како е. И аще ѣбдетѣ танка и ѣхістра ѣгда ю пѣсти, и ѣбдет(ѣ) стоѫла

такоу за ѥд(и)ниⷯ часа или за .в. и не ѥ҃дет се прѣмѣновала, ѥа'ми не пробакліенїе каже. И аще ѥ҃дет се прѣмѣновала, почетѣкⷯ пробаклиенїю каже: —

Дрѣго како потрѣѣбе да се гледа кода. трѣѣбе да се гледа ѩ свѣтлѣ, мѣстѣ где догиетⷯ зара сл(ѫ)и(ѫ)чиал. и аще кид(и)шⷯ да е велика зара, заслони рѣкомⷯ да ю ѥ҃дешⷯ могⷯ боле познати. Третїе коликоши г(лаго)лиетⷯ Галїенѡ да ю трици трѣѣбе гледати. наипрѣво егда ю пѣсти да киди какво е лице, и рѣнѣ, и что е ѕнѣтра. дрѣго да ю гледа егда минетⷯ единⷯ часⷯ, да ѥ҃детⷯ кидълⷯ что ис(тѫ) на днѣ, и посрѣд(ѫ), и ѩ [143a] вѣки'цѣ. Третїе трѣѣбе да ю гледаш(ѫ) егда минѣтⷯ два часа, или се размѣтила или нѣс(тѫ): —

ЗДЕ ПОЧНЕТЪ СѢТ(Ъ) КОДЕ КОНМ(Ъ) ЗѢКОНСѢМ(Ъ) ХОЩЕТ СЕ КЪЗЕТИ:

Г(лаго)иетⷯ Конѕстан'тинⷯ, аще хощеши кѫдѣ, кѣзмї ю наипрѣкѡ неж(е)ли ѣси и пиешⷯ. Понеже аще, пїешⷯ и потом(ѫ) кѣзмеш(ѫ) кодѣ, стѣда ради шѣки кодѣ хощетⷯ изгѣбити лице. и хощет се казати како да ѣ кила сирѡва. и аще кѣзмеши кодѣ по ѣстїю, шнаи кода хощетⷯ врѣкти ѩ мѣхирѣ дрѣговїа и хощет се размѣтити оногаи ѣстїа ради. и того рад(и) многаши прѣкарает се крачⷯ: +

СѢДЕ ПОЧНѢ. ПО КОЛИКО ЗѢКОНѦ ПРѢМѢНѢЕТ СЕ:

Г(лаго)иетⷯ Галїено, по много закона прѣмѣнѣет се кода, ѣстїа рад(и) и питїа, и неспанїа и непокоа, и залишна работанїа ради. Или мала ѣстїа рад(и) и питїа. или залишна спанїа рад(и) и покоа. или мала работанїа ради. И такожде старости рад(и) или младости или ис(тѫ)ства рад(и), или слабости рад(и). или врѣмена рад)и). прѣмѣнѣет се ѣстїа рад(и) по два закона, или зла ѣстїа ради и питїа. или залишна ѣстїа ради. Сѣт(ѫ) много ѣстїа и питїа, кода ѥ҃детⷯ вѣла и тнѣка и бистра. того ради понеж(е) стомах(ѫ) не можетⷯ пробаклѣти добрѣ. и ис(тѫ)ствна кѣѣкина вѣжи понеж(е) нѣстⷯ ѣка сварити. и того рад(и) ѥ҃детⷯ кода сирока и вѣла, и не ѥ҃дет(ѫ) вѣла како ѣкі потрѣѣбовалѡ

||: + СѢТ(Ъ) ЛИЦѦ КОДѢ:

[143б]

Г(лаго)лали смѡ по правѣни и по здравкі законⷯ, да иматⷯ ѣкіти кода вѣла и ѣкістра како вѣлѡ вино. того ради понеж(е) сварет се ѣстїа ѩ стомахѣ, и падѣт(ѫ) на днѡ стомаха, и сѣтварает се шт(ѫ) нїиⷯ како сѡкⷯ. и шнаи сѡкⷯ ходи по жилаⷯ, и по велнкемⷯ чрѣвѣ, и смѣша се сѣ крѣвїю, тере га крѣвⷯ сварнтⷯ, и потомⷯ га пѣща надворⷯ скозѣ кожѣ како потⷯ, и шнаи потⷯ иде ѩ мѣхирѣ скозѣ кожѣ, и того рад(и) иматⷯ ѣкіти кода вѣла, и чиста: +

СѢТ(Ъ) ПРѢМѢНЄНІЯ КОДѢ :

Г(лаго)лєтъ Иппократъ фнлософъ, зачто прѣмѣнѣет се вода егда г(ла)лѣте да нматъ бѣти шт(ъ) мало ѣстїа вѣла вода, како нмат(ъ) бѣти вѣла шт(ѫ) миог(о) ѣстїа. Знате понеж(е) мало ѣстїа докрѣ ври вх стомахѣ. и ес(тх)ствна врѣкина попїа шнѣи мокрнию. и по малш погнт(ѫ) потх шт(ъ) жнл(ѫ) вх мѣхирх. и шнои что погнє нмат(ѫ) бѣти жлѣто и на чрѣвенш, и бѣістрш. И шт(ъ) залншна ѣстїа и питїа како емо свѣхше писали, многш ес(тх) мокрнне и снрѣжнчѣ. и напалнет се палнчѣ жнлѣ шт(ѫ) онѣи мокрнни, и скорш идет(ѫ) шт(ѫ) жнлѣх вх мѣхирх. нх аще хощемо г(лаго)лати по правои фнлософїи ес(тх)-ствѣнои, шт(ѫ) мало ѣстїа и питїа, може бѣіти вода чрѣвена, или вѣла нли жлѣта. || нли в'сакого лица разлнка. и аще хощеши да ти рекѣ ешш [144a]
зацю. Знаш(ѫ) да сѣ мнозїи чл(о)в(ѣ)цїи кои нмаютх стомах(ѫ) ѣкъ, и врѣщх и такшвїи чл(о)в(ѣ)цїи аще и малш ѣдѣтх, велнкѣ врѣкинѣ вѣд(е)т(ъ) нмали вх стомахѣ. понеже стомахх празд(ѫ)нх ес(тх) и не нмат(ѫ) что пробавлѣти и того ради гори. И аще мѣ дашх много ѣсти и пити, нагодѣ мѣ хощеши вгасити врѣкинѣ. И дрѣзїи чл(о)в(ѣ)цїи ес кои нмаю слабх стомахх, и шно что мало ѣдѣтх едва могѣтх пробавлѣти, а некали да много ѣдѣтх. И тогш рад(и) ти рекохх разлнке сѣтх кодѣ шт(ѫ) малш ѣстїа и питїа, и напрѣд(ѫ) те хощемш бол'ше вѣкжбати шт(ѫ) нихх. Рекли смш шт(ѫ) много ѣстїа и питїа н(ѫ)нш трѣбѣе да ти реч(е)мо [(5c+1)]
шт(ѫ) ес(тх)ства ѣстїа и питїа. Снмх законшм(ѫ) прѣмѣнѣет се вода шт(ѫ) ес(тх)ства ѣстїа и питїа, ес ѣстїа врѣща, и шт(ѫ) нїих(ѫ) сѣтва рает се вода врѣща и чрѣвена. И шт(ѫ) ѣстїа стѣденѣхх сѣтварает се вода вѣла. И шт(ѫ) ѣстїа сѣха, сѣтворит се тан'ка и бѣістра. И шт(ѫ) ѣстїа мокрнхх, сѣтворит се мѣтнаа и гѣста. И шт(ѫ) врѣщїих(ѫ) ѣстїа рекли смш да да створит се врѣща вода и чрѣвена. того ради || понеж(е) [144б]
в'сако врѣще ѣстїе помагат(ѫ) врѣти, стомахѣ лобо хощетх, лобо не хощетх. такон врѣща ѣстїа помагаютх ес(тх)ствѣ, хощет ли, не хощет ли, и вещи ври что ес(тх) шлх чл(о)в(ѣ)кх, и вещи помагает се ес(тх)ствш, тѣчїю да не боу'дет(ѫ) нмалш много мокрнне, и того рад(и) вѣдетх вода врѣща и чрѣвена. понеж(е) ю такождѣ помагаю димовѣ врѣщи, кои исходетх изх стомаха и ходетх по жилах: + Г(лаго)лали смш шт(ѫ) врѣщїихх ѣстїа. н(ѫ)нш трѣбѣе да г(лаго)лемо шт(ѫ) стѣденѣхх. Шт(ѫ) стѣдена ѣстїа и питїа, сїнмх законшм(ѫ) прѣмѣнѣет се вшда. К'сакнн стоуд(ѫ) лобо где вѣдетх, тѣкмо да прѣмага малш вѣдетх врѣнїе. да егда ес(тх) такон знаш(ѫ) да стомахх не пробавлш ни ѣдинѣ вещи доврѣ, кол ес(тх) сѣпротивх ес(тх)ства его, того рад(и) смо рекли да стомах(ѫ) нматх ес(тх)ств[ѫ]нѣ врѣкинѣ, и можетъ пробавлѣти что ес(тх) по-д(о)внш кх немѣ. и егда моу дашх что е много стѣдено, хощет(ѫ) помалчити ес(тх)ств[ѫ]нѣ врѣкинѣ, и не може се пробавлѣти како е потрѣбно. и шстае сирови, и того рад(и) боудет(ѫ) вшда вѣла. И аще бѣіхшм(ѫ) ти рекли шт(ѫ) мокрнни знаших ере шт(ѫ) мокрнне сѣтварает се мѣтна и гѣста, и шт(ѫ) сѣхотѣ малш вѣдетх воде, и бистра вѣдетх || нх зачто вѣ- [145a]
детх и како, напрѣд(ѫ) ти хощемо казати. И аще бѣі видѣлх и спротивх шнѣх(ѫ) вѣлѣгх выше писаннхінх(ѫ) нѣкѣ водѣ да се прѣмѣноує, не чюди се томѣи понеж(е) ти хощемо казати. Мнозїи сѣтх кои злаа стомаха добра чине работанїа рад(и) и мншзїи чинѣ добра стомаха зла работанїа рад(и) : +

СЎТ(Ъ) ПРѢМѢНЄНІЯ КОДѢ ПО ДРЎГЪІЙ ЗАКОНЪ :

Сўт(х) нс(тх)ства прѣмѣнѧєт се вода сїим(х) закономъ(х). вѣси понєж(є) въ женах(х) нст(х) нс(тх)ство стѧдѣнїѣ и мокроє, нєж(є)ли въ мѫжєх(х). да нгда нс(тх) такон вєще стѧдѣнїѣ и вєще сирокѣ имают бъіти кождѣ ихъ нєж(є)ли мѫжскѣ. и нѣколико на бъістрѣ. и мало разликѣ вода ихъ шт(х) кодѣ старїих(х) чл(о)в(ѣ)ках. Понєж(є) въ старїих чл(о)в(ѣ)цѣхъ нс(тх) вода вѣла и дєвєла, въ нѣс(тх) бъістра нєхо мрачпаа, великѣ флєшлѣ ради что имаю. въ не г(лаго)лємо шт(х) в'сѣхъ старїих чл(о)в(ѣ)ках. тѣчїю шт(х) онѣх(х) кон сѧ кел'ми стари: +

СЎТ(Ъ) РАЗЛИКОВАНІЯ КОДѢ МЛАДОСТИ РАД(И) ИЛИ СТАРОСТИ :

Сїимъ закономъ разликѣю водѣ. Въ младїих дѣцах(х) по правїи зако-и(х) имать бъіти жлъта, и на чрквена и гѣста. въ лакомости рад(и) что често ядѣть, и не могѫть пробавлати и такождє тѣсникних прохжд(х) рад(и), того ради имают кодѣ вѣлѧ и тънкѧ. Въ егда нс(тх) жлъта и на чрквена, вєще зло каже нежели добрѡ. понєж(є) кажетъ грозницѧ коы трєсє се въ дхнє и въ ношти. И въ младїих(х), чл(о)в(ѣ)цѣхъ
[1455] врѣкинѣ и сѣхотѣ ради, имать бъіти кожда жлъта и на чрквена. И шнїи кон сѧ дошли кънзѧ къ старости, мокроиє и сѣхотѣ рад(и), не могѫть добрѣ пробадлати, того рад(и) имать бъіти кожда вѣла и тънка: +

ЗДѢ ПОЧНЄТЪ СЎТ(Ъ) РАЗЛИКОВАНІЯ КОДѢ НС(ТЪ)СТВА РАД(И) :

Єстъства рад(и) разликѣю кождѣ сїимъ закономъ. Въ шнѣх(х) чл(о)-в(ѣ)цѣх(х) кон имаю нс(тх)ствѡ врѣще и сѣхѡ, врѣкинѣ и сѣхотѣ ради имать бъіти кожда тан'ка и чрквена. И въ шнѣх(х) кон имаю нс(тх)ствѡ врѣще и мокрѡ, вода ихъ имать бъіти чрквена и дєвєла: — И въ шнѣх(х) кон имают нс(тх)ствѡ стѧдєно и сѣхо, кожда ихъ имать бъіти жлъта на вѣлѧ. и дєвєла и гѣста : + И егда вода вѣдет(х) въ шнѣх(х) кон имаю нс(тх)ство врѣще и сѣхо, како въ шнѣх(х) кон имаю стѧд(х) и сѣхотѣ, или мокроиє и стѧд' не каже ни єдно здравїє : + И егда вода вѣдетъ въ шнѣхъ кон имаю стѧдъ и сѣхотѣ како въ шнѣхъ кон имаю врѣкинѣ и сѣхотѣ, не каже ни єдно здравїє: +

СЎТ(Ъ) ПРѢМѢНЄНІЯ ЄСѢДѢ ЪЪ ГОДИЦѢХ :

Сїимъ закономъ прѣмѣнѧєт се вода врѣмена рад(и). лѣтє врѣкинѣ и сѣхотѣ ради, имать бъіти вода чрквена и тан'ка. Єсенхі, сѣхотѣ и стѧда ради, имать бъіти кожда жлъта и на вѣлѧ и тан'ка и гѣста: И въ пролѣтїє спод(о)вленїа врѣмена рад(и) спод(о)бет се димовѣ. и того рад(и) имать бъіти вода жлъта, и мало на чрквена и на гѣста. Того ради многацн сътворет се лѣтѣ шнѣи грозницє кое трєсѧ єдин(х) д(х)нх и дрѣгхі нѣ. Єсенхі сътварает се грозницца четворътинца: +

СѢТ(Ъ) КОДЄ КОЛИКѢИХ(Ъ) ЛИЦЯ ЄС(ТЪ) :

Да знаших врѣ. ни. лица ес(тх) их водѣ, коя трѣбѣ врачю да ихх зна. бѣло и како мѧ́кко. и зелено. и гаропошъ. и како шафранх. и на блѣдш. и блѣдш. и на жлхто. и жлхто. и чрхенш|| на чрхнш. и чрхенш на жлхто. [146a]
и моцно чрхено. и малш на чрхенш како шгнх. и чрхено како рѣжица. и плаветно. и како конопли. и чрхнш. И шт(х) сїихх вшдяхх сяхше писанихінхх, нѣкое кажѣ крѣкинѣ, и нѣкое стѣд(х) и нѣкое много и нѣкое под(о)кнш. и нѣкое малш. И шне кое кажѣтх. велихх стѣдх се сѣтх. Бѣла, и гаропош(х), и плаветна, и како мѧ́кко. и чрхна : — И шнѣки кое кажѣ под(о)кнш се сѣтх. Блѣда, и малш. на жлхта. И шнѣки кое кажѣ малх стѣд(х) сїе сѣтх. бѣла на жлхта. и на бѣла. И сїе сѣтх кое кажда крѣкинѣ их крѣкина раздѣлает се ех три раздѣленїа. велика. и под(о)бна, и мала. И сїе сѣтх кое кажѣтх великѣ крѣкинѣ. на чрхена, и чрхена. и малш чрхена. и моцно чрхена и зелена. и чрхна. И сїе сѣтх кое кажѣ под(о)бнѣ крѣкинѣ. бѣла на жлхта, и жлхта бхістра. и чрхена на жлхта : —

ЗДЄ ПОЧНЄТЪ СѢТ(Ъ) РАЗДѢЛЄНІЯ КОДѢ :

Кшда на чрхена, или чрхена и чиста, и коя имать малш мѣтежа на днѣ, и их вѣнцѣ малш пѣна, таквеи водѣ кажѣтх чистотѣ их стомахѣ и добрш пробавленїе: Кшда чрхена, и нѣколико девела, и вздетх и и на днш чисто дрожде здравѣ крхих кажетх и под(о)кнѣ, и смѣшенїѣ с нѣколико мокрине: — Кшда жлхта, или на жлхта коя не имать || нѣк [146b]
примѣсѣ, инхо малш дрождїа на днѣ бѣла на жлѣта, кажетх здравїе, их имать ес(тх)ствш шт(х) колврѣ, и такожде кажетх добрш пробовленїе и в'сѣмих четирѣмих ес(тх)ствшмих здравїе. И аще такваи вода вздетх их женах(х), и вздетх мало сѣтхмна кажетх да шнаи жена нѣс(тх) здрава их ложеснах(х) и их стомахѣ. и многаши дондетх ни слабостх или тѣга: +

СѢТ(Ъ) БѢЛѢ КСѢДѢ :

Кода бѣла и на блѣда и гѣста, и не вздет(х) имала инѣ примѣсѣ, здрава флематика каже. и аще вздетх свасма блѣда и гѣста. и не вздетх имала добра лица, флематика человѣка каже, их шнаи чл(о)в(ѣ)кх много имат(х) стѣда. Кшда бѣла и танка и бхістра, и малш на жлхта и безх иногопримѣшенїа, здрава чл(о)в(ѣ)ка каже кои имать ес(тх)ствш шт(х) малан'холїѣ. И аще вздетх таквази вода малш гѣста, кажетх да ши нѣколико смѣшанш стѣда с малан'холїшмх. И аще вздет се ех таквои вшдѣ мѣшалш дрождїе на днѣ, и взд(е)тх их бѣнцѣ пѣнѣ. ни. бѣлѣрхх каже, кое ти хощемо казати пакхі: +

ЗДЄ ПОЧНЄТЪ СѢТ(Ъ) РАЗДЄЛЄНІЯ ФЛЄСѢМѢ :

Да зхаших зане ес(тх). е. родшех их флешмѣ. прхва ес(тх) ес(тх)-стехна. .в. ес(тх) слана. третїа|| ес(тх) сладка. четрохта ес(тх) шцтѣна. [147a]

.в. ис(тъ) цѣкленa : — Ис(тъ)стекна флѣгма сѣдено имать и мокрω. И ωт(ъ) сѣда имать ѣхiти вода блѣда, и ωт(ъ) мокриие гѣста. да иегда ис(тъ) такон, можемо рещи да є ωт(ъ) ис(тъ)стекнѣ флѣгмѣ блѣда вода и гѣста. нъ многаци приλѣчает се да се шнаи флѣгма мѣша с велнкомъ крѣкинωм(ъ). И аще ѣздет се мѣшала с велнкωм(ъ) крѣкинωм(ъ), напрѣда ти хощемо казати како ю хощеши сѣдити. И аще ѣздетъ мѣшана с велнкωм(ъ) крѣкинωмъ, знашъ како ю имашъ сѣдити : +

СЭТ(Ъ) МНОЖЪСТКЯ ФЛЄСЭМѢ :

Кода блѣда, и на бѣла и гѣста, и много мѣтна на днѣ, и ѣкн'цѣ пѣкна, кажетъ многω флѣгмѣ залишнє ис(тъ)стекнѣ безъ крѣкинѣ. И аще ѣзд(є)тъ ѣ нѣи в'сїи вѣлѣзїи ѣкiше писанiи. и ѣздет(ъ) чрѣкена и на жлѣта, кажет(ъ) смѣшенїе димокωм(ъ) и зможенїе ихъ того рад(н) по нѣж(є) не имат(ъ) ис(тъ)стекнѣ крѣкинѣ колнко ѣхi трѣкова ли, да шчисти шнѣки димовѣ. И аще ѣзде, такваи вода ѣ женахъ, кажет(ъ) шдавна болѣстъ ѣ главѣ, и келнко затворенїе здола. и шток(ъ) ѣ ѣзерѣзѣкхъ и неплахненїе стомашнω. И мрѣзостъ на шстїе. и тежнпъ ѣхнѣтра: +

СЭТ(Ъ) КОДѢ КОИ Є КЯКО МАѢКО :

[1475] ||Кωда како мѣкω и гѣста и нечиста и мѣша ю се здола како каменцїи малахни, кажетъ да имать камень ѣ ѣзерѣзѣкъ или ѣ мѣхнѣ. и сице можеши познати да є камен(ъ). Понеж(є) егда пѣстить кωдѣ хощетъ иго шко болѣти, и кости како ножеки. И мѣдїе ѣмѣ хотѣ зтрѣнѣти. и покапле хощетъ мокрити и д(ѣ)ховѣ не могѣтъ проходити свободнω, понеж(є) сѣтъ проходи затворенїи пѣскωм(ъ) и блатомъ. и шнїи истїи кои имаю сїю болѣстъ, шница ихъ болѣ, и в'сегда тегли се за шнаи ѣдъ. И аще камень ѣздетъ ѣ мѣхнѣ, в'сегда болѣтъ его днмїе, и срохнитъ съ болѣнїемъ. И аще видит се ѣ гною како пѣскъ, да знаш(ъ) ер(ѣ) ис(тъ) ономѣи чл(о)в(ѣ)кѣ шдавна болѣстъ ѣ ѣзерѣзѣкхъ: +

СЭТ(Ъ) КЯРЯПОШЪ, СЪРѢЧЪ СЭТ(Ъ) КОДѢ КОИ ИС(ТЪ) КЯКО ЗЄМЛИ :

Яще кωда ѣздетъ како земли, и ѣздет(ъ) гѣста. и ѣздетъ многω крѣме да є такваи, кажет(ъ) болѣстъ ѣ главѣ. И аще ωт(ъ) мала крѣмена ѣздетъ такваи вода, кажетъ димовѣ сирωвѣ ѣ тѣлѣ. И аще ѣздетъ кωда сѣра и мощнω гѣста и мѣтнаа и на блѣда, кажетъ да шнаи чл(о)в(ѣ)кѣ имат(ъ) шдавна ндропикъ, кои г(лаго)лит се и пожарка : +

[175a] ||СЭТ(Ъ) КОДѢ БѢЛѢ :

Кода вѣла и гѣста и сѣмрачна и нѣколнко мѣтна, и три прхсте къ вѣнцѣ на блѣда, кажетъ шдавна цѣкленѣ флѣгмѣ. Кода бѣла и тнѣка и како водѣна и на сѣмрачна, такѣ водѣ ѣхсегда трѣбѣе сѣдити како каропошъ :

ЗДЄ ПОЧНЄТЪ СѢТ(Ъ) БЛѢДЄ КОДѢ :

Кода блѣда и гѕста, или на блѣда, кажет(ѫ) грозницѫ к'сакод(ѫ)нѫ ню, нс(тѫ)ств[ѫ]нѣ флегме рад(и). и болестѫ ѥѫ главѣ и тежинѫ, и мрѫзостѫ ѥѫ шстїю, и тресенїе к'сакѭи д(ѫ)нѫ. и сїе тресенїе ѥщє ѫката ѥѫ ноши нежели ѥѫ д(ѫ)не : +

СѢТ(Ъ) СЛАНѢ ФЛЄГМѢ :

Да знаш(ѫ) єрѣ кода прѣмѣнѧет се сланѣ флегмѣ ради. Слана флегма крѫпа нс(тѫ) и сѫха. и крѫкинє нє и сѫхотѣ нерад(и), иматѫ бѫти кода тан'ка и чрѫвена нѫ не трѣбѧ да вѫдетѫ мощно чрѫвена, понєж(є) флегма слана нє иматѫ) нс(тѫ)ств(ѫ)нѭю крѫкинѫ правѫ. Пѫ и многаци вѫдетѫ чрѫвена шстїа рад(и) слана. И многаци вѫдет(ѫ) бѣла стѫденѣхѫ(ѫ) шстїа рад(и), коа хладє крѫкинѫ. Пѫ многаци слана флегма вѫдетѫ имала крѫкинѫ и многаци нє вѫде. и того рад(и) вѫдетѫ чрѫвена, или чрѫна. или мног(о) жлѫта. и аще вѫд(є)тѫ таквеи водѣ ѡдавна || кажѫт(ѫ) множѫства флегмѣ и сврабѣ. И аще шнаи сврабѣ(ѫ) вѫдетѫ много трѫпѣлѫ, мрѫз'скостѫ нс(тѫ) и зло. Понєж(є) шно что шстѫ и пїетѫ нема хранѫ. Зане к'сє идетѫ по шнѣхѫ. крастахѫ надворѫ. И шт(ѫ) сланѣ флегмѣ без(ѫ) крѫкинѣ вѫдетѫ вода блѣда и малш гѕста, и таквап, и кода кажетѫ колѣстѫ ѥѫ стомахѫ и неплѧнинїе, и к'сє что шстѫ чинит се емѫ како блато : — [175б]

СѢТ(Ъ) СЛАНѢ ФЛЄГМѢ ТѢКОЖДЄ :

Кода чрѫвена или на чрѫкена и згора мѫтна, и аще вѫдетѫ шт(ѫ) мала крѣмена таквап, кажетѫ грозницѫ к'сакод(ѫ)нѫю шт(ѫ) сланѣ флегмѣ, и болестѫ ѥѫ главѣ, и мрѫзостѫ ѥѫ шстїю, и болестѫ ѥѫ ледїаѫ. и тежинѫ ѥѫ к'сѣмѫ тѣлѫ. И сѫтресеїне к'семѫ тѣлѫ шт(ѫ) девѣтаго часа д(ѫ)не до ноши и крѫкина га држи два часа шт(ѫ) ноши : +

СѢТ(Ъ) ЧРЪѢЄНѢ КОДѢ :

Аще вѫдет(ѫ) вода чрѫвена на жлѫта, или жлѫта на чрѫвена, и вѫдетѫ згора мѫтна и здола тан'ка, и по срѣд(ѣ) како трице и шт(ѫ) много крѣмена вѫдетѫ таквап, кажетѫ болестѫ ѥѫ прѣсѣхѫ, и ѥѫ стомахѫ нє пробавленїе. И аще шт(ѫ) мала крѣмена вѫдет(ѫ) таквап кажетѫ грозницѫ, коа два д(ѫ)нхі тресе и третїи пѫца : +

СѢТ(Ъ) СЛАДКЄ ФЛЄГМѢ :

Флегма сладка крѫпа нс(тѫ). и мокрнно иматѫ) и крѫкинѣ нє ради трѣбѧетѫ да вѫдетѫ вода чрѫвена и на жлѫта. И мокрине ради нє иматѫ(ъ) бѫти гѕста. И того рад(и) иматѫ бѫти вода чрѫвена и на жлѫта || и гѕста, [176а]
И сїа флегма чини прѣмѣнѧати водѫ по два закона. прѫво аще мѣшает

се флегма слад'ка съ флегмою нес(тъ)стихнум(ъ), имат(ъ) бити вода бѣла и гъста. И аще мѣшает се съ флегмою сланум(ъ), имат(ъ) бити чрѣвена и гъста. их сладка флегма многаци имать кръкинъ велик, и многаци нѣ. и аще вода бъдеть чрѣвена, ил(и) на чрѣвена и гъста, и посрѣд'к съмѣсита, кажет(ъ) в'сакод(ъ)нюю грозницъ шт(ъ) сладкие флегмѣ. И кто имать такъви грозницъ въсегда имъ нес(тъ) тежина въ главѣ и сладость въ устѣхъ, и мрѣзость на шстіе. И аще бъдеть сладка флегма безъ кръкинѣ, имать бити куда жлъта и много гъста. И такван кода кажеть грозницъ съ великими стресеніема шт(ъ) пладне до ноци. И шт(ъ) пол(а) ноци мала кръкинъ имать : —

ЗДЕ ПОЧНЕТЪ СЭТ(Ъ) ЧРЪВЕНѢ КОДѢ :

Аще куда бъдеть на чрѣвена, или чрѣвена и гъста и нѣколико згора побѣда: и шт(ъ) много крѣмена бъдеть такван, кажеть да е ималъ шнан идропикъ кои г(лаго)лет се аш'клитеших. И аще не бъдет(ъ) его ималъ, имати га хощеть. И аще бъдеть такван кода шт(ъ) мала крѣмена, кажеть грозницъ в'сакод(ъ)нюю іаже сътварает се шт(ъ) сланѣ флегмѣ. и тежинъ и тѣскоть въ прѣсѣхъ и кръкинъ безъ охлажденїа : +

[176б] || — ЗДЕ ПОЧНЕТ(Ъ) СЭТ(Ъ) ФЛЕГМѢ СЭЦТѢННѢ :

Трѣбе да видимо како может се прѣмѣновати кода шцтѣнне флегмѣ рад(и). Сэцтѣнна флегма стъдена нес(тъ) и сѣха. и стъда рад(и) трѣбе да бъде бѣда и сѣхотѣ ради трѣбе да бъдет(ъ) тан'ка. да егда нес(тъ) такои, имат(ъ) бити кода и бѣда и тан'ка шт(ъ) оцтѣнне флегмѣ. и сїа вода ни сласма бѣда нес(тъ), ни сласма тан'ка. Понеж(е) шцтѣна флегма нѣс(тъ) сласма стъдена, ни сласма сѣха. зане вѣси истинум(ъ) да в'сака флегма имать въ себѣ мокрину. И сїа флегма шцтѣна многаци нес(тъ) пробавлена, и многаци нѣс(тъ). и многаци не имать: — И вода бѣда на бледа и нѣколико танка, и згора мане танка, кажеть флегмѣ шцтѣнѣ и непробавленѣ. и безъ крѣкинѣ. И аще сїа истаа куда стоавши нѣколико почнеть бити гъста, кажеть да е почель пробавлати шнѣи флегмѣ да не может(ъ) пробавлати что шстъ, и всакои д(ъ)нъ фигнеть како шцтомъ. и тежина мѣ нес(тъ) въ главѣ. И аще бъдеть вода, вѣла, или бѣда и тан'ка и бъдеть мѣшка кажеть болесть въ стомахѣ и сирѣкинѣ. И аще бъдет(ъ) женска, кажет(ъ) болесть въ ложеснах(ъ) : +

ЗДЕ ПОЧНЕТЪ СЭТ(Ъ) БЛѢДѢ ЕСОДѢ :

[177а] Бѣда вода и малш на жлъта и нѣколико танка, || кажеть в'сакод(ъ)нюю грозницъ шт(ъ) флегмѣ шцтѣнѣ. И велико сътрѣсенїе и скрѣшенїе, и велик зимъ и фиганїе шцтшм(ъ), и тежинъ въ главѣ. И такван грознице беше въ есенъ бъватаю нежели въ ино врѣме, и беше въ старїнх(ъ) чл(о)в(ѣ)цѣх(ъ) нежели въ младїнхъ : +

ЗДЄ ПОЧНЄТЪ СЭТ(Ъ) ЦЪКЛЄНѢ ФЛЄСЭМѢ :

Да знаш(х) да флєѡма цѣкълена сѣхѣше стои неж(є)ли ни єдна того ради имать бѣти вѡда бѣла моцнѡ. и сїа флєѡма велик҃ѕ мокрїю имать҃, и имать бити вода гѣста, да єгда ис(тъ) такѡн ѡт(х) флєѡмѣ, цѣкленѣ имать бѣти вода гоуста и бѣла. Ѡ҃ флєѡма цѣкълена многаци ис(тъ) провавлєна, и многаци нѣс(тъ). И многаци имать рѣзкинѕ ѥх себѣ, и многаци нѣс(тъ) : +
Кода бѣла и дебела и вънѣтра како зрѣн'ца бѣла, и мало є боудет҃, провавлєноу флєѡмѕ кажет҃ : + Ѥѡда бѣла и тѣнка, и аще много ѣздет҃ не флєѡмѕ непровавлєнѕ кажет҃ : +

ЗДЄ ПОЧНЄТЪ Сѣ ПРѢМѢНІЄНІЯ ЄСѣДѢ СЭТ(Ъ) КРЪЕИ :

Крѣѵ҃ рѣзца ис(тъ) и мокра, и рѣзкинѣ ради трѣбѣ҃ да ѣздет҃ вѡда чрѣвена, и мокиние рад(и) гѣста да єгда ис(тъ) такѡн, ѡт(ъ) крѣѵ҃ и ѡт(х) мокрини имать҃ бѣти вѡда чрѣвена и гѣста. Ѥѡда чрѣвена || и сна мѣтна, [177б]
кажет(х) да wнаи чл(о)в(ѣ)ѥ҃ имат(х) много крѣѵ҃ и рѣзца ѣздет҃. И аще вода ѣздет҃ чрѣвена и свѣтла и смрѣдеца, велики҃ димовѣ҃ кажет҃ ѥх крѣѵ҃ и по жилаѵ҃. и болѣсть҃ ѥх главѣ҃ и рѣзкинѕ ѥѵсегда и чрѣвеность҃ ѥх чела҃ и ѥх wчїю. и болесть҃ ѥх ѥзыкѕ и дебелость҃. и непѫщенїе ѥх жилаѵ҃ и ѥх ѕстнаѵ҃ и затворенїе здола : +

СЭТ(Ъ) ѦОДѢ МОЦѪНСЭ ЧРЪЕВЄНѢ :

Аще ѥѡда ѣздет҃ моцнѡ чрѣвена, или чрѣвена. и нѣколико мѣтна и гѣста, wгниць҃ каже ѭж(є) сѣтварает҃ се ѡт(х) множѣства крѣѵ҃. И аще wнаи нестаа кода не ѣздет҃ мѣтна, нѫ на вистра, да знаиѣ҃ ере сїа wгнѫща сѣтварает҃ се ѡт(х) колере : +

СЭТ(Ъ) РАЗДЄЛЄНІЯ ДНЭВЪ :

Да знаш(х), понеж(є) сѣт҃. д҃. ис(тъ)ства. крѣѵ҃(х). и колера. и флєѡма. и маланхолїа. и. кд҃. часовѣ҃ сѣт҃ ѥх д(х) не и ѥх ноци. Флєѡма господѣ҃ почнѫши ѡт(х) трѣтїаго часа ноци, до.д҃. го часа ноци. И почнѫши ѡт(х) .д҃. го часа ноци до трѣтїаго часа д(х)не, господѣ҃ колера. И почнѫши ѡт(х) трѣтїаго часа д(х)не, до, д҃, го часа д(х)не, господѣ҃ маланхолїа. И ѡт(х) .д҃. часа д(х)не до трѣтїагѡ часа ноци, господѣ҃ крѣѵ҃. И да знаш(х) понеже || ѥх ноци вѣще злїи҃ димовѣ҃ господѣю, и ѥх д(х)не доброїи҃. И [178а]
злїихъ димовѣ҃ ис(тъ) wсмѣ҃. Прѣвхі глаголет҃ се слана флєѡма. Ѣторїи҃ wцтѣкна. Трѣтїи҃ цѣкклена. Четврѣтїи҃ сладка. Пето, жлѣтїи҃ ѥдѫ. Шесто, wнаи ѥдѫ кои ѥ како жлѣтѣцѫ ѡт(х) ѭница. Седмїи҃ како чажде. Ѻсми, како троска ѡт(х) гвоздїа. И докле wвїи҃ димовѣ҃ господѣю и коя болѣсть҃ сѣтворит҃ се ѥх нїихъ, крѣѵ҃ла є неж(є)ли коя се ѥхі сѣтворила ѡт(х) крѣѵ҃, или ѡт(х) маланхолїе : +

СѢТ(Ъ) РАЗДѢЛЕНІЯ ѢДЯ :

Тѹ҃кѵѕѥ да знаш, како прѣмѣнѧет сѧ вода ѣда ради. Петѣ родѡвѣ сѵ҃тѣ ѣда. прѣвѣи҃ѣ нс(тѣ)стѣѣнии нс(тѣ), и чрѣвен(ѣ) нс(тѣ) и на жлѣтѣ. Етѳри нс(тѣ) жлѣтѣ третіи҃ нс(тѣ) како жлѣтѣцѣ шт(ѣ) ѣница и гѣсты нс(тѣ). Четвртіи҃ нс(тѣ) како чажде. Петіи҃ нс(тѣ) како трѣскѵа шт(ѣ) гнѡздіа. Нѣ потрѣкѵно нс(тѣ) напрѣвѣш шт(ѣ) нс(тѣ)стѣѣнаго ѣда. нс(тѣ)стѣѣнііи҃ ѣдѣ самѣ шт(ѣ) сѣбѣ кр҃ѣщ(ѣ) нс(тъ) и сѵ҃ѣ, и имат(ѣ) ѣкіти вода шт(ѣ) нѣго жлѣта и на чрѣвена и тан'ка. нѣ нс(тѣ)стѣ(ѣ)нііи҃ ѣдѣ многащи гнивѣ ѣѣ шнѣмѣ мѣстѣ где стои, и многащи ѣзѣванѣ. И аще гнивѣ ѣкѣнтра ѣѣ мѣстѣ, гнивѣ ѣѣ шнѣѣѣ тан'кѣиѣ(ѣ) жилаѣ коѥ сѣ ѣѣ стомаѣѣ и ѣѣ ѣтрѣ, и ѣѣ плюще. и сѣтворитѣ шнѣи грознице коѥ ѣхватаю единѣ д(ѣ)нѣ
[178b] || и дрѣгіи нѣ: Нѣ шѣи грознице мало трѣпѣ, тѣчію прѣмѣнѣют сѧ ѣѣ шнѣи коѥ трѣсѣ ѣѣсаѣѣи д(ѣ)нѣ. И аще ѣѣдетѣ гнилѣ шнаи ѣдѣ ѣзѣѣнѣ шногаи мѣста, и ѣѣдет сѧ промивалѣ по жилаѣ(ѣ) сѣтварает сѧ шнаи грознича, коы трѣсѥ два д(ѣ)нііи҃. и. г. нѣ : —

ТѢКОЖДѤ СѢТ(Ъ) КОЛѢРИЧНѢ ѤСѢДѢ :

Аще ѣѣдет(ѣ) вода мощно чрѣвена и свѣтла како шгнѣ и тан'ка, кажет(ѣ) шгницѧ каѣжѵи(ѣ). и ѣѣ сеи шгници ѣ'сегда глава болі҃и. И аще ѣѣдет(ѣ) вода жлѣта на чрѣвена и размѣщена кажет(ѣ) грознищѧ коы трѣсѥ единѣ д(ѣ)нѣ. и дрѣгіи нѣ. Сі҃а грознича такожде г(лаго)лнет сѧ каѣжѵи(ѣ), поннеж(ѥ) шт(ѣ) нѣѳ ѣ'сегда болит(ѣ) глава вещ'ма сѣ десны҃ странѣ, неж(ѥ)ли сѣ лѣвѣ. И слѣпѥ очі҃и кел'ми болѣ. И ѣ'сегда дрѣжит(ѣ) ѳго жежда. и ѳзыкѣ имѧ нс(тѣ) остр : +

СѢТ(Ъ) КОДѢ ИЖ(ѳ) ѤС(ТЪ) СѢТ(Ъ) ѤС(ТЪ)СТѤ(Ъ)НѢ КОЛѳРѢ :

Ѥжда мощно жлѣта и мощно мѣтна, грознищѧ каже кою трѣсѥ ѳдин(ѣ) д(ѣ)нѣ, и дрѣгіи нѣ. и сі҃а грознича сѣтварает сѧ шт(ѣ) нс(тѣ)стѣѣнаго ѣда. И аще сі҃а ѥжда ѣѣдетѣ много ѣкѣстра кажетѣ шнѣи нстѧ грознищѧ, нѣ кажет(ѣ) ѣѣ нтрѣ, и ѣѣ плюще, и ѣѣ стомаѣѣ, и ѣѣ слѣзенѣ. и ѣѣ жилаѣ(ѣ). и по ѣ'сѣѣ ѣкнѣтрѣнііѣ ѣдокѣѣ болѣстѣ и тѳротѧ. и ѳгда ѣхвата ѣхватаетѣ сѣ великіимѣ скрѣшенііемѣ, и с великомѣ знмшм(ѣ).
[179a] нѣ малш тропи.|| нѣ догде га дрѣжи много блюв колѣрѣ, и потшм(ѣ) га ѣхвата велика вр҃ѣкина. И догде га вр҃ѣкина дрѣжитѣ вел'ми сѣт(ѣ) имѧ горка ѣста. и глава ѳго боли и велика мѧ ѥ тѣга. и не можетѣ спити. Нѣ аще шнаи колера ѣѣдепѣ ѣѣ нтрѣ, много ѣѣдетѣ затворенѣ. И аще шнаи ѣдѣ ѣѣдетѣ ѣѣ чрѣкѧ, течерѣе ѣѣдет(ѣ) с великіимѣ гнзенііемѣ чрѣква. и много ѣѣдетѣ имѧ врѣщѣ прохжд(ѣ). И аще ѣѣдетѣ сѵи ѣдѣ около плюще и школш ср(ѣ)дца кашлѣ ѣѣдет(ѣ) имѧ: и колнко мѧ даш(ѣ) пити, всѥ хощет(ѣ) блювати : —

СѢТ(Ъ) КОДѢ ЖЛЪТѢ НѦ ЧРЪѲѤНѢ :

Ѥжда жлѣта на чрѣвена, и згора мѣтна. и кѣн'цѣ како чрѣнѣ, сказѣѥ грознищѧ коы трѣсѥ два д(ѣ)нііи҃, и третіи҃ нѣ. и сі҃и сѣтѣ вѣкѣѣѣі. глав(а)

болѣи и слѣпѣ очи. и жега дрѫжи. и ѕста имѣ горка сѣтъ. и лѣдвіе болетъ его : —

СѢДЕ ПОЧНЕТ(Ъ) СЛТ(Ъ) ЖЛЪТѢ КОДѢ :

Кѫда жлъта и на чрѣвена како да ѥи размѣтилъ шафран ѫ кѫдѣ, рѣкинѣ шт(ъ) ѥгре каже, и болестъ ѫ десной странѣ главѣ и сѫотѣ ѫсегда ѫ ѕстѣхъ. и многаци га ѕхвата по шѣдѣ велика рѣкина. И аще нѣдетъ немѣ рѣкина ѫ ѥгре, вещи ѫ ноши неж(е)ли ѫ д(ъ)не ѫсегда мѣ бѣдет(ъ) жлътъ шбразъ. И аще имат(ъ) многш кодѣ, и нѣдетъ шт(ъ) его пошлш много гноы, да знаш(ъ) орѣ мѣ в|| ѥгра рѣща, и великѣ мокриню иматъ [179б]
ѫ чрѣвѣ : +

СЛТ(Ъ) НА ЧРЪѢВЕНѢ КѦДѢ :

Кѫда мощно жлъта, или жлъта на чрѣвена, и шт(ъ) срѣдо вѣнца гѕста. и шт(ъ) срѣдѣ долѣ тънка, и вѣнцъ нѣколико блѣдъ. и сїа вода кажетъ шгницѣ ѫсакод(ъ)нѫю с великомъ рѣкинѫм(ъ), и ѫсегда его третїи д(ъ)нъ ѕхвата велика рѣкина и тегота ѫ. з час(ъ) д(ъ)не. и многаци ѳгш ѕхвата тада и велика зима по рѣкаѫ(ъ) и по ногаѫ, и дрѫжитъ его дл(ъ)го. и потом га ѕхвата нѣколика потъ. и глава га нѣдетъ болѣла. и шчїи его нѣд(ѕ)тъ чрѣвенѣ. и не нѣдет(ъ) могли спати. и аще спи съ ѕсилостїю спи. И ѳгда пробѣднт се ѕсилно нѣдетъ имѣ шт(ъ) оногаи спанїа и таквен шгнице наиеще нѣд(ѕ)тъ с теч(е)нїем(ъ) : +

СЛТ(Ъ) КОДѢ ЖЛЪТѢ И НА ЗЕЛѢНѢ : +

Кода жлъта и на чрѣвена, и зрѳа гѕста, и здола танка, и вѣнцъ зелѣнъ, кажетъ плѣврежнш. И такожде кажет(ъ) шстрѣ шгнищѣ. иволѣстъ ѫ лѣвон странѣ прѣси кел'ми шстрѣ. И ѳгда нс(тъ) шгнища кел'ми остра, съ шбѣ странѣ га боле прѣси. и великѣ тѣскотѣ иматъ ѫ нїихъ. и жежда мѣ нс(тъ), и велика сѫхота ѫ нзыкѣ и шстрина —

ЗДЄ ПОЧНЕТЪ СЛТ(Ъ) ЖЛЪТЯГО ѢДЯ, КАКО ПРѢМѢНѪЄТ СЄ КОДЯ :

Жлътїи ѣдъ нѣс(тъ) толикон рѣщ(ъ) и сѫх(ъ), колико чрѣвенїи|| нс(тъ)- [180а]
стѣнїи ѣдъ. да ѳгда нс(тъ) такон, манѣ нѣдетъ чрѣвена вода шт(ъ) жлътаго ѣда, ѫ вещи гѕста. Ѫ сѫи жлътїи ѣдъ многаци иматъ великѣ рѣкинѣ, и многаци не иматъ. Кода жлъта, или на жлъта, или ѥ'са ѥдїстра тънка, кажетъ да ѥ много жлътаго ѣда, и грозницѣ коы трссе третїи д(ъ)нъ, и сїа грозница не имат(ъ) великѣ рѣкинѣ. и глава га боли и слѣпѣ шчїи, и мрѫзостъ имѣ нс(тъ) на цстїѣ. и гор'ка имѣ сѣтъ ѕста. и лѣдвїе болет(ъ) его : +

СЄТ(Ъ) КОДѢ НЯ ЖЛЪТѢ :

Ѥжда жлъта и тан'ка, трїи казанїа има. Кажет(х) болестѫ ѫ ютрѣ и ѫ слѣзенѣ, и сѫхотѫ ѫ прѣсѣхъ. Кода жлъта и тан'ка, и по ср(ѣ)дѣ како прѣтаста, болестѫ кажет(х) ѫ слѣзенѣ, и аще шнаган чл(о)в(ѣ)ка не бѫдет(х) болѣла слѣзена да знаих врѣ имат(х) вел'ми велико сѫхотѫ ѫ ютрѣ. и вода мала и на жлъта, и тан'ка и быстра, велико сѫхотѫ ѫ прѣсѣхъ каже и мрѫшькостъ. и лѣкостъ. ѫ в'сем(х) тѣлѣ. и слабостъ ѫ хожденїю по шесѫ : +

СЄТ(Ъ) ОНОГИИ ѢДѧ, КОИ Є КЯКО ЖЛЪТѢЩЪ СЄТ(Ъ) ЦИЦѧ :

Трѣбѣ да видимо како прѣмѣнѣет се вода како жлътѣщѣ шт(х) цица. И тан'ка шт(х) половинѣ до дна. и шт(х) срѣдѣ до вѣч'ца мѣтна. каже грозницѫ коа трее третїи д(х)нь. И сїа грозница сътварает се шт(х) ѥда како жлътѣщѣ шт(х) цица : +

[1805] ## ЗДЄ ПОЧНЄТ(Ъ) СЄТ(Ъ) МЯЛ(Я)Н'ХОЛІЄ

Малан'холїа ес(тъ) мѣшана сѫ кръвїю, како вино здрождневъ. нѫ малан'холїе дѣѣ сѫтѫ. ѥдна ес(тѫ) ес(тѫ)ств[х]на, и дрѫга нѣс(тѫ) ес(тѫ) ствѫна. и шт(х) ес(тѫ)ствѫнѣ да видимѡ како прѣмѣнѣет се ѥжда ес(тѫ)ств(х)на мал(а)н'холїа, по правїи ес(тѫ)ствѫнѣи закон(х), имат(х) бѫити сѫдена и сѫха. и вода иматѫ бѫити блѣда и тан'ка. нѫ по два закона прѣмѣнѣет се. Ѥдно аще мѣшает се сѫ кръвїю, и сѫ ес(тѫ)ствѫнимїи димѡки. вода иматѫ бѫити блѣда на чръна или чръна и мѣтна. И ѥгда ес(тѫ) мѣшана сѫ флєѡмѡм(х); иматѫ бѫити вода бѣла. нѫ шнан прѣви кажетѫ непробавлинїе. И сїа дрѫга кажет(х) прѫнїи рѡдѫ шт(х) идропика ѫ мѫжехъ. И аще бѫдетѫ ѫ женахъ такван вода. каже да имѫ не доходено ѡ мѣсѣчїа, или да имают(х) артетикѫ, или велико немощь. нѫ или бѫдетѫ мѫжь или жена, и бѫдетѫ вода нѫх бѣла, и бѫд(ѕ)тѫ имали огницѫ, такоѡ ес(тѫ) смр(х)тнаа како женскаа : +

СЄТ(Ъ) БѢЛѢ ѤСѢѢ :

Бѣла вода и тан'ка, и нека ни бѫстра аще шнан чл(о)в(ѣ)кѫ бѫдет(х) ылх много шнан д(х)нь прѫнїи, кажетѫ да иматѫ много малан'холїе, и тежинѫ ѫ лѣкоѡ странѣ главѣ, и малѡ спанїе, и не можетѫ провавлѧти, и штокѫ ѫ лѣдкїахъ : +

ЗДЄ ПОЧНЄТ(Ъ) СЄТ(Ъ) КОД(Ѣ) БѢЛѢ, И МЯЛѠ НЯ ЖЛЪТѢ :

Ѥжда бѣла и малѡ на жлъта, и тан'ка, и не ѡднака. иматѫ ѫ себѣ по-ср(ѣ)дѣ како дроптинице шт(х) меса дѧге и шнан чл(о)в(ѣ)къ често
[181a] ‖ водѫ пѫща и всегда є жедан(х), кажет(х) прѣкостѫ крѫкинѫ ѫнѫтра ѫ ледкїахъ. и многаци кажет(х) идропикѫ, кои г(лаго)нет се и пожарка:+

СѢДѢ ПОЧНЕТЪ СѢТ(Ъ) БѢЛѢ ВОДѢ :

Бѣла вода и малѡ на жлѣта, и тан'ка и не иднака, и поср(ѣ)дѣ како скралюци wт(х) рибѣ, и вѣд(ѣ)тѣ чрѣвѣ, и шнан жена много врѣме вѣдет(х) пѣшала такѣви водѣ. кажетѣ да много врѣме нес(тъ) да ши нѣстѣ дошлѡ онои врѣмѣ что иматѣ ни доходити. и многаци догнетѣ имѣ по прави законѣ. и многаци мимо законѣ. По правѣи законѣ нес(тѣ), почнѣши wт(х) д. лѣтѣ, до четири(на)дес(ѣ)тїи. И мимо закон нес(тѣ), почнѣши wт(х) .м. лѣтѣ, до петдесетѣ, или веще wт(х) петдесетѣ, или прѣвш четириндесете : +

СѢТ(Ъ) ЗѢТКОРЕНІЯ НСѢБ(О)МѢСѢЧІЯ :

По три законѣ затварают се нѡвомѣсѣчїа. или димшвѣ ради кои сѣ како клеи. кои затворе жилѣ и проходѣ. или стѣда рад(и) велика кои спиѣтоса крѣвѣ, или великѧ сѣхотѣ ради, коиа затеквѣ жилѣ и проходѣ и сѣшитѣ иѣ : — И аще вѣдетѣ wт(х) настѣда, или wт(х) димшвѣ кои сѣ како клеи, сице можеш познати. тежинѣ вѣд(ѣ)тѣ имале wт(ъ) поиса доле велинѣ. или жилѣ вѣд(ѣ)тѣ ни по димїю wтекле и по бедраѣ(х). и ледвкіе. вѣд(ѣ)тѣ ни wтекле, и клѣда вѣдетѣ по шкразѣ. И аще вѣдет(х) wт(х) великіе сѣхотѣ. сице можеш познати. Сѣха вѣдетѣ и мрѣшава, и велинѣ сѣхотѣ вѣдетѣ имала. И ѣсѣгда|| вѣдетѣ имала врѣкинѣ. и не вѣ- [181б]
детѣ имала одеѭи на шестїе. и не вѣдетѣ могла спати. и вѣдет(х) имала теченїе. иѣ аще по нес(тѣ)стѣкнїи законѣ дрѣжит се и не догнетѣ ни, не трѣвѣе да се трѣди чл(о)к(ѣ)кѣ : +

СѢТ(Ъ) ВОДѢ БѢЛѢ :

Вшда бѣла на чрѣвена како рѣжица, кажет(х) прѣостроѣ wгнѣщѣ и велико тлапкнїе ѣ несвѣстѣ. И видит се вмѣ да мѣ є ѣсѣгда wдрѣ плѣнѣ трещїа, и пипа да ѣхвати шнои трѣщїе, и не иматѣ чесw. и расрѣдит се. И того ради г(лаго)летѣ Галенw wт(х) себѣ г(лаго)лавшїи. Сгда ве вид(и)шѣ такѣви волѣстѣ, колико скорw можеш прихвати се да ю изѣваднш, напрѣвш неж(ѣ)ли погнет(х) остроиа ѣ мозѣкѣ. Понеж(ѣ) аще погнет(х) ѣ мозѣкѣ, апостевма сѣтворит се. и аще сѣтворит се апостевма немои се трѣдити, понеж(ѣ) wт(х) р. трѣхѣ не можеш(х) видати : +

ЗДЄ ПОЧНЕТ(Ъ) СѢТ(Ъ) ВСѢДѢ БѢЛѢ И НЯ ЖЛЪТѢ :

Бѣла вшда и на жлѣта. и аще вѣдет(х) на днѣ пѣсѣк(х) чрѣвенѣ, кажетѣ да є чрѣвени камен(х) ѣ мѣхирѣ, нъ нс(тѣ) мекѣк(х). И аще вѣдетѣ пѣсѣкѣ сѣрѣ, кажетѣ вел'ми тврѣдѣ камен(х) ѣ мѣхирѣ. И аще не вѣдет(х) пѣсѣкѣ на днѣ, лнхо вѣдетѣ нѣчто бѣлw, кажетѣ да имат(х) шнан чл(о)-к(ѣ)кѣ wгнищѣ wстрѣ, и тлапкнїе ѣ несвѣстѣ : —

ТѢКОЖДЕ СѲТ(Ъ) КОДѢ БѢЛѢ НЯ ЖАЪТѢ :

[182a] || Бѣла вода и на жлѣта. и не бѣдет(х) многѡ чиста анхо сѣмѣсита, и ходетх по шноу вѡдѣ дроптинице бѣлѣ и шкрѣгѣ, кажетх артетїкѣ по чланшвѣхх, и велнкх штокх, и вел'ми колитх его : +

ЗДЕ ПОЧНЕТ(Ъ), СѲТ(Ъ) БѢЛѢ КОДѢ :

Кода бѣла и тан'ка и чиста и ѡднака кажетх множествѡ флешмѣ нс(тъ)-ствхнѣ, и болестх вх главѣ, и слѣдостх на шбразѣ и тхмностх вх очїю. и како бодежи по в'сѣх(ѣ) члановѣхх. И аще хотѣлх бѣдет(х) прѣ нти прѣко вѡдѣ, хощет(х) пасти вх ню, зане не бѣдет се моглх држати : +

СѲТ(Ъ) КСЭДѢ БѢЛѢ И НЯ СЛОЕѢНѢ :

Аще вода бѣдет(х) вещи на шловѣна неж(е)ли на бѣла, кажетх великѣ немощх. и сїе бѣлѣге имат(х) великѣ тежинѣ вх главѣ, и вх в'сѣмх тѣлѣ лѣностх. и в'сх нс(тх) занесенх и не вѣстх где стон. и не имат(х) правѣ паметх. и често имат(х) нщинхіке. и многаци пѣститх вѡдѣ и не хоще : +

СѲТ(Ъ) БѢЛѢ КСЭДѢ :

Аще вода бѣдет(х) бѣла. и бѣдетх ю малш. и бѣдѣт се валыли по нжи како коматнки бѣли, кажет(х) теч(е)нїе и шгницѣ. и аще такваи ѣзиде за два д(х)ни и потшм(х) вѣдет(х) таиа. И вещи не бѣдетх ишло смр(х)тх каже : +

[182б] КѢКО ПРѢМѢНѢЕТ СЄ КСЭДЯ СѲТ(Ъ) ЧРЪНѢ ЖЛЪЧИ :

Трѣбѣе да видимш како прѣмѣнѣет се вода шт(х) чрхнѣ жлхчї, коы нѣс(тх) нс(тх)ствхна, нс(тх) сѣха и врѣща. и врѣкинѣ ради по правхіи законх иматх ѣхі вода чрхвена и сѣхопѣ ради имат(х) бхіти тан'ка, да нгда нс(тх) такон шт(х) чрхнѣ жлхчи, коы нѣс(тх) нс(тх)ствхна, иматх бхіти вѡда чрхвена и тан'ка. Их многаци прѣмѣнѣет се вѡда по два закона. Єдно нс(тх)сте(х)нагш смѣшенїа ради. и дрѣго сама шт(х) себѣ. егда прѣмѣнѣет се шт(х) смѣшенїа что смо рекли аще смѣсит се сх добрїими димшѣїи. вѡда имат(х) бхіти чрхвена и тан'ка. и сїа вѡда кажетх зло. И аще смѣсит се сх злїими димшѣи, бѣдетх вѡда чрхна и гѣста, и вещи кажетх смрхтх неж(е)ли живштх. И егда смѣсит се сама шт(х) себѣ, малш бѣдетх чрхна и вещи на жлхта, кажетх теч(е)нїе здола. И аще вода бѣдетх чрхна или на чрхвена, и бѣдетх ѣи малшни бѣдет(х) вх нжи нѣкъы дрѣгхіи злх бѣлѣгх, без' никдне сѣмнѣ смрхтх каже. аще

инан чл(о)в(ѣ)къ ималъ(х) бѣдет(х) врѣкнив. И аще кюда бѣдет(х) блѣда на чрхна лѣте, кажет(х) инѣи грозницѫ коа трее единъ(х) д(х)нх и дрѣги нѣ. И аще бѣдет(х) иесени такван кюда, четрохтинницѫ каже : —

СѢТ(Ъ) ЕСѢДѢ НИ ЧРЪЕСЕНѢ :

Кюда на чрънена и ѡт(х) згора потана, и здола подебла, кажетъ грозницѫ четрохтинницѫ ихъ кое любо врѣме бѣдет(х) такван кюда : +

Конецъ ѡт(х) погледанїю кодѣ : +

в) СПИС О ОГЊИЦАМА

Спис о перакутним огњицама

[73б] **ЗДЄ ПОЧНѢ ПРѢЕѢІ СѢБЄЗР(Ъ) СЗТ(Ъ) ВСЯКЄ СЗГНИЦЄ ПРѢЄЗСТРѢ :**

Да знаш(х) ерѣ wгнхица нс(тх) ндна рѣзкина много великa и глѣбока коа се чини ѕ нтре, и ѕ ср(х)дцѣ wт(х) д(ѕ)хwвх живwтнхнх кои ѕ ср(х)дцѣ прѣквиваю. И wт(х) д(ѕ)хwв(х) нс(тх)ствнїнх кои ѕ нтрѣ прѣквиваю. И wвїи дѣховѣ ижедгѕт(х) кр(х)вх по всѣх(х) жилах. и чинетх ю крѣти квнѕтрх ѕ жилах(х) и сѣшити нс(тх)ствнѣю мокрнцю. И чинитх великхі димwвѣ ѕ ср(х)дцѣ, и ѕ стомахѣ, и ѕ нтрѣ. и кранит(х) нс(тх)ствнw провадлєнїе. и не дава нтрѣ раздѣлити храиѕ по жилах(х), и по ѕдwвѣх(х), и по члaнwвѣхх чимх и чл(о)в(ѣ)кх живх. И того рад(и) трѣвѣе да знаиш коа wгнхица доходи изх давнне болѣсти. и коа доге изх давнне гнилости коа се чини ѕ стомахѣ. и коа доге wт(х) апѕстеwм(ѣ), ими wт(х) дрѣзѣхх болѣсти кое се чинѣ ѕ чловѣчемх тѣлѣ. конх ти ѕздемо казали послѣ : + И да знаш(х) ерѣ ѕ чл(о)в(ѣ)чемх тѣлѣ естх. г. дѣхwѣѣ. Єдно є д(ѕ)хх живwтнїи кои ѕ ср(х)дцѣ прѣквхива. ерѣ и ср(х)дце прхвїи ѕдх что є сктворенх ѕ чл(о)в(ѣ)кѣ. дрѣго нс(тх) д(ѕ)хх нс(тх)ствнїи, кои ѕ нтрѣ прѣквхива, и помагаетх нс(тх)ствномѣ
[74а] провадлєнїю, и схрѣквлетх нтрѣ и стомах(х): — Трєтїи д(ѕ)хх нс(тх) дѣшевнїи кои ѕ мозгѣ прѣквхива и храни мозакх|| и сѣблюдлетх его да не изгорит(х) wт(х) димwв(х) врхкнх(х) кои изх нтрѣ доходе, и дает мѣ топлотѣ да не гинетх wт(х) мокроти и wт(х) влагє коа изх стомаха доходи. И да знаш(х) ерѣ и чл(о)в(ѣ)кх квнѕтрх како банка, и нмат(х) крѣзкинѣ како баны вх себѣ. и wколо стѣна влагѣ и мокротѣ, тєре нс(тх) пазна дѣха влажна. нх все wвѣи вещи чин(и)тх wгнх и вода. и такождє є ѕ чл(о)в(ѣ)чемх тѣлѣ мокрота и крѣзкина нс(тх)ствнаа. нх wвѣи мокротѣ и крѣзкинѣ творетх шнїи трхі дѣховѣ квише писанихи : + Прквїи дѣх(х) г(ла го) ант се живwтнїи ерѣ и ѕ ср(х)дцѣ. и нмат(х) мокротѣ и крѣзкинѣ ѕ себѣ крѣзкинѣ нматх, да вѣдетх всегда држжал(х) крѣзке ср(х)дце. ерѣ ако не би кила крѣзкина вх ср(х)дци, не вхі могла чл(о)в(ѣ)кх бхіти жив(х) вдин(х) час(х). Мwкротѣ оубw нмат(х), да држжитх вѣсегда влажнw ср(ъ)дце ерѣ ако не вхі била влага нх ср(х)дци изгорѣлw бх само ср(х)дце. wт(х) великхіе крѣзкинѣ, и wнан крквх что є квнѕтрх чим' се ср(х)дце храните : + Ерѣ знаш(х) кд(х) раздрѣжеш(х) ср(х)дце wт(х) крава wбрѣшеши квнѕтрх крав(х) и водѣ, того рад(и) нмат(х) ср(х)дце вх себѣ крѣзкинѣ и мокротѣ : + И вх нтрѣ смо рекли да є дрѣгхі д(ѕ)хх нс(тх)ствнїи,

и имат(ѫ) въ себѣ мокроть и врѣкинѣ. и врѣкинѣ иматъ да помагаетъ стомахѣ проглатити. врѣ ютра ис(тъ) поклопцъ стомашнїи, и мокроть иматъ да самаа не съгорит се, понеж(е) и шт(ѫ) девелїе кръви сътворена : + Третїи д(ѣ)хъ г(лаго)лет се въ мозгѣ, и негово смо ис(тъ)ствш писали. тогаи рад(и) г(лаго)лет се чл(о)в(ѣ)че тѣлш ыкож(е) баны: врѣ куда е въ бани || шгны и водѫ велико потрѣбует(ѫ), тогда баны добра и под(о)бна. [74b]
и кад(ѫ) имат(ѫ) многш огны и малш водѫ, кшда изъкрить и в҃са мокрота что ис(тъ) въ нем. и шно се не г(лаго)лет(ѫ) баны нехо пешъ. и ако вѣдет(ѫ) много кшди и малш огны, шгнъ погаснет(ѫ) и вода шстинетъ. и шноѥ не г(лаго)лет се баны лнхо катланъ : + И такожде смш г(лаго)лаи да въ банѫ ис(тъ) нѣкаи дѣхъ, и имат(ѫ) въ себѣ врѣкинѣ и мокроть, врѣ кад(ѫ) погѥ чл(о)в(ѣ)къ въ баню, въ тъи час(ѫ) съгрѣкет се и шпотит се, и шѣзи дѣхъ иже смо г(лаго)лаи сътваряет се кѫда ѥ въ бани огны и води под(о)бнш. нъ кѫда в огны многш онаи дѣхъ вѣдѥ врѣк(ѫ), и не вѣдѥ имаа(ѫ) мокроти ни малш. и када вѣдѥ въ бани шгны малш и води много, шнаи дѣх(ѫ) вѣдѥ влажнъ и малш врѣщъ. Того рад(и) г(лаго)лет(ѫ) Ѵппократ(ѫ) фїлософъ, вгда ис(тъ) въ чл(о)в(ѣ)чем(ѫ) тѣлѣ врѣкина великаа и мокрота, мала, шнаи врѣкина не҃свшаетъ шнѣи мокроть, и шнаи врѣкина сътвараетъ шгнице шстрѣ и прѣкшстрѥ. и многѥ дрѣгѥ болѣсти вже хощемо писати. И кѫда ѥ венкѥ мокроти неж(е)ли врѣкинѣ, шнаи мокрота чинит(ѫ) стиснѣти ис(тъ)ствнѣ врѣкинѣ, и шт(ѫ) шнѣи мокроти сътварает се множъствш флегмѣ, и различнъѥ шгнице, и дрѣгѥ болѣсти иж(е) хощемо писати: + И сада прѣквѥ да знамш онѣи шгнице и грознице, комико разликѣхъ коѥ се сътваряют(ѫ) шт(ѫ) врѣкинѣ, и шт(ѫ) мокроти, и коѥ шт(ѫ) сѣхоти. и коѥ шт(ѫ) стѣда. и трѣквѥ да знамо шнаи час(ѫ) и д(ѫ)нъ колико могѣтъ трънѣти. И трѣквѥ да знамо нїнъ бѣлѣгѥ. и по нїнъ(ѫ) бѣлѣзѣхъ да знамо нїнъ(ѫ) да нъ вѣдемо знѣли видати: + И тако раздѣлают се швеи шгнъице. ис(тъ) огнъица прѣкстра, и ис(тъ) огница шстра. и ис(тъ) шгнъица кроника спрѣд(ъ) в главѣ, и ис(тъ) шгнънца коѥ се сътваряет(ѫ) в затилѣ. и ис(тъ) шгнъица коѥ доходи въ ноши. и ис(тъ) шгнъица коѥ доходи въ д(ѫ)не. и ис(тъ) шгница слана. и ис(тъ) шгнъица трънка и грѣба. и ис(тъ) шгнъица коѥ ѣхватаетъ || и шставлает(ѫ) скорш. и ис(тъ) шгнъица коѥ не шставлает(ѫ) въ скорѣ. [75a]
И шт(ѫ) швѣх(ѫ) шгнъицъ коѥ не шставлаютъ скорш, вс҃ нѣкѥ тнхѣ, и нѣкѥ врѣлѣ и врѣкѥ многш. и ис(тъ) шгница шт(ѫ) коѥ не может(ѫ) лежати на ѣднѣм(ѫ) мѣстѣ. и ис(тъ) шгница зѣлма и хощетъ понти чл(о)в(ѣ)къ къ шгню, а горит(ѫ) како шгнъ. и ис(тъ) шгница проста. И ис(тъ) шгнъица двоеврѣста. и ис(тъ) шгница троврѣста и четвор(о)врѣста. И швѣи шгнъице и болѣсти вѣше писанѣ въ многш гран(а) раздѣлают се : +

СЭТ(ъ) ПОЗНАНІѦ СЭНѢХ(ъ) БЛЮД(И) КОИМ(ъ) МОЖЕ ДОКИ СКОРО ПРѢСЭСТРѢ СЭГНѢЩѦ :

Г(лаго)лютъ Ѵппократ(ѫ) фїлосшф(ѫ), да шнїи чл(о)в(ѣ)ци кои имаю врѣкинѣ и мокроть шт(ѫ) малѣ им(ѫ) болѣсти может(ѫ) доки прѣкстра шгнъица. И шнїи кои сѣ врѣки и сѣхи скоро нмъ может(ѫ) доки шстра шгнъица. И шваи шгница г(лаго)лет се гнила : + И шнїи кои имаю прѣкстрѣ шгницѣ вона им(ѫ) пот(ѫ), и вода что мокретъ. и гнои что исходитъ шт(ѫ) него : — И шнїи кои имаютъ шстрѣ шгнъицѣ, напрѣкш

почнетъ по малѡ, и потом(ъ) доходитъ сѵе нѣкыа и ича. и ѡкаи ѡгница г(лаго)лет се ѵтика. И бѣде флематика, надан се ѳрѣ мѕ хокѡ доки петїи д(ъ)нх ѳрхх(ъ) шнѣи ѳрѣкинѣ зима. И ѡкаи зима г(лаго)лет се ѡгница четѳрхтинница гнила. И ѡкаи ѡгница ил(и) бѣде дахга ил(и) смр(ъ)тна и ако бѣдет(ъ) ѕ многокрхвена чл(о)к(ѣ)ка, надан мѕ се. з. д(ъ)нх смр(ъ)ти: + И шнїи чл(о)к(ѣ)цїи кои сѣтъ стѣденїи и сѣхи. или стѣденїи и влажнїи может(ъ) им(ъ) доки ѡт(ъ) малїе болести ѡгница ефимѳра. и сїа ѡгница прѣкивает(ъ) кнѧтрх ѕ костѣх(ъ) и ѕ жилах(ъ) и множае ѕхка таетъ по ѡѣдѕ, неж(е)ли прѣд(ъ) ѡѣдѡм(ъ), и всегда сѕ жединїи и затворенїи здола, и никогда се не ѡпотѣ. и ѡт(ъ) сѣтра до полѫд(ъ)не имаютъ водѕ жлтѕ, и тнкѕ и кистрѕ. и ѡт(ъ) по д(ъ)не до ноши бѣдет(ъ) чрхвена и мѣтна. || И сѣтра мѕ бѣдет(ъ) жила како ѕ здрава чл(о)к(ѣ)ка, нх бѣдет(ъ) тнка. и по ѡѣдѕ мѕ бѣдет(ъ) жила како ѕ пїана чл(о)к(ѣ)ка : + [755]

СѲТ(Ъ) ГЛѢДАНІЯ ТРѢХ(Ъ) ВѢЩИ Ѯ ПОЧЕТЪКЪ БОЛѢСТИ :

Да знаш ѳрѣ на в'сакои болѣсти трѣбѣ нс(тъ) глѣдати трѣхъ вѣщи. прѣво ѕ почетъкх болести како е почела болѣсть. дрѣго трѣбѣе глѣдати, како стоит(ъ). кѣда е минѣаш нѣколико д(ъ)нїи. третїе трѣбѣе да се домѣшлаа ѳрач(ъ) по ѣклѣѣхѯ(ъ) на что кѡ доки шнаи болѣсть. ѳр' сѕ многаїи ѣклѣѣхї по конх(ъ) может(ъ) сѣдити ѳрач(ъ) чл(о)к(ѣ)ка кома, на смр(ъ)тх или на живѡтх. ѳрѣ нсѕ болѣсти ѡт(ъ) конх(ъ) кѣд(ъ) падне чл(о)к(ѣ)кх на постелю, на шнаи час(ъ) толикон мѕ нс(тъ) ѕсїѡнѡ, како да би лежал(ъ) годице. и ѕ ѡконзи ѕсилости может(ъ) лежати, г. д(ъ)нн. и потом' мѕ почнет(ъ) ѣхїти вонѧ и дрѣзы се ѕ ѡкои болѣсти почнѣтх стресати, и бѣдет(ъ) нхъ страх(ъ), и бѣд(ѕ) се протезами. нх того рад(и) не трѣбѣетъ его сѣдити на смрѣтх, или на живѡтх докле не доге. з. д(ъ)нх и ако прѣвѣд(ѕ)тх кх ѡконзхї болѣсти до седмагѡ д(ъ)не, мали ѣхстаютъ ѡт(ъ) таковѣи болести. и ако се бѣд(ѕ)тх ѕ, в. д(ъ)нх, или ѕ. з. ѡпотили. ил(и) бѣдет(ъ) прошаѡ ѡт(ъ) нїх(ъ) двацѧ(и), или .г. ц(и). или имх бѣдет(ъ) текла крѣв(ъ) из носа, добрїи ѣклѣзїи сѣтъ. нх кѣд(ъ) имх дого велико теченїе, ѡт(ъ), ѳ. вднх не можетъ ѣхїти жинх : +

+ ЗДѢ ПОЧНѢ СѲТ(Ъ) ОНѢХЪ БОЛѢСТИ КОѢ МОГѢ СЪТКОРИТИ ПРѢСѲСТРѢ СѲГНИЦѢ, И СѲТ(Ъ) ОНѢХѢИ СѲГНИЦЪ, КОѢ ИМАЮТ(Ъ) ЌЪ СѢБѢ ВѢЛИКО СТРѢСѢНІѢ :

Да знаш(ъ) ѳрѣ ѡт(ъ) прѣкѡстрѣ ѡгнѧще и ѡт(ъ) шнѣхѣи ѡгницх коѢ имаютъ велике ѡстроии нх себѣ, может се чин(и)ти велика немощ, и шквинанцїа, сиѳрѣч(ъ) шнаи болестъ коы се чини ѕ горѧ ѕ тре ѕмирает чл(о)к(ѣ)кх ѡт(ъ) нѣѳ нх. а. часх : — И такожде се сѣтвараетъ ѡт(ъ) острѣ ѡгнще грозница || коы трѣсѣ нднн(ъ) д(ъ)нх и дрѣги нѣ. и болѣстъ нх слѣзенѣ. и шнѣи грознще коѢ много трхпѣ. и грознѧща четѳрхтинница : — Такожде нс(тъ) и дрѣга ѡгница ѩже г(лаго)лет се феѳрнш(ъ) пафашижма. сиѳрѣч(ъ), ѳон, или ѳхнанїе междѕ нс(тъ)ствѡм(ъ) и междѕ болѣстїю и сице ложеш(ъ) позити да нс(тъ)а шнаи [76a]

wгница иже г(лаго)лет се пафашижми, ерѣ кѣда чл(о)в(ѣ)кх лежитх
кх нѣи, не можетх наити мѣсто и дѣж(е) бхі почнѣлх. и хощеши
мѣ гледати. г. роковѣ. г, ти, д(х)нх, и пети, и седми. Ех третїи
д(х)нх мѣ гледан водѣ, и ако бѣде вода жлхта на чрхвена, ка-
жет(х) да имат(х) wнаи чл(о)в(ѣ)кх тхи`ко ес(тх)ство и почетхкх
болѣсти. нх ако бѣде много чрхвена, кажет(х) да имат(х) wнаи чл(о)-
в(ѣ)кх болнх крѣпко ес(тх)ствw. нх два бѣлѣга каже, или каже да е
wнаи чл(о)в(ѣ)кх болнх ида тлхнх, или каже да е плхн(х) крхви : +
Нх сице хощеши познати истинwм(х) прашан комнаго ако мѣ е жега
в`сегда, то имат(х) иедх. ако ли мѣ се не жега то имат(х) крхвх,
или множхство флемѣ : — И тхі врачю трѣбѣе да се домхишлиш(х),
ил(и) да мѣ пѣстиш(х) крхвх ако има множхствw крхви. и аще имат(х)
иедх да га wчистиш(х). И аще сх wнѣмѣки wчищенїемх или пѣщенїем(х)
крхви вѣде мѣ болѣ, добрw: — И ако вид(и)шх да болестх вхіше иде и да
веще вкоренит се, чѣкаи и дрѣгхіи рwк(х) кои ес(тх) ѣ петїи д(х)нх гле-
дан мѣ водѣ, и жилѣ, и wбразх, и аще вода вѣде бѣла и на жлхта, и жила
вѣде раскидена и вхіе самоц wкамw, и гледан мѣ wбраз(х), и вѣде мѣ
прашхи(х) иакож(е) земла. и прашан || га или га тѣга. И аще вѣд(ѣ)тх [76б]
wнїи бѣл(ѣ)зїи вище писанихи, да знаш(х) ерх и wкорила болѣстх
ес(тх)ствw. И сицевїим(х) чл(о)в(ѣ)кwм(х) надан се вещхшїимх смр(х)ти
нежели животѣ: И аще вода вѣде много чрхвена и на чрхна и мѣтнаа,
и жила честа и плаха, да знаш(х) ерѣ е болѣстх и ес(тх)ствw на наивещ-
шем(х) ѳ'канїю срѣд(х) боиѣ. терѣ каже два бѣлѣга. или каже да иматх
чл(о)в(ѣ)к(х) иако ес(тх)ство и множхство крхви. или каже да се и
болѣстх вкрѣпила по жилах(х). И сице хощеши познати, вхпроси его
кѣдх вхстанетх wт(х) спанїа, аще мѣ вѣдет(х) л'гкw кадх и вставх, аще
ли мѣ вѣдет(х) вснлнw. и аще вѣдет(х) нѣколико спалх и вгодно имѣ
ес(тх) много спати, сеи имат(х) множхствw крхвїи и иако ес(тх)ствw.
и аще вѣдет(х) плахо спалх, и вгда се развѣдит(х) вѣдет мѣ вснлнw, да
знаш(х) ерѣ мѣ е болѣстх пошла по жилах(х), и тон г(лаго)лет се wгница
гнила:. И нѣс(тх) его моцно сѣдити на смр(х)тх или на живwтх, докле [76г]
не доге третїи рwк(х) вх седми д(х)нх. И иегда дондѣтх третїи рwк(х),
гледан вмѣ водѣ и жилѣ. и аще вѣдет(х) вода бѣла и на жлхта. и вѣд(ѣ)тх
имѣ бодѣжи вх лѣвои странѣ. или мѣ вѣдет(х) дошло теченїе тере мѣ
вхіетх жила плахw, и вѣдет(х) имѣ страшнх wбразх. ни вез(х) единого
сѣмнѣнїа надан се имѣ смр(х)ти, вх. кд. час(х):+ И аще вода вѣдетх [76д]
чрхна и мѣтна и жила плаха, и вѣдетх имѣ теч(е)нїе и бодежи, такожде
се надан смр(х)ти вх. д. д(х)нх || И аще вмѣ не вѣдет(х) теч(е)нїе ни бо- [77а]
дежи, чекаи да вид(и)шх хощет ли се wнаи д(х)нх wпотити, или хощет
ли имѣ тещи крхв(х) из носа. и ако бѣде крхвнх, надан се да мѣ ки
вхіти болѣ. и аще вѣдетх флематикх, знаи ерѣ хощетх wнаи болѣстх
трхпѣти дхгго ерѣм(е). нх мали исцѣлѣютх. И аще се не wпоти вх
тхи д(х)нх, и нѣс(тх) имѣ текла крхв(х) из носа. и аще вѣдет(х) крхвнх
надан се вмѣ смр(х)тнх вх. кд. час(х). И аще вѣдетх флематик(х) трх-
пѣти ке нщих нѣкхіи д(х)нх, нх хощет(х) изгѣбити половицѣ живwта,
нх ке вднако вмрѣти скорw. И аще вѣдетх wнаи чл(о)в(ѣ)к(х) имал(х)
чрхнѣ жлхч(х) и жлхтѣ жлхч(х). прѣмѣнити се хощетх wнаи болѣстх ѕ
дрѣгѣю болѣс(тх) иже г(лаго)лет се френешиш(х). и иже имаютх сїю
болѣстх многг(о) тлапѣ ѕ wгнхщи. нх до. дї. д(х)нхі надан се вхсма
смр(х)ти. или вхсма здравїю : +

СЭТ(Ъ) СЭГНИЦЄ ПРОСТѢ :

Да знаш(х) ѥрѣ ѡгнища проста никогдаже се не сѫтварает(х) ѡт(х) великїе ѥрѣкинѣ, тѫчїю ѡт(х) цѣклѣнѣ флегмѣ. и сице можеш(х) познати ѥрѣ сѫтварает се ѡт(х) цѣклѣнѣ флегмѣ. понеж(є) г(лаго)лет се ефимера. почто г(лаго)лет се ефимера. Понеж(є) напрѧмѡ начинаетъ мала зима, и паки се повенки ѕмножи. и начинает зехати чл(о)в(ѣ)къ. и ѕке венкы мѕ зима начинаетъ доходити. и починет се протезати и сѫкрѣшати, и похватаетъ его нѣколика ѥрѣкина и жега. и хощет се емѕ спати. и ѥрѣ-
к(х) ес(тъ) нѫ хощет(х) на ѡг'нѫ възлѣки. и минт се емѕ да мѕ хощетъ
[77б] испасти челѡ и ѡчи надвор(х). и глѣбоко || мѕ хощет(х) нанти жилѕ нѫ плачѕ. и доходет(х) имѕ нѣкыі бодежи по тѣлѕ. и ѡвон сѫтварает се емѕ дебѣлѣхѫ, димѡвѫ ради иж(є) имать въ стомахѕ еже възадизаетъ цѣклена флегма: И многаци възадїзает се двою вещи рад(и). и ли възадизаетъ великїе пианости рад(и). понеж(є) ѡнан велика ѥрѣкина винна подвизаетъ ѡнѣки димовѣ или денгнѕт се ѡт(х) замишна работанїа, или ѡт(х) пѣтнаго шхствїа, ѥгда пр҃идетъ чл(о)в(ѣ)къ трѧднѫ и напїет се води нѫ лѣстно възможно ес(тъ) познати. И сице можеш(х) познати. гледан емѕ прѫвїи д(х)нѫ вждѕ, и аще вид(и)шѫ да е вода проклѧмнила и да е жлѣта ыкож(є) добрѡ вино, и жила да мѕ е декела нѫ не плаха, да знаш ѥрѣ г(лаго)лет се ефимера проста. и сїа ѡгнища скорѡ мине. И трѣбѣе аще хощеш(х) да извѣстно знаш(х), гледан ѡнѕи водѕ за .д. д(х)нїи и аще вода и жила вѕдетъ еднака за. .д. д(х)нїи, тогда можеш знати извѣстно да скорѡ минѣ: И аще вид(и)шѫ да е мѕтнила и всякыи д(х)нѫ почнет(х) ѣкыти нецие чрѫвена. и всякыи д(х)нѫ почнѣтъ изгѕбити врѣдни. и въсаки д(х)нѫ хощеши мѕ находити жилѕ сце рѣкѫ нѫ немирнѡ ѣкытїе. да знаш ѥрѣ мѕ е ѡгнища сѫтворена ѡт(х) мал(о) спанїа. или ѡт(х) много спанїа. или ѡт(х) много работанїа. или ѡт(х)много покоы. или ѡт(х) велика яденїа или ѡт(х) много глада. или ѡт(х) великыіе скрѫби, или ѡт(х)
великаго вес(є)лїа. или ѡт(х) коежда вѫіше писанѫіе вещи. не можетъ
[78а] ѣкыти единѫ час(х) или два када || мѕ гледеши жилѕ да мѕ не вѕдетъ ыкож(є) ѕ здрака чл(о)в(ѣ)ка. нѫ иднако ти хощемо казати ѡт(х) в'сакаго на се : +

[88а] ## СЭТ(Ъ) СЭГНИЦЄ ЫЖЄ СЪТВАРАЄТ СЄ СЭТ(Ъ) ПІАНОСТИ :

Напрѧмѡ дан мѕ пити масло дрѣвѣно с топлѡмѫ) водицѡмѫ), и да сеже первѡмѫ) ѕ грѫлѕ да вмое. и аще вид(и)шѫ да не может(х) вмовати, дан малѡ праха ѡт(х) тѵрбинта с топлѡмѫ) водицѡмѫ). И аще вид(и)шѫ да е нѡщи(х) нѣколико ѥрѣкинѣ, пѕсти мѕ крѫвѫ ѡт(х) главие жилѣ. и потѡм(х) испѕстивши. г. д(х)нїи. банан га, нѫ не ѕ много ѥрѣки и бани: +

ЗДЄ ПОЧНИ СЭТ(Ъ) ПОЗНАНІЯ СЭГНЪЩЪ ГНИЛѢХЪ, ЧТО СѪ, ИЛИ СЭТ(Ъ) ЦІЯ ДОГІЮ :

Да знаш(х), ѥрѣ ѡгнѫіце гнилѣ, никогда се не могѕт(х) творити, ѡт(х) мала ѥрѣмена, нѫхо ѡт(х) ца е чл(о)в(ѣ)къ натоварилѫ ѡт(х) данва ѡт(х) зла ыстїа, и ѡт(х) злаа питїа. И ѡт(х) заднишѣ ѥрѣкинѣ, и ѡт(х) ке-

лнкѥ знмѣ. И ѕ шкѣх(ѫ) огнѧщах(ѫ) кѫд(ѫ) ѕхата зима, не ѕхата
такоѥ шкож(ε) ѕ шнѣх(ѫ) шгниѧцахъ вже г(лаго)лют се ѳфимере || и по знмѣ [88б]
када ѕхата крѣкина, не ѕхата такоѥ шкож(ε) ѕ шгнѧще ѳфимере, лнхѡ
острѣе и хѣгѥ. и венкѥ трхпи и венкѣ оусилостъ чини. И жила нѣ како
ѕ шгнѧще ѳфимерѣ, лнхо плашѣа и хѣгѧ. и не нандешїю на еднѡм(ѫ) мѣ-
стѣ. и нѥгово ѕдиханїе нѣс(тъ) како ѕ шгнѧще ѳфимере, лнхо хѣгѥ. и
много мѕ се хонкѥ спати, и спи сѫ страхѡмѫ. и пробѫждает се сѫ стра-
хѡм(ѫ). и многаџи се сѫтреса, и често зеха, и често се протеже. И кѫд
потрѣвѣе да спи не хощетъ спати, и в'сега жилѣ болѣ и глака. и мнит се
емѕ да мѕ ѫкнютъ кораклм(ѫ) школо главѣ. и слабостъ мѕ догѥ и жлѫтина
и тѣга, и често мѕ се хонкѥ кодѕ пѫщати и поки севѣ ради, нѫ малѡ
погѥт(ѫ) шт(ѫ) нѥгѡ, и шно цо погнетъ смрѫдитъ злѣ. и много мѕ ε
теж'ка глава. И многаџи мѕ ѫкѣтъ често жила терѫ главокѡ. И нѣко-
лиџи мѕ догѥт(ѫ) сѫтресенїе а стоитъ с мирѡм(ѫ). И всїи шкѫи вѣлѣ-
зїи ѫхше писанлѫи хѣги сѕ и ѩчи нежели ѕ шгниџе ѳфимере. И аџе ки-
д(и)шѫ в'се шаѣи вѣлѣге ѫхше писаннѣ. и ѣздет(ѫ) ѳго тресла еди-
н(ѫ) д(ѫ)нѫ, и дрѣгѫи нѣ, можеш(ѫ) сѣдити да се нс(тъ) чин(и)ла шт(ѫ)
гнилѡсти и шт(ѫ) ѫда. И аџе нматъ сїе вѣлѣгѣ ѣыше писаннѣ
ѫсе и ѣздет(ѫ) тресела ѫсакѫи д(ѫ)нѫ, можеш(ѫ) сѣдити да се нс(тъ)
створила шт(ѫ) гнилости и шт(ѫ) крхвѫ. И аџе ѣзд(ѕ)тъ сїи вѣлѣзїи
ѫхше писаннѫи в'сїи, и ѣздетъ грознича четврхтница, можеш(ѫ) сѣдити
да се и чинила шт(ѫ) гнилости и шт(ѫ) чрнѣ жлѫчїи. И аџе ѣздетъ
в'сакїи д(ѫ)нѫ, тере га ѕхата нѣкогда || ѕ д(ѫ)не, нѣкогда ѕ ноки. и ѣздѣ- [89а]
т(ѫ) имал(ѫ) ѫсе шнѣи вѣлѣге. ѫхше писаннѣ, можеш(ѫ) сѣдити да
се и чинила шт(ѫ) гнилости и шт(ѫ) флѣмѣ. Показлѫѡм' ти како се
раздѣлаютъ ѫхше писаннѣ шгниц, коы се шт(ѫ) чесѡ сѫтварает се ѩже мало трхпитъ, и кол
много трхпитъ, да вѣси како нх(ѫ) хощеш видати:—

СѲТ(Ъ) ОГНИЦЕ ИЖЕ МНОГО ТРЪПИТЪ :

Сѳвїи сѕ вѣлѣзїи иѥнніи, аџе ѣздет(ѫ) шнан коы тресе в'сакѫи д(ѫ)нѫ.
и аџе шнан коы тресе дрѣгѫи д(ѫ)нѫ. и аџе шнан ѩже г(лаго)лет се
четврхтинница. и аџе шнан коы ѕхата ѕ д(ѫ)не нли ѕ ноки. аџе нмат(ѫ)
трхпѣти много крѣме, и сїе вѣлѣге хощеши наки ѕ нимѫ. Напрѫѡ
кад(ѫ) га похата, зима га ѕхата и мала крѣкина. и дрѣговїа ѳгда га
похата, поманы зима ѣздетъ емѕ и повенкы крѣкина. и трстїѡм(ѫ) ѳга
га похакы. ѣздетъ емѕ нщџе поманы зима и повенкы крѣкина. и потомѫ
ѳгда га похата ѣздет мѕ зима велика. и крѣкина ѣздет(ѫ) ѫзда трхпѣла
шт(ѫ) рока до рока : —

СѲТ(Ъ) ПОЗНАНІА СѲГНИЦЄ ИЖ(Є) СЪТВАРАЕТ СЄ СѲТ(Ъ) ГНИЛОСТИ МЕЖДѢ ДРѢГѢМІИ СѲГНИЦАМИ :

Г(лаго)лютъ Іппократ(ѫ) ѕчител(ѫ), кад(ѫ) видиш(ѫ) шгнѧщѕ, коы тресе
едни(ѫ) д(ѫ)нѫ и дрѣгѫи нѣ, трѣвѣе да гледиши нма ли много ѫда. и аџе
вид(и)шѫ да ε вѫда жлѫта, и да нматъ шнѣи вѣлѣге ѫхше писаннѣ. безѫ
сминѣнїа можеш(ѫ) сѣдити да нс(тъ) шт(ѫ) гнилѣ шгниџе:+ И аџе

вид(н)ших да мѫ нѣ много зима, и по зимѣ мѫ се не вѣде казала врѣкина надворѫ и вид(н)ших да мѫ е плаха жила, и вѫда много чрѣвена, безѫ схмѣнїа можеш(ѫ) сѫдити да нѣс(тѫ) гнила ѿгнища, лнхо ѿгнища адѣща.

[89б] И сего рад(и) г(лаго)лет се адѣща, понеж(е) иматѫ велиѫ врѣкинѫ и шстрею нежели гнила. И сїа шгнища адѣща раздвает се на двое. една се г(лаго)летѫ скѫсема адѣща. и дрѣга се не г(лаго)летѫ свасма адѣща. И шнаи шгнища г(лаго)лет се свасма адѣща, того рад(и) г(лаго)лет се понеже иматѫ острѫ врѣкинѫ, и шстрѣ димшв(ѫ). и чистѫ ѥдѫ шстрѫ и врѣк(ѫ). И шнаи врѣкина вѫсегда гнѣзетѫ и бодетѫ по в'семѫ тѣлѫ якож(е) иглѣ, нѫ нѣс(тѫ) смр(ѫ)тнаа толико велико гнила. Понеж(е) ѥдѫ плива врѫх(ѫ) стомаѫ и ласно га е извадити : —

И шнаи коа нѣс(тѫ) свасма адѣща венкѥ дрѫжи него шнаи коа е свасма адѣща понеже шнаи коа не свасма адѣща малаши се ѕгоди да ѫхвата седмѫ кратѫ, лнхо аще не вѣдетѫ врача кои кѥ извадити шнаи ѥдѫ, кои плива врѫхѫ стомаѫ. И шнаи шгнища коа нѣс(тѫ) скѫсма адѣща того рад(и) не шставлаетѫ скорш, понеж(е) имат(ѫ) вѫ себѣ нѣкѫі дѣлѫ шт(ѫ) гнилѣ шгнѫще. И аще вѣдетѫ ѫватала в'сакѫі д(ѫ)нѫ коа нѣс(тѫ) скѫсма адѣща, такожде се можетѫ свободити извадивши ѥдѫ : —

И аще вѣдетѫ шгнища скакод(ѫ)нѫна. шт(ѫ) гнилости. шт(ѫ) врѣви, познати кѫш(ѫ) ѕ водѣ. врѣ вода вѣдетѫ чрѣвена и на чрѣна и мѧтна. и велиѫ врѣкинѫ и сѫхотѕ вѣдет(ѫ) ималѫ вѫ тѣлѕ. и сїа шгнища или и далга или смр(ѫ)тнаа:+ И аще вѣдетѫ шгнища шт(ѫ) гнилѣ флешмѣ ѕѫватала ѕ д(ѫ)не или ѕ ноки много е зла и много трѫпи, и много се шт(ѫ) не стреса чл(о)в(ѣ)кѫ. Понеж(е) флешма гнила ѕѫватает се школш стомаѫ якож(е) клен и досадитѫ нс(тѫ)ств (ѫ)номѕ пробавленїю понѫже

[90а] в сама шт(ѫ) себѣ ствдена. и того ради не зла|| врѣ ѕѫвата чл(о)в(ѣ)ка вѫсакѫіи д(ѫ)нѫ, и нѣс(тѫ) свободнѫ ни ѥдиѫ часѫ : — И кто иматѫ сїю шгнѫщѕ, велиѫ(ѫ) стрѫх(ѫ) имат(ѫ) вѫ ноши. того рад(и) врѣ не нема ѥдиѫ часѫ шт(ѫ) рока до рока. И такожде имат(ѫ) велиѫ слабостѫ ѕ стомаѫѕ, и не иматѫ орѣжи на ѕденїе. и в'сегда мѫ хощеши накн жилѕ тѫн'кѕ немирнѕ. И аще нагнеш(ѫ) шнѣ кѣлкѣ вѫше писанѣ и нагниш(ѫ) водѕ жлѫтѕ, можеш(ѫ) сѫдити да нѣс(тѫ) гнила лнхо адѣща іже нѣс(тѫ) свасма: — И аще сїа шгнища шставлаетѫ два д(ѫ)нїи и третїи тресетѫ, не имат(ѫ) толикѕ остротѕ и врѣкинѕ вѫ себѣ, нѫ венкю зимѕ иматѫ. нѫ мѫ нѣс(тѫ) мѧчнш толико вѫ нем, понеж(е) шставлаетѫ вго два д(ѫ)нїи. и ѕ шнаи два д(ѫ)нїи вѫземлетѫ вѫ себѣ мшкѫ, чимѫ можетѫ трѫпѣти шнаи д(ѫ)нѫ кои га тресе. И аще бы его ѫхвата толикон зима ѕ вскод(ѫ)нѫнои грознице, велико га ѕѫвата ѕ четврѫтинници, третїи ршк(ѫ) бѫі смрѫх. понеже ѕ вскод(ѫ)нѫнои не иматѫ мира ѥдиѫ час(ѫ) ни здравїа, а ѕ четврѫтинници иматѫ два д(ѫ)нїи мирѫ. Понеж(е) г(лаго)летѫ Ипократѫ, дѫхг(ѫ) ршкѫ чинитѫ покон: И да знаш(ѫ), врѣ шнаи шгнища коа малш трѫпи вѫд(ѕ)ки четврѫтинница, г(лаго)лет се шгнища гнила, іже сѫтваряет се шт(ѫ) врѫнѣ жлѫчи. И сїа шгнѫща четврѫтинница іже г(лаго)лет се свасма адѣща вѫд(ѕ)ки сѫтворена шт(ѫ) врѫнѣ жлѫчи,

[90б] многаши трѫпит(ѫ) годнще, или венкѥ|| или мане. и малаши се может(ѫ) извадити. тѫкмш аще бѫі немѕ нс(тѫ)ствш помогло тере бѫі мѕ дошлш шт(ѫ) себѣ, или теч(е)нїе ѕ дѫхгим(ѫ) трѫпѣнїемѫ. или блюванїе велико ѕ дѫхгѣім(ѫ) трѫпѣнїемѫ. или шпокоенїе велико ѕ дѫхгѣіим(ѫ) трѫпѣнїемѫ. или теченїе врѣви из носа, сѫ великим(ѫ) трѫпѣнїемѫ. Или аще га вѣдет(ѫ) видалѫ нѣкѫі чл(о)в(ѣ)кѫ невеіщ, тере мѕ вѣдет(ѫ) далѫ много ѥсти,

или пити прѣгиѣ фока.а. час(х). тере бѣдет(х) по ѕхвакинію блювалх в'се что е ілх. и врхх тогаи зле димѡвѣ и ндх. или аще бѣдетх такожде блювалх шт(х) стѣденѣ вждѣ. или ако се бѣдетх шпотилх ѕ бани сиѡм(х). може бѣітх да га кіе тѣмѣки пѣстити : +

СЭТ(Ъ) ПОЗНАНІЯ БОЛѢСТИ ПО БѢЛѢЗѢХ(Ъ) Ѯ ЧЛОКѢЧЕМ(Ъ) ТѢЛѢХ, ПРѢЖДЄ НЄЖЄЛИ ЄГДА ПѢДНЄТЪ БОЛНЪ :

Г(лаго)метх Ипократ(х) ѕчител(х), аще бѣдет(х) стоилх нѣкхі врачх при нѣкоем(х) господарѕ. и прѣжде га не бѣдетх видалх, ни мѕ бѣдетх знал(х) ис(тх)ствѡ по вждѣ или по жилѣ. аще его хощет(х) дрхжати здрава, трѣбѣе да га вида напрхкѡ неж(є)ли бѣдетх болнх. Нх напрхкѡ неж(є)ли его вида трѣбѣе да га праша кои закон(х) имат(х) шт(х) ѣстїа, или шт(х) питїа. И кое|| вещи вещи хощет(х) ѣсти. и ѣстх ли многѡ [91a]
или нѣ. и пиет ли многѡ или нѣ. и спит ли многѡ или нѣ. и трѣдит ли се нѣколикѡ ѕ работѣ или нѣ. и дрхжит ли зимѣ топлотѕ а лѣтѣ хладх или нѣ. и прѣбхива ли честѡ сх женѡм(х) или нѣ. и стоит ли ѕ таковѣмх мѣстѕ и деж(є) ис(тх) добрх вхздѕх(х) или нѣ. и старх ли и или младх. И пакхі да мѕ гледаіх ис(тх)ство и водѕ и жилѕ, и да сѕдиіх спротивх бѣлѣгх. и такожде да мѕ гледиіх гнои. Понеж(є) аще имат(х) бхіти болнх нѣкѕ болестх хощеши наити ѕ нимх шт(х) шѣчх(х) вже ти бѣдемо рекли. Или мѕ бѣдет(х) крхви теч(є)нїе из носа, или шстра шгнхіца. или блюванїе. или шгнхіца четвртинница. или често шпокиніе или врѣк(х) ндх. или сктресанїе на часѣ. или жежда велика. или изгѣбленїе орѣѣн. или затискованїе прхси, и често понманїе д(ѕ)хх. или често болестх ѕ главѣ. или велико бдѣнїе сх изгѣбленїемх памети : — И в'се шнѣки бѣлѣгѣ вхіше писанѣ, хощетх нам(х) казати вода, и жила. и
гнои, по бѣлѣзѣхх кои сѣ|| ѕ нїнх(х) ѣке ли бѣд(ѕ)тх болести или нѣ. и [91b]
много ли хотетх трхпѣти или малѡ. и ѕ тѣх(х) врѣкнех(х) болести бѣдет ли мокрота или сѣхота. И аще мѕ бѣдет(х) четвртинница бѣдет ли сктресал се их нѣи. И шнои сктресенїе много ли бѣдет(х) трхпѣлѡ, и бѣдет ли много врѣкина или нѣ. И шнаи врѣкина бѣдет ли много трхпѣла или не. и ѕ шнои главнои болѣсти бѣдет ли платилх или не. И бѣдет ли водѕ често мокрилх или нѣ. И бѣдет ли често блювалх или нѣ. и бѣдет ли имах шбразх модрх ѣкож(є) шлово или нѣ. и бѣдет ли бѣлх образ(х) и безх крхви и на зеленх или нѣ. И бѣдет ли носх тхнѣхх и шстрх, или не. И шт(х) овѣхх бѣлѣгх, нѣчто кажет(х) вода, и нѣчто жила. и нѣчто хощемо мхі казати: — И аще бѣдеши видѣлх да ис(тх) шбраз(х) бѣл(х) и на зелен(х) ѣкож(є) смо сѣвхіше рекли того рад(и) мѕ ис(тх) то, понеж(є) имат(х) димове стѣденѣ. нх немои вѣрѡвати моимх рѣчем(х), докле не видиш(х) вждѕ. И аще видиших да е вода бѣлаг̃и на зелена, можеш(х) вѣрѡвати что ти самх рекох. Понеж(є) шніи димови ѕстѣдили сѕтх ис(тх)ств(х)нѕю врѣкинѕ и крхвх. Понеж(є) флѣгма погнет(х) врхх(х) неда, и не дастх мѕ творити своего дѣла да горѣетх стомахх, врѣ га ѕгаситх ѣкож(є) вода погашаетх|| ваклати и гори, тере свари ндх ѕ стомахѕ и [92a]
шстрѣе га чини. и того рад(и) горше ис(тх). И шніи кои се сѕ навчили мало ѣсти, и падѕтх ѕ болѣстї, и не дашх нмх ѣсти ниіа wслабѣти те врѣ нїнх(х) нетра неднако е малѡ проваклила, и нїнх стомахх мало е бил(х) штворених и мало е провакліх. И малѣе орѣѣн ималх на шстїе.

И аще мѕ ѣздеших ти дах ѣсти, и онои что в кнах отворенх затворити се хощетх, и може ѣхити да ѕморѣ: — Того рад(и) трѣбѣе да те навчимо, да знаш(х) како хощеши видати вселакого супротивх ис(тх)ства его: — Іпократх г(лаго)летх, аще нихдаших ѣсти хощеши поставити врхху огня. и онои иже г(лаго)лахх н(ы)ня затворѣнимх. Их ты г(лаго)ю аще ихх хощеши видати, трѣбѣе да их(х) гледиш(х) ѕ ми старїи. или сѣ слаби. или сѣ дѣца. и ѡкїи три единѣм се законѡм(х) видаю. напрѣво трѣбѣе да имх даш(х) мигдановѡ мѧко сх захарѡм(х). и нѣкыи жѣтцх рофитх с мало захара. и воцїе каренѡ. и свеклѡ каренѡ. и юшицѕ ѡт(х) младехх тиликх. и кисѣлх хлѣкх. и водицѕ ѡт(х) тамарохин'ди. и ечменѕ водѕ сх захарѡм(х). ѡвси сѣ вещи добре. врх отворѣ и ѕкрѣпѣ. и потомх аще вид(и)шх да сѣ отворенїи много, затвори ихх оньмїи вилїами по мало по мало. кога затворе и ѕкрѣпѣ. И аще ви-
[92б] д(и)шх || да сѣ многѡ затворенїи, отвори их(х) по мало по мало. сх оньмїи вилїамїи кога отвлагаютх и ѕкрѣпет(х). Рекох ти самх ѡ слабѣхх, и ѡ старѣхх, и ѡ младѣхх. И н(ы)ня трѣбѣе да ти кажѕ ѡ онехх кои сѣ много или. Казах' ти аще имх ѣсти что имх хощетх ѣхїти, и аще имх недаш(х) ѣсти что им(х) хощетх ѣхїти: — И такождѣ ти г(лаго)ю, аще ихх оставиши нѣколико д(х)нїи без(х) ѣстїа, и пакы имх дашх ѣсти не чиниш добро. Понѣже по два закона хощеши грѣшити. Єдно врѣ имх нѣси далх ѣсти напрѣѡ тере си оставилх ѥтрѕ да гори. дрѣго вре си испѣстил(х) нѣколико д(х)нїи, тере им си далх ѣсти. врѣ и стомах(х) слабх ѡт(х) болести и ѡт(х) не ѣденїа. и ѡнои что мѕ си далх ѣсти не може се проѣавлати, тѣкмо се иждеже ѕ стомахѕ, и ѣздетх ѥдх врхху ѥда. тогѡ рад(и) те хощѕ навчити како хощеши дати ѣсти.

Аще хощеши видати свободно и почтено, трѣбѣе да ѕземеш напрѣѡ ѣкостх ѡт(х) стомаха давши мѕ оньми вещи имїи же хощетх блювати, и кад(х) блюетх не ѣздетх толикон ѣкх стомах(х) врѣ и изгѣбилх врѣмѧ. и аще ѣздетх изгѣбилх врѣмѧ стомахх, болнѕ чл(о)в(ѣ)кѕ вещал хощетх доки ѣкостх. врѣ се испразнїи ѡт(х) онѣхх димѡвх кои га чиньтх ослабѣти: + И такон га хощеши чинити блювати. данѕ напрѣво гюлап(х) ацетожѕм(х), вднѕ || ѕи'чю сх трхма ѕничема млачнѣ водѣ. и хощет(х) блювати и потомх мѕ дан ѣсти вокнце карено кое и кисѣлѡ. и такон га чин(и) блювати за двѣ стрѣ, или за три, догде вид(и)шх да е блювал(х) доста. и потомх мѕ дан ѣсти шнан ѣстїа кога ѕкрѣпѣ и отвлагаю: —

СѲТ(Ъ) ДѦТЇѦ ПИТИ БОЛѢЫНМ(Ъ) ЛЮДѢМЪ ѤЧМЄНѪ ВОДѪ. И ГЮЛАП(Ъ) ѦЦЄТОЖѪМЪ ЗѦ КЪШЄ ПИСАННѢ БОЛѢСТИ:

Кгд(х) хощеш(х) дати ечменѕ водѕ ѕ гюлапом(х) ацетожѣмх трѣбѣе да ѣздетх жѧхта како книѡ. И ечмена ѥвда такон се чини. Къзми водѣ .д. митри. и ечмена. к. ѕи'че. и чѣкан се немои ѕзети ѡт(х) нова ечмена. и шнан ечмен(х) вари ѕ грхницѕ сх шнѡм(х) водѡм(х) догде вид(и)шх да е шна вода жѧхта. и потомх постави да се изхѣистри, добрѣ ис(тх): — И да знаших врѣ ечменон водѣ ни единх врач(х) нѣс(тх) могах донти на кон'цх томикон ис(тх) добра. люко вода, люко ечмен(х),

любо врашно нигоκѡ. Нигока є вода добра за wгниць остѫ и прκѡстѫ, ѳрє хлади и чини пробавлѧти. и извади всакыі вκтрх и всакыи wтокъ(ъ), и много имать храиκ ѩ себκ : И да знаш(ъ) ѳрκ кдѣ поставиших ячмениѫ водѫ ѕ ѡцѣтѣ и складиш(ъ) сѣ захарѡм(ъ) догде вѣдет(ъ) гюлапѣ, за wгнѣиць остѫ и прκѡстрѫ. ѳрκ хлади и чин(и) пробавлѧти. И извади в'сакыи вκтрх коли ѩ швои неж(є)ли гюлап(ъ) ацетожѣмѣ кои се чинѣ сѣ захарѡм(ъ). нѣ по истинκ не трκвѣ дати шиκм(ъ) кои имаютъ апостѣшмѫ : +

КНДАНІЄ СѲТ(Ъ) ОСТРЄ СѲГНѢЩЄ :

Г(лаго)лали смѡ вѣ дрѳгыхъ(ъ) книгахъ(ъ) wт(ъ) почищенїа вѣ wгнѣщи. и wпокиенїа. и wт(ъ) пробавленїа. и wт(ъ) потищенїа з кїлїамїи. и wт(ъ) закона ѣденїа. Нѣ да коли знаш(ъ) || трκвѣ да ти вѣспоминамѡ: [93б]
Ащє хощеши затисковати и извадити велиκ вѳкниѫ трκвѣ да извадиших по малахнѡ дакши мѫ ѣасти онаи ѣастїа коя извадетъ вѳкниѫ и чинетъ хлад(ъ). и да га чѣваших wт(ъ) зла вѣздѣха. И да поѩ ѕ добро мκсто гдѣ нс(тъ) добрѣ вѣздѣх(ъ). и да мѫ чиниших хладиκ ѩмъласте и да мѫ дашѣ хладна киліа. И да мѫ чиниших мѫщелагѡ wт(ъ) пшїлїѣмѣ. или да мѫ чин(и)шѣ мѫщелагѡ wт(ъ) шипѣкѣ. И wт(ъ) сока wт(ъ) плѧща. и wт(ъ) сѡка wт(ъ) легѳриць. и швои что мѫ чиниш, трκвѣ да дрѣжи много вѣ ѳстрκхъ. ѳрκ колико ащє дрѣжитъ толикон мѫ вѣде ащѣ мѡкрина вѣ ѳстрκхъ:+ И многаци помагаю гластиѳи чинѣнїи wт(ъ) хладиκхъ ащи, wт(ъ) сока лѣвенична, и краставична, и тиквена, и тлщиная. и wт(ъ) рѣжнаго масла тѣкмо и смκшавши с мало кам'фора, и чинивши мѫ гластирѣ. и сїе гластирѣ Іппократъ вел'ми хвали за wстрѫ и прκѡстрѫ огнѣщѫ. И г(лаго)летъ Іппократ(ъ), кѣше вѣсакыіе ащи да пондетъ ѕ таковон мκсто гдѣ нс(тъ) добрѣ вѣздѣх. И ащє не вѣдет(ъ) могл ѣ понти, а шнїи да га хладиκ махалѡмѣ. И да га чѣваю wт(ъ) вина. и ащє вѣдетъ много жедан(ъ), дан мѫ малахнѡ wт(ъ) сладкѣ водκ, нѣ немои често. тѣкмо мѫ дан wт(ъ) ячменичκ водκ, нѣ и wт(ъ) ниκ немои мѫ дати на волю. И ащє вид(и)шѣ да мѫ є великѣ wгнѣ, оли мѫ образѣ и рѣкѣ ѕ швои вждκ ѕ кошн вѣд(ѕ) сквашени врхо чан wт(ъ) врхбκ. или родостомѣ, или вод(о)мѣ wт(ъ) ненѫфарѣ. или вод(о)мѣ wт(ъ) любичице. И ащє вѣд(ѕ)тѣ ищїи чл(о)в(к)цїи терκ ѫзмеш(ъ) по много || род(о)ста, и [94a]
листкїє wт(ъ) мѫртелκ, или wт(ъ) нефан'же, и прах(ъ) wт(ъ) шандалїи, и мало камфора. И ащє поставиших вѣ нїимѣ нκкою честѣ вκлога вина кое иматъ добрѫ мнѳизмѫ, можемо рещи да є добрѡ wт(ъ) в'сакого зла вѣздѣха : +
Законѣ wт(ъ) ѣденїа рекохѡм(ъ) ти. и ащє тїє є драго сѣ шиκм(ъ) стѣжденїемѣ вѣдетъ полѣгшенїє волκсти, и помегченїє чрκвѣ, дан мѫ пити сѡк(ъ) wт(ъ) тиквє, или сѡкѣ wт(ъ) лѣвеницκ, или сѡк(ъ) wт(ъ) краставице. или локикѣ сѣ щтом(ъ) добро нс(тъ). И ащє вѣд(ѕ)тѣ славѣ, под(о)бно нс(тъ) ащє мѫ хощеши свасма wтєщи жеждѫ, и погасити вѳкниѫ да мѫ даш(ъ). хлκвѣ кисκлѣ сквашенѣ вѣ прκснон сѳрѳткы. И ащє вид(и)шѣ да сѣ шиκмѣ wгнемѣ(ъ) имат(ъ) теч(є)нїє, дан мѫ хлκвѣ кисκлѣ сквашаюки га ѕ сокѫ wт(ъ) кисκлκхъ, шипѣкѣ, или wт(ъ) тагѳрндκ. И ащє имашѣ водѫ wт(ъ) китрκ дан мѫ пити. и чини мѫ ѩм'ласте wт(ъ) сока рѣжичнаго ащє вѣдетъ вєκлє рѣжицκ. ащє ли не вѣдет(ъ) а тѣ

с родостомх, и с прахѡм(х) ѡт(х) шандали, и с канфорѡм(х). и с код(о)мх ѡт(х) кѵрїандрїе, смѣшавшїи заєдно и постави на стомахх и на чело, истинѡм(х) ти г(лаго)мо да хлад(х) дрѫжитх: +
И аще не имашх ни єдно ѡт(х) вхше писанѣхх вхїа̀, а тхі ѕвми пишїѫмх и ѡцхтх и род(о)сто. аще не вѣдетх нхх, а тхі лнхо сх ѡцтомх. И аще вѣдетх катарѡ, или кашалх, или нѣкаа тежина ѕ главѣ, то каже да иматх много димова ѕ главѣ. того рад(и) трѣвѕе да мѕ мажеших челѡ и слѣпѣ очи род(о)стомх. И аще не имаши родосто, а тхі сх ѡцтомх.
[94б] и чини да дрѫжи|| нязко главѕ над(х) парѡм(х). И аще вид(и)шх да нѣ ѡт(х) катарѡ, ни ѡт(х) иного что смѡ сѫхше пысали, чѵвали се немои чинити како иніи врачевѣ чинѣ. врѣ кгд(х) видетх врѣ иматх мало врѕкинѣ ѕ главѣ, острѫжѕ мѕ главѕ, и мажѕ женскхінм(х) мѧкѡмх. и аще тхі такон чинишх горкшити хоцеши. Понеж(е) може вхіти да мѕ се хоцетх творити апостѣѡма ѕ главѣ, и може вхіти да кѣ ѡт(х) тогаи ѕмрѣкти. И аще видишх да е врѕкинна ѡт(х) колерѣ, слободно можеших ѡстрѕгати и мазати женскхінм(х): — И сице можеших познати ако нс(тх) врѕкинна ѡт(х) колѣрѣ, много вѣдетх вдѣлх и мало спитх, и носх мѕ вѣдетх сѫхх. и жеданх вѣдетх и никогда гладних. И кгд(х) видишх шнѣи бѣлѣгѣ вхше писанѣ, трѣвѕе да вѣд(ѕ)тх все твое мхісли како хоцеши ѡчистити шнѣи димѡвѣ изх стомаха. И аще вѣдетх много крхвнх носх сх ѡбразѡмх, и вѣдетх цкож(е) ѡтеклх нѣс(тх) зло ако мѕ изхвадишх нѣколико крхвхіи из носа. и хладиши мѕ нтрѕ сх хладнѣми имѣласти:—
И аще вид(и)шх да се мѣша сѣмо и вѫамѡ, и познаших по бѣлѣзѣхх да мѕ кѣ бхіти потх, чѵвали се немои га ѡхладити, врѣ хоцеших га ѕморити: —
И аще видиш(х) да е ѡстра огнища, трѣвѕе да мѕ острѫжеших главѕ. вре ако ю не ѡстрѫжеших много хоцеши зло чинити врѣ мѕ шніи димѡвѣ хотетх ѡпетх покн вѫамо ѡт(х) кѵда сѕ дошли, и хоте изгрофкти самїи, и много те зло чинити ѕ главѣ: — Аще хоцеши да спи, дан мѕ малахнѡ
[95а[сѣмена ѡт(х) чрхнога || мака, врѣ мѕ некѣ ни єдно зло чин(и)ти : —

НѦМЄТ(Ъ) СѺТ(Ъ) ОНѢХЪ БОЛѢСТИ КОЄ СХ СѺСТРѢ И СМР(Ъ)ТНѢ Х СѺСТРОИ СѺГНЪЩИ И ГРОЗНЪЩИ :

Напрхѡ потрѣвѕе да г(лаго)мемо ѡт(х) онѣхх болѣсти кое се приг гаѭю ѕ ѡстрои ѡгнящїи, и ѕ грознящи. И такожде да г(лаго)мемо ѡт(х) нїихх виданїа. И да поспѣшимѡ и да раздѣлимѡ вѣки огнящє и грознящє, да знамо что сѕ, и ѕ нїихх что се может(х) пригагыти: Того ради ти г(лаго)мо, врѣ многаци се пригажда гороженїе зимѣ. И пакхі сва зима. и протезанїе и скрхшенїе, и зеханїе и велико ѡпокиенїе. или велико теч(е)нїе крѣви из носа сх трхпѣнїемх велико врѣмѣ. Или велико врѣменно теченїе сх слабостїю или велика жегы без(х) ѕгашенїа или глхвоко спанїе безх пробѕгиенїа. или велико вдѣнїе безх спанїа. или велика ѡстроиа вх изхіх. Или е велико киханїе без(х) прѣстан'ка. Или велика болестх ѕ главѣ или велик(х) кашлх безх прѣстанїа, и изгѕбленїе орѣѭи. Или велико ѣденїе често безх сладости, и безх пробавленїа. или гороженїе зимѣ с великѡм(х) ѷзцавищѡм(х) : +

ВИДАНІЄ СѢТ(Ъ) ЗИМѢ, И СѢТ(Ъ) СЪКРЪШЕНІЯ :

Да знаш(х) ѥрѣ вх всакон грозницїи догде зима дрижи, и болхи(х) се чл(о)в(ѣ)кх потомх опоти ѕтоплкши се, онѣи потх не хвалимо, ѥрѣ се шт(х) зимѣ шнан потх не може очистити. и шпет(х) поги ѕ кожѕ:— Може кхіти аще кѣдет(х) врачх вѣцих да мѕ привеже рѣкѥ за пестїю, и ногѣ конх глхжих, и да мѕ маже стомахх маслшм(х) шт(х) копра, или масломх шт(х) ромонкѥ, тои мѕ є добрш за шнои шпокиніе. И сіе ти г(лаго)лю, или кѣдет(х) остра шгнхица, или прѣшстра. или каква кѣде, трѣвѣе да привежеш(х) вхіше писанаа мѣста како є схвхіше писано. И да га мажеш(х) маслшм(ѣ) шт(х) ршмшники. || Сквашаюки га с корк- [95б]
нїем(х) тлхченѣм(х) шт(х) крина. И дрѣгѣ сѕ вещи кое ѕкрѣпѣ вхсеи колѣсти и шнои сѕ шнѣи вещи. Кардамомо. и каштерх, и рѕта, и кала ме'нто. и каѳрахх. и папарх. и пиретро кое ти драгш шт(х) онѣх(х) биліа давши мѕ добро ис(тх). И кгд(х) мѕ минетх онаи час(х) шт(х) зимѣ, трѣвѣе да мѕ чини мастх чим се хощет(х) мазати. И такои се чини. вхзми сѣме шт(х) синапа, и ашафетидѕ, и скари вх вшдѣ. И потшм(х) процѣди, и постави вх шнои водѣ толикожде дрѣвѣнога масла. И свари шпетх догде в'са вода изхври. И мажи како ис(тх) схвхіше писанно добро ис(тх) : +

+ СѢТ(Ъ) ЧИНІЕНІЯ МАСТИ ЗѢ КЪШЕ ПИСАННХ БОЛѢСТЬ

И сице чинит се. Вхзми копрх и мирти. и рѕтѕ. и каламенто. и папарх. и пиретро тѣкмо, и свари заѥдно мощно ѕ винѕ. и паки процѣди. И потом(х) постави вх ономѕи винѕ масла шижамина велико половина шноган вина.И вари шпет(х) догде изхври в'се онои вино, тѣкмо маслш да шстанѣ, добро ис(тх) за онѣи болести вхіше писанѣ. И такожде и добро масло шт(х) акротанш. И да знаш(х) ѥрѣ шнои мазаніе сх таковшм(х) мастїю добро ис(тх) за болг'ка ис(тх) : + И многаіи сѕ добре пити за шнѣи болести нѣкіе ствари. И многаіи помага млачнаа вшда аще мѕ ю дашх пити: И аще видишх да не може прѣстати жежда шнѣи водѣ рад(и), а тхі мѕ свари вшдѕ сх сѣменшы(х) шт(х) анѣжи, и с` сѣменшм(ѣ) шт(х) каламенто. и сѣменшм(х) шт(х) селина. и сх сѣменшм(х) шт(х) ерѕкѣ, и сѣменомх шт(х) копра. и с мастихшм(х). и шнѣи водицѕ дан пити. И чин(и) да се ваны ѕ кожи водѣ кѣдет(х) ванеро акротамш. и каламен'то. и копрх. и шккинантѕм(х). || и рѕта. и шаншекѕм(х). и коиръш(х). Ѥрѣ да [96а]
знаш(х) вхсако биліе ерѕкіе извадитх шнѣи зимѕ, и шнои гроженіе, ѥрѣ кгдх извадишх зимѕ, лхсно можеш(х) извадити ерѕкинѕ. И аще видишх да се не може шпотити по шнои зимѣ кгда мѕ догіе шнан ерѕкина, дан мѕ малш шт(х) агарнко с малш опїа ѕ малш топлѣ водицѣ, и потомх хонкіе спати и шпотити се: — И аще мѕ не хощеши онои дати, а тхі мѕ дан терхыкх, или митрїдато, или дїацимїнш. или дїапїперѡн(х) или дїакаламентѕм(х). или меденхі ширѡпх вх коемх кѣдетх варена рѕта. и ашафетида. и пиретро. и папарх: +

СѢТ(Ъ) ДѧТІѧ БОЛѢХ ЧЛ(О)Е(Ѣ)КѢ НАПРѢКО НЕГО ГЯ ХВАТЯ ГРОЖЕНІЄ И ЗИМА :

Ащє хощеши видати чл(о)в(ѣ)ка wт(ѫ) онѣхъ болести вхіше писанніѣх(ѫ), трѣбѣ да знаши прѣжде на ѥдних час(ѫ) неж(е)ли догѫ wнои зрожєнїє wт(ѫ) зимѣ врѣ потрѣбѣ да мѕ даши пилѧмѣ прѣжде зрожєнїѧ на, ѥдних час(ѫ). И wнѣи пилѧє такоу сє чинѣ. Ехѕми цѣраких, и мирра и wпїѧ. и опопонако тѣкмw. истлаци в'сє заѥдно. И потом(ѫ) смѣшаи с мало кравїєга масла, догде бѫдет(ѣ) како тѣсто и чини пилѧє :+ И такожде трѣбѣ прѣжде тога на ѥдних час(ѫ) кѫд(ѫ) знаши да мѕ кѫ доки схтрѣсенїє да мѕ чин(и)ши постелю кwн(ѫ) огнь. и да га чиниши стоѧти на постели. Или да бѫде wнаи кѫкы топла. И вх нѣи добрѣ wгнѣ, и нѣкы сє грѣѫ добрѣ кwн(ѫ) wгнь. и wт(ѫ) онѣхъ пилѧх даи мѕ є. с малw топла кница. И потwм(ѫ) да легне и покри га добрѣ. и нѣка тои
[96б] такоу догде видниш да га є ѫхватила || зима и потом(ѫ) мѕ нѣмоу ничто дрѣго чин(и)ти, тѣкмw мѕ чекаи дрѣгы рwкѣ. И ащє видиш да га похвата грожєнїє вх дрѣгыи рwкѣ, на wнаи час(ѫ) мѕ даи ѥдно ложицѣ wт(ѫ) гидролокнїнтїда, или wт(ѫ) гидроарметиш или wт(ѫ) гидра логодїwнѣ, или wт(ѫ) гидроапиgра. или wт(ѫ) діафїнїконѣ. И ащє не имаш ни ѥднога wт(ѫ) сїихъ вхіше писаннхінъх. а тхі мѕ даи пилѧє аврѣ, схірѣч(ѫ), златѣ пилѧє врѣ є wкоu наиболѣ: за вхіше писанію болестѣ : —

ВИДЯНІЄ СѢТ(Ъ) БЕЛИКЯ СѢПОКОЄНІЯ Ѫ ОСТРОИ ОГНЪЩИ И ГРОЗНИЩИ : —

Трѣбѣетѣ кто видати wнои wпокоєнїє залишно, под(о)баетѣ да га затворди колико вещє скоро може. врѣ ащє га не затворѫдитѣ ослабити га хощет(ѫ) многw. И изитикѣ из книга прака нс(тѫ)ствхна мокрины. и тог(о) рад(и) трѣбѣ да сє кол'нхі поставн где нс(тѣ) мѣсто стѣденw. И ащє сє тѣмѣки не хощет(ѫ) ѕставити онаи опокоєнїє а тхі мѕ наствди таннхі ѣдх сѣ оцтомѣ и с родостwм(ѫ), смѣшавши заѥдно. И не потрѣбѣ да мѕ често wтираши онѕи потѣ врє га хощеши кел'ми осѣшити. И wт(ѫ) оногаи осѣшенїа може доки шинкопа. схірѣч(ѫ), схтресенїє:+ И да знаш(ѫ) врѣ колико га вещє ѕ wномѣ опокоєнїю wтираш, вещє сє wпоти, врѣ сє сѣши и гори самѣ. И ащє не wтираш(ѫ) онои опоти, врѣ сє
[96в] сѣши и гори самѣ. И ащє не wтираш(ѫ) онои опокоєнїє сє хощетѣ стинѕти на нимѣ, и вєнкѣ сє нєнкѣ wпотити. Нѣ крѣхъ тогаи трѣбѣ да га мажеш маслwм(ѫ) врхковѣкм(ѫ). или маслwмѣ wт(ѫ) балѧщїє или маслоѣ wт(ѫ) мирталѣ. или стѣденѣмѣ маслwмѣ чинивши га. И сице
[97а] чинит сє. Ехѕми балѧщїє || и мирталѣ и сwк(ѫ) wт(ѫ) диківх(ѫ) цвлхк(ѫ). и сwк(ѫ) wт(ѫ) дивїєх(ѫ) крѣшихъ. и толикожде масла дрѣвена, и сваои моц'но и потомѣ, процѣди. И мажи га врѣ хощетѣ затисковати онѕи пот(ѫ) моц'нw. И ащє wнои не можеш имати вхіше писанно, а тхі га мажи wцтомѣ смѣшавши га с водwмѣ. И ащє варниш ѕ wнwм(ѫ) оцтѕ и ѕ водѣ коіа и смѣшана сѣ wцтwм(ѫ) шиш'кн болѣ бѫде, и вещє хощетѣ затисковати потѣ : + И ащє видиш да тѣмѣки нєнкѣ прѣстати wпокоєнїє. а тхі га мажи сокомѣ wт(ѫ) агѣрида или сокwм(ѫ) wт(ѫ) врхбѣ. и ли сокwм(ѫ) wт(ѫ) шєнпєрвикѣ. И ащє вид(и)ш и тѣмѣ нєнкѣ прѣста-

ти, а тхі шєложи вхсега листвїємх шт(х) боквице скваснвши ѕ шцтѕ. И дан мѕ пити гюлапх ацетожѕм(х). И аще га вид(и)шх да се ишцх не може ѕставити, а тхі мѕ постави снѣг(х) за пестма и на подплатѣ. и аще не бѣдетх снѣга а ти га баніан ѕ стѣденѣ водѣ, аще бѣдетх іакх трхпѣти : +

СЮТ(Ъ) ЗАЛИШНА ТЄЧ(Є)НІА КРЪКИ ИЗ НОСА ЄГДА ИМАТ(Ъ) ЧЛ(О)Є(Ѣ)КЪ ОСТРЄ СЮГНИЦѢ :

Да знаш(х) ерѣ не трѣбѕе ѕставлати крхвх да не теч(є) кзд(х) лежитх чл(о)к(ѣ)кх шт(х) острѣ огнхіце. нх аще вид(и)шх да много тече и почнетх шслабѣти, постави мѕ кен'тожѕ ѕ затилхкх сх шнѣи странѣ изх кое мѕ ноздрѣ теч(є) крхвх. И аще мѕ тече изх обѣю ноздрїи а тхі мѕ постави сх швѣ странѣ вентоже. И потшм(х) мѕ скежи рѣчнхікшм(х) сваѕ рѣкѕ за пестїю на се и постави га да стои ѕ стѣденѕ мѣстѕ. и чини да сквасн ѕ шцтѕ лонета сх таннхіим(х) ѣдшмх : + И аще вид(и)ш(х) да почнетх прѣстати крхвх, немои|| мѕ поставити вентоже. и дрѣгѣ ти [97б]
смо вещи писали чим се може крхвх ѕставити. И аще бѣдетх ималх гро зницѕ четврхтиницѕ, и почнет мѕ теци крхвх из носа, надан се нѣговѕ здравїю. тхкмо да мѕ не течетх много : —

СЮТ(Ъ) БЛЮВАНІЯ :

Аще вид(и)шх да не блює ѕ грозницїи четврхтиницїи. или ѕ шгнхици острои коіа се творитх шт(х) ѣда, трѣбѣе да га чиниш блювати аще бѣдетх іакх трхпѣти, давши мѕ гюлапх ацетожѕм(х) с топлшм(х) во дницшм(х). ерѣ да знашх сх шнѣмх блювапїем(х) хощет се шчистити шт(х) злѣхх димшвх, и шт(х) ѣда : +
И аще видишх да се сх шнѣм(х) не може шчистити шт(х) злѣхх димшвх и шт(х) ѣда, а тхі мѕ дан мало алоеш(х) и гєрапигра. ерѣ мѕ є много добро. И можеши мѕ дати шпетх гюлап(х) ацѣтожѕм(х) шт(х) шипхкх. И аще вид(и)шх да блює шнаи гюлапх, а тхі мѕ дан сшк(х) шт(х) шипхкх до три кратх, тхкмо да нѣс(тх) много кисѣлѣхх шипхкх. И такожде мѕ дан гюлапх шт(х) метвице, поставивши к нємѕ нѣколико зрхна шт(х) кисѣлѣхх шипхкхх, нх немои да бѣдетх много кисѣлх, ерѣ ако бѣдетх много кисѣлх хощетх затисковати и дрхжати шнѣи злѣ димовѣ. И полагахно ѕставлаи шноп блювапіе:+ И аще вид(и)шх да сѕ шчищени шнїи димовѣ, и шнх почнетх шслабѣти. И блювапїе мѕ бѣдетх сѣ вещи, дан мѕ в'сакѕ вещ(х) коіа и шцтѣна и кисѣла, и трхп'ка. И чини мѕ нм'бласть || стѣденѣ. и такои се чинѣ. Ехзми корѣ шт(х) шипхк(х) и шишкє и [98а]
сварн ѕ винѕ кое и на шцтѣнш. или ѕ шцтѕ, и шт(х) тогаи мѕ чини нмхбласть, и постави мѕ на стомахх. И аще видишх да блює, и шноп что блює бѣдетх чрхно, или како земла сквасн гѣбѕ морскѕ вх оцтх и постави на стомах(х), ерѣ моу є швоп много добрш. и аще тѣмх не може прѣстати, а тхі мѕ чини дрѣга биліа коіа сѕ писана ѕ дрѣгхінхх кнхігахх.

СѢТ(Ъ) ТЕЧ(Є)НІЯ ЗДОЛІЯ :

Г(лаго)лали смо и прѣжде шт(ѫ) теч(е)нїа, тѣкмо ти сїѣ чинимш за памѣтѣ. нєгда вид(и)шѣ да є теч(е)нїє шт(ѫ) нда. и вид(и)шѣ да нс(тѣ) шнаи гнои смрѫдѣщѣ и шстрѣ нѣка идет(ѫ) сѫпротивѣ нс(тѣ)ства нлнко є под(о)бно. и потшм(ѫ) аще вид(и)шѣ да идет(ѫ) вншє мѣрѣ. глєди водѣ и нс(тѣ)ствш. И аще видишѣ да можє трѣпѣти, и идет(ѫ) шт(ѫ) нєго крѣвѣ, и не бѣдетѣ въ нєи много пѣна, ни бѣдет(ѫ) како зємлѧ, ни како стрѣготинѣ шт(ѫ) чрѣва, нли да не шслабѣ вел'ми. нєка идет(ѫ) нѣколнко: — И аще вид(и)шѣ нѣкое бѣлѣгѣ шт(ѫ) вхіше писанихінх(ѫ) затвори га, давши мѣ лнсиѣмѣ варен(ѫ) съ оцтомѣ, и съ старѣмѣ сиѡмѣ, и сокшм(ѫ) шт(ѫ) воквицѣ. Идавши мѣ лѣтварїш дїашоф'виших. съірѣчѣ, летварїш шт(ѫ) оскорѣш(ѫ). и дрѣга вила можеш дати кога хладе и затворѣ, кога ти смо писали ѕ дрѣзѣкѣ.

СѢТ(Ъ) ВЄЛИКЪІЄ ЖЄЖД(Є):

Напрхвш потрѣвѣє шнѣмѣ кон имаю вєликѣ жєждѣ да им се острѣже
[98б] ‖глав(а), и потшм(ѫ) да им се маже рѣжнѣм(ѫ) маслшм(ѫ). И трѣвѣє да им се да вода шт(ѫ) лѣвєницѣ пити. и да им се да шсти мѣкко шт(ѫ) сѣмєна краставична и тиквєна, и динна. И да дрѣже вѣсєгда кандїш захара въ ѕстѣхъ. И чини да шстѣ тѣрговіє паренѣ, и вхішнє. и юшицѣ шт(ѫ) нїнѣ да срѣкаю. нѣ чѣван се да не поставишѣ меда. И такожде мѣ дан сокѣ шт(ъ) легѣрицїє съ сѣменшм(ѫ) шт(ѫ) локинѣ, и водѣ шт(ѫ) тамархинди. И хощѣ ти казати да знашѣ аще и дошла шнаи жегла шт(ѫ) врѣкинѣ или шт(ѫ) стѣда. Г(лаго)лєтѣ Іппократѣ, аще нс(тѣ) шнаи врѣкина дошла шт(ѫ) стѣда, потом(ѫ) хощеши познати, врѣ ю хощешѣ ѕгасити великѣнимѣ спанїем(ѫ). И аще бѣдетѣ дошла шт(ѫ) вєликѣіє врѣкинѣ, потом(ѫ) хощеши познати врѣ ю хощеши ѕгасити вєликѣнимѣ(ѫ) бѣкнїємѣ : +

СѢТ(Ъ) ВЄЛИКАГО СПАНІЯ ЕЪ ОГНЪЩИ :

Кон въ шгнищїи много спє трѣвѣє да нѣх пробѣдиш(ѫ) често говорикши нмѣ много, и смѣкавши се многш. И да работаш кою годѣ работѣ школо нїнѣ(ѫ) можно да чѣю. И аще видишѣ да и тѣмѣ не шставитѣ спанїє а тѣ нмѣ привежи лонѣта съ таннихінмѣ ѕдшм(ѫ) твръдо догде нѣ(ѫ) почнет(ѫ) болѣти. и постави мѣ въ'очїи капаю рѣжнагш масла. И аще вид(и)шѣ да се не може и тѣмѣ пробѣдити, а тѣ мѣ чин(и) кад(ѫ) въ носѣ с малш мурра. И аще не имаши мурра, а тѣ голѣбинхінм(ѫ) гноемѣ. и постави мѣ вен'тоже междѣ плешма : +

[99a] ‖ СѢТ(Ъ) СѪНѢХ(Ъ) КОИ ИМАЮТЪ ВЄЛИКѢ ТѢЖИНѢ ЕЪ ГЛАВѢ ТЄР(Ъ) НЄ МОГѫТЪ СПАТИ :

Чѣван се немон имѣ дати чесати рѣкомѣ главѣ, или трхти, и чѣван се немо имѣ ѕмити лѣгомѣ главѣ. тѣкмо имѣ можи главѣ маслшм(ѫ) шт(ѫ) ромоникѣ. или маслшмѣ шт(ѫ) ѵссѡпа. И да имѣ лѣтварїш дїакацюрїшн(ѫ) : +

СѢТ(Ъ) СѢНѢХ(Ъ) КОИ ЛЕЖЕ ѢЪ СѢГНЪЩИ, ТЄРЄ СЄ МѢШАЮ САМО И СѢКАМО, И НЄ МОГѢТЪ СТОИТИ С МИРСѢМ(Ъ) ѢЪ ЄДНСѢМ(Ъ) МѢСТѢ :

Напрѣкш трѣвѣ да мѣсмиших, како мѣ хощеши чинити маслш сѫпротивѣ нєгова єс(тѣ)ства. И такоѵ сє чини. Ѣѫзми дрѣвєно маслш и сѣкмє шт(ѫ) локиѣ, и чини како сє чинѣ рѣжно маслш. И такожде сє чини маслш шт(ѫ) ненѣфар(ѫ). и такожде сє чин(и) маслш шт(ѫ) тиквєна цвѣтїа. и мажи мѣ носѣ и главѣ шстрѣгавши. И нѣс(тѣ) зло ако мѣ чин(и)шѣ да мирише корен(ѫ) шт(ѫ) мандрагорѣ, или шт(ѫ) ненѣфар(ѫ), поставивши шгнѣ далеко шт(ѫ) нєго. И аще вид(и)шѣ да сѣ шєѣми вещ'ми не можетѣ нмѣти мира. а тѣ мѣ дан гюлап(ѫ) шт(ѫ) мака. И аще вид(и)шѣ и тѣмѣи не может(ѫ) покоити, дан мѣ много сѣѣцла ѣжегшїи да дрѣжи ѣх рѣкѣ, и чини да вичю кшд(ѫ) нєга чл(о)в(ѣ)цїи и да много говорѣ. и прнѣежи мѣ сваѣ рѣкѣ на сє за пестїю кранцем(ѫ) шт(ѫ) свитѣ, мокно догде га ѣздетѣ болѣлш. и такожде ногѣ кшд(ѫ) глежнѣ. и мало потрѣпѣвши штнежи. И извади мѣ свєще изѣ рѣкѣ, и постави нхѣ кшн(ѫ) нєга ѣх сѣѣцнхѣ. и на шнан час(ѫ) рєци мѣ да спи склопивши очї : —

|| Често дондеже видиш(ѫ) да сн изѫкадил(ѫ) остриню и клен сѣ изѫка. [100a]
И аще видиш(ѫ) да нма великѣ остротѣ, ѫзми гѣмѣ морскѣ и скваси ѣх рѣжнѣм(ѫ) маслѣ, поставивши ѫх нємѣ малш соли. И да знаш(ѫ) врѣ мѣ є швои велико полѫгшенїе:+ Рекл ти самѫ да сє сѫтвара сїа шстриниа ѫх изѫкѣ шт(ѫ) великѣ сѫхотѣ. того рад(и) ѫхі потрѣбовалш да сє сам(ѫ) домѫшлаших чим' га хощеши видати врѣ знаш(ѫ) да ѫх всакоѵ шстринхі и сѫхотѣ потрѣвѣю шнѣи вещи кое хладѣ и швлаже, и шмегшаю, нѫ аще тевѣ нѣс(тѣ) на памети, трѣвѣе да ти ѫспоменемо. Яіре вид(и)ши да шнѣмѣи вещмїи нѣси могѫ изѫвадити онѣи остршѣ сѫ изѫка, добро ес(тѣ) да мѣ поставиших дрѣгїе вещи кое хладѣ и шмегшаю. добро ес(тѣ) да дрѣжи пшилїѣмѫ сквашаюки га ѫх рщдоств. или сѣме шт(ѫ) гдвнѫх и шт(ѫ) цбл ѫк(ѫ) сквашаюки ѫх род(о)ств. или шнѣмѣи сѣменшм(ѫ) кое ес(тѣ) ѫх тамарѫїнди. Или мѣ постави ѫх ѣста шт(ѫ) индїскн сшли коиико бобовш зрхнш. И немон мѣ дати спати на перинах(ѫ). И рєци мѣ да спи ничка а не ѫзнако : +

ЗДЄ ПОЧНЄТ(Ъ) СѢТ(Ъ) ЗѢЛИШНА КИХАНІА :

Єгда вид(и)шѫ да чл(о)в(ѣ)кѫ много киха ѫх шгнѫщи, да знаш(ѫ) врѣ нє трѣвѣе да га шставишѫ такоѵ врѣ ако га оставишѫ, много є болѣсти могѫтѫ сѫтворити болѣсти шт(ѫ) кинанїа. Напрѣво сє шпразни глав(а). И такожде мѣ можетѣ доки теченїе крѫви из носа || и може чл(о)в(ѣ)кѫ [100b]
шслабѣти и шврѫхтоглавѣти. Того рад(и) трѣвѣе да нмѫ често трешѫ носѫ, и врат(ѫ) и грхлш. И да нмѫ трешѫ пальцемѫ горнѣе неб'це штворивши ѣста. и стиснѫ га рѣкама за пестмїи мощнш. И постави ѫх ѣхо его малаѫно масла дрѣвенагш топла. И постави под(ѫ) главѣ его пѣринѣ топлѣ, и чѣва нхѫ шт(ѫ) знмѣ: +

СѢТ(Ъ) ГЛАВѢ БОЛѢСТИ ѢЪ ОСТРОИ СѢГНЪЩИИ :

Напрѣкѡ потрѣбѣ да имѣ свежеѣ в'сакѣ рѣкѣ за пестїю и в'сакѣ ногѣ кѡд(ѣ) глазѣ. И да им(ѣ) треш(ѣ) под(ѣ) платє длапїю мокнѡ. и да имѣ острѣжеш главѣ. И ми имѣ главѣ често вод(о)мѣ, на конѡм(ѣ) бѣдє варена рѣжица и любичица. и потѡм(ѣ) нсѣши и мажи рѣжнѣм(ѣ) маслѡмѣ. И аще вид(и)шѣ дѣ мѣ тѣм(ѣ) не бѣдетъ полаг'шенїє, а тѣ мѣ мажи главѣ маслѡм(ѣ) wт(ѣ) ромоники. и дан мѣ летѣарїѡ папавеш. И аще видиш да нс(тѣ) такѣ мажи мѣ главѣ често козїемѣ мѣкѡм(ѣ). И аще бѣдет(ѣ) славѣ, мажи мѣ главѣ женскѣм(ѣ) мѣкѡм(ѣ):— Нѣ трѣбѣ да сє чѣваш да не бѣдетъ стомах(ѣ) плхнѣ wт(ѣ) стѣденѣхъ димѡвѣ, вр҃ѣ ако тѣдан мажеш(ѣ) залишно хощетъ спати, и хощетъ вмѣ зло бхіти:+ И аще вид(и)ши да є плхнѣ стѣда, трѣбѣ да мѣ изѣваднш онаи стѣдѣ тѣнкѣми билїами, аще бѣдѣтъ ѣщїи. И аще бѣд(ѣ)тъ слабхі чини имѣ гнстнр҃ѣ, да им(ѣ) изѣвадетъ онаи нѣтрѣ кон и wт(ѣ) настѣда : +

ЗДЄ ПОЧНИ СѢТ(Ъ) НИХ(Ъ) КАШЛИЯ :

Да знаш(ѣ) вр҃ѣ шнаи кашлѣ, не доходитъ wт(ѣ) иногѡ, тѣкмо wт(ѣ) велики рѣкинѣ и сѣхотѣ вр҃ѣ шнаи рѣкина скрѣке пиощѣ, и нсѣши вещє неж(є) нс(тѣ) под(о)бнѡ, и затискѣ дѣшихіѣ и сѣтворє сє пѣнѣ, и бѣдет(ѣ) кашлѣ. того рад(и) трѣбѣ да држи ѣ ѣстѣхъ пилѣле бебѣки. и аще не может(ѣ) држати пилѣле, а тѣ мѣ кѣзми сѡк(ѣ) wт(ѣ) легѣрицїе, и толикожде пшилїѣмѣ. И свежи заедно ѣ малѣ крѣпицѣ, исква-
[101a] шан || често ѣ род(о)стѣ, и трииим(ѣ) вѣхік(ѣ) често и мокнѡ—

СѢТ(Ъ) ИЗГѢБЛЄНИЯ ОРЄ҃ИИ ИСТИ

Єгда чл(о)и(ѣ)кѣ лежит(ѣ) болѣнѣ wт(ѣ) остр҃ѣ шгнѣще, трѣбѣ изгѣбил(ѣ) оре҃ѣи wт(ѣ) ѣденїа да знаш вр҃ѣ сє шнон чини wт(ѣ) дебѣлѣхъ димшѣх мхгленѣхъ, кон затвор҃ѣ стомах(ѣ) и ѣчтетє и чинѣ двигнѣти ндѣ, и врѣти вещє неж(є) нс(тѣ) под(о)бнѡ. и того рад(и) сє ѣчтети стомахъ.

Того ради га трѣбѣ помагати, напрѣкѡ навченїем(ѣ) аще видиш нс(тѣ)-ство готовѡ на блювапїє, р'ци мѣ да теж(є) прѣстомѣ ѣ горлѡ, и аще вид(и)шѣ да блює, нѣка блює. догде видиш(ѣ) да мѣ є ѣснлиѡ, и потом(ѣ) чини да не блює. И аще вид(и)шѣ да не може блювати и шнѣм(ѣ) сезанїем(ѣ) прѣста ѣ горлѣ, а тѣ мѣ гледи ѣвдѣ. И аще вид(и)шѣ ѣ водѣ чрѣнѣ вѣнцѣ, и на днѣ како блато плавѡ, да знаш вр҃ѣ нигоко нс(тѣ)ство вел'ми творздѡ и шнїи девели димшѣвѣ и ндѣ спекли сє сѣ ѣ ним(ѣ), и того рад(и) не може пробавлати. И аще хощеши да изѣваднш шнѣки дебелѣ димшѣвѣ и шнаи ндѣ, сє мѣ чини. Напрѣкѡ мѣ дан гюлап(ѣ) ацетожѣм(ѣ) с топлом(ѣ) водицѡм(ѣ). И аще вид(и)ши да є како нс(тѣ)ствѡ нѣс(тѣ) зло аще мѣ поставиш ѣ шномѣи гюлапѣ wт(ѣ) агарико колико бобоко зрѣно. вр҃ѣ аще блює, да знаш(ѣ) повратити мѣ сє хощет(ѣ) оре҃ѣи на ластїе и полѣгшити мѣ сє хощет(ѣ) шнѣки болести. И такождє трѣбѣ да имѣ нагнеш(ѣ) миризми кое миришѣ лѣпо, и да нѣх поствиш ѣ нос. И шнон сѣ шнѣ миризмѣ. напрѣкѡ имѣ постави шапкѣ скваснвши га ѣ

щтѫ и ѕ водѣ и дан мѕ лѣтѫарїѡ пропорцїѡналѫ с малѡ винца. И || аще [101б]
мѕ даш(ѫ) малаχиѡ шт(ѫ) онѣχ(ѫ) пиχтїа кое сѕ чинѣнѣ шт(ѫ) дробинце
сѫ щтомѫ. или шт(ѫ) младѣχѫ козлиκѫ сѫ щтом(ѫ). Истлаχи мѕ
кое ти дѓаго шт(ѫ) стѫденѣχ(ѫ) коцїа с малѡ пелина и постави мѕ на
стомаχѫ. И аще мѕ мажеш рѕжнѣмѫ маслѡм(ѫ) стомаχ(ѫ) полѫзно
нс(тѫ) : +

СѢТ(Ъ) ОНѢХ(Ъ) КОИ ИМѦЮ ЧРЪНЪ ЄЗЪЫКЪ ЄЪ СѢГНЪЩИ :

Аще иχѫ хощеши видати, трѣвѕе наипрѫкѡ да мѕ трешѫ єзѫкѫ сѫ шиліѕмѫ смѣсивши гѫ с родѡстомѫ, донеже шт҃ет сѧ чрѫность єзѫка. И аще видиш да не может(ѫ) толикон скоро изѫвадити шиѕи чрѫность сѫ єзѫка. а тѫі мѕ мажи єзѫкѫ с родостѡмѫ и с мигдалѡвѣмѫ маслѡмѫ смешавши. И аще смѣшашѫ шиѫіми малѡ захара нѣс(тѫ) зло нѣедно : —

ЗДЄ ПОЧНѢТ(Ъ) СѢТ(Ъ) ОНѢХЪ КОИ ИМѦЮТ(Ъ) СТРѢСЄНІЄ С ЄѢЛИКѢМЪ ЄРѪКИНѢМЪ :

Да знаш(ѫ) ерѣ стресенїе сѫтварает се вгда нс(тѫ) вѫ стомаχѕ кеда залишно. понеже ври неж(є) и под(о)бно, и проливает се врχ(ѫ) стомаχа. того рад(и) трѣвѕе прѣжде неж(є) гѫ похвата шнои сѫтресенїе, да мѕ даш вдиѕ фелїѡ шт(ѫ) кисѣла χлѣва, скваснивши ѕ сокѕ шт(ѫ) шиѫхѫ. и вѫ сокѕ шт(ѫ) пгѕрндѣ. И да знаш(ѫ) ерѣ кгд(ѫ) гѫ похита стресенїе шнадан гѫ можеш наиволи видати. И аще мѕ потрѣвѕе малаχно вина да мѕ се дае старога вина колико. г. ѕиче. И аще мѕ даеш ѳчмен(ѫ) грѕχанѫ варенѫ поставивши кѫ немѕ нѣколико зрχна шт(ѫ) кисѣлѣχъ шипкѫ, много мѕ полѫзно нс(тѫ) : —

|| ЗДЄ ПОЧНЕТЪ СѢТ(Ъ) МНЪКАНІЯ Д(Ѯ)ХА ЄЪ БО[ЛЄ]СТИ : [102а]

Да знаш(ѫ) ерѣ се шкрати д(ѕ)хѫ и ѕчтетїи многѫиχ(ѫ) вещи ради. или прѫкѡ сѫтварает се велика сѧхота. и сїа сѧхота ходи по дѧшиѫщѣχ(ѫ), и сѧши нс(тѫ)ствиѕю мокротѕ, и затискѕе дѧшиники. И такожде мѕ можетѫ доки шт(ѫ) главѣ по дѧшиѫщѣχ(ѫ) и по жлѣвовѣχ(ѫ) нѣкаа вещѫ како клеи и страχ(ѫ) нс(тѫ) да гѫ не ѕдави. И такожде мѕ може доки шт(ѫ) нѣкоега шстра дима, кои господѕе по шиѣхѫ жилаχѫ кое сѕ около главѣ и школо грχла врѣ затискѕю дѧшиѫникѣ и жилѣ кое сѕ школо грχла. и того рад(и) изѫгѧби чл(о)в(ѣ)кѫ гаχс(ѫ) и говорењїе, и писка како гѧвкщѫ. И шиѣки. г. колѣсти вхіше писаниѣ трѣвѕе да се видаю сѫ шиѣки вещ'ми коиа χладе и шмег'ше, и не дадѕ колѣсти да ѕдави чл(о)в(ѣ)ка. И швои сѕ шиѣи вещи. Ѫзми прах(ѫ) шт(ѫ) вѣлѣχ(ѫ)! шандали, и смѣси сѫ рѕжнѣм(ѫ) маслѡм(ѫ) и мажи стомаχ(ѫ) и грχлѡ и такожде ѫзми тлщѫ, и тиквѣ зелѣниѣ и стлщїи завдно, и постави на стомаχ(ѫ) и школо грχла. И такожде мажи грχло кокошиниѣм(ѫ) салѡм(ѫ) или гѕсчиѫ салѡм(ѫ) или плѡвчїиѫ салѡм(ѫ) : +

ЗДѢ ПОЧИНАЄТЪ СѢТ(Ъ) ВЕЛИКЪЈЕ ЖАЛОСТИ, ЄГДА ЛЄЖИТЪ ЧЛ(О)В(Ѣ)КЪ ЕЪ ѢСТРОИ СѢГНЪЩИ :

Єгда лежитѫ чл(о)в(ѣ)кѫ ѫ остроиъ wгнѧщїи тер҃к мѕ догѧт(ѫ) великаа жалостѫ. wнаи жалостѫ сѧтворѝ се wт(ѫ) нѣкыѭ(ѫ) димwв(ѫ) wстрѣхѫ
[102б] кои погю врѫхѫ стомаха, и гнилѕ и кодѕ стомахѫ.|| того рад(и) тр҃бѣе хладити и wкр҃пити стомах(ѫ) дакши мѕ wнаи ѕастїа коѭ се ѣдѧтъ л҃ктк. и такожде мажи стомах(ѫ) рѧжн҃кмъ масломъ смѣшавши з вкл҃кми шан'дали, или съ гѧшчем(ѫ) салwмъ, или с кокошинѣм(ѫ), или с пловчемъ. И чини мѕ свезати сваѕ рѧкѕ за пестїю, и всакѕ ногѕ кwи(ѫ) глежанъ и чини да мирише л҃кп҃к миризмѣ. и да им(ѫ) ѕасти wнаи w коцїа коѭ хладѣ и л҃кпѕ миризмѕ имаю. И кропи ихъ рwд(о)стом(ѫ) и с водwм(ѫ) wт(ѫ) ненѕфар(ѫ) смѣшавшїи з вкл҃кмїи шан'далїи. Многаци имъ сѕ доброїи глистирїи чинѧтїи wт(ѫ) стѕдѣнѣхѫ вещи и wтїи глистири wвакои се чинѣ. Козмїи сwкъ wт(ѫ) тыквѣ, и сwк(ѫ) wт(ѫ) краставицѣ и сwк(ѫ) wт(ѫ) тлоша и сwк(ѫ) wт(ѫ) шепор' кивѣ и рѧжно масло тѣкмо, полѧзно ѥс(тъ) : +

ЗДѢ ПОЧНЄТ(Ъ) СѢТ(Ъ) НЕМОЖЕНІЯ ПОЖДИРАТИ :

Да знаш(ѫ) ер҃к wнїи кои не могѕт(ѫ) подирати и свободиw, великѕ крѧкинѕ имаютъ(ѫ) ѫ стомаѫѕ и надворѣ и се не каже ни половина. И wнаи крѧкина wсѕшн грѣкыан(ѫ). и чин(и) га остра, и того рад҃ не може пожд҃рати. И на wнаи час(ѫ) тр҃бѣе да мѕ се пѕсти крѣхъ wт(ѫ) нетрѣнѣ жилѣ. и да мѕ се чин(и) глистирѣ wт(ѫ) стѕдѣнїхъ(ѫ) вещи кое хладе и wтворѣ. и wнѣи вещи да ѣѕд(ѕ)тъ стѕдѣнѣ, ѫ дрѕгыи степенѣ. И дан мѕ пити водѕ ѫ кwи ѣѕдѧтъ варенїи тѕргони с малw тамарѫиндїи:+

СЄ ОНѢХ(Ъ) КОИМ СЄ ЧЄСТО НАСТѢЖДАЮ РѢКЄ И НОГѢ:

[103а] || Г(лаго)летъ Іппократ(ѫ), многаци ѥс(тъ) стомах(ѫ) затворенъ здола, и wтворенъ згора тр҃к има великѕ крѧкина. И wнаи крѧкина в'са погнт(ѫ) ѫ главѕ, и того рад(и) сѕ стѕдѣнѣ рѧки и ногѣ, вр҃к се крѧкина не имат(ѫ) камо расходити. И wвѣмъ чл(о)в(ѣ)кwм(ѫ) тр҃бѣе да имъ чинiш(ѫ) често дрѫжати рѧке и ногѣ ѫ топлѣ квдѣ. И да им(ѫ) не даиъ пити стѕдѣнѕ квдѕ : —

ЗДѢ ПОЧИНАЄТ(Ъ) СѢТ(Ъ) ОГНЪЩЄ И ГРОЗНИЦЄ ИЖЄ СЪТВАРАЄТ СЄ СѢТ(Ъ) КОЛЄРѢ :

Да знаш(ѫ) ер҃к грозницѣ вже сѧтварают се wт(ѫ) колер҃к, трїи сѕ. Єдна коѭ ѕхвата ѥдиъ д(ѫ)иъ и дрѕги нѣс(тъ) пр҃тчиненїа: Дрѕга ѥс(тъ) коѭ догн ѥдиъ д(ѫ)иъ, и дрѕгы нѣ. и многаци грѣше вр҃к пр҃скачѣ. Трѣтїа ѥс(тъ) ижѣ г(лаго)лет се каѕжwи(ѫ). И такожде ѕхвата якоже вышѣ писанѣ. Йли wнаи д(ѫ)иъ кои ѕхвата, и кои не ѕхвата однако га дрѫжи крѧкина : —

И wнаи кога ѯхвата иднх д(х)нх и дрѣгхі нѣк, и пакхі прѣскаче, нѣс(тх) много іака и чини се wт(х) праваго ида. Ѧли се чини wт(х) гнхіла ида дебела кои се смѣша сх флѣwмомх и гнивѣтх заедно. И чинитх се wнаи wгнхища више писанна:— И да знашх да е истина, врѣк вхсегда ѕ wкои wгнхщи вгда мѕ минетх зима и пакхі мѕ догнетх wгнх, еднако грозитх зима. и сїа зима чинит се гнилости ради вхіше писан'нѣ: || — И да [1035]
знаш(х) врѣк wкаи wгница вгда многw трхпитх отече слѣзена. и может се схтворити wт(х) нее идропикх, иже г(лаго)лет се идропижних. И wнаи грознхща іже г(лаго)лет се каѯwнх, нс(тх) wт(х) оногаи рода како е вхсакод(х)нхна. тхкмо wкаи вгда ѯхвата остроѣ ѯхвата, и много досаждѣе в'сѣмх жилам(х) и втрѣ. И нанвеще досади wнѣм(х) жилам(х) кое сѕ блнзѕ ср(х)дца: — И вх wкои грозници кога никогда не грѣша, има иднх раздѣлен(х) по жилахх. Ѧли вх wнаи грозници іже сатварает се wт(х) ида. нс(тх) иднх междѕ кожwм(х) и междѕ месwмх, и не имат(х) великѕ жеждѕ: — Ѧли wнаи кога никогда не грѣша, имат(х) великѕ жеждѕ и тѕгѕ и жалостх, и не може наки мѣсто. И не може ничто трхпѣти тхкмо се сухди. И како вхзнесен(х) нс(тх) и великѕ тѕгѕ има. и много мѕ сѕт(х) горка ѕста и сѕхѣ ѕстинѣ. И сне вещи га воли глава. и сне вещи мѕ доходитх врѣкнна и сѕхота: +

Спис о ефемерним огњицама

СѢТ(Ъ) ОГНЪЩЄ ЄФНМЄРЪ, ЫЖ(Є) СЪТЕЛЯЄТ СЄ СѢТ(Ъ) ВЄЛИКЪІЄ ЖѦЛОСТИ : [78a]

Того рад(и) сатварает се wт(х) великхіе жалости, понеж(е) в'сїи, г. дѕхwнѣ, прхни живwтнїи кои вх ср(х)дци прѣбхивает(х). втори нс(тх)стехнїи кои вх втрѣ прѣбхиваетх трети д(ѕ)шевнхі иже вх мозгѕ прѣбхиваетх. в'сїи, г. дѕховѣ двигнѕт се и испѕщаютх wгнх изх севѣ. и не тхкмо wнїи кренѕтх, нх двигнѕт се и дрѧзїи димwвѣ злїи кои ходетх по чловѣчѣем(х) тѣлѕ. и по сїих(х) вѣлѣзѣх хощеши познати. Кода мѕ нс(тх) чрхвена и врѣкна іако wгнх и вгда вздет(х) пѕщалх вwдѕ велми вго болит(х) прохwд(х) и горитх и в'сегда жли. и очи мѕ сѕглхбокѣ и wбраз(х) мѕ ежлхтх. того ради вмѕ нс(тх) врѣкнна вхнѕтрх; а надкора стѧден(х) нс(тх) понеж(е) изгѧбил(х) кр(х)вх. и жила мѕ нс(тх) много тхи'ка и мала. и не можеш ю наки вдан(х) крат(х) како дрѣгхи : +

ВИДЯНІЄ :

Г(лаго)ла ли смw о болѣсти, н(хі)на трѣбѣетх да г(лаго)лемо чим(х) се хонки видати. прѣжде нс(тх) трѣбѣ да се бања ѕ хар'довѕ, а не ѕ бани. и да нѣс(тх) много топла вода, и кад(х) изхідет(х) изх бани, да се мажет(х) рѧжнѣм(х) маслwм(х), и мигдалекѣм(х) смѣшавши заедно. и да шетх шетїа кога хлад(х) дрхжет(х) и да wминает(х) wбразх и рѧке често родостwм(х). и да се прѣкwблѣчетх ѕ доброе свите, и да ми-

ришетх мкпк мирод'іе. И да биютх кжд(х) нега лавтх. и гавящїи да скнрк.
[78б] и вино да пиетх бкаw || и тнхкw и да малw пив и по шбкдв да спи в
хладнв мбств : —

СЭТ(Ъ) ОГНИЦЄ ЄФИМЄРЄ, ИЖЄ СЪТЄВАЯЄТ СЄ СЭТ(Ъ) ЗАЯ КОЛЄНІЯ :

Єгда се чл(о)в(ѣ)кх дастх злѣ воли за нѣкое бл(а)го иж(є) нс(тх) изгѣбихх. и ли сам(х) wт(х) себѣ за нѣї вещи. горитх wнаи д(в)хх живwтнїи кои в ср(х)дцѣ прѣбываетх. и сътваряет(х) горѣти крѣви по жилахх, и низмещетх чл(о)в(ѣ)ка вх wгнищѣ ефимерѣ, и в'сн сѣтх wнїи бѣлѣзїи вхсен wгници, иже сѣтх вх wнои wгнищї ижже чин(и)т се wт(х) великіе жалости. Кромѣ лихо ерѣ не гледает(х) глхбокw, и не жмитх лихо гледи мокно надворх и страшнw. и жила мѣ бхіетх тхи'ко и славw. И кода мѣ є шкож(є) в здрава чл(о)в(ѣ)ка, нх и на мѣтна и малw чрхкена. и такон трѣбѣе да се кида шкож(є) wт(х) огнице коиа се чинитх wт(х) жалости. Єже и сквхіше зде вписасмw : +

СЭТ(Ъ) ОГНИЦЄ ЄФИМЄРѢ ИЖЄ СЪТЄВАЯЄТ СЄ СЭТ(Ъ) МНОГО РАБОТАНІЯ :

Єгда чл(о)в(ѣ)кх много работаетх, в'сїи три дхховѣ двигнвт се. напрѣжде се двигне д(в)хх живwтнїи иже вх ср(х)дци прѣбываетх. и горит(х) самх, и творит(х) да горит(х) сх нимх ср(х)дце и жилѣ, и здовѣ. и тажде се двигне д(в)хх нс(тх)стихнїи иже вх нтрѣ прѣбываетх, и схгрѣетх нтрв вещи иеж(є) нс(тх) под(о)кнw, и размѣти стомах(х). и wнои частїе что вх нкм(х) пробавленно и непробавленно. и wт(х) многан мѣтежа движвт се днмови, мѣтнїи, и врѣки, и дѣбѣли. и раздѣлет се по жилах(х) и по здовѣх(х), и по членшовѣх(х). и чл(о)в(ѣ)кх нѣс(тх)
[79а] волнх совwм(х) нира. и рѣкіе и ноге и в'се мѣ тѣлw || врѣкіе. И велика мѣ врѣкина исходитх изх нтре и изх пмокіе скрозѣ грхтанх. и вздетх нмѣ жерш сх сѣхимх кашлнем(х). и wнх в'сх вздетх сѣхѣ внѣтра. ерх нс(тх) изхшла мокрины кжд(х) нс(тх) работалх. И такожде се двигнет(х) д(в)хх д(в)шевнїи иже в мозгѣ прѣбываетх, и горитх и нсѣшаетх нѣколико wт(х) wнѣ мокроти, иже нс(тх) вх мозгѣ. и wна нета мокрота идетх вмѣ скрозѣ wчїи шкож(є) слазе. и плхнѣ мѣ се вши дебѣлаїнхх димwвх. и не чѣетх добрѣ. И минт се вмѣ да мѣ се схтресают(х) звѣкі. и изхікх нс(тх) нмѣ бѣл(х) и wстрх. и жила мѣ нс(тх) тнжка wт(х) слабости, и плаха wт(х) врѣкинѣ. и кода мѣ нс(тх) врѣкіа и жлхта, работѣ и врѣкинѣ ради. и бхістра мѣ вздет(х) слабости рад(и), и велике сѣхотѣ ради иже нс(тх) вх тѣлѣ : +

ЕНДЯНІЄ :

Напрхно нс(тх) трѣбѣ, да нм се дастх великхи покон и да се банію в хардwвѣ и потwм(х) да мажѣ мигдалwѣм(х) маслwм(х) членовѣ и здовѣ и все тѣлw и да мѣ дают се частїа хладна иж(є) могвт се скорw

проклѧсти. Младе козлиѥ, пилиѥ, и дробиѕ рибиць, и да се не ѕъда толикои ѥсти, велико ес(тъ) прѣжде ѩх. И аще мѕ се хощетъ нѣкогда ѩице рофито, дан мѕ с малѡ захара мѣсто сѡли. и на wбѣд(ъ) мѕ дан а на веч(е)рѣ немои. иъ аще имаютъ ѩица храиѕ|| доброѕ, иъ не можетъ иу(ъ) [79б]
проклѧсти доброѣ иже имат(ъ) слав(ъ) стомаχ(ъ). И такожде да ѥстъ лонета wт(ъ) петла. И нѣцїи wт(ъ) ѕчителеи г(лаго)лютъ, да не дават се ѩица шиѣмѣи чл(о)в(ѣ)кѡмъ. иже лежетъ wт(ъ) ихше писаниѣи wгниць. иъ Vппократ(ъ) г(лаго)летъ да им се даваютъ зане аще и имаютъ ѣъ себѣ малѕ рѣзкииѕ, али храиѕ имают(ъ) доброѕ, и храиетъ чл(о)в(ѣ)ка иже иматъ слабъ стомаχъ. и ѕкрѣпетъ: И такожде г(лаго)летъ да дават се имъ ѥсти w коцїа ѩже имаютъ χлад(ъ) и могѕт се скорѡ проклѧсти. И се сѕт(ъ) wнаи w коцїа. тѣрогоиѥ доброѣ здрѣлѣ сквашаюи ѕ кѡдѣ. и малѡ доброѣ диниѥ с кисѣлѣмъ χлѣбѡм(ъ). и да пиетъ по малѡ добра винца с водѡм(ъ). И или се ѩица или се не ѩица, потрѣбѕетъ в'сакыи веч(е)рѣ да се мажетъ мигдалѡвѣмъ маслѡм(ъ) за. д. д(ъ)нїи. и да кѣси чесо рад(и) г(лаго)лютъ мазати имъ. вѣ иматъ кожѕ остроѕ изиѕтра иснадвора. понеж(е) в попила wнаи рѣзкиина ес(тъ)ствиѕ мокротъ. и потрѣбѕетъ или ходит(ъ) или сѣдитъ да се кадит(ъ) често кѣлїимъ димїанѡм(ъ), и ли дрѕгъимиими миризмами добродѣтелиχимиими:+

+ сѲт(ъ) огниць ефимерѣ иже сътѣраѥт се сѲт(ъ) болѣсти:

Множицею ѣздетъ чл(о)в(ѣ)ка болѣла глав(а) wт(ъ) много питїа, и wт(ъ) много ѣденїа. или стомаχ(ъ) или ютра, толикѕщи како двигнет се нѣкыи wт(ъ) онѣχ(ъ) трѣχ(ъ) дѕχѡвъ. или живоитнїи. или ес(тъ)ствиїи|| и wнаи [80а]
д(ѕ)χъ иже двигнет се и спѕстит(ъ) wт(ъ) себѣ рѣзкииѕ, и wнаи рѣзкиина двигнѣт(ъ) димовѣ различнѣ и таковаи се wгниць г(лаго)лет(ъ) ефимера ѩже сътваралет се wт(ъ) болѣсти. И сице можеш(ъ) познати. гледаи мѕ жилѕ често, и кад(ъ) ю ѣдеш(ъ) гледал(ъ), не можешїю наки wпет(ъ) wкож(е) прѣжд(е). и ѣхпрашаи его често что га боли вѣ ти хощет(ъ) рещи нѣкогда боли ме глава, и нѣкогда боли ме око. И нѣкогда боле ме ѕѣби, и нѣкогда боле ме ѕши и нѣкогда болѣ ме члановѣ. и нѣкогда болѣ ме рѣке и нѣкогда болѣ ме ноге:—

ѢИДѧНІЕ :

Напрѣхѡ немои мѕ дати пити вино. и пакъі его баньи, и wчисти и пѕсти мѕ крѣхѣ. и покои га wт(ъ) работѣ за нѣколико врѣме : +

сѲт(ъ) огниць ефимерѣ иже сътѣраѥт се сѲт(ъ) шинкопѧ, сѣрѣч(ъ), сѲт(ъ) стрѣсенїа :

Не может(ъ) ѣкыи да wнаи кои имат(ъ) wгниць да се не страши самѣ ѕ себѣ. И тако можеш(ъ) познати. Гледаи мѕ очїи и wбразъ и хощеш видѣти да е грозиѣ wт(ъ) страшенїа. и гледаи мѕ жилѕ. и велико ю гледаш, ѣкогда хоткеш мнѣти да има дрѕгѕ болѣсть и такожде ѕ водѣ: —

КНДАНІЄ :

[80б] Аще внд(н)ших да є затворен(х), отвори его. аще внд(н)ших да є отворен(х), затвори его. и да кмѕ ласти шнки вещи кое се скоро провалюютх и зкрк-пет(х) чл(о)в(к)ка. и небои се от(х) крѣкинѣ. даждх мѕ пити вино. и аще внд(н)ших да кмѕ минетх шноѣ сютресенїе, и да га дрижит(х) нщие крѣкина, пѣсти мѕ крхв(х) от(х) главнѣ жилѣ. и дан кмѕ ласти шнки вещи кое хладѣ и зкрѣпетх:+

СѢТ(Ъ) СѢГНИЦЄ ЄФНМЄРѢ, ИЖЄ СЪТКАРАЄТ СЄ СѢТ(Ъ) ГЛАДИ:

Сего рад(н) сютварает се от(х) гладн. врѣ кад(х) и стомах(х) праздних ютра горѣ и стомах(х). и подвигнет се д(ѕ)хх нс(тх)стихнїи, и горит(х) самх их себѣ. и творитх горкнїе здокшм(х) и жилам(х), врѣ се подвижит(х) множствш дхмшвх тан'кнх(х) и острѣх'. того рад(н) врѣ не имаютх храиѕ. и жила мѕ є много тнжка и мала:—

КНДАНІЄ :

Напрхво кмѕ чин(н) глистнрх сх нчменномх код(о)мх, коы вѣде карена сх дїмїаншм(х). и потшм(х) вхзми кокшш(х) прѣтилѕ и изрежї ю на малѣ коматикѣ, и сварї ю кх водѣ. и потшм(х) ю изними изх водѣ. истлацї ю мощно и с костмхі велико вещє можеш(х). и опет(х) постави ѕ шнѣи истѕ юхѕ. и вгда вѣдет(х) врѣкла велико нс(тх) довольно. и потшм(х) сними сх огня и процѣди. и постави кх швонзи юшицѣ нѣкхі жлатяцх от(х) ланца, и нѣколнко захара. и праха от(х) канела. и сгрѣки, и дан мѕ от(х) нив велико мѕ нс(тх) довольно, и да пиетх вино чрквено. и-
[81a] бацыи га често. и потшм(х) га|| мажи рѣжнѣм(х) маслшм(х), или маслшм(х) от(х) любичице:+

СѢТ(Ъ) ОГНИЦЄ ЄФНМЄРѢ, ИЖЄ СЪТКАРАЄТ СЄ СѢТ(Ъ) ЖЕГІЄ :

Сжан огнища таковѣи вѣлѣге нмат(х) якож(є) шнан коы сютварает се от(х) гладн. кромѣ лихо врѣ мало водѣ нма. и многр(о) нс(тх) чрквена. И даждх кмѕ пити стѣденѕ водѕ. и водѕ от(х) лѣвенице. и водѕ от(х) краставїицх. и бацыи га их стѣденѣ водѣ:+

СѢТ(Ъ) ОГНИЦЄ ЄФНМЄРѢ, ИЖЄ СЪТКАРАЄТ СЄ СѢТ(Ъ) ВЄЛИКАГО НАТОКАРЄНІА СТОМАШНАГѠ СѢТ(Ъ) ѢДЯ И СѢТ(Ъ) ФЛЄГѠМѢ И СѢТ(Ъ) ЗАІИХЪ ДИМѠВЪЪ :

Того рад(н) се натокари стомах(х) от(х) ида и от(х) зле флегмѣ и от(х) заїихх димов(х). врѣ нсѕ многїи кон се ланшютх их стѣденѣхх вшда-

х(х). и такождею пию еже затварают(х) чл(о)ѣка и ждевелѣваютъ кожѕ
его. и не дадѕт(х) димовѡм(х) изыти надворх. и хладет(х) ис(тъ)стехнѕю
рѕкинѕ. и такожде се творет(х) ѡт(х) разлик ихъ(х) поставх, что ыдѕт(х),
ѣдѣних врхх(х) дрѕгѣхъ(х). и такожде се сътварают(х) шнѣм(х) иже ходетх
по с л(х)ищѕ. и сїа иста ѡгнѣища сътварает се ихнѕтра ѕ жилнѣх(х) про-
хѣдѣхх исадвора. И егда чѕеш да е чл(о)в(ѣ)ках болнх ѡт(х) сїе ѡгнѣище,
можеш(х) сѣдити да се и ѕмножило кала и димѡв(х), и ида к'сакѕи
д(х)нх и сне вѣще ѕ стомахѕ и такожде ѕбыва ис(тъ)стехнаго прокак-
лен҃ïа. и долнега прохожден҃ïа. и всакѕи д(х)нх затварают се сне по-
векма шнїи дѕшници по конхх || чл(о)в(ѣ)ках пѕща д(ѕ)хх и поѥмле. и [815]
всакѕі д(х)нх се сне векма напълнѣ димѡвх, врѣ не имею кѣдѣ исходити
надѡрх врѣ сѣ затворен҃ïи дѕшѣници. и того рад(и) сътварает се ве-
ликаа рѕкина. И аще ѣдетх трѣпѣла за нѣколико врѣмѣ сїа рѕкина.
к'сакѕи д(х)нх мѕ кн сне векы слабостх доходити врѣ сїа рѕкина до-
ходи кх ср(х)дцѕ и досаждаетх живѡтномѕ д(ѕ)хѕ кон кх ср(х)дци прѣхі-
дает, и ѣдет(х) ѡгнища ефимера. И аще сїа рѕкина погитх кх крхкі,
и не погнет(х) кх ср(х)дцѕ, не г(лаго)лет се ѡгнѣища ефимера, врѣ мѕ
ѣдет(х) рѕмен(х) шраз(х) и лѣпх. нх ѡ сеи ѡ коеи смо почели трѣбѣ
ис(тъ) г(лаго)лати. Да знаих врѣ ѕ сеи ѡгнѣищи много жегы чл(о)в(ѣ)ках
и в'сегда е рѕкх. и сїа ѡгница аще мнмондетх .г. д(х)нхи, много се
потомх ѕмножи, и мало се ѣдѣ показала надворх, и всакѕі се д(х)нх сне
векма затворѣгюе ихнѕтра. и сїа ѡгнѣища многаци се прѣмѣнюе ѕ грозь-
ницѕ. и творитх великѕ знмѕ и велико зеханїе и протезанїе. И многаци
имх врачевѣ пѕщаютъ крхех ѕ сеи колѣсти. и по пѕщенїю крхехі много
ихъ ѣдетх болѣлѡ слѣвѣ странѣ прѣма ср(х)дцѕ. И такои можеш
познати да е ѡгнѣища ѣніше писаа. нх иднако потрѣбѣе да мѕ пѕс-
тѕш(х) крхех дрѕговїа. нх зде ти хощемо казати какою хощеши познати
междѕ дрѕзѣмїи врѣ сѕ дрѕгѣ ѡгнѣище еже приликѕют(х) кх сеи. Нап-
рѣкѡ трѣбѣе да вид(и)ш аще ѡздравѣ без(х) почищенїа. ере сѕтх
минѕзїи иже имают(х) много крхехі. и сїа иста ѡгнѣища творитх великѕ
рѕкинѕ ыкож(е) смо ѣніше писали. и сїа рѕкина ѣдет(х) несѕшила, и
поыла || шнои блато и ндх, и шнаи волнїи ѣдетх ѡздравѣлх без(х) по- [82a]
чищенїа. и тадаи можеш(х) познати да е ѡгнища ѡт(х) исплѣнен҃ïа ѥда. Нх
сѕтх нѣцїи чл(о)в(ѣ)цїи славхі ѕ сеи ѡгнѣищи, и нѣкхіи ыцїи. и того
рад(и) могѕтх нѣкхіи без(х) почищенїа ѡздравѣкти, и нѣкхіи не могѕтх.
понеж(е) кон сѕтх ыцїи могѕт(х) трѣпѣти ндх докле га изесть рѕ-
кина. и славхі не могѕтх того рад(и) потрѣбѣе да кажемѡ ишщ(х) нѣкхіи
вѣлѣгх, да не погрѣшиши, миѳо извѣстно да знаш(х) болестх. и сице
хощеши познати:+
Гѣдаи емѕ шраз, и хощеши емѕ видѣти ѡчи ѡтеклѣ како да би
мѕ изышле надворх. и шраз емѕ ѣдетх чрхвенх и ѕзыкх бѣлх. И
аще ѣдетх ыкх чл(о)в(ѣ)ках жила мѕ ѣдет(х) бевела и плаха. и аще ѣ-
дет(х) слав(х) жила мѕ ѣдетх тихка, нх иднако плахо ѣніетх. И аще ѣ-
детх ыкх чл(о)в(ѣ)ках, кѡда мѕ ѣдетх много чрхвена, и на днѕ ѣдетх
много дрождїа и вѣнцх ѣдет(х) на чрхнх. и посрѣд(х) ѣдет(х) нѣко-
лико мѕтна. И аще ѣдет(х) слабх чл(о)в(ѣ)ках вода мѕ ѣдетх чрхвена
и нѣколико на жлѣта, и много дрождїа ѣдѣ на днѕ и посрѣд(х) ѣдетх
кистра. и ѕ вѣнцѕ ѣдетх много пѣна : +

ЗДЕ ПОЧНЕТЪ ЄДЯНІЄ :

Напрѣкш потрѣбѣетѣ да мѕ пѣстнихъ крѣвъ шт(ѫ) нтрѣнѣѫ(ѫ) жилѣъ
аще ѩкъ вѣдетъ трѣпѣти. аще ли вѣдет(ѫ) слабъ, а тѣі мѕ пѣсти шт(ѫ)
[82б] сѣворѣ жилѣ. и спѣстик'ши || два днѣі по пѣщенїю крѣвъі, ѣзми кашїе
ѡчищенѣ. а. ѕничю. и рещвар'вадѡ .а. аѣаж(ѫ). и дїагрїдїѡ по л(а) аѣаж(а)
и смѣшан с малѡ сѡка шт(ѫ) бодагине. и аще нѣс(тѣ) сока а тѣі с малѡ
винца и даждѫ(ѫ) немѕ. нѣ аще вѣдетъ слабъ немон мѕ дати толико лихо
помѣшѣ. И аще вид(н)ших да шнѣмѣ биліемъ ѡздравѣ, почни мѕ дати
шнан ѩстїа по малѡ ѩж(е) хладѣ и жрѣпѣ, и скоро се провавлѣютъ. нѣ
аще вид(н)ших да сїемъ биліемъ не ѡздравѣ, дан мѕ пити захарѣ с ко-
диѡмъ шт(ѫ) ненѳфара коѣ се чини како род сто, сѣтра и кеч(е)рѣ, и
даждѣ мѕ пити гюлапѣ ацетожѕм(ѫ) кои се чини с захарѣмъ, и малѡ
водѣ шт(ѫ) ни'дикїе. и такождѣ мѕ дан пити ячменѕ водѣ сѣ захарѡм(ѫ).
и чини мѕ гнистирѣ ѕ. .г. д(ѫ)нѣи иднѡм(ѫ) вѣдетъ слабъ и аще вѣдетъ
ѩкъ всако ютро иднѡмъ за шнѣи. г. д(ѫ)нїи. иднѡмъ аще вѣдетъ слабъ. И
аще вѣдетъ ѩкъ в'сако ютро иднѡмь за шнѣи. .г. д(ѫ)нїи И сѧи гнистирѣ
сице чинит се. Ѣзми мювичицѕ, и рѫжицѕ, и вѣліи слѣзъ, и свекло. И аще
сїе вещи не можеши имати сирѡвѣ, а тѣі ѣзми сѣхе и свади за иднѡ ѣъ
водѣ, и постави къ ним(ѫ) малѡ анежи, или сѣмена шт(ѫ) морача. и ка-
да поври нѣколикѡ, изними шт(ѫ) огня и процѣди. и постави къ шномѕи
что процѣдиш масло шт(ѫ) мювичице, и масло шт(ѫ) рѫжице. и масло
шт(ѫ) крина, ѡ к'сакого колико ѩице. и рѫжнаго меда колико полъ ѩи-
ца. и малѡ соли. и сѣгрѣки да вѣдетъ млачно. и кад(ѫ) мѕ ѕчиниш(ѫ)
[83а] гнистирѣ : — И аще вид(н)ших || да е тврѣд(ѫ) вънѣтра и имат(ѫ) ѩко нес(тѣ)-
ствѡ, ищц(ѫ) га ѡчисти. и пѣсти мѕ крѣвъ. нѣ напрѣкш потрѣбѣе да
гледиши кѡдѕ. И аще вид(н)ших да е вода мане чрѣвена неж(е) ли прѣжде,
и нес(тѣ) провавлѣена доброѣ немон мѕ дати почищенїе, ни пѣстити крѣвъі,
нѣ мѕ давши често ѣхіше писанна ѣхілїа. Нѣ аще вид(н)ших да е вода чрѣ-
вена ѩкож(е) и прѣжде или векмаа, дан мѕ почищенїе и пѣсти мѕ крѣвъ.
И аще вид(н)ших да не может(ѫ) трѣпѣпи, немон га ѡчистити, ни пѣстити
крѣви, тѣкмо га баніан, и потѡм(ѫ) га мажи рѫжиѣм(ѫ) масѡм(ѫ)
смѣшавши га с' крашѡм(ѫ) боковѣм(ѫ). И аще вид(н)ших да почнет(ѫ)
ѡслабѣти ѣх бани, ѣх тѣи час(ѫ) да изѣидетъ из' ни, и гледан мѕ кѡдѕ.
И аще вид(н)ши да е чрѣвена и тѣн'ка, ѡстави га .г. д(ѫ)нїи немон мѕ
дати ѣхілїе. и гледан мѕ кѡдѕ за шнѣи. г. д(ѫ)нїи. ѣокие ли ѣхіти како
и прѣжде. и гледан мѕ жилѕ ѣонкие ли ѣхіти слаба. И аще вид(н)ш' да
мѕ не кѡда чрѣвена ѳдинѣ д(ѫ)нѣ како дрѫгіи. и жила мѕ вѣдетъ нѣко-
лико пошча, даждѫ(ѫ) немѕ гюлап(ѫ) шт(ѫ) мювичице сѣтра и кеч(е)рѣ.
и мажи га масѡм(ѫ) шт(ѫ) крина. и дан мѕ ѩсти ѩстїа ѩже ѕкрѣпла-
ютъ(ѫ) и скоро се провавлѣютъ(ѫ). и сїа ѩстїа да вѣд(ѕ)тъ хладна. И по
[83б] томѕ ѣощеши видѣти в'сакоѣи д(ѫ)нѣ ѣшинѕ. и аще не || вѣдет(ѫ) вода
за шнѣи. г. д(ѫ)нѣі чрѣвена, лихо сѣе побѣѩа, и жила мѕ вѣдетъ слабѣ
и немирнѣа нинедно мѕ биліе немон дати потомъ, тѣкмѡ ячменѕ
водѕ с малѡ захара. и сѣди мѕ. г. роковѣ смр(ѫ)тнѣ. є. д(ѫ)нѣ, или .ѕ.
или д. ѣощет(ѫ) пѣтовати. и аще вѣде ѩкъ сѣди мѕ смр(ѫ)тъ седми д(ѫ)нѣ;
или. д. или петинадес(е)ти. И сїе г(лаго)лимо схпротивѣ болѣсти. нѣ
несѣтъ вѣлѣквѣі смр(ѫ)тни по конѣ(ѫ) можеш(ѫ) познати д(ѫ)нѣ и час(ѫ),
кад(ѫ) кѣ болестъ скончанїе имати шт(ѫ) кое болѣсти. и сїе вѣлѣкъ
ѣощемо ти показати напрѣд(ѫ):+

СЎТ(Ъ) СЎГНИЦЄ ЄФИМЄРѢ, ИЖ(Є) СЪТВЯРЯЄТ СЄ СЎТ(Ъ) МНОГО ЯДЄНІЯ, И ПОТСЎМ(Ъ) НЄПОКОЄНІЯ:

Єсѣтх мнозѣи чл(о)в(ѣ)ци кои ядѣтх много а имаютх слабх стомахх. и кх тхи час(х) по ядєнїю или се банюю или пѣтою, или по сл(х)ищѣ хо дѣтх, или работаю или сх женою прѣбиваю. Залишно частїе не может се пробавлѣти понеж(є) и стомах(х) слабх, и творитх великіе димовѣ. Сице якож(є) кад(х) поставишх множьствш дрѣвх сиршвѣхх на мало огнь. И шнан шгнх не творит(х) правїи пламен(х) анхо дим(х) с мокротшм(х). Сице творитх стомах(х) кад мѣ даш вещи неж(є) ли может(х) пробавлѣти, и творитх дигнѣти димовѣ мглѣнѣ. и сїе димовѣ творет(х) дигнѣти в'се. г. дѣхшвѣ. живштнїи кои ѣ ср(х)дцѣ прѣбхиваетх. [84a]
и ис(тх)ствнїи кои вх нтрѣ прѣбхиваетх. и д(ѣ)шевнїи кои вх мозгѣ прѣбхиваетх. И сїи, г. дѣхшвѣ егда дигнѣт се творетх великѣ врѣкинѣ мегю собшм(х), и сїа врѣкина творит(х) великіе димшвѣ и дебелѣ. и сїи димшви затварают в'се дѣшнхіке и проходѣ жилѣ. И дрѣгіе проходѣ кое сѣ вх нтрѣ и вх плюще, и ѣ слѣзенѣ, и вх дрѣзѣхх ѣдовѣхх и чланшвѣх(х) иже сѣтх вх човѣчемх тѣлѣ шт(х) главѣ до петѣ:— И сїа шгница великіе прѣбхиваетх вх тѣх(х) чл(о)в(ѣ)цѣхх иж(є) имают(х) много ядл. и сице можеш(х) познати. Чрѣва их(х) боле. и в'сегда дигнѣт(х) якож(є) шцтомх. И аще имх даш почищенїе, зло имх кіе сътворити. и аще имх пѣстиш(х) крхкх, само ис(тх)ствш хощет(х) чинити теченїе. И да вѣси врѣ сїа шгница имат(х) два рока, четврхтїи д(х)нх или седмїи. И аще венкіе трхпитх нкс(тх) добра. и сїе бѣлѣге иматх: Многаци дигнетх якож(є) шцтшм(х), и врѣкина мѣ вѣде кхнѣтра. И надкор' се вѣдет(х) малш показала. и шбраз(х) мѣ вѣдет(х) како шбѣхалх. И жила мѣ вѣдет(х) дебела и плаха, и мегка. и вода мѣ вѣдет(х) бѣла [84б]
якоже кшда и непробавлѣна. И аще видиш(х) да мѣ на шнан два рока ѣхише писана не вѣдет(х) вмѣ блюваніе, ни долнее прохожденїе, трѣбѣе да мислиш(х) сам(х) вх себѣ. И да мѣ гледиших образх и нега или як(х) трхпѣти, или нѣ. И аще вид(и)шх да є іакх пѣщенїе ѣзети, напрхво мѣ чини да блюе давши мѣ пити малш водѣ топлѣ с маслшм(х) дрѣвѣнѣмх. и да се гнет(х) прхстшм(х) ѣ грхлш. И аще вид(и)шх да є блювал(х) ядх и сиршкинѣ вже ис(тх) билш ѣ стомахѣ, шкрѣпи га вх тан д(х)нх лаг'ким(х) частїем(х) хладнем(х), вже се можетх скоро пробавлѣти. и дрѣги мѣ дан лѣгкш почищенїе. И аще вид(и)шх да не блюе, подан мѣ .а. а҃даг(х), праха шт(х) ижѣлѣ с мало топлѣ водице, и хощетх блювати. И дрѣги мѣ д(х)нх дан почищенїе лѣгкш. И аще вид(и)шх да вднако не можетхе блювати, дан мѣ. а. ѕи'чѣ шт(х) дїапипершн(х) с малш вин'ца. И аще вѣдет(х) слабх и не вхзможет(х) вхзети почищенїе, чини мѣ гластире, често, и дан мѣ малш пасти. и чини да спи. И аще вѣдетх слабх, или якх и идетх шт(х) издола шт(х) него, немон га затворити догде не погет(х) шт(х) него онон частїе вже ис(тх) непробавлѣно. И ега вид(и)шх да се и добрѣ очистил(х), дан емѣ [85a]
шнѣки вещи иж(є) хладе и затварају и хранѣ и крѣпѣ: — И егда вид(и)шх да се шнон теч(є)нїе ишщх не ѣставилш, поставлши мѣ на трхбѣх(х) често влхнѣ непранѣ сквашаю кїю ѣ маслѣ шт(х) мастнхѣ. и дан мѣ пити водѣ вх кошн вѣдет(х) варено сѣмѣ шт(х) дїннхх и шт(х) лѣбеницх, и шт(х) краставицахх, и шт(х) тикве. И дан мѣ пасти лшнѣта шт(х) петла варена и печена. И аще не иматх орѣѫи на ядєнїе, дан мѣ нѣчто кисѣлш, и дан мѣ лѣтѣарїш шт(х) гдѣнх.

и немощ гл затворити, ни много штворена уставити. И немощ мѕ дати много пити вина, лицо мѕ дати водѕ ячмен'нѕ. и дати мѕ ласти тиквѕ сѣ цгѕрндшм(х). и ячмен(х) грѣхан(х) с мигдалов҃кмѝ(х) мл҃кшмѣ. И аще кид(и)шѣ за нѣколико д(х)нїи да се почнет(х) вкр҃пити, нѣс(тѣ) злш ни єдиш ако мѕ пѣстиш(х) мало крхви шт(х) сквориѣ жиле. И по том(х) мѕ немощ дати да спи ѕ пладнѣ. и чини да хлади рѣке и шбразѣ. сѣтра и ѕ пладне и вєч(є)рѣ:+

СЁТ(Ъ) ОГНИЦЄ ЄФИМЕРѢ ИЖЄ СЪТВАРАЄТ СЄ СЁТ(Ъ) АПОСТЄСЮМЪ ИЖЄ ЄС(ТЬ) ЕЪ ЦТРѢ :

Сїа шгница не г(лаго)лет се права єфимера. понєж(є) имат(х) нѣкыѣ дѣлѣ в' себѣ шт(х) гнилѣ шгнице и шт(х) огнице втикѣ. и того рад(и) се не может(х) г(лаго)лати права єфимера. И шт(х) сїѣ огнице творит(х) апостєшма кѣ цтрѣ. и такожде се творитѣ сїа шгница шт(х) апостєшмѣ
[85б] коиа нс(тѣ) кѣ цтрѣ. сцірѣч(х)|| чрѣвѣ велиции. И сїѣ апостєшмѣ чинет се шт(х) залишнѣх(х) димѣ(х), и шт(х) єда, и шт(х) чрѣвѣ жлѣчїи и шт(х) флємѣ кон сѣ кѣ цтрѣ: и такожде се творитѣ шт(х) залишнѣхѣ димѣѣхѣ и шт(х) крѣвїи коиа ѕ ср(х)дцѕ. И такожде чинет се шт(х) залишнцїх(х) димѣѣх кон сѣ кѣ мозгѕ. И сїѣ апостєшмѣ єлико вєще стое да се не прокиснѕ, толикѕ вєнкю чинѣ крѣкиѕ вънѣтрѣх ѕ тѣлѕ. и того рад(и) смо г(лаго)ала ви рѣ сїа шгница смѣшана з дрѣгѣми шгницами. рѣ се творитѣ шт(х) димѣѣх иже сѣтѣ кѣ цтрѣ, и шт(х) димѣ(х) иже сѣт(х) кѣ ср(х)дцѕ, и шт(х) димѣѣх кон сѣ ѕ мозгѕ:+ И аще се творитѣ шт(х) димѣѣх иже сѣтѣ кѣ ср(х)дцѕ, по шнѣхѣ проходѣхѣ и дѣшнцѣхѣ и жилахѣ, шт(х) кѣда догнетѣ изѣ ср(х)дца надворѣ, и чиниѣ апостєшмѣ по бедрах(х). по шнѣхѣ истѣцінхѣ дѣшнцѣх(х) и проходѣхѣ(х) и жилахѣ. И погнетѣ шстра крѣкина кѣ ср(х)дцѕ шпет(х) и чемерїи димоѣ. и шїи чем(є)рїи димѣѣ творетѣ двигнѣти живѣтнїи д(ѕ)хѣ иже кѣ ср(х)дци пѣкѣиваетѣ, и творит(х) великѕ крѣкиѕ. И се г(лаго)лет се шгница ефимера, иже сътварает се ѕ живѣтномѣ д(ѕ)хѣ. И аще творет се апостєшмѣ пшд(х) пазѣхамїи шт(х) димѣѣ(х) кон сѣ кѣ цтрѣ, по шнѣх(х) проходѣхѣ. и дѣшнцѣхѣ и жилах(х) кѣдѣ догю. шнѣден шпетѣ пондетѣ кѣ цтрѣ пѣкѣстра крѣкина. и чемерїи димѣѣ. и творет(х)
[86а] ||двигнѣти нс(тѣ)ствнїи дѣх(х) кон кѣ цтрѣ пѣкѣивает(х) и шнаи д(ѕ)хѣ творитѣ великѕ крѣкиѕ. и се г(лаго)лет се шгнїца гнила иж(є) сътварает се кѣ нс(тѣ)ствнѣм(х) д(ѕ)хѣ. И аще творет се апостєшмѣ под(х) ѕшима шт(х) онѣхѣ димѣѣх кон сѣ ѕ мозгѕ, по шнѣхѣ истѣх(х) проходѣхѣ и дѣшнцѣх(х) и жилах(х) кѣдѣ догю из мозга надворѣ, и шнѣден шпетѣ погн кѣ мозгѕ пѣкѣстра крѣкина и чемерїи димѣѣ, и творетѣ, двигнѣти д(ѕ)шевнїи д(ѕ)хѣ иже кѣ мозгѕ пѣкѣиваетѣ, и шнаи д(ѕ)хѣ творит(х) великѕ крѣкиѕ. И се г(лаго)лет се шгница втика иж(є) сътварает се кѣ д(ѕ)шевнѣмѣ д(ѕ)хѣ. И крѣхѣ шнѣх(х) апостєшм(х) єже творет се ѕ вѣтше писаннхінх(х) шгницах(х), может се творити серав(х), и крастѣ и дробнїи чрѣвѣ по в'сѣмѣ тѣлѣ и болести и водѣжи по ѣдонѣх(х) и по членовѣх(х). И дрѣге болѣсти еже затварают(х) дѣшнхіке по жилах(х), и шт(х) сег(о) могѣтѣ творити живинѣ, и множѣствш дрѣзѣхѣ болѣсти. И сице г(лаго)летѣ Ипократ(х) ѕчителѣ. Сїа шгница г(лаго)лет се малигна. сирѣч(х), хѣгіа иж(є)ли зла. Сего рад(и) понєж(є) сама нѣ,

нѫ имат(ѫ) много рѡдѡвѣ. и wт(ѫ) нѣѳ сѣ может(ѫ) творити много болѣсти. и тебѣ дѧжно ес(тѫ) врачю, ѳгда вид(н)ших сице трѣбѣет(ѫ) да добрѣ поставиши паметь, и да вѣси вѣл(ѣ)ги || ѳгда мниши да ю си [86b]
видал(ѫ), тада нѣси ницꙗ чинилѫ, понеж(е) ѩвлꙗют се дрѣзѣ болѣсти. И того рад(и) ес(тѫ) добрѡ да вѣси бѣлѣгѣ. и сице можеш(ѫ) познати. Напрѣкѣ мѣ ес(тѫ) образѣ чрѣвенѣ и малѡ модрѣ и wтеклѫ. и очї мѣ вѣд(ѣ)тѫ крѣвавѣ, и жила мѣ вѣдетѣ плаꙗ како да вѣ ималѫ прѣкострѣ wгницѣ, и вѣдетѣ снадвора стѣденѣ, и квѣстра имат(ѫ) малѡ врѣкинѣ. И wт(ѫ) праве мѣ ес(тѫ)ствинѣ врѣкинѣ вѣдет(ѫ) вѣто, понеж(е) расходит се по апостѣшмаѫ кѣше писанихинѫ(ѫ). и вода мѣ вѣдетѣ бѣла и жлѣта. того рад(и) понеж(е) мѣ се ес(тѫ) разхꙋла врѣкина по апостѣшмаѫ(ѫ) кѣше писанихинѫ(ѫ) и често мѣ се хощет(ѫ) спати, и малѡ вѣдет(ѫ) спалѫ. и шнои что вѣдетѣ спалѫ сѣ страхѡм(ѫ). г(лаго)лали ти смѡ wт(ѫ) нїнѫ бѣлѣгѣ, н(кі)ны трѣбѣетѣ г(лаго)лати wт(ѫ) нїнѫ виданїа:+

ВИДАНІЄ :

Напрѣкѣ трѣбѣе аще вѣдетѣ врѣвен(ѫ), да мѣ пѣстиш(ѫ) врѣвѣ велико ес(тѫ) под(о)бнѡ, з дрѣзѣ страрѣ а не сѣ шнѣки с кое га болитѣ. И аще вид(н)ших да нѣс(тѫ) врѣвен(ѫ), или да вѣдет(ѫ) слабѣ, пѣсти мѣ врѣв(ѫ) сѣ шнѣки странѣ с коега болитѣ, нѣ малѡ. И докле не вид(н)ших да се почнет(ѫ) вѣрѣплати, немои мѣ дати вина, и по пѣщенїю врѣви до. г. го д(ѫ)не дан мѣ почищено вѣлїе сѣпротивѣ нѣговѣ моки. и дан мѣ ꙗсти малѡ wт(ѫ) онѣхѣ ꙗстїа иж(е) имаѣт(ѫ) мокротѣ и стѣд(ѫ), [87a]
тере хранѣ и скоро се провалюют(ѫ): || И аще вид(н)ших врѣ нѣще стоит(ѫ) ѯ апостѣшмаѫ(ѫ) врѣкина, сквашан врѣхнѣ често ѯ стѣденѣ вѫдѣ и ставлан врѣх(ѫ) апостѣшм(ѫ). или мѣ ставѣ лѣдѣ или снѣг(ѫ) да извдетѣ шнан врѣкина надворѣ, да мѣ не поидет(ѫ) шпетѣ, кѣ ср(ѫ)дцѣ:+

СЮ ОГНИЦЄ ЄФИМЄРѢ ИЖЄ СѢТКѦЄТ СЄ СЮТ(Ъ) СѢХОТѢ, ИЛИ СЮТ(Ъ) ПРѢМѢНІЄНІѧ СЮБИЧАИ :

Єсѣ мнозїи ч л(о)в(ѣ)цїи, кои се сѣ навчили банати и не банаю се. И нѣцїи несѣ кои се сѣ навчили пити добрѣ вѫдѣ и ѯ добрѣ вѣздѣхѣ стоꙗти. И такѣ погю ѯ таковаи мѣста ѯ коихѣ ес(тѫ) зѣх вѣздѣх(ѫ), и гнила вѫда и дебела кош затвара. И нѣцїи несѣтѣ кои се сѣ навчили по законѣ ꙗсти и пити, и пакѣ прѣмѣнет(ѫ) дрѣгѣ законѣ зѣх, тере пїю и ꙗдѣ кенкіе него є под(о)бнѡ, таковѣхѣ кеци кое затвараю и сѣше. И wт(ѫ) онѣх(ѫ) кеци творит се нїнѫ ес(тѫ)ствѡ врѣкіе и сѣхѡ. И сїа врѣкина и сѣхота попїа ес(тѫ)ствинѣю мокротѣ. и дкигнетѣ димовѣ сѣхѣ и раздѣли по жилаѫ(ѫ) и по здовѣхѣ : —

НІИХ(Ъ) БѢЛѢЗІИ :

Жила мѣ вѣдет(ѫ) тинка нѫ плаꙗ. И рѣка мѣ се тресет(ѫ) малѡ ѳгда мѣ випаш(ѫ) жилѣ. И wбраз мѣ вѣдетѣ како ѯ здрава ч л(о)в(ѣ)ка. мнхо

вρ'к мѕ кѣдет(х) к'кли. И вгда мѕ пипашх чел мала мѕ врѣкина кѣдет(х). и кѣдет(х) кашлыах н'кколикѡ, нх не может(х) изхракати надвор(х) ница великхіе сѣхот'к ради плюкн'к. И кѡда кѣдет(х) мала и чрквена сѣхот'к рад(и) итрхн'к. и аще его покр'ѣши дорв'к, не кѣде се могл҃х шпо-
[87б] тити‖ сѣхот'к рад(и) чрквне : +

ЄНДАНІЄ :

Напрхѡ трѣкѣе да нхх кѡдних често ѕ баню, и баны да не кѣдет(х) многѡ врѣкы. И да нхх можеш сїѡмх мастїю юже ти хощемѡ рещи. и сїа сице чинит се. Ѥкѕми пшлїѕмх дв'к ѕн'че, и чини прах(х) шт(х) него и крашна шт(х) кова .г. ѕнче. и масла шт(х) рф'кхнх(х) мгалх. д. ѕнче. и с'кмена дина шклюцена. а. ѕнчѕ. и кавфак(х). а. ѕнчѕ. и смкшан ѕ м'кр'клигѕ заедно кез(х) огня. и он'км' га можи да се шпоти дорв'к, да мѕ погнет(х) шнан мокрота ѕнѕтра ѕ т'клѡ. и дан мѕ ласти шнан частїа кож сѣтх хладна, и имаютх мокротѕ их себ'к, и скоро се пробаклыют(х)ѧ и вкрѣпет(х) чл(о)в(ч)ка, и кино мѕ дан пити девелѡ:—

СѢТ(Ъ) ОГНИЦЄ ЄФИМЄРѢ ІЖЄ СЪТѢЯЕТ СЄ СѢТ(Ъ) ЄЄЛИКЪІЄ ЕРѢКИНѢ, И СѢТ(Ъ) МНОГО ЕРѢКЄ БАНІЄ И СѢТ(Ъ) ЗАХОЖДЕНІА ПО СЛ(Ъ)НЦѢ :

По сїнх(х) к'клѣз'кх можеш познати. очї мѕ кѕд(ѕ)тх шткле, и чел и кніше чела, и все мѕ горитх. И не может се шпотити. и често сопе. и мнит се вмѕ да мѕ горитх ср(х)дце и плюца. и не можетх плювати ница надворх. И жежда га дрхжитх н'кколикѡ. И не прходитх шт(х) него ничто. И жила мѕ кѣдетх ыка и плаха. и кода мѕ кѣдет(х)‿мокнѡ чрквена: +

ЕНДАНІЄ :

Напрѡхѡ потр'кѣе да мѕ встрѣжеш(х) главѕ. и да ю можеш често
[88а] рѣжнем(х) маслѡм(х) прохладикшїи‖ напрхѡ онои маслѡ ѕ сн'кгѕ, или ледѕ. или ѕ ст'ѕден'к кѡд'к. и такожде мѕ можи нимх често стомахх. И дан мѕ пити вчменн'к вод'к вланко мѕ нс(тх) драгѡ. И в'се что мѕ хощ дати, да кѣдет(х) ст'ѕденѡ : — И кгд(х) кѣдет(х) лежалх шт(х) огнице. г. д(х)нїи. чини да се баны, нх не кел'ма ѕ врѣке бане. И често га полѣкан ѕ бане топлом(х) вод(х)мх. И чѣкан га шт(х) ветра. и када погѣтх изх бане можи мѕ главѕ маслѡмх шт(х) ненѕфра:

2. СПИЦИ О ЗАРАЗНИМ БОЛЕСТИМА

а) УВОД У ЕПИДЕМИОЛОГИЈУ

ЗДЄ ПОЧНЄТ(Ъ) СЭТ(Ъ) ОГНЪЩЄ ЧѪМНѢ И СЭТ(Ъ) РОД(О)КЪ ІЄЄ И СЭТ(Ъ) БОГИН(Ъ), И СЭТ(Ъ) КОЗІЯЧЪ, И СЭТ(Ъ) ДРѪГЪІИХ(Ъ) БОЛЄСТИ КОЄ ПРИЛИКѪЮТЪ КЪ ЧѪМНОМѪ РОДѪ: [61a]

Прилѣчает се wчемерєніе вѫздѫхѫ и гнилостѫ и такожде ѫ водѣ прилѣчает се wчемерєніе и гнилостѫ врѣкинѣ рады или стѣда ради, вгда прїима вшда ѫ себѣ wт(ъ) зла вѫздѫха гинетѫ сама ѫ себѣ и заѫконшет се. Ѫ г(лаго)лютѫ Ѧрїстотелѫ фїлософѫ. четиpи стѵ̈хїе сѫ кое не могѫ гнюти: єдиw. вода второ ес(тѫ), земла. третїе ес(тѫ) wг'нѫ. четвpто ес(тѫ) вѣтpѫ. И wнїи кои сѫ г(лаго)лали да сїе четиpи стѵ̈хїе могѫтѫ гнити нїиѫ(х) бесѣда нѣс(тѫ) вѣpованна. вpе стѵ̈хїе не имаю ѫ себѣ чемерѫни єдиѫ, ни гнилостѫ ни єдиѫ. Єpѣ сѫ самѣ вещи начиниюнѣ wт(х) дрѫгѣхѫ(х) вещи. Ѫ да знаш како се может(х) прилѣчити гнилостѫ ѫ нѣкѫ wт(х) сїиѫ стиχїа казати хощем(ѡ). Прилѣчает се смр(х)тѫ по конскаѫ(х) и гнилостѫ иѫ и потопленїе люди по водаѫ(х). и по баталнѣхѫ и гнилостѫ иѫ(х). и ѱофїсанїе скwтѫ и звѣpїи и гадѫ чемерихиѫ(х) по свѣхѫ мѣстѣхѫ(х) где ѕдарает(х) сл(х)ице кое иѫ чини гнити и смрѫдѣти. или по мокрихиѫ(х) мѣстѣхѫ и по водаѫ, где могѫ гнити и не тѫкмw онїи гниѫ. тѫкмо вшда и вѫздѫх(х) где wнїи вѕдѫ. И тѣмиѫ [61b]
законw(мѫ) можемо рещи да гинетѫ вшда и вѫздѫх(х), ѩз самѣ стиχїе ѫ себѣ не могѫ гнити, догде се не мѣшаю з дрѫгеми вещм(и): —

И wнїи вѫздѫси кд(х) се крен̃ полесѫ сѫ собwм(х) гнилости ѕ здрава мѣста, wт(х) онѣхѫ гнилѣхѫ мѣстѫ где сѫ прѣвивали и вѕд(ѕ) wнаи здрава мѣта чѫмнаа и чемерна:+

И многаши прилѣчает се гниw ѕ гѫбаѫ(х) земле какѫ пишетѫ Ѧрїстотел(х) ѫ книiги wт(х) ес(тѫ)ства стварн, и wнаи гнилостѫ земѫхнаа може чинити гнити и wчемерити водѕ и вѫздѫх(х) и сїа гнилостѫ много ѕди л(ю)д(е)мѫ, вpѣ wт(х) ниеже сѫтварают се wгнѫще чѫмнѣ.

И гнила и сѫха рад(и) вѫздѫха сѫтварают се wт(х) дрѫгѫихѫ вещи тѫкмо wт(х) вѫздѫха мокра и мѫтна:+

И вгда лѣто бѣдетъ сѣхо и недажд(ж)ливо, мнѣ се хоте шт(ж) нѣкыхъ(ж) приѧѣчати шнѣ шгнѣце чѣмнѣ. их кѣд(ж) се приѧѣчаю вел'ми сѣ шстре нежли дрѣвге. и г(лаго)нетъ Ариⷭтотелъ, шнои врѣмѣ се хвали кое дрѣжи свое нс(тъ)ствш:+

И ѣх шѣмх г(лаго)ланїю мнѡзїи сѣ кои говорѣ единш, и кои глаголютъ дрѣго. их всїи сѣт(ж) ходили ѣх тхмѣ. И что ти смш говорили нскѣшали смш. того рад(и) трѣвѣе да те навчимо да знаих вре сїа гнилостъ чѣмнаа.
[62a] трѣвѣе|| по два закона да се зна. едно гнилостъ водная, и кѣздѣшнаа како ти смш писали. дрѣго сѣтъ н(ѣ)в(ѣ)снїи вѣлѣкзхі. и по н(ѣ)в(ѣ)снїиⷯ(ж) вѣлѣкзѣхъ трѣвѣе да сѣдимо землѧнѣи вещи:+ И такожд(ѣ) трѣвѣю моцнаа дѣла н(ѣ)в(ѣ)снаа и моцнаа трѧпѣнїа землѧнаа. Мокнна дѣла н(ѣ)в(ѣ)снаа нс(тъ) мокрины велика, кою прїма кѣздѣ ⷯ(ж) ѣх себѣ, и сѣ шнѡм(ж) великомѣ мокринш(ж) шмекши паре и димшвѣ шстре и чинитъ нхъ гнити. и земла сїе трѧпи и трѧпѣнїа рад(и) гинѣ землы. и не тѣкмш земла нх и вшда:+

И приличает се да сѣи чемернїи кѣздѣⷯ(ж) поге кѣ ср(ж)дцѣ, и шчемери живштнїи д(ѕ)ха кои ѣх ср(ж)д(ж)ци прѣбѣхива, и живштнаго д(ѕ)ха нс(тъ)ствш. и шгради се школо нега и сѣтварает мокрино и гинѣ, и сѣтварает се шт(ж) онѣи гнилости врѣкина велика, коа изиде шт(ж) нс(тъ)ства и прѣжи се по всѣмѣ тѣлѣ. и швен гнилости и врѣкинѣ рад(и) вѣдетъ огница чѣмнаа. и сїа шгница господѣе ѣх всѣⷯ(ж) ч(ло)в(ѣ)кшⷯ(ж) кои имаю кѣздѣⷯ(ж) вѣше писанихи. и сѣи кѣздѣⷯ(ж) вѣсегда вѣдет(ж) ѣх ч(ло)в(ѣ)ка и спракарѣ. и не идетъ ѕ дрѣзѣхъ тѣкмш ѣх шнѣхъ кои се не ѕмѣю чѣвати из далека. и имаю плѧнш тѣлш гинлѣхъ димшвѣ вре шнїи кои имаю праздню тѣлш шт(ж) злїиⷯ(ж) димшв(ж), не кое се шт(ж) чѣмне шгньце:+

И тѣлеса слаба коа шслабѣю ради залишнаа прѣбѣхіванїа сѣ женшм(ж)
[62б] и тѣлеса|| мекка и мокра коа имаю штворенѣ пороше честа ванїанїа ради. ѣх таковѣхиⷯ(ж) чл(о)в(ѣ)цѣхъ чѣмна е шгнѣца ѕкоренѣнна коа иматъ велинѕ врѣкинѕ снадвора, коа размѣтитѣлш кнѣтра и затиснѣе дѣшнике. и шславѣі д(ѕ)ха до штв(ѣ)денїа ѣх погивѣлѣх:+

И можеш(ж) нхъ познати ѕ пониманїю д(ѕ)ха ѣх себѣ често, и ѣх великон врѣкинѣ и ѕ великѕ пламенѕ, и ѣх великон сѣхотѣ. и ѣх великѣіе жежде и кѣзда имѣ вѣдетъ сѣхъ нзыкъ. и потшм(ж) имъ догнет(ж) тѣга и спаденїе врѣмн. и аще хи не помагаш(ж) съ шкіеми частїами мрѣтвѣіи сѣтъ. Такожде им се приѧѣчает(ж) болѣстъ стомашнаа и шдебелѣнїе слѣзенѣ и велико зловолиеніе и жалостъ и непокои. И можетъ вѣіти кашлъ сѣхъ и падне им(ж) снага, и почнѧт се сѣтресати и говорити ѕ несвѣстъ. и не могѕ спати. и протеже им се кожа на цевѣчиніѣ, и вѣдет имъ в'се тѣлш омекшалш, и кажѕ им се вѣлѣкзхі пшд(ж) пазѣхами, или по дрѣгихъ мѣстѣхъ по тѣлѣ. нѣкѣдѣ белїи, и нѣкѣд(ж) модрїи, и нѣкѣдѣ чрвенѣ. и нѣкѣд'се кажѕ, и нѣкѣд се крїю, и нѣкѣд се чинѣ како крастице.
И вгда им се движетъ рѣса жлѣч(ж) тере им се хощетъ блювати и вѣде
[63a] им(ж) жила мала и честа ѕ д(ж)не, и ѣх ноши|| вѣдет(ж) врѣла. и кѣд(ж) им се приѧѣчаю шнїи вѣлѣкзхи, како шнѣмѣ кон имаю ндропикѣ или теч(ѣ)нїе:+ И нїихъ гнои вѣдет(ж) конюкѣ сѣ шстрѣм(ж) смрадшм(ж), и плзи(ж) пѣна, и вѣдетъ жидѣкѣ и дрѧжа'се вѣдетъ како клеи. и нїих(ж) кода вѣдет(ж) на колерика и малан'холика. и многаци е приѧѣчает(ж)

да блюютъ меланъхолїѡм(ъ). Ихъ наивеще се прилѣчаетъ блювати колерѡмъ. и ѡпоте се смрѣщїїм(ъ) ѡпокиенїем(ъ):+ И сїа ѡгньица чюлиаа кѣд(ъ) почне, не почне тѣкмѡ кѣд(ъ) се вкрѣпи и вмножи въ чл(о)в(ѣ)кѣ. и ѡнїи димовѣ и кѣздѣси гньли и чемернїи кое ти сѫѡ сѣкыше писали:+ И вгда сїа ѡгньица почнѣ, почнетъ зимѡм(ъ) и сътресенїемъ, и потѡм(ъ) опаж'мѡм(ъ):+ И вгда нест(ъ) права огньица чѣлиаа, и спрѣва се не домѣшлаетъ болнѣи, ни мѣ є жила много врѣла. и нгда се нест(ъ) чоуелиаа ѡг'ньица вкоренила и вздетъ ю чл(о)в(ѣ)къ ѡсѣтила ѣ себѣ, ѡна се нс(тъ) вгосподила и ѣхватила в'се жилѣ. и аще мѣ пипаш(ъ) жилѣ кѡнъ пести врѣла моу вздетъ:+ И врѣч(ъ) тогаи г(лаго)летъ уп'пократъ, вгда врачь види такои, не мнѣка мѣ лихо единъ вѣлѣгъ, и нгда ѡнаи вѣлѣгъ вздет(ъ) трѣвѣ да вѣжи врач(ъ) ѡт(ъ) него, ере ѡноган волна смр(ъ)тъ зове:+ И такои г(лаго)летъ Галлїено, кѣд(ъ) видишъ на чл(ъ)в(ѣ)кѣ ѡнѣ вѣлѣге ѣхше писанїѣ, пазы аще мѣ смрѣди д(ѣ)хъ || что [63б]
поущаетъ изъ ѣстъ. И аще видиш(ъ) да мѣ смрѣди д(ѣ)хъ, да знаишъ ере си доспѣлъ негово виданїе, и безъ никѣдиѣ сѫмнѣ сѣди га за мр(ъ)тва. ерѣ да знаш(ъ) гнилостъ мѣ се нс(тъ) вкоренила и затврѣдила въ ср(ъ)дцѣ:+

БѢЛѢЗЪІ ЧѢМНИ:

Сѣт(ъ) ѡнѣхъ вѣлѣгъхъ кои кажѣ чѣмнѡ годище, нс(тъ) вмноженїе рѡнѡм(ъ), ашѣхѣвъ. ѣ почетъкѣ(ъ) иесенѣ елѣл(ъ). И вгда тѣ видишъ сїе, можеш(ъ) сѣдити истѣинѡм(ъ) да є чѣмно годище(є):+ И егда вмножит се вѣтръ кои г(лаго)лет се аѣшеръ. и дрѣгїи вѣтръ кои г(лаго)лет се слѣн'чїи вкиемин(ъ). и вздетъ трѣпѣка(ъ) ѡнаи вѣтръ нѣколико д(ъ)нїи и вздеш(ъ) видѣлъ мѣтнъ вѣтръ и мъглен(ъ). и вздеш(ъ) минѣл(ъ) да хоцет(ъ) бѣіти дждъ, и не вздетъ дждъ тѣкмѡ сѣхо врѣме, да знаш(ъ) ерѣ нс(тъ)ствѡ зимѣ чѣмно вѣде и гнилѡ:+ Лѣтнаа чѣма велика, и зла и длѣгаа можеш ю познати кѣд(ъ) видишъ въ пролѣтїе мало дждевъ, и великѣ зимѣ, и потом(ъ) се вмножи аѣщеръ сѣ трѣпѣкїем(ъ) нѣколико д(ъ)нїи, и вздетъ размѣщенїе вѣтровѡмъ и мъгла. и сїи вѣтровїи вѣд(ѣ)тъ трѣпѣки единѣ нед(є)лю, и потомъ вздетъ чисто врѣм(є). и вгда тѣ видиш(ъ) таковѣи вѣлѣге, можеш(ъ) г(лаго)лати да ке бѣіти чѣмнѡ врѣме:+ И вгда доге лѣто, и вид(и)шъ да є зима въ нощи и ѣ д(ъ)не мъгле, и вѣлачинѣ и велика врѣкина, дошла є чѣма и надаи се чѣмнѣіим(ъ) огнѣщамъ. и козїачам(ъ) и богинам(ъ), и дрѣгїим(ъ) болестѣм(ъ) кое сѣ къ ним(ъ) под(о)бнѣ:+ || И нгда лѣтѣ не вздетъ многѡ [64a]
велика врѣкина, и вздетъ многѡ размѣщенно врѣме. и вѣд(є)тъ бѣіле въ ѡнои иесенѣ коы и минѣла много велике врѣкинѣ, и прѣмѣнїенїе вѣтровѡм(ъ), такожде се надаи ѡнои лѣто чѣмѣ:+ И вгда вздеш(ъ) видѣлъ въздѣх(ъ) и вѣтръ да се размѣти завднѡ, и да се ѡчистѣ многаци вднъ д(ъ)нъ. и вздеш(ъ) видѣлъ да ѡнаи истїи д(ъ)нъ истече сл(ъ)нце чисто, и дрѣгїи д(ъ)нъ вздеш(ъ) видѣлъ размѣщенно сл(ъ)нце, и мъглѣ како прах(ъ), можеш(ъ) сѣдити да ке доки чѣма:+ И такожде ти хоцѣ казати вднъ чюднъ вѣлѣгъ, и сѫ вѣлѣгъ не чини сен надъ, тѣкмо кѣд' и врѣм(є) гнилѡ и чемернѡ. и вгда догю врѣмена врѣх(ъ) врѣмен(ъ) гнѣілѣхъ и чемернѣх(ъ), въ коы врѣмена гнивѣтъ кѣздѣси и чемере се. и гниве и ѡчемери се вода и земла, потѡм(ъ) можеш(ъ) познати. Пази

ᲂᲔ хощеши видѣти ѕмиженїе жабамъ, кое се сѫ ѕмижилѣ wт(ъ) гнилости водѣнѣ и землѧнѣ. и хощеши видѣти многw гад(ъ) чемерныхъ(ъ) кои вѣже wт(ъ) мѣстъ своихъ. и такождѣ хощеши видѣти звѣрѣ диѣю ходещѧ прѣд(ъ) людмїи. и хощеши видѣти множьствw птиѣ гдѣ се легнѫ и потwм(ъ) вѣже wт(ъ) гнѣзъ своихъ. и вгда тѧ видиш(ъ) такои, можеш(ъ) сѫдити да ке бѫти скоро чѣма врѣла и чемерна:+

б) ОВДЕ ПОЧИЊЕ О ЛЕЧЕЊУ ИНФЕКТИВНИХ ОГЊИЦА

ЗДЄ ПОЧНЄТ(Ъ) КНДЯНІЄ СЭТ(Ъ) ОГНИЦ(Ъ) ЧѢМНЪІИХ(Ъ): [64б]

Наиболѥ киданїе ес(тх) wт(х) огнхище чѣмне, прихваканїе и wсѣшенїе, сх великыим(х) пѣщенїем(х) крхви. и сх великхнм(х) wчищенїем(х) здола: — И аще кид(и)шх да є много крхвенх, напрхво мѕ пѣсти кр(х)вх, и потом(х) га wчисти здола:+ И аще шнд(и)шх да нмат(х) многw колѣрѣ и гнилѣхх димwв(х), напрхко га wчисти здола и паки мѕ пѣсти крхвх:+ И такождє трѣвѣє да хладиш(х) нїнх(х) кѣщє, и да нхх wтвед(є)шх ѕ добрх кхздѣх(х) ѕ чистх и ѕ здрав(х) и да мѣшаш(х) по нїнх(х) кѣкѣ шаблхке, и гдѣнѥ, и нєранже и дрѣга воцїа коа нмаю лѣпѕ мнрнзмѕ. и да простреш(х) по нїнх(х) кѣкых(х) крхшїе wт(х) овощїа и wт(х) дрѣгнх(х) травхх коє лѣпо мнрнш:+ И такождє трѣвѣє да нм(х) мажеш хоге и рѣке и ѕстиѣ и носх и чєлw до ѕшїю рждостом(х), смѣшавши с камфорwм(х) и сх бѣлѣми шандалит(х). и такождє крхшїе wт(х крхвѣ сквашан ѕ рдостѕ, и кропїи ним(х) често по wбразѕ и по всѣмх тѣлѕ. и кѣкю скропи аще ес(тх) кхзможнх:+ И такождє чини водѕ wт(х) крхбова листвїа, и wт(х) ненѕфарх и кропи ними:+ И аще кздет(х) стѕденцх ѕ кѣщи добро ес(тх) полити често кѣщѕ водwм(х), врє често поликанїе ижденѣ злх кхздѣх(х) нс кѣщє:+ И такожд(є) мѕ трѣвѣє дати| тросишкіе wт(х) камфора и рбх стѕден(х). и водѕ wт(х) мѣка кисѣ- [65a]
ла. и мѣко кисѣлw нс кога кѣдет(х) извагѥно маслw. и рдосто мѣшано с' сѣрѣткwм(х) wцтѣнwм(х):+ И да знаш врх кхд(х) н почетк(х) болѣсти давши нмх много стѕденѣ водѣ пити, великѕ нм(х) помощ(х) чиниш(х). Мало ти смо казали wт(х) онѣх(х) вещи коє сѣше, врѣ се боимо да не wсѣшимо крѣкинѕ и да ю не ѕмножимw. врѣ аще се сїа болѣсть ѕмножи, и кздеш(х) видѣлх да се цѣвѣчинѣ протежѕ, и да кзд(є) стѕденѣ рѣке и ноге, и да не кздет(х) могл спати. и сметенїе памети. и пждвиженїе прхси и спласкованїе, да знаш(х) врѣ нматх великѕ крѣкинѕ ѕнѣтра. и трѣвѣє да се домхшлиаш(х) како хощеши извадити wнди крѣкинѕ изнѣтра:+ И аще видиш да мѕ сѕ спале орѣѕи wкрѣпи, чинившїи да силwм(х) шстх. врѣ смо видѣли мнwзѣхх кои се рхвѕ кх сен болѣсти юначкхі, и падѣтх силwм(х) wт(х) страха чѣмна бошкши се wт(х) смр(х)ти. и паденїа рад(и) wкрѣпє се и wсловоде се wт(х) болѣсти и кзд(ѕ)тх живхи. того рад(и) трѣвѣє да нм(х) даш хасти, и да нх(х) wкрѣпиш(х):+ И трѣвѣє да кздет(х) шстіе нх(х) и питіе шнѣки вещи коє сѕ wцтѣнѣ и сѕшѣ. и wнои что нм(х) даш(х) да кздет(х) малw, по

нєж(є) имх ѕдит(х) много ѣстїа, заѧшнхінх(х) и зѧхінх(х) димшв(х)
[65б] ради:+ И сїє кнданїє чѕмнш || трѣвѣє да кѣдетх по два закона, єдних законх(х) волнїим(х) и чюмнхім(х). и дрѣгхі законх здравїимх кои сѣ междѣ чюмнхими:+ Законх(х) здравїимх кои сѣ междѣ чѣмнимхін. нс(тх) шчищенїє зла вхздѣха сх шнѣмєи вещмїи кои сѣше мокрию шт(х) зла вхздѣха:+ И трѣвѣє да шнїи чл(о)в(ѣ)ци мирише кшилоалоешх, и амварх, и дїмїанх, и москох. и коцш сладкш. и цроракшх калямите. и шандарака. и ашафетїда. и гарофали. и мастнхх, и глѣтино алкотим(х). и лашданш. и мед(х). и шафран(х). и купарїсх. и лавр. и гюнивер(х) и капариших. и шкинато. и шакина. и кори. и галїа мѣшката. и мигдалѣ гюрке. и ажаров: и многаци шт(х) овѣхх вещи вхше писаннхінх(х), нѣчто дрхже вх рѣкѣ и мирише, и нѣчто покропѣ по кѣки, и сами се покропѣ:+ И такожде є добр покропити шц'тшм(х) по кѣки мѣшав'ши га сх ашафетидшы(х). и чинивши димх сх шандали и с камфорш(х). и с кораии шипковѣмїи, и с мирти. И трѣвѣє да мѣ често чинишх шван димх:+ За здравѣхх ти смо казали. и прѣжде ти смо казали за волнїихх:+

ДХВЯНІЄ СѢТ(Ъ) ЧѢМЄ И ПРЪВО НЄЖ(Є)ЛИ ПРІМАѢТ(Ъ) ЧЛ(О)Е(Ѣ)КЪ:

Напрхвш трѣвѣє извадити шт(х) нїнх(х) заишию мокрию и прѣкратити нѣгово нс(тх)ство вх сѣхотѣ вх в'сакои вещи. и помазати ѣстїє
[66а] єго и питїє || и не трѣвѣє да работа ни єдн работѣ, ни да гаваньших. ни да мѣ чинишх пар вѣ хардовѣ:+
И аще кѣдетх жедан, немои гледати нѣгонѣ жегю да би мѣ дал(х) много пити. и шчисти мѣ вхздѣхх штвед'ши га в добрх вхздѣх(х), и дан мѣ мирисати. и покропи мѣ кѣкю шнѣмѣи вещ'ми кое ти смо писали в прхвои главизмѣ:+ И прѣкрати ѣстїа егш на шцтена ѣстїа, и шт(х) оногаи нстога мало мѣ дан:— И аще би га хотелх шкрѣпити давши мѣ ѣсти и нѣкое месш ахг'кш, вари га сх шц'тшм(х), или сх агврндшм(х) или с ѕмакшм(х), или з дрѣгѣми вещ'мїи шцтѣнихінми:— И аще имаш(х) сшк(х) шт(х) лемѕи(х) и вари шихім(х) месш, вещє хлади нєж(є)ли нщдниш шт(х) онѣхх:+ И такожде добр варивши с' сокшм(х) шт(х) кисѣлѣх(х) шипкхх или без(х) варенїа скваснвшїи вх нїнх(х) хлѣб(х) кисѣлх и давши мѣ ѣсти:+ И гевѣри кое сѣ кисѣлюе вх шцтѣ. или нѣк вещи давши имх ѣсти добро нс(тх). понеж(є) имх дают(х) велик помощх и велике вреди на ѣстїе. И ал'гемавин(х) нс(тх) єдиш вилїе кое и вещє под(о)бно кх сен болѣсти, и кое вещє брани кхнѣтрхнєи болѣсти:+ И шт(х) онѣхх вещи шт(х) конхх нанвещє чѣма кѣжи нс(тх) терхіих и митридато нс(тх) добр мѣсто тер(х) ѣкіа, здрѣгхїим(х) доброїим(х) ви данїемх. шт(х) летѕарїе чинивша и шт(х) мирра. и шт(х) алоешх. и шт(х) шафана. дан мѣ ѣсті в'сакхін д(х)нх.

ЗДЄ ПОКИНѢ СѢТЪ БОГИНІЄ И СѢТЪ КОЗЇЯЧЪ: [66Б]

Єгда прилѣчает се ѫ ерѣнїю крѫви, нѣкыі рождъ wт(ѫ) гнилости ѫ коем(ѫ) ис(тѫ) ерѣнїе сочано. требѣе да wнаи сwк(ѫ) поге надворѫ ерѣнїа рад(н), казакшїи се на много мѣста:+ И егда се wнаи гнилостѫ много ѕкодени творит се ыкож(є) ис(тѫ)ствнаа. и творитѫ ерѣти крѫв(ѫ) ыкож(є) ис(тѫ)ствѣнѣм(ѫ) законwм(ѫ), зачто чин(и) гнѫити wнѣи ис(тѫ)ствнѣ хранѣ кою ѫ земаѣтѫ чл(о)в(ѣ)кѫ. ере се шномѫ мѣша:+ И многаџи сѫтварает се сїа иста болестѫ wт(ѫ) злаа ыстїа и смрѫдекыа, коыа с малwм(ѫ) помокїю ерѣнїемѫ крѫвѫі могѕт(ѫ) гнити понеж(є) сѣтѫ сама гнила:— И егда се мѣша гнилостѫ коыа и сѫтворена wт(ѫ) гнилѣхѫ вещи, еже ыстѫ чл(о)в(ѣ)кѫ конюкне и смрѫдеще, тере се мѣшаю с ерелwм(ѫ) крѫвїю, вещє се чинитѫ ыка, и вещє ис(тѫ)ствнаа неж(є)ли прѫва гнилwстѫ. понеж(є) сїа гнила изѫ давна ѫнѣтра. и wнаи прѫва не гнила тѫкмw ѫнѣтра. и сїа ери ѫ стомахѣ и раздѣли се по жилахѫ(ѫ). и прїимаю жилѣ wт(ѫ) ние хранѣ, и wт(ѫ) онѣи хранѣ сѫтварает се крѫвѫ злаа коыа ери више мѣрѣ, и мѣша се здимоки, и чинитѫ иѫ(ѫ) ерѣти ѫіше мѣрѣ. и размѣтити и горѣти. и wт(ѫ) оноган ерѣнїа и размѣщенїа wрѣди се кожа и раз'ширѣ се пороши. и ѣздетѫ бѣлѣзкі ѫ почетѫк(ѫ) ||ыкож(є) wнѣм(ѫ) кои имаю ерѣкинѣ wт(ѫ) ѥтрѣ. и како wнѣм(ѫ) кои [67a]
имают(ѫ) тѫкѣ кожѣ и ходет(ѫ) по сл(ѫ)нцѣ:— И да знаш(ѫ), ере wнѣи ерѣкинѣ ради и гнѫилости, не би се створиле богинїе и козїаче, тѫкмо се сѫтварают(ѫ) wт(ѫ) ерѣгенїа коже, и wт(ѫ) разширенїа порош(ѫ) кое се сѫтворе ерѣкинїе рад(н) и гнилости. Понїж(є) ерѣкина сѫтварает(ѫ) рѣдкѣ кожѣ. и гнилостѫ сѫтварает мокрїню коыа се смѣша. с ерѣкинwм(ѫ) и wтворѝ порош(ѫ) и доге чем(є)рнїи ѫздѣхѫ и наге пороши wтворенѣ. и поге ѫнѣтра и wчемери тѣлw и все жилѣ, и тѣлѣсенѣ проходѣ. и wт(ѫ) оноган чемеренїа сѫтварают се чѣмѣ, или козїаче, или богинїе, и дрѣге болѣсти кое сѣ wт(ѫ) чѣмнаго рожда:+ И того рад(н) г(лаго)лютѫ Галїено. тѣлѣса ерѣкыа и мокра готова сѣтѫ на wке и болѣсти ѫіше писанѣ:+ И wнїи кои имаю великѣ мокрїню и мѣтнѣ ѫнѣтра ѕ тѣлѣ, такождє сѣ готовїи на ѫіше писанѣ болѣсти. Понеже аще ѫі им(ѫ) хотѣлѫ пѣстити крѫвѫ не можетѫ поити надворѫ, зане се ис(тѫ) ѕсирила ѫнѣтра И аще се хощеіш болше ѕкрити да се сѫтварает wт(ѫ) велике ерѣкинїе, и wт(ѫ) мокрїне. Знаш(ѫ) ере се ѫ дѣцаѫ(ѫ) наивеще прилѣчают(ѫ). и потwм(ѫ) ѫ младїнѫ(ѫ) чл(о)в(ѣ)цѣхѫ(ѫ). и ѫ старїнѫ(ѫ) е малw прилѣчают се, понеж(є) сѣт(ѣ) стари флематицїи:

СѢТ(Ъ) КОЗЇЯЧЄ ИЛИ БОГИНІЄ:

И козїаче или богинїе егда прилѣчают се не тѫкмо прилѣчают се ѫзѫ [67Б]
надворѫ по в'сѣкмѫ тѣлѣ. тѫкмо се прилѣчаю и ѫзѫтра по в'сѣхѫ здоѣхѫ(ѫ) и жилахѫ(ѫ):— И егда прилѣчают се богинїе, наипрѫво га ѣздет(ѫ) ѫхватаlw сверѫбенїе. и потwм(ѫ) се ѣзд(ѕ)тѫ казале ыкож(є) рѫтокѣ wт(ѫ) игле. и пак(ѕі) се ѣзд(ѕ)тѫ просѣѣ ыкож(є) просw. и потwм(ѫ) се ѕмноже и исплѫнѣ гноем(ѫ), и потwм се wпразнѣ и чине се wнѣи красте разликеѫ(ѫ) лица. и потwм(ѫ) падѕ:— И могѕт(ѫ) кит(и) толикоп зле, и толикоп трупѣ, ыкож(є) может се wт(ѫ) ниѫ(ѫ) сѫтворит(ѫ) ддѕвел(ѫ). И по wкем(ѫ) можеш(ѫ) познати. понеж(є) всякѕі д(ѫ)нѫ исплѫ-

нают се гноем(х) ске некма, и све кенки кзд(з)тх. и нїнх(х) лице кздет(х) шкож(є) пепел(х). И нѣкш како любич(н)ца. и нѣкш шкож(є) на чрхнш:+ И да знаш(х) понеж(є) богини(х) много нс(тх) род(ш)вхх. нѣкие сѣтх чрхкенѣ. и нѣкие сѣт(х) зелѣнѣ, и како любич(н)ца, и нѣкие сѣтх кое нѣсѕ много чрхнѣ:— И шнѣ кое сѣтх зелѣнѣ и како любич(н)ца вел'ми сѣтх злх. И велико сѣт(ъ) вещи на чрхнѣ толикон сѣтх хѕгѕ. И велико вещи кзд(з)тх кх чрности под(о)кнѣ, толикон сѣт(х) вещи прѣклонѣ кх чѕмнхінм(х) шгнхцам(х):— И шнѣ кое сѣтх вѣлѣ, болше сѣтх, тхкмо да нх(х) не кздет(х) многш, и да не кзд(з)тх девѣле. И да изыдѕт(х) скорш надворх что нх(х) имат(х) изхіти. И да не сътворетх великѕ тѣгѕ и великѕ
[68a] крѕкинѕ:— И вгда || кид(н)шх нїнх(х) почетѣк(х), и почнѕт(х) исходити надвор(х), и велико нх(х) кеше изхідетх толико нх(х) мнжша крѕкина кздетх и толико є, белїи вѣлѣгх:+ И такожде сѣтх нѣке вѣлѣ, и кздетх нх(х) множествш, и сїе трѣвѕе гледати. И аще кид(н)ши да к'сака чин(н) насе крастицѕ не бон се. И аще кид(н)ши да нх(х) се пет(х) илн. з слнє завднш зле сѣтх. И такожде сѣтх нѣке вѣлѣ, вже слѣкают се по двѣ илн по три заднш на трхвѣхѕ. и кздѕт(х) вещи и сїе хѕждхше сѣтх:+ И такожде сѣт(х) нѣкие вѣлѣ и велми дробнѣ сѣтх и до конца кажѕт се сехсема. И не кздет(х) кх нїнх(х) великаа тѣга, и испочетка кажѕт(х) здравїе, нх кон нс(тх) правхін врач(х) вгда нхх кид(н)тх вел'ми се кон шт(х) нпх(х). Понеж(є) г(лаго)мотх врачевїи, таковеи богини доц'кна сказекают се. И догде се сказрѣкютх страх(х) нс(тх) да не скончает се чл(о)к(ѣ)кх. Понеж(є) сїе богини сѣтваравыт се шт(х) дѣвелѣхх димшк(х) клеевитїнх(х) кои не дадѕ отворити пороши:— И род(о)вѣ шт(х) шнѣхен кон сѕ велми злѣ шт(х) конх(х) и много страхх вре много чл(о)в(ѣ)кх ѕморе, шнѣи сѕ кое разликѕю сконмх изхшхствїем(х) надвор(х). И сїе богини многаши кажѕт се и многаши сѣкрывают се. И вгда се кажѕт(х), кажѕт се шкож(є) любич(н)ца, и кажѕт се сѣ великшм(х) славостїю и шнан ѣдх где се кзд(з)тх казале почнет(х) шзелѣнѣти, и славостѣ не ѕбика шт(х) ѕможенїа до смр(х)тхі, и аще кздѕтх шнїи ѣдовѣ зеленхі на чрхнхі, тхкмо да се да шпотити. не шслабѣ ни спадне снага пач(є)
[68б] сѣ шнѣмх шпокиенїемх догде мѕ шкрѣпленїе, и не кздетх || страх(х) шт(х) смр(х)тн. нх и аще нѣсѕт(х) сѣмр(х)тне страх(х) нс(тх) да не сътворет(х) живинѣ кѣнѕтра или дрѕге болѣсти:— И вгда прилѣчает се шгнхща и потшмх богини, коли нс(тх) неж(є)ли вгда прилѣчают се богини и потшм(х) огница: Оу поглавнхінх(х) работѣ, ш конх(х) имать врач(х) мхісити нс(тх) да шсловободитх д(з)хх, да может(х) болнхін слободно дихати. и да мѕ очисти глас(х). Понеж(є) вгда мѕ сїе дѣѣ работѣ шсловодніх своднлх га нс(тх). шт(х) болести:— И аще кид(н)шх да не може добро дихати, и да є изгѣбим(х) голас(х), можеш рещи да мѕ се нс(тх) сътворила апостешма кх шнон шпонѣ кош и междѕ плюкшм(х) и междѕ стомахшм(х), и г(лаго)лет се дїафрагма. и шт(х) сїнх нѣс(тх) ни вдно на ѕданїе шт(х) здравїа:— И аще кид(н)шх да шномѕ болнѕ догнетх велика жега, и велика тѣга и шне богини кое се кажѕ, стинѕ и постаю зеленѣ ,повѣдаютх болнѕ ѕмрѣти. И сїа смюхтх скоро кн ехіти, аще шцкнхінїнх нзхшхствїе:+ И нанвеще шт(х) онѣх(х) кон ѕмираютх шт(х) сїе болѣсти вєѕт(х) шнїи конмх кздет(х) теченїе шт(х) онѣх(х) богїинх понюже нс(тх) сїе вѣлѣгх да шнѣ очемерѣ и раздерѣ кѣнѕтра, И пак(н) кажѕт се надворх. И вгда кажѕт се великшм(х) славостїю кажѕт се:+ И вгда видиш(х) да поставю богини шкоже любичица,

вгда изхідѧтъ надворѣ и вѣд(ѣ)тъ се казали врхъ(х) каже и потѡм(х) чине ѩкож(е) рѣпице, и стое глѣбоко. ѡнаи бѡлни не можетъ бꙑти слободнꙑ ѡт(х) шинкопъ и ѡнаи шинкопа малаци прилѧчает се безъ смр(х)тꙑи:— И вгда ѡт(х) богинъ или ѡт(х) козїачъ вѣдетъ болнїи скорѡ пѣстил(х) вѡдѧ. и наипрѣѡ вѣдет(х) капала ѩкож(е) врѣв(х), и [69a]
потѡм(х) чрꙑна. ѡнаи болнїи сѣмрꙑтнꙑ нс(тъ):+ И аще онаи болнїи кои мекри врѣвїю наипрнѣѡ, и потѡм(х) чрꙑномъ и вѣде мѧ теченїе. И ѡнои что идетъ ѡт(х) нѣго вѣдет(х) зелено, без(х) ни ѣдне сѣмине сѣди мѧ сѣмрътъ:+ Н алъхѧхѧмера нс(тъ) ѣдна ѡт(х) род(ѡ)вх ѡт(х) козїачъ. и ѡт(х) богин(ъ). и сїе вгда прилѧчает се, многаци вѣдет(х) два кратъ болнъ ѡт(х) нїнхъ. врѣ вгда ѡставлаютъ его ѡпет(х) се повратѣ понеж(е) много нс(тъ) вънѣтра ѡдевелѣхъ днмѡвъ, и нѣс(тъ) нх(х) ѩко нс(тъ)ствѡ истерити надворѣ, тере нх(х) ждене ѧ два крат(х). ѡнѣмъ богинам(х) вѣдетъ лице ѩкоже ѡловѣкѡ. и вѣд(ѣ)тъ на ѡбразѧ и на прхсѣхъ и на трхвѣхѧ вещи неж(е)ли по ногах(х) и по рѣкахъ. ѡнои злѣ вѣлѣгъ. Ере каже девелѣ дмовѣ кои не могѧ поки по ногах(х) и по рѣках(х):+

+ КѢЛ(Ѣ)ЗИ СѬТ(Ъ) ИЗЪШЪСТВІЯ БОГИН(Ъ) ИЛИ КОЗІЯЧЪ:

Прилѧчают се наипрѣѡ неж(е)ли и вѣдѧт(х) богини или козїаче болестъ ѧ хрѧв'тѧ и ѧ плещех(х), и сврѣвенїе носа. и строх' вх сиѣ и бодежи по в'сѣмѣ тѣлѧ и тежина. и чрѣвеностъ на ѡбразѧ и на ѡчїю. и слязе. и пламен(х) и често зеханїе и затискованїе дѧха. и изхмлѧкнѧтїе грхтана. и дев(е)лостъ ѧ плюванїю. и тежина вх нтрѣ. и болестъ вх главѣ. и схтсесенїе ср(х)дца, ѩкож(е) да би бꙑла велика немоцъ. и ѡсѧхнѧтїе ѕста. и тѧга сѧ жалостїю. и болестъ вх грхлѧ и вх прхсѣхъ. и вхзда мѧ не минѧка стресенїе ср(х)дца. и врхъ(х) тоган врѣкина велика:+

СѬТ(Ъ) ДРХГЯГСѲ РОДЯ СѬТ(Ъ) КОЗІЯЧЪ:

Да знаш(х), ере мегю богинами, и междѧ козїачами. нѣс(тъ) дрѣго раздѣленїе. тѣкмѡ ере сѧ ѣдне врѣке, неж(е)ли дрѣгѣ. и ѣдне вѣд(е)тъ девле неж(е)ли дрѣге. и ѣдна вѣдетъ || тънѣ неж(е)ли дрѣге. И еде сѧ каже [69b]
мокно врхъ(х) кѡже и дрѣге малѡ. и ѣдне се изхспѧютъ многѡ врхъ(х) коже, и дрѣге малѡ:+ И да знаш(х), ере мѡрѣнлѡ вещи се каже врхъх. коже, неж(е)ли варїѡлѣ. и мънѣ прилѧчают се вх окѧ неж(е)ли варїѡлѣ:+ И наипрѣѡ неж(е)ли кажет се морѣнлѡ, таковѣи бѣлегѣ нмат(х) ѩкож(е) варїѡла. и аще разликѧютъ ѡт(х) варїѡлѣ малѡ разликѧютъ. истина вещи вѣд(ѣ)тъ слязе вх ѡчїю. и вещи тѧга сѧ халостїю и вещи пламен(х), али мънша вѣдетъ болестъ вх плещих(х), и вх хрѧв'тѧ. И такои бꙑ бꙑла велика болѣс(тъ) вх хрѧв'тѧ и вх плещїнхъ, ѩкож(е) ѧ варїѡлѣ. тѣкмѡ ере ѧ варїѡлѣ жила нс(тъ) плѧна врхѣкин, коа се нс(тъ) прѧжила посрѣд(х) хрѧв'та и ѧ морѣнло нѣ. И варїѡлѣ сѧтварают се ѡт(х) много гнилѣ врѣки и чем(е)нѣ. а мѡрѣнлѡ сѧтварает се ѡт(х) много девелїнхъ дмѡвѣх, и ѡт(х) мало врѣки гнилѣ:+ И морѣнлѡ нанеще скорѡ изхіде. И варїѡлѣ лѣгко изидѧ ѣдне по, дрѣзѣкѣхъ

БѢЛѢЗЪІ СѢТ(Ъ) МОР'БИЛѠ:

Таковїи сѣт(х) вѣлѣзи шт(х) мор'вилѡ, ѩкож(е) вѣлѣзи здравїа шт(х) варїѡлѣ. и шнѣ вже скорѡ исходет(х) надвѡр(х), и скоро се каже что се имат(х) казати. и скорѡ здрѣю, и скоро се сѣше, и падиѕ. кажѕ здравїе:+ И шнѣи вже сѣтх творѣ и зелѣнѣ, или како любичица злѣ сѣ. Сїе ж(е) доц'кна зрѣю. и догют(х) често сх тресенїем(х). и с' тѧгчм(х), и сх жалостїю гѡрше сѣтх:— И шнѣ кое се кажѕ и доцкна скоро гинѕ, такожде сѣтх зле. нх шт(х) шкѣхх трѣхх кое сѣт(х) нагѡрше не
[70a] ѕмѣм(х) ти || рещи, понеж(е) шт(х) всѣх(х) прилѧчает се смр(х)тх:+

ЗДЕ ПОЧНИ КНДАНІЄ:

Оу варїѡлѣ толнкон трѣбѕе изкадити крхви, вліко вид(н)шх да е ѩкх волни трхпѣти, и аще вид(н)ши шнѣи вѣл(ѣ)ге вхїше писанїѣ:+ И такожде аще мор'вилѡ нматх много крхви, и не вѣдет(х) изхшхлх до четири д(х)нїи, пѕсти мѕ крхв(х):— И аще вид(н)ши варїѡлѣ да изхїдѕт(х) наедно, без(х) ни єдиѣ сѧмнѣ пѕсти крхв(х), аще вид(н)ши да е много крхвнх. И аще вид(н)ши да не много крхвнх. немои мѕ пѕстити крхв(х). нх аще мѕ пѕстиш(х) малахно, тѣкмѡ да га полхг'чиш(х) нѣс(тх) ни єдно зло:+ Зане г(лаго)лет(х) Галїенѡ, ѩсен волести прхкѡ киданїе нс(тх) пѕщенїе крхви без(х) сѧмнѣ:— И аще мѕ пѕстиш(х) крхв(х) шт(х) жилѣ носиѣ мнхго мѕ е добрѡ шт(х) теченїа крхви из носа, и шт(х) чем(е)ра шт(х) коего ѣсѕ варїѡлѣ сътворилн:+ И вгда видиших да се прилѧчаю вх дѣт'цах(х), и вид(н)шх и да сѕ крхвена, и не смѣш(х) имх пѕстити крхв(х), вѣлми зло чин(н)ших. Понеж(е) шт(х) оногаи непѕщенїа крхви, может се прилѧчити смр(х)тх: Или изгѧблинїе нѣкхі ѕдх, шт(х) ѕдшв', или живинѣ. Или нѣкѣ дрѕге болѣсти шт(х) чѕмнаго рода:— И такожде нс(тх) страхх шт(х) оногаи болна крхх(х) коего нс(тх) в'сегда зима снадвора и крѣкина вхнѕтра:+ И вгда тхі вид(н)шх такон, трѣбѕе да нмх даш(х) шнаи шстїа кош шкрѣпѣ и хладѣ изхнѕтра, и и не затворе:— И шт(х) добрїнх(х) шстїа вид(н)ми се, гюгюбѣ, и тамаринднших, и летѕарїѡ шт(х) нездрѣлїнхх финїкх. и лещѕ варенѕ. и ине всаке вещи кое хладе и шткоре:+ И дан мѕ шсти тиквѣ варенѣ и дынѣ. И вѕд(ѕ)тх твое мхісли вгда га хощеш(х) шткорити, с тамархинди га
[70b] шткори. И аще не слѣша нс(тх)ство да се шткори с тамархинди, мѣшан ш нхім(х) мало ширакшщ(х)|| и дан мѕ пити с малѡ водице вх кон вѕдѕ варенѣ слнвѣ. И такожде мѕ е добрх шнѡп(х) шт(х) торамабинх:+ И аще вид(н)шх да почнѕт(х) исходити варїѡлѣ, дан мѕ тросшнци кал'фора ти с водицѡм(х) вх кон вѕд(ѕ) варенѣ фїнїке дивїе: И такжде водѕ шт(х) фїнїкх нездрѣлѣхх дакши мѕ пити вх прхвїти час(х) шкленїа нх(х) добро нс(тх):+ И вгда минет(х) дрѕгхи д(х)нх. и вид(н)шх да на єдно нѕт(х) надвор(х) нїнх(х) хлажденїе, вѣлико нс(тх) грѣшенїе, понеж(е) мѕ затворнших порѡше и не даш(х) поки чемерѕ надворх и хощет(х) понти шнаи чемерх кх нѣкоемѕ вѕдѕ и хощет(х) вмѕ зло чин(н)ти:+
И аще затворет се и не погю надвѡр(х), може нм(х) донти шт(х) тогаи непокои и тѧга и зла волѧ того рад(н) трѣбѕе да нх(х) поможеших сх шнѣмѣки вещ'мїи, кое шмек'ше и шткоре пороше. И чинѣ врѣти сирѡвѣ димѡвѣ дакши мѕ водѕ шт(х) морача, или шт(х) селина, сварикши

нѣгокѡ кореніѣ или трав8 или сѣме с водѡм(ъ) и с малѡ захара:+ И такождѣ и добрѡ давши м8 сѣхѣ смок'ве варене и неварене. Ѳре да знаш(ъ) кѡда ѥ кон ѣ8д8 варенѣ смокве, много изводит(ъ) ѡт(ъ) залѣнѣх димѡвѣх: И ис(тъ) кдна ѡт(ъ) онѣхъ вещи кое кранѣ ѡт(ъ) злобѣ нѣх:+ И на ѡнаи прѣвѣи час(ъ) ѳгда се почи8т(ъ) ѥвлѧти ѡт(ъ) добрѣнѣх(ъ) киліа ѡт(ъ) конѣ(ъ) м8 хощеши дати ѥсти, ис(тъ) козіе млѣкѡ. ѥ. 8нѣчѣ. и лещ(е) обліющенѣ, з. аѣаж(а). сварикши заѥдно и давши м8 пити:— И такождѣ ѣхѧми драгант8м(ъ). г. аѣаж(а), и водѣ, з. 8нѣч(ъ). и вари догде 8ври полокина, и потомѣ м8 дан пити:+ И ѡт(ъ) онѣх(ъ) вещи кое чине наивеще шѧкити варіѡлѣ и мѡрѳилѡ овеи сѣ ѣхѧми смокѣи жѧхтиѣ(ъ). з. аѣаж(а). и лещ ѡвлющеѣ. г. аѣаж(а). и млѣка. д. аѣаж(а). и драган'т8м(ъ), и сѣме ѡт(ъ) морача ѡт(ъ) всакагѡ. в. аѣажа. и водѣ пол(а) дрѧг8 литр8.‖ и вари догде 8врѣ два дѣла кѡдѣ, и потѡм(ъ) [71a]
процѣди и дан м8 пити. ѳре да знаш(ъ) сіа вода изгони кр8кин8 ѡт(ъ) срѣд(ъ)чніѣ' мѣстѣ. и брани бѣнію ср(ъ)д(ъ)чнои жилѣ:+ И ѣ тѧи прѣви час(ъ) не трѣбѧе да приближит се ѣ нѣм8 ни едно мазеніѣ маслѡм(ъ). И трѣбѧе да его добрѣ покріешѣ, и велми вещ аще ѣ8детъ иесенѣи или зимѣ. И такон ти трѣбѣ чѧвати его ѡт(ъ) зимѣ, ѣкож(е) чѧваш онѣхъ кон се опотѣ ѣ колѣсти. понеж(е) ти г(лаго)мю, и многаци ти несмѣ г(лаго)лаѣ. Ѳре зима затвараѣт(ъ) порошѣ. и чин(и) ѕст8пити злнмѣ димовѡм(ъ):+ И залишно питіе ст8денѣ водѣ, или лед(ъ). или снѣгѣ. и стоаніе на ветр8, или 8 хладнѣ кѧщи, сіе сѣтѣ. и вещи велми зле:+ И ѳгда мин8тѣ два д(ъ)нїи или три и почи8т се ѳм8 ѥвлѧти, велми се чѧван немон м8 пѕстити крѣв(ъ), понеж(е) м8 хощеши зло чин(и)ти, зане онѣ кои се ѣхі ѥавили, те се нете ѥвити и прилѧчает се многаци ѡт(ъ) залишна покоивенїа и дрѣжанїа 8 топл8 шиникопа. И ѳгда тхі вид(и)шѣ да ѣ8дет(ъ) шиникопа, трѣбѧе да его инако видаш(ъ), давши м8 мирнсати камаѳшр(ъ), и шандали, и ѡтведши га на хлад(ъ): И аще вид(и)шѣ да м8 е ѳднако велика кр8кина сквлѣци его сѣ в'ѣхѣ халин(ъ), и постави га на ѣ'трѣ. или га хлади махалѡм(ъ). И аще вид(и)шѣ да не иматѣ велик8 кр8кин8, не трѣбѧе охладити его, немон га хладити ни ѡткрити вел'ми:+ И ѳгда вид(и)шѣ да се почи8тѣ вел'ми ѥвлѧти. и сѣ онѣмѣ ѥвленїемѣ не ѣ8де м8 болина ни прохлажденіѣ, пач(е) м8 ѣ8дет(ъ) велика кр8кина. и велик(ъ) пламен(ъ) и ѣ8детѣ ѳм8 ѳзѣік(ъ) чрѣн(ъ) и остр, чѧван се немон га 8топлити:+ И любо аще ѣ8детѣ мѡрѳилѡ, или варіѡлѣ, чѧван се ѡт(ъ) чинієніа им'бласта на стомаѣ(ъ) ‖ и на трѣбѣх(ъ), ѳре м8 могѣ задѣшити дѣшихіке, и 8морити [715]
га за ѥдинѣ час(ъ). Или м8 се хощет(ъ) схтворити теч(е)ніѣ здола, и мокреніѣ крѣкіѣ:+ И такождѣ трѣбѧе да иѣ(ъ) ѡкрѣпиш(ъ) давши им(ъ) чтогодер(ъ) ѥсти. И ѡт(ъ) добріѣ(ъ) ѥстіа ис(тъ) леща варена два крат(ъ) ѣсегда прѣмѣнивши водѧ. и дан м8 пити вѡдѧ ѡт(ъ) тамар'хіндн. и сѡк(ъ) ѡт(ъ) ѕгѳриде. и сѡк(ъ) ѡт(ъ) киселѣ(ъ) шипѣкѣ. и нне вещи кисѣлѣ. и киліа коа wдебеле крѣв(ъ), и бране ѡт(ъ) кр8кіа и хладѣ:+ И такождѣ и добрѣ сѡк(ъ) ѡт(ъ) ѕгѳриде: И водиц8 ѣ кон ѣ8д8 варена сѣха коиіа. И гюлап(ъ) ѡт(ъ) асел'ка. и ширѡп(ъ) ѡт(ъ) дюмар(ъ). и ширѡпѣ ѡт(ъ) ал'кори. И ѡван нсти гюлап(ъ) г(лаго)лами смѡ дрѧговіа понеж(е) иматѣ много доброт ѣ сеѣ. И ѡт(ъ) доброте его ище хощемо рещи:—

СЭТ(Ъ) БИЛІЯ. ЗЯ СЭЕХИ ИСТХ БОЛѢСТЬ:

Ехзми рwвх алкоди, и аще не можеш(х) наки рwв(х) алкоди, а тхі ехзми самх алкоди и wпиди га и wноu wпиаиенїв ехзми. и ехзми шан'дали влико половинѕ wпиаиенїа. И поставн ѧ щхтх и ѧ сwк(х) wт(х) ыгѕрнде. и нека киснѕ нѣколико д(х)нїи, и потwм(х) вари варенїемх тихым(х) и длягнм(х), и паки процѣди, и дан мѕ пити. И влико веще бѣдтх щита или сока wт(х) ыгѕрнде, толикон боли вѣде:+ Итакожде мѕ дан водѕ wт(х) сира процѣгиенѕ скозе честх рѣчнхікх, шкож(е) не может(х) проити ни малw wт(х) сира, ни wт(х) масла. И постави ѧ нин малw крашна пшеничнаа, и вари, и дан мѕ пити кѣд(х) мѕ драго. И такожде ехзми кwдѕ wт(х) кисѣла мѣлка, и толикожде вчменик кwдѣ и свари заедиw. И аще хощет(х) такои добрw. И аще не хощетх, а тхі постави ѧ ним(х) крашна нѣколико и свари шкож(е) скрwв(х) и дан мѕ пити. и влико чеще пїе толико г боли:— И такожде ехзми wне истг водѣ.
[72a] г. дѣлwв(х). и водѣ на кои бѣдѕ варенѣ варѣне крѣшкие. а. дѣл(х). и водѣ wт(х) кисѣлѣх(х) гдѣи(х). в. дѣла. И свари заедно варенїемх тихим(х) и длягхим(х) и дан мѕ пити често, али немои помного:+ И такожде вода wт(х) азарѣмх. и вода wт(х) лемоие. и кwда wт(х) кисѣлѣхх сливхх. и вода wт(х) датили нездрѣлїих(х) кѣд(х) се почнѣтх казати. И вода wт(х) алкоди сирwвѣх(х). и вода wт(х) мѕриих нездрѣлѣхх. и кwда wт(х) крижомарѣм(х) нездрѣлїих(х), и щтѣниѣх(х). и сwк(х) wт(х)рѣбеш(х). и сwк(х) wт(х) ластафа. и сwк(х) wт(х) рожапер'шика. и сwк(х) wт(х) ненѕфарх. и wт(х) вїwле сокх. и сwк(х) wт(х) китре. и сwкх wт(х) ситрангѣли. И сwкх wт(х) кѣлїн'дре. и сwк(х) wт(х) локѣкие. и сокх wт(х) литвїа wт(х) папаверишх. и сwкх wт(х) тлхща. и сwк(х) wт(х) листвїаврх бова. и листїе wт(х) шипхк(х). и листїе wт(х) крѣшхк(х). и листїе wт(х) азарѣм(х). и рѣжицѕ. и листїе wт(х) вир'гапашориших, и сокх wт(х) барбанр'си. и рѣжицѕ сѣхѕ. и берберизх сѣхх. и сѣме. wт(х) индивїе. и сѣме wт(х) локикие. и балѕцїа сѣха. и ненѕфарсѣх(х). и сокх wт(х) мента. и сwк(х) wт(х) бербериз(х) тѣкмо. Кта сїа билїа и в'се сїе сокове ехзми и постави ѧ котлиховх, ѧ покоситрен(х) и ѧ чистх. И постави ѧ шѣкм(х) билїамх четврхти дѣлх леше, влико шиѣх(х) билїах(х) в'сѣхх. И сѧмака, .і. дѣлх, влико шиѣх(х) билїа всѣхх. И ячмена горхана шеми дѣл(х). [...]
И зорна wт(х) киселѣх(х) шипхк(х) петинадес(е)те дѣлх влико шиѣх(х) билїа. И постави ѧ wгню. и мѣшан полагахиw. и нека ври догде ѕври пол(о)вина, и потwм(х) изими сѧ wгня, и нека се прохлади. и три междѕ рѣкама моцї'ниw и потwм(х) процѣди скрозѣ рѣчнхікwм(х) моцї'но догде не wстане ни малw сока ѧ топинах(х). И постави ѧ
[72б] wноu водѣ wт(х) трнста дѣлwвѣ. а. кам'фора, и постави ѧ сѣсѣд(х) стракиен(х), и даван мѕ стѣдено сѣгра, и ѕ пладне и веч(е)рх. или по. в, ѕниче. или по. г. или, по. д. испротив(х) шкож(е) вид(и)шх нс(тх)ство вго. али веще немон. И мнозїи несѕ иже ставет(х) ѧ сїа иста билїа зинзиверх, и ш'пика. и сѣме wт(х) фенихѕла. и анеж(х). и пиперх. тѣкмо шкож(е) и wт(х) прхвїих(х) билїа:+ И егда цвет се варишлѣ сѣрхшенно, и вѣдет(х) минѕлw. .з. д(х)нїи, и вѣдеш(х) видѣлх да сѣ добрѣ здрѣлѣ, добро е да их(х) прокиниеш(х) златwм(х) иглwм(х). и потwм(х) да ихх wтреших:— И аще их(х) кадиш(х) често тамарикwм(х) вел'ми

ис(тх) велика помощ(х). И знмѣ чеще трѣбѣе кадити тамяникѡм(х):— И вгда сѵт(х) царїѡлѣ многѡ) сочанѣ тогда трѣбѣе чеще кажденїе с мирти. и сѣ листвїем(х) его. И шт(х) добїих(х) виданїа за царїѡлѣ малѣ или велике коы ихъ чине сѣшити и пасти скорѡ. ис(тх) да спи онаи ко их(х) имат(х), врхх(х) ориза, ил(и) врхх(х) вчмена, ил(и) врхх(х) боба, ил(и) врхх(х) проса чин(и)ши брашно шт(х) кога ти драго:+ И аще скваснш(х) шт(х) онѣхъ брашн(о) кое ти драго въ малѡ сланѣ водѣ и можешх, еще болше бѣдет(х):+

СЪ ЗНАНЇИ КОЕ ЂДОБѢ ПОТРѢБѢЕ ЧѢКАТИ СѴТ(Ъ) ВАРИСѢЛЪ ИЛИ СѴТ(Ъ) МОР'ВИЛСЪ:

Оудобѣ вже потрѣбѣе чѣкати шт(х) злаа, вже сѣтварает се шт(х) царїѡлѣ или шт(х) мшрбилш, сїи сѵтх. грхтан(х). око. ихнѵтра. ѵ носѣ ихѕсоко. и въ плюци, и къ ребрѣхъ. сїа сѵтх мѣста шнаи къ коы привѣчают се ранѣ. И вгда привѣчает се въ око, может(х) изгѵбити, или шбѣлити. и вгда привѣчают се въ грхтанх, может(х) ихїти да штвед(е)тх ега въ изгѵбленїе поглитанїа, ил(и) може ихїти да сѣтворит се жижина чем(е)рна, шт(х) кое мали шздравѣю:+ И вгда привѣчает се ѵ нос(х) ихѕсоко. может(х) ихїти да сѣтворет се таковѣи ранѣ, вже хотѣт(х) затисковати миризанѣ дшшике: И вгда привѣчает се|| въ плюци, [73a]
может(х) сѣтворити затисковане дшшикшм(х). и с врхлѣмх затисковаиїемх д(ѵ)ха. и шт(х) сего затисковаиїа многаци привѣчает се птижш(х):— И вгда привѣчают се въ чрѣвѵ, сѣтварают(х) шбмоцеиїе чрѣвшмх. вже ис(тх) велми ѵсилно видати:+ Чѣваиїе окѵ шт(х) ранѣ шт(х) царїѡлѣ, ил(и) шт(х) мор'вилш. наиболше ис(тх) да чин(и)ши въ око алкохолх шт(х) аламор'ри. и шт(х) воде шт(х) корїандрѡ. и шт(х) род(о)ста, въ конх бѣдет(х) кисѵлш нѣколико сѵмака, и камфора. и сим(х) мажи често почнши шт(х) прхваго д(х)не. И аще не имаш' сїихъ вещи, добро ис(тх) да мажеш(х) сѣ аламѵри самѣми:+ И такожде вхзми алкохолх и сѣтри га кел'ми ситно, и постави га въ кшдѣ шт(х) кѵмиан'дре, и въ водѵ шт(х) сѵмака. и постави вхнѵтра малѡ камфора, и сїимх мажи често. И такожде сокомх шт(х) зрхих шт(х) киселїихъ шипхкх мазати и спрѣва велми добро ис(тх):+ И напрхво неж(е) инкажѵт се, мажи око често с кам'форшмх и с родостомих:+ И масло шт(х) финици ис(тх) шнаи вещх нюже мажѵт(х) женѣ око въ нашеи земли, вгда видет(х) да се сѵ сѣтвориле въ ним(х) царїѡлѣ или мшрбилш. и г(лаго)ютх да многш изѣбистри око и шчисти. И шт(х) коренитх царїѡлѣ, или мшрбилш:— И ранѣиге ѵстом(х) и грхтанѵ шт(х) царїѡлх или шт(х) мор'вилш ис(тх) сокх шт(х) зрхи(х) шипхкх въ почетѣк(х) болѣсти, или сшк(х) шт(х) мѵрик(х) планинскхих(х):+ И такожде и добрѡ варити сшк(х) шт(х) мѵрик(х) планинскхихх и чинити га є гаржѵ честш. И такожде є добрѡ лизати често шнаи сшк(х) вареиїи, изхвагаюки ѣзхїк(х) надкорх:— И вгда привѣчают се ихнѵтра ѵ носх. да имх дате глѣносшм(х) сшк(х) шт(х) аґѵриде. или шцхтх. Или шандали|| сх шцтшм(х), и мирисати шцхт(х) [73b]
самих често велми велика помощ(х) ис(тх):— И вгда привѣчает се сїа болѣстх въ плюци, ни ѵдна вещ(х) не можетх толикон помагати, колико

ис(тх)ъ леща варена съ сѣмѧнемъ ѡт(х) мака давши мѕ честѡ:+ И егда
пол҃вчает се въ чр҃квѣхъ, ни єдинъ вещь не можеш мѕ болшѕ чин(и)ти,
якож(є) давши мѕ тросищїи ѡт(х) шпедїѡ:+ И аще вид(и)ших да мѕ
вздет(х) теч(є)нїе дан мѕ тросищїи ѡт(х) сѣмена ѡт(х) ацетоже:

в) СПИС О МАЛАРИЈИ

СЭТ(Ъ) ГРОЗНИЦЕ КОИ ХХВАТЯ ЄДНЪ Д(Ъ)НЪ И ДРЬГЪІ НѢ. И Г(ЛЯГО)ЛЄТ СЄ ТРЇТЄСЭШЪ

[103б]

Да знаш(х) вгда почнѣтъ сїа грозница ѯхватати, и почнет се чл(о)-в(ѣ)кх сѫтресати заѣднѡ сѫ шнѣмх стресенїемх ѯхвата га сѫкрѫшенїе велико, и како водежи по всемх тѣлѣ. И вел'ма мѯ почнѣтх стинѯти рѯкѣ и ногѣ. и шнои мѯ сѫкрѫшенїе вѯде сѫ великѡм(х) ѯсилостїю. сѫ вещхшѡм(х) неж(є)ли кх єднои грознѭци:+ Сего рад(и) мѯ доходит(х) шнан ѯсилостх и сѫкрѫшенїе, терѣ мѯ се настѣдѣ рѯкѣ и ногѣ, понеж(є) рѯкина ис(тх)стѫна вѣжит(х) кх ср(х)дцѯ и кх ютре. терѣ шстаю рѯкѣ и ногѣ стѯденѣ, и дрѯзи ѯдови: И како доге шнан шгнѭица ѭка и врхла, аще се не вхі чл(о)в(ѣ)кх шпотилх вх нѣи потошх кад' га шстави, ѯмрлх бы:+ Нх се много вѯдетх шпотилх и вода мѯ водетх чрквена и шгнѣна и тан'ка: И аще видишх да є вода неварена и подевела. да знаших врѣ мѯ хощетх много трхпѣти шнан грозныца. врѣ г(лаго)летх їппократх, в лико є вещє чрквена вода вх сен грозници, толикон волѣ ис(тх). И аще вѯдет(х) шнан шгница смѣшана сѫ флешмомх, нѣгова жила вѯдет(х) шстра и врхзш быѣ, и не можеших ю наки вдномх како дрѯговїа, врѣ димовѣ ходѣ и швамо:— И того ради не трѣбѯе вѣровати вх сїю жилѯ догде трхпи зима, тѣкмо кзд(х) га врѯкина ѯхвата. врѣ докле є зима шн' се сам(х) сѫтреса а не кали жила:— И вгда ѯхвата врѯкина к'са є врѯкина по тѣлѯ, и тогда трѣбѯе вѣровати что жила каже:—

СЭТ(Ъ) ПОЗНАНІЯ ГРОЗНИЦѢ КОІЯ ТРЕСЄ ЄДНЪ Д(Ъ)НЪ, И ДРЬГЪІ НѢ, И КОІЯ Є ПРАВЯ, И КОІЯ НѢ ПРАВЯ:

Права ис(тх) шнан коя є тѭн'ка и лхг'ка, терѣ трхпи почнхши шт(х) четири часшѣ, до .їѳ. или мање. и аще вещє трхпи нѣс(тх) права. И аще нѣс(тх) права сице можеших познати, врѣ хощет(х) скѣше трхпѣти. з. часшѣх. и мала га зима хощетх држати, и потомх скорш врѯкина догє: И хощеши видѣти да самх рече да мѯ є велика врѯкина. и рѯкѣ мѯ вѯдетх в'се тѣлш. тѣкмш мѯ рѯкѣ и ногѣ вѯд(ѯ)тх стѯденѣ:+ Нх шнан коя є права, и ако бы била нанача, никогда не ѯхвата выше. з. рокшмх:+ Многаџи прхѭи крат(х) пѯсти или дрѯгын или третын тѭкотѣ свое рад(и) и лхгкотѣ:— И аще вид(и)шх да є по к'сѣх(х) вѣлѣзх(х) права и почнетх трести выше. з. рокшѣх. може быти да є

смѣшана с нѣкимъ(х) дѣлмих отъ(х) онѣи коа нѣ права. И инан коа и права в'сегда се чл(о)в(ѣ)къ мни да не пробавла:+ И кгд мѕ минетъ крѕкина и потом' се шпоти шнѣи мѕ поти кѣдет(х) малш и кѣде се дрижала како клен:+

ЗДЕ ПОЧНЕТЪ КНДАНІЕ ЗА ГРОЪНЪЩЪ КОИ ІЕ ПРАКА:

Потрѣкѣе видати сію грозницѕ како ти смо г(лаго)лали многаци къ дрѣгыих(х) болѣстѣхъ. да даших быліе вксакомѕ скротних нигока
[105a] ис(тх)ства. и ѣтѣмлан се|| врхъ(х) монх(х) рѣчи. И сице ти г(лаго)лю немои слѣшати оногаи кои ти бы рекли да даш(х) биліе почищено. Аіце кто имат(х) шгныцѕ третиницѕ къ почетъкх болести како и ш'камонеа или мнраболанних. или дрѣга быліа ака:+
Тъкмо напрѣкѣ трѣкѣе видѣти болестъ и негѡво ис(тх)ство. и неговѕ якостъ. Аіце бы истино былх якъ не трѣкѣе мѕ дати на инан часх былів, догде не вид(н)шх како кѣдетъ тегнила болестъ. Истына трѣкѣе къ почетъкх болести шмег'шити. нъ шкои ми се вида боли шмег'шеніе:+
Ехѕми тамархинди. д. ѕниє. и постави къ три литрѣ топлѣ кѡдѣ. и нека стои вдиѕ нощх. И сѣтра процѣди и къ сен кѡдѣ постави ширакоших, или терамабинх. или сѡк(х) шт(х) сладкіихъ шипкх и кислѣкъх. или гюлап(х) чинкен(х) шт(х) зинзивера, и шт(х) терамабинх, и шт(х) гроздіа сѣздіа сѣшена. и давани мѕ пити в инко мѕ ис(тх) драгш:+
И такожде ехѕми слинѣ сѣхе, и постави нхъ вечерх къ топлѣ кѡдѣ, и сѣтра процѣди ижднмаюки мокнш. и постави къ сен кѡдѣ терамабинх или ширакощх. и такожде и добрѡ гюлап(х) шт(х) любичице, или летѣарів:— И шц(х) пшиліш скваси къ кѡдѣ и сѣтра процѣди, и постави
[105б] || къ шномѕи малш тамархинди и чини гюлапх сх захарѡм(х) и дажд(х) имѕ пити. И такожде ехѕми кѡдѕ топлѕ къ комн кѣде варена леща, и постави къ нѣи тѣрогни. и сѣтра процѣди и чини гюлапх сх захарѡм(х) и дажд(х) имѕ пити. врѣ да знаших хощетъ многш шмег'шити. Или емѕ чини гластирѣ сх шнѣмѣки вещ'мію кои шмегашаю. и шт(х) добрѣх(х) трава шѣки ми се видѣ. Аптѣ. и гюнибѣ. и шебещен(х). И корен(х) шт(х) крина. и сокъ шт(х) свекла. варивши сіе вещи къ кѡдѣ. и постакивши къ шнои водѣ малш масла шт(х) любичицѣ. И аіце дрѣго не можеших имати, а ты ехѕми сѡк(х) шт(х) свекла, и маслш шт(х) любичицѣ, и малш баѕрак(х) и чин(и) гластирх:+ И аіце хощет(х) что ехѕети, дан мѕ ичменѕ водѕ, и ичмен(х) огрѕханх варенх. врѣ да знаш(х) много га хощет(х) прохладити. и боль'ше шстіе и лкг'ше не можеших мѕ дати:—
И кгд(х) се пригоди къ огници третиници шт(х) почетка теченіе, боле
[106a] в|| и лкшие ю и видати и вещ скорш освободит се шт(х) ниѣ, неж(е)ли шт(х) онѣи кои ис(тх) затворен(х) испочетка, истинѡм(х) нѣс(тх) добра:+
И вгда кѕд(ѕ)тх минѕли. г. роковѣ. аіце вид(н)шх на нимх да може трхпѣти пѕщеніе крви, пѕсти мѕ врѣ га хощеших многш полѕекати:+ И аіце се бонших да кѣ быти врхла болестъ терѣ мѕ пѕстних крвех, и потом се не прилѣчи врхла болестъ, такон си зло чинилх врѣ мѕ си пѕстилх крвех, како да би мѕ не пѕстилх крви(х) аіце бы била врхла болестъ:+
Того рад(и) трѣкѣе разѣмѣти напрѣкѣ болестъ, неж(е)ли мѕ пѕстних

крхвх:— И шнан ρшкх кон мѕ догнетх схтрѣсенїе аще мѕ пѣстиш(х) крхв(х) наипрхвш, немон мысмити да мѕ даш(х) шнан д(х)нх ни единш биліе. И аще можетх бити да шнан д(х)нх не ластх ничто боле в. И чини мѕ чтогодѣ да можетх слободнш водѕ пѣстити. давши мѕ пити вшдѕ на кожи вѣдетх варен(х) кумин(х). врѣ того рад(и) трѣбзе да мѕ се да догде мѕ догне схтресенїе догде нѣс(тх) глх:—

||И нгда минет(х) онан ρшк(х), всегда мѕ давай втори д(х)нх гюлапх [106б]
ацѣтожѕмх. и по питїю да стон. в. часа, и пакы да пїе ѣчменѕ водѕ:—
И шнан гюлап(х) ацѣтожѕм(х) кад(х) вхзимаетх, трѣбзе да га возимлѣт(х) кел'ми сѣтра. и кад(х) вѣдетх врѣме шѣда, дан мѕ ласти ячмен(х) шгрѕхан(х) варенх. И аще мѕ дашх по схтресенїю и спѣстившїи. в. часа, пити гюлап(х) ацетожѕм(х), тѣкмо да имат(х) нс(тх)ствш яко нѣс(тх) зло ни едно:+ И вгда вид(и)шх да мѕ е велика врѣкина, постави мѕ ногѣ вх стѣденѕ вшдѕ, врѣ мѕ стѣдена вода тегли врѣкинѕ надворх кош и внѕтра. И азх ти правш г(лаго)ю, колше в да нхх дрѣжи вх широпѕ оцтѣним(х) неж(е) вх водѣ:+ И аще мѕ тои не може быти. а ты вхзми сѣме шт(х) краставицѣ. и сѣме шт(х) динѣ. и сѣме шт(х) тиквѣ, и свари с водшм(х) и потшм(х) процѣди и постави вх сеи толикожде ωцта, и нека дрѣжи ногѣ въ нем. И сїе чин(и) прѣжде схтресенїа на .г. часшвѣ. И аще вѣдет(х) шедан(х) по схтресенїю, дан мѕ пити ячменѕ водѕ:+ И вгда потрѣбзнетх втхвенїе ластїы или питїа,|| дан [107а]
мѕ пити водѕ шт(х) слад'кѣх(х) шипжкх сх лѣбеничншм(х) водшм(х). И помалш помалш вхзвращан, ластїе вх нс(тх)ствѕ:+ И аще вид(и)шх да е славх, да га шкрѣпиш(х) ластїем(х). И аще вид(и)шх да е лакх, да га дрѣжиш(х) како е сквышѣ писанно. И шнан д(х)нх кон мѕ догнет(х) схтрес(е)нїе, немон мѕ дати ласти. И вх шнѣи д(х)нїи вх кое мѕ даш(х) ласти, добро е да мѕ даш(х) ячмен(х) грѕхан(х) и варенх. и хлѣб(х) кисѣлх сквашаюки вх водѣ:— И такожде сквасн вх водѣ хлѣб(х) кисѣлх, и изжми мокно и дан мѕ шнѣи водицѕ пити. И аще мѣшашх сїю водицѕ с кисѣлѣмх млѣкшмо нс кога вѣдет(х) извагнено масло. и вари лецѕ с кисѣлѣмх млѣкшм(х) и дан мѕ ласти : — И кад(х) чин(и) ластїе вх стомахѕ како ωщ'тх, немон мѕ дати ячменѕ водѕ. врѣ кад(х) нс(тх) ωщ'тх вх стомахѕ доста нс(тх) стѣда : + И аще вѣдетх жедан, и вѣде мѕ потрѣбовалш да пїе ячменѕ водѕ, мѣшаю с водшм(х) вх кожи вѣдет(х) варено кореніе шт(х) селина. И аще вѣдет(х) стомах(х) стѣден(х) и не вѣдет(х) яка шгнѕица, свари малахнш пѕпра вх водѣ сеи, понеж(е) такои сквѣтзнет(х) Іппократ(х) : +|| И аще по вѣлѣзѣх(х) вид(и)шх да [107б]
мѕ хощет(х) бити близѕ ρшк(х) опокенїю, доста мѕ е да мѕ даш самѕ водѕ без(х) пѕпра. или водѕ шт(х) слад'кѕнх(х) шипжк(х), или гюлап(х) ацетожѕм(х) : — И шнан швощїа кош сѕ наивеще подобнаа нимх ласти. нс(тх) шипцїи сладцїи, и тѣрпгшнїи, и лѣвенице индїнскіе, велми помагаю за таковѕи болѣсть врѣ штворѣ чл(о)в(ѣ)ка, и истнскѕю надворх врѣкинѕ. и многаци чинетх опотити чл(о)в(ѣ)ка. И аще мѕ даш малш шт(х) добрѣ динѣ не ѕдит мѕ ница. и такожде мѕ е добра тиква зелена, и краставица. и локнскіе. и їндиквїа : —
И да знаш(х) врѣ врачекѣ сѕмнет се вх сїнх(х) вещех(х) кое даю ласти шнѣмх кон имаю грознцѕ третинцѕ, двонх вещи рад(и). или да нх(х) прохладѣ и шкрѣпѣ. или да нх(х) прохладѣ и штворѣ : + За шхлажденїе и штворенїе рекли смш. нх за шкрѣплѣнїе сїе нс(тх) добрш. мѣдетаа шт(х) петлета. и мозкх шт(х) козлета и шт(х) ница хлхтицх

рофитѣ и ячмен(ѫ) трѣханѣ и мощно варенѣ с мигдалокѣмѣ мѧкомѣ
[108a] или сѣ юхѡм(ѫ) ѡт(ѫ) младѣхѣ петинкѣ. И аще вид(и)шѣ да є‖ мрѣшов(ѫ)
или слив(ѫ), или стар(ѫ), немои га моцно прохладити ыстїем(ѫ) и пи-
тїем(ѫ). И сїе ти г(лаго)ю вѣ почетѣкѣ болѣсти, тѣкмѡ аще имали
великѣ крѣкинѣ сваѕма. и аще бѣ била велика крѣкина, немои гледати
какѡв(ѫ) бѣде, тѣкмо га почнѣ ѡхладити ыстїем(ѫ) питїем(ѫ), сѣпро-
тивѣ како вид(и)шѣ крѣкинѣ. И аще не бѣдеш(ѫ) разѣминѣ, вратити мѣ
хощеши сїю ѡгнѣщѣ на є'сакод(ѫ)нѣю : + И аще се бѣдемѣ ѡпотимѣ
гледи мѣ водѣ и аще бѣдет(ѫ) вода добра лица и бѣдет(ѫ) имѣла добрѣ
упоцражиш(ѫ), сѣпротив(ѫ) бѣлѣгѣ вѣше писанѣѣ(ѫ). и вид(и)шѣ да
мѣ не догю нѣколико оре҃н на ыстїе, немои га хладити кънѣтрѣ. И аще
вид(и)шѣ вѣ водѣ добрѣ бѣлѣгѣ вѣше писанѣ, трѣбѣе да се домѣши-
лыш(ѫ) по дрѣгыи законѣ, или да га ѡтворишѣ здола даѣши мѣ по-
чищенїе кое хлади и ѡтвори. или чинившїи да мѣ тече крѣвѣ из носа
или дав'ши мѣ бѣлїе кое чинѣ блювати. или ѡчистивши мѣ ледїа и
мѣхирѣ : — И аще вид(и)шѣ да самѣ г(лаго)летѣ врѣ и затворенѣ, ѡстав-
ви дрѣге вещи тѣкмо га ѡтвори. И се нс(тѣ) добрѡ за ѡтворенїе. Ѣзми
[108b] тамар'хїнд'и и терамкин(ѫ). и гроздїе‖ сѣхѡ, и мѵфаболанниѣ тѣкмѡ,
и свари с водѡмѣ. и сѣ шном(ѫ) водицѡм(ѫ) дан шкамонеа велико по-
трѣбѣе. И аще вид(и)шѣ да є много ѣка нс(тѣ)ства, нѣс(тѣ) зло аще
сваримѣ сѣ шнѣмѣи водицѡм(ѫ) нѣколико кашїа фїцѕла. И бѣди ти на
памѣтѣ, аще бѣдет(ѫ) старѣ да мѣ чинишѣ шѣон бѣлїе вже ти хощемо
вещи. Ѣзми фѣмѣшерѣ. и шенѣ. и тѣрогнѣ сѣхе тѣкмѡ. и свари заядно
и потѡм(ѫ) процѣди. и постави кѣ сен водице шкамонеа колико трѣбѣе,
и да имѣ, врѣ иѣх хощет(ѫ) ѡчистити добрѣ : — И летѣарїѡ просишїи
ѡт(ѫ) шподїѡ кое ѡтвара добро нс(тѣ) : — И сїе лѣтѣарїѡ добро
нс(тѣ). Ѣзми мораболанниѣ жлѣтїи безѣ косчицѣ. г. а҃даж(а). и за-
харѣ. к. азаж(а). и шкамонеа .к. а҃даж(а). и чин(и) како лѣтѣарїѡ. И
дан мѣ сѣтра колико ндиѣ орах(ѫ) с малѡ стѣден(ѣ) водицѣ. и потѡм(ѫ)
га видан сѣ шнѣмѣи вещми кое хладѣ и ѡтворѣ : + И аще вид(и)шѣ
да има великѣ крѣкинѣ кънѣтрѣ и великѣ пламенѣ снадкора, ѵгда га
бѣдеш(ѫ) ѡчистиѣ, нѣс(тѣ) зло аще мѣ даѣ шнѣи вещи кою хладетѣ и
изѣкадетѣ крѣкинѣ надвор(ѫ). ѡт(ѫ) онѣхѣ биліа коы ти сѡ писали
ѡт(ѫ) коже : — И ѡт(ѫ) доврѣх(ѫ) виданїа шѣон ми се вид(и) шнїнх(ѫ)
им'клас(тѣ). И аще бѣ могѣ трѣпѣти да се баны нѣколиці прѣжде
[109a] провабленїа а не по провабленїю.‖ врѣ прѣжде провабленїа ѡмегша, и
по провабленїю ждежетѣ ктрѣ и сѣмѣтит(ѫ) ыстїе : + И трѣбѣе да
нїнх(ѫ) баны бѣдетѣ ни много крѣкы ни много стѣдена, тѣкмо под(о)бна.
и да бѣдето бѣ ниеи добрѣ вѣздѣх(ѫ) и добра миризма. и да не бѣдет(ѫ)
код(ѫ) не близ(ѫ) баніе нѣкѣи смрад(ѫ). и да бѣдет(ѫ) бѣ баніе мо-
крина а не шстрина ѡт(ѫ) крѣкинѣ. врѣ ако бѣдетѣ мокрота под(о)бнаа
ѡпотити се хощетѣ добрѣ. и аще бѣдетѣ, шстрина и крѣкина, белїа мѣ
хощетѣ дѡити крѣкина и пламень кѣ ср(ѫ)дцѣ : + И мажи иѣх маслѡм(ѫ)
ѡт(ѫ) любичице, и маслѡм(ѫ) ѡт(ѫ) рѣжице, изминаюки шнѣи маслѡ
прѣжде кѣ водѣ. И тѣмѣи немои крѣсмати, тѣкмо велико мощ'ни скоро
чини. врѣ колико чеще чинишѣ(ѫ) и брѣже, толикон в боли. И ѵгда изхі-
дет(ѫ) изѣ бани, аще га чин(и)шѣ кѣпати вѣ млачнѣ кѡдѣ, и встакивши
га кѣ ниеи да стои. до полѣ часа, или колико може трѣпѣти. и потѡм(ѫ)
ѵгда изидет(ѫ) трѣбѣе да пїе вино бѣлѡ тѣн'ко кѣ коем(ѫ) бѣд(ѕ)тѣ ва-
ренѣ мѣпѣ миризмѣ. и ѵгда бѣдетѣ пилѣ покои га добрѣ, и хощет се

wпотити ѩкѣім(ѫ) wпокоєнїемѫ. и хощетѫ пробавлыти в'се|| что є непро- [109a]
бавленно : — И вгда кид(и)шѫ да почнет(ѫ) болести ѕѣхївати, немои те
ѣхіти страх(ѫ) да мѕ даш(ѫ) пити вино ѫ коем(ѫ) кѣд(ѕ)тѫ варена ми-
родїнаа билїа. занє вино и ꙗко кѣдетѫ вгда вариши з билїамїи изгѕ-
битѫ ꙗкостѫ, и кѣд(є)тѫ под(о)бнш ѫ нїиѫ(ѫ) болестї. и сїє ми се кнди
нєговѡ мѫшанїе: Ѩѕми вина бѫлыга .д. литрє. и ячменѧ кшдѫ .а.
литрѕ. и канела. в. аѯаж(а) и шпиканарди. а. аѯаж(а). и анежѫ, и кореніе
wт(ѫ) морача wт(ѫ) в'сакого по .в. азаж(ѫ). и захара. г. аѯаж(а). и свари
закдно и потомѫ процѣди, и дан мѕ пѧти без(ѫ) сѧмнє : + И аще кѣ-
дет(ѫ) имал(ѫ) жеждѕ, и болѫстѫ ѫ главѣ, и не может(ѫ) спати. wт(ѫ)
сїиѫ(ѫ) трѣѫ(ѫ) вещи напрѧво ти смо писали киданїе ѫ дрѕгѫиѫ(ѫ)
wгнѭцаѫ(ѫ) : + И вгда по wпокоєнїю кѣдетѫ остала крѣкина сїе ти
г(лаго)мю, не можеш(ѫ) мѕ болє чинити како да мѕ даш(ѫ) гюлап(ѫ)
ацѣтожѕм(ѫ), поставивши ѫ немѕ нѣколико wт(ѫ) онѣѫ билїа коꙗ
wмегше и wтворє. Сѫірѣч(ѫ). шенѕ. или кашїю. или тамарѫхїи'ди, или
дрѕгѣ вещи ѫ нїим(ѫ) под(о)бнѣ. И да знаш(ѫ) врѣ киданїе wт(ѫ) ог-
нѭще третинице таково нє(ст) како киданее wт(ѫ) в'сакод(ѫ)нѫнє, тѫкмо
врѣ разликѣ ѫ провавленїю. занє ѫ трѣтинищи потрѣбѣ таковѫи
широпїи како ѫ в'сакод(ѫ)нѫнои, кромѣ шеоган : + Ѩѕми ширѡп(ѫ)
ацетожѕм(ѫ) и постави ѫ немѕ сѣме wт(ѫ) краставице. и сѣме wт(ѫ)
ни'дїкїе тѫкмо, истлѭци|| и повари нѣколико, и потѡм(ѫ) процѣди, и [110a]
постави ѫ семѕ широпѕ захара вліко потрѣбѣ, и вари wпетѫ и да
мѕ пити. и потом(ѫ) испѕстившїи. в. часа. дан мѕ пити ячмен'нѕ водѕ
и wтѫни мѕ ꙗсїе и питїе. и чини мѕ гнстирє коє ѫладе и wмег'ше, и
wтворє како ти смо сѫвѭше писали. И напрѧвѡ како ти смѡ писали.
не трѣбѣ да им(ѫ) даш(ѫ) ꙗко ѣкілїе почищен'но. тѫкмо аще им(ѫ) хо-
щеши чтогодѣ дати, да им(ѫ) гюлап(ѫ) wт(ѫ) любич(и)це смѣшавши га
с водѡмѫ кѣбенічнѡм(ѫ). или краставічнѡм(ѫ). или диннѡм(ѫ) : +

СѪТ(Ъ) ОГНИЦЕ ТРЕТИНИЦЕ КОИ НѢС(ТЪ) СѢѢСМА :

Сѫнѣи вещи коє разликѣю киданїемѫ междѕ третинищѡм(ѫ) коꙗ не сѫѫс-
ма, и коꙗ є сѫасма. сѫнѣи сѕ коє разликѣю мегю нїиѫ огнищами. И сїа
сѕтѫ нїиѫ различїа. нѣкіе огнѭще несѕ коє трѣбѣ кидати стѕденѣми
вещ'мїи. и нѣкіе коє трѣбѣ кидати стѕденѣмїи и мокрѣмїи. и нѣкіе
крѕкіеми и мокрѣмїи :— Нѫ сѫнѣ кои се кидаю стѕдѣнѣми и мокрѫмїи
билїамї сѫнѣи сѕтѫ третинище коє сѕ сѫасма. Понеж(є) за сѫнѣи коє сѕ
сѫасма рекли ти смо канїиѣ. и рекли ти смо да им(ѫ) не дашѫ ꙗко
билїе ѫ почетѫк(ѫ) : — И сѫнаи коꙗ нѣс(тѫ) сѫасма немои ницꙗ чекати,
ни нѫ каныти. занє канꙗ чини поки ѳлешѣмѣ коꙗ нѣс(тѫ) провавленаа. [110b]
||нѫ аще кид(и)ши да є многѡ ѳлешѣмѣ залішно, каніаи га да малѡ стои
ѫ бани. понеж(є) каны чинитѫ да се мѫшаютѫ остріи димѡвѣ сѫ гни-
лостю и истери нѫ надвешрѫ : — И что ти смо рекли да нѫ не трѣбѣ
видати како правѕ огнѭщѕ, того рад(и) ти смѡ рекли, врѣ ѫ правои
огнѭщи трѣбѣ гледатѫ тѫкѡ сѫнаи час(ѫ) ѫ кои догѡ. И потомѫ мѕ
можешѫ дати сѫнѣи вещи вышє писанѣ. Ѩли ѫ огнѭщи коꙗ нѣс(тѫ)
сѫасма, трѣбѣ да нмѫ дашѫ ꙗстїе ѥдиѫ д(ѫ)нѫ, а дрѕгѫі нѣ. Ѩ сѫнаи
д(ѫ)нѫ ѫ кои догнетѫ да не ѕдетѫ. и ѫ сѫнаи д(ѫ)нѫ ѫ кои не догнет(ѫ)
да ѕдѕтѫ : + И трѣбѣ да нїиѫ ꙗстїа кѣд(є)тѫ коꙗ сѫгрѣкаютѫ нѣко-

лико и чисте, и да вѣд(ѕ)тѫ гѣцѕ неж(є)ли чинн коы свасма. и помалѕ помалѕ шт(х) нїю, како чнѕи коы и свасма догде дог нт(х) на мѣрѕ. их нхъ мхне хлади : + И аще вид(и)шх да могѕт(х) трхпѣти, чини имх глистирѣ покрѕки, неж(є)ли вх чнан шгнхщи коы и свасма. И аще се прилѕчит(х) теч(є)нїе, немо их на чнан час(х) наплхнити тхкмш влико. могѕтъ провавлѧти. и вгда вид(и)шх да могѕ провавлѧти шкрѣпи нхъ нїихъ(х) шстїе и питїи в'сегда вѣдет(х) шт(х) ячмена. И ячменнаа вода постакившїи кх ниѣи чнѣи вещи кое штворе и не хладе мокнш : —

[111a] И сїа биїа ѕѕт(х) чнан ыже потрѣбѕетъ давати|| чнѣм(х) коим се чин(и) щ'тх вх стомахѕ. И аще ѕѕт(х) ыча и топлка боле и. Нх аще им(х) хощеш добрш чин(и)ти, не можеш(х) имх боле чинити како да имх варин(х) вх ячмѣн'нон водѣ нжшп(х), и шригано, и шпика. И шт(х) мѣхх вещи толикон постави влико вид(и)шх да може трхпѣти. И такожде и добрш свекло варено с водшм(х). И такожде и добрш шсти рѣкїтх варен', и нигокѕ юхѕ пити : — И трѣбѕе да се дшмхишлыших влико нс(тх) далеко шгнхща коы нѣс(тх) свасма, шт(х) огнхще коы и свасма. и испротив(х) нїихъ(х) различїа, да разхчинш(х) нїихъ(х) виданїе. Ионеж(є) аще вид(и)шх да нс(тх) влиз(х) нда кон(х) дрѕгѣ, малш трѣбѕе да разчинишх нїихъ виданїе: И аще вид(и)шх да нїихъ(х) вода вѣдетх дебела и гѣста, пѕсти им(х) крхв(х) безх ниедиѣ сѧмнк. И аще имх пѕстишх крхв(х), нѣс(тх) имх потрѣбнш чинити глистирѣ : + — И кто их(х) чинитх блювати по мѣрѕ, ничтож(є) имх не пол'ѕѕетъ, аще не бхі бхіли вел'ыїи плхнхі. И аще им(х) хощеши что годѣ помагати да их(х) штворишх, да им(х) ал'гемобин(х) варен(х) сх щтѣнѣмх гюлапшм(х). И аще поставиши кх нїимх шт(х) кашїа фїцѕла бшаше нс(тх). и аще хощеши чин(и)ти да вѣдет(х) ыче, постави кх нимх тѕр'битх :]— И аще им(х) хощеши чин(и)ти испрхва нѣкхіи глистир(х) добро нс(тх), и боле

[111b] неж(є)ли да им(х) даш(х) почищенїе. И сїе|| глистирѣ аще их(х) хощеши чин(и)ти добрѣх(х), постави кх нихъ(х) кам'молѕ, и ал'хажелѣ. и цикле. и картамш, и биилш. шевецинх. и смокхі сѕхе. И водѕ вх кошн вѣдетх варенх тѕр'бхітх, тхчю сымѣшавши в'се заедно и чин(и)вшїи глистирх. И аще вид(и)шх да и чл(о)в(ѣ)кх ыкх и може трхпѣти, поставн кх нимх кашї [. . .] масло шижаминш, и баѕрак(х). И аще вид(и)ши да не може трхпѣти, а тхі постаки вдиш шт(х) нїихъ тхчїю : — И аще га хощеши помагати вх провавленїю, дан мѕ гюлап(х) ацетожѕм(х), сѧмш кавши сх нимх нѣколико гнеламабин(х), или сх широпшм(х) оцтѣннѣм(х), кон се чини шт(х) радницкѕш(х). И вгда мнетъ. з. д(х)нїи, дан мѕ пити, водѕ вх кошн вѣдет(х) варенх немнх, зане мѕ вел'ми хощетъ помагати ш ѕкрѣплении стомаха : — Или мѕ дан водѕ шт(х) морача, или шт(х) апїш смѣшавши сх щтѣнѣмх(х) широпшм(х) : + И кгд(х) мине шсми надесети д(х)нх, добро и ако мѕ даш(х) тросиш'цїи шт(х) рѕжице, не шт(х) великн рѕкн тхкмо шт(х) малѣ. И аще вид(и)шх да се продлжи болѣстх, трѣбѕе да мѕ даш(х) тросишкн шт(х) ѕѕпаторїш, с водшм(х) вх кошн вѣдет(х) варенш ѕѕпаторїш. и трѣбѕе да мѕ чин(и)шх згрѣати цѣкѕчинѣ : — И вгда вид(и)шх да и дошло добрш провавленїе, добро

[112a] и да их(х) чистишх изх нхнѕтрх, и да их(х)|| чин(и)шх блювати. И вхсемх немои се сѧмнхіти. И шт(х) добрѣх(х) почищенїа швои нс(тх). Вхзми гѣрапитра .ѕ. азаж(х). и сшкх шт(х) локѕкх и ѕпѕпаторїш шт(х) в'сакого по. г. а҃даж(х), и сѣме шт(х) селина. и мираводанших жлхти. и кеѕми, шт(х) в'сакого .к. а҃даж(х), и тѕрвнта. ѕ҃. а҃даж(а). истлхци к'се

заѣдно и чини пилѧѣ смѣшакшїи с вод(о)мх шт(х) селина, и даждх мѕ на в'сакх д(х)нх по. в. а҃ѣаж(х) докле тече : — И такожде мѕ можеш дати сїе. Ехзми вѕпаторїш и пемин(х), и мѷравоѧни кнѣзи, шт(х) всакого по пет(х) а҃ѣаж(х). и сѣме шт(х) диие. и сѣме шт(х) дахгхинх(х) краставицѣх и шт(х) крат'кхинх. и сѣме шт(х) селина, и полиподїш и шѕкаха, и ведегварх, шт(х) всакога .а. ѕнчю .и. гроздїе сѣхш вез(х) зрхнхц(х). к. а҃ѣажх. и шевецеих. л. аѣаж(х). и смокиѣ сѣиѣх. .к. броивши иѣх. и гралимавин(х) чиниен(х) с рѣжицшмх пер'шикомх. и. а҃ѣаж(х). иетлѧци в'сако на се. И смѣшаи заѣдно, и сѣари како ти хошемо реци. Ехзми меда чиста, велико потрѣвѕе за чиниеиїе летѕрїш, и шчисти га шт(х) пѣнх, и сѣари га моцно, и потомх постави кх немѕ шнан билїа, и вари како летѕарїш:+ И да знаш(х) врѣ шван летѕарїш и аще се даи за почищеиїе, не можетх очистити напрхвш тхчїю аще вѕд(ѕ)тх снхсма слави. || врѣ шкон билїе иѣ чиниеиш тхчїю да шпразиы [1125]
тѣлш, тхкмо е чиниенно и да шчисти клевиитѣ димшвѣ изх стомаха:— Сѣѣки истѣ димшѣ не шчисти напрхвш, тхчїю давши моу често шт(х) иега, поиеж(е) вхсеи колѣсти трѣвѕе често шчищати шиѣи димшвѣ залишиѣ. Врѣ аще мѕ дашх. шноги билїа дрѕговїа много, видѣкши прѣжде мало пошло шт(х) иега, врѣ мѕ си билх мало билїа далх. такои га хошешх опразныти, шт(х) доврѣх(х) димшв(х) како шт(х) злѣхх того рад(и) трѣвѕе давати по мало да не ѕчтетишх ис(тх)ствш. Сѣои исто билїе чиниен'но ис(тх) за шчищеиїе, кад(х) мало и кад(х) много шкож(е) чло(о)в(ѣ)ка хошетх:+ И аще видишх да чл(о)в(ѣ)кх иматх шко ис(тх)ствш постави кх немѕ мало шкамонеа и дан мѕ. и аще видишх да идетх много шт(х) иего немои мѕ поставити дроуговїа шкамонеа кх шномѕ билїю. и аще вид(и)шх да идетх мало шт(х) иега, постави и дроуговїа шкамонеа кх ономѕи билїю их мало:— И такожде мѕ сѕ добра сїа билїа. Ехзми тѕр'винх, и шкамонеа, и драган'тоумх, и геламавин(х) || шт(х) всакого по .в. ѕн'че. и сшка шт(х) [113a]
трендафїла .з. ѕничх. и захара или меда велико потрѣвѕе, и чин(и) летѕарїш. и даван мѕ на в'сакии д(х)нх .г. а҃ѣаж(а). или .в. или .а. ипшл(х), сѣпротив(х) како вид(и)шх иегово ис(тх)ство. И врда вид(и)шх да е добрѣ шчищен(х), и веще мѕ не потрѣвѕе шкрѣпи га ѣстїемх и ѕблажи мѕ стомах(х).

г) СПИСИ О ДРУГИМ ЗАРАЗНИМ БОЛЕСТИМА*

+ СЄТ(Ъ) ОГНЪЩЄ ѦДѪЩЄ ИЖ(Є) Г(ЛАГО)ЛЄТ СЄ ГРЪЧКЪІ ФѦРІСЄШ(Ъ). И ЛАТИНСКЪІ КАѢЖСЄН(Ъ):+

Каѣжѡн(ѫ) нс(тѫ) ѡгнѧща ѥже сѫтваѧєт се завѣднѡ ѡт(ѫ) сѣнѫ(ѫ) вещи. Или се сѫтваѧєтѫ ѡт(ѫ) великыѥ гнилости, и г(лаго)лєт се колѣрика. сего ѓад(н) г(лаго)лєт се колера, понєж(є) смѣшана нс(тѫ) гнилостѫ сѫ нѡм(ѫ). и ходит(ѫ) по всѣхѫ жилахѫ тѣлѣ снѧнѫ(ѫ). и не тѫкмо по всѣхѫ, нѫ и ср(ѫ)д(ѫ)чнѣ жилѣ захѵата И такожде ходетѫ по всѣхѫ(ѫ) жилахѫ кое помагаѧ оустомѫ стомашнымѫ. или по нєтрѫнѣхѫ(ѫ) жилахѫ(ѫ). и ѡвон нс(тѫ) прѫвыи законѫ:+ И по дрѣви се законь сѫтвори ѡнаи ѡгнѧща ѩыѥ писанна ѡт(ѫ) флєѡмѣ. и ѡваи флєѡма ѣдет(ѫ) гнила и ласна коѧ ходи по ср(ѫ)д(ѫ)чнѧнѫ жилахѫ, ѩкож(є) г(лаго)лютѫ Їппократ(ѫ) ѕ главизмѣ ѡт(ѫ) чѣме: И да знаш(ѫ) єрѣ флєѡма слана, никѣд(ѫ) се не сѫтворит(ѫ) ѡт(ѫ) иного тѫчїю ѡт(ѫ) водѣнѣ флєѡмѣ кѣд(ѫ) се смѣша сѫ острѣм' ѥдѡмѫ, нс(тѫ) ѥдѫ кои чинит(ѫ) гнити флєѡмѣ во-
[1135] дѣнѕ. || и ѡвон что смо рекли за каѣжѡн(ѫ). Сего ѓад(н) и г(лаго)лет(ѫ) се каѣжѡн(ѫ), понєж(є) творит(ѫ) се ѡт(ѫ) гнилога ѥда. и ѡт(ѫ) гнилѣ флєѡмѣ, и имат(ѫ) врѫлѣ ѓѡковѣ, неж(є)ли третинца:— И старѡм(ѫ) чл(о)в(ѣ)кѡм(ѫ) малаци се прилѣча каѣжѡн(ѫ). и нгда им(ѫ) се прилѣчитѫ имат(ѫ) погинѣти ѡт(ѫ) ниѳ. Понєж(є) каѣжѡн(ѫ) сѫтваѧет(ѫ) се ѡт(ѫ) врѫла ѥда ѡстра и гнила, и ѡт(ѫ) гнилѣ флєѡмѣ водѣнѣ. и ѡнїи имаютѫ тѫнко нс(тѫ)ство, и того ѓад(н) сконча́ютѫ(ѫ) се. и кто ѡздравѣ ѡт(ѫ) нїихѫ да знаш(ѫ) єрѣ иматѫ ѩко нс(тѫ)ство:— И младїнмѫ ич(о)в(ѣ)кѡм(ѫ) и дѣцам(ѫ), многаци прилѣчает(ѫ) се каѣжѡн(ѫ) и вѫ дѣт'цахѫ(ѫ) нѣс(тѫ) толикон врѫлѫ велико вѫ юнотахѫ(ѫ) великыѥ мокроти ѓад(н). и многажди прилѣчает(ѫ) се вѫ нїихѫ сѣнѫ великѫ(ѫ) и глѣѡк(ѫ) мокрѫнѫ димѡв(ѫ) ѓад(н) кои погю вѫ главѕ:— Іппократ(ѫ) г(лаго)лютѫ, аще се прилѣчитѫ вѫ каѣжѡн(ѫ) сѫтресенїе. и потомѫ мѕ дондетѫ сметенїе памети, минѣти мѕ хощетѫ сѫтресени понєж(є) сѫгрѣваетѫ(ѫ) се ѳмѕ мозѫкѫ и жилѣ, не хощет(ѫ) се сѫтресати. понєж(є) ѡнїи шимѡвѣ врѣзки ѡт(ѫ) коеѫ(ѫ) се сѫтваѧетѫ каѣжѡн(ѫ) прѣжаютѫ(ѫ) се по жилахѫ(ѫ) и сѫгрѣютѫ ихѫ, и того ѓад(н) не сѫтресаютѫ(ѫ) се. и сѫи каѣжон(ѫ) и ако є врѫлѫ многаци се наги да минетѫ скорѡ: И аще се

* У овој групи обољења помешани су описи симптома тако да је тешко одредити о коме се обољењу ради. Овде су помешани симптоми: септикемичне куге, салмонело-лозе, пегавог тифуса, рецуренса итд.

приѧчи ѩ нїихъ нѣкыи бѣлѣгъ wт(ъ) wбѣхъ(ъ) иже ти хощемо рещи: Іппократъ г(лаго)лет(ъ), аще се приѧчи ѩ каѫжwн(ъ) блюванїе, или теч(е)нїе здола. или wпокоенїе, или теченїе крwвы из(ъ) носа.—

ЗДЕ ПОЧНѢТ(Ъ) НѢГОЕН БѢЛѢЗНИ:

Напрѧжw остроты ѩ ꙗзыкѫ и врѫкина. и жлѣтина по ꙗзыкѫ и по wбразѫ. и прѣмѣнение ꙗзыка на чрнотѫ. и дрѫжанїе wпокоенїю вгда бы потрѣбовалw да мѫ догнетъ и врѣла жежда:— И Їппократъ|| сице [114a]
г(лаго)летъ. аще се приѧчи кашлѧ лѣгькъ, миѫти мѫ хощетъ wнаи жежда, аще не вѫдет(ъ) великъ кашлъ кои догнетъ из(ъ) плюще:+ И wнаи врѫкина что е ѩ каѫжwн(ъ) нѣ толикwн врѫкы снадвора велико нс(тъ) врѫща ѩзыкѫтрѣ и сѣкрѫшенїе нѣ нѣ толико врѣло нс(тъ), також(е) ѩ дрѫгынъ(ъ) wгныцѣ(ъ). и wбѣи бѣлѣгїе кое ти смо казали чине се ѩ каѫжwн(ъ) иже сѣтварает(ъ) се wт(ъ) флемыѣ. И wн(ъ) каѫжwн(ъ) вже сѣтварает(ъ) се wт(ъ) колѣре жел'ми врѣлѣ бѣлѣгїе имать, нежели wнъ иже сѣтварает(ъ) се wт(ъ) флемѣ:+ И сїи сѫтъ велико бѣдѣнїе без(ъ) спанїа, и непокоенїе на вднwм(ъ) мѣстѫ. и пламен(ъ) великъ, и сметенїе памети. и теч(е)нїе крwви из(ъ) носа. и болѣнїе главѣ. и бїенїе ѩ слѣпѣхъ очїю. и глѣбокостъ ѩ wчїю. и теченїе здола сѣ ндwмъ. и развалиенїе wрѫи. И вгда приѧчает се сїа болѣстъ малим(ъ) дѣцам(ъ) мрзетъ на сноѫ и немогѫтъ ю снсати. и аще ю снсаю дрѫже wнои мѣкко ѩ стомахѫ нѣколико, и паки га блюю ѫтекиена, и ѫщтѣна. и непровавлениа: — Виданїе: — Ѥстъ виданїе за каѫжwнъ. И вгда вид(и)шъ да потрѣбѫе виданїе дрѫжанїе нѣ коле ѳ: — И виданїе сїе болѣсти трѣбѫе да вѫдетъ близъ конъ провавленїа. ере, не тѣкмw трѣбѫе изѣвадити wнои что е провавленно, нъ и wнои что е непровавленно: + И ѩсен болести аще не видиш(ъ) да иматъ много крwви, немwн мѫ пѫстити крwвъ. зане мо жетъ ѩзити да им(ъ) догнетъ велика врѫкина wт(ъ) онеган пѫщенїа.|| И може ѩзити да им(ъ) потрѣбѫе wт(ъ) нѣнїе ѩстїа [114б]
и питїа и терѣгъ законъ неже сѫ имали, и веще прохлажденїе : + И аще се коншъ да имъ хотетъ пасти wрѣи wт(ъ) ѣденїа wтъ нѣнїа рад(и) ѩстїа и питїа потрѣкно нс(тъ) да нѣ wкрѣпишъ ѩстїемъ и питїемъ И многащи им(ъ) догнѣ wт(ъ) овѣи болѣсти изгѫбленїе памети wт(ъ) множества димwвъ злѣхъ и wстрѣхъ того ради потрѣбѫе да се wчистне како да би имали wстрѫ wгнѫщи : — И аще вид(и)шъ да нема толикwн ꙗко нс(тъ)ство, како да би могль трѣпѣти ꙗко виданїе, а тѣ нѣ(ъ) видан како ти смо сѣ ѩзше писали : — И ѩ нихъ(ъ) виданїи добро им(ъ) се види да им(ъ) дашъ водѫ wт(ъ) тамарѣхин'ди. и аще видишъ да е великаа врѫкина постави къ нѣи малw кам'фора. и такожде ѳ добрw гюлап(ъ) ацетожѫмъ. или водѫ ѩ кwи ѫздетъ кафенъ тѣжъ. или сѣме wт(ъ) ин'дивїе, или индїкна. И вгда нс(тъ) врѫкина ꙗка и не можеш накинѫти вдно wт(ъ) онѣхъ биљїа дан мѫ сѫденѣ водѣ често и до ситости. За ние може ѩзити да мѫ кѣ wт(ъ) нѣѳ доки сметенїе памети и хощетъ заборавити питїе вждѣ. и трѣбѫе вгда пиютъ водѫ да ю посрѣбѫютъ како юѣѫ. и да имъ идетъ wт(ъ) нѣѳ сѫдъ ѩ главѫ. и сїе трѣбѫетъ шнѣм(ъ) коим се нс(тъ) wсѫшил(ъ) ѩзыкъ wт(ъ) жежде. И wт(ъ) нїихъ виданїа и wт(ъ) нїихъ бѣлѣгѣхъ залишно рекохwм(ъ) ти ѩ нинїихъ главизнахъ, нъ те|| ище хощемо болше вѣщи ѫчити. И како ти г(лаго)лахwм(ъ) да [115a]

имѣх в добрѡ полжг'шенїе болѣсти вгда им(ѫ) тече крѣкѫ из носа. зане залишно теченїе крѣки из носа wслаби главѣ и wчїи, и памет(ѫ) и нс(тѫ)-ство:+ И трѣбѣе да имѣх чѣкаших вхождханїе, зане аще им(ѫ) много истече крѣви из(ѫ) носа, изгѣбити кѣ полѣзиноу вхождханїа, и донти имѣх хощетѣ ш'пажмш вѫ пръси : + И аще вид(и)ших да имѣх идетѣ много крѣви из носа, свежи имѣх главѣ крѣпшм(ѫ) скваснкшїю вѫ wцтѣ и рѣжнѣмѫ маслѣ или ѕ род(о)стѣ, и ѕ кам'форѣ, и вѫ вѣмѣкѫ шандалѣкѫ. И сїнѫ вещи не имашѫ, а тѫ скваси вѫ оцтѣ и вѫ вждѣ вѫ кошн вѣдетѣ варена рѣжница сѣха или сирова : — И аще вид(и)ших да се ѕмножи на ним(ѫ) вдѣнїе видан га. и нѣговѣ нѣс(тѫ) зло виданїю, аще мѣ даш(ѫ) гюлапѫ wт(ѫ) папаверших чрѣни и потомѫ мѣ дан тросницїи, кои сѣ добрїи за нїнѫ болестѫ нѫ наиболѣми се виде тросницїи wт(ѫ) камфора, и вѫ тѫи час(ѫ) коим(ѫ) даших тросницїи wт(ѫ) камфора, да имѣх гюлап(ѫ) ацетожѣм(ѫ) с млѣкшм(ѫ) wт(ѫ) сѣмена длѣгїнѫ(ѫ) краставицѫ. и с м(л)ѣкшм(ѫ) wт(ѫ) сѣмена индиѣїе и с м(л)ѣкшм(ѫ) ѡ(тѫ) сѣмена wт(ѫ) тыкѫ. wт(ѫ) всакогѡ .в. аѫаж(ѫ). и гюлап(ѫ) ацетожѣм(ѫ) да вѣдетѣ .к. аѫаж(ѫ), или .л. И аще вид(и)ших да имѣх нѣ теч(е)нїе здола, да им(ѫ) тросницїи кои сѣ чинѣени wт(ѫ) шподїѡ, .и. ѕнча, или тросницїи кои се чине wт(ѫ) сока рѣжична и wт(ѫ) шподїѡ, или тросницїи вони, вже ти нс(тѫ) драго
[1156] wт(ѫ) овѣх(ѫ) можешѫ мѣ дати по .л. ѕнчѣ в'сакѫи д(ѫ)нѫ с(ѫ) мало гюлапа ацетожѣм(ѫ). Нѫ аще хощеши добрѣ тросницѣ чинити, ввако иѫ(ѫ) трѣбѣе чинити. Ѣзми шподїѡ и трен'дафїлѫ, и сѣме wт(ѫ) пѫща, и сѣме wт(ѫ) индївїе, wт(ѫ) в'сакого по .г. азаж(а). и сѣме wт(ѫ) тыкѣ, и сѣме wт(ѫ) длѣгынѫ краставицѫ, wт(ѫ) всакого по .в. азаж(ѫ). и шандалн .л. аѫаж(а) и пол(ѫ). и сшк(ѫ) wт(ѫ) легѣрницѣ. и анежѫ. wт(ѫ) в'сакого по .л. аѫажѫ. и камфора .л. аѫаж(ѫ) и пол(ѫ). и смѣшан в'се заѥдно и чини пилѣмѣ с малѡ сока wт(ѫ) тыща. и в'сегда мѣ давн wт(ѫ) шнѣх(ѫ) пилѣлѫ елнко .л. аѫаж(ѫ) : — И сїе нс(тѫ) такожде добрѡ. Ѣзми рѣжницѣ .д. азаж(а). и сѣме wт(ѫ) краставицѫ краткынѫ(ѫ) и длѣгынѫ(ѫ). и сѣме wт(ѫ) динѣ. и сѣме wт(ѫ) тыща, wт(ѫ) вѣсакого .в. азажа. и шафран(ѫ) аѫаж(ѫ) и камфора .л. аѫажѫ. и комида, и амилѡ, и драган'тн. и сшк(ѫ) wт(ѫ) легѣрницѣ. wт(ѫ) в'сакого .л. аѫаж(ѫ) и пол. и смѣшан в'се заѥднѡ и чин(и) пилѣмѣ. и давн мѣ в'сегда по .в. аѫажа с малѡ винца слака и топла : + И вгда вид(и)ших да болѣстѫ на мане почнет(ѫ) доходити, нѣс(тѫ) злѡ аще га вапшших, вѫ млачнѣ вждѣ : — И да знаш(ѫ) вѣрѣ шнан wгнѫица ыж(е) сѫтваряет(ѫ) се wт(ѫ) флегмѣ слапѣ вещѳ любит(ѫ) ваню неж(е)ли ни вдна : +

СѢТ(Ъ) ОГНИЦЕ ИЖЕ СЪТКАРЯЕТ(Ъ) СЕ СѢТ(Ъ) КРЪВИ :

Галїено се ѕтвръди вѫ сїемѫ г(лаго)ланїю, и сице г(лаго)лет(ѫ). мнозїи врачевѣ г(лаго)лѣтѫ да нс(тѫ) wгнѫица. ыже сѫтваряет(ѫ) се wт(ѫ) крѣви, азѫ же не г(лаго)лю. Зане вгда крѣвѫ гниветѫ ндѫ се wт(ѫ) нѳе сѫтваряетѫ, и не г(лаго)лет(ѫ) се крѣвѫ. да вгда нс(тѫ) сице право смо г(лаго)лали. зане wнан wгнѫица не г(лаго)лѣт се крѣвна, нѫ колерика. и wт(ѫ) нѳе сѫтваряет(ѫ) се wгнѫица третинница, ыж(е) г(лаго)лѣт се кажѫшѫ. тѫд(ѫ) нѣс(тѫ) такоп ыкоже г(лаго)лѣт іппократѫ, нѫ нс(тѫ) различїе междѫ нашеми рѣчми : — И сего рад(и) сѣтѫ различенїа междѫ намїи, зане вгда крѣв(ѫ) гниѣ ндѫ се сѫтваряетѫ.

и шнои се веще крхв(х) не г(лаго)лет(х) : —‖ И кто хощетъ разѣмѣти [116a]
различїе между крхвїю и между идѡм(х), дѣ работѣ трѣбѣе да зна.
ѳдно ес(тъ) да зна ѳрх кзд(х) гнюе крхвх миѳѣши малѡ врѣмѣ идх
ес(тъ) : — Дрѣго ес(тъ) зане г(лаго)лет(х) се шнаи крхвх кзд(х)
гни е дрхвѡ. понеж(е) ѳгда сгрѣет(х) се и иждеже, сътворит(х) се како
пепелх. и такожде трѣбѣе да се дѡмыслѣмѡ вх швѣи раздѣленїи что
смо рекли. нх сїа раздѣленїе сице трѣбѣе разѣмѣти: Прхво раздѣ-
леніе что смо рекли да се сътвори шт(х) гнилѣ крхви, по два закона
се раздѣли. Ѥдно ес(тъ) кзд(х) гниве крхвх, шнои что е вх нѣи рѣса
жлъч(х) сътварает(х) се зла. Дрѣго ес(тъ), зане шт(х) онѣи гѣстѣ
крхви сътварает(х) се жлъч(х) чрна : — И да знаш(х) ѳрѣ шт(х) онѣи
все крхвы не раздѣлиѣ, не сътварает(х) се рѣса жлъчх, зане шнои
что се сътворитъ шт(х) нѣе, не сътварает(х) се прѣжде гнилости, нх
потѡм(х). и сама вѡда нѣгока хощет(х) казати нух(х) вѣмѣгх : + Тре-
тїе ес(тъ), зане ѳгда ес(тъ) рѣса жлъчх сътворена, не знамо ес(тъ) ли
вх нѣи гнилостх или нѣ, зане находет(х) се многѣ вещи кои гнивѣ.
и нїихх гнилости ради раздѣлит(х) се нихх тън'кота на се, и нїих(х)
гѣстина сїа се. и не вѣдетх гнилостх вх шнѡи тънкотѣ, ни вх шнѡи
гѣстинѣ. Зане вх шнои тнкотѣ не трѣбѣе да вѣдет(х) гнилостх ѳгда
се ес(тъ) раздѣлила, ни вх шнои гѣстотѣ : + Истина гнилости рад(и)
се сѫ раздѣлилы, зане ѳгда сѫ бѣли заѣдно тогда се сѫ звали гнылы.
нх ѳгда се сѫ раздѣлили не г(лаго)лют се гнили. И аще ѣи се сътво-
рили шт(х) онѣх(х) рѡдѡв(х) что смѡ рекли дрѣгѣ гнилости, глаго-
лала се вхі шнаи шгнхіца шт(х) чрхнѣ жлъчи : — И да знаших зане
аще ти смо рекли да не могѫт(х) гнити на се, истина ти смо рекли самѣ.
стоѣки да не могѫт(х) гнити. нх не стое самїи лихо ходе по жилах(х) и
по ѕдовѣхх, и не тъкмѡ онїи гниѫт(х), тъчїю чинетх гнити и шнаи
мѣста по коехх ходетх : —‖ И шнѣи димшнѣ кои се сх ними мѣшаю, [116b]
чрхна ли жлъчх вѣдетх или рѣса и да знашх ѳрѣ гнилостх, не тъкмо е
сама вх себѣ гнилостх, тъкмо е ѕдрѡвѣ(х) дрѣгѣим(х) гнилостѣмх: И
да знашх ѳрѣ гнилостх не нма врѣме ни рѡкх, тъчїю све на хѵгне доходи.
И шнаи крхвх кои гниве, шкож(е) изгѣбит(х) име и не г(лаго)лет се
крхвх, такожде изгѣбитъ и шкостх ѳрѣ шна не вѣде тъчїю бивалетх чрхна
жлъчх или рѣса жлъчх. нх и аще ти смо рекли ѳрѣ Їппократовѣ рѣчи
нѣсѣ сличнѣ с моеми, нх да исплхнет(х) се нїппократовѣ рѣчїи,
казати хощемо наше мысли и то мыслимо шт(х) нѣгова г(лаго)ланїа.
Їппократъ г(лаго)летъ да е шкаи шгныца сътворена шт(х) крхви. и
вже г(лаго)летъ право г(лаго)лѣтъ зане аще крхвх не бы была, шнаи
шгныца не би се сътворила шт(х) крхви нх се крхви ради сътварает(х)
онаи гнимостъ, шт(х) кое се сътворила сїа штница. и аще ѳ по шкаи
закон(х) г(лаго)лалх Їппократъ право е г(лаго)лалх. и шнои что несмх
азх г(лаго)лалх право схмх г(лаго)лалх. зане шномѫи что е минѣлш
не трѣбѣе име поставити, нх шт(х) оногаи что ес(тъ) трѣбѣе г(лаго)лати.
И да знаш(х) зане гнилостх ес(тъ) шкож(е) нѣкое штроклѣніе иж(е)
чинитъ гнити крхвх. и аще шнаи гнистъ почне ѕ флѣшмѣ не ѕдитъ много
крхвы. нх аще почнѣх крхви. ѕдитъ флѣшмѣ, и рѣсѡи жлъчи и црхноі
жлъчи. Ѥда да вѣдетх истина иж(е) г(лаго)летъ‖ Їппократ(х) зане г(лаго)- [117a]
летъ, шт(х) крхви гниле сътвори се шгница. и азх г(лаго)лю да шт(х) крхви
ес(тъ) шгница гнины. И шгница, и шгнинница шт(х) крѣнїа димшвх. и сїе
дѣ шгницѣ г(лаго)ют се упокрашинока затворена. И сїа шгныца шж(е)

сѣтваряет се сѣ шт(ѫ) крькніа димовѣх сѣтваряет(ѫ) се шт(ѫ) димшѣ кои затварают҃ѣ дѹшныкѣ, и проходѣ тѣлѣсныѣ ср(ѫ)д(ѫ)чнѣ, и не дадѣт҃ѣ поки крькнинѣ надворѣ + И многажди сѣтвара ют(ѫ) се нѣкыее злоби ради кънѣтрѣѫ ѕ тѣлѣ еже врѣле нежели шгныца ефимера. и сіа болѣсть имат҃ѣ велике димовѣ и дебѣлѣ ѣх себѣ. и сіа болѣсть г(лаго)лет(ѫ) се профѣнтіташ(ѫ) шомнифортишѣ, сінрѣч(ѫ), глѣкина сѣ сншм(ѫ) ѩка: — И сіа шгница нс(т҃ѣ) шт(ѫ) онѣх(ѫ) кое се крое между гнилѣми шгницами и между ефимерѡм(ѫ). и того рад(и) не свасма ефимера, ни свасма гнила. врѣ ѣх нѣи нс(т҃ѣ) днмѣ велми зрѣктан(ѫ). Того рад(и) не можемш рѣци да нѣ ефимера: и того ради можемш рѣци, да нѣ гнила врѣ не има гнилост҃ѣ ѣх себѣ: — И кождѣ нс(т҃ѣ) шгница шстра, коя нѣ, ни шгница ефимера, ни шгница гнила, ни шгница ѣтника. и шѣан иста шгныца остра многаши се прѣмѣнює ѣх шгницѫ гнилѫ, или ѣх шгницѫ ѣтникѫ: — И многаши догнет(ѫ) толикон мала, како не ѕхвати лахо иднѡм(ѫ), и пакы мине: + И видѣлш се Галіенѫ да шгница шт(ѫ) крѣви нѣсть ѣх тѣи чин(ѫ) ѣх коем(ѫ) сѫ дрѣге шгныце, того род(и) зане егда нс(т҃ѣ) гнилост҃ѣ ѣх крѣви по в'сѣм(ѫ) сѫ тѣлѫ гнили димшѣ. и шт(ѫ) не вѣлѣгѫ не трѣбѣ нам(ѫ) лѣкаго г(лаго)ланіе зане ѣх вѣлѣзѣх(ѫ) хощеши наки в'се, по конѫ(ѫ) вѣлѣзѣх
[117б] доге врач(ѫ) ѣх разѣм(ѫ):| — И ѕѣрѡк(ѫ) шѣи шгници исплѣнѣніе стомаха и трѣпкост҃ѣ. и такождѣ прилѣчает(ѫ) се шт(ѫ) велика работанія, шнѣм(ѫ) кои нѣсѫ вили вичнїи работѣ. или се прилѣчи шнѣмѣ ко се потрѣбѣшѣалш шчистити исплѣнѣнія рад(и), и нѣсѫт(ѫ) се шчистили. или шнѣмѣ кои се сѫ прихватили за велікѫ работѫ ѣх лѣкаго врѣме. И такождѣ се чин(и) сіа шгныца вждѣнѣ крѣви рад(и), ѩж(е) сѣтварает(ѫ) се шт(ѫ) множѣства сирѡва шѣоцїа. И да знаш(ѫ) врѣ множѣство сирова шѣоцїа, или нѣ вещи сирѡвѣ сѣтворет(ѫ) множѣствш великыиѫ(ѫ) димов(ѫ) и сирѡвѣхѣ ѣх тѣлѫ. и шт(ѫ) онѣх҃ѣ димшѣ(ѫ) гниѣт҃ѣ крѣвѣ. и шѣїи исти димшѣ нанеще се творет҃ѣ шт(ѫ) дѣгыиѣ краставицѣ и шт(ѫ) кратк҃ыѣ(ѫ). и шт(ѫ) сирѡвѣхѣ(ѫ) крѫшкѣ, и шт(ѫ) дрѣгыиѣ(ѫ) вещи кое сѫ ним(ѫ) под(о)вѣ: — И сіа шгныца ѣхсакыи д(ѫ)ни ѕхвата, и не пѫща никѫд(ѫ) догде не доге рѡк(ѫ) шпокѣнїю, или смрт҃ѣ: — И ѣхсѣи шгныцїи .г. рѡд(о)вѣ сѣт҃ѣ. една г(лаго)лет се впагмаши. и сіа нс(т҃ѣ) болша неж(е)ли ни една шт(ѫ) нїиѣ(ѫ). зане почнет҃ѣ сѣ великшм(ѫ) врѣлостїю, и пакы мине, понеж(е) шѣан болѣсть неж(е) нс(т҃ѣ) ѣх не скорш се растопи. И дрѣга г(лаго)лет се омотенѕшѣ, и кажет(ѫ) се за .в. д(ѫ)нїи, или за .з. д(ѫ)нїи. и шѣан нѣс(т҃ѣ) також(е) шѣан кою ти смш рѣкли. зане шѣан, аще и крѣпко ѕхвата али малш дрѣжи + И шѣан малш ѕхвата и не дрѣжи више рѡка. и мнѣша нс(т҃ѣ) неж(е)ли шѣан выше писанна: — Нѣ да ти правѡ кажемш, аще и малш ѕхвата досадна нс(т҃ѣ). Понеж(е) дрѣге шгнице нсѕ коним(ѫ) чекашѣ рѡк(ѫ) опокѣнїю .г. д(ѫ)нѣ. или .в. или .з. наивнще. И в'сѣи шгныци трѣбѣ да чекашѣ до .з. д(ѫ)нїи. или до вещ҃ѣ. тога рад(и) и досадна. врѣ кѫд(ѫ) се чл(о)в(ѣ)кѣ третїи д(ѫ)нѣ шпоти велико се вещ҃ѣ скорш опоти толикон мѕ в по лѣгше скоро болести. и егда га ѕхвата потѣ ѣх .в. д(ѫ)нѣ, вще
[118а] мѕ вѣде потеж(е) зане длѣжїи рѡкѣ. и аще га ѕхвата| до .з. магод не. вще длѣжи вѣдет(ѫ) и вснипѣи. зане велико вещ҃ѣ стон затворена ѣх тѣлѫ, толикон вещ҃ѣ врѣмена доходи. и толикон и вещ҃ѣ мѣка шномѕи кои трѣпи: — И такождѣ се прѣмѣнюет҃ѣ сіа шгныца ѣх кашѫщѣ и шт(ѫ) нее се может҃ѣ сѣтворити шгныца неже г(лаго)лет се лѣтаргіа: — И

сїа wгныца догнетъ с великым(ж) стѣдwм(ж). И многаци се прѣмѣнюетъ ѣх козїаче, или ѣх богинѥ. и многаци се прѣмѣкни ѣх глѣбинѣ сднw(ж), и ѣх wтеч(е)нїе трѣбѣха. и хощеши здарити врѣх(ж) нѣга, и зѣхнѣти хощє wкож(е) тѵ̈мпан(ж). и wт(ж) wноган wтеч(е)нїа трѣбѣшнаго догнетъ теч(е)нїе тнѣко и редко, нѣ длѣго трѣпи. и wт(ж) тогаи мѣ доидѣт(ж) вѣмѣзи кѣд(ж) зелѣни и кѣд(ж) мѣшани с мрѣтвwм(ж) крѣвїю чрѣнwм(ж). и wгда таковѣи вѣмѣгнє вид(н)шх немои га сѣдити за мрѣтва, ни се наѣздаи много неговѣ здравїю: +

ВИДѢНІЄ СѢТ(Ъ) СѢГНИЦЄ КРЪЄѢНѢ:

[119a]

Сѣмна ѕ виданїю wгнице wт(ж) крѣви нс(тѣ) wчищенїе толикон догде мѣ догнет(ж) шинкопа. и аще мѣ бѣдетъ тѣн'ка крѣвѣ wдебелї ю ѣстїемх и питїемх. и аще бѣдетъ рѣзкыа и плѣна нда. wхладї ю и wчистї ю. и аще бѣдетъ дебела wт(ж) нї ю и wчистї ю биліами. И аще бѣдет(ж) wнаи немощнїи ѣлѣх wнѣки вещи вже сѣтварюютъ дебелѣ крѣвѣ и снрwвѣ, ни вдна вещь нѣс(тѣ) болы како пѣщенїе крѣви wт(ж) рѣзкіе сѣ wнѣки странѣ с кое се вѣкма чѣе теж'кѣ. и немои чекати ни wпонѣнїе ни пробавленїе тѣчїю пѣсти крѣв(ж) на wнаи час(ж). аще вид(н)шх да и ѣка wгница. и толикон мѣ пѣсти догде вид(н)шх да мѣ догнє шинкопа, врѣ шинкопа прохлади нс(тѣ)ство. и аще бѣдетъ ѣко или бѣдет(ж) ималw великѣ крѣвкинѣ: —И да знаш(ж) кѣд(ж) мѣ пѣстишх крѣвѣ и потwм(ж) мѣ дашх пити сѣдѣнѣ вwдѣ, такон га можеш(ж) прохладнти, како да би мѣ далх биліе кое хлади: — И добро нс(тѣ) да се домѣшлыашх каквѣ нс(тѣ) wнаи чл(о)в(ѣ)кѣ. ѣкѣ. ѣкѣ лїе, слаб(ж) лї е. стар(ж) лї е, млад(ж) лї е флѣгматик(ж) лї е. крѣвѣн(ж) лї е. и сѣпротив(ж) ѣкож(е) вид(н)шх такон виданѣ. врѣ вещє потрѣбѣе да ѣзмѣшх крѣви wт(ж) крѣвѣна, неж(е)ли wт(ж) флѣматїка, и вещє wт(ж) млад(а), неж(е)ли wт(ж) стара, ѣкожде wт(ж) ѣка и wт(ж) слаба: — И wгда видншх да и ѣкѣ пѣсти мѣ крѣвѣ. и минѣвши два д(ж)нїи, или .г. дан мѣ почищенїе, сѣпротивѣ. како вид(н)шх негоw исплѣненїе. и аще вид(н)шх да е крѣви много и бѣдет(ж) слаб(ж), пѣсти мѣ крѣвѣ и немои га wчистити. и аще вид(н)шх да в слабѣ wчисти га полагахнw, и немои мѣ пѣспини крѣвѣ: — И трѣбѣе вѣсакыи час(ж) [119b]
да га помагаш(ж) да се wпоти. Єда дас(тѣ) в(ог)ж да исцѣлѣтъ сѣ wнѣм(ж) wпокиенїѣмх, и вѣде мѣ wнон wпокиенїе како да би мѣ wтхнил(ж) ѣстїе и питїе и пѣстилѣ крѣвѣ и wчистилѣ. И аще таковѣі чл(о)в(ѣ)ци вѣд(ѕ)тъ жедни, добро нс(тѣ) да им(ж) сварнш(ж) малw тамаѳ'хїн'ди вѣ вwдѣ, поставивши кѣ немѣ малw ширакоцх. и да мѣ дашх пити егда вид(н)шх да почнетъ пробавлыти. Ѣхзми миѳалаништх и кашїа фицѕла, и фѕмѣрѕ тѣкмw, и сварн вѣ вwдѣ и даваи мѣ пити wгда вид(н)шх да е пробавлыалх.врѣ мѣ хощет(ж) wчистити чрѣва, и ѕбистрити крѣвѣ: — И аще вид(н)шх да инако не можє быти, нѣ потрѣбѣе да мѣ пѣстиш(ж) крѣвѣх, пѣсти мѣ крѣвѣ изх рѣзкє како тї е сѣкише писанw. и аще нѣс(тѣ) нс(тѣ)ствw ѣко да мѣ пѣстиш(ж) крѣв(ж) из рѣзкє, а ти мѣ пѣсти крѣв(ж) на челнwм(ж) рогw. и аще вид(н)шх да ненкіе ити крѣвѣ, постави мѣ вентоже на wнон исто мѣстw. зани сїе добро нс(тѣ) вѣ каѫжwн(ж) мѣсто почищенїа, и мѣсто пѣщенїа крѣви. И такожде трѣбѣе да мѣ даешх wнѣки вещи ѣсти вже wтворе и хладе. и аще се прилѣчи wт(ж) пѣщенїа крѣви шинкопа, постави мѣ вѣ wнаи ѣстїа

что мѕ даѣшѧ сѡкѫ ѡт(ѫ) ꙗгѹдиⷦ: И аще се привѧчи трѫгнѹтїе кр҃ѫки
из носа само ѡт(ѫ) себѣ, и ѡт(ѫ) тогаи мѕ догѫ шиникопа, трѣбѣ
да мѕ чиниш҃ѫ биⷧїе, и да мѕ даш(ѫ) шнѣи вещи кое ѡдекелѣ кр҃ѫкѫ
и сътворет(ѫ) ю рѣстѣ. и ѡт(ѫ) доврех(ѫ) вещи ѡкон ми се види довр҃.
ѫкѧми гюниⷦ .р. зрѫна. и водѣ .в. литр҃ѫ. и кари ѫ҃ водѣ догде
[120a] ѕвр҃ѣ два дѣла. и потѡм(ѫ) процѣди. и постави ѫ҃ шнои водѣ ||
толикожде захара. и аще вещи поставиш(ѫ) болше нс(тѫ) и чини да
поври нѣколико. и потом(ѫ) мѕ дан пити к'сако ютро по нѣколико : —
И аще вид(н)ш҃ѫ да е плнѫ(ѫ) ѫкнѣтра, и иматѫ многѡ димѡвѫ, чѣваи се
немои мѕ дати рѡб(ѫ) ѡт(ѫ) гюниⷦ. ни вещѕ варенѕ ѫ҃ ѡцтѣ. И аще
вид(н)ш҃ѫ да има великѕ кр҃ѣкинѕ, и хощеши га прохладити, дан мѕ пити
водѕ прохлагинѕ, ѫ҃ кожи бѣдетѫ варена вещи. или водѕ ѫ҃ кожи бѣд(ѣ)тѫ
варене локїѫки прохладнѣ'шїю. И аще не бѣдет(ѫ) ни ѥдно ѡт(ѫ) нїнѫ(ѫ),
а тѫ мѕ дан стѣденѕ водѕ. ерѣ може бѫти да га хощѣшѫ онаи кѫда ис-
цѣлити. И привѧчает(ѫ) се да се прѣмѣкни сїа врѫшца ѫ҃ врѫхцѣ ѕ фле-
матикѕ. и тѫ ѥгда такои вид(н)ш҃ѫ дан мѕ троснищїи ѡт(ѫ) рѣжице : +
И сїе виданїе чинили сѣ прѫвїи, и вѡїи сѫдашнїи почели сѣ нимїи ви-
дати. ѫ҃ сїи сѫдашнїи га даютѫ сѫ ячменнѡм(ѫ) вод(о)мѫ и да знаш҃ѫ
вр҃ѣ вел'ми имѫ добр҃ѣ пристон, и аще ослабѫ нс(тѫ)ство : — И ѕ нан-
боли час(ѫ) нс(тѫ) да ти сїе биⷧїе, ѥгда мѕ догнетѫ нанвещ҃а врѣкина, и
нанвеще врѣнїе кр҃ѫвїи, и нанвеща ѕсилостѫ. и нанвеща врѫлостѫ ср(ѫ)-
д(ѫ)чнѫим(ѫ) жилам(ѫ): И инаи час(ѫ) не трѣбѣ пѣстити кр҃ѫв(ѫ), ни ѡчи-
стити. зане хощетѫ изгорѣти остатѫкѫ и гнити. ѫ҃ ѥгда минетѫ инаи
час(ѫ) врѣки и ѕсилостнїи, и бѣдеши далѫ что ти смѡ сѫвѫше писали,
чѣкаи нѣкѫи час(ѫ) и дрѣгы. и аще вид(н)ш҃ѫ да мѕ минѫка врѣкина, мѡ-
жеш(ѫ) га ѡчистити, или пѣстити кр҃ѫкѫ : — И ѡчисти га сѫ шнѣмїи
вещ'мїи кое ѡтворѣ и ѡпразднѣ ѥдѫ сѫпропиⷦ ѥгова нс(тѫ)ства. и сѫ
[120b] шнѣмїи вещмїи кое чинетѫ пробавлѧти кр҃ѫв(ѫ). || сирѡѕ, зане она нс(тѫ)
ѕзрѡѕк(ѫ) гнилости. И сїи сѫт(ѫ) троснищїи добрїи такожде: ѫ҃ѫкѧми
шподїѡ .г. аѣаже. и сѣмена ѡт(ѫ) тѫкиⷨ .ѕ. аѣаж(а): и сѣме ѡт(ѫ) длѫ-
гѫинѫ(ѫ) краставицѫ҃ .д. аѣаж(а). и сѣме ѡт(ѫ) тыквѣ .з. аѣаж(а). и
гѣми арабиш҃ѫ. и драганто, и милѡ ѡт(ѫ) всакого .г. аѣаже. и сѡка ѡт(ѫ)
легѹмцїе .з. аѣаж(а). и чин(и) ѡт(ѫ) нїнѫ(ѫ) троснищїи, и давани мѕ
к'сако ютрѡ по иднѡм(ѫ) комат҃кю сѫ ячменнѡм(ѫ) водѡм(ѫ). И аще
вид(н)ши да е вел'ми славѫ. и да мѕ е ютра слава, и да не може пробав-
лати. ѫ҃ѫкѧми рѣжице .г. аѣаж(а). и сѣме ѡт(ѫ) длѫгѫинѫ(ѫ) краста-
вицѫ҃ и ѡт(ѫ) кратк҃ынѫ҃. и сѡка ѡт(ѫ) вер'вернѫ҃ .в. аѣажа. и сѣме
ѡт(ѫ) дине и ѡт(ѫ) тыквѣ. и шподїѡ, ѡт(ѫ) в'сакого по .а. аѣаж(ѫ). и
гѣми, и драган'ти, и аминаѡ, ѡт(ѫ) в'сакого по, пол(ѫ) аѣажа. и ѓен [. . .]
и кроси. и камфѡрѫ, ѡт(ѫ) в'сакого четѫтїи дѣлѫ҃ аѣаж(а). и чин(и)
тросиш'цїи, и давани мѕ како ти сѫю сѫвѫше писали. И инѓоѡ ѕастїе,
гюниⷦро ѭ҃ с вод(о)мѫ. или ѣкѫа варена сѫ ѡцтѡмѫ. или шпицїи
кисѣми. или сѣмаѫ҃ : — И аще вид(н)ши да га си много затвориѫ҃. и
боиши се ѡт(ѫ) многа затворенїа, дан мѕ ширакоицѫ҃ варенѫ҃. или тѣр-
гоне варенѣ. или тыквѣ варенѣ. или ер'ва ацѣтожа : — И аще мѕ нс(тѫ)
драгѡ нѣкое ѡвощїе, дан мѕ кр҃ѣшки добр҃ѣ здрѣме. или шницїи. И аще
мѕ нс(тѫ) драго зелїе ѕасти, дан мѕ тыкве варенѣ. или мѕ дан нѣколико
ѡт(ѫ) длѫгѫинѫ҃ краставицѫ҃. или ѡт(ѫ) кратк҃ыѫ҃(ѫ). и їндивїа варена
добра имѫ҃ и. или ацѣтожа варена. или кѕлан'дра варена : + И аще мѕ
се привѧчи болѣстѫ ѕ главѣ, или врѫлостѫ ѫ҃ ср(ѫ)д(ѫ)чнѫ҃ѫ҃ жилаѫ҃.

или множьствω вдкнїа или глъбина сноκнла. или залишιω теч(ε)нїε κρъκи из носа, кое шслаби ис(тх)ствω. кою ти любо шт(х) вкіше писанихінх(х) болести, видаи вкіше писанихінми вещмїи : +

СЭТ(Ъ) ОГНѢЩЄ ФЛЄМЯТИКІЄ :

Да знаш(х) ερκ шгнхіца гнила шт(х) флεωмκ, многажди обρктает(х) се коы не пзіра. и вκлκгε нε вκси. и часωвκ нε, егда ѯхвата, и пзіра. Нх сїа шгнхіца шт(х) нїнх(х) ρωд(о)вхх вдна ис(тх). и г(лаго)лаи ти смо|| да ε к'се вдино. нх сим(х) разликѯε. понеж(ε) сїа может(х) трхпκти [121a]
до .д. д(х)нїи. нх коы много трхпи, может(х) трхпκти междѯ .л. д(х)нїи, и четиридесети : + И да знашх. или. трхпи .дг. д(х)нии или .л. или .м. д(х)ни. кх кожи шт(х) нїнх(х) се вεще шпоти. скорκε се можетх шслободити шт(х) нεв. зане сказѯетх штхнкнїε и шмхн'каніε залїимх димокшм(х). и дрѯгхим(х) болестκмх кое сѯ вх тκлѯ. и такожде сказѯетх шмег'шенїε, коже и штворенїε порошκмх : + И междѯ к'сфмїи ρωдови шт(х) сїε шгнхіцκ, дажї ε ρωкх вгда ис(тх) по сρкд(х) болести. и симх разликѯε шт(х) третиницκ коы к свасма. И флεωма гнила цхклена ис(тх), или шцтκна или сладка. или слана. и да знашх ερк шт(х) флεωмκ сланк каѯжωн(х) сктваρает(х) се : + И многаци прилѯчает(х) се шгнхіца флематика вх онκх(х) кои имаютх великѯ мокротѯ. или великх покои. и вх старих(х) чл(о)в(ф)цκх(х). и вх дцахх. и вх тκх(х) кои ладѯтх много вкіше мκрк, тере им(х) шт(х) оноган ыденїа доге како задѯшенїа на шнаи час(х). и вх тκхх, кои работаю вкіше мκри. и вх тκхх кои се канаю ѯ невρκме, или по великѯ настїю. и вх тκхх кои немогѯ провавлати, и изригѯю сѣтра како шцтωм(х). и вх шнκх(х) кои сѯ исплахненї ждавна : — И кои любо шт(х) швκх(х) что ти сам(х) рекла, не може се сктворити шгнхіца, догде не гинкѯтх днмшεк вх нїнхх : — И вгда се сама шт(х) себκ штрхгнет(х) безх киїа, вκлκгх ис(тх) здравїю. зане шсвокаждает се шт(х) флεωмκ и шт(х) гнилости, и да знашх ερк кх к'сакон шгнхіцїи кх кожи кѣдет(х) зима, затисконанїε жилам(х) кѣдет(х) и мхн'каніε : +

БѢЛ(Ъ)ЗЇИ СЭТ(Ъ) СЭГНѢЩЄ ФЛЄМЯТИКІЄ:

Сэгница шт(х) флεωмκ цхклεнκ, или шцтκнκ, много се ѯмножи кх нεи зима или схкрѣшенїε. и хмѣренїε. кх цхкленои врхле ис(тх) нежели шцтκнноп. и зима не догε толикои врхзш на|| ядно. тхк- [121б]
мш малахнш почнхши шт(х) кон'чїа, и такои се помалш помалш ѯмножи шнаи зима догде кѣдет(х) стѣден(х) како лед(х). и такшεїи не схрокваю се тхкмш с великшм(х) ѯслостїю и доцкна+ И вгда се почнѣтх згκти шпет(х) нмх догнет(х) зима помалѯ междѯ шнкм(х) сх грканїεмх. и може быти да мѯ догε сх шнншм(х) знмшм(х) протезанїε. нх шнои протезанїε нε каже многш флεωмκ. и вεще флεωмκ каже вгда се нε протеже: — И да знаш(х) велико доцкнκε зима похата, толикои ис(тх) врхла, и толикои вεще трхпи:+ И сїа нκс(тх) сктворена шт(х) такшεкх(х) димшк(х) кои сктворε водеже. ни сктваратх хмѣренїε якож(ε) сктварает(х) иные шгнхіце:+ Гнилостх сктворена вх флεωмκ.

и бѣдет(х) се сътворила шт(х) сїе флегмѣ шгница, сїа г(лаго)лет се шгъница гнила. и почнетъ с великшм(х) тротшмх, врѣ и тежка шт(х) себѣ. и шнаи коню нма глъбокым(х) съншм(х) спи: — И многаши се примѣча въ почетъкх сїе шгныце сътрѣсенїе и велика зима, али нѣ с великым(х) хмѣренїемх, и аще не бѣдетъ сътресенїе, и бѣдет(х) зима, веднако не бѣде хмѣренїе: — И многаши почнет(х) стресати, и бѣде мѣ се мнѣлш да мѣ хощетъ быти зима, и не бѣде. и врда ты кид(н)шх такои, да знаш(х) врѣ великѣ слабостъ нматъ въ стомакѣ, и изгѣбленїе врѣди: И шнои изгѣбленїе врѣди, не тъкмо изгѣбленїе врѣди нъ и изгѣбленїе стомашнои шкости и пробавленїе шт(х) коего догю врѣди: + И шнаи шгныца ижже сътварает(х) се шт(х) флегмѣ сланѣ, похи вѣлегъ шт(х) нев нс(тъ) хмѣренїе велико и зима. И шнаи ижже сътварает(х) се шт(х) слад'кие флегмѣ, малаши се привѣча въ нѣи ѕ почетъкх хмѣренїе. истына парашижмш бѣдет(х), али зима ѕ почетъкх бѣдет(х), и не бѣдетъ протезанїе: — И шт(х) сїнх(х) шгницъх флематикх. нанвеще шт(х) нїнх(х) почнѣт(х) испрхва съ трескнїемх. и врда почнет(х) врѣкина въ нихх(х), испрхва велика почнетъ, нъ
[122a] скорш почнетъ ѕбивати: — И шнои что смо г(лаго)лали за шнѣи шгныцѣ, под(о)бно нс(тъ) да бѣдетъ. понеж(е) шгница гнила почнет(х) съ великшм(х) ѕсилостїю, нъ скорш мънка. и такои шна чини. И шнаи иста шгныца, аще бѣдет(х) шт(х) сланѣ флегмѣ, влико веще стои веще бѣдетъ слана. И аще бѣдет(х) шт(х) сладкѣ, влико веще стои веще бѣдет(х) сладка: — И аще бѣдетъ шт(х) ощтѣнѣ, влико веще стои веще бѣдетъ шщтѣна. И да знаш(х) врѣ въсакаа шгныца шт(х) флегмѣ, вѣсегда врда почнет(х) ѕхватати, ѕхватаетъ съ тресенїемх. и аще не ѕхвататъ въсегда, ѕхвата нанвелике крат(х). и догде не мине нѣколико рокшвх, неки мѣ доки велика зима ни велико хмѣренїе: — Нъ и аще догѣ съ нѣкыми шт(х) онѣх(х) вѣлегъ выше пѣсанныи или съ въсѣмїи. испрхва трѣвѣе да мѣ догѣ сътресенїе. догде минѣ нѣколико рокшв(х). И врда почнет(х) похвїи рокъ(х), или нѣколико рокшв(х) въсегда почнетъ с великшм(х) врѣкиншм(х). нъ потом(х) почнетъ ѕбывати. и влико веще рокшвх мине, маше врѣкина бѣде. Галїенш г(лаго)летъ, и аще ти смо рекли да г(лаго)лет(х) се сїа шгныца шт(х) флегмѣ, нъ не види ми се да е шт(х) самѣ флегмѣ. нъ ми се види да е мѣшана съ гнилостїю, за два разлога. Похво врѣ шгныца гнила свои почетъкх врхлш сътварает(х) и влико веще стои, маню врѣкинѣ нматъ. Дрѣгш врѣ гнилостъ веще прилипле къ флегмѣ сладкон, или къ сланои, неж(е)ли къ дрѣгынм(х): и врда се прилипле къ слад'кои, веще ю сладкѣ творит(х), и врда се прилипле къ сланои, веще ю сланѣ творитъ: И врда е минѣлш нѣколико рокшвх, поставн рѣкѣ на жили, или на пахт(х). и видѣти хощеши да е слаба жила и пахна димшвх. и влико веще дрхжит(х) рѣкѣ на жилѣ, или на пахт(х) толикон ти се веща врѣкина види и шстрина. и шт(х) почетка сїе болѣсти до конца, не можеш рещи да стое на едно мѣрѣ: + И врда се мѣша съ
[122б] шкшм(х) флегмомх нѣколико шт(х) онѣи флегмѣ кои е како клеи пипати хощеш чл(о)в(ѣ)ка по въсѣмх тѣлѣ, и аще пипаш(х) на .к. мѣста, не можеш(х) мѣ наки врѣкинѣ на единшм(х) мѣстѣ, како на дрѣгшм(х); занѣ врда вои шнаи флегма клевна, не тъкмо бѣдетъ шнаа сама клеена, тъкмо чин(и) да бѣдет(х) и шна клеена с конюм(х) се мѣша. И бѣдет(х) разлика въ шнои болѣсти зъсакын час(х). И многаши се сътворет(х) шт(х) нѣ чиршвѣ по тѣлѣ на нѣколико мѣста. и аще се не сътворетъ

изѣхнѫ тѣла, сътворити се хощетъ кънѵтра гнилостъ ѩ доброѣ(ѫ) димѡкѣ(ѫ), и ѡт(ѫ) тогаѩ сътваряет(ѫ) се ѳмѕ врѣкина велика, и тъмностъ на ѡбразѣ, и жежда велика, и желанїе стоѩти ѩ хладѣ. и желанїе да мѕ ѣдара ѥктрѫ на ѡбразѫ. и желанїе пити стѣдено водѣ. и на часѣ затискованїе д(ѕ)хѣ, и на часѣ велико пѣщенїе. и прилѣчает(ѫ) се ѫсен истоѩ ѡгньци да га дрѫжи жежда .а. час(ѫ) или .в. и бѣдет(ѫ) мнѣл(ѫ). да мѕ е дош'лѫ рѡк(ѫ) ѯвакиенїю ѡгнищѣ, и не бѣдет(ѫ) дошлѫ: И аще мѕ такоѩ догнѣ нѣколико рокѡвѫ, мани страѫ(ѫ), нс(тѫ) ѡт(ѫ) нѣе. и догдѣ се сїа ѡгньца ѣмножи, и не бѣдет(ѫ) ѳще дошла ѩ ѡмиѫканїе, видѣти хощетъ шнѫ самѫ, како се бѣдетъ сѵе вѣше ѣмножила и аще ѕ ѡнѡм(ѫ) ѣмноженїю бѣдет(ѫ) жежда, и бѣдетъ мнѣл(ѫ) мѕ хощетъ доки рѡк(ѫ), и кара га како ти сѵо писали, мани страѫ(ѫ) нс(тѫ): — И да знаш ѥрѣ ѡгнища ѥже сътваряет(ѫ) се ѡт(ѫ) флѣѡмѣ, много исплхни тѣлѡ дѣѣлѣ димѡкїи и затѣори прохѡдѣ и дѕшнике велике мокрине рад(и) и мала ѡпокиенїа, и малѣѫ парѫ топлѣѫ. И того рад(ѫ) тебѣ малѡ опокенїе, понеж(е) флѣѡма клѣена приклен тѣлѕ ѩкнѵтра, и неда поки поки надворѫ. И аще да поки поти на дворѫ, не добрѫ бѣлѣгѫ, занѣ шнаи потъ каже славостъ. И да знаш(ѫ) ѥрѣ шнїи кои се такоѩ ѡпотѣ, мало имѫ догнѣ поти. и шнои, что догнѣ не бѣде ни на ѥдиѕ колинѕ, тъкмѡ на велико размѕщенїе тѣла. ѥрѣ се крѣне много поти. и малое изыде надворѫ, клѣвнѣ флѣѡмѣ ид(и). И да знаш ѥрѣ ѩ ѡгньцаѫ(ѫ) флѣѡматичнаѫ, ижна бѣдет(ѫ) жежда неж(е)ли ѩ дрѕгынѫ(ѫ) ѡгньцаѫ(ѫ). нѣвелике [123a]
гнилости ради и сладости, ни сланости, нѫ велике мокротѣ ради. и размѕщенїа, и малѡ опакенїа. И многаши имѫ ѡтекѕ ребра. и многаци се прилѣча да им(ѫ) се ѡтани кожа на ребрѣѫ(ѫ), и да им се протеже: И шнїи кои имаю сїю ѡгнищѕ, нїиѫ ѡбразѫ бѣдет(ѫ) зеленѫ на жлѫтѫ, и на бѣлѫ. нѫ наивещем(ѫ) ѡт(ѫ) нїиѫ(ѫ) бѣдетъ ѡбразѫ како млѡко, нѫ не трѫпи ѫзда, тѫчїю догде се ѣмножи ѡгньца. и егда почнетъ ѡгньце ѕбивати, почнетъ лице бол'шати. И немои ѥкѡвати да ѡкомѕи кои имат(ѫ) сїю ѡгньцѕ да мѕ кѵе доки чрѣвеностъ на ѡбразѫ, егда почнетъ ѕбывати, ѥкож(е) ѡномѕи догнѣ кои иматъ огньцѕ ѡт(ѫ) ида, егда почнетъ ѕбывати. И шнѣм(ѫ) кои имаютъ(ѫ) сїы ѡгньцѕ, жила им(ѫ) нс(тѫ) мала и слаба и глѣбока сѫ крѫсманїемѫ бїенїа. и колико ѵеще пипаш(ѫ) толикоѩ ти се чѣла види. и честога нѳ чѣла е неж(е)ли шноган кои има четрѫхтинцѕ, или третинцѕ. И того рад(и) бнѣ често, ѥрѣ ѵ ѕзѫка и не имаю се камо димѡкѣ простѣти. И многаци сътварает се врѫла, али се не сътвѡри врѫла неж(е)ли ѡгньца четрѫхтинца. може се сътвѡрити толикоѩ ѥка, или мнѣа, нѫ врѫла не може. нѫ мнѡзїи крачѣк постакласѕ да е врѫла, того рад(и) ѥрѣ се често прѣмѣнює. Нѫ галїено г(лаго)лиетъ ѥрѣ нѣ врѫла, едва нс(тѫ) толикаи ѥрѣ коиа се често прѣпрѣмѣнює, нѣкогда се прѣмѣнює на хѕгѣ, и нѣкогда на боле. и коиа врѫла на ѥдно притице, сѫпротивѣ(ѫ) ѫсякого прѣмѣненїа ѡгньце, бѣдетъ прѣмѣненїе жилѫ. нѫ аще се прѣмѣнює жила ѕ врѫлоѩ ѡгниц(и), коиа се не прѣмѣнює никогда. аще се прѣмѣнює нѣколикѡ на колинѕ боле е, неж(е)ли коиа се често прѣмѣнює. И аще се прѣмѣнює на хѕгѣ ѵел'ми ѵ хѕждша неж(е)ли шнаи коиа се често прѣмѣнює. И шнїи кои имаютъ(ѫ) сїю ѡгньцѕ ѡт(ѫ) флѣѡмѣ, нїиѫ кода бѣдетъ бѣла и тѫнка. ѫ почѣткѫ. ,,болести. рад(и) исплхненїа димѡк(ѫ) и ѕѣда. И стоѩвши малѡ прѣмѣнює се на чрѣвеностъ, гнинести рад(и) коиа е змѣшана сѫ флѣѡмѡмѫ. и стоѩвши мало размѕтит се, мѫшанїа болѣсти рад(и):

И аще ю кеще вставиш, хощет се раз'двонти. и что е дебело пастиче долѣ, и что е тънко поки не горѣ, и вноп бѣлw бѣде, и вноп белw чрѣвено на жарто. И вноп бѣлw каже флегмѫ, и вноп дебелw каже гнилостъ. и вноп чрѣвенw каже врѣнїе гнилости съ флегмѡмw(х). и внїи истїи кои имаютъ сїю вгныцѫ, многаци пѫтаютъ(х) водѫ бѣлѫ. и многаци мѫтнѫ, и многаци чрѣвенѫ:+ Кѣдъ пѫтаю вwдѫ бѣлѫ, каже да господѫе флегма, разволивши се wт(х) гнилости. и вгда пѫтаю мѫтнѫ вwдѫ, каже да г(о)сп(о)дѫе гнилостъ, раздволивши се wт(х) флегмѣ, и вгда пѫтаю водѫ чрѣвенѫ и мѫтнѫ каже врѣнїе гнилости съ флегмѡмъ. И внаи иста вwда чрѣвена, такожде се може чинити без(х) врѣнїа гнилости wкѣм законwм(х):— Вгда би чл(о)в(ѣ)къ ималъ нѣколико крѣпости въ стомахѫ. тере бы ялъ нѣчто выше мѣри, тере се бы привѣчилw съкрѫшенно пробавленїе, отворилъ би се пороши и проходи, и wпотил се бы внаи чл(о)в(ѣ) къ, и съгрѣлъ се бы къвѫтра, и тѣм(х) законwм(х) бы вода чрѣвена и мѫтна. Въ таковѡн пробавленїе рѣдко привѣчает се:— И внїи кон имаю сїю вгныцѫ флегматикѫ, нїихъ гнои ис(тъ) мекък(х) и тънъх, и яса флегма. И wт(х) онѣх(х) бѣлѣгъ кон кеще кажѫ вгныцѫ флегматикѫ ис(тъ) съгресенїе, и нїих(х) вмноженїе болести. и. часwвъ. и помиканїе и попвренїа. з. часwв(х), нихъ пѫтенїе не често, зане дрѣгы д(х)нъ къгда сѫтъ размѫтени, того рад(и) ись плънїи дебелїихъ диwв(х):— И такожде съ бѣлѣгїи въ нѣи съпротивъ под(о)бїа чл(о)в(ѣ)чега, и wбичаа. и съпротивъ врѣменъ прѣз(х) годище. и съпротивъ земле и въздѣха где бѫд(е)т(х) прѣбивалъ. и съпротивъ ѣстїа и питїа и wт(х) сѫи ис(тъ) бѣлѣгъ, wбѫхнѫтїе wбраза, и мекота въ пипа [. . .]

3. ФАРМАКОЛОШКИ СПИСИ

а) СПИС О ПРОСТИМ ЛЕКОВИМА

СКАЗАЊЄ ІЄС(ТЪ)СТКХ СЭТ(Ъ) Є'СЯКОГО БИЛІЯ, ИЛИ ІЄ ЄРХКІЄ ИЛИ ІЄ СТХДЄНО ИЛИ СХХО, ИЛИ МОКРЭ. И КѢСЯКО БИЛІЄ ЗЯ ЧТО Є ДОБРО. ГКЯЗЪ СЭТ(Ъ) ЯЗЪ: [14a]

(Я)лоє. (Я)лоє лигно. (Я)ѕрѕм(х). (Я)ша фетїда. (Я)ргентѕм(х) кинѕмх. (Я)гиѕших напрѕших. (Я)лѕмен(х). (Я)лїо. Яиѕлѕм(х). (Я)нтїмонїѕмх. (Я)касїа. (Я)гарїкѡ. (Я)нетѕмх. (Я)фодиан. (Я)лїѕм(х). (Я)корѕш(х). (Я)рмонїако. (Я)нѣжх. (Я)пшнитїѕмх. (Я)накарди. (Я)мигдалѣ. (Я)ріпологїа. (Я)брх. (Я)ртѣмѣжїа. (Я)цѣтѕмх. (Я)ѕрїпимѣнто. (Я)шпалтѕмх: +

||Ялоє корк(х) нс(тх) и сѣхх ѕ дрѕги степен(х). Сѡк(х) нс(тх) wт(х) [15б]
ѥдне трав'ѣ коиа се зовѣ алоенх. И шван се трава находи ѕ индїѥ, и такогнр(х) се находи ѕ персїѥ. И такогнр(х) се находи ѕ латїнѣхх, ѕ ѥдне земл'ѥ коиа се зове пѕиа. Ялоє има .г. родовѣ. Прхки се зовѣ шѕкорѕмх. Дрѕги се зовѣ впатикѕмх. .г. ти се зовѣ кабалинѕмх. И такои се чины. Взим'ли се онаи трава тр(х) се стѣче. И изхвата сѡк(х) wт(х) ніе. И постаклю се кѡи огниа да кри малхно. И потом(х) се изними сх огниа и посталы се на сл(х)нцѣ ѕ блюдах(х). И сѣши се докле бѣде сѣхо и тврхдѡ. И потомх изхвади изх блюдѣ цѣлѡ тр(х) раздѣл на .г. дѣлокѣ. И пак(х) изхвади, и шнан долны комать зовѣ се кабалинѕм(х), и нѣ толикон добрх. И горни се зовѣ шѕкорѕм(х). такогнр(х) се зове шикотринѕмх и добро є. И нѣс(тх) толикон добро колико срѣдніе. И такои можеш познати кое ѥ боли. кдх се разбне такон се види прах(х) ѥгѡк(х) како шафранх. И кгд(х) нѣ растрен(х) такон се види како комат(х) ѥтрѣ. И может(х) чинити || wт(х) дрѕгагѡ биліа, да ти се види како [15а]
алоє, да те прѣварѣ. такои га чинѣ. ѕзмѕ wцхтх и постаке га ѕ грхн'цх, и чинѣ да кри. и потом(х) поставе к нємѕ мало прах(х) wт (х) шафранх, и wт(х) орашхцх, и поставѣ алоє кабалино. и толико поставѣ wт(х) оногѡ праха докле видѣ да бѣде гѕсто. и чинѣ да кри докле бѣде моцно гѕсто. и потом(х) поставѣ изх грхн'ца ѕ блюдѡ, и поставе га на сл(х)нцѣ докле бѣде тврхдо. и такои хоикѣшх познати како нѣ право алоє. вхзми мегю прхстмїи и разхтри, и ако бѣде право алоє мирисати кѣ. аколи нѣ право, быти кѣ сѣхо шѕплѣ смрхдѣ кѣ. и да знаиш ерх алоє кои є мало горкх болїи нс(тх). Нх в'сакы год'кх нс(тх) говорили смо wт(х) ца се чины. сада трѣвѣе да говоримо за что є добрх. алоє добрх нс(тх) ерх очица флегмѕ, и жлхтѕ жлхчх, и чрхнѕ жлхчх. и тако wкрѣпи

в'се жилѣ и да им(х) крѣпостѣ. и изхвади стѣденѣ димшвѣ изх стомаха. и вкрѣпи главѣ. и помага шт(х) в'сакѣ главнѣ болѣсти. и шчисти тѣмних видх. и в'сакѣ болестѣ очисти шт(х) нтрѣ. и шт(х) слѣзѣнѣ. и очисти женам(х) новом(ѣ)с(ѣ)цчїа кид(х) се бѣд(ѕ) дрѫжала. и шчисти образ(х) шт(х) в'сакое жѕтинѣ. и тако им(х) трѣбѣе давать. Ѣзми меда. .в. аѯака, и алое .а. (а)ѯак(х). И сталяци мощно и даван имѕ за .г. д(х)ныи, свако ютро по толнокожде. и ще ѣзми алоѥ. .в. аѯаку и бѣлога
[16б] вина .г. аѯаку и смѣшан заедно, и остави да се изхбистри. и потѫм(х) стави на очї, добро ис(тѫ) за онѣх(х) коем(х) и павлага на очїю, или инаа болѣстѣ. и такожде кто хонке очистити видѫ ѕзми алоѥ свакы д(х)нѫ колико пол(х) азаку сѫтра и веч(е)рх, и ако га не може ѕзѣти шт(х) горчинѣ. смѣси сѫ нимѫ. .а. аѯакѫ шт(х) мираболанишѫ, и даван мѕ кид(х) пост спати, или кид(х) ѕстанѣ за .а. д(х)ни. Ѩко има нтрѕ или смѣзенѕ плѫнѕ нда, или флешмѣ ѣзми алоѥ .г. аѯак(ѫ). и сока морачева .в. ѕи(чѥ) и сока шт(х) корѣнѣ шпародова .в. ѕиче. и смѣшан заедно и даван емѕ за .г. ютрѣ. И ако мѕ почнѣ ѫжѕтѣкти тѣло и образ ако ли мѕ бѣде шт(х) идропика. или шт(х) врѣкинѣ нтрѫнѣ, или смѣзѣнѣ. или ако бѣде отекла шт(х) грознице четврѫтинницѣ. или шт(х) питїа много водѣ, дан мѕ алоѥ .а. аѯажѫ з бѣлѣмѫ зиномѫ, или ѕ сокѕ пелиновѕ, такон мѕ даван докле вид(и)шѫ да мѕ е болѣ. и ако бѣде нмѣло дѣте много гнистѫ, или великѫ чл(о)в(ѣ)кѫ. ако бѣде великѫ чл(о)в(ѣ)кѫ, дан мѕ пол(х) азаку с малѫ меда за .г. д(х)нїи, свако ютро. и ако бѣде мало дѣтѣ, дан мѕ алоѥ колико полѫ мѣшныка, и мало меда по .г. ютра. и кого боли ѕхо, или има чрѫвїе ѕ ѕхѫ. ѣзми сѫк(х) шт(х) пѣршѣкарїе, и смѣси сѫ алоѥ, и стави кого боли ѕхѫ, и комѕ опад(а)ю косѣ шт(х) главѣ, ѣзми оцта ѥка .в. литрѣ, и корен(х) шт(х) маслонова дрѣвїа .а. литрѕ, и свари мощно, и потом(х) процѣди кроѕ крѫпѕ. и кѫ шномѕи сѫкѕ. .а. литрѕ брашна шт(х) лѕпинѫ, и праха шт(х) алоѥ .в. ѕи(чѥ). и прах(х) шт(х) стафїс'рїе .а. ѕи(чѥ). и смѣшан заедно, и мажи главѕ веч(е)рх кид(х) пост(х) спати. и кога чл(о)в(ѣ)ка болѣ чланшвїы рѫчны и ножны ѣзми алоѥ .а. аѯак(х). и сѫк(х) шт(х) кардан(х) .а. ѕи(чѥ). и смѣшан заедно, и даван мѕ за .а. д(х)нїи. всако
[16а] ютро по .г. аѯаж(х). и кто има скраб(х) шт(х) сланѣ флешмѣ. ѣзми алоѥ .а. ѕи(чѥ) и оцта .д. ѕи(чи) и смѣшан заедно и мажи добро ис(тѫ). и кто има скраб(х) ѫ очїю. ѣзми алоѥ .г. аѯагѫ. и трендафїловѣ вшдѣ .г. ѕи'чѥ, и смѣшан заедно, и стави на очи сѫтра и веч(е)рх добро ис(тѫ). и кога глав(а) боли, или има димшвѣ ѕ главѣ. ѣзми алоѥ колико грахово зрнѫ. и дан мѕ пождрѣти облѫ. и такон чин(и) за .г. ютра: +

СѪТ(Ъ) ѦЛОЄШЪ ЛИГНѪ:

Ѧлоешѫ лигно, врѕк(х) ис(тѫ) и сѕх(х) ѫ дрѕгыи степен(х). и находи се ѕ горнои кабилонїе, ѕ великои рѣкѣ. и има .г. родовѣ. и такон гшк(о)ри констанцїѕш(х) ѕчителѫ. Прѫвїи рѫд(х) ис(тѫ) тер(х) се находи ѕ Еднои нѷсїе коѫ се зовѣ кѕлѣ. тер(х) и швои болѥ неж(е)ли ни иднѫ + И дрѕго се находи ѫ иднои нѷсїе, коѫ се зове кѕмамонѫ, и нѣ толикои доро. третїе се находи ѫ иднои нѷсїе, коѫ се зовѣ дамасѫны. И такон ѫонкиш(х) познати кое и болѥ. има быти тежко, и има миризмѕ, и нагорѫчно е малѫ. и быти има наплаво и начрѫно. и има быти чворовато. и кѫда

чл(о)в(ѣ)кѫ постави малѫхно ѕ ѕста, тер(ѫ) га разѫж'ке и пог҃и мѕ миѵизма дори ѕ носѫ. и дрѕгыи родѫ такои се познава, ерѫ нѣ толикои тежѫкѫ, ни толикои горѫкѫ. и има добрѕ миѵизмѕ. нѫ не толико колико [17б]
прѫки. Трет҃ии рщд(ѫ) много є лѫгѫхиѫ, и не миѵише ни малѡ терѫ нѫ чрѫи(ѫ) лиѫо набѣклѫ. и такои се може чин(и)ти (сирѫ лоше) (ално). алоеш(ѫ) ес(тѫ) една гора ѕ латинскои земли, коа се зовѣ ѕмал'ф҃ѣ. и растѣ ѕ едно дрѫкѡ, тер(ѫ) є тежко и чворовато. и има нѣчто мало миѵизмѣ, тер(ѫ) га варѣ ѕ кино. и поставѣ к нѣмѕ нѣколико прѫ(ѫ) шт(ѫ) ам'бра, и шт(ѫ) алоешѫ, да вѕде миѵисало како добро алоешѫ. и кѫда є варѣно извади га тер(ѫ) га трѕ онакои топла оловшм(ѫ) да се вѕде видѣти чрѫнѫ како добрѫ алоешѫ. нѫ такои можешѫ знати да не прако алоешѫ. расцѣпи га и не вѕде чрѫно ѕнѣтра како сѫнадворѫ. и не има онѕи миѵизмѕ кою има вѫнѣтрѫ. како има добр҃ии алоеш(ѫ). и не може га зѣкы жвати како правыи алоеш(ѫ) ерѫ и терѫдш: +
Алоешѫ лигно, ѕкрѣпи стомаѫ(ѫ) и чин(и) пробавлѣти. и добро ес(тѫ) за онѣѫ(ѫ) кои имаю слако сѫдце, или слабѫ мозѫкѫ. и за онѣѫ(ѫ) кои падѕ шт(ѫ) великие немоки. и такогѡр(ѫ) є добрѫ за шнѣки женѣ коем(ѫ) не дог҃е ниѫ(ѫ) врѣм(ѫ) ката м(ѣ)с(ѣ)ца. и за в'сакѕ болѣстѫ. коа дог҃е шт(ѫ) настѫда.
Ѣѫзми алоешѫ .в. а҃(а)жл. и гарофалн .а. а҃(а)жа и мастиха .а. а҃(а)жа. и скари заедно ѕ литрѣ вина, и процѣди кроѕ крѫпѕ, и дакан немѕ (топло пити) за .д. д(ѫ)н҃ии. Свако ютро колико кокошиние ѩице. и за слабостѫ коа дог҃е шт(ѫ) мозга, чины мѕ ширшп(ѫ) и такои се чини. Ѣѫзми трендафѵ҃ловѣ водѣ .в. литрѣ. и заѫара .а. литрѕ. и праѫа шт(ѫ) алоешѫ. .в. ѕи(чи)| и праѫа шт(ѫ) кош'ницѫ кое се находѣ ѕ елѣнѣм(ѫ) [17а]
ср(ѫ)дцѕ .в. а҃(а)жа. и праѫа шт(ѫ) гарѡфалн .а. а҃(а)жа. и свари заедно, и дакан мѕ за .е. д(ѫ)н҃ии. на всако ютро добро ес(тѫ): + И коа жена има затворен҃ѕ плод(ѡ)ѕ, тер(ѫ) не може дѣте пр҃инмити, и ѕ кожи се вѕде дрѫжалш. онои врѣмѣ что има донти ката м(ѣ)с(ѣ)ца. Ѣѫзми алоешѫ и постави на сѫпрашицѕ, и едѕ црѣпѕлицѕ. и поклопи онѕи црѣпѕлицѕ широкием(ѫ) кранѡм(ѫ) налѣв'ка, тер(ѫ) да не вѕде ни малѡ огня изѫкѫи(ѫ) налев'ка. и да постави жена здола спрѣда. и нека ѡи иде онаи дим(ѫ) кѫ плѡд(ѡ)вѣ. и да се то кр҃іе халинами. и да се то кр҃іе халинами да ѡи не иде онаи пара ѕ нос(ѫ) добро ес(тѫ): + И такогѡр(ѫ) поставивши алое на огнѫ и ѕзѫмши димѫ, помага мозгѕ: +

ОК'ДЕ ПОЧНѢ ѺТ(Ъ) ЯѪРѪМЪ:

Яѵрѫмѫ добро ес(тъ)ство има, ниє много врѫки, ни много стѫденѫ, ни многѡ мокрѫ. ни мног(ѡ) сѫхѫ. болше ес(ът)ство има, нежо ни една рѫда, нѫ се шт(ѫ) рѫдѣ чин(и). боле ес(тѫ) за в'сакѕ мождан҃ѕ болестѫ, и за ср(ѫ)д(ѫ)чиѕ. и за стомаѫ(ѫ) коиє слабѫ и стѫден, и в'сако ѩстѣ что даш(ѫ) ѩсти вари сѫ дѫкати златѣми. и пакы иѫ изми кѫда мѕ даш(ѫ) ѩсти, добро ес(тѫ) кои се бои да не шгѫкакѣ. Ѣѫзми злато те га опили пилшм(ѫ). и свари га сокомѫ шт(ѫ) бораѵинѣ, и дан мѕ пити кѫд(ѫ) мѕ [18б]
драго, колико венкиє поставиш(ѫ) боле ес(тѫ). и такогѡр(ѫ) шно исто бил҃іе добро ес(тѫ) за онѣѫ(ѫ) коемѫ не ѕсхѫло половица тѣла, и кто є болнѫ шт(ѫ) слѣзѣнѣ. Ѣѫзми сѡкѫ шт(ѫ) борагинѣ .а. литрѕ. и заѫарѣ .ѕ. ѕи(чю) и праѫ(ѫ) шт(ѫ) кошничѣ кое се находѣ ѕ елѣниєм(ѫ) ср(ѫ)-

дцѕ .а. а҃(а)жа. и кади кѡи огнь. и шпили пилѡм(ѫ) ѯх нѣмѕ полх дѧката злата. акоӏ҆ є ыкх вѣнкн болꙗше нс(тѫ). и даван мѕ пити сѫ ютра докле т(є)че добро нс(тѫ): +

СѲТ(Ъ) ЯШІЯ ФЕТІДЕ:

Яша фетида кр҃ѣкы нс(тѫ) и сѣха ѕ трѣктїи степен(ѫ) аша фетида нс(тѫ) смола шт(ѫ) нѣкоега дрѣва приморѯскаго. и лѣтѣ се вер҃ѣ, и смрѯди моцно. аша фетїда се зовѣ, сырѣч(ѫ), смрѯдѣкы смола. и да вѣкси колико вѣнкѣ смрѯди, томпкои є бома. Ѯзми аша фетида и чин(и) пилѧѣ шт(ѫ) ніѣ, и даван к мѕ за .а. д(ѫ)ни. Ѯсакы д(ѫ)нѫ по .є. сѫ рофитѣкм(ѫ) цицемѫ жлтцкмѫ. или з гюлапом(ѫ) мєвичнкем(ѫ), добро нс(тѫ) за онѣх(ѫ) коем(ѫ) к засипѫ. и шцѫ) ѕзми аша фетидѣ .д. а҃(а)жа. и свари ѯх единои литр҃ѣ вина, и стѣма ѕн҃чама меда. и потом(ѫ) процѣди кроѧх крпѕ. и даван мѕ топло на в҃сако ютро колико цицє, добро нс(тѫ) за онѣх(ѫ) коемѫ нс(тѫ) грозница четвртинница, или свакаднѫна. и шцѫ ѕзми аша фетїда .д. а҃(а)жа и гал(а)кана .к. а҃(а)жа. и смѣшан заедно. терє чи(ни) дѕго и девело како прѫстѫ, и постави
[18a] женѣ спрѣда кѫ пл(о)дшвѣ. добро нс(тѫ) за онѣи женѣ, кое се не могѕ очистити добрѣ по рожденїю. Єщє ѕзми армонїако и аша фетїда, и дрѣвѣкно масло шт(ѫ) всѣхѫ .в. ѕн(чю). и воска чиста .а. ѕн(чє). и свари заедно и кѫда се растопи изними сѫ огнь и мѣшан докле се стинѣ и мажи слѣзенѕ. Добро нс(тѫ) за онѣхѫ коем(ѫ) є тврѯда слѣзена, или коем(ѫ) и отекла. И такогнр(ѫ) мазавши нимѫ сѫсѫ, добро нс(тѫ) за онѣхѫ коем(ѫ) се є ѕсндило мѣко ѯх нихѫ. и такогнр(ѫ) є добро поставити аша фетидѕ ѕ шплѫ звѣ(ѫ) кои га боли. и шцє ѕзми аша фетїда .д. а҃(а)жа. и шцта .а. литрѕ. и трѣ ндафїла .г. а҃(а)жа. и свари заедно моц҃но. и изминан топлѣм(ѫ) често ѕста. добро нс(тѫ) за онѣх(ѫ) коем(ѫ) є отекло грѫло тер(ѫ) не може погнтати слнн҃ѣ: + И шцр(є) ѕзми аша фетїда, и петролѣи шт(ѫ) свакого .г. ѕнѫч(ѫ). и постави заедно ѕ грѫн҃цѫ кѫ огню. и кѫда се растопи постави кѫнѕтрѫ .а. а҃(а)жа праха шт(ѫ) кашорїѕмѫ, и дрѕгы а҃даж(ѫ) шт(ѫ) єѕфорѣ҃ш. и трєтїи а҃дакѫ шт(ѫ) шѕлфѕр(ѫ)кїѕмѫ. и четврѫти а҃дак(ѫ) шт(ѫ) воска. и чин(и) амелас(тѫ), и постави где га боли. добро нс(тѫ) за онѣх(ѫ) коєх(ѫ) болѣ члановн и ѕдови. и за онѣхѫ коемѫ к полевица тѣла ѕ(ѫхла. такогнр(ѫ) мажи гдегодєр(ѫ) боли, добро нс(тѫ): +

СѲТ(Ъ) ЯРГІЄНТѪМ(Ъ) ЄІЄѪМ(Ъ). СЪІРѢЧ(Ъ) РЄЦѦТ:

Яргентѕм(ѫ) вїѣѕмѫ, кр҃ѣкѫ нс(тѫ) и влаж'нѫ, ѕ четврѫти степен(ѫ). и мнозїи ѕчителїе говорѣ, да нма нѣколнко стѫдени ѕ себѣ. и за мног(о)
[19б] работѫ|| добрѫ нс(тѫ). Ѯзми крашна шт(ѫ) лѕпина .а. ѕн(чє) и шцта .а. литрѕ. и свари заедно докле ѣзде гѕсто како каша. и ѯзми .к. ѕн(чѫ) р'ѕвта, и растопи слнпами ѕ чрѣпѕ. и постави кѫ онои каше. и мѣшан заедно и мажи главѕ, и под(ѫ) пазѫхами, и олодо поиса и по грѫлѕ, и такон твори за .г. вєч(є)рн. добро нс(тѫ) за онѣх(ѫ) кои имаю многѡ кѫши. и ако кн пил(ѫ) нѣкто р'ѕвта, терѫ не бы могла проити шт(ѫ) нега долѣ, дан мѕ пити много козїега мѣка, и шѣѫги га за ногѣ

нѣка стои мало. и ако га не кіе, дан мѕ пити вино на коемх вѣдет(х) корених ижоп(х) и пелин(х), добро ес(тх):+ и еще ѕзми масла орахова. .г. ѕи(че): и оцта .в. ѕи(че) и праха шт(х) мѣтаѳ'гїра .а. ѕи(че) и вѣкипла .а. ѕи(че) и постави кх огню и нѣка стои докле ври како каша. и потом(х) ѕзми сх огня и смѣшан сх двѣма ѕничами ѳ'тѕта, дондеж(е) вѣде модра мастх. и мажи где има сврав(х) добро ес(тх). и шіц(х) ѕзми ѳ'тѕт(х) а.а ѕи(че) и салш кокошиие и вѣкипла, шт(х) свакога .в. ѕи(че) и схмѣшан заедно докле вѣдѣ како мастх. и мажи образ(х) вечѳ(е)рх кѣд(х) погнешх спати, добро ес(тх) за онѣи женѣ кое имаю пѣгѕки на образех, или чрхи(х) по рожденїю: +

СѢТ(Ъ) ѦГНѪШЪ КѦЦѪШЪ:

Ѧгиѕшх кацѕшх, крѕкх ес(ть) и сѣх(х). нѣкое коцїе ес(тх). и шт(х) того коцїа вхзми листвїе и смѣшан з билїемх. и да знашхерх се находи агиѕш(х)|| кхзда зѣлен(х) тер(х) растѣ ѕ мочарнѣх(х) мѣстѣх(х) [19a]
и мѣтѣ се бере и вол'ши ес(тх) зеленх нѣхо сѣх(х). и може стоати .а. годиш(х). и кто има нокныке кхзми агиѕш(х) кацѕш(х) и чини мѕ парѕ здола добро ес(тх). и кои ес(тх) чл(о)в(ѣ)кх много крѕк(х) терх и клѣдныкх, стѣци агиѕш(х) кацѕшх зелѣи(х) и постави томѕ на димхие и на трошета добро ес(тх): + и еще кхзми агиѕш(х) кацѕш(х), рѕтѕ и маюранѕ, и кѷмин(х) тѣкмо. и стѣци заедно и постави врхх(х) хрхе'та, добро ес(тх) за онѣх(х) шт(х) коехх иде сѣмеих мѣчтаны, или наиѣ: — Еще кхзми сшк(х) шт(х) агиѕш' кашѕшх, и толикогр(х) воска и масла дрѣвенога. и свари заедно докле се косѣкх растопи, и потомх кхзми сх ог'ня, и остави да се стинѣ, и мажи трхѣѕх(х). добро ес(тх) за онѣх(х) коем се ѕдрѣвѣны стомахх(х), или га боли. и тако свари агиѕш(х) кацѕш(х) кх водѣ, и шномх водомх и травшм(х) да чини жена парѕ спрѣда. добро. ес(тх) за шнѣх(х) жен(х) коем(х) не затворена плщд(о)ка, или трхда. и ако им(х) не доге онои крѣме кое доходи ката м(ѣ)с(ѣ)ца. и добро ес(тх) имх чинити ономх истомх травшм(х) и водшм(х) парѕ спрѣда: —

СѢТ(Ъ) ѦЛѪМЄН(Ъ) СЬІРѢЧ(Ъ) КИСѢЛИ КѦМЄН(Ъ):

Ѧлѕмен(х) крѕк(х) ес(тх) и сѣх(х) ѕ четирхтїи степенх. алѕмен(х) рѕда ес(тх) шт(х) земле, нх се потомх свари. и находи се кх ономзи мѣстѕ где се находи сѣнпорх, и много кр(ѣ)мѣ може стоати. Кхзми праха шт(х) кисѣлога камѣна, и каромарина и шнѣи чрхи вѣлѣ кое се находѣ ѕ гною, и постави кх мал(х) грхичнкх || и повари га [20б]
малш. и потом(х) кхзми сх шгня и остави га да се стинѣ, и мажи шнѣи ранѣ кое се самѣ ѕидаю, тер(х) шпадиѣ месо шт(х) нїнх. и такогр(х) добро ес(тх) чинити стѣнилш и мазати онѣм(х) истомх мастїю. и поставити на живинѕ. Еще кхзми прах(х) шт(х) кисѣлога камена, и летаргїро и сѣнпорх, шт(х) всакога .а. ѕи(чи). и масла дрѣвѣнагш .в. ѕи(чи). и шц'та .з. ѕнхц(х) и свари заедно в'се. добро ес(тх) за онѣх(х) кои имаю сврабх, мазавши се по бананїю. и еще кхзми кисѣли камень и толико сшли. и свари заедно ѕ котлѕ кх водѣ. и нека поври нѣколико потшм(х) да се ваны топлшмх. добро ес(тх) шт(х) сврабе: +

СЎТ(Ъ) ЯШСЭ. СЪІРѢЧ(Ъ) СЄЛИНЪ:

Ѧпїо вр҃ск(х) нс(тх) ѕ прѧви степен(х), и сѫх(х) ѕ трєтїи степенх. и сѣме, и кореніе, и листвіе, все к добро ѕ киліе. вхѕми сокх wт(х) листвїа апїа .к. ѕн(чнє) и прах(х) wт(х) шашкифагѣ, .а. ѕн(чю). и сварн в'се заєдно ѕ .ѕ. ѕн'чх водѣ. и постави .а. ѕн(чю) захара. и да ври малш, и подан шнѣмх кои ш'че крхвїю. и кои имаю каменх свако ютро колико іанце кокошинне докле тече. и кхда мѕ даш(х) да вѣде топло добро нс(тх). и ще вхѕми шаш'кифагѕ, и гранашолишх, и фїлїпен'дѕла, и лапиш(х) лен'тиш(х). wт(х) нсѣх(х) по .а. ѕн(чю). и прах(х) чинивши wт(х) нїнх. и сварн ѕ .к. ан(трѣ) сока wт(х) апїш. и потомх процѣди кроз(х) рѕчныкх. и постави к нємѕ .а. ѕн(чю) захара, и дан мѕ пити топло свако ютро докле т(є)че колико кокошинне іанце, добро нс(тх) за шнѣх(х) кои мокрѣ крхвїю и еще сшк(х) wт(х) апїш на коемх вѣде варенх тамарнш'кѕшх. дан мѕ пити за нѣколико ютрх, добро нс(тх) за онѣхх кои нмаю болѣстх вх итрѣ, или вх слѣзѣнк. И ще вхѕми сокх wт(х) селина,
[20a] и wт(х) шкарїолѣ, wт(х) в'сѣх(х) по .а. литрѕ. и захара .ѕ. ѕн'чх. и сварн заєдно и дан мѕ пити топло на в'сако ютро, докле т(є)че, мало вѣнкє нехо кокошинне іанце. добро нс(тх) за онѣх(х) коем(х) нс(тх) жлѣтина на образѕ. или на очїю. и ще вхѕми кореніе wт(х) селина и wт (х) морача. и сварн ѕ сокѕ wт(х) фѕмѣцерѣ. и потом(х) процѣди и постави вх нємѕ нѣколико захара, и дан мѕ пити кхда мѕ драго, добро нс(тх) за онѣх(х) коемх и много флєгмѣ, или итропикх: И ще вхѕми сшк(х) wт(х) селина .а. лит(аръ) и wт(х) шкарїолѣ .ѕ. ѕн(чнє). и прах(х) wт(х) мастїха .а. ѕн(чю). и сварн заєдно и потомх процѣди. и постави к нємѕ .в. ѕн(чѣ), захара, и потом(х), сварн. и мало попрѣжде него кхд(х) хонкнш(х) изнимити изх огня постави к нємѕ праха wт(х) алое .в. а҃ѕкы. и прах(х) wт(х) єжѕлѣ. .в. а҃ѕ(а)ка. и прах(х) wт(х) орѣховар'барш .а. ѕичю. и потомх вхѕми сх огня. и дан мѕ пити wт(х) овогаи гюлапа свако ютро .а. ѕн'чю, сх двѣма ѕичама водѣ. и такон мѕ давап за нѣколико днїи. добро нс(тх) за онѣхх кои нмаю много флєгмѣ, или итропикх. и да знаш(х), коы жена нѣс(тх) празна, не трѣвѣє дати ни селин(х) да гризе: +

СЎТ(Ъ) ЯНѪХМ(Ъ) СЪІРѢЧ(Ъ). КѦТѦСТѦТЪ:

Ѧнѫхм(х) топлх нс(тх), и мокрнню нма ѕ дрѕгы степен(х) и такон се чины. вхѕми пшеницѕ и постави ѕ водѕ. и на в'сакыи д(х)н(х) прѣмѣнѕи дрѕгѕ водѕ. и кхд(х) видишх врх начинє гнити, ищѣди онѕи водѕ, и стѕци пшеницѕ и стави ѕ шнон водице что си оцѣдилх, помалѕ кх шнон пшенице, и стѕци. и кхда вѣде како каша. потом(х) процѣди крозх крхпѕ, и постави вх сѣсѣд(х) плоскихх. и стави свакыи д(х)н(х) на сл(х)-
[21б] нце, докле штврдѣ, и вѣде [...] бѣлш. и дан шсти сх мигдалевшм(х) млѣкшм(х) wт(х) кашма и wт(х) засипа: +

СЎТ(Ъ) ѦНТІМОНІѪМЪ:

Ѧн'тїмонїѕмх вр҃ш(х) нс(тх) и сѫх(х) вх трєтїи степен(х). антїмонїш рѕда нс(тх) wт(х) земле. и такон се видн како мѣдх. и такон га можешх

познати. Єрх свака се рѣда може растопити, а антїмонїѡ не може. и колико є в'се бѣло боле ис(тх). Ѥкѕми прах(х) шт(х) ан'тїмонїѡ, и сапѵна толикожде, и свари ѭ водѣ и потом(х) процѣди и шмакѵи стѣкнлѡ и стави на живнѵ. и такожде шмакѵи крхпѣ и стаки на шнѣ ранѣ кое се самѣ ѕиедаю тер(х) шпада месѡ шт(х) нїнх(х), и такоп чины многѡ кратх. и ѡще ѭкѕми прахх шт(х) антїмонїѡ, и смѣси сокѡм(х) шт(х) шангвинарїе. и сквашаи бѵбак(х) и стави ѕ носх. добро ис(тх) за онѣхх коемх т(є)че крквх из(х) носа. и ѡще ѭкѕми прахх шт(х) антїмонїѡ, и смѣси сокомх. шт(х) ташовар'вато, и постаки шт(х) здола на прохѡд(х), добро ис(тх) за онѣх(х) коем(х) єѕ зохади: +

СѲТ(Ъ) ЯКАСІЯ. СЪЫРѢЧ(Ъ), ССЭКЪ СХШЄНЪ СѲТ(Ъ) НЕЗДРѢЛѢХЪ СЛЪІЄЪЪ : +

Якасїа стѵдена ис(тх) и сѵхх ѭ третїи степенх. и такоп се чини, ѕѕымлю сѡкх шт(х) нездрѣлѣхх слыих и поставлѭ на сл(х)нцѵ. и дотлѣ стоп на сл(х)нцѵ, докле бѵде сѵх(х) и вѣкнє не може стоати лихо .л. годнще. ѭкѕми акасїа и мѵмїа и бѣл'цх шт(х) ѭица и комидх тѭкмо. и растлящи заѣдно докле бѵде како нмѣбластх, и постави на ложичнцѵ. добро ис(тх) за онѣхх коп ѡслабѣю шт(х) много блюванїа ѣда. и ѡще акасїа и толикожде брашна попрнган сѭ дрѣвѣнимх маслѡмх како ѕцип'кѣ и дан мѵ ѥсти, добро ис(тх) за || онѣх(х) коп ѡслабѣю шт(х) [21a]
много блюванїа ѣда. и ѡще ѭкѕми акасїа и лапиш(х) ематнишш(х) и ипокѵцидѡш(х) тѭкмо. и стѵци заѣдно сѭ водѡм(х) трендафїловѡм(х), или сѭ дждевномх дон'д(ѳ)же бѵде како нмеластх, и постави на стомах(х), и на трхбѵхх, добро ис(тх) за онѣки женѣ шт(х) коєх(х) тече много крхви спрѣда. или мѵжѣмх коем(х) т(є)че крхи из носа. и здола. ѭкѕми акасїа и мѵ̈рра и мало трендафїловѣ водѣ. и стлящи заѣдно и сквази бѵбак(х), и постави ѭ носх добро ис(тх): Ѡще ѭкѕми акасїа, и драгонхскѵю крхи(х) и мастих(х) тѭкмо и стлящи заѣдно, и постави ѭ ним(х) мало треднафїлова масла, и крїнова, и бѣл'цх шт(х) ѭица. и чини како нм'бластх и постави на стомах(х). добро ис(тх) за шнѣх(х) коем(х) є т(є)ченїе и блюванїе. и ѡщ(х) смѣси акасїа сокѡм(х) шт(х) боквице, докле бѵдѣ како нм'бластх, и постави на ребра где и апостеѡма, добро ис(тх) : —

СѲТ(Ъ) ЯГАРІКѲ :

Ягарїко крѵк(х) ис(тх) и сѵх(х) ѭ трктїи степенх. агарїко ис(тх) како шнѣи печѵрки кое се находѣ на дрѣкѡѕ. и находи се ѕ латїн'ском земли коя се зовѣ лѵмбардїа. тер(х) сѵ .в. рода шт(х) агарїо, єдно мѵжкык(х), дрѵго женка. и такоп можеш(х) познати кои є женка или мѵжкыкх. женскѵ' ис(тх) бѣлх лхгкх, и можега растрхти мегю прхстмїи како прах(х), и добро ис(тх). мѵшко нѣ толико бѣлѡ, ниє толикоп лхг'ко, ни се може мегю прхстмїи растрхти. добро ис(тх) за ѡчищенїе флегмѣ. и може с(є) дрѭжати .є. лѣтх. и такожде ис(тх) добро за ѡчищенїе чрхнѣ жлхчи. и такожде и добро за грозницѵ свакоднхню, коя се чин(и) шт(х) флегмѣ. ѭкѕми агарїка. .л. а҃(а)ка. и дан мѵ пити сѭ ячменномх вод(ѡ)м(х) || [22б]

сѣтра кѫд(ѫ) га похити зима. и ако кид(и)шѫ да не пѣсти. кѫзми пол(ѫ) ѵиче агарика, и прах(ѫ) шт(ѫ) ѳѕмѣщерѣ .а. ѵи(чю). и сока шт(ѫ) мо-р(а)ча .г. ѵиче. и смѣшан заедно и дан мѕ пити наипрѫво нехо похита. грозница, добро нс(тѫ). и шщ(ѫ) кѫзми агарїка .а. ѵи(чю) и меда .я. ѵи(чѥ) и кваса шт(ѫ) ячменнаа крашна .а. ѵи(чю), и масла дрѣвенаго .я. ѵи(чѧ) и соли .а. ѵи(чю) и водѣ .в. кѣпѣ. и сѵари в'се заедно и потѡм(ѫ) процѣди тер(ѫ) мѕ чии(и) гнистирѫ. добро нс(тѫ) за всакѣ болѣстѫ трѫбѫшнѕ, и гонзенїе чрѣва. и ѳще кѫзми шаш'кнфрагѕ. и сѵари кѫ водѣ моцно. и потѡм(ѫ) процѣди, и постави кѫ нѥ и праха шт(ѫ) агарїка .а. ѵи(чю). и даван мѕ пити сѵако ютро докле тече, колико кокошинѥ цанце. добро нс(тѫ) за онѣх(ѫ) кои имаю камен(ѫ), или пѣсцкх, или кон крѫв(ѫ) шчїи. и шщ(ѫ) кѫзми солѫ и коцю, и тартаро тѫчїю. и сѣтри како прах шт(ѫ) в'сѣх и смѣшан с мало меда, и малѡм(ѫ) мастила коим се пише, и стави крѫх(ѫ) шнѣх(ѫ) ранѫ коем' сѕ живнѣ, или крѫх(ѫ) гнилѣх кости. и такожде нс(тѫ) добро за онои мѣстѡ кое изграда заднѕ. и ѥще кѫзми прах(ѫ) шт(ѫ) агарїко, и сокѫ шт(ѫ) сикламенѫ (и) коквица и масло дрѣвено топло тѫкмо, и смѣшали заедно и скваси кѫкаѫ, и постави здола на прохѡд(ѫ). добро нс(тѫ) за онѣх коем сѕ зохади. и шщ(ѫ) кѫзми, агарико и солѫ. и коцю. и тар'тарѕм(ѫ), и медѫ тѫкмо. и смѣшан заедно докле кѫде како мастѫ. и мажи шнѣи бѣлѣгѣ бѣлѣ по ѡбразѕ, и по всѣмѫ тѣлѕ ѕ баню. добро нс(тѫ) за онѕи болѣстѫ кои сѥ зовѣ мор'фѣа. и ѳще кѫзми агарїко, и сѵѣшѫ, и кацюрѫи, и ш'к'вїнан'ти, и шенѣ тѫкмо. и стлащи моцно и сѵари ѕ бѣлѣмѫ винѕ добрѣ. и потом(ѫ) процѣди и даван за .д. д(ѫ)ни на всако
[22a] ютро колико кокошиние цанце.|| добро нс(тѫ) за шнѣх(ѫ) коеѫ(ѫ) боли га(а)ка, и кон имаю слак(ѫ) стомах(ѫ) : —

СѲТ(Ъ) ѦНѢТѪМЪ. СРЪБСКЪІ СЄ ЗОВѢ КОПРЪ :

Ѧнѣтѫмѫ крѫвѫ нс(тѫ) и сѣх(ѫ) кѫ дрѫгѫ степен(ѫ). анѣтѫм(ѫ) се постала ѕ бнлїе, и кореніе и сѣмѣ. и мѣгѣ се бѣдре сѣме шт(ѫ) нега. и ако га хонкѥшѫ брати, травѕ наипрѫво бери, него сѣме вѣдѣ. и ако хонкѥш(ѫ) брати кореніе, бери га мартїа м(є)с(ѣ)ца, прѣжде него вѣде трава велика и шкандз трава и кореніе и сѣме може се дрѫжати .г. годиша, кѫ добрѣм(ѫ) мѣстѕ где не има мокриие. кѫ боле є ако се бѣрѣ свакѣ годинѣ. кѫзми сѣмена шт(ѫ) анѣтѫмѫ .а. ѵи(чю) и сѣтри како прах(ѫ). и смѣшан сѫ четномїи ѵи'чами летѫрїш кое се зовѣ липонхтрипон(ѫ). и сѵари га малѫхно сѫ кдниѡм(ѫ) литрѡм(ѫ) бѣлога вина, и дан мѕ пити топло сѵако ютро колико гѵшчїе цанце докле т(є)че, добро нс(тѫ) за онѣх кон мокрѣ крѫвѫ, или кон имаю каменѫ : + и шщє анѣтѫмѫ сѵари кѫ водѣ моцн'но, и потѡмѫ процѣди кроз крѫпѕ. и кѫ онон водѣ постави толикожде захара. и сѵари докле ѵви половина. и потом(ѫ) сѫними и процѣди кроз крѫпѕ, и ѡстави да се стиниѣ. и даван мѕ пити на в'сако ютро топло колико кокошинѥ цанце докле тече. добро нс(тѫ) за онѣх(ѫ) кои имаю колестѫ ѕ кѫбрѣзѫхѫ. и шщє сѵари анѣтѫмѫ кѫ водѣ моцн'но. и потомѫ постави онѕи водѕ на крѫвѫ каменїе. и нѣка жена ѕзимае шнѕи травѕ спрѣда крѫх(ѫ) плѡд(ѡ)нѣ. добро нс(тѫ) за шнѣи женѣ кое имаю плѡд(о)нѕ стѫденѕ тер(ѫ) не могѕ прїимити дѣт'цѕ: И шщ(є) ѕзми смокнѫ сѣхѫх(ѫ), и постави нхѫ ѕ сокѫ шт(ѫ) анѣто, и нѣка киснѕ

въ единъ нощь. и потомъ(ъ) постави къ нимъ малъ винца, и въчини да поври нѣколико, и потомъ|| процѣди, и давай емъ топло пити ба .г. д(ъ)нїи [23б]
свако ютро колико гъш'чїе шице. добро ес(тъ) за очѣхъ кои имаю засипъ : — И wще взми прахъ wт(ъ) анѣто и wт(ъ) копривкъ, и медъ тъкмо и смѣшаи заедно. и скваси въвакъ и постави здола на прохладъ, добро ес(тъ) за онѣхъ кои имаю ѫохади. и ако въдъ ѫохади wтекли теръ иде крхкъ из нхихъ, смѣшаи прахъ wт(ъ) анѣто и смѣшаи з вѣл'цѣмъ маиѣмъ и мажи добро ес(тъ):— И да знаш(ъ) ако жвешъ анѣтъмъ, или ешъ, или нѣгдѣ прахъ пиешъ с винѡм(ъ) стомах(ъ) вкрѣпи : +

СѢТ(Ъ) АФОДИЛИ :

Афодили врѣкъ ес(тъ) врѣк(ъ) н(ст) и сѣхъ въ дрѣгїи степенъ. и дрѣгим(ъ) се именомъ зовѣ стоглави. и третїимъ именомъ, авѣсимъ. и нѣгово листвї ѥес(тъ) како листъ wт(ъ) порога лѣка. и нѣгово се корѣнїе поставлаꙗ в биље, такогдѣ боле ес(тъ) за онѣи болѣсти како анѣтъмъ. нъ ѥ и за дрѣгѣ болести добрѡ. взми сокъ wт(ъ) афодили, и пепелъ wт(ъ) ждѣженихінъ пчелъ тъкмо. и смѣшаи заедно. добро ес(тъ) за онѣх(ъ) коем' сѣ вѣлѣзи вѣли по образѣ, и по в'семъ тѣлѣ мазавшїи. и wще взми .а. литрѣ сок(ъ) афодїли, и постави къ нимъ прах(ъ) wт(ъ) шафрана .г. аѫаг. и прах(ъ) wт(ъ) морача, .а. вн(чю) и вина чрквена добра .с. вич'ъ, и постави къ огню. и нѣка ври докле вѣри половица. и потом(ъ) процѣди и постави в виклю и затъкни и постави на сл(ъ)нцѣ. и нѣка стои докѣ видишъ да га ѥ вѣзило половица, постави в очї кѣда мѣ ѥ драгш. добро ес(тъ) за очѣх(ъ) коем(ъ) ѥ метал'ка в очїю, или инаа болѣстъ : +

СѢТ(Ъ) ЯЛІѢМЪ. СЪЫРѢЧЬ, БѢЛИ ЛѢКЪ :

Ялїѣмъ врѣкъ ес(тъ) и сѣхъ в пол(ъ) четвртїи степез(ъ): и два рода има, един(ъ) питоми а дрѣгїи дивїи. Дивїи лѣк(ъ) зове се латин'скїи кордешъ, и питоми се зовѣ, ялїѣмъ. и в биље се не стала питоми лѣк(ъ),, [23а]
инхо дивїи. и wт(ъ) дивїега не стави инхо цвѣтїе. и мож(ѥ)|| стоати .в. годинѣ. нъ боле ес(тъ) кои се вѣрѣ ката годища. добро ес(тъ) за отроки и за онѣи змїе кое сѣ чемѣрнѣ, или за нѣ сѣтвари дакши мѣ пити сталчено с виномъ. или поставити на ранѣ сталчено без(ъ) вина. и еще взми лѣк(ъ) питоми, и сталци га теръ сварн в маслѣ дрѣвѣнѣ, докѣ вѣде гѣсто како каша. и чини а меластъ и постави на димни. добро ес(тъ) за онѣхъ кои с'че крвїю. и вще цвѣтїе wт(ъ) дивїега лѣка сварн сѣ виномъ(ъ) и потом(ъ) процѣди и постави да се стинѣ. и давай мѣ пити сѣтра и в(ѥ)черъ. колико полъ чашице. и такон чин(и) за нѣколико д(ъ)нїи добро ес(тъ) ва онѣх(ъ) кои ш'че крвїю : —

СѢТ(Ъ) ЯКОРѢШЪ :

Якорѣшъ врѣк(ъ) ес(тъ) и сѣх(ъ) в дрѣгїи степен(ъ). корень ес(тъ) wт(ъ) единѣ травѣ коя се зовѣ гладнолѣшъ, тер(ъ) в мочюр'нѣх(ъ) мѣстѣх(ъ) расте, и сѣхѣхъ. нъ и боли кон в сѣхѣх(ъ) мѣстѣх(ъ) растѣ. и трѣбѣе да се вѣрѣ маїа м(ѣ)с(ѥ)ца. тер(ъ) га трѣбѣе цѣпати на четворо, и изъ-

вадити сръчникъ изъ нега, и поставити да се сѣши на сл(ъ)нцѣ. и
може с(ѣ) држати .г. година. и мѣк(ъ) има за почищенїе чл(о)в(ѣ)ка. и
оре҃ни чини чл(о)в(ѣ)къ шести, кои не може доброк да шастъ. и добро ис(тъ)
за в'сакъ болестъ нтрънъ и слѣзенъ. къзми .а. ли(таръ), акори, и стѣци
ихъ малш, и постави ихъ ѕ ощхтъ. и нѣка стое къ ниѣм(ъ) .г. д(ъ)нїи, и
.г. ношн. и потом(ъ) кари докле ѕвори половина ощта. и потом(ъ) процѣди
кроѕъ рѣчнихъ, и шпет(ъ) постави къ огню. и постави къ ниѣмъ толнгиѳр(ъ)
меда. и нека кри докле ѕвори половина. и потшм(ъ) изними, и дан мъ за
.д. д(ъ)нїи свако ютро колико кокошинне шице. добро ис(тъ) за шнѣх(ъ)
кои имаю болѣстъ къ нтрѣ и къ слѣзѣн(ъ). и ощ(ъ) ѕзми .а. литръ
сока шт(ъ) акори, и такожде прах(ъ) шт(ъ) акори .с. ѕи'чъ. и ощ'та .г.
[24б] ѕи(че) и масла дрѣвнаго .г. ѕи'че и армонїако .а. ѕи(чю) и шерапина
.в. ѕи(че) и смѣшаи в'се заедно. и нѣка стои .а. ношн. и потомъ кари
докле га ѕвори половина. и потомъ изнѣми и мажи нтрѣ. и слѣзенъ,
добро ис(тъ) : И и аще хощеши чинити ам'бластъ шт(ъ) ѣшше писан'нѣ
масти. постави къ ниѣ .д. ти дѣл воска, и растопи заедно и чин(и)
ам'бластъ. и постави крхх(ъ) нтрѣ, или крхх(ъ) слѣзѣнѣ добро ис(тъ): +
и ощ(ъ) свари акори къ водѣ и потом(ъ) процѣди. и кари къ ниѣ црквени
грах(ъ). и кда вѣде варен(ъ) процѣди, и дакаи мъ пити шт(ъ) ни кда
мъ драго, и колико мъ драгш. добро ис(тъ) за онѣхъ коемъ и жѣтина
на обрадѣ и на очїю ако не вѣде нмѣл(ъ) шгнѣщѣ. и ако вѣде нмѣлъ
огнѣщѣ, свари коренїе шт(ъ) акори къ водѣ и шт(ъ) онѣи мъ водѣ чин(и)
баню, и нека се добрѣ шпѣти добро ис(тъ) шнѣмъ кои къзнмаю билїе,
тер(ъ) неможе пронти шт(ъ) нїнх(ъ) едх. Еще къзми гшк(ъ) шт(ъ) акори,
и шт(ъ) морача и шт(ъ) копра тѣкмо. и постави ѕ цѣкло, и затѣкнхі
добрѣ, и постави на сл(ъ)нце, и нѣка стои .ї. д(ъ)нїи. и потшм(ъ)
постави к нимъ четрѣхтїи дѣл(ъ) прах(ъ) шт(ъ) алоеше. и потшм(ъ)
нѣка повари малш и штими шт(ъ) огня и процѣди кроѕъ рѣчнихъ, и
постави къ цѣкло. и шмакви перо и стави на очїи, добро ис(тъ) за онѣх(ъ)
коем(ъ) и паклака на очїю, или нинал болестъ : +

СЭТ(Ъ) ѦРМОНІАКО. СЪІРѢЧ(Ъ) ЦѦПѦРІКѦ :

Ѧрмонїако врѣк(ъ) ис(тъ) и сѣх(ъ) къ дрѣгкін степен(ъ). Смола ис(тъ)
шт(ъ) нѣкоега дрѣва, тер' се шнои дрѣкш зовѣ армонїако, како нигова
смола. и шнои дрѣкш нма грани много честѣ, тер(ъ) се насѣцаю малш.
тер(ъ) под(ъ) онѣи грани ставѣ сѣдовѣ тер(ъ) капли шт(ъ) нїнхъ како
бѣл'цх шт(ъ) сирова шица. кда се стѣінѣ терждо вѣде како бѣлицх
шт(ъ) прѣварена шица. и колико в нѣнки бѣло боли ис(тъ). и кое нѣ
[24а] смѣшано землшм(ъ) добро ис(тъ). шт(ъ) стара кашлы и шт(ъ) засипа,
кои се чин(и) шт(ъ) онѣи флешмѣ коиа и како клен(ъ). Къзми армонїако
.е. а҃ак(ъ) и меда .д. аза҃(ъ) и смѣшаи заедно и раздѣли на .е. дѣлѣхъ.
и дакаи мъ .а. дѣл(ъ) свако ютро с топлѣм(ъ) киншм(ъ). и ощ(ъ) армо-
нїако и шал(ъ) гемѣ, и цѣкло тѣкмо, и стѣщи в'сако на сѣ, и постави
къ ним(ъ) коска колико армонїако. и ощта колико в'сѣхъ билїа ѣшше
писанѣхъ(ъ). и нѣка стое съ ощтом(ъ) д(ъ)нх и ношн(ъ) потшм(ъ) онаи
ощхт(ъ) ощѣди и штметнїи и шнѣм(ъ) что шстанѣ мажи где и отекло.
или где сѣ рѣше добро ис(тъ) : + и ощ(ъ) къзми армонїако, и толикогиѳр(ъ)
гал(а)бано. и постави ѕ малш ощта, и нѣка стои д(ъ)нх и ношх. и по-

том(ѫ) изѣкади изѣ оцта, и постави къ ним(ѫ) трєтїи дѣлѣ воска. и прах(ѫ) wт(ѫ) коцїи. и wт(ѫ) пєлинє колико воска. И растопи в'сє заєд'но докле вѣдє како мастѣ, и мажи плwд(о)ѫѕ wтеклѣ. и ако вѣдеш(ѫ) хотѣлѣ чинити ам'бластѣ и постави к нимѣ єщє мало воска, и постави на слѣзѣнѣ како им'блас(тѣ). добро ес(тѣ): И wщ(ѫ) wт(ѫ) армонїако чии(н) .в. коматика, како фїнїкѣ. и постави женскои страиѣ, єдин(ѫ) спрѣда, а дрѣгїи зада. добро ес(тѣ) за онѣи женѣ wт(ѫ) кое иде много крѣви. и wщ(ѫ) кѣзми ар'монїако, и сwк(ѫ) wт(ѫ) пєлина, и мєдѣ тѣкмо, даваи дѣтєтѣ малѣ кое има глистѣ колико .а. лѣшнїк(ѫ) за .а. ѕтро, или за .в. и wщ(ѫ) кѣзми армонїако, и сwк(ѫ) wт(ѫ) пєлина, и wт(ѫ) пер'шикарїє, и мало wц'та и смѣшаи заєдно и постави на пѕпѣк(ѫ) дѣтєтѣ кое не може кѣлїє ѕѣети добро ес(тѣ) за онѣхѣ кои имаю глистѣ : +

СѲТ(Ъ) ѦНѢЖ(Ъ) ГРЪЧЪСКЪІ СЄ ЗОВѢ ГЛИКѦНИСЪ :

Ѧнѣж(ѫ) крѣк(ѫ) ес(тѣ) и сѣхѣ къ трєтїи степен(ѫ). сѣме ес(тѣ) wт(ѫ) нѣкое травѣ, и wнаи се трава зовѣ такожде. и ѕ крхтѣх(ѫ) растѣ. и [29б]
может(ѫ) дрхжати .г. годища. и добро ес(тѣ) за в'сакѣі вѣтрѣх, кои є ѕ трѣвѣхѣ или ѕ стомахѣ. и за онѣх(ѫ) кои не могѣ добрѣ провавлати. и за wнѣхѣ кои ѕѣрнгѣю како wцтwм(ѫ). кѣзми анѣже и сѣме wт(ѫ) морача, и мастихѣ. wт(ѫ) в'сакого .а. ѕн(чю). и стлѣци в'сако насѣ. и потомѣ постави в'сє заєдно ѕ пинтѣ вина, и чии(н) да ври малw, и потом(ѫ) процѣди крозѣ рѣчнїкѣ, и дан мѣ пити на в'сако ютро колико гѣш'чїє шице. добро ес(тѣ) за онѣи болѣсти кѣіше писанїѣ. и wщ(ѫ) кѣзми анѣж(ѫ) и парїтарїа, и сварі га малw ѕ тиганю покропивши винцем(ѫ). и постави на крхпѣ, тер(ѫ) притиснѣі врхх(ѫ) стомаха. добро ес(тѣ) за онѣхѣ коехѣ боли чрѣвw, или(и) трѣвѣх(ѫ): — И wщ(є) ѕзми прахѣ wт(ѫ) анѣже .а. аѯак(ѫ). и сwк(ѫ) wт(ѫ) подога лѣка .г. аѯак(ѫ) и дрѣвенаго масла .в. азак(ѫ) и смѣшаи заєдно, и постави ѕ главицѣ кромиднѣ извадивши онѣи срѣдниѣ. и постави на сѣпрашицѣ да покри нѣколико. и потwм(ѫ) постави изѣ главице ѕ чашѣ, и стави ѕ ѕхо кѣд(ѫ) поєи спати, добро ес(тѣ) за онѣх(ѫ) коехѣ болѣ ѕши : + И wщ(ѫ) сварі анѣж(ѫ) вѣ водѣ. и потомѣ процѣди и да вѣдє wнѣи кодицѣ колико гѣш'чїє шице. и постави къ онои .а. ѕн(чѧ) трїфераиана, и даваи топло пити женамѣ сѣ ѕтра. добро ес(тѣ) за онѣи женѣ кою боли плwд(о)ка wт(ѫ) настѣда : — И wщє сварі вѣ водѣ анеж(ѫ), и потwм(ѫ) процѣди и постави къ ноі мало захара, и дан мѣ пити топло за нѣколико д(ѫ)нїи, на в'сако ютро колико гѣшче шице, добро ес(тѣ) за онѣх(ѫ) коем(ѫ) є wтекла слѣзѣна. и wщє кѣзми анеж(ѫ) и кwминѣ тѣкмо, и сѣтри заєдно. и два кратѣ толикоі воска, и смѣси заєдно пригрѣвае къ wгню. и ѕмѣси како кравацѣ, и постави топло врхх(ѫ) модрінѣ коіа є wт(ѫ) боіа добро ес(тѣ). и ако жена често ѕастѣ анѣже, много вѣде мѣкка имѣла. И ако [25а]
нѣх мѯж(ѫ) често ѕастѣ, многw сѣмена чин(н) : +

СѲТ(Ъ) ѦШИНТѢХМ(Ъ) СЪІРѢЧ(Ъ) ПЄЛИН(Ъ) :

Ѧпшин'тїѕмѣ крѣкѣ ес(тѣ) ѕ прхвѣін степен(ѫ), и сѣх(ѫ) ѕ дрѣгїи. и .в. рода има. Єдин(ѫ) ес(тѣ) мал(ѫ) тер(ѫ) не скорw расте и чрхн(ѫ) є на-

зелен(х). и дрѣги чинхі велнкх грхм(х). и вхісоко растѣ терх в набѣлх. нх нѣ толнко добрх колнко прхкнн. и двѣ работѣ чи:(н). терх к една схпротив(х) дрѣгѣ. една в коя шткара чл(о)к(ѣ)ка, и дрѣга коя заткара. тогаи рад(и) заткара ерх нма девѣ ло нс(тъ)ствш, и трхп'кш. и тогаи ради откара, ерх нма врѣкн нс(тх)ство и гор'кш. и трѣвѣ да се вѣрѣ в пол(х) маїа м(ѣ)с(ѣ)ца, и да се сѣши где нѣс(тх) сл(х)нца. и може стоати .а. годнце. вхзми сшк(х) шт(х) пелина и прах(х) шт(х) бетонике, нан шт(х) сентаврѣ. нли шт(х) пр'шекарїе. нли шт(х) праскевнѣх(х) кош'чнц(х), нан листвїа. и дан мѣ с медшм(х) завтра колнко .а. ложнцѣ, полхзно нс(тх) за онѣи дѣцѣ конм(х) сѣ гнстѣ. и шце вхзми сшкх шт(х) пелина, и шт(х) шкарїшлѣ, и захара тхкмо и свари заедно моцн'но. и потомх дан мѣ пити топло за .д. д(х)ни свако ютро колнко .г. ложнце. добро нс(тх) за онѣх(х) коем(х) в шткла слѣзѣна, нли кога боли ютра шт(х) настѣда. нли кои нмаю жѣтннѣ по шбразѣ, и на очїе и по в'сѣм' тѣлѣ, и шц(х) вхзми пелнних и артемежїю тхкмо, нз'р'мѣжди заедно. и схпригаи дрѣвѣчнним(х) масломх, и в мѣцелннѣ маслѣ. и постави женѣ схпрѣдх топло колнко може трхпѣти, добро нс(тх) за шнки женѣ и шт(х) конх(х) много крхки нде. и еще вхзми сшк(х) шт(х) пелина, и смѣси с толнкожде захара, и дан мѣ пити кад(х) мѣ драго. добро нс(тх) за онѣх(х) коем сѣ днмовѣ в стомахѣ. и еще вхзми сокх шт(х) пелинна, и оцхтх, и вкрш(х) тхкмо и смѣшаи заедно и дан мѣ пити колнко мѣ драго. добро нс(тх) за онѣх(х) кои сѣ нли змѣ печѣр'кн: И шц(ѣ) вхзми сок(х) шт(х) пелина
[25б] ||и смѣси с толнкожде ар'монїака, и толнкожде воска, и масла дрѣвенога. и растопи в'се заедно, и потом(х) остави да се стинѣ. и мажи слѣзенѣ ако вѣде мѣтѣ на сл(х)нцѣ, ако ли вѣде зимѣ кшн(х) огнь. добро нс(тх) за онѣх коемх в отѣкла слѣзѣна тер(х) в терхда : + И шц(ѣ) вхзми сшкх шт(х) пелина, и прахх шт(х) кѷмина. и медх тхкмо, и смѣшаи заедно и чинхі како нмѣ властх. и постави заедно на модрнѣ коя ѣ шт(х) вѣоя, добро нс(тх) : — И шц(х) сшк(х) шт(х) пелина процѣди кроѕх честѣ крхпѣ и стави в ѫхш. добро нс(тх) за онѣх(х) коѣх(х) боли ѫхо, нли мѣ в нѣчто в ѫхш, нли в ѣморхах чрѣвх в нѣм(х). и такожде кои пїе често сшк(х) шт(х) пелина, шчнстити мѣ се кн кндх добрѣ. и еще сокх шт(х) пелина процѣди и стави на очїи, добро нс(тх) за онѣх(х) кои
[26а] нмаю паклагѣ на очїю, нли нніи вѣлѣгх злх : +||

СѮТ(Ъ) ѦНѦКѦРДИ :

Ѧнакарди врѣкх нс(тх) в четврхти степен(х), воцїе нс(тх) шт(х) нѣкоего дрѣва кое в їндїи расте. нх нѣцїи говорѣ да сѣ вхши шт(х) нѣкоега звѣра кон се зове елефан'тх. нх нѣс(тх) нстхина. врх шкон воцїе много теж'ко, и може стоати .л. лѣт(х), и кто ластх анакарди, нли пне безх дрѣгаго билїа, може мѣ ѣчннитх мор'фїа, нли гѣтѣ. вхзми анакар'ди и очисти корѣ згора, и толнкожде кашора, и свари заедно в шкѣ оцтѣ, докле вѣде како мастх. и потшм(х) мажи затнлхкх до врхха, добро нс(тх) за онѣх(х) кон не нмаю добрѣ памѣтх: И еще вхзми сшк(х) шт(х) анакарди, и стѣци толнкожде лѣрнпїмен'та докле вѣде како мастх. и мажи шнон мѣсто где сѣ билѣ старѣ ранѣ, нли лншан. нх напрхво шминаи онон мѣсто топлшм(х) водомх. и онѣи мастх немои држжатх лнхо .а. час(х). и потом(х) ошнкаи скорш. Ерх ако кинкн држжишх, огѣлнти мѣ се

хонкнѣ'са кожа. и велико кѝ зло чинити: вще взѧми шлмѣю, и пелин(ѫ), и колоквинтѣдѫ, и чин(и) прах(ѫ) шт(ѫ) всѣх(ѫ), и смѣси сокшм(ѫ) шт(ѫ) (а)накар'ди. ѕ .г. ѕи(че) и мажи бѣлѣгѣ кон вѣд(ѕ) по тѣлѧ, и по рѧкѧ, и по шкразѧ, добро ис(тх) : —

СЭТ(Ъ) ѦМИГДАЛѢ. СЪІРѢЧ(Ъ) МИГДАЛѢ :

Ѧмигдалѣ .в. рода сѧтх. Єдин(ѫ) гор'кѣнх(ѫ) а дрѧгкіи бл(а)гкінх. гор'кѝ мигдалѣ крѧкѝ сѧтх и сѧхѣ, ѕ дрѧгкіи степен(ѫ). и вѣ'нкѝ се постлашю ѕ биліѣ нѣхо слад'кѝ и добрѣ сѕ шт(ѫ) в'сакого засипа, и шт(ѫ) в'сакое тѣскотѣ стомашнѣ. и шт(ѫ) в'сакого кашла кон се чин(и) шт(ѫ) настѧда. стлъци гор'кѝ мигдалѣ и постави кх нимх мало захара, да изкважди горестх изх нїнх(ѫ) потом(ѫ) свари ѕ в'рашнѡмх и с водѡм(ѫ) докле бѣде како каша. и дан мѕ шсти кѫд(ѫ) мѕ драгѡ. и рещи мѕ да чинитх такон за много крат(ѫ) кашѕ. добро ис(тх) за онѣх(ѫ) коемх ѝ тѣскнота ѕ прѣсѣх(ѫ), или кашлх, : + И вще стѧлци горкѝ мигдалѣ, и постави нхх мегю .в. листа кѕпѕсна, и запѣкни нхх ѕ сѕпрашицѕ како погачю. И нѣка стое малѣхно докле вид(и)шх да погіе дим(ѫ) из(ъ) нхіхх. И потомх нхх изними изх оногап листїа, и стлъци нхх моцно. и постави к ним(ѫ) малѡ шт(ѫ) ловорнковѣхх зрхнх масла топла. и изжждимап мегю рѧками. и кнои что изжждимашх постави ѕ кинчанѕ люспѕ, и наливаи нимх ѕхо пѕно, и такон чини докмѣ шздравѣ. добро ис(тх) за онѣх(ѫ) коемх е гнои ѕ ѕхо, или нежитх. и шт(ѫ) сваке ѕшнѣ болѣсти добро ис(тх) : +

СЭТ(Ъ) ЯР'ЦПОЛОГІЄ. ТѢР'СКЪІ ЗѦРѦБЄНТЪ :

Ѧр'цпологїа .в. рода има. Єдна е дѧхга, а дрѧга окрѧгла. нх шбѣ сѧтх крѧкѝ и сѧхѣ ѕ дрѧгкіи степен(ѫ). нх многїи ѕчителїе говорѣ да сѕ крѧкѝ и сѧхе ѕ трегїи степенх. и кенкѝ потрѣбѕе шт(ѫ) окрѧгмѣ ар'цпологїе корен(ѫ) нѣхо листкїе. и болма е за биліе окрѧгла, нехо дѧга. и да знаш(ѫ) за сваки коренх кон се ставп ѕ биліе трѣбѕе се копати кѫд(ѫ) ц'вѣти негова трава.|| и мож(е) стоати арїстологїа .в. лѣтѣ. нх ѝ болма коа се берѣ [265] сваѣ годинѣ. добра ис(тх) шт(ѫ) сваѣхх(ѫ) отрше(ѫ), и шт(ѫ) сваѣхх чемернѣх(ѫ) ствари кое ѕнедаю чл(о)в(ѣ)ка. и шт(ѫ) в'сакѣх(ѫ) живнн(ѫ) взѧми пр(а)ха шт(ѫ) арцпологїе и дан мѕ пити сокшм(ѫ) шт(ѫ) метвицѣ кѫд(ѫ) мѕ драго. добро ис(тх) за шнѣхх кон сѕ отровлинхі, или кон сѕ ѕеденхі шт(ѫ) чемѣрнѣхх ствари. и вще чинхі стѣкнило шт(ѫ) крхпѣ, и помажи га медѡм(ѫ) и посипли згора прахшм(ѫ) шт(ѫ) арцпологїе, и постави ѕ живинѕ. и ако не бѣде живина лихо рана, мажи крхпѕ медѡм(ѫ) и посипли онѣмх истѣмх прахшм(ѫ), и постави крхх(ѫ) ранѣ. добро ис(тх) за онѣх(ѫ) коемх не изхшло месш залишно. и вще взѧми прахх шт(ѫ) арцпологїе .д. аѯак(ıа) и прах(ѫ) шт(ѫ) генсїанѣ, .а. аѯак(ıа) и меда чиста .д. литрѣ, и свари вса заедно мало. и потомх взѧми сх шгня, и дан мѕ свако ютро за .г. д(ѫ)нїи .а. ѕи'чю. добро ис(тх) за онѣх(ѫ) кои нмаю засипх. и вще свари коренїе шт(ѫ) арцпологїе ѕ винѕ и ѕ дрѣвѣнѡм(ѫ) маслѕ с нѣколико кѫчиц(ѫ), и постави женѣ на плщд(о)вѕ. добро ис(тх) за онѣи женѣ ѕ коехх е мрхтво дѣтетеръ се мѫче да родѣ: И вщ(ѫ) взѧми

ар'цологїю и кацюрх, и шѕлфѕр(х) внѣѕм(х), и єѕфор'бїш, шт(х) в'сѣхх .а. ѕн(чю) прахх ч(и)нивши и масла мѣцелина, или дрѣвѣнога .в. ѕн(че) и зрѣки кшд(х) огнь мал'ми. и потом(х) мѣшаи ѕмѣрѣки гѕ докле бѣде како мастх. и мажи хрхехть вечерх и завтра за нѣколико д(х)нїи. добро ис(тх) за онѣхх коем(х) и велика немощх: и ще кѣзми прахх шт(х) ар̃цологїе, и смѣси сх щитшм(х) и мажи сврабх добро ис(тх) :+

СЭТ(Ъ) ЯМБРЯ :

Ямб'рх врѣкх ис(тх) и сѣхх вх .г. степен(х). и дрѣгѣм се именшм(х) зоке шпер'мацѣти. и бѣлх ис(тх) како гупсосх. кон и чрхн(х) нѣ врѣдних ничто. и такон се чин(и) ал'ни амврх, сырѣчх лоши. кѣзми мало москоса и растопи га с родостом(х), и такожде растопи с род(о)стом(х) малѕ ам'бра. и потомх смѣшаи заедно и постави на сл(х)нцѣ да се сѣши. и
[27a] такон можеш(х) познати да|| нѣ прави амб'рх, врх бѣде чрхн(х). И кгд(х) хонкеш(х) рѣкшм(х) прѣломити, такон се издроби на ситнш. и прави ам'врх не можешх разломити рѣкшм(х). кто носи собшм(х) ам'врх, чин(и) мѕ веселити ср(х)дце. и такожде добро ис(тх) за великѣ немощх кто га носи собшм(х). и ще кѣзми прах(х) шт(х) ам'бра, и шт(х) лигно алоешх. и шт(х) кощцїцх кое се находѣ ѕ елѣкномх ср(х)дцѣ шт(х) в'сѣхх .а. ѕн(чѕ) и смѣшаи заедно с мало рждоста докле бѣде терхдш како тѣсто. и потомх чин(и) пилѣѣ. и даваи мѕ за .г. д(х)н(ъ), всако ютро по .г. пилѣѣ. добро ис(тх) за онѣх(х) конм(х) и дрхгантїе ѕ ср(х)дцѣ. и ще ам'бра постави ѕ никїю, и постави к(ъ) нємѕ малш родоста, и зрѣки кшн огнь. и нека ѕзимле жена онѣи плрѕ спрѣда. добро ис(тх) за шнѣх(х) женх коехх боли плшд(о)ка. и ще(х) мажи ам'врѣм(х) стѣкило и постави ѕ нос(х), добро ис(тх) за онѣх(х) коемх нос(х) смрѣди:+

СЭ(Т) ЯРТѢМѢЖІЄ:

Яртѣмѣжїа трава ис(тх), врѣкы є и сѣха ѕ третїи степен(х). и кгда є зелена добра ис(тх), и кгда є сѣха нѣ толикон добра. и венкие ис(тх) добра за женскіе болѣсти, нѣхо за мѕш'кіе. кѣзми прахх шт(х) артѣмежїе .а. ѕн(чю) и прах(х) шт(х) орашицх. .а. ѕн(чю) и сока шт(х) бигюртѣ .а. ѕн(чю) и меда чиста .г. литрѣ. и смѣшаи заедно, и даваи [. . .] сѣтра и вечѣ(е)рх по одинон ложице докле тече. и чин(и) да се баня. нѣколико кратх кх водѣ ѕ кожи бѣде варена артемежїа. и такожде да пїе вино, кх коемх бѣде варена артемежїа. добро ис(тх) за онѣх(х) женх коемх ис(тх) плод(о)ка затворена, терх не могѕ дѣцѕ прїимити. и такожде добро ис(тх) ѣасти артемежїю с масмшм(х) дрѣвѣнїнмх и с вод(о)мх, добро ис(тх) шнѣм(х) женамх кое имаю плшд(о)кѕ гнилѕ. и ще(х) ар'темежїю зрѣки добрѣ ѕ црѣпѕли безх водѣ. и потомх изними изх црѣпѕлю и постави на дѣскѕ, и нека сѣднѣ чл(о)в(ѣ)кх проходшм(х) врхх(х) топлѣ, добро ис(тх) за шнѣх(х) коех(х) боли прохшд(х):— И ще(х) кѣзми прахх шт(х) артемежїе, и толикожде шт(х) марѕвїш. и смѣшаи с мало масла дрѣвѣнагш. и мажи нпм(х) стѣкило, и постави женѣ кх плшд(о)кѣ кое сѕ како момѕлицѣ, или ако имх в гнила пошд(о)ка.
[27б] и ще свади артемежїю кх водѣ, и даи мѕ|| пити кгда мѕ в драгш. добро ис(тх) за онѣх(х) люди хоех(х) боли пша(х) глрѣ:+

СЭТ(Ъ) ЯЦѢТѪМ(Ъ). СЪІРѢ(Ъ), СЭЦЪТ(Ъ):

Яцѣтѫм(ѫ) стѫден(ѫ) нс(тѫ) и сѫх(ѫ) ѫ дрѫгы степенѣ. скваси кѫнѫ ѫ
ѡцѣтѣ и постави крѫкю. на стомах(ѫ) добро нс(тѫ) за онѣхъ коемѣ в
блюданїе. и тако поставивши на трѣбѫхъ и на хрѣбѣтѣ, добро нс(тѫ)
за онѣх(ѫ) коемѣ к теченїе здола. и ѡпе ѫзми шнрѡп(ѫ) кои се чинн
сѣ оцтѡм(ѫ) и дан мѫ пити свакоютро .а. ѫн(чю) з двѣма ѫнчама топлѣ
водѣ, за .г. д(ѫ)ни: добро нс(тѫ) за в'сакѫ грозницѫ коя се чини ѡт(ѫ)
сланѣ флегмѣ.+

СЭТ(Ъ) ѦХРИШМЕНТО: СЪІРѢЧ(Ъ) СѦРИ ЗРЪНЯКЪ:

Ѧхрипименто крѫк(ѫ) нс(тѫ) и сѫх(ѫ) вх четврѣтїи степен(ѫ). и чин(и)
се ѡт(ѫ) нѣкое рѫдѣ коя се находи ѫ земли. и два рода нма прѣви жѫтѣ,
и дрѫгы чрѣвленѣ. жѫтѣ се поставлѧ ѫ биліе, а чрѣвленїи нѣ. взми
аѫрїпимен'то и постави на сѫпрашницѫ, и поклопи згора широкем(ѫ)
краемѣ налѣв'ка, и шѣкси чл(о)в(ѣ)ка за ногѣ. и рци мѫ да дрѫжи
ѫзѣки кран ѫ ѫстохъ. да мѫ иде ѡнан димѣ ѫнѫтра ѫ прѣси. добро нс(тѫ)
за онѣх(ѫ) кон нмаю кашлѣ ѫ прѣсѣх(ѫ). или засипѣ. и ѡцѣ(ѫ) прах(ѫ)
полѣ аѫаж(а) ѡт(ѫ) аѫрипименто, подан мѫ пити ѫ ѣницѫ рофитѫ, ил(и)
ѫ малѣкѫ, или ѫ винѫ. добро нс(тѫ) за онѣх(ѫ) кои нмаю засипѣ, и ѡт(ѫ)
флегмѣ, и ѡт(ѫ) мокрине: И ѡпе взми прах(ѫ) ѡт(ѫ) аріїпименто .а.
ѫн(чю) и кара нескѫшена .д. ѫн(чѳ) и постави заедно ѫ пѫних грхн'цѣ
водѣ, и свари мощнѡ. и потомѣ можешѣ познати кѫд(ѫ) є варено, омочи
перо кънѫтрѣ и ако падѣ с нега мѣхъ, то нс(тѫ) варено. ѡвон нѣ добрѡ
за онѣхъ кон хотѣ изѣкадити длакѣ где мѫ драго мазавши нѡмѣ. и
трѣбѣ да стои ѫ топлѫ мѣстѫ, и да дрѫжи онѫи мастѣ лихо .а. час(ѫ)
Єрѣ ако венкіе ѫздрѫжи, хонкіе мѫ се кожа огѫлнти. и попѡм(ѫ) да
омїе топломѣ код(о)мѣ добро нс(тѫ). и ѡцѣ(ѫ). ѫзми аѫрипименто .а.
дѣлѣ и сапѫна .в. дѣла. и стлѣци заѣно дакле бѫе како мостѣ. и
мажи где бѫдѫ бѣлѣзы чрѣвени, или лишан или длакѣ, или бѣлѣзїи
бѣли за .г. д(ѫ)нїы сваку д(ѫ)нѣ ѣдиѡм(ѫ). и ѫ ѡвон немон дрѫжати
лихо .а. час(ѫ). и потомѣ ѡми топлѡм(ѫ) код(о)мѣ. єрѣ ако венкіе дрѫ- [28a]
жиш(ѫ), хонкіе се и кожа ѡгѫлнт(н):+

СЭТ(Ъ) ЯШПАЛТѪМ(Ъ). И ДРѪГѢМ(Ъ) СЄ ИМЕНЭМ(Ъ) ЗОВѢ БЪІТѪМЕН(Ъ) ГЮДЯНКѪМЪ:

Яшпалтѫмѣ крѫк(ѫ) нс(тѫ) и сѫх(ѫ) ѫ трѣтїи степенѣ и много крѣме
може стоати земла нс(тѫ) коя се ѡт(ѫ) їндїе доноси, тер(ѫ) є чрѣна и
теж'ка и смрѣдѣкыа. нх дрѫзїи говорѣ да є земла коя се находи ѫ единѣ
изерѫ кое се зовѣ сод(о)ма и гомора добра нс(тѫ) за затворенїе ранѣ.
и такождѣ добра поставлѧти на ранѫ често чинивши прах(ѫ) ѡт(ѫ) нн
нли на старѫ, или на младѫ. такождѣ добра нс(тѫ) за в'сакѫ болѣстѣ
ѡт(ѫ) плодвѣ, поставивши ашпал'тѫмѣ на сѫпрашницѫ, и нѣкда иде женѣ
кѣ плмд(о)вѣ добро нс(тѫ) за онѫи женѣ коемѣ и гнила плмд(о)ва
или коемѣ є опала долѣ: и ѡцѣ(ѫ) ѣзми прахѣ ѡт(ѫ) ашпалтѫмѣ, и

толикожде камфора. и смѣси мало сока шт(х) дивїе рѧдѣ докле вѣде како тѣсто, и чины пилавѣ. и кѫда є потрѣбно растопи .а. и(и) .в. их водѣ шт(х) ашпал'то. и постави в носх, добро нс(тх) за онѣх(х) кои многш спе. и ли кои много тлапѣ в несвѣстх в шгныце: —

СЭТ(Ъ) БАЛАХЦПЯ: БАЛШЯМО. (Б)ОЛХШ(Ъ) ЯРМЄНІКХШ(Ъ). (Б)ОРЯГО. (Б)ЯХСІЯ. (Б)ОРЯКШЪ. (Б)ЪЛИКХЛИ. (Б)ѢТОНИКЯ. (Б)РЯН(Я) КЯХРШИНЯ. (Б)ѢРБЄРИ. (Б)ДѢЛІХМ(Ъ). (Б)ИЦІОРТЯ:

СЭТ(Ъ) БАЛ'ШЯМСЭ:

Балшамо дрѣвш нс(тх). Єрх свѣдочи дїашкорндиш(х) вчителх, да є видѣлх своима очїма. и говори да шнои дрѣвш нс кога бал'шамо т(є)че расте влизх вавилонїе на единшм(х) полю где нс(тх) .з. источныкх. и ако бы чл(о)в(ѣ)кх садилх их дорѣгѣмх мѣстѣ, не бы цехтѣло ни коцїа чинилш. и онои дрѣво выше не може расти шт(х) дв(ѣ) педы. и такои извлагаю масло шт(х) нега. нарѣзвю шнѣи гранѣ ножемх, и ниж(х) онѣх(х) рѣзотин(х) привезвю виѣїю тер(х) иде изх оногаи дрѣва како слъза и
[28б] капле и виѣїю.|| и онои что капле зове сѣ, опобалшамш. и шт(х) нега границе взимаю терх ихх свше на сл(х)нцѣ, тер(х), се зовоу кшїлобал'шамш. и шнои коцїе кое се находи на нимх, зовѣ се кар'побалшамш. и онои се коцїе не може дрѣжати лихо .д. мѣтѣ, и потшм(х) почнѣ гнити. их толикон се може дрѣжати докле не вѣде шѣпле. и шнѣи се границе могѣ дрѣжати .в. мѣтѣ. и тако нхх можеш(х) познати кѫда сѣ старѣ, или кѫда сѣ младѣ. кѫда нхх разломиш(х) трѣвѣе да сѣ оунѣтра цѣлѣ. како схнадворх. и кѫда вѣд(є) мало на мастнѣ. кшилобал'шамо, и кар'побалшамо, имаю іакостх згрѣати и вкрѣвпити чл(о)в(ѣ)ка. их шпобалшамш како масло нс(тх) кѫда се извѣнстрн, єрх и сокх шт(х) оногаи дрѣва кое се зовѣ бал'шамо. и швои опобал'шамо има велікѣ іакостх. и велікѣ силостх и врѣме нс(тх) и сѣхо в дрѣгы степен(х) топлиню дрѣжи и бл(а)готѣ има, и крѣпостх има. и колико велікіе стои болѣе нс(тх). и много се іално чины. и мало се добро находи. Єрх взимаю малш бал'шама, и много времен'тина и смѣшаю заедно, и и продаю га колико добро бал'шамо. и мнозїи говорѣ ако взиманш(х) клин'цх гвоздѣнѣ, терх омочних в нимх теке р'тх оногаи клница може горѣти. дрѣзыи вчителїе говорѣ, єрѣ таково искѣшенїе нѣс(тх) добрш. Єрх такожде може горѣти и в трѣмен'тїнѣ. их дїашкорндних говори, да взмемо .а. грхн'цх козїега мѣлка, и да постави в нега .а. капаю добра бал'шама, и хонкі всприти онои мѣлко. и шнаи кіе капаш пасти на дно. и кѫда извадиш(х) мѣлко можеш(х) наки шнѣи капаю на днѣ. и дрѣзы вчителїе говорѣ. да взмемо крхпѣ тян'кѣ чистѣ и даю скласнмо в бал'шамо, и потомх да омїемо вош(о)мх. и ако вѣде добро бал'шамо, хонкі пасти в'се на дно водѣ. и невкіе на крхпѣ остати нималш. и такожде ако взме иднѣ капаю бал'шама на р'тѣ клница, тер(х) постави
[29а] на днѣ водѣ такои кіе и стоити на днѣ водѣ.|| и ако га поставиших на срѣдѣ водѣ, такон се кіе и стоати на срѣдѣ водѣ. и ако га поставиш(х) врхх(х) водѣ, тако кіе стоати врхх ніе. и такожде растопи балшамо в малш водѣ моцно. и ако вѣде добро балшамо, хонкі се раздвонти

на се. и ако бѣде смѣшано тремен'тиномъ(х), хоникѣ се размѣтити с вод(о)мх. и такожде говорѣ учителїе, ако поставишх на длан(х) единъ каплю добра бал'шама, хоникѣ пропасти на другѣ странѣ. нх говори дїашкорндиш(х) нѣ тои истры на. и такожде ако напѣнишх .а. люшпъ ланчанъ бал'шама добра, и другѣ люш'пъ тремен'тїна, и поставиш(х) на мѣрѣ .г. кратх кенкѣ кѣ потеглити бал'шамо, нехо тременгтино. и такожде постави бал'шама, единъ каплю ѕ ѕста, и ако бѣде право бал'шамо бѣдетх ти се видѣло ѕ главѣ како шг'нх. и ако бѣде лано бал'шамо, не бѣдешх ничто хапалх. рекли смо како можемо познати кое є добро бал'шамо, и кое нѣ. сѣда трѣбѣ да знамо зачто є добро. Смѣси единъ каплю бал'шама сх мало топлѣ водице, и дан пити шнѣмх женамх кое не могѣ избыти мрхтво дѣтѣ. или ако се не могѣ вчистити добрѣ по рожденїю. и шще скваси вѣбаках ѕ балшамо и постави женѣ спрѣда ѕ плодѣ, добро нс(тх) за онѣи женх шт(х) кое многш крхвы иде. и ако мѣж(х) ш'чи крхвїю, дан мѣ пити балшамо с кин'цемх. и такожде где в отокх мажи ним(х) добро нс(тх). такожде дан пити бал'само с кин'цемх коем(х) нѣ болѣстх стомашна шт(х) настѣда. и еще смѣси балшама и толикожде воска, и стави где старх болитх шт(х) ранѣ, или от(х) нѣ болѣсти. и нѣка стои за нѣколико д(х)нїи, и погынѣти хощте онан болѣстх. и такожде кто нма грозныцѣ четрехтин'ныцѣ дан мѣ [29б]
напрхво почиренїе. Потом(х) дан мѣ пити балсамо сх кинщмх, и хоникѣ га пѣстити истына нс(тх). И такожде кога ѣхо боли постави мѣ шт(х) бал'само нѣколико добро нс(тх): и такожде кога ѕѣбы болѣ, мажи нхх бал'самщмх. И кое тѣло хоникеш(х) да се не разгные, мажи га балсамшм(х), и може стоати тисѣцѣ дѣтх: +

СѢТ(Ъ) БОЛѢШЪ АРМЕНИКѢШЪ:

Болѣшх арменикѣшх, стѣденх нс(тх) и сѣх(х) вх трѣтїи степен(х). земла нс(тх) чрхкена терх се находи ѕ арменхском земли, и тоган ради се зовѣ болѣшх др'меникѣш(х). и вхзда може стоати. вхзми прахх шт(х) болѣшх арменикѣшх, и толикожде комида и смѣшан заедно с мало рѣжнѣ водѣ, и чини пилѣлѣ. и дан мѣ пити скако ютро по .є. пилѣлх. добро нс(тх) за онѣх(х) кои блюю крхвїю, или что ѣдѣ. или коим(х) нс(тх) теч(є)нїе шт'х здола: — И шщ(є) вхзми болѣшх арменикѣшх, и толикожде бѣлца ланчана. и .д. крат(х) толикожде брашна пшенична, и смѣси заедно с мало родоста, и мало ячмен'нѣ водѣ. и чин(н) тхн'кн погачице испригап ѕ дрквѣном(х) маслѣ, и дан мѣ шсти кхд мѣ драгш. добро нс(тх) за онѣх(х) коемх нѣ теч(є)нїе крхвы. или гнои: и шщ(є) вхзми прахх шт(х) болѣш(х) арменїкѣш(х) и бѣл'цх ланчани и малш оц'та, и смѣшан заедно докѣ бѣде како нм'бластх и постави на стомахх(х). добро нс(тх) за онѣх(х) кои ядѣ тер(х) нде здола шт(х) нїнх(х) на шнан час(х). и прахх шт(х) болѣш(х) арменикѣш(х) смѣшан сшкшм(х) шт(х) шангвинарїе, и скваси вѣбаках и стави ѕ носх, добро нс(тх) за онѣхх коемх нѣ много теченїе крхви здола, и из носа. и шщ(є) вхзми болѣш(х) арменикѣш(х), и бѣлцх шт(х) ланца, и сшк(х) шт'х шангвинарїе, и смѣшан заедно. и постави на челш до ѣшїю. добро нс(тх) за онѣхх коемх нѣ теч(є)нїе крхвы из носа: —

ꙋТ(Ъ) БѦЛѦѯЦІЄ, СЪІРѢЧ(Ъ) ЦѢѢТІЄ ꙋТ(Ъ) ВЄЛИКЪІХ(Ъ) ШИПЪКЪЪ:

[30а] Балавцїа стѣдена ис(тх) и сѣха вх дрѣгын| степен(х). и дѣк лѣте се може дрижати. и за толикон в болѣсти добра балавцїа, за колико болѣш х арменикѣш(х): +

ꙋТ(Ъ) БОРѦГО:

Бораго топла ис(тх) и мокра вх дрѣгю степен(х). трава ис(тх) терх има листвїе широко и мало остро. кѣда в зелѣна стави се ѕ внаїе, и сѣме тое многш прохлади крѣвѣ, и добро ши чини. и такожде помага шт(х) чрѣвѣ жлѣчи. и шт(х) шгнице, и шт(х) грозниде помага кѣда се почнѣ придизати из(х) ныхх. и за дрѣгѣ болѣсти ако га шстх с варенѣм(х) юхѣм(х) мѣсномх и шц(ѣ) бораго свари вх водѣ моирно, и потѣм(х) процѣди кроз крхпѕ, и постави вх онои водѣ толикожде захара. и свари нѣколико докле ѕкри половина. и дан мѕ пити с водицѣм(х) кѣда мѕ в драго. добро ис(тх) за онѣхх кои тлапѣ шт(х) прѣострѣ огныце. или коемх в велика немоіц(х): +

ꙋТ(Ъ) ВѦѢСІѦ:

Бавсїа топла ис(тх) ѕ полх дрѣгы степен(х), и мокра ѕ прѣвы степенх. и два рода има. ѣдно питама, а дрѣго дивїа. и ѕмноженїе крѣви чини и гѣстиню. и бола є сѣха, нѣхо зелѣна. и много чл(о)в(ѣ)чемѕ сѣмень помага. и чини пробавлати. кѣзми бавсїа и свари вх водѣ, и потом(х) изѣжми онѕи травѕ терх ю сѣдроби на ситно и свари сх чистѣм(х) медѣм(х), докле ѣсх медх изѣври. и потом(х) постави к нѣмѕ нѣко. анко мигдалѣх. и кѣда видиш да ке быти скоро варено, постави к нѣмѕ нѣколико копра и мало специїе. и потом(х) изними сх огню и постави ѕ чистх сѣсѣдх. и дан мѕ шсти кѣд(х) мѕ драго. добро ис(тх) за онѣх(х) кои имаю стѣдѣна лѣдїа и слаба: +

ꙋТ(Ъ) БОРѦКШЪ:

Боракшх врѣвх ис(тх) и сѣхх ѕ четврхтїи степенх. Смола ис(тх) штх нѣкоега дрѣва кое ѕ ни'дїе растѣ. и лѣтѣ се беріѣ. и колико є венки врѣвина, толикон се венкі чин(и) терхда. и коц нѣ добра нѣ толикон
[30б] терхда. и пакы смрзди.| и тогаи рад(х) трѣбѣе избирати онѕи смоль коц и терхда, и бѣла и чиста и свѣтла. и добра ис(тх) за шчищенїе образѕ и за онѣи бѣлѣгѣ что се чинѣ на образѕ шт(х) вѣтра, или шт(х) сл(х)ница, или шт(х) праха. кѣзми прах(х) шт(х) бораквх и смѣси сх толикожде родоста. и мажи образх сваку д(х)нх по .а. крат(х). и да се чѣва штх вѣтра и шт(х) сл(х)ница. и шт(х) праха, добро ис(тх): —

СѢТ(Ъ) БѢЛИКѸЛИ:+

Бѣликѹли ствдѣнѣ сѵтѫ и сѵхѫ. их фїлософїи нѣ сѵт(ѫ) поставими ѕ колико степенѣ ствдѣна ис(тѫ) и сѵха. вѫзми бѣликѹли и стаѫци с толикожде кокошиижа сала, и мажи образ(ѫ). добро ис(тѫ) за онѣхѫ жен(ѫ) коем(ѫ) сѵ пѣгѵѕки по образѹ: +

СѢТ(Ъ) БѢТОНИКѢ:

Бѣтоника вр҃ѕкы ис(тѫ). и сѵха вѫ .г. степенѫ. и шев се листїе ста(к)ла ѕ вилїе кѫда є зелено, и кѫда є сѵхо. вѫзми бѣтонїкѹ и толикожде стафїс'гр҃їе, и свари их водѣ заѣдно. и потомѫ процѣди и шнѹмѫ код(о)мѫ топлѹм(ѫ) чин(и) гар'гарнж'мѹ. добро ис(тѫ) за онѣх(ѫ) коеѫ боли гзав(а) wт(ѫ) настѣда. и wще вѫзми бетонику, и толикожде сока wт(ѫ) пелина, и свари заѣдно сѫ винцемѫ, и потѹмѫ процѣди кроѕ крѫпѹ и дан мѹ пити кѫд(ѫ) мѹ драгѹ. добро ис(тѫ) за онѣхѫ коеѫ боли стомахѫ wт(ѫ) настѣда. и wще бѣтонїкѹ свари их водѣ, и ѕ шнѹи водѹ постави каменїе, и нѣка иде онаи пара женѫ кѫ пѫждѣ, теряѫ да чин(и) такожде ѕтопливши се, или ѕ бани. и потомѫ подан ни ѣсти прахѫ wт(ѫ) бетонике сварившн с мало меда. добро ис(тѫ) за онои женѣ коем(ѫ) нѣ добра плодна, тер(ѫ) не могѹ носити дѣтета до крѣмена: +

СѢТ(Ъ) БРѧНКѧ ѪРШИНѧ:

Бран'ка ѕр'шина топла ис(тѫ), и мокрнню има ѕ дрѣгыи степенѫ. свари бран'ка ѕр'шина мал'ма. и потѹм(ѫ) изѫмажди и смѣшаи с толикожде свинского сала старога, и чины како нм'ѣластѫ, и постави где в ||тврѫда апостѣѹма, помѳг'чити ю хонкѣ. и wще бран'ка ѕр'шина свари [31a]
ѕ дрѣвѣномѫ маслѹ, и потѹм(ѫ) процѣди и изѫмажди моцн'ѣѹ шнѹи крѫпѹ, и смѣси с толикожде воска и растопи. и потѹм(ѫ) остави да се стынѣ. и мажи слѣзѣнѹ коѹ ѣ тврѫда, или жилѣ кое сѵ се зрѫчилѣ, и хотѣ се помѳг'чити: +

СѢТ(Ъ) БѳР'БЄРИ:

Бєр'бєри ствдѣни сѵ и сѵси ѕ дрѣгы степен(ѫ). вощїе ис(тѫ) кое се находи ѕ дрѣвѣ ѳранскон земаѣ. и окрѣгло ѣ и мало подѣговато како масинѣ. и добро ис(тѫ) за в'сакѹ wгнѹщѹ острѹ и прѣострѹ. Свари бєр'бєри их водѣ, и потѹм(ѫ) процѣди, и постави ѫ онон водѣ толикожде захара. и вари докле ѕвори полокина онѣи водѣ. и потѹмѫ сними сѫ огня и остави. и давап пити по .в. ложицѣ, или по .г. смѣсивши с толикожде водѣ ствденѣ кѫда имѫ бѣде драго. добро ис(тѫ) за онѣх(ѫ) коем(ѫ) ѣ огньица острa и прѣшестрa. и wще вѫзми прахѫ wт(ѫ) бєрбєри. и смѣси сокѹмѫ wт(ѫ) шолатрѹ, и постави врѫх(ѫ) ѣтрѣ, или врѫх(ѫ) плюкѣ. добро ис(тѫ) за шнѣх(ѫ) коем(ѫ) ѳ вр҃ѕкы ѣтрѣ, или плюкы. Еще вѫзми бєр'бєри и постави ѫ водѣ и нѣка киснѹ в'сѣ нощѫ. и потомѫ дан мѹ пити wт(ѫ) онѣ водице кѫда мѹ драго, добро ис(тѫ) за шнѣхѫ коеѫ боли глав(а) wт(ѫ) вр҃ѕкинѣ: +

СЭТ(Ъ) БДѢЛІСЭ:

Бдѣлїѡ врѣк(х) нс(тх) ѕ дрѣгы степен(х) и мокрыню има ѕ дрѣгы степенх. бдѣлїѡ и како смола и малѡ прилипле. и находи се прѣко мора ѕ единѣх(х) вѡщїахѫ коы сѣ каких шиш'кн. и кънѣтрѣх се находи ѕ онѣмх вощїю. добро нс(тх) за теч(е)нїе кое в wт(х) прѣкостр огньщѣ. и такожде в добро wт(х) апостѣкwмѣ, и wт(х) камена что е ѕ мѣхырѣ, и wт(х) кашлы и wт(х) ѕыденїа змїи, иан скоp'пїи. и добро нс(тх) за болѣсти выше писан'нѣ, смѣсивши сѣ оц'тwм(х), и мазавши онои мѣсто где га болы. ими растворивши с водѫм(х) и даваи мѕ пити: +

[31b] ‖ СЭТ(Ъ) БИЦОР'ТЪ:

Бицор'та стѕдена нс(тх) и сѣха. нх зансто ни единх ѕчителх не говори ѕ колико степенх. нх сѣпротивх нѣгова нс(тх)ства и нѣговѣ добротѣ кою чины кѫдх се сварн ѕ киаїе. и поставлаїю сѣ ѕчителїе кх трѣтїи степенх. кѫзми праx(х) wт(х) бицрѣтѣ и смѣшан з' бѣл'цѣмх яичанѣмх испрнгаи ѕ тиганю безх масла, и дан мѕ ласти, добро нс(тх) за онѣх(х) коемх и блюваніе wт(х) много ѣда. и wще кѫзми праx(х) wт(х) бырор'тѣ, и смѣси сокѡм(х) wт(х) плантаго и дан мѕ пити, добро нс(тх) за онѣх(х) коемх и теченїе wт(х) велики врѣкинѣ: + И wще сварн бырор'тѕ ѕ водѣ, и онѕи водѕ меки врѣки каменїе, и нека ѣде шнан пара женѣ кх плѫдѣ. добро нс(тх) за шнѣки женѣ wт(х) коех(х) ѣде много крѣвы кѫда е нїнх(х) врѣм(ѣ): — И wще кѫзми праx(х) wт(х) бырортѣ, и wт(х) винкзикефа, и wт(х) гарофали и wт(х) (а)канкла. и wт(х) масиш, и wт(х) орашкцх, wт(х) к'сакого по .а. аѫаж(а). и меда колико потрѣбѕе, и сварн заѣдно мощ'но. и потwм(х) штими сѣ огны. и дан пити колико вднѕ ложицѕ с мало водице. добро нс(тх) за онѣки женѣ, коы не морѕ прїимити дѣцѕ. и wще бырортѕ поставн на сѣпрашицѕ, и нѣка ѣде шнан дних спрѣда кх плѫдѣ, добро нс(тх) за шнѣки женѣ кое не морѕ дѣцѕ прїимити. и да нѣси какова нс(тх) бырорта, како канкла нс(тх), анхо врх не има толикви шкостх: +

СЭТ(Ъ) КІСЭЛѢ:

Кїола стѕдена нс(тх) ѕ прѣхи степенх, и мокрыню има ѕ дрѣгы. и мож(е) стоати .к. лѣт(х), нх в колы коы се бѣрѣ като годища. wт(х) любичицѣ се чины летѕаріѡ захарѡм(х), и гюлапх. и такожде се чин(и), любичицѡм(х) масло, и ѕ многа се дрѣга былаї постала. нх сама нѣс(тх) врѣдна ницо: +

СЭТ(Ъ) КИТРѢМЪ. СЪІРѢЧ(Ъ) ЦѢКЛО:

Китрѣмх стѕденх нс(тх) ѕ прѣхи степен(х), и сѣх(х) ѕ дрѣгы. кѫзми праха много ситна цѣкла, и толикожде сѣрѣша вин'на. и колико wт(х) [32a] сїнха обонха толикон катрана, и мало‖ масла дрѣвѣнагw, и смѣшаи за ѣдно и мѫжи где имаш(х) свсѣб(х) добро нс(тх). и wще кѫзми ситна

праха wт(х) цѣкла, и смѣшаи с толикожде тремѣн'тїна, и мажи где има лишаи добро ес(тѣ):+ И wцѣ кѣзми праха ситна wтѣ цѣкла, и цвѣтїе wт(х) мѣроукѣ и рѣж(н)но масло. и цѣкгѣ и смѣшаи заедно. и мажи где вѣд(в) бѣлѣзыи бѣли или чрѣни. нѣ напрѣко почеши ноукти, добро ес(тѣ): — И wцѣ(є) кѣзми прах(х) wт(х) цѣкла много ситнѣ, и завѣжи в малѣхнѣ крѣпицѣ тнѣкѣ чистѣ. и постави в чашѣ, или в калѣн(х) сѣсѣд(х) зажег'ши онѣи крѣпѣ с прахwм(х). и нека гори докле изгори мокно. и потомѣ смѣси сѣ повенкїе сwка морачева. и процѣди кроз(х) крѣпѣ, и по ста(в)ли помаль в очї перомѣ. добро ес(тѣ) коемѣ и павлага на очїю:

(Г)ѧрофали. (Г)єнсіѧнѧ. (Г)ѧлѧнгѧ. (Г)ѧл'бѧно. (Г)ѫми ѧрѧбиш(ъ). (Г)ѧріофілѧтѧ. (Г)утъ. (Г)рѧнѧ шолиш(ъ). (Г)ѧлитрикѫмъ. (Г)ѧллѧ. (Г)ѧліѧ мѫшкѧтѧ. (Г)ѧрѫш(ъ).

Гарофали сѣдени сѣ и сѣси вѣ трети степен(х). нѣ wнїи гарофали кои сѣ сѣдены и сѣси, поставлаю се в билїе, а в спецїю се не поста(в)лаю. дрѣвы сѣ гарофали крѣкы и сѣси в третїи степен(х), и поставлаю се в билїе и в спецїе. и в и(н)дїе растѣ. и в лѣтѣ се беро кѣда сѣ зелѣны. и могѣ стоати .і. лѣтѣ. и такон можеш(х) познати кои сѣ добрїи. трѣквю да сѣ дебели, и да сѣ главичати како клин'цѣ. из дрѣвгога краіа островрѣъхати, и да мирiшѣ лѣпо. Кѣзми гарофали и смѣше wт(х) морача. и свари в винѣ, и дан мѣ пити кѣда мѣ є драго, добро ес(тѣ) за онѣх(х) коехѣ боли стомах(х) wт(х) настѣда. и wцѣ(є) кѣзми драгантѣм(х), и гѣми арабиш(х), и постави в ячмен'нѣ водѣ да стои вднѣ нощ(х). и потом(х) [326]
процѣди и онѣи водѣ wтметни. и кѣ ономѣи билїю постави толикожде праха wт(х) гарофали, и смѣшаи докле вѣде тврѣдо како тѣсто. и потомѣ чини пылѧлѣ, и стави в'сакы веч(є)рѣ .а. под(х) нѣзык(х) докле мѣ вѣде воле. добро ес(тѣ) wт(х) засипа: И wцѣ(є) кѣзми .и. гарофали и толикожде мастиха, и постави оу вїкию, и налїи рwдостомѣ, и затѣкни добрѣ и постави в котлѣ. и налїи онан котлѣ вод(о)мѣ до грѣлика викые, и чины нѣколик(о) да поври. и потомѣ изними викїю нѣз котла. и дан мѣ пити нѣз викїе. добро ес(тѣ) за онѣх(х) кои блюютѣ что надѣт:+ И wцѣ(є) прах(х) wт(х) гарофали свари вѣ винѣ. и дан мѣ пити кѣда мѣ драго. добро ес(тѣ) за онѣх(х) коемѣ не теченїе wт(х) билїа. и wцѣ прахѣ wт(х) гарофали дан мѣ пити сѣ сокwм(х) wт(х) воражине добро ес(тѣ) за онѣх(х) коемѣ в трѣсенїе на ср(х)дцѣ: +

СѢТ(Ъ) ГЄНСНАНѢ:

Ген'сїана крѣкы ес(тѣ) и сѣха в третїи степен(х). кореніе ес(тѣ) wт(х) нѣкое травѣ коы се такон зовѣ. и корѣн(х) не добрѣ а трава нѣ. и бере се в пролѣтїе и кои не добрѣ трѣбѣ да нѣ шѣплѣ, и да в жлѣтѣ. Кѣзми прах(х) wт(х) гєнсїанѣ .к. а҃ак(а). и дан мѣ пити сѣ ячменномѣ вод(о)мѣ. и сѣдѣнwм(х) кѣдѣ мѣ драго добро ес(тѣ) коем(х) не засипѣ одавна:+ И wцѣ кѣзми прахѣ wт(х) ген'сїанѣ, и толикожде сока wт(х) легѣрицїе, и свари заедно с мало меда, и давай мѣ по единон ложицѣ с мало водицѣ. и ако вѣде нѣмѣ засипѣ wдавна оздравѣти кѣ. и wцѣ

смѣшан прах(х) ѡт(х) генсїанѣ сокѡм(х) ѡт(х) диѣ́ѣ рѣдѣ. и дан пити
кѣда пада чл(о)в(ѣ)кѣ ѡт(х) великїе немои, добро ис(тѣ): — И ѡцѣ ако
вѣде чл(о)в(ѣ)кѣ биден(х) ѡт(х) чемериѣх(х) змїа, или ѡт(х) инѣх(х)
[33a] сатвари чемѣриѣх, посипѣи прахѡм(х) от(х) ген'сїанѣ врах(х) оногаи||
мѣста. и такождѣ мѣ дан пити с винѡм(х) топлѣм(х) прах(х) ѡт(х)
ген'сїанѣ добро ис(тѣ):

СѢТ(Ъ) ГАЛАН'ГА:

Галан'га врѣкѣ ис(тѣ) и сѣх(х) въ трѣтїи степенѣ. коренѣ ис(тѣ) ѡт(х)
нѣкѣ травѣ, коиа се находи пѡд(х) нѣкыимъ дрѣкѡм(х) в пер'сїе. и може
се држѣати .е. лѣтѣ. и такоп можеш(х) познати коп в добрѣ трѣѣвѣ да
вѣде начрѣвен(х) и тежѣкѣ, и да лѣпо мирише. и кѣда га жвеш(х) в встахъ
да чины врѣкинѣ. вѣзми галан'га, и свари в винѣ и дан мѣ пити кѣд(х)
мѣ драго. добро ис(тѣ) за онѣхъ коемъ в вѣтрѣх в трѣвѣхѣ. или коехъ
стомах(х) боли. и ѡцѣ(е) вѣзми мало прах(а) ѡтъ гал'га, и постави
в носъ, добро ис(тѣ) ѡт(х) главнѣ болѣсти: +

СѢТ(Ъ) ГАЛ'БАНѠ:

Гал'бано врѣкие ис(тѣ) и сѣх(х) въ трѣти степен(х). и мокриню има в
прѣвїи степѣи(х). нѣцїи говорѣ да е смола ѡт(х) нѣкоего великаго дрѣва.
нѣ дїашкоридиших говори да нѣ истына. нъ ис(тѣ) нѣко дрѣво како
трѣстїе, нъ нѣ шѣпли. тер(х) кѣда е вмѣздрано дока, нападаю га и
поставѣ съсѣдъ в что капли сокъ ѡт(х) нега. вѣзми галбана колико
лѣшныкъ и дан мѣ пити съ ыщемъ рофїтом(х). добро ис(тѣ) за онѣх(х)
коемъ в засипъ ѡт(х) настѣда: И ѡцѣ вѣзми гал'бано и постави
на сѣпрашицѣ, и нека иде онаи дим(х) в вста и в носъ. добро ис(тѣ)
за онѣхъ кои сѣ врѣтоглавїи. и такождѣ вѣзми онаи димъ женѣ къ плѡдвѣ,
добро ис(тѣ) ѡт(х) гнилости плѡдвѣ; и ѡцѣ вѣзми гал'бано и постави
в ѡцѣтъ и нѣка кисиѣ .г. д(х)ны. и потомъ нѣка покри нѣколико и
процѣди кроз крѣпѣ, и къ ономѣи ощтъ постави толикождѣ масла
дрѣвѣнаго, и мало воска. и чины како им'бластъ и постави на слѣзенѣ.
добро ис(тѣ) за онѣх(х) коехъ боли слѣзена. нъ напрѣко него поста-
[33b] виш(х) гал'банѣ, ѡт(х) дрѣга биаїа. вари га самога, и кѣда се|| растопи,
изли га в стѣденѣ водѣ да се стиниѣ, и кѣда се стиниѣ что вѣдѣ врѣхъ
водѣ, и что вѣдѣ на днѣ водѣ остави: +

СѢТ(Ъ) ГѢМИ АРАБИКѢШ(Ъ):

Гѣми арабыкѣших, врѣкъ ис(тѣ) и мокръ къ прѣвыи степенѣ. и тогаи
ради се зовѣ гѣми арабыкѣших, ѳр(х) се находи в арапѣском земли. и
.г. сѣ родовѣ. единъ жлѣти, втори на чрѣнъ .г. ти на бѣлъ. нъ шнаи кои
на бѣлъ постала се в былїе. а шнизїи дрѣзїи не постала ю, нѣко в мастилѡ.
Вѣзми комадъ и постави в водѣ. и нѣка кисиѣ .к. час(а). и потом(х)
завѣжи ѡт(х) нега в малѣ крѣпицѣ колико орах(х). и сквашан въ водѣ
и натаплыи имѣ езыкъ често добро ис(тѣ) за онѣх(х) конмъ в конмъ

и остры езыкъ често. и wцѣ къзми праχъ wт(х) комида, и смѣси с толикожде праха wт(х) канѣла, и дай мѫ пити с винwмъ, добро ес(тъ) за онѣχъ кои много клю(ю) е:— И wцѣ къзми комида доста и постави ѫ грънцѣ, и налїи рѫжномъ вод(о)мъ. и аще не бѫдеш ималъ а ты дъждевнwм(х). и свари моцно и даждъ мѫ пити кад(х) мѫ драго. добро ес(тъ) коем(х) е велико теч(е)нїе и wцѣ ѫзми грънцѣ и извѣтны е и дрwв(х) wскѫ'шїю и. потомъ wми. и ако не бѫде могъ имѣти, грънцѣ, а ты голѣва. и напълни ѫнѫтра праχwм(х) wт(х) комида, и мало праха wт(х) канѣла, и испѣци истыχа добрѣ, и дай мѫ пити. и ако не може пити, р'ци мѫ да пастъ и силwм(х). добро ес(тъ) за онѣχ(х) кои сѫ wслабѣли wт(х) миогw теч(е)нїа: И wцѣ къзми многw комида, и постави ѫ топлѣ водѣ и нѣка киснѣ .а. нощъ. и потомъ процѣди кроѕъ крънѫ, и постави къ онои водѣ нѣколико праха wтъ мастиха: и чини мѫ гълистиръ стопливши, добро ес(тъ) за онѣχ(х) коемъ е велико теченїе здола wт(х) кръви. и wцѣ къзми праχъ wт(х) комида. и толикожде драгонѣске кръви, и смѣшаи с рофитѣм(х) ѣнцѣм(х), и дай пити женамъ коимъ иде много кръви спрѣда. добро ес(тъ): — И wц(е) праχ(х) wт(х) комида, дай мѫ пити съ ячменномъ вод(о)мъ кѫда мѫ драго, добро ес(тъ) за wнѣχ(х) коемъ е сѫхи кашлъ, или тѣскота ѫ пръсѣхъ: +

СѪТ(Ъ) ГѢРІОФѪЛѦТѢ. СЪІРѢЧ(Ъ) КОПИТНЪІК(Ъ):

Гарїофїлата врѫкы ес(тъ) и сѫха ѫ дрѫгыи степенъ. нъ тра [. . .] || ними [34a]
мѫ брадѫ и главѣ, и нѣка стои тако .а. час(ѣ). и потwмъ wми мокно
ѫкропомъ топлwм(х), добро ес(тъ) за онѣχ(х) коем сѫ сѣдинѣ ѫ главѣ
и ѫ брадѣ, или кои имаю бѣлѣ косѣ, и хотѣ да им сѫ црънѣ: +

СѪТ(Ъ) ГѦЛІѦ МѪШКѦТѢ:

Галїа мѫшката врѫкы врѫкы ес(тъ) и сѫха къ дрѫгы степен(х). нѣкы
ѫчителїе говорѣ, да се ражда на нѣкоемъ дрѣвїю како вокн. и дрѫгы
ѫчителїе говорѣ да се чин(н) како москосъ, или како ам'бръ. или како
специе кое мѣпо миришѫ. нъ ю смѣшаи ѫ дрѫгѣми билїами тер(х)
нѣ добра. инъо ако ю бы не мѣшали ѫ дрѫгѣми билїами, много бы
била драгоцѣн'наа, врѫ се мало находи. свари галїа мѫш'ката с
винцем(х) и дай мѫ пити, кад(х) мѫ драго, добро ес(тъ) wтъ стомашнѣ
болѣсти: +

СѪТ(Ъ) ГѦРѪШ(Ъ) И ДРѪГѢМ(Ъ) ИМѢНѪОМ(Ъ) СѢ ЗОЕѢ ЄРВѦРОН(Ъ):

Гарѫшъ врѫк(х) ес(тъ) и сѫх(х) къ. трегїи степѣн(х). и може с(ѣ) дръжати .а. лѣто. ѫзми гарѫш(х) и свари ѫ маслѫ дрѣвѣнwм(х) и ѫ винѫ.
и чин(н) како им'бластъ и постави и постави крѫх(х) ѫха, добро ес(тъ)
за онѣχ(х) коемъ е wтекло ѫхо и челюстъ wт(х) настѫда. и wцѣ стлъци
гарѫш(х), и постави крѫх(х) онѣχ(х) гѫшъ кое сѫ скоро постлѣ, или

врхх(ѫ) мрътвѣх(ѫ) кости добро ѥс(тъ): — И шџ(є), взѧми гарѣш(ѫ), и толикогѡр(ѫ) ташо барѣато, и свари ѕ вино и постави на прохѡд(ѫ) како им'бластъ, добро ѥс(тъ) за онѣх(ѫ) коем(ѫ) сѣ ѯохади. и шџе прах(ѫ) шт(ѫ) гарѣшѣ смѣшан с родостом(ѫ) и маж(и) образѣ, добро ѥс(тъ) за онѣх(ѫ) коем(ѫ) сѣ пѣгѣки по шбразѣ, или прахѣтъ. и шџ(є) прахѡм(ѫ) шт(ѫ) гарѣш(ѫ) посипѣи ранѣ, добро ѥс(тъ) за онѣх(ѫ) коемѣ ѥ залишно месѡ вѣ ранахъ: +

СѢТ(Ъ) ДОБРО: (Д)ѢГРІДІѢМ(Ъ). (Д)РѦГѦНТѢМ(Ъ). (Д)ѦѢКѢШ(Ъ). (Д)ѢПТѦМѢШ(Ъ).

СѢТ(Ъ) ДѢГРІСѢ:

Дѣгридіѡ крѣк(ѫ) ѥс(тъ) и сѣхъ вѣ трєтїи степен(ѫ). и дрѣгѣм(ѫ) сѥ именомѣ зов(ѣ) шкамонѣа. нѣ сок(ѫ) ѥс(тъ) шт(ѫ) єдинѣ травѣ. коа сѥ
[34б] зовѣ титималѣш(ѫ). и такоѥ га чинѣ ѕ лѣтѣ, срѣдѣю врхо ||чаи шт(ѫ) онѣи травѣ, тєр(ѫ) капле сѡк(ѫ) шт(ѫ) ѥ бѣл(ѫ) како млѣко. и потом(ѫ) смѣшаю шнаи сокъ с мало крашна шѥсѣна сѣтна, тєр(ѫ) сѣше на сл(ѫ)нцѣ. и шнаи сѥ трава находи ѕ арапѣскоѥ земли. и тамо сѥ чин(и) шкамонѣа. и може сѥ држѣати ѕ своѡи шкости .л. лѣтъ. и да знашъ свакѣм(ѫ) сѥ гѵ̈кїѣмшѡм(ѫ) може дати за почищєніѥ и шкамонеа немои дати ныкѣда стѣденшѡм(ѫ) водшѡм(ѫ), анхо с топлшѡм(ѫ). и да знашъ шкамонѣа .л. а҃лак(ѫ) вєнкѥ чин(и) проки чл(о)в(ѣ)ка ѕ топло врѣмѣ, нехо ѕ зимно .в. а҃лака: +

СѢТ(Ъ) ДРѦГѦНТѢМ(Ъ):

Драган'тѣмъ стѣден(ѫ) ѥс(тъ) вѣ дрѣгы степенѣ, и мокрѣ вѣ прѣвы степен(ѫ). смола ѥс(тъ) шт(ѫ) нѣкоѥга дрѣва, тєр(ѫ) ѥс(тъ) таква и како комидѣ. и шнои дрѣво кши мора растѣ на коем(ѫ) сѥ находи тєр(ѫ) сѣ .г. родови. єдин(ѫ) ѥс(тъ) вѣл(ѫ), и чистъ и свѣтлѣ, и добрѣ ѥс(тъ). и дрѣгы ѥс(тъ) чрѣвєн(ѫ). нѣ нѣкѥ(тъ) толикон добрѣ. и трєтїи ѥс(тъ) жлхт(ѫ), и тѣ ѥс(тъ) нангоф'шїи. и шнои сѥ бѣлш поставма ѕ былїѥ. и шнаи дрѣва ѕ масти и може стоати ѕ своѡи шкости .и. лѣт(ѫ). Взми драган'тѣм(ѫ) и толикогѡр(ѫ) комидѣ, и свари ѕ водѣ и потѡмъ процѣди. и кѣ шнои водѣ постави малш ячмѥна и вари шпетъ, и изними и процѣди и дан мѕ пити кѣд(ѫ) мѕ драго. добро ѥс(тъ) за онѣх(ѫ) коемѣ ѳ келнка сѣхота ѕ прѣсѣхъ тєр(ѫ) кашле и не може ницїа нѣзхракати. и шџе драган'тѣм(ѫ) постави ѕ водѣ, и нека стои, єдиѕ ншџ(ѫ) и потомъ процѣди. и кѣ онои водѣ постави толк(о)гѡр(ѫ) праха шт(ѫ) драган'тѣмъ, и мѣшаи докле вѣде тврѣдш како тѣсто. и чин(и) пилѣѣ колико бобшѡ(ѫ) зрно. и постаки по єдноп пилѣѣ пшд(ѫ) ѳзыкъ кѣд(ѫ) погнеш(ѫ) спати. и такоп мѕ даваи докле мѕ вѣде болѣ. добро ѥс(тъ) за онѣхъ конмъ ѥс(тъ) сѣхи кашлъ. и шџе взми .в. дѣла шт(ѫ) драган'тѣм(ѫ), и .л. дѣлъ сока шт(ѫ) легѵ̈рицїѥ, и мѣшаи докле вѣде како тѣсто тврѣдш, и чины
[35а] пилѣѣ и стави|| пшд(ѫ) ѳзыкъ(ѫ) по єдноп вєч(є)рх кѣд(ѫ) погнеш(ѫ)

спати. и такои мѫ даваи докле мѫ бѣде болѣ. добро ѥс(тъ) за онѣх(ъ) коѥм(ъ) ѥс(тъ) сѣхи кашлх:+ И wцѣ(є) ѯзми .в. дѣла праха wт(ъ) драган'тѣм(ъ), и .а. дѣлх сока wт(ъ) легѣриць҃ѣ, и мѣшаи докле бѣде тѣрдо како тѣсто, и чии(и) пилѧѣ и стави пѫд(ъ) language(ъ) по єдинои вѣч(є)рх кѫд(ъ) погѣшх спати, и такои мѫ даваи докле мѫ бѣде болѣ. добро ѥс(тъ) за wнѣх(ъ) коѥмх ѣ рѣкина ѯ плюкѣ, и сѣхы кашлх, и жегы велика. и wцѣ постави мало wт(ъ) драган'тѣм(ъ) кх ячмен'нх водѣ, и нека стои єдинѫ ноцх, и сѣтра мѫ даи нѣколико, и потѡм(ъ) како мѫ драгѡ. добро ѥс(тъ) за онѣх(ъ) коѥмх ѣ рѣкина ѯ плюкѣ. или коѥмх ѣ много жегы. и ако поставишх кх wнои водѣ толикогѣр(ъ) захара, и варишх докле ѵвари половина, и потѡм(ъ) даш(ъ) имх пити с водицѡм(ъ), добро ѥс(тъ) wт(ъ) прѣосторѣ огньцѣ: И wцѣ ѯзми драган'тѣмх и постави ѯ род(о)сто. и нѣка стои єдинѫ ноцх, и потѡм(ъ) процѣди и постави к нои мало праха wт(ъ) катастата, и мажи language(ъ) и ѯстиѣ и ранѫ, добро ѥс(тъ) за онѣх(ъ) коѥм(ъ) сѣ ѥс(тъ) испѯцал(ъ) language(ъ) и ѯстиѣ, и коѥм(ъ) ѣ окорѣла рана. и wцѣ(є) ѣхзми драган'тѣм(ъ) .в. дѣла. и комфора и шорак'шх .а. дѣлх, и постави ѯ род(о)сто и нѣка стои .а. ноцх. и потѡм(ъ) процѣди и мажи образ(ъ), добро ѥс(тъ) за онѣи женѣ коѥм(ъ) сѫ пѣгѡки на образѣ. или инѣи ѣѣ мѣзѣи: + И wцѣ драган'тѣм(ъ) постави вх сокѫ wт(ъ) вер'миклариших. и нѣка стои .а. нwцх. и сѣтра скваси крхпѫ ѯ ним(ъ), и постави где ѥ апостешма рѣкы. и такогѣрх скваси крхпѫ ѯ ним(ъ), сырѣч(ъ), ѯ wнхи сѡкх, и постави где ѥ ж'галима добро ѥс(тъ):+ И wцѣ постави драган'тѣм(ъ) и дждевнѫ водѫ, и нѣка стои .а. ноцх, и потѡм(ъ) процѣди и свари ѯ нои младо пилѣ, и даваи мѫ ѣасти. и такои мѫ кади много кратх, добро ѥс(тъ) за онѣх(ъ) коѥм(ъ) ѣ| теч(є)нѣѥ с великѡм(ъ) рѣкинѡм(ъ). и wцѣ(є) [35б]
ѣхзми драган'тѣм(ъ) и толикогѣр(ъ) захара, и мало род(о)ста, и смѣшаи заѥдно докле бѣде како мастх, и постави младѫ дѣтетѫ ѯ ѯста. добро ѥс(тъ) за wнѣи дѣтцѫ коѥмх ѥ болѣстх ѯ прѣсѣх(ъ) wт(ъ) сѣхога кашлы:+

СѬТ(Ъ) ДѦѮКѮШЪ:

Дѧѭкѯшх рѣк(ъ) ѥс(тъ) и сѣх(ъ) вх трѣтїи степен(ъ). и два сѫ рwда. єдин(ъ) сѥ зовѥ крѣтикѯшх, ѣрх расте ѯ нѣкоем(ъ) отокѫ кои сѥ зовѥ крето. и дрѣгы сѥ зwкѣ дѧѭкѯшх ажины, и ѣхсѣдѫ сѥ находы, нх нѣст(ъ) толикои добрх колико прхвїи, ѣрх сѥ прхвога мало находи. и трава ѥ добра а кореніѥ и цвѣтїѥ нѣ крѣдно ницца. и можѥ сѥ дрхжати ѯ сwои language(ъ) костии .а. мѣто. ѯзми дѧѭкѯшх, и толикогѣр(ъ) смоких сѣхѣх(ъ), и свари ѯ винѫ мокиw, и потомх процѣди и даи мѫ пити кѫд(ъ) мѫ драгѡ. добро ѥс(тъ) за онѣх(ъ) коѥмх ѥ сѣхы кашлх wт(ъ) настѣда. и wцѣ(є) дѧѭкѯш(ъ) свари зелен(ъ) ѯ винѫ, и даи мѫ пити кѫд(ъ) мѫ драго, добро ѥс(тъ) за онѣх(ъ) коѣх боли стомах(ъ) wт(ъ) настѣда. и такогѣр(ъ) дѧѭкѯшх зеленх свари ѯ винѫ, и ѯ дрѣѣѣнwм(ъ) маслѫ. и потом(ъ) сѣѵци онѵи травѫ изѣкадивши и постави топлѫ врхх(ъ) стомах(ъ). добро ѥс(тъ) за онѣхх коѣх боли стомах(ъ) wт(ъ) настѣда. и wцѣ ѣхзми дѧѭкѯш(ъ), и толикогѣр(ъ) сѣмена wт(ъ) шаш'кифагѣ. и свари ѯ винѫ и потомх процѣды, и даи мѫ пити топло кѫд(ъ) мѫ драго, добро ѥс(тъ) за wнѣх(ъ) коѥмх ѥ каменх или пѣсках ѯ бѯбрѣзѣх(ъ):

СЭТ(Ъ) ДИПТАМѢШ(Ъ):

Дїптамѣш(ѫ) вр҃кѣ(ѫ) ис(тѫ) и сѣх(ѫ) ѣ третїи степен(ѫ). коренѣ ис(тѫ) шт(ѫ) нѣке травѣ коа расте ѣ каменитѣх(ѫ) горах(ѫ). и може строти ѣ своши шкости .в. лѣтѣ. добро ис(тѫ) дакши пити прах(ѫ) шт(ѫ) нига с вин'цемѣ. или ѣ нѣчимѣ шести онѣмѣ кои сѣ отровленїи, или виденїи шт(ѫ) змїи чемерныхѣ, или шт(ѫ) инѣ сѣтвари чемернѣхѣ. или стѣкшїи травѣ и поставити врѣх(ѫ) ранѣ где вѣдѣ оуиденїи. и да знашѣ, врѣ се неможе чинити добрѣ дрїакѣ без(ѫ) дптамѣш(ѫ): ни митрїдато. и шџе дїптамѣш(ѫ) свари ѣ винѣ, и потомѣ процѣди и даи мѣ пити топлш, добро ис(тѫ) за онѣх(ѫ) кои мокре крквїю. и шџе квзми дїптамѣш(ѫ) и толикогерѣ смоквѣ сѣхѣх(ѫ) [. . .]

[36а] ||СЭТЪ ИПОКѢЪЦИПИДСЭЦ(Ъ)

Ипокыцидшш(ѫ) стѣден(ѫ) ис(тѫ) и сѣх(ѫ) ѣх дрѣгыи степенѣ. тер(ѫ) ѥ печѣрка. и находи се кжд(ѫ) ѥдинѣ травѣ тер(ѫ) се зовѣ рѣжа канїна. тер(ѫ) онѣи печѣркѣ стѣкѣ, и изкладе сшк(ѫ) шт(ѫ) не ѥ поставѣ на сл(ѫ)-нцѣ да се сѣши докле вѣде тврдш. и може [. . .] дрижати .ѥ. лѣт(ѫ). ѣзми прах(ѫ) шт(ѫ) ипокыцидоша .а. аѣа(кѫ) и рѣжнѣ водѣ .г. винє, и смѣшаи заѥдно, и даи мѣ пити сѣтра. добро ис(тѫ) за онѣх(ѫ) коемѣ ѥ теч(ѥ)нїє шт(ѫ) чрѣвѣ жлъчи, и шт(ѫ) великиѥ крѣвинѣ. и шџ(ѥ) ѣзми прах(ѫ) шт(ѫ) ипокыцидош(ѫ), и сшк(ѫ) шт(ѫ) бокинце ѥ бѣлцѣ шт(ѫ) ящца и смѣшаи заѥдно и постави како им'бас(тѫ) на дими ѥ на лѣдїа. добро ис(тѫ) за шнѣх(ѫ) коемѣ ѥ теч(ѥ)нїє шт(ѫ) великиѥ крѣвинѣ. и ако вѣде имал(ѫ) ѥмюваннїе, постави мѣ ши(а)и им'бастѣ на стомах(ѫ): +

СЭТ(Ъ) ИЮНИПЄРЪІ:

Июнипери, стѣден(ѫ) ис(тѫ) и сѣх(ѫ) ѣх третїи степен(ѫ). вокыѥ ис(тѫ) динїє, тер(ѫ) сѣ толика ѥ врхна колико ловорїкова. ѣзми врхна шт(ѫ) юнипер(ѫ) ѥ свари ѣ многш дждевнои водѣ, ѥ нека се бань. добро ис(тѫ) за шнѣх(ѫ) коем(ѫ) ис(тѫ) теч(ѥ)нїє. ѥ шџ(ѥ) ѣквзми шт(ѫ) юнипер(ѫ) ѥ свари ѣ винѣ ѥ даи мѣ пити кжд(ѫ) мѣ драгш. добро ис(тѫ) за шнѣх(ѫ) кои мокре крквїю. ил(ѥ) коем(ѫ) ѥ вѣтрѣх ѣ стомахѣ. ѥ шџ(ѥ) ѣквзми масла .к. аѣак(а) шт(ѫ) июниперѣ ѥ смѣси с топлѣм(ѫ) бѣлцем(ѫ) винчанѣмѣ ѥ даи мѣ пити сѣтра, ѥ даи мѣ пити сѣтра добро ис(тѫ) за шнѣх(ѫ) кои мокрѣ крквїю. ѥ такогер(ѫ) мажи шнѣм(ѫ) маслшм(ѫ) где га болїи добро ис(тѫ): ѥ такогер(ѫ) мажи члановѣ ѥ здовѣ где га болїи добро ис(тѫ): ѥ такогер(ѫ) мажи крѣвѣтѣнинѣ костѣ, добро ис(тѫ) за онѣх(ѫ) коем(ѫ) ѥ великаа немокѣ: — ѥ шџ(ѥ) ѣзми июниперѣ ѥ сварѥ||
[36б] ѣ винѣ ѥ даи мѣ пити често, добро ис(тѫ) шт(ѫ) засипа: +

Камфор(ѫ) стѣден(ѫ) ис(тѫ) и сѣх(ѫ) ѣх третїи степенѣ. Єрѣ дїашкоридиш(ѫ) ѥ дрѣзїи ѕчителїє говорѣ да се чин(ѥ) ѣ сокѣ штѣ ѥкое травѣ. тер(ѫ) се шнаи трака бере м(ѣ)с(ѣ)ца маїа. ѥ камфшр(ѫ) се чин(ѥ) по много закона. ѣѣ кои ис(тѫ) добро трѣбѣе да да вѣде лѣх'нѣ ѥ чистѣ ѥ свѣтлѣ како цѣклш. ѥ шнаи кои нѣс(тѫ) добрѣ тер(ѫ) ис(тѫ) плавѣ,ѥ

насѣрх и помѧтнх. и не има онѣи чистогѣ како ѡн(а)и кои ѥс(тх) доброх. ѧзми камфѡр(х) и растопи ѧ сокѣ ѡт(х) боквице ла(н) ѧ сокѣ ыгѣриднѣ, и смокри крѫпѣк или кѣчица и постави на дниѥ и натрошетаи на хрѫбѣтѣнѣ костх, добро ѥс(тх) за онѣх(х) ѡт(х) коеѭ(х) нде сѣме ѧ снѣк. и ѡщ(є) камфорх растопи ѧ сокѣ ѡт(х) шолатро и скваси крѫпѣк и постави на ютрѣ, добро ѥс(тх) за онѣх(х) коемх ѳ връкин(а) ѧ ѳтрѣк: и ѡщ(є) ѧзми прах(х) ѡт(х) камфора, и толикогѥр(х) пепела ѡт(х) сѣмена копривна. и смѣшаи сокѡм(х) ѡт(х) шангѳинарїѥ || докле бѣде тврѫдо како тѣсто. и постави ѧ носх. добро ѥс(тх) за ѡнѣх(х) коемх тече крѫвх многѡ из носа. и ако се с нимх не ѧстаки, ѧзми прахх ѡт(х) камфора и толикогѥр(х) меда, и толикогѥр(х) род(о)ста, и мало ѡцта, и смѣшаи заѥдно докле бѣде тврѫдо како тѣсто, и постави ѧ нос(х). и ѳщѥ комѣ не бѣде драгѡ прѣкыкати сх женѡм(х), да миѡнше камфор(х) и да га носи собѡм(х), и ѡщ(є) комфор(х) смѣшаи с род(о)стѡм(х) и ѡмакѧи пєрѡ тєрх стави ѧ носх. добро ѥс(тх) за онѣх(х) коемх ѥс(тх) огныца остра и прѣострa: и ѡщ(є) камфор(х) смѣси с род(о)стѡм(х), и потѡм(х) процѣди кроз(х) чистѣ крѫпѣ чрѫквенѣ. и ѡмакѧюки пєрѡ стави ѧ очїи, добро ѥс(тх) за онѣх(х) коем(х) и великаа врѣкина ѧ очїю: —

СѢТ(Ъ) КОН(О)КѢНТІДЄ:

Кон(о)квинтїда врѣкы ѥс(тх) ѧ четврхтїи степен(х), и сѣха, и сѣха ѧ дрѣгы. и ѧ ин'дїѥ расте, и кон(х) нр(ѧ)с(а)л(н)ма. а ѧ инѣх(х) мѣстѣх(х) нѣк. и не расте на дрѣквїю, нижо на нѣкоѥ велике трѣвѣк. и дрѣгѣм(х) ѥ именѡм(х) зовѣ кѣкѣрыта алеѫан'дрїна. и да знаѡ(х) коа сама расте горша ѥс(тх) нежо фофакѣ. и томѧи сѣдочи днашкорнднѣх и констанцїѧѣх. и корѣ има и сѣме и месѡ. месѡ ѳ добро поставити ѧ быыїѥ, и по месѣ сѣме. и корѣ сѣ ставѣ ѧ киаїѥ за нѧждѧ кжд(х) нѣс(тх) меса, и сѣмена, врх коа малѧ ыкостх има. и ком(о)квинтїда такои се хонкѥ познати коа ѥ добра. трѣвѣѥ да бѣде ѧнѣтрх пѧна меса и сѣмена. и да бѣде бѣла || ѧнѣтра. и коа ѧзме грохотари ѧнѣтра кжд(х) сѣтрєсеш(х) ѡѡм(х) немои [37б]
ю поставитї ѧ киаїѥ и мож(є) се држжата ѧ своѡи ыкости .г. годиш(х) ѧзми колоквинтиде .д. аѫаг(х). и сока ѡт(х) ꙗ'вѧи .г. ѧи(чѣ) и водѣ .ѧ. литрѣ. и захара .а. литрѧ. и вари докле ѧкои половина шнѣи водѣ, и погом(х) мѧ даи свако ютро .г. ложице докле тече. добро ѥс(тх) за онѣх(х), коеѭ(х) трєсе правница свакод(х)нжна ѡт(х) много флєшмѣ. и ѳщѥ свари колоквинтїдѧ ѧ ѡцтѧ, и потом(х) чин(и) мѧ гаргарижмѧ, добро ѥс(тх) ѡт(х) зѧбнѣ болести. и ѳщѥ ѧзми прах(х) ѡт(х) колоквинтїда .в. аѫагы и даи мѧ с медѡм(х), добро ѥс(тх) ѡт(х) глистх. и ѡщ(є) онаи дѣца коа не могѣ ѥс(тх) нижо сисаю. ѧзми прахх ѡт(х) колоквинтїде и смѣшаи сокѡм(х) ѡт(х) пєлина и постави нмх на пѧп'кх, добро ѥс(тх) за онѧи дѣцѧ коем(х) сѧ глистѣ. и ѡщ(є) ѧзми ѡт(х) кол(о)квинтїдѣ прах(х) .в. азаг(х). и сока ѡт(х) пєршикарїѥ .в. ѧи'чє, и свари малѡ и потѡм(х) процѣды и постави по малѧ ѧ ѧхѡ. добро ѥс(тх) за онѣх(х) коем(х) сѧ чрквїѥ ѧ ѧхѧ: и ѡщ(є) ѧзми прах(х) ѡт(х) колоквин'тїде .а. ѧи(чє) и сока ѡт(х) морача .а. литрѧ. и свари заѥдно и потѡм(х) процѣды и даи мѧ пити по малѧ в'сако ютро докле тече. добро ѥс(тх) за онѣх(х) коемх ѥ отекла слѣзена. и ѥтра. или коем(х) ѥ женам(х) гнила плодка: или ко-

емѫ не може доки нїнѫ(ѫ) врѣм(є). и wцѣ(є) ѵзми кол(о)квинтїѧ цѣлѳ и прошѳпаї ю на ѥдном(ѫ) мѣстѣ и изѵвади что є ѳ нѭ. и налї ю пѵнѳ орѧхова масла и постави на сѵпрашницѣ да поври нѣколико. и потѫм(ѫ) сними сѣ огня и омакни ѳ ним(ѫ) стѣкнлѡ wт(ѫ) кѵвакы и стави ѳ про-
[38a] хѫд(ѫ). добро ѥс(тѫ) за|| онѣѫ(ѫ) коем(ѫ) сѳ ѯохады. и такон мѳ чин(и) нѣколико крат(ѫ) добро ѥс(тѫ):+

ѠТ(Ъ) КѦШИѦ ФЇЦѪЛѦ:

Кашїа фицѵла врѳкы ѥс(тѫ) и сѵха ѳ прѣвїи степен(ѫ). и ѥс(л)ма ѥс(тѫ) блага мегю дрѵгемїи биляїмїи. и доста сѳ находи ѳ виднѣ на нѣкоем(ѫ) дрѣвїю. и кѫд(ѫ) ѥ добраа тежка ѥ, и не грохоки ѵнѵтра. и може стоѧти ѳ своѭ ѵкости .г. лѣта. и потѫм(ѫ) нема тѵи ѵкостѫ и можешѫ ю дати сиромѳ или варенѳ с водѫм(ѫ). или ѳ дрѵзѣмїи биляїмїи, сваком ч̾л(о)в(ѣ)кѳ кои има колестѫ wт(ѫ) врѳкинѣ: +

ѠТ(Ъ) КѵШКѵТѢ:

Кѵшкѵта врѳкы ѥс(тѫ) ѳ дрѵгїи степен(ѫ) и сѵха ѳ дрѵгы. и кѵшкѵта сѳ находи на дрѣвїю. терѫ и тврѫда, нѫ ѥс(тѫ) како печѵрка. и добра ѥс(тѫ) за очищенїѥ флѣѭмѣ, или нда, и такогнр(ѫ) ѳ добра поставити на ѣ̾гако почищенїѥ, кое сѳ дава за ндѫ, ил(и) за флѣѭмѳ: +

ѠТ(Ъ) КѦРДѦМѪМЪ:

Кардамѵмѫ врѳкѫ ѥс(тѫ) и сѵх(ѫ) вѫ трѣтїи степен(ѫ) воцїѥ ѥс(тѫ) кое расте на нѣкоем(ѫ) дрѣвїю, нѫ дробно ѥс(тѫ) како сѣме, и два рода има, ѳднѫ ѥ велїкѫ а дрѵгы малѫ. велїкы има нѣколико сладости, и мирнзмѳ цкѳ. и мала ѥ има сладостѫ ни толикѵи ѵкостѫ колико прѣѭ. и наипрѫко него га стакнщѫ ѳ киляѥ, трѣбѵѥ да га очистиш(ѫ) врѫ сѳ находи ѳ ним(ѫ) нѣкое комени .ѥ. ѵзми кардамоумѫ, и ѳднѳ ѵнчю сѵѕци момѣ. и род(о)ста .в. ѵи(чѣ) и кин(а) .а. литрѳ и .з. ѵи(чѣ). и свари
[385] заѣдно и потомѫ процѣди и дан мѳ топлѡ|| по малѫщю сѵтра и ѣеч(ѥ)рѫ докле теч(ѥ). добро ѥс(тѫ) за онѣѫ(ѫ) кои сѳ врхтоглавы, или коем(ѫ) ѳ стрѣсенїѥ на срдцѳ. и wцѣ(є) ѵзми кардамѵмѫ .а. аѣак(ѫ) и чин(и) прѫ(ѫ) wт(ѫ) нигѫ. и вина .в. ѵнче. и свари и дан мѳ пити сѵтра сѣѥ. добро ѥс(тѫ) за онѣѫ(ѫ) коем(ѫ) ѥ блюванїѥ. или коем(ѫ) нѣсѳ орѣѵи на ѣденїю. и wцѣ прѫ(ѫ) wт(ѫ) кардамѵмѫ(ѫ) и метвицѳ wт(ѫ) в'сѣѫ(ѫ) по .а. ѵнч(ю) и сѵѕци с малѡ отца и постави на стомахѫ, добро ѥс(тѫ) за шнѣѫ(ѫ) коем(ѫ) ѥ блюванїѥ. ил(и) коем(ѫ) нѣ сѵтѫ орѣѵи на ѣденїѥ и wцѣ(є) прѫ(ѫ) wт(ѫ) кардамѵмѫ постави ѳ нос(ѫ), добро ѥс(тѫ) за шнѣѫ(ѫ) коем(ѫ) ѥс(тѫ) слаба глака. и wцѣ(є) ѵзми прѫ(ѫ) wт(ѫ) кар'дамѵмѫ и маслѡ мѵѕлинѡ. и постави заѣдно ѳ ланчанѳ люш'пѳ. и чин(и) да ѵзѣкри шнон на сѵпрашницѣ, и потѫм(ѫ) изними и мажи главѳ кѫд(ѫ) поги спати, добро ѥс(тѫ) за онѣѫ(ѫ) коем(ѫ) и многѡ флѣѭмѣ ѳ главѣ: —

СѲТ(Ъ) КЄБѢРИ:

Кебери врѣкѥ сѣтх и сѣхе ѕ дрѣгы степен(х). и на травѣ расте терх сѣ како пѣцѣк. и кебери и цвѣте и кореніе сѵе. добро за биліе кѵебери се ѥдѣ осолившіи ихх(х) и сварившіи с медѡмх. и с маслѡм(х) дрѣвѣнїим(х) добрѣ сѣ ѥсти онѣм(х) коем(х) ѥ слабх стомахх(х). и коем(х) ѥсѣ орѣѕи на ыденіе. и шцѣ(ѥ) ѕзми праха шт(х) цвѣтїа и шт(х) кореніа .д. литре. и масла дрѣвенога .г. литре. и вин(а) .в. литрѣ. и кари заедно докле кид(и)шх да ѳ ѕкрѣлѡ сѵе шнон кинѡ. и потомх постави .ѕ. ѕн(ѣ) воска. и нека кри докле се растопи шнан воскх. и потѡм(х) изними ч мѣшан докле се стынѣ. и маж(и) стомахх(х) или трхвѣх(х). или ни'де где болїи добро ѥс(тх) шт(х) настѣда: + И шцѣ(ѥ) ѕзми праха шт(х) кореніа кѵебери .д. ѕн(чю). и прах(х) шт хтамариш(х) .л. ѕн(чѣ). и меда .л. литар(х). и свари заедно и давай мѣ по .л. ложицѣ свако ютро. добро ѥс(тх) за онѣх(х) кои не имаю врези ѥсти. и шцѣ(ѥ) ѕзми сѡкх шт(х) листїа шт(х) кѵебери. и зрѣни и постави ѕ ѕхѡ по нѣколико капличкх. добро ѥс(тх) за онѣх(х) кои имают(х) болестх ѕ ѕшїю. или кои не чюю добрѣ: + И [39a]
шцѣ(ѥ) ѕзми шнѣи змїе кое сѣ чрхвенѣ. терх имх штмѣри штопаши .д. прхстѣ и штметни штрѣзакши. и шнѣи срѣдинѣ постави ѕ грхи'цх прошѣпливши мо малзи. ѕтлиницѣ здола на днѣ. и шкаи грхи'цх постави крхх(х) дрѣгаагѡ грхица текѵе да мѣ дно стане ѕ ним(х). и шклѣпи тѣстѡм(х) по срѣд(х) ихх околѡ. и такогнер(х) поклопи згора поклопцем(х) и шклѣпи тѣстѡм(х) и постави ѕ котлх. и ѕлїи водь ѕ котлх текѵе да огрѣзне долнега грхи'ца половина. и чин(и) да кри докле вид(и)шх да искапае маслх ѕ доніи грхицх изх шнѣи змїи. и потом(х) изними изх котла шнѣи грхи'це. и сними горніи грхицх з до лнега, шклѣпивши напрхко тѣстом(х) и потѡм(ѡ) постави кх онѣи масти толикогнер(х) шт(х) кореніа шт(х) кѵебери праха. и толикогнер(х) праха шт(х) кѵкврѣка, и свари заедно. и кад(х) покри нѣколико постави кх ним(х) малхно воска. и кад(х) се растопи воскх изними шт(х) огня и мажи често рѣше. или мрхтвѣ костх. добро ѥс(тх). и шцѣ(ѥ) корх шт хкореніа шт(х) кѵебери, и корѣ шт(х) кореніа хавп'та стахцїи заедно и изхвади: сѡкх шт(х) нїихх, и кари заедно с толикогнер(х) захара докле га ѕкри половина. и потѡм(х) га изними шт(х) огня и давай мѣ ѕ иднон нед(ѥ)ли за .в. д(х)ни сѣтра и вечѣ(ѥ)рх вхсегда комико ко(ко)шинне шице добро ѥс(тх) за шнѣх(х), коем(х) ѥс(тх) болестх по чланшкѣх(х): +

СѲТ(Ъ) КАЛАМЄНТО: [40a]

Каламенто врѣк(х) ѥс(тх) и сѣх(х) кх трєтїи степен(х) и кад(х) цвхти тѣдан га трѣбѣ брати. и мож(ѥ) стоіати ѕ сѵоши кости .л. лѣто. ѕзми каламенто и свари ѕ вин, и постави кх ниѣмѣ нѣколико смокхх. и свари мокнѡ. и потѡм(х). процѣди и дай мѣ за .д. д(х)ны сѣтра и вечѣ(ѥ)рх, сваку кратх колико кокошиње шице. добро ѥс(тх) за шнѣхх коем(х) и великы кашлх шт хнастѣда: — И шцѣ ѕзми прах(х) шт(х) каламенто .в. ѕнч(ѣ) и прах(а) шт(х) генсіанѣ. и прах(х) шт хлегѵриціе, шт(х) всѣх(х) по .л. ѕнч(ѕ), и меда вез(х) пѣн(х) .в. литрѣ и свари заедно, и давай мѣ сѣтра и вечѣ(ѥ)рх: по иднон лажице докле вѣде болѣ. добро ѥс(тх) за онѣх(х) коем(х) ѥс(тх) сѣхы кашлх шт(х) настѣда или засипх: + И

wцѣ взми малѣхно праха wт(ѫ) каламенто и дан мѣ сѣтра в цицѣ рафїѣ. добро ис(тѫ) wтѫ кашла: + И wц(ѣ) взми каламенто сыровw. ако ли неможеш(ѫ) намѣти сирово а ты сѣхо. и свари в винѣ и потwм(ѫ) процѣди. и дан мѣ пити по wбѣдѣ и по веч(ѣ)рѣ. добро ис(тѫ) за онѣхъ(ѫ) коеѭ(ѫ) воли трабѣхъ(ѫ) или стомаѭ(ѫ) wт(ѫ) настѣда. и wц(ѣ) каламенто свари сѫ оцтwм(ѫ) и процѣди, и реци мѣ да чины гаргарижмѣ, добро ис(тѫ) за онѣхъ(ѫ) коем(ѫ) и грхлw отекло, терѫ не могѣ пождирати слынѣк: + И wц(ѣ) взми праѭ(ѫ) wтѫ каламенто и смѣси с толикогѭ(ѫ) чрѣр
[40б] смолѣ, и мажи мѣ хрѣбѣтѣ медwм(ѫ), и посипѣи|| wнѣм(ѫ) прахwм(ѫ) зрора. добро ис(тѫ) за онѣхъ(ѫ) коеѭ(ѫ) воли велико чрѣвw, терѫ неможе проки ни вѣтрѫ ни гнои wт(ѫ) нїнѫ. и wц(ѣ) каламенто свари в водѣ и нека сѣдїи жена в wнои водѣ да wн иде вода къ плwдѣ. добро ис(тѫ) за онѣи женѣ коемѫ и гнила плwдва или твржда: —

СѢТ(Ъ) КАШИЯ ЛИНѢЯ:

Кашїа линѣнка, врѣкы ис(тѫ) и сѣха къ третїи степен(ѫ), терѫ расте на великwм(ѫ) дрѣвїю кwн(ѫ) едне рѣке коы и близ(ѫ) вавулонїе. и може стоыти в своѥкости .г. лѣтѫ. взми праѭ(ѫ) wт(ѫ) кашїа линѣка, и смѣшан с толикогѭ(ѫ) лашдана, и чини пилѧе и дават мѣ за .д. д(ѫ)нїи, свако ютро по .г. добро ис(тѫ) за wнѣхъ(ѫ) коем(ѫ) и велика немоѫ, или кои сѣ врѣтоглавы: — И wц(ѣ) взми праѭ(ѫ) wт(ѫ) кашїа лїнѣка, и смѣшан с толикогѭ(ѫ) род(о)ста и постави на сѣпрашицѣ, и нека се нагне да мѣ иде wнан дим(ѫ) в носѫ. добро ис(тѫ) за онѣхъ(ѫ) коем(ѫ) сѣ димовѣ в главѣ. и wцѣ свари кашїа линѣка в винѣ мокнw, и потwм(ѫ) процѣди, и дан мѣ пити сѣтра и вечер(ѫ), добро ис(тѫ) за онѣхъ(ѫ) кои мокрѣ врѣвїю или коем(ѫ) и пѣсѫкѫ в кѣворѣжѣхъ. и wцѣ кашїа линѣка свари в водѣ мокно, и процѣди кроѧ рѣчныкъ, и потwм(ѫ) постави къ онои водѣ толикогѭ(ѫ) захара, и вари докле ѣери половина, и дан мѣ пити топло за .д. д(ѫ)нїи. свако ютро колико кокошиње ѩице. добро ис(тѫ) за онѣхъ(ѫ), коем(ѫ) и каменѫ в мѣхырѣ, или пѣсѫкѫ в кѣворѣжѣхъ: — И wц(ѣ) взми кашїа линѣка .в. вн(чѣ) и мастиха .г. вн(чѣ)
[41а] и вина .г. литрѣ и свари заедно и потwм(ѫ) процѣдїи|| и дан мѣ пити свако ютрw колико гѫшче ѩице докле тече, добро ис(тѫ) за онѣхъ(ѫ) коем(ѫ) стѣден(ѫ) стомаѭ(ѫ), или мѣхирѣ. и wц(ѣ) взми кашїа линѣка и свари в винѣ и потwм(ѫ) гроцѣди, и постави къ wномѣи винѣ толикогѭ(ѫ) меда, и свари wпет(ѫ) и пакы процѣды и дан мѣ пити свако ютро за .д. д(ѫ)нїи свакы кратѫ колико кокошиње ѩице. добро ис(тѫ) за онѣхъ коемѫ и стѣден(ѫ) стомаѭ(ѫ) тер(ѫ) немоѫ пробакляти: — И wц(ѣ) взми праѭ wт(ѫ) кашїа линеа и смѣси с толикогѭ праѕиѭ и чин(н) пилѧѣ и давати мѣ за .д. д(ѫ)нїи, свакы веч(ѣ)рѣ по .г. добро ис(тѫ) за онѣхъ(ѫ) коемѫ д(ѕ)ша смрѣди: + И wц(ѣ) взеи праѭ(ѫ) wт(ѫ) кашїа линѣка .а. дѣл(ѫ), и вина .г. дѣла и род(о)ста .г. дѣла, и свари заедно и потwм(ѫ) процѣди и можи под(ѫ) пазѕхамїи, добро ис(тѫ) за онѣхъ(ѫ) коеѭ(ѫ) воле пазѕхе. и такогѭ(ѫ) изминаюки десны, добро ис(тѫ) за онѣхъ коем(ѫ) сѣ гнилѣ: — И wц(ѣ) праѭ(ѫ) wт(ѫ) кашїа линѣка смѣси с маслwм(ѫ) мѣцелиниwм(ѫ), или з дрѣвѣкниwм(ѫ). и загрѣи и скваси кѣвак(ѫ) и постави къ плwдѣк, добро ис(тѫ) за онѣи женѣ кwи ис(тѫ) гнила плwдва. и кто же често кашїа лїнѣка нете мѣ гнити деснїи, ни смрѣдѣти ѕета: +

СѢТ(Ъ) КАЦОРІѢМЪ:

Кацорїѣм(х) вр҃ѣк(х) нс(тх) ѕ трет҃їи степен(х), и сѣх(х) ѕ дрѣгыи ѕзми мѣда шт(х) кацорїѣмх, и нсѣши нхх где нѣс(тх) сл(х)ица ни вѣтра. и нѣгова мѣда трѣвѣю да вѣдѕ не шт(х) много стара дѣвра, ни шт(х) много млада, лихо шт(х) срѣдънега. и мнозїи нхх лошех(х) чинѣ, вр҃х изхвадѣ что ѣ ѕ нїих(х), и напѕнѣ нх(х) кр҃хвїю шт(х) врава, смѣшавшїи шнїим(х) малхчнш шт(х) оногаи что сѣ изх них(х)|| изхвадиаи. нх такои можеш(х) [41b]
познати кѫд(х) ѣ лано, извади что ѣ ѕ нїих, и ако се лѣсно изхвади нѣс(тх) добрш. и ако има жилище ѕ себѣ тр҃(х) се расипѕе како земма, добро нс(тх). и може стоиати ѕ своѭи ѭкости .з. мѣт(х). ѕзми кацора .а. ѕи(чю) и сока шт(х) рѕтѣ .д. ѕи(чю) и свари заѣдно и даи мѕ пити за .г. ютра, добро нс(тх) за шнѣх(х), коем(х) ѣ настѫд(х) ѕ главѣ, или коемх ѣ вѣлнкаа немощх и шц(ѣ) мало прахх шт(х) кацора постави пшд(х) ѩзык(х), и нека стои докле се растопи. и такои мѕ стави често добро нс(тх) за онѣхх ковмх догѣ нѣкаа болестх. и ѕзимаѣ им(х) полх ѩзыка тр҃(х) немогѕ говорити: — И шц(ѣ) ѕзми прах(х) шт(х) кацора .а. ѕи(чю) и рѕдѣ .г. ѕи(чѣ) и шалвїе .г. ѕи(чѣ) и вин(а) .г. литр҃ѣ. и свари заѣдно и потшм(х) процѣди. и даваи мѕ пити топло за .д. д(х)нїи, свако ютро колнко кокошинѣ ѭице. добро нс(тх) за онѣх(х) коем(х) ѣ ѕзѣл(х) вѣтр(х) пол(х) ѩзыка, и .а. рѕкѕ, и .а. ногѕ: + И шц(ѣ) кацорх свари ѕ винѕ. и шнѣм(х) виномх чины пар҃ѕ на димхѭ, добро нс(тх) за онѣх(х) коем(х) се не може дики жила: + И шц(ѣ) ѕзми кацорх и смѣси сокшм(х) шт(х) рѕдѣ и мажи мѕ главѕ остр҃ѕгавши, добро нс(тх) за шнѣхх кон сѣ изгѕбили памет҃х шт(х) неспанїа: —

СѢТ(Ъ) КѪБѢБѢ:

Кѫбѣбѣ вр҃ѕкинѕ има и нѣколико сѣхотѣ. нх ѕчителїе нѣсѕ поставили ѕ колико степен(х) вр҃х ниѣ многш сѣха ни многш сѣха, лихо подобиаа. нх кѫбѣбѣ коиїе нс(тх) кое се находи на нѣкоемх дрѣвїю ѕ їндїе. ѕзми прах(х) шт(х) кѫбѣбѣ .д. ѕи(чѣ). и сока|| шт(х) богарнние .и. ѕи(чѣ). и смѣшаи [42a]
заѣдно и даи мѕ пити за .г. ютро. добро нс(тх) за онѣх(х) коем(х) догѣ стрессенїе на час(тх) на ср҃(х)дце прх шпахнѕ. и шц(ѣ) ѕзми прах(х) шт҃х кѫбѣбѣ. и стави помалш често ѕ носх, добро нс(тх) за шнѣх(х) коемх ѳ рѣшма ѕ мозгѕ или настѫд(х): — И шц(ѣ) прах(х) шт(х) кѫбѣбѣ стави ѕ нестхѣ и нека шстх често, добро нс(тх) за онѣх(х) коем(х) ѣ стѫден(х) стомах(х), и блѣдх образх: — И шц(ѣ) ѕзми прах(х) шт҃(х) кѫбѣбѣ .к. ѕи(чѣ) и гарофали, и канела. и зинзїевр҃х, и орашкѣ, и масїшх шт(х) к҃сѣхх по .г. аѫаж(а) и вина .г. пинтѣ. и меда чиста безх пѣн(х) полх пин҃тѣ. и свари заѣдно и потом(х) процѣди. шт(х) оногаи мѕ даи .а. чашѕ на обѣдѕ, и на веч(ѣ)р҃к такогиср҃х. добро нс(тх) за онѣхх коем(х) ѳ стѫден(х) стомахх, или блѣдх образх: +

СѢТ(Ъ) КАПИЛИШ(Ъ) ѢѲНЄРИШЪ:

Капилиш ѣѳнериших, сыр҃кч(х), ковиліе. има кр҃ѣкинѕ и сѣхотѕ под(о)бнш. и мало мож(ѣ) стоиати ѕ своѭи ѭкости вр҃х ѣ тѫнхкх. ѕзми капилишх

ценериш(х) и свари с водѡм(х), и потѡм(х) процѣди. и постави къ
ѡнои водѣ толикогр(х) захара, и свари ѡпетъ докле зѣри половица.
и дай мѕ пити свако ютро колико кокошинѣ яице. добро ис(тъ) за онѣх(х)
коем(х) в болестъ ѕ слезенѣ. или ѕ ютрѣ. +

СѢТ(Ъ) КАМЕДРѢСѢШ(Ъ):

Камедреш(х), корѕк(х) ис(тъ) и сѧх(х) къ трѣтїи степен(х) и нѣгорѡ
листвїе и цвѣтїе добро за билїе, а корен(х) нѣс(тъ) добръ. и мож(е)
[43б] стоятї ѕ свое якости .а. лѣто. ѧзми| камедреш(х) и свари ѕ водѣ, и
ѡнѡм(х) вод(о)мх да се бани. и да ѧзмлѣ паръ ѡт(х) нѥ, добро ис(тъ)
за онѣх(х) кои мокрѣ крхїю, или коем(х) в болестъ ѕ ютрѣ. или ѕ слѣ-
зѣнѣ. и ѡцѣ(е) камедреш(х) свари ѕ винѕ, и потѡм(х) процѣди, и дай мѕ
къд(ъ) кд(х) мѕ драго, добро ис(тъ) ѡт(х) днѣ: — и ѡцѣ(е) камедреш(х)
свари ѕ водѣ и постави къ нои мало меда и масла дрѣвенога, и малѡ солїи.
и чин(и) мѕ глистирх добро ис(тъ) ѡтъ днѣ: + И ѡцѣ(е) камедреш(х)
свари ѕ винѕ и ѕ маслѕ дрѣвенѕ и постави како нмѫластвъ на диме,
ил(и) на стомах(х). ил(и) на слѣзенѕ. добро ис(тъ) за онѣх(х) кои не могѕ
словодно водѕ пѫститы, и коем(х) в настѫд(х) ѕ ютрѣ, или ѕ слезѣнѣ: +
И ѡцѣ(е) ѧзми прах(х) ѡт(х) камедрешъх .а. ѕи(чю). и шашкїфарѕ, и
лапиш(х) лентиш(х) ѡт(х) свакога .г. а҃заг(а). и меда чиста без(х) пѣних .а.
лит(рѕ). и чин(и) в'се да провари заедно малѡ. и потѡм(х) мѕ давай
в'сако ютро по .а. ложицѕ докле тече, добро ис(тъ) за онѣх(х) кои мокрѣ
крхїю или коем(х) в камен(х) ѕ мѣхирѕ, или коем(х) теч(е)нїе крѣки
здола. и ѡцѣ(е) вхѧми камедреш(х) зелених. и камепїтеш(х) зелен(х).
и постави ѕ винѕ и нека стои за .д. дхнїи и потомх вари докле зѣри все
ѡнои винѡ. и онѣи травѣ изѫжми крѡз(х) крхпѕ колико ценкѥ можеш.
и ѡнѕи травѕ ѡтметни. и къ ѡномѕи что се процѣди постави| толико-
[43а] гр(х) масла дрѣвенога, и мало воска. и вари заедно докле се растопи
воскъ. и изними тех жажи нтрѕ и слѣзенѕ. добро ис(тъ) за ѡнѣх(х)
коем(х) в трохда нтра и слѣзѣна. и ѡч(е) вхѧми камедрешъх [. . .]
и ѡцѣ(е) вхѧми прах(х) камедреш(х) и смѣси с мало меда ва-
рена и дай мѕ за ѕтра, добро ис(тъ) за онѣх(х) коем(х) сѕ глистѣ +
И ѡцѣ ѧзми прах(х) камедреш(х), и напахни нимъ перницѕ и подстави
мѕ под(х) глаѣ, добро ис(тъ) за ѡнѣх(х) коем(х) в многѡ настѫда ѕ главѣ
тер(х) мѕ идѕ капле из(х) носа: — И ѡцѣ(е) вхѧми камедреш(х) и
камепитеш(х), и свари ѕ водѣ, и нека се бани жена ѕ нѡи. и ѡнѕи травѕ
да постави спрѣд(х) на ню. добро ис(тъ) за онѣи женѣ, коем(х) се и
затворила пѫдва: —

СѢТ(Ъ) КАРѪИ. ТѪРЪСКЪІ, КАРАКІИ:

Карѧи, корѕк(х) ис(тъ) и сѧх(х) къ четвртїи степен(х). карѧи сѣме
ис(тъ) ѡт(х) нѣкое травѣ коя растѣ ѕ цицїлїе. и может(х) дръжати ѕ
своѡи якости .е. лѣтъ. стави карѧи ѕ винѕ и дай мѕ пити кд(х) мѕ
драгѡ, добро ис(тъ) за ѡнѣх(х) кои мокре крхїю: — И ѡцѣ(е) прах(х)
ѡтъ карѧи стави ѕ частїе что хонкѥмѡ части, добро ис(тъ) за онѣх(х)
коемъ нѣсѕ ѡрѣзи на идентїе: +

СѢТ(Ъ) КИМІНЯ

Кѵ́мїнх крѣкх(х) нс(тх) и сѣх(х) ѣ дрѣгы степен(х), и может(х) дрѫжати .є. лѣт(х). и кто ласт често кѵ́мїнх, добрѣ, може провавлѣти. и wцѣ(є) ѣзми кѵ́мин(х) и сѣме wт(х) морача и свари ѣ кинѣ, и wт(х) оногаи|| мѣ [435]
кинца дан пити кѫд(х) мѣ драгw добро нс(тх) за wнѣх(х) коєх(х). боли чрѣкw или стwмах(х): + И wцѣ(є) ѣзми кѵ́мїнх и смокѣ сѣх, и свари ѣ кинѣ и процѣди крwз(х) крхпѣ и дан мѣ пити кѫд(х) мѣ драгw. добро нс(тх) за онѣх(х) коем(х) и сѣхы кашѫл(х) wт(х) настѣда: — И wцѣ(є) ѣзми кѵ́мїнх и смокѣ сѣх. и стлкци мощиw и потwм(х) свари ѣ кинѣ и постави на образѣ како им'властх, и повѣжи згора крхпwм(х), добро нс(тх) за wнѣх(х) коем(х) в wтеклѫ образ(х) wт(х) зѣбнѣ колести: + И wцѣ(є) сварн кѵ́мїно сварн ѣ кинѣ и потwм(х) процѣди. и wнон что wстанѣ на крхпѣ постави на стомахх како им'властх. и wт(х) оногаи мѣ кинца дан пити кѫд(х) мѣ драгw. добро нс(тх) за wнѣи коем(х) в теч(є)нїе wт(х) настѣда, или коєх(х) боли стомах(х) или црѣкw: — И wцѣ(є) вѣзми кинце и изними из нега бѣлящх. и постави кх ономѣи жѣтцѣ толикогерх кѵ́мина, и постави на сѣпрашицѣ, и нека се печ(є) докле кѣде рофѣтго. и потwм(х) изними изх люспѣ, и постави на двѣ крхпицѣ малхчѣ и постави единѣ мегю окwм(х) и мегю ѣхwм(х). и дрѣгѣ крхпицѣ такожде з дрѣгѣ странѣ. добро нс(тх) за онѣх(х) коемх настѣпа крхв(х) на очїи. и да знаш(х) кто нс(тх) кѵ́мїнх често или се кади ним(х) жлкт(х) мѣ кіе быти образ(х): +

СѢТ(Ъ) КРОКѢШ(Ъ). СЪІРѢЧ(Ъ), ШАФРАНЪ:

Крокѣш(х) крѣкх(х) нс(тх) и сѣх(х) вх дрѣгы степен(х). и два рода има шафранх. єдинх се зовѣ ортѣкнишиш(х), срхбскы се зовѣ крхтиїе шафранх. и дрѣгы се зовѣ орїенхталишх. тер(х) прѣко мора расте. волї є него прхвїи. нх се єдин(х) и дрѣгы ѣ биліа ставн и може стоіати ѣ своwи крѣпости .є. лѣп(х). вхзми прах(х) wт(х) шафрана .а. а҃дага. и вин(а) .а. литрѣ. и сварн заєдиw и дан мѣ пити за .г. ютра в҃се онон. добро нс(тх) за онѣхх|| коем(х) в слав(х) стомах(х) или стрес(є)нїе на ср(х)дцѣ. [44a]
нх ако вѣде имѣлх онаи чл(о)в(ѣ)кх многw црхнѣ жлкчи, немон мѣ дати пити, ер(х) мѣ хощеших подвизати ср(х)дце блювати. и вще вхзми ситнїи прахх wт(х) шафрана и толикожде жлктца wт(х) јица и постави заєдно ѣ јичанѣ люшпѣ, и нека поври нѣколнко на сѣпрашице. и постави на крхпицѣ и притисны врхх(х) очїю. добро нс(тх) за wнѣх(х) коем(х) сѣ чрхвенѣ очїи wт(х) крхвїи: + И wцѣ(є) сварн wт(х) шафрана ѣ дрѣвенwм(х) масла, и сквашан кѵ́чинѣ ѣ ним(х) или крхпѣ, и постакн на стомахх. добро нс(тх) за онѣх(х), коем(х) в горзенїе ѣ чрѣкѣ. или коєх(х) боли чрѣкw или(и) кто има теч(є)нїе: +

СѢТ(Ъ) КАЛАМѢШ(Ъ) АРОМАТИКѢШ(Ъ):

Каламѣш(х) ароматикѣш(х) крѣщ(х) нс(тх) и сѣх(х) вх дрѣгыс тепенх. корен(х) нс(тх) wт(х) нѣкоега дрѣва кои и малw венкие wт(х) травѣ, нх лѣпо миришс и шѣпли в ѣнѣтра. ерх кѫда га копаю изѫкагюю срхчанкѣ

изѫ шега. и два рода има. една расте ѕ персїе, а дрѣга ѕ їн'дїе. и шнаи кога расте ѕ персїе жлѣта нс(тѫ). а кога расте ѕ їн'дїе бѣла нс(тѫ) и болѝ е жлѣти нежо бѣли. ѣзми каламѣш(ѫ) ароматикѣших .г. ѕн(чѣк). и сока шт(ѫ) пелина .д. ѕн(чѣк). и бѣлога вина старога. г. литр(ѣк) и свари заедно и потѡм(ѫ) процѣды. и даи мѕ пити топло за .д. д(ѫ)нїи. ѣхсако ютро колико кокошиње шице добро нс(тѫ) ба шнѣх(ѫ) коем(ѫ) нс(тѫ) стара болесть ѕ стомахѕ. и шџ(є) ѕзми праѫ шт(ѫ) кал(а)мѣш(ѫ) ароматикѣш(ѫ), и смѣшаи с толикожде праха шт(ѫ) канела, и стави мѕ ѕ всако нестїе како спецѕ, добро нс(тѫ) за шнѣх(ѫ) кои не могѕ добрѣ
[44б] пробавлѣти: — || и шџ(є) кал(а)мѣш(ѫ) цѣлѫ свари ѕ родѡстѕ, и потѡм(ѫ) даи мѕ пити шнѣи водицѕ с кни'цем(ѫ) кѫда шбѣдѕе. добро нс(тѫ) за онѣх(ѫ) коем(ѫ) гори стомах(ѫ) шт(ѫ) велике рѣзкинѣ, или ср(ѫ)дце: — И шџ(є) праѫ шт(ѫ) кал(а)мѣшѫ постави на бѣвак(ѫ), и пригнесы здола на проѫжд(ѫ). добро нс(тѫ) за онѣх(ѫ) коеѫ не може проки ни гнои ни ѣкторѫ тер(ѫ) га боли моцнѡ:

СѢТ(Ъ) КОРАЛИ:

Корали стѕденїи и сѣсїи ѕ дрѣгы степен(ѫ) и два рода сѣ, един(ѫ) чрѫвен(ѫ), а дрѣгы бѣлѫ. нѫ сѣтѫ болїи чрѫвены нежо бѣлїи. и говори упократ(ѫ). корали се наѫоде кон(ѫ) мора ѕ пещерах(ѫ), кое сѣ ѣкѫда плѫнѣ водѣ. и такогнер(ѫ) говори да се чинѣ шт(ѫ) саме моръскиѫ земле. и чинѣ се чрѫвѣны коралїи ѕ шнои землѣ коиа има велнкѕ сѣхотѕ. и бѣли се чин(и) ѕ шнои земли коиа има велнкѕ мокрнню. и бѣли корали венки сѣ стѕдены нежо сѣсїи. и чрѫвени сѣ коралїи венкие сѣсїи нежо стѕденїи. и шбои се постамлю ѕ биліа нѫ никѫда немои поставити бѣлѣ коралїи ѕ биліа, докле не реч(є), ѣзми бѣлѣ коралїи. и ѫкѫда кѫд(ѫ) говори ѕзми коралїи, тои се зна да гов(о)ри ѕзми црѫвенѣ коралїе. и трѣбѕе изѣбрати чрѫвенѣ коралїи кои сѣ дебѣли и чисти и чрѫвенїи моцн'ѡ и нашѕпалїи. а кои сѣ коралїи бѣлїи трѣбѕе нѫх изѣбрати кои сѣ дебелїи и чистїи, и бѣлїи моцн'ѡ и не шѕпалїи. и никѫд(ѫ) немогѕ остарѣти. ѣзми праѫ(ѫ) шт(ѫ) коралїи и смѣси с толикожде сока шт(ѫ) шан'гинарїе и постави ѕ носѣ, добро нс(тѫ) за онѣх(ѫ) коем(ѫ) теч(є) крѫв(ѫ) из носа. и шџ(є) ѕзми праха ситна шт(ѫ) коралїи два дѣла, и праѫ(ѫ) шт(ѫ) драган'ти .а. дѣлѫ. и смѣси заедно с мало ячмен'нѣ водѣ.
[45а] и чин(и) пилѧѣ и стави по единон над(ѫ) ѥзыкѫ || кѫд(ѫ) погнеш(ѫ) спати. и нека стои докле се растопїи. и такои чин(и) докле мѕ вѣде боле, добро нс(тѫ) за онѣх(ѫ) кои ѥмою крѫвїю. и ако вѣде нмалѣ здола теченїа шт(ѫ) крѫвїи, немои поставити ячмен'нѕ водѕ, тѣчїю сѫкѫ шт(ѫ) воккице. и ако вѣде нмалѣ теч(є)нїе здола крѫвїю шт(ѫ) настѫда, даи мѕ праѫ шт(ѫ) коралїи с рофїтемѫ шицемѫ добро нс(тѫ): — и шџ(є) праѫ(ь) шт(ѫ) коралїи смѣсїи с толикожде сока шт(ѫ) воккице, и сквасн вѣбакѫ и постави женѣ спрѣда и шт(ѫ) здола, добро нс(тѫ) за онѣи женѣ шт(ѫ) кое иде многѡ крѫвы спрѣда: — И шџ(є) ѕзми праѫ(ѫ) ситнѫ шт(ѫ) коралїи и смѣси с толикожде род(о)ста, и испиаи моцнѡ десны често. добро нс(тѫ) за шнѣх(ѫ) коем(ѫ) се гнизѕ деснїи: — И шџ(є) ѣзми праѫ(ѫ) шт(ѫ) коралїи и толикожде праѫ(а) шт(ѫ) рѣжице и смѣшаи заедно и постаи на десны кѫда погнеш(ѫ) спати. и такои чин(и) докле вѣде боле, добро нс(тѫ) за шнѣх(ѫ) коем(ѫ) теч(є) крѫвѫ изѫ деснїи: +

СѢТ(Ъ) КАТАПѪСІЄ:

Катапѫсїа врѣкіа нс(тх) ѕ трєтїи степенх, и мокра ѕ прѣкїи степенх. катапѫсїа сѣме нс(тх) шт(х) нѣкое трамѣ. и катапѫсїа зелена нс(тх), и нѣстх шѕпіла ѕнѣтра. и може очистити флєгмѫ, и чрѣнѫ жлѣч(х), и жлѣтѫ. вхѕми катапѫсїа, многш истѧщи. и попещи ѕ кѵпѫснѫ листвїю попретавшїи ѕ сѵпрашицѫ. и потом(х) изними и изжди̑маи моцно. и шт(х) тогаи мѫ стави ѕ зелїє кое хонкіе нести колнко пол(х) шица. добро нс(тх) за онѣх(х) коем(х) и многш сврака шт(х) сланѣ флєгмѣ. или коем(х) в грозница четврѣтинница шт(х) сланѣ флєгмѣ: + И шір(є) ѕѕми прах(х) шт(х) катапѫсїє .а. а҃ак(а). и дан ѕм пити с мало водице топлѣ, добро нс(тх) за онѣх(х) кон имаю многш вда ѕ стомахѫ и немогѫ пробавлѣти: +

‖ СѢТ(Ъ) КРѢТАНѪШ(Ъ) [45б]

Крѣтанѫш(х) врѣк(х) нс(тх) и сѫх(х) вх трєтїи степен(х). трава нс(тх) коіа кѡн(х) мора расте добро нс(тх) за онѣх(х) коем(х) в каменх. или кои мокрѣ крквїю. и л(и) коем(х) в пѣсках ѕ вѕверѣзѣх(х). вхѕми крентанѫш(х) многш и свари сланѡм(х) вод(о)мх ѕ котлѫ келикѫ. и постави малш масла дрѣвнагш. и чин(и) да поври нѣколнко. и потѡм(х) нека сѣднѣ ѕ нимх до пояса ѕ врѣкіе колнко може трѣпѣти. добро нс(тх) за выше писанѣ болести. и такождє за истѣ онѣи болѣсти свари крѣтанѫш(х) ѕ винѫ и дан мѫ пити, кѫд(х) мѫ драго добро нс(тх): +

СѢТ(Ъ) КОЦѪШ(Ъ):

Коцѫш(х) врѣк(х) нс(тх) и сѫх(х) вх трєтїи степен(х). кореніе нс(тх) шт(х) нѣкоега дрѣвїа кое ѕ їндіе расте. и два сѫ рода, вдна се зовѣ їндїкѫш(х) тер(х) в чрѣвен(х) и мало жлѣтх. а дрѫги се зовѣ оленцїѡрх, нх прквїи ѳѡд(х) что смо рекли доноси се, а дрѫги се нѣ доноси врх гніе брхзш. и такон мѡж(в) познати кѡшгѫш(х) кон и добрх. кѫда се разломи. ако вѣде трѫдѫ тон и добрх. и ако вѣде како прах(х) и шѕплх тон не добрх. и кон се прїима на языкх тер(х) и нагорчѧнх, добрх нс(тх). и кон и наслаждичнх нѣс(тх) добрх, и може се дрѫжати вх своен ѕкости .є. лѣт(х). вхѕми коцѫшх и свари ѕ винѫ и дан мѫ пити кѫд(х) мѫ драгш, добро нс(тх) за онѣх(х) коем(х) в трѫда нтра или слѣзена: — И вще вхѕми прахх шт коцѫш(х) и масло дрѣвено и воска тхкмо. и свари докле се растопи восквх, и потѡм(х) штними, и мажи нтрѫ и слѣзенѫ, добро нс(тх) за онѣх(х) коем(х) и трѫда нтра н л(и) слѣзена: — И шір(є) ѕѕми марѕви и стави ѕ винѫ да киснѣ .є. д(ѕ)нїи. и потомх‖ свари моцно пакы процѣди. и постави вх шномѫ винѫ толи- [46а]
кождє праха шт(х) коцѫшх и воска. и свари мокно докле се растопи воскѫ(х). и потѡм(х) изними и мажи слезенѫ. добро нс(тх) за онѣх(х) коемх в штекла слѣзена. и шір(є) вѣзми прах(х) шт(х) коцѫш(х) .в. ѕч(чѣ). и мастих(х) и дїмїанх по .а. ѕнч(ѕ). шт(х) в'сакого. и масла дрѣвѣнога .г. ѕи(чѣ). и воска .в. ѕи(чѣ). и свари заедно докле се воскѫх растопїи и потѡм(х) изними. и чин(и) како им'бластх и постави на стомах(х),

добро ес(тъ) за очи(х) коеѭ(х) боли стомаѵ(х) ѡт(х) настѣда: и ѡцѣ взми кацѫшѫ и свари ѕ вином, и потом(х) процѣди и дан мѕ пити кад(х) мѕ драго, добро ес(тъ) за очи(х) коеѭ(х) боли глава ѡт(х) настѣда. и ѡцѣ праѵ(х) ѡт(х) коцѫш(х) смѣси с медѡм(х) и даваи младѣмъ дѣцамъ кое имаю гнисте добро ес(тъ):+

СѢТ(Ъ) КѦНТѦБРѢМ(Ъ). СЪІРѢЧ(Ъ) ТРИЦѢ:

Кан'табрѣм(х). ние многѡ мокрѣ ни стѣдень. ни много врѣщи, ни сѣхъ, лихо под(о)бнѣ. вѫзми трицѣ и вино бѣлѡ наоцтѣкино, и вари докле бѣде гѣще нехо каша. и постави топлѡ на стомаѵ(х) или на трѣбѣхъ. добро ес(тъ) за очи(х) коем(х) в теч(е)нїе, ил(и) коем(х) в ѣтрѣхъ ѕ чрѣвѣхъ(х) тер(х) ич(х) боли стомаѵ(х). и ѡцѣ вчмен(х) чистъ полтъ-ченъ, и свари ѕ многѡ водѣ и потѡм(х) процѣди. и постави къ онои вѡдѣ толикожде трицѣхъ и свари шепть мал'мїи, и пакы процѣды кроз(х) чистъ крѫпѕ, и постави къ нимѕ мало захара, и дан мѕ пити кад(х) мѕ драгѡ. добро ес(тъ) за очи(х) кои имаю сѣхы кашѣ ѡт(х) настѣда, или кои имаю нѣкою болесть ѕ плюки: — И ѡцѣ постави трицѣ ѕ водѕ, и
[465] нека киснѣ прѣко нощ(х) и потѡм(х) процѣды, и постави с винѡм(х) мало меда и сѡли и масла дрѣвенога тѣкмо, и чини(и) мѕ глистирѣ. добро ес(тъ) за очи(х) коем(х) в огньща остра: +

СѢТ(Ъ) КОЛѮФОНІЄ. ЧРЪНѢ СМОЛѢ:

Колофѡнїа врѣща ес(тъ) и сѣха ѣ дрѣгы степен(х). вѫзми праѵ(х) ѡт(х) колофѡнїе и постави на сѣпрашицѕ, и нека мѕ иде шнан дим(х) здола. добро ес(тъ) ѡт(х) теч(е)нїа: — И ѡцѣ вземи праѵ(х), ѡт(х) чрѣнѣ смолѣ, и толикожде праха ѡт(х) кардамѡ. и мажи медѡм(х) хрѣб'тѣнѣ костѣ. и посипѧи шнѣм(х) праховм(х) згора и повѣжи крѫпѡм(х). добро ес(тъ) за очи(х) коем(х) в болѣстѣ ѡт(х) настѣда ѕ проходнѣм(х) чрѣвѣ: + И ѡцѣ праѵ(х) ѡт(х) колофонїе постави на сѣпрашицѕ, и нека мѕ иде шнан дим(х) ѕ оуста и такои чини нѣколико кратъ, добро ес(тъ) за очи(х) коемъ в засиѵ(х) ѕ прѣсѣхъ: +

СѢТ(Ъ) КѢКѢР'БИТѢ. СЪІРѢЧ(Ъ) ТИКѢѢ:

Кѣкѣр'бита стѣдена ес(тъ) и мокра под(о)бнѡ. вѫзми сѣме ѡт(х) тиквѣ шелющен'но и стлъчи га малѡ. и свари ѕ вчмен'нѣ водѣ и потѡм(х) прѣцѣди. и ѡцѣ нѣс(тъ) мощ'но пити постави к нои малѡ захара, и дан мѕ пити кад(х) мѕ драгѡ. добро ес(тъ) за очи(х) коем(х) и засипѣ ѕ прѣсѣхъ, ил(и) коем(х) сѕ злїи димовїи ѕ стомаѵѕ: — И ѡц(е) тиквѣ землѣ свари ѕ водѣ. и ако не можеш(х) имѣти тиквѣ землѣ а ты стлъчи сѣме ѡт(х) нїнѣхъ нѣколикѡ и потѡм(х) процѣды и постави къ онои водѣ толикожде захара. и вари докле вѣри половина шнѣи водѣ. и дан мѕ пити често ѡт(х) оногаи гюлапа с водицѡм(х). добро ес(тъ) за очи(х) коем(х) в огньща остра и прѣкостра: — И ѡцѣ стлъчи тиквѕ землѣнѕ с малѡ оцта и постави на ѣтрѕ. добро ес(тъ) за очи(х) коемъ в врѣкина ѕ ѣтрѣ: +

СЭТ(Ъ) КОРІАНДРѢМЪ: +

Корїан'дрѣм(х) кр҃вщ(х) нс(тх) и сѣх(х) их дрѣгы степенх. сѣменс(тх) шт(х) нѣкое трав҃ѣ и шнѣи се трав҃ѣ доста находи. и ношно сѣмѣтлѧчено давши мѣ ѣюнцѣ рофїтѣ, или их поставах(х)‖ мѣсто спещѣ. добро нс(тх) [47a]
за онѣх(х) кои имаю многш димшвх ѣ главѣ. и коех(х) боли стомах(х)
шт(х) настѣда: —

ЗДЄ ПОЧНЄТ(Ъ) СЭТ(Ъ): Л

СЭТ(Ъ) ЛѦСЭДѦНСЭ:

Лаждано кр҃вщ(х) нс(тх) и сѣх(х) их трєтїи степен(х). и нѣцїи ѕчителїе
гшв(о)рѣ врх имаю мокрию. и такожде нѣцїи гшв(о)рѣ, да ємолашт(х)
нѣкоега дрѣва их нѣс(тх) истына. их роса нс(тх) кои пада на нѣкѣ
травѣ кои расте ѣ горцѣх(х). и шнѣи травѣ берѣ и истресаю росѣ сх ни.
и шнаѣ роса има мѣпѣ миризмѣ. и много є добра, их мѣшаю ш ншм(х)
кравронкие шт(х) дикїе козѣ и чинѣ прах(х). и сх нѣкыним(х) чрхнѣм(х)
прахшм(х) чине нѣм(х) шт(х) нѣкоега дрѣва, тогаи радї га є доста и
такои гшв(о)ри дїашкоридиш(х) ѕчителх. никѣда се не носи сама онаи
роса, нехо се мѣша ѣ дрѣгѣмїи сѣтваромїи. врх ако ю не бы смѣшали
мало би ю се находилш, и много бы скѣпа была. кѣзми лаодано и чин(и)
нега како стѣнилш и постави ѣ нос, добро нс(тх) за онѣх(х) коем(х)
и катарш ѣ главѣ. и шц(є) лаждано и рѣжицѣ свари ѣ водѣ. и потшм(х)
оном(х) водомх ѕмиван шнѣи жилѣ кое га болѣ, добро нс(тх): — И
шц(є) лаодано смѣшаи сх мастихшм(х) и постаки на десны изнѣтра
и снадврх. добро нс(тх) за онѣх(х) коем(х) се зѣбы стрѣ‖саю. [47б]
и шц(є) лаждано постаки на сѣпрашицѣ, и нека иде женѣ шнаи дим(х)
кх плаждѣ. добро нс(тх) за шнѣи женѣ кое нс(тх) настѣд(х) шт(х)
плодвѣ: +

СЭТ(Ъ) ЛЄГѢРИЦІЄ:

Легѣрица кр҃вка нс(тх) и мокра их дрѣгы степен(х). и нѣцїи говорѣ
да є вокїе. а дрѣгїи говорѣ да сѣ граѣ младѣ шт(х) нѣкоега дрѣва. их
дїашкорїдиш(х) говори нѣс(тх) истина. лихо кореніе нс(тх) жѣто шт(х)
нѣкое травѣ. тер(х) га стлѣкѣ здробывшїи наситнш, и поставлаю ѣ
водѣ да кисиѣ прѣз(х) д(х)ня и прѣзх ношх. и потшм(х) растлѣкѣ
извадивши изх водѣ, и изѣжмѣ сшк(х) шт(х) нега. и шнаи сшк(х) карѣ
докле вѣде гѣсто како каша, и чрхно како мастиш. кѣзми легѣрицїю
и постави пшд(х) езыкх веч(є)рх кѣд(х) погивших спати колико бобшв(о)
зрхно докле мѣ вѣде боле. добро нс(тх) шнѣм(х) кои имаютх засип(х)
или коем(х) ѳ езык(х) сѣх(х) и острх. или кои жедиѣ многш. и шц(є)
легѣрицїю свари ѣ кинѣ, и дан мѣ пити сѣтра и веч(є)рх. добро нс(тх)
за онѣх(х) коем(х) ѳ сѣхы кашах, или гнила пюкы: +

СЭТ(Ъ) ЛИЛИѢМ(Ъ) СЪІРѢЧ(Ъ) КРІНЪ

Лїлїѣм(х) идин(х) нс(тх) питоми, а дрѣгы диви. питомїи имат(х)
цвѣт(х) бѣл(х), а дикїи сѣдрїач'нх. и мож(є) стоити ѣ свое крѣпости

.а. лѣто. и боли є зѣленѣ(х) нехо сѫх. стяжи корни(х) старѣм(х) салѡм(х) свинскѣм(х) и постави на чировѣ твръдѣ, добро ис(тх): —

СѢТ(Ъ) ЛИСѢМЪ:

Лисѣмх врѣщ(х) ис(тх) и мокрх их прхвѣи степен(х), и сѫх(х) их дрѣгы степенх. и нѣцѣи говорѣ да є смола wтх нѣкоега дрѣвѣа, нх нѣс(тх) истына. лихо є сшкх wт(х) нѣкое трапѣ и поставлы се на сли̑це те се
[48a] сѫши. и шнон се зовѣ|| лисѣм(х). и шнои кое в добрѡ тр(х) в твръдо и вѣтра на плавѡ и многѡ свѣтло. и шнои кое не добрѡ нѣс(тх) свѣтло лихо чрхно и мегг'ко. и може се држати ѕ свое якости .в. лѣтх. взми прахх wт(х) лисѣмх и смѣшан род(о)стѡм(х) и стави на очѣи, добро ис(тх) за шнѣх(х) коем(х) в павлага на очѣю, или инаа болѣстх и wщ(є) взми прах(х) wт(х) лисѣм(х) и мало воска и чин(и) дѫго и дебел окако прхстх, и постави здола ѕ прохѡд(х). добро ис(тх) за онѣх(х) коем(х) и прѣостра огница: — И wщ(є) ѕзми прахх wт(х) лисѣм(х) и смѣси с амидѡм(х) и с малѡ род(о)ста и мажи ѕстинѣ. добро ис(тх) за онѣх(х) коем(х) се сѫ испѫцалѣ. и wщ(є) ѕзми прах(х) wт(х) лисѣмх и смѣси сх оцтѡм(х) и истиран десны, добро ис(тх) за онѣх(х) коем(х) сѫ wтекли десныи. и wщ(є) wт(х) трѝферамана чин(и) дебело и дѫго како прхстх, и посипли згора прахѡмх wт(х) лисѣмх и постави женѣ кх плодѣѣ, добро ис(тх) за шнѣи женѣ коем(х) ис(тх) болестх ѕ пѫждѣѣ: +

СѢТ(Ъ) ЛАПАСІѠ. СЪРѢЧ(Ъ), ХЛѢРЪ:

Лапасі̑ѡ врѣѕ(х) ис(тх) и сѫх(х) их третѝи степен(х). и род(о)нѣѣ сѫ .г. ѳдни(х) има острѡ листвѝе и ѕскѡ. и дрѣгы има листвѝе широко. и третѝи има листвѝе wкрѣгло. нх шнаи кои има острѡ листвѝе и сѫхѡ боли и
[48б] нехо ни ѳдних.|| взми сшк(х) wт(х) лапасі̑ѡ и смѣси с малѡ праха wт(х) аѳѝпимента, и мажи где имаш(х) лишан добро ис(тх). и wщє взми сшкх wт(х) лапасі̑ѡ, и цѣракшх, и армонѝако тѫкмо, и смѣси сх мало wцта и нека стои .г. д(х)нѝи, и .г. ноци и потѡм(х) процѣди. и постави мало воска и масла дрѣвенога. и вари докле се растопи восякх. и потѡм(х) извими и жстави да се стинѣ, и мажи слѣзенѣ, добро ис(тх) за шнѣх(х), коемх ис(тх) тврѣда слѣзена, или wтекла. и wщє ѕзми лапасі̑ѡ и свари ѕ кинѣ и ѕ дрѣнѣнѣмх масла, и постави на дниє како имѫкласта добро ис(тх) за шнѣх(х) кои мокрѣ крхвѝю:+ И wщє взми лапасі̑ѡ, и свари ѕ кино или ѕ водѣ и дан мѣ пити, добро ис(тх) за онѣх(х) коем(х) ис(тх) болестх ѕ ютрѣ, или ѕ слѣзѣнѣ. и wщє ѕзми прахх wт(х) лапасі̑ѡ и wт(х) ежѫлѣ, wт(х) всякогѡ. .в. ѕи(чѣ) и меда колико потрѣбѣѣ и свари заедно. и дан мѣ за ѥдно ѕтро .а. ложицѣ. добро ис(тх) за шнѣх(х) кои имаю многѡ флѣѡмѣ: — И wщє ѕзми сшкх wт(х) лапасі̑ѡ, и смѣси с толикожде меда и дан мѣ сѫтра, добро ис(тх) за онѣх(х) коем(х) сѫ глистѣ: — И wщє сшк(х) от(х) лапасі̑ѡ, мажи где имаш(х) сврапх, добро ис(тх): +

СѢТ(Ъ) ЛѢТѦРГѴРЄѠ:

Лѣтар'гуро, шт҃х҃ в'сѣхъ .д. ис(т҃х)ств(х) под(о)бно ис(т҃х).‖ н'дка рода има. [49a]
ѥдно ис(т҃х) троскка шт(х) злата, а дрѣгш шт(х) сребра. и шка сѣ под(о)бна. и шіе ис(т҃х) лѣтаргуро шт҃х҃ коситра, и шт(х) олова, и шваи сѣ много стѣдена. ѫзми прах(х) шт(х) коситрѣна лѣтаргура и стави ѕ раниѕ добро ис(т҃х), ерх҃ чисти раниѕ и зараца:— И шіе(є) ѫзми прах(х) шт(х) коситрена лѣтаргура, и орахова масла и мало шцта и смѣшаи заѥдно: и мажи где ис(т҃х) скраб(х), добро ис(т҃х):+ И шіе комать шт(х) коситрѣна лѣтаргура развѣли на шгню, и потшм(х) изними сх шгня и покропи шцтшм(х), и потшм(х) сѣтри ситно, и свари с рѣжнѣм(х) маслшм(х), и чин(и) емѕ глистирх, добро ис(т҃х) за шнѣх(х) коем(х) ѥ теч(є)нїе шт(х) велнкіе крѣкиѣ, и шіе ѫзми прах(х) многш сит'нх шт(х) коситрѣна лѣтар'гура и смѣси с родшстшм(х), и мажи дѣтосканны ѣдх, добро ис(т҃х) за шнѣх(х) коем(х) се ис(т҃х) ѣчтетим(х) шт(х) многш прѣкыканїа сх женшм(х): — И шіе ѕзми прах(х) многш ситних шт(х) злата, и масаш дрѣкенш. и сало кокошиніе или гѣшчїе тѫкмш, и постави кх огню да покри нѣколико. и потшм(х) изними и мажи образ(х). добро ис(т҃х) за онѣки женѣ коемх се в повѣклх образх повлагшм(х) по рождєнїю: +

СѢТ(Ъ) ЛѦКТѢКІЄ. СѢЫРѢЧ(Ъ) ЛОКИКЄ:

Лактѣка стѣдена ис(т҃х) и мокра. и нонно ис(т҃х) сѣме стѣденѣе. нх сеи шна, и нонно сѣме стави ѕ былїе. и може се сѣмение дрѫжати ѕ свое крѣпости .д. лѣт(х).‖ и великіе в под(о)бнш, нехо ни вдно сѣме. и многш [49б]
чины добрѣ крѫви. и такожде млѣка многш чины. и сама є лоцика добра ѥстх шнѣм(х) кон имаю чрхнѕ жлѫч(х) и жлѫтѕ. и такожде ис(т҃х) добро ѫсти локыѣ варенѕ поставивши кх ниѥ мало захара, шнѣм(х) кон имаю острѕ шгныцѕ, и такожде имх ис(т҃х) добра ѫсти сирова:+ И шіе(є) локикіе свари ѕ шцтѕ, и постави к нним(х) мало захара и дан мѕ ѫсти, добра ис(т҃х) комѕ болѣ слѣзѣна:— И шіе ѕзми прах(х) шт(х) с(ѣ)мена локучх и смѣси з вѣл'цѣмх ѫнчанѣм(х), и сх женскиѣм(х) млѣкшмх и постави сх врхх(х) слѣпѣх(х) очїю, добро ис(т҃х) за шнѣх(х) кон не моръ спати шт(х) огныце: И шіе(є) сѣмена локучна дан мѕ пити с виншм(х). добро ис(т҃х) за шнѣх(х) кон имаю прѣвстрѕ огныцѕ: И шіе(є) ѕзми прах(х) шт(х) сѣмена локучна, и смѣси сх рѣжнѣм(х) маслшм(х), и постави на апостешмѕ добро ис(т҃х): —

СѢТ(Ъ) ѦѕПИНОРѕМ(Ъ):

Ѧѕпинорѕмх крѣкх ис(т҃х) и сѣх(х) вх трет҃їи степенх, и много є горкш. и кѫда постои нѣколико ѕ водѣ и изыде горчстх из нѣга. ѫзми прах(х) шт(х) ѧѕпинорѕм(х), и смѣси с медшм(х) и дан мѕ сѣтра. добро ис(т҃х) за шнѣх(х) коем(х) сѕ‖ гнстѣ. и ако не ѣзде вхсхотѣл(х) [50a]
ѫсты, а ты смѣси сх шнѣм(х) прахшм(х) сшк(х) шт(х) велина, и мало алоепатика, и постави на стомах(х) и на пѕпкх како нм'влас(т҃х) добро ис(т҃х) за онѣгнрх болести; И шіе прах(х) шт(х) ѧѕпинорѕм(х) смѣси

сокомѣ шт(ѫ) першикарїе. и постави топло ѕ ѯхѡ. добро нс(тѫ) за онѣхѫ коем(ѫ) сѣ чрквїи ѕ оухѡ. и такожде прах(ѫ) смѣси сокѡм(ѫ) шт(ѫ) порога лѣка и постави топло ѕ ѯхѕ. или комѕ теч(є) знои изѣ ѯха: +

СЭТ(Ъ) ЛѢѯрѯшъ. СЪРѢЧ(Ъ), ЛОВОРІКОВА ЗРѢНЯ:

Лаѯрѯш(ѫ) корѣкѣ нс(тѫ) и сѣх(ѫ) вѣ третїи степен(ѫ). и зрѣна и масло, и листвїе, шт(ѫ) всѣх(ѫ) .г. посталыю се ѕ кнаїе: и зрѣна се могѕ држати вѣ своеи крѣпости .г. мѣта. и листвїе .а. мѣт(ѫ). и масло се може држати вѣзда. вѣзми листвїе ловрїковѡ и свари вѣ водѣ, и шном(ѫ) вод(о)мѣ чин(и) парѕ. добро нс(тѫ) за онѣх(ѫ) коем(ѫ) нс(тѫ) болести ѕ трквѣхѕ или вѣтрѣх. и такожде в добрѡ за онѣх(ѫ) женѣх(ѫ) коеѫ(ѫ) боли трквѣх(ѫ) кѫд(ѫ) сѣ замашнѣ. и шц(є) ловорікова зрѣна свари ѕ винѕ, и потѡм(ѫ) изѣми тер(ѫ) є стлѣци, и постави на трквѣтѣнинѕ костѣ и на дне, добро нс(тѫ) за онѣх(ѫ) кои нмаю настѣд(ѫ) ѕ трквѣх(ѫ), и ако поставиш(ѫ) на стомах(ѫ), добро нс(тѫ) за шнѣх(ѫ), коеѫ(ѫ) боли стомах(ѫ): — И шц(є) свари ловорікова зрѣна ѕ винѕ и дан мѕ пити. добро
[50б] нс(тѫ) за шнѣх(ѫ) коемѣ в‖ клюванїе шт(ѫ) настѣда. и такон се чин(и) лѡв(о)рїков(о) масло: стлѣци лов(о)рїкова зрѣна зелена моц'нѡ, и мѣси с толикожде ѕкропа топла, и постави ѕ стрѕн'нѕ слѣнцѕ. и измѣжди моцно мегю двѣма дрѣв'ма, и потѡм(ѫ) свари ѕ малѣхнѣм(ѫ) котлнкю что си процѣдилѣ, и паки сними шт(ѫ) огня и шстави да се стынѣ и шнан кѣ вода и дрождїе пасти на дно и масло кѣ шстати згора, и сними га тер(ѫ) шстави. вѣзми лѡв(о)рїковѡ маслѡ и постави топло ѕ ѯхѡ, добро нс(тѫ) за шнѣх(ѫ) коеѫ(ѫ) боли ѯхѡ: И шц(є) кою хоткеш(ѫ) чин(и)ти масло корѣкю, и постави к нои ловорїково масло добро нс(тѫ): +

СЭТ(Ъ) ѦЄНТІКѯЛѢ. СЪРѢЧ(Ъ), ѦЄЦІЯ:

Ѧѣнтїкѯла стѫдена нс(тѫ) и сѣха вѣ дрѣгыи степенѣ. вѣзми ѧентїкѯлѫ и вари сѣ шцтомѣ, докле вѣде шнан шцхт(ѫ) чрнѣ, и дан мѕ шсти. добро нс(тѫ) за шнѣхѫ коем(ѫ) є теч(є)нїе здола. и ако поставишѣ шнѣи нстѕ лецѕ на сѣсѣ. добро нс(тѫ) за шнѣи женѣ коем(ѫ) сѣ нс(тѫ) сѣсѣ зачрквенилѣ и штеклѣ, и тврдѫ(ѫ) к шт(ѫ) многѡ мѣлка: +

‖ СЭТ(Ъ) ШПИКѦНЯРДИ:

[51а]

Шпиканарди корѣкіа нс(тѫ) ѕ прѣви степен(ѫ), и сѣха вѣ дрѣгы. и два рода нма. єдна се зоѣ шпиканарди, а дрѣга шпикаселри. и нѣцїи вчителїе говорѣ, да є цвѣтїе шт(ѫ) нѣкоега дрѣва кое ѕ їндїе расте. и коіа к добра трквѣзе да лѣпо, мирише. и кѫда ю жвешѣ да вѣде нагорѣчна и остра и трквѣзе да вѣде на чрквенна и на чрна. и ѕ сѣхѕ мѣстѕ може стоати ѕ своѣи крѣпости .ї. мѣт(ѫ) и нѣцїи говорѣ да є шпиканардїи, како шпикаселри. нх нѣс(тѫ) истына. нх коренѣ нс(тѫ) шт(ѫ) нѣкѣ травѣ коіа расте ѕ шетенхтрїѡнѣ. вѣзми шпика и свари ѕ рѡдосто и дан мѕ пити кѫдѣ шстѣ. добро нс(тѫ) за шнѣхѫ коемѣ к стрѣксенїе на ср(ѫ)дцѕ, или кон

се ѕ болести стреса в'сѣх. и кто има слабѣх стомах(х) нека миѓиште често прах(х) шпика добро ис(тх):+ И wцѣ(є) ѕзми прах(х) wт(х) шпика, и свари ѕ маслѣ мѣцелинѣ. и ако не може имѣти маслѡ мѣцелино, а ты ѕ дрѣвѣнѣмѣх маслѣ. и стави мѣ ѕ нос часто. добро ис(тх) за wнѣх(х) коем(х) ѳ настѣд(х) ѕ главѣ wт(х) рѣшмѣ тех, мѣ иде вода из носа. и ако мѣ wт(х) оноган истога поставишѣ ѕ ѣхѣ, добро ис(тх) за wнѣх(х) коем(х) и нежит(х), или комѣ иде гнои изѣ ѣха: — И wцѣ(є) свари шпика ѕ винѣ. и дан мѣ пити добро ис(тх) за wнѣх(х) коем(х) ѳ|| плюкы плѣна [51б]
и ветра и стомах(х) залѣхѣ димшвѣх, и не може пробављати:+ И ѳще прах(х) wт(х) шпика насипѣи десны кѣд(х) поѓе спати. добро ис(тх) за wнѣх(х) коем(х) се гнизѣ десны. wт(х) стѣденице. и wцѣ(є) чин(и) сакѣлицѣ дѣгѣ и дебелѣ колико срѣдньи прстх, насипѣ ю прахѡм(х) wт(х) шпика и пакѣю заши згора и свари ѕ маслѣ мѣцелинѣ и ако не можеш(х) имѣти мѣцелино, а ты ѕ дрѣвѣнѡм(х) маслѣ. и потѡм(х) изными и постави ѣх плѡдѣѣ, кѣд(х) поѓе спати. и нека стои в'сѣ ноцѣх. добро ис(тх) за wнѣи женѣ кое извыкаю дѣцѣ wт(х) два м(ѣ)с(є)ца или wт(х) трн, или кое имаю нѣкѣ болестх ѕ плѡдѣѣ. и масло wт(х) шпиканардїи такои се чин(и), ѕзми прах(х) wт(х) шпиканар'дїи .в. ѕн(чѣ). и дрѣвѣнога масла .л. литрѣ, и смѣшан заедно. и постави на сл(х)нце и нека стои. .к. д(х)нїи. и потѡм(х) свари и пакы процѣди и постави ѕ цѣклѡ. и кто га пїе често добро ис(тх) wтх велике немоки и кто се маже ним(х) добро ис(тх) wт(х) гѣтх рѣчнїих(х) и ножнїих(х). и wт(х) болести коѣ ходи по чланоѵѣх(х) и по гоѕдѣх(х):+

||СѢТ(Ъ) ЛѢВИЦИКѢМЪ: [52а]

Лѣвицикѣм(х), врѣк(х) [. . .] сѣме и кореніе ста [. . .] и може се дрѣжат [. . .] лѣт(х); ѣхѣми лѣвиц [. . .] пити, добро ис(тх) з [. . .] ѣх ветрѣ, или ѣх [. . .] и wцѣ(є) ѣхѣми прах(х) wт(х) лѣвици [. . .] стави ѕ постаѵах(х) что хоцете ѣасти, или ѕ пїтїе кое хоцете пити, добро ис(тх) за wнѣхх коем(х) ис(тх) болѣстх ѕ стомахѣ:

СѢТ(Ъ) ЛАПИШ(Ъ) МАГНИѢТИШ(Ъ):

Лапиш(х) магнѣтиш(х) врѣцих ис(тх) и сѣхх ѣх трѣтїи степенх. и говори аристотелѣ да се находи шнан камен(х) ѕ їн'дїе низ'врѣг(х) мора. и ни ндно дрѣѵѡ не може прѣити близѣ оноган камена ерх такѣ ѣкостх има како бы тегли(х) клинце изх дрѣва. намажи стѣнилѡ бѣбакиронѡ алефїѡм(х) и посипаи згора прахѡм(х) wт(х) лапиш(х) магнѣтишх и постави ѕ ранѣ, добро ис(тх) за wнѣх(х) кои имаю гроздице ѕ ранѣ, тер(х) не може понти надвор(х). и wцѣ(є) ѣхѣми прах(х) wт(х) лапиш(х) магнѣтиш(х) .в. а҃ж(а). и дан мѣ сѣгра сокѡм(х) wт(х) морача. добро ис(тх) за wнѣх(х), коемх и итропикх:+

||СѢТ(Ъ) МИРТѢШЪ: [52б]

Миртѣш(х) стѣден(х) ис(тх) ѕ прѣвїи степен(х), и сѣх(х) ѕ дрѣгы степен(х). миртѣш(х) дрѣво ис(тх) тнхко и низ'кѡ. и негова се зрхна зовѣ

мнртѣлѣ. вѣзми зрѣно шт(ѫ) мнр'тѵшѫ и дан мѣ шести. добро нс(тѫ) за шнѣх(ѫ) кон имаю теч(ѣ)нїе. и ако неможеш(ѫ) имѣти зелѣна, а ты чин(н) шт(ѫ) сѵхѣхѫ гюлап(ѫ) захарѡм(ѫ), и дан мѣ пити, добро нс(тѫ). И шщѣ ѵзми прахѫ шт(ѫ) мнртѵш(ѫ) и шт(ѫ) неговѣх(ѫ) зрѣнѣ, и смѣси сѫ жлѣтцѣмѫ ланчанѣмѫ, и постави на стомахѫ како нм'ѣластѫ, добро нс(тѫ) за шнѣх(ѫ) коем(ѫ) в теченїе. и шщ(ѣ) ѵзми зрѣна шт(ѫ) мнртѵш(ѫ) и сварн ѫ водѣ мощнѡ. и шном(ѫ) вод(о)мѫ топлѡм(ѫ) омїи рѵѣе и ногѣ. добро нс(тѫ). за шнѣх(ѫ) кон многѡ спе ѕ шгныще. и шщ(ѣ) зрѣна шт(ѫ) мнртѵш(ѫ) постави на сѵпрашицѵ, и нека нде шнан днм(ѫ) ѕ носѫ
[53a] и ѕ ѵста, добро нс(тѫ) за шнѣхѫ коехѫ боли глав(а): И шщ(ѣ) ако можеш(ѫ) имѣти врѣхочан шт(ѫ) мнртѵш(ѫ), и сварн ѕ шцтѵ, ако ли не можешѫ имѣти врѣхочан, а ты сварн зрѣна, и постави на стомахѫ. добро нс(тѫ) за шнѣх(ѫ) комѵ се хоикѣ блювати. и ако мѣ поставиш(ѫ) шнан ам'ѣластѫ на хрѣбѣтѫ и на дне, ѵставити се хощет(ѫ) теченїе. и шщ(ѣ) листвїе шт(ѫ) мнр'тѵшѫ сварн ѕ дѫждевнон водѫ нх(ѫ) зрѣна, и шномѫ вод(о)мѫ чины парѵ здола. добро нс(тѫ) за шнѣхѫ коемѫ нс(тѫ) теч(ѣ)нїе шт(ѫ) флешмѣ и ако шт(ѫ) овон истѣ водѣ чин(н)шѫ парѵ на главѵ, добро нс(тѫ) за онѣх(ѫ) коехѫ глава боли шт(ѫ) огныще тер(ѫ) неможе спати:— И шщѣ вѣзми мнртѣлѵшѫ и сварн ѕ дѫждевнон водѫ и ѕ шцтн, и постави на стомахѫ како имѣластѫ, добро нс(тѫ) за шнѣх(ѫ) кон сѵ шслабѣкїи шт(ѫ) многѡ блювання. и ако мѣ поставишѫ нстн шнан имѣластѫ на(ѫ) хрѣп'тѣкн'нѵ костѫ, добро нс(тѫ) за шнѣх(ѫ) коехѫ боли хрѣп'тѫ шт(ѫ) прѣшстрѣ шгныще:— И шщ(ѣ) чин(н) гюлопѫ шт(ѫ) цѣктїа шт(ѫ) мнртѵшѫ, и дан мѣ пити. добро нс(тѫ) за ѣыше писанѣ болести:— И шщ(ѣ) ѵзми водѵ, на кошн ѣзде варено цѣктїе шт(ѫ) мнртѵшѫ. и дан мѣ пити сѵтра, и ѕ пладне, и вечѣ(ѣ)рѫ, на в'сакы крат(ѫ) по полѫ чашице, добро нс(тѫ) за кише писан'нѣ болести. и за шгныщѵ острѵ и прѣострѵ. и шщѣ насипѵи ранѵ прахѡм(ѫ) шт(ѫ) листвїа шт(ѫ) мнртѵш(ѫ), и хощѣ зарасти:+

СѲТ(Ъ) МѢНѢ: +

Мана врѣща нс(тѫ) и мокра ѣх дрѵгы степен(ѫ). нх инина мокрина много є под(о)бна. и нѣцїи говорѣ да є сшкѫ шт(ѫ) нѣкоє травѣ нх нѣс(тѫ) истина. врѫ гов(о)рн дїашкорїдиш(ѫ) и дрѵгїи ѵчителїе, па да нѣкаа
[53б] роса бѣла на нѣкоє дрѣвїе| како капна шт(ѫ) меда, и потѡм(ѫ) в се чины трѫдѡ. тер(ѫ) га верѵ пастирїе и продаваю. нх мало є се находи. и тогаи ради чинѣ шт(ѫ) мала многѡ смѣшав'ши сѫ дрѵзѣми ствармїи. и нѣкы поставн к нон прахѫ шт(ѫ) легѵрицїе смѣшавши с медѡм(ѫ). и нѣцїи поставлаю кан'дїѡ захара. и дрѵзїи поставлаютѫ сѫ тѫ бѣлѫ шт(ѫ) меда, и такон мож[ешѫ] познати кои и права манна. и тон нс(тѫ) правда ман'на, коню час(тѫ) поставиш(ѫ) ѕ ѵста, тхи се кѣ час(тѫ) растопити. и толикан кѣ сладостѫ быти ѕ ѵстѣхѫ како нн шт(ѫ) иднѣ ствари кои нѣ на земан не може быти толикан сладостѫ. и шнан кои нѣ права не може се толикои скорѡ растопити. и пакы шстанѣ мало коцина шт(ѫ) меда. или праха шт(ѫ) легѵрицїа. и шнан ман'на кои є права може се дати за в'сакѵ шгныщѵ острѵ и прѣострѵ, смѣсивши с кашїѡм(ѫ) и с мало топла ѵкропца. и шнан кои нѣ права мож(ѣ) се дати за всакѵ болестѫ кои нс(тѫ) шт(ѫ) настѵда: +

СѢТ(Ъ) МАЛ'ЕѢ:

Мал'ва стѣдена ес(тѫ) и мокра ѕ дрѣгы степенѫ. и два сѫ рода шт(ѫ) малвѣ. ѥдна питома и добра ес(тѫ). и венкы е стѣдена и мокра него дрѣгаа. и шнаи дрѣга се зовѣ, мал'ва домешника, сырѣч(ѫ), дробнїи слѣзѫ. а дрѣга се зовѣ мал'ва кишкѣшѫ. сырѣч(ѫ), бѣли слѣзѫ. Ѥзми кореѫ шт(ѫ) бѣлога слѣза и из'дроби и свари ѕ цѣгю. и потшм(ѫ) изними изѫ цѣгїа и стаѫци с малѡ свинскагѡ сала; и постави на апостешмѕ тврдѕ. или на чирѫ, или на ѥтрѕ, или на слѣзенѕ добро ес(тѫ): И шџе ||ѥзми слѣза доста, и свари ѕ многѡ водѣ. и ѕ шнои водѣ нека се бања [54a]
шнаи чл(о)в(ѣ)кѫ кои има шгныцѕ острѕ терѫ не може спати. и шџ(є) листвїе шт(ѫ) бѣлога слѣза свари ѕ малѡ водѣ, и постави к нємѕ мало масла краѥїега и дан м(ѕ) пасти, добро ес(тѫ) за шнѣхѫ(ѫ) коемѫ и огныца остра и прѣостра, тере се ес(тѫ) спекла ѕ нїѫ(ѫ) гнои и неможе проити шт(ѫ) нїѫѫ. и ако не бѣде хтѣла пасти, а ты мѕ шт(ѫ) онѣи нетѣ водѣ чини гластирѫ. добро ес(тѫ):— И шџ(ѫ) кореніе штѫ бѣлога слѣза свари ѕ дрѣвѣнѡм(ѫ) маслѕ, и постави на апостешмѕ тврдѕ, добро ес(тѫ):+ И шџе чин(и) кор̀ен(ѫ) шт(ѫ) слѣза. дѫжи и дебели него прѣстѫ, и помажи га медѡм(ѫ), и посипаи з гора прахѡм(ѫ) шт(ѫ) шкамонеа, и постави женѣ кѫ плодвѣ. добро ес(тѫ) за шнѣи женѣ коем(ѫ) е затворена плодка:— И шџе сѣме шт(ѫ) бѣлога слѣза свари ѕ водѣ и дан мѕ пити. добро ес(тѫ) за онѣхѫ коем(ѫ) и сѫхы кашлѫ:+

СѢТ(Ъ) МАСТИХѪ: +

Мастихѫ крѣщ(ѫ) ес(тѫ) и сѫх(ѫ) ѫ дрѣгы степенѫ. смола ес(тѫ) шт(ѫ) нѣкоега дробнаа дрѣка, кои расте ѕ горцѣх(ѫ) и ѕ арапѣхѫ. и шнаи кои ес(тѫ) чистѫ и бѣлѫ и свѣтлѫ добрѫ ес(тѫ). а кои и жлтѫ нѣс(тѫ) добрѫ, врѫ и смѣшанѫ землѡм(ѫ). добрѫ ес(тѫ) за онѣх(ѫ) коем(ѫ) текѕ слѣзѣ изѫ очїю, ил(и) коеѫ(ѫ) колѣ зѣбы. или комѕ сѫ штеклѣ лалшкѣ. или кога болїи стомахѫ ѥзми прах(ѫ) шт(ѫ) мастиха, и дї- [54б]
мїанѫ бѣли. и бѣлцѫ шт(ѫ) яица, и мало вина, и смѣшали заѥдно и постави на слѣпѣ очїи. добро ес(тѫ) за онѣх(ѫ) коем(ѫ) текѕ слѣзѣ изѫ очїю:— И шџе ѥзми мастихѫ и смѣшан с толикожде ладана и мажи десны, добро ес(тѫ) за шнѣх(ѫ) коем(ѫ) се трес̀ зѣбы:+ И шџе прах(ѫ) шт(ѫ) мастуха трїи зѣбы. добро ес(тѫ) за шнѣх(ѫ) коем(ѫ) сѫ чрхны зѣбы врѫ иѫ шчисти. и шџе ѥзми грах(ѫ) шт(ѫ) мастиха, и шт(ѫ) алоипатика и смѣшан заѥдно, и постави на стомахѫ. иѫ напрѣво подмажи дрѣвѣнѡм(ѫ) маслѡм(ѫ). и постави врѣхѫ шногаи праха крѣпицѕ малѣхнѕ. и згрѣи керамидѕ, ил(и) дно шт(ѫ) грѣн'ца и дрѣжи врѣхѫ шнѣи крѣпице докле прїа нѣкѫ шномѕи прахѕ. добро ес(тѫ) за шнѣхѫ коемѫ и теч(є)нїе. и шџе ѥзми мастихѫ и мало сѣмена шт(ѫ) морача. и свари ѫ водѣ и дан мѕ пити, добро ес(тѫ) за шнѣх(ѫ) коемѫ и блюванїе, или теч(є)нїе. И шџ(є) ѥзми мастихѫ, и .д. гарофали, и свари с род(о)стѡм(ѫ) или дѫждевнѡм(ѫ) вод(о)мѫ и дан мѕ пити, добро ес(тѫ) за шнѣх(ѫ) кои сѫ ѕзимали билїе почищен'но терѣ не може скорѡ ѕставити гнои:+

СѲТ(Ъ) МАЛАСИТОНІЄ И ДРХГѢМ(Ъ) СЄ ИМЄНСѲМ(Ъ) ЗОВЄ КОНТАДА, СЪРѢЧ(Ъ) ГДХНІЯ: +

[55a] Маласитонїа стѣдена нс(тх) и сѣха кх дрѣгы степен(х). и многѡ затвара чл(о)в(ѣ)ка. кхзми гдѣне и дан мѣ шести карен҃ ли сирѡвѣ шнѣмх кои имаю теч(є)нїе прѣд(х) шѣкдѡм(х). и шнѣмх кои имаю влюванїе по шѣкдѣ: И шцѣ свари гдѣне ѕ дхждевнои водѣ, и потомх изними изх водѣ и стахци нхх моцнѡ, и постави на стомахх, добро нс(тх) за шнѣх(х) коем(х) є влюванїе и ако нх(х) посталыших на дими и на хрхетѣи'нѣ костх, ѵставлы теч(є)нїе:— И шцѣ(є) кхзми сшк(х) шт(х) гдѣи(х) и постави кх имѣ мало праха шт(х) сомака и дан мѣ пити, добро нс(тх) за выше писанїѣ болѣсти:+ И такожде се чин(и) шт(х) гдѣи(х) ѣдно глукнямѡ кое се зовѣ дїаситонитонх. и такон се чины. кхзми гдѣне и разрѣжї нхх на полѣ, И потом(х) нхх вари. и паки нхх изними терх извади срхчанѣ шт(х) нїнхх и шблющи корѣ ш ныхх. и потѡм(х) нх(х) стяхцїи и постави ѕ рѣшето тере три рѣком(х). и паки постави к нымх толикожде меда. и вари докле почнѣ ч'врхстѣти. и тако кѣш(х) познати кхда є карѣно. ѧзми шт(х) нега и постави на каменх
[55б] ил(и) на дрѣвѡ, и кхда се ѣзде стинѧѡ ако ѣздеш(х) могл҃ ласнѡ изнимити тон нс(тх) карено и постави тхдан к имѣ малѡ праҳ шт(х) мастиха, и шт(х) гарофали, и мѣшан добрѣ и шстави. добро нс(тх) за кише писанїѣ болѣсти дакши мѣ шести. и шцѣ(є) сѣме шт(х) гдѣне сварн ѕ кинѕ, и шнои мѣ кино даван пити топло, добро нс(тх) за шнѣх(х) коем(х) є заснпх: И шцѣ(є) постави сѣме шт(х) гдѣнх да кисн҃ ѕ водѣ. и потомх дан мѣ шнои сѣме да жне, и да шстх. добро нс(тх) за шнѣх(х) коем(х) и острх нзыкх шт(х) огныце:+

СѲТ(Ъ) МАЛОРОХМ(Ъ) ГРАНАТОРХМЪ. СЪРѢЧ(Ъ). ѢЄЛИКЪИ ШИПЦИИ: —

Малорѣм(х) гранаторѣмх има два рода. ѣдни сѣ сладцїи дрѣгы кисѣлїи, и шнїи сладцїи подовны сѣ и мокрнню имаю. а шнїи кисѣлїи стѣдени сѣ и сѣсїи. и шнїи сладцїи многѡ сѣ болїи за ѣденїе нехо за билїе. и швїи сладцїи могѣ се дати шнѣм(х) коем(х) є огныца остра и прѣостра.
[56a] кхзми сокх штх кисѣлѣх(х) шипкх .в. дѣла, и шт(х) сладкѣх(х) .а. дѣл(х). и смѣшан с мало водицѣ топлѣ, и дан мѣ пити топло сѣтра, добро нс(тх) за шнѣх(х) коем(х) и шгныца шстра и прѣостра:— И шцѣ кхзми .є. дѣла сока шт(х) кисѣлѣхх шипхкх, и шт(х) сладкѣхх. .а. дѣл(х) и вари сх захарѡм(х), добро нс(тх) за шнѣх(х). коем(х) и теченїе:+ И за всакѣ гроѕницѣ дакши мѣ пити.

СѲТЪ МАЛАМАСІАНѢ. СЪРѢЧ(Ѣ), ДИКІЄ ШЄХКІЄ:—

Маламасїана стѣдена нс(тх) и сѣха. и такожде се ѧзнман сшк(х) шт(х) нїнхх, и чин(х) се гюлап(х) захарѡм(х) како шт(х) шипка. и за тѣки и болести добрх, за коех(х) и гюлапх шт(х) шипка. нх и за теч(є)нїе болїи нехо шт(х) шипхкх:+

СѢТ(Ъ) МѢНТѦ. СЪРѢЧ(Ъ) МѢТЕНЦѦ:

Мента кѹща нс(тх) и сѣха ѥх дѹбгы степен(х). и два рода има. една ѥ питома а дѹбга дивїа. питома ѥ вола за ѥстїе, нехо дивїа. и дивїа нс(тх) вола за биліе нехо за ѣденїе. нх мегю швѣмїи метвицамїи, находе се и дѹбѣч метвице. и нѣм се именшм(х) зовѕ. нх се швѣки двѣ врое, а шнѣки нѣ. сварн метвицѕ питомѕ с виншм(х), и шнѣм(х) виншм(х)|| изминан звѣч често, добро нс(тх) за шнѣх(х) коем(х) ѥ болестх [56б]
ѕ звѣѣхх, или стѣденица:+ И шце стяцїи метвицѕ питомѕ, и постави ѥх ние и мало шцта и праха шт(х) пхпра, и дан мѕ ѥсти с месшм(х) или сх рыбом(х), добро нс(тх) за шнѣх(х) коем(х) ѳ славх стомах(х). и коех(х) волїи:— И шц(ѣ) дивїю метвицѕ сварн ѕ шцтѕ и ѕ сланѣ водѣ, и сквашан гѣѕ морскѕ ѕ шнан шцхтх и ѕ водѕ топлѕ, и постави на стомах(х), добро нс(тх) за онѣх(х) коем(х) ѳ блюванїе: И шце сварн метвицѕ ѕ винѕ и ѕ дрѣвѣнкмх маслѕ, и потшм(х) изними и постави топло женѣ на сѣсх, добро нс(тх) за шнѣи женѣ коем(х) ѳ штеклх сѣсх, и шце коем(х) се ѕсндило мѣко ѕ ним(х). и ако вид(и)шх врх чл(о)в(ѣ)кх блюѥ многш, и хонк неш(х) мѕ дати добро биліе, ни ѥдно мѕ немои дати безх сока метвичнал: И вще сок(х) шт(х) дивїе метвице смѣшан с медомх, и дан мѕ ѥстх по ѥдинѕ ложицѕ, добро нс(тх) за шнѣх(х) коем(х) болѣстх ѕ стомахѕ, или ѕ нтрѣ:— И шце сшк(х) шт(х) метвице с мало шцта дан мѕ пити сѣтра. добро нс(тх) за онѣхх коем(х) сѕ гнистѣ:— И шце сокх шт(х) метвице нхзми и згрѣи га, и стави по нѣколнко каплх ѕ ѕхш, добро нс(тх) за шнѣх(х) кон нмаю чрхїе и ѕхш. и шц(ѣ)|| метвицѕ сѣхѕ [57а]
или сирокѕ постави на сѣпрашицѕ, и нека мѕ ѥде шнан дим(х) ѕ нос и ѕ ѕста, добро нс(тх) за шнѣх(х) коем(х) ѳ рѣшма ѕ главѣ:+

СѢТ(Ъ) МАРГАРИТЪ. РѢКШЕ БИСЕР(Ъ):

Маргарутѣ стѣден(х) нс(тх) и сѣхх ѕ полх дѹбгы степенх. и находи се ѕ нѣкоех(х) рибах(х) ѕ морѕ. нх ниѥдно нѣс(тх) шѕпле, лихо се потшмх проврхкюе. и шнан бисер(х) кон се стама ѕ биліе, трѣвѣе да вѣде чистх и свѣтлх. и шнхи кон нѣ свѣтлх ни чистх, не трѣвѣе постлати ѕ биліе. маргарутѣ добро нс(тх) поставити ѕ к'сако быліе кое се дае за теч(ѣ)нїе крхви здола:+

СѢТ(Ъ) МХМІЄ:

Мхмїа кѹвкы нс(тх) и сѣха ѥх четврхтїи степен(х). нх дрѣзїи ѕчителїе гшк(о)рѣ, да ѥ стѣдена. тогаи рад(и) говорѣ да ѥ стѣдена, врх затиснѣе. нх уппократх, и авицѣна и галїенш свѣдоче говорившїи да ѥ кѹвкы и сѣха. тог(о) рад(х) врх ѥ чл(о)в(ѣ)че месш. и такон говори їппократ(х). да ѥ ѕ прхвла врѣмена сарактны и ѳлины, кѣда ѥ ѕмрлх чл(о)в(ѣ)кх изметнѕли сѣ чрѣва из нега и мазали га сѣ бал'самшм(х)|| нзх [57б]
вхнѕтрх и снадкшр(х), и ѕкопали га сѣ ѕ пѣсхкх. и такон се ѳ ѕ нїнх(х) ѕчин(и)ла мхмїа. врх сѣ мазали грхтан(х) ѕнѕтра и хрхв'тѣннѕ костх. тогаи рад(х) врх и бал'самю кѹвкы, и тегнало ѥ крхвх кх грхтанѕ и кх хрхвтѣнѣкм(х) костѣмх. и шнан се крхвх ѕсндїла и сварила. и

тои се зовє мѣмїа. и коя в добра трѣвѣ да вѣде мощно чрѣна, и свѣтла, и да нѣколико смрѣди. и шнаи коя и плава и не смрѣдѣкыа, нѣс(тѫ) ничто врѣдна, и нѣс(тѫ) права мѣмїа. взми прах(х) шт(х) мѣмїе, и смѣси сокшм(х) шт(х) шанганнарїе и чини како стѣнилш и постави в носх. добро нс(тѫ) за онѣх(х) коем(х) теч(є) крѣкх из носа. и шщ(є) взми прах(х) шт(х) мѣмїе и смѣси з бѣлцем(х) ланчанѣмх и постави на слѣпѣ очїи, добро нс(тѫ) за шнѣх(х) коем(х) в блюванїе сх крквїю:— И шщ взми прах(х) шт(х) мѣмїе и шт(х) женѣнѣ мѣди и смѣшаи заедно и дан мѣ пити с род(о)стомх колико .в. аѫаки. или сокшм(х) шт(х) бокинце. добро нс(тѫ) за шнѣх(х) коем(х) в блюванїе или теч(є)нїе. и шщ(є) взми прах(х) шт(х) мѣмїе и ечменѣ кодѣ и мало комида и свари заедно и потшм(х) чини мѣ гнстнрх. добро нс(тѫ) за шнѣх(х) коем(х) в теч(є)нїе:— И шщ(є) взми прах шт(х) мѣмїе и смѣшаи сх шцтшм(х)
[58a] и з(х) бѣлцѣмх ланчанѣм(х), и постави на стомах(х)|| и на пѣпакх.и ако вѣде имѣ ах теч(є)нїе, постави мѣ на диме и на лѣдїа:+

СѢТ(Ъ) МАНДРАГѢРѢ:

Ман'драгѣра стѣдена нс(тѫ) и сѣха в дрѣгы степенѣ. и два сѣ рода, единх и мѣшкш а дрѣгы женѣско. и мнозїи говорѣ, да є женско како жена. и такоп има шнѣи работѣ спрѣда како жена, и мѣшко под(х) шнѣ спрѣда како мѣж(х). нх говори їппократ(х) и дїашкоридїшх нѣ тои истына. врх к(ог)х не оставил(х) да є трака како чл(о)в(ѣ)кх. нх зансто тан и расшха како да бысмш рекли рѣкѣ и ногѣ и шбразх како чл(о)-в(ѣ)кх, и мнозїи говорѣ да є бола женѣска нехо мѣшка, нх нѣс(тѫ) истѫна врх смо искѣшали. нх є толико добра женѣка колико и мѣшка. и кора шт(х) нїих(х), и цвѣчнце что растѣ на нїих(х), и листѣїе вхса се сїа три поставлаю в биліе. и могѣ се дрѣжати в свое крѣпости .д. лѣта. взми прах(х) шт(х) ман'драгѣрѣ и смѣшаи сх женѣскием(х) млѣкшм(х) и з бѣлцѣм(х) ланчанѣмх и постави на слѣпѣ очїи, добро нс(тѫ) за онѣхх коем(х) в прѣостра огныца тер(х) немогѣ спати:+ И шще листѣїе шт(х) мандрагѣрѣ свари в дрѣвѣнѣм(х) маслѣ и мажи челш и
[58б] слѣпѣ очїи, добро нс(тѫ)|| за шнѣх(х) коем(х) нс(тѫ) болестх в главѣ шт(х) огныце шт(х) велике крѣвинѣ. и шнѣм(х) истѣмх маслшм(х), ако мажеш(х) апостешмѣ добро нс(тѫ). и шще прах(х) шт(х) мандрагѣрѣ давшїи пити женамх в винѣ или в юхѣ, или в чнм(х) ти драго. добро нс(тѫ) за шнѣи женѣ коехх бол пшдка: +

СѢТ(Ъ) МЄЛИ. СЪІРѢЧЪ МЄД(Ъ):

Медх врѣщх нс(тѫ) в прхвїи степен(х) и сѣх(х) в дрѣгыи. и шнаи медх кои и бѣл(х) постала се в стѣдена биліа. и шнаи кои и жлтх постала се в врѣща биліа. и нс(тѫ) медх кои се находи по горах(х) и зове се дивы мед(х). и постала се в шнаи биліа коя затискѣю. и нѣ толикои сладкх колико питомїи мед(х), врх и нагорчнх. и шще нс(тѫ) нѣкои медх терх и погорчѣи шт(х) выше писаниаго врх идѣ шнѣи пчелѣ цвѣт(х) шт(х) коцана. и шваи се медх сталы в почищенна биліа. и мед(х) може држати вх своеи крѣпости .р. лѣтх. взми мед(х) и свари с вод(о)мх

и дан мѕ пити сѣтра топло. добро ѥс(тъ) за онѣх(ъ) кои имаю многѡ флегмѣ или злѣх(ъ) димѡв(ъ):— И ѡцѣ(ѥ) взми и соⷧ(ъ) и водѕ, и дан мѕ пити сѣтра смѣшавши заѥдно. добро ѥс(тъ) за онѣх(ъ) коем(ъ) ѥ апостѣкѡма, или гнои ѕ трѣбѣхѕ:— И ѡцѣ взми меда .к. ѳи(чѣ). и саланитрѣ .к. ѳи(чѣ). и комфора .а. ѳи(чѕ). и смѣшаи заѥдно и мажи женам(ъ) образѣ. добро ѥс(тъ) за|| ѡнѣи женѣ коем(ъ) ѥ повѣчен(ъ) образ(ъ) [59a]
павлатѡм(ъ):— И ѡцѣ(ѥ) смѣшаи мед(ъ) с вод(о)мѣ. и нека ѡмиваю женѣ образ(ъ), вѣ га очисти: И ѡцѣ мажи тиган(ъ) маслѡм(ъ) дрѣвѣнѡм(ъ) и потѡм(ъ) постаи ѕ нега мед(ъ), и нека ври докле вѣде чрнѣ и поч'врхстѣ и потѡм(ъ) чины како стѣкниѧ и постаи здола ѕ прохѡд(ъ), добро ѥс(тъ) за онѣх(ъ) коеⷯ(ъ) не може проходити гнои ѡт(ъ) врѣкниѣ. и да знаш(ъ) вѣ сѥ мед(ъ) стави ѕ многѡ лѣтварїа и ѕ многѡ биліа:+

СѢТ(Ъ) МѢШКѢШ(Ъ). МОСКОСЪ:

Мѣшкѣш(ъ) врѣц(ъ) ѥс(тъ) и сѣⷯ(ъ) вѣ дрѣгы степен(ъ). ѕ їнїдїѥ сѥ находи ѕ нѣкоеⷯ дївїеⷯ звѣрѣⷯ(ъ) кои сѣ како козлики. и многѡ сѣ брхзїи. и пѣщаю на нїнⷯ(ъ) ѱѥ, терѣ нⷯ многа тераю. и кѣда нⷯ(ъ) ѣхвате шна(и) нⷯ часѣ метнѕ ѕ водѕ стѣденѕ. и штече нмѣ нѣчто на бедрах(ъ) терѣ сѥ стинѣ. и шнои мѣсто издрѣзвю с кожѡм(ъ). и шнаи кожа нма быти бѣла и на нѥ ѳ многѡ длак(ъ), тои сѥ зовѥ мѣшкѣш(ъ). и .г. род(о)вѣ нма. единѣ чрквен(ъ) и добр ѥс(тъ). и дрѣгы ѥс(тъ) чрнѣ и мало начрквенѣ, и болї ѳ нехо прквїи. и дрѣгы ѥс(тъ) мало чрнѣ на чрквен(ъ) и наплав(ъ). и нма лице како шпиканадри и шваи ѥ наиболїи и тогаи рад(ъ) говори да ѥ шваи наиболїи нехо ниѥдинѣ, вѣ онаи звѣрѣ ѕ коем сѥ находи|| такваи ѥ лица како шпїканадри и кѣзда стои ѕ шнѣмѣ мѣстѣ [59б]
где расте шпїканардїи. и ном(ъ) сѥ храни. и кои ѥ добрѣ москос(ъ) кѣда га почиѣ чл(о)ѳ(ѣ)кѣ жвати ѕ ѕстѣх(ъ), трѣбѣ да бѣде нагорѣчкн(ъ), и да мѕ погѳ мирїзма ѕ мозкѣ на шнѣи час(ъ). и шнаи кои сѥ скоро растопи ѕ ѕстаⷯ и ѥ пого мѕ мирїзма ѕ мозкѣ, нѣс(тъ) праи москосѣ и шнаи кои нѣс(тъ) чистѣ и скѣтаѣ нѣс(тъ) добрѣ. и многїи чиѣ ѡт(ъ) единѣ ѕи'чѥ правога москоса литрѕ москоса цлна. вѣ ѕзнмю фелїѥ ѡт(ъ) кисѣла хлѣва терѥ нⷯ прѣже на ѕгнѣвїю, и толикогѳрѣ кѣрви ѡт(ъ) козѣ, и смѣшаю с правѣм(ъ) москосѡм(ъ) штнимивши га с кожицѣ. и кѣда бѣд(ѕ) смѣшали вѣхвїю оном(ъ) истом(ъ) кожицѡм(ъ). и врхⷯ(ъ) коже бѣбакѥм(ъ) и крхпамїи, и пакы га поставѣ на сл(ъ)нцѕ да стои .г. днїи, или .д. и потом(ъ) га продае како добрїи москосѣ. и такои хонкѥш(ъ) познати кои ѥ злѣ москосѣ, вѣ бѣде тегнлѣ .в. крат(ъ) толикон колико добрїи москосѣ. и пакы кѣда разломиш(ъ) добрїи москосѣ цѣпа сѥ на плочице. и кои нѣ правїи кѣда га разломишѣ, здроби сѥ на ситнѣ коматикѥ, и шнїи коматикы кнде сѥ ѕнѕтра сѣкталїи ѡт(ъ) онѣи крхвїи, и ѡт(ъ) хлѣва. Москосѣ ѥс(тъ) добрѣ за скакѕ тклкснѕ болестѣ, и за глакнѕ и за можда(нѕ).|| взми москога .а. аѫж(а), и дан мѕ пити [193a]
сѣтра с топлѡм(ъ) водицѡм(ъ). добро ѥс(тъ) за шнѣх(ъ) коем(ъ) ѳ болѣст(ъ) ѕ стомахѕ, и слабостѣ келикаа. и ѡцѣ взми москосѣ .а. аѫж(а). и трнферамана .г. аѫж(а). и смѣшаи заѥдно и смочи с тѣкниѧ бѣбакѥрнѡ, и постаи женѣ кѣ плодѣѣ. добро ѥс(тъ) за шнѣхѣ женахѣ коеⷯ(ъ) боли плодка. и ако онои ѥсто поставиш(ъ) мѣжѕ ѕ прохѡд(ъ),

добро нс(тх) за шнѣх(х) коим сѣдимовѣ ѕ мозгѕ. и комѕ смрѣди д(ѕ)ша, нѣка же нѣколико москоса, и по ним(х) да се напїе вина. и такон да чин(и) нѣколико кратх: И wщ(е) комѕ смрѣди под(х) пазѣхамїи, мажи москосѡм(х) добро нс(тх) и ако не бы могах познати москос(х) по шнѣх(х) бѣлѣзѣх(х) выше писанѣхх кон и добрх или зълх. затисны ѕста и носх и трѣчи сѣмѡ и тамѡ, докле бѣдеш(х) могах трѣпѣти да не пѣстиш(х) дѣхх. и кон час(х) испѣстишх д(ѕ)хх изх ѕстх и из носа, шнан час(х) ѕзми москосх тер(х) га мирнши. и ако погн ѕ мозкх, кѣпи га ѕ добро име:+

[148a] || СѢТ(Ъ) МѧСИШ(Ъ):

Мясиш(х) крѣщ(х) нс(тх) и сѣх(х) кх дрѣгы степен(х). и многїи гѡв(о)рѣ да є цѣлтїе wт(х) ораш'цх, нх нѣс(тх) истина. врѣ цѣлтїе, [. . .] нх и зѣлена кора wт(х) ораш'цх, ерх се wбмощѣе кѣд(х) сѣ зѣлѣнїи орашцїи, и потѡм(х) сѣши на сл(х)нцѣ. и такон се находѣ онѣки корѣ на орашцѣх(х) како на мѣшыцѣх(х) кѣда сѣ землѣнїи. и мож(е) се дрѫжати ѕ своеи власти .ї. лѣт(х). и трѣбѣе избирати кон сѣ тежкын, и нѣ сѣтх чрнїи нехо на плавы. и кѣд(х) нх(х) разломиш(х) да не бѣд(ѕ)тх како землы, и да се не раздробѣ на ситно. ѕзми прах(х) wт(х) масиш(х) и свари ѕ винѡ и дан мѕ пити. добро нс(тх) за онѣх(х) коемх се ѳ настѣдил(х) стомахх и не мож(е) пробавлыти. и wщ(е) ѕзми масиш(х) и мастнхх. и воскх, и мали рѣжнога масла. и свари заедно и постави мѕ на стомах(х) како имбластх, добро нс(тх) за выше писан'нѣю болестх: И wщ(е) комѕ нс(тх) настѣдх ѕ главѣ, дан мѕ жвати масних, добро нс(тх). и wще свари масиш(х) ѕ сокѕ морачевѕ, и кѣда бѣде варено, постави к нимѕ малѡ вина и дан мѕ пити, добро нс(тх) за онѣх(х) коем(х) ѳ болестх wт(х) настѣда ѕ стомахѕ, и ѕ кторѣ. ил(и) ѕ главѣ. или коем(х) и засних wт(х) настѣда:+

СѢТ(Ъ) МѧЮРАНѢ:
И ДРѢГѢМ(Ъ) СѢ ИМЕНСѲМ(Ъ). ЗОКѢ ШАНКѢЩ(Ъ)

Маюрана, крѣща нс(тх) и сѣха кх дрѣгы степенх. ѣкѕми маюранѕ и свари ѕ винѕ и дан мѕ пити; добро нс(тх) за онѣх(х) коем(х) ѳ стѣден(х) стомах(х). и ако мѕ поставиш(х) малѡ праха wт(х) маюранѣ, добро нс(тх) [148b] за шнѣх(х)|| коем(х) ѳ настѣдх ѕ главѣ. и wщ(е) маюранѕ постави ѕ чистх грѫн'цх безх водѣ, и постави к ноп нѣколико капль вина, и зрѣки и постави ѕ малѣхнѕ сакѣлицѕ, и постави топлѡ крѣхх оногаи мѣста где га боли добро нс(тх). и wщ(е) свари маюранѕ ѕ вождѣ мощ'нѡ. и шнѡм(х) вод(о)мх чин(и) женѣ парѕ кх плождѣ, добро нс(тх) за онѣки женѣ, коем(х) ѳ плодна колна:+

СѢТ(Ъ) МѢЛИШЄ, СЪРѢЧ(Ъ) МѧТИЧИНЯ:

Мѣлиша крѣща нс(тх), и сѣха кх дрѣгын степен(х). и дрѣгѣм(х) сѣ именѡм(х) зовѣ ситринарїа, и мож(е) се дрѫжати кх своеи крѣпости .а. лѣто. и за онѣки к болѣсти добра за кою и маюрана:+

СѢТ(Ъ) МОРАСЄЛШИ. СЪІРѢЧ(Ъ) СѢТ(Ъ) МѪРѢ:

Морасел'шїи, кр҃ща нс(тх) и сѫх҃ѕ ѕ дрѫгыи степен(х). и нѣколико мокриню има. тер(х) нс(тх) нѣкое кѡщїе, и не(го)вѣм(х) листвїем(х) хранѣ шнѣи вѣбице изх коеx(х) се скила чины. и два рода има, єдна є питома, а дрѫга дивїа. и питома се зовѣ, морасел'ши, а дивїа єрпитошх. и wт(х) не се чин(и) ндно летѫарїѡ кое се зовѣ дїаморѡи(х). добро нс(тх) за онѣх(х) коем(х) є отекло грхлѡ, или конмх є рана ѕнѫтра ѕ грхлѧ. или конмх є измѫклѡ грхлѡ. вхѧми сѡк(х) wт(х) мѫрвѣ и дрѣвѣно маслѡ и wцхт(х) и вино тѫкмѡ. и чин(и) да поври малѡ; и нека чины гар'гарижмѫ многѡ кратх, добро нс(тх) за выше писан'нѣ болести. и wц҃(є) ѫзми сѡк(х) wт(х) мѫрвѣ и свари с толикожде меда, и дакан мѫ сѫтра како почищен'но биліе, добро нс(тх) за онѣх(х) коемх се нс(тх) спекл҃х гнои ѕ трхѣѫх(х). и такожде чиникши прах(х) wт(х) корѣ wт(х) мѫрвѣ, и давши мѫ мало с топлѣм(х) винцем(х), и може wчистити чл(о)в(ѣ)кл здола. и wц҃(є) ако поставиш(х) корѫ wт(х) мѫрвѣ на шнан ||зѣб(х) кои те боли, хоніе испасти, и морасел'ши може стоити ѕ своеи [149a]
ыкости .ї. лѣтх:+

СѢТ(Ъ) НѪЦІХР'ЦІХМ(Ъ). СЪІРѢЧ(Ъ) ГОРХШИЦѦ:

Нацѫр'ц҃їѫмх кр҃ѫщ(х) нс(тх) вх трєтїи степен(х). и нвино се сѣме поставлы ѕ биліе, а трава се не поставлы ѕ биліе кѫда є сѫха, лихо кѫда є зѣлена. добра нс(тх) за онѣх(х) кои изгѫбѣ ѳзыкх ѕ прѣострѣ огныцїи, ако же шнои сѣме и дрѫжи под(х) ѳзыкшм(х). и wц҃е горхшицѫ зелѣнѫ сварн ѕ винѫ, и дан мѫ пити wт(х) оногаи вин'ца по малѫ, и wт(х) онѣи горхшицѣ шсти колико мѫ драгш. добро нс(тх) за выше писанїю болестх: И wц҃(є) прах(х) wт(х) сѣмена wт(х) сѣмена горхшичнаа постави ѕ носх, добро нс(тх) за онѣхх кои не памєтѫю что им(х) се нарѫчи. и wц҃е ѫзми сѣме или травѫ зелѣнѫ, и постави ѕ малѣхнѫ сакѫлицѫ и свари ѕ винѫ, и потшм(х) изними, и постави на дмхѣ и на пѫпхк(х), добро нс(тх) за онѣх(х) коем(х) є дна, или кои мокрѣ крхвїю: +

СѢТ(Ъ) НИТРѪМ(Ъ): СЪІРѢЧ(Ъ) СѦЛѦНИТРЪ:

Нитрѫм(х) кр҃ѫш(х) нс(тх) и сѫх(х) вх дрѫгы степен(х). находи се ѕ земли како рѣда, и потшм(х) се вари. и два сѫ рода, єдних є бѣли, а дрѫгы жлтх. нх є боли бѣли нехо жлхти. и вхѧда може стоити ѕ своши крѣпости. вхѧми малѡ праха wт(х) нитрѫм(х) и миог(о) сланѣ водѣ, и мед(х), и масло дрѣвѣно, и свари заедно. и потшм(х) чин(и) гангрѳх. добро нс(тх) за онѣх(х) кои имаю много вѣтра ѕ великшм(х) чрѣвѫ, или коем(х) є дна.|| И wц҃е вхѧми нитрѫм(х) и смѣшаи с толикожде [149b]
меда и маж(и) wбраз(х), добро нс(тх) за онѣх(х) коем(х) сѫ прѣгѫїи на образѫ, ил(и) чрѳны вѣлѣзын. и wц҃(є) ѫзми прах(х) wт(х) нитрѫм(х), и медх, и масло дрѣвѣно, и смѣшаи заедно и измиваи главѫ ѳкропшм(х) и сапѫншм(х) моцно. и потшм(х) можи шномх мастїю и нека стои .в. часа. и потшм(х) оми добрх кр҃ѫщем(х) ѳкропшм(х). добро

ис(тх) за онѣм(ж) коем(ж) в многѡ кѫши или гнид(ж). и wцѣ ѕѧми прах(ж) wт(ж) саламитрѕмх и смѣшан сокѡм(ж) wт(ж) рѕдѣ. и постави топло ѕ ѕхѡ, добро ис(тх) за онѣх(ж) коем(ж) в чрѣвїѣ ѕ ѕхо, или гнои:+

СѢТ(Ъ) НЄНХФѦРЪ. СЪІРѢЧ(Ъ) ЛОКСѢН(Ъ):

Ненѕфар(ж) стѕден(ж) ис(тх) и мокрх ѩ дрѕгы степен(ж), и по карах(ж) расте. ѩ сѣ и по сѣхѕ находи. и два сѣ рода. один(ж) ис(тх) жлхт(ж). а дрѕгы сѣдрїач'ѩ. и болї є сѣдрїачѩ нехо жлхти. и вере се цвѣтїѣ wт(ж) нѣга їѕнїа м(є)с(ѣ)ца. тер(ж) се чин(и) гюлап(ж). добрх ис(тх) за огницѕ острѕ и прѣкострѕ, и зав'сакѕ болѣсти стомаш'нѕ коа и wт(ж) крѕкинѣ. давши мѕ пити стѕденѡм(ж) кѡд(о)мх: +

СѢТ(Ъ) НѪКШЪ МѪШКѦТѢ. СЪІРѢЧ(Ъ), ОРѦШЂЦІИ КОИ СѢ НѦХОДѢ, ТЄР(Ъ) СЄ Х СПЕЦІЄ СТѦЄѢ:

Нѫкшх мѫшкатх крѕцих ис(тх) и сѣх(ж) ѕ дрѕгы степен(ж). тер(ж) се
[150a] роде ѕ їндїѣ наким(ж) дрѣквїю. и мож(є) дрхжати ѩ своеи ѣкости .з. лѣт(ж). и добри сѕ за онѣх(ж) коемх в болестх [. . .] могѕ пробавляти. ѩзми прах(ж) wт(ж) нѫк'шх мѫшкатх и wт(ж) мастика, и wт(ж) анежѣ. и свари ѕ винѕ моцнѡ. и дан мѕ пити кѫд(ж) мѕ драгѡ, добро ис(тх) за выше писанивю болестх. и добро ис(тх) дати wт(ж) оногли истога вина wнѣмвїи кои се сѕ придигли нз(ж) болѣсти: —

СѢТ(Ъ) НѪКШЪ ІНДІКѦ. СЪІРѢЧ(Ъ), ВЄЛИКЪІ ОРѦХ(Ъ) ІН'ДІНСКИ:

Нѫкшх їн'дїка ѕ їн'дїѣ растѣ. и нѣцїи ѕчителїѣ гwк(о)рѣ да є крѕк(ж) и сѣх(ж). и нѣцїи гwк(о)рѣ, да мокрию нма и крѕкинѕ. и мож(є) се дрхжати ѕ своеи ѣкости .є. лѣт(ж). и добрѕ крѧх чинѣ. и мног(о) помага wнѣм(ж) кои не могѕ прѣкыкати женѡм(ж). ѩзми прах(ж) wт(ж) нѫкш(ѣ) їн'дика, и wт(ж) канкла и дан мѕ пити ѕ винѕ, или ѕ частїю чт(о) х цвет(ж) ѣасти. и колико мѕ венки дашх, све и болѣ. добро ис(тх) за выше писан'нѕ работѕ. и wцѣ смокве сѣхѣ свари ѕ винѕ. и потѡм(ж) изними ихх из(ж) вина. и стлхци ихх терх извади сwкх wтх нїнхх, и смѣшан сх прахѡм(ж) wт(ж) нѫкшх їндїка, и дан мѕ пити. добро ис(тх) за онѣхх коем(ж) в засип(ж) wт(ж) настѕда:+

СѢТ(Ъ) НИГЄЛѢ. СЪІРѢЧ(Ъ), ГРѦХСѢРЪ:

Нигела сѣха ис(тх) и крѕца ѩ дрѕгыи степенх. и мож(є) се дрхжати ѩ своеи ѣкости .є. лѣт(ж). ѩзми прах(ж) wт(ж) нигелѣ, и wт(ж) лѧпинорѕм(ж), и смѣшан сх сокѡмх wт(ж) пелина, и постави дѣцамх на стомах(ж) како нмѣ ласть, добро ис(тх) за wнѕи дѣцѕ коем(ж) сѕ гнистѣ. и такожде да(и) нм(ж) праха wт(ж) нигелѣ смѣшавши с медѡм(ж),
[150б] добро ис(тх). и wцѣ(є) постави нигелѕ ѕ винѕ, и нека кисне иднѕ нщих,

и потѡм(ѫ) мѕ дан пити ѡноган винца колико мѕ драгѡ, добро ис(тѫ) за ѡнѣх(ѫ) кон мокрѣ крквїю: И ѡще прахх ѡт(ѫ) нигемѣ вари ѕ цкѕ ѡцтѕ докле вѣде како каша и потѡм(ѫ) постави к немѕ малѡ масла дрквенагѡ како мастх, и мажи сврабѣ(ѫ), ил(и) лиши, добро ис(тѫ):+

СѢТ(Ъ) ПИРЄТРѪМ(Ъ), СЪЫРѢЧ(Ъ), ТѢРКОСЪ:

Пиретрѫм(ѫ) корѡц(ѫ) ис(тѫ) и сѫх(ѫ) ѭ дрѣгы степен(ѫ). кѫзми коренїе ѡт(ѫ) пиретрѫм(ѫ), исвари ѕ ѡцтѕ, и ѡнѣм(ѫ) оцтѡм(ѫ) да чин(и) гаргаржмѕ честѡ. добро ис(тѫ) за онѣх(ѫ) кон имаю пѕнѕ глвѕ флегмѣ, терх имх и ѡтекло месѡ около зѵба. и ѡще коренїе ѡт(ѫ) тар'коса свари ѕ кинѡ и, ѕ маслѕ дрквнѣнѡм(ѫ), и потѡм(ѫ) изними и стлѫци и постави како им'ѣвластх где є гѵта, ил(и) артетїка. и ѡще коренїе ѡт(ѫ) таркоса, стлѫцїи моцн'нѡ, и постави ѕ кинѕ и нѣка стои .д. д(ѫ)нїи и потѡм(ѫ) вари сѫ ѡнѣм(ѫ) кинѡм(ѫ) докле малѡ останѣ оногаи кина. и пакы процѣды. и постави к(ѫ) немѕ толикогкр(ѫ) масла дрквнѣнога, и коска. и постави кѫ огню докле се растопи коск(ѫ). и мажи где имаш(ѫ) гѵтѕ, или артетикѕ, добро ис(тѫ):+

СѢТ(Ъ) ПѢПЄРЪ СЪЫРѢЧ(Ъ) ПЂПРЪ:

Пиперх, корѡц(ѫ) ис(тѫ) кѫ трѣтїи степен(ѫ). и .г. родовѣ има. єдин(ѫ) и чрнкѫ что цмо, тер(ѫ) се зовѣ меланопиперх. и дрѣгы ис(тѫ) бѣлх, терх се зовѣ лигропиперх. и трети ис(тѫ) длѫгы пипер(ѫ) терх се зовѣ макрѡпиперх. и ѡкїи трїи рѡд(о)вѣ ѕ їн'дїе растѕ на нѣкоем(ѫ) дрквїю. нх є дрквїе єдино дрѣгомѕ под(о)бнѡ|| на коеѫ(ѫ) пѫпрх растѣ. нх ѡт(ѫ) [154a]
овѣх(ѫ) трѣх(ѫ) род(о)вх наиболї є чрнкы пиперх. кѫзми мало праха ѡт(ѫ) пѫпра и постави ѕ носх, добро ис(тѫ) за онѣх(ѫ) кон не могѕ кѫхнѣти и имаю пѕнѕ глвѕ флегмѣ:+ И ѡще(є) мѕ дан пиперх цасти ѕ поставахх что хоще цасти добро ис(тѫ) за онѣх(ѫ) кон немогѕ добрѣ проваѫцати:+ и ѡще(є) три пѫпрх ѕ ѕкропѕ докле се ѡбѣлѡци кора ѡ нига. и потѡм(ѫ) чины ситнх прах(ѫ) и постави ѕ родѡсто, и нѣка стои за .д. д(ѫ)нїи сѫ онѡм(ѫ) вод(о)мх ѕ цѫкло затѫкнѵвши га. и да хмѕкы ѡномх викїѡм(ѫ) сваки д(ѫ)нх.|| нед'нх крат(ѫ). и потѡм(ѫ) за [154б]
.д. д(ѫ)нїи немои хмѕкыти онѡм(ѫ) викїѡ(мх) и кѫда се изѫбистри ставѝ ѕ очїи. добро ис(тѫ) за онѣх(ѫ) хоем(ѫ) є паклака на очїю:

|| ЗДЄ ПОЧНѢ СѢТ(Ъ) ЄѵФѲРБІѲ: [151a]

Єѵфѡрбїѡ корѕк(ѫ) ис(тѫ) и сѫх(ѫ) ѭ четврѫтїи степен(ѫ). смола ис(тѫ) ѡт(ѫ) нѣкоега дрѣва кое ѕ їндие растѣ. и нѣколико га верѕ на дрквїю, а дрѣго под дрквїемх, врх пад(а) на землю. и ѡнои что є на дрквїю коли ис(тѫ) и свѣтлѣ є, и великих(ѫ) є зрѫн(ѫ), нехо ѡнои кое ис(тѫ) на земли. врх и оно дробнѡ и жлѫто и смѣшано з драпан'тѡм(ѫ), и тогаи ради нѣс(тѫ) добрѡ. И єѵфорбїѡ може се држѫати ѭ своеи крѣпости .м. мѣт(ѫ) ѕѫми прах(ѫ) ѡт(ѫ) єѵфѡрбїѡ .г. аѫж(а). и кендита .г. ѕнче. и кдкаїѡ и мастих(ѫ) ѡт(ѫ) всѣх(ѫ) по .г. аѫагѣ. и смѣшаи

заедно, и постави к(х) ним(х) .а. лит(рѕ) вждѣ на кои вѣде варен(х) морач(х), и чин(и) мѕ гластиѳх зрѣкавшїи. добро ес(тх) за онѣх(х) коехх болѣ здовїи и чланокїи, или коем(х) сѕ рѕтѣ. ил(и) церма. и ако мѕ хонкеш(х) дати пити шнои биліе мѣсто венѣдите, постави гнеладїши(х), добро ес(тх) за онѣх(х) коем(х) в великаа немокх, ил(и) кои сѕ крѣтоглавын. и шџ(є) прах(х) шт(х) вхфорвїш, и каџшр(х), и масло шраховш тхмш и постави к ним(х) малш воска, и постави кх огню в'са заедно и нека стои докле се растопи. и потшм(х) изним(х) шт(х) огня и постави да се стинѣ, и мажи затнлкк(х) до пшл(х) главѣ и хрхв'тѣнѕ костх, добро ес(тх) за онѣх(х) коем(х) и великаа немощх. или кои сѕ крхтоглавын: И шџ(є) прах(х) шт(х) вѕфорвїш смѣшан с
[151б] род(о)стшм(х) и мажи носх ѕнѕтра‖ и снадшр(х), добро ес(тх) за шнѣх(х) кои много спе ѕ колести. или коемх є мног(о) димшк(х) ѕ главѣ, тер(х) немогѕ кхунѕти. и шџ(є) ѕзми штх вѕфорвїш .а. дѣлх, и мгно алоеш .к. дѣла. и кашїа .в. дѣла. анакардорѕм(х) .а. дѣлх. и меда чиста без(х) пѣних .г. крат(х), онѣх(х) биліа, и покари нѣколико загдно. и дан мѕ за .г. д(х)нїи сх винѡм(х) топлѣм(х), вхсако ютро по .а. ложицѕ добро ес(тх) за онѣх(х) кои сѕ изгѕбиан паметх: И шџ(є) ѕзми малш прах(х) шт(х) вѕфорвїш и шт(х) мастиха, и постави ѕ шнце рофито, и дан мѕ пити сѕтра. и такои чин(и) за .г. ютра. добро ес(тх) шт(х) заспа; — И шџ(є) ѕзми дїашенѣ, и постави к немѕ малш праха шт(х) вѕфорвїш, и шт(х) мастиха, и даван мѕ за .г. д(х)нїи с твплѣм(х) кин'цкмх. свако ютро по пол(х) лжжицѣ. добро ес(тх) за онѣх(х) коемх и штекла слѣзѣна;— И шџ(є) прах(х) шт(х) вѕфорвїш стави ѕ ранѕ, добро ес(тх) за шнѣх(х) коем(х) и залишно месш ѕ ранѣ: +

[154б] ‖ СѢТ(Ъ) ПАПАВЕРЪ. СЪІРѢЧ(Ъ) МАКЪ:

Папаверх бѣли стѣден(х) ес(тх) и мокрх кх дрѕгы степен(х). и чрхни папаверх стѣден(х) ес(тх) и сѕхх кх дрѕгы степенх кхзми бѣлога мака и чрхнога .а. дѣлх. и бѣлцѣ ганчанѣх(х) .а. дѣл(х). и стлцїи загдно и постави на слѣпѣ очїи како им'властх. добро ес(тх) за онѣх(х) кои немогѕ спати: + И шџе малш праха шт(х) бѣлога мака дан пити с козїем(х) млѣкшм(х) малѣ дѣцѣ, добро ес(тх) за онѕи дѣцѕ кое немогѕ спати: + И шџ(є) сѣме шт(х) бѣлога мака смѣшан с рѕжнѣм(х) масшм(х) и постави где е апостѣшма тврхда или на стомах(х) добро ес(тх) за онѣх(х) коем(х) е тврхда апостешма, ил(и) коем(х) е велика крѕжина ѕ стомахѕ. и такогкрх се чины летѕарїа дїапапаверш(х). и добро ес(тх) за онѣх(х) кои имаю сѕхотѕ оу прхсѣх(х) шт(х) великіе крѕжинѣ. и за многѣ є дрѕгѣ колести добро:+

СѢТ(Ъ) ПЕНЦЕДАНІХМЪ:

Пенцеданїѕм(х) крѕк(х) ес(тх) и сѕх(х) кх дрѕгы степенх. ѕзми пенцеданїѕм(х) и свари ѕ винѕ, и шт(х) оногаи мѕ дан кница пити, добро ес(тх) за онѣх(х) кои мокрѣ кхвїю, или коим(х) сѵ димовы ѕ стомахѕ, ил(и) ѕ ютрѣ, или ѕ слѣзенѣ:— И шџ(є) пенцеданїѕм(х) свари ѕ винѕ, и ѕ дрквѣнѡм(х) маслѕ. и потомх изними и постави на димхк како им'влас-

тѫ, добро ѥс(тѫ) за онѣχ(ѫ) коѥм(ѫ) ѥ нѣчто творѧщ ѕ димкю, и кои не могѕ водѕ пѫстити, или кои мокрѣ крѧвїю:— И wцѣ(ѥ) сварн пен'цеданїѕм(ѫ) ѕ винѕ и чин(и) парѕ кѫ плѡд(о)вѣ, добро ѥс(тѫ) за онѣи женѣ коѥм(ѫ) ѥ нѣкаа болесть ѕ плѡдвѣ. и wцѣ(ѥ) македонис(ѫ) ѥ добрѫ за wнѣигнер(ѫ) работѣ, за кое и пенцеданїѡ:+

‖ СѢТ(Ъ) ПРѪНѢ, СЪРѢЧ(Ъ) СЛИѢ: [155a]

Прѕнѣ .г. родѡвѣ имаю иднѣ сѕ чрѧнѣ. дрѕгѣ сѕ вѣлѣ. третїѥ сѕ чрѧвѣнѣ. нѫ мегю свѣмїи болїи сѕг(ѫ) тѕрѧгонїи, врѫ имаю венкю стѕден(ѫ) и мокриню. вѫзми тѕргwнѥ сѫхѥ и сварн с водицѡм(ѫ), и wнѕи мѕ водицѕ дан пити и wнѣи тѕргwнѥ ѣасти. добро ѥс(тѫ) за онѣχ(ѫ) коѥм(ѫ) ѥ wгныца остра, и прѣостра, тер(ѫ) неможе проходити wт(ѫ) нїиχѫ:+

СѢТ(Ъ) ПШИЛІѪМ(Ъ). И ДРѪГѢМ(Ъ) СѢ ИМѢНОМ(Ъ) ЗОКѢ, ЗѢРКѦТОНѪ:

Пшилїѕмѫ стѕден(ѫ) ѥс(тѫ) и мокрѫ кѫ дрѕгы степенѫ. сѣме ѥс(тѫ) wт(ѫ) нѣкѥ травѣ, терѫ и сѣме и трава зове пшилїѕмѫ. ѕзми сѣмена колико ораѫ и завѣжи ѕ крѫпѕ и постави ѕ рѡд(о)сто. ако ли неможеш(ѫ) имѣти родѡсто а ты ѕ водѕ. и неѫ кисне нѣколико. и стрѣжи ѥзыкѫ мошно дрѣвѣнѣм(ѫ) ножем(ѫ) и потѡм(ѫ) три ѥзыкѫ онѡм(ѫ) крѫпицѡм(ѫ) ѕ кожи ѥ сѣме, сквашаюки често ѕ водѣ. добро ѥс(тѫ) за онѣχ(ѫ) коѥм(ѫ) ѥс(тѫ) ѥзыкѫ сѫχ(ѫ) и вѣл(ѫ) wт(ѫ) острѣ огныце:— И wцѫ сѣме сквази ѕ водѣ и постави под(ѫ) ѥзыкѫ. добро ѥс(тѫ) за онѣχ(ѫ) коѥм(ѫ) сѣ жега ѕ wгныце: И wцѣ ѕзми сѣме и постави ѕ водѕ и нѣкѫ стои ѥдиѕ нощѫ и потомѫ изними и постави ѕ дрѕгѕ водѕ и дан мѕ пити ш нѡм(ѫ). добро ѥс(тѫ) за онѣχ(ѫ) коѥм(ѫ) ѥ сѫхы кашѫ или коѥм(ѫ) ѥ огныца, тер(ѫ) неможе проходити wт(ѫ) нїиχ(ѫ):— И wцѣ сварн сѣме с водомѫ, и потѡм(ѫ) чин(и) гюлап(ѫ) сѫ онѡмѫ вѡд(о)мѫ и дан мѕ пити. добро ѥс(тѫ) за онѣχ(ѫ) коѥм(ѫ) ѥ огныц(а) остра и прѣостра:— И wцѣ(ѥ) сѣме сѫши ѕ грѫн'цѕ и потомѫ чин(и) прѫχ и дан мѕ сѫтра ѥ рофїтѣм(ѫ) ѣанцѣм(ѫ) добро ѥс(тѫ) за онѣχ(ѫ) коѥм(ѫ) ѥ теч(ѥ)нїѥ: И wцѣ ѕзми прѫχ(ѫ) wт(ѫ) сѣмена и вѣлцѫ wт(ѫ) ѣанца и рѡд(о)сто и мало оцта. и чин(и) како нм'ѣласть и постави на димѫѥ и на мѣдїа, добро ѥс(тѫ) за онѣχ(ѫ) коѥм(ѫ) ѥ теч(ѥ)нїѥ здола wт(ѫ) велике врѣкниѣ. и ако мѕ теч(ѥ) крѫв(ѫ) из носа, постави мѕ‖ онаи истїи нм'ѣлас(тѫ) на слѣпѣ [155б]
очїи добро ѥс(тѫ):— И wцѣ(ѥ) сѣме сварн ѕ водѣ, и wномѫ вод(о)мѫ топлѡм(ѫ) мїи главѕ честѡ, добро ѥс(тѫ) за онѣχѫ коѥмѫ опад(а)ю власи:—

СѢТ(Ъ) ПОЛИПОДІѪМ(Ъ). СЪРѢЧ(Ъ), СѢТ(Ъ) ПѦПРАТНО МАЛѢ КОРЕНІѥ, ИЖѥ РАСТѢ ПО КАМЕНИ:

Полїподїѕм(ѫ) врѣщ(ѫ) ѥс(тѫ) кѫ трѣтїи степенѫ, и сѫχ(ѫ) кѫ дрѕгы степен(ѫ). трава ѥс(тѫ) коѧ на цѣрѕ растѣ, или(и) по каменїю. и кореніѥ

се wт(х) онѣи трава постала ѕ былїе, а трава нѣ. и может(х) дрѫжати ѕ своѭи ѩкости .г. мѣт(х) и да знаих врѣ се полїподїѕм(х) не стала ни ѕ єдно былїе ѕ кое се не постаклаю анѣжи, ил(и) сѣме wт(х) морача. и кѫд(х) се самѣ дае полїподїѕм(х), флеѭмѕ очища и жѕтѕ жлѣч(х), ѭ димѭвѣ чины и вѣтрѣ ѕ стомаѳѣ. ѩзми праѳ(х) wт х) полїподїѕм(х) .а. ѕи'чю. и тамарѳиинди .г. ѕи(че). и мюбич(и)це .г. аѧаж(а). и анѣж(х) .в. ѕи(че) и водѣ .е. литрѣ. и захара .в. ѕи(че). и чин(и) да ври докле ѕѣри половина онѣи водѣ. и потѭм(х) процѣди и дан мѕ пити топло докле теч(е), ѩко ютрѭ колико гюш'че ѩице и по ѩзнѣ. добро ес(тѫ) за онѣх(х) кои имаю многѫ флеѭмѣ. или чрѣвѣ жлѣчїи, или вѣтра ѕ великѭм(х) чрѣвѣ:— И wцѣ(е) ѕзми праѳ(х) wт(х) полїподїѕм(х) .а. ѕи(чю). и анѣже и галан'га и сипери, и гарофали, и канела. и зинзивер(х). и ораѩцѣ. и шафрана. wт(х) сваѩога по .а. аѧаѩх. и чин(и) праѳ(х) wт(х) в'сѣѳх и вина .в. литрѣ. и свари заедно и потѭм(х) процѣды. и дан мѕ сѵтра и веч(е)рѳ докле тече сваѩи крат(х) колико гѕшче ѩиц(е). добро ес(тѫ) за wнѣи женѣ кое не могѕ прїимити дѫцѕ:—

СѴТ(Ъ) ПЄТРОЛЄѲѦ(Ъ). СЪРѢЧ(Ъ) НѦФДѦ:

Петролеѕм(х), врѕщ(е) ес(тѫ) и сѕх(х) ѩ четврѳтїи степен(х). и .г. родѭнѣ
[156a] ||има. єдин(х) ес(тѫ) жлѳт(х), а дрѕгы вѣл(х). третїи чрѳи(х). нѫ наиболїи ес(тѫ) жлѳтїи. и находи се ѕ wноѭ водѣ коѭ миоиш(в) сѕи'пѕрѭм(х) и врѕкы є онаѩ вода. тер(х) се онаѩ наф'да wт(х) прѣтиѭсти wнѣи земле, и wт(х) врѕкиѭѣ онѣи водѣ. и плава врѳх(х) онѣи водѣ како маслѡ. и многѡ се може дрѫжати ѕ цѳкла, или ѕ коситрѣѭѡм(х) сѣдѕ. и добро ес(тѫ) за онѣх(х) коем(х) и артетика, ил(и) гѕта, ил(и) болестѳ ѕ ледвїаѳх. или кои сѕ изгѕбили пол(о)вицѕ живѡта. или коемѳ и теч(е)нїе wт(х) великѥ врѕкиѭѣ. ил(и) кои мѡкрѣ крѳвїю. ѕзми петролеѕм(х) и мажи выше писан'нѣ болести добро ес(тѫ) и такоѥ говори дїашкоридиш(х), ако даш(х) пити .в. ѕи'че wт(х) петролеѕм(х) wнѣмѳ кои сѕ изгѕбили половицѕ живѡта, или те скорѡ оздравѣкти ил(и) ѕмрѣкти. и ако им(х) даш(х) пити онѣм(х), кои имаю чрѳиѕ жлѳч(х), или жлѳтѕ жлѳчѳ, или кои сѕ славы. и никомѕ немои дати мѣте, лѳхо зимѣ, и wцѣ(е) ѕзми петролѣи и сѡк(х) wт(х) ѳѳе'та wт(х) в'сакоѓ(о) по .в. ѕи(че). и свари заедно и потѭм(х) процѣд(ы, и дан мѕ пити за .г. ютра, добро ес(тѫ) за онѣх(х) кои имаю многѡ гѕтѳ:— И wцѣ(е) ѕзми петролеѕм(х) .ѕ. ѕи(че). и праѳа ситнога wт(х) лапиш̃ѳ лнитниш̃ѳ .а. ѕи(чю). и свари заедно и потѭм(х) постави топло ѕ мѣѳырѳ свински, и ѕтѣкни ѕ wнѳизи мѣѳнрѳ кран wт(х) гѕшчїега пера, и чин(и) мѕ гланстирѳ вод(о)пѕстом(х), нѳ напрѳѳѭ оми водѭпѕстѳ вод(о)мѳ на коѭи бѕде варенѳ сѣкзи. добро ес(тѫ) за онѣх(х) коем(х) и каменѳ ѕ мѣѳырѕ:— И wцѣ ѕзми сѡк(х) wт(х) легѕ-
[156б] ницїе и петролѣѕмѳ wт(х) всѣх(х) .а. ѕи(чю): и свари заедно и дан мѕ пити за .в. ютрѣ добро ес(тѫ) за онѣх(х)|| коем(х) каш'лѳ wтдавна ил(и) засип(х). и такогиер(х) мажи стомаѳ(х) нафдѭм(х) добро ес(тѫ) за wнѣѳѳ коемѳ и великѳ настѕд(х) ѕ стомаѳѕ: И wцѣ(е) скваси бѕвѕкѳ ѕ нафдѕ и постави женѣ кѳ пѧждѣкѣ. добро ес(тѫ) за онѣи женѣ коем(х) є болестѳ ѕ стомаѳѕ ил(и) ѕ пѧждѣкѣ:+

СѢТ(Ъ) ПѧРИТѧРІѧ:

Паритарїа крѣкы нс(тх) и сѣха ѣх трєтїи степен(х). зелѣна в добра а сѣха нѣ крѣдная ницо. добра нс(тх) за сваки настѣдх стомашны. ил(н) коеѫ(х) болїи трѣбѣ(х), ил(н) кои кропѣ крѣкию, или кои имаю теченїе шт(х) крѣвы. стѧщи паритарїа и свари ѕ винѣ, и постави ѣх нѣи мало трицх, и чни(н) како нм'бластх, и постави где га боли, добро нс(тх) за кыше писан'нѣ болѣсти; И шцє парїтарїа свари ѕ сланѣ водѣ, и постави ѣх нѣи мало масла дрѣвѣнога, и постави на дмие и на лѣдїа како нм'бластх, добро нс(тх) за онѣх(х) кои мокрѣ крѣвїю. или коем(х) в теч(є)нїе шт(х) крѣви:— И еще свари паринпарїа мѣсто дрѣгшга зелїа и дан мѕ ѣсти, добро нс(тх) за онѣх(х) коем(х) є болестх ѕ стомахѕ шт(х) настѣда ил(н) вѣтра:+

СѢТ(Ъ) ПОРТѮЛАКЯ. СѢЫРѢЧ(Ъ), ТѮЩЪ:

Портѕлака стѣдена нс(тх) и мокра ѣх дрѣгын степен(х) и болѧ нс(тх) зелѣна, нехо сѣха. добро ю нс(тх) ѣсти сирѡвѕ или варенѕ онѣмх кои имаю огныцѕ острѕ и прѣострѕ:— И вще свари тѮщіх слнвамїи и дан мѕ ѣсти, и онѕи юхѕ пити. добро нс(тх) за онѣх(х) коем(х) сѣ в спекло чрѣво ѕнѣтра шт(х) прѣострѣ|| огницѣ, И немож(є) шт(х) нїнх(х) проити [157a]
гнои:— И шц(є) ѕзми корены шт(х тѮща, и нсѣши га и потѡм(х) чни(н) прах(х), и смѣшан с медѡм(х) терх мажи ѕста, добро нс(тх) за онѣх(х) коем(х) сѕ испѮцала ѕста:+

СѢТ Ъ) ПОЛѢГІѼ, СѢЫРѢЧ(Ъ), М(и)ТРѢНЯ Д(х)ШИЦЯ:

Полегїѕмх крѣкх нс(тх) и сѣх(х) ѣх трѣтїи степен(х). и мож(є) сѣ дрѫжати ѣх своен крѣпости .в. мѣт(х) ѣкзми полегїѡ и свари ѣх водѣ, и шнѡм(х) вод(о)мх мыи главѕ. добро нс(тх) за шнѣхх коемх и рѣшма ѕ главѣ шт(х) настѣда. и шц(є) ѕзми полегїѕм(х) и свари ѕ ѡцтѕ и постави ѣх нѣмѕ нѣколико сѣхѣх(х) смок'ях, и нека чни(н) нѣколико кратх гар'гаржмѕ, добро нс(тх) за онѣх(х) коем(х) в отекло грѣлѡ терх не могѕ прождирати слинѣ:— И шц(є) полегїѕмх свари ѕ винѣ и дан мѕ пити, добро нс(тх) за онѣх(х) коем(х) кашлх шт(х) настѣда или болестх ѕ стомахѕ:+

СѢТ(Ъ) ПИРРЯ. СѢЫРѢЧ(Ъ) КРѮШКІѼ:

Пир'ра стѣдена нс(тх) и сѣха ѣх дрѣгын степен(х). и дніе крѮш'кіе кенкіе сѕ стѣденѣ и сѣхѣ, нехо питомѣ. и здрѣлѣ мхніе затворѣ, нехо нездрѣлѣ. и кѫда нх(х) ѣстх чл(о)в(ѣ)кх натяще с(х)дце, тѫдаи затворх. и кѫда нх(х) ѣстх по шѣкдѕ, тѫда и шткорѣ:+

СѢТ(Ъ) ПѧШѮЛѢ. СѢЫРѢЧ(Ъ), ГРОЗДІѼ СѮХСѼ:

Пашѕла крѣкы нс(тх), и мокрнню нма. свари ѕ винѕ и дан мѕ пити, добро нс(тх) за онѣх(х) коем(х) є сѣхы кашлх:+

СЭТ(Ъ) ПѪМБЛѪМЪ. СЪІРѢЧ(Ъ) ОЛСЭЕ(О):

Пѫмблѫм(ѫ) стѫден(ѫ) ис(тѫ) и мокрѫ вѫ дрѫгыи степен(ѫ). ѫзми wлwв(о) и чин(и) wт(ѫ) нѣга мѣрѣ мнгѫ и тѫщ'нѫ, и постави ѫ нѣга рѫжно маслw и мѣшаи шнѣмѫ тѫщнѣмѫ докле бѫде гѫсто како каша, и мажи нимѫ онон мѣсто где се чл(о)к(ѣ)кѫ ижделѫ, или wпарил(ѫ) врѫкем(ѫ) ѫкро пwм(ѫ). или где и апостешма wт(ѫ) врѫкниѣ:+

[157б] ||СЭТ(Ъ) ПИШКЪ, СЪІРѢЧ(Ъ) СМОЛѢ:

Пишкѫ врѫк(ѫ) ис(тѫ) и сѫх(ѫ) вѫ дрѫгыи степен(ѫ). и ѣдна ѣ тврѫда, а дрѫга ѣ мег'ка. и такоп гwв(о)ри дїашкорндниѫ, да wнаи мегка дрождїе ис(тѫ) wт(ѫ) тврѫдѣ. ѫзми мѣг'кѫ смолѫ и дрѣвѣкно маслw и wцѫт(ѫ) тѫкмо. и сварн заѣдно и банан се ѫ бане и потwм(ѫ) мажи wнѣм(ѫ). добро ис(тѫ) за онѣх(ѫ) коемѫ и сврѫкѫ. и вще вѫзми пишкѫ, и лѫрїпменто и сапѫн(ѫ) тѫкмо и постави кѫ огню докле се растопи и потwм(ѫ) мажи где имаш(ѫ) лишаи или инїи вѣлѣгѫ. такоигер(ѫ), се постала пишкѫ ѫ многw имѣласти, и ѫ многаа биліа коіа смw писали, и коіа ти хонкемw писати:+

СЭТ(Ъ) РЪЦИ. СЭТ(Ъ) РОЖѢ. СЪІРѢЧ(Ъ), РѪЖИЦѪ:

Рожа стѫдена ис(тѫ) вѫ прѫви степен(ѫ), и сѫха. вѫ дрѫгы. рѫжица и сѫха и сирwва постала се ѫ биліе. и кѫд(ѫ) хокеш(ѫ) врати рѫжицѫ верї ю наипрѫкw него се вѫсема развїе. и мож(е) се сѫха дрѫжати ѫ своеи крѣпости .г. лѣта. и ѫ мнwга се биліа поставлѫ. и wт(ѫ) сировѣ се рѫжице чины рѫжнїи медѫ: и рѫжнїи захарѫ. и гюлапѫ, и ширwпѫ. и летѫарїw, и рѫжнw маслw. и рѫжна кwда: и рѫжнїи медѫ такоп се чины. ѫзми меда процѣѣжена и wпѣкнена .д. лит(рѣ). и рѫжице чистѣ .а. литрѫ, и стѫщї ю мощнw и вари с медwм(ѫ) онѣм(ѫ), докле почнѣ мирисати лѣпо, и быти чрѫвен'но. и потwм(ѫ) изними сѫ огны и wтстави и може с дрѫжати вѫ своеи ѣкости .е. лѣт(ѫ) добро ис(тѫ) за онѣх(ѫ) кон
[158а] имаю|| многw флеwмѣ, ил(и) многw ѣда, и много дымwв(ѫ) стѫденѣх(ѫ) ѫ стомахѫ, давшїи нимѫ пити с водицwм(ѫ) стѫденом(ѫ) кѫд(ѫ) мѫ драгw. И рѫжнїи захарѫ такоп се чины. ѫзми чистѣ рѫжицѣ .а. лит(рѫ). и стѫци мощно и потwм(ѫ) смѣшан с четирмїи литрами захара мwкно. и постави на сл(ѫ)нце, и нѣка стоп на сл(ѫ)нцѫ .а. д(ѫ)нїи. и сваки д(ѫ)нѫ мѣшан га .а. крат(ѫ). и може с(ѣ) дрѫжати вѫ своеи крѣпости .г. лѣт(ѫ):— ѫзми рѫжного захара .е. ѫн'чѫ. и прах(ѫ) wт(ѫ) мастиха .а. ѫн(чю). и смѣшан заѣдно и дан мѫ нести кѫд(ѫ) мѫ драгw, добро ис(тѫ) за онѣх(ѫ) кон сѫ wслабѣли мощно wт(ѫ) велика теч(е)нїа:— И wцр(е) ѫзми гюлапѫ wт(ѫ) рѫжице, и постави кѫ нѣмѫ малw мастиха, и дан мѫ пити кѫд(ѫ) мѫ драго. добро ис(тѫ) за онѣх коем(ѫ) ѣ блювание или теч(е)нїе wт(ѫ) прѣостре wгнѣцѣ. И такоп се чин(и) рѫжно маслw. ѫзми рѫжицѫ и постави ѫ крѫчагѫ, и налїи маслwм(ѫ) дрѣвѣнним и потwм(ѫ) постаки на сл(ѫ)нцѫ и нека стоп .и. д(ѫ)нїи и многw се може дрѫжати вѫ своwи мокы. ѫзми рѫжно wаслw и мажи стомах(ѫ) добро ис(тѫ) за онѣх(ѫ) коем(ѫ) нгра гори и болїи. и wцр(е) рѫжнѣм(ѫ)

маслωм(ѫ) мажи чела и очї слѣпѣ, добро ес(тѫ) за шнѣхѫ коехѫ болїи глава шт(ѫ) великѣ кракинѣ. и шнои се маслω поставлια ѕ многѡ) масти и ѕ многаа билїа коια ти смω писалїи и коια ти хонкемо писати. и рѣжнаа вода такои се чини. ѧзми рѣжицѣ и постаки ѕ лам'никѫ и поклопи з дрѣгым(ѫ) зґора. и налаган под(ѫ) ним(ѫ) шгнѫ малѣхнѫ. и постави никїю пωд(ѫ) шнанзи сопѣх(ѫ) кои е ѕ горнем(ѫ) лам'никѣ, и да капле ѕ ню шнаи роса штѫ рѣжице. и потωм(ѫ) затѣкни шнѣи никїю и постави на сл(ѫ)ницѣ, и нека стои на сл(ѫ)ницѣ .л д(ѫ)нїи. добро ес(тѫ) за онѣх(ѫ) хоем(ѫ) и велика врѣкина ѕ очїю, или паклага|| или теч(є)нїе. [1585]
или коем(ѫ) е шгница остра и прѣостра. или конх(ѫ) болїи глава. и за многѣх(ѫ) и дрѣгѣ болести добра коех(ѫ) ти вѣдемω писали. ѧзми рωд(ѡ)сто и постави к немѕ малω мастїха добро ес(тѫ) за шнѣх(ѫ) коемѫ и блюванїе, или(и) теч(є)нїе шт(ѫ) многω ѣда, или коем(ѫ) е теч(є)нїе шт(ѫ) много билїа. и ѡщ(є) мастїхѫ и гарофали сварι ѕ малω род(ѡ)ста. докле вѣде гѣсто, и мажи деснїи. добро ес(тѫ) за онѣх(ѫ) коем(ѫ) се гризѕ десным. и ѡщ(є) род(ѡ)стом(ѫ) нѣка ѕминѫю образ(ѫ) и рѣки честω шнѣмзїи коемѫ и остра и прѣостра шгныца. и ѡще ѧзми прах(ѫ) шт(ѫ) рѣжицѣ и бѣлцѫ шт(ѫ) ѭица и ѡцтѫ. и смѣшаи заѣдно и постави на димѫе и на ѧгдїа како нм'ластѫ. добро ес(тѫ) за онѣх(ѫ) коемѫ и теч(є)нїе. и ѡщ(є) свари рѣжицѣ ѕ водѣ, и ѕ шнѣи водѣ скваси морѣскѣ гѣбѣ и постави на стомах(ѫ). добро ес(тѫ) за онѣх(ѫ) коем(ѫ) и блюванїе. и да знаш(ѫ) врѣ се род(ѡ)сто поставлια ѕ многω масти, и ѕ многаа билїа за очїи коια ти смо писалїи:—

СѲТ(Ъ) РЄСѲБАР'БАРСѲ:

Рєшбар'барω врѣк(ѫ) ест(ѫ) и сѣхѫ, нѫ неговѣ врѣкинѣ и сѣхотѣ нѣсѣ поставили ѕчителїе ѕ колико степѣнѫ, врѣ негова врѣкина не шстра анхо под(ѡ)бнаа и бл(а)гаа. и два нма, един(ѫ) се зовѣ wрєшбар'барω, зачто ѕ бар'барїе расте. и дрѣги се зовѣ, равасены. арапѫскы се зовѣ ревенделинны. и шваи ѕ ин'дїе расте ѕ еднои земаи коια се зовѣ чинимачин(ѫ), и шваи боли ес(тѫ). и говорѣ ѕчителїе, да е коренѫ шт(ѫ) нѣкоє травѣ коια ес(тѫ) како дрѣкшω. и трѣвѕе да знамω кои и добрѫ кои ли и злѫ. и онаи кои и чрнѫ злѫ ес(тѫ) и шѕплѫ ес(тѫ) ѕнѕтра и много е ѫгрѫхнѫ. и шнѫизи кои и добрѫ, трѣвѕе да вѣде ѕнѕтра чрнѫенѫ како месω. и добрѫ ес(тѫ) за [. . .]

|| СѲТ(Ъ) ШѦТИРІСѲН(Ъ): [1675]

Шатирїωн(ѫ) врѣцѫ ес(тѫ) и сѣх(ѫ) нѫ третїи степен(ѫ) ѧзми кореніе шт(ѫ) шатирїωн(ѫ) сирово и стѫци мощно и свари с медωм(ѫ), и дан мѕ пити по .л. ложицѣ кѫд(ѫ) поги спатї. добро ес(тѫ) за шнѣхѫ кои немогѕ з женωм(ѫ) прѣкывати. и ѡще кѫзми кореніе шт(ѫ) шатирїωн(ѫ) и фїнїкѣ, и пишацѣ тѫкмω. и чин(и) штѫ в'сакого прах(ѫ) на сѣ. и сварι с медωм(ѫ), и дан мѕ за .г. веч(є)ра кѫд(ѫ) поги спати, вѫсаκы кратѫ по .л. ложицѣ. добро ес(тѫ) за шнѣхѫ кои немогѕ з женωм(ѫ) прѣкывати. и ѡще ѧзми сωк(ѫ) шт(ѫ) шатїрїѷонѫ. и ѡцят(ѫ) и медѫ тѫкмо, и свари заѣдно и дан мѕ за .г. ютро, вѫсаки крат(ѫ) .л. ложицѕ. добро

нс(тѫ) за шнѣх(ѫ) коем(ѫ) ѥ артетика. и шцѣ(ѥ) мажи сокѡм(ѫ) шт(ѫ) шатрѣ҆ина женѣ плѡдѧѕ, и мажи пѫтникѕ. добро нс(тѫ) за шнѣи женѣ кое немогѕ прѣ҆имити дѣцѕ:+

[193a] || СѢТ(Ъ) МИРѦБОЛѦНИШЪ:

Мѵ҆раболаниш(ѫ) стѣден(ѫ) нс(тѫ) ѕ прхиѣ҆и степен(ѫ), и сѣх(ѫ) ѩ дрѣѕгы вощѣ҆е нс(тѫ) кое растѣ на нѣкоем(ѫ) дрѣвѣ ѕ їндѣ҆е. и .ѕ. род(о)ѩ има, тер(ѫ) сѣ разлицѣ҆и, ѩ ндино нс(тѫ)ство имаю. ндин(ѫ) се зовѣ бонарѣм(ѫ) ситинѣш(ѫ). дрѣгы се зовѣ бѣбѣлѣш(ѫ). трети се зовѣ бѣлирѣ҆кѣш(ѫ). четрѫти се зовѣ їндѣ҆кѣш(ѫ). ситринѣш(ѫ) трѣбѣе изѣбрати кои ѥ дебел(ѫ) и тежкѫ. и може се дрѫжати ѩ своен крѣпости .ѕ. лѣтѫ. и
[193b] шнѣи дрѣвѣ҆и много могѕ стоѣти.|| и нетрѣбѣе ѩ(ѫ) изѣбырати, ѳрѫ какыы годер(ѫ) бѣд(ѕ) добри сѣт(ѫ). и к'сакы может(ѫ) очистити флѣшмѣ. и чрѫнѣ жлѫч(ѫ), и жлѫтѣ жлѫчѫ. и нинединѫ не дае се сам(ѫ) кромѣ ситринѣшѫ дае се сам(ѫ). и стлѫче се малѫхно шт(ѫ) нѣга, и постамы се нечерѫ ѕ малѡ топлѣ водѣ, и сѫ ѣтра се процѣди, терѫ им се дае нѣколико водице. добро нс(тѫ) за онѣх(ѫ) коем(ѫ) ѥ остра огныца, ѳрѫ очисти здола. и ако хоикѣшѫ да мѣ очистиш(ѫ) крѫвѫ и прохладишѫ, дан мѣ ситринѣш(ѫ) с кашѣ҆ом(ѫ), или сѫ маннѡм(ѫ), или сѫ тамарѫхин'дн. и да знаш(ѫ) ѳрѫ се ѥможе дати сѣтра шнаи вода ѕ коин бѣде киснѣл(ѫ) ситринѣш(ѫ). и такожде се могѕ дати и шнаи дрѣгаа сѣтра. ѩ їн'дїкѣш(ѫ) може с(ѥ) дати, сѣтра и вечѥ(ѫ)рѫ. и кто има стѣден(ѫ) стомаѫ(ѫ) трѣбѣе да им(ѫ) се да с топлѡм(ѫ) вод(о)мѫ, ѳрѫ ако мѣ дашѫ стѣденѡм(ѫ), на онаи кѫ час(ѫ) ѥ лювати:— Ѩзми прѫх(ѫ) шт(ѫ) мѵ҆раболаниш(ѫ) ѥ ѥма ситнѫ, и постави ѕ око. добро нс(тѫ) за онѣх(ѫ) коем(ѫ) ѳ павлака на очїю: и шцѣ ѩзми прѫхѫ шт(ѫ) мѵ҆раболаниш(ѫ) ситнѫ, и шт҃ѫ нѣговѣх(ѫ) кошцїицѫ, и постави ѕ цѫкло, и постави к нимѕ мало род(о)ста, и нека стои онаи кнїа на сл(ѫ)нцѕ докле исѫхнѣ шнои род(о)сто и потшм(ѫ) постави на очїи. добро нс(тѫ) за шнѣх(ѫ) коем(ѫ) ѳ павлака на окѕ. и такожде нс(тѫ) летѣрїѡ мѵ҆раболанишѫ кондити, и не чини се шкдѣ лиѫо ѕ їндѣ҆е. терѫ се чин(и), кѫда ѥ зелен(ѫ) мѵ҆раболаниш(ѫ). и шѣон летѣарїѡ
носи се намѫ, тер(ѫ) га давамо шнѣм(ѫ) людѣм(ѫ) кон имаю огныцѕ
[194a] острѕ|| и прѣострѕ. и да знаш(ѫ) ѳрѫ се шѣон летѣарїѡ не чины шт(ѫ) онѣхѫ в'сѣх(ѫ) род(о)ѩ, лиѫо шт(ѫ) ситринѣшѫ:+

СѢТ(Ъ) МѪРРѦ:

Мѵ҆рра ѳрѣщ(ѫ) нс(тѫ) и сѣх(ѫ) ѩ дрѣгы степен(ѫ), смола нс(тѫ) шт(ѫ) нѣкоега дрѣва кое ѕ їндѣ҆е расте, и трѣбѣе изѣбрати коиа ѥ начрѫна, и нажѣта и на чрѫнена. и шнаи коиа ѳ на чрѫна и бѣла и дробнаа нѣс(тѫ) ѳрѣдна ницѧ. и добра мѵ҆рра никѫда ненкѣ остарѣтѫ. ѩзмы прѫх(ѫ) шт(ѫ) мѵ҆рра и каламите и .сѡк(ѫ) шт(ѫ) морача и смѣшан заѥдно и чин(и) пилѧѣ и давам мѣ за д. д(ѫ)нїи, свако ютро по .г. добро нс(тѫ) за онѣх(ѫ) коем(ѫ) ѳ катарѡ ѕ главѣ, ил(и) колестѫ ѕ стомаѫѕ. и шцѣ(ѥ) ѩзми мѵ҆рра и комидѫ и нѣколико смокѫ и свари ѕ винѣ и дан мѣ пити кѫд(ѫ) мѣ дѫго, добро нс(тѫ) за онѣх(ѫ) коем(ѫ) ѳ засипѫ, или немогѕ провавлати, или комѣ смрѫди д(ѕ)ша:—

ѠТ(Ъ) ОШДЄ КОРДЄ СЄРЕИ. СЪІРѢЧ(Ъ), КОШЧИЦЄ КОЄ СЄ НАХОДЄ Х ЄЛЂНѢМ(Ъ) СДЦХ:

Ѡш'дє корде серви стѣден(х) ис(тх) и сѣх(х) их дрѣгы степен(х). и кое сѣ жѣтѣ нѣсѣ врѣдніи ница. и кое сѣ дебѣлѣ доворѣ сѣ. и мнозіи се прѣкараю. вре ѣзымлю кош'чице кое се находе кран козіега стомаха мегю прхсми. и такон хонкшеш познати коы и иленыа, вре има на севѣ [1945]
.а. рѣпицѣ. и коы и шт(х) козѣ не има рѣпицѣ на себѣ. добро ис(тх) поставлыти ѣ летѣаріа, и ѣдрѣга биліа. врх очища димшвѣ шт(х) чрхнѣ жлхчіи. и ср(х)дце веселѣ, и доворѣ сѣ за онѣх(х) кои се ѣ болести стресаю. и такорх сѣ доворѣ за дрѣгѣ многе болѣсти. давши мѣ шт(х) нінх(х) прах(х) сокшм(х) шт(х) шангвинаріе:+

ѠТ(Ъ) ОЛИВАНѢМ(Ъ). ТѢРИШ(Ъ). СЪІРѢЧ(Ъ) БѢЛИ ДІМІЯНЪ:

Оливанѣм(х) врѣщ(х) ис(тх) и сѣх(х) их дрѣгы степен(х). смола ис(тх) коы растѣ шт(х) нѣкоега дрѣвіа ѣ алѣ҃ан'дріе и ѣ дрѣзѣх(х) мѣстѣх(х) доброе ис(тх) за онѣх(х) коем(х) слѣзѣ текѣ изх очію, и коех(х) зѣбы болѣ. ѣзми прахх шт(х) оливанѣм(х) и вѣлцх шт(х) ница, и смѣшаи с мало вина и поставн на челш и на слѣпѣ очіи како им'бластѣ. добро ис(тх) шнѣм(х) коем(х) слѣзѣ текѣ изх очію:— И ѡще ѣзми оливанѣмх и дан мѣ да же и нѣка плое слынѣ надвор(х) добро ис(тх) за онѣх(х) коем(х) е отекло грхлш, тер(х) немогѣ поглнтати слынѣ:+

‖ ѠТ(Ъ) ЄЛЄКТЄРІХМЪ. ДИКІЄ КРАСТАВИЦЄ: [1955]

Єлектерїѣмх врѣѕ(х) ис(тх) и сѣх(х) их четврхтїи степен(х). и такон чинѣ биліе шт(х) нїнхх. верѣ их(х) маїа м(е)с(ѣ)ца кхд(х) сѣ здрѣла, и изважлаю сокх шт(х) нїнх(х) стлкшї их, и поставлаю на сл(х)нце да се сѣши докле вѣдетврхд(х), и онои се зовѣ єлектерїѣм(х). и дрѣзїи ѣзимлаю шнаи сокх и толикогг(ер)х меда и варѣ заедно докле ѣври половица. и давлаю по малѣ с топашм(х) водицшм(х), и доворѣ ки очиститх чл(о)в(ѣ)ка здола. и може стоыти‖ ѣ свошн моки .в. лѣтѣ, [196a]
и потшм(х) изгѣвн шкостх. ѣзми єлектерїѣм(х), и мїрра шт(х) в'сакого по .г. азаге. и рѣжнагш масла .д. а҃важ(а). и сока шт(х) морача .є. а҃важ(а). и водѣ .а. литрѣ. и покари в'се заедно малш. и потшм(х) ѣчини глистирх. добро ис(тх) за шнѣх(х) коем(х) сѣ гѣтѣ, или церм(а). или болестх коы ходи по ѣдовѣх(х) или по члановѣх(х) и ако можешх имати трахѣ шт(х) єлектерїѣмх измѧждїю и сварн ѣ дрѣвѣнѣмх маслѣ и ѣ винѣ, и постави како им'бластх где га воли. добро ис(тх) коем(х) сѣ гѣтѣ или болестх по ѣдовѣх(х):— И ѡще ѣзми єлектерїѣм(х) и смѣшаи с толикогкр(х) трѣментїна, и постави где ис(тх) апостешма трехда. ил(и) чирови трехди добро ис(тх). добро ис(тх) шт(х) єлектерїѣмх. полх азак(а) сшк(х) сх ѡцтшм(х) топло ѣ ѣхо поставити шнѣм(х) кои чрхви имаю:—

СѢГ(Ъ) ѦЛѢБОРЪШЪ. СЪІРѢЧ(Ъ), КѪКѸРѢК(Ъ):

Ѧлеѳорѣш(х), ѳрѣщ(х) нс(тх) и сѣх(х) ѣх трєтїи степенх. и два сѣт(х) рода. ѣдни(х) и чрхних, а дрѣгы бѣлх. чрхни кѫкѵрѣкх шчицы чрхнѣ
[196б] жлѣч(х). и бѣли кѣкѵрѣкк(х) очицы флєшмѣ. их прхвїи врачєвѣ | сталихѣ ѣ биліе, и чрхны. и бѣли за почищєніе. како сѫда сталиаш дїагрїдїѡ. их ихх сѫда не ставѣ ѣ биліе за почищєніе. ихо их(х) рѣдко ставѣ шнѣм'ѕїи людѣмѣ кои сѣ ищїи. ѳрх сѣ прхвїи люд(їи) биши трхда нс(тх)ства и ыка, и сѫда сѣ люд(їи) слаба нс(тх)ства и тхн'ка. и шт(х) онѣх(х) биліа немои дати шнѣм(х) кои имаю тѣскотѣ ѣ прхсѣх(х), или кои имаю слаѣх стомах(х), ѳрх хотѣ клюкати. ѧлеѳорѣм(х) доврх нс(тх) за грозницѣ ѫ'сакод(х)нихню кои сѣ чин(и) шт(х) флєшмѣ нс(тх)стихнѣ, или цхклєн'нѣ. и доврх нс(тх) за гѣтѣ, и за онѣи болестх кои ходи по ѕдовѣхх, и по чланоѵѣх(х) и по жилах(х). ѵзми кореніе шт(х ѧлеѳорх, и схгмежди га и постави ѣ ѡцхтх, и нека стои .д. д(х)нїи и потѡм(х) процѣди и постави кх ономѣ оцтѣ толикогорх меда. и кари докле ѵври половица. и потѡм(х) изними и дан мѣ пити за .г. д(х)нїи. вхсако ютро по .а. ложицѣ. добро нс(тх) за выше писан'нѣ болѣсти. и ѡще ѧлеѳѡ(х)
[197а] сварн ѣ водѣ [. . .] |

СѢТ(Ъ) ЗИНЗИВЄРЪ

Зинзивер(х) ѳрѣк(х) нс(тх) и сѣх(х) ѣх трѣтїи степен(х). и мокрицю има ѣ прхвїи степен(х). и нѣцїи гов(о)ре корен нс(тх) шт(х) нѣкоега дрѣва. и нѣцїи говорѣ да се находи ѣ водѣ како орашцїи. их дїашкорндших и дрѣзїи ѵчителіе гов(о)рѣ, нѣ тои истына. их корен(х) нс(тх) шт(х) нѣкое травѣ кои ѣ великои индїе растѣ. ѵзми прах(х) шт(х) зинзивера и смокѵѣ сѣхе, и сварн ѣ винѣ и дан мѣ пити. сѣтра и вєч(е)рх топлѡ. добро нс(тх) за шнѣхх коем(х) и кашах шт(х) велика настѣда, или болестх ѣ стомахѣ:— И ѡщ(е) ѵзми зинзиверх и кѷмин(х) и сварн ѣ винѣ, и дан мѣ пити топло сѣтра и вечерх, добро нс(тх) за шнѣх(х) коехх боли стомахх шт(х) велика настѣда терх има вѣтрх ѣ стомахѣ, и неможе пробавлати:— И ѡщ(е) мало праха шт(х) зинзивера постави на мало вѣвакїа и постави
[197б] мѣ на прохѡд(х), добро нс(тх). добро нс(тх) за онѣх(х) коехх | коех(х) боли чрѣвѡ шт(х) настѣда. их се и ѣ много биліа поставлиа, и ѣ поставѣх(х):+

СѢТ(Ъ) ЗѢДХЯРЪ:

Зѣдѵарх ѳрѣк(х) нс(тх) и сѣх(х) ѣх трѣтїи степен(х). и за толикон нс(тх) болести добрх колико и зинзивер(х) и ѣ толикон се биліах(х) ставн. кромѣ се не ставн ѣ поставах(х):+

СѢТ(Ъ) ЗѪКЯРСѢ, СЪІРѢЧ(Ъ), ЗЯХЯРѢ:

Зѫкарѡ ѳрѣк(х) нс(тх) и сѣх(х) ѣ прхвїнс тепен(х). ѵзми гюлап(х) шт(х) захара, и дан мѣ пити стѫдѣном(х) код(о)мх добро нс(тх) за шнѣх(х)

коем(ѫ) ѥс(тѫ) жегы. ил(и) коем(ѫ) ѥс(тѫ) велика рѹкина. и ако неможеш(ѫ) имѣти гюлап(ѫ), а ты мѧ дан захарѣ стѣденѡм(ѫ) вод(о)мѫ: и да знаш(ѫ) wтѫ ꙗ се чин(и) захарѫ. ѥс(тѫ) трѫстїе деб(ѣ)ло и не шѹпле. и кѫд(ѫ) и зелено сѣкѧ га высокѡ wтѫ земле иденѧ пед(ѫ). и с(ѫ) врѫха wтсѣцаю единѫ лактѫ тер(ѫ) wтмекю. и wнон дрѹго дробѣ снтно, и мелю ѧ жрѫновѣхѫ(ѫ). и потѡм(ѫ) поставлаю ѧ витрѫтлѫ, тер(ѫ) изждимаю мокно из(ѫ) него сѡкѫ. и wнан сѡк(ѫ) варѣ ѧ котлѧ докле видѣ да е веикѥ половина ѧврѣла. и потѡм(ѫ) поставлаю ѧ малѣ грѫничикѥ кон сѧ чинѥнїи здола ѧзѫски| а згора широцїи, и поставлаю иѫ(ѫ) ѧ кѧкю [198a]
клажнѧ, и стои д(ѫ)нѫ и нѡк(ѫ) тер(ѫ) врн безѫ wгня како рѧнкѫ. и дотолѣ врн дорн се ѧсирн. и тѫда и не многѡ чистѫ, и [. . .] нма врѹкинѧ ѧ себѣ. и кѫд(ѫ) хотѣ да бѧдѣ бѣлѫ и чистѫкн и стѣденѣкн, разбїю га тер(ѫ) га варѣ wпет(ѫ) с вод(о)мѫ, и поставлаю ѧ грѫничикѥ тер(ѫ) се ѧсирѧѥ како и напрѫкѡ. и колико га веикѥ крат(ѫ) вари, толикон ѥс(тѫ) веикѥ бѣлѫ и чистѫкн и стѣдѣнѣкн. и мнозїи га дотѣ варѣ, докле бѧде како кандїѡ захара. и захар(ѫ) ѧ многого се билїа поставы. и ѧ гюлапѣ и ѧ лѣтѧарїа:+

ЗДѢ ПОЧНѢ СѬТ(Ъ) .И.:
[СѬТ(Ъ) ИЮШ'КІѦНЪ]

Июш'кїанѫ стѣден(ѫ) ѥс(тѫ) ѫ трѣтїи степен(ѫ). и сѧх(ѫ) ѫ дрѹгыи. трава ѥс(тѫ). и .г. род(о)кѣ има. чрѫкен(ѫ). и бѣл(ѫ), и чрѫн(ѫ). нѫ чрѫни сѫмрѫтних ѥс(тѫ), а бѣли и чрѫвени стави се и билїе. и инѫ(ѫ) се сѣме дан чл(о)в(ѣ)кѧ да| ѧзимле з билїами по ѧстѣхѫ(ѫ). а трава [198b]
се поставы згора врѫхѫ(ѫ) чл(о)в(ѣ)чега меса. Сварн трава wтѫ июшкїана ѫ водѣ. и ми мѧ главѧ и рѧке, и ноге. добро ѥс(тѫ) за wнѣхѫкон немогѧ спати ѧ прѣострѣ огнице. и wцѝ(ѥ) ѧзми сѣме wтѫ июшкїана, и бѣлцѫ wтѫ цица и женскѡ млѣкѡ и мало wцта, и мѣшан заедно и постави на слѣпѣ очї како имѫбластѫ. добро ѥс(тѫ) за онѣхѫ(ѫ) кон спе многѡ ѧ прѣострѣ огныце. и wцѝ(ѥ) ако смѣшаш(ѫ) сѫ wнѣм(ѫ) истѣ имѫбластѡм(ѫ) малѡ праха wтѫ дмїана и поставиш(ѫ) на челѡ, добро ѥс(тѫ) за онѣхѫ(ѫ) коем(ѫ) текѧ слѧзе изѫ очїю:— и wцѝ(ѥ) ѧзми праѫ(ѫ) wтѫ сѣм(ѥ)на їѧшкїанова, и бѣлцѫ wт(ѫ) цица и мало wцта. и смѣшан заедно и раздвои на полѫ. и постави едно на днмѫе како имѫбластѫ. а дрѹго на мѣдїа добро ѥс(тѫ) за онѣхѫ(ѫ) коем(ѫ) теч(ѥ) крѫв(ѫ) wт(ѫ) здола:— И wцѝ(ѥ) ѧзми праѫ(ѫ) wт(ѫ) сѣм(ѥ)на їѧшкїанога и смѣшан с мало воска и постави топло на зѧбѣ и потом(ѫ) изнимїи, и рещи мѧ да зїа над(ѫ) мрѫзлѡм(ѫ) вод(о)мѫ. и хотѣ мѧ испасти| чрѫвїе ѧ [199a]
водѧ кон вѧд(ѧ) ѧ зѧбѣхѫ(ѫ):+

СѬТ(Ъ) ИЖОПѪШ(Ъ):

Ижопѧш(ѫ) врѧк(ѫ) ѥс(тѫ) и сѧх(ѫ) ѫ трѣтїи степен(ѫ). негова е трава добра и цвѣтїе. и кореніе ничто нѣс(тѫ) врѣдно. и ѧ пролѣтїе се бере кѫд(ѫ) цвѫти. и может(ѫ) дрѫжати ѧ свое цкости .л. лѣто. Сварн ѹжшп(ѫ) ѧ винѧ и потѡм(ѫ) постави нѣколико смок'ѫ, и нека поври нѣколико смокѫмїи. потѡм(ѫ) процѣди смокѣ кроѧ рѧчныкѫ и дан мѧ пити.

добро нс(тѫ) за онѣх(ѫ) коем(ѫ) нс(тѫ) кашлѧ шт(ѫ) настѣда:— И шџ(є) ѯзми ижшп(ѫ) и сѣме шт(ѫ) морача и свари ѯ винѣ. и потшм(ѫ) процѣди и дан мѯ пити кѫд(ѫ) мѯ драгш, добро нс(тѫ) за онѣх(ѫ) коеѫ(ѫ) боли стомаѫ(ѫ) шт(ѫ) настѣда, или трѣбѯ(ѫ):+ и шџ(є) ѯзми жопа многш и свари ѯ многш водѣ. и нека се кѯпле жена ѯ шнои водѣ, добро нс(тѫ) за шнѣи женѣ кое нс(тѫ) гнила плшд(о)ва: и шџ(є) вѫзми праѫ(ѫ) шт(ѫ) жопа и ѯсипи ѯ крѣкицѯ кота вѯде могла покрити всѯ главѯ. и згрѣи
[199б] мощиш. и постави крѯке|| на главѯ колико ѯзможе трѫпѣти. нѫ напрѫкш острѯжи главѯ полѯзно нс(тѫ) онѣмзїи коем(ѫ) и великѫ(ѫ) настѣд(ѫ) ѯ главѣ:+

СѮТ(Ъ) ИРИШЪ

Ириш(ѫ) крѯк(ѫ) нс(тѫ) и сѯх(ѫ) вѫ трет їи степен(ѫ). и такоѡ нс(тѫ)ствш има како ирешш(ѫ). и такшв(о) листвїе и травѯ, и за онѣи и болѣсти добра, нѫхо шѣѣм(ѫ) разликѯе. ерѫ ириш(ѫ) има цвѣт(ѫ) сѯдрїачнѫ, а ирешш(ѫ) има цвѣт(ѫ) бѣлѫ. коренїе се поставлы ѯ винїе а ино нѣ. и ѯ пролѣтїе се берѣ. и може с(є) држати ѯ своеи якости .в. лѣтѣ. добрѫ нс(тѫ) за онѣх(ѫ) коем(ѫ) и ютра пѯна кала, и димшв(ѫ) ил(и) слѣзена, ил(и) плѯкы, ил(и) мѣхнр(ѫ). или коем(ѫ) и вѣтрѫ ѯ стшмаѫ. ѯзми ириш(ѫ) и свари ѯ винѯ. и дан мѯ пити на обѣдѯ и на вечѣ(є)рѣ за нѣколико д(ѫ)нїи. добро нс(тѫ) за выше писан'нѣ болѣсти. и шџ(є) праѫ(ѫ) шт(ѫ) ириш(ѫ) стави на онѣи ранѣ ѯ коеѫ(ѫ) нс(тѫ) месш залишно и хонкѡ га изѫгрѫсти. и шџ(є) ѯзми праѫ(ѫ) шт(ѫ) ириш(ѫ) много сит'нѫ и смѣси с(ѫ) родшствш(ѫ) и стави ѯ очїи добро нс(тѫ) шт(ѫ) паклаѓ(є):—

[203а] ||ЗДѢ ПОЧНЕТ(Ъ) СѮТ(Ъ) Р'ТѮТѦ:+

Рѫтѯтѫ г(лаго)лнт(ѫ) се ѣдинѫ шт(ѫ) отровїи. нѫ мнозїи га сѯ'пили мнѣкши да є вода, и на шнаи час(ѫ) прошлѫ нс(тѫ) долѣ. нѫ шнїи кон имаю затворен(ѫ) стромаѫ. или спечки на чрѣвѣѫ, ѯдити имѫ хощетѫ. И комѯ паднетѫ вѫ ѯхо, мали хотет(ѫ) се растати шт(ѫ) нїнѫ без(ѫ) великїе болести ѯшнѣ. или без(ѫ) талаленїа ѯ несвѣстѫ. и многаџи шпажмш чини:— И чѯе теготоу великѯ не тѫкмо вѫ ѯхш, нѫ вѫ н'сен странѣ шнои. и многаџи штвед(є)тѫ чл(о)в(ѣ)ка вѫ великѯ немоџ(ѫ), или вѫ врѫтоглавство, стѯда своего рад(ї), пониж(є) чин(и)тѫ настѣдити мозѫкѫ и крвнити. его шт(ѫ) своега мѣста, и валнет(ѫ) се по главѣ како шваѫка:— И такожде нс(тѫ) шнои еже г(лаго)лете сребрш шѯбѣлнматце. и срѫбѫскын г(лаго)лнт(ѫ) се сѯлиманѫ. и такожде нс(тѫ) штровын. и кто пїетѫ такон бѯдет(ѫ) емѯ, якож(є) кто пиетѫ летар'гидш:— Пониж(є) кто пиетѫ летаргуш, водежи вѯд(ѯ)тѫ емѯ и гонзенїе вѫ стомаѫ и вѫ чрѣвѣѫ. и течеиїе крвы здола. и тежина вѫ языцѣ и дебелостѫ. и штеч(є)нїе стомаѫ. и апостешма вѫнѯтра. и чирѣк. по в'сѣмѫ тѣлѯ. и држит(ѫ) се вода вѫ нем(ѫ), и неможет(ѫ) ю пѯстити:+ Киданїе шт(ѫ) добрїнѫ(ѫ) киданїа:+ И шт(ѫ) онѣх(ѫ) вещи кое сѯ под(о)бнѣ вѫ нимѫ. нс(тѫ) по блювапїю да мѯ дадѯ .д. а҃ѯаж(а) праѫа шт вѫдра с вин'цем(ѫ). потом(ѫ) дан немѯ водѯ .а. азаж(а) и дрѯгы. и колико мѯ драго с медшм(ѫ):— И такожде чини немѯ гнистнрѫ шт бабрака. и потомѫ рещи немѯ да вѫстанетѫ шт(ѫ) постелѣ. и аще невѫзможет(ѫ) се двигнѯти, а вы двигнете

его, и рещи мѣ да двигнетъ є да вѣзможет(ъ) шт(ъ) себѣ вѣтрѣ пѣстити. и аще не вѣзможетъ, нека скачетъ на иднои ногѣ, и догде скаче нека дрѣжи главѣ накрывш. и потшм(ъ) обѣси его|| за шнѣи рѣкѣ с кое [203б]
странѣ нс(тъ) бил(ъ) зрѣчил(ъ) ногѣ, и шнои вѣш вѣ кое нс(тъ) билъ вѣпалъ рѣтвтъ да дрѣжи нагнвѣши. и людїе да дрѣжетъ, его за ногѣ и за тѣлш, и да трѣсвтъ главшм(ъ) его, и такои хощетъ емѣ испасти рѣтвтъ изъ вѣа: и аще вид(н)ш да не может(ъ) пасти, рещи дрѣжи главѣ нагнвѣши крѣх(ъ) перыще. и вдри, га дрвгшм(ъ) перыщшм(ъ) крѣхъ дрвгагш вѣа, .є. крат(ъ). или .з. кратъ. и аще падветъ добро нс(тъ). И аще не падвет(ъ) поставн ловриковш маслш вѣ вѣо его топло, нли, дрѣвенш. и поставн мѣ перш гѣсче вѣнвтра колико може трѣпѣти веще и три междѣ рѣкамїи и хощет(ъ) се вѣо шчистити аще вѣдетъ залеглш. и чин(и) да се трѣсе главшм(ъ) крѣх(ъ) шногаи вѣа, и да вдафает(ъ) се рѣкшм(ъ) крѣх(ъ) дрвгагш вѣа и тако хощетъ поити надворѣ. понѣже смо мнозѣхъ видѣли да є пошлъ такои надворѣ:—

ЗДЄ ПОЧНЕТЪ СѢТ(Ъ) ЛЄТЯРГѢ́Я. И СѢТ(Ъ) ОПИЛІЄНІЯ ОЛОКЯ:

Прилвчает(ъ) се шномѣ кои пиѣ летаргѵрш, да в'се тѣло его чинит(ъ) се апостєшма, и да вѣдетъ вѣыкъ тежак(ъ) и дебелъ, и да дрѣжит(ъ) се вода его и гнои. и многаци прилвчает(ъ) се да дрѣжит(ъ) се вода, и да вѣдетъ емѣ теч(є)нїе здола залишнш. и вѣдетъ чѣлъ велиѣ теготѣ вѣ стомахѣ. и вѣ чрѣвѣхъ чѣє како да би мѣ провраздилъ. и многаци прилвчает(ъ) се да шт(ъ) многа теч(є)нїа догнетъ емѣ чрѣво прохожденїа надворѣ, и чѣетъ како да би мѣ стрвгали шнои чрѣвш. и чинит(ъ) се емѣ по в'сѣмъ тѣлѣ вѣнвтра како шраси. и вѣдетъ емѣ образѣ и в'се тѣлш модрш како шловш. и затисквют(ъ) се дѣшныци иг(о) и прѣси:+
И многаши прилвчает се да прошвпет|| се прѣси его надвор(ъ). и [204а]
вѣдет(ъ) образ(ъ) его и тѣлш почрѣнѣлш:+

ВИДЯНІЄ СѢТ(Ъ) ОБѢЮ:

Трѣвзе да скоро помагаш(ъ) вгш, и да мыслиш(ъ) како хощеши его скорш видати. и како хощеши его чин(и)ти скорш Блювати. нѣ шт(ъ) доврїихъ билїа сїа видет(ъ) ми се наибол'шаа: вѣзми сѣме штъ селина.и смоквы сѣхе, и копръ зелен(ъ) или сѣх(ъ), и вавракъ тѣкмш. и Сварн вѣ вшдѣ и дажд(ъ) емѣ пити шт(ъ) онѣи водицѣ и силшм(ъ) да пїе. и такождѣ даждъ емѣ .г. а҃даж(а) праха шт(ъ) мнр'ра с виншм(ъ). и такождѣ даждъ емѣ шпїка романа съ голвбинним(ъ) гноем(ъ) и с виншм(ъ). вѣсаког(о) да вѣдет(ъ) .в. а҃даж(а). и аще даси емѣ мѣсто голвбиннога гноа птичїи гои болше нс(тъ):— И еще вѣзми пелинъ, и сѣме шт(ъ) селина и папар(ъ). и мнр'ра шт(ъ) в'сакого пол(ъ) а҃даж(а), и сварн с виншм(ъ) и даждъ емѣ пити. и хощет се вел'ми шпотнти. и егад(ъ) вид(н)ш да се и шпотнл(ъ) даждъ емѣ. .з. зрѣнъ шкамонеа с малш меда варена с водицшм(ъ). и дан мѣ пасти вѣсегда что нс(тъ) шцтѣнш и нѣколико стѣдено. и вѣлѣгъ шт(ъ) здравїа его нс(тъ), егда догнет(ъ) емѣ шт(ъ) себѣ теч(є)нїе, и пщенїе водѣ свсводнш, и орѣи пасти. и егда вид(н)ш тѣкси. да [illegible] нс(тъ) шздравѣти:—

ЗДЄ ПОЧНЄТЪ СЭТ(Ъ) ПИТІЯ ѰИМИДЯ. И ЛАТИНСКЪІИ Г(ЛАГО)ЛЛЮТ СЄ СЄРЪЖЯ:

Прилѣчает се wнѣм(ѫ) кои пію ѱимидѡ, да вѣдет(ѫ) єзык(ѫ) его вѣлѫ, и таннныи ѣдѫ мекѫкѫ, и велик(ѫ) каш'лѫ вѣдет(ѫ) емѣ, и цѣцаница и трєсенїє. и сметенїє єзыкѣ. и смраженїє в'семѣ гѣлѣ. и смраженїє мозгѣ и нс'сѣшенїє. и вѣдет(ѫ) wсѣтил(ѫ) вѫ грхлѣ нѣкою wстрию. и єзыкѫ его вѣдетѫ велми острѫ, и кодежи по трхвѣхѣ. и вѫ стомакѣ болестѫ великаа и рѣзанїѳ и затисканїє д(ѣ)ха. и многаџи прилѣчает се да вѣдетѫ се чинилѡ в'се тѣлѡ его вѣлѡ. и идетѫ wт(ѫ) нег(а) кода чрхна. и многаџи прилѣчает(ѫ) се да мокрѣ крхвїю. и вѫ коего чл(о)в(ѣ)ка
[2045] вѣд(ѣ)тѫ в'сїи вѣлѣзїи выше писанныи, не можетѫ выти .г. д(ѫ)ны жив(ѫ). нѫ понєж(є) не прилѣчают се в'сїи wнїи вѣл(ѣ)зїи вѫ всякѡм(ѫ) чл(о)в(ѣ)кѣ, тогда трѣвѣ да се видаю:— Єиданїє:— Да вѣси понєж(є) єиданїє нѫх нс(тѫ) како wнѣх(ѫ) кои пію летар'гиѳѡ. и такожде потрѣвѣ да имѫ дашѫ шкаменеа с медѡм(ѫ) и с код(о)мѫ. и даждѫ имѫ такожде wнаи єиліа коіа чинѣ пѣстити водѣ, и такожде чини имѫ глистиѳ, и неда(и) имѫ спати. и сїє можеш(ѫ) и имѣ чин(и)ти сѫ выше. Ѥѫзми маслѡ wт(ѫ) крїна и маслѡ wт(ѫ) нар'сїшкѣшѫ, и смолѣ wт(ѫ) слывѣ, wт(ѫ) в'сакогѡ .д. ѳнче. и драгон'ске крхви .д. ѳнче. и факшинѣш(ѫ) .л. ѳнчѣ. и стяхцїи всако на се и потом(ѫ) смѣшаи заєдно. и wстрѣжи главѣ его, и мажи мѣ главѣ и в'се тѣло его вѫ бани. и аџе хошеши добрѡ чинити, и может(ѫ) трхпѣти, даи мѣ да жве шижамѡ.

б) СПИСИ О СЛОЖЕНИМ ЛЕКОВИМА

Пилуле

ПИЛѪЛѢ:

ПИЛѪЛѢ ДОБРѢ ЗА БОЛѢСТЪ ЄМНТРЄТЄСЭШ(Ъ). И ЗА ЄСѦКѪ БОЛѢСТЪ СЭСТРѪ И ПРѢСЭСТРѪ, И ЗА Є'СѦЛѪ СЭГНЪЩѪ КОШ ДОСѦЖДѦЄТЪ ѪТРОБЪІ.

и вел'ми сѫтх бол'ше егда ес(тх) wгныца wтх флеwмѣ. и сице чинит(х) се. вѫзми алоеwх и мастїх и мираболаниш(х) жлхти. и рewбар'барw. и сwк(х) wт(х) евпаторїwм(х). и сwк(х) пелина. и рѫжицѫ чрквенѫтхчїю. и шафрана полх дѣла єлико єдного wт(х) онѣх биліа и смѣшаи заедно и чини пилѫле сокwм(х) wт(х) ин'дикїе. и егда мѫ даеwх даваи мѫ по .в. а҃жа, з гюлапом(х) ацетожѫм(х):+

[ДРѪГЄ ПИЛѪЛЄ ЄЄЛМИ ДОБРѢ ЗА ПРОБѦВЛЄНЄ:]

Ѫзми алwеш(х) и мастих(х). и сwкх wт(х) пелина, и рѫжицѫ тѫкмw. и шафрана пол(х) дѣла, єлико єдного wтх онѣх(х) биліа и чини пилѫлѣ с водwм(х) wт(х) ин'дикїе. и дан мѫ .в. а҃жа(а) з гюлапомх ацетажѫм(х), на два часа прѣжде пробавленїа:+

‖ ЭѢДЄ ПОЧНѢ ПИЛѪЛѢ ШИНЄ КЄИБѪШ(Ъ) ЄШЄНОЛЭ. [167a]

Тогаи рады се зовє такон, како да бы рекл безх) коехх) некю бытх тогон ради и рекл такои. врх сѫ доброѣ за много болѣсти. доброѣ сѫ за всакѫ болестх wт(х) настѫда. и за wнѣхх кои имаю стѫденѣ димовѣ по жилахх. и за wнѣх(х) кои имаю тежинѫ ѫ wчїю и крхмелн.даваи мѫ .а. или .г. веч(є)рх. и wщх сѫ доброѣ за wнѣх(х) коем(х) и метлка ѫ окѫ. и кои имаю ѫ главѣ чрхнѫ жлхч(х) и жлхтѫ. и рѣwмѫ. и wчисти главѫ да ѫзме веч(є)рх .з. или .з. пилѫл(х), ѫ мало скроба кѫд(х) мѫ драго. и такон се чин(и). ѫзми алоеш(х) .в. ѫн'че ил(и) .в. а҃жа(а). и мираболаниш(х) и кнбѫми и бѣлѣфикѫш(х), и емблиси. и орѣwбарбаро, и мастих(х) и пелинѣ. и рѫжицѫ, и любич(и)цѫ, и шенѣ и агарико. и

кѣш'кѣтѣ, шт(х) к'сѣхъ по .а. а҃ак(х). и стѣци закдно с мало сѡка морачева, докле кѣде како тѣсто. и потѡм(х) постави къ шномѣи тѣстѣ, .а. ѕи(чю) праха шт(х) шкамонѣа. и смѣшаи закдно сквашаюки рѣкѣ ѕ вѣлѣмх кинѣ, и чин(и) пилѧѣ, добро нс(тх):+

ПИЛѦЛѢ АХРѢЯ.
СРЪПСКЪІ СѢ ЗОВѢ ЗЛАТНѢ ПИЛѦЛѢ.

И тоган ради се зокѣ златнѣ пилѧѣ, вох сѣ венкѥ корѣдиѣ нехо злато. доброѣ сѣ за шнѣх(х) кои имаю кратѣкх кидх, шт(х) главнѣхъ димшѣх и такогнрх главѣ шчисти шт(х) к'сакого дима дакши мѣ по .д. ѕтри д(х)ни ѳдних крат(х) кеч(ѥ)рх, по .ѥ. пилѧл(х). и такон се чинѣ. ѕзми алоеших, и дїагрїдїѡ по .ѥ. а҃ак(а) и полх. и ан'тош(х). и сѣме шт(х) морача шт(х) всѣх(х) по .а. а҃акх и пол(х). и кроси и колокнинтїдѣ и миоти-
[167б] лорѣмх, шт(х) к'сѣхъ по .а. а҃акх, и стѣци сѵѥ|| закднш тер(х) смѣеси сх малш рѣжнѣ кшдѣ, докле кѣде како тѣсто. и чини пилѧѣ, добро нс(тх):+

||АѢТѪАРІСѺ ДІѦШАТНРІСѺН(Ъ)

И такон се чин(и). ѕзми тецинкѣлорѣмх, и шатирїонх зеленх. и ваѕсїѥ, и инхдинскы орахх. и пищаци. и ш'тїкадошх. и нѣкле аѣрѣмх, шт(х) всакого .к. ѕи'чѥ. и ерѕцкмѣниших .з. ѕи(чѥ). синамомѣ, и кап'дарѣм(х) зелен(х). и шикониш(х); и сѣме шт(х) кѣл'кы, шт(х) к'сакого .к. ѕи'чѥ. и меда .д. литрѣ. и чин(и) како выше писанна аѢтѪарїа добро нс(тх) за шнѣхъ кои имаю слаба лѣдїа тер(х) не могѣ женшм(х) прѣкывати,
[167б] дакши им(х) пити кеч(ѥ)рх с мало кни'ца:+||

[174a] ||СѺДѤ ПОЧНѢ АѢТѪАРІСѺ ГОРКѺ:

Аѣтѫарїш горкш. добро нс(тх) за свакн шторки. И такогнрх н добрш штх чѣмѣ да га н свако ютро. и такон се чины. ѕзми горкыихх(х) орахх(х) .к. и смокихх .ѥ. и рѧтѣ, и пенцеданїш. и тормен'тила, и ар'цюлогїю дѣгѣ и шкорѣгаѣ. и генсїанѣ, шт(х) свакога .а. рѣчицѣ. и дїптамш и петрожели. и пинпинолѣ. и марадри зеленѣ. шт(х) свакога по пол(х) рѣчице. и воли армени. и терашнри лата шт(х) свакога по .к. ѕи(чѥ). и ловрикошкх(х) зрхнх .к. ѕи(чѥ) и соли .а. ѕи(чю) сна шнан биліа выше писанила сѣши тер(х) чин(и) прахх, шт(х) свакога насе. и ѕзми меда чиста .ѥ. кратх колико шноган праха. и постави къ шгню. и кѣд(х) видних да кри, поставн къ нимѣ шнан прах(х) сх выше писанным, и нека се потѡм(х) мало кари, и кѣзда мѣкшан и потѡм(х) изними сх огня. и мѣкшан докле се стинѣ. и постави ѕ чистх сѣдх добро нс(тх):+

СЄ'ДЄ ПОЧНѢ ЛЄТѢАРІСѠ АХРѢА:

И такоѵ сє чин(и). ѕзми акоѵи. и кар'повал'шамо, и ѭшкїанх. шт҃х в'сѣхх по .в. ѕниє и .г. а҃аж(а). и горофалї и шпїѡ, и мирти и сѣпери. шт(х) в'сакого по .в. ѕниє балшамѡ и синамоми. и листїє шт(х) зевѕарѕм(х). и зинзиверх. и коци, и корали. и кашїа, и ѳѕфѡрвїѡ. и драгантѣ, и тамїанх. и цфраци и каламинте. и шавинѣ. и менѣ. и кардамоми. и шижемен. и ихпеи. и шаш'кифарѕ. и аврѕм(х), шт(х) в'сакого по .а. ѕи(чю). кшїло алоеших, и орѣшварварѡ. и аминте, и кашорѕм(х). и шпика, и галанга, и апопонако. и анакарди. и масти и сѕхо. и пїонїю, и рин'ги. и тимо. и акоѵи. и полеріѡ. и ар'цїологїю дѕгѕ. и генхцїанѕ. и ман'драгѕрѕ. и корѕ шт(х) камедрѣки. и фѕоу. и ловрикова зрхна. и амен, и давцри. и дѕги пхпрх. и лентико пхпр(х) и кшилова л'шамо. и карѕи(х), и амоны. и петрожели, и лѣвицинци. и шилѣриших, и рѕтѕ. и шиноны. шт(х) иєѣх(х) по .г. а҃аж(а). аврикокти. и имѣри. и бѣл(х) висерх. и блакце вишан'цїе. и кош'чице кое сє находе ѕ вленѡм(х) ср(х)дцѕ, шт҃х в'сакого, по .а. ѕи'чю. и зрхна шт(х) кѵкѵрѣкка .і. а҃акх. корали, и армонїацїи. и тар'косх, шт(х) сваkога по .а. а҃аж(а). и меда чиста бел(х) пѣи(х) .д. литрѣ. и постави медх ѕ трхнцѕ кѡд(х) огня и чин(х) прахх шт(х) онѣх(х) биласа кыше писанѣхх шт(х) сваkога насє. и потомх смѣси ихх закѣдно. и кадх кид(и)шх да кри медх, постаки онаи прахх кх нимѕ. и нека покри ш нынм(х) малхчю. и потѡм(х) изними шт(х) огня и шстави. добро ис(тх). наипрхво є добро за сваkѕ глаkѕ болестх, коы и шт(х) настѕда или шт(х) вѣтра. или шт(х) зимѣ. и за сваkѕ теготѕ коы мѕ доге на очї шт(х) стомашнѣхх димшвх. давши мѕ за .г. д(х)ни, сваko ютро и сваки вєч(є)рх по .г. а҃аж(а). с малхчно винца топла. и ако мѕ поставиших шт(х) нега мало ѕ носх, добро ис(тх) за онѣх(х) коем(х) и тегота ѕ главѣ и флємма:+

Масти

‖СѢДЄ ПОЧНѢ СѲТ(Ъ) РѢЖНОГА МАСЛА:—

[168a]

Говорѣ ѕчителїє, по тры законѣ сє може чин(и)ти рѣжно маслѡ. прхво маслѡ такоѵ сє чины. ѕзмы дрѣвѣнаго масла .а. литрѕ. и листвїа сирова шт(х) рѣжице .г. ѕниє. и постаки ѕ цихлѡ заѣдно. и затѣкни викїю шт(х) згора. и шѣксї ю на сл(х)нцѕ. и нѣка стои .є. д(х)нїи. и потѡм(х) процѣди кроз(х) чєстѕ крхпѕ, и изжми мокнѡ, и шпет(х) постаки ѕ викїю добро ис(тх):+ Дрѕго маслѡ такоѵ сє чин(и). ѕзми масла дрѣвєнаго .а. литрѕ. и рѣжице сирошѣ .г. ѕи'чє. и постаки ѕ цикла и затѣкни згора. и шѣксї ю ѕ р'вєник(х) да не дотиче до водѣ, ни ѕ кдинѕ мокрињю. и нека стои за .г. м(є)с(ѣ)це. и потом(х) изквади изх викые, и процѣди. и постаки шпет(х) ѕ викыю добро ис(тх): Трєтїє маслѡ такоѵ сє чин(и). ѕзми масла и рѣжице како наипрхвѡ, и намажи викїю изхнѕтра сх медѡм(х) и постаки ѕ ню шноѵ масло и рѣжицѕ. и ископаи рѣпицѕ где ис(тх) сѣха земла. и постаки шнѕи викїю ѕ ню затѣкнѣкшї ю, и покри шт(х) згора землѡм(х). и нека стои .г. м(є)с(ѣ)це. и потом(х) изними и процѣди. и шпет(х) постаки ѕ викїю. добро ис(тх)

за много болести. наипрѣко є добрѡ ако можеш ним(ѫ) главѣ шстрѣгав'ши шт(ѫ) острѣ. и прѣострѣ шгнищѣ. и ако можеш ними чело добро ес(тѫ) шт(ѫ) главнѣ колести. и ако пїе шт(ѫ) нега добро ес(тѫ за шнѣхѫ коем(ѫ) гшри стомахѫ. и ако можеш(ѫ) ними стомаѫ(ѫ), добро ес(тѫ) шт(ѫ) стомашнѣ болести. и кто га пїе сѫ пшнаїѣмѫ, добро ес(тѫ)
[168б] штѫ теч(є)нїа, и шт(ѫ) ранѣ кое се пригаю‖ ѣ цркѣхѫ. и ако га пие сѫ козїем(ѫ) млѣкшм(ѫ), добро ес(тѫ) шт(ѫ) камена. и шт(ѫ) пѣска. и ако га пию женѣ кое имаю рѹзк(ѫ) хрѣхѫтѫ, али плѡдѣ добро ес(тѫ). и такогнр(ѫ) и добро сѫмѣшенно сѫ вщтшм(ѫ) мазати главѣ острѹгавшїю, и шнѣми кои тлапѣ ѣ несѣстѫ. и такогнр(ѫ) добро ес(тѫ) мазати ними по в'сѣми тѣлѣ шт(ѫ) сврака. и ако има ранѣ ѣ главѣ, тр(ѫ) мѣ се види мозѫкѫ, добро ес(тѫ) мазати ними смѣсивши з голѹбин'шм(ѫ) кржвїю, или(и) з прхличїшм(ѫ). и ако га смѣсишѫ сѫ жлхтцем(ѫ) шт(ѫ) пѣпеч(є)на яица, и поставишѫ крхѫ очїю, добро ес(тѫ) за шнѣхѫ кои имаю кржкѫ на очїю, или кога глава боли. и ако смѣсишѫ воска растоплѣна с толикогнр(ѫ) масла, и мажеш(ѫ) рѹкє или ѣстинѣ, или пѫд платє добро ес(тѫ) шт(ѫ) непѹщанїа. и ако га смѣсиш(ѫ) сѫ козїем(ѫ) млѣкшм(ѫ). и поставиш(ѫ) ѣ сфами ѣдѫ. добро ес(тѫ) за шнѣхѫ коєхѫ смѣди кѫд(ѫ) хотѣ водѣ пѣстити. и ако смѣсишѫ сѫ птижаншм(ѫ) и дакши мѣ пити, добро ес(тѫ) шт(ѫ) сѫхога кашлы, или шт(ѫ) крѹкинѣ кѫд(ѫ) є ѣ итрѣ или ѣ пюкє. и ако га смѣсиш(ѫ) сѫ ячменнѣмѫ крашнѡм(ѫ), и поставиш(ѫ) на стомахѫ како нл'бластѫ, добро ес(тѫ) за шнѣх(ѫ) коемѫ ес(тѫ) засипѫ, или коем(ѫ) д(ѣ)ша сморѫди:+

СѢДЄ ПОЧНѢ МАСЛО СѢТ(Ъ) РОМОНИКІЄ. СЪЫРѢЧ(Ъ) КАМОМИЛЪ:

Такон се чин(и) како прхко рѹжнш масло. и за много є болести добрѡ. наипрѣко є добрѡ мазавши ним(ѫ) челш до ѣшїю шнѣмѫ кои имаю много димшк(ѫ) ѣ главѣ терѫ немогѣ много спати. и шнѣмѫ кои много тлапѣ кѣзѫ сѫѣсти. и ако га смѣсиш(ѫ) з бѣлѣмѫ коскшм(ѫ). и рѹжнѣмѫ
[169а] маслшм(ѫ), тр(ѫ) мажеш апостешмѣ, коы є‖ ѣ стомахѣ или ѣ итрѫ, добро ес(тѫ). и ако га пїе сѫ вщтшм(ѫ) комѣ є жегы мокнш, добро ес(тѫ) и ако га смѣшаш сѫ пшнаїѣмѫ тр(ѫ) мѣ даш(ѫ) пити добро ес(тѫ) за шнѣхѫ коемѫ иде крѹкы кѫда кѫд(ѫ) ю пѣсти штѫ себѣ. и шнѣмѫ коемѫ и пѣсѫкѫ ѣ вѣверкзѫкѫ: И такон се чины маслш шт(ѫ) ромоникѣ. ѣзмы цвѣтїе шт(ѫ) камомиле .г. ѣниче, и дрѣвенаго масла .а. литрѣ. и постави заѥдно ѣ крѫчагѫ, и постави га на сл(ѫ)нцѣ, и нѣка стои .д. д(ѫ)нїи и потшм(ѫ) процѣди кршз(ѫ) крхпѣ. и шпет(ѫ) постави ѣ крѫчагѫ. и швои маслш и по дрѣгы се закон(ѫ) чин(и). ѣзми главичице зеленѣ шт(ѫ) ромоникѣ и стѣци мокиш, и изжми сшк(ѫ) шт(ѫ) нїнѫ(ѫ). и смѣси с толикогнр(ѫ) масла дрѣвенога, и свари, и нека ври докле изкври всѫ онаи сшкѫ штѫ ромоникѣ, и свари такогнрѫ. и потшм(ѫ) постаки онои маслш ѣ цѫклш. добро ес(тѫ) за шнѣхѫ коем(ѫ) се стынѣла флѣгма шт(ѫ) настѣда, мазакши ними стомахѫ. и ако вѣде чл(о)в(ѣ)ки крхвенѫ, или флѣгматикѫ, или чрхнѣ жлхчи. или жлхтѣ жлхчїи. штѫ в'сѣ шнѣхѫ ес(тѫ)стеѫ може помощи швои масло, ако се маже сѫ ними где га боли шт(ѫ) настѣда:+

СѢДЄ ПОЧНѢ МАСЛО СѲТ(Ъ) ПШИНТИ. СРЪБСКЪІ СЄ ЗОВЄ ПЄЛИН(Ъ):

Ѯзми листвїа шт(х) пелина .а. литрѣ. и масла дрѣвнаго .г. литрѣ. и постави ѕ крчагх, и нека стои на сл(х)нцѣ .і. д(х)нїи. и потом(х) га процѣды кроз(х) крпѕ, и постави ѕ виклю. добро ес(тх) за много болести. наипрхво є добро онѣм(х) коем(х) штеч(є) слѣзена. и шнѣм(х) кои имаю жлтнѕ по шбразѣ, и по в'сѣмх тѣлѣ. и шнѣмх женам(х) коем(х) неможе докх врѣме ката м(є)с(ѣ)ца. и ѕкрѣпи стомаҳ(х) славх. шт(х) в'сѣхҳ(х)|| выше писанѣхҳ(х) болести кто га пиѥ добро ес(тх). и [1695]
такогѥр(х) є добро ѕликши топло ѕ оухш шт(х) нежита. и такоґ ѥр(х) є добро поставити на шгнх, и ѕзети онѕи миризмѕ здола, врх хотѣ помрѣти гнистѣ здола ѕ трѣбѣхѕ. и ако растопиш(х) с толикогѥр(х) воска и поставиш(х) и на стомаҳх како нм'бластх, добро ес(тх) за в'сакѕ болестх стомашнѕ:+

СѢДЄ ПОЧНѢ ЛОБОРИКОВЄ МАСЛО:

Такон се чин(и). ѕзми лоборикова зрхна добрѣ здрѣла. и стѣчи нхх и свари ѕ водѣ мокно. и кгд(х) изкври вода, процѣди кроз крпѕ, и онѕи мастх сниман ложицшмх шт(х) згорх, терх стави ѕ виклю. великѕ крѣкинѕ има швои маслш. и жилѣ штвори кто се нимх маже. и в'сакѕ трхдостх и затворенїе ѥтрѣ, и слѣзенѣ. и за свакѕ болестх кои доходи шт(х) настѣда по ѕдовѣхх. и шт(х) свакога сврава кои се чини шт(х) сланѣ флешмѣ, да мажеш(х) нимх. и такогѥр(х) є добро за гѣбѕ:+

СѢДЄ ПОЧНѢ МАСЛО СѲТ(Ъ) СИНАПА:

Оузми сѣме штх синапа и стѣци. и постави ѕ крѕк(х) ѕкрошпх и мѣшаи докле прохлади. и нека стои единѕ нокх. и потомх процѣди кроз крпѕ, и шнои масло что кѣде крхх(х) воде сниман ложицшм(х), и постави ѕ виклю. добро ес(тх) за многш болести кто се маже нимх. наипрхво штх сваке болести кои є штх настѣда, и штх свакога сврава. и штх сваке болести кои ходи по ѕдовѣхх(х) и по члановѣхх. и за шнѣх(х) коехх боле сх едне странѣ рѣке и ногѣ. и шнѣмх кои сѕ ѕкѣдены штх скор'пїе. и ако мажѕ нимх затиликх, добро ес(тх) за онѣх(х) кои не пметвю добрѣ ||что им(х) се надѣчи. и такогѥр(х) штгони флешмѕ, и згрѣ є мѣдвїа:+ [170a]

СѢДЄ ПОЧНѢ МАСЛО СѲТ(Ъ) РѲТѢ:+

Такон се чины. ѕзми листвїа зелена шт(х) рѳтѣ .з. ѕн'чх. и масла дрѣвнога .є. литрх. и водѣ .г. литрѣ. и чини да кри докле изкври шнаи вода. и потомх процѣды кроз крпѕ, и постави ѕ виклю. мазавши нимх добро ес(тх) шт(х) в'саке болести, кои доге шт(х) настѣда. наипрѣвш комѕ сѕ настинѕла ледїа, и хрѣб'тх. и комѕ є настинѕлх мѣхирх. и шт(х) свакога вѣтра кои є ѕ стомахѕ. и шт(х) свакы старѣ ранѣ, или живинѣ, растопивши га сх воскомх сталнюки ѕнѣтра. и очиџѣюки ранѕ или живинѕ:+

СѢДЄ ПОЧНЄ МАСЛО СѲТ(Ъ) РАФАНХМ(Ъ), СРЪБСКЪІ СЄ ЗОВЄ ХРѢН(Ъ):

И такон се чин(н). ѕзми сѣме шт(х) хрѣна, и чин(н) прах(х) и постави ѕ пѣн(х) котлх водѣ. и нека ври докле кид(н)ш̃х да плива масло крхх(х) вшдѣ. и сныман ложицшм(х) тер(х) стави ѕ викїю. и швон масло колико є венки старо бол'ше нс(тх). добро нс(тх) за шнѣх(х) кои имаю мр'ѣню. срѣбскы се зовѣ кои имаю бѣлѣ бѣлѣгк, или црквенѣ по рѣкаѫ(х) и по сѣм(х) тѣлѣ, и такогю(х) мазавши ним(х) трѣвѣх(х), добро нс(тх) за шнѣх(х) кои сѣ много затворены здола. и добро нс(тх) шт(х) прхѣта мазав'ши нимх шразх. и такогю(х) кдѣ коли рѣка или нога сх иднѣ стране, добро нс(тх) мазати нимх:+

СѢДЄ ПОЧНѢ МАСЛО СѲТ(Ъ) ЛИЛИХМ(Ъ). СРЪБСКЪІ СЄ ЗОВѢ КРИН(Ъ):

Оузми масла дрѣвенога .д. литрѣ. и цвѣтїе шт(х) крїна .а. литрѣ. и постави ѕ викїю. и нека стои .н. д(х)нїи на сл(х)нцѣ. и потомх изними изх викые, и нека повари малш и потшм(х) процѣди кроз(х) крхпѣ, и [170б] шпет(х) постави ѕ вїкїю. добро нс(тх) мазати нимх свакѣ апостешмѣ трхдѣ. или чирх трхдх:+

СѢДЄ ПОЧНѢ МАСЛО СѲТ(Ъ) МАСТИХА:

Такои се чин(н). ѕзми масло дрѣвѣнога .к. литрѣ. и старога вина .з. ѕнхч(х). и масла наардина .з. ѕнхч(х). и ш'пикаселти и кранын, и дактилорѣмх, шткѣ в'сакога по .а. ѕн'чю. и пелин(х) и мелилото шт(х) свакога по .а. ѕн'чю. и стѣци свако насе. и потшм(х) скари заѣдно, докле видиш̃х да є изхкрѣло швои вин. и потомх процѣди кроз крхпѣ, и постави ѕ викїю. добро нс(тх) мазати нимх шт(х) всакогш настѣда. и шт(х) разгловленїа чланшвх. и кости разбыенѣ може ихх схставити и заткрхдити:+

СѢДЄ ПОЧНѢ МАСЛО СѲТ(Ъ) БЗОВИНѢ:

И такон се чин(н). ѕзми кофенїа млада шт(х) бзовинѣ пол(х) дрѣгѣ литрѣ. и масла дрѣвенаго .а. литрѣ. и вшдѣ .з. ѕн'чх. и вари заѣдно докле изхври ова вшда. и потшм(х) процѣди кроз крхпѣ и постави ѕ викїю. добро нс(тх) мазати нимх свакѣ схтварх трхдѣ. и ако мажеш̃х нимх трѣвѣхх трхд(х), шмегчити га хоики. и проки ке шт(х) здола шт(х) нига:+

СѢ'ДЄ ПОЧНѢ МАСЛО СѲТ(Ъ) КІЄРАМИДѢ:

Масло кѣрамидино, има ѕ себѣ .м. добршткх, кенки него бал'само. и крхх(х) тогаи нс(тх) добрш за свакѣ болестх шт(х) настѣда. и такои се чины. ѕзми кѣрамидѣ црквенѣ, кое сѣ добрѣ сѫжежѣнѣ, трх не вѣде

палѧ дѫжд(ѫ) на нїихѫ, и да вѣдѧ новѣ. и стѫци ихѫ дробнѡ колико грахово зрнѡ. и постави ихѫ на шг'нѣ. и нека стое докле вѣдѧ црквене како шгнѣ. и потомѫ(ѫ)|| постави ихѫ ѕ масло дрѣвѣнѡ текѡе да шгрѣзнѧ [171a]
ѕ маслѧ. и нѣка стое за .г. д(ѫ)нїи. и потомѫ постави ѕ лам'бникѡе цѣклѣнѣ и извади маслѡ от(ѫ) нїихѫ како рѧжнѧ вждѧ, терѫ изѫ лам'бїка да капле ѕ викїю. и кда видиш(ѫ) да иде димѫ изѫ лам'бика, изними сѫ шгнь врѣ кенки нѣ масла. и затѫкни онѕи викїю. добро ес(тѫ) и шстави:+

СѢДЕ ПОЧНѢ МАСЛО СѢТ(Ъ) ѦНЄТѪМЪ. СРЪБЪСКЪІ СЄ ЗОЕѢ КОПРЪ:

Такои се чин(и), како масло шт(ѫ) ромонѣ. добро ес(тѫ) мазати нимѫ трѣвѧхѫ коемѫ ѥ вѣтрѫ ѕ нимѫ(ѫ) шт(ѫ) настѧда. и та(ко)гѥр(ѫ) шмегчи апостѣшмѧ ѕ коемгодерѫ мѣстѣ вѣде. и добро ес(тѫ) мазати нимѫ(ѫ) онѣхѫ коемѫ ѥ слабостѣ. и такогѥрѫ ѥ добро поставити ѕ ѕхѡ кдѫ(ѫ) коли шт(ѫ) вѣтра:+

СѢДѢ ПОЧНѢ МАСЛО ПОПѪЛѢСѢН(Ъ):

Масло попѕлѣшнѫ, добро ес(тѫ) за скакѧ шгнѣцѧ острѧ и прѣшстрѧ мазавши нимѫ слѣпѣ очи, и дланы и под(ѫ) платѣ. и ако смѣшаш(ѫ) ш нымѫ(ѫ) рѧжнѡ масло, или любичнѡ терѫ мажеш(ѫ) ш нынѫ(ѫ) стомаѫ(ѫ) чюдѡ скоро изѫвади крѣвинѧ. и ако мажешѫ пѕпѫкѫ шпѕтити сѧ хоикѥ. и такои се чини. ѕзми масло шт(ѫ) попѕлешн(ѫ) литрѧ и пол(ѫ). и листїѥ шт(ѫ) чрѫвенога мака. и крѫхочаи шт(ѫ) млада крокы. и листїѥ шт(ѫ) юш'кїанѫ, и шт(ѫ) мандрагорѣ. и шолатро и вер'миколѵрѧм(ѫ). и лактѕцѣ. и шен'пер'вивѧ. и кардан҃ѥ, и любич(и)цѧ. и кардѧм(ѫ) целѧм(ѫ). и ѕнѫблици венерѧмѫ. и лактѕцѣклѣ. шт(ѫ) сѫкакога по .г. ѕнче. напрѫво ѕзми масло попѕлешнѫ. и|| стѫци сѫ кашѕгїа, и чин(и) на дробнѣ [171б]
комате како ораѫ. и нека стои .г. д(ѫ)нїи. и потомѫ шнаи выше писанна билїа постави к немѕ стѕк'ши ихѫ. и шпетѫ стѫци и чини на комате. и нека стои .и. д(ѫ)нн. и потомѫ здроби онѣи комать, и постави ѕ котлѫ. и постави к нымѫ .а. литрѧ вина добра. и чин(и) да ври докле изѫври онои вино. и вѫзда мѣшаи палетомѫ. и потѡм(ѫ) сними и процѣди крѡз(ѫ) крѫпѕ. и постави ѕ стракѥн(ѫ) сѣдѫ добро ес(тѫ):+

СѢДѢ ПОЧНѢ МАСТЪ ѦГРИППА:

Мастїѡмѫ агриппѡм(ѫ) мазаше с(ѥ) жидовскын кралѫ. и толикои вѣше драгоцѣнна, колико нѣ хтѣл(ѫ) ни единомѕ повѕ казатѫ. лихо мѕ единѫ повѕ ѕкраде книгѕ тер(ѫ) побѣже ш нѡмѫ. добра ес(тѫ) шт(ѫ) сваѣ болѣсти шт(ѫ) кое се надима трѫвѕѫ(ѫ). и ногѣ, и рѧкѥ. и ѡваи се болестѫ зовѣ грѫчкы тим'панитисѫ. а латїнскын се звѣѣ идропижимѫ(ѫ). шт(ѫ) сѫкакога ѥ штока добра ѕ коемѫ(ѫ) годѣ мѣстѣ вѣде. и добра ѥ шт(ѫ) настѕгненыа свѣхѫ(ѫ) жилѫ. и шт(ѫ) неможенїа водѧ пѕстити. и кто маже нѡм(ѫ) трѫвѕѫ(ѫ), чин(и) проходити шт(ѫ) здола. и такои се

чин(и). взми крїѡнїе .в. литрѣ и радицеших цитронѣм(х) .а. литрѡ. и шкипѣ .з. вничх. и їѣкѡш(х) .г. вн(че). и радникших фїлїцних, и радиш(х) вѣвли, и тринѣли, и марѣвы, шт(х) сваkога .в. вн(че). и сварн шнан коренїа выше писанная нхса заедно. и потшм(х) ствци мокно. и постави кх четирѣмх литрамх масла шт(х) лентишкш, и нѣка стон .к. д(х)нїи. и нѣка ври докле вѣде шнон коренїе мек'ко. и потшм(х) процѣды крѡз(х)
[172a] крхпѡ, и постави шпетх кх ог'ню. и постави вивтра|| коска бѣлога .а. литрѡ и три вн'че. и кгд(х) се вѣде воскк(х) растопил(х). изними шт(х) огня и мѣшан докле се стинѣ. и постави ѡ стракен(х) сксѣдх добро нс(тх):+

СѢДЄ ПОЧНѢ МАСТЪ СИТРИКѠ:

Мастх ситрино, зовє сє срѣвскын жлхта мастх, тогаи рад(х) зачто се сварн ѡ жѡтѣх(х) цвѣткахх. и лѣпх шбразх чин(и) и перѣки шчисти ш нега. и коц жена нма шбразх шт(х) сл(х)нца чрхних, шчистити га хонки мазаномх. и сваки сврабх изхвади шт(х) сланѣ флешмѣ и коемх годерх мѣстѡ вѣде. и старѣ бѣлѣгѣ и старѣ ранѣ шчисти. и тнкѡ кожѡ чин(и) и мг'кѡ кгд(х) е терхда. и кто нма гвѣѣ много нхх очисти. и такогнерх шчисти в'сакѡ проказѡ. и такоп се чины. взми коракших .г. вн'че. и камфора .а. вн'чю. и бѣлѣхх кодаи .г. лѣаж(а) и аменти лакти .а. вн(чю). и вн'клици мастрины, и драганти бѣли, и амидшн крїцалш, и вн'талишх, и лапиш(х) агап [. . .] и бѣли дїмїанх. и бѣло цхкаш, шт(х) сваkога по .г. вничє. и мрамора бѣлшга .к. вн(че). и горѣше шерпен'тїнѣ .а. вн(чю). и бѣлила .ѕ. вн'чх. и свинскога сала .ѕ. вн(че). и сала шт(х) плше'кие .д. лѣаж(а). и сала шт(х) кокоши .а. вничю. взми драган'ти и вн(чю) бѣликвшх маринѣш(х), и чин(и) праx(х) шт(х) нінх(х) и постави ѡ котлх вждѣ, и чини да ври. и постави кантарѡмх салш свин'скш. и кгда вїдиш(х) да се и растопилш процѣди крѡз(х) крхпѡ, и сними мастх шт(х) згор(х) и стави ѡ котлик(х), и постави кх онон онан билїа и мало вин(а). и нека поври малш. и потшм(х) свними шт(х) огня и постави ѡ коситрѣкѡ блюдѡ, или ѡ калѣкѡ, или ѡ дрвѣкѡ. и мѣшан докле се стинѣ. и постави ѡ сѣдх калѣк(х). и колико кенки стои коли нс(тх):+

СѢ'ДЄ ПОЧНѢ МАСТЪ ФѲШКѠ:

[172б] Тогаи ради се зовє фѲшкш,|| ерх и чрхна, и добра е за в'сакѡ ранѡ, врх потеж(е) гнои надвор(х), изх ранѣ. и шчистїю и шздраки. и такоп се чин(и). взми масла дрѣвенаго .з. вн(чє). и коска .д. вн'че. и колофонїе, и свинско салш. и смолѡ навалх, шт(х) в'сѣхх по .в. вничє. и мастих(х) и галбанш. и бѣли дїмїанх. и трементїнш, шт(х) в'сѣхх го .а. вничю. напрохш постави маслш ѡ грхн'цх, и чини да ври. и постави кх немѡ восках и колофонїю. и кгд(х) видиш(х) да се в растопилш, постави смолш навалх. и мало покрхсмавши постави гал'банш, и потшм(х) трємен'тїно и дмїанх бѣли, и мастихх чинивши шт(х) нѣїнхх праxх. и кгда видишѣ да се в сие растопилш, сними сх шгня и мѣшан докле се стинѣ. и штстави добро нс(тх):+

СѢДЄ ПОЧНѢ МАСТЪ ЛХРѢХМЪ. СРЪБСКЪІ СЄ ЗОЄѢ ЗЛАТЯ МАСТЪ:+

Тогаи рад(ѫ) се зwве злата маст҃ѫ. вро҃ѫ како є венкѥ многоцѣн'но злато wт(ѫ) дрѕзѣхѫ рѕда, такоѥ и венкѥ wваи драгоцѣн'на маст҃ѫ, wт(ѫ) дрѕзѣхѫ(ѫ) масти и болѣ. добро ѥс(т҃ѫ) за много болести коѥ догю ѕ чл(о)в(ѣ)че тѣлw. и вел'мї є добра кѫда догѥ болестѫ wт(ѫ) настѫда. како є гѕта, или сїатика. и за сваѯ є болестѫ добра коѭ wт(ѫ) настѫда догѥ тер(ѫ) ходи по члановѣхѫ. и wт(ѫ) днѣ ѥ добра, и wт(ѫ) болѣсти коѥ догю ѕвѕберѣгѣ. и wт(ѫ) камена є добра и за сваѯ болестѫ стомашѧ. и wт(ѫ) грознице коѭ трее четвртїи д(ѫ)нѫ, ако га мажеш҃ нwмѫ по хрѫптѣнои кости. и кѫд(ѫ) боли женѫ плодѫ да маже нwм(ѫ) топлwм(ѫ) трѣвѫ(ѫ). и такоѥ се чины. ѧзми левиѵици и кореніѥ wт(ѫ) ѳѕоу wт(ѫ) в'сѣхѫ по .ѕ. ѕн'чѫ. и арцологїю дѕгѫ и wкрѕглѫ.|| и волѣподрини. и ижwп(ѫ). и полеѳїw. [173a]
и артемежїю. и пендафїлwн(ѫ). и рѕтѫ, и лаѵри. и акори. и ер'бавентиш(ѫ) и рѧжмарины, и матрншил'ка. и камедреш҃ѫ. и шашкыфраг҃ѫ. и сепери. и шпараги. и крѧщїи. и кореніѥ wт(ѫ) фенікѫли wт(ѫ) в'сѣхѫ по .д. ѕн(чѥ) и сѣме wт(ѫ) апїw. и нѣки, и мѣвиѵици. и милолиш҃ѫ, и македонскѫ, wт(ѫ) в'сѣхѫ(ѫ), по .д. аѯаж(а). и сѣме wт(ѫ) босил'ка. и кротициш(ѫ) ситри. и синапѫ, и ѳѕфwр'бїw. и лов(о)риково маслw. и петролѣи, wт(ѫ) в'сакого по .д. аѯаж(а). и ш'кинли'тї, а пиретро. и бѣли тамїанѫ. и мастихѫ. и мѵрра, wт(ѫ) в'сѣхѫ(ѫ) по .г. аѯаж(а). и масла мѕцелина .а. ѕничю. и масла дрѣвенога .а. литрѕ. и воска .г. ѕн(чѥ). и такоѥ чин(и) wкѕи маст҃ѫ, како си чинил(ѫ) наддапицици, и постави ѕ калеи(ѫ) сѕд(ѫ) добро ѥс(т҃ѫ):+

СѢДЄ ПОЧНѢ МАСТЪ, ѪНЪГЄВЄНТѪМ(Ъ) КОНТРѪ ѦРТЄТИКѪ:

Дwбра ѥс(т҃ѫ) за wнѣхѫ(ѫ) коѥм(ѫ) ходи болестѫ по члановѣхѫ(ѫ), и за wнѣхѫ(ѫ) коѥ сѧ изгѕбили сѫ ѥдиѣ странѣ рѕкѧ и ногѧ. и такоѥ се чин(и). ѧзми дрѣвенога масла .а. литрѕ. и метвицѧ, и маюранѧ, wт(ѫ) в'сакога .а. ѕн(чю). и ѳѕфwрѣїw .к. ѕн(чѥ). и свари заѥдно ѕ новѣмѫ грхи'цѧ. и потwм(ѫ) процѣди кроз(ѫ) крѫпѧ. и постави воска .г. аѯаж(а). и трементїно, и прахѫ(ѫ) wт(ѫ) тамїана wт(ѫ) в'сакога .к. ѕн(чѥ). и нека простои малѫхнw кwд(ѫ) огньі. и потомѫ изними сѫ wгню и мѣшаи докле се стинѣ. и постави ѕ стракѥи(ѫ) сѕд(ѫ). и кѫд(ѫ) хокѫш(ѫ) мазати, мажи кwд(ѫ) огньі. добро ѥс(т҃ѫ):+

СѢДЄ ПОЧНѢ МАСТЪ СѲТ(Ъ) ЖИВИННѢ:

И такоѥ се чини. ѧзми меда неварена .а. литрѕ. и крашно ѧчмен'но и пшеничнw, по .г. ѕниче, и масла wт(ѫ) лентиш'ка .д. ѕн(чѥ) и свари сѵе заѥдно, добро ѥс(т҃ѫ):+||

СѢДѢ ПОЧНѢ МАСТЪ ЗѦ СѪНѢХѢ КОИ ИМѦЮ ЦРЪВЄНѢ ОЧІ:

И такоѥ се чин(и). ѧзми дрѣвена масла .г. ѕн(чѥ). и лои ѳлени и кравїѥ [173b]
маслw wт(ѫ) овоиѫ(ѫ) по .ѧ. ѕн(чѥ). и калерїанѕ и пипинелѧ. и зин'зївероѫ,

и галанга. и тѣцїа напраблена wт(х) в'сѣхъ по .г. аѣаж(а). и сита [. . .] с медwм(х) .в. ѕн(че) и свари тыхw кwд(х) огнь. и потwм(х) снъми wт(х) огня и мѣшан докле се стинѣ, процѣдивши напрохw кроѕь крапѕ, и сталан врхх(х) очїю. добро нс(тх) за онѣх(х) коех(х) сврѣбѣ очїи и комѕ сѣ кровавѣ:+

СѢДЄ ПОЧНѢ МАСТЪ БѢЖИЛИКСѢН(Ъ):

Такоѵ се чин(и). ѕзми катран(х) и колофонїю, и восък(х) и трементинw. и дрѣвѣно маслw wт(х) свѣх(х), по .в. ѕн(че). и бѣли дамїан(х) и мастих(х) wт(х) оконх(х) по .а. ѕн(чю). и напрохw восък(х) и трементино и маслw постави къ огню. и кгд(х) се растопи постави къ ним(х) онан дрѣва киаїа чиниѵши прахх. и потwм(х) изнъми wт(х) огня, и мѣшан докле се стинѣ добро нс(тх) за сваѕ ранѕ:+

СѢ'ДЄ ПОЧНѢ МАСТЪ КОІЯ ИЗѢДЯ МЄССѢ ГНІЛСѢ И ЗѦЛИШНО ИЗЪ РАНѢ:

И такоѵ се чины. ѕзми драган'тх зелени и медх, wт(х) оконх(х) по .а. ѕнчю. и wцта .к. ѕн(че). и чини да ври'заѣдно кон(ѣ) тиха огня, докле изхѵри онан wцхтх. и потwм(х) изнъми wт(х) огня и мѣшан докле се стинѣ добро нс(тх):+

СѢ'ДЄ ПОЧНЄ МАСТЪ ѦТРАКТИНЄХМЪ. ЄТОРЯ ГЛѦБИЗНЯ:

Такоѵ се чины. ѕзми лоѕ козїега .к. литрѣ. и рѣжинѕ, и трементинw wт(х) всакога .з. ѕн'чх. и воска нова .г. ѕн(че). и растопи заѣдно кон(ѣ) мала wгня. и потомх изними wт(х) огня кгд(х) се вѣде растопилw, и процѣды крwзь крапѕ и мѣшан докле вѣде вѣлw. врх колико ленке в вѣлw све в болѥ. и очисти сваѕ ранѕ:+

[11a] ‖ ## СѢДЄ ПОЧНѢ МАСТЪ ЗА СѢНѢН ЛІОД(ѣ), СѢТ(Ъ) КОЄХЪ НЄ МОЖЄТЪ ПРОКЪ ЗДОЛЯ

Оузми сwк(х) wт(х) дивїе тикве. и wт(х) шкинлѣ. и wт(х) сикламенѕ, и wт(х) коренїа лакѕлѣ. и wт(х) хакта. и wт(х) коренїа взовинова. и мѣко wт(х) титї мали. и ромонїкѕ. wт(х) исѣхѕ по .в. ѕн(че). и любичицѕ, и сwк(х) wт(х) коренїа дивїе краставице. и сwк(х) wт(х) дивїега лѣка вѣлога. и wт(х) меркоїа лишх. и wт(х) полиподїw. и wт(х) лаврѣлѣ. и wт(х) коренїа конилїека. и wт(х) катапѕсїw, wт(х) свакога по .в. ѕн'че. и дїагридїа. .а. ѕн(чѕ) и сѣме
[11b] wт(х) ораха вомика. и кашанѣ олхи, и пиндици. и евфорвїw wт(х) в'сѣх(х) по .а. ѕнчіа и шиѣи травѣ выше писан'нѣ стѣци и смѣси сх онѣми сокови, и сх трѣма литрама масла дрѣвенаго. и вари докле изхѵри онан сокх. и потомх постави вѣлога воска .а. литрѣ. и жлѣчи wт(х) бика. .в. ѕнче. и мѣшан докле видишх да се растопи восѣкх. и потомх изними сх огня, и мѣшан докле се стинѣ. и остави добро нс(тх):+

СЭЕДЄ ПОЧНІЄ СЭТ(Ъ) ХШПО КЪД(Ъ) БОЛИ СЭТ(Ъ) РѢСЭМѢ:+

Ꙗко сє пригоди да боли ѕхо шт(х) рєшмѣ тѣи час(х) пѕести крѣкх шт(х) главнѣ жилѣ. И онаи д(х)нх и дрѣгыи да шестх малш и пѣетх. И да постави нѣколико капах шт(х) рѕтѣ, али ловрикова масла, али с масло шт(х) горкыих(х) мигдалх. И да знаш(х), врх свакѕ сѣтвар(х) трѣбѕє топлш поставити ѕ ѕхо, а хладно ѕ шко:+

Емпластри

|| ОЕДѢ ПОЧИНІЄ ЄМБЛЯС(ТЪ). КОЄ РЯСПѢ МѢСО: [189a]

Ѯзми лѣтар'гиро, сирѣчх. глѣщ. и крыих шт(х) вхакогш .г. ѕничин. галѵано. и армонїако. шт(х) вхсакого по .в. ѕи(че). и воска нока .и. ѕнч(и) и шамакѕкри. и вдѣлїш. и дїмїанх. и мастих(х) и мирра. и арџолитїа окрѕглаа. шт(х) вхсѣхх. .а. ѕи'ча. и масла дрѣвѣнюга старога .а. лїтра. шт(х) онѣхх была выше пис(а)нѣхх, шт(х) коєх(х) сє може чинит(и) прах(х) чини го: И постави сх маслшм(х) и с воскшм(х) кх огню махх(но) и мѣшан. и потшм(х) постави мало шт(х) шарокола. и шт(х) лавдана каламентариш(х). и мало покрхсмавши. постави мало шт(х) фложерѕмх. и штх лепидош(х). [. . .]|| и вхадѣ мѣшан полѣтшм(х) докмѣ вид(и)шх [189б] да в чрѣвено. и потшм(х) постави прах(х) шт(х) дипташм(х). и шт(х) арџологїє окрѕглѣ. и такои кѣшх познати кхда в карѣно. ѕзми .а. каплю тер(х) постави ѕ стѕденѕ водѕ. и кхда сє прохлади, тер(х) вѕде ни мношго мек'ко ни пакх трхдо. постави свѣ ѕ водѕ ѕ стѕдѣнѕ. и мажи рѕцѣ, ловриковѣмх маслшм(х). сирѣч(х) дафїновѣмх маслшм(х). и извади изх вшдѣ, тер(х) изждимаи рѕками. докмѣ не останѣ ни кап(х) вшдѣ ѕ нем(х). и оваи им'бластх може зарастити вхсакѕ ранѕ:

ОЕДѢ ПОЧИНІЄ ИМ'БЛЯСТЪ, СЭТ(Ъ) ЯПОСТѢСЭМЄ:

И такои сє чин(и). ѕзми корѣнїє шт(х) мѣвницки. и шер'мен'тила. и фенн грѣко. шт(х) вхсакого .а. ѕнча. и дїмїанх и мирра. шт(х) вхсаког(о) .г. аѯакѣ. и апїш, и ар'монїако. и галѵано шт(х) вхсакого .г. ѕнчи. и постави кх огню. и постави кх ним(х) .д. ѕнчи, дїал'тѣа. сирѣчх вѣли слѣзх смѣшен(х) сх мастїшм(х). и свари мало и процѣди скрозѣ рѕчник(х). и постави да истине. и стави на крхпѕ. и тако стави врхх(х) апѕстѣшмѣ кхд(х) ти драгш:—

ОКДѢ ПОЧИНІЄ ЄМ'БЛЯСТЪ ЗА ЪСЯКХ РЯНХ. И ОВЯИ СЄ ЄМЪБЛЯСТЪ ЗОКѢ СЭТ(Ъ) МНСЭГО ТРЯВЯ СЭЭКЪ:

Оваи ем'блас(тх) добро нс(тх) за вхсакѕ ранѕ главнѕ. ѕзми сшк(х) шт(х) вѣтонникѣ. и шт(х) магюранѣ. и шт(х) вербенѣ. и шт(х) пин'пинелѣ. шт(х) вхсѣх(х) по единѕ ѕничю. и трементїно. и режинѕ вѣлѕ. шт(х) вхсаког(о) .ѕ. ѕи(че) [. . .] нс(тх) смола шт(х) смирѣке [. . .] нс(тх) ардисакѕзх.

[190a] и вкла воска .г. вн(че). и свари мощно докле‖ виднш(х) да вседе вкса сшк(х) извркла. и потшм(х) постави .а. вн(че) прах(х) шт(х) мастиха. и мкшаи. и скваси в блюдо з женскым(х) млкшм(х). и извати онаи им'бластх в блюдо. и мкшаи докле истинк. и чини на комате добро ис(тх):+

ОЕДЕ ПОЧИНІЕ ЕМ'БЛАСТЪ ЗА СЕРЯКЪ:

Такон се чин(и), взми живога сви'пра.а. лїтрв. и чрхне смолк, .в. лїтрк. и воска .в. вн(че) и свари заедно. и потшм(х) мажи сраках в сенк. аи в топлк квци:

ОЕДЕ ПОЧИНІЕ ИМ'БЛАСТЪ ЗА РАЗБІЕНІЕ КОСТИ:

Взми смолв, и воскх, шт(х) вксаког(о) .в. лїтрк. и прах(х) шт(х) мастиха. и шт(х) дїмїана. шт(х) вксаког(о) .а. лит(рк). и прах(х) шт(х) мирра .а. вн(че) и растопи све заедно кшн(х) мало огня. и потшм(х) извими, и мкшаи докле се стинк. и стави на крхпв, тер(х) прикеки крах(х) разбїенныих(х) кшсти. и нкка стшитх за .в. д(х)ни:+

ОЕДЕ ПОЧИНІЕ ЕМ'БЛАСТЪ ЗА СЪНЕХЪ КОИ ИМАІОТ(Ъ) НЕКХІО БСЪЛЕСТЪ ПО СЪКРАЗЪ ТЕР(Ъ) ГЯ ЕЪЗДЯ ГРИЗЕ:

И такон се чин(и). вкзми листвїе шт(х) рвтк. и масцелїны. и стлхци мощно.

[190b] ‖ О ЕМ'БЛАСТЕХ(Ъ) СЪБ'ЩИХЪ:

Вкзми ал'аои мастихы. змирнв. ливан(х). костшс(х). крокшс(х). шипчаныи цвктх. ромшн(х). пелин(х). самψохшн(х). вксе по единои. и шни воска мкри .д. нарда мкры .г. сїа вкса смкси ти же с воскшм(х), и нардшм(х). и вина мало. и сктвори же емластро:— Вкзми смолы мкг'кые, мкрк двк. воскв мкрк двк. мастикы, мкра една. нарда велико доволкетх. и вина мало. смкси же вксе и сктвори ем'бластро: Вкзми ствзка. крокшс(х). мастих(х). ал'аои. пелин(х). по мкрк единои. воскв, мкрх .в. теревїн'фїнк мкрх, .в. нар'да, литра, .а. и вина мало. смкси вксе сктвори же емластро:— Вкзми ромшна мкры .г. сам'ψохшна мкры .г. и ρешс(х), мкры .г. воска лїтра, една. мале елешн(х), мкра, .а. роде елешн(х), мкры .к. смкшаи и сктвори емластро:— Вкзми шблкхх и гдзнх мкрх .в. ψзника, или смоквы, мкрх .в. мзровалаиои, мкры .г. амшнїакшн(х), мкры .г. аллаои .к. и ρешс(х) .к. крокос(х), мкра, .а. литра. шблкхчнаго масла мкры .в. роде елешн(х), мкрх .в. и сктвори емластро: Вкзми шблкхх печ(е)ниих(х), лїтрв .а. мастикы, мкрк .к. крокоса мкри .к. ствркла .г. воскв лїтра .а. шблкхчнаго масла мкрх .в. роде елешн(х), мкрх, .в. смкси вксе и сктвори емластро: вари вксе вх грхици:—

Сирупи

||СѢДЄ ПОЧНѢ КАКО СЄ ЧИН(И) ГЮЛАП(Ъ) И ШИРСѢП(Ъ):

[9a]

Нѣкы сѫ гюлапи и ширѡпи кои се чинѣ лиχо с(ѫ) вод(о)мѫ. инѣккы сѫ кои се чинѣ захарѡм(ѫ) и с вѫд(о)мѫ, и многыми билїами. и҃ѕ дрѫзѣхχ(ѫ) се постави медѫ, мѣсто захара. и нѣкы сѫ ѕ коехχ(ѫ) се постави медѫ или захарѫ без(ѫ) водѣ. и мнозїи се гюлапи и ширѡпи чинѣ быстрїи, и мнозїи гѫсти и дебѣли. и шиїи кои се чинѣ быстри, мѣпши сѫ на видѣнїе, нѫ нѣ сѫтѫ толикои ыки колико гѫсти и дебѣли. и такои хонкеш(ѫ) познати кѫд(ѫ) сѫ варены. ѕзми адаплю шт(ѫ) нега тер(ѫ) постави на ноктѫ. и ако се почне дрѫжати на ноктѫ, то є варенѫ. и мнѡзи се дрѫзїи чинѣ сѫ миог(о) билїами. и нѣцїи се чинѣ спецами. и нѣкыи с коренїемѫ, и дрѫзїи сѣменѡм(ѫ). и иниї сѫ цвѣтїем(ѫ) и нѣкыи сѫ травами. и нѣкыи сокѡм(ѫ). и нѣкы сѫ вокием(ѫ). и кои се чини шт(ѫ) спеце, такои га тѣкѣѕе чинити. стѫци спецѫ много ситно. и постави ихѫ ѕ сакѫлицѫ тер(ѫ) ю завѣжи. и постави [захар(ѫ) с вод(о)мѫ ѕ

[9b]

грхи'цѫ. и постави|| ѕ шиѕи водѫ сакѫлицѫ, и потѡм(ѫ) ю изхвади из(ѫ) водѣ тер(ѫ) изждиман оиѕи сакѫлицѫ, и опет(ѫ) сквашан тер(ѫ) изждиман често. и потом(ѫ) штметни онои изѫ сакѫлице. и вари докле видишѫ да є варено како є сѫвыше писан'но. и нѣки се чинѣ шт(ѫ) травѣ и шт(ѫ) цвѣтїа. и такои се чинѣ, ѕзми травѫ или цвѣтїе, и свари ѕ вѫдѣ. и кѫда кѣдѣ варено процѣды кроѕѫ крхпѫ, и кѫ шнои водѣ постави захара, или медѫ, и чин(и) како є сѫвыше писан'но. И ако хонкеш(ѫ) чинити гюлапѫ шт(ѫ) коренїа, или шт(ѫ) сѣмена. стѫци мокнш и сварн ѕ водѣ. и потѡм(ѫ) процѣди кроѕѫ крхпѫ, и постави кѫ онои вѫдѣ захарѫ. и чин(и) како є выше писанно, и такои се чин(и) гюлап(ѫ) шт(ѫ) пшиліѡ како шт(ѫ) спецѣ. И ако хонкеш(ѫ) чин(и)ти гликѹзмѡ шт(ѫ) пшиліѡ, толико ѕзми пшиліѡ колико дрѫзѣхχ билїа, и чин(и) како є выше писан'но. тогаи рад(и) постави захар(ѫ), ѕ билїа, и ѕ ширѡп(ѫ), и ѕ гюлап(ѫ), и ѕ гликѹзма, ерх сѫ нѣкоиа билїа коиа сѫ остра и пѣкѡстра. и дрѫга сѫ коиа имаю сѫхотѫ. и инаа коиа имаю стѫденостѫ. и нѣкаа кл(а)готѫ. и дрѫгаа коиа могѫ многѡ стоиати, ерх венкіе ѕгнию. нѫ захарѫ б(л)агѫ ис(тѫ). ерх нив крѫк(ѫ), ниє стѫден(ѫ), лиχо под(о)бнѫ и пристон чл(о)в(к)чемѫ ис(тѫ)стѫ. тогаи рад(и) мѣшамо билїа ш ным(ѫ). ерх онаи билїа коиа сѫ остра пристое захарѡм(ѫ). и пак(ѫ) сѫ много болѣсти шт(ѫ) коехχ несмѣмо дати билїе с медѡм(ѫ). ерх нам(ѫ) пише дїашкоридїѡѫ, да не дамо ни вдномѫ чл(о)в(к)кѫ билїе с медѡм(ѫ) кои нма острѫ шгницѫ, ерх и медѫ крѫк(ѫ), и не пристон кѫ шнѣмѫ болестѣмѫ. и такоигр(в) се чин(и) гюлап(ѫ), и ширѡпѫ. И гликѹзмѡ, и дрѫгаа билїа с медѡм(ѫ). ерх пристое дрѫгѣм(ѫ) болѣстѣмѫ. и ако хонкеш(ѫ) чинити гюлап(ѫ), или ширѡп(ѫ) ѡцтѣн(ѫ), постави ѡц'тѫ кѫ захарѣ, или кѫ|| медѫ, и чин(и) како є выше писанно. И да знаш(ѫ) ерх сваки гюлап(ѫ) или ширѡп(ѫ), колико га венкіе варишѫ, венкіе в гѫстѫ. и свако быліе кое чинишѫ с медѡм(ѫ), или захарѡм(ѫ) чѫван се немон га варитѫ кѡд(ѫ) велика огня:+

[10a]

4. ФАРМАКОТЕРАПИЈА

а) ПРВИ ДЕО ТЕРАПИЈСКИХ БЕЛЕЖАКА

[124а] || СѠТ(Ъ) ПАДЕШИ КЛАСИ ПОЧИВІЄ

И такои се кида. чин(и) лѕг(ѫ) с малѡ пепела. и кѫда бѣде варен(ѫ) постави [...] да се изкбыстрїи. и потѡм(ѫ) га постави ѕ нѡв(ѫ) грхн'цх. и постаки ѕнѣтра .а. литрѣ ѡт(ѫ) вѣлѡга слѣза коренїа. и шноган лѕга да кѣдетѫ полѫ дрѣва пин'та. и постави кѫ огню да поври нѣколико. и потѡм(ѫ) мїи главѣ .г. крат(ѫ), за .д. д(ѫ)нїи. и .г. д(ѫ)нїи єдѡм(ѫ). дїа[шкоридѫ] ѕчителѫ, и ижлаѫ говорѣ истына ис(тѫ):+ И ѡџи(є) класїи да не ѡпад[...] ѕзми мѣшныкѫ) ѡблюценѣхѫ) ві. ѕнчѫ. и ѡт(ѫ) мечкіе сала .д. ѕнчѫ. и стѣци ѕ мѣрѣлигѣ заедно мощно. и мажи главѣ, класи ѕтврѫди: масерѫ ѕчителѫ говори:— И ѡџи(є) ѕзми корен(ѫ) ѡт(ѫ) слѣза и свари ѕ водѣ и мигла ѕ. ѡчисти прѫхѣтѫ ѡт(ѫ) главѣ. ікѫшпери г(лато)мет(ѫ)! истына ис(тѫ). и ѡџе ѕзми малѣ жабицѣ, и постави ѫѣ кѫ грхн'цѫ без(ѫ) водѣ тере покри доврѣ. и постави кѫ огню да се сѫше, како можеш(ѫ) ѡт(ѫ) нїѫѣ прах(ѫ) чинити. и стаки на главѣ сѣтра и вечѳ(ерѫ) тер(ѫ) три мокрѡм(ѫ) рѣкѡм(ѫ) и топлем(ѫ) рѣчныкѡм(ѫ). мастныи прѫхѣти, и клажнїи и жѣти и црхвенїи ѡт(ѫ) сего праха погынѣти имѣтѫ, и ѡстанетѫ чиста глава. рѣбер[тѣсѫ] || ѕчител(ѫ) говори:+

[124б] И ѡџи(є) ѕзми коза гнои и чин(и) прахѫ ѡт(ѫ) нега. и постави ѕ мѣрѣлигѣ. и постаки к нимѣ толикожде масла дрѣвенаго. и мѣшаи докле бѣде како мастѫ. и мажи главѣ кѫда погнеш(ѫ) спати, класи растѣ. и ѡџѫ ѕзми коренїе ѡт(ѫ) дѣл'мен ѡчисти горню кор ѕ и ѡнои дрѣво постаки ѕ водѣ и чин(и) да ври. и кѫда бѣде велми варено изными изѫ огня, и постаки да се изкбыстрїи, и потѡм(ѫ) мїи главѣ или где ин'де измїеши класїи растѣ. рѣберто ѕчител(ѫ) гов(о)ри:+ И оџе(є) ѕзми апшинтї, срѣбскыи се зовѣ пелин(ѫ). и постаки на главѣ кѫд(ѫ) погнеш(ѫ) спати, и сѣтра сними. колико венки кратѫ чиниш(ѫ), венки кла(сн) бѣдеш(ѫ) имѣл(ѫ) месерѫ ѕчителѫ говори:+ И ѡџи(є) ѕзми македонисѫ и сѫ коренїем(ѫ), и толикогѡ(ѫ) кѫѫи ѡт(ѫ) кепра, и стѣци мокнѡ и постави сѫ винѡм(ѫ) кѫ огню. и кѫда бѣде варено доврѣ, процѣди га скрозѣ рѣчныкѫ) над(ѫ) мѫѕлѡм(ѫ) водомѫ, тере изѫж'ми мокно. и кѫда се бѣде стинѕлѡ, ѕзми онѕи мастѫ что бѣде врѫх(ѫ) воде и постави ѕ мѣрелиг(ѫ) и смѣси ш нѡм(ѫ) варѣнѣ жлят'цѣ ѡт(ѫ) шица тер(ѫ) мѣшаи докѣ бѣде како мастѫ, и мажи где хоћеш(ѫ) да класи растѣ. Ик'шпери

[125а] ѕчител(ѫ) говори:—|| И ѡџи(є) мажи главѣ где хоћеш(ѫ) да класїи растѣ, медѡм(ѫ) исцѣгненѣмѫ варенѣмѫ. и посипѕи прѫхѡмѫ ѡт(ѫ) изгора кон

є чинѥн(ѫ) wт(ѫ) ѥдинѣ трaвѣ коа сє зовѣ латоїка тер(ѫ) ю копаю кѫд(ѫ) и зелѣна, и wт(ѫ) ине прaх(ѫ) чин(н). Ек'шпери ѕчител(ѫ) говори:+ И wцѣ(є) крквїю wт(ѫ) окна. мажи нѡмѫ где хонкѥш(ѫ) да растѕ власїи. [. . .] + И wцѣ(є) ѕзми хлѣв(ѫ) wт(ѫ) вчмена и єwк(ѫ), и салѡ wт(ѫ) пѫха тѫкмѡ. и постави ѕ мерѣлигѫ заѥдно, тере стѫцїи доклѣ вѣде како мастѫ. и мажїи где хощеш да власїи растѕ:+

СѢДЄ ПОЧНѢ СѢТ(Ъ) ЗЛѢ КРѧСТѢ ЧТО ЪЫКѦ ПО ГЛѦВѢ:

И такои се кида. ѕзми оцот(ѫ) бѣлїи, и камомила. сухѣскы се зовѣ ромоника тер(ѫ) сварн мокнѡ и мїи сїнм(ѫ) глѣвѕ мокно сваkыи д(ѫ)нѫ. масерѫ ѕчителѫ:+ Нwцѣ(є) ѕзми пиретро. сухѣ(ѫ)скыи се зовѣ таркосѫ. и стѫци сѫ гѕшчїем(ѫ) салѡмѫ и мажи главѕ, скоро кѣ оздаравѣти:+ И wцѣ ѕзми листвїе wт(ѫ) моларїе, и толикогѥр(ѫ) чиста меда. терѫ стѫци заѥдно докле вѣде како мастѫ. тер(ѫ) напрѫво нѥга постави, и очиститѫ крастѣ wт(ѫ) главѣ:+ И wцѣ(є) ѕзми єwк(ѫ) wт(ѫ) граѫа и постави кѫ нѥмѕ малѡ солїи, и мажи где нмаши крастѫ. Ншалкѫ ѕчител(ѫ) говори истына нс(тѫ):+ И wцѣ(є) ѕзми кореніе wт(ѫ) сикламен(ѫ). Сухѣ(ѫ)скы се зовѣ дивын лѣк(ѫ). и постави га сѫ винѡм(ѫ) кѫ огню да се сварн, и wмїи где вѣд(ѕ) крастѣ до крквѣ:+ И wцѣ ѕзми wт(ѫ) дивнега лѣка, и сварн з дрѣвѣнѡм(ѫ) масломѫ, и мажи крастѣ [125б]
скоро кѣ здравѣти дїа[шкорндниѫ] ѕчителѫ говори:+ И wцѣ ѕзми wцѫтѫ бѣлїи и постави ѕ грхи'цѫ. и постави к нѥмѕ малѡ сухша и сварн га малѡ сѫ wцѣмѫ wцтомѫ, и мажїи красте, и скоро кѣ оздаверѫ. Сиѳ'кани'цраш(ѫ) ѕчител(ѫ) говори истына нс(тѫ):+ И wцѣ(в) ѕзми гранѣ младѣ сѫ листвїем(ѫ) wт(ѫ) смокѣ, и стѫци мокно ѕ мерелигѕ. и постави кѫ нѥмѕ мало wцта. и мѣшан мокно докле вѣде како мастѫ. и мажи крастѫ на главѣ сваки вєч(є)рѫ докле вѣд(ѕ) сѫхє, и тако тє wздравѣти:+ И wцѣ(є) ѕзми мигдалѣ горѣ, и обѣли нѫ ѕкѳопwм(ѫ) топлѣм(ѫ). и стѫцї и мѣрѣлигѕ, тер(ѫ) изѫвади маслѡ wт(ѫ) нїнѫ(ѫ) и мажи крастѣ на главѣ. нѫ напрѫвѣ остроѫжи крастѣ нехо мажеш. конѫстан'цїѕшѫ:+ И оцте ѕзми кореніе wт(ѫ) денѕле. сухѣ(ѫ)скыи се зовѥ оманѫ. и мигдалѣ горкые и смокѵенѣ гранѥ сѫ листвїемѫ. и дрѣвѵено масло и wцѫт(ѫ) люта, тѫкмо постави ѕ мѣрелигѫ, и стѫци докле вѣде како мастѫ. и остроѫжи главѕ и потом(ѫ) мажи, И посипѕи wт(ѫ) изгорѫ пепелѡм(ѫ) wт(ѫ) кореніа кѵпѕсова. и повежи wт(ѫ) изѫгорѫ крѫпомѫ. и такои чины сваkыи вечерѫ. конѫанцїѕш(ѫ):+ И wцѣ ѕзми шиш'кѥ и мигдалѣ горкѥ, и растѕци и постави ѕ єдин(ѫ) грѫничк(ѫ). и постави к нымѫ жѵч(ѫ) wт(ѫ) быка. и чины да ври докле вѣде гѕсто. и маж(н) главѕ) сваkыи вєч(є)рѫ докле wздравѣ. кон'станцїѕш(ѫ):+ И wцѣ(є) ѕзми сѣме wт(ѫ) морача и чини пряѫх wт(ѫ) нѥга, и метвыцѕ тѫкмо. и постави [126a]
ѕ мѣрелигѫ с мало вина, и стѫци докле вѣде како мастѫ. тер(ѫ) мажи главѕ остроѫгавшїи и скоро кѣ оздравет(н):— И wцѣ(є) ѕзми пелин(ѫ) и стѫци га терѫ мажи главѕ остроѫгавшн. Масерѫ [. . .]:+ И wцѣ(є) ѕзми сѣме wтѫ стафїсагрїе, и сварн с вод(о)мѫ. и потwм(ѫ) оцѣди онѕи водѕ ѕ мѣрѣлигѫ, и толикогѥр(ѫ) постави к нои строкша. и смѣси заѥдно и мажи главѕ остроѫгавшн .г. или, четрнцн. сиѫкани'-цраш(ѫ):+ И wцѣ ѕзми чрхнѣ смолѣ .в. литрѣ. и wцта .є. пинѫта. и постави ѕ грхнѫцѫ заѥдно. и чин(н) да ври докле в'сѫ wцтѫ изѳри. и

постави къ шнѣ нсмолѣ шт(ѫ) орахова масла .д. зн'че. и шт(ѫ) аѳ҃їпїмнто .а. зничю.и шт(ѫ) храстова зглнвїа сктрена).а. зничю. и шт(ѫ) живога сребра .а. зн'чю. и постави све заедно ѕ мереднгъ, и мѣшаи докѣ бѣде како мастъ. и ѕзми клещи малъчнѣ тер(ѫ) осквби онѣи власѣ изъ растѣ. и потомъ острѣжи главѣ, и мажи оною мастїю свакыи вечѣ(е)рх. икшпери ѕчител(ѫ) говори истына нс(тъ):— И шце ѕзми кореніе шт(ѫ) денѣла кам'пана, и свари ѕ шцтѣ мокнш. и потм(ѫ) оцѣди тер(ѫ) ми главѣ мокнш:+ И шц(ѣ) ѕзми кореніе карено шт(ѫ) онѣи истѣ травѣ, и постави ѕ мерѣ мнгъ, и постави к(ѫ) нмѣ толикогнрх свинскаго сала, и малш жнкога сребра. и нѣколико стрѣша, и мѣшаи докле бѣде како мастъ, и
[126b] мажи главѣ добро нс(тъ):— Ѳк'шпери ѕчителъ гов(о)рн:+ [. . .] листвїе шт(ѫ) рядокнѣ и стѣци свинскѣмъ салшм(ѫ) мажи главѣ, добро нс(тъ):+ И шце ѕзми варъ и постави га ѕ водѣ, и нѣка кисиѣ .а. ншк(ѫ). и потшм(ѫ) постави къ нимѣ маслш дрѣвено и свинскш салш старш тѣкмо. нъ напрѣко нсцѣды водѣ шт(ѫ) вара. и тако сїа смѣшаи заедно, тер(ѫ) мажи главѣ краставѣ. встрѣгавши добро нс(тъ). Ѳкшпери:+ И шц(ѣ) ѕзми гнои штъ осла и стрѣш(ѫ) тѣкмш. и нзъсѣши тер(ѫ) чнн(и) прах(ѫ) шт(ѫ) нею и смѣси заедно. и ѕзми шцът(ѫ) алнсъчъ, тер(ѫ) ми красте мокно до крѣвыи, и посипѣи шнѣм(ѫ) прахшм(ѫ) шт(ѫ) изгорх добро нс(тъ). Ѳкшпери:+ И шц(ѣ) ѕзми шт(ѫ) мрва малїнх(ѫ) много. и стави ѕ мѣрелигъ и стѣци. и постави къ нимъ .е. крат(ѫ) толнкон масла. и смѣшаи мокнш и мажи главѣ краставѣ, встрѣгавшїи свакыи д(ѫ)нх на сл(ѫ)нцѣ докле шздравѣ: дна[шкорндншх] ѕчител(ѫ). и ѳкшпери. и шц(ѣ) ѕзми старо салш свинско, и цнлїдонїа и сѣм'порх тѣкмш. и стѣци све заедно ѕ мѣрѣлигъ, докле бѣде како мастъ. и мажи острѣгавши главѣ напрѣко. Ѳк'шпери ѕчителъ:+ И шце ѕзми алѣмен(ѫ). срѣбскыи се зове кнсѣли камен(ѫ) .д. зн'че. и соли .в. зн'че. и шцта .в. литрѣ. и стѣци ѕ мѣрѣлигъ све заедно докле бѣде како мастъ. и мажи главѣ острѣгавшїи. и скоро кн оздравѣтъ. дїа[шкорндншх]:+ И шц(ѣ) ѕзми водѣ на кожи бѣд(ѕ)тъ шраси и ми главѣ краставѣ, скоре нѣтъ шздравѣтъ: констан'цїѕш(ѫ):+ И шце ѕзми лапанн(ѫ) вершка докле є зелѣна, и стѣци ѕ мереднгъ. терх мажи главѣ краставѣ острѣгавши. тѣмзы сѣ многы оздравѣли:+ И шц(ѣ) ѕзми кореніе шт(ѫ) влекшр(ѫ) бѣли, срѣбскы се зове бѣли кѫкърѣкх. и чины прах(ѫ) шт(ѫ)
[127a] нега. и постави сѫ толнкогнр(ѫ) свинскога сала. и стѣци заедно докле бѣде како мастъ. и мажи главѣ краставѣ, добро нс(тъ): бросїш ѕчителх и дїа[шкорндншх]:+

ѮЕДЄ ПОЧНѢ ЄШТ(Ъ) СЄРЯБЯ КОН СЄ ЧИН(И) НЯ БЄДРЯХ(Ъ). И ТЯКОН СЄ БИДЯ

Ѯзми [лоя] вечега .в. літрѣ. и свари га с водомх мокнш. и потшм(ѫ) процѣди кроз(ѫ) крхпѣ. и шстави га да се стннѣ. и кад(ѫ) се бѣде стнялх кнгъ да не бѣд(ѣ) ѕ нмм(ѫ) троплнчѣ. и постави га и трохнц(ѫ). и постави к нмѣ чрхнѣ смолѣ и бѣлѣ. и ѕзми тѣрншх, срѣб'скын се зовѣ бѣли дїминан(ѫ). и мурро, и мастнхх. и леторгїро, шт(ѫ) свакога по недѣ зн'чю. и постави све заедно ѕ мѣрѣлигъ. и стѣци докле бѣде како прах(ѫ). и постави къ ономѕи лою и смолѣ. и постави къ шгню и мѣшаи докле се растопи лои и смола, и потшм(ѫ) штнили шт(ѫ) огны

докле се стынѣ, да не падѣ онаи прахъ(х) на дно и мажи бедрѣ, доги погыбнѣ сграб(х). Єкшпери Учител(х):+ И шџ(є) Взми шкаблѣжа, и постави Ѯ мѣрѣлигѣ, и постави къ томѯ толикогиер(х) скинскааго сала. и стѫци мокнѡ докле кѣде како мастѣ. и мажи сѣхи сграб(х) свакыи д(х)ихъ доги погынѣ. єкшпери Учител(х):+ И шџ(є) шми сѣхыи сграб(х) бѣлѣмъ кинѡм(х), или съ чем(х), доги се шлюще крастѣ, и посипѣи стрѣшем(х) винѣм(х) шт(х) згорѣ. єкшпери:+|| И шџ(є) є добрѡ шт(х) [127б]
вѣсакога сграба, и шт(х) злагѡ лишаа. Взми летаргѵрѡ и стрѣш(х) тѣкмо и чини прахъ(х) шт(х) нїихъ. и постави заедно Ѯ ѫцхѣ. и шстави заедно да киснѯ єдинѯ нџр(х). и сѣтра изними изъ оцта и постави къ ним(х) масло ораховѡ. и постави сѵе заедно и грѣнц(х) и чин(и) да поври нѣколико, и потѡм(х) мажи сграб(х) или лишаи злїи добро ис(тх). Сиѳ'каканн'цаш(х) Учителѣ гѡв(о)рит(х):+

СЭЕДЄ ПОЧНѢ КОИ НМЯЦО МНОГО КЪШИ:

Взми рѡт(х) шт(х) єлена, и чин(и) прахъ(х) ситнѣ. и дакаи мѯ скако ютро помалѡ с кинцем(х). и быти кѣ чиста глака шт(х) вхши и шт(х) гнид(х). огдинѯшѣ Учителѣ: и шџ(є) се глав(а) шчисти шт(х) всакое нечистоти мазавшїи сваким(х) стварїю горкою. гл(агол)и бертѯсѣ:+ И шџ(є) Взми стафїсагїа и аѳрїпименто. и стѫци заедно и постави к нимъ малѡ оцта тер(х) мѣшаи и маж(и) да вѣши погынѯ г(лаго)ли бертѯс(х):+

СЭЕДЄ ПОЧНѢ БОЛЄСТЬ, КОЯ СЄ ЗОКѢ ЛЄТЯР'ТІЯ:

Такои се вида. Взми рѯтѯ и малѡ зинзивера и стѫци мокнѡ заедно. и постави къ ным(х) малѡ оцта, тер(х) смѣшаи и стави по малѯ Ѯ нос(х). скоро исцѣлѣетъ шт(х) врѣкинѣ. кѡнстанцїѯш(х):— И шџ(є) Взми класїи штъ главѣ, и сѫжези ихъ Ѯ црѣпѯ. и постави к(х) нимъ малѡ штъ вѣлѣ смолѣ, и мало ѫцта. и смѣси заедно и стави Ѯ нос(х) кѫд(х) чл(о)в(ѣ)кѣ болнѣ спи. тѣи час(х) се кѣ пробѫдитъ. кѡнстанц(нѯш):+ [128а]
||И шџ(є) плюкы свинскаа, поставленна на главѯ шстрѣганѯ чл(о)в(ѣ)ка болнаа шт(х) сна пробѫди:— И шџе Взми гнои кокошини и прахъ(х) шт(х) елена рога тѣкмо и смѣси заедно и постави Ѯ нос(х) добро ис(тх) за онѣхъ(х) кои много спе:+ И шџе Взми анакардїи, и чин(и) прахъ(х) шт(х) нѣга, тер(х) да пїе съ вод(о)мъ, или съ киномъ, добро ис(тх). за онѣхъ(х) кои много спе. кисниѯшѣ Учител(х):+ И шџе Взми жѯч(х) шт(х) жерава. и постави Ѯ малѣхнѯ чашицѯ оловѣкнѯ, и смѣшаи мокнѡ тер(х) мажи гл(а)воу и крат(х). крѣзо сечл(о)в(ѣ)кѣ болѣнѣ шт(х) сна развѫди:+ и шџе Взми пенцеданїѡ и мирниш га. крѣзо се чл(о)в(ѣ)кѣ болнѣ штъ сна развѫди. дїа(шкоридишѣ) Учителѣ говори:+ И шџе ако много спи болѣи(х) чл(о)в(ѣ)кѣ, Взми сѣме шт(х) синапа. и стѫци га мокнѡ и смѣси ш нымъ малѡ оцта. тер(х) три мокно подплатѣ, крѣзо се хонкѣ шт(х) сна развѫдити:+ И шџ(є) Взми шатѯрегїа. сржески се зовѣ чюбрѣ. И стѫци мокнѡ, тер(х) свари съ ѫцтѡм(х). и кѫда вѫде кареннѡ, изѣними изъ ѫцта и постави Ѯ затилѣкѣ, и повежи шт(х) згора крѣпѡм(х), болѣи(х) чл(о)в(ѣ)кѣ крѣзо се хонкѣ развѫдити. дїа[шкоридишѣ] Учител(х) [. . .] говори:+

СѲТ(Ъ) ОГНЪЩЄ:—

Кто неможе спати wт(х) огньце. взми мѵрра и какіорх, срѣвскын се зовѣ мѣдца wт(х) дѣвра. и wпїо и юшкїанх, срѣвскын вѣница. и постави
[128б] сѵе заедно в иднѣ сѣкзенѣ бракїю, и сварї ю в мало водѣ.‖ и кѣда бѣде варено, изними изх сѣкзенѣ шнаи биліа, и мажи очї около [. . .] внѣтра. и вста одолш и хонкѣ спати:+ И wци(є) взми [. . .] и кашюр(х), сырѣч(х) мѣдца wт(х) дѣвра. и рѣжню масло тѣкмо. и стѣци сѵе заедно и постави в грхнѕц(х), и чини да поври нѣколико и мажи главѣ, кто не може спати и бѣде спалх. добро нс(тх):+ И wцѵе взми апїш, срѣв(х)скын семин(х). и ферменто. срѣв(х)скын квасѫх. и малш сѣкзѣнѣ, и стѣци в мѣрѣлигѣ сѵе заедно в малш оцта и мажи чланшѣѣ. кто не може спати бѣде спалх:+ И wци(є) анакардїи даи мѣ пити с винѫм(х), и бѣде спал(х):+ И wци(є) взми сѣме wт(х) апїо. срѣв(х)скы семин(х). и сѣме wт(х) юшкїан(х), срѣв(х)скын вѣница. И сѣме wт(х) локи. тѣкмо. и постави сѵе заедно в мѣрѣлигх терх чин(и) прах(х), и постави к(х) немѣ мало захарѣ, и нѣколико сока wт(х) локик(х). и смѣшан заедно мокнѡ, и постави на крхпѣ терх привежи на челѣ wт(х) иднога бха до дрвгаго. и кто много спи, не бѣде спалх:+ И wци(є) взми биліе папакер(х). срѣв(х)скын се зовѣ бѣлїи мак(х). и сѣме wт(х) юшкїанх и вѣлящѣ wт(х) вница. и мѣлко wт(х) жены, и стѣци сѵе заедно докле бѣде како мастх. и мажи челш до вшїо и носх. и болнх чл(о)в(ѣ)кх спал(х) бѣдетх и wци(є) взми тер(х) мѣ пѣсти крквх wт(х) онѣи жилѣ коя и посѣкд(х) чела. и бѣде мѣ боли. Сирхканираш(х) вчителх:+ И wци(є) взми апїо тнбыко .а. вичю. и юшкїана .в. вн(че). и папапеpниш(х) чрхнїи
[129а] .г. виче. срѣв(х)скын се зовѣ чрхни мак(х).‖ и стѣци сѵе заедно докле бѣде како прах(х). и постави кх немѣ wт(х) попвлешна .в. вн'че. и wт(х) женского мѣлка .а. вн(чю), коя бѣде жена доила дѣвоикѣ. и мѣшан докле бѣде како мастх. и мажи крхпѣ и постави на челш. wт(х) иднога бха до дрвгога. кон чл(о)в(ѣ)кх болнх(х) не може спат(х) и бѣдет(х) спалх. кwнстан'цїшх вчителх:+ Єкшпери:+ И wци(є) взми апїо, срѣв(х)скы семин(х). и юшкїан(х), сырѣч(х), вѣница. и папакер(х), срѣв(х)скын мак(х) и сwк(х) wт(х) листвїа мандрагврѣ. и листвїе wт(х) ман'драгврѣ. и листвїе wт(х) вдрѣ, срѣвскын, крхнїан(х). и сѣме зрѣлw wт(х) морасел'ше. и сѣме wт(х) локике. и сwк(х) wт(х) синѣтѣ тѣкмо, и стѣци сѵе заедно мокнѡ докле бѣде како мастх и постави мор'скѣ гвѣз да попїе wнон мастх. и дрхжї ю под(х) носwм(х). кон чл(о)в(ѣ)кх болнх спы, развѣдити се кѣ. Єк'шпери:+ И wци(є) кога глав(а) боли wт(х) огньце. взми рѣжно маслw. и пенцеданїw, и кашюрх. срѣв(х)скы трошета wт(х) дѣвра. и стѣци заедно докле бѣде како мастх и мажи главѣ, добро нс(тх):+ И wци(є) взми кѣпѣсх семѣнх, и плюю wт(х) овце, и стѣци заедно мокно и постави на главѣ, и повежи wт(х) изгор(х) крхпwм(х), кон чл(о)в(ѣ)кх болнх неможе спати, и заспитх:+ И wци(є) взми шафранх, и мандрагврѣ. и чторакшх. и постави кх сїимх малхчиw wт(х) апїо. и стѣци заедно в мѣрѣлигѣ докле бѣде како прахх. и напрхво острѣжи гл(а)вѣу. и потwм(х) посипѣи онѣмх прахwм(х), и повѣжи
[129б] згора‖ крхпwм(х), тко неможе спати да спитх. истына нс(тх):+ И wци(є) ако хонкиш(х) провѣдити чл(о)в(ѣ)ка болна заради многw спи постави мѣ оцхтх в рѣке и в носх, терх три мокно. герхлд(х) вчител(х), и пѣтик(х) говорѣ:+

СѢДЄ ПОЧНѢ СѠТ(Ъ) ЄШЛЄНЖІЯ. СРѢЄ(Ъ)СКѢІИ СЄ ЗОЄѢ ВЄЛИКАЯ БОЛѢС(ТЪ):

И такон се кида. ѕѧми прах(ѫ) чинен(ѫ) wт(ѫ) вѣкны рога. и дан мѕ пити сѫ винwм(ѫ) сѣтра и вєч(є)рх за .д. д(ѫ)нїи. свакыи крат(ѫ) по иднwм(ѫ) а҃ѣакю. шиштѣш(ѫ) ѕчител(ѫ) послалѫ ис(тѫ) кѫ аугѣш'тинѕ говори истына ис(тѫ):+ И wцѣ(є) ѕзми онѕи мастѫ что иде изѫ цгнякѣ плѣкѣ кѫда се пече. и постави ѕ рофитѫ жѣтицѫ wт(ѫ) цица, и дан мѕ пити, добро ис(тѫ):+ И wцѣ(є) ѕзми кацюрх, срѣб(ѫ)скыи се зовѣ трошета wт(ѫ) дѫбра. и апїw. срѣбѫскыи селин(ѫ). и ан'тїмонїа, и драгwнскѣ крхв(ѫ) тѫкмо и чин(и) wт(ѫ) свѣх(ѫ) прах(ѫ). и дан мѕ пити с винwм(ѫ) за .г. д(ѫ)нїи. свако ютро по .л. а҃ѣак(ѫ) добро ис(тѫ). гераднѣш(ѫ) ѕчителѫ, и плателѕриш(ѫ) ѕчителѫ. нѣкыи старх чл(о)в(ѣ)кѫ кои и имал(ѫ) wкѕи болестѫ говорѣ истына ис(тѫ):+ И wцѣ(є) ан'тїмонїw кто га пїе сѫ код(о)мѫ кцѣенwм(ѫ), може оздравѣкти wт(ѫ) овѣки болѣсти:+ И wцѣ(є) кто пїе wт(ѫ) гаврана ланце рофито, wздравѣкти кѣ wт(ѫ) велике болѣсти:+ И wцѣ(є) кто ис(тѫ) безѫ памети, да ѣстѫ месw wт(ѫ) вѣка. миог(о) кѣ оздравети. шиштѣш(ѫ) послалѫ ис(тѫ) отекїанѕ говориwши. И wцѣ(є) говорѣ сваки ѕчителїе да сѕ видѣли и чѕли wт(ѫ) дрѕвѣхѫ. и искѕсили. и такон говорѣ, кто ис(тѫ) ср(ѫ)дце wт(ѫ) вѣка. али кто пїе прах(ѫ) чи- [130а]
нен(ѫ) wт(ѫ) нега. wздравѣкти кѣ wт(ѫ) изхгѣбленїа памети:+ И wцѣ ѕзми рѕтѕ шилвещ'рwш(ѫ) и дан мѕ гристи добро ис(тѫ). ѳкшеперѕ и ипократ(ѫ) говорѣ, видѣли сѕ ѳднога сѣвра где ис(тѫ) оздравѣка:— И wцѣ сwк(ѫ) wт(ѫ) корїандрѣ, кто га пїе добро ис(тѫ) wт(ѫ) велике немокы. и неда поки димовwм(ѫ) ѕ главѕ:+ И wцѣ(є) ѕзми рядакѫ и стѕци и постави на главѕ. добро ис(тѫ) wт(ѫ) велике немоки:+ И wцѣ ако кто ѣстѫ армонїако с медwм(ѫ) добро ис(тѫ):+ И wцѣ ѕзми сирwце wт(ѫ) заечице и дан мѕ пити с винwм(ѫ). оздравети кѣ wт(ѫ) велике немокы:+

СѢДЄ ПОЧ'НѢ СѠТ(Ъ) ОЧШО:

Ѯзми вѣцѫ wт(ѫ) цица, и смѣси с толикогѣр(ѫ) рѕжногѫ масла, докле вѣде како вода, и постави ѕ wчїи. добро ис(тѫ) за онѣх(ѫ) кои имаю крѕкинѕ ѕ очїю. или сврабѫ. шиштѣш(ѫ) ѕчител(ѫ) послал(ѫ) кѫ wтовїанѕ говори истына ис(тѫ):+ И wцѣ ѕзми сwк(ѫ) wт(ѫ) шолатро и смѣси с малw оцта, и скваси крхпѕ ѕ ним(ѫ). и постави на челw до ѕшїю. и изними често терх скѫшан и постави wпет(ѫ). добро ис(тѫ) за wнѣх(ѫ) коеѫ(ѫ) очїи сврѣбѣк, и кои имаю крѕкинѕ ѕ нїихѫ:+ И wцѣ ѕзми камфwра .к. а҃ѣаж(а). и кандїю захарх .д. ѕи'чх. и родоста .є. ѕичх. и смѣшан све заедно ѕ чистѕ мѣрелигѕ, и потомѫ постави ѕ викїю и затѫкныи, и остави да се изхбистрїи. и кѫда вѣде быстро wмакѕи
перw тер(ѫ) стави ѕ очїи сѣтра и вєч(є)рх, добро ис(тѫ) за wнѣх(ѫ) [130б]
коеѫ(ѫ) очїи сврѣбѣк. или ако имаю крѕкинѕ оу ныиѫ(ѫ):+ Гераѳ'дw. и дешол(ѫ) говорѣ:+ И wцѣ(є) кѫда растѕ власы ѕнѕтра ѕ wкѕ под(ѫ) трѣпавицwмѫ. острѕжи ноктѣ wт(ѫ) рѕкѣ, али wт(ѫ) ногѣ, и постави ѕ единѕ чашицѕ. и постави кѫ нїимѫ малw крхвыи wт(ѫ) гаврана. и смѣшаи. терх да вѣде wнаи крхвѫ топлаа, и мажи ѕнѕтра где растѕ бодлїи. нѫ наипрхво wскѕбы бадлє с малѫхичѣмїи клещїи. тер(ѫ) ѕзимwки

на иглѣ wт(х) онѣи масти, и мажи где искѣешх бадлїи за .г. д(х)нїи, сѣакы вечѣ(е)рх:+ дїа[шкоридишх] ѕчител(х):— И wцѣ(е) ѕзми аллопатико, и кандїю захар(х), и тѣцїа. и камфора. и вер'дерамш, срхв(х)скын се зовѣ зелѣны драгатх. и гарофали тѣкмо. и чин(н) прах(х) wт(х) к'сѣх(х) много ситих. и просѣи крwз(х) често сито. и завѣжи ѕ крхпѕ и постави ѕ сачх дѣтиныи. и нѣка стои ѕ нимх вднѕ нwцр(х). и пак(х) сѣтра изхними изх сѣча. тер(х) га изкади изх wнѣи крхпѣ, и постави га ѕ нwв(х) грхницх ѕ стракин(х). тер(х) оногаи праха да вѣде .г. ѕн'че. и постави к немѕ род(о)ста .в. литрѣ. и постави кх огню да покри нѣколико. и потwм(х) изними сх огня и постави да се изхбистри, и када вѣде быстрw, ѕзми перw гвшчїе терх омакѕи. и постави ѕ око сѣтра и веч(е)рх за .д. д(х)нїи. добро нс(тх) за онѣх(х) коем(х) нс(тх) паклака на очїю. и коемх текѕ слѣзѣ изх очїю. дїа[шкоридишх] ѕчителх:+ И wцр(е) ѕзми прах(х) wт(х) аллоепатика .л. ѕн(чѥ). и сока wт(х) макидониса .д. ѕн'че. и смѣшаи заедно, и смокри крхпѕ и постави на очїи добро нс(тх) за онѣх кои имаю крѣкинѕ ѕ очїю али слѣзинѣ очїи:+ [диашкоридишх]
[131а] ||И wцр(е) ѕзми вѣлящ(х) wт(х) ыица, и сwк(х) wт(х) падїтарїе тѣкмо. и смѣшаи заедно докле вѣде како мастх. и потwм(х) процѣды крwз(х) честѕ крхпѕ и стави на очїи. добро нс(тх): И wцр(е) ѕзми сwк(х) wт(х) корїгїола и процѣди крwз(х) крхпѕ. и постави к немѕ малw кандїю захара. и ѕзми перw гвш'чїе и wмакѕи тер(х) стави ѕ wко. добро нс(тх) wт(х) металѣ:+ И wцр(е) ѕзми сwк(х) wт(х) агшинти. срхв(х)скын пелин(х) .в. ѕи(чѥ). и wт(х) женского мѣта .л. ѕи(чѥ). и wт(х) родwста .д. ѕиче. и смѣшаи заедно терх стави ѕ очїи. и потом(х) постави wт(х) згорх крхх(х) очїю смокривши крхпѕ. и такон чин(н) сѣтра и вечерх. добро нс(тх) за онѣх(х) коем(х) нс(тх) металка ѕ wко. дїашкоридишх ѕчителх:+ И wцр(е) ѕзми пелин(х) младх ѕ вѣлящх wт(х) ыица и стѣци заедно. и постави крхх(х) очїю нѣка стои сѕ нокх. добро нс(тх) за онѣх(х) коехх(х) очїи болѣ. ако ли има крхв(х) ѕ нїих(х):+ И wцр(е) ѕзми жѕтящ(х) wт(х) ыица тер(х) свари ѕ водѣ. и потwм(х) изними изх водѣ, терх смѣси с родостомх, или сх рѕжнѣм(х) маслом. и постави вечерх крхх очїю. добро нс(тх) за онѣх(х) коехх(х) очїи болѣ. али коем(х) сѕ wтекѣ:+ И wцр(е) ѕзми зинзикера и свари ѕ вѣлѣмх винѕ, и потwм(х) изними изх вина тере три мокно главѕ. и wнон вино стави ѕ очїи сѣтра и веч(е)рх. добро нс(тх) за онѣх(х) коехх(х) очїи сврхвѣ:— Ипократ(х). И wцр(е) кога челw боли, ѕзми пепела малхw кон и чинен(х) wтх кѕпвса, тер(х) смѣси с варѣнѣмх жлятцѣм(х) ыинѣм(х) докле вѣдѣ како мастх. и постави к немѕ малw женского мѣта. кои вѣде доила. и малw рѕжнѣ вwдѣ. и wстави да се изхбистри. и
[131б] потwм(х) стави ѕ очїи добро нс(тх) за онѣх(х)|| кои имаю крхв(х) на очїи али сврав(х):+ И wцр(е) копан коренх wт(х) корїгїолѣ, када вѣде лѣнѣ вение нехо половина. и тикан wнѣмх кореншм(х) ѕ wчїи, за .г. д(х)нїи сваку веч(е)рх .л. крат(х). тко чины такон докле мѕ сѕ здравѣ очїи, нете га болѣтх никадарх:+ дїа[шкоридишх]:+ И wцр(е) стави крхв(х) wт(х) гѕлѕба ѕ очїи, добро нс(тх) за онѣх(х) коем(х) летѣ искрѣ изх очїю. или имаю крхвх ѕ нынх(х). И wцр(е) ѕзми рѕтѕ и кимиw и стѣци заедно, и постави к нынмх жлятцх wт(х) ыица терх смѣси и намазѕи крхпѕ тер(х) стави крхх(х) очїю. добро нс(тх) за онѣхх коемх слѣзѣ текѕ или кон имаю крхв(х) на окѕ:+ констанцїѕш(х). И wцр(е) ѕзми сwк(х) wт(х) шатїрїwн(х) и стави ѕ очїи сѣтра и веч(е)рх. добро

нс(тѫ) за онѣхѫ кои имаю кръмеле на очїю:+ И wцѣ(є) ѕзми дѵмїан(ѫ), и аллоѵпатїко. и шарокола. и драгунскѫ кръвѫ. и балаѕцїѣ. и антїмонїо. и цвѣтїе wт(ѫ) їрнихъ тѫмо. и чин(и) wт(ѫ) свѣхѵ(ѫ) прахѫ, и постави ѕ сwк(ѫ) арногашш(ѫ). и wстави докле се изѣбыстрѳїн. и потwм(ѫ) постави ѕ кикїю. тер(ѫ) ставн ѕ wчи сѫтрѫ и вечерѫ. и wт(ѫ) оногаи истога праха посипѕи wт(ѫ) зрѫ кѫда бѫдеш(ѫ) поставил(ѫ) водѫ ѕ wко. добро нс(тѫ) за wнѣхѵ(ѫ) кои имаю живинѫ ѕ окѫ:+ [дїашкоридиш(ѫ)]. И wцѣ(є) ѕзми сwк(ѫ) wт(ѫ) бѣтонїка и стави ѕ очїи завтра и веч(є)рѫ добро нс(тѫ) за wнѣхѵ(ѫ) кои имаю скрабѫ ѕ очїю. ами крѫвкинѫ:+ И wцѣ(є) ѕзми бетонїка и несши терѫ чин(ѫ) прахѵ(ѫ), и дакаи мѫ пити стѫденwм(ѫ) водицwм(ѫ) по пол(ѫ) а҃ѣаки за .д. д(ѫ)нїи свако ютро. добро нс(тѫ) за онѣхѵ(ѫ) коемѫ нс(тѫ) крѫвкина ѕ очїю, или комѫ слѧзѣ текѫ вѳѣ ихъ сѫши:+

б) Други део терапијских бележака

[183а] [. . .] и нѣка иде ви шнан пара кѫ плшдѣк. добро ес(тѫ): И еще корѣнїе шт(ѫ) девѕлн. сирѣчѫ возїе землѧно. свари ѕ водѫ и постави ѕ корито. и нѣка сѣдне шнан жена ѕ корито, да ши иде пара кѫ плшдѣк. добро ес(тѫ): И еще орїгано, сирѣчѫ чюбрѫ, свари ѕ водѫ. и постави ѕ корито. и нѣка ши иде шнаа пара кѫ плшдѣк. и чини шт(ѫ) овѣи правѣ нм'ѣластѫ, и постави спреда врхѫ(ѫ) нѭ. и онѕи нетѕ трвѕ да постави на ог'нѫ. и нѣка ши иде онаи дымѫ кѫ плод(о)шѣ: И шцѫ, чин(и) стѣкнило. сирѣчѫ фитил(ѫ). шт(ѫ) кѕм'ѣкыѕ. длѫго колико прѫстѫ, и дебело колико прѫстѫ. и намажи трементїншом(ѫ), сирѣчѫ сѫ смолою жлѫтою. и постави кѫ плшдѣк, добро ес(тѫ): И шцѫ, ѕзми нигела. и смѣси сѫ водицом(ѫ). и чини длѫго колико прѫстѫ, и дебѣло колико прѫстѫ и постави кѫ плшдѣ добро ес(тѫ): И шцѫ. мажи плшдѕ маслшм(ѫ) шт(ѫ) нитѣ. добро ес(тѫ). И шцѫ, ш'пен'гїю, сирѣчѫ свѕгарѫ, постави ѕнѕтрѣ. И такогѳдѣ постави, цикорѣа, сирѣчѫ питромардѕа'кы: И оцѫ ѕзми корѣнїе шт(ѫ) рѕте магориш(ѫ) сирѣчѫ, великаа пигана. и стлѫци терѫ мажи плод(о)кѕ. добро ес(тѫ); И оцѫ ѕзми м(а)терини д(ѕ)шицѕ, или ар'тѣмеа, сирѣчѫ кѕмоника. и свари ѕ кинѕ. и да ои пити колико ши драгш. и ако шнои исто колїе стлѫчеши и да мажѣ плшдѕ, добро ес(тѫ); и оцѫ прлѫ(ѫ) шт(ѫ) арцрологїа, дан ви пити с киншм(ѫ) колико ши драго
[183б] добро ес(тѫ). И шцѫ ѕзми| корѣнѫ шт(ѫ) акори. сирѣчѫ осѫтѫ залывцѫ и чини длѫго и дебело колико прѫстѫ. и постави ѕ плодѕ: И шцѫ ѕзми синамоми, сирѣчѫ дар'чины, и каламѕш(ѫ) ароматико. сирѣчѫ, хиландш(ѫ). и кор'тикшѫташи. сирѣчѫ шт(ѫ) тисова дрѣва кора. и сѣме шт(ѫ) морача. и каламен'ти, и шарокола, фарфїшн(ѫ) арап'скы. и сал'ѣїа. и полегїю мерегалиш(ѫ). сирѣчѫ м(а)т(е)рина д(ѕ)шица. и галиприци, шт(ѫ) кѫсакого по .а. ѕнчю. и свари ѕ водѫ. и постави ѕ корито. и нѣка ши иде шнаи пара кѫ плшдѣ. добро ес(тѫ): И еще ѕзми колоквинтїд(ѫ) и свари сѫ дрѣвѣнным(ѫ) маслшм(ѫ). и чини стѣкнило, сирѣчѫ фитил(ѫ), шт(ѫ) кѕваки колико прѫстѫ, и мажи га онѣмѫ маслшм(ѫ). и постави кѫ плшдѣ, добро ес(тѫ): И еще тропины шт(ѫ) коска свари с водомѫ. и постави ѕ корито. и нѣка ои иде шнаи пара кѫ плшдѣ: И еще стлѫци кѣли лѕк(ѫ), з дрѣвѣнным(ѫ) маслшм(ѫ). и чини сакѕлицѕ длѫгѕ и дебелѕ колико прѫстѫ. и постави ѕ ню шнои былїе, и завѣжїю и тако постави кѫ плшдѣ: И такогѳдѫ добро ес(тѫ) поставити, .а. чесѫ обмюцен(а) бѣлога лѕка: И еще ѕзми мигдали обмюцени, и стлѫци ѫ(ѫ) и чини дебло колико прѫстѫ, и постави кѫ плодѣ: И еще маслшм(ѫ)

wт(ѫ) крїна да маже плъдѧ. ил(и) да га ѥстѫ добро ѥс(тѫ): И еще
острѣжи корѣнѧ wт(ѫ) бѣлога слѣза. и посыпи га прахwм(ѫ) wт(ѫ) ш'ка-
монѣла. и постави кѫ плъдѣ: И еще [. . .] свари ѕ кодѣ. и постави
ѕ коритo, и нѣкa oн || иде онаи пара кѫ плъдѣ, добро ѥс(тѫ): И еще [184a]
аѳ'темежїю, сирѣчѫ, комѧника жлъта. а дрѣга бѣла. и жлъта є бола.
и сирокѧ стлъци. и постави на пѧпкѫ: И еще сокwм(ѫ) wт(ѫ) мѣтвице.
сирѣчѫ зоѧкнѫ. мажи плъдѧ добро ѥс(тѫ):+

ЗДЄ ПОЧИНЛЄТ(Ъ) СѢТЪ ОНѢХЪ ЖЄН(Ъ), СѢТЪ КСѢИХ(Ъ) МНСѢГО КРЪКИ ИДЄ:

Сѣтѫ конѫ(ѫ) женѫ мнwгw крѫки идетѫ. ѕзми козїи гнои. и смѣси со-
кwм(ѫ), wт(ѫ) шан'гвинарїе. и чини дълго и дебело колико прѫстѫ. и
постави кѫ плодѣ. добро ѥс(тѫ):

ОЕДѢ НЛЧИНЛЄТ(Ъ) СѢТЪ ОНѢХЪ ЖЄНЪ КОЄМ(Ъ) ОТЄКѢТЪ СЪСЦИ, СѢТЪ МНСѢГЛЯ МЛѢКЯ:

Когда отнкѣтѫ сѫсци, ѕзми прѫх(ѫ) wт(ѫ) кова. или wт(ѫ) бѣлѣ земли,
сирѣчѫ хѧма. и смѣси ѕ бѣлцѣмѫ шанѣмѫ. и постави на сѫс'цѫ
како нмѫбластѫ. добро ѥс(тѫ): И оцѫ мѣцѧ свари ѕ оц'тѧ. и постави
на сѫсцѧ како нмѫбластѫ. добро ѥс(тѫ). и мажи окол(ѫ) нѫх(ѫ) рѧжнѣмѫ
маслwм(ѫ): И оцѫ сокwм(ѫ) wт(ѫ) сѣлина, и хлѣба кысѣла стлъци.
и постави како нмѫбластѫ, добро ѳс(тѫ): И оцѫ ѕзми прѫх(ѫ) wт(ѫ) кѕпѧсна
кwрѣнѣ, и wт(ѫ) мѣтвице, сирѣчѫ грнезѫ, и wт(ѫ) кова. и смѣси сѫ рѧж-
нѣмѫ маслwм(ѫ) и з бѣлцем(ѫ) шанчанѣмѫ. и постави како нмѫбластѫ:
И ако сѧ спече млѣко терѫ вѧде гнои, и ѧчини сѧ рана. смѣси козїи гнои
с мѣдwм(ѫ). и постави крѫх(ѫ) раны мнwго крат(ѫ): И еще мажи
крадавицѧ, бал'самwм(ѫ) кѫда мнwг(о) боли сѫсца добро ѥс(тѫ): Еще
листѣе wт(ѫ) маслины стлъци, и постави крѫх(ѫ) онѣи ранѣ: И еще
изждеви чл(онѣ)чїе гнои [. . .] прѫх(ѫ) wт(ѫ) него и постави крѫх(ѫ) рѫнѣ
добро ѥс(тѫ). Еще ѕзми прѫх(ѫ) || wт(ѫ) порога лѧка. сирѣч(ѫ) wт(ѫ) [184б]
праза. и wт(ѫ) политрито. и постави на wнѕи ранѕ. добро ѥс(тѫ): И оцѫ
вѣли слѣзѫ свари ѕ дрѣвѣнѣмѫ маслѧ. и постави на сысѣ. добро ѥс(тѫ)
за онѣи женѣ коем(ѫ) отекѕтѫ сысѫ: И оцѫ сѣме wт(ѫ) кѕлїандре. стлъци
с мало винца и постави на сѫсцѣ добро ѥс(тѫ), за онѣхѫ женѫ кwем(ѫ)
отнчютѫ сѫсци:+

ОЕДѢ НЛЧИНЛЄТ(Ъ) ЗЯ ОНѢИ ЖЄНѢ, КСѢЄ ИМЛЮТ(Ъ) ПЛСѢДЕѫ ЗЯТКОРЄНѫ, ИЛИ ЗЯДѫШЄНѫ:

И такои сѣ вида. Стлъци листѣе wт(ѫ) копривѣ, и постави кѫ плъдѣ,
добро ѥс(тѫ): И оцѫ сѣме wт(ѫ) копривѣ, да wн пити сѫ винцем(ѫ): И оцѫ
смѣси сѣроватѫ с толкогерѫ вина. и да он пити добро ѥс(тѫ): И оцѫ
мажи трѫвѫ(ѫ) и плодѧ, маслwм(ѫ) wт(ѫ) гор'кынѫ(ѫ) мигдалѫ,
добро ѥс(тѫ): И еще ѕзми прѫх(ѫ) wт(ѫ) вѣфwр'вїw. и смѣси сѫ оц'том(ѫ)
и маслwм(ѫ) дрѣвѣнынымѫ(ѫ). и чини дълго и дебело колико прѫстѫ.

и постави ѕнѕтра ѕ плъдѣѕ. и что встане постави ѕ носх: И оцх да он пити кацора. и гарофалн. и ашафедїта с киномх) топлѣмх, единх кратх. и да ѣздетх втх вселкого, по единомх) аѣлкю. добро ес(тх): И еще ѧзми лѣкницкѣ, ижѡп(х). и ап'шнити. и листвїе вт(х) корѣѣ. и свари ѕ водѣ, и чини како нмхклаетх. и постави вт(х) пѕпка доги долѣ. и такогкре доги до хрѣѣ'та: И оцх ѧзми велнкын терїакх, и гарофалн. и вѣли лѣк(х) тхкмо. и стлхци, таж(х) смѣси ѕ вѣлѣмх киномх) топлѣмх. и да шн пити добро ес(тх):—

ОВДѢ НАЧИНАЕТ(Ъ) СѢТ(Ъ) ОНѢХ(Ъ) ЖЕНЪ, КСѢЄ НЕ МОГХ ПРІИМАТИ ДѢТЦХ:

[185a] Ѯзми кацор(х), и дан ѳи да носи собом(х). тер(х) да мнрше често кѣда спи сх мѣжемх. добро ес(тх): И оцх ѧзми дешдрїкѡн(х). и анакар'дн. и шкамонїа. И смѣшан заедно. и нѣкаю мажетх ѕнѕтра: И оцх лѣлишѡм(х) да се кадитх вт(х) здола. добро ѳс(тх): И оцх свако сирощце да ластх. или да поставитх кх нѣи. добро ес(тх): И оцх дан плодѣѕ вт(х) заечнце скоро хощет(х) прїѣти дѣтѣ: И оцх ако пїетх пѣны вт(х) заеца сх водѡм(х). добро ѳс(тх): И оцх ѧзми сирощце вт(х) заечнце и гнои. и стрѣгутрины вт(х) кѣкѣрѣка. и медх тхкмо. и смѣшан заедно кон(х) огня. и дан ѳи пити сѣтра и веч(ѥ)рх. свакы крат(х) по пол(х) лжнце:+

ОВДѢ НАЧИНАЕТ(Ъ) СѢТ(Ъ) ОНѢХЪ ЖЕНЪ КСѢЄ НЕ МОГЕТЪ ДРЪЖАТИ ДѢЦХ. КЪДЯ СХ ТѢЖКѢ:

Ѯзми рака и чини прах(х) вт(х) него. и дан ѳи пити свакы веч(ѥ)рх по .а. аѣак(х). добро ес(тх): И еще сирощце втх заечнце прѣсно, дан ѳи пити добро ес(тх): И оцх ѧзми колофонїа, сирѣчх, смала вѣла .а. ѕнчю. и мастнха .к. ѕнче. сирѣчх, сакѧзх. и постави ѕ шнчанѣ люспѣ. и згрѣи и постави корх(х) пѕпка: И еще трїферимана смѣси. сокѡм(х) вт(х) ар'темешїе. и скваси кѣбакх. и нѣкя постави кнѣтрх. добро ес(тх) И оцх кадї ю лигнѡм(х) алоеш(х), добро ес(тх): И оцх ѧзми мѡзкк(х) вт(х) влѣна, или вт(х) телета, ижѡп(х). и вкче масло и кровїе и зам'кх. сирѣчх, комид(х). и масло вт(х) гѡр'кїнх(х) мигдалх. и сѣме вт(х) дыки вт(х) вхсѣхх по .а. ѕнчю. и стлхци свѣ заедно и смѣшан ѕ двѣма ѕнчами маслѡм(х) вт(х) шпнканарида [.] и омакѣи кѣбакх да ставн
[185b] ѕ ню, кѣда пранде сх мѣжем(х) спа [. . .] и тако да чини често добро ес(тх). И още три ферамана, и смѣшан с(х) кнномх) на коем(х) кѣде варѣна мандрагѣра. и дан ѳи пити веч(ѥ)рх, добро ес(тх):—

ОВДѢ НАЧИНАЕТЪ СѢТ(Ъ) ОНѢХЪ ЖЕНЪ КСѢЄ НЕМОГХ СКОРО РОДИТИ:

Когда жена неможе скоро родити. кхзми кошчнци втх фїнпкх и чини прах(х). и дан ѳи пити сх кнномх) добро ес(тх); И още ѧзми коре вт(х) ловпкова дрѣва. сирѣчх, дафїнова кора. и чини прах(х). и дан ѳи пити

с винωм(ѫ). добро ѥс(тѫ) за онѣхъ женъ ѕ коеѭ(ѫ) ѥс(тѫ) мрѫтво дѣтѣ тер(ѫ) га не може избыти: И оцѫ македонис(ѫ) стлѧчен(ѫ) да постави кънѕгрѫ. добро ѥс(тѫ) за онѣи женѣ и коеѭ(ѫ) в мрѫтво дѣте: И оцѫ сокъ ѡт(ѫ) листвїа македонисова. дан ви пити добро ѥс(тѫ): И оцѫ полиподїѡ, сирѣчѫ пѫпрат(ѫ) дробнаа по каменїю растетъ, кѡрѣнъ в стлѧци. и об'вивали нѡсѣ ѡ нихъ(ѫ) кѫда се мѫчи да роди. и хощет(ѫ) тѫи час(ѫ) родити. аще вѫдетъ живо, ащел(и) мрѫтво: И оцѫ ѕми корѕ ѡт(ѫ) касїа .г. аѫак(ıа). и стлѧци и дан ви пити с винωм(ѫ): И оцѫ прах(ѫ) ѡт(ѫ) конлѧы дан ви пити с винωм(ѫ). и ако га свари с водомъ. чини ви пар8 добро ѥс(тѫ): И още трошета ѡт(ѫ) окна крава. сирѣчѫ мѣда. свари ѕ водѣ и дан ви пити. добро ѥс(тѫ): И още ако вѣде дрѫжала магнитъ ѕ рѫцѣ, добро ес(тѫ): И още ѕзми что се издѣлѣе из магарѧчкога копита, и чин(и) прах(ѫ) и нѣка стави ѕ ню. добро ѥс(тѫ): И още шафран(ѫ) смѣси з вѣлѣмъ дїмїанωм(ѫ) и чини обло кѡлико орѧхъ и понежи крѫпωм(ѫ) къ вѣдрѣ добро ес(тѫ): И оцѫ да|| прилѣже [186a]
на ногѣ цѣрѧкъ, и ал'фїкана. добро ѥс(тѫ): И още шан'гвинарїа трава ѥс(тѫ), когда ю прѣкрѫшиш(ѫ), такоѵ течетъ трава из нѥ. дан ви пити с водомъ(ѫ), чинив'ши прах(ѫ) добро ѥс(тѫ): И оцѫ ар'темежїа, сирѣчѫ комѕника, свари с водомъ(ѫ), и постави на трѫвѕѫ |како имѣвластъ: И още сокъ порогалѕка, сирѣчѫ празгалѕка. дан ви пити с водωм(ѫ), добро ес(тѫ): И оцѫ дан ви пити сокъ ѡт(ѫ) мѣтвице. сирѣчѫ, зозенъ. смѣсивши с мѧсωм(ѫ): И още пїѡнїа, сирѣчѫ ѡт(ѫ) божѫра корѣнїе стлѧци и смѣси з дрѣвѣнѣмъ маслωм(ѫ). и нѣка маже лѣдїа, сирѣчѫ ѡт(ѫ) пояса долѕ, добро ес(тѫ): И още родιѡри стлѧци с корѣнωм(ѫ) ѡт(ѫ) арегиш(ѫ) и постави ви на главѕ: И оцѫ чини ви дым(ѫ) ѡт(ѫ) здола ѡт(ѫ) кѡзїеѫ(ѫ) рѡгомъ. и ѡт(ѫ) попонѣкъ, добро ѥс(тѫ); И още стлѧкши пин'пинела да постави спрѣда их ню. добро ѥс(тѫ): И още ѕзми .г. аѫак(ıа) ѡт(ѫ) вѣтоникѣ. и свари ѕ малъсѣ. и дан ви пити с винωм(ѫ): И още ѕзми прах(ѫ) ѡт(ѫ) галѧкана .а. аѫак(ѫ). и дан ви пити с винωм(ѫ):+

ОВДѢ НѦЧИНѦЕТЪ ѠТ(Ъ) ОНѢХЪ ЖЕНЪ, КѠЄХ(Ъ) ПО РОЖДЕНІЮ БОЛИ ЧРѢВО ИЛИ ПЛѠДЕЯ:

Ѣзми жлѧчи ѡт(ѫ) заецъ. и свари ѕ водѣ. акѡ инан жена вѣде имала вρѣвинѕ. ако ми вѣде стѫдена свари нх(ѫ) ѕ винѕ. и стлѧци нх(ѫ) ѕ мѣреингѕ. сирѣч(ѫ) огдїа. и постави к нимъ толикогеръ свин'скога сала, и сока ѡт(ѫ) артемѣжїе, сирѣчѫ комвчика. и кумина. и чини како имѧвластъ. и постави ви на чрѣво и на диме. сирѣчѫ, отокъ(ѫ): И оцѫ ако вѣде имала врѣвинѕ.|| свари с водωм(ѫ) кромидъ моцно. и смѣси [186b]
с толикогер(ѫ) масла дрѣвѣнаго. и с куминωм(ѫ). и жлѧчи ланчанѣми. и чини како имѧвластъ. и постави на чрѣво и на димѣ, рек'ше на отокъ. добро ѥс(тѫ): И още ѕзми ѡт(ѫ) пїонїе сѣме. сирѣчѫ божѫръ. и сало свинѧско. и брашно пшенично. и жлѧчи ѡт(ѫ) заецъ. и тлѧци заедно. и чин(и) како им'бластъ. и постави на чрѣво и на димѣ, добро ѥс(тѫ): И още чрѧни лѧкъ свари ѕ мало вина, ил(и) ѕ мало водѣ. и потомъ изними и стлѧци, пакы га испрѫжи ѕ дрѣвѣнѣмъ маслѕ. и чин(и) како им'бластъ. И още корѣнїе ѡт(ѫ) ал'тѣе свари с водомъ. и потом(ѫ) изними и стлѧци свин'скымъ салωм(ѫ). и постави топло на чрѣво,

и на димѧе добро ес(тѫ): И оцѣ ловрикова зрхна, сирѣчѧ дафѣинова зрхна. постави на жератѫ. и нѣка ѡи идѣ дымѫ спрѣда добро ес(тѫ)ѕ ⸗

ЗДѢ НАЧИНАЕТ(Ъ) О ОНѢХЪ КЄЭИ НМАЮТЪ ЄЄЭЛѢСТЬ ПО ЧЛАНЄЭЄѢХ(Ъ), И ПО ѪДЄЭЄѢХЪ. И ОБАИ СЄ ЄЄЭЛѢСТЬ ЗОЄѢ ЛѢТИНСКЪІ АРТЄТИКА:

И такон сѣ нида. ѫзми горѣшицѫ. сирѣчѧ, каѳ'дама или агрѣа. сирѣчѧ дивѣѥ гроздіѥ, или лозѣѥ. и стлѧци с толикогерѫ свин'скога сала. и зрѣки и постави гдѣ те бѡлитѫ. добро ес(тѫ): И оцѣ ал'тѣю стлѧци, с толикогер(ѫ) свинѫскога сала, и зрѣки и постави гдѣ те бѡлит(ѫ). добро ес(тѫ) за онѣхѫ коем(ѫ) ѳ рѣта. или артетикади: И оцѣ ѫзми
[187a] листѣѥ ѡт(ѫ) арт'тогмѡш(ѫ). сирѣчѧ, бокѡица.|| и стлѧци с толикогер(ѫ) свин'скога сала. и зрѣки и постави где га бѡлит(ѫ). добро ес(тѫ) за онѣхѫ коем(ѫ) ѳ рѣта, ил(и) артетика: И оцѣ сѣме ѡт(ѫ) арноглош(ѫ). сирѣчѧ, сѣме ѡт(ѫ) жиловлака. стлѧци свинѫскым(ѫ) салѡм(ѫ). и зрѣки и постави на онои мѣсто гдѣ га бѡли. добро ес(тѫ): И оцѣ ѫзми горѣшицѫ, и крашно пшенично, и оцѫт(ѫ). и смѣшаи и зрѣки, и постави на онѫи ѫдѫ где га бѡли. добро ес(тѫ): И оцѣ ѫзми сѣме ѡт(ѫ) синапа. и сѣрдинѫ ѡт(ѫ) кысѣла хлѣба. и смѡчѣѣ сѣхѣ. и мед(ѫ), и оцѫтѫ, тѫкмо. и стлѧци заедно. и зрѣки, и постави где те бѡли, како нмѫѣлас(тѫ). добро ес(тѫ): И оцѣ ѫзми кѡрѣнѫ ѡт(ѫ) омана. и стлѧци с толикогерѫ свинѫскога сала. и зрѣки и постави гдѣ те бѡли. добро ес(тѫ) за онѣхѫ коем(ѫ) ѳ ар'тетика: И оцѣ кожѫ ѡт(ѫ) овце постави где га бѡли, топлѫ кѫда ю одбреш(ѫ): И оцѣ, ѫзми сало ѡт(ѫ) гѣскѣ. и ѡт(ѫ) ѫзѧца и ѡт(ѫ) лисице. и мѡзѫкѫ ѡт(ѫ) олѣнѥга рѡга. и крѫшлынѫ, и шалкїю. и рѣтѫ, сирѣчѧ пигана. и жлѫтѫкѫ прѣпечѣѣ. и пляжѫ безѫ люспѣ. тѫкмо. и стлѧци заедно. и постави ѕ грѫн'цѫ, проврѫтѣѣши мѫ дно. и постави га врѫх(ѫ) дрѣвога грѫница. и облѣпи тѣстѡм(ѫ), и закрїи га ѡт(ѫ) згорѫ поклопцем(ѫ). такогерѫ облѣпи, и постави га на жератѫ. и кѫда видиш(ѫ) да ѳ искапала маст ѕ долныи грѫнц(ѫ). ѫзми и мажи где га боли: И оцѫ ѫзми кромид(ѫ) и мало соли. и толикогерѫ ѳѳфор'кїѡ.
[187b] и ловриково|| масло сирѣчѧ дафѣиново масло. и стлѧци заедно. и зрѣки и постави гдѣ га болитѫ: И оцѫ ѫзми свинско сало старо. и бѣлѧцѫ ѡт(ѫ) ѩица. и трице и коркиѣѥ ѡт(ѫ) лапасѣѥ. сирѣчѧ плаво былѣѥ расте по виноградѣхѫ. и зрѫна имат(ѫ) дрѫкна тер(ѫ) се ѫхватаютѫ по свитѣѣ. и рѣтѫ, тѫкмо. и стлѧци заедно мощно. и постави на коже стѣдено како нмѫѣластѫ. и притискни где га бѡли мощно [. . .] кеч(ѳ)рѫ. и сѣтра изнади. и такогер(ѫ) мѫ постави дрѫгы кеч(ѳ)рѫ, добро ес(тѫ): И оцѣ ѫзми чрѫнѫ смолѫ. и смѣси с толикогерѫ цапарико. и зрѣки и постави где га боли; И оцѣ ѫзми воѣѫ обмощенѫ и сѫари га мощно. толикогерѫ скинс'кога сала. и чини како нмѫѣластѫ, и постави где га боли. добро ес(тѫ) за онѣхѫ коем(ѫ) ѳ рѣта. или кого жилы бѡлѣтѫ: И оцѣ ѫзми дафѣинова зрхна. и листїѣ ѡт(ѫ) рѣтѣ. сирѣчѧ пигано. и дрѫкныи осотѫ, и оригано, сирѣчѧ чюбрѫ. и кексино, тѫкмо. и стлѧци заедно, и спригаи. и постави топло где га бѡли. нѫ напрѫхво мажи онеи мѣсто медѡм(ѫ), и потомѫ постави онои былѣѥ с мало клѫчища: И оцѫ ѫзми пляжїѣ без(ѫ) кожѣ. сирѣчѧ безѫ люспѣ. и пражи га ѕ дрѫбѣѣнѡм(ѫ) маслѫ. и мажи где га бѡли, добро ес(тѫ); и оцѣ гдѣ га бѡли, мажи

сокωм(ѫ) wт(ѫ) кромида, и wт(ѫ) сипана. и посипли wт(ѫ) зрофа прахωм(ѫ) wт(ѫ) пипера. и постави врхѫ праха мор'скѫ гѫбѫ. сирѣчѫ, сѫнгерѫ. сква-
сивши ѕ водѣ. || на кони вѣде варен(ѫ) кѷмин(ѫ). и каламо ес(тѫ) хилн- [188a]
дωн(ѫ): И оцѣ гнои wт(ѫ) заеца смѣшан с топлѣмѣ винωм(ѫ). и по-
стави где҃га бωли: И оцѣ мажи маслωм(ѫ) кωе се находи ѕ елѣнiемѣ
рогѫ; оцѣ҃рогѣ wт(ѫ) елена здроби сытно, и постави ѕ котлѣх. и налѣи
га винωм(ѫ). и чини да ври доклѣ останѣ оногаи вина лихо мало. и
потωм(ѫ) изними онои масло цо е изшло из рога. и постави ѕ мѣри-
легѫ, сирѣчѣ огдїа. и постави къ немѫ оловникова масла. сирѣчѣ,
дафїиново масло. и масло wт(ѫ) кѫмѫка. сирѣчѣ, wт(ѫ) кѫзїа масла. wт(ѫ)
сваког҃а .г. ѕнчи. и лоы .а. ѕнча и шаркокола. и вжестѣ. сирѣчѣ, смола
бѣла. и мир'ра. и ашафетида. сирѣчѣ смола wт(ѫ) трѣстїа. wт(ѫ) сваког҃а
.а. ѕнча. и рѫтѣ .в. ѕнхч(ѫ). и ако не имаш(ѫ) рѫтѫ, а ты постави пелинѣ.
ако нѣс(тѫ) листїе а ты сѣме wт(ѫ) пелина. и коска .а. ѕнча. и стлѣци
сѣе заедно, доклѣ кѫде како мастѣ. и мажи топлѣмѣ где боли. добро
ес(тѫ) за вхсакѫ бωлѣстѣ тѣлеснѫю wт(ѫ) настѫда: И още жлѣчѣ wт(ѫ)
быка, мажи гдѣ боли добро ес(тѫ); още ѕзми сокѣ wт(ѫ) корѣнїа хабѣтова.
сирѣчѣ козїе землѣно. и wт(ѫ) ермодатели. и свин'ска сала. и стлѣци и
свари мало. и постави како имѣ бластѣ, добро ес(тѫ): И оцѣ ѕзми коры
wт(ѫ) дебѫли, сирѣчѣ кωзїе землѣно. и стлѣци свин'скым(ѫ) салωм(ѫ).
сварѣкши напрѣзео ѕ кинѫ. и постави како имѣ бластѣ: И още рѫжано
крашно смѣси сѣ рѫжнѣмѣ маслωм(ѫ), и постави како имѣ бластѣ,
где га боли: И оцѣ гнои говѣжди и магаричи, свари ѕ оц'тѫ, и постави
мало канела || сирѣчѣ дар'чины. нѣка ври, и потωм(ѫ) постави како [188b]
им'бас(тѫ), добро ес(тѫ): И още ѕзми, .а. ѕн'чю прах(а) wт(ѫ) сѣлина.
и .г. аѫак(ια) шафрана. и два жлѣтца шиша. и смѣси с рѫжнѣмѣ
масломѣ. и постави како имѣ бластѣ где га бωли: И оцѣ ѕзми мозѣкѣ
что ес(тѫ) ѕ елѣнiем(ѫ) рогѫ. и свари ѕ винѫ и ѕ дрѣвѣчнѣмѣ маслѫ
.а. д(ѫ)нѣ. и кѫда вѣде изварѣло. опетѣ налѣи винωм(ѫ). и маслωм(ѫ)
дрѣвѣчнымѣ. и нѣка поври нѣколико. и потωм(ѫ) процѣди крозѣ крапѫ.
и мажи где га бωли. и постави wт(ѫ) зрофѣ кожѫ. добро ес(тѫ) за онѣхѣ
коем(ѫ) в бωлѣстѣ wт(ѫ) кръвинѣ по жилаѫ(ѫ), и по здовѣхѣ: И още
свари имѣлѫ ѕ водѣ. и нѣка се обанна ш инωм(ѫ): И още ѕзми бѣли
дїмїанѣ, и смѣси с толикогерѣ шичанѣхѣ жлѣт'цѣ. и мажи гдѣ га
бωли. И още мажи салωм(ѫ) wт(ѫ) лисице, добро ес(тѫ): И още сѣчѣ
wт(ѫ) мѣска. сирѣчѣ, моч(ѫ). постави ѕ грознцѣ. и постави къ немѫ
мало коска. и масло дрѣвѣчна. и лѣтар'гиро, реѣше глезѣ. и чини како
имѣ бластѣ. и постави гдѣ га бωли, добро ес(тѫ): И още ако вѣде отекло
онои мѣсто где га бωли. ѕзми крашна wт(ѫ) боба .д. ѕнче, и смѣси сѣ
четырѣми шичанѣми бѣлци. и постави како имѣ блас(тѫ). добро ес(тѫ):
И още бωбѣ стлѣци свин'скым(ѫ) салωм(ѫ), и постави: И още корѣнїе
wт(ѫ) любичице, сирѣчѣ темѣнника, свари ѕ оцтѫ. и постави добро ес(тѫ):
И още ѕзми сала wтѣ лѣва .а. лїтрѫ. и коска .в. лїтрѣ. и масла wт(ѫ)
лентишко [. . .] и стлѣци заедно. и потωм(ѫ) свари и мажи где га бωли. || [189a]
р'гиро, сирѣч(ѫ), глез(ѫ). и тако чини прах(ѫ) wт(ѫ) шегw. и постави
ѕ дрѫг(и) котлик(ѫ). ѕ мало масла дрѣвѣчнωга. и постави къ огню
да се вари. и ѕзми онаи из дрѫгωга котлика. и постави ѕ овѣи
котлик(ѫ). ѕ коемѣ е масло. и вари доклѣ вѣде гѫсто како мед(ѫ). и
потωм(ѫ) постави сокѣ. и нѣка поври нѣколико. и потωм(ѫ) постави
колофωнїю. и мастиѣ(ѫ). и дїмїанѣ бѣли. и мѷр'ра. и нѣка поври мало.

и потѡм(ѫ) постави имелѧ. и кѫда се вѣде растопила постави трементѧно. сирѣчѧ, смола прѣцѣжена ꙗко мед(ѫ). и кѫда вид(и)шѧ да се є растопило трементѧно. и постави онаѧ остала былꙗ, кѡиа сѧ сѫкыше пис(а)нна. и потѡм(ѫ) изними wт(ѫ) огня. и постави тѣми арабиш(ѫ). сирѣчѧ, комид(ѫ). тѣрс'кы зам'кѧ. и потѡм(ѫ) мѣшаи докмѣ се стинѣ. и чиии на комате, добро ес(тѫ):—

[190б] || О РАЗЧЕѢЖЕНИИ ОЧИО:

[191а] Егда ис(тѫ) расчезѣнїе очима и колѣзнѧ строѧ да ослабиш(ѫ).|| ѫ мѣден(ѫ) сѫсоудѧщѧ. тож(є) ншцїю ложица се тѣмѧ помазовати очи: Егда очи болнта, молотѡ сѣрошѧ сѫтлѫкше. смѣшѧ сѫ пшеничныим(ѫ) брашнѡм(ѫ), приложити кѫ очїма: Егда очи вѡлнта, тѡ мѣдїю трн по аѳ'чари сѫ слинами без(ѫ) ѡды. и тѣмѧ намазѧи очи:+

А СЄ ЛѢЧБА ТРѢДѪ:

Ѫзми, главѣ пѫсїю, и костѧ чл(овѣ)чѧскѫю. и ѩждези пепелѡм(ѫ) ѫзми и кина. и изми проѫжд(ѫ). а тѣмѧ пепелѡм(ѫ) посыпѧи за .з. д(ѫ)ни. измывающи киншм(ѫ): И ѡще ж(є) ѩждези лѣцѣ пепелѡм(ѫ). и ѫзвари пепел(ѫ) с медѡм(ѫ), на сковрадѣ. да пакы вѣдет(ѫ) пепелѡм(ѫ). тѡ тѣмѧ пепелѡм(ѫ) посыпокати проѫжд(ѫ). не вѣдѧт(ѫ) ли трѣдѡвѣ ѫ нѣ смѣси ꙗнце недопечено сѫ тѣмѧ пеп(є)лѡм(ѫ), даждѧ емѣ пити: И ѡще ж(є) ѫзми, лапно гѡлѣбинно. и пипра, и гїѡзмѣ, рек'ше ѕѡзѣнѧ, сѫ ѕѣк'сѕсѡм(ѫ). и прикладаи кѫ проходѣ; И ѡще ѡгѫ овныи, и клѣи дрѣвѣныи ѩждегѫ. а пипер(ѫ) сѫтри и размѣси га. и прилагаи кѫ проходѣ. и ѡще стлѫци ребра на wтѫ ѫси. и измюваи проѫжд(ѫ) киншм(ѫ). и посыпѧи тѣмѧ: Ѡще ж(є) пїи ѫждѣ ѫ нѧи же карѣна капѕста: Ѡще ж(є) дїмїанѫ ѣкаи, стлѫк(ѫ). и посыпѧи тѣмѧ: Ѡще же ѡцеряцѣ ѩждетѫ, посыпѧи пеп(є)лѡм(ѫ) тѣмѧ: Ѡще же жлѫт'цѫ ꙗчаныи, и прѣпек(ѫ) ѩзсоушивѫ стлѫци с киншм(ѫ) и прилаги: Ѡще ж(є) хлѣбѫ чистѫ ѩзваривѫ, и ѩждми ѫждѣ. и жлѫтцѫ ꙗчаныи, и дрѣвѣное масло
[191б] смѣси тѡ ѫсе и приклади же. Ѡще ж(є) томѣ разжденѫ|| каменїе. сѣдаи же на лоукнѣ пари се покрыв(ѫ) се. Ѡще ѫзми острѣжины, стлѫци же и тако ѫждом(ѫ) тѡм(ѫ) мыи се. и ѫзми жабѣ, постави же ю ѫ ѫждѣ за .з. д(ѫ)ни. покрыв(ѫ) пакы ѩзкрѫгѫ и мыи тѡю ѫжд(о)ю. Ѡще ѫзми .д. каменїѫ ѳѫцѣ. ѩждези прѣвѣе .г. ѫложи ѫ сѫсѣд(ѫ). и ѫзми .г. лапна свинна. и хрен(ѫ). сѣды же над(ѫ) сѫсѣдѡм(ѫ) доупныим(ѫ), пари же се ѫзимаѥ ѫждѣ на камен(ѫ). а пакы дрѣгїе .г. и пакы третїе .г.: И ѡще ѫзми прѫстѫ и де же ис(тѫ) крѫтѫ копалѫ. разждегѫ каменїе, и сїю прѫч(ѫ), и пари се:+

О БЄѺЛѢЗНѢ ЗѪБНѢѪ:

Ѫзми блескѫи(ѫ) сѫ оц'тѡм(ѫ), вари и дрѫж(и) ѫ ѕстѣх(ѫ): Ѫзми сѫпрѣжѫ чрныи сѫ оц'тѡм(ѫ) вари и дрѫжи ѫ хстѣх(ѫ): Ѫзми аргѡшетафїда, сѫ медѡм(ѫ) и оцтѡм(ѫ) вари. и дажѫд(ѫ) пити ѫзми кѫко-

лицѣ сухрнихъ съ оцтомъ(ъ) вари: Възми корѣнѣ кожѣ сухлък(ъ) съ оцтомъ(ъ) вари и дръжи въ устѣхъ(ъ): Възми ав'соделѣ кърѣнъ, стлъкъ и измъжди сокъ(ъ) из него. сухрѣлъкъ вхлѣки же въ нъздры, и деже ес(тъ) кълѣзнъ. сице же на нагадѣѣ сокъ(ъ): Възми аспарагъ кърѣнъ съ оцтомъ(ъ) вари же и дръжи въ устѣхъ(ъ). сіа же, ыже хощем(ъ) писати устѣшнаа сѫтъ, разчезенію и кромѣ расчезенія. Възми агрѣѣстафіда. пѫри фрѫи(ъ). пипер(ъ). зерозіи'зіверъ. чеснъкъ лѫк(ъ). и орігану сіа вхса сухри и проскы, и смѣси с медомъ(ъ). и въземет(ъ) отъ него да жвѣт(ъ) и пропмювает(ъ), и на рѣденіе зѫбы налагаетъ. сіи же ыже написахомъ(ъ). и походно мѫ комѫ жод(ъ) варити. устѣшно ||ес(тъ) зѫбомъ(ъ), и дѣсным(ъ) кълѣціим(ъ). Възми агрѣѣстафіда, [192a]
съ медомъ(ъ) и съ оц'томъ(ъ) варити, дръжи же въ устѣхъ: Или кѫпины листіе. ил(и) кончее младо вари съ оц'томъ(ъ) и дръжи въ устѣхъ. или с виномъ(ъ). егда же ли ес(тъ) сѫхъ кѫпери, тѣ сухри зѣлъмъ(ъ) помыи же уста оц'томъ(ъ) посыпли же и по деснамъ. Егда зѫбы колѣбмют се, и десни надимет се. възми шипчаны люспи, сухлъкъ вари же съ оцтомъ(ъ). и дръжи же въ устѣхъ:—

ОКДѢ ПОЧИНІЄ БОЛѢСТЬ КОІЯ СЄ ЗОКѢ ИТЄРЬЦІЯ. СРЪБ'СКЫ СЄ ЗОКЄ КОИ ИМЯ ЧЛ(ОКЪ)КЪ ЖЛЪТИНЪ НЯ ОБРАЗѢ:

Оузми стрѫготинѣ от(ъ) кѫкърѣка. и сок(ъ) от(ъ) вратика. от(ъ) вхсаког(ъ) полъ ѫнче. и шафрана .к. аѫак(а). и галитроци .к. аѫак(а). и завѣжи сіе въ вдинъ крхпицѣ ѫ стъденцѣ, докѣ видиш да се в опрало доброѣ онои быліе. и потом(ъ) изними изъ крхпе. и свари ѫ винѣ. и дан мѫ пити за .г. утра. сваку кратъ толико шецъ сѫберѣтъ. добро ес(тъ) за онѣхъ коем(ъ) в жлътина на образѣ, и на очію: И оцъ да піетъ свою вждѣ, смѣшенъ сокомъ(ъ) от(ъ) марѫвы, за .д. д(ъ)ни свако утро: И оцъ сока от(ъ) плантигинишъ, срхв'скын се зовѣ кокница. свари моцно и дан емѫ пити кда мѫ драго: И оцъ ѫзми акоры. и сирогини, и свари ѫ вждѣ. и дан емѫ пити кда мѫ драго: И оцъ ѫзми вждѣ ѫ коони кѫд(ѫ) стоналѣ комининѣ винѣ. И дан емѫ пити веч(е)рх комлико гѫшчіе шице и покрын га доброѣ, докѣ се опѫти. и тако чин(и)|| за .г. д(ъ)ни: И оцъ [192b]
дан мѫ пити съ мало винца .л. аѫаж(ъ) шафрана сѫтра за .г. д(ъ)ни. повдин(ъ) аѫак(ъ) вхсако утро: И оцъ ан'широнѣмъ, дан емѫ како и шафран(ъ), добро: И оцъ сокъ от(ъ) кам'ми ле дан емѫ пити за .г. д(ъ)ни. за утра вхсакы крат(ъ) комлико гѫшчіе шице, добро ес(тъ) за онѣхъ комем(ъ) в жлътина на образѣ, и на очію:+

5. СПИС О ФЛЕБОТОМИЈИ

(л. 11б—14а)

[11б] ‖ СѢДЕ ПОЧНѢ СѢТ(Ъ) ПѪЩЕНІА КРЪКИ

Пѫщенїе крьви нес(тѫ) єдна сѫтвары коа нанекое потрѣбѣе чл(о)в(ѣ)кѹ, кои се не навчилѫ крьвь пѹштати, єрѣ се опразни wт(ѫ) залишнѣ крьви. И wт(ѫ) зл҃ѣхъ ·димѡвѣхъ ни єдна болесть не може се чинити wт(ѫ) иного, нъго wт(ѫ) залишнѣ крьви, и wт(ѫ) зл҃ѣхъ димовъ. кои напл҃ънїю шнѣи жилѣ венкѣ него е под(о)кно. И зрѣкю крьвь wт(ѫ) венкѣ него е под(о)кно. Тогаи рад(и) трѣбѣе кои се не навчил(ѫ) пѹщати крьвь, да пѹсти ѹ пролѣтїе и ѹ нсен(ѫ). ѹ пролѣтїе трѣбѣетъ пѹстити по вьскр(ѫ)сенїю. и нсены септемврїа м(є)с(ц)а. ѫ пролѣтїе требѣе пѹстити да се wпразнѣ онїи димовѣ кои се єѹ ѹчинили ѹ стомахѹ, и около стомаха, и по жилахъ. Єрѣ да знаш(ѫ) да знмѣ вѣжи крьвь wт(ѫ) ногѹ и wт(ѫ) рѹкѹ, и wт(ѫ) дрѹгихъ ѹдѡв(ѫ), трѣ се скѹпи около стомаха, и помага мѹ пробавлати. и свари что є ѹнѹтра ѹ стомахѹ. И пак(и) и знмѣ дѹга нокѣ, тер(ъ) пробавлѧ замишно чл(о)в(ѣ)къ. тер(ѫ) се чин(и) замишна крьви и димѡви. тогаи рад(и) и добро wпразнити ѹ пролѣтїе что є замишно.
[12а] И кто се не‖ навчил(ѫ) пѹстити крьв(ѫ), а wн(ѫ) да ѹзмє былїе. И кто се е навчилъ пѹстити крьви, и билїа ѹзимати, такогѡ(ѫ) ѹ нсенъ крьви да пѹсти и билїе да ѹзмѣ. Єрѣ и лѣтѣ врѣкина велика, тер(ѫ) wт(ѫ) вокїа и wт(ѫ) ыстїа непробавленнаа и wт(ѫ) велике врѣкинѣ, чини се недъ и димови залишнѡ. Тогаи рады трѣбѣе wпраздинти се ѹ всенъ.

СѢДЕ ПОЧНѢ СѢТ(Ъ) ПѪЩЕНІА КРЪКИ ТѪКОГѢР(Ъ) КТО ИМѪ ѪШОСТЕСѲМЪ:

Кѫда апостешма бѣде ѹнѹтра али ѹ стомахѹ, такон хонкеш(ѫ) познати. Ѫли бѣде шгныца свакад(ѫ)нѫнь. тон и єдних бѣлѣгъ. дрѣги бѣлѣгъ нс(тѫ) кашлъ. тер(ѫ) кѫда кашлѧ храче. и онон храканїе трѣбѣ глѣдати. д. бѣлѣгѣ. ако храче како землю чрьно, тон нс(тѫ) апостешма под(ѫ) слѣзенѡм(ѫ). и кто храче бѣло како пѣнѣ, тон е апостешма ѹ плюки, и ако боли кѫзда стомах(ѫ), тер(ѫ) храче крьв(ѫ) чрьнѹ трѣ бѣде горка, тѫдаи и апостешма ѹ нтрѣ. И такон можеш познати кѫда е ѹ нтрѣ, єрѣ крьхъ деснѣ странѣ не може лежати, и кѫзда га стомахъ боли з деснѣ странѣ. И кѫдъ се надме онаи апостешма wт(ѫ) много ыстїа и питїа, тере га хоте болѣти лѣдїа, и храбхтъ. и кѫд(ѫ) кашлѧ

сѵтра в(ε)черѣ и ѕ полѕ ноки, и ѕ д(ѕ)не мало кашле, тер(ѕ) онои что кашле вѣде зѣлѣно и мало кръваво и сладкѡ, тъдаи и апостеѡма ѕ стомашнѣхъ(ѕ) ѕстѣхъ(ѕ). Смр(ѕ)тна е свака шт(ѕ) овѣхъ(ѕ) апостеѡма выше писанѣхъ. или се може|| шт(ѕ) нихъ(ѕ) оздравѣти. их нщ(ѕ) [125]
овѣи что смо напокон(ѕ) писали не може се оздравѣти И такогнр(ѕ) иесѕ дрѕгѣ апостѣѡмѣ инѣсѕ правѣ вре се шт(ъ) много сътвари чинѣ. И чини се кѣдѣ се чл(о)в(ѣ)къ спадне с кѕкле, или сѣ нѣкое кисинѣ, или вѣде виенѣ терѣ не пѕсти кръвѣ скоро, терѣ е онои мѣсто зги(ε)чено. и гине кръв(ъ) ѕнѕтра. тер(ѕ) се смѣша сѣ чренѡм(ѕ) жѕчїю. и чрѣна жлѣч(ѕ) шт(ѕ) себѣ и крѕкы. тогаи рад(и) сѕши онаи крѕкина ис(тъ)-ств(ъ)нѕю мокрину коа и ѕ кръви. итои се зовѣ тврѣда апостеѡма. И дрѕгѣ се апостѣѡмѣ зовѕ тер(ѕ) се чинѣ шт(ѕ) много ѣстїа, и питїа непробавленнаа. И шт(ѕ) онѣи истѣ мокрине чинѣ се чирѡвѣ и сврабъ. тер(ε) шт(ѕ) свѣхъ(ѕ) что е сѣкыше писанно трѣбѕе да говоримо како хонкнемо кръвѣ пѕщати. и ѕ кое врѣмѣ. и кѣд(ѕ) се трѣбѕе држати шт(ѕ) ѣстїа и шт(ѕ) питїа. Єрѣ такои вели авицѣна, свако залишно ѣстїе и питїе, сътворе димовѣ нечистѣ ѕ тѣлѕ. И такои нас(ѕ) ѕчи говорѣкши. Кѣдѣ вѣдѕ апостѣѡмѣ з дѣснѣ странѣ стомаха, пѕсти кръвѣ шт(ѕ) главнѣ жилѣ, коа и цѣфелика и шт(ѕ) онѣи странѣ с кое и апостеѡма. и толикон мѕ пѕсти колико и под(о)бно, и колико га вид(и)шѣ ѣка. И кѣд(ъ) вѣде с лѣвѣ странѣ пѕсти кръвѣ шт(ѕ) сѣ-борнѣ жилѣ. и кѣд(ъ) вѣде апостеѡма ѕ плюки, пѕсти кръвѣ шт(ѕ) рѕкѣ с обѣ странѣ шт(ѕ) цѣфаликѣ. И ако не може наки да пѕсти кръвѣ, а ты мѕ чин(и) ганстнрѣ и пак(и) чини да мало и, врѣ шт(ѕ) вѣки
болести много ѣстѣа||не трѣбѣ. врѣ чин(и) много вда и непробавленїе. [135]
тогаи се рад(и) говори да мало и дѕва. г. д(ѕ)нїи. и четврѣти д(ѕ)нѣ да не и ничто, анхо да пїе шт(ѕ) ячменѣ водѣ млалало вистрѣ. И ѕзми сѡк(ѕ) шт(ѕ) легѕрицїе, и сва с вод(о)мѣ мало и постави шт(ѕ) дїа-моронѣ к нѣмѕ, тер(ѕ) чин(и) гаргарижмѕ. и шт(ѕ) онаи дїаморѡн(ѕ) даи мѕ ѣсти. И такогнрѣ шт(ѕ) дрѕзѣхъ(ѕ) апостеѡм(ѕ) трѣбѕе да пїю сѕрѕткѕ прѣснѕ, и дїапендїѡн(ѕ). И ако вѣде многѡ врѕкы врѣмѕ, и ѡн(ѕ) вѣде нмалѣ врѕкынѕ, тер(ѕ) не вѣде нмалл дїапендїѡнѣ, мѣсто нега мѕ да дїадрагантѣе стѕденѡм(ѕ) водицѡмѣ. И кѣда вѣдѣше чѕлѣ, шкѕи апостеѡмѕ прѣги нехо вѣде шстарѣла, терѣ вѣде о деснѣ странѣ, пѕсти мѕ кръв(ѕ) с лѣвѣ странѣ. И ако вѣде апостеѡма с лѣвѣ странѣ пѕсти мѕ кръвѣ з деснѣ странѣ. И ако мѕ вѣде апостеѡма ѕ вѣврѣзѣхъ познати кѣш(ѕ) по водѣ, врѣ мѕ хонкы вѣзда быти чрѣна и чагѣва. И ако вѣдѣ апостеѡма ѕ деснѣхъ вѣврѣзѣхъ шт(ѕ) деснѣ странѣ пѕсти кръвѣ. и ако вѣде ѕ лѣвѣ странѣ, пѕсти кръвѣ с лѣвѣ странѣ. И да знаш(ѕ) вр'сѕ дрѕгѣ болѣсти шт(ѕ) коеѣ(ѕ) се чинѣ, апостеѡмѣ. шт(ѕ) влика. и шт(ѕ) вплежїа. и шт(ѕ) аполежїа, и шт(ѕ) шкви-нанцїа. и шт(ѕ) дрѕзѣхъ болѣсти шт(ѕ) коеѣ(ѕ) намѣ кажѕ пѕстити кръвѣ. и шт(ѕ) петнѣ жилѣ шт(ѕ) онѣи странѣ с кое е мали прѣстѣ. И добро ис(тѣ) банѣти се, и мазати се мастїю кошм(ѕ) ки хонкнемо послѣ казатѣ:—

СѢДЕ ПОЧИѢ, СШТ(Ъ) ПОБЛАЖЕНИ КРѢКІЕ АПОСТЕѠМѢ:

Трѣбѕе да знамо како се хонкѕ поблажити в'сака апостеѡма врѕкы. врѣ да знате свака апостеѡма врѕкы има чрѣнѕ жлѣч(ѕ). тогаи ради

[14a] трѣбѣ знати чин(и) прах(х) и смѣси сх шнѣми жлтцїи. и с масломъ(х) рѣжнѣм(х) и чини амбластх и постави на онои мѣсто где видиш да се кн апостима кавитх, и скоро ю чин(и) штворити. И шџе смѣшан. а. ѕичо праха шт(х) апїш, сх шнѣмх нетѣм(х) абластомх и боле кн быти:+

СЂДЕ ПОЧНЂ КАКО ХОНКЮЕМО СЂМЕГЧИТИ АПОСТЕСЂМХ ТЕРЪДХ:

Потрѣбѣ намх да знамо шнѣи сктвари, и онаи вилїа чим(х) хонкемо помегчити апостешмѕ терждѕ. и да знашх ерх сѕ различнаа онан билїа, чим се хонкн апостешма помегчити. И ован сѕ коренїе шт(х) бѣлога слѣза, лхнѣно сѣме. морачево сѣме. Ове заедно сварн ѕ водѣ али коетн драгш шт(х) овѣцх. И изхвади изх водѣ ствци свинскнм(х) салшм(х), и постави где н апостешма, и хонкн се помегчити:— И шџ(е) ако хонкешх знати кои е наиколи имбластх, и чим се хонкн апостешма помегчити, шван нс(тх). ѕзми квасцц пшеничнх и смѣси свинскнм(х) салшм(ъ) старѣмх, и с мало сшли, и с малш канела. и постави како имбластх где н апостѣшма:+

6. СПИС ИЗ ПЕДИЈАТРИЈЕ

(л. 10а—11а)

СЄ҆ДЄ ПОЧНЄ КАКО ТРѢБУЄ ЂНДЯТИ МЛАДУ ДѢЦУ, СЄТ(Ъ) РОЖДЕНІЯ ДО Г. М(Є)С(Ѣ)ЦЄ. ИЛИ ДО S. М(Є)С(Ѣ)ЦИ: [10а]

И wвѣки сѫ оу нихъ болесїи, кашах, и неспанїе, и кльованїе. и теч(є)нїе, и затворенїе wт(ъ) здола. и wгньица, и плаканїе непрѣстанно и на стѫд(ъ) wт(ъ) рѫкѫ и wт(ъ) ногѫ. и великаа мрашавостъ и слабостъ,и гнистѣ. И трѣбѫє да почнемо напрѣжw wт(ъ) кашла. И такон говwримо да се чѫва доилица wт(ъ) свакѣ ствари сланѣ. и такогєрх да се чѫва wт(ъ) свакога дебела меса. и да гледамо доиличнw мѧкw немон мѫ датъ сисатъ. И wвон трѣбѫє чинити за кашах. Напрѣжw кад(ъ) поставиш(ъ) ѫ колеѣ стати, мажи мѫ прѣси и грѣлw кравїемъ маслwмъ в ѫкем(ъ) колко може трѣпѣтъ. И потwм(ъ) ѫзми маюранѫ и ижwп(ъ) и шалвїю, и изсѫши кwн(ъ) wгня заедно. И чини прах(ъ) и посипѫи вр(ъ)хъ оногаи мѧста где он мазалх. и wвон кн биліе wчиститї кашлх. и кад(ъ) не може спати, мажи мѫ чело, и слѣпѣ очї, и заѫшима, и под(ъ) пазѫхами, и рѫкѣ, и под(ъ) платѣ ножнѣ рѫжнѣм(ъ) маслwм(ъ). И сокwм(ъ) wт(ъ) локикъ, и wт(ъ) любичицѣ. И тогєр(ъ) ѫзми сwк(ъ) wт(ъ) локикъ, и wт(ъ) бѣлога мака и женъско мѧкw. и смѣшан заедно и скваси крѣпѫ и постави на челw.

И такогєр(ъ) ѫзми слѣзх и бѣли макъ тѫкмо, и свари ѫ водѣ. И потом(ъ) изними изъ водѣ, и стѫци мокно, и постави к нем(ѫ) сwк(ъ) wт(ъ) локикъ, и женско мѧкко, и малw оцта. и мѣшаи и скваси крѣпѫ, и [10б] постави на челw. И кад(ъ) бмює, ѫзми мастиҳ(ъ) и вѣл(и) дїмїанх, и балаѫцїю, и рѫжицѫ сѫхѫ, и воло арменикw и шподїо тѫкмw, и стѫци свє заедно, и растопи сокwм(ъ) от(ъ) метвице, и wт(ъ) боквице. и съ оцтwм(ъ) докле вѫде како имѣластъ. И постави на крѣпицѫ и притисн(и) врѣхъ стомаха, и дрѫгѫ крѣпицѫ на кран грѣла врѣхъ растwчицъ. И кад(ъ) нмало, т(є)ченїе. ѫзми балаѫцїю и рѫжицѫ, и тера шнгнлата тѫкw. и стѫци заедно и постави к нымъ(ъ) малw оцта и сwка wт(ъ) метвице, и wт(ъ) боквице. и мишан заедно докле вѫде како имѣластъ. И постави на. в. крѣпице. и притисни вдинѫ врѣхъ(ъ) трѣбѫха а дрѫг(ѫ) врѣхъ ледїа. И тагнр' мѫ чин(и) баню, на кою вѫде варена камелѫнта. И ако не може wт(ъ) нѣга проки здола. ѫзми кофен(ъ) wт(ъ) кѫпѫса и обостри га како чепъ, тѣрх да вѫде тѫнѫхъ. и намажи га скотїемъ маслwм(ъ), и посоли га wт(ъ) згора мало соліо ситнwм(ъ), и постави мѫ wт(ъ) здола. И ако има врѣкинѫ оузми краш'но вчменно, и пшеничнw, и шан-

дали вѣми и чрѣвени и жѣтѣ тѣкмѡ. и смѣшан заедно сѣ оцтѡмѣ и
с родостѡм(ѣ) докле вѣде како имѣластѣ. И постави крѣпѣ тер(ѣ) пр-
тисны крѣхѣ трѣбѣха, и такогѣрѣ постави крѣх(ѣ) хрѣѣ'та. И такогѣрѣ
взми сѡк(ѣ) wт(ѣ) шолатро, и wт(ѣ) гладїѡли и ечменно брашнѡ,
тѣкмо. и смѣшан заедно докле вѣде како имѣластѣ. И постави крѣпѣ
терѣ притисны крѣхѣ нтрѣ+ И ако мѣ шстинѣ рѣкѣ терѣ га стреса
зима, взми рѣжнога масла. в. вн(че). и масла wт(ѣ) шпика. а. вичѣ.
и смѣшан заедно и мажи рѣкѣ, и ногѣ. и чѣкан га wт(ѣ) знмѣ + И
ако вѣде много| слакѡ тер(ѣ) мрѣшакѡ, взми ногѣ и главѣ wт(ѣ) овце
и кари в водѣ докле вид(н)ш да се растанѣ месѡ с костїю. и шномѣ
га водшм(ѣ) банан много кратѣ. и потом(ѣ) га мажи шномѣ мастїю
[11a] кошм(ѣ) ти хонкемо писати. И такои се чины. взми косѣѣ и свинѣско
салѡ и лон wт(ѣ) окна тѣкмо, и стопи заедно и потшм(ѣ) процѣди
кроз крѣпѣ добра ес(тѣ). И ако вѣде нмало гнсте, взми пелнѣ и
брашно wт(ѣ) нигелѣ тѣкмо, и стѣци заедно докле вѣде како имѣластѣ,
и постави на крѣпѣ терѣ притисны крѣх(ѣ) трѣбѣха и крѣхѣ пѣпка. И
ако има велнѣ болестѣ тер(ѣ) се стресе в колепке, мажи мѣ чело ма-
слшм(ѣ) wт(ѣ) ромонике, и донлица коа га дои да пие вино с водшмѣ,
на кошм(ѣ) вѣде кафенѣ ижш(ѣ), и рѣта. И ако много плаче в д(ѣ)не
и в ноки, мажи мѣ чело мозгшмѣ wт(ѣ) келенѣх(ѣ):+

7. ТОКСИКОЛОШКИ СПИС

||ЗДѢ ПОЧНЕТЪ ВЕЛИКЪІИ СЪБОРЪ СѸТРОКИ ПО ПИТѢХ(Ъ): [160a]

Ю́с(тх)стѣ дв҃ѣ сѸтх wт(х) отроки кое чины свое дѣлѡ. и кажѲт(х) своꙗ ис(тх)ства и спротивѣ моци свое ѳ:— Прхвѣ wтроки, или вѣдет(х) гнизат(х), и вѣдет(х) чинилх месѡ гнити вх нѲтра. и сі҃а wтрѡв(х) г(лаго)лет се латинѣскыи мѣпѲшх маринѲшх. и срхв'скы г(лаго)лет се морѣски зайцх:— Или вѣдетх wгнлн(х) кои нждежетх тѣклѡ кнѲтра. и то ис(тх) ѳфѡрбі҃ѡ:— Или вѣдетх замразителх, кои вѣдет(х) замразилх и настѲдил(х) все тѣлѡ. и тои ис(тх) wпі҃ѡ:+ Или вѣдетх затворилх и затискал(х) проходѡм(х) дѲшнымн(х) по всѣм(х) тѣлѲ, кѲдѣ чл(о)в(ѣ)кх вх себѣ тегли дѲхх и пѲща, и то ис(тх) нждежено оловѡ:— И дрѲгіе wтроки|| wбрѣтают се вж(ε) Ѳхватаю в'се тѣлѡ на нд'нх [160b]
час(х), жилѣ и члановѣ, и прохѡдѣ. и то ис(тх) нда трава ѣже г(лаго)лет се напелѲшх, и смола нѣ. и wнои коренїе ѣже ис(тх) како нарѡжци. и ис(тх) коренх wт(х) шпиканар'дн:+ Нх междѲ дрѲзѣмі҃и wтровї҃и лютї҃ими, нангорше сѸтх wтровї҃и wт(х) лѳва иже г(лаго)лет се леопар'дѡ. wт(х) жлѣчи иего:+ И такожде сѸтх отроки кое Ѳхватаю нднх Ѳдх тѣкмѡ. и тї҃е сѸтх отроки кантаридеш(х). и ис(тх) како жабица тере Ѳхвата за мѣхирх како лепѲш(х) маринѣшх, Ѳхвата за пмощѲ: И wнѣи кое Ѳхватаю в'се тѣлѡ опі҃ѡ ис(тх):+ И в'сакыих(х) wтрови не Ѳморит(х) чл(о)в(ѣ)ка ис(тх)ствѡ нх(х), тѣчі҃ю множествѡ нхх. понеж(ε) сѸтх биліа да вхзимают се вх мѣрѲ. и пѣкѲх мѣрѲ wтроки сѸтх. и не Ѳдитх толикон множествѡ нхх, вліко много стоіанї҃е нхх вх тѣлѲ. понеж(х) чинетх гнити все четири ис(тх)ствѣ:+ Нх многаци помагает(х) се ис(тх)ствѡ снлѡм(х), и wнаи чл(о)в(ѣ)кх вѣдет се wпотнлх много, и скрозѣ плхтх хотѣ wнѣи wтрови поки надворх. или вѣдет се нашло нѣкое биліе кое вѣдет(х) Ѳморилѡ wнѣи wтроки коꙗ ти хоцемо писати:+ И такожде wбрхтают се нѣкое wтроки иж(ε) г(лаго)мют се наркотикорѲмх. и таковѣи wтрови нѣсѸтх ѣке. понеж(ε) не чѲетх нхх чл(о)в(ѣ)кх вх себѣ до нѣколнко врѣмѣ. и егда чюетх нхх, пошлѣ нѣсѸтх по жилаҳ и по Ѳдшдѣх(х), и по кнѲтрохнї҃х(х) прохѡдѣх(х) и жлѣковѣх(х):+|| И таковѣи wтровѣ хѲгіе чинѣ [161a]
вх ис(тх)ствѣ вовцих(х) нежли вх стѲденї҃их(х). и неможет се познати инако, тѣкмо вхсакыи д(х)нх затискѲют се д(Ѳ)шевныи проходи. и не можетх свободно пѲстити д(Ѳ)хх и понмити. И егда пр҃їндетх на тон да догнетх емѲ спины, и да затискѲют се емѲ прѣси, и да почнет

се надимати нхсѣ ис(тх) виданїе его. Тога рад(х) ты врачю егда вид(и)шх и почетхх затисканїю прохождх дше и нынх(х), глѣди мѕ кждѕ и жилѕ. и найдеши немѕ водѕ жлтѕ навелѕ, и згора пѣнѣ дебѣлѣ жлтѣ начрнѣ и жилѕ немѕ найдеши врѣлѕ ико и дебелѕ како да бы ималх огныцѕ. и егда видиш(х) да кжда стѣдх каже, и жила огныцѕ да вѣсѣ нѣс(тх) добрх вѣлѣгх:— Почто, понеж(х) сѣтх отровїи зхватиле в'се здовѣ стомаха и жилѣ имаютх велике врѣкиѕ около срдца, и около(о) стомаха. понеж(х) крхкх вѣжитх от(х) отрови кх стомахѕ и кх ср(х)дцѕ. и отровѣ хотѣ понти кх ср(х)дцѕ. и шна врѣкина кою ис(тх) кх ср(х)дцѕ бранитх отровки(х) донти кх себѣ, и тогаи рад(и) ис(тх) онаи кжда стѣдена. понеж(х) не имат(х) мѣхирх врѣкиѕ кх себѣ, зани ис(тх) побѣгла врѣкина кх ср(х)дцѕ:— И ты врачю егда вид(и)шх таковѣи кждѕ. и жилѕ да вѣси врѣ велико р'каніе ис(тх) междѕ ср(х)дцем(х) и междѕ отрошмїи. того рад(и) потрѣбѣтх его видати скорш, сх шнѣмїи
[161б] вилїамїи кою ти хощемш|| писати. Понеж(х) г(лаго)мет(х). галїено зчител(х), таковѣи отрови не здетх шномѕ тѣлѕ кое и плхно сировыих(х) димшвх и дебелїихх, тхмш она кою сѕт(х) врѣща и тан'ка. Того рад(и) трѣбѣ врачѕ да изхвади шнѣи отрови догде прѣмага ср(х)д(х) чиа врѣкина и стомашна, нежли вѣд(ѕ)тх отровѣ прѣмогѣ прхш. понеж(х) г(лаго)метх галїенш шѣи сѣтх отрови како зрхна и падѣтх от(х) нїих(х) скоро'цїи и не ѕмрѕ. понеже имаютх зски проходѣ, и не имаютх велике врѣкиѕ, и шнѣи отровїи напрхш провавлают(х) се, нежели вѣд(ѕ)тх могле понти кх ср(х)дцѕ, и отрови изгѣбе моцх. Их кх чл(о)в(ѣ)кѕ сѕт(х) широщи проходи и ис(тх)ствхиа врѣкина, и можетх провавлати скорш. и отровїи погют(х) кх ср(х)дцѕ и ѕморетх чл(о)в(ѣ)ка. Их многаци может(х) се чл(о)в(ѣ)кх видати самх аще ис(тх) отровїи вхзел. аще вѣдетх разѕм'нх. понеж(е) итра навчила провавлати что ис(тх) под(о)бно кх нем. и нѣс(тх) се навчила провавлати отрови. и егда прїидетх ин отрови провавлати тѣжит се понеж(е) выше мѣри ѕсмноин ис(тх). и не тхмо итра тѣжи, тхмо в'се жилѣ и здовѣ и проходи и жилѣовѣ киѕтрхнїи от(х) главѣ до ногѕ:— И такожде ис(тх) ал'фар'фашх ѣдна мала вещх, их кажѕт(х) врачѣ скот(х) ли ис(тх)
[162а] || ман звѣрх, понеж(е) велми мал(х) ис(тх) и егда ѕадаетх како чл(о)в(ѣ)кх не вѣдет(х) чѕлх ниша ако бы спалх. тѣчїю остриие его рад(и), вѣдетх около шноган мѣста где га е ѕалх модрш колико педх. и може быти да нѣс(тх) ѕсѣктилх шнаи чл(о)в(ѣ)кх кжд(х) га е ѕилх, и не вѣдетх гледал(х) онои мѣсто, и не вѣдет(х) се домыслилх до дрѕгыи д(х)нх ничто, и дрѕгы д(х)нх вѣдет(х) егш онои мѣсто много сврѣбѣлш, и колико вѣдетх чесалх толикои вѣдет(х) меса и коже без(х) крхвы. и вѣдет(х) онои мѣсто в'се школш гнилш. того рад(и) трѣбѣ школо мазати терхлкием(х) и немѕ такожде дати пасти терхлкх:— Г(лаго)летх галїенш, да напелѣшх и алжар'фашх ндно ис(тх)ствш имаю, почто; понеж(е) напелѣшх такожде шмодои месш. и ѕмори крхкх, ыкож(е) алфар'фашх егда ѕластх снадѣора:

ЗДѢ ПОЧНЕТЪ СѢТ(Ъ) РАЗЛИКОВАНІЯ СПОД(О)БЛЄНІЯ И ЗНАМЄНІЯ ІЄС(ТЪ)СТВА СѢТРОЄІИ:

Знаменїа отрови, и различенїе ис(тх)ства их ыже ядѕт(х) се и пиютх, познавают(х) се по колѣстѣхх. и по вѣлѣзѣхх их понеж(е) от(х) нїихх

приключает(ѫ) се проклизенїе, и прѣсѣченїе, и изѣденїе. и бодежи вънѹтра
ѫ тѣлѹ. и да знаш(ѫ) колико сѹтъ мощьше отровїи толикон|| сѹт(ѫ) [162б]
шторѣе, и ръжще, и сѹше, и гнизѣще:+ И шт(ѫ) нїнѣ(ѫ) сѹтъ аршенико,
и алмѹшкѹмъ. и аргентѹмъ живѹмъ, сръкъскыи г(лаго)лет се сѹлима(ѫ):+ И аще ѫ волиа чл(о)в(ѣ)ка вид(и)шѣ да идетъ велико пламенъ изъ ѹстъ ѥгѡ, и да є в'сѣ ръжщѣ. и шпокиенїе ръжще, и чрѣвеностъ ѫ шчїю. и тѹга велика и жежда, да вѣси пилъ ѥс(тъ) шт(ѫ) выше писа-
н'ныѫ(ѫ) и тои сѹтъ бѣлѣзїи шиѣѫ(ѫ) отровїи. выше писанныѫ(ѫ) и сїи
естїи бѣлѣзїи не приключают(ѫ) се шномѹ кои пїе ѥѹфорбїѡ выше
мѣрѣ. И аще приключает се вмѹ велико спанїе глѣбоко, и зима велика,
и знесѣщенїе, да знаш(ѫ) ерѣ пилъ шиѣи штровыи ѥже г(лаго)лет
се наркодѣ:+ И аще хощеши познати кое сѹ штровїи, рещи мѹ да ригне
сѹтра наще ср(ѫ)дце, и ты да бѹдеши наще ср(ѫ)дце. и мниши шнои что.
ригнетъ. и аще бѹдетъ пилъ много шпїѡ нимъ хощет(ѫ) смрѣдѣти. и ты
хощеши мнисати и видѣти да є истынѡм(ѫ) опїѡ:— И аще шнои что
ригнетъ бѹдетъ смрѣдѣлѡ гнилостїю також(є) мрѣтвѣ пѣсѣ, да знаеш
ерѣ имат(ѫ) ѫ тѣлѹ шиѣи штровїи, лепѹш(ѫ) маринѹшѣ, или кан'-
таридеш(ѫ): и такождє можеш(ѫ) познати по блюванїю, аще лиж(є) блюетъ
чл(о)в(ѣ)кѣ, и по блюванїю неможетъ двигнѹти очї, ни прогледати.
да вѣси ілъ ѥс(тъ) или пилъ летаргирѹмъ. и шт(ѫ) таковѣхъ смо штрови
видѣли да сѹтъ миозїи|| ѹмрѣли по блюванїю. и сїе иетъ бѣлѣге нан- [163а]
деш(ѫ) ѫ шиѣи(ѫ) иже сѹт(ѫ) ілан гупсосъ, или крѣвѣ кою ѥс(тъ) пиѣ'-
тосана вдавна. или мѣко иже ѥс(тъ) киселѣно вдавна:— И комѹ
жава ѫходет(ѫ) ѫ ср(ѫ)дце ничто мѹ нѣс(тъ) сладко что ѣстъ, и дѹша
мѹ смрѣдитъ:— егда шномѹ кои ѥс(тъ) взѣлъ штрови, почнет(ѫ) мѹ
доходити често стресенїе, и изѣкратет(ѫ) се вмѹ очи. и шнои чрѣно что
ѥс(тъ) ѫ нем(ѫ) бѹдетъ бѣлѡ, штпиши га шт(ѫ) живыиѫ:— И такождє,
аще бѹд(ѕ)тъ немѹ чрѣвенѣ шчи, и бѹдетъ непѹстилъ вѹыкъ ѫнъ. и
почнетъ пѹщати вѣтръ здола. и не бѹдет се немѹ жила ни малѡ чѹла.
и пот(ѫ) его бѹдетъ стѹдена. шт(ѫ) таковыѫ(ѫ) ни иднѣ неможетъ живѣ
быти:+

ЗДѢ ПОЧНЕТ(Ъ) ИЗДАНІЄ ЗѢ ОНѢХ(Ъ) КОИ СѢ ПИЛИ ОТРОВІИ:

Кто хощетъ издати такошѣѫ(ѫ) людїи потрѣбѹе да не крѣсма, ѫ да ѫхъ
вида волико вещє скорѡ можє, догдє ѥс(тъ) тѣлѡ ѫ своеи моци, нап-
рѣкѡ неж(є)ли расплает(ѫ) се. и сице потрѣбѹетъ издати да имъ пити
масло дрѣкено с топлѡм(ѫ) вод(о)мъ, и гледан аще может(ѫ) блювати
и аще не ѫзможет(ѫ), даждь немѹ маслѡ шижамиѡ, поставивши ѫ
немѹ малѡ ѕкропа, и малѡ киселаго камена. и аще поставиш(ѫ) ѫ
нимъ малѡ ѕабракъ болше ѥс(тъ):—|| И аще сїѫ(ѫ) вещи не можеш(ѫ) [163б]
имати, даждь немѹ само маслѡ с водѡм(ѫ). И аще можеши и маслѡ
лисїино, даждь немѹ с малѡ ѕкрога, и с малѡ гѣсчега сала, по-
неж(є) лѣсно ѥс(тъ) вмѹ пити тѫчїю да бы блювалъ. и даждь вмѹ ни'нѣ
вещи и мїи же можетъ блювати. И аще вид(и)шѣ да не может(ѫ) блювати,
даждь немѹ пити много прѣсна мѣлка. и аще га блюетъ вел'ми добро
ѥс(тъ). и потомъ дан вмѹ пити онѹи водѹ на кшои бѹдетъ варено сѣме
шт(ѫ) конривѣ. и скотїе маслѡ сїѫ ѥс(тъ). вещъ коы чинитъ изгнати

wтрокы, блюданїемѫ и теченїемѫ:— И такожде добро ес(тѫ) да пїетѫ мл҃ко прѣснw, сѫ скотїемѫ маслomѫ смѣшавши, понеж(е) под(о)кно ес(тѫ) ѫ блюданїю:— И такожде добра ес(тѫ) вwда ѫ кwи бѫдетѫ варено сѣме. лапено, понеж(е) чинитѫ блювати отроки:+ И такожде добро ес(тѫ) сладко винw варено с прѣтилостїю гѫсчїwмѫ:+ И такожде добра ес(тѫ) wнаи кода ѫ кwи бѫдетѫ кисѣлен(ѫ) пепелѫ wт(ѫ) лозїа:+ И wгда видних да ес(тѫ) блювал(ѫ) доста. и бѫдетѫ чюл(ѫ) да мѫ сѫ прошле wнѣи отроѣ долѣ, добро ес(тѫ) да мѫ чинитѫ глистирѫ wт(ѫ) коде ѫ кwи бѫдетѫ варен(ѫ) бѣли сѣкѫ, вѫзмши wт(ѫ) не
[164a] .ѕ. ѕничѫ. и дрѣвенога масла .ѕ. ѕнча. и винa .ѕ. ѕн(чѫ). и скотїега|| масла .ѕ. ѕничѫ. и аще вид(и)шѫ чиниwши мѫ сїе да не wтворит(ѫ) се здола, чини мѫ ѫсако билїе wко кое знаш(ѫ) да хощетѫ его wтворити. и по инѣдних закон(ѫ) немои wставити имѫ питїе мл҃ко: — И аще бѫдет(ѫ) вел'ми потрѣбнw, даждѫ ѣмѫ терѣкѫ с мало терашигилата, понеж(е) вел'ми ес(тѫ) добрѫ за wтроки. и вел'ми бол'ше ес(тѫ) wгда даси ѣмѫ ѫ почетѫкѫ болѣсти. понеж(е) wбрѣтает(ѫ) се таковїи терѣкѫ, како можетѫ истерити сам(и) отроки, чи(и)кши га блювати:— И такожде добрѫ ес(тѫ) пепелѫ wт(ѫ) ш'крипцїw смѣсивши га с толикожде праха wт(ѫ) лекрїконѣѫ(ѫ) зрѣнѫ, и давши мѫ пити с мало ѕкропа. или вѫзмши мало праха wт(ѫ) тера шигилата, и смѣшавши с мало праха wт(ѫ) иреwш(ѫ) и с мало масла дрѣвенаго:— И такожде добро ес(тѫ) кар'повалшамо, смѣшавши га с мало прахwм(ѫ) wт(ѫ) жопа. и с мало праха wт(ѫ) диѣїе рѣпѣ .и с мало праха wт(ѫ) вѣлога пѫпа, и wт(ѫ) чрѣнога, и wт(ѫ) дѫхрога. и wт(ѫ) дїакwн. и wт(ѫ) амони. и wт(ѫ) ажари. и wт(ѫ) сѣмена юш'чєїана бѣлога, wт(ѫ) в'сакога да вѫд(е)тѫ .д. аксажи. и цвѣтїе wт(ѫ) шипка. и шкинанти. wт(ѫ) в'сакого .г. а҃ж(а). и кашїе .і.
[164b] а҃ж(а). и шафрана .ѕ. а҃ж(а). и меда колико|| потрѣбѕе, и чин(и) како лѣтѕарїw, и давали мѫ ѫ питїю колико зрѣно wт(ѫ) великога бока, всегда wгда хощет(ѫ) пити:+ И аще wнеи вещи не бѫдеших ималѫ в'се, дан мѫ пити ѫ питїю wт(ѫ) тера шигилата, ѫксегда колико зрѣно wт(ѫ) великога бока. понеж(е) ес(тѫ) малw минша помощѫ ѫксемѫ, неж(е)ли ѫ выше писаннѣмѫ:+ И нѣцїи сѫтѫ wт(ѫ) врачевѫ имали сѫмнw да гнои wт(ѫ) петла чинитѫ блювати wтровїи. давши мѫ пити с виномѫ или с топлwмѫ водицомѫ:+ И такожде добрѫ ес(тѫ) сокѫ wт(ѫ) прашїи, и листїе wт(ѫ) великаго трѫстїа. и листїе wт(ѫ) шипка сел'тика. и сѣме wт(ѫ) кавсїе. и капорѣwм(ѫ). и лѣшныке. и сѫхе смокwы. и рѫтѫ тѫкмо, стѫкши и сваривши с толикожде меда. и чин(и) како лѣтаарїw, и дан мѫ wт(ѫ) тогаи шасти в'сакы д(ѫ)нѫ колико мѫ драго:+ И wт(ѫ) онѣхѫ(ѫ) вещи кое хвале врачевѣ за wтрови сїе сѫтѫ кое ти хощемо рѣши. гал'ганw смрѫдеше .д. а҃ж(а). и мирра .а. а҃ж(а) и пол(ѫ). варивши с виномѫ слад'кымѫ, и давши мѫ пити:+ И wгда вид(и)шѫ да wт(ѫ) многа блюданїа
[165a] догиет(ѫ) ѣмѫ великаа рѫѕкина, дан мѫ пити водѫ wт(ѫ) снѣга, или wт(ѫ) леда. смѣсивши с рѫжнымѫ(ѫ) маслwм(ѫ) и нека бмое. и келими потрѣбѕе да потомѫ спїи. и не трѣбѕе да много спи. тѫкмо трѣбѕе да бде код(ѫ) нега и да смѣют се. и да вично около нега:+ И wгда вид(и)шѫ да си такwн чинил(ѫ), и кажет(ѫ) се да е истиномѫ отровлен(ѫ), и видавши wго нѫкси могѫ полѕчити ничто, трѣбѕе да га видаших wнѣмїи билїами кол ти хощемо рещи ѫ главизнѣ wт(ѫ) отроки. И аще хощеши его добрѣ видати по два закона, трѣбѕе да ихѫ вѣси. прѣко ес(тѫ) да вѣси кое сѫт(ѫ) wтровїи. дрѣго ес(тѫ) да вѣси коего сѫтѫ ес(тѫ)ства:— И аще

хощеши ихъ познати, сице можеш(ѕ). да вѣси понеж(є) велико сѫтъ отрови
рѣзки толикои остреѥ сѫт(ѕ). и кепе режѫ. того рад(и) потрѣбѣетъ ихъ
видати съ мѧкшѡм(ѕ) и съ кравїимъ маслѡм(ѕ) прѣснѣм(ѕ). и съ
фелѳѣеш(ѕ). и съ мигдаловѣм(ѕ) маслѡм(ѕ). и съ кравїимъ маслѡм(ѕ)
варенїимъ. и кое ти любо шт(ѕ) выше писанныихъ(ѕ) или дѣ заѥдно, или
в'се заѥдно, давши мѫ пити с вод(о)мъ или с виномъ, понеж(є)
облажютъ остриню утробѫ:— И аще бы|| вилє велми остръ, трѣбѣе [165б]
да мѫ даш(ѕ) пити .а. аѳаж(а) камфора смѣсивши с род(о)стѡм(ѕ).
или с вод(о)мъ на коем(ѕ) ѣздет(ѕ) варена корїандра:— И вгда не-
можеши имати шнѣи вещи и можеши имати снѣгъ или лед(ѕ) подан
мѫ:— И чин(и) немѫ амъластъ шт(ѕ) алтахалѳѣх. и постави немѫ крѣхъ
лонетъ и ниже. и хощетъ немѫ донти по шнѣхъ жилахъ(ѕ) велиих хладѣ:—
И такожде добро ѥс(тъ) да мѫ даш мѧкко кравїе и с коего ѣздетъ
извагѥно масло. и шнои исто мѧкшѡ да га наипрѣво прохладниш неж(є) ли
даш пити. и чинивши мѫ в'се сїе, и вид(и)ш да не ѣздетъ немѫ бол'ше,
да знаш(ѕ) казелъ ѥс(тъ) отровїи сѫщѣнѣ, како ѥс(тъ) шпїо. или дрѫгѣ
вещи сѫщѣнѣ:+ Того рад(и) потрѣбѣетъ емѫ дати терѣкъ, смѣсивши
съ ашафетида и с виномъ(ѕ) сладкым(ѕ). или митрндато смѣсивши
с терѣкомъ(ѕ), и с виномъ(ѕ) сладкыимъ: и такожде добро ѥс(тъ)
летѳарїѡ мѫщїи:+ И шт(ѕ) онѣи къще шткеди вго где ѣздетъ стоялъ.
и прѣкшѣкщи вго къ инѣ свитѣ до кошѫле. и мажи стомахъ вго трѣки
моцно рижныим(ѕ) маслѡмъ. или мигдаловѣмъ. и дми ихнѫтрѣ къ
ѫста вго поставивши трѣсетъ. и шстрѫши главѫ его:+ И вгда вѣси шт(ѕ)
коега рода сѫтъ шнѣ отровѣ, трѣбѣе да видаши вго съ швѣмъ что ти
хощемо рещи. шнѣи истѣ вещи что ти хощемо рѣши сїе сѫтъ кое чини
утрови блюкати, или развити. и многа вилїа писалъ исмъ, ихъ шт(ѕ)
добрѣихъ вилїа сїа сѫтъ. Мѧкко прѣсно кравїемъ маслѡмъ.|| или тера [166а]
шигулата. и дрѫга вилїа многа ти хощемо писати. ихъ мещдѫ въсѣмїи
хощемо ти писати одно вилїе се бар'скѡ. исе ѥс(тъ). Вгда видиш да е
нѣкто пилъ утрови, или выден(ѕ) ѥс(тъ) шт(ѕ) скор'пїе, и не ѣздеш
имѧлъ дрѫго вилїе. болше не можеши дати якож(є) вѣли лѣкъ тлѣчен(ѕ)
с виномъ.

ЗДѢ ПОЧНЕТ(Ъ) СѪТ(Ъ) ОБИЧНЪЫИХ(Ъ) ВИЛІЯ СПРОТИВ(Ъ) СѪТРОВИ:

Сѫтъ вилїа спротив(ѕ) утрови. почто сѫт(ѕ) спротивъ утрови, понеж(є)
не дадѫтъ утровѡм(ѕ) донти къ ср(ѕ)дцѫ. зане прѣко неж(є)ли пріндѫтъ,
трѣбѣе да догю къ стомахъ(ѕ). и смѣшают се съ утровмїи. и къзымаютъ
моцъ имъ. И сїа сѫтъ вилїа. терѣкъ(ѕ) и митрндато. и алѣбедагарѣ.
и тера шигилата. и терѣкъ чинѣнъ шт(ѕ) нее. и такожде терѣкъ кон
г(лаго)лют(ѕ) се дїашештронъ. И г(лаго)лютъ галїенѡ шт(ѕ) таиныихъ(ѕ)
вилїахъ(ѕ) коа къзимаютъ(ѕ) мощъ отровѫ, и ижедиѫтъ ихъ(ѕ) таа сїа
сѫтъ. Цѣѣтїе шт(ѕ) олеан'дрѡ и листвїе вго сѫлѣкши и давши мѫ пити
с виномъ и такожде добра сѫтъ зрѣна шт(ѕ) гюникгерѣ сѫлѣкши и
давши мѫ пити с винцемъ:+ И такожде къзми амѫденъ и корен(ѕ)
вго шт(ѕ) в'сакого .г. аѳаж(а). и шеѣа арменика .к. ѕн'че. и сока шт(ѕ) ди-
выихъ(ѕ) ѩблѣкъ .г. ѕнче. и корен(ѕ) шт(ѕ) бохѡр(ѕ) .к. ѕнче. и каламентѡ
.к. ѕнче. и сѫлѣцїи в'сако на се. и потомъ смѣшаи в'се заѥдно с толи-

кожде меда, и свари како летварїш и даван мѫ пити в'сакыи д(ж)нх с винѡм(ж) колико мѫ драгш:+ И wщ(е) вхзми сѣме wт(ж) рѣпе и агарике
[1665] wт(ж) в'сакого .в. вниѣ. и стлъци западно. И дан мѫ пити с винцем(ж) по малъхиш:+ И wщ(е) вхзми капи живенрiш(ж), и слѣзх и сѣме вго. и синамеми, и wцятх wт(ж) добра вина. wт(ж) в'сакого .а. аѯаж(а) и листвїе wт(ж) масани(ж). и wт(ж) абротанш. wт(ж) всякого .в. аѯаж(а). и стлъци в'сако на сѣ. и потомх смѣшан с толикождѣ меда, и чини како летварїш. и дан мѫ пити с винцемх по малъхно кѫда мѫ драго:+ И wще вхзми сшк(ж) wт(ж) ал'хаше и дан мѫ пити добро нс(тх). и wще взми сѣме wт(ж) кавсїе. и аша фетида и декосиwполон. и водѫ вх кwои вѫдетх варен(ж) шиж(ж) и лешш(ж). и сѣме wт(ж) оногап дрхва на коем(ж) находит се шерапинш, тѫкмш и стлъци в'сако на сѣ. и потом(ж) смѣшан сто-
ликождѣ меда и свари како летварїш, и дан мѫ пити с винцем(ж) по малъхно кѫд(ж) мѫ драго:— И wще взми сѣме wт(ж) дивїега шерапина. и кашрорети, и листвїа wт(ж) трѣстїа тѫкмш и стлъци западно и дан мѫ пити с винцем(ж) по малъхш кѫд(ж) мѫ драго:— И стари сѵт(ж) ѵчителїе рекли, да месш wт(ж) данѵлѣ дивїе. и такожде г(лаго)мет се данна. и такожде г(лаго)мет се зебра. и ан'та. и месш ихх слано недѵки, много wчисти тѫлш wт(ж) отровы. и нс(тх) ѳдина вещ wт(ж) онѣх(ж) такїихх кои изваде wтровїи:+

ЗДѢ ПОЧНЕТЪ РѦЗЛОГЪ СѲТ(Ъ) ОНѢХ(Ъ) БИЛІЯ КОИ ЧИНЕТ(Ъ) СѢ СѲТ(Ъ) РѣДЪЪ:

Г(аго)ли сѵтх старїи ѵчителїе нсѵ рѣде и каменїе вх конух сѵтх отровн. и между рѣдами шнѣмїи и каменїами, находит се нѣкоы рѣда како камен(ж) и чрхвена нс(тх) како кораль. и вх ниен сѵт(ж) велике wтрови и сице г(лаго)метх галїенш, пол(ж) аѯаж(а) попитх и то wт(ж) ие така нс(тх) ѵморити чл(о)в(ѣ)ка. понеж(е) нс(тх) веще така неж(е)ан на пелѵш(ж).

IV

ТЕРМИНОЛО́ШКИ РЕЧНИК

РЕЧНИК НАЈВАЖНИЈИХ ТЕРМИНА*

(*Р. В. Катић*)

А

агарїкѡ,	гљива, вргањ (Agaricus).
аганка,	јагорчевина, јаглич (Primula veris).
агнѣ҃ъ каштѣшъ,	дивљи бибер, конопљика (Vitex agnus castus).
агрїостафида	куколь (Agrostemma-githago, по P. D.).
ажари,	копитњак (Asarum europaum).
акацїа,	сок од шљива (фр. „jus prunelles").
акорѣшъ,	водени божур, водена сабљица (Acorus calamus).
аксагъ(а҃ракъ)	мера за тежину - шести део од унце (ἑξαγίον).
алаχаша,	вирак, котурак (Alchemilla arvensis).
алъквдагаръ,	албавер (Balsamina hortensis).
алїѣмъ,	бели лук (Allium sativum), црвени лук (Allium cepa).
алканїе,	глад (fames, esuriens).
алое,	алој (Aloe).
алоешъ лигно,	бела сабљица (Aloe arborescens).
алѣмен,	стипса (Alumen crudum).

* У речнику се среће неједнако писање синонима, нарочито када се ради о следећим писменим знацима: ѣ, ъ, о, ѡ, оу, ѕ итд. Ово је због тога што су ти изрази неједнако писани у *Хиландарском медицинском кодексу*. Ми никакве исправке у вези са овим нисмо желели да чинимо, већ смо их оставили онакве како су написани у изворном тексту. О овоме види опширније у мојој књизи „*Терминологија српске средњовековне медицине*". Скраћеница: C. I. означава „*Circa Instans*" а P. D. (P. Dorveaux).

алфикана,	алфикана; нишчезао лек чије се порекло не зна (Alesine, aluine, по P. D.).
амвръ,	амбер дрво (Liquidamber orientale).
амвра,	амбра (Ambra).
амвласт(вмвласт),	фластер, мелем (emplastrum).
амигдалъ,	бадем (Amygdalus communis).
амидонъ,	штирак (Amylum).
анакарди,	пипак, пипци, лек источњачког порекла (Anacardium occidentale).
анакофа,	шипак [?] (Anacardium occidentale).
анѣкж,	анис, анасон (Pimpinella anisum).
анѣтвм,	копр (Anethum graveolens).
антимонїѕмъ,	расток; лек врло старог порекла који је доспео у грчку медицину из египатске (Antimonium).
апїѡ,	питоми целер, селен (Apium graveolens).
апоплежїа,	удар, капља, апоплексија, ἀποπλεξία, ἀποπληκτικὸς (Apoplexia cerebri, apoplexia).
апостѡма,	оток, загној (tumefactio, apostema, abscessus).
апостѡма тѣрда,	тврд оток (apostema dura).
апшинтїѕм,	пелен (Artemisia absinthium).
арвотано,	црвени грашак, (Arbus- od Abros-pectorius).
аргентѵм кивѵмъ,	жива (mercurius, argentum vivum, hydrargirum).
аристологїа,	вучја јабука (Aristolochia clematitis major)
армонїако,	кајсија, шевтелија (Prunus armeniaca).
арногласа (арнеглоша),	боквица, ἀρνογλωσων (Plantago psillium).
артѣмѣжїа,	пелен (Artemisia absinthium).
артѣтика,	запаљење зглоба (Arthritis).
аршеникѡ,	арсен, арсеник (arsenum).
астра,	звездица (Asteriscus aquaticus; Astra alpina, по P. D.).
аѵрипїментѡ,	лек минералног порекла (Auripimentum).
аѵрѵмъ,	злато (Aurum).

ашкитєшъ,	вода у трбуху, асцит (hydrops, ascites).
ашпалтѫм,	лек фантастичног порекла наводно добивен из језера градова Содома и Гомора (Aspaltum).
афодили,	чапљан (Asphodilus albus).
ацѣтѫм,	оцат (Acetum passim-vehiculum).

Б

б'(а)зовина	базовина, зова (Sambucus nigra).
балшамо,	измирна, врста миришљаве смоле (Balsamum).
ба$ѕсїа,	баусио (Baucio).
бдѣлїѡ,	лек у облику смоле источњачког порекла (Bdelio).
бдѣнїе безъ спанїа,	бдети, седети без сна (aphynia, vigilia, pervigilium).
бе$ѕлѧѕѡ,	красуљак (Bellis-bellus-perennis).
бѣлѣгъ,	знак болести, симптом (symptoma).
бѣлѣгъ злъ,	тежак симптом (symptoma gravis).
бѣлѣзы чѧминїи,	прилике које утичу на појаву заразних болести; симптоми куге (symptomata epidemiarum et pestis).
бѣлики$ѧли,	лек источњачког порекла који је употребљаван за козметичке сврхе (Beliculi marini).
бендита,	бендушка (Crocus neapolitanus).
бѣтоника,	бетоника (Betonica officinalis).
бъзовина,	црна зова, базовина (Sambucus nigra).
билїа коꙗ чинѧт се ѿт рѣдъ,	лекови минералног порекла (remedia ex mineralibus).
билїа спротив ѿтровѡ,	антидоти (antidota).
билїа таина,	тајни лекови; обично су употребљавани у антидотске и магијске сврхе (remedia secreta).
билїе,	назив за лек биљног порекла (species, medicina).

лиѣ почищтено,	лекови за чишћење (laxativa).
литѫмен,	лек у облику смоле источњачког порекла (Bitumen).
биштрта,	потпрсница (Potentilla bistorta).
блювати кръкъ,	повраћати крв (melamenesis, haemopthoe).
блюдо,	чинија, тањир (plate, patena).
богини,	велике богиње (variola vera).
богини чрѣнк,	примарни стадиј хеморагичног облика вариоле (stadium purpura variolosa);
богини чрънк,	хеморагични синдром великих богиња (variola haemorrhagica).
бодѣж,	пробадање, пробад (pungens, spasmus, dolor).
бодежи къ тръбѣхѫ,	грчеви у стомаку (pungentes ventriculi).
бодежи по всем тѣлѣ,	пробадање по целом телу (pungentes generales).
боквица,	боквица (Plantago major lanceolata).
болѣзнъ напрасна,	изненадна болест (morbus subitus).
болѣзнъ срьдчна,	срдобоља, пролив, а може да означава и свако инфективно и неинфективно обољење дигестивног апарата које се карактерише са проливом.
болестъ кога ѫзимаѥ полъ ѥзика,	одузетост језика (glossoplegia, glossolysis).
болест мождана,	обољење ограничено на лобањски део главе.
болѣсти ков поиди — кѫют къ чѣмномѫ родѫ,	инфективне болести (morbi infectivi).
болѣстъ шестра и смртна,	епидемија, ἐπιδημία, (epidemia).
болина,	побољшање тока болести (meliorem facere morbum).
болѫшъ арменикѫшъ,	лек источњачког порекла (Bolus armena).
бома,	болест (morbus).
борато,	боражина (Borago officinalis).
боракшъ,	плод од палме (Borassus flabelliformis).
брокиѥ,	броћ(е) (Rubia tinctorum).
брѫщїи (брѫшенъ),	вепринац, бруск (Ruscus-Bruscus aculeatus).

вѣница изъ коиχ се свила чини,	свилена буба (Bombyx mari).
вѣница,	буника (Hyoscyamus niger).

В

валкаиїе по главѣ,	несвестица (vertigo).
варнола,	велике богиње (variola vera).
варнола кръвена,	хеморагични облик великих богиња (variola haemorrhagica, purpura variolosa).
варїшлѣ твръдѣ и зелѣнѣ,	флегманозни облик великих богиња (variola phlegmanosa).
велика болѣстъ, трѣс се стресе в колепке,	фрас код мале деце, тетанија (convulsio, eclampsia infantum, tetania).
велика болѣстъ,	падавица, епилепсија (morbus magnus, epilepsia).
велика неме(к)штъ,	општа слабост, кахексија (cachexia).
велико шпокиїе,	прекомерно знојење (diaphoresis).
велико теченїе,	велики- профузни пролив (diarrhoea, enterorrhoea).
вермикѣлорѣм,	сандалово дрво (Colitris quadrivalvix bernix).
вѣтрь (в великом, црѣвѣ, в стомаχѣ),	проветравање (ventilatio) а може да означава и метеоризам стомака (meteorismus intestinalis et ventriculi).
въздкизати,	устајати (assurgere).
възьдѣχъ гнили и чемерїн,	ваздух који садржи задах трулежи, који садржи инфективну мијазму (aer putiridus, miasma pestifera).
възнмати мошть,	смањити активност, моћ (inactivare).
възлести,	истурити, показати (exponere).
виданїе,	лечење (curatio).
видати,	лечити (curare).
вїкїы,	мањи суд од стакла (vas, vasis).
вїола,	љубичица (Viola odorata).
витрѣмъ,	стакло (vitrum).

вода,	вода (aqua), мокраћа (urina).
вода человѣча,	људска мокраћа (urina).
вода вѣла,	гнојна мокраћа (pyuria).
вода вѣла нажълта,	мокраћа ненормалне боје (cromaturia).
вода гѣста,	густа мокраћа (olighydruria).
вода моштно чрънвена,	мокраћа црно обојена (melanuria).
водѣ пѣстити,	мокрити (mingere).
воня,	непријатан мирис (faetor).
въпрашати,	упитати (interrogare).
врачъ,	лекар (medicus).
врачеваниѥ,	лечење (curatio, therapia).
врѣмѧ шт кровѣ ижѳ	обилно крварење за време менструације (me-
много крънвы,	norrhagia, mennorrhoea).
врътоглавство,	вртоглавица (vertigo).
въшъ (въши),	ваш, ваши (pediculus, pediculi).
вѣчїево (масло?),	уље од „вучје јабуке", а може да означа- ва и сало од вука (?) (Oleum Aristolochiae clematitis)

Г

галабано,	галабан (Ferula galabaniflua).
галгано (смрдешто),	галаган (Alpinia zingiberina).
галанга,	галанга (Alpina galango).
галїа мѣшката,	броћац (Galium mollugo).
галитрикѣм,	мечије ухо, жалфија (Salvia sclarea).
гаргарижмо,	гаргара, гаргарење, γαργαρισμος (gargarismus).
гарїофїлата,	горски копитњак (Asarum europeum).
гарофали,	каранфилчић (Garophyllus aromaticus).
гарѣшъ,	оман (Inula helenium).
гвоздиче в ранѣ,	заостали комадићи гвожђа у рани (feralia vul- neris).

гєнсиана,	lincura (Gentiana lutea).
гєраλодїѕмъ,	здравац (Geranium silvaticum macrorrhizum).
гєрвинъ,	здравац (Geranium sanguineum-argentum).
главоболь,	главобоља (cephalogia).
главна болест,	свако обољење главе (metopodynia).
глад(и)олѵшъ,	гладиола, сабљачица (Gladiolus communis).
гледанїе,	испитивање (exploratio, investigatio).
гледати,	испитати (investigare).
грызнїе чрєва,	чупање у цревима (spasmus, dolor coli).
гликанисъ,	анис, анасон (Pimpinella anisum).
гластиръ,	клистир, γλυστερὸς, γλυστερὸν (clysteium).
гластиръ водопѵстом,	катетеризирање (catheterismus urethrae).
глѷкїзма,	колач, γλυκισμα, panis genus
гнилост,	трулење, αρωδδῆ μιάσμασιν (putrefactio).
гнила плодова,	гангренозно обољење неког дела женског полног органа (vaginitiis-metritis purulenta).
гнила плѵкиа,	овај назив може да се односи на свако обољење плућа при чему болесник баца гнојни испљувак.
гнилостъ чѵмна,	заразна мијазма (mijasma pestifera), „кужна трулеж“ (putrefactio pestifera).
гнои,	има двоструко значење: гној из ране (pus) и измет, фекалије (faeces).
горѣнїе,	ватра, повишења телесне топлоте (calor).
грызѵшти,	онај који изазива грчеве, чупање (spasmans).
грънчикъ,	мали ћуп (olla, testa).
грозница всакоднѣа,	свакодневна огњица (febris quotidiana).
грозница гнила,	овде се мисли на тегобе изазване покваренном храном.
грожєнїе зимѣ,	осећај дрхтавице (frigor).
грозница коя трєсє ѥдъи днь и дрѵгы нѣ,	терцијарна маларија (malaria terciana).
грозница кльжонъ,	тропска маларија (malaria tropica) а можда и пегавац или рекуренс.

гроχотати,	крклjати (stridere).
грътан,	гркљан (larynx).
гѣба морска,	сунђер (spongia).
гѣми арабикѣш,	гума арабика - лепак (gumma arabica).
гѣта,	оток (најчешће на зглобу) (tuber, tumefaciens).
гюлап шт папавериш,	ђулап од мака (sirupus papaveris).
гюниперъ,	вења (плод од смреке) (fructus juniperi).
глӥкориза,	сладић (Liquiritia officinalis).
глӥканїс,	анасон (Pimpinella anisum).

Д

Давна болест,	хронична болест (morbus chronicus).
Данѣла,	зебра.
Датила,	урма (Phoenix dactylifera).
Дахъ,	дах (amhelitus).
Дакѣшъ,	шаргарепа, мрква (Daucus carota hortensis).
Дигнѣти (се),	подићи се (surgere).
Дългъ рокъ,	дуго трајање (longum termen).
Дебелост и тежина къ изнкѣ,	едем језика са парализом n. hypoglossus (oedema glotidis p. n. hypoglossi).
Дебелост ѣ плюванїю,	густ фибринозни испљувак (sputum fibrinosum).
Денѣла,	оман (Inula helenium).
Дѣте пр̈ïмити,	оплодити се (fecondare).
Дѣтоскаанны ѣд,	мушки полни орган (penis, phallus).
Дъждевна вода,	кишница (aqua fluvialis).
Дїакастрино,	рицинус, (Ricinus communis).
Дїапедїѡ,	врло вероватно каранфил или Papaver (Dianthus armeria — античко име од dias и anthos).
Диашколен,	ширење срца, διαστολή (diastola).
Дивы рѣта,	дивља рута (Peganum harmala).

димъ ѥ,	бедра (crus).
диптамъш,	јасенак (Dictamus albus).
дисатирикон,	чубар (Dia - Satyrea hortensis - Satiricon).
дыхати,	дисати (respirare).
добитькъ,	награда, приход (remuneratio).
добро лице,	добар изглед (aspectus bonus).
догнет вмѣ чрѣво, прохожденїа надворъ,	испадање задњег црева (prolapsus recti).
доилица,	дојиља, дојкиња (nutrix).
докле тече,	докле траје, док има (quousque durat).
домишлати(се),	размишљати, присећати (се) (cogipatere).
драгантъм,	козинац (Astragalus tragacartha).
дрѣвѣно масло,	маслиново уље (Olium olivarum).
дръжати дѣцѣ къда сѣ тежкѣ,	не побацити плод (non abortare).
дръжати водѣ,	отсуство мокрења, задржавање мокраће (oliguria, retentio urinae).
дрождїе,	талог (sedimentum, residuum).
дробнъ,	који се лако ломи (ситни) (comminutus).
дѣхъ дѣшевнїи кои въ мозгѣ прѣкива,	мождана живатна сила πνεῦμα ψυχή (pneuma psychicon).
дѣхъ животни кои въ срдцѣ прѣкива,	животна сила која се налази у срцу (vis pulsiphica).
дѣхъ животни кои въ ютрѣ прѣкива,	животна сила која се налази у јетри, πνεῦμα ζωτικόν (pneuma zooticon).
дѣша,	дах (при дисању) (amhelitus).
дѣшевны проходь,	назив за сваки део дисајног пута (bronchus).
дѣшници,	душник и његове гране (trachea et bronchii cum brachiolae).
дѣи(и)квр,	ђунибер, зинзивер (Zingiber officinale). овај израз у својој суштини означава силу која управља организмом (vis, πνεῦμα).
дѣхъ,	овај израз у својој суштини означава силу каја управља организмом (υις, πνεῦμα). Она није једна, већ постоје три силе и то: прва, која покреће срце на пулсирање (vis

pulsiphica); друга, која се налази у мозгу (pneuma psychicon); и трећа, која је у јетри (pneuma zooticon). Када све ове три силе правилно функционишу онда у организму постоји физиолошка равнотежа. Према томе, патолошка стања била би последица поремећаја њихових функција. Та стања била су одређивана према променама пулса. Ово је учење грчког филозофа Атенеја из Аталеје, који је око 45. године п.н.е. боравио у Риму. То учење било је прихваћено и у медицини и његови припадници називали су се *„пнеумајничарима"*. На њему је била изграђена читава наука о пулсу и на њему се базира цело излагање у списку *„Беседа о йознавању обољења на основу йромена йулса (йо йийању йулса)"* Хиландарског медицинског кодекса. Овај израз, према томе, поред ознаке за удисани и издисани ваздух — дах, служи још и за ознаку духа- животна сила организма.

Ѳ

ѳкѫла, дивљи краставац (Eclallium officinale).

ѳжѫла, каранфилчић (Eugenia caryophyllata).

ѳза, језа (продромално стање код различитих фебрилних процеса) (frigor).

ѳпатоѳїа, грозничица, агримуна (Agrimonia — Eupatoriium cannabinum).

ѳ(к)кшпѳри, По P. Dorveaux, ово представља рђав превод израза „Spiritus subtilis esperitus" („les esperis du cuer"). Отприлике требало би да значи: учитељи, ауторитети.

ѳлактѳрнѫмъ, мирисавац (Elettaria cardamomum).

ѳлєвоѳѫшъ, кукурек (Helleborus niger et Helleborus viridis).

ѳлєктѳїѫмъ, дивљи краставац (Ecbalium elacterium).

ѳмвласт, мелем, емпластер (emplastrum).

ѳндївїа, ендивија (Cichorium endivia).

ѳпатика, бадра (Marchantia polymorpha).

ѳпилєпжїа, епилепсија, падавица, ἐπιλῃψία (epilepsia).

ѳрматєли, врста пелина (Atremisia vulgaris; по P. D. Arvoise et Hemoise).

ѳскарнол,	жуђалица (Scoriole — Cichorium endivia).
ѳѕпатоф҃ѡ,	дивљака (Eupatorium cannabinum).
ѳѕфорв҃ѡ,	млечика (Euphorbia officinarum - cyparissias
ѳчмен,	јечам (Hordeum vulgaris).

Ж

жалостъ,	потиштеност, депресија (depressio).
жвати,	жвакати (masticare, mandere).
жегꙗ,	жеђ (sitis).
жена непразна,	носећа жена (gravida, pregnantem).
живы кафъ,	негашени креч (calx usta).
живина,	рак, свака стара рана, фистула (cancer).
живина къ носѕ,	водени рак (noma, laryngitis ulcerosa).
жила,	пулс (pulsus).
жила арканѕшъ,	уписивање пулса (sphygmographia pulsus).
жила велика,	пулс обилан (pulsus magnus).
жила врѣла,	убрзани пулс (pulsus celer).
жила главна,	главна вена, φλέψ βασιλική (V. basilica).
жила капризѕшъ (сыр҃чъ коз҃ꙗ),	поскочан козји пулс (pulsus caprinus, pulsus saliens).
жила кофакица,	пулс на прекиде (pulsus intermitens).
жила плаҳа,	пулс брз и тврд (pulsus opressus pulsus contractus).
жила помамна,	јако убрзан пулс (pulsus celer frequens).
жила раможѕшъ,	истањен пулс (pulsus filiformis).
жила слака,	мекан пулс (pulsus parvus, pulsus mollis).
жила съворна,	При флеботомији крв је пуштана из ове жиле ако је трбух био отечен. φλέψ κεφαλική, κρανιακὸς (V. cephalica).
жила тънка,	млитав пулс (pulsus inanis, pulsus debilis).
жила трѣсовита,	дрхтав пулс (pulsus tremulus).

жила слаповита (флѵтѣаншъ),	валовит пулс (pulsus flucuans, pulsus undulosus).
жила чѣста,	пун пулс (pulsus planus).
жила хѣгы,	аритмичан пулс (pulsus arrytmicus).
жила шєрѳинѣшъ,	тестераст пулс (pulsus serratus).
жила плаха и ыка,	снажан, брз пулс (pulsus fortis, pulsus celer, pulsus frequens).
жилны проход,	отвор крвног суда (foramen vasis, lumen vasis).
жлѣковы,	бронхије (bronchioli, bronchiolus).
жлътина по шєраѕѣ,	жутица (icterus).
жѣтъцъ (жлътць) шт ыица,	жуманце од јајета (vitellus).

З

закртѣти(сѳ) очи,	превртути, окренути очи (reicere, etorquere oculi).
зазоръ казати,	непријатно за казивање (reprehensio dicere).
залишно,	превише (quod excedit).
залишно мѣсѡ,	под овим изразом треба подразумевати сваку неоплазму, почев од бенигних миома па све до малигних тумора (cancer).
залишно работаньѳ,	претерани рад (opressus labor - opus).
законъ шт ыденїа,	режим исхране, дијета (regulae diatae).
замашна (жена),	носећа жена у познијем периоду (gravidam, pregnatum esse).
замрзитєлъ,	анестетик, наркотик (narcoticum).
за онѣх шт ковхъ иде сѣмѳ въ мъчтаныи, или на снѣ,	просипање мушког семена у сну (polutio).
засип,	сипња, ἄσθμα (asthma).
засип одавна,	засип одавна, хронична астма (emphysema chronica).
засип шт настѵда,	отежано дисање услед назеба (dyspnoea).
затворенъ,	који пати од затвора (constipatus).

затворена плодова, — под овим изразом подразумева се непроходност женских полних органа коју могу изазвати различити узроци.

затисковиѣ дѫха, — тешкоћа у дисању, успорено дисање (bradypnoea).

згмечити, — згњечити (contundere).

зеχати, — зевати (occitare).

зинзивер, — исиот (Zingiber officinale).

злъ бѣлѣгъ, — рђав-неповољан симптом (symptoma malum).

злъ къздѫχъ, — нечист ваздух који заудара на трулеж (aer putiridus).

зла печѵрка, — отровна печурка (venenatus fungus).

злы димовы, — отровне пнеуме (по Хипократу оне настају услед мешања сокова и узимања затроване хране).

знамениѣ, — особина, својство (proprietas).

зѵкарѡ (захаръ), — шећер (saccharum).

И

иждежети, — спалити (incinenere, cremere).

изденѵти, — избацити, уклонити (ejicere, rejectare).

изопѵшъ (изоп), — исоп (Hyssopus officinalis).

изкинати дѣцѫ, — побацити дете (плод) (abortum facere).

изъгристи, — смањити набујало ткиво (пролиферовано) (detrahere, deminuere).

изгѵбити цкостъ, — изгубити дејство (perdere-amittere fortitudinem).

изгѵблениѣ стомашнои цкости, — губитак-смањење физиолошке активности желуца (dyspepsia).

издавна болѣстъ, — хронично обољење (morbus chronicus).

изждимати, — исцедити, истиснути (exprimere).

изжети, — процедити (percolare).

изминати, — отпадати, откинути (decidere).

изм8кло гръло,	промукло грло (racus larynx).
изчденїе,	изумрло ткиво, некроза (necrosis).
изъхракати,	испљувати (expuere, expectorare).
изъшъствїе надкоръ,	избијање егзантема (код богиња) (eruptio).
илчк,	љиљан, крин (Lilium candidum).
їндївїа,	чивит (Indigovera tinctoria) и цикорија (Cichorium endivia).
їндїк8шъ,	чивит (Indigovera tinctoria).
иришъ,	перуника (Iris florentina — бела и Iris germanica — модра).
иск8шенъ,	испитан (investigatus, exploratus).
исп8стенъ зык ъ̈нъ,	језик испуштен споља (најчешће због едема или парализе) (glossolysis).
исп8сти дх̈ъ,	издахнути ваздух (expirare).
исътлъчити,	иситнити (comminuere).
исъхн8ти,	испарити, изветрити (evaporare).
итє'рищ'їа,	жутица (icterus).
нюшкїан,	буника (Hyposciamus niger).

К

казанїе,	излагање, приказивање (expositio).
каламентw,	дивљи босиљак (Calamintha officinalis).
каламе́лс,	дивљи босиљак, горска метвица καλαμίτης (Calamintha officinalis и acinos). Може да означава и измирну (Styrax officinalis).
калам8ш ароматик8шъ,	палма (дрво) (Calamus aromaticus).
камеа,	мали храст, χαμαίδρυος (Tenecrium chamaedeos). По P. D. Quercula
камен ѕ к8кфкзчкхъ,	камен у бубрезима, νεφρόλιθος (nephrolithiasis).
камомила,	камилица, титрица (Matricaria chamomilla).
камола,	камољика, пелин (Artemisia vulgaris).

каменъ,	цимет (Cinnamomum aromaticum).
кантавр҃ъм (или трице),	мекиње.
капилиш венерищъ (или ковиле),	ковиље (Stipa penata).
кардамѵмъ,	дивљи рен (Cardamine paratensis).
карѵа,	ким (Carum carvi).
ката мѣсѣца,	месечница (менструација) (menstruatio).
каѵжон,	ово је израз грчког порекла καύσων, καῦσις, καυσονω (febris ardens). Тешко је рећи на које се обољење овај израз односи (тропска маларија, пегавац).
канела,	цимет (Cinnamomum ceylonicum).
карєш,	оштрица (Carex acutiformis longus).
карпош,	лубеница (καρπὸς), карпус (Citrullus vulgaris)
каспа,	касија (Cassia lentiva).
катапѵспа,	лек арапског порекла (Catha, f. Celastraceae Circa Instans, De Catapusia).
кашалъ ѡдавна,	хронични кашаљ (tussis chronica).
кашта линѣа,	сена (расте у тропским пределима) (Cassia lentiva - acutifolia).
кашта фиштѵла,	исти лек као и Кашта линѣа.
каштороѳмъ,	крља, крљез (Ricinus communis-croton spinosus).
къда є нѣнх крѣмѣ	месечница (menstruatio).
клен,	густа смеђа наслага на језику (lingua saburalis).
клѣшта,	кљешта (forceps).
ковм є ѵзел єктръ пол єзыка,	узетост, парализа језика (glossolysis, glossospasmus).
ков не мог҃ держати дѣц҃ѵ къда сѵ тежкѣ,	побацити плод пре времена (abortus spontaneus).
ковм св гнѵз десни,	патолошки процес на деснима (odontocele, pyorhoea итд.).
ковм тече крѣкъ низъ десни,	крварење из десни (ulaemorrhagia).
козїаче,	велике богиње (variola vera).

кои тлапѣ (тлапленїе) в нескѣстъ,	падање у несвест (cadere in vertigo).
колевка,	колевка (cunea).
комид,	комид ладанов (Gummi ladani по Зах. Орфелину).
колера,	У поглављу „*О маларији*“ (1.103a) колера се сматра елементом који изазива све облике маларије. По. P. Dorveaux колера (cole) означава жуч (χολή). Према томе израз coleris (фр. Bilieux) означава жучљив.
комѣника,	комуника (Artemisia vulgaris).
копитник,	копитњак (Asarum europeum).
копръ,	копр (Anethum graveolens).
корѣнїе хавтово (хафтика),	корење од автовине (radices Sambuci ebuli).
кориандрѣмъ,	кориандер (Coriandrum sativum).
коситрѣно блюдо,	чинија од калаја (patena).
кошїа,	кошић (Cucurbitum vulgare)
коштѣш,	куст (Costus spatiosus).
кѡваицъ,	комад од пите или мали колач (у говору Срба у Призрену — кравајче).
кратъкъ видъ,	кратковидност (myopia).
кръвъ шчїти,	мокрити крв (madefacere sanguis).
кръвенъ чловѣкъ,	мисли се на црвенило у лицу (rubor).
крѣпостъ,	снага, активност (potentia).
кревѣти се жила,	пулсирати (pulsare, percipere).
кревенїе,	пулсирање (pulsatio).
кретаме,	Кретуш (Apium graveolens)
крокѣш,	каћунак (Crocus sativus).
кромид,	црвени лукац, κρόμμυον (Allium cepa).
кранин,	морски копар (Crithanum maritimum).
кропити кръвъ,	точити крв, крволиптати (aspergere sanguinem).
кросса,	Кросуљица (Anthiscus cevefolium)
ксенодохиа,	гостионица, ξενών (hospitalium).

кѫвеба, крупан бибер (Piper cubeba).

кѫкѫрбита, бундева, тиква (Cucurbita melopepo).

кѫкѫрѣкъ, кукурек (Helleborus odorus).

кѫминъ, кумин, ким (Cuminum cyminum).

кѫпєрι, вероњика (Cypreus esculentus).

кѫчиштє, кучиште, кучине (struppa).

кѫшкѫта, вилина косица (Cuscuta europeae).

кѷмїнъ, ким (Carvus carvi).

Л

лакѫла, горски копитњак (Laburnum alpinum).

лактѫка, салата (Lactuca sativa).

лаѡданѡ, копитњак (Asarum europaeum).

лапастѡ, огњичина (Lapsana communis).

лаѫрѣла, ловорика (Laurus nobilis).

лаѫрѫшъ, ловорике (Laurus nobilis)

лѣвиштикъ, селен (Levisticum angelica).

лєгѫрицїа, сладић (Glycyrrhiza echinata).

лєдїа, леђа (dorsum).

лєлиш, талог који остаје приликом кувања сапуна („lessive de savoniers", по P. D.).

лєѡшъ, лављи зуб (Lentodon, o P. D. од leonodus-odontus hispidus).

лєнтикѫла, сочиво (Ervum lens).

лєпишъ, крес (Lepidum sativum).

лєтаргїа, полусвесно стање, летаргија, ληθαργία (lethargia).

лѣчєа, лечење, видање (curatio, therapia).

лїлїѫм, љиљан, крин (Lilium candidum).

лисиѫмъ, жива ограда, вучац (Lycium halimifolium).

лишаи зли, егзем (eczema), псоријаза (psoriasis).

лоѣриково масло,	ловориково уље (Oleum lauri).
ложица,	кашика (cochleare).
локика,	лочика салата (Lactuca sativa).
лукон,	локвањ (Nymphea—Nuphar) (luteum—жути). (бели — album).
ложесна,	материца, μήτρα (uterus).
лютъ отровъ,	јак отров (acerbum veneum).

М

македонис,	зелен, петраселин (Petroselinum macedonicum).
македонис,	јаблочина (Aristolochia).
маланхолїа,	једна од четири течне компнете организма.
маламасиана,	дивља јабука (Malus communis).
малоѣм гранатоѣм	шипак, нар (Punica granatum).
мандрагора,	мандрагора, скачац (Mandragora acaulis).
манна,	мана (manna).
маргарита,	бисер (margarita).
марѣва,	смрдљевак, мацина трава, мардуа (Marrubium vulgare et peregrinum) (По P. D. „Marrub blanc“).
масиш,	мастика (Pistacia lentiscus).
масло мѣштолина,	маст мусцелон (Oleum muscelinum). Формула за припремање ове масти налази се у Dispensariumy — N. Praepositusa.
масло шт лїлїѣм,	масло од крина (Oleum lilium).
масло шт мастиха,	масло од мастике (Oleum masticinum).
масло мигдалово,	бадемово уље (Oleum amygdalum).
масло шт пшинти,	пелиново масло (Oleum absinthinum).
масло шт рафанѣм,	масло од рена (Oleum raphanum).
масло шт ромоникѣ,	масло од камомиле (Oleum chamomillum).
масло рѣжно,	ружино уље (Oleum rosaceum, rosatum).

маслѡ ѡт синапа,	синапово уље (Oleum sinapinum).
маслѡ попѣлѣѡн,	масло популеон (Oleum populeonicum —popu leon). По P. D. главни састојак био је Populus niger.
мастъ агрипа,	Агришина маст (Unguentum Agrippa).
мастъ аѳрѣѕмъ,	златна маст (Unguentum aureum).
мастъ важиликон,	маст базиликон (Unguentum basilicum).
мастъ ситринѡ,	лимунска маст (Unguentum citrinum).
мастъ кои изѣда месѡ гнилѡ и залишно изъ рань,	маст за редукцију набујалог ткива у рани (услед пролиферације при регенерацији).
мастъ ѕигвентѕм контра артетика,	маст противу запаљења зглобова (Unguentum contra arthritidem).
мастъ фѕшко,	црна маст (фушко) (Unguentum fuscum).
мастихъ,	мастика (Pistacia lentiscus).
мастныи пръхѕтъ,	матичина (Melissa officinalis).
маточина (мѣлиша),	масни перут (furfurea adiposita).
матѳвна дѕшица,	мајчина душица (Thymus serpyllum).
мах(а)ло,	лепеза за хлађење.
маюрана,	мајоран (Majorana hortensis).
мелилото,	орлов нокат (по Симоновићу). По P. D. Mellilotus (Trifolium officinalis) је средњовековна билька чији је назив „краљичина круна".
мѳркѳрна,	росуљац, штир (Mercurialis annua).
металка ѕ очїю,	глаукома, γλαυκός (glaucoma).
мѳтвица,	метвица (Mentha aquatica).
мигдалово маслѡ,	бадемово уље (Oleum amygdalum).
мѣхыръ,	мокраћа бешика (vesica urinaria).
милода,	милода (Levisticum officinale).
миризма,	пријатан мирис (odor).
миродїина (билина),	миришљави лекови (remedia ododrata).
мирѳвлѣшъ,	мирта, μυρτία (Myrtus communis).
митридато,	митридато. Овај лек добио је име по понтијском краљу Митридату (II в. н. е.).

Био је припреман од 24 састојака, а користио се у превентивне сврхе против тровања и куге.

мнѣканїе дѣха въ болести, отежано и успорено дисање (bradypnoea, oligopnoea).

много воде пѣштенїе, често мокрење (sychnuria, uresis, micturatio).

много кръви спрода, овај израз служи за ознаку свих врста крварења из предњих делова урогениталних органа (melaena, metrorrhagia).

много спати ѕ болести бити у несвесном стању, кома (coma).

мозькъ въ костѣхъ, коштана срж (medulla ossium).

мокрина ѕ стомахѣ, појачана секреција у стомаку (secretio in ventriculi).

морасѣлиши, бели дуд (Morus alba) — (Morasllinum).

морачъ, морач (Foeniculum vulgare).

морбили, мале богиње (morbilli).

морбили аште затворыт се и не погю надворъ мале богиње без осипа (егзантема) (morbilli sine exanthmate).

моровалании (мировалании), лек источњачког порекла (Morobalanis C.J.). Може да се односи на биљку Myrobilis Nyctago a и на измирну (од μύρρα) σμύρνα) Myrrha.

москосъ, мускатов орах (Myristica fragans, Muscari moschatum).

мрѣзост на ѣстїе, неузимање хране, ἀνορεξία (anorexia).

мрѣтва костъ, мртва кост (tuberculum, exostosum).

мѣрика, дуд (Morus alba et niger).

мѣшкѣш, мошус (Moscus, према C. I.).

мѣхъ, длаке на батрљици пера од птица (vexilium).

мѣчтанїе, сан, сањарење (somnus, imaginatio).

мѵ̈рра, мира (мирисна смола) (Myrrhis odoratus).

Н

надиманїе, надутост, метеоризам, μετεωρισμὸς (meteorismus).

напелѣшъ, напрстак (Napelus, Digitalis purpurea).

налѫѕмєфа,	под овим изразом треба подразумевати реинфекцију после пребољевања великих богиња или секундарне инфекције настале у току болести.
напасть,	невоља, беда, акутна болест (morbus acutus).
нара,	једна врста отровних печурки (Amanita virosa).
нардъ,	пипац, злокос (Nardus strica — по P. D. Andropogon nardus).
нардни,	уље од неке индијске биљке (по P. D. ова реч је изведена од Nard indicus или spicanard).
нарда пишщи,	овај израз односи се на смолу или уље (Oleum nardini). По Симоновићу ово име потиче од Nardus stricta.
наркодъ,	наркотикум (narcoticum).
настѫдъ,	назеб (refrigeratio).
настѫ(ж)дити,	назепсти (refrigere).
наѫздати,	надати се (sperare).
наштѫрцїѫмъ,	поточарка (Nasurtium arvensis).
неблюдєнїе,	непажња, небудност (nihil curans).
невѣли,	једна врста олеандра (Narium oleandri).
неможєнїе кодѫ пѫстити,	смањено или обустављено измокравање (oliguria, ischuria).
неможєнїе пождирати,	немогућност гутања (aphagia).
немошть,	тешка болест (хронична) (morbus).
немошти дѫхъ къ себѣ понимати,	тешко дисање (disponoea).
ненѫфар,	локвањ (Nuphar Nimphea luteum).
непокоєнїе,	узнемиреност, тегоба, брижност (jactitatio)
несложєнїе жилѣ,	неслагање пулса (dissotiatio pulsi).
нигела,	начков брк, нигела (Nigela damascena);.
ницина,	стара рана, гнојни оток, црни пришт (fistula, abscessus, maligna pustula).
нитрѫм,	шалитра (nitrum).
новомѣсѣчїе,	месечница (menstruatio).
ноздра,	кокос (Nox Indica по P. D.).

нορешцъ, нора (гљива) (Boletus satans).

носити дѣте до врѣмена, донети плод до краја.

ноштникъ, онај који мокри ноћу пода се.

нѫкшъ їндїка, индијски орашчић (Myristica fragans).

нѫкшъ мѫшката, исто значење има као нѫкшъ їндїка.

О

wбикнѫти, навићи (се), навикнути (се) (solere, assuescere).

обољѣнїе чрева, обољење црева које се јавља као компликација код великих богиња (enteritis mucomembranacea).

облюштити, ољуштити (decorticare).

обострити, зашиљити (acuminare, factigare, cuspidare).

образ wбѫхалъ, отечен образ (oedema buccalis).

обоүшта, обућа (calceus).

wгньица, огњица (febris).

wгньица гнила, гњила (путиридна) огњица (febris putirida).

огнъ, повишена телесна топлота (temperatura).

огница гнила и ефимера, краткотрајна гњила огњица (febris putirida et ephimera).

огница ефимерашт, апостѳомѣ, огњица ефемера због апостеоме (febris ephimera ex apostemate).

огница ефимера шт великыѥ вънѣшнь, огњица ефимера изазвана великом врућином (febris ephimera ex calore exterionae).

огница ефимера шт много работанїа, огњица ефемера изазвана због рада (febris ephimera ex laborae).

огница ефимера шт много ѣденїа, ефемерна огњица која настаје због неумерености у јелу (febris ephemera ex repplitionae).

огница ефимера шт глади, ефемерна огњица настала услед глади (febris ephemera ex famae).

огница малигна, септична огњица (febris septica).

огница шт настѫда, огњица изазвана назебом (febris ex frigore).

огница шт мокроти, огњица изазвана влагом (febris ex humore).

огница wт вр8кинѣ,	огњица настала услед врућине (febris ex calore).
огница wт с8хоти,	огњица настала због сухоће (febris ex arido).
огница wстра,	акутна огњица (febris acuta).
огница проста,	обична огњица (febris, pyrexia).
огница прѣкwстра,	перакутна огњица (febris peracuta).
огница флѣматика,	огњица изазвана флегмом (febris phlegmatica).
огница wт крѣнїа дмовъ,	огњица изазвана „врењем" пнеума.
огница wт кръви,	огњица изазвана поремећајем равнотеже сокова у организму.
огница wт пианости,	огњица која настаје као последица пијанства.
огница чѣмнаа,	прилепчива огњица, редња (morbus infectivus).
огѣбавити(сѧ),	огубавити се (leprosare).
одежда,	одело (vestimentum).
одрь,	лежај, кревет (lectulum, scrobisculus).
ожѣтѣти тѣло,	жутица (icterus).
око вѣло,	глауком, зелена мрена, γλαυκός (glaucoma).
окорѣла рана,	закрастала рана (зарасла) (vulnus crustosum).
олибан8м,	тамјан (Boswellia — bhau dajina).
wмегчати (апостеом8),	смањити оток (deminuere, reducere oedemam).
wмъканїе,	смањење (deminuitio, minuitio).
wпїw,	опијум, афијон (opium).
опоганыти (сѧ),	заразити (се) (inficere).
опокенїе,	знојење (sudatio).
опотити (сѧ),	зној̄ити се (sudare, sudorem emittere, desudare).
опразныти,	очистити (стомак и црева) (purgare).
орѣѫи,	прохтев за јелом (appetitus).
орѣѫи wкорѣпити,	појачати апетит (appetitus roborare).
ориган(w),	метвица (Origanum vulgaris).
ослабѣкѣвати,	олакшати болест (hebescere).

остиѧти,	исталожити (precipitare).
остръ,	оштар, љут, јак (firmus, valens, intensus).
ослаба,	олакшање болести (allevatio).
ослабленїе мошно,	малаксалост, клонулост (caducus, caducitas).
ослѣпленїе,	ослепљење (excaecatio).
остръ языкъ,	наслаге слузи на језику (lingua saburalis).
острина въ грълѣ,	гребање у грлу (scabies in laringe).
острѣгати главѣ,	ошишати косу (tondere).
штворити здола,	прочистити, лаксирати (purgere, laxare).
штегчати,	отежати (gravere).
штечение въ стомахѣ и въ чрѣвѣхъ,	тимпанитис (накупљање гасова у желуцу и цревима (tympanitis).
штлъстити,	одебљати, угојити се (pinguiscere).
острѣпити,	окрастати се (crustare).
всъхѧтїе ѕста,	сухоћа уста (dessicatio oris).
штболити,	преболити, оздравити (remediare).
штъвръстие,	отвор (foramen).
отрыгати,	изригати, избацити (eructare).
штемерение,	отровање (intoxcatio).
штчесем болѣзнь,	болест очију (morbus oculorum).
штчи штекл҃к	избуљене очи (exophtalmus, ophtalmoptosis).
очистити (сѧ) по рожденїю,	чистити се после порођаја (у смислу регенерације утеруса) (purificare post parturationem).
очистити человѣка здола,	очистити, дати клизму (purgare, clysterium dare).
очищение,	чишћење (purgatio).
штчищенние образѣ,	улепшавање лица (facies obstergere).
шѕ дѧ кодде сѣрки,	дословно преведено значи: кост из јеленьег срца (De osse corde cervi, C.I.).

П

паклага на очїю,	очна мрена, катаракта (cataracta).
погоубь,	велика смртност (изазвана епидемијом или услед глади) (magna mortalitas).

падєнїе власи, опадање косе, ћелављење (morbus vulpis).

памєтовати, памтити (bonum intelegere).

папавєръ, бели мак (Papaver dubium).

паритарїа, вијашница (Parietaria officinalis).

пасти болнъ, разболети се, пасти у постељу (aergotare cepisse).

пасти ѡрєξн, изгубити прохтев за јелом (anorexia).

пашникъ, гркљан, ларинкс (larynx).

пѣгѧвка, пега на лицу (macula).

пеонїа, божур (Paeonia div).

пенцеданїѧмъ, девесиље, сиљевина (Peucedanium cervaria).

персикорїа (першика), персикориа (Perseia gratissima). Етиопски лек (Cordia myxa).

пестикѧлорѣм, першун (Peteroselinum hortense (vulgare).

печаль, туга, жалост (tristitia).

пешть, пеħ (formex).

пиган, рута (Ruta graveolens).

пилѧлѣ авръа, златне пилуле (Pillulae aureae).

пимпинела, анасон (Pimpinella anisum).

випанїе жилъ, пипање пулса (palpatio).

пиперь (пьпрь). бибер (Piper nigrum).

пирра, крушка (Pirus sativa).

пиштаци, мастика (Pistacia lentiscus).

пищїа, жути лишај (Physcia stellavus)

плаво биліе, чичак (Arctium lappa)

плантагоша, жиловлак (Plantago majov)

плашт, плаштак (Anacompius pyramidalis)

пискати, шиштати (stridere).

питати, хранити (nutrire).

пишкъ, смола (добија се од Pistacia lentiscus), pix или pissa.

плеѣрешиш, запаљење плућне марамице, πλευρῖτις, πλευρὸν (pleuritis; фран. pleuresie).

плодѡва, плодница (uterus) (али може да се односи и на цео женски полни апарат).

плодѡка затворена, затворена материца (obturatio uteri).

плодѡка гнила, дословно преведено значи гњила материца (uterusus putrifactus).

плѣть, изглед (habitus).

плюкы, плућа (pulmo).

поблажєніе, олакшавање, ублажавање (attenuatio, mittigatio).

поблажити, олакшати (attnuare).

погинѣти болѣстъ, престати болест (morbus finem capere).

погибѣль, смртност, помор (mortalitas).

поглитати, прогутати (deglutare).

подвизаніе пръси, ширење грудног коша, дисање (dilatatio thoracis)

подвигнѣти, подићи се (surgere).

подимати придржавати (sustenere).

пождирати, гутати (deglutare).

покои, одмор, мировање (relaxatio, requies animi et corporis).

покоиште, почивалиште, одмаралиште (tranquillus ad quietem locus).

покоситѳенъ, калајисан.

полъгшеніе болѣсти, олакшање болести (allevatio morbi).

полегїѕмъ, мајчина душица (Thymys serpyllum).

пользнь, користан (utilis).

полъзно, корисно (utile).

полиподїѕм, слатка папрат (Polypodium vulgare).

политритъ, маховина (Polytrichum commune).

половица тѣла всѣхла, кап, одузетост једне половине тела (haemiplegia).

помъканіе (болѣсти), престанак болести (vessatio morbi).

попользовати, чувати (се), користити (praeservare).

порода,	врста, порекло (nativitas).
пороша,	пора (porus).
поспаніе къ огньци велико,	бесвесно стање за време напада огњице (deliquium in febre).
поспѣшьствовати,	помагати (adjuvere).
портѵлака,	тушак, портулака (Portulaca, officinarum
потъ,	зној (sudor).
потѣзати,	извлачити (extrahere, extirpere).
потіе,	знојење (sudatio).
потити (се),	знојити (се) (sudare).
потъмненіе чѵію,	слепило (ablepsia, anopsis).
похота,	страст, полни прохтев (libido).
почиштена кнліа,	лекови за чишћење, лаксирање (laxativa, laxantia).
почиштеніе,	чишћење, лаксирање (laxatio, purgatio).
повмлати дѣхъ,	удисати, узимати ваздух (inspirare).
пра (прахъ),	прах (pulvis).
пржити,	пржити (frigere).
прѣбиване съ женомъ,	полно општити (cohabitare).
прѣзъмѣрно опокніе,	прекомерено знојење (diaphoresis).
прѣоблѣкшти (се),	пресвући се (vestes muare).
прѣострa огньца,	нагла, перакутна огњица (febris peracuta).
прѣсна магнріа,	свежа храна, некувана, пресна (cibus recens).
прѣтило гѣсчіе	гушчије сало (adeps anserinus).
пріимати дѣцѣ,	оплодити се (fecundare).
приликовати,	припадати, сличити (imputare).
примисль,	сумња (dubium).
притисковати жилѣ,	пипати — палпирати жилу пулс (palpare).
прождирати (слинѣ),	гутати (deglutare).
проити долѣ (гнои),	дефецирати (defecere).
проказа,	овај израз означава сва хронична обољења коже (хронични егзем, фурункулозу, псоријазу итд.).

проказати (се),	осути се ранама.
прокинѣти,	прокинути, пробушити, отворити (perforare).
проходъ,	пролаз (transitus).
прохщдъ дѣшныи,	дисајни пут (lumen trachealis — bronchialis).
прохщды срѣдчнїи,	срчани отвор (foramen, foramina cordis).
проходити,	пролазити (за пасажу хране у дигестивном апарату) (trangere).
проходно чр҃ево,	задње црево, ректум (rectum).
пришть чюмни,	загнојени лимфни чвор (најчешће препонских жљезда — lgd. inguinales) услед инфекције са P. pestis (bubo, adenitis).
пр҃ѣва,	шљива (Prunus domestica).
пръхѣтъ,	перут (plumae, arum pennae).
пѣмкльм,	олово (Plumbum).
пѣстити водѣ,	мокрити (miscere).
пѣстити дѣхъ,	издисати (expirare).
пѣштенїе кръви,	пуштање крви (venesectio, phlebotomia).
пѣштенїе много водк,	прекомерено лучење мокраће (polyuria).
пшїлі҃ѡ,	жиловлак, боквица, ψύλιον (Plantago psillium — maior — lunceolata).

ρ

радицивѣш,	стозрник (Radiola linoides).
разблажити,	умањити, олакшати, разредити (diluere).
разгныти,	иструлети, распасти се (putrescere).
разгловлиніе кости,	потпуно преломљена кост (fractura ossiss completa).
раздр҃клиніе,	разлика (differentiatio).
разъжвати,	разжвакати (masticare).
разлико,	различито (differenter).
разлѣчиніе,	подела (disociatio).
размр҃сити,	помешати, припремити (commiscere).
разъчинити,	расподелити, рашчланити (dividere).

рана шт ков штпада мѣсш, зла рана (малигни оедем) (oedema malignum).

расипати, распадати се (decompnere).

распоучѣнна охста, зечија уста (labium leporinum).

растъ, слезина (lien). Овај израз означава и синдром спленомегалије код маларичног обољења.

растатати (сѣ), одвојити се (separare, dejungere).

рѣжина, равет (Rheum officinale).

рѣжина, грожђе (Raisin) по P. D.

рѣкшма, реума, ῥευματικός (rheumatismus); може да означава и сваки гнојни процес у глави (гнојно запаљење уха, енцефалит итд.).

риганьѣ, повраћање (vomitatio, ructatio).

ригати, подригивати (ructare, eructare).

ритина, ритина, рецина, смола (Ceratophyllum demersum).

родъ, род, врста (species).

родомон, једна врста ружа (Rhodotamnus ehamiscitus).

родостома, ружи наводица (вода) ῥοδόσταμμον (aqua rosata)

рожа, ружа (rosa).

рожина, рецина, смола (Ceratophyllum demersum).

рътѣтъ, жива (Hydrargyrum).

рѣжин гюлап, сируп од руже (sirupus rosatus).

рѣжин сахафъ, шећер помешан са ружиним уљем (saccharum rosatum).

рѣта, рута (Ruta graveolens).

рѣчныкь, убрус, пешкир (manutegrium, sudarium).

С

саказъ, смола (реч турског порекла — од sakiz — смола). Може да означава и једну врсту ракије (мастика). Иначе ова се смола додавала и у сапун.

салѣа, жалфија (Salvia officinalis).

сандалнс,	бели сандал (Santalum album) — лек источњачког порекла.
сарамак,	лук-сарансак (турски израз) (Allium sativum).
съблюсти (сѧ),	уздржати се, сачувати се (abstinere).
свѣштникъ,	свећњак (candelabrum).
съвъкѹпленнѥ,	полни акт (coitus).
свита,	одело (vestimentum).
сврабъ,	шуга (scabies).
съгнившы,	иструлео (putiridus).
съгнивающти плъть,	леш који се распада (corpus putiridus).
сѣме,	семе (semen). Може да означава и мушке расплодне ћелије, σπέρμα (sperma).
сенерн,	смиље, зечији купус (Sempervivum tectorum).
сикламенъ,	вучја јабука (Cyclamen europeum).
синап,	синап, слачица (Sinapis arvensis).
сипня,	сипња, сипљивост (emphysema pulmonum).
сирште,	сириште (stomachus, ventriculus).
сирченак,	сирченьак (Physalus alkekengi).
сирвенина,	несварена храна (у избљувку) (viridis cruda).
ситринѹшъ,	лимун (Citrus limonum).
ситнъ тлъ,	ситно (густо) сито (cribrum).
склопьцы,	склопци, тетанус (tetanus).
скрѣжтати,	шкрипати зубима (dentibus frendere, stridere, crepere).
съкрѣшенїѳ,	ломност тела (lassitudo).
слѣпѣ очїи,	слепоочница (tempora).
сметенїѳ памети,	губљење свести (syncopa).
смндалъ,	брашно, гриз, σεμίδαλις (amylum titricum).
съмнѣнїѳ,	сумња (dubium).
съмрьть напрасна,	напрасна смрт (exitus, mors repentina-repente).
с(о)нънъ,	сањив (somniculosus, somni plenus, somno gravis).
сѹхы невисцелны недѹгъ,	губа, лепра (lepra).

соковитъ,	сочан, сукулентан (mucosus, pituosus).
соль трена,	ситна со, со у праху (sol pulverisatus).
спекалъ (се в нїих) гнои,	затвор (obstipatio).
спецїа,	спецнја (Capiscum annuum).
спечка,	затвор (obstipatio).
спихтиосати,	угрушати, згрушаги се (coagulare).
сплосковањє пръси,	смањење грудног коша после истискивања ваздуха (detumescere thoracis).
сподиѣм,	спора, семенка (Sporobolus gramina).
сподобленїє,	особина (proprietas).
спрѣж,	једна врста плесни (Aspergilus herbariorum)
спрнгати,	испржити (frigere).
спротивотрови,	противотров (antidotum).
съръканїє вѣкнив,	пад телесне топлоте (lysis).
сръце весело,	бити весео, добро расположен (hilaris).
сръчлика,	срж, унутарњи део плода (pulpa, medulla).
съсъ (съсъцъ),	сиса, дојка (mamma).
съсъ зачрвенилъи штеклъ,	запаљење млечне жлезде (mammitis).
съставь,	члан зглоб (articulatio) и орган (elementum).
съставленїє,	састав (constitutio).
съсѣдъ,	суд(vas).
съсѣдъ плоскънъ,	чинија, плоснати суд (catinus, catillus).
стара рана,	неизлечива рана (vulnus moderatum — vetum)
стафисагарїа,	вашљивка (Delphinium staphisagaria) (по P. D.).
стафїсагарида,	тешко је одредити значење. По P. D.Delphinium staphisagaria.
сътварь чемерна,	отровна материја (змијски отров, уопште сваки отров) (elementum toxicum).
сътворенїє жилѣ,	стање пулса (status pulsationis).
сътворити младо лице,	улепшати лице (rejuvenescenere).
сътворити млѣко женѣ,	надражити секрецију млека (ablactatio facere)
стѣнилш,	стенило, фитиљ (funiculus, incendarius).

сътѧкшти,	разбити, згњечити (contundere).
столь дѣпькь,	столица са избушеним седиштем која се употребљавала за парење болесника (sella perfo rata — sella perta).
стомашна болѣстъ,	болест желудца (morbus ventriculi).
стомахъ,	стомак (ventriculus, gaster, stomachus).
стоѧти на постели,	лежати у постељи (agrotere, cubere).
стрѧдати,	боловати (patire, aegrotum esse).
сътрѣсати,	трести се, дрхтати (tremere, quartere).
сътрѣсенїе,	дрхтавица грозница, (trepidatio, tremor).
сътрѣсенїе сѫдца,	лупање срца (tachycardia).
стрѫны,	гласне жице (gamenta vocalia).
стрѫпь,	краста (crusta).
стѫдена вешт,	средство које хлади (remedium refrigeratum)
стѫрек,	измирна (Styrax officinalis).
сѫдити,	судити расуђивати размишљати (explorare).
сѫмак,	сумак (Rhus coriaria).
сѫмахъ,	сумах (Cotinus coggygria).
сѫмрачьнь,	таман (tenebrosus, tenebricosus).
сѫпрашица,	врућ песо (arena).
сѫръ,	сур, блед, сив (coloris palidi).
сѫхи кашлъ,	суви кашаљ (tussis siccus).
сѫхи неисцѣлни недѫг,	лепра (lepra).
с(ь)цати,	мокрити (madefacere).
съчетати,	полно општити (conjugere).
с(ш)лфѫр ѣѥѫмъ,	сумпор (sulfur).

Т

таинн ѫдъ (мѫшкы дѣточинитель),	мушки полни орган (penis, phalus).
таинн ѫдъ мекънъ,	немогућност ерекције (penis non erectibus).

тамаридишъ, метљика (Tamarix africans).

тамаридишкꙋшъ, метљика (Tamarix gallica).

тамарханди, тамарханд од арапске речи perutamer — урма hindi — индијска, Tamarindus indica, једна врста махуне чији је средњи део сладак.

таркосъ, бухач (Tanaceum pyrethrum).

ташокарлкато, глушеница (Taraxacum-tharakchakon-Leontodon taraxacum)(по P. D.).

тврѣда апостѡѡма, тврди оток (aposteoma dura, tumrfactio).

тврѣда слѣзена, отечена слезина (splenomegalia).

темѣянинка, тамњаника (Asarum europeum).

тѣлесни сѣстав, људски организам (organismus).

тлѣкшти, пулсирати (pulsare) (?).

теодорикон, теодорикон, θεοδωρικόν (Theodoricon) (по P. D.)

терамовина, мастика (Pistacia terebinthus).

терамвина, смрдљива (Pistacia terebinthus).

тѣскота ѕ пръсѣхъ, отежано дисање, δύσπνους (dyspnoea).

терѣвинтин, уљана смоласта супстанца (N. therebinte, по P. D.).

течна магиа, течно, чорбасто јело (alimentum liquidum).

теченїе здола, пролив (enterorrhoea).

теченїе крѣвы здола, опис овога синдрома може да има различита значења као што су крварење из дигестивног апарата (melaena) и из материце (metrorrhagia).

теченїе много ида, слузави пролив (enteritis profusa acuta). ово се може односити на синдром дизентерије и салмонелозе.

тегнти, подносити (tolerare).

тегота къ стомаѯѕ, тегоба у стомаку (ardua res).

тежина къ ꙁыкѕ и девелостъ, парализа језика (paralysiss, apoplexia).

тежина ѕ очїю и кромелѣ, гнојно запаљење очију (conjuctivitis purulenta).

тѣло сѣгнилѣе, распаднути леш (cadaver putiridus).

тѣскота ѕ прѣх, успорено дисање (bradypnoea).

терашигилата, лек у облику коцкица од црвене земље (terra sigillata). Препоручиван је у терапијске и превентивне сврхе против куге.

теѳъкъ, теријак (theriaca). Стари лек у чији састав су улазила 54 састојка, који су доцније повећани на 100. Последњи пут је припремљен 1787. године у Паризу. Препоручиван је у превентивне и профилактичне сврхе против куге, бесниla и за лечење глаукома.

тимпанитисъ, надутост, оток трбуха, τυμπανίτης (tympanitis).

тина, тиња, муљ (alluvio).

тлапкніѣ ѕ несвѣстъ, падање у несвест (tombere in vertigo).

тлъстъ, дебео (crassus, obesus).

тъмностъ, потамнелост (tenebris).

трагакантѕм, драгантум (Astragalus tragacantha).

трънѣхъ твр҃дъ, тврд трбух (може бити синдром тетануса (venter durus).

трѣсавица, грозница, треска (febris).

трѣсвніѣ на сръдцѣ, лупање срца (tachycardia).

трѣскавица, исто што и трѣсавица.

трандафил, ружа (Rosa centifolia, canina).

трндневна трѣсавица, терцијарна маларија (malaria tertiana).

трьпко, опоро (sycosus).

тръстіѣ, трска (calamus).

тр҃бл҃ь, болест (тешка — хронична) (morbus).

тѕрбита, турбанлија (Cucurbita melopepo) једна врста бундева.

тѕцинъ, тучак (pistillum).

тѕштъ, исто што и портѕлака.

тънкъ, слаб (infirmis).

тѫштаніѣ, старање, журба (turba, concursus).

Ѹ

оуврачевати,	излечити (sanare, sanum facere).
Ѹгодити,	наместити се, смирити се (sedere).
Ѹдавленїе,	штетно деловати (nocere).
Ѹдрѣвѣны стомах,	грч трбушних мишића (spasmus musculorum abdominalis).
Ѹзригати,	подригивати (eructare, ructare).
Ѹкръвен человек,	исто што и кръвень чловѣкъ.
Ѹкрѣпити,	ојачати (roborare, firmare).
Ѹкропь,	врела вода (aqua fervens).
Ѹкѹшенїе	уједа (змије) (morsus, serpentis).
Ѹнъгвентѹмъ контра артетика,	маст противу запаљења зглобова (Unguentum contra arthritis).
Ѹнъкини венериш̃ъ,	ковиље (Capilli veneris - adiantum, Capilli veneris).
Ѹпивати(се),	опијати се (inebriare).
Ѹсилесть,	јачина, степен (potentia).
Ѹставити гнои,	зауставити пролив (sistere enterorrhoem).
Ѹсѣхла половица тѣла,	одузетост једне половине тела (haemiplegia)
Ѹтровѹ загражда́ти,	изазивати затвор (obstipatio - constipatio provocare).
Ѹхваченїе,	наступ, напад (грознице) (accessus, raptus).
Ѹхопленїе,	уједа (morsus).
Ѹхо залегло,	зачепљено ухо (auruis obturatus).
Ѹчтетити (се),	заразити се (inficere).
Ѹыденїе змїи,	уједа змије (morsus serpentis).
Ѹызвити,	ранити (vulnerare).
Ѹядати,	чупати, гристи (mordere).

Ф

факшинѣшъ, буква (Fagus silvatica).

фебриш парашизма, пароксизмална грозница (febris paroxismalis). Под овим изразом у нашој старој медицини. подразумеван је продромални стадиј или инкубациони период неког од инфективних обољења (?).

фелїа, комадић, кришка (fetta).

фени грѣко, смиљкита (Trigonella caerulea).

феникѕа, плод од урме (Fructus foeniculi).

френежишъ, бунило (delirium), лудило, φρένα, φρενιτκός. (folie delire по P. D.).

ферменто, квасац (faex).

филипенда, сурчица (Filipenda hexapetala).

фитил, фитиљ, стенило (funiculus).

финикъ, урма (плод од палме) (Phaenix dactylifera).

фиштика, смоква (Ficus carica).

финикок костьць, костица од урме (ossiculum).

флегма (флевма), слуз, φλέγμα (mucus). Значају сокова у старој медицини био је придаван велики значај. Од равнотеже њиховог лучења зависило је здравствено стање организма.

френежиш, помама, φρενῖτις (furor, frenesis).

фѕмстера (фѕмаштера), руско зеље (руснца) (Fumaria officinalis).

фѕоу, индијска биљка (по P. D.: foli indica - Folium indum - Folle Malbatar).

фтижишъ, сушица (phtisis).

Х

хавитъ, апт, бурјан (Sambucus ebulus).

хавт, бели пелин (Arthemisia absintinum).

хартїа вѣбакина, памучна хартија (chartia bombicina).

хелидон, златић, ластавицина трава (Chelidonium majus).

хидропизамъ, водена болест, хидропизам (hydrops, hidropicus).

хракан҃ѣ, испљувак (sputum, expectoratio).

хракати, пљувати (sputare).

хракотина, слуз (mucus).

хрѣбтъ, крста (sacrum, regio sacralis).

хрѣбтина костъ, крсна кост, сакрална кост (os sacrum).

Ц

цѣгъ, сеђ (lix, lixiva).

цъкло, стакло (vitrum).

цѣлва, лечење (therapia, curatio).

цѣлити, лечити (curare).

цвитѫрїа, кантарион (Centaurium umbellatum).

Ч

чела рогъ, врх чела (angulus frontalis).

чмѣрна змїа, отровна змија (serpens venenatus).

чмерн҃и възд҃х, затровани ваздух; ваздух који заудара на трулеж (aër putiridus). За овакав ваздух веровало се да садржи отровну мијазму која изазива епидемије.

чесновити лоукъ, бели лук (Allium sativum).

четири кренита, четири силе које према Галеновом учењу управљају организмом (vis pulsiphica, pneuma psychicon, pneuma physicon и dilatatio cordis).

чланъ, зглоб (articulatio).

чрѣво, овај израз има врло широко значење. Може да означава задње црево (rectum) али и плодницу (uterus).

чрѣвогнитїе,	овај израз означава свако гнојно обољење женског полног органа. Ако се овде мисли на утерус, онда би се он односио на metritis purulenta necroticans).
чрѣслъ,	кук (соха).
чрѣна жлчъ,	црна жуч. То је један од сокова организма који се према учењу Аристотела налази у области бубрега.
чѹма,	куга (pestis).
чѹма крѣла и чємерна,	велика епидемија куге која се одликује знатном смртношћу. То је септикемична форма која је најчешће владала преко лета и преносила се обично контактом.
чюбрь,	чубар (Saturea hortensis).

Ш

шалвїа,	жалфија (Salvia officinalis).
шанкѹшъ,	горчика (Sonchus arvensis).
шангвїнарїа,	сандалово дрво (Santalum rubrum et citrinum).
шандалъ,	благ папрат (по старим ботаничарима Digitaria sanguinalis, премда га неки изједначавају са Polypodium aviculare.
шаркокола,	козинац (по P. D. лек персијског порекла — Sarcocollae — Astragalus onobrychis).
шаркола,	козинац (Astragalus illylcus et thracicus — по Симоновићу) камендар бели (Saxifraga granulata).
шафранъ,	каћун (шафран) (Crocus sativus).
шевштен,	шебој (Mathiola incana), (matronalis).
шемпервивѹм,	пазикућа, зечији купус (Sempervivum patens- - tectorum ?).
шевни,	шеника (Glyceria fluitans).
шерапино,	попков раст (Serrapyllum laxflora — билька посвећена египатском божанству Серапису).
шерпентина,	бели козинац (Arum Dracunulus). По P. D. уљаста смола (Therebintine — serpentaire).

шижамѡ, сусам (Susamum indicum).

шижаминѡ, шишантуб (Helianthus annus).

шикак, шкалина (Cnicus bendictus).

широкош, сирак (Sorghum caccharatum) и срнац (Serratula arvensis) (постоји и cetiniensis).

шкаврада, каменика (Saxifraga alba et granulosa).

шкадиола, копрач (Scaligaria cretica).

шкаиманти, пекмез од грожђа (по P. D. fruit de vigne — Androgogon lanigoi).

шкамонеа, сочница (Convalvulus scamona). По P. D. то је густа смола која се добија од споменутог дрвета, а по Д. С. аљма (Allium ascalonicum).

шкила, никсица (Scilla maritima).

шкрипцїѡ, вежљика (Scripus radicinus).

шинкопа, падање у несвест (syncopa).

широпъ, сируп (sirupus).

шишколеи, систола (systola).

шмарола, мастикс, трисља (Pistatia lentiscus). Лек персијског порекла који је употребљаван у облику смоле (Fisatak).

шолатро, кокошије грожђе (Solanum nigrum?). Врло стар лек. Спомињу га Плиније и Теофраст.

шпараги, вилина метла, спараги (Aspargus officinalis).

шпиканарда, спиканарда (Lavandula spica).

штокадом, исмирна (Storax officinale — Styrax).

штораксъ, једна врста измирне (Cinammomum cassia, Storax — по P. D. Calamita rubea).

шъстеїе, путовање, ходање (peregrinatio).

штоцакица, штуцавица (rictus).

шублиматце, жива, сублимат (hydrargyrum bichloratum).

шуга, шуга (scabies).

Я

ꙗгѣда, кисело грожђе.

ꙗдєнїе, јело, храна (alimentum).

ꙗдєнїе безъ сладости, уживање хране на силу, без прохтева за јелом (anorexia).

ꙗичана люспа, љуска од јајета (squama ovi). Коришћена је као мера за дозирање неких лекова.

ꙗзва, рана (vulnus laceratum).

ꙗичани жлътцъ, жуманце од јајета (vitellus ovi (ovium).

ꙗловъ, неплодан (infecundus, sterilis).

ꙗкостъ, активност, снага (potentia).

ꙗръ, оштар, љут (acer, acerbus).

ꙗствїа мокра, течно јело (cibaris — cibus liquida).

Є

єдъ, јед (mordus).

єза, језа, назеб (продромално стање за већину фебрилних процеса) (frigor).

єза напрасна, неочекивани, изненадни назеб (pituitia subita).

єстъствєа отровїи, природа, особина отрова (proprietates venenum).

єстъствєна квшт, природна материја (proprietas, proprium).

єчмєн, јечам (Hordeum vulgare).

Ю

юнь, млад (juvenis).

юниперъ, вења (Juniperus communis).

юха, чорба (jus, jusculum).

ѯоχадн, — хемороиди (hemorrhois).

ѱнмндѡ, — оловни базични карбонат (cerussa, plumbum carbonatum.

θїмїанъ, — тамјан, θύμιαμα (thus).

ѵпоштажиш, — талог, ὑπόστασις (hypostasis).

ИЗВОРИ

J. Platearius, Liber de Simplici medicina secundum Platearium, Dictus Circa Irstans (C. I.), Venetiis, 1497.

P. Dorveaux, Le livre des simples médicines, Paris, 1913 (P. D.).

Antidotarium Nicolai, Venetiis, 1489.

РЕЧНИЦИ

Vaser, M., *Russisches Ethynologisches Wärterbuch*, Heidelberg, 1950—1958.

Velisavljević *I*, M., *Klinički leksikon*, *Registar simptoma*, Med. knjiga, Beograd—Zagreb, I—III, 1933.

Даничић, Ђ., *Рјечник из књижевних старина српских*, I—III, Фототипско издање В. Караџић, Београд, 1975.

Елезовић, Г., *Речник Косовско-метохијског дијалекта*, Београд, I, 1932. и II, 1935.

Караџић, Ст. В., *Српски Рјечник*, Нолит, Београд, 1969.

Katic, F., *Srpskohrvatsko-latinski Rječnik, (po Georgeovu)*, Carsko-kraljevska naklada školskih knjiga, Beč, 1904.

Костић, А., *Медицински речник*, Београд, 1969.

Kostić, A., *Medicinski leksikon*, Med., knjiga, Beograd—Zagreb, 1981.

Miklosich, Fr., *Lexicon palaeoslavenico-greco-latinu*, Vindobonnae, 1862—1865.

Младенов, Ст., *Български изълковен речник*, Софір, 1951.

Петковић, С., *Речник црквено-словенског језика*, Сремски Карловци, 1935.

Симоновић, Д., *Бољанички речник*, САН, Институт за српскохрватски језик, Посебна издања, Београд, 1959, CCCXVIII, 3. ((Д. С.)

V

LE CODE MEDICAL DE CHILANDAR

N. 517

INTRODUCTION

Le *Code médichal de Chilandar* est un document précieux aussi bien de la médecine serbe que de la culture serbe. Il s'agit d'un recueil de textes contennat des descriptions de la médecine scientifique européenne du XIIe au XVe siècle. Grâce à la découverte de ce manuscrit la fausse opinion qui régnait jusque-là dans notre science, qu'au Moyen Age les Serbes étaient principalement soignés par la divination et la magie fut refutée.

Il est exact qu'en Serbie on usait de la divination et de la magie pour guérir les malades mais pas plus qu'aux pays où des écoles de médecine existaient déjà. Il s'agit là, en effet, de la pratique médicale la plus ancienne et la plus répandue dans l'Antiquité et le Moyen Age. La médecine relevant de la magie fondait ses explications de l'état pathologique et de l'état normal sur la doctrine du dualisme éternel, de la lutte entre le Bien et le Mal, entre le démon, cause de la maladie, et l'homme. D'ailleurs, *Hippocrate*, le père de la médecine, fut lui-même l'archiprêtre du temple d'Asclépios où »la divinité«, ou un prêtre, visitait pendant la nuit les malades qui y étaient conduits et leur murmurait les mots magiques de la guérison. La médecine clinique médiévale ne pouvait pas supplanter cette médecine, étant elle-même loin des conceptions actuelles du normal et du pathologique. Basée sur le principe de l'équilibre des humeurs, la médecine médiévale essayait d'expliquer ces deux états par ce principe. Un effort exagéré dans ce sens a abouti à d'innombrables combinaisons mais qui n'avaient pu fournir des explications exactes de ces phénomènes faute d'une base méthodologique de la médecine expérimentale.[1]

Quand on parle de l'application, chez les Serbes, de la divination et de la magie comme méthodes de traitement des malades, il ne faut pas oublier le fait que les vieux Serbes ne connaissaient ni les procès contre les sorcières qui, selon l'opinion généralement répandue à l'Quest, provoquaient toutes sortes d'épidémies, ni l'inquisition, ni l'interdiction aux Juifs de la pratique médicale, etc. Mais, les lois en vigueur dans l'ancien Etat serbe interdisaient la pratique de la divination et de la magie dans le soin des malades. Deux textes juridiques en témoignent: le *Nomocanon*, le plus ancien document juridique serbe (recueil des lois byzantines traduit en slavon-serbe au XIIe siècle par saint Sava et adopté plus tard par les Russes) et le *Code de l'empereur Dušan (Dušanov zakonik)* (art. 20 et 109).[2]

Les textes du *Codes médical de Chilandar* nous permettent d'affirmer que la médecine médiévale serbe n'était pas différente de la médecine scientifique européenne du XIIIe au XVe siècle, période de laquelle date la majeure partie des descriptions contenues dans le *Code médical de Chilandar*. Il est important de souligner encore que cette médecine n'état pas inconnue non plus d'une large population serbe. La preuve en sont les manuels de la médecine populaire serbe *(lekaruše)* qui étaient, comme nous l'avons constaté, des traductions modifiées de l'ouvrage latin *Practica brevis* de *Ioanes Platearius* auteur appartenant à l'école de médecine de Salerne. Ce texte est intégré aussi dans le *Code médical de Chilandar*, et jusqu'à la première moitié du XVIIIe siècle il fut presque l'unique source où les médecins serbes puisaient les connaissances nécessaires pour l'exercice de leur métier.[3]

Le seul exemplaire conservé du *Code médical de Chilandar* se trouve aujourd'hui dans la bibliothèque de Chilandar, monastère serbe au mont Athos. La Bibliothèque nationale de Serbie, en collaboration avec l'Académie serbe des sciences et Matica srpska, a réalisé en 1980 le projet de publier ce document en phototypie. Cette publication présente un

double intérêt: d'une part elle a assuré la conservation de ce manuscrit et de l'autre elle l'a rendu accessible aux philologues et aux historiens de la médecine serbe pour des recherches approfondies.[4] Cependant les difficultés que représentait le slavon-serbe, peu connu, et la lecture même du texte ont fait que le *Code médical de Chilandar* est resté pratiquement inaccessible à un public plus large. Aussi la Bibliothèque nationale de Serbie a-t-elle décidé d'en publier la traduction en serbe moderne, ce qui rapprochera ce document de tous ceux que le passé de la médecine médiévale serbe intéresse. Ils y trouveront les informations sur le niveau des connaissances de la médecine serbe des différentes branches de cette science. Les recherches actuelles sont impossibles si l'on ne connaît pas ce que savaient ceux qui pratiquaient le même métier avant nous. Tous ces faits pris en considération, nous permettent d'affirmer que la traduction du *Code médical de Chilandar* sera une aide précieuse à nos chercheurs. En même temps ce sera le témoignage de l'état de la médecine chez les Serbes qui sera au même niveau que la médecine européenne jusqu'au XVe siècle presque, période fatale pour le sort du peuple serbe. A cette époque-là, les États serbes du Moyen Age perdirent leur indépendance ce qui arrêta le développement de la culture serbe et de ce fait aussi de la médecine serbe. A partir de ce moment-là jusqu'au début du XVIIIe siècle la médecine serbe ne produira aucune oeuvre nouvelle. Elle sera réduite à la copie des recueils thérapeutiques de la médecine médiévale populaire serbe dont le contenu s'éloignera de plus en plus du texte original.

La tradiction du *Code* en serbe moderne fut un travail difficile pour plusierurs raisons, dont nous ne mentionnerons que les plus importantes. Outre le fait qu'il était quelquefois difficile de découvrir de quelle maladie il était question et à quoi se rapportaient certains synonymes disparus de la langue médicale actuelle, il fallait surmonter plusieurs autres difficultés ce qui est tout à fait compréhensible quand on a en vu l'enseignement de la médecine médiévale et celui de la médecine actuelle. Un problème non négligeable consistait dans le fait que le copiste de l'exemplaire conservé avait quelquefois, en recopiant à la hâte, répété ou omis certaines parties de phrases et même avait souvent fait des erreurs. Ceci explique certaines imprécisions et certaines lacunes de notre traduction que nous n'avons pas pu, en dépit de tous nos efforts, ni éviter ni combler. L'objectif essentiel de la traduction du *Code médical de Chilandar* étant de rendre ses textes aussi compréhensibles que possible aux lectuers, il ne pouvait être question d'une traduction littérale car, pour être comprise, elle exigerait non seulement un dictionnaire mais de nombreuses explications qui allourdiraient la lecture et nous éloigneraient du but primordial de la traduction. Une traduction littérale est possible quand il s'agit de textes juridiques, théologiques ou littéraires mais non pas de textes médicaux.

Les difficultés citées mises à part, le traducteur s'est heurté à plusierus problèmes concernant le style. Nous pensons en particulier aux phrases inachevées (incomplètes et peu claires), à la répétition des mêmes notions deux ou plusieurs fois et à une certaine obscurité des exposés théoriques. Les défauts que nous venons de mentionner ont rendu certains textes si incompréhensibles que nous avons été quelquefois obligés de déchiffrer le cours des idées du copiste du *Code médical de Chilandar* en comparant le texte du *Code* avec les textes latins authentiques. Le désir de présenter un texte médical intelligible nous a poussé à abandonner la traduction littérale, pratiquement irréalisable et qui aurait demandé de nombreux commentaires généraux. Toutefois, pour satisfaire aux besoins des philologues, le texte original du *Code* est transcrit et présenté avec sa traduction. Aussi avons-nous réalisé ce qui seul était réalisable dans une pareille situation: que la traduction soit claire et que le texte original soit facilement lisible.

Il importe de souligner, outre les problèmes déjà exposés, que le dernier copiste a fait certaines omissions justement dans le désir de réaliser une copie fidèle au modèle qu'il avait devant lui. Il n'était pas médecin, et, soucieux de rendre le matériel décrit plus clair, il avait répété les idées, abrégé les phrases etc.

Nous avons, donc, été forcé de recourir à une traduction libre et même quelquefois à raconter le texte. Aussi, pour garder la continuité de certains textes, avons-nous été obligés de ne pas suivre l'ordre existant du manuscrit, le dernier relieur en ayant déplacé certaines parties. Il s'agit, en effet, du *Traité de pharmacologie* le plus long, du *Traité sur le pouls*, de celui *De toxicologie* et enfin du grand texte *Des fièvres*. Pour assurer la continuité du texte, lors de la traduction, nous avons disposé les textes selon leur suite logique et nous avons mentionné les pages où ils se trouvent dans le manuscrit original.

Les traducteurs ont fait de gros efforts pour surmonter les difficultés exposées dans le soucis de présenter le *Code médical de Chilandar* dans la langue la plus proche de celle de la médecine moderne.

NOTES

1. R. V. Katić, *Poreklo srpske srednjovekovne medicine*, Edition spéciale, SANU, DXXXII, 31, Beograd, 1981, 15—58.

2. N. Radojčić, *Zakonik cara Stefana Dušana 1349* et *1354*, SANU, Beograd, 1960, 94 et 120.

S. V. Troicki, *Kako treba izdati Svetosavsku krmčiju (Nomokanon sa tumačenjem)*, Spomenik SANU, CII, 1952, et V. Jagić, *Slovenski tekstovi kanona*, Starine, JAZU, IX, 1877, 110.

3. R. V. Katić, *O uticaju spisa Ioanesa Platearіusa na postanak terapijskih zbornika srpske srednjovekovne medicine*, *Acta historica medicinae stomatologiae, pharmaciae, vaterinae*, Beograd, 2, 1978, 35—54.

4. R. V. Katić, *Hilandarski medicinski kodeks* N. 517, Phototypie. Narodna biblioteka Srbije, Beograd, 1980.

BREF APERÇU DE L'ETAT DE LA MEDECINE MEDIEVALE SERBE

Le *Code médical de Chilandar* représente un recueil de textes de la médecine scientifique européenne du Moyen Age dont les auteurs sont en majorité les maîtres de l'école de médecine antique et des écoles de Salerne et de Montepellier. L'existence d'un tel recueil dans la médecine serbe ne peut être expliquée que si l'on connaît l'état dans lequel se trouvait la médecine serbe au moment de la rédaction de ce manuscrit. Ou, plus exactement, ce manuscrit est la conséquence logique de cet état de la médecine, et ce n'est qu'en fonction des caractéristiques de cette situation que la rédaction et l'importance du *Code médical de Chilandar* peuvent être correctement interprétées. Un survol de l'état de la médecine médiévale en Serbie confirmera le bien fondé de ce point de vue.

La médecine médiévale serbe était, par son orientation scientifique, la médecine européenne et par conséquent elle ne se distinguait pas de la médecine italienne et française du XIVe et du XVe siècle. Elle suivait donc l'enseignement des écoles de Salerne et de Montpellier. L'unique différence était que les Serbes n'avaient pas d'écoles de médecine. La médecine européenne du XIVe et du XVe siècle ainsi que la médecine serbe n'ont donné aucun ouvrage de médecine original, aucune traduction intégrale de quelque oeuvre plus importante de la médecine antique. En Europe comme en Serbie la majorité des livres traitant de la médecine étaient des encyclopédies de médecine ou des manuels contenant surtout des textes destinés à satisfaire aux besoins pratiques des médecins. Il s'agit principalement des extraits ou des textes modifiés de la médecine antique et arabe. La médecine de cette époque était la médecine scolastique qui évaitait les interventions chirurgicales et qui expliquait les états pathologiques comme conséquence des altérations de l'équilibre des humeurs. Ce n'est qu'à la Renaissance qu'on voit se manifester dans la médecine européenne un intérêt plus grand pour les disciplines pratiques de la médecine. A partir de cette époque-là on commence à consacrer plus d'attention à l'étude de la chirurgie et de l'anatomie.

Dans les régions de la Péninsule balkanique que les Slaves avaient peuplées, ils avaient rencontré certaines traditions médicales byzantines qui tiraient leur origine de l'antiquité. Ainsi, par exemple, en Macédoine, à l'époque de la domination byzantine, entre le XIe et le XIIe siècle on parle des médecins byzantins et des ouvrages de médecine écrits en grec. *Mercati* et *De Cavalieri* ont publié un manuscrit byzantin de la Bibliothèque du Vatican, dans lequel on parle du médecin *Eustathe* (Eustathios) (Εὐστάθιος ὁ εὐτελὴς ἰατρός), qui avait soigné, dans certaines ville de Macédoine (Ohrid, Ber, et Voden) les maladies de l'appareil urinaire, et pratiqué entre autres, la lithotomie. Il faut aussi mentionner le traité byzantin: *Du mal de dents* (Περὶτῶν εν ὀδοῦσι πκὼν) de *Néophyte de Prodrome*. Les auteurs cités considèrent que ce texte date du XIe siècle. Le manuscrit grec du XIIe siècle: *De l'urine* (Περὶ οὔρων) de l'évêque Jovan de Prizren, mérite aussi d'être mentionné. Bien qu'il s'agisse des médecins grecs et des ouvrages grecs, nous en indiquons l'existence parce qu'ils témoignent de l'état de la médecine dans ces régions.[1] La présence de ces médecins dans les villes mentionnées nous fournit certains éléments de la situation de la médecine et de l'hygiène dans les régions byzantines qui feront plus tard partie de l'Etat des souverains de la famille Nemanjić.

Quoique nous n'ayons pas suffisamment de données qui nous permettraient d'obtenir une image fidèle de la situation sanitaire dans les régions byzantines à l'époque de la colonisation slave et de la création des premiers Etats serbes, ceci ne veut nullement dire

que dans ces régions il n'y ait pas eu de coutumes ni d'établissements sanitaires. Nous pensons surtout à l'état de l'hygiène communale dans les villes byzantines. En fait, il s'agit de la pratique de l'hygiène qui existait dans nos villes dans l'antiquité et qui s'est maintenue à l'époque byzantine. Aussi est-il fort probable que les règlements de l'organisation des abattoirs en vigueur dans certaines villes médiévales serbes (Kotor et Budva), datent de l'époque antique. Nous affirmons ceci, car il est connu que certaines villes romaines dans nos régions (Domavia près de Srebrnica) avaient leurs abattoirs. De plus, les Romains avaient dans chaque ville deux membres de la direction communale *(»dedi-les«)* chargés du contrôle de la propreté de la ville, du bon fonctionnement de l'aqueduc, des prostituées, de l'enterrement des morts, en un mot, ils devaient s'occuper de tous les problèmes de l'hygiène communale. Dans certaines villes on parle aussi du chef des médecins *(Lukios arhijatros* — le chef des médecins à Kotor). Pour juger de la situation sanitaire dans les villes byzantines, il faut tenir compte du fait qu'elle était, dans son essence, la suite de la culture médicale du monde antique. Byzance était l'héritière de cette culture, son gardien et, en quelque sorte, son diffuseur dans les premières écoles de médecine (du IXe au XIe siècle). La médecine européenne médiévale sera fondée sur cette tradition. Tout ceci parle en faveur du fait que la médecine médiévale serbe ne s'est pas développée à partir de la médecine empirique serbe et byzantine mais sur de solides bases de la médecine antique.

Lorsque nous parlons de la médecine comme science chez les Serbes au Moyen Age nous pensons à la médecine qui se servait uniquement des moyens thérapeutiques de la médecine scientifique. Il est évident que, pour avancer ce jugement, il faut partir de ce que l'on comprenait par science à l'époque de son développement et non pas de ce que ce terme signifie aujourd'hui. Or, comme nous l'avons déjà dit, dans le traitement des malades on usait aussi bien des connaissances de cette médecine que des prières et de la magie. On pourrait dire sans exagération qu'à cette époque-là, en Italie et en France, les rituels magiques étaient plus souvent conseillés aux malades que les médicaments auxquels la médecine de l'époque attribuait une valeur thérapeutique. Ce phénomène s'explique par plusieurs caractéristiques de la situation de l'époque: a) la médecine magique était la plus ancienne et la plus répandue médecine que les hommes appliquaient depuis des milliers d'années; b) les médicaments n'étaient pas accessibles aux larges masses populaires à cause de leur prix élevés de sorte que leur emploi était généralement réduit à ceux qui pouvaient les payer, et c) le niveau culturel de l'homme médiéval était fort bas.

Quant à la médecine médiévale serbe on peut dire qu'elle s'est développée surtout sous l'influence des écoles de médecine de Salerne et de Montpellier. Il est difficile de déterminer le moment où les Serbes avaient commencé à s'y intéresser. Toutefois cette question est, sans aucun doute, étroitement liée à la situation générale politique, économique et culturelle de l'époque dans les Etats serbes. Le fait que la médecine occidentale a exercé une influence dominante sur le développement de la médecine pratiquée dans la Serbie médiévale paraît d'autant plus incompréhensible si l'on sait qu'il y avait en Byzance aussi des écoles de médecine. Selon toute apparence l'explication de ce phénomène se trouve dans la différence des systèmes de formation des médecins à l'Ouest et en Byzance. Alors qu'en Byzance on étudiait la médecine comme métier, dans les universités occidentales elle était intégrée dans un système déterminé d'études scolaires grâce auquel les élèves de ces écoles recevaient une formation médicale plus solide que des médecins byzantins. Les écoles byzantines de médecine étaient attachées aux grands hôpitaux où l'on acquérait les connaissances du métier dans la pratique en suivant le travail des médecins. Ainsi dans le typique du monastère de Pantocrator à Constcntinople, dont l'empereur Jean II Comnène (1118—1143) et sa femme Irina furent les fondateurs, on peut lire que l'un des médecins de l'hôpital du monastère avait pour fonction d'enseigner aux fils des médecins la pratique médicale. Une école semblable existait aussi dans *l'Hôpital serbe du monastère de Prodrome*. L'invasion turque arrêta le développement de la médecine byzantine. Lors de la conquête de Constantinople (en 1453), au cours des trois jours de pillage et de la destruction des richesses inestimables d'une civilisation millénaire, les célèbres hôpitaux de Constantinople disparurent et avec eux l'unique possibilité de former de nouveaux médecins.[2]

La médecine que les Serbes avaient reçue de Byzance était la médecine antique, et elle était généralement réduite à suivre le modèle de l'organisation des hôpitaux byzantins des monastères, des services sanitaires communaux dans les villes byzantines conquises et à la traduction des extraits des oeuvres médicales et philosophiques des auteurs antiques. Ces traductions étaient plutôt un travail d'amateur faites en majeure partie par des hommes d'église. En revanche, la médecine médiévale serbe disposait des traductions in-

tégrales des plus importants ouvrages thérapeutiques des écoles de Salerne et de Montpellier.

Nous sommes obligés de mentionner dès le début, que la médecine médiévale serbe ne présentait pas de continuité dans son développement, continuité caractéristique pour les peuples qui n'étaieut pas dérangés dans leur évolution culturelle. Le phénomène cité ci-dessus est donc étroitement lié à la situation politique, économique et culturelle. Lorsque cette situation était favorable, la médecine serbe progressait, alors que les conditions défavorables entrainaient et la dégradation de la médecine et la dégradation de toute vie culturelle du peuple serbe.

La médecine médiévale serbe porte la marque de deux courants dans la médecine de l'époque: dans le domaine des sciences médicales pratiques elle suivait la médecine occidentale, alors que dans le domaine des sciences médicales auxiliaires elle était plutôt sous l'influence byzantine. La médecine médiévale européenne, de même que la médecine serbe, était au fond la médecine d'Hippocrate, de Galien, d'Aristide et des autres médecins de l'antiquité. Mais, comme toute copie, elle était inférieure à l'original, c'est-à-dire à la médecine antique. Outre la médecine antique et la médecine clinique d'Hippocrate, la médecine médiévale faisait un grand usage de toutes sortes de magie, des prières, des formules magiques etc, ce qui explique un faible intérêt pour les sciences médicales fondamentales (l'anatomie et la physiologie). Aussi, la médecine médiévale n'a-t-elle produit aucune oeuvre originale, se bornant à la copie et au remaniement des textes anciens. Or, il est important de citer que lors des traductions et des remaniements des manuscrits des médecins antiques, ces ouvrages avaient subit de tels changements des textes et du contenu qu'ils ne correspondaient presque plus à l'original. Nous l'avons prouvé par la comparaison du traité d'Hippocrate Περί κρυσίων avec le même texte du manuel médiéval *De hebdomadis* Περί Ἑβδομάδων.[3]

Des phénomènes semblables sont manifestes dans les traductions serbes des ouvrages médicaux antiques et médiévaux.

L'explication de la pathogénie des maladies internes était fondée sur la doctrine de la médecine antique concernant les changements dans la sécrétion des humeurs. La plus grande importance dans le diagnostic et le pronostic des différentes maladies était attribuée à l'analyse de l'urine et des changements dans ses sédiments, alors que le principe thérapeutique de base était: *contraria, contrariis curantur*. Partant du point de vue qu'une maladie peut être prévenue par une saignée, toute une science concernant ce procédé fut élaborée. La médecine de l'époque considérait, entre autres, qu'on ne pouvait obtenir un résultat thérapeutique efficace en faisant la saignée d'une seule veine, de sorte que plus de trente points avaient été déterminés à cet effet, points choisis très souvent d'après les mois de l'année. Tout cela est consigné aussi dans les textes de l'ancienne médecine serbe. En revanche, les interventions chirurgicales se bornaient à la petite chirurgie: soins des blessures et des fractures, incision des abcès, herniotomie. On procédait quelquefois aux trépanations qui étaient généralement faites à la manière greco-romaine et qui, dans la plupart des cas, se terminaient par la mort à cause des infections et des plaies qui n'avaient pas étaient suturées. La situation était analogue en gynécologie. Un si grand retard dans le développement de la chirurgie peut être expliqué par le fait que l'on croyait que verser le sang était »un travail impur« pour le médecin, si bien que, dans certaines universités dans le texte du serment que prêtaient les médecins on trouvait aussi la clause qu'ils ne soigneraient pas les malades »*cum ferro et igne*«. Ce conservativisme exagéré allait si loin qu'au XVIe siècle la Faculté de médecine de Paris refusa de publier toute oeuvre qui ne correspondait pas »à la doctrine sainte d'Hippocrate et de Galien« et que même en 1660, elle adopta une attitude tout à fait négative envers la découverte de Harvey.[4]

Nous avons déjà mentionné au début que l'enseignement de la médecine serbe du XIIIe et du XVe siècle ne différait pas de celui des pays européens où il y avait des écoles de médecine, ce qui s'explique par le fait que l'ancien Etat serbe était aussi sous l'influence de la civilisation occidentale.

Les faits exposés ci-dessus montrent bien que la culture médicale des Serbes n'était pas fondée sur la médecine empirique populaire mais sur les principes de la médecine européenne et byzantine. De plus, il ne faut pas perdre de vue que jusqu'à la formation des écoles de médecine en Italie, Byzance était la seule à appliquer les connaissances de la médecine antique d'Hippocrate et de Galien et à les propager dans le monde entier. Ceci est compréhensible étant donné que la culture byzantine était liée à la culture antique non seulement par des liens génétiques mais aussi par une profonde parenté essentielle.

Aussi Byzance n'a-t-elle pas seulement gardé la médecine antique mais elle l'a transmise à la première école de médecine à Salerne. Beaucoup d'auteurs chrétiens étaient eux-aussi intéressés par la médecine et la philosophie antiques (Grégoire de Nazianze, Jean Chrysostome, Basile de Césarée, Jean Damascène etc.). La majorité d'entre eux suivaient le points de vue de la médecine antique dans la composition de leurs oeuvres philosophiques, biologiques et médicales. L'attitude tolérante du christianisme envers les religions païennes, jusqu'au VIe siècle, a permis à de nombreux auteurs chrétiens de cette époque-là de traiter les problèmes de la médecine antique en attachant une grande importance aux oeuvres d'Aristote, d'Hippocrate, de Galien et d'autres. L'église grecque gardera une position analogue aussi plus tard. Par conséquent l'explication du retard dans le développement de la médecine en Byzance dans la période ultérieure est à chercher tout d'abord dans l'affaiblissement politique et économique de l'Empire byzantin. Après le Ve siècle, la médecine byzantine, tout comme la médecine européenne, est caractérisée par un faible intérêt pour l'anatomie et la chirurgie, alors que l'on consacre beaucoup d'attention au diagnostic, à la pharmacologie, la pharmacothérapie, la diététique et la thérapeutique des différentes maladies organiques et infectieuses. Mais, il ne faut pas oublier qu'à la différence de la médecine occidentale, ces disciplines de la médecine étaient restées sur les anciennes positions de la médecine antique et de la médecine de l'époque proto byzantine. En revanche, on consacrait une attention particulière à la biologie générale, à la physiologie avec la physiopathologie qui portaient les caractéristiques de la médecine antique. C'est pourquoi les travaux des auteurs antiques concernant les disciplines mentionnées étaient très souvent copiés et remaniés mais, malheureusement, pas intégralement.[5]

La première mention de l'existence chez les Serbes de la médecine dans le sens actuel du terme date du début du XIIe siècle, c'est-à-dire de la période où le centre politique serbe devint stable, ce qui eut une importance décisive pour le développement de la culture serbe. Cette médecine est née dans le grand centre culturel serbe, dans le monastère Chilandar. Nous pouvons affirmer, en toute connaissance de cause, que c'est saint Sava qui a contribué le plus au développement de la médecine serbe au XIIe siècle. Il est le fondateur des premiers hôpitaux serbes, auteur de nos plus anciens textes médicaux (réglements de l'organisation des hôpitaux) et combattant contre le charlatanisme. Les moines des colonies serbes ou byzantines au mont Athos ont joué un rôle primordial dans la propagation de la médecine de Byzance en traduisant les textes théologiques byzantins en slavon serbe. Un travail semblable s'effectuait dans les monastères de Serbie. Malheureusement, seules les connaissances des sciences médicales auxiliaires nous sont parvenues par cette voie et non pas les connaissances de la médecine pratique.

En ce qui concerne la propagation de la médecine européenne de l'époque, les médecins d'origine italienne, vivant et travaillant en Serbie, jouèrent le rôle principal. En effet, il est important de citer que la région littorale de l'Etat serbe se trouvait sous l'influence constante de la médecine italienne et que la Serbie entretenait, par Kotor, des relations commerciales étroites avec les villes de l'Italie du Sud. Ces relations se sont maintenues au-del de l'époque de l'ancien Etat serbe dont temoignent le mieux les livres découverts dans les archives de la ville de Kotor. D'après les informations qu'on y trouve, les médecins et les pharmaciens de Kotor étaient originaires des différentes régions d'Italie et élèves de presque toutes les universités italiennes.

Les textes des sciences médicales auxiliaires arrivaient dans la médecine médiévale serbe par la traduction des oeuvres de la littérature byzantine. En Byzance elles suscitaient toujours un intérêt profond et étaient largement utilisées par les auteurs théologiques byzantins. Ainsi, Basile de Césarée, Jean Damascène, écrivain dogmatique connu, et d'autres auteurs, expliquent la structure de la terre à partir de la doctrine de l'école péripatétique. Pendant tout le Moyen Age les Serbes traduisaient avec enthousiasme les oeuvres de la littérature byzantine et en même temps les textes concernant les sciences médicales auxiliaires. A la vérité, il ne s'agit pas là de traductions intégrales des oeuvres plus amples mais, le plus souvent, de leurs extraits ou de certaines parties remaniées dont les auteurs se servaient dans l'élaboration de leurs ouvrages à caractère essentiellement religieux.

La médecine serbe s'intéressait non seulement à la physiologie normale et la physiopathologie mais aussi à l'anatomie.

Elle était également attirée, quoique un peu moins peut-être, par certains problèmes d'embryologie, et tout particulièrement par les problèmes de la conception et du développement de l'embryon (»comment se transforme l'embryon dans les organes génitaux

de la femmes — l'utérus, et après combien de temps il donne les premiers signes de vie«). Un chapitre du *Recueil de Hodoch* traite de tous ces phénomènes.

Le plus grand nombre de textes serbes du domaines des sciences médicales auxiliaires se rapportent à physiologie normale et à la physiopathologie. L'analyse du contenu de ces travaux nous montre que nos anciens auteurs étaient intéressés par les doctrines d'Hippocrate et de Galien qui avaient influencé la formation de plusieurs vues de la physiologie de la médecine hippocratique.[6] Il ne faut pas oublier non plus d'autres auteurs, tels que: Alcméon, Diogène etc. De plus, la médecine serbe connaissait bien les oeuvres d'Aristote, de Meletios etc. Outre les extraits de l'oeuvre d'Hippocrate qui se trouvent dans le *Recueil de Hodoch* (XVe—XVIe siècle) dont nous avons déjà parlé, un autre texte beaucoup plus long, intitulé *Jestestvoslovije (Biologie)* (XIIe siècle) est resté conservé jusqu'à nos jours. Il appartient à la collection des mannuscrits de la Bibliothèque universitaire »Svetozar Marković« de Belgrade (cote PC. 44). C'est le texte le plus ample et le plus détaillé de ce genre dans la médecine médiévale serbe.[7]

Dernièrement M. Harisijades a découvert dans la collection de Marsili dans la Bibliothèque universitaire de Bologne, un texte portant le titre: *L'écrit de Jean Damascène sur l'homme, ce qu'est l'homme* qui date du XVIIe siècle et qui avait appartenu autrefois au monastère Studenica. En fait, c'est un remaniement des textes d'Hippocrate et d'Aristote.[8] Il faut mentionner aussi le *Hexameron* de Jean l'Exarque, copié à Chilandar en 1263 par Teodosije à la demande de l'higoumène Domentian, homme d'une grande érudition Pour écrire ce texte J. l'Exarque s'est servi de l'oeuvre d'Aristote *De animalibus historia* ainsi que du traité d'Alcméon de Crotone *De la nature*.[9]

Les débuts de l'application de la médecine européenne chez les Serbes sont marqués par la fondation des premiers hôpitaux (Chilandar puis Studenica), par la copie des ouvrages importants des sciences médicales auxiliaires (la biologie et la physiologie) et de l'hygiène. En même temps on découvre la pharmacie arabe, l'art d'embaumer les cadavres etc.

D'autre part, le nombre important d'hôpitaux médiévaux serbes témoigne de l'état de la médecine en Serbie au Moyen Age. Dans les typiques des monastères, dans les chartes et les biographies des souverains serbes, nous trouvons beaucoup d'informations sur l'organisation de ces hôpitaux. Dans la plupart des cas leurs chefs étaient des moines, médecins empiriques, mais il y avait aussi des médecins laïques *(L'hôpital serbe à Constantinople* et *l'hôpital du monastère Dečani)*. Il est important de souligner que les premiers hôpitaux serbes ne se développèrent pas des asiles comme ce fut le cas à l'Ouest, mais furent formés dès le début comme établissements de santé. Ceci est confirmé par le fait même qu'il s'agit des hôpitaux des monastères où l'on soignait uniquement les moines, hommes qui avaient les mêmes droits et les mêmes responsabilités, dont la vie était matériellement assurée. Les typiques et les chartes de leurs fondateurs nous apprennent que ces hôpitaux étaient organisés à l'exemple des hôpitaux byzantins. Ils peuvent donc être rangés parmi les plus anciens hôpitaux d'Europe. Etabissements religieux, ils étaient exclusivement réservés à procurer des soins aux moines malades et tout à fait exceptionnellement on y acceptait les personnes âgés et débiles. Les réglements de certains hôpitaux serbes et byzantins nous permettent de l'affirmer, car il y est explicitement dit qu'ils ne doivent servir que comme établissements hospitaliers ou l'on soigne des malades. Ainsi dans les typiques du monastère Evergétis (Monsatère de la Mère de Dieu Bienfaisante) et du monastère de Prodrome on dit que les batiments pour les pouvres et les malades incurables (les hospices) devaient être construits en dehors des édifices du monastere. On trouve une clause semblable dans la charte de l'empereur Dušan concernant l'hôpital de Saints Archanges près de Prizren.

L'apparition des premiers hôpitaux serbes se situe au début d'une période de prospérité de la médecine médiévale serbe (XIIe siècle). Largement dotés par leurs fondateurs ces hôpitaux subsistent jusqu'à la chute de l'Etat médiéval serbe, alors que l'hôpital de Dečani s'est maintenu jusqu'au XVIIIe siècle et celui de Chilandar jusqu'à nos jours. Leur activité ne se limitait pas au traitement d'un seul groupe de maladies mais en englobait plusieurs autres. D'après la charte de la femme du despote Vuk Branković, Mara, et de ses fils Grgur, Lazar et Djordje, donné le 15 octobre 1406 à Chilandar, il semble bien que dans le premier hôpital serbe on traitait plusieurs maladies différentes.

Les anciens hôpitaux serbes vivaient des dotations de leurs fondateurs, des dotations des souverains et des citoyens organisés dans des sociétés de bienfaisance.

On rencontre un phénomène intéressant concernant les legs des fondateurs de certains de nos hôpitaux et plus particulièrement de ceux de Chilandar et de Prizren. Il s'a-

git des legs particuliers destinés à l'entretien des hôpitaux, ce qui paraît quelque peu étrange si l'on prend en considération que c'étaient des établissements des monastères qui étaient en possession de grosses propriétés et qui pouvaient donc assurer sans aucune difficulté le financement de leurs hôpitaux.

Nous ne pouvons expliquer si le don des propriétés aux hôpitaux avait pour but de les assurer en cas de difficultés éventuelles qui pourraient survenir pour quelque raison que ce soit, ou si l'on voulait leur donner par là certains droits autonomes.

Selon les documents conservés, les souverains et les grands seigneurs serbes aidaient en plus hôpitaux serbes, quelques institutions byzantines du même type. D'après Grégoire Camblak, Stefan Dečanski aidait largement l'hôpital du monastère de Pantocartor. Le seigneur Radič a légué deux livres d'argent par an au monastère de Kastomonit au mont Athos pour la nourriture des malades. Il est connu que par son testament écrit le 5 février 1533 à Venise, l'imprimeur serbe Božidar Vuković laissa entre autres, 12 ducats aux hôpitaux vénitiens (»à l'hôpital de Saint — Antoine 4 ducats, à l'hôpital Corabella 4 ducats et à celui des Saint Jean et Paul 4 ducats«).

Alors que l'Hôpital de Belgrade a cessé d'exister avec la chute de l'Etat serbe, certains hôpitaux de la ville de Kotor ont subsisté pendant à peu près trois siècles et même plus. Ainsi l'hôpital du Saint — Esprit fondé au temps de l'empereur Dušan en 1350, exista jusqu'à la fin du XVIIe siècle, et l'hôpital de la Sainte — Croix, fondé en 1372, jusqu'à 1740 lorsqu'il fut annexé à l'hôpital public créé par les Vénitiens. Parmi les anciens hôpitaux serbes ce sont les hôpitaux de Chilandar, puis celui de la Sainte — Croix qui se sont maintenus le plus longtemps.

Le plus ancien hôpital serbe fut fondé en 1199—1200 *par saint Sava, dans le monastère Chilandar.* Il devait être destiné en premier lieu aux moines malades. Dans le chapitre 40 du *Typique de Chilandar: »De l'hôpital et des infirmiers«* *(»O bolnici i rabotajušteh bolem«)* on parle du réglement de l'hôpital mais rien n'est dit des types de maladies qui y étaient traitées. Par sa charte, donnée à Chilandar le 15 octobre 1406, la fille du prince Lazar, Mara, veuve de Vuk Branković, accorde à l'hôpital 100 onces par an sur les taxes du marché du village Hoča près de Prizren. Dans la charte il est précisé à quoi cette somme devait être employée. Ce texte nous fournit donc les informations qui manquaient dans le statut de l'hôpital et le typique. Il semble bien que dans l'hôpital de Chilandar on ne soignait pas seulement les membres de la communauté du monastère atteints de maladies aigües et chroniques, mais d'autres maladies aussi. Dans la charte citée ci-dessus, il est explicitement question des paralytiques (»raslabljenih«), des épileptiques (»sveštenago neduga radi stradalcem«), des infirmes (aveugles et boiteux) et des lépreux (»v ne s'tova jest' stvenih izlivajut se suhago radi i neiscelnago neduga«). Etant donné la nature des maladies mentionnées, il y a tout lieu de croire que l'hôpital servait aussi d'asile pour les malades incurables. Cette thèse est confirmée par le texte de la charte du prince Lazar (de 1380), où il expose les raisons de son don à l'hôpital. Il dit que la somme de 100 onces par an doit servir aux besoins de ceux qui souffrent des maladies incurables. Au début cet hôpital disposait de huit lits et il fut agrandi sous l'empereur Dušan. Par sa charte donnée à Chilandar en 1340, lors de son séjour au monastère avec l'impératrice Jelena et le prince Uroš, il donna 200 perpères vénitiennes par an à l'hôpital et ordonna qu'il y eût 12 lits. A en juger par le fait que, par cette charte, l'empereur Dušan donnait d'importants droits au chef de l'hôpital (il était le seul à pouvoir disposer de tous les biens de l'hôpital) et qu'il offrait une barque de pêche pour les besoins de l'hôpital, il paraît que cet hôpital avait un statut particulier par rapport aux autres hôpitaux serbes des monastères.[10]

Toutefois une question reste toujours obscure: est-il possible qu'il y ait eu parmi les membres de la communauté de Chilandar de grands malades atteints d'épilepsie, des aveugles, des boiteux, des paralytiques et des lépreux? Il est vrai que du point de vue canonique il n'y a pas d'obstacle à ce que ces malades entrent dans les orders. Mais ceci serait en contradiction avec l'objectif principal du fondateur de Chilandar, que tous les moines serbes dispersés dans d'autres monastères du mont Athos soient réunis à Chilandar afin de pouvoir se consacrer à un travail suivi de traduction des textes grecs en slavon serbe et à la construction du monastère. D'autre part, à cette époque-là, des bandes des brigads rôdaient à travers le mont Athos, attaquaient et pillaient les monastères. Seuls des moines en bonne santé pouvaient défendre Chilandar et non pas les malades chroniques (les paralytiques, les lépreux etc.). Il en résulte, donc, que le monastère Chilandar devait avoir à part l'hôpital, un abri pour les malades chroniques, alors que l'hôpital lui -même n'était destiné qu'aux moines qui y étaient soignés.

Le premier hôpital fondé sur le territoir de la Serbie fut celui de Studenica. Il fut fondé en 1207—1216 par saint Sava pendant qu'il était archimandrite du monastère Studenica où il avait fait transporter, pour cause de sécurité, les restes de son père qui se trouvaient auparavant au monastère Chilandar. On ne parle nulle part ailleurs de l'hôpital de Studenica sauf dans le typique de ce monastère. Il est fort probable que dans cet hôpital on ne soignait que les membres de la communauté du monastère.

L'hôpital du monastère bénedictin de la Sainte Vierge de Ratac, à en juger par la charte de la reine Jelena de 1314 et par celle d'Uroš III de 1319. servait d'hospice pour les impuissants et les malades chroniques. D'après la date de la fondation cet hôpital pourrait bien être plus ancien que celui de Chilandar.[11]

L'hôpital du roi Milutin dans le monastère de Prodrome à Constantinople est particulièrement intéressant pour nous. Bien que construit à Constantinople, les documents serbes et grecs temoignent que le roi Milutin s'était chargé dès le début de son financement.

Etant donné la richesse de l'Etat de Milutin, la construction d'un établissement de ce genre n'entrainait aucune difficulté matérielle. A cette époque la Serbie marquait son plus grand progrès politique et économique grâce à l'ouverture de nouvelles mines et au développement du commerce. Des revenus élevés permirent au roi Milutin d'avoir une importante armée de mercenaires grâce à laquelle il était en état de défendre avec succès les frontières élargies de son Etat et d'obliger les Byzantins à signer la paix. Ce donateur généreux était, selon le dire de son biographe Danilo II, »un constructeur insatiable" qui avait fait construire plus de fondations que tous les Nemanjić avant lui. Dans la messe au roi Milutin on dit: »Tu étais encore plus fort dans les victoires . . . riche de biens et de force«. Puis, énumérant ses fonctions, on consacre la même attention à la construction des hôpitaux, acte honoré pendant toute la messe (». . . et des églises sublimes et des hôpitaux aux malades et impuissants pour leur guérison et leur rétablissement«). Il semble que sa grande générosité envers les hôpitaux était très populaire de sorte que l'on en parle le plus dans la messe. La conquête des régions byzantines et la création des liens d'amitié et de parenté avec la cour de Constantinople ont donné un ton tout à fait nouveau à l'évolution historique de la Serbie, ton caractérisé par une puissante pénétration de l'influence byzantine dans les pays serbes. Cette influence se faisait sentir non seulement dans le système administratif mais aussi dans l'organisation du pays, de l'autorité judiciaire, des finances et surtout dans l'adoption des titres et des moeurs grecs. Si l'on tient compte de cette orientation dans la vie culturelle de la Serbie, et des ambitions de son souverain d'adapter la vie et les coutumes de la cours à l'ésprit grec et »au gôut byzantin« comme le dit N. Grégoras, il est alors facile de comprendre les motifs qui ont guidé Milutin lors de la construction de l'hôpital serbe à Constantinople. Les souverains byzantins ont agi de la même manière et ce au moment où la politique et l'économie de l'Etat étaient secouées par des guerres extérieures. En revanche, la Serbie était alors un Etat riche et puissant, avec une assez bonne organisation interne, ce qui a permis à son souverain de construire des fondations à Constantinople, Jérusalem et au mont Athos. Aux motifs déjà cités il faut ajouter le désir du roi Milutin de faire de l'église un allié puissant dans la lutte contre la noblesse ambitieuse, car il ne faut pas oublier qu'il monta au trône après une rude guerre civile provoquée, justement, par la lutte pour le trône entre lui et son frère, le roi Dragutin, guerre dans laquelle la noblesse joua un rôle important. D'autre part, d'après Stojan Novaković, la construction des monastères et des hôpitaux à Constantinople et à Jérusalem était aussi liée au prétentions de Milutin dans la politique extérieure de la Serbie.

Dans les chartes des empereurs byzantins: Andronic II (1282—1328) et de son corégent Andronic III (1321) ainsi que dans le »Praktikon« de 1323, on peut lire »que c'est l'étranger, mon fils bien-aimé et le gendre de mon empire, le très grand roi de Serbie« qui a construit l'hôpital. Il était situé dans le quartier de la ville appelé Pêtra (τῆς πέτρας) assez près du palais impérial de Blachernes). L'hôpital serbe fut probablement construit en 1308, après une incendie dans cette partie de la ville qui avait endommagé le monastère et dont la reconstruction fut aidée par le roi Milutin. D'autre part, dans la biographie de Milutin, Danilo II (1324—1337) écrit entre autres: »Il fit don à l'hôpital de beaucoup de villages des régions grecques dont la dîme serait payée à l'hôpital, et ayant trouvé beaucoup de médecins habiles, il leur donna beaucoup d'or et tout ce dont ils avaient besoin afin de veiller sur les malades et de les soigner. Il nomma aussi . . . ses gens, qui visiteraient les malades et les infirmiers et les aide-

raient en tout, afin qu'aucun des malades ne se plaigne, mais qu'on leur donne ce qu'ils demandent«. Les documents grecs confirment le témoignage de Danilo II. On trouve les même renseignements dans la charte impériale donnée à ce monastère en septembre 1323 où il est dit que l'hôpital de Milutin avait des propriétés dans la région de Paropolje. Tout ce qui vient d'être exposé montre bien que le roi Milutin n'avait pas seulement fondé cet hôpital, mais avait aussi assuré les moyens financiers nécessaires pour l'entretien de l'hôpital, pour payer les médecins et les infirmiers. A la demande de son gendre, le roi serbe, l'empereur byzantin confirma par sa charte du 1er août 1322, les droits de possession de l'hôpital que le roi Milutin lui avait assuré. Le privliège donné par l'empereur Andronic II dans sa charte de 1321, à l'higoumène du monastère Chilandar, témoigne de la renommée de cet hôpital en tant que fondation de bienfaisance du monarque serbe. D'après ce document l'higoumène disposera de trois cellules et d'une chapelle, dans la deuxième cour de l'hôpital, pendant son séjour et son repos quand il viendra à Constantinople (ἔχη κελλία ταί, εν οἷς εὑρίσκεται καὶ ναός, ἀπο τῶν ὀσπητίων τῶν ὄντων ἐν τῇ αὐλῇ . . . τοῦ ξενῶνος).

Cette renommée du monastère et une solide situation économique de l'hôpital de Milutin (Ξενὼν τοῦ Κράλη) ont contribué à ce que, au début du XVe siècle, l'école de médecine, dont on parle déjà au XIVe siècle, soit élevée à un rang supérieur et obtienne le nom de Κατλικὸν μουσε τον ou de Μουσεῖον τοῦ/ Ξενῶνος, alors que l'hôpital garda toujours le même nom: Ξενων του Κβάλη. Nous savons qu'au début du XVe siècle Jovan Hortosmen avait enseigné dans cette école et qu'il avait en 1405, relié le manuscrit du *Codex de Dioscoride* écrit en 412 pour Anicia Juliana fille de l'empereur romain Olibrius. Selon le désir de l'empereur byzantin Jean VIII Paléologue' Jean Argyropoulos avait aussi enseigné dans cette école (ἤρξατο διδάσκων προτροπῇ βασιλέως ἐν τῷ ξενῶνος καυολυκῷ μουσείων). Sur une miniature de l'époque, Jean Argyropoulos est représenté à sa chaire en train d'enseigner, alors que derrière on voit les contours de l'hôpital serbe. En marge de cette miniature on trouve l'inscription suivante: »Argyropoulos enseigne aux médecins Jean Panaretis et Démétrios Ange . . . dans l'hôpital royal«. Après la chute de Constantinople, Jean Argyropoulos s'est enfui en Italie avec beaucoup d'autres savants grecs. Comme le monastère de Saint Jean le Précurseur se trouvait près du palais impérial, il fut pris, avec le palais, pour première cible de destruction et de pillage des janissaires. Le ravage qui dura trois jours et trois nuits détruisit les richesses inestimables de la plus grande civilisation de l'époque. Alors se décida aussi le sort de l'hôpital serbe à Constantinople. Le sultan Mahomet II offrit le monastère abandonné à la mère du grand vizir Mahmut pacha. Elle était Serbe et avait gardé sa religion orthodoxe.[12]

Il y avait encore un hôpital hors des frontières de la Serbie. Il se trouvait dans le monastère des Saints-Archanges à Jérusalem. Ce monastère, ainsi que le monastère de Saint-Georges à Acre, fut construit par le roi Milutin en 1315, à la mémoire de la victoire commune des Serbes et des Byzantins sur les Persans en Anadolie. Plus tard, sa charte de 1348, l'empereur Dušan fit don du monastère Vranjina sur le lac de Skadar, à l'hôpital de Jérusalem. Les souverains de Zeta (Djurdje Stratimirović en 1404, Balša III en 1413 et Ivan Crnojević en 1468) firent de même. Le monastère et l'hôpital percevaient le tribut de Ston jusqu'au 15 avril 1479, date à laquelle le monastère fut déserté. A partir de cette date-là, sur l'ordre de Mara, fille du despote Djuradj Branković, ce droit passa au monastère Chilandar. Dubrovnik s'acquitta de cette obligation pendant toute la période de son indépendance. Nous n'avons pas d'informations plus précises sur l'organisation de cet hôpital.[13]

Le monastère des Saints-Archanges appartint à la Serbie jusqu'en 1678 pour devenir par la suite propriété de la patriarchie de Jérusalem. On peut considérer qu'à partir de ce moment-là l'hôpital cessa d'exister.

L'hôpital de Stefan Uroš III Nemanjić dans le monastère Dečani représente l'un des plus grands hôpitaux serbes. Le motif immédiat de la construction de cet hôpital fut, selon toute apparence, le séjour de sept ans de Stefan Uroš III et de sa famille dans le monastère de Pantocrator à Constantinople. En effet, après la révolte manquée contre son père le roi Milutin, par ordre de ce dernier, Stefan Uroš fut aveuglé au feu rouge (en 1313) et envoyé avec toute sa famille en captivité à Constantinople chez l'empereur Andronic II (1300—1328). Stefan et sa familie passèrent sept ans de captivité dans le monastère de Pantocrator (de 1313 à 1320).

Pendant son long séjour dans le monastère de Pantocrator Stefan Uroš à eu l'occasion de bien connaître l'organisation de l'hôpital du monastère. Grégoire Camblak, biographe.

de Stefan Uroš III nous laisse la description d'où l'on apprend que dans l'hôpital de Dečani étaient réunis: 1) les malades atteints d'épilepsie, 2) »ceux dont le visage était rongé et qui perdaient leurs doigts aux jointures«, 3) ceux qui étaient courbés et par conséquent incapables de travailler et 4) ceux qui souffraient des maladies pulmonaires. Dans le groupe des épileptiques il faudrait classer aussi les autres maladies graves du système nerveux. Sous le terme de »malades criblés de blessures« il faut comprendre non seulement les lépreux, mais aussi les malades atteints du cancer, de la syphilis, de l'ergotisme et des maladies de la peau. Le groupe des malades courbés englobe outre les estropiés, les différents paralytiques, alors que sous le terme des »souffrant des maladies pulmonaires« il faut comprendre non seulement les tuberculeux avec un emphysème pulmonaire, mais aussi les malades atteints de différentes maladies cardiaques graves. Pour les épileptiques il est dit que c'étaient des moines, alors que, pour les autres malades, il n'y a pas de renseignements semblables.

Après la bataille de Kosovo, le monastère Dečani s'est dépeuplé et probablement l'hôpital aussi, mais il a quand même subsisté sous les Turcs en dépit des conditions difficiles, ce que nous pouvons conclure d'après la note de Longuine sur une icone monumentale de Stefan Uroš III faite de 1574—1586, qui représente la vie d'Uroš III et sa guérison miraculeuse. D'après cette note Longuine était atteint de la lèpre. Cet hôpital continua son existence pendant les guerres autriches-turques de 1687 à 1739. Il existera aussi après la deuxième grande migration de notre population de cette région qui eut lieu sous le patriarche Arsenije IV Šakabenda (en 1738). L'hôpital du monastère Dečani était organisé à l'exemple du grand hôpital impérial dans le monastère de Pantocrator.[14]

L'hôpital de l'empereur Dušan dans le monastère des Saints-Archanges près de Prizren représenterait notre hôpital le plus important si l'on part du fait que, selon l'acte de fondation de Dušan, il était uniquement destiné aux malades guérissables. Dušan l'a fait construire dans le monastère des Saints-Archanges près de Prizren (en 1342), il y avait 20 lits, alors que l'hôpital de Chilandar n'en avait que 12. Comme il était, donc, uniquement destiné aux malades guérissables, selon la volonté du fondateur on ne devait pas y recevoir des personnes infirmes et des malades incurables (»si quelqu'un tombe malade qu'il soit reçu à l'Hôpital mais non pas les boiteux et les aveugles«). Il en découle précisément qu'il s'agit d'un établissement exclusivement médical et non d'un asile pour les pauvres et les infirmes. Nous soulignons particulièrement ce fait, car ceci était rare à l'Ouest où les hôpitaux étaient créés en premier lieu pour accueillir les personnes pauvres et infirmes. Entre autres, Dušan fit don à cet hôpital de l'église de Saint-Stefan à Prizren »avec . . . ses vignobles, ses moulins, ses arbres fruitiers, pommiers et mûriers, et la dîme de toute la propriété«. Selon toute apparence cet hôpital exista jusqu'à la fin du XVe siècle, jusqu'à la prise de Prizren par les Turcs (en 1455), puisqu'au XVIe siècle le monastère des Saints Archanges fut dévasté et en 1615, Sinan-pacha le détruisit pour construire de son matériau la mosquée de Parizren.[15]

La biographie du prince Lazar (XVIIe siècle) nous apprend qu'il a fait construire un *hôpital dans le monastère Ravanica* (en 1381): »Il édifia la deuxième église sur la partie est, près du monastère impérial et fit construire un hôpital pour les moines, les étrangers et les affaiblis (qui souffraient des maladies incurables)«. Il s'agissait donc de l'hôpital et de l'hospice pour les malades incurables.[16]

Parmi les hôpitaux municipaux les hôpitaux (hospitalium) du despote Stevan Lazarević à Belgrade et à Kotor méritent tout particulièrement notre attention.

D'après Constantin le Philosophe, le despote Stevan Lazarević fit bâtir un hôpital (à Belgrade) autour duquel il fit planter »toutes sortes d'arbres fruitiers, y joignit les villages et un héritage important, et dans lequel on nourrissait et soignait les malades et les étrangers«. Tout ceci est confirmé par l'arbre généologique de Cetinje. Bien que l'hôpital eût comme annexe une église, il n'avait pas été construit à l'intention des moines mais, selon toute apparence, pour les habitants de Belgrade.

Les hôpitaux de Kotor sont importants pour nous car ils sont, avec l'hôpital de Belgrade, les seuls hôpitaux — hospices connus dans les anciennes villes serbes. De plus, certains d'entre eux nous permettent de suivre l'évolution historique de nos hôpitaux depuis le Moyen Age jusqu'à nos jours. Ces établissements étaient entretenus par les dons des habitants de Kotor. Trois hôpitaux de Kotor méritent d'être mentionnés: *L'hôpital du Saint-Esprit* fondé en 1350, *l'hôpital de la Sainte-Croix*, fondé en 1377 et la *Léproserie*, fondée en 1431.

L'hôpital du Saint-Esprit fut fondé (en 1350) par la Société de bienfaisance du Saint-Esprit. C'était l'époque du règne de l'empereur Dušan, l'époque de la plus grande prospérité économique de Kotor qui était alors l'une des plus prestigieuses villes de Serbie.

Le deuxième établissement, *l'hôpital de la Sainte-Croix* fut fondé, selon l'inscription publié par I. Stijepčević, en 1372 par la Confrérie de la Sainte-Croix qui appartenait à l'église portant le même nom. Cette confrérie était considérée comme l'une des sociétés de bienfaisance la plus renommée du vieux Kotor, fondée sous le roi Uroš II (en 1289). L'hôpital fut d'abord connu comme hospice pour les pauvres *(»Hospitale pauperum sancte Crucis«)*, mais ses protégés y furent soignés aussi. La fonction du directeur de l'hospice était confiée au chef de la Confrérie de la Sainte-Croix.

La Léproserie de Kotor (»Domus leprosorum — λεπροκομετα) se trouvait hors des murs de la ville, derrière le monastère démoli de Saint-François. Comme on n'y soignait que les lépreux, alors que dans les léproseries des monastéres Chilandar et Dečani on trouvait outre les lépreux, des malades atteints d'autres maladies chroniques, la Léproserie de Kotor était l'unique établissement de ce genre sur le territoir de la Serbie médiévale. Elle avait dû être créée à l'exemple des institutions semblables des villes italiennes. D'après Kovijanić et Stijepčević, il en est question pour la première fois en 1431. Dans les archives de Kotor, la Léproserie est appelée: »*Domus leprosorum*« ou »*Hospitale St. Lazzaro*«. En dépit de très gros efforts, nous n'avons malheureusement pas pu déterminer le nombre moyen de lépreux isolés dans cet établissement. La Léproserie exista jusqu'à la première moitié du XVIIe siècle et à partir de cette époque on ne trouve plus aucune mention la concernant. La fermeture de cette institution est, sans aucun doute, étroitement liée à la diminution du nombre de lépreux sur la côte. Dans l'ancien Kotor on prêtait une attention particulière à cet établissement. Au début, il y avait un seul chef appelé »*procurator leprosorum*«, alors que plus tard deux chefs étaient élus. La première mention de ceci date de 1431. Dans un document de 1440, on cite le nom de Trifun Drago, chef des lépreux *(»procurator hospitalis St. Lazzari«)*. Les chefs de la Léproserie étaient élus chaque année lors de la fête de saint Georges lorsqu'on nommait aussi le médecin, le juge, les membres du Grand et du Petit conseil etc. Nos recherches ont montré que les deux derniers chefs de la Léproserie *(»Dui Procuradori della fabrica di St. Lazzaro«)* furent élus le 21 avril 1621, et ce furent, comme toujours d'ailleurs, deux des plus éminents membres de la noblesse de Kotor *(Laurentio Bolitza* et *Aluisi Bucchia)*.

Il est intéressant de constater que le plus grand nombre de legs des citoyens du vieux Kotor étaient faits à la Léproserie. Il s'agit là d'un acte de charité à cause de l'état grave des malades. Presque riche bourgeois croyait de son devoir de penser dans son testament à ces gens pauvres.

Lorsqu'on parle des hôpitaux médiévaux serbes qui, en fait, faisaient partie de la médecine sociale, nous ne pouvons omettre ici le soins portés aux cas sociaux: malades incurables (paralytiques, aveugles etc.), personnes âgées et pauvres. Ce problème était résolu de la façon suivante: les asiles n'étaient pas suffisants; les monastères et les évêques avaient pour obligation d'aider les pauvres comme il est souvent précisé dans les chartes des souverains serbes, données aux églises et aux monastères. L'aquittement de cette obligation était réglé par le *Nomocanon*, recueil des lois byzantines où il est dit: »que nous ne nous occupions pas seulement de nous-mêmes, mais aussi de notre prochain et que personne n'ait plus que l'autre; ni le maître de son domestique, ni le prince de ses sujets, ni l'empereur du soldat, ni le savant de l'ignorant . . .«[18] Le recueil contient aussi des instructions concernant la mise en oeuvre de l'aide sociale: outre les hospices pour les malades chroniques et les pauvres il y avait aussi des cantines où l'on distribuait gratuitement la nourriture aux pauvres. Dans l'ancien Etat serbe on veillait tout particulièrement à l'accomplissement de cette obligation. C'est ainsi que l'article 28 du *Code de l'empereur Dušan* prévoit des châtiments rigoureux pour les évêques et les higoumènes des monastères qui n'aident pas les pauvres. La punission consistait dans la destitution du titre d'évêque ou d'higoumène.[19]

Le premier témoignage écrit de l'existence des pharmacies en Serbie date de 1326, époque du roi Stefan Dečanski. La pharmacie fut fondée suivant le modèle des institutions semblables en Italie et se trouvait à Kotor qui était le principal port maritime de l'Etat serbe. Le premier pharmacien dont il est mention en Serbie fut l'Italien *Albergetus* (1326) de Venise *(Albergetus spetiarius de Venetiis)*. Les autres pharmaciens des périodes ultérieures étaient eux aussi Italiens sauf l'un d'entre eux qui était d'origine serbe *(Raticho Ozrenich olium spetiario et salariato Communitatis Cat(ari)* (1378).[20] C'était à peu près la même chose pour les médecins. Ils étaient le plus souvent au service des souverains, de certains seigneurs et des grandes villes (Prizren, Bar, Kotor etc.). C'est en 1326 que l'on parle pour la première fois d'un médecin d'origine italienne en Serbie médiévale, c'est-à-dire à l'époque de Stefan Uroš III Nemanjić (Dečanski). Il s'agit du médecin de la ville de Kotor *Philippus de Cermo*. En 1330 *Menca Antibaranus (Menca Antibaranus medicus)*

était médecin à Bar alors qu'un certain *Milicinus (Milicinus de Praeserin homo domini imperatoris)* était médecin à Prizren en 1354, à l'époque de l'empereur Dušan. Le roi Stefan Uroš III Nemanjić, avait en 1326 son médecin personnel, Italien lui-aussi *(magister Egidius)* et l'empereur Dušan en 1333, le maître Antonius *(Magister Antonius physicus sallarjatus domini regis)*. On parle du premier docteur en médecine en Serbie en 1434, au temps du despote Djuradj Branković. Il s'agit du *maître Jacob (magister Jacobus de prothonotarius miles medicinae doctor)*. Après celui-ci vient le Florentin *Angelo Muado*, au service du despote entre 1429—1439 *(Angelo Muado physicus Georgii Volfi, magnifici domini Rassiae et Albaniae)* qui mourut en Serbie en 1439. C'est en 1545 que l'on cite le premier médecin de Kotor, docteur en médecine *Giovani Mangrella (excellens artium et medicinae professor)*. Outre les médecins cités il y avait d'autres médecins, disciples des écoles italiennes, qui étaient au service des seigneurs serbes. Du XIVe au XVIe siècle 59 médecins d'origine italienne et 29 pharmaciens vivaient et travaillaient dans la Serbie médiévale. Au XIVe siècle il y avait quinze médecins, au XVe trente et au XVIe quatorze. La plupart d'entre eux venaient d'Italie (de Rome, Padoue, Bologne, Venise, Ferma etc.). Ils ont tous fait des études de médecine dans les écoles de médecine, alors qu'en Byzance les connaissances de la médecine étaient généralement acquises aux côtés d'un médecin, dans la pratique. C'est pourquoi les médecins italiens jouissaient d'une grande renommée partout dans le monde et par conséquent étaient très recherchés et nommés au service des villes et des souverains serbes.[21]

Tout ceci montre bien que la médecine serbe avait en grande partie les mêmes caractéristiques que la médecine occidentale. Cela n'est évidemment pas dû au hasard mais au fait que la médecine occidentale était meilleure que la médecine byzantine. Les médecins de Stefan Dečanski et de Dušan n'étaient pas de Byzance mais d'Italie, bien que les deux monarques aient passé presque une décennie en captivité au monastère de Pantocrator dont l'hôpital était l'un des plus connus à Constantinople. Malgré l'intolérence envers les Latins, une opinion semblable concernant la médecine italienne s'est maintennue à Constantinople dans les périodes ultérieures aussi. L'existence d'une terminologie médicale assez élaborée parle en faveur de l'affirmation que la médecine européenne était à cette époque-là pratiquée chez les Serbes. Nous pouvons affirmer en toute connaissance de cause que du point de vue linguistique cette terminologie donnait des solutions beaucoup plus adéquates que la terminologie médicale moderne.

Bien que les traités plus amples de gynécologie, de neuropsychiatrie et de chirurgie n'aient pas été conservés jusqu'à nos jours, ceci ne veut pas dire que ces disciplines ne suscitaient pas l'intérêt de la médecine médiévale serbe.

La gynécologie avait une place importante dans la médecine serbe qui s'intéressait à tous les problèmes entrant dans le domaine de cette discipline: la contraception, la gravidité, la pathologie et la thérapeutique des organes génitaux de la femme etc. L'enseignement de la médecine serbe sur la physiologie de la conception était basé sur la doctrine de Zénon (490 av. J. C.), médecin et philosophe grec, disciple de Parménide, doctrine qui avait assez longtemps dominé la médecine scientifique européenne. Le point de vue concernant l'existence des cellules de reproduction correspond à la doctrine d'Hippocrate, alors que l'explication de la différenciation des genres après la conception, correspond à l'enseignemnt d'Aristote, repris par Galien. Dans la traduction serbe de *Circa Instans* et dans les notes thérapeutiques du *Code médical de Chilandar* il est largement question de la pathologie et de la thérapeutique de l'appareil génital de la femme.[22]

Bien qu' aucun texte de neuropsychiatrie ne soit parvenu jusqu'à nos jours, nous savons qu'il était souvent question des maladies neuropsychiatriques dans la médecine serbe de l'époque. Ainsi Grégoire Camblak écrit entre autres que dans l'hôpital de Dečani on soignait aussi les malades atteints du grand mal (épilepsie). Cette maladie est mentionnée aussi dans le *Code médical de Chilandar*. Parmi d'autres maladies, il y est question des maladies neuropsychiatriques telles que: la dépression, la néurose, l'histérie, l'impotence etc. La pathogénie de ces maladies est expliquée le plus souvent de la même façon que dans la médecine antique, c'est à dire par le déséquilibre des humeurs et du pneuma (Hippocrate). Dans les textes du *Code médical de Chilandar* se rapportant aux maladies internes et infectueuses, ainsi que dans les traités d'hygiène on parle souvent du rôle que jouent les différents états psychiques dans le développement de ces maladies et dans leur guérison. Les méthodes décrites ont beaucoup de points commune avec la thérapeutique psychosomatique actuelle. Evidemment, nous sommes loin de parler de leur actualité. La description des soins que saint Sava a donné à un malade histérique ne témoigne-t-elle pas en faveur des faits exposés? Voici ce qu'en dit le biographe Théodosije: » . . . et il apporta le malade dans l'église . . . Et quand la nuit tomba, il resta seul avec lui . . . et ne permit à per-

sonne de l'aider, il s'efforça de secourir le malade tout seul. Il tomba aux pieds du Seigneur et se confessant, attirant sa grâce par son humilité (psychanalyse), il pria Dieu de l'exaucer, d'accorder sa grâce au malade«. Une méthode semblable de traiter les malades neuropsychiatriques était répandue en Byzance d'où elle est parvenue jusqu'aux Serbes. D'ailleurs elle tire son origine de la médecine antique. Il est connu que dans les sanctuaires d'Asclépios, Amphiaraos et Trophonios etc. (Ἱερατου Ἀσκληπνοῦ, Αμφιαράου, του Τροφωνίου) les prêtres païens usaient de la même technique de traitement. La même méthode était appliquée par l'orateur antique Antiphon (50 av. J. C.) que l'on considère aujourd'hui être le père de la thérapeutique psychosomatique. Mais il y a eu assez souvent des abus tels que la torture qui était malheureusement appliquée en psychiatrie moderne jusqu'au XIXe siècle.[23]

L'analyse de l'état de la médecine médiévale serbe nous permet de conclure qu'elle n'était pas en retard sur la médecine européenne de l'époque. La seule exception était la chirurgie dont nous ne disposons d'aucune oeuvre sauf d'un traité assez court sur la phlébotomie déjà mentionné qui fait partie du *Code médical de Chilandar* et de quelques notes dans les anciens recueils thérapeutiques *(Le Recueil de Hodoch, Le Recueil de Grigorović* etc.).

De même, aucune description du traitement opératoire n'est conservée, bien qu'il soit souvent question du traitement des maladies chirurgicales par des médicaments. Toutefois, tout ceci ne signifie pas que chez les Serbes la chirurgie était à un niveau moins élevé qu'à l'Ouest, ce qui est confirmé par l'existence d'un nombre important de chirurgiens en Serbie, parmi lesquels il y avait ceux qui avaient acquis une formation médicale dans les écoles italiennes.

Nous avons beaucoup de documents concernant l'activité des chirurgiens chez les Serbes. Dans la plupart des cas, c'étaient des barbiers qui, outre leur métier, pratiquaient aussi la chirurgie.

Les meilleurs connaisseurs de la chirurgie étaient les chirurgiens de la région littorale qui venaient pour la plupart d'Italie où la chirurgie était étudiée dans les écoles de médecine comme une discipline scientifique. D'après les rapports des chirurgiens, découverts dans les archives de Kotor, qui se rapportent à la période du XIVe au XVIe siècle, nous pouvons constater que les chirurgiens de l'époque étaient très habiles dans le traitement des blessures. Bien que nous ayons consulté une riche documentation, nous n'y avons trouvé aucune mention du charlatanisme dans l'exercice de leur profession, alors qu'il en est si souvent question dans les documents plus récents trouvés dans les archives des villes du nord (Zemun, Novi Sad, Karlovci etc.). Le testament du pharmacien Antonius de 1684, qui pratiquait la chirurgie et dont le frère Tulius était chirurgien, témoigne du niveau professionnel des chirurgiens de l'ancien Kotor. Ainsi on cite dans ce testament des livres de chirurgie *(»diversi libri di chirurghia«)* et parmi eux l'oeuvre de *Gabriel Fallopio* intitulée *La Chirurghia*. Les chirurgiens de Kotor avaient influencé la propagation de ce métier dans l'arrière-pays. Il est tout à fait possible que ce soit l'une des raisons pour laquelle il y a eu dans ces régions de très bons guérisseurs de plaies. Une appréciation générale de l'état de la chirurgie en Serbie au Moyen Age serait qu'elle était pratiquée surtout comme métier, ce qui s'explique par les conditions culturelles générales qui régnaient à cette époque en Serbie, et par le fait que les connaissances nécessaires dans ce domaine pouvaient être facilement acquises jusqu'à la fin du XVIIIe siècle, presque.[24]

La médecine serbe du XIVe et du XVe siècle n'était pas limitée uniquement à la médecine pratique. Elle s'intéressait aussi aux travaux de chirurgie et surtout aux travaux qui traitaient des problèmes de diététique et de physiologie de la nutrition. Bien que la médecine scientifique byzantine eût à cette époque beaucoup de textes de diététique très connus (Περὶ διαίτης de Michel Psellos), nos recherches ont montré que la majorité des textes serbes qui sont parvenus jusqu'à nous et qui traitent des questions de diététiques, étaient sous l'influence de l'école de médecine de Salerne. Ceci peut aussi s'appliquer au texte du *Recueil No* 54 *de la Bibliothèque nationale* de Belgrade, pour lequel Stojan Novaković affirme qu'il fait beaucoup penser au texte de S. Seth (Σύνταγμα κατα στοιχεῖων περι δυναμεος). La ressemblance de ce texte avec certains chapitres des *Règlements sanitaires de Salerne (Regimen sanitatis Salerni)* montre bien que quelques extraits de ces réglements ont été intégrés dans notre texte. Lorsque l'on parle des textes d'hygiène de l'ancienne médecine serbe, il est indispensable de mentionner les réglements de l'hygiène communale. Dans le *Statut de Kotor* (1321—1616) nous découvrons les réglements de l'organisation sanitaire de la ville (propreté des rues, des abattoirs, des égouts etc.) et dans la *Loi serbe sur les mines (Srpski rudarski zakon)* du despote Stefan Lazarević (1412) les réglements concernant la ventilation des puits des mines.[25]

La chute de l'Etat serbe entraina un arrêt dans le développement de la médecine médiévale serbe. Ceci se produisit au début de la renaissance de la médecine européenne qui dans son étape finale aboutira au renouveau de la pensée médicale. Ebranlant l'autorité de Galien, elle rejeta la médecine arabe et mit en doute l'autorité de la science scolastique. L'église catholique romaine se soulevera contre cette renaissance en condamnant comme héretiques les porteurs de la pensé libre: Copernic, Galilée, Giordano Bruno et bien d'autres. Dans cette période la médecine s'enrichit de nouvelles connaissances en anatomie et en chirurgie qui signaleront indirectement l'importance des recherches expérimentales pour le progrès de la médecine, et entraineront le rejet des bases philosophiques de la médecine, soutenues par des exemples antiques. Les chercheurs s'orienteront, par conséquent, vers des observations pratiques qui représentent la base du travail de recherche dans les sciences biologiques.

Vers la fin du XVe siècle apparaissent en médecine de nouveaux points de vue concernant la lutte contre les épidémies. Pour la médecine de l'époque l'apparition de Girolamo Fracastoro, homme d'une grande culture, excellent connaisseur de la philosophie, des mathématiques, de la littérature et de la médecine, fut très importante. Girolamo Fracastoro peut être considéré à juste raison, comme l'un des personnages les plus importants de la Renaissance italienne. Basant sa doctrine sur les méthodes d'Hippocrate, il étudie l'influence des facteurs extérieurs sur la manifestation d'une épidémie. Fracastoro s'est particulièrement occupé de l'épidémiologie des maladies infectueuses (la syphilis, le typhus et la peste). En observant les épidémies, il remarque que les maladies contagieuses sont transmises du malade à la personne non encore atteinte par un contact direct ce qu'il démontre dans son oeuvre *De contagione et contagiosis morbis*, publiée à Venise en 1546. Il y combat énergiquement les superstitions et les conceptions scolastiques concernant l'apparition de l'épidémie.[26]

L'opinion de la médecine serbe du XVe siècle était assez proche de celle de Fracastoro, car dans le *Code médical de Chilandar* on dit, en parlant des maladies contagieuses que: »... le traitement de la peste doit s'effectuer en deux sens, une règle pour les malades atteints de la peste et une autre pour les personnes non atteintes se trouvant parmi les malades« (p. 65a — 66b).[27]

Malgré la stagnation de la médecine, et de la culture en général, entrainée par la chute de l'Etat médiéval serbe, l'intérêt du peuple serbe pour la médecine ne s'éteint pas. Nous en trouvons la confirmation dans les textes de médecine conservés qui ont été écrits après l'envahissement des pays serbes par les Turcs. C'est de cette période que date la seule copie conservée du *Code médical de Chilandar* (fin du XVe début du XVIe siècle) puis *Jestestvoslovije (Biologie)* (XVe siècle) et le *Hexameron* de Jean l'Exarque (copie de 1649). Jusqu'à sa renaissance au XVIIIe siècle, la médecine serbe se bornera à copier la traduction du recueil *Practica Brevis* de *Ioanes Platearius* parvenu jusqu'à nous au XIIIe ou au début du XIVe siècle.

Les faits cités confirment notre point de vue exposé tout au début de ce chapitre, voire que, étant donné l'état général de la médecine en tant que science au Moyen Age, l'existence des textes qui se trouvent dans le *Code médical de Chilandar* est tout à fait compréhensible. Par conséquent, le *Code* représente pour nous l'expression du niveau des connaissances des médecins qui vivaient alors en Serbie, et un témoignage sur les opinions des masses populaires serbes. Car il ne faut pas perdre de vue que la traduction du manuel — recueil de notes tirées de *Practica brevis* de *Ioanes Platearius*, intégré dans le *Code médical de Chilandar* était tellement en usage dans notre peuple qu'il était considéré comme un recueil de la médecine populaire serbe.

NOTES

1. G. Mercati i P. De. Cavalieri, *Codices Vaticani graeci, I*, Roma, 1923. 420—430.
2. R. V. Katić, *Poreklo srpske srednjovekovne medicine*, 60.
3. Ibid, 62.
4. V. Stanojević, *Istorija medicine*, Beograd, 1953, 311; I. Guirot, *Histoire de la médicine française*, Paris, éd. Naget, 1947; D. Riesemen, *The story of medicine in the Middle ages*, New York, ed. Haeber, 1970. i G. C. Pouranopoulos, *The real value of medieval greek medecine* (Bysantium), XII, Congrès int. Hist. Méd., Athènes — Kos., 1960., 34.

5. B. L. Gordon, *Medieval and Renaissance medicine*, London, ed. P. Owen, 1960. et P. Delaunay, *La vie Médicale aux XVIe, XVIIe et XVIIIe siècles*, Paris, ed. Hippocrate, 1935.

6. Hippocrate, *Oeuvres complètes*, Traduction accompagnée d'une introduction par E. Littne, éd. Balliere, Paris, I—X, 1939—1961.

7. R. V. Katić, *Poreklo srpske srednjovekovne medicine*, 74—81.

8. M. Harisijades, *Pismo Jovana Damaskina o čoveku u jednom srpskom rukopisu XVII veka*, 700 godina medicine u Srba, Galerija SANU, Beograd, 1971, 135—139.

9. R. Aitzetmuller, *Das Hexameron des Exarchen Ioanes*, I et II, 9160, Graz et B. Mole, *Šestodnev Jovana Egzarha s Kozmom Indikoplavom iz 1649. godine u manastiru sv. Trojica kod Pljevlja*, Spomenik, SKA, XLIV, 38.

10. R. V. Katić, *Bolnica Sv. Save u manastiru Studenici*, Osam vekova manastira Studenice, Beograd, 1986, 201—207.

11. R. V. Katić, *Poreklo srpske srednjovekovne medicine*, 171—176.

12. M. Živojinović, *Bolnica kralja Milutina u Carigradu*, Zbornik radova Vizantijskog instituta SANU, XVI, Beograd, 1975, 105—115.

13. D. Glumac, *Srpske zadužbine u Palestini*, Glasnik srpske crkve, 10, 12, 1946, 252.

14. *Stare srpske biografije XV—XVI veka*, traduit par L. Mirković, SKZ, 1963, Beograd, 13, 18, 23 i 26 i R. Katić, *Na kome se mestu nalazila Dečanska bolnica*, Acta his. med. pharm. vet., I, 1961, Beograd, 182—184.

15. St. Novaković, *Zakonski spomenici srpskih država srednjeg veka*, SKA, 1912, 699.

16. V. Petković, *Manastir Ravanica*, 1922, 7.

17. R. V. Katić, *Poreklo srpske srednjovekovne medicine*, 183—184.

18. M. Petrović, *Krmčija Svetog Save o zaštiti obespravljenih i socijalno ugroženih*, Beograd, 1983.

19. N. Radojčić, *Zakonik cara Dušana*, 48, art. 28.

20. R. V. Katić, *Poreklo srpske srednjovekovne medicine*, 126.

21. R. Kovijanić, *Apotekari i ljekari u Starom Kotoru*, Zdravlje, 1954, 78 et 232, R. V. Katić, *Poreklo srednjovekovne medicine*, 192—201.

22. R. V. Katić, *Poreklo srpske srednjovekovne medicine*, 67.

23. D. Kouretas, *Aspects modernes des cures psychothérapeutiques pratiques dans les sanctuaires de la Grèce antique*, XII Congrès int. Hist. méd., 463.

24. R. V. Katić, *Hirurzi staroga Kotora u vremenu od 1326—1758*. Acta hist. med., pharm., vet., I, 1961, 2, 5—45.

25. S. Mijušković, *Zdravstvene institucije u Kotoru u Nemanjićkom i postnemanjićkom periodu*, 700 godina medicine u Srba, Galerija SANU, 1971, 110—112, *Statuta et leges civitatis Cathari Venetis, 1616;* N. Radojčić, *Zakon o rudnicima despota Stefana Lazarevića*, SANU, Beograd, 1962.

26. V. Stanojević, *Istorija medicine*, 303.

27. R. V. Katić, *Poreklo srpske srednjovekovne medicine*, 71; R. V. Katić, *Medicina kod Srba u srednjem veku*, SANU, Edition spéciale, CCCX, 12, Beograd, 1958.

ORIGINES ET DATE DU CODE MEDICAL DE CHILANDAR

Le manuscrit du *Code médical de Chilandar* fut découvert en 1952 dans la Bibliothèque du monastère Chilandar par Djordje Sp. Radojčić qui lui donna ce nom de *Code médical* d'après la première page du manuscrit portant le titre de »*Discours de la connaissance des maladies par le pouls*« (Бєѣ҃да ѡт҃ познаніа болѣзни по пиганію жилъ).

L'existence de ce manuscrit nous fut signalée en 1958 par N. Radojčić, chargé de la révision de notre ouvrage *Medicina kod Srba u srednjem veku (La médecine chez les Serbes au Moyen Age)*. Depuis ce temps—là ce manuscrit a été l'objet de nos recherches dont les résultats furent publiés de temps à autres. Au cours de nos études nous avons réussi à expliquer bien des questions concernant ce manuscrit, en particulier le problème de ses origines et de sa date. Ce travail nous a amené à conclure que le *Code médical de Chilandar* représentait un ouvrage de médecine d'une signification capitale non seulement pour l'histoire de la médecine serbe mais aussi pour l'histoire de la médecine européenne. Il présente un grand intérêt pour les Serbes, leur médecine et leur culture, par le fait même qu'il témoigne qu'au Moyen Age les Serbes connaissaient la médecine scientifique européenne et qu'il y avait chez les Serbes des médecins d'une haute érudition. Son importance pour la médecine européenne est également grande, étant donné que c'est le seul exemplaire connu d'un riche recueil de textes médicaux des écoles de médecine de Salerne et de Montpellier écrit en langue populaire, textes qui n'existent pas chez les autres peuples slaves dont l'alphabet est cyrillique (les Russes et les Bulgares) et même chez la majorité des peuples d'Europe ayant une tradition beaucoup plus riche que la nôtre. Nous soulignons ce fait car, à l'époque où ce manusrcit fut écrit, le latin était la langue de l'enseignement dans les écoles de médecine et la langue de presque tous les ouvrages de médecine.

Au cours de notre étude de certains textes et de leur comparaison avec les textes originaux en latin, nous avons constaté que beaucoup d'entre eux étaient de simples traductions et d'autres des traductions complétées. Ceci se rapporte surtout à certains chapitres du traité de pharmacologie dont les compléments intégrés étaient pris dans l'*Antidotarium* de *N. Praepositus*. De plus, on trouve dans certains textes des notes du traducteur, ou, plus précisément, du modificateur, de sorte qu'on pourrait dire qu'ils portent la marque d'une certaine originalité. Nous signalons ceci surtout à cause du fait que toute la médecine médiévale n'était pas une production originale et qu'elle n'avait donné aucun ouvrage vraiment original, mais uniqueuent des textes modifiés, souvent même altérés d'Hippocrate et de Galien ou de la médecine arabe. Aussi les textes du *Code médical de Chilandar* représentent-ils des traductions parfois si libres d'ouvrages antérieurs qu'elles vont jusqu'à n'en être que des interprétations. Nous citerons donc en faveur de cette constatation quelques chapitres d'un des textes les plus complets du *Code*, le texte de pharmacologie *(Liber) De simplici medicina dictus Circa Instans* dont l'auteur est *Matthaeus Platearius* (fils de Ioanes), descendant de la célèbre famille des *Platearius*, qui vivait au XIIe siècle. Ce sont les textes suivants:

De agarico

Agaricus est calidus et siccus in tertio gradu. Agaricus est quasi fungus et crescit circa radicem abietis et maxime in Lumbardia. Sunt autem due species. Aliud feminale, aliud est masculinum, melius est femininum. Femininum est albus, leve et frangibile et habet quas-

dam tuberosiates intus et quedam frustulla quasi divisa; masculunum non habet sed est quasi continuum et non est adeo frangibile nec album. Sed levitas eius potest tantum ex bonitate, tantum ex corruptione. Si est ex corruptione cummanibus tractatur, pulvericatur et manus inde est pulvericata. Si ex bonitate non. Potest autem servari per quinque annos in multa efficacia. Principaliter autem flegma purgat, secundario melancoliam. Contra cotidianam de flegmate naturali ponatur agaricus in decoctione aliqua, que datur febricitanti cum alias speciebus et cum aquinanto. Aliter: facta purgatione materie febris adhuc infestat, accipe unz. sem. agarici, unz. 2 succi feniculi et unz. 1 succi fumi terre, comisceatur et hoc detur pacienti ante horam accessionis. Hoc solo experimento liberantur multi. Contra yliacam passionem valet eodem modo et aliter: clistericetur paciens prius mollificativis et postea fiat hoc slistere: accipe unz. 1 agarici et confice cum melle et oleo et aliqua aqua mitigativa et iniciatur per clisterem. Contra stranguriam et dissuriam accipe saxifragam et coque in vino bono et colo et colatura pone agaricum unz. sem. et da pacienti. Contra fistulam accipe sal, costum, tartarum, agaricum et facto subtilissimo pulvere confice cum melle et tentam intinge et impone, ossa fracta extrahit et malam carnem corrodit. Ad emoroidas accipe subtilissium pulverem agarici et confice cum suco ciclaminis et oleo et calefacto ad ygnem cum bombice intincto superponatur. Contra morpheam accipe pulverem predictum scilicet costi, salis, tartari, agarici et scariticatioñe, facta superpone pulverem. Decoctio agarici, castorei, squinanti, sene dolorem sedat capitis factum ex habundatia flegnatis, stomachum confortat, vel fiant pillule de predictis et temperentur cum suco feniculi vel absinthii et idem operatur.

отъ агарїко: + (л. 21. а.)

Агарїко кр҃къ юстъ и сѣхъ въ трѣтїи степенъ. агарїко юстъ шнѣки печѣрке кое се находѣ на дрѣвое. и находи се ѕ латїнскон землю кога се зовѣ лѧмкардїа. тер сѣ два рода отъ агарїко, едно мѣжкїе, другго женка. и такон можеш познати кон е женка или мѣжкїе. женъскы юстъ вѣлъ и лъгъкъ, и можеш га растрѣти. добро юстъ за очищенїе флюмѣ. и може дѣжати .е. лѣтъ. и такождѣ юстъ добро за очищенїе чрънѣ жлъчи. и такождѣ ю добро за грозницѫ свакоднѣнюю, кога се чини отъ флюмъ. къзми агарїка. а. аѫака и дан мѕ пити съ ячменном водом сѣтра къд га похита зима. къзми пол ѕнче агарика, и праха отъ фѕмѣеръ. .а. ѕнчо. и сока ѡѕ морача .ѳ. ѕнчѣ. и слѣкшан заедно и дан мѕ пиѕи напрѣво нехо похита грозница, добро юстъ. и шїр къзми агарїка .а. ѕнчо и кваса отъ ячменнда чрашина .а. ѕнчо. и масла дрѣвнаго .в. ѕнчѣ. и соли. а. ѕнчо. и водѣ .в. кѕнѣ. и свари все заедно и потѫи процѣди тер мѕ чини и гластиръ. Добро юстъ за всакѫ болѣстъ трѫбѫшнѫ, и за грозенїе чрѣва. и еще къзми шишкифлагѫ и свари къ водѣ моцно. и потѫи процѣди, и постави къ ню и праха отъ агарїка .а. ѕнчо. и давай мѕ пити свако ютро докле тече, колико кокошиню яице. добро юстъ за онѣх кон имаю камен, или пѣсъкъ, или кон кърв шчїи. и шїр къзми соль и коцо, и тартаро тчїо. истри како прахъ отъ всѣхъ и слѣкшан с мало меда, и малом мастила коим се пише, и стави врхъ шнѣх ранъ коем сѣ живинѣ, и и врхъ гнилѣхъ кости. такождѣ юстъ добро за оно лѣкство кое изаиша залишно. и еще къзми прах отъ агарїко. и сокъ отъ сикламенъ и кокинца и масло дрѣвено топло тъкмо, и слѣкшан заедно и скваси вѣкакъ, и постави топло здола на прохлд. добро юстъ за онѣхъ коем сѣ ѭхади. и шїр къзми агарико и соль. и кошти, и тартарѣм, и медъ тъкмо, и слѣкшан, заедно докле вѣде како мастъ. и маши шнѣки вѣлѣкѣ вѣлѣ по шараѕ, и по всѣмъ тѣлѣ ѕ ваню(?). добро юстъ за онѣи болѣст кога се зовѣ морфеа. и еще къзми агарїко, и сфкшъ, и шкиѩнанти, и шенѣ (?) тъкмо. и стлъци моцо и свари ѕ вѣлѣмъ вниѕ довръ. и потом процѣди и давай за .д. дни. на всако ютро колико кокошиню яице. добро юстъ за шнѣх коех коли глава, и кон имаю слаб стомах: +

De belliculis marinis

Belliculi marini fridi sunt et sicci. Sed excesus eorum non denominatur ab auctoribus: sunt autem quasi umbilici et circa littora maris inveniuntur. In ungventis ad faciem clarificandum ponuntur. Ut in ungvento citrino. Duorum etiam talis sit usus ad faciem. Pulvis eorum subtilissimus resolvatur cum aussungia gallinacea prius resoluta et fiat ungventum. Et nota bene diu possunt fervari: quasi lapides.

отъ вѣликѫи: (л. 30.а)

Вѣликѫи стѣдѣнѣ свтъ и сѣхъ. нъ фїлософїи сѣт поставили ѕ колико степенъ стѣдѣна юстъ и сѣха, къзми вѣликѫи и стълци с толикождѣ кокошинюга сала, и маши овраз, добро юстъ за онѣхъ жи коем сѣ пѣгѣки по образѣ: +

De berberis

Berberi fructi sunt et sicci. In secundo gradu. Sunt autem fructus cuiusdam arboris: rotundi et aliquantulum oblongi: et aliquantulum subnigri: eligendi sunt continui et non perforati. Valent contra febrilem discrasiam ut infirmis fiat eorum decoctio in aqua: et addito zuccaro colature fiat sirupus. Contra epatis calefactionem pulvis eius conficiatur cum succo solatri: et epati superponatur. Contra dolorem capitis ex calore tota nocte dimittatur macerari in aqua, et mane detur potui. Nota bene per VII annos fervari potest.

ѡт прпари: (л. 31. а)

Барбари сѣдѧщи сѫ и свси ѕ дрѣги стрни. поцѣе нст кое гс нахоли ѕ дрѣкѣ ѕ данскои земли. и окрѣло г и мало подѣгнлто како маслинѣ. добро нст за всѣкѣ жлчнцѣ острѣ и прѣкострѣ. сварн барбари нъ водѣ, и потѣи процѣди, и постави къ оноп водѣ томпжкля захара. и варн докле варн половина онѣи водѣ. и потѣи сѫнѣли сѣ огня и остави. и давѣи пити по .в. лоѕницѣ, или по .г. елѣкснпи томпжкля водѣ сѣдѧщѣ къда нлнъ бѣля драго. добро нст за онѣх коли ѥ огньца остра и прѣкостра. и оцѣ въземи рдхъ ѡт барбари и постави пѣ водѣ и нѣка кнсѣ всѣ ноцъ. и потомъ дан мѣ пити ѡт онѣ водпцѣ къда мѣ драго, добро нст за шнѣхъ кохъ коли глава ѡт прѣвпнѣ: ✣

Nous découvrons des phénomènes analogues aussi dans d'autres textes. Ces faits pris en considération, nous nous demandons si les textes du *Code médical de Chilandar* doivent être pris comme des traductions du latin ou bien comme des remaniements. Or, ayant en vue que dans la médecine européenne des pratiques semblables étaient habituelles lors de la rédaction des ouvrages médicaux, nous pourrions le considérer comme une oeuvre originale sinon par ses idées, au moins par la manière de sa rédaction. Pourtant, tout ceci nous amène à la constatation que les textes du *Code médical de Chilandar* avaient été traduits en slavon-serbe par des médecins très bons connaisseurs et de la médecine scientifique européenne de l'époque, et du latin et du slavon-serbe. De ce point de vue donc, ces textes représentent un monument important non seulement de la médecine serbe, mais également de sa culture.[2]

Le *Code médical de Chilandar* n° 517 est un recueil de textes scientifiques de la médecine médiévale et ce, principalement, des écoles de Salerne et de Montpellier. Ces textes étaient destinés au médecin et contenaient, en plus des indications pratiques, de très larges explications concernant l'étiologie, la pathogénie, l'image clinique de diverses maladies et leur traitement. Aussi, ce *Code* est-il intéressant non seulement pour les historiens de la médecine médiévale serbe, mais aussi pour la science médicale en général.

Come nous l'avons déjà dit, le *Code médical de Chilandar* a été pendant longtemps l'objet de nos recherches. Nous en avons publié de temps à autres les résultats qui présentaient non seulement le contenu de certains textes, mais aussi des problèmes importants pour une meilleure connaissence de cette oeuvre précieuse de la médecine médiévale serbe. Or, ces temps dernier on a vu paraître des ouvrages qui offrent des informations fausses sur la destination de ce *Code*, ses origines et son appartennance culturelle.

Avant de passer à l'exposition du thème de ce chapitre nous nous bornerons seulement à certaines questions de caractère général. Tous les textes du *Code médical de Chilandar* n'ont pas été traduits en slavon-serbe à la même époque. Ils ont pu être rédigés du XIIIe au XVe siècle (ou au début du XVIe siècle). Aussi, pourrait-on considérer, à juste titre, que l'auteur du recueil n'avait pas été en même temps le traducteur de tous les textes contenus dans le *Code*. Son mérite est d'avoir recueilli dans un livre unique les textes médicaux existants. Il est évident que cela n'exclut pas du tout la supposition qu'il ait pu y intégrer certains textes qu'il aurait traduit lui-même. A en juger par la valeur médicale des textes contenus dans le *Code*, ce travail serait l'oeuvre d'un médecin savant, ce que nous affirmons ayant en vue que la matière médicale *(materia medica)* qui y est élaborée constitue une synthèse des conceptions les plus actuelles de la médecine scientifique du XIVe et du XVe siècle. Il est facile de constater ce fait étant donné que l'auteur cite les noms des auteurs des textes auxquels il se réfère lorsqu'il désire souligner l'authenticité de ce qu'il expose ou affirme *(et beaucoup de maîtres disent*, p. 18a — и многїи оучителе говорѣ, л. 18 а; 180; *disent les maîtres*, p. 31a — сѵорѣ оучителїе, л. 31 а). 31 а). Il se réfère entre autres à: *Discoride* (кѵ дїасковдиш и дрѵгїи оучителїе, p. 36a); *Hippocrate* (Ипократа филосова, p. 1a); *Galien* (Галиноутъ Галїено, 13a); *Avicenne* (Ѳѵ тако пли ашѣкна, p. 13a); *Gerardus de Solo* (Геравдѵшъ оучитель, Гераодъ p. 13a); *Vincent de Beauvais* (Винцентѵшъ p. 128a) etc. soulignant très souvent qu'il donnera des indications thérapeutiques pertinentes.

Quant au désordre de certaines pages du *Code médical de Chilandar*, il ne peut être attribué à la hâte du copiste et de la copie, mais à un phénomène fréquent dans les manuels de médecine imprimés à cette époque-là, comme c'est le cas de l'ouvrage de *Ioanes Platearius Circa Instans*. Nous citerons comme un exemple classique de ce phénomène, le titre d'un livre de médecine imprimé en 1514, qui se trouve dans la collection des livres rares de la Bibliothèque de la Faculté de médecine de Paris: *Rosa gallica aggregatoris Lugdunesis domini Symphoriani Shamperij, omnibus sanitatem . . . precepta auctoritates ex Hippocratis, Galeni, Eristrati, Asclepiadis, Dioscoridis, Rasis, Halibatis, Isaac, Aviccaenae, multorumque, aliorum Virorum libris in unam collectas quae ad medicam artem etc.*

Dans leur ouvrage *Apostolov* et *Botev* affirment arbitrairement que le *Code médical de Chilandar* a été rédigé sous l'influence de la littérature du mont Athos.[3] Le *Code médical de Chilandar* n'a pas été écrit au mont Athos, car c'est un manuel de médecine qui contient non seulement des exposés théoriques, mais surtout des conseils thérapeutiques pratiques des maîtres des écoles de Salerne et de Montpellier, fait que nous prouvernos dans la suite de notre analyse. Il y est dit par exemple:

Єгда видитъ врачъ, л. 3 a, p 4; и ты врачю чѣван сѣ, 3 a, p 10 a; ти врачю кон пипаш жилѧ, л. 4 a, p. 8; аште вѣдет стоялъ нѣкыи врачъ при нѣкоем господарѣ, л. 916, п. 17; и врачѣ ваште хвале, л. 142 a, p. 8; вчѣлие врачевѣ хвалѣ, л. 142 a, p. 18; да вѣдетъ могълъ врач, л. 142 a, p. 24; и того ради и многа шти прѣквалет сѣ врачѣ, л. 143 a.

Ensuite on attire l'attention sur le rôle néfaste que jouent les charlatans et on y recommande autoritairement »*Pour cela, je dois t'apprendre comment il faut soigner les malades*« (Того ради трѣбѣе да те навчимо да знаш како хоштени видати, 92 a). Ceci est confirmé par la remarque suivante du traducteur:« *et tu seras toujours respecté par les médecins*« (p. 134a, l. 11[11] (И всѣгда вѣдеш нѣкрован межд врачени", «, г. 134a, l.11).

Nous considérons donc qu'à ce propos tout autre commentaire est inutile.

On y dit, ensuite, que si l'effet thérapeutique ne peut être atteint en suivant les indications de ce manuel, il est recommandé au médecin de se référer à un autre manuel. S'il s'agit d'un traitement plus compliqué, il souligne qu'il est nécessaire de s'exercer d'abord dans sa pratique mais on constate plus loin les tristes effets d'un travail peu consciencieux de certains médecins: *Il y a parfois beaucoup de médecins qui tâtent le pouls, mais ne sont pas capables de rien découvrir, et ils ne se soucient pas de l'homme* (Понеже сѣтъ многїи врачевѣ кои пипаю жилѧ и по жилѣ не могѫтъ познан ништа и не хаю за словѣка, p. 134b).

Ceci n'est pas l'unique preuve que ce recueil ait été destiné au médecin et qu'il n'ait pas été rédigé au mont Athos; la pathologie et la thérapeutique qui y sont indiquées justifient cette assertion. Ainsi, presque un tiers des maladies et de leur traitement se rapportent aux maladies de l'appareil génital de la femme (métrite, pyométrie, torsion de l'utérus, satyriasis, stérilité, inflammations des seins etc.) ainsi qu'à l'impotence de l'homme. Nous trouvons qu'il serait déplacé de souligner que tout cela ne présentait aucun intérêt pour les moines, et ce à l'époque où l'isicasme régnait au mont Athos exigeant une ascèse rigoureuse. Les constatations faites ci-dessus excluent toute supposition que le *Code médical de Chilandar* ait été un produit de la littérature du mont Athos.

Avant de jeter un coup d'oeil rétrospectif sur la date et les origines des textes du *Code médical de Chilandar*, nous désirons mentionner que ce problème avait parfois été abordé d'une manière assez superficielle. Nous sommes loin de nier l'importance des recherches archéographiques, car elles fournissent des éléments importants aux efforts de porter un jugement exact sur ce problème, mais ces éléments sont malheureusement souvent incomplets, surtout dans ce cas précis. Nous le disons parce que le *Code médical de Chilandar* est composé de textes qui ont été rédigés à des époques différentes. Une grande confusion est jetée à propos de cette question par la controverse au sujet du nombre de copistes: s'il y en avait un, deux ou plusieurs. A notre avis, on y découvre plusieurs écritures différentes, et la langue des textes n'est pas la même (parler de Prizren, dialecte du Sud). Aussi, des éléments plus sûrs nous sont-ils fournis par les noms des auteurs cités dans les textes, ainsi que par la matière médicale *(materia medica)* elle-même, car elle caractérisait, par sa doctrine, les différentes époques du développement de la médecine scientifique. C'est la raison pour laquelle nous nous sommes servis des données mentionnées ci-dessus afin d'établir notre jugement. Enfin, avant de passer à notre exposé, nous insistons sur le fait que le seul exemplaire actuel de ce document n'est que la copie

d'un manuscrit antérieur. Nous en trouvons le témoignage dans la note d'un copiste en haut de la page 31a: »*Je ne sais pas ce qui est écrit dans le texte original, car on dit que cette plante pousse dans le pays du paradis.*« (Нєзнам како пише в изводѣ те ни что нигђи нарођи се в рамском зем(а)и, а можє нити ѡ.)

Les extraits de ce document, que l'on trouve dans le *Typique médical de la Bibliothèque nationale de Belgrade* n° 54 du XVIIIe s., témoignent que l'exemplaire actuel du recueil est vraiment une copie et que recueil a dû être très connu. C'est ainsi que la prescription du *Code médical de Chilandar* (p. 26a, l. 6): *Pile des amandes amères et ajoute un peu de sucre . . . puis fais — les bouillir avec de la farine jusqu'à en obtenir une bouillie . . . c'est bon pour l'asthme ou la toux* (Отъмьщи горкоє мигдалѣ и постави къ нимъ мало захара . . . потом скари з брашном и с водом докле вѣда како каша . . . добро јест за онѣх новмъ ѡ тѣскота в прьсехъ или кашалъ) se trouve également dans le *Typique médical* cité, formulée comme suit: *Fais bouillir du miel jusqu'à en obtenir un sirop épais puis ajoute des amandes amères pilées* (Свари медъ докрѣ, како вѣдеть (ни) велми гѣст . . . и по сркѣ, вложи въ нь мигдаль горкыихъ фастъчкнеҁъ.). Nous trouvons cette prescription aussi dans l'*Iatrosophie de Chilandar pour toutes les maladies (Hilandarska ijatrosofija o vsakoj vešti)* du XIVe s.: *Prends 12 amandes, ou plus, mets — les dans un récipient, ébouillante-les et laisse reposer jusqu'à ce qu'elles gonflent; enlève la peau, pile — les . . . Ajoute du sucre.* (Изѣми. ѯ. мигдалъ, или виште. И попари ихъ съ вирополь въ единъ лисѣвъ. И єгда ли се подадѣть кожица. Бъхъни оклюшти ихъ и съташти добрѣ . . . И приспи ю семъ захаръ. Il en est même pour la prescription du *Code médical de Chilandar* (p. 55b, l.14) qui y est ainsi conçue: *Prends un coing,coupe-le en deux et fais-le cuire . . . ajoute autant de miel . . . donne-lui à manger* (Възми гдвню и раздѣли ихъ на полк, и потом ихъ пари . . . и паки постави к нимъ толикожде меда . . . данши мѣ цести) et on le retrouve dans le *Recueil de Hodoch* (XVe—XVIe s.) (prescription n° 32) comme suit: *Prends un coing, fais-le cuire avec du miel et mange-le* (Възми гдвню и пари с медомь и цеждь.). Une preuve beaucoup plus sûre qu'il devait y avoir plusieurs copies du *Code* nous est fournie par le nombre de recueils thérapeutiques de notre médecine populaire qui ont été conservés et qui contiennent la partie thérapeutique du *Code* prise dans le traité latin *Practica brevis* de *Ioanes Platearius* — texte dont nous reparlerons plus en détail par la suite.

Prenant comme point de départ le principe que nous avons mentionné auparavant, nous avons classé en trois groupes les textes du *Code médical de Chilandar* d'après l'époque de leur rédaction: premier groupe — textes datant du XIIIe et du XIVe siècle; deuxième groupe — textes de 1497 ou de 1499; troisième groupe — textes de 1512—1528.

Premier groupe de textes (XIIIe et XIVe s.)

Ce groupe comprend les textes suivants: *De l'uroscopie (Ici commence le texte sur le diagnostic des maladies d'après les changements de l'urine* p. 138a—148b et 175a—182a) (Зде почнет ѡт познанїа колкости по гледанїю водѣ л. 138a—148b і 175a—182a); *Du diagnostic d'une maladie d'après les changements du pouls (Ici commence le texte sur le diagnostic des maladies d'après les changements du pouls* p. 1a—8b et 132—138b) (Зде почнет ѡскада ѡт познанїа колкости по пипанїю жилъкъ 1a—8b і 132—138b); ensuite *les notes thérapeutiques se trouvant p. 125a—138b; Des poisons (Ici commence un traité sur un grand nombre de poisons* p. 160a—166b) (Зде почнет велики съвоѯ ѡтровии по мнозѣхъ л. 160a—166b) et *De la phlébotomie (Ici on parle de la saignée* p. 11b—14a) (Зђде почѣ ѡт пущенїа крьви л. 11b—14a).

Les deux premiers textes ont été introduits dans le recueil par une même personne, ce que l'on peut constater d'après la note à la p. 139a, l.6 rédigée comme suit: *Nous avons déjà parlé du pouls, et maintenant nous devons parler de l'urine* (Ici *on commence à parler du diagnostic des maladies d'après les changements de l'urine* (ѡт жилъ смо гла. гледали, нинѣ, трѣбе да глаголемо ѡт воде (Зде почнет ѡт познанїа колкости по гледанїю водѣ).

Le texte *De l'uroscopie* est le texte le plus ancien et le plus complet de la médecine médiévale serbe. Son auteur fut, très probablement, un des maîtres de l'école de médecine de Salerne. Nous sommes portés à l'affirmer parce qu'on y mentionne comme les plus jeunes auteurs les maîtres de cette école *Constantin* du XIe siècle *(dit Constantin. p. 143b, 1.4)* (Глаголютъ Константинъ. л. 143b, red 4) et *Théophilos Filaretos* du VIIe siècle (Философъ Ѳеофил, p. 139a, l. 15) appartenant à l'époque protobyzantine. Parmi les noms des vieux auteurs on cite: *Isaac Israëli* du IVe siècle, auteur juif (Исакъ p. 139a l.15, Нижлан, p. 125b). et les anciens: *Galien (dit Galien p. 143a)* (Глаголютъ Галиню, л.,

143a) et *Hippocrate* et son texte *Aphorismes (dit le philosophe Hippocrate dans un texte qui s'appelle Aphorismes* p. 140b, 1.19) (глаголетъ Иппократ философъ въ єдиной книзѣ цеке глаголет се и н. афоризми л. 140b, red 19).

L'uroscopie comme méthode diagnostique était largement appliquée dans la médecine médiévale aussi bien occidentale que byzantine. Ainsi, on cite parmi les premiers auteurs de livres de médecine traitant de cette méthode: *Constantin l'Africain*, auteur de l'oeuvre περὶ οὔρων traduite en latin aussi *(De urinis)*. Deux vieux maîtres de l'école de Montpellier: *Bernardus de Cordovio* (mort en 1310) et *Ricardus Anglicus* (mort en 1252) son les auteurs d'un traité analogue *(Tractatus de urinis)*.

Le traité *Du diagnostic d'une maladie d'après les changements du pouls* a été aussi rédigé en suivant l'enseignement de l'école de Salerne. On le constate d'après les noms latins des différentes genres de pouls. Ainsi le pouls *caprinus* s'appelle капризившъ, p. 137b; *tremolosus* — тремолозившъ, p. 38b et 39b; *spasmosus* — шпажлозившъ, p. 138b etc. *Galien* et *Hippocrate* sont les seuls auteurs cités. De même que le texte préscédent, ce traité a été écrit uniquement à l'usage des médecins *(lesquels peut reconnaître le médecin en tatant le puls*, p. 1a; *je te dis, à toi, médecin qui tâte le pouls*, p. 4a) (коеѣ можи и врач пипаши жилѣ, л. 1a; ты врачѣ кои пипаш жилѣ глаголю ти, л. 4a).

Par leur matière médicale ces deux textes peuvent être classés parmi les plus anciens textes de la mèdecine médiévale serbe et parmi les plus anciens textes traduits du latin en slavon-serbe. Ils ont dû nous parvenir vers la fin du XIIIe siècle.

La partie *des notes thérapeutiques*, de la page 124a à la page 131a, date aussi de cette époque (alors que la seconde partie, de la page 183a à la page 192b, provient de *Circa Instans)*. Les noms cités des auteurs dans lesquels ces notes ont été prises indiquent qu'elles représentent les prescriptions thérapeutiques des écoles de Salerne et de Montpellier. Parmi les prescriptions venant de la premère école, on trouve aussi celles qui sont parvenues de la médecine arabe et de l'école de médecine d'Alexandrie et elles s'accordent absolument avec l'enseignement de l'école de Salerne, car cette doctrine s'est constituée sous l'influence de la médecine de l'antiquité, de la médecine arabe et de la médecine de l'époque protobyzantine, science médicale cultivée dans l'Afrique du Nord (l'école d'Alexandrie). On trouve les prescriptions des auteurs d'ouvrages de médecine de l'antiquité, et ce de: *Dioscoride*, médecin du Ier siècle (Дїошкоридишъ вчитєл, p. 128a, 1. 12 et 18); *Sextus Placitus*, auteur latin d'ouvrages de pharmacologie du IVe s. (Шиштош) dont l'ouvrage *Medicinae ex animalibus* a incité au XVIIe siècle *Christian von Paulen* à écrire son *Dreckapotheke; Isaac Judeus-Jacub (Ishak ben Soleiman el Israeli)* auteur de *Opera Omnia, De diaetis universalibus et particularibus* et *De diaetis particularibus;* puis *Macer Floridus* auteur d'ouvrages de pharmacologie du Xe s. (Мєсеръ, p. 125b, 1.12) et *Constantin l'Africain* qui vivait au XIe siècle (Константиновъ, p. 125b, 1.18; 25; p. 128b, 1.18 et 22).

Les auteurs de l'école de Montpellier que l'on cite sont: *Gilbertus Anglicus*, disciple de Salerne et professeur à l'Université de Montpellier, du XIIIe siècle, auteur du *Compendium medicinae (Laurea Anglicana)* (Килиртош, p. 128a, 1.6); puis *Vincentius Bellovacensis (Vincent de Beauvais)*, XIIIe s., (Енсиновъ, p. 128a, 1.6) l'un des encyclopédistes du Moyen Age et précepteur du roi de France Saint Louis, auteur de *Speculum majus tripertitum*, et, enfin, *Gerardus de Solo* (XIVe s.) (Герардишъ, Герардш, Герад, p. 130a, 1.14 et 131, 1.2). Le dernier auteur cité ayant appartenu à l'école de médecine de Montpellier est *Matthaeus Platearius* du XIIe siècle.

On metionne aussi les ouvrages de médecine suivants: *Viaticum* (Књигвишъ) du médecin arabe *Ibn el Djacara* traduit en latin par *Constantin l'Africain* et le texte *Circa Instans* (Сирка Инстанш, p. 125b, 1.5 et 128b, 1.6 et p. 129).

Cette partie des notes comprend les prescriptions thérapeutiques les plus anciennes dans la médecine serbe du Moyen Age. Le seul fait que l'on s'y réfère aux auteurs d'oeuvres médicales, que l'on considérait à cette époque comme les plus grandes autorités en matière médicale, indique que l'auteur de ces notes était un médecin très savant. Ceci prouve aussi la grande influence que la médecine médiévale française avait exercé sur la médecine serbe du Moyen Age.

Le texte *Des poisons* (p. 159a—166b) est un texte assez court *(Ici on commence à parler d'un grand groupe de poisons)* (Ѯдѣ почиет велики сѫворъ штровии по пит^{h}ѣх). A en juger par le fait que de tous les auteurs on n'y cite que *Galien* et que l'on s'y réfère aux maîtres de l'antiquité *(dit Galien* p. 162a; *et les anciens maîtres ont dit*, p. 166b) (глаголетъ Галиенъ, k. 162a; и стари вчителїе свѣтъ рекли, 166b) ce texte pourrait être classé parmi les textes très anciens de notre médecine du Moyen Age et il serait l'oeuvre d'un auteur de l'école de médecine de Salerne. On y parle de plusieurs espèces de poisons

(les narcotiques, le poison du scorpion, les psymides — *cerussa psymida, letargirum-plumbum oxydatum* etc.), des antidotes et de la thérapeutique. Le texte fournit une description détaillé et exacte de l'image clinique de l'état d'empoisonnement par le mercure à laquelle on n'aurait rien à redire même du point de vue de notre médecine actuelle. C'est un traité scientifique destiné uniquement au médecin, fait auquel on attire incessamment l'attention *(et pour cela, toi médecin, quand tu vois,* 161a, 1.7; *et toi, médecin quand tu vois,* 161,a 1.23 et *certains avaient des doutes,* 164b, 1.3) (Того ради ты врачю егда видиш, 131a, p. 7; И ты врачо егда видиш, 161a, p. 23 и И нецїи свтъ отъ врачекъ имали сѣмию 164b, p. 3). A la fin, on rappelle au médecin tout le sérieux du traitement des intoxications et on lui recommande d'user de certains remèdes populaires s'il n'a pas à portée de la main des médicaments appropriés *(entre autres nous voulons attirer ton attention sur un remède populaire, soit: de l'ail pilé avec du vin,* 166a, 1.3) (Въ мєждѣ въсѣкыи хощтєшю ти писати єдно шилѣ свирєпю и єс юст: Єкли лякъ толчен с виномь., 166a, p. 3). Etant donné que nous avons fourni dans nos derniers travaux des renseignements détaillés sur ce texte, nous y attardernos plus.

De la phlébotomie (Ici on parle de la saignée, p. 11b—14a) (Ѡдѣ почѣкъ сотъ пѣштенїа крьви л. 11b—14a) est un texte assez court donnant des prescriptions sur l'application de la saignée ainsi que des indications concernant cette méthode dont on parle, d'ailleurs, beaucoup dans les recueils thérapeutiques de notre médecine populaire.

A en juger par son contenu, ce texte appartiendrait aux écoles de Salerne et de Montpellier.

Deuxième groupe de textes (de 1497 à 1499)

Ce groupe englobe les textes empruntés dans *Practica JO. Serapionis dicta breviarium. Liber Serapionis de simplici medicina. Liber de simplici medicina, dictus Circa Instans Practica Platearis* édité à Venise en 1497 ou 1499. Le texte de cet ouvrage inséré dans le *Code médical de Chilandar* est le suivant: *le Texte pharmacologique — Circa Instans* (sa majeure partie) provenant du XIIe siècle et dont l'auteur est *Matthaeus Platearius.* Sa première édition date de 1488, alors qu'il fut publié à Venise en 1497 ou 1499. L'une des éditions de ce texte que nous avons également eu en main, avait été publiée à Lugano en 1528 avec les textes de *Nicolaus Praepositus* dans son *Antidotarium.* Dans le *Code médical de Chilandar* ce texte porte le titre suivant: *Traité concernant différents remèdes chauds ou froids, secs ou liquides et l'usage de chaque remède* (Сказанїе юстествѣ отъ всякого шилѣа или юст вдвкю или ю стѫдено, или мокро и въсако шилѣ за что ю добро (141a—159b et 193a—202b). Notre traduction a gardé presque le même ordre des textes que celui des éditions latines originales. Nous avons publié dans un des recueils de Matica srpska de Novi Sad le texte intégral et nous l'avons fait suivre d'un essai critique dans lequel nous avons présenté les résultats de nos études de ce texte, recherches faites sur l'édition de 1497 ou 1499. Nous affirmons qu'il s'agit de cette édition parce que l'on trouve dans le *Code médical de Chilandar* un chapitre sur les fièvres et des prescriptions thérapeutiques s'y rapportant, chapitre que l'on ne trouve pas dans l'*Antidotarium* de *N. Praepositus* mais seulement dans les éditions mentionnées. A propos da ce texte, il faut dire qu'il représente, entre le XIIe et le début du XVIIIe siècle l'un des ouvrages le plus important de la médecine européenne sur lequel, surtout, était fondée toute la pharmacothérapie.

Comme nous l'avons déjà dit, notre texte a été composé d'après l'édition de Venise de 1497 intitulée *Practica JO. Serapionis dicta breviarium. Liber de simplici medicina dictus Circa Instans. Practica Platearis. P. Dorveaux* considère que l'ouvrage *De simplici medicina* fut rédigé entre les années 1130 à 1160 à Salerne, époque à laquelle l'école de médecine de cette ville avait atteint le sommet de sa prospérité. *M. Platearius* a également écrit *Glossae in Antidotarium Nicolai.* Il était médecin à Salerne au XIIe ou au XIIIe siècle, alors que son père *Ioanes Platearius,* comme nous l'avons déjà mentionné, avait vécu dans la première moitié du XIIe siècle.

La plus ancienne traduction française de cet ouvrage, datant du XIIIe siècle, se trouve aujourd'hui dans la Bibliothèque Sainte-Geneviève de Paris (n° 3113). Notre traduction, comme nous l'avons déjà indiqué, comprend les descriptions de 145 remèdes, bien qu'il y ait des éditions latines postérieures comprenant les descriptions de 432 remèdes composés de plantes médicinales. Si l'on compare le contenu des descriptions des remèdes du texte latin imprimé en 1497 avec les descriptions que l'on trouve dans la traduction française citée, on peut constater des différences assez importantes, non seulement dans la

manière de leur descriptions mais aussi dans l'ordre de la matière décritte, bien que dans la *materia medica* il n'y ait pas une grande différence.

Dans la bibliothèque de la Faculté de Pharmacie de Paris on trouve aussi, outre les éditions citées de *Circa Instans (De simplici medicina)*, les éditions vénitiennes des années 1523, 1525 et 1530. Selon *P. Dorveaux*, on puisait dans cet ouvrage le matériel nécessaire pour la rédaction de divers textes de botanique et, entre autres, pour le *Grand(t) Herbier* de *Pierre Garon* du XVe siècle dont il y a eu au XVIe siècle 12 éditions. Par conséquent, l'existence d'un texte de ce genre en slavon-serbe est d'une grande importance non seulement pour connaître l'état de la médecine serbe au Moyen Age, mais aussi pour connaître le passé des sciences naturelles dans notre pays ce qui indique que, dès le XVe siècle, nous possédions une traduction en slavon-serbe d'un des plus importants ouvrages de botanique de l'époque.

Le *Dispensarium magistri Nicolai Praepositi* fut publié en 1517, 1524 et 1536 à Lyon et en 1537, 1538, 1564 et 1582 à Paris.

Le traité *Des fièvres contagieuses* porte le titre suivant: *Ici commence le traité sur les fièvres contagieuses, sur toutes leurs formes, sur la variole, la varicelle et toutes les autres fièvres contagieuses* (p. 61a—73a) (Ѯде почнет wт огньце чбликѣ и wт ѳодовъ ѥ Є и wт козїчъ, и wт дрѣгыѭ бо́лести кое приписю́ютъ къ чбликомѣ ѳодѣ л. 61a—73a).

Dans le chapitre *Des fièvres aiguës (Ici commence l'exposé sur le premier groupe des fièvres aiguës p. 73b et des fièvres occasionnées par la phlegme* p. 120a) (Ѯде почны пъ҃вы сѫкоу҃ъ wт҃ъ всакѣ огнице пукwстоу҃к, л. 73б и Ѻт огнице флѣгматикѣ, л. 120a) on parle des fièvres éphèmères (Ѻт огнице ефимеук, p. 88a) alors que l'on trouve jusqu'à la page 120b la description des diverses formes de la malaria *(de la fièvre qui dure un jour, puis en saute un sans changements* p. 103a) (wт҃ъ грозници кои҃ ѯхѵати wдниѯ дънъ ѕа дрѣгы иѣ҃ wѕ҃ъ пукѣкwнолиа, л. 103a). Dans les descriptions de ces fièvres sont mêlées les descriptions de l'image clinique du typhus exanthématique, de la salmonélose, des fièvres recurentes et de differents états scéptiques. Or cette diversité ne peut aucunement être attribuée à l'ignorance de l'auteur ou du traducteur, car, à cette époque et jusqu'aux grandes découvertes de Pasteur, c'était la théorie de la médecine.

Etant donné que nous avons parlé fort amplement de tout cela dans notre livre sur les origines de la médecine serbe médiévale, nous nous bornerons à ne citer ici que quelques exemples qui parlent en faveur de notre assertion que ces textes proviennent de *Practica brevis*. Ainsi, on trouve à la fin du sixième traité *De practica brevis* de *I. Platearius*, après le titre *De curatione almefir(a)e* le chapitre *Curatio variolorum* que nous trouvons dans notre texte sur les maladies infectueuses sous le titre: *Ici commence le traitement de la variole* (p. 70a) Ѯде почнетъ шиданіѣ wт҃ богиш. л. 70a). La partie de ce texte est aisni conçue en latin: *Custodii oculos adeo egredientur in eis ulcera . . . cum ergo apporent ulcera difficilia in oculos alcohol quod sit solvati cum aqua coriandri* etc. et dans notre texte: »*Pour protéger les yeux des plaies de la variole . . . le mieux c'est de laver l'oeil avec de l'alcool coupé d'eau de coriandre*« (»Čuvanije oku ot rane ot variole . . . najboljše jest da činiš v oko alkohol i postavi ga v vode koliandre (koriandra)«) etc. Les similitudes sont aussi évidentes dans le chapitre *Des fièvres éphémères:* Ainsi »*la fièvre éphémère vient d'une grande tristesse*« (p. 78a) (ognjica efemera jaže stvarajat se ot velike žalosti, l. 78a) correspond au texte latin *De febre ephimera quae sit ex tristitia* (CCIXa); *De la fièvre qui vient des soucis* (p. 78a) (ot ognice efimere jaže stvarate se ot zlovoljenija, l. 78a) — *De febre ephimera ex vigilis* (CCIXb); *De la fièvre éphémère qui vient de trop de travail* (ot ognice efimere jaže stvarajet se ot mnogo rabotanija) — *De febre ephimera quae sit ex labore* (CCXa); *De la fièvre éphémère qui vient des syncopes* (p. 80a) (ot ognjice efimere jaže stvarajat se ot šinkopa, l. 80a) . . *De fibre ephimera quae sit ex sincopa* (CCXIIa); *De la fièvre éphémère qui vient de l'indigestion* (p. 81) (ot ognice efimere jaže stvarajet se ot velikago natovarenija stomašna, l. 81) — *De febre ephimera quae sit ex repletione* (CCXIa); puis, *De la fièvre éphemère qui vient de l'apostème* (p. 85a) (ot ognice efimere jaže stvarajet se ot apostoeome, l. 85a) . . *De febre ephimera quae sit ex apostemate* (CCXIIa) et *De la fièvre éphémère qui vient d'une grande chaleur* (p. 87b) (ot ognice efimere jaže stvarajet se od velike vrućine, l. 87b) . . *De febra ephimera quae sit a calore exteriori.* Le même phénomène se reproduit au chapitre: *De la fièvre qui vient du sang* (Ѻт огнице іажѧ ствараѥт сѧ wт҃ крвы, p. 119a) ce qui correspond au chapitre du texte latin *De febre sinocha r. est febris sanguinis* (Lib); *De la fièvre éphémère qui vient de la putréfaction des humeurs* (p. 121a) (Ѻтъ огнице флѣгматикѡ, гнилостъ, створена къ флеоме, p. 121a) — *Febris emissemerina accit ex flegmata. . . . putirida.*

Les faits mentionnés confirment l'origine latine de ces textes.

De ce texte provient *une partie des notes thérapeutiques* de la page 183a à la page 192b.

Nous avons déjà indiqué que ces notes, ainsi que les précédentes, sont très importantes pour nous, car elles sont entrées dans tous les recueils thérapeutiques de la médecine populaire serbe. C'est là que les Serbes puisaient toutes les prescriptions médicales jusqu'au XVIIIe siècle presque, de sorte que nous les trouvons au large de tous les pays où vivaient les Serbes, de Mostar à Buda et de Hodoch (Roumanie) à Skadar. Nous citerons, à l'appui de nos assertions les résultats de nos recherches comparatives entre ces prescriptions et les prescriptions analogues des divers recueils et de *Circa Instans (Practica brevis)*. A cet effet, nous nous sommes servis des recueils suivants: le *Recueil de Hodoch* (XVe—XVIe s.), *Iatrosophie de Chilandar* (XIVe siècle), *des notes thérapeutiques du Code médical de Chilandar* (XVIIIe s.), *Recueil médical de Dečani* (XVIe s.), *Typique médical de la Bibliothèque nationale de Belgrade* (XVIIIe s.). Ces recherches ont démontré que certains titres des recettes données dans les notes thérapeutiques du *Code médical de Chilandar* et dans d'autres recueils thérapeutiques étaient identiques aux titres latins de *Practica brevis* de *Ioanes Platearius*.

Dans l'*Iatrosophie de Chilandar*, par exemple, on trouve les recettes suivantes de *Practica brevis:* recette n° 1 *Des maladies de dents* (Ot bolezni zubnoj) — *De dolore dentium;* recette n° 3 *Du prurit aigü du corps* (Ot časani krastnijem) — *De pruritu acute in corpore* et recette n° 9 *Du cancer* (Ot živine) — *De canceris.*

Dans *la première partie* des notes thérapeutiques du *Code médical de Chilandar* nous avons constaté la similitude des recettes: n° 1 *De la chute des cheveux* (O padenija vlasi počinje) — *De alopetia;* n° 2 *Des plaques crouteuses sur la tête* (Ovde počinje od kraste što biva po glave) — *De furfuribus qui sunt in capite et reliquo corpore;* n° 5 *Ici commence le texte sur la maladie dite léthargie* (Ovde počne bolest koja se zove letargija) — *De letargia* et n° 7 *Ici commence le discours sur l'épilepsie, en serbe elle s'appelle le grand mal* (Ovde počne ot epilepsija, srbski se zove velika bolest) — *De epilepsia.*

Dans *la seconde partie* ce sont les recettes: n° 1 *Ici commence le texte sur les femmes qui perdent beaucoup de sang* (Zde načinajet ot oneh žen, ot kojih mnogo krvi ide) — *De fluxu sanguine ex matrice;* n° 3 *Ici on parle des femmes dont l'utérus est obstrué ou comprimé* (Ovde načinajet za oneh žen koje imajut plodovu zatvorenu ili zadušenu) — *De suffocatione et presipatatione matricis;* n° 4 *Ici on parle des femmes qui ne peuvent avoir d'enfants* (Ovde načinajet ot oneh žen koje ne mogut primati decu) — *De mulieribus que non impregnatur;* n° 5 *Ici on parle des femmes qui ne peuvent garder l'enfant quand elles sont enceintes* (Ovde načinajet ot oneh žen koje ne mogut držati decu k'd su teške) — *De mulieribus que abortinatur;* n° 7 *Ici on commence à parler de ceux qui souffrent des maladies des articulations et des membres. Elle s'appelle artetica en latin* (Zde načinajet o oneh koji imajut bolest po članoveh i po udoveh. I ova se bolest zove latinski artetika) — *De artetica passione;* n° 9 *Des femmes qui ont des couches pénibles* (Kogda žena ne može skoro roditi) — *De illis quibus partus sit difficillis;* n° 14 *Du mal de dents* (O bolezni zubnjej) — *De dolore dentium* et *Ici commence l'exposé sur la maladie dite »icteritia«. En serbe elle désigne quand on a le teint jaune.* (Ovde počinje bolest koja se zove ictricija. Serbski se zove kad ima človek žltinu na obrazu) — *De icteritia.*

Dans le *Recueil médical de Dečani (Dečanski vračbenik)* on trouve des correspondances des titres des recettes prises dans *Practica brevis* et ce: n° 2 *Pour qu'une femme stérile puisse avoir un enfant* (Da neplodna žena ima dete) — *De impedimento conceptionis;* n° 11 *Du mal de dents* (O zubnoj bolesti) — *De dolore dentium;* n°12 *Du cancer* (Od živine) — *De canceris;* n° 14 *De la calvitie* (Kome kosa opada) — *De alopetia;* n° 17 *De la morsure de chien* (Kada ujede pas) — *De cane rabioso;* n° 20 *Quand la bouche pue* (Kada usta smrde) — *De fotore oris;* n° 26 *Du mal de tête* (Protivu glavobolje) — *De dolore capitis;* n° 26 *Contre l'hémoragie* (Protiv krvarenja) — *De fluxu sanguinis;* n° 47 *Des plaques crouteuses sur la tête* (O ranama na glavi) — *De furfuribus qui sunt in capite et reliquo corpore;* n° 52 *Quand on ne peut retenir l'urine* (Kada neko ne može zadržati mokraču) — *De involuntaria emissione urine;* n° 57 *Contre la démangeaison* — la gale (Protiv svraba — šuge) — *De scabie* et n° 61 *Contre la toux et l'asthme* (Protiv kašlja i sipnje) — *De tussi et astmati.*

Dans le *Recueil de Hodoch (Hodoški zbornik)* la majorité des recettes correspondent aux titres des recettes de *Practica brevis:* n° 4 *De la rage* (Ot besa) correspond à la recette *De cane rabiosa;* n° 8 *Du mal de tête* (O glavnoj bolezni) — *De dolore capitis;* n° 16 *Quand la bouche pue* (Kagda smrdet ousta) — *De fetoris oris;* n° 17 *Du flux de sang* (Ašče kto ščit

krv) — *De fluxu sanguinis;* n° 10 *Du cancer* (Ot živin) — *De canceris, De scrophulis;* n° 31 *Comment arrêter la diarrhée* (O ježe sustaviti crevnicu) — *De diaria;* n° 22 *De la dysenterie* (O bolezni srdčnjej) — *De disinteria;* n° 43 *Quand quelqu'un a le teint jaune* (Ašče kome požltejet obraz) et n° 73 *Quand quelqu'un a le corps et les yeux jaunes* (Ašče komu požltejet telo vse i oči) — *De icterîtia;* n° 44 *Du prolapsus rectal de l'intestin* (Jegda komu izlazit črevo prohodno) — *De exitu ani;* n° 48 *De la lèpre* (Ot gub) — *De lepra;* n° 50 *De l'abcès et de la fistule* (Ot nicine i izmeta) — *De fistula;* n° 52 *De ceux qui urinent pendant le sommeil* (O iže v sne kvaseštih) — *De involunteria emissione urine;* n° 51 *Quand quelqu'un perd ses cheveux* (Jegda kosmi padajut glavni) — *De alopetia;* n° 54 *Quand quelqu'un boit trop de vin et a mal à la tête* (Ašte kto pijet vina mnogo i glavoju bolit) — *De soda accidente ex potu vini;* n° 62 *De l'asthme* (Ot zasipa) — *De astmati;* n° 72 *De celui qui ne peut coucher avec sa femme.* (Jegda ne možet kto imjeti postelju s ženoju svojeju) — *De impedimento conceptionis;* n° 71 *Quand on ne peut pas uriner.* (Jegda ne možet človek vodu pustiti)— *De retentione emissione urine;* n° 76 *Quand quelqu'un vomit tout ce qu'il a mangé* (Ašte kto bljujet čto ljubo ized) — *De vomitu;* n° 77 *Quand on s'est brûlé* (Jegda kto iždežet se) — *De combustione ignis;* n° 78 *Quand quelqu'un à la goutte ou un gonflement qui envahit les articulations et fait mal* (Ašte kto imat guti ili kseropom ježe prehodit po članove i bolit) — *De artetica passione* et n° 82 *Du mal de dents* (Jegda bolit zoub) — *De dolore dentium,* etc.

Dans le *Recueil de Bosnie (Bosanski zbornik)* on trouve les analogies suivantes: recette n° 2 *Ce qui est écrit sur la femme qui n'a pas d'enfants* (Što piše koja žena dece nema) — *De mulieribus que non impregnatur (De impedimento conceptionis);* n° 3 *Remède contre la toux* (Ot kašlja liek) — *De tussi et asimate;* n°8 *Quand on a mal à la tête* (Kada čoveka boli glava) — *De dolore capitis;* n° 9 *Quand on a mal aux dents* (Kada zubi bole) — *De dolore dentium* (72a); n° 12 *Remède contre le cancer* (Ot živine liek) — *De canceris* et n° 14 *Quand l'urine s'arrête* (Kada bi voda stala) — *De retentione emissione urine.*

Les recettes suivantes du *Recueil de Skadar (Skadarski zbornik)* ont été prises dans *Practica brevis:* recettes n° 3 *Des dents* (Ot zuba) — *De dolore dentium;* n° 31 *Quand* une *femme a des couches pénibles* (Koja žena ne može roditi) — *De mulieribus quibus partus est difficillis;* n° 32 *De l'impotence de l'homme* (Kad ko sa ženom ne može biti) — *De impedimento conceptionis;* n° 33 *De la toux et de l'asthme* (Od kašli i zaduhe) — *De tussi et astmati;* n° 35 *Quand la vulve est enflée* (Kad oteknu ženske sramne udi) — *De imoderata erectione virge;* n° 41 *Contre les poux* (Da nema ušiju) — *De pediculi qui sunt in capite et reliquo corpore;* n° 53 *De la diarrhée* (Od srdobolje) — *De diaria;* n° 69 *Des plaques crouteuses et des plaies sur la tête* (U koga krastava i ranjava glava) — *De furfuribus qui sunt in capite et reliquo corpore;* n° 73 *De la calvitie* (Kome je glava ćelava) — *De alopetia;* n° 74 *De la dysentérie* (Od srdobolje) — *De dissinteria* et *De diaria;* n° 71 *Du cancer* (Od živine) — *De canceris;* n° 84 *Du mal de tête* (Koga glava boli) — *De dolore capitis;* n° 92 *De la morsure de chien* (Koga ujede pas) — *De cane rabioso;* n° 96 *Du prolapsus rectal de l'intestin* (Kome izlazi stražnje crevo) — *De exitu ani;* n° 98 *Du mal de dents* (Od zubobolje) — *De dolore dentium.*[4]

Les résultats de ces recherches montrent que certaines parties du *Code médical de Chilandar* étaient connues des Serbes et qu'ils les mettaient largement dans la pratique de sorte qu'elles étaient devenus partie intégrante de la médecine populaire serbe.

Le troisième groupe des textes (1512—1528)

Le troisième groupe des textes tire son origine dans l'*Antidotarium.* Ce sont les recettes sur la préparation des remèdes compliqués: onguents, huiles, pilules. Nous les rattachons à la période indiquée, car on ne les trouve pas dans *Practica brevis* ni dans *Circa Instants.*

Dans le *Code médical de Chilandar* ces recettes commencent à la page 168a jusqu'à la page 174a, tandis qu'à la page 167a et à la page 60b on trouve les recettes des pilules. Ces extraits proviennent de l'*Antidotarium* de *Nicolaus Praepositus* texte publié en 1512 et 1528 à Lugano. Nous trouvons la preuve que ces recettes proviennent de cet ouvrage-là dans certains titres analogues, soit: recette de l'onguent au basilic *(Unguentum basilicum magnum); Ici commence l'onguent au citron* (Ovde počne mast citrina) *(Unguentum citrinum); en serbe on l'appelle pommade d'or* (srpski se zove zlatna mast) *(Unguentum aureum); Ici commence l'onguent »populeon«* (Ovde počne mast populeon) *(Unguentum populeon); Ici commence l'onguent »Agrippa«* (Ovde počne mast agripa) *(Unguentum Agrippa); Ici commence l'huile de roses* (Ovde počne ot ružinogo masla) *(Oleum rosaceum (rosatum)); Ici commence l'huile de camomille* (Ovde počne maslo od romonike sireč kamomile) *(Oleum camomilium);*

Ici commence l'huile de sinapi (moutarde) (Ovde počne maslo ot sinapa) *(Oleum sinapinum); ici commence l'huile de rutacée* (Ovde počne mast ot rute) *(Oleum rutaceum)* etc. Comme nous avons plus amplement parlé de ces remèdes dans notre livre sur les origines de la médecine serbe médiévale, nous n'y reviendrons plus. Nous n'indiquerons que le texte latin concernant l'application de l'huile de rose et sa traduction en slavon-serbe dans le *Codex médical de Chilandar: Oleum rosatum virtutes habet frigidam et stipticum et ideo... dolores capitis et etiam doloribus et eritentibus in stomacho seu in intestines;* en slavon-serbe: »Dobro jest za mnogo bolesti. Najprvo je dobro ako možeš njim čelo, dobro jest od glavne bolesti (glave). I ako pije dobro jest za stomašne bolesti«.[5]

Nous avons aussi compris dans ce groupe le texte *De la pédiatrie (Ici commence comment il faut soigner les jeunes enfants, depuis la naissance jusqu'à 4 et 9 mois,* p. 10a—11a) (Овиде почиѣ како трѣбе пиѣати младе дѣце. отъ рождениа до .р. мѣсеци до ѳ. мѣсеци л. 10a—11a). C'est un texte assez court et par son contenu de peu d'importance.[6]

Ces textes ont dû paraître successivement jusqu'à ce qu'ils n'aient été recueillis, au XVe siècle, par un médecin instruit qui en composa un corpus. Par conséquent, le seul exemplaire qui nous est parvenu, et qui se trouve dans la bibliothèque du monastère Chilandar, en est la copie qui aurait pu être faite à la fin du XVe siècle ou au début du XVIe. C'était la période de la domination turque, de sorte que les copistes y ont introduit les synonymes turcs de certains termes médicaux ou de certains remèdes. A en juger par le fait que dans ce recueil on cite, certains titres de textes comme si s'était le nom de l'auteur *(Circa Instans* — сирѣ инстан ѣчитељ 1276) le copiste n'aurait pa dû être un médecin instruit, mais plus probablement un praticien — un médecin empirique.

Etant donné que nos recherches ont démontré que des extraits du *Code* se trouvent également dans d'autres ouvrages de médecine (recueils thérapeutiques) et prenant en considération la note du dernier copiste du texte de pharmacologie, l'exemplaire du *Code médical de Chilandar* qui nous est parvenu, et qui se trouve dans la bibliothèque du monastère Chilandar, ne pourrait être pris comme l'unique exemplaire de ce recueil.

Efin, comme conclusion à ce chapitre: *Le Code médical de Chilandar* est un recueil d'ouvrages de la médecine scientifique européenne des écoles de Salerne et de Montpellier rédigé à l'usage des médecins. Les textes rassemblés dans le *Code* proviennent de différentes périodes, et les plus anciens en seraient: *De l'uroscopie (Ici commence l'exposé sur le diagnostic des maladies par l'examen de l'utrine)* (Ѕдѣ почиѣт отъ познаниа болести по гледаниѳ водѣ); *Du diagnostic d'une maladie d'après les changements du pouls* (Ѕдѣ почиѣт иѣкѣда отъ познаниа колѣсти попипаниѳ жилъѣ); *Des poisons (Ici on commence à parler* d'un grand nombre de poisons) (Ѕдѣ почиѣт великыи сводъ отровни по питѣх) et *De la phlébotomie (Ici on parle de la saignée)* (Овиде почиѣ отъ пшштиниа крьви). On paurrait y ajouter *le groupe des notes thérapeutiques* des pages 183a à 192a. Ces textes se situeraient au XIIIe ou au XIVe siècle. Le plus ancien en serait celui *De l'uroscopie*, dont on pourrait supposer, d'après les auteurs qui y sont cités, qu'il a été rédigé au XIIIe siècle. Les autres seraient du XIVe siècle.

Quant aux textes du deuxième et du troisième groupe, ils auraient été rédigés entre les années 1497—1528.

NOTES

1. R. V. Katić, Srpski prevod *Liber de simplici medicina dictus Circa Instans Mattheusa Platearіusa*, Matica srpska, Zbornik Matice srpske za književnost i jezik, XXV, 2, 1977, 199.

Đ. Sp. Radojčić, *Stare srpske povelje i rukopisne knjige u Hilandaru*, Arhivist, II, 1952, 2, 72—73.

2. Practica 10. *Serapionis dicta breviarium. Liber Serapionis de Simplici medicina. Dictus Circa Instans.* Practica Platearii, Venetiis, 1497.

A. Wolfel, *Das Arzneibuch Circa Instans*, Berlin, 1939.

P. Dorveaux, *Le livre des simples medicines*, Paris, 1913.

3. M. Apostolov i V. Botev, Rukopisi s medicinskogo sadržanije ot Aton, Hilandarski medicinski zbornik N° 517, Staroblgaristika, VI, 1982, Sofija 59—87.

4. R. V. Katić, *O uticaju spisa Ioanesa Platearіusa na postanak terapijskih zbornika srpske srednjovekovne medicine*, Acta historica medicinae, stomatologiae, pharmaciae, veterinae, Beograd, 2, 1978, 35—54.

5. Antidotarium, *Additiones Petri Aponi*, Aditiones Francisci de Pedimontium.

Antidotarium Nicolai cum expositione Platearii, Joanes de Sancto Amando super antidotarium Nicolai. Additiones nove super Nicolai Antidotariis. Quotationes item marginales. Tractatus quid pro quo. Tractatus de sinonimus. Libellus buleasis sive servitoris. Compendium aromatorium Saladini. Tabulae duae navitaer addite. Prima ad brevius et facilius invenda quo libet antidotarii in antidotariis, venuandantur Lugduni vico in mercuriali sub ligno Angeli, 1512.

6. L. Dulieu, *La Chirurgie à Montpellier des ses origines du XIIe siècle*, 1975, Avignon, Presse Universitaire.

L. Dulieu, *La Pharmacie à Montpellier de ses origines à nos jours*, Avignon, 1975, Presse Universitaire.

L. Dulieu, *La médicine à Montpellier, I, le Moyen Age*, 1975, *Avignon*, Presse Universitaire.

P. Masford, *L'Histoire de la Gynécologie à Montpellier*, Montpellier, 1909.

L'IMPORTANCE DU CODE MEDICAL DE CHILANDAR

L'intérêt majeur du *Code médical de Chilandar* est dans le fait qu'il indique incontestablement que la médecine serbe du XIIIe au XVe siècle n'était pas en retard sur la médecine scientifique européenne de l'époque. Dans nos travaux antérieurs, nous avons signalé qu'à partir des données que nous fournit ce manuscrit on peut conclure *que les traducteurs des textes contenus dans le Code médical de Chilandar et les rédacteurs du receuil devaient être des Serbes.*[1] A notre regret, nous sommes obligés d'en reparler une fois de plus dans ce chapitre. Nous le faisons parce qu'on a vu paraître récemment dans certaines revues bulgares des travaux qui donnent des renseignements faux non seulement sur la destination du *Code médical de Chilandar*, mais aussi sur son appartenance culturelle (Apostolov et Botev).[2] Nous avons déjà dit que l'affirmation que ce manuscrit avait été rédigé sous l'influence de la littérature du mont Athos manquait absolument de fondement. Le *Code médical de Chilandar* est un manuel de médecine destiné aux médecins instruits. C'est un recueil de textes de médecine scientifique écrits à partir de l'enseignement des écoles de médecine de Salerne et de Montpellier. Si l'on se penche plus sérieusement sur ces textes, il est possible de remarquer lesquels sont ceux qui appartiennent à l'école de Salerne et lesquels autres ont pour sources l'enseignement de l'école de Montpellier. Les auteurs du *Code médical de Chilandar* ont dû, incontestablement, être des personnes ayant des connaissances médicales exceptionnellement grandes. Quant aux explications en langue maternelle, sur les notions médicales les plus compliquées, elles ne pouvaient être données que par un medecin d'une très haute culture médicale et d'une excellente connaissance et du latin et de sa langue maternelle. Le choix des textes contenus dans le *Code médical de Chilandar* le confirme absolument. Ce recueil a été composé avec tant de compétence que nous sommes emmerveillés par l'instruction médicale de ce vraiment grand médecin serbe. Nous lui donnons à juste titre cette épithète, non seulement pour sa grande érudition médicale mais aussi à cause de l'importance de son oeuvre pour notre médecine et le passé culturel du peuple serbe. Ceci peut également être appliqué aux auteurs de ses textes. Ils ont réussi à trouver pour les deux tiers des notions médicales des termes populaires et ont posé la base de la terminologie médicale serbe. C'est grâce à eux qu'il fut possible de rectifier l'idée erronée, répandue dans la science, que les Serbes du Moyen Age ne connaissaient pas la médecine scientifique.[3] L'indication constante des termes médicaux serbes, que nous constatons dans tous les textes, témoigne que ces textes étaient vraiment écrits en slavon-serbe et pour les Serbes. Les examples suivants confirmeront cette constatation:

Anetum graveolens, en serbe c'est *kopr*, page 22b (Chapitre); en serbe c'est *šafran (Crocusativus)*, page 44a; en serbe c'est *oman (Talekia speciosa)*, page 125, ligne 9; *Matricaria chamomilla* en serbe c'est *romanika*, page 125, ligne 12; *Tanaceum (Pyretrum) balsamita* en serbe c'est *tarkos*, page 125, ligne 14; et prends encore *alumen crudum*, en serbe c'est *kiseli kamen*, page 127a, ligne 8; et prends de l'encens, en serbe c'est *tamjan*, page 127a, ligne 8; ici en parle de l'épilepsie, en serbe c'est *velika bolest* (le grand mal), page 129a (Chapitre), page 129b *Papaver dubium*, en serbe c'est *beli mak*, page 129a, ligne 15; en serbe c'est *čubar (Saturea hortensis)*; page 128a; *Apium vulgare (graveolens)*, en serbe c'est *selin*, page 130a, ligne 13; en serbe c'est *eleborf* ou *kukurek*, *Helleborus viridis*, page 128a ligne 23; feuille de *livrre*, en serbe c'est *bršljan*, page 129a, ligne 9; *Papaver dubium* en serbe c'est *crni mak*, page 129b, ligne 23; les pilules d'or, en serbe se disent *zlatne pilule*, page 167a, ligne 20; Ici on commence à parler de l'*Oleum absinthinum*, en serbe c'est *ulje od pelina*, page 169 (Chapitre); ici on commence à parler de l'*Oleum lilium*, en serbe

c'est *ulje od krina*, page 170 (Chapitre); ici on commence à parler de l'Huile de raifort *(Oleum raphanum)*, en serbe c'est *ren*, page 170a (Chapitre); ici il est question de l'huile d'anethum *(Anethum graveolam)*, en serbe c'est *kopr*, page 171a (Chapitre); . . *hydrargirum bichloratum*, en serbe c'est *sulimon*, 253a page 203a, ligne 14. Ici on commence à parler de la maladie qui s'appelle l'ictère. En serbe cette maladie c'est *žutica* (ictère) c'est-à-dire quand on a la figure jaune, page 129a (Chapitre) etc.

Отъ анѣѳъ, єрѣѣскы єѣ ѯовѣк копръ, p. 225 (chapitre); єрѣѣскы ѯовѣк . . . шафранъ, p. 43б, l. 2; єрѣѣскын єѣ ѯовѣк шоанъ, p. 125. l. 9; камомила єрѣѣскын єѣ ѯовѣк ромоника, p. 125. l. 12; пиѳетро єрѣѣскын єѣ ѯовѣк тарконъ, p. 125, l. 14; И шшѣѣ ѯѯми лѣѳин. Єрѣѣскы єѣ ѯовѣк кисѣки камн, p. 127a, l. 8; И ѯѯми тѯрнинъ Єрѣѣскы єѣ ѯовѣк ѣѣки дѯнын, p. 127a, l. 8; Єѳѣде почиѣ шт енилепсіа. єрѣѣскы єѣ ѯовѣк велика полѣѣтъ, p. 129b (chapitre); папавєръ, єрѣѣскын єѣ ѯовѣк ѣѣки мак, p. 128, l. 15; єрѣѣски єѣ ѯовѣк чоѯръ, єрѣѣскын єѣ ѯовѣк ѣѣки мак, p. 128a, l. 15; єрѣѣски єѣ ѯовѣк чоѯръ, p. 128a, l. 15; апѳо єрѣѣскы єѣ ѯовѣк єелин, p. 130b, l. 13; шт елеѯор єрѣѣскы єѣ ѯовѣ ѣѣки кѯкѯрекъ, p. 129b, l. 23; и листіѣ шт елук, єрѣѣскын єѣ ѯовѣк кшлан p. 129a, l. 9; папавєрин чрѣнѣи . . . єрѣѣскын єѣ ѯовѣк чрѣни мак, p. 129b, l. 23; пилѣѣк аѯрел, Єрѣѣски єѣ ѯовѣ ѯлатиѣк, пилѣѣк p. 167, l. 20; шѳде почиѣ масло шт пшиѣти. Єрѣѣскы єѣ ѯовѣк пелин, p. 169 (chapitre); шѳде почиѣ масло шт лиянѣи, єрѣѣскы єѣ ѯовѣк ирин, p. 170a (chapitre); шѳде почиѣ масло шт рафанѣи, єрѣѣски єѣ ѯовѣ ѯрѣи, p. 170a (chapitre); шѳде почиѣ масло шт лиѣтѣмъ, єрѣѣскы єѣ ѯовѣк копръ, p. 171a (chapitre); Мастъ ситрино. Ѯовѣ єѣ єрѣѣски жлѣта мастъ, p. 172a (chapitre); . . . и єрѣѣскин глаголют єѣ єѣлѣи, p. 203a, l. 14; Єѳѣде почиѣ ковѣкетъ кои єѣ ѯовѣ итерїца. Єрѣѣскы єѣ ѯовѣ кои ина человѣкъ жлѣтиѣ на образѣ p. 129a (chapitre etc.).[4]

Les ouvrages de l'école de médecine de Salerne étaient considérés comme des textes scientifiques durant tout le Moyen Age. On s'en servait beaucoup dans l'Italie du Sud où se trouve la ville de Salerne. Les relations culturelles et commerciales entre l'Italie du Sud et la ville de Kotor, port maritime principal de la Serbie médiévale, étaient permanentes. On pourrait mettre en rapport avec ces relations le fait que dans le domaine de la médecine, on se référait souvent non seulement aux auteurs classiques mais aussi aux auteurs de l'école de médecine de Salerne. D'ailleurs, nous en trouvons la confirmation dans la culture sanitaire du vieux Kotor qui était organisée à l'instar des villes italiennes (médecins communaux, pharmacie, hygiène communale etc.).[5] Dans le *Code médical de Chilandar* il n'est absolument pas question de chirurgie, fait caractéristique pour la médecine scolastique de l'époque interdisant l'effusion de sang. En revanche, la pharmacothérapie, les maladies internes, les maladies infectueuses et leur diagnostic y sont amplement traités. Ce qui est important de souligner à ce propos, c'est que le *Code médical de Chilandar*, à la différence des recueils semblables dans le monde, ne contient aucun texte d'astrologie. Ce n'est pas un recueil composé de petites notes, mais de textes traduits ou remaniés de la médecine scientifique de l'époque, textes qui ne fournissent pas uniquement des prescriptions thérapeutiques, mais aussi des explications théoriques approfondies sur l'étiologie, la pathogénie et la thérapie des différentes maladies. Leur méthodologie est telle qu'elles revetent le caractère de traités médicaux ou de manuels. Il est facile de s'en rendre compte et nous citerons quelques exemples à l'appui de cette constatation. Ainsi, lorsque les auteurs désirent donner des explications faisant autorité, ils se réfèrent aux auteurs de l'antiquité: *Hippocrate (dit Hippocrate le philosophe* dans un livre qui porte le titre d'Aphorismes 139b) (глаголют Ипюкрат философъ въ юдиом книѯѣ коѣе глаголютъ єѣ афорисмоу 139b) et *Galien (Galien en dit 70a)* (Ѯа ниѳ глаголют Галѣено 70a); puis *Dioscoride* (Ier s. de notre ère) (Дїошкоридиш 128a); *Sextus Placitus* (IV^e^s. de notre ère) (Шшитѯшъ); *Isaac Ben Israéli*, auteur juif de l'école de médecine d'Alexandrie (Исак 139a); *Théophile Protospator* (VIIe s.) auteur protobyzantin (Теофило философъ, 139a); *Constantin l'Africain* maître de l'école de Salerne (Константин, Конъстантинъ, 143a); *Ioanes Platearius*, appartenant lui aussi à l'école de Salerne (Платеарішъ 129b); *Vincentus Belovacensis (Vincent de Beauvais)* (XIIIe s.) (Винцешъ 128a); *Gerardus de Solo* (XIVe s.) (Герардъ, Герлад 129b) etc. Parmi les auteurs de l'école de Montpellier on mentionne surtout *Gerardus de Solo* (XIVe s.) le plus jeune des auteurs cités, grand amateur et traducteur des textes médicaux arabes et auteur d'un assez grand nombre d'ouvrages de médecine. Il est l'auteur des traités suivants: *Comentarium auper Viaticum; Tractatus de gradibus medicinae; Libelus febribus; Comentarium super Canonem Avicennae; Practica non Alvansaris (Rhases)*. De plus, il a traduit de l'arabe en latin toutes les oeuvres de *Constantin l'Africain* dont le nom est le plus souvent cité dans les notes thérapeutiques du XIIIe siècle et dans les textes de médecine interne. Or, lorsqu'il s'agit de souligner l'importance d'un point de vue sur cette branche de la médecine, on ne cite pas seulement le nom de l'un ou de l'autre auteur

mentionné ci-dessus, mais on se réfère à beaucoup de maîtres sous le nom collectif de philosophes *(beaucoup de philosophes l'ont dit 139a)* (Философи казали єѣтъ многи, 139a). Si l'on veut attirer une attention particulière sur quelque point on dit: *Nous avons déjà parlé de cela, mais nous le rappelons de nouveau,* 98a (Глаголали смо прежде чтенїа, тъкмо ти сїе чинимо за памет 98a). Ou bien s'il s'agit d'un problème compliqué, on conseille le médecin de bien y réfléchir avant de décider du traitement *(Et toi, médecin... tu dois juger des urines de trois manières, la première c'est comment est son aspect,* 140a) (И ти врачю... трѣбѣе да се добьивлмо wт подѣ по ѓ. законѣ. Пръво какво ион лице 140a). Puis, quand il s'agit du risque que court le médecin d'être infecté lors de l'examen d'un malade atteint de la peste, on le prévient d'observer d'abord l'image clinique indiquant le stade où le malade présente le plus de danger de propager l'infection et quand le médecin doit fuir le pestiféré pour ne pas être infecté lui-même *(et quand le médecin remarque ce symtome, il doit fuir,* 63a) (И иѓда онаи вѣлѣкъ вѣдитъ трѣбѣе да вѣжи врач wт нюго 63a).

On prévient encore le médecin de montrer beaucoup de prudence en posant son diagnostic *(Quand tu constates ces symtomes, ne pense pas qu'il est mort, mais n'espère pas beaucoup non plus qu'il guérira,* 115a*)* (Ѓгда таковѣи вѣлѣкъ видишъ, немои га сѣдити за мрътва, ни се надѣди многоѥ здравїе 115a) Puis on attire son attention sur la différence entre les traitements des malades pratiqués par les anciens et les nouveaux médecins *(Ce traitement était appliqué par les anciens médecins et ceux d'aujourd'hui commencent aussi à l'appliquer,* 120a) (И сїе видаїе чинили сѣ прѣкїи, и нѣи, съдшиїи почели сѣ вїлїи видати 120a). En outre, on indique souvent l'importance d'agir avec précaution dans le choix du traitement *(Si tu n'es pas assez prudent, il peut arriver que la fièvre reprend* 109a) (И аште не вѣдеш разѣмиѣ, прилѣти ми хошеши сїю чгиьицѣ на великодньно 109a) et la valeur de l'observation diagnostico-différentielle: »*Aussi ne peut-on pas considérer que le pouls constaté est exact tant que le malade tremble de froid. Ce n'est que lorsqu'il a la fièvre qu'il est exact, car, tant qu'il frissonne ses lèvres tremblent*« (И того ради не трѣбѣе вѣровати къ сїю жилѣ догде трѣпи зима, тъкмо къд га прѣжина ѣхната ѓр ѣ доиде не зимо wн се сами съгреса а не жила. И иѓда ѣхната прѣжина иса и прѣжина по трѣпѣ, и тогда трѣбѣе вѣровати в то чтѣ жила каже) ou »*Si tu veux l'expliquer correctement, alors tu dois savoir que plus les poisons sont forts, plus leur effet est fort. C'est pourquoi il faut traiter les malades avec du lait de vache et du beurre frais*« (165a) (И аште хошеши иѣъ поѓнати, сиіе можеш, да вѣси понеже єинко сѣтъ отровн прѣви толикон остроѓе сѣт, и вишти рекѣ. Того ради потрѣбѣетъ иѣъ видати съ млѣкомъ и съ прайнимъ маслом прѣснѣма 165).[6]

Les faits mentionnés indiquent clairement que le *Code médical de Chilandar* est composé de textes choisis avec beaucoup d'esprit critique, ce qui parle en faveur de ses hautes qualités scientifiques et de ce fait de la grande valeur que cet ouvrage présente pour notre médecine et notre culture. Le texte de pharmacologie est également d'une grande importance pour nos connaissances de ce que représentait la botanique dans notre science médiévale, car le *Code médical de Chilandar* contient la description et la nomencalature scientifique de beaucoup de plantes différentes dont la médecine se servait pour le traitement des maladies.

L'importance du *Code médical de Chilandar* peut être appreciée à ca juste valeur uniquement lorsqu'on aura examiné auparavant tout ce qui avait été écrit chez nous avant et après sa rédaction. D'abord il faut avoir en vue que certains de ses textes représentaient, jusqu'à l'époque moderne presque, les seules études complètes de certaines branches de la médecine. En appreciant sa valeur scientifique, nous ne pouvons pas prendre comme point de départ le niveau actuel de la science, mais comment ces textes étaient appréciés au temps de leur parution et de leur application pratique. Le fait que ces textes étaient les ouvrages les plus importants de la médecine scientifique depuis le XIIe jusqu'au XVIIIe siècle confirme la valeur scientifique du *Code médical de Chilandar*.

Il est important de signaler à la fin que certains textes et certains traités sur la thérapie de différentes maladies pris dans *Practica brevis* ont joué un grand rôle dans la composition des manuels thérapeutiques de la médecine médiévale serbe et ont contribué à ce que la médecine de l'école de Montpellier fût largement propagée chez nous. Sa grande application chez nous jusqu'à nos jours témoigne que cette médecine a revêtu le caractère de médecine populaire. D'ailleurs, un autre témoignage aussi le confirme: la note d'un des copistes qui dit: »*On a vu un paysan qui a guéri*« (130a) (Видли сѣ нѣкога сеѣри гда иѣт оздравка 130a). Cette constatation exige la correction d'un point de vue habituel dans notre sciences que les recueils thérapeutiques de la médecine populaire serbe *(lekaruše)* ne contiennent que des remèdes consignés par des médecins populaires n'ayant pas une vraie formation médicale. Lors de l'appréciation de la valeur thérapeutique de ces recueils populaires,

il est nécessaire de prendre pour point de départ leurs sources, ou plus précisément de juger si ces sources étaient considérées à leur époque comme des textes scientifiques ou pas, et nullement du point de vue de leur valeur par rapport à la médecine actuelle. *Practica brevis* de *Ioanes Platearius* et les autres textes du *Code médical de Chilandar* représentaient des ouvrages de la médecine scientifique européenne du Moyen Age (des écoles de Salerne et de Montpellier).

Le *Code médical de Chilandar* est également important pour la médecine européenne car il prouve que la médecine des écoles classiques de médecine de l'Occident (Salerne et Montpellier) étaient également bien connue dans les pays où dominait l'influence de la civilisation byzantine. Par le fait même qu'il a été rédigé en langue populaire et vu l'époque de sa parution, il constitue un ouvrage exceptionnel et rare dans le monde.

Il s'ensuit donc que les textes du *Code médical de Chilandar* représentent un monument précieux de la médecine et de la culture serbe. Ils témoignent que la médecine serbe dans son développement jusqu'à la fin du XVe siècle, c'est-à-dire jusqu'à l'invasion des pays serbes par les Turcs, suivait parallélement les progrès de la médecine européenne. La domination turque a interrompu le développement de toutes les branches de la culture et de ce fait aussi le progrès de la médecine. Aussi, jusqu'à la venue du premier médecin serbe Jovan Apostolović (1757), docteur en médecine de l'Université de Jéna, la médecine serbe sera-t-elle plus de 250 ans fondée sur l'enseignement des écoles de Salerne et de Montpellier, enseignement qui a laissé des traces ineffaçables dans les monuments écrits de la science médicale serbe parvenus jusqu'à nous.

NOTES

1. R. V. Katić, *Poreklo Hilandarskog medicinskog kodeksa* N. 517, Narodna biblioteka Srbije, Arheografski prilozi, 6—7, Beograd, 1984—1985, 173—184.

2. M. Apostolov i M. Botev, *Rakopisi s. med. sadržanie ot Aton*, 80 et 36.

3. R. V. Katić, *Hilandarski medicinski kodeks*, MXXVII—XLIII.

4. R. V. Katić, *Poreklo Hilandarskog medicinskog kodeksa*, 164 et note No 2.

5. R. Kovijanić i I. Stijepčević, *Kulturni život Staroga Kotora* (XIV—XVIII vijek), II, ljekari — apotekari — apoteke, Cetinje, 1957.

6. R. V. Katić, Srpski prevod *Liber de simplici medicina*, 199—220.

R. V. Katić, *Poreklo srpske srednjovekovne medicine*, 82—151.

M. Pietro Andrea Matthioli, *Nei terzo Libro della Matteria Medicinale di Pedacio Dioscoride Anasarbeo*, Venetia, 1544. N. Lemery, *Farmacopea universale che contiente*, Firenze, 1696.

VI

THE CHILANDAR MEDICAL CODEX N. 517

INTRODUCTION

The *Chilandar Medical Codex* is an invaluable monument not only of Serbian medicine but of Serbian culture as well. It is an anthology containing descriptions of European scientific medicine from XII to the XV century. Its discovery has disproved the erroneous view of Yugoslav scientists that the Serbs in the Middle Ages had mainly cured themselves by soothsaying and witchcraft.

It is true that the Serbs had practiced soothsaying and witchcraft but no more than in France and Italy where medical schools existed. Actually this was the oldest medicine which was the most widely used in Antiquity and the Middle Ages. Interpretations of normal and pathological conditions according to medicine based on magic rested on the teaching of eternal dualism, the struggle between good and evil, between the demon of illness and man. Even Hippocrates himself, the founding father of medicine, was archpriest at the Asclepios Temple to which the sick were brought to be visited during the night by the deity or one of the priests who would whisper words of cure. Medieval clinical medicine could do little to suppress this kind of medicine as it was also far from contemporary concepts of the normal and the pathological. Based on the principle of an equilibrium of juices, medieval medicine sought to explain the mentioned conditions with the help of this theory. In the process, endless combinations were made but none of them could provide a correct explanation for these conditions as they lacked the methodological bases of experimental medicine.[1]

Talking about soothsaying and witchcraft in the treatment of Serbs, it should be noted that old Serbs had no trials of witches which were in the West mostly thought to be the cause of all kinds of epidemics, nor the Inquisition, nor prohibitions for Jews to practice medicine etc. On the contrary, there were laws in the old Serbian state prohibiting soothsaying and witchcraft in the treatment of disease. This is evidenced by the *Nomokanon*, the oldest Serbian legal document (an anthology of Byzantine law translated into Serbian-Slavonic by St. Sava in the twelfth century and later taken over by the Russians from the Serbs) and by the *Code of Law of Emperor Dušan* (articles 20 and 109.)[2]

On the basis of the writings of the *Chilandar Medical Codex* we can claim today that Serbian medieval medicine did not differ from European scientific medicine from XII to XV century which is the period from which most of the writings contained in the Chilandar Medical Codex date. It should also be noted that this type of medicine was familiar to the ordinary Serbian people as well, as evidenced by handbooks for treatment based on Serbian folk medicine *(lekaruše)*. It has been ascertained that these are revised translations of the Latin work *Practica brevis* by *Ioanes Platearius*, of the Salerno Medical School. This text is also included in the *Chilandar Medical Codex* and it was with the help of it that the Serbs treated themselves until the first half of the XVIII century.[3]

The only preserved copy of the *Chilandar Medical Codex* is to be found in the library of the Serbian Monastery of Chilandar on Mount Athos. The National Library of Serbia in cooperation with the Matica Srpska had included this document in the plan of its phototype editions and the edition came out in 1980. In this way not only was it preserved on a lasting basis but this document was made available for serious research by philologists and historians of Serbian medicine.[4] However, due to the Serbian-Slavonic language in which it was written which few people could read and understand, the *Chilandar Medical Codex* virtually remained inaccessible to a broader circle of readers.

That was the reason that prompted the National Library of Serbia to publish a modern, Serbian translation of the Codex so as to put it at the disposal of all those interested in the history of Serbian medieval medicine. From it they will learn what Serbian medicine knew about various branches of medicine. It is not possible to engage in contemporary research without knowing what those who practiced the same profession before us were familiar with.

In view of this we believe that the translation of the *Chilandar Medical Codex* will be of invaluable assistance to our researchers. At the same however, it is a testimony of the state of medicine among the Serbs which remained virtually at the same level of development until the XV century which was to prove fateful for the Serbian people. It was in that period that the Serbian medieval states lost their political independence whereby the further evolution of Serbian culture, including medicine, was brought to a halt. From that time until the XVIII century, our medicine will not produce a single new work. It was reduced to copying therapeutic anthologies of Medieval Serbian Folk Medicine which departed increasingly from its original source.

It should be noted that translating this anthology into modern Serbian was no easy task. The reasons are numerous but we shall mention here only the most important. Aside from the difficulty of ascertaining which kind of disease was meant by certain synonyms which are no longer in current usage in medical terminology, there were others. In view of the teaching of medieval and contemporary medicine in addition to the mentioned problem, this is only understandable. Another serious difficulty was due to the fact that the copyist of the original manuscript in haste repeated or left out paris of the sentence frequently made other mistakes. That is how certain inprecisions in our translation which in spite of all our efforts we were unable to avoid or overcome should be explained. Since the principal aim of translating the *Chilandar Medical Codex* was to make its writings as understandable as possible to readers, a litteral translation was out of the question because in that case in addition to a dictionary, special explanations would be required which would make reading difficult and the aim of the excercise would not be achieved. Such an approach is possible in the case of legal, documents, religious writings and literary prose but not in the case of medical writings.

In addition to the difficulties mentioned above there were others of a stylistic nature. We are referring to incomplete sentences (or unclear ones), the repetition of the same terms two or more times and the difficulty of comprehending the theoretical discourses. Due to all these shortcomings, some texts were so unclear that were forced in order to fathom their meaning to the copyist of the *Chilandar Medical Codex* to comparer them with the original Latin source. As we wanted to have a readily understandable medical text, we had to renounce literal translations which would be virtually unfeasible and would have to be accompanied by exhaustive supplementary comments. To meet the needs of philologists, the original text of the anthology has been transcribed and published alongside with the translation. In this way we opted for the only possible solution in the given situation and that is to have a clear translation and a readily legible original text.

Aside from the shortcomings mentioned above, it should be pointed out that the last copyist made many errors in the desire to produce a faithful copy of the text before him. He was not a physician so that in the desire to give as clear a description as possible he was repetitious, he shortened sentences, etc. Due to all this we frequently had no choice but to give a free translation and at times even to relate the text in our own words. Also, in order to ensure a logical sequence we could not always follow the order in which the texts appear in the manuscript as in several cases the order of pages had been mixed up when it was rebound. That is the case with the texts on *pharmacology* which are the most voluminous, on the pulse, on toxicology and a large text on poxes. In order to ensure continuity of the text, in translating them we grouped them together and indicated the pages on which they are to be found in the original manuscript.

Translators have done their best to overcome all these difficulties so as to make the translation as understandable as possible to readers, so that the translation of the texts of the *Chilandar Medical Codex* should conform as much as possible to modern medical terminology.

NOTES

1. R. V. Katić, *Poreklo srpske srednjovekovne medicine*, Spec. ed., SANU, DXXXII, 31, Beograd, 1981, 15—58.

2. N. Radojčić, *Zakonik cara Stefana Dušana 1349 i 1354*, SANU, Beograd, 1960, 94 and 120.

S. V. Troicki, *Kako treba izdati Svetosavsku krmčiju (Nomokanon sa tumačenjem)*, Spomenik SANU, CII, 1952, 1 i primedba 100 and *V. Jagić, Slovenski tekstovi kanona, Starine, JAZU*, IX, 1877, 100.

3. R. V. Katić, *O uticaju spisa Ioanesa Plateariusa na postanak terapijskih zbornika srpske srednjovekovne medicine, Acta historica medicinae stomatologiae, pharmaciae, veterinae*, Beograd, 2, 1978, 35—54.

4. R. V. Katić, *Hilandarski medicinski kodeks N. 517*, Fototipsko izdanje, Narodna biblioteka Srbije, Beograd, 1980.

BRIEF REVIEW OF SERBIAN MEDIEVAL MEDICINE IN GENERAL

The *Chilandar Medical Codex* is a collection of writings of medieval scientific European medicine whose authores mainly belong to the ancient and the Salerno and Monpellier schools. The very existence of such an anthology in Serbian medicine can be correctly interpreted only if one has some insight into the state of medicine in Serbian at the time it was compiled. Or, more correctly, its compilation is the logical reflexion of that state. Otherwise the emergence and significance of the *Chilandar Medical Codex* cannot be properly understood. To corroborate such a view here is a brief overview of the state of medicine in medieval Serbia.

By its teaching, Serbian medieval medicine was European medicine so that it did not differ from Italian and French XIV and XV century medicine. It was the medicine nurtured by the Salerno and Monpellier schools. Serbian medicine, like European medicine of the XIV and XV century did not produce a single original work of medicine nor a complete translation of any major work of ancient medicine. Most medical books in Europe as among the Serbs constituted medical encyclopaedias or handbooks which mostly contained writings intended for practical use by physicians. They were mostly extracts or revisions of ancient and Arab medical writings. They spoke of scholastic medicine which avoided surgery and attributed pathological conditions to disturbed balance of juices. It was not until the Renaissance that European medicine showed any marked interest in practical branches of medicine. It is since then that medicine began to attach greater attention to the study of surgery and anatomy.

As the Slavs came to settle on the Balkan peninsula they came acroses certain Byzantine medical traditions originating from ancient rule. In Macedonia for instance during Byzantine rule, between the XI and XII century there is mention of Byzantine doctors and medical writings written in Greek. *Mercati* and *De Cavallero* have published a Byzantine manuscript from the Vatican library dating from the XI or XII century which mention is made of the physician Eustathios (Εὐστάθις ὁ εὐτελὴς ἰατρός), who had treated certain patients with ailments of the urinary tract in some Macedonian towns (Ohrid, Ber and Vodeno) and had, among other things, carried out lithotomy. The same applies to the Byzantine text *On Toothache* (Περὶ τῶν ἐν ὀδοῦσι πθαών) written by *Neofitos Prodromenos*. The mentioned authors believe this text was written in the XI century. Mention should also be made here of the Greek text *On the Urine* (Περὶ οὔρων) of the XII century written by *Bishop Jovan of Prizren*. Though these are Greek doctors and writers, we are mentioning them because they are indicative of the state of medicine in these parts.[1] Their existence in these towns provides us with certain elements for gaining insight into the medical conditions in these Byzantine regions which were later to become a component part of the state ruled by the Nemanjić family.

Though we lack data that would give us a complete picture of the state of medicane in the Byzantine regions at the time the Slavs came to settle and when the first Serbian states were formed, this does not mean to say that certain medical customs and institutions had not existed there. This applies in particular to the state of communal hygiene in Byzantine towns. Actually, we are referring to practice that had existed in our towns as long ago as ancient times and continued into the Byzantium. It is thus highly probable that the regulations on slaughterhouses in certain Serbian medieval towns (Kotor and Budva) have their origins in antiquity. Our conviction is based on the fact that

it is well known that certain Roman towns in these parts (Domavia near Srebrnica) had their own town slaughterhouses. In addition, in all municipal administrations (*"coediles"*) the Romans had two members who were responsible for the cleanlines of the town, the functioning of the water supply system, the prostitutes, burial of the dead, in brief for all aspects of communal hygiene. Mention is found in some towns of the chief doctor (*"Lukios arhijatros"* the chief doctor in Kotor). When assessing the state of medicine in Byzantine towns when the Slavs came to settle one must bear in mind that they were essentially a follow-up of the medical culture of Antiquity. The Byzantium had inherited that culture, nurtured it and to some extent passed it on to the first schools of medicine (IX to XI century). European medieval medicine mainly developed from these traditions. All this goes to show that the underlying basis of Serbian medieval medicine was not Serbian or Byzantine empirical medicine but the sound foundations of ancient medicine.

When referring to medicine as a science among the Serbs in the Middle Ages we are referring to the medicine that applied only the therapeutic devices of scholatic medicine. Naturally, when making such an assessment it is essential to bear in mind the concept of science at the time of its inception, not today. But, as we have already mentioned, aside from this kind of treatment, soothsaying and preyers were also widdely used. It could be said without any exaggeration that magic rituals were more frequently recommended as treatment in Italy and France in those dyas than the drugs which were thought by medicine at the time, to have a therapeutic effect. The explanation for this should be sought primarily in the fact that medicine based on magic was the oldest and most widespread kind of medicine that had been in use for thousands of years. Furthermore, being expensive, medicaments were not readily accessible to the popular masses so that their use was mainly limited to those who could afford to buy them. Another reason is that most of the population in the Middle Ages was unenlightened.

Serbian medieval medicine can be said to have developed mainly under the influence of the Salerno and Montpellier schools of medicine. It is hard to tell exactly when the Serbs began to show an interest in it. This is without doubt closely related to the overall political, economic and cultural conditions which prevailed in the Serbian lands in those days.

The fact that western medicine had a dominant influence on the development of Serbian medieval practical medicine appears all the more difficult to understand considering that there were medical schools in the Byzantine Empire. The explanation should probably be sought in the different systems of training physicians in the West and in Byzantium. Whereas in the Byzantine Empire medicine was treated as a craft, at Universities in the West there was a scholastic system of study so that students at these schools acquired a more thorough medical education than Byzantine doctors. Byzantine medical schools were attached to large hospitals and medical knowledge was mostly acquired through practice, that is as a craft from the doctors who practicaed it. In the typicon of the Pantocrator Monastery in Constantinople founded by Byzantine Emperor John Komnen II (1118—1143) and his wife Irina mention is made of a doctor in his hospital who was assigned the task of teaching the sons of physicians the skill of treating the sick. A similar school for doctors existed in the *Serbian Hospital of the Prodrome Monastery*. The Turkish invasion put an end to the development of Byzantine medicine. During the conquest of Constantinople (1453) in three days of pillage and destruction of invaluable treasures of a civilization which had been nurtured for more than a thousand years, the famous hospitals of Constantinople and with them the possibility of training physicians disappeared.[2]

The medicine passed on to the Serbs by the Byzantines was ancient medicine which could be reduced to acceptance of the organization of Byzantine monastery hospitals and communal health services in conquered Byzantine towns and to the translation of excerpts from the works of ancient medical and philosophical writers. The latter was an amateurish undertaking as most of the copyists were clergymen. As opposed to this, Serbian medieval medicine had its own complete translations of some of the most significant therapeutic writings of the Salerno and Montpellier school.

It has to be noted at the very outset that the development of Serbian medieval medicine did not follow a steady upward trend as that of nations whose cultural evolution was unhampered. This is closely related to prevailing political, economic and cultural conditions. When these were favourable, Serbian medicine flourished, when they were adverse medicine, like all the other aspects of the Serbian nation's cultural life, regressed.

Serbian medieval medicine can be said to have had the same characteristics as western medicine of those times in terms of practical medical science whereas the ancillary medical branches were more under Byzantine influence. In essence, European medieval medicine and therefore Serbian medicine as well, was the medicine of *Hippocrates*, *Galen*, *Aristedes* and other Greek physicians. But like any other copy, it was not up to the standard of the original, i. e. classical medicine. In addition to Hippocrates' classical and clinical medicine, this type of medicine frequently resorted to soothsaying, prayers, magic formulas and the like. That is why interest in fundamental medical sciences (anatomy and physiology) was poor so that medieval medicine, aside from copying and revising works of classical medical writers did not produce a single work with new ideas. In this connection, it should be noted that during translations and revisions of texts by physicians from the classical period, such significant changes made in the wording and the contents that they did not always correspond to the original texts. This was confirmed when we compared Hippocrates' text Περὶ κρυσέων with the same text from the medieval handbook *De hebdomadis* (Περὶ Ἑβδομαδων).[3]

A similar tendency can be noted in Serbian translations of ancient and medieval medical texts.

The interpretation of the pathogenesis of internal diseases proceeded from the teaching of classical medicine which was based on changes in the secretion of juices. The greatest significance in diagnostics and prognostics of various disease was attached to the examination of the urine and changes in its layers while the main principle of therapy was: *contraria contraiis curantur*. Proceeding from the conviction that a disease can be prevented by letting blood, a theory was developed round this principle. Medicine at the time taught that a therapeutic effect cannot be achieved by letting blood from one vein only so that 30 different spots were designated for that prupose, frequently on the basis of the month of the year. All this can be found in old Serbian medical manuscripts. On the other hand, surgery was limited to small operations, the treatment of wounds and fractures, abscesses, herniotomy and occasionally trephination mainly carried out in the Greco-Roman manner and ending in most cases, due to infection and absence of sutures, in death. The situation was similar in gynecology. Such delay in the development of surgery can be attributed to the fact that bleeding was considered a "dirty business" for the physician so that at some universities the text of the medical oath taken by physicians includes the pledge that they will not treat "*cum ferro et igne*". To what extremes this conservativism went can best be seen from a decision of the Paris Medical Faculty which in the XVI century not only refused to publish works that did not conform with the "sacrosanct doctrine of Hippocrates and Galen" but even took a negative stand in 1660 towards Harvey's discovery.[4]

We mentioned at the very beginning that our teaching of medicine in the XIII and XIV centuries did not differ from the medicine taught in all the European countries which had medical schools. This should be attributed to the fact that the old Serbian state was susceptible to the influence of western civilization as well.

The above-mentioned facts clearly show that the medical culture of the Serbs did not develop on the basis of uneducated folk empiricism but on that of European and Byzantine medicine. It should be borne in mind in this context that until the foundation of medical schools in Italy, the Byzantium was the main vehicle and promoter of classical, Hippocrates' and Galen's medicine in the world. This is quite undestandable in view of the fact that Byzantine culture was linked to classical culture by not only genetic but profound and substantive ties. As a result, the Byzantium not only safeguarded classical medicine but transmitted it to the first medical school in Salerno. Many Christian writers also had an interest in classical medicine and philosophy (Gregory of Nasianze, John Chrysostom, Basil the Great, John of Damascus and others). Most of them used the views of classical medicine when they wrote their philosophical and biological-medical texts. Thanks to the tolerant attitude of Christianity towards pagan religions up to the VI century, many Christian writers of those times were able to discuss the problems of ancient medicine attaching great importance to the texts of Aristotle, Hypocrates, Galen and others. The Eastern Church upheld a similar attitude even later. Consequently, the explanation for the stagnation in the development of medicine in the Byzantine Empire later should primarily be sought in the political and economic weakening of the Empire. Typical of Byzantine medicine in the period after the V century is neglect of anatomy and surgery which, let us add, was also typical of western medicine of the day. On the other hand, quite considerable attention was devoted to diagnostics, pharmacology with pharmacotherapy, diatetics and therapy of various organic and infectious diseases. Unlike western

medicine, however, in Byzantine medicine these branches remained more or less at the level of ancient or early Byzantine medicine. However, general bilogy and physiology with patophysiology were fostered and retained certain characteristics of ancient medicine. As a result, texts by classical writers in these branches of medicine were widely copied and revised but unfortunately only in excerpts rather than in extenso.[5]

Among the Serbs, the existence of medicine in the present-day sense of the word, is first mentioned in the period when the centre of Serbia became politically stable which had a decisive effect on the unhindered development of Serbian culture, in other words in the beginning of the XII century. This medicine was conceived in the great centre of Serbian culture, in the Monastery of Chilandar. It can quite freely be said that the greatest contribution to the development of our medicine in the XII century was made by St. Sava. He was the founder of the first Serbian hospitals, the author of our oldest medical texts (hospital regulations) and a champion of the struggle against witchdoctors. The most important role in transmitting medicine from Byzantium was played by monks in Serbian and Byzantine colonies on Mount Athos who translated Byzantine medical writings into Serbo-Slavonic. Similar work was done in the monasteries of Serbia. Unfortunately, mainly knowledge of ancillary medical branches rather than practical medicine has reached us through the mediation of those texts.

The main role in bringing European medicine of the day to these parts was played by physicians of Italian origin living and working in Serbia. In this connection, it is important to note that the coastal part of the Serbian state was continuously under the influence of Italian medicine and that via Kotor, Serbia maintained very close commercial ties with towns in southern Italy. These links were maintained not only throughout the existence of the old Serbian state but even later as best testified by the archives of the town of Kotor. Judging by the data they contain, Kotor's physicians and apothecaries came from various parts of Italy and were the students of virtually all the Italian universities.

Texts on ancillary medical sciences reached Serbian medieval medicine though translations of Byzantine works of literature. There was always an interest in them in Byzantium and they were used also by many Byzantine religious writers in their work. Thus for instance, Basil Kesarski, the famous dogmatic writer John of Damascus and others explain the structure of the earth on the basis of the teachings of the Peripatetic school. Throughout the Middle Ages, the Serbs eagerly translated works of Byzantine literature and with them writings on ancillary medical sciences. True, these were not in most cases translations of complete works but rather excerpts from them or revised parts which were used by authors of essentially clerical texts. Among ancillary medical sciences Serbian medicine, in addition to normal and pathological physiology, was also interested in anatomy.

It also had some interest, though of a lesser degree, in problems of embriology and specifically questions related to conception and the development of the embryo ("how the seed changes in the sexual organs of women — in the uterus and how long it takes to come to life"). All this is discussed in a chapter of the *Hodoš Collection*.

The largest number of Serbian manuscripts relating to ancillary medical sciences has to do with normal and pathological physiology. Upon study, their contents indicate that old Serbian writers were interested in the teaching of Hippocrates and Galen which decisively affected many views on physiology in Hippocrates' medicine.[6] There are works by other writers as well among them Alcmeon, Diogenes, etc. Furthermore, Serbian medicine was quite familiar with the works of Aristotle, Meletios and others. In addition to the mentioned excerpts from Hippocrates writings included in the *Hodoš Collection* (XV—XVI century) another rather large manuscript entitled *Jesteslovoslovije* (XV century) has also been preserved to this day. It is part of the collection of manuscripts of the "Svetozar Marković" University Library in Belgrade, registered under RS. 44. It is the most voluminous manuscript of its kind in Serbian medieval medicine.[7]

Quite recently, M. Harisijades discovered in the Marsiglia collection in the University Library in Bologna a manuscript entitled *John of Damascus on man, what is man*. It dates from the XVII century and it used to belong to the Studenica Monastery. Actually it is a revised version of texts by Aristotle and Hippocrates.[8] We should also mention in this context, the *Hexameron* by John the Exarch copied in Chilandar in 1263 by Theodosium upon instructions of the Exarch's pupil, prior Domentian. In compiling this text, the Exarch used Aristotle's work *De animalibus historia* as well as Alcmeon Crotonides' text *On nature*.[9]

The beginnings of modern European medicine among the Serbs coincided with the formation of the first Serbian hospitals in Chilandar and then in Studenica, the copying of major manuscripts on ancillary medical branches (biology and physiolcgy) and on hygiene. At about the same time the Serbs became familiar with Arab pharmacy, mummification techniques, etc.

For an appraisal of the state of medicine in medieval Serbia it is important to take into consideration the existence of an impressive number of Serbian hospitals at the time. Monastery typicons, charters and the biographies of Serbian rulers provide insight into the way in which those hospitals were run. In most cases they were run by monks with only empirical medical training but there were some lay doctors among them as well (*Serbian Hospital in Constantinople* and *Hospital of Dečani Monastery)*. It is worth noting that unlike the first hospitals in the West, those in Serbia did not develop from orphanages but were from the beginning founded for the purpose of providing treatment. This is corroborated by the fact that they were monastery hospitals, meant for the treatment of the monks in them, that is men with the same rights and duties whose livelihood was secoured which means they did not need orphanages to keep them. They were modelled on Byzantine hospitals as can be seen from their typicons and the charters of their founders and, viewed as institutions serving exclusively for treatment, they can be ranked ammong the oldest hospitaos in Europe. They were in fact church institutions serving primarily for the treatment of the monks and to a lesser degree or not at all, for the care of the old and the helpless. Such a conclusion is warranted by the regulations of some Serbian and Byzantine hospitals which stipulate that they should exclusively provide treatment. Thus the typicons of the Evergetide Monastary and the Prodrom Monastery state that buildings for the accomodation of paupers and those suffering from incurable diseseases should be built outside the monastery walls. A similar clause is contained in Emperor Dušan's Charter for the Hospital of St. Archangel near Prizren.

The first Serbian hospitals (XII century) marked the beginning of the ascent of Serbian medieval medicine. Generously endowed by their founders, they functioned until the fall of the Serbian medieval state while one survived until the XVIII century (Dečani) and the Chilandar Hospital to this day. Their activities were not limited to the treatment of one group of diseases, but they treated many. This appears to hold true even for the first Serbian hospital as can be seen from the Charter Mara, the wife of the despot Vuk Branković and their sons Grgur, Lazar and Đorđe conferred on Chilandar on October 15, 1406.

Old Serbian hospitals were financed by their founders, the rulers and citizens organized into charitable organizations.

One comes across a rather interesting phenomenon in the bequests for some of our hospitals, specifically those in Chilandar and Prizren. Special bequests were made for the upkeep of hospitals. This is rather strange in view of the fact that these institutions belonged to monasteries which owned vast estates so that they could cover the hospital costs without any difficulty.

Whether these bequests to hospitals were made to give them security should difficulties arise over their upkeep for any reasons or to give them a certain degree of autonomy, it is hard to tell.

In addition to hospitals in Serbia itself, there is evidence to show that Serbian rulers and noblemen had assisted certain Byzantine institutions of this kind. According to Gregory Camblak, Stefan of Dečani generously supported the hospital of Pantocrator Monastary. He says: "... the flock of the Pantocrator Monastary was particularly generously endowed." Lord Radič for instance bequethed two pounds of silver annually to the Kastomonit Monastery on Mount Athos for feeding the patients ("let them give delicacies in the hospital too ... enough to satisfy the sick") etc. It is also known that the Serbian printer Božidar Vuković bequethed in his testament drawn up in Venice on Faebruary 5, 1533, among other things, 12 ducats for the hospitals of Venice ("to the Hospital of St. Anthony 4 ducats; the Hospital of Corabelli 4 ducats; the Hospital of St. John and Paul 4 ducats" etc.).

Unlike the Belgrade Hospital which ceased to exist with the downfall of the Serbian State, some town hospitals in Kotor existed for three centuries and more. The Hospital of the Holy Spirit for instance, which was founded during the reign of Emperor Dušan in 1350 functioned until the end of the XVII century and the Hospital of the Holy Cross, founded in 1372 until 1740 when it was integrated with the state hospital founded by the Venetians. After the Hospital of Chilandar, the Serbian hospital to survive the longest was that of the Holy Cross in Kotor.

The oldest Serbian hospital was founded by St. Sava in Chilandar Monastery in 1199—1200. It was primarily meant for the treatment of monks who had fallen ill. The 40th Chapter of the *Chilandar Typicon ("On the hospital and nurses")* speaks aboutt the house rules of the hospital but not about the diseases it provided treatment for. The Charter of Lazar's daughter Mara, the widow of Vuk Branković, for the Chilandar monastery issued on October 15, 1406 whereby she donnated to the hospital one hundred ounces a year from the market taxes in the village of Hoča near Prizren states precisely what this sum is to be spent on. In this way the Charter made up for what was missing in the regulations and the typicon. It would appear therefore, that the Chilandar hospital did not treat only acute and chronic ailments of the monks but other disorders as well: specific mention is made of paralytics ("raslabljenih"), epileptics ("sveštenago neduga radi stradalcem"), the handicapped (the blind and the lame) and lepers (v ne s 'tava jest 'stvenih islivajut se suhago radi i neiscelnago neduga"). In view of the nature of these conditions, the hospital obviously provided permanent shelter for these incurable patients. This is confirmed by the text of Prince Lazar's Charter (1380) in which he explains that his donnation of 100 ounces a year should be used to meet the needs of those suffering from incurable diseases. At first, this hospital only had eight sickbeds but was expanded during Dušan's reign. We learn from the Charter he conferred on Chilandar in 1340 when he visited it with his wife Jelena and Prince Uroš that he had decreed that the hospital should be given 200 Venetian perpers a year and that it should have 12 beds. Judging by the fact that by this Charter, Emperor Dušan granted the hospital manager considerable powers (he alone was in charge of the hospital inventory) and donnated a fishing boat for the needs of the hospital, it would appear that it enjoyed special status in relation to the other monastery hospitals of Serbia.[10]

It is still not clear whether it is possible that the communitty of monks of Chilandar included epileptics, paralitics, lepers, blind and lame monks?! It is true that from the canonical point of view there was nothing to prevent those afflicted in this way to become monks. But that would be in contradiction with the principal aim of the founder of Chilandar monastery, ie. to rally the monks of Serbia scattered all over the monasteries on Mount Athos into one where they would intensively work on the translation of Greek works into Serbian-Slavonic and on the expansion of the monastery itself. Furthermore, there were gangs of bandits roaming Mount Athos in those days and attacking and pillaging monasteries. Only monks in good health could defend the monasteries from them and not those afflicted by chronic ailments (paralitics, lepers, etc.) It follows from all this, that in addition to the hospital, Chilandar must have had a shelter for these sufferers while the hospital served exclusively for the treatment of monks as can be seen from the Chilandar typicon itself.

The first hospital to be founded on the territory of Serbia was the Studenica hospital. It was founded by St. Sava between 1207 and 1216 when he was living in Studenica monastery as the archimandrite and where, for the sake of security, he brought the remains of his father from Chilandar monastery. Apart from the Studenica typicon there is no other mention of this hospital. It is highly probable that it only treated members of the monastery community when they fell ill.

The hospital of the Benedictine Monastery of the Holy Virgin of Ratac, to judge by Queen Jelena's charter issued in 1314 and the charter of Uroš III in 1319, served as a shelter (hospital) for the weak and those suffering from chronic diseases. It may even have been founded before the Chilandar hospital.[11]

The Hospital of King Milutin in Prodrom Monastery in Constantinople is of particular interest from the standpoint of Serbian medieval medicine. Though it was built in Constantinople, Serbian and Greek documents clearly show that ever since it was founded it was supported by King Milutin.

In view of the wealth of the state under Milutin, the erection of an institution of this kind did not cause any financial constraints. That was the period of Serbia's political and economic boom thank to the opening of new mines and the intensification of trade. High revenues enabled Milutin to maintain quite a large mercenary army with the help of which he could protect the expanded territory of his state and extort peace with the Byzantines. This generous patron was, in the words of his biographer Danilo II "an insatiable builder" who built more foundations than all the Nemanjićes before him. In a psalm dedicated to King Milutin he is said to have been:" . . . even stronger in victories . . . . full of wealth and might". When his foundations were listed for which he was praised throughout mass, the hospitals he built were referred to with equal reverances (". . . magnificant churches and hospitals for the sick and the weak for treatment and recovery.") His extreme gene-

rosity when it came to hospitals appears to have been very popular so that it was frequently referred to in mass. The capture of Byzantine regions and the establishment of friendly and family ties with the court in Constantinople entirelly changed the tone of the historical development of Serbia with Byzantine influence in Serbian lands gaining significantly in momentum. This could be felt not only in the system of state administration but in the order of the country, the judiciary, finance and particularly in the adoption of Greek titles and customs. In view of such an orientation in the cultural life of Serbia and the ambitions of its ruler to adjust life and customs at Court to the Greek spirit and the "Byzantine taste", as H. Gregor puts it, the reasons that prompted Milutin to build a Serbian hospital in Contantinople can more readily be understood. Byzantine rulers had acted in the same way and at a time when due to external wars, the Empire was seriously shaken economically and politically. In contrast, Serbia was a strong and rich country at this time with quite a stable internal order. That made it possible for its ruler to build foundations in Contantinople, Jerusalem and on Mount Athos. But aside from these reasons, King Milutin hoped in this way to gain a powerful ally in the Church in his struggle against the ambitious nobility. For, it should not be forgotten that he had come to the throne after a bitter civil war between him and another contender to the throne, his brother King Dragutin in which the nobility had played a significant role. However, according to Stojan Novaković, the construction of monasteries and hospitals in Constantinople and Jerusalem was also linked to Milutin's foreign political pretensions.

In the charters of the Byzantine emperors Andronicus II (1282—1328) and his coregent Andronicus III (1321) as well as in the Practikon of 1323 it can clearly by seen that "the hospital was built by my beloved son and son-in-law of the Empire, his Majesty the King of Serbia". The hospital was situated in a part of town called Petra (τῆς Πέτρας) and it was not very far from the Imperial Palace of Blachernes. The Serbian hospital was probably built in 1308 after in this part of the city had damaged the monastery itself and whose reconstruction was supported by King Milutin. Furthermore, in his biography of Milutin, Danilo II (1324—1337) says among other things that he had "selected a number of villages which had also been captured from the Greeks whose dues would go to the hospital and found many skilled physicians to whom he gave a great deal of gold and everything they needed to take care of the sick and to cure them. He appointed his own men to visit the sick and their nurses, to be at their service so that none of the patients could complain but would be given what they asked for." That these reports of Danilo II are correct is corroborated by data in Greek documents. This is also evidenced by the imperial charter bestowed on this monastery in September 1323 which says that Milutin's hospital had estates in the region of Paropolis.

It follows from all this that not only was King Mulitin the founder of this hospital but he secured the funds for its maintenance as well as for the physicians and nurses. Upon the request of his son-in-law, the King of Serbia, the Byzantine Emperor confirmed by a charter of August 1, 1322 the hospital's right of ownership of the resources provided by Milutin for its maintenance. The privileges granted in a charter of 1321 by Emperor Andronicus II and presented to the prior of Chilandar Monastery testify to the prestige of this hospital as a foundation of the Serbian ruler. According to this charter, the Emperor would have three cells with a chapel inside where he could reside and rest if necessary during his stay in Constantinople. (ἔχῃ κελλία τρία, ἐν οἷς εὑρίσκεται καὶ ναός, ἀπὸ τῶν ὁσπητίων τῶν ὄντων ἐν τῇ αὐλῇ . . . τοῦ ξενῶνος . . .)

Thanks to the reputation enjoyed by the monastery and the sound economic standing of Milutin's hospital, (Ξενών τοῦ Κράλη) the medical school attached to it and mentioned for the first time in the XIV century was raised to a higher level and became (Καθολικὸν μουσεῖον or Μουσεῖον τοῦ Ξενῶνος) while the hospital continued to be called (Ξενὼν τοῦ Κράλη). It is known that John Hortosman who had rebound in 1405 the manuscript of *Dioscorides Codex* written in 412 for Anicia Juliana, the daughter of the Roman Emperor Olibrius, had taught in this school at the beginning of the XV century. Upon the wishes of Byzantine Emperor John VIII the Paleologue, John Argyropoulos had also taught there. (ἤρξατο διδάσκων πρωτρωπη βασιλέως ἐν τῷ ξεῶνος Καθοςικῷ μουσείῳ). On a preserved miniature, John Argyropoulos is depicted teaching ex cathedra while the Serbian hospital is outlined in the background. The inscription reads: "Argyropoulos lecturing to doctors John Panaretos and Demetrios Angel . . . . . in the royal hospital". Following the downfall of Constantinople, Demetrios Angel, John Argyropoulos and many learned Greeks fled to Italy. Since the Monastery of

St. John the Precursor was situated close to the Imperial Palace it constituted one of the prime targets of the janissaries' attacks and pillage. The devastation went on for three days and three nights and numerous invaluable treasures of the greatest civilization of that period were destroyed. That, also decided the fate of the Serbian hospital in Constantinople. The deserted monastery was given by Sultan Mohammed II to the mother of the grand vezir Mahmut-Pasha who was Serbian and who detained her orthodox faith in 1463.[12]

There was another Serbian hospital outside Serrbia's frontiers — in the monastery of St. Archangel in Jerusalem. This monastery, like the monastery of St. George in Acre was built by King Milutin in 1315. in memory of the joint victory of the Serbs and Byzantines over the Persians in Anadolia. Emperor Dušan by a 1348 charter, donated to the hospital the Vranjina monastery on Lake Skadar. The example was followed by the rulers of Zeta (Đurđe Stratimirovič 1404, Balša III in 1413 and Ivan Crnojević in 1468). The monastery and hospital received the tribute of Ston until April 15, 1479 when the monastery was deserted so that this right was then, by decision of Mara, the daughter of the despot Đurad Branković, trasferred to Chilandar Monastery. The Republic of Dubrovnik to which Ston belonged, honoured this obligation throughout the period of its independence. We are not familiar with any further details about the organization of this hospital.[13]

The Monastery of St. Archangel remained in Serbian hands until 1678 when it became part of the property of the Jerusalem Patriarchy.

The Hospital of Stefan Uroš III Nemanjić in Dečani Monastery was one of the larger Serbian hospitals of the time. The event that prompted its construction was the seven years Stefan Uroš III and his family spent in the Monastery of Pantocrator in Constantinople. After an abortive rebellion against his father, King Milutin, Stefan Uroš was blinded by fire as punishment (1313) and banished with his whole family to Constantinople and his father-in-law Emperor Andronicus II (1300—1328). Stefan and his family spent all of seven years in captivity in the Monastery of Pantocrator (1313—1320).

Having spent so much time in this Monastery, Stefan Uroš III was able to fully familiarize himself with the way in which the Monastery hospital was run a description of which has been left by his biographer, Gregory Camblak. It emerges from this description that the hospital took in patients suffering from: 1) epilepsy, 2) "whose faces were rotting and whose fingers were dropping off at the joints") 3) those who were bent over and were therefore incapable of work and 4) patients suffering from dieseases of the lungs. The epileptics group included other serious nervous disorders. The group of patients with wounds should be understood to imply not only lepers but those suffering from cancer, syphhilis, ergotism and various skin ailments. The group of deformed patients included in addition to cripples, various paralytics whereas the group of patients with pulmonary diseases, in addition to tubercular patients those suffering from lung emphisema and grave coronary disease. The epileptics are reported to have been monks whereas this is not evident for the other patients.

After the battle of Kosovo, many fled the Monastery and probably, the hospital too but it was in existence throughout Turkish rule in spite of the difficult circumstances. This can be concluded from Longuine's inscription on a monumental icon depicting Stefan Uroš III painted from 1574 to 1586 depicting the life of Uroš III and his miraculous recovery. This hospital had existed even during the Austro-Turkish wars in the period from 1687 to 1739. It persisted even after the second major wave of migration of Serbs from those parts led by Patriarch Arsenije IV Šakabenda (1738). The organization of this hospital was modelled on the big hospital in the Pantocrator Monastery in Constantinople.[14]

Emperor Dušan's Hospital in the Monastery of St. Archangel near Prizren was our most important hospital as according to the will of the founder it was intended to provide treatment only. Dušan built it in his foundation, the Monastery of St. Archangle near Prizren in 1342 and it had 20 beds as compared to the Chilandar Hospital which had 12. It provided only treatment and, according to the wish of its founder, it could not provide care for the weak and those suffering from incurable diseases ("those who fall sick should be taken in by the hospital but not crippled and blind people") This shows clearly that this was a purely medical institution and not a kind of shelter for the deprived and handicapped. We underline this fact in particular as such a situation was quite rare in the West where hospitals were primarily set up to care for the poor and deformed. Among other things, Dušan donated to the Hospital the Church of St. Stefan in Prizren "with . . . vinyards, mills, fruit, apples, mulberries and the tithes on the whole pro-

perty." This Hospital ceased to exist probably at the end of the XV century following the Turkish conquest of Prizren (1455) because the monastery of St. Archangel was devastated in the XVI century and in 1615 Sinan Pasha pulled it down and used the material to build a mosque in Prizren.[15]

We learn from the biography of Prince Lazar (XVII century) that he build a hospital (1381) at the *Ravanica Monastery* He built another temple an the eastern slopes of that locality near the imperial monastery and a hospital for the monks, for foreigners and the disraught (suffering from incurable diseases). Therefore this was a hospital and a nursing home for people that could not be cured.[16]

Among city hospitals, Stefan Lazarević's hospitals in Belgrade and in Kotor deserve special mention.

According to Constantine the Philosopher, despot Stevan Lazarević "built a hospital for the sick round which he planted all kinds of selected fruit and in which the sick and strangers were fed and cared for." All this is confirmed in the history of Cetinje. Though there was a church within the hospital walls, it was not built for the needs of the monks but in all probability for those of the inhabitants of Belgrade.

The hospitals of Kotor are noteworthy as aside from the Belgrade hospital, they were the only other city hospitals-nursing homes in Serbia at the time. Also, some of them provide an opportunity to trace the historical development of our hospitals from the Middle Ages to the present day. These hospitals were financed out of trust funds formed by the citizens of Kotor. Among them three deserve special mention: the *Hospital of the Holy Ghost* founded in 1350, the *Hospital of the Holy Cross* founded in 1377 and the *Leprosarium* founded in 1431.

The *Hospital of the Holy Ghost* was founded by the Holy Ghost charitable society in 1350. This was during the reign of Emperor Dušan when Kotor achieved great prosperity and was one of the most prestigious towns of Serbia.

The second hospital, of the *Holy Cross*, was set up by the Holy Cross Brotherhood attached to the church of the same name, in 1371. This was one of the most reputable charitable institutions of old Kotor founded during the reign of King Uroš II (1289). It started out as a poor house *("Hospitale pauperum sancte Crucis")* but its patrons also came there for treatment. The Hospital was managed by the chairman of the Holy Cross Brotherhood.

The *Kotor Leprosarium ("Domus leprosorum"* - λεπροκομεῖα) was situated outside the city walls behind the ruins of the Monastery of St. Francis. In view of the fact that the Leprosariums at the Chilandar and Dečani Monasteries in addition to lepers took in patients suffering from other chronic diseases, the Leprosarium in Kotor was the only institution of its kind on the territory of medieval Serbia. It was probably modelled on similar institutions in Italian towns. According to Kovijanić and Stijepčević the oldest reference to it dates from 1431. In the archival documents of Kotor, the Leprosarium is referred to as the "Domus leprosorum" or as the "Hospitale st. Lazzaro". In spite of all our efforts we have not been able to ascertain how many lepers on the average were isolated in this institution. The Leprosarium existed until the first half of the XVII century after which there is no further mention of it. This is probably due to the decline in the number of lepers along the coast. Old Kotor attached great importance to its Leprosarium. At first it was run by one man referred to as the *"procurator leprosorum"* but later two administrators were elected. The first mention of this dates from 1431. A document dated 1440 refers to a certain Trifun Drago, the administrator of the lepers *("procurator hospitalis St. Lazzari")*. The Leprosarium's administrators were elected annually on the Feast of St. George the same day as the physician, judge, members of the Grand and Small Council, etc. Our research has shown that the Leprosarium's administrators *("Dui Procuradori della fabrica di St. Lazazrro")* were elected for the last time on April 21, 1621 and that, as before, two of the most respected noblemen of Kotor *(Laurentio Boliza and Aluisi Bucchia)* were chosen for this post.

It is interesting to note that most of the legacies of the citizens of old Kotor were left to the Leprosarium. This was an act of charity prompted by the awful condition of its inmates. Virtually every citizen of any means felt it his duty to bequeath in his testament something for these poor souls.

Speaking about Serbian medieval hospitals which were actully a component of social welfare, mention has to be made of the care provided for the underpriviliged in general; people suffering from incurable diseases (paralytics, the blind, etc.), old people and paupers. To deal with this problem it was the duty of monasteries and bishops not only

to provide shelter but to assist the poor which is discussed at lenght in the charters issued by Serbian rulers to churches and monasteries. The legal basis for these activties was provided by the *Nomocanon* a book of Byzantine law which says: "... we should not care for ourselves only but for our neighbours so that no-one should have more than the other; the master than the servant, the prince than his vassals, the emperor than his soldiers, the wise than the illiterate..."[18] The book includes rules on the way in which welfare is extended so that in addition to institutions providing shelter for the chronic patients and the poor, there were public canteens which distributed food free to those in need. This was a strictly honoured obligation in the old Serbian state. Article 18 of the *Code of Laws of Emperor Dušan* provides for severe punishment for bishops and priors who do not help the poor. They were to be strippled of their titles.[19]

The oldest written record of the existence of pharmacies in Serbia dates from 1326 during the reign of King Stefan Dečanski. The pharmacy was founded following the example of similar institutions in Italy and it was situated in Kotor which was the main maritime port of the old Serbian state throughout its existence. The first apothecary mentioned in Serbia was an Italian by the name of Albergetus. All the later apothecaries were also Italians except one of Serbian origin *(Raticho Ozrenich olium spetiario et solariato Communitatis Cathari)* (1378)[20] The situation was similar with physicians. They were mostly in the service of rulers, certain noblemen or larger municipatlities (Prizren, Bar, Kotor, etc.). The first time a physician of Italian origin was mentioned in Medieval Serbia was during the rule of Stefan Uroš III Nemanjić (Dečanski) in 1326. He was the municipal physician of Kotor *Philippus de Fermo*. In 1330 there is mention of *Menca Antibaranus medicus* in Bar whereas in Prizren in 1354, in the days of Emperor Dušan there is mention of a physician by the name of Milicinus *(Milicinus de Praeserin homo dimini imperatoris)*. In 1326, King Stefan Uroš III Nemanjić had a personal physician also an Italian *(magister Egidius)* and King Dušan in 1333 a physician called Antonio *(Magister Antonius physicus sallariatus domini regis)*. The first doctor of medicine in Serbia is mentioned during the rule of Despot Đurad Branković in 1434. He was master Jakob *(magister Jacobus de prothonotarius miles medicinae doctor)* to be followed by a Florentine *Angelo Muado (Angelo Muado physicus Georgii Volfi, magnifici domini Rassiae i Albaniae)* who died in Serbia in 1439. The first municipal physician who was a doctor of of medicine is mentioned in 1545 in Kotor. His name was *Giovanni Mangrala (excellens artium et medicinae professor)*. In addition there were a number of physicians studying at Italian schools in the service of some Serbian lords. Between the XIV and the XVI centuries a total of 49 physicians of Italian origin and 29 apothecaries had lived and worked in medieval Serbia of which 15 physicians in the XIV century, 30 in the XV and 14 in the XVI century. Most of them were natives of Italy (Rome, Padua, Bologna, Venice, Ferma, etc.). They acquired medical training in medical schools whereas in the Byzantine Empire medicine was mostly studied as a craft, working alongside a doctor. That is why Italian doctors enjoyed such prestige in the world in those days so that Serbian municipalities and rulers were glad to have them in their service.[21]

All this clearly shows that Serbian medicine was strongly under western influence. This cannot be said to be any cooincidence but the result of the fact that western medicine was better than the Byzantine. The physicians who treated Stefan Dečanski and Dušan did not come from Byzantium but from Italy even though they had spent almost a decade in captivity in the Monastery of Pantocrator whose hospital was one of the best known in Constantinople. In spite of a certain degree of intolerance towards the Latins, Italian medicine was held in high esteem in Constantinople even later. Another significant fact in support of the assertion that European medicine was practiced among the Serbs in those days is the existence of a quite extensive medical terminology. It can be said without and exaggeration that linguistically it contained far better solutions than today's medical terminology.

Though no major manuscripts on gynaecology, neuropsychiatry and surgery have been preserved this does not mean that there was no interest in Serbian medieval medicine in these branches.

Gynaecology held a significant place in Serbian medicine and it delved into various problems including contraception, pregnancy, pathology and therapy for female sexual organs, etc. The teaching of Serbian medicine on the physiology of conception was based on the doctrine of Greek physician and phylosopher Zenon (490 A. D.) a pupil of Parmanides who was the dominant authority in European scientific medicine for quite a long time. The theory on the existence of reproductive cells corresponds to the teaching of Hippocrates and the interpretation of the differentiation between the sexes after concep-

tion to Aristotle's which was accepted by Galen. The pathology and therapy of female sexual organs are discussed at some length in the Serbian translation of *Circa Instans* and the therapeutic notes of the *Chilandar Codex*.[22]

Though not a single manuscript has been preserved, neuropsychiatric diseases were also widely covered by old Serbian medicine. Gregory Camblak for instance, says among things that patients suffering from the "*clergymen's disease*" (epilepsy). This disease is also mentioned in the *Chilandar Codex*. It also refers to other neuropsychiatric disorders such as depression, neurosis, hysteria, impotence, etc. The pathogenesis of these ailments is mainly interpreted in the same way as by ancient medicine that is by upset balance of juices and pneuma (Hippocrates). The role of various mental conditions in the advent of these diseases and recovery from them is quite frequently referred to in the manuscripts of the *Chilandar Codex* relevant to internal and infectious diseases as well as in the manuscripts on hygiene. The methods of treatment described have much in common with current psychosomatic therapy. Of course, we are far from implying that they can be compared with modern medicine. Is this not borne out by the description of the treatment of a hysterical patient by St. Sava whose biographer Teodosije wrote: "... and he brought the sick man into the church .... And when night fell, he remained alone with him ... and he would not let anyone join them ... but sought to help the patient himself. He fell on his knees before the Lord and first confessed about himself to attract the mercy of the Lord by his humility (psychoanalysis), begging to be heard and for the Lord to show mercy for the sufferer." Similar methods of treating neuropsychiatric cases were widespread in Byzantium from where they had reached the Serbs, though they originate in ancient medicine. It is known that pagan clergymen were treated in a similar manner in the Aesculapian temples of Amfiaros, Trofonios and others. (Ἱερα τοῦ Ἀσκληπιοῦ, τοῦ Ἀμφιαράου, τοῦ Τροφωνίου).

This method of treatment was also applied by the ancient orator Antiphon (50 A. D. who is considered today to be the founding father of psychosomatic therapy. In this connection various abuses were resorted to such as torture which was unfortunately not uncommon in modern psychiatry even up to the XIX century.[23]

An overview of the general state of Serbian medieval medicine shows that it had not lagged behind contemporary European medicine. The only exception in this rescept was surgery, on which not a single manuscript is available except the already mentioned short note on phlebotomy included in the *Chilandar Medical Codex* as well as some notes in older therapeutic collections (Hodoš Collection, Grigorić's Collection, etc.).

Similarly, not a single description of operative treatment has been preserved though there is extensive reference to the treatemnt of diseases requiring surgery with chemotherapy. All this however does not imply that surgery among the Serbs was on a lower level than in the West. The existence of a considerable number of surgeons in Serbia among which some who had received medical training at Italian schools, provides eloquent evidence of this.

There is ample material on the activities of surgeons among the Serbs. They were in most cases barbers who in addition to their trade also practiced medicine.

The littoral area boasted of some excellent surgeons, mostly from Italy in which surgery was studied as a science in medical schools. On 'the basis of surgeons' reports preserved in the Kotor Archives, surgeons from the XIV to the XVI century could be said to have been skillful in treating wounds. In spite of the abundance of archival material at our disposal in this area, we have not come across a single report on charlatanism in their work which was such a popular subject in documents of a more recent date in the archives of the northern Serbian towns (Zemun, Novi Sad, Sremski Karlovci, etc.), That the surgeons of old Kotor were highly professional can best be seen from the 1684 testament of Antonio, an apothecary in Kotor, who practiced surgery and whose brother Tulius was also a surgeon. So that, among the books on surgery (*"diversi libri di chirurghia"*) mention is made of the book *La Chirurghia* by *Gabriel Fallopio*. Kotor's surgeons contributed to spreading surgical know-how into the hinterland. This probably explains the existence of good wound healers there. The general view is that surgery in medieval Serbia was treated as a craft and that it was not up to European standards. The explanation for this should be sought in the general cultural conditions prevailing in those parts at the time and in the fact that until the late XVIII century, it was a skill that was readily acquired.[24]

Serbian medicine of the XIV and XV centuries was not limited to practice only. There was a marked interest in writings on surgery but primarily those related to die-

tetics and the physiology of nutrition. Though Byzantine scientific medicine abounded in famous manuscripts on diatetics (Περὶ διαίτης by Michel Psellos) our findings indicate that most of the preserved Serbian manucripts in this area were written under the influence of the Salerno medical school. The same could be said of *Collection no. 54* of *the National Library* of Belgrade which Stojan Novaković claims is reminiscent of S. Seth's manuscript (Σύνταγμα κατὰ στοιχεῖον περὶ τροφῶν βυναμεῖος). The resemblance between this document and certain chapters of the *Salerno Rules on Good Health* indicates that certain parts of the latter *(Regimen Sanitatis Salerni)* had been inserted in it. Talking about old Serbian medical documents on hygiene, mention has to be made of the rules on communal hygiene. The *Statutes of Kotor* for instance, (1321—1616) contain rules on the city's public utilities (street cleaning, slaughterhouses, sewarage, etc.) and the *Serbian Mining Law* of despot Stefan Lazarević (1412) also includes regulations on ventillation in pits and meat categories according to their quality.

The downfall of the Serbian state put an abrupt end to Serbian medieval medicine. This happened at the beginning of the revival of European medicine which will eventually result in a complete renaissance of European medical thinking. Having undermined Galen's authority, it rejected Arab medicine and called in question the authority of scholastic science. The Roman Catholic Church rose against this trend denouncing as heretics the protagonists of free thinking: Copernicus, Galileo, Giordano Bruno and others. In this period, medicine was enriched with fresh knowledge in anatomy and surgery which will indirectly highlight the importance of experimental research for the progress of medicine. This will also effect the rejection of its philosophical basis grounded in antiquity, i. e. more emphasis will be placed on practical observation which constitutes the basis of research work in biological sciences.

Towards the end of the XV century, new views emerged on controlling epidemics. The advent of Girolamo Fracastoro (1483—1553), a man of great culture with in - depth knowledge of philosophy, mathematics, literature and medicine, who can rightly be considered one of the greatest figures of the Italian renaissance meant a great deal for the development of medicine. Using Hippocrates' methods he studied the effect of external factors contributing to the outbreak of epidemics. Fracastoro sturied in particular the epidemiology of infectious diseases (syphilys, typhus fever and the plague). During his observations of epidemics he came to the conclusion that infectious diseases are transmitted from a sick to a healthy man by contact which he demonstrated in his work *De contagione et contagiosis morbis* published in Venice in 1546. In it he spoke out emphatically against prejudice and scholastic views of epidemics.[26]

Serbian XV and XVI century medicine was not far from this relatization for the chapter on infectious diseases of the *Chilandar Codex* says "... treatment of the plague should be carried out in two directions, one applying to those with the plague and the other to healthy people living among them" (pages 65a — 66b)[27]

The collapse of the Serbian medieval state put an end to the development of Serbian culture as a whole and medicine with it. Nevertheless the people continued to show an interest in it. This is corroborated by preserved medical texts dating from the period following the fall of Serbian lands under Turkish rule. The only preserved transcript of the *Chilandar Medical Codex* (end of XV or beginning of XVI century), the *Jestestvoslavije* (Biology) (XV century), the *Hexameron* (copied in 1649) belong to that period. Until its rebirth in the XVIII century, Serbian medicine, went no further than copying translations of *Ioanes Platearius'* collection *Practica Brevis* which reached Serbia in the XIII or early XIV century.

NOTES

1. G. Mercati i P. Fr. Cavalieri, *Codices Vaticani graeci, I*, Roma, 1923, 420—430.

2. R. V. Katić, *Poreklo srpske srednjovekovne medicine*, 60.

3. Isto, 62.

4. V. Stanojević, *Istorija medicine*, Beograd, 1953, 311; I. Guirot, *Histoire de la médicine francaise*, Paris, éd. Naget, 1947; D. Riesemen, *The story of medicine in the Middle ages*, New York, ed. Haeber, 1970, i G. C. Pouranopoulos, *The real value of medieval greek medecine* (Bysantium), XII, Congrès int. Hist. Mèd., Athènes — Kos., 1960., 34.

5. B. L. Gordon, *Medieval and Renaissance medicine*, London, ed. P. Owen, 1960. i P. Delaunay, *La vie Medicale aux XVIe, XVI,^e et XVIIIe siecles*, Paris, ed. Hippocrate, 1935.

6. Hippocrate, *Oeuvres completes*, Traduction accompagne d'une introducion par E. Littne, éd. Balliere, Paris, I—X, 1939—1961.

7. R. V. Katić, *Poreklo srpske srednjovekovne medicine*, 74—81.

8. M. Harisijades, *Pismo Jovana Domaskina o čoveku u jednom srpskom rukopisu XVII veka*, 700 godina medicine u Srba, Galerija SANU, Beograd, 1971, 135—139.

9. R. Aitzetmuller, *Das Hexameron des Exarchen Ioanes*, I i II, 9160, Graz i B. Mole, *Šestodnev Jovana Egzarha s Kozmom Indikoplavom iz 1649. godine u manastiru sv. Trojica kod Pljevlja*, Spomenik, SKA, XLIV, 38.

10. R. V. Katić, *Bolnica Sv. Save u manastiru Studenici*, Osam vekova manastira Studenice, Beograd, 1986, 201—207.

11. R. V. Katić, *Poreklo srpske srednjovekovne medicine*, 171—176.

12. M. Živojinović, *Bolnica kralja Milutina u Carigradu*, Zbornik radova Vizantinskog instituta SANU, XVI, Beograd, 1975, 105—115.

13. D. Glumac, *Srpske zadužbine u Palestini*, Glasnik srpske crkve, 10, 12, 1946, 252.

14. *Stare srpske biografije XV—XVI veka*, preveo L. Mirković, SKZ, 1963, Beograd, 13, 18, 23 i 26 i R. Katić, *Na kome se mestu nalaziła Dečanska bolnica*, Acta his. med. pharm. vet., I, 1961, Beograd, 182—184.

15. St. Novaković, *Zakonski spomenici srpskih država srednjeg veka*, SKA, 1912, 699.

16. V. Petković, *Manastir Ravanica*, 1922, 7.

17. R. V. Katić, *Poreklo srpske srednjovekovne medicine*, 183—184.

18. M. Petrović, *Krmčija Svetog Save o zaštiti obespravljenih i socijalno ugroženih* Beograd, 1983.

19. N. Radojčić, *Zakonik cara Dušana*, 84, čl. 28.

20. R. V. Katić, *Poreklo srpske srednjovekovne medicine*, 126.

21. R. Kovijanić, *Apotekari i ljekari u Starom Kotoru*, Zdravlje, 1954, 78 i 232, R. V. Katić, *Poreklo srednjovekovne medicine*, 192—201.

22. R. V. Katić, *Poreklo srpske srednjovekovne medicine*, 6 .

23. D. Kouretas, *Aspects modernes des cures psychothérapeutiquees pratiques dans les sanctuaires de la Grece antique*, XII Congres int. Hist. méd., 463.

24. R. V. Katić, *Hirurzi staroga Kotora u vremenu od 1326—1758*. Acta hist. med. pharm., vet., I, 1961, 2, 5—45.

25. S. Mijušković, *Zdravstvene institucije u Kotoru u nemanjićkom i postnemanjićkom periodu*, 700 godina medicine u Srba, Galerija SANU, 1971, 110—112, *Statuta et leges civitatis Cathari Venetis, 1616;* N. Radojčić, *Zakon o rudnicima despota Stefana Lazare viča*, SAN , Beograd, 1962.

26. V. Stanojević, *Istorija medicine*, 303.

27. R. V. Katić, *Poreklo srpske srednjovekovne medicine*, 71; R. V. Katić, *Medicina kod Srba u srednjem veku*, SAN, Posebna izdanja, CCCX, 12, Beograd, 1958.

ORIGIN AND DATE OF THE CHILANDAR MEDICAL CODEX

The manuscript of the *Chilandar Medical Codex* was discovered by Đorđe Sp. Radojičić in the Library of the Chilandar Monastery in 1952. He called it according to the first page of the manuscript: "*A Discourse on Recognizing Illness by Feeling the Pulse*". Бесѣда отъ познанїа болѣсти по пиманїю жилъ.

One of the reviewers of my paper *Medicine among the Medieval Serbs* N. Radojičić drew my attention to the existence of this mauscript in 1958. Ever since then I have been studying it. My findings were published from time to time. In the course of research I managed to explain many questions relating to this document the most significant being its origin and the date it was written. My research led me to the conclusion that the *Chilandar Medical Codex* is a medical document of enormous significance, not only for the history of medieval Serbian medicine but also for European medicine. As far as our medicine and culture are concerned, it is interesting because it telles us that the medieval Serbs were familiar with European medical science and that there were extremely learned physicians in Serbia at the time. It is important for European medicine because it is the only known example of such a large collection of medical texts of the Salerno and Montpellier schools written in the vernacular not only among the Slavs who use the Cyrillic alphabet (Russians and Bulgarians) but among most of the peoples of Europe who had richer medical traditions than our own. We mention this because at that time both the lectures at medical schools and medical texts were mostly delivered and written in Latin.

In the course of studies of individual texts and comparisons with the original texts in Latin, we found that many of them were translations or revisions. This applies in particular to certain chapters of the text on pharmacy which were supplemented with extracts from *Antidotarium by N. Praepasitus*. Furthermore, some the texts include comments by their trnaslators or revisers. In view of this some of them can be said to contain a certain measure of originality. We want to underline this as medieval medicine as a whole is not original, it did not produce a single original work, but consisted merely of revised and frequently distorted texts of Hipporates, Galen and Arab medicine. To corroborate the assertion that the texts of the *Chilandar Medical Codex* are free translations to such an extent that some cannot be called translations at all, we shall cite several passages from one of the most complete texts of the *Chilandar Medical* Codex, the pharmacological text *Liber De simplici medicina dictus Circa Instans* by Matthaeus Platearius *(Ioanes'*son), a descendant of the famous *Platearius* family who had lived in the XII century.

De agarico

Agaricus est calidus et siccus in tertio gradu. Agaricus est quasi fungus et crescit circa radicem abietis et maxime in Lumbardia. Sunt autem due species. Aliud feminale, aliud est masculinum, melius est feminium. Femininum est albus, leve et frangibile et habet quasdam tuberositates intus et quedam frustulla quasi divisa; masculunum non habet sed est quasi continuum et non est adeo frangibile nec album. Sed levitas eius potest tantum ex bonitate, tantum ex corruptione. Si est ex corruptione cummanibus tractatur, pulvericatur et manus inde est pulvericata. Si ex bonitate non. Potest autem servari per quinque annos in multa efficacia. Principaliter autem flegma purgat, secundario melancoliam. Contra co-

tidianam de flegmate naturali ponatur agaricus in decoctione aliqua, que datur febricitanti cum alias speciebus et cum aquinanto. Aliter: facta purgatione materie febris adhuc infestat, accipe unz. sem. agarici, unz. 2 succi feniculi et unz. 1 succi fumi terre, comisceatur et hoc detur pacienti ante horam accessionis. Hoc solo experimento liberantur multi. Contra yliacam passionem valet eodem modo et aliter :clistericetur paciens prius mollificativis et postea fiat hoc clistere: accipe unz. 1 agarici et confice cum melle et oleo et aliqua mitigativa et iniciatur per clisterem. Contra stranguriam et dissuriam accipe saxifragam et coque in vino bono et colo et colatura pone agaricum unz. sem. et da pacienti. Contra fistulam accipe sal, costum, tartarum, agaricum et facto subtilisimo pulvere confice, cum melle et tentam intinge et impone, ossa fracta extrahit et malam carnem corrodit. Ad emoroidas accipe subtilissium pulverem agarici et confice cum suco cidaminis et oleo et calefacto ad ygnem cum bombice intincto superponatur. Contra morpheam accipe pulverem predictum scilicet ocsti, aslis, tartari, agarici et scarificatione, facta superpone pulverem. Decoctio agarici, castorei, squinanti, sene dolorem sedat capitis factum ex habundatia flegnatis, stomachum confortat, vel fiant pillule de predicitis et temperaerentur cum suco feniculi vel absinthii et idem operatur.

wт агарїко: + (л. 21. а.)

Агарїко врѣк ѥст и сѣх ѥ въ трѣтїи степенъ. агарїко ѥст чинѣи пичѣрки кое ѥ находѣ на дрѣвое. и изїоди ѥ ѕ латїнскон земле коя ѥ зовѣ аблиардїа. тео сѣ два рода wт агарїко, єдно мѫжиак. другѣ женка. и такон можеш познати кои ѥ женка или мѫжиакъ. женъскы ѥст вѣлъ и дъгъкъ, и можеш га растрѫти. добро ѥст за очищенїѥ флоумѣ. и може дѫжати .і. лѣтъ. и такожда ѥст добро за очищенїѥ чрѫвѣ жлъчи. и такожда ѥ добро за грозницѫ сиакодиѣнью, коя ѥ чини wт флеумъ. въземи агарїка. .ā. аѳака и дан мѫ пити съ вчиненіом водѫи сѣтра къд га похита зима. въземи пол вича агарика, и праха wт фѳливїеръ. .ā. вичо. и сока мѫ морача .ѓ. вича. и сиѣшаи заедно и дан мѫ пиѣи наиорѣво нехо похита грозница, добро ѥст. и wци въземи агарїка .ā. вичо и киаса wт вчиненіа чрашина .ā. вичо. и масла дрѫпеного .ѣ. вичѣ. и соли. ā. вичо. и водѣ .ѣ. квичѣ. и свари ѕѣх заедно и потѫи процѣди тер мѫ чини и клистиръ. Добро ѥст за всакѫ колѣстъ трѫбвинѫ, и за грозиѣѥ чрѣва. и еще въземи шишкфлигѫ и свари въ водѣ моднно. и потѫи процѣди, и постави къ ню и праха wт агарїка .ā. вичо. и давои мѫ пити сиако wтро докле тече, колико конопиное зипце. добро ѥст за онѣх кои имаю камни, или пѣсъкъ, или кои крѣѫ шчїи. и wци въземи соль и коиро, и тартаро тчїо. истри како праѫ wт всѣхъ и сиѣшаи с мало меда, и мѫлом мастила кои ѕ пише, и стави врѫ чинѣх ранъ кеим сѣ живинѣ, и и врѫ гнилѣхъ костн. такожде ѥст добро за оно мѣстw кое израмя залишиw. и еще въземи праѫ wт агарїко. и сокъ wт сикламенъ и бокинца и масло дрѣвно топло тъкло, и сиѣшаи заедно и сквази вѣвакъ, и постави топло здола на прохѫд. добро ѥст за онѣхъ кеим сѣ ѳохади. и wци въземи агарико и соль. и коштн, и тартарѳи, и медъ тъкно, и сиѣшаи, заедно докле вѣди како мастъ. и мажи чинѣи вѣлѣчѣ вѣлѣ по образѣ, и по вѣлѣ тѣлѣ ѕ баню(?). добро ѥст за онѣи колѣст кои ѕ зовѣ морфиа. и еще въземи агарїко, и єрѣшъ, и шикїнанти, и шинѣ (?) тъкно. и стлъци моцо и свари ѕ вѣлѣлъ шинѣ доврѣ. и потом процѣди и давои за .д. дни. на всако wтро колико конопиное зипце. добро ѥст за чинѣх коѓ коли глава, и кон имаю слаѳ стомах: +

*De belliculis marinis**

Belliculi marini fridi sunt et sicci. Sed excesus eorum non denominatur ab auctoribus: sunt autem quasi umbilici et circa littora maris inveniuntur. In ungventis ad faciem clarificandum ponuntur. Ut in ungvento citrino. Duorum etiam talis sit usus ad faciem. Pulvis eorum subtilissimus resolvatur cum aussungia gallinacea prius resoluta et fiat ungventum. Et nota bene diu possunt fervari: quasi lapiddes.

wт вѣликзли: (л. 30.а)

Вѣликзли стѣдѣнѣ сѣтъ и сѣхѣ. нъ фїлософїи сѣт поставили ѕ колико степенъ стѣдѣна ѥст и сѣха, въземи вѣликзли и стъпци с толикожда кокошиного сала, и мажи образ, добро ѥст за онѣхъ жен коим сѣ пѣгвки по образѣ: +

*De berberis***

Berberi fructi sunt et sicci. In secundo gradu. Sunt autem fructus cuiusdam arboris: rotundi et aliquantulum oblongi: et aliquantulum subnigri: eligendi sunt continui et non perforati. Valent contra febrilem discrasiam ut infirmis fiat eorum decoctio in aqua: et

addito zuccaro colature fiat sirupus. Contra epatis calefactionem pulvis eius conficiatur cum succo solatri: et epati superponatur. Contra dolorem capitis ex calore tota nocte dimittatur macerari in aqua. et mane detur potui. Nota bene per VII annos fervari potest.

ѡт вербери: (л. 31. а)

Вербери ствдѣни сѫ и сѣси ѕ дрѣги степен. вощїе ѥст ное се находи ѕ дрѣвѣ ѕ ранском земли. и опрѣгло ѥ и ма о подѣговато како маслинѣ. добро ѥст за всакѫ чѫницѫ остра и прѣострѫ. свари вербери въ водѣ, и потѫм процѣди, и посташи къ онои водѣ толикожде захара. и вари доки ѕври полоѫина онѣи водѣ. и потѫм сѫнили съ огиа и остави. и даваи пити по .ѣ. ложицѣ, или по .f. смѣсивши толикожде водѣ ствдѫнѣ къда имъ ѣвде драго. добро ѥст за онѣх коим ѭ огньца остра и прѣострѫ. и още въземи прахъ ѡт вербери и постави вѣ водѣ и нѣкы киснѫ всѣ ноцъ. и потомъ дан мѫ пити ѡт онѣ водицѣ къда мѫ драго, добро ѥст за чиѣхъ коехъ боли глава ѡт врѣмиѣ: +

Similar examples can be found in other texts as well. Having noted this fact we wonder whether the texts of the *Chilandar Medical Codex* should be treated as translations from Latin or as revised texts. In view of the fact that European medical texts were written in much the same way, then these texts could perhaps, if not in ideas than at least in the mode of writing, be considered original works. At the same time all this goes to show that the texts of the *Chilandar Medical Codex* had been translated into Serbian-Slavonic by physicians who were well versed in European medical science at the time, in Latin and the Serbian Slavonic language. Viewed from this standpoint, these texts are invaluable not only as medical documents but as documents of Serbian culture.

The Chilandar Medical Codex no. 517 is a colelection of scientific texts on medieval medicine mostly of the Salerno and Montpellier medical schools. They were all intended for physicians so that in addition to practical instructions on treatment, they contain exhaustive interpretations of etiology, pathogenesis, the clinical picture and therapy for various diseases. This Codex is therefore equally interesting not only for historians of Serbian medieval medicine but for medical science in general.

As we have already mentioned, the *Chilandar Medical Codex* held my attention for quite some time. The findings I came up with were occasionally published and in addition to a presentation of the contents of individual texts I had discussed other matters of significance for a better understanding of this precious document of Serbian medieval medicine. Lately however, some false reports have appeared regarding its purpose, origin and cultural identity.

Before entering into a discussion of the theme of this chapter I shall only briefly refer to some general issues. All the texts contained in the *Chilandar Medical Codex* were been translated into Serbian Slavonic in the same period. They were probably written in the period between the XIII and XV century (or the beginning of the XVI). There is every reason to assume therefore that its compiler is not at the same time the translator of all the included texts. His greatest achievement is to have collected available medical texts and compiled the collection. This of course does not exclude the possibility that whoever compiled the Codex may not have inserted a text that he himself had translated. To judge by the medical value of the texts contained in the *Chilandar Medical Codex* this could only have been done by a learned physician. Our allegations are based on the fact that the *materia medica* covered by these texts constitues a synthesis of the latest views of medical science in the XIV and XV centuries. This can readily be seen from the fact that the author of some texts is quoted in the desire to give added credibility to the presentation or assertion: "*and many masters claim*" (и мнѣзїи ѕчители говорѣ, л. 18 а; *the masters saf:* свѣ ѕчителїе, л. 31 а). 310). Among others, the author quotes *Dioscoride* (Єѵъ Дїашкоридиш и дрѣзїи ѕчителїе, ѵ. 36 а); *Hippocrates* (Иппократ Философъ, ѵ. 1 а); *Galen* (Глаголетъ Галїено, ѵ. 13 а); *Avicenne* (Єѵъ тако шеи Авицѣна, ѵ. 13 а); *Gerardus de Solo* (Герардшъ ѕчитель, Герардо ѵ. 13 а), *Vincent de Beauvois* (Винцентшшъ ѵ. 128. and others. Also he frequently underlines that he will provide accurate therapeutic instructions.

The fact that the order of the pages of the *Chilandar Medical Codex* has been upset cannot be attributed to the haste of the copyist but to a phenomenon that is frequently encountered in printed medical handbooks at the time. One of them is the *Circa Instans* by *Ioanes Platearius*. A classical example of this phenomenon is the title of a printed medical book of 1514 which now belongs to the rare books collection of the Medical Faculty Library in Paris: *Rosa gallica aggregatoris Lungdunesis domini Symphoriani Shamperij, om-*

nibus sanitatem . . . precepta auctoritates ex Hippocratis, Galeni, Eristrati, Asclepiadis, Dioscridis, Rasis, Halibatis, Isaac, Aviccaenae, multorumquae aliorum Virorum libris in unam collectas quae ad medicam artem etc.

In their work, *Apostolov* and *Botev* arbitrarily claim that the *Chilander Medical Codex* had been compiled under the influence of the literature of Mount Athos.[3] The *Chilandar Medical Codex* was not written on Mount Athos as it is a physician's handbook which in addition to theoretical discourses mostly contains practical instructions for treatment as prescribed by the masters of the Salerno and Montpollier schools which we intend to prove in continuation of this text. It says for instance:

Єгда видитъ врачъ, л. 3 а, р 4; и ты врачю чѣнен сѧ, 3 а, р 10 а; ти врачю кои пишеш жилѣ, л. 4 а, р. 8; ащте ѣдѣт стоилъ нѣкыи врачъ при нѣкоем господарѣ, л. 916, п. 17; и врачевѣ ищите хвали, л. 142 а, р. 8; врѣме врачищѣ хвалѣ, л. 142 а, р. 18; да ѣдѣтъ могълъ врач, л. 142 а, р. 24; и того ради и многа шти прѣварзет сѧ врачѣ, л. 143 а.

It then goes on to draw attention to the adverse role of witchdoctors (ащте га ѣдѣт видал нѣки человѣкъ невештъ 90 а) and to recommend (Того радї тучкѣе да те навчию да знаш како тоштеши видати 92А) What has been said above is corroborated by the following comment of the translator: "и всигда вѣдеш вѣроиан между врачеи, p. 134. a, b. 11

I think that this matter requires no further comment.

Furthermore, if the desired therapeutic effect cannot be achieved by following these instructions, the physician is advised to look the matter up in another handbook (ащте тѣлъ не можеш прѣстати а ты мѣ подаи другѣ книгѣ коа сѧ писаны ѕ другыхъ книгахъ). If a complex method of treatment is recommended, it is stressed that it has to be practiced (вѣежбати) first. Elsewhere in the text reference is made to the shameful behaviour of unconscientious doctors Поиски сѵтъ многїи врачеи кои пишю жилѣ и по жилѣ не могѵтъ познати ништа и не хаю да человѣка (л, 134 б).

This is not the only evidence proving that this collection was intended for physicians and that it had not been compiled on Mount Athos; the pathology and therapy for diseases it contains testified to this as well. Almost one third is devoted to the treatment of diseases of the female sexual organs (metritis, pyometrics, torsion of the uterus, satyriasis, sterility, inflammation of the breasts etc.) as well as impotence in men. It is out of place to stress here that all this was of no interest to the monks particularly not at that time when hesychasm flourished on Mount Athos requiring extreme ascetism. All this indicates that there are no grounds to assume that the *Chilandar Medical Codex* was a product of Mount Athos literature.

Before I turn to the date and origin of individual texts in the *Chilandar Medical Codex* I should like to point out that the matter was frequently approached arbitrarily. Far be it for me to deny significance of archeographic research as it provides important elements for making and assessment but unfortunately those elements are not always sufficient, particularly not in this case. I say this because the *Chilandar Medical Codex* consists of manuscripts dating from different periods. Considerable confusion is caused by disagreement as to whether the texts were copied by one or several copyists. In our view one can distinguish several handwritings and the language used is not the same (dialects of Prizren and the south). In view of this far more reliable evidence are the names of the authors mentioned in the texts as well as the actual *materia medica* which differred from one period to another as medical science developed. That is why in making my own conclusions I mostly relied on the above-mentioned indicators. Before going into any details I should like to point out that the sole preserved copy of this document is a transcript of an earlier manuscript. This is confirmed by the preserved note of the copyist on the top of page 31a which reads: Незнам како пише ѕ изводѧ те или чио кнїе находи сѧ ѕ ранскои ѕкн(л)и, а може бигъ ѡ.

That the present copy of the collection is indeed a transcript which was quite widespred is confirmed by extracts form it in the *Vračebni tik of the National Library in* Belgrade, n°. 54 (XVIII century). A prescription from the *Chilandar Medical Codex* (1. 26a, p. 6) included in it says: Стълци горюе мигдалѣ къ нимъ въложи мало захара... потом свари ѕ брашномъ и с водѡю докле вѣде како каша... добро ест за очѣ колнъ и тѣкотата ѕ пъсѣцѣ или кашлъ whereas in the mentioned manual it reads: Свари лид добрѣ, како вѣдеть (ни) пълне гѣст... и по ерѣдѣ, вложи къ нь мигдалѣ горьныхъ растлѣчѣнѣ. This prescription can also be found in the Chilandar *ijatrosofija o vsakoj vešti* (XIV century): Изѣи л. мигдалъ, или вештѣ. И попари вѣ съ вѣрополь къ единъ лисѣра. И кьда ни се подлѣгеть кожица. Ѣкъмь оклюшти ихъ и сътълци добрѣ... И приложи къ селѣ сахара. The

same applies to the prescription of the *Chilandar Medical Codex* on page 55b, line XIV which reads: Възми гдвне и разүкїи ихъ на полѣ, и потѣми ихъ вари... и паки постави к нимъ толикожде меда... Увиши мѧ шести and is included in the *Hodoški zbornik* (XV—XVI century (prescription no. 32) in which it reads: Възми гдвню и пражи с мѣдомь и шеѣдь. Far more reliable proof of the fact that there must have been several transcripts of this Codex is the number of preserved therapeutic collections of our folk medicine which contain its therapeutic part taken from the Latin text *Practica brevis* by *Ioanes Platearius* which we shall be coming back to specifically later.

Proceeding from the principle mentioned above, I have divided the texts of the *Chilandar Medical Codex* into three groups according to their date of origin. The first group are texts written in the XIII and XIV century, the second those written around 1497 or 1499 and the third the texts dating from 1512—1528.

a) *First group of texts* (XII *and* XIV *century)*

This group includes the following texts: *On Uroscopy* (ѯде поүнет wт позианїа полѣсти по гладанїю водѣ p. 138a — 148b i 175a — 182a); *On diagnosing disease by changes of the pulse rate* (ѯде поүнет весѣда wт позианїа полѣсти по пипанїю жилъ p. 1a — 8b i 132—138b); *therapeutic notes on pages 125a — 135b; On poisons* (ѯде поүнет велины съворъ wтроки по питѣх p. 160a — 166b) and the *Text on phlebotomy* (Шѣде поүнѣ wт пѣштенїа рүкыи p. 160a1b—14a).

The first two texts were included in the collection by the same person as can clearly be seen from the note on p. 139a, line 6: wт жилъ сїю глаголали, иинна түкѵѕѣ да глаголемо wт воде (ѯде почнет wт позианїа полѣсти по гледанїю водѣ). The *text on uroscopy* is the most complete and oldest manuscript of Serbian medieval medicine. Its author was most probably one of the teachers of the Salerno school of medicine, which can be concluded from the fact that these manuscripts mention as the youngest authors the teachers of this school, Constantine of the XI century (Глаголетъ Константинъ, p. 143b, line 4 and the early Byzantine writer *Teophilos Filaretos* of the VII century (Философ Θеофил, 139a line 5) Among the older authors mentioned are the Jewish writer *Isaac Israeli* of the IV csntury (Исакъ, p. 139a line 15 Инжак, p. 125b) and the Classics *Galen* (Глаголетъ Галїено, p. 143a) and *Hippocrates* and his text *Aphorisms* (Глаголетъ Ипократ Философъ въ иднои винѣ ѥже глаголет се и н. Афоризми 140b, line 19).

Uroscopy was widely used as a diagnostic method in both western and Byzantine medieval medicine. Among the early medical writers mentioned as one of the authors of these manuscripts is *Constantine of Africa* the author of περὶ οὔρων which was also translated into Latin *(De urinis)*. A similar manuscript *(Tractatus de urinis)* was written by two older authors and teachers of the Montpellier school *Bernardus de Cordonio* (died 1310) and *Ricardus Anglicus* (died 1252).

The text on diagnosing disease by changes of the pulse rate was also written on the basis of the teaching of the Salerno medical school. This is obvious from the Latin names for various pulse rates, e. g. caprinus is called капризнѣшъ, p. 137b; tremolosus — трѣмолюжѣшъ, p. 38b and p. 39b; spasmosus — шпажмолюжѣшъ, p. 138b etc. Among the authors only *Galen* (Галїено нет нас навчил p. 133b) and *Hippocrates* are mentioned. Like the previous text, this one too was intended exclusively for physicians. (коүѕ може позиати врач пипаюши жилѵ, p. 1a; ты врачѵ нон пипаш жилѵ глаголю ти, p. 4a). By the materia medica they contain, these two texts rank among the oldest of Serbian medieval medicine and also the oldest translated from Latin into Serbian-Slavonic. In all probability they reached us towards the end of the XIII century.

A part of the *therapeutic notes* from page 183a to page 192b also belongs to this period (while the other part from p. 183a to p. 192b derives from *Circa Instans)*. These notes consist of therapeutic prescriptions of the Salerno and Montepellier schools as can be seen from the mentioned names of the authors. Among the prescriptions of the Salerno school are some taken over from Arab medicine as well as from the Alexandria medical school. These fully conform with the teaching of the Salerno school which was formed under the influence of ancient, Arab and early Byzantine medicine which was practiced in Northern Africa (Alexandria school). Among the prescriptions of ancient medicine are those by *Dioscorides*, Greek physician from the I century (Дїошкоридиншъ ѵчитєл p. 128a, lines 12 and 18); *Sextus Placitus* Latin writer on pharmacology from the IV century (Шиштѵшъ) whose work *Medicinae ex animalibus* prompted *Christian von Paulin* to write his work *Dreckapotheke* in the XVII century; *Isaac Judeus-Jakub* (Ishak

ben Soleiman el Israeli), the author of *Opera omnia, De diaetis univesalibus et particularibus* and *De diaetis particularibus;* the Latin writer of pharmacology *Macer Floridus* X century (Мисеръ, p. 125b, line 12) and *Constantine of Africa* XI century (Константинъ p. 125b, line 18; 25; p. 128b, line 18 and 22).

Among the authors of the Montpellier medical school, the following are mentioned: *Gilbertus Anglicus* trained in Salerno and professor of the University in Montpellier who lived in the XIII century and wrote the *Compendium medicinae (Laurea Anglicans)* (Гилбертъ, p. 128 2, line 6); *Vincentus Bellovacensis* (Vincent de Beauvais) (XIII century-(Бинсентъ, p. 128a, line 6) one of the encyclopedists of the Middle Ages a tutor of Saint Louis, King of France and the author of *Speculum majus tripertitum* and Gerardus de Solo (XIV century) (Герардъ, Герардо,, Герал, p. 130a, line 12 and 131, line 2). The last mentioned author of the Montpellier medical school is *Matthaeus Platearius* of the XII century.

The following medical texts are quoted: *Viaticum* (Виатикъ) by the Arab physician *Ibn el Djacara* translated into Latin by *Constantine the African* and *Circa Instans* (Окрка Инстанс, p. 125b, line 5 and 128b, lines 6 and 129).

This part of the notes constitutes the oldest therapeutic instructions in Serbian medieval medicine. The fact that the compiler refers to authors who at the time considered the greatest authorities on medicine, shows that he was a learned physician. These references also indicate the influence French scientific medicine had on Serbian medicine in the Middle Ages.

The text on poisons (p. 159a — 166b) is a short one (ѿдѣ почнетъ великыи съборъ чтрѳви по питѣхѫ) and to judge by the fact that among authors only Galen and the Classics are mentioned (галомстъ Галинъю k. 162a; и стари оучитїе свтъ реки, 166b) this text could be described as one of the very old manuscripts of Serbian medieval medicine that could be attributed to one of the authors of the Salerno medical school. It discusses various types of poisons (narcotics, scorpion poison, psymides — *cerussa psymida*, letargirum-plumbum oxydosum, etc.), antidotes and therapy. Included is a detailed and very accurate description of the clinical picture of mercury poisoning, even the standpoint of modern medicine. This is a scientific text clearly intended for physicians only as is repeatedly stated in the text itself. И ты врачю егда видиш, 161a, b. 23 и И ѥкщи свтъ шт врѣгтъкъ имаши сѣдшю 164b; 1.3) At the end the physician is reminded of the seriousness of treatment for poisoning and if he does not have the necessary medication on hand, he is advised to use a popular remedy (Нъ межда късѣдаи хощтелю ти писати едно имїе сидерисю и се шст: Ѥкли авкъ тлъчен с шнюмъ. . . 166a, b. 3).

The text on phlebotomy (ѡвдѣ почнѣ шт пѫштенїа кръви p. 11b — 14a) is not long and it contains instructions on methods of drawing blood as well as the indications for this treatment which is discussed at length in the therapeutic collections of Serbian folk medicine.

b) *Second group of texts (1497—1499)*

This group consists of texts taken from the work *Practica JO. Serapionis dicta breviarum. Liber Serapionis de semplici medicina, dictus Circa Instans Practica Platearis* published in Venice in 1497 or 1499. The *Chilandar Medical Codex* includes the following manuscripts from this work: *Pharmacological text — Circa Instans* (a major part of it) written by *Matthaeus Platearius* written in the XII century. It was first published in 1488 and it came out in Venice in 1497 and 1499. Another edition that I have come across was published in Lugano in 1528 together with writings of *Nicolaus Praepositus* in his *Antidotarium*. In the *Chilandar Medical Codex* the text app ears under the following heading: Оказанїе истсѣ шт нѣкоего имѣа ими шст прѣки ими и стѣдимо, ими сѣхо, ими моюю и въсѣмо имїе ѕачто и докро 141a — 159b i 193a — 202b). In our translation the order is more or less the as in the original Latin editions. We have published the whole text in one of the editions of Matica srpska in Novi Sad together with a critical essay reviewing the results of our studies of this text based on the 1497 and 1499 editions. This is borne out by the fact that the chapter on various fevers and therapeutic instructions in the *Chilandar Medical Codex* cannot be found in *N. Praepositus Antidotarium* but only in the mentioned editions. In connection with this text it should be noted that from the XII to the beginning of the XVIII century it constituted one of the most significant works of European medicine on which pharmacotherapy was mostly based.

As we have already mentioned the text in the Codex was compiled on the basis of the Venice 1497 edition and it is entitled *Practica Jo. Serapionis dicta breviarium. Liber de simplici medecina dictus Circa Instans. Practica Platearii. P. Derveaux* asserts that *De Simplici medicina* was compiled between 1130 and 1160 in Salerno whose school of medicine flourished at that time. Apart from this work, *M. Platearius* also wrote *Glossae in Antidotarium Nicolai*. He was a physician in Salerno in the XII or the beginning of the XIII century while his father *Ioanes Platearius* lived in the XI or the first half of the XII century.

The oldest French translation of this work is to be found in the St. Geneviève Library in Paris (No° 3113) and it dates from the XIII century. Our translation, as we have already noted, contains a description of 145 medicines though there are some Latin editions of a later date containing descriptions of 432 medicines of plant origin. If we compare the descriptions of medicines in the 1497 printed Latin edition with the descriptions in the mentioned French translation we find considerable differences not only in the descriptions themselves but in the order of the subject matter described even though in terms of *materia medica* there is little difference.

In addition to the mentioned editions of *Circa Instans (De simplici medicina)*, the 1523, 1525 and 1530 Venetian editions are also to be found in the library of the Pharmaceutical Faculty in Paris. According to *P. Derveaux* this manuscript had served as a source for various botanical works among them for *Pierre Garon's Le Grand Herbier* written in the XV century which had 12 printed editions in the XVI century. Consequently, the existence of a work of such importance in the Serbian - Slavonic language was important not only as an indication of the state of Serbian medicine in the Middle Ages but for gaining an insight into the past of natural sciences in these parts. The fact is that as long ago as the XV century we had a Serbian - Slavonic translation of the most significant botanical manuscript in those days.

The *Dispensarium magistri Nicolai Praepositi* was published in 1517, 1524 and 1536 in Lyon and in 1537, 1538, 1564 and 1582 in Paris.

The *text on infectious fevers is titled:* (ѯдѣ почнетъ wт огньице чѣлнѣк и wт родокъ и б и wт богни и wт коzїачъ, и wт дрѣгыхъ болестн кое прилнкѣютъ къ чѣлнокѹ родѣ p. 61a — 73a).

The *texts on acute fevers* (ѯдѣ почны сѫводъ wт велке огнице пукстрк. p. 73b i Gоt огнице Флемътнск, p. 120a). Includes texts on ephemeral fevers (wт огньицо ефнлерк, p. 88a) whereas up to p. 120b we find descriptions of various types of malaria (wтъ гроzнице кои ѯхвати нднъ дънъ а дрѣгы нк безъ прклкнненїа, p. 103a). Descriptions of the clinical picture of typhus fever, salmonellosis, recurrent fever and various septic conditions have been included among the descriptions of ephemeral fevers. but rather to the teaching of scientific medicine at the time, until Pasteur's great discoveries

As we have discussed all this at length in our book on the origins of Serbian medieval medicine, we shall mention here only a few examples which confirm that these texts originate in *Practica brevis*. For instance, at the end of chapter VI of *De practica brevis by I. Platearius* after the title *De curatione almefira* comes a chapter headed *Curatio variolorum* which is also to be found in our text on infectious diseases bearing the following heading: (ѯдѣ поүнетъ видѣнїе wт богни p. 70a). A part of that text in Latin reads: *Custodii oculos adeo agredientur in eis ulcera . . . cum ergo apporent ulcera Difficilia in oculos alcohol quod sit solvati cum aqua coriandri* etc. and in our text: "Čuvanije oku ot rane od variole . . . najboljše jest da činiš v oko alkohol i postavi ga v vode koliandre (coriander)" etc. The same applies to the chapter *On ephemeral fevers*. "Ognjica efemera jaže stvarajat se ot velike žalosti (page 78a) corresponds to the Latin *De febre ephimera quae sit ex tristitia* (CCIXa); ot ognjice efimere jaže stvarate se ot zlovoljenija (page 78a). *De febre ephimera ex vigilis* (CCIXb); ot ognice efimere jaže stvarajet se ot mnogo rabotanija — *De febre ephimera quae sit ex labore* (CCXa); ot ognjice efimere jaže stvarajat se ot šinkopa (p. 80a); *De febre ephimera quae sit ex sincopa* (CCXIIa); ot ognjice efimere jaže stvarate se ot velikoga natovarenija stomašna (p. 81) — *De febra ephimera quae ex repletione* (CCXIa); "ot ognjice efimere jaže stvarajat se ot apostoemoe" (p. 85a) — *De febre ephimera quae sit ex apostemate* (CCXIIa) and ot ognjice efimere jaže stvarajat se od velike vručine (p. 87b) — *De febre ephimera quae sit a calore exteriori*. The same correspondence is found in the chapter: (Gоt огнице шже ствараетъ сѣ wт крвы p. 119a) which corresponds to the chapter headed in Latin *De febre sinocha r. est febris sanguinis (Lib)*; Gоtъ огньице флемътнзе, гнилостъ створена къ флеколи, p. 121a — *Febris emissemerina accit ex flegmata . . . putirida*.

All these facts clearly indicate the Latin origin of these manuscripts.

A *part of the therapeutic notes* to be found on pages 183a to 192b also originates from this manuscript.

I mentioned earlier on that these notes, like those that precede them, are extremely important for us as they have been included in all the manuals on treatment of Serbian folk medicine. They served as a basis for the treatment of Serbs practically until the XVIII century so that they can be found in all the lands inhabited by Serbs, i. e. from Mostar to Budim and from Hodoš (Romania) to Skadar. That this is so can be seen from the results of my comparative study of all prescriptions in therapeutic collections and the *Circa Instans (Practica Brevis)*. For the purpose of this comparative study the following collections were used: the Hodoš Collection (XV — XVI century); *Iastrosofija o vsakoj vešti* (XVI century); *therapeutic notes in the Chilandar Medical Codex* (XVIII century); *Dečani Collection* (XVI century); *Vračebni tipik* (Medical typicon) *of the National Library in Belgrade* (XVIIIt century). This study revealed that some of the headings of prescriptions in the notes on treatment in the *Chilandar Medical Codex* and in these therapeutic collections are identical with the Latin headings in *Ioanes Platearius' Practica brevis*.

Thus the following prescriptions from the *Ijatrosofije o vsakoj vešti* are to be found in the *Practica brevis:* prescriptions no. 1 Ot bolezni zubnoj — *De dolore dentium:* prescription no. 3, Ot časani krastnijem — *De pruritu actue in corpore* and no. 9 Ot živine — *De canceris.*

In the first part of the therapeutic notes in the Chilandar Medical Codex we have established the following similarities of prescriptions: no. 1 "O padenija vlasi počinje" — *De alopetia;* no. 2 "Ovde počinje od kraste što biva po glave" — *De furfuribus qui sung in capite et reliquo corpore;* no. 5 "Ovde počne bolest koja se zove letargija" — *de letargia* and no. 7 "Ovde počne ot epilepsija srbski se zove velika bolest" — *De epilepsia.*

In the second part of the notes: no. 1 "Zdje načinajet ot oneh wen, ot kojih mnogo krvi ide" — *De fluxu sanguine ex matrice;* no. 3 "Ode Načinajet za oneh žen koje imajut plodovu zatvorenu ili zadušenu" — *De suffocationa et presipitatione matricis;* no. 4 "Ovde načinajet ot oneh žen koje ne mogut primati decu" — *De mulieribus que non impregnatur;* no. 5 "Ovde načinajet ot oneh žen koje ne mogut držat decu kad su teške" "Ovde načinajet ot onch žen koje ne mogut držat decu kad stu teške" — *De mulieribus que abrotinatur,* no. 7 "Zde načinajet o oneh koji majut bolest po članove i po udoveh. (This disease is called "artetika" in Latin) — *De artetica passione;* no. 6 "Kogdažena ne može skoro roditi" — *De illis quibus partus sit difficillis;* no. 14 "O bolezni zub njej——— ne može skoro roditi" — *De illis quibus partus sit difficillјis;* no. 14 "O bolezni zubnjej" — *De dolore dentium* and "Here begins a discourse on a disease called 'ictricija' which is in Serbian "kad ima čovek žltinu na obrau" — *De icteritia.*

In the *Dečanski vračebnik* (Medical collection) there are the following similarities in the names of prescriptions with those in *Practica brevis:* no. 2 "For a sterile woman to give birth" *De impedimento conceptionis;* no. 11 "On toothache" — *De dolore dentium;* no. 12 "Od živine" — *De canceris;* no. 14 "on falling hair". *De alopetia;* no. 17 "On dog bite" — *De cane rabioso;* no. 20 „"On bad breath" — *De fotore oris;* no. 26 „Against headache" — *De dolore capitis;* no. 26 "Against bleeding" — De fluxu sanguinis; no. 47 "On wounds on the head" — *De furfuribus qui sunt in capita et reliquo corpore;* no. 52 "When one cannot retain one's urine" — *De involuntaria emissione urine;* no. 57 "Against scabies" — *De scabie* and no. 71 "Against counghing and asthma" — *De tussi et astmati.*

In the *Hodoš Collection* the majority of prescription titles corresponds to those in *Practica brevis:* Prescription no. 4 "O glavnoj bolezni" — *De dolore capitis;* no. 16 "Jarda smrdet usta" — *De fetoris oris;* no. 17 "Ašče kto ščit krv' — *De fluxu sanguis;* no. 10 "Ot živin" — *De canceris, De schrophulis;* no. 31 "O ježe sustaviti črevnicu" — *De diaria;* no. 22 "O bolezni srdčnjej" — *De disinteria;* no. 43 "Ašče kome požltejet obraz" and no. 73 "Ašče komu požltejet telo vse i oči" — *De icteritia;* no. 44 "Jegda komu izlazit črevo prohodno" — *De exitu ani;* no. 48 "Ot gub" — *De Lepra* no. 50 "Ot nicine i izmeta" — *De fistula;* no. 52 "O iže v sne kvaseštih" — *De involunteria emissione urine;* no. 51 "Jegda kosmi gadajut glavni" — *De alopetia;* no. 54 "Ašte kto pijet zina mnogo i glavoju bolit" — *De soda accidente ex potu vini;* no. 62 "Ot zasipa" — *De stmati* (62); no. 72 "Jegda ne možet kto imjeti postelju s ženoju svojeju — *De impedimento conceptionis;* no. 71 "Jegda ne možet člove vodu pustiti" — *De retencione emnissione urine;* no. 76 "Ašte kto bljujet čto ljubo ized" — *De vomitu;* no. 77 "Jegda kto iždežet se" — *De*

combustione ignis; no. 78 "Ašte kto imat guti ili kseropom ježe prehodit po članove i bolit" — *De artetica passione* and no. 82 "Jegda zoub" — *De dolore dentium* etc.

The *Bosnian Collection* contains the following similarities: prescription no. 2 "Što piše koja žena dece nema" — *De mulieribus que no impregnatur (De impedimento conceptionis);* NO — ! "Ot kašlja liek" — De tussi et asimate; no. 8 "Kada čoveka boli glava" — *De dolore capitis;* no. 9 "Kada zubi bole" — *De dolore dantium* (77a); no. 12 "Od živine liek" — *De canceris* and no. 14 "Kada bi voda stala" — *De retentione emissione urine.*

For the *Skodar Collection* the following prescriptions were taken from *Practica brevis:* prescription no. 3 "Od zuba" — *De dolore dentium;* no. 31 "Koja žena ne može roditi" — *De mulieribus quibus partus esit difficillis;* no. 32 "Kad ko sa ženom ne može biti" — *De impedimento conceptionis;* no. 33 "Od kašli i zaduhe" — *De tussi etastmati;* no. 35 "Kad oteknu ženske sramne udi" — *De inoderata erectione virge;* no. 41 "Da nema ušiju" — *De pediculi qui sunt in capite et reliquo corpore;* no' 53 "Od srdobolje" — *De diaria;* no. 69 "Ukoga krastava i ranjava glava" — *De furfuribus* qui sunt in capite et reliquo corpore; no. 73 "Kome je glava ćelava" — *De alopetia;* no. 74 "Od srdobolje" — *De dissinteria i De diaria;* no. 71 "Od živine" — *De canceris;* no. 84 "Koga glava boli" — *De dolore capitis;* no. 92 "Koga ujede pas" — *De cane rabioso;* no. 96 "Kome izlazi stražnje crevo" — *De exitu ani;* no. 98 "Od zubobolje" — *De dolore yentium.*[4]

The results of this study indicate that certain parts of the *Chilandar Medical Codex* were widely used among the Serbs so that they became part of Serbian folk medicine.

c) The third group of texts (compiled 1512—1528), orignate from the *Antidotarium.*

This group consists of texts on the preparation of compound medicines i. e. ointments, oils and pills. We attribute them to this period because these medicines cannot be found in *Practica brevis* and *Circa Instans.*

Texts on compound medicines are to be found in the *Chilandar Medical Codex* from p. 168a to p. 174a while pills are discussed on p. 167a and p. 60b. These excerpts were taken from *Nicolaus Praepositus'* work *Antidotarium* published in Lugano in 1512 and 1528. That these texts were really taken from the *Antidotarium* is confirmed by the similarity of the terms used for the medicines: the prescription for ointment of basil is referred to in the mentioned work as *Unguentum dasilicom magnum;* "ovde počne mast citrina *(Unguentum citrinum);* srpski se zove zlatna mast *(Unguentum aureum);* ovde počne mast populeon *(Unguentum populeon);* ovde počne mast Agripa *(Unguentum Agrippa);* ovde počne ot ružinog masla *(Oleum rosaceum (rosatum));* ovde počne maslo ot sinapa *(Oleum sinapinum);* ovde počne mast ot rute *(Oleum rutaceum)*" etc. As this kind of medicine was discussed at length in our book on the origins of Serbian medieval medicine, we shall not go into any further details here. We shall just review the Latin text in connection with the use of oil of roses and the Serbian-Slavonic translation from the *Chilandar Medical Codex.* The recommendation on the use of the mentioned oil in Latin reads: *virtutes habet frigidem et stipticum et ieo . . . dolores capitis et etiam doloribus et eritentibus in stomacho seu in intenstines,* and in Serbian-Slavonic: "dobro jest za mnogo bolesti. Najpre je dobro ako možeš njim čelo, dobro jest od glavne bolesti (glave). I ako pije dobro jest za stomašne bolesti."[5]

We have included in this group a *Text on pediatrics* (Сѣдѣ почнѣ како трѣбѣ видѣти младѧ дѣцѫ отъ рождениꙗ до. г. мѣсеце до г мѣсецъ. p. 10a — 11a). It is a short text of insignificant content.

All the manuscripts were written one after the other and it was only in the XV century that a learned physician compiled a collection of them. Therefore the present and only preserved copy kept in the library of Chilandar Monastery is a transcript of the original probably written at the end of the XV or the beginning of the XVI century. That was the period of Turkish rule which explains how certain Turkish synonyms for some medical terms or medicines have crept into it. To judge by the fact that the titles of certain texts are taken to be the authors (Circa Instans — Сирка Инстанш сунтъ 127b), the copyist could not have been a learned physician but was probably an empiric.

Since our research has shown that extracts from the *Chilandar Medical Cilodex* were included in other medical writings (therapeutic collections for treatment) as well as the note by the last copyist in the pharmacological text, the preserved copy of the *Chilandar Medical Codex* now kept in the library of Chilandar Monastery cannot be considered the only copy of this collection.

In conclusion of this chapter it can be said that the *Chilandar Medical Codex* is a collection of texts of European medical science of the Salerno and Montpellier schools written for physicians. The individual texts date from different period but the fallowing can be considered to be the oldest *Text on uroscopy* (*Сѧ почнеⷮ ѡтъ познаніѧ болѣсти по гл-дѣнію водѣ*); the *Text on diagnosing disease according to changes of the pulse rate* (*Сѧ почнеⷮ кнѣ҃гда ѡтъ познаніѧ болѣсти по питанію жилъ*); *Text on poisons* (*Сѧ почнеⷮ великыѧ сборъ ѡтровъ по питѣх*) and the *Text on phlebotomy* (*Сѧ почнѣ ѡтъ пѹштенїа кръвн*). The part of the *therapeutic notes* from page 183 to 192a also belongs here. This group of manuscripts must have been written in the XIII or XIV century. *On uroscopy* can be considered the oldest among them as, to judge by the authors mentioned in it, it may be assumed to have been written in the XIII century. The rest date from the XIV century.

The other texts date from between 1497 and 1528 (the second and third group).

NOTES

1. R. V. Katić, Srpski prevod *Liber de simplici medicina dictus Circa Instans Mattheusa Platearlusa*, Matica srpska, Zbornik Matice srpske za književnost i jezik, XXV, 2, 1977, 199, Đ. Sp. Radojčić, *Stare srpske povelje i rukopisne knjige u Hilandaru*, Arhivist, II, 1952, 2, 72—73.

2. Practica 10. *Serapionis dicta breviarium. Liber Serapionis de Simplici medicina. Dictus Circa Instans*. Practica Platearii, Venetiis, 1497.

A. Wolfel, *Das Arzneibuch Circa Instans*, Berlin, 1930.
P. Dorveaux, *Le livre des simples medicines*, Paris, 1913.

3. M. Apostolov i V. Botev, Rъkopisi s medicinskoto sъdržanije ot Aton, Hilandarski medicinski zbornik № 517, Starobъlgaristika, VI, 1982, Sofija 59 — 87.

4. R. V. Katić, *O uticaju spisa Ioanesa Plateariusa na postanak terapijskih zbornika srpske srednjovekovne medicine*, Acta historica medicinae, stomatologiae, pharmaciae vaterinae, Beograd, 2, 1978, 35 — 54.

5. Antidotarium, *Additiones Petri Aponi*, Aditiones Francisci de Pedimontium.

Antidotarium Nicolai cum expositione Platearii, Ioanes de Sancto Amando supr antidotarium Nicolai. Additiones nove super Nicolai Antidotariis. Quotationes item marginales. Tractatis quid pro quo. Tractatus de sinonimus. Libellus bulcasis sive servitoris. Compendium aromatorium Saladini. Tabulae duae navitaer addite. Prima ad brevius et facilius invendu quo libet antidotarii in antidotariis in antidotarius, venundantur Lugduni vico in mercuricali sub ligno Argeli, 1512.

6. L. Dulieu, *La Chirurgie à Montpellier des ses origines du XIIe siècle*, 1975, Avignon, Presse Universitaire.

L. Dulieu, *La Pharmacie à Montpellier de sex origines à nos jours*, Avignon, 1975, Presse Universitaire.

L. Dulieu, *La mèdicine à Montpellier, I, le Moyen Age*, 1975, *Avignon*, Presse Univer sitaire.

P. Masford, *L'Histoire de la Gfnécologie à Montpellier*, Montpellier, 1909.

THE SIGNIFICANCE OF THE CHILANDAR MEDICAL CODEX

The greatest significance of the *Chilandar Medical Codex* lies in the fact that it proves without a shadow of a doubt that Serbian medicine from the XIII to the XV century did not lag behind European scientific medicine of that period. In our earlier works we have indicated that it can be concluded on the basis of this Codex that the *translators of the texts contained in the Chilandar Medical Codex as well as its compilers must have been Serbs.*[1] Unfortunately, we have to come back to this matter once again. We are doing so because certain articles have been appearing in Bulgarian journals lately containing fals reports not only on the purpose of the *Chilandar Medical Codex* but about the culture it belongs to (Apostolov and Botev)[2]. We have already noted that there is absolutely no grounds to claim that it was a product of Mount Athos literature. It is a medical manual intended for learned physicians. The *Chilandar Medical Codex* is a collection of scientific medical texts written in line with the teachings of the Salerno and Montpellier schools of medicine. Upon closer examination it can be established with some certainty which of them belongs to the Salerno and which to the Montpellier schools. The authors of the texts contained in the *Chilandar Medical Codex* must have been men with a rare knowledge of medicine. Only a physician of great medical learning and with an excellent command of both Latin and his mother tongue could have explained the most complicated medical phenomena in the vernacular. This is confirmed by the selection of the texts included in the *Chilandar Medical Codex*. It has been so aptly compiled that one can but admire the great medical learning and creativity of this truly great physician. He fully deserves such an attribute not only because of his own vast knowledge but because of the significance of his work for Serbian medicine and for the general cultural heritage of the Serbian people. The same can be said of the authors of the texts. Their contribution lies in finding popular expressions for two thirds of the medical terms used in the texts and thereby laying the foundations of Serbian medical terminology. Thanks to them the erroneous belief in science that the Serbs had no knowledge of scientific medicine in the Middle Ages has been disproven.[3] That the texts were indeed written in Serbian-Slavonic and for the Serbs is evidenced by the constant reference to Serbian medical terms in all of them. Here are a few examples to illustrate this:

Wт анѣѳлѧ, сръбскы сѣ зовѣ копръ, p. 22б (chapitre); сръбскы зовѣ . . . шафранъ, p. 43б, l. 2; сръбскын сѣ зовѣ шманъ, p. 125. l. 9; каломила сръбскын сѣ зовѣ ромонка, p. 125. l. 12; пиретро сръбскын сѣ зовѣ тарконъ, p. 125, l. 14; И шште вземи алѳмин. Сръбскы сѣ зовѣ кнсѣли камен, p. 127a, l. 8; И вземи тврдшъ Сръбскы сѣ зовѣ вѣли дїминан, p. 127a, l. 8; Wвдѣ почнѣ wт пиленїсїа. сръскы сѣ зовѣ шлика волѣстъ, p. 129b (chapitre); папавѳръ, сръбскын сѣ зовѣ вѣли мак, p. 128, l. 15; сръбски сѣ зовѣ чювръ, сръбскын сѣ зовѣ вѣли мак, p. 128a, l. 15; сръбски сѣ зовѣ чювръ, p. 128a, l. 15; апїо сръскы сѣ зовѣ селин, p. 130b, l. 13; wт клевор сръбскы сѣ зове влѣки квкорекъ, p. 129b, l. 23; и листїѣ wт едрѣ, сръбскын сѣ зовѣ вшлиан p. 129a, l. 9; папавериш чрънїи . . . сръбскын сѣ зовѣ чрънн мак, p. 129b, l. 23; пилѣѣ авроа, Сръбски сѣ зовѳ златнѣ, пилѣѣ p. 167, l. 20; wвдѣ почнѣ масло wт пшнти. Сръбскы сѣ зовѣ пелин, p. 169 (chapitre); wвдѣ почне масло wт анисѳм, сръбскы сѣ зовѣ крин, p. 170a (chapitre); wвдѣ почнѣ масло wт рафанѳм, сръбскы сѣ зове хрѣн, p. 170a (chapitre); wвдѣ почнѣ масло wт анѣтѳлъ, сръбскы сѣ зовѣ копръ, p. 171a (chapitre); Мастъ ентрино. Зове сѣ сръбски жлъта мастъ, p. 172a (chapitre); . . . и сръбъскии галовнт сѣ сѣлиман, p. 203a, l. 14; Wвдѣ почнно ешлѣстъ кои сѣ зове нтерїца. Сръбскы сѣ зови кои има човекъ жлътнно на образѣ p. 129a (chapitre etc.).[4])

The texts belonging to the Salerno school of medicine were considered scientific texts throughout the Middle Ages. They were particularly widely used in Southern Italy where the town of Salerno is situated. The city of Kotor which was the main maritime port of Medieval Serbia maintained close cultural and commercial ties with this part of Italy. This may partly explain the frequent reference made in the texts, to the authors of the Salerno school in addition to the classical medical writers. This is also corroborated by the way in which medical care was organized in old Kotor. It was modelled on the Italian towns (town physicians, apothecaries, communal hygiene, etc.).[5] Surgery is not covered in the *Chilandar Medical Codex* as scholastic medicine of that time prohibited the shedding of blood. On the other hand, it contains exhaustive texts on pharmacotehrapy, internal diseases, infectious diseases and how to diagnose them. Particularly noteworthy in this connection is that unlike similar collections of that period in the world, the *Chilandar Medical Codex* contains no reference to astrology. This is not a collection compiled on the basis of short notes but a collection of translated or revised texts of scientific medicine of that period. The texts included provide not only instructions for treatment but sound theoretical explanations of the etiology, pathogenesis and therapy for various diseases. The methodological approach is such that they sometimes take the form of medical discourses or textbooks. This can readily be seen from the examples below. When the author wants to assert something with authority he refers to the classical authors: *Hippocrates* (глаголетъ Иппократ философъ къ нѣкоѥ инокѹ шиѥ глаголетъ сѧ Н. Н. афоризмѹ 139 b) *Galen* (за ни глаголетъ Галѣно 70 a). *Dioscorides* (Isbc. A. D.) (Дїоскоридїшъ 128a); *Sextus Placitus* (IV c. A. D.) (Шиштѹшъ); *Isaac ben Israeli*, a Jewish author belonging to the Alexandria school of medicine (Исак 139a); the early Byzantine writer *Teofil Protospator* (VII c. A. D.) (Teofilo filosof, 139a); *Constantine the African*, a teacher at the Salerno school (Костантин, Конѣстанѣшинъ 143a); *Ioanes Platearius*, member of the Salerno school (Платеарїшъ 129b); *Gerardus de Solo* XIV c. A. D.) (Герардѹшъ, Герълад 129b); *Vincent de Beauvais* (13th c. A. D.) (Винцѣнтїшъ 128a) etc. Among the authors of the Montpellier school, *Gerardus de Solo* (XIV c. the youngest among the cited authors and a great lover and translator of Arab medical texts who wrote a large number of medical works himself was particularly respected. He is the author of the following texts: *Comentarium super Viaticum; Tractatus de gradibus medicinae; Libelus febribus; Comentarium super Canonem Avicennae; Practica non Alvansaris* (Rhases). He also translated all the works of *Constantine the African* from Arabic into Latin. Among all the authors of the Salerno and Montpellier schools of medicine he is the most frequently cited in the therapeutic notes of an older date (XIII century) and in the texts on internal medicine. In addition to references to the mentioned authors individually, in the desire to underline a particular viewpoint, several authors are quite frequently referred to: (Философи казали сѫтъ иногѹ, 139a). If a particular point wants to be made: Глаголали смо прежде чтенїа, тъкмо ти сїе чинимо за пълнѣ 98a. Or if a particularly complicated problem comes up the physician is advised to think it over carefully before deciding what form of therapy to apply! (И ти врачю... трѣбѣе да сѧ домышлаш шть водѣ по г. законѣ. Прѣмо казаю ни лиць 140a). On another occasion when there is a possibility of infection or in the case of an examination of a patient with the plague, the physician is advised of the clinical picture indicating that when the patient is most infectious he should avoid every contact with him so as not to catch the disease. И иегда онаи вѣлѣкъ вѣдѣтъ трѣбѣе да вѣжи врач шт него 63a).

When setting the diagnosis, the physician is advised to be cautious. (Вгда такоѥви вѣлѣкы видишъ, немои га сѣдити за мѹкѫтѹ, ни сѧ навѣдаи иногоѥ здрашїю 115a). His attention is drawn to the differences in treatment between older and younger physicians (И сїе видаи бинѣи сѣ прѣкїи, и моѣи сѣдашїи почели сѣ ... видати 120a). Also, emphasis is frequently placed on the importance of caution when making a choice of therapy (И аште не вѣдеш разѣнѣ, пратити мѣ чоштеши сїю мгньцѣ на великдньно 109a) and on the value of differential-diagnostic observation (И того ради не трѣбѣе вѣкрати къ сїю жилѣ догдѣ трѣпи зима, тъкмо искѫ га прѣзина бѣлта крѵ догдѣ и зима ми сѧ гаи сътрса а не кали жила. И иегда бѣлта прѣзина иса и прѣзина по тѣлѣ, и тогда трѣбѣе вѣкротати ѕ то что жила кажи) or (И аште хоштеши нѫх позмати, сице можеш, да вѣкси понеже клико сѣтъ отроци прѣби толикои острѣи сѣт, и аште рѣжѣ. Того радї потрѣбѣетъ нѫх видати съ мѣлкоѥ и съ прашнымъ маслом трѣкенѣки 165a).[6]

All that has been said above clearly shows that the Chilandar collection consists of critically selected texts which contributes to its great scientific value and thereby its enormous significance for Serbian medicine and culture. Its pharmacological texts are also important for gaining an insight into Serbian medieval botany as they contain lists of various plants used for treatment giving their scientific nomenclature.

БИБЛИОТЕКА

For a proper evaluation of the significance of the *Chilandar Medical Codex* it is essential to bear in mind all that had been written in these parts before and after it. First of all, some of the texts it contains constitute the only complete studies on individual medical branches written up to then. When evaluating the scientific impact of the manuscripts we obviously cannot start from the present state of medical science but from the attitude adopted towards these texts at the time they first appeared and while they were in use. The fact that in the period from the XII to the beginning of the XVII century these texts were the most respected works of medical science best confirms the scientific value of the *Chilandar Medical Codex*.

Finally, it is worth noting that some of the texts, like the tracts on the therapy for various diseases taken from the *Practica brevis*, played a significant part in the establishshment of manuals of Serbian medieval medicine thereby helping medicine, as it was taught at the Montpellier school, to spread among the Serbian people. How widely this medicine was practiced in these parts is best shown by the fact that it took on the character of folk medicine. This is confirmed by a comment of the copyist in which he says: Ѥиѧѣши ѥѫ ѥдиного сѣвра гѧѣ нѣт оѯдравѣка 130 a. And it has remained a popular medicine to this day. In view of this, the widespread view that the folk medicine handbooks *(lekaruše)* contain only the medicines noted down by our untrained empirics needs to be corrected. When assessing their therapeutic value we must proceed from an assessment of the sources from which they sprang i. e. whether those sources in their day were considered scientific or not rather than from scientific medicine as it is known today. The *Practica brevis* by *Ioanes Platearius* and the other manuscripts of the *Chilandar Medical Codex* constituted texts of scientific medieval European medicine of the time (of the Salerno and Montpellier schools of medicine).

From the standpoint of European medicine the Codex is significant because it shows that the medicine taught at the classical schools of medicine in the West was well known even in a region in which the influence of Byzantine civilization was dominant. The very *fact that the Chilandar Medical Codex* was written in vernacular, given its date of origin, makes it an exceptional and rare document of its kind in the world.

It follows from all this that for Serbian medicine and culture in general, the medical texts of the *Chilandar Medical Codex* are documents of utmost value. They indicate that Serbian medicine in its development had kept abreast of Europena medicine until the Serbian lands were conquered by the Turks (end of XV century). Turkish rule interrupted the development of all forms of cultural creativity including medicine. That is the explanation for the fact that for more than 250 years, that is until the advent of the first Serbian physician, Jovan Apostolović (1757) with a degree in medicine from the University of Jena, Serbian medicine was to remain at the level of the Salerno and Montpellier schools which have left indelible traces in the preserved written documents of Serbian medicine.

NOTES

1. R. V. Katić, *Poreklo Hilandarskog medicinskog kodeksa br.* 517, Narodna biblioteka Srbije, Arheografski prilozi, 6—7, Beograd, 1984—1985, 173—184.

2. M. Apostolov i M. Botev, *Rakopisi s med. sadržanie ot Aton*, 80 i 36.

3. R. V. Katić, *Hilandarski medicinski kodeks*, MXXVII—XLIII.

4. R. V. Katić, *Poreklo Hilandarskog medicinskog kodeksa*, 164 and note No 2.

5. R. Kovijanić i I. Stijepčević, *Kulturni život staroga Kotora* (XIV—XVIII vijek), II, ljekari — apotekari — apoteke, Cetinje, 1957.

6. R. V. Katić, Srpski prevod *Liber de simplici medicina*, 199—220.

R. V. Katić, *Poreklo srpske srednjovekovne medicine*, 82—151.

M. Pietro Andrea Matthioli, *Nei terzo Libro della Matteria Medicinale di Pedacio Dioscoride Anasarbeo*, Venetia, 1544. N. Lemery, *Farmacopea universale che contiente*, Firenze, 1696.

ХИЛАНДАРСКИ
МЕДИЦИНСКИ КОДЕКС
N. 517

Превод

Приредио и уводну студију написао
Реља В. Катић

ГРАФИЧКИ УРЕДНИК
Душан Пајовић

ПРЕВОДИОЦИ
Милена Кундаковић-Којривица (*француски*)
Оља Бамбић (*енглески*)

ЛЕКТОРИ
Владимир Јовић, Вукосава Брајуљан,
Љиљана Ђурђић

КОРЕКТОРИ
Владимир Јовић, Вукосава Брајуљан,
Љиљана Ђурђић, Љубомир Котарчић,
Младен Миливојевић

МЕТЕР
Ивица Калшан

СІР — Катологизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

61 (497.11) (091)

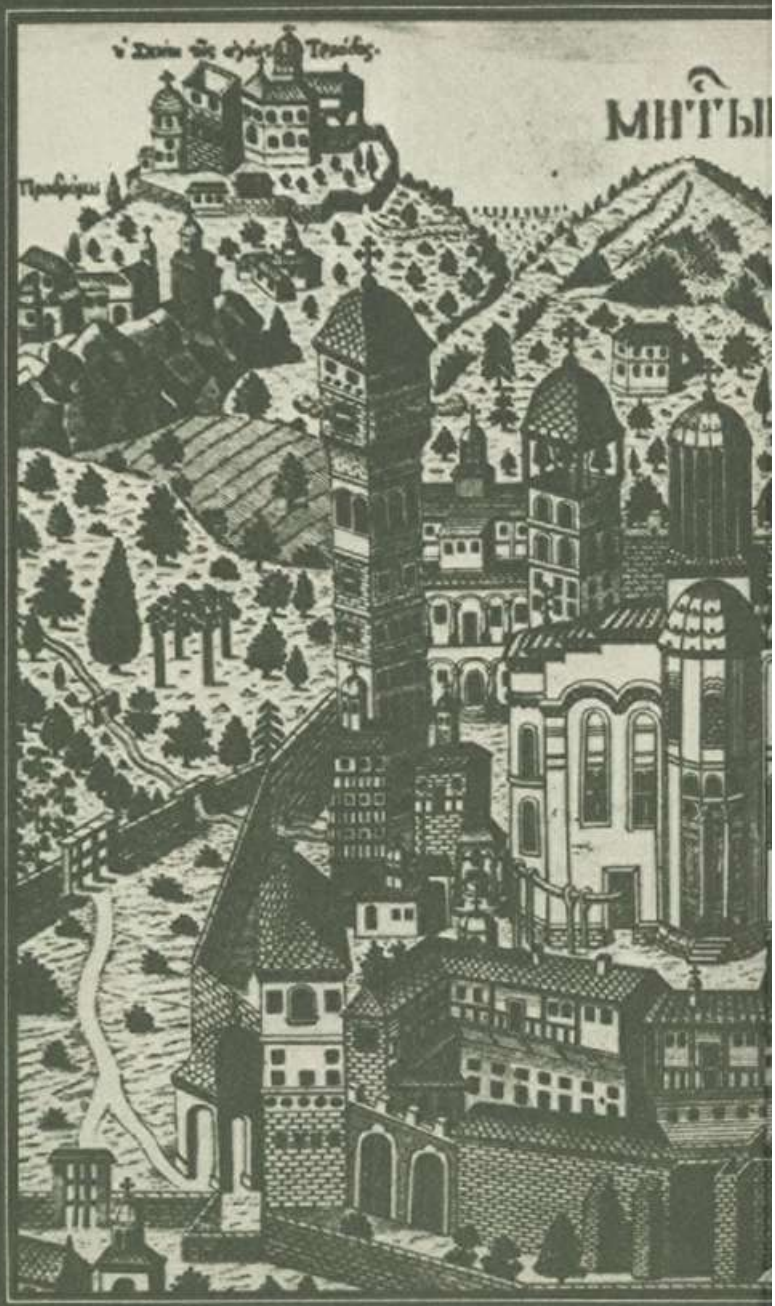
ХИЛАНДАРСКИ медицински кодекс N. 517 / приредио и уводну студију написао Реља В. Катић; [транскрипција српскословенског текста и превод Љубомир Котарчић и Младен Миливојевић]. — Београд: Народна библиотека Србије [итд.], 1989. — L, 507 стр. ; 25 см
Уводна студија: стр. XI—L.
ISBN 86-7035-030-3
I. КАТИЋ, Реља В.
091.=861
ПК: а. Хиландарски медицински кодекс

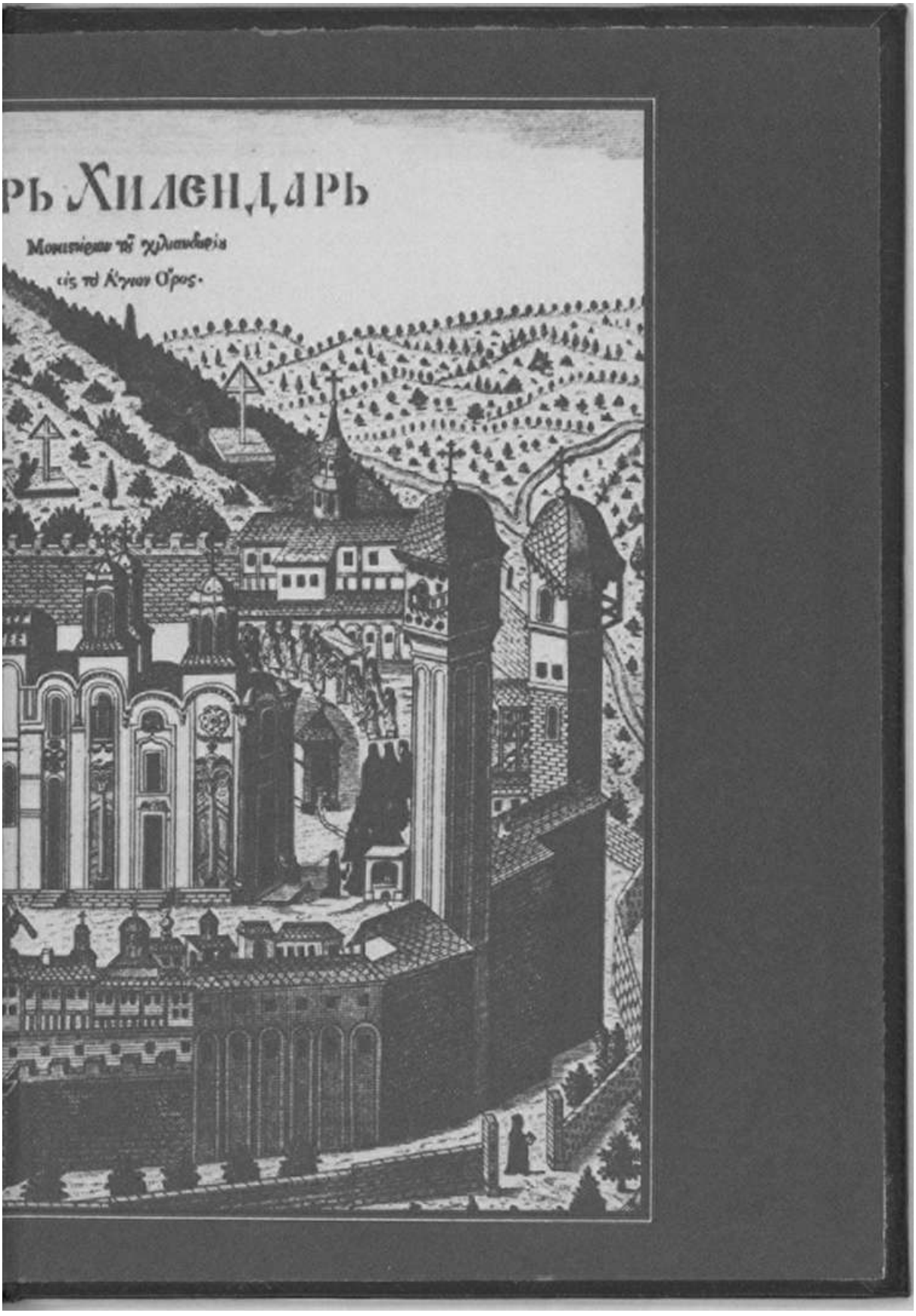
Штампа и повез:
БЕОГРАДСКИ ИЗДАВАЧКО-ГРАФИЧКИ ЗАВОД

Штампање завршено новембра 1988. године.

Тираж: 3000 примерака.

YU ISBN-86-7035-030-3

МНГЫ

рь Хилендарь
Монастирю тѣ Хиландарія
ісъ тѣ Аγιον Ὄρος·

БИБЛИОТЕКА МАТИЦЕ СРПСКЕ
III 94549
000654196
COBISS